

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ
ΑΓΡΙΝΙΟ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ

**Στάσεις και Πεποιθήσεις Περιβαλλοντικών
Διερχομένων σε Προστατευόμενες Περιοχές: Η
περίπτωση των Υγροτόπων**

Διδακτορική Διατριβή

ΙΟΥΝΙΟΣ 2010

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Ματθόπουλος Δημήτριος

Καθηγητής, Τμήμα Διαχείρισης
Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ματθόπουλος Δημήτριος

Καθηγητής, Τμήμα Διαχείρισης
Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Κατσίκης Απόστολος

Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα
Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο
Ιωαννίνων

Σκαναβή Κωνσταντίνα

Καθηγήτρια, Τμήμα Περιβάλλοντος,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ματθόπουλος Δημήτριος

Καθηγητής, Τμήμα Διαχείρισης
Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Κατσίκης Απόστολος

Καθηγητής, Παιδαγωγικό Δημοτικής
Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Σκαναβή Κωνσταντίνα

Καθηγήτρια, Τμήμα Περιβάλλοντος,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Ζαλίδης Γεώργιος

Καθηγητής, Τμήμα Γεωπονίας,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Μάργαρης Νικόλαος

Καθηγητής, Τμήμα Περιβάλλοντος
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Μποτετζάγιας Ιωσήφ

Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα
Περιβάλλοντος Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Καλλιμάνης Αθανάσιος

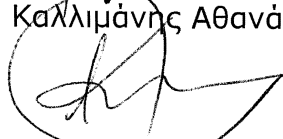
Λέκτορας, Τμήμα Διαχείρισης
Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Η Εξεταστική Επιτροπή:

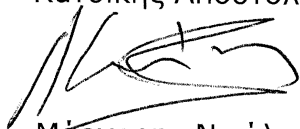
Ζαλίδης Γεώργιος

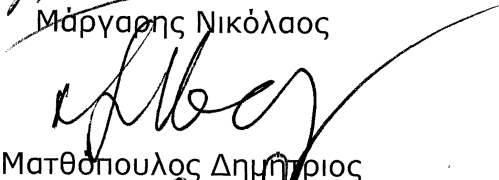
Καλλιμάνης Αθανάσιος

Κατοίκης Απόστολος

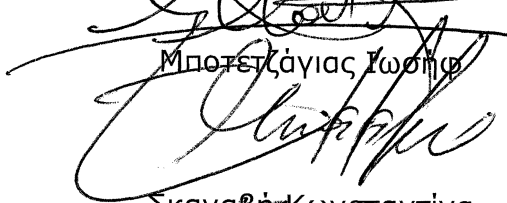
Μάργαρης Νικόλαος

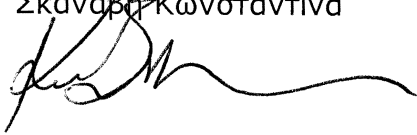
Ματθόπουλος Δημήτριος

Μποτεζάγιας Γωσήφ

Σκαναβή Κωνσταντίνα

Τρίτη 15/6/2010

Ευχαριστίες

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους καθηγητές και μέλη της επταμελούς επιτροπής κ.κ. Δημήτριο Ματθόπουλο, Κωνσταντίνα Σκαναβή, Απόστολο Κατσίκη, Γεώργιο Ζαλίδη, Νικόλαο Μάργαρη, Αθανάσιο Καλλιμάνη και Ιωσήφ Μποτετζάγια για την πολύτιμη υποστήριξη, βοήθεια και συνεργασία τους στην ολοκλήρωση της διδακτορικής μου διατριβής καθώς και τον πρόεδρο του Τμήματος καθηγητή κύριο Δημόπουλο Παναγιώτη για την συμβολή του στην ιδέα και τελική παρουσίαση της διδακτορικής διατριβής. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλο το προσωπικό των Κέντρων Περιβαλλοντικής Ενημέρωσης και Ευαισθητοποίησης των Υγροτόπων Ramsar για τη ενεργή συμμετοχή τους καθώς και για την ουσιαστική διάθεσή τους να συμβάλουν στην έρευνα στον τομέα της περιβαλλοντικής διερμηνείας. Η φιλόξενη στάση τους και η φιλότιμη προσπάθεια τους να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες για τις συνεντεύξεις ήταν καθοριστικής σημασίας για την επιτυχή διεξαγωγή της έρευνας.

Σε προσωπικό επίπεδο, οφείλω να ομολογήσω ότι όταν άρχισα την διδακτορική μου διατριβή δεν φανταζόμουν πόσο συναρπαστικό μπορεί να ήταν αυτό το ταξίδι. Στο ταξίδι αυτό με εισήγαγε ο επιβλέπων καθηγητής μου κύριος **Δημήτρης Ματθόπουλος** στον οποίο οφείλω μεγάλη ευγνωμοσύνη διότι με εμπιστεύτηκε και ανέλαβε την επίβλεψη της παρούσας διατριβής. Ιδιαίτερα τον ευχαριστώ γιατί γονιμοποίησε την ευκαιρία να γνωρίσω την καθηγήτρια μου κυρία **Κωνσταντίνα Σκαναβή**. Αισθάνομαι ευλογημένος και βαθιά ευγνώμων για την συγκινητική αγάπη με την οποία η κυρία Σκαναβή με υιοθέτησε και με ενέταξε ως ενεργό και αναπόσπαστο μέλος της οικογένειας της ερευνητικής της ομάδας. Κυρίως όμως την ευχαριστώ γιατί αποτέλεσε τόσο στο εκπαιδευτικό όσο και στο ερευνητικό κομμάτι της διδακτορικής μου εργασίας και της προώθησης της επιστημονικής μου ταυτότητας την πραγματική και ουσιαστική μέντορα μου. Η επιστημονική της διαύγεια, το επικοινωνιακό της χάρισμα και το δώρο του χαμόγελου της, θεμελιωμένα με την αστείρευτη υπομονή, την χαλύβδινη επιμονή, και την πάντα εμπειριστατωμένη αισιοδοξία της είναι μερικά από τα στοιχεία της εμπειρίας και φιλοσοφίας ζωής της, τα οποία με ευεργέτησαν κατά την διάρκεια αυτού του ταξιδιού και λειτουργούν πάντα ως φάρος στη ζωή μου.

Επίσης θα ήθελα ολόψυχα να ευχαριστήσω τον επίκουρο καθηγητή **Ιωσήφ Μποτετζάγια**. Η εύστροφη, αναλυτική και ευθύβολη επιστημονική του ματιά διανθισμένη με το ευρηματικό χιούμορ του άνοιγε δρόμους με θαυμαστή ευκολία στα ερευνητικά μου αδιέξοδα. Η συντροφιά του σε αυτό το ταξίδι είναι ανεκτίμητη. Νιώθω ακόμα την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά και τον καθηγητή **Γεώργιο Ζαλίδη** για τις πολύτιμες συμβουλές που μου έδωσε σε ανύποπτο χρόνο. Οι συμβουλές αυτές εμποτισμένες με την δυναμικότητα που ο ίδιος αποπνέει αποτέλεσαν -χωρίς να το ξέρει- το ζωτικό οξυγόνο για την συνέχιση του ταξιδιού μου. Επιπλέον, ευχαριστώ θερμά για τα επικοομητικά σχόλια και παρατηρήσεις τον καθηγητή κύριο **Απόστολο Κατσίκη** καθώς και τον καθηγητή κύριο **Αθανάσιο Καλλιμάνη**. Τέλος, η επισφραγιστική συμμετοχή στην επταμελή επιτροπή ενός ζωντανού μύθου των

περιβαλλοντικών επιστημών στην Ελλάδα, του καθηγητή **Νικολάου Μάργαρη** περιποιεί για μένα υψίστη τιμή και ευτυχία. Τον ευχαριστώ από καρδιάς.

Στο ταξίδι αυτό απαραίτητη ήταν η συντροφιά και υποστήριξη συνοδοιπόρων. Θα ήθελα λοιπόν να ευχαριστήσω όλα τα μέλη της οικογένειας της ερευνητικής ομάδας του Εργαστηρίου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αγωγής και Επικοινωνίας για την έμμεση ή άμεση συμβολή τους στη ολοκλήρωση αυτής της διατριβής. Ιδιαίτερα ευχαριστώ την **Βάσω** και την **Μαρία** γιατί πιστεύουν σε μένα και κυρίως γιατί είναι πάντα εκεί και ουσιαστικά όταν τις χρειάζομαι. Εγκάρδια επίσης ευχαριστώ τον **Αντρέα** για την πολύτιμη βοήθεια και όμορφη παρέα στην περιπετειώδη «εκστρατεία» επίσκεψης των δέκα κέντρων ενημέρωσης των υγροτόπων Ramsar.

Θερμά ευχαριστώ την **Τζούτζη** για την άοκνη συμπαράσταση και εμπύχωση που απλόχερα μου προσέφερε κατά τη συγγραφή της διδακτορικής μου διατριβής· την **Τάνια** για την τονωτική μαγειρική της πανδαισία· την **Μαριάννα** και την **Δέσποινα** για την φιλόξενη υποδοχή στη Μυτιλήνη και την διευκόλυνση της προσαρμογής μου στο νησί διατηρώντας πάντα το συνεχές ενδιαφέρον τους· την **Ελεονόρα** για τα τραγούδια και τις εργασίες που μου έστειλε από την Αμερική· τον **Κωνσταντίνο** για τον υπολογιστή· την **κυρία Μαρία** για τα ονειρεμένα γλυκά, την απλόχερη ζεστή φροντίδα και τις μητρικές νουθεσίες της.

Τέλος, ευχαριστώ τους **γονείς** και την **αδελφή** μου για την αδιαπραγμάτευτη αγάπη τους, τη βαθιά κατανόηση τους και την ακλόνητη υποστήριξη του δικαιώματος για επιλογή. Χωρίς αυτούς το ταξίδι αυτό δεν θα μπορούσε να είχε γίνει.

Σε όλους όσους ανέφερα παραπάνω καθώς και σε εκείνους που ατυχώς δεν ανέφερα ένα ειλικρινές και μεγάλο Ευχαριστώ!

...στους γονείς και την αδελφή μου

Κωνσταντίνο, Κορηλία και Βάσω

Περίληψη

Οι φορείς των προστατευόμενων περιοχών φέρουν το βάρος όχι μόνο της διαχείρισης του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και της διάχυσης του μηνύματος της προστασίας του περιβάλλοντος στην τοπική κοινωνία και τους επισκέπτες τους οποίους καλούνται να μετατρέψουν σε ενεργούς συμμάχους στην δύσκολη πορεία προς την αλλαγή του τρόπου σκέψης και συμπεριφοράς, που οδήγησε το περιβάλλον και την ποιότητα ζωής στον πλανήτη στα όρια του συναγερμού. Για να το επιτύχουν διαθέτουν τα κέντρα περιβαλλοντικής ενημέρωσης-ευαισθητοποίησης τα οποία λειτουργούν ως σημεία αναφοράς για τους επισκέπτες και την τοπική κοινωνία. Η ψυχή και το σώμα των κέντρων ενημέρωσης είναι το ίδιο το προσωπικό τους. Κύριος στόχος στην παρούσα ερευνητική μελέτη ήταν η διερεύνηση των υποκειμενικών πεποιθήσεων και στάσεων του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης για την εφαρμογή των κέντρων ενημέρωσης. Απώτερος σκοπός είναι η διερεύνηση και η συγκέντρωση πληροφοριών ώστε να στοιχειοθετηθεί ένα σαφές πεδίο γνώσης σχετικά με την εφαρμογή της περιβαλλοντικής διερμηνείας στην Ελλάδα.

Η εμπειρική φύση της πρακτικής της περιβαλλοντικής διερμηνείας από το προσωπικό των κέντρων ενημέρωσης λόγω έλλειψης εξειδικευμένης κατάρτισης κατέδειξαν ως καταλληλότερη ερευνητική μέθοδο διερεύνησης των υποκειμενικών απόψεων τους την Q-μεθοδολογία. Η μεθοδολογία-Q είναι μια μικτή μέθοδος μελέτης της ανθρώπινης υποκειμενικότητας που συνδυάζει τόσο αρχές ποιοτικής έρευνας όσο και ποσοτικής επεξεργασίας των δεδομένων. Χρησιμοποιώντας αυτή τη μέθοδο αξιολογήθηκαν 36 προτάσεις σχετικές με το σχεδιασμό και λειτουργία των υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας από το προσωπικό (συνολικά 40 άτομα) των κέντρων ενημέρωσης που ήταν αρμόδια για την ενημέρωση του κοινού σχετικά με προστατευόμενες υδροτοπικές περιοχές Ramsar (10 συνολικά περιοχές). Η Q-παραγοντική ανάλυση κατέδειξε την εξαγωγή τεσσάρων παραγόντων. Οι τίτλοι των παραγόντων με βάση την ερμηνεία του περιεχομένου του Λόγου τους είναι: (α) Συντονιστής (9 συμμετέχοντες), (β) Μέντορας (11 συμμετέχοντες), Συνοδός (8 συμμετέχοντες) και Οικονομικός Πραγματιστής (10 συμμετέχοντες). Οι τίτλοι υποδηλώνουν τον κεντρικό θεματικό άξονα εστίασης κάθε τύπου πεποίθησης αναφορικά με: (α) τον συντονισμό των φορέων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (συντονιστής), (β) τον προβληματισμό και ενθάρρυνση της κριτικής σκέψης του επισκέπτη (κριτική περιβαλλοντική διερμηνεία (γ) την απλή υποδοχή και ασφάλεια των επισκεπτών και (δ) την περιβαλλοντική διερμηνεία ως μέσο ενθάρρυνσης της οικονομικής ενίσχυσης των έργων του κέντρου ενημέρωσης και γενικότερα του φορέα διαχείρισης. Η επίγνωση της προσωπικής υποκειμενικότητας των περιβαλλοντικών διερμηνέων καθώς και του τρόπου με τον οποίο οι πεποιθήσεις, γνώσεις και δράσεις τους αλληλεπιδρούν στην διερμηνευτική ξενάγηση μπορεί να εμβαθύνει την κατανόηση των σχέσεων μεταξύ των διερμηνέων, κοινού, και των προθέσεων των φορέων διαχείρισης σχετικά με την λειτουργία της περιβαλλοντικής διερμηνείας.

Title: Beliefs and Attitudes of Environmental Interpreters' of Ramsar Wetland Nature Centers in Greece.

Abstract

Protected areas' agencies are responsible for making sustainable management decisions as well as fulfilling the needs of local communities and visitors on environmental communication. Natural resource managers' goal is to promote citizens' participation and encourage them to become environmentally actively involved when necessary. These tasks are filtered through the established nature centers. The centers' main function is to be the main contact point between protected area agency and the public. Nature centers' power relies on its personnel. The main aim of this thesis is to investigate the subjective beliefs and attitudes of nature centers' personnel with reference to environmental interpretation programs. The ultimate goal of this thesis is to establish a concrete source of knowledge regarding the application of environmental interpretation in Greece.

In Greece, the nature centers personnel is not covered by an accredited training program that focuses on the certification of non formal environmental educators and/or interpreters. The delivered interpretation programs are mainly based on personal experience and subjective beliefs and priorities about environmental interpretation which mandates the use of research methods of human subjectivity, such as Q-Methodology.

Q-methodology is a mixed methodology of studying human subjectivity. It combines both qualitative and quantitative principles of research data analysis. Using q-methodology protocol, forty respondents from ten Ramsar Wetland sites were asked to order 36 statements about environmental interpretation programs on 9 point scale, which ranges from disagree to agree status. Q-Factor analysis indicated four factors or types of subjective behaviors regarding the application of environmental interpretation in protected areas such as Ramsar Wetlands: (a) coordinator (9 participants), mentor (11 participants), host (8 participants), and economic maximizer (10 participants). These titles suggest the same operational interpretive philosophy with different end result behavior. Although one philosophy dominates, there are clear differences in their beliefs about their interpretive role, both in their pre professional and in service training. Studying in depth such behaviors could reveal considerable insight towards accomplishing effective interpretation programs.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1	ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
1.1	ΣΚΟΠΟΣ ΈΡΕΥΝΑΣ.....	6
1.2	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΈΡΕΥΝΑΣ.....	8
1.3	ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	10
1.4	ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ.....	10
1.5	ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑ ΈΡΕΥΝΑΣ.....	11
1.6	ΔΟΜΗ ΈΡΕΥΝΑΣ.....	11
2	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΣΚΟΠΗΣΗ	13
2.1	ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΦΥΣΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	13
2.1.1	<i>Εισαγωγή.....</i>	<i>13</i>
2.1.2	<i>Ιστορία και Εξέλιξη Προστατευόμενων Περιοχών .....</i>	<i>14</i>
2.1.3	<i>Σπουδαιότητα Υγροτοπικών Οικοσυστημάτων.....</i>	<i>17</i>
2.1.4	<i>Οι προστατευόμενες περιοχές και η Ευρωπαϊκή Ένωση .....</i>	<i>21</i>
2.1.5	<i>Προστατευόμενες περιοχές στην Ελλάδα.....</i>	<i>22</i>
2.1.5.1	<i>Η περίπτωση των υγροτόπων .....</i>	<i>24</i>
2.1.6	<i>Τουρισμός στις Προστατευόμενες Περιοχές .....</i>	<i>26</i>
2.1.6.1	<i>Προστατευόμενες Περιοχές και Τουρισμός στην Ελλάδα .....</i>	<i>30</i>
2.1.6.2	<i>Σύνοψη.....</i>	<i>33</i>
2.1.7	<i>Αειφορία, Βιώσιμη Ανάπτυξη. Βιώσιμος Τουρισμός και Οικοτουρισμός – Ορισμοί και Σχέσεις .....</i>	<i>33</i>
2.1.7.1	<i>Αρχές βιώσιμου τουρισμού.....</i>	<i>36</i>
2.1.8	<i>Οικοτουρισμός.....</i>	<i>44</i>
2.1.8.1	<i>Σύνοψη.....</i>	<i>48</i>
2.2	ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑ	50
2.2.1	<i>Εισαγωγή.....</i>	<i>50</i>
2.2.2	<i>Ιστορική Αναδρομή και Καθιέρωση του Όρου της Διερμηνείας.....</i>	<i>51</i>
2.2.2.1	<i>Ορισμός.....</i>	<i>54</i>
2.2.2.2	<i>Σκοπός και Στόχοι Περιβαλλοντικής Διερμηνείας.....</i>	<i>57</i>
2.2.2.3	<i>Αρχές.....</i>	<i>59</i>
2.2.2.4	<i>Η συνεισφορά της γνωστικής και κοινωνικής Ψυχολογίας στην θεωρία περιβαλλοντικής διερμηνείας.....</i>	<i>72</i>
2.2.2.5	<i>Κριτική στην εφαρμογή της Γνωστικής και Κοινωνικής Ψυχολογίας στην περιβαλλοντική διερμηνεία.....</i>	<i>89</i>
2.2.2.6	<i>Σύνδεση Περιβαλλοντικής Διερμηνείας με Φιλοσοφική Ερμηνευτική.....</i>	<i>91</i>
2.2.2.7	<i>Συμπεράσματα .....</i>	<i>112</i>
2.2.3	<i>Διάκριση Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και Περιβαλλοντικής Διερμηνείας.....</i>	<i>115</i>
2.2.3.1	<i>Θεωρία Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης .....</i>	<i>116</i>
2.2.3.2	<i>Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Περιβαλλοντική Υπεύθυνη Συμπεριφορά .....</i>	<i>120</i>
2.2.3.3	<i>Η ένταξη του περιβάλλοντος στην εκπαίδευση.....</i>	<i>122</i>
2.2.3.4	<i>Η Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη.....</i>	<i>123</i>
2.2.3.5	<i>Μορφές της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης .....</i>	<i>127</i>
2.2.3.6	<i>Σχέση περιβαλλοντικής διερμηνείας και περιβαλλοντικής εκπαίδευσης .....</i>	<i>129</i>
2.3	Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΣΤΙΣ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ Η/ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	146
2.3.1	<i>Κέντρα Περιβαλλοντικής Ενημέρωσης-Εναισθητοποίησης σε προστατευόμενες περιοχές .....</i>	<i>156</i>
2.3.1.1	<i>Υπηρεσίες και Τεχνικές ΠΔ στα Κέντρα Ενημέρωσης .....</i>	<i>160</i>
2.3.2	<i>Κέντρα Ενημέρωσης στην Ελλάδα.....</i>	<i>166</i>
2.3.3	<i>Προσωπικό Οικοξεναγών και Περιβαλλοντικών Διερμηνέων Κέντρων Ενημέρωσης .....</i>	<i>167</i>
2.3.3.1	<i>Οικοξεναγοί, Περιβαλλοντικοί Διερμηνείς, Μη-τυπικοί Περιβαλλοντικοί Εκπαιδευτές: Το πρόβλημα της ορολογίας.....</i>	<i>168</i>

2.3.3.2	Ο ρόλος των ξεναγών φυσικής ή και πολιτιστικής κληρονομιάς	171
2.3.3.3	Λειτουργίες των οικοξεναγών στην προώθηση της αειφορίας στις προστατευόμενες περιοχές	177
2.3.3.4	Διερμηνευτική ξενάγηση: Σύνδεση ξεναγών φυσικής ή/και πολιτιστικής κληρονομιάς και αειφόρου ανάπτυξης	180
2.3.3.5	Ικανότητα διοίκησης του ξεναγού φυσικών και πολιτισμικών πόρων	185
2.3.3.6	Εκπαίδευση και Πιστοποίηση Οικοξεναγών	186
2.3.3.7	Ο ρόλος και οι ευθύνες του περιβαλλοντικού διερμηνέα – Κώδικας Συμπεριφοράς.....	188
2.3.3.8	Πιστοποίηση στην Περιβαλλοντική Διερμηνεία	193
2.3.4	<i>Αξιολόγηση της έρευνας της Περιβαλλοντικής Διερμηνείας</i>	198
3	ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΑΣΕΙΣ	206
3.1	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	206
3.2	ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΙΣ	207
3.3	ΣΤΑΣΕΙΣ	210
3.4	ΑΞΙΕΣ	213
3.5	ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΝ ΜΕ ΑΛΛΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	219
3.5.1	<i>Πεποιθήσεις έναντι Αντιλήψεων, Συμπερασμών, Κρίσεων</i>	219
3.5.2	<i>Πεποιθήσεις έναντι Γνώμης και Στάσης</i>	219
3.5.3	<i>Σύγκριση Πεποιθήσεων και Γνώσης</i>	222
3.6	Η ΘΕΩΡΙΑ ΕΠΙΡΡΟΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑ 224	
3.6.1	<i>Μοντέλο πεποιθήσεων LaPage για την περιβαλλοντική διερμηνεία</i>	225
3.7	Η ΕΜΠΕΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ ...	229
3.8	ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ/ΕΜΠΕΡΙΚΕΣ ΈΡΕΥΝΕΣ	237
3.9	ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΤΑΣΕΩΝ.....	241
3.10	ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ	251
4	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	256
4.1	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	256
4.2	Q-ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	257
	ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ-Q.....	262
4.3	ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΑΔΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	267
4.4	ΔΙΑΚΡΙΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ-Q.....	270
4.4.1	<i>Δειγματοληψία πληθυσμού</i>	270
4.4.2	<i>Εγκυρότητα</i>	271
4.4.3	<i>Αξιοπιστία</i>	272
4.4.4	<i>Ικανότητα Γενίκευσης</i>	272
4.5	ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ-Q: ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗ	273
4.5.1	<i>ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ Q</i>	273
4.5.1.1	<i>Εισαγωγή</i>	273
4.5.1.2	<i>Ερείσματα από την Φιλοσοφία, Ψυχολογία και Επικοινωνία</i>	273
4.5.1.3	<i>Η θεωρία του συνόλου ιδεών (concourse) στην επικοινωνία</i>	280
4.5.1.4	<i>Η θεωρία του νοήματος</i>	282
4.5.1.5	<i>Η θεωρία εαυτού</i>	284
4.5.1.6	<i>Η απαγωγική λογική</i>	286
4.5.2	<i>Περίληψη Φιλοσοφίας Μεθοδολογίας-Q</i>	290
5	ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ-Q ΜΕ ΑΛΛΕΣ ΜΕΘΟΔΟΥΣ	294
5.1	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	294
5.2	ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΚΑΙ ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ	297

5.3	ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ-Q ΑΠΟ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ-R: ΚΒΑΝΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ.....	304
5.4	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ-Q ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ Q.....	308
5.5	ΑΝΑΛΥΣΗ ΛΟΓΟΥ.....	309
5.6	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ-Q ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΣΤΑΔΩΝ.....	311
5.7	ΣΥΝΟΨΗ.....	314
5.8	ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΤΑΔΙΩΝ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ-Q.....	315
5.8.1	Συγκρότηση Δεξαμενής της συλλογής ιδεών (<i>concourse</i>).....	315
5.8.2	Δειγματοληψία δηλώσεων από την δεξαμενή συλλογής ιδεών: Q-δείγμα (<i>Q-sample</i>).....	316
5.8.2.1	Μη δομημένα Q-δείγματα.....	317
5.8.2.2	Δομημένα δείγματα.....	317
5.8.3	Αριθμός δηλώσεων σε μια Q-μελέτη.....	319
5.8.4	Προετοιμασία των Δηλώσεων για την διαδικασία Q-κατάταξης.....	321
5.8.5	Επιλογή των συμμετεχόντων: P-Δείγμα (<i>P-sample</i>).....	322
5.8.5.1	Εντατική Δειγματοληψία (Εντατικό P-δείγμα).....	324
5.8.5.2	Εκτεταμένη Δειγματοληψία (Εκτεταμένο P-δείγμα).....	324
5.8.6	Δημιουργία Q-τάξεων: Q-sorts.....	325
5.8.6.1	Επιλογή της μορφής απόκρισης.....	325
5.8.6.2	Κατάταξη της σειράς των δηλώσεων: Q-κατάταξη (<i>Q-sorting</i>).....	325
5.8.7	Σύγκριση των Q-τάξεων (<i>Q-sorts</i>) εκ μέρους των συμμετεχόντων μέσω της παραγοντικής ανάλυσης.....	332
5.8.7.1	Παραγοντική Ανάλυση.....	332
5.8.7.2	Q-Παραγοντική Ανάλυση.....	337
5.8.8	Ερμηνεία των αποτελεσμάτων της Παραγοντικής Ανάλυσης.....	352
5.8.8.1	Ερμηνεύοντας τον πίνακα παραγόντων.....	357
5.9	ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ Q.....	359
5.9.1	Πλεονεκτήματα της μεθοδολογίας-Q.....	359
5.9.2	Περιορισμοί της μεθοδολογίας-Q.....	360
5.10	ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ-Q ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ.....	361
5.10.1	Δημιουργία Δεξαμενής Συλλογής Ιδεών (<i>Concourse</i>).....	361
5.10.2	Δημιουργία Q-δείγματος (<i>Q-sample</i>).....	362
5.10.3	Επιλογή P-Δείγματος.....	365
5.10.4	Ταξινόμηση Q-τάξεων.....	368
5.10.5	Ανάλυση των δεδομένων.....	370
5.10.6	Συμπληρωματική Μίνι-Συνέντευξη.....	371
5.11	ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ.....	371
6	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	373
6.1	ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	373
6.2	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ (P-ΔΕΙΓΜΑ).....	373
6.3	ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΕΛΙΚΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΩΝ ΛΥΣΕΩΝ.....	375
6.4	ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΚΟΡ.....	380
6.5	ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ.....	381
6.6	ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΟΙ ΒΑΘΜΟΙ ΚΑΙ ΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ.....	382
6.7	ΣΥΝΟΨΗ.....	382
6.8	ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ.....	386
6.8.1	Παράγοντας/Κέντρο Βάρους A: Περιβαλλοντικός Διερμηνέας ως Συντονιστής Δράσεων (<i>Coordinator</i>).....	386
6.8.2	Παράγοντας/Κέντρο Βάρους B: Μέντορας/Εστίαση στην ενθάρρυνση τους Προβληματισμού του Επισκέπτη – Κριτική Περιβαλλοντική Διερμηνεία (<i>Mentor</i>).....	393
6.8.3	Παράγοντας/Κέντρο Βάρους Γ: Συνοδός/Εστίαση στην Απλή υποδοχή και Ασφάλεια του Κοινού (<i>Host</i>).....	400

6.8.4	<i>Κέντρο Βάρους Δ: Οικονομικοί Πραγματιστές-Εστίαση στην Οικονομική αποδοτικότητα της Περιβαλλοντικής Διερμηνείας</i>	407
6.9	ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΤΥΠΩΝ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΝ	414
6.9.1	<i>Διαφορές μεταξύ πρώτου και δεύτερου παράγοντα</i>	414
6.9.2	<i>Διαφορές μεταξύ πρώτου και τρίτου παράγοντα</i>	420
6.9.3	<i>Διαφορές μεταξύ πρώτου και τέταρτου παράγοντα</i>	425
6.9.4	<i>Διαφορές μεταξύ δεύτερου και τρίτου παράγοντα</i>	431
6.9.5	<i>Διαφορές μεταξύ δεύτερου και τέταρτου παράγοντα</i>	436
6.9.6	<i>Διαφορές μεταξύ τρίτου και τέταρτου παράγοντα</i>	443
6.10	ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ Η ΚΟΙΝΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ (CONSENSUS STATEMENTS)	449
7	ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	456
7.1	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	456
7.1.1	<i>Αναθεώρηση Προβλήματος</i>	456
7.2	ΣΥΖΗΤΗΣΗ	458
7.3	ΣΥΝΔΕΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΜΕ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ	463
7.4	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	468
7.4.1	<i>Περιορισμοί</i>	471
7.5	ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑ	473
7.6	ΤΕΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	475
7.7	ΕΠΙΜΥΘΙΟ/ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ	477
8	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	479
9	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α	588
10	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β	594

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 1: Ο ΚΥΚΛΟΣ ΕΠΙΣΚΕΨΗΣ ΣΕ ΕΝΑ ΠΑΡΚΟ (EAGLES 2007).....	13
ΕΙΚΟΝΑ 2: ΑΥΞΗΣΗ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΑΠΟ ΤΟ 1872-2008 (IUCN, 2009).....	16
ΕΙΚΟΝΑ 3: Ο ΕΞΕΛΙΣΣΟΜΕΝΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΠΑΡΚΩΝ (ΠΗΓΗ: DEARDEN AND ROLLIN (1993) ΑΝΑΦΟΡΑ ΑΠΟ FENNERL 2009).....	16
ΕΙΚΟΝΑ 4: ΕΤΗΣΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ RAMSAR. Η ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΧΗ RAMSAR ΟΡΙΣΤΗΚΕ ΤΟ 1974. ΣΕ ΑΥΤΟ ΤΟ ΓΡΑΦΗΜΑ ΑΠΕΙΚΟΝΙΖΕΤΑΙ Η ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΕΛΙΞΗ ΜΑΖΙ ΜΕ ΤΗΝ ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΗ ΤΑΣΗ.	20
ΕΙΚΟΝΑ 5: ΣΥΓΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΩΝ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΤΑΣΕΙΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΤΩΝ ΑΡΙΘΜΩΝ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΕΠΤΩΝ ΣΤΙΣ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1992-2006.	30
ΕΙΚΟΝΑ 6: ΤΟ ΜΑΓΙΚΟ ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ ΤΟΥ ΒΙΩΣΙΜΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	36
ΕΙΚΟΝΑ 7: ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ.....	41
ΕΙΚΟΝΑ 8: Η ΕΞΙΣΩΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	71
ΕΙΚΟΝΑ 9: ΤΟ ΜΟΝΤΕΛΟ «ΘΟΣΑ» (ΘΕΜΑΤΙΚΗ, ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΗ, ΣΧΕΤΙΚΗ, ΑΠΟΛΑΥΣΤΙΚΗ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑ) ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΑΚΟΛΟΥΘΗΣΟΥΝ ΤΗΝ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΠΔ	84
ΕΙΚΟΝΑ 10: ΜΟΝΤΕΛΟ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ/ΑΜΕΛΕΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΣ ΣΕ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ Η/ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΦΥΣΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	88
ΕΙΚΟΝΑ 11: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΣΤΙΣ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	146
ΕΙΚΟΝΑ 12: ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΤΥΧΟΥΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΙΣΚΕΠΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΒΙΩΣΙΜΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	152
ΕΙΚΟΝΑ 13 Η ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΟΙΚΟΞΕΝΑΓΩΝ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ ΚΑΙ ΜΗ-ΤΥΠΙΚΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΩΝ.....	170
ΕΙΚΟΝΑ 14: ΟΙ ΟΙΚΟΞΕΝΑΓΟΙ ΠΡΟΩΘΟΥΝ ΤΗΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΙΚΗ ΞΕΝΑΓΗΣΗΣ	184
ΕΙΚΟΝΑ 15: ΜΙΑ ΓΡΑΦΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ ΚΑΙ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΟΙΚΟΞΕΝΑΓΩΝ.	197
ΕΙΚΟΝΑ 16: ΝΟΗΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΣΤΑΣΕΩΝ – ΑΞΙΩΝ ΤΟΥ ROCKEACH.....	206
ΕΙΚΟΝΑ 17: Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΪΝΣΤΑΙΝ ΣΕ ΤΡΕΙΣ ΕΚΔΟΧΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΙΟ ΣΥΝΘΕΤΗ ΣΤΗΝ ΠΙΟ ΑΠΛΗ.....	321
ΕΙΚΟΝΑ 18: Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ Q-ΚΑΤΑΤΑΞΗΣ	326
ΕΙΚΟΝΑ 19: ΑΡΧΙΚΟΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΔΗΛΩΣΕΩΝ ΣΕ ΤΡΕΙΣ ΣΤΗΛΕΣ (ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ, ΔΙΑΦΩΝΙΑΣ, ΟΥΔΕΤΕΡΗΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ)	327
ΕΙΚΟΝΑ 21: ΥΓΡΟΤΟΠΟΙ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ RAMSAR.....	367
ΕΙΚΟΝΑ 22: Η ΔΟΜΗ ΜΙΑΣ Q-ΤΑΞΗΣ	369
ΕΙΚΟΝΑ 23: ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΩΝ ΛΥΣΕΩΝ	376

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΣΧΗΜΑ 1: ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΠΩΣ ΟΙ ΚΑΡΤΕΣ Q-ΤΑΞΗΣ ΜΟΙΡΑΖΟΝΤΑΙ ΣΤΟ Q ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΩΝΤΑΣ ΜΙΑ ΣΥΝΘΗΚΗ ΟΔΗΓΙΩΝ ΒΕΒΙΑΣΜΕΝΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ.	330
ΣΧΗΜΑ 2 : ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΩΣ ΚΑΤΑΝΕΜΟΝΤΑΙ ΟΙ Q-ΚΑΡΤΕΣ ΣΤΟ Q- ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ.....	331

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΧΡΗΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΗ ΧΡΗΣΤΙΚΩΝ ΑΞΙΩΝ ΥΓΡΟΤΟΠΙΚΩΝ ΟΙΚΟΣ ΥΣΤΗΜΑΤΩΝ	19
ΠΙΝΑΚΑΣ 2 : ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ (ΕΔΑΦΙΚΗ ΕΚΤΑΣΗ)	23
ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΘΕΣΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ	23
ΠΙΝΑΚΑΣ 4: ΥΓΡΟΤΟΠΟΙ ΔΙΕΘΝΟΥ Σ ΣΗΜΑΣΙΑΣ	24
ΠΙΝΑΚΑΣ 5: ΑΡΧΕΣ ΒΙΩΣΙΜΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	38
ΠΙΝΑΚΑΣ 6: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΩΝ ΟΡΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	45
ΠΙΝΑΚΑΣ 7 : ΟΡΙΣΜΟΙ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	56
ΠΙΝΑΚΑΣ 8: ΑΡΧΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΝ FREEMAN TILDEN ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ MILLS	60
ΠΙΝΑΚΑΣ 9: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	63
ΠΙΝΑΚΑΣ 10: ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	74
ΠΙΝΑΚΑΣ 11: ΟΙ ΓΝΩΣΤΟΤΕΡΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΕ	118
ΠΙΝΑΚΑΣ 12: ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΑΛΛΗΛΕΠΙΚΑΛΥΠΤΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΙΚΙΛΩΝ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΩΝ ΠΕ ΚΑΙ ΕΑΑ	125
ΠΙΝΑΚΑΣ 13. ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ TILDEN (1957: 8) ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΟΥ DEWEY	130
ΠΙΝΑΚΑΣ 14 ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	132
ΠΙΝΑΚΑΣ 15: ΑΚΟΥΣΙΟ ΚΑΙ ΕΚΟΥΣΙΟ ΑΚΡΟΑΤΗΡΙΟ	134
ΠΙΝΑΚΑΣ 16: ΣΥΝΟΨΗ ΤΩΝ ΚΥΡΙΟΤΕΡΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΚΑΙ ΟΜΟΙΟΤΗΤΩΝ	135
ΠΙΝΑΚΑΣ 17: ΟΦΕΛΗ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΣΤΙΣ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ Η/ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	154
ΠΙΝΑΚΑΣ 18: ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΣΤΑ ΠΑΡΚΑ	165
ΠΙΝΑΚΑ 19: ΟΙ ΡΟΛΟΙ ΤΩΝ ΞΕΝΑΓΩΝ ΦΥΣΙΚΗΣ Η/ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ..	173
ΠΙΝΑΚΑ 20: ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΟΥ ΞΕΝΑΓΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ	174
ΠΙΝΑΚΑΣ 21: ΈΝΑ ΠΕΡΙΕΚΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΟΙ ΡΟΛΟΙ ΤΩΝ ΟΙΚΟΞΕΝΑΓΩΝ ΣΤΙΣ ΕΚΔΡΟΜΕΣ ΜΕ ΞΕΝΑΓΗΣΗ	177
ΠΙΝΑΚΑΣ 22: ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΩΝ ΟΙΚΟΞΕΝΑΓΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΩΘΗΣΗ ΤΗΣ ΑΕΙΦΟΡΙΑΣ	179
ΠΙΝΑΚΑΣ 23: ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΗ ΔΙΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΞΕΝΑΓΗΣΗ	182
ΠΙΝΑΚΑΣ 24: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΣΜΩΝ ΠΟΥ ΠΙΘΑΝΩΣ ΝΑ ΒΕΛΤΙΩΝΟΥΝ ΤΗΝ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΞΕΝΑΓΗΣΗΣ ΓΕΝΙΚΑ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΟΞΕΝΑΓΗΣΗ ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ	185
ΠΙΝΑΚΑΣ 25: ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΕΘΝΙΚΩΝ ΠΑΡΚΩΝ ΗΝΩΜΕΝΩ ΠΟΛΙΤΕΙΩΝ ΑΜΕΡΙΚΗΣ: ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	194

ΠΙΝΑΚΑΣ 26: ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΕΝΩΣΗ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ (Η.Π.Α.)	195
ΠΙΝΑΚΑΣ 27: ΒΙΒΛΙΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΡΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ 4 ΘΕΜΑΤΙΚΟΥΣ ΑΞΟΝΕΣ – ΣΤΟΧΟΥ ΕΝΟΣ ΜΟΝΤΕΛΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	200
ΠΙΝΑΚΑΣ 28: ΟΙ ΤΟΜΕΙΣ ΈΡΕΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΠΔ	203
ΠΙΝΑΚΑΣ 29: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ, ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΝ, ΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΩΝ (ΜΕ ΧΡΗΣΗ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΩΝ)	218
ΠΙΝΑΚΑΣ 30: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕΘΟΔΟΥ Q ΜΕ ΠΟΣΟΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΥΣ ΈΡΕΥΝΑΣ	246
ΠΙΝΑΚΑΣ 31: ΟΡΙΣΜΟΣ ΕΝΝΟΙΩΝ ΣΤΗΝ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ-Q	262
ΠΙΝΑΚΑΣ 32: ΜΙΑ ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΕΡΗΝΣΟΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΣΤΕΡΗΝΣΟΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ.	279
ΠΙΝΑΚΑΣ 33: ΕΙΔΗ ΣΥΛΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ	288
ΠΙΝΑΚΑΣ 34: ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΥΟ ΣΤΑΣΕΩΝ	297
ΠΙΝΑΚΑΣ 35 . ΣΥΓΚΡΙΣΗ Q ΚΑΙ R ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ	302
ΠΙΝΑΚΑΣ 36: ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΔΟΜΗΜΕΝΟΥ ΚΑΙ ΜΗ ΔΟΜΗΜΕΝΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ.	319
ΠΙΝΑΚΑΣ 37: ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΝΤΑΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΕΚΤΕΤΑΜΕΝΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ- ΑΤΟΜΟΥ	325
ΠΙΝΑΚΑΣ 38 : ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ	332
ΠΙΝΑΚΑΣ 39: ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΈΡΕΥΝΑΣ, ΚΕΝΤΡΑ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ	366
ΠΙΝΑΚΑΣ 40: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ (P- ΔΕΙΓΜΑ)	374
ΠΙΝΑΚΑΣ 41: ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑΣ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗΣ	375
ΠΙΝΑΚΑΣ 42: ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΕΣ ΦΟΡΤΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ	378
ΠΙΝΑΚΑΣ 43: ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΩΝ ΣΚΟΡ	380
ΠΙΝΑΚΑΣ 44: ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ	382
ΠΙΝΑΚΑΣ 45: ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΑΤΑΤΑΞΗΣ ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ	384
ΠΙΝΑΚΑΣ 46: ΚΡΙΣΙΜΕΣ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΟΥ ΠΙΝΑΚΑ ΤΥΠΟΥ Α : «ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ»	389
ΠΙΝΑΚΑΣ 47: ΓΕΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΥΠΟΥ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ Α ΜΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΥΝΕΠΤΥΓΜΕΝΕΣ	391
ΠΙΝΑΚΑΣ 48: ΚΡΙΣΙΜΕΣ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΟΥ ΠΙΝΑΚΑ ΤΥΠΟΥ Β: «ΜΕΝΤΟΡΑΣ»... ..	396
ΠΙΝΑΚΑΣ 49: ΓΕΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΥΠΟΥ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ Β ΜΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΥΝΕΠΤΥΓΜΕΝΕΣ	398
ΠΙΝΑΚΑΣ 50: ΚΡΙΣΙΜΕΣ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΟΥ ΠΙΝΑΚΑ ΤΥΠΟΥ Γ : «ΣΥΝΟΔΟΣ/ΡΕΣΕΨΙΟΝΙΣΤ»	403
ΠΙΝΑΚΑΣ 51: ΓΕΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΥΠΟΥ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ Γ «ΣΥΝΟΔΟΣ» ΜΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΥΝΕΠΤΥΓΜΕΝΕΣ	405

ΠΙΝΑΚΑΣ 52: ΚΡΙΣΙΜΕΣ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΟΥ ΠΙΝΑΚΑ ΤΥΠΟΥ ΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ Δ: «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗΣ»	409
ΠΙΝΑΚΑΣ 53: ΓΕΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΥΠΟΥ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ Δ: «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗΣ» ΜΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΥΝΕΠΤΥΓΜΕΝΕΣ	411
ΠΙΝΑΚΑΣ 54: ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΜΕΝΤΟΡΑ	418
ΠΙΝΑΚΑΣ 55: ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ	424
ΠΙΝΑΚΑΣ 56: ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ.....	430
ΠΙΝΑΚΑΣ 57: ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΜΕΝΤΟΡΑ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ	435
ΠΙΝΑΚΑΣ 58: ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΜΕΝΤΟΡΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ.....	441
ΠΙΝΑΚΑΣ 59: ΦΘΙΝΟΥΣΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΜΕΤΑ ΞΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΟΔΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ	448
ΠΙΝΑΚΑΣ 60: ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ Η ΚΟΙΝΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ	450
ΠΙΝΑΚΑΣ 61: ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΑΝΑ ΚΑΤΗΓΟΡΑ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ/ΤΥΠΟ ΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ	454
ΠΙΝΑΚΑΣ 62: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΩΝ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΝ ΑΝΑ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	460
ΠΙΝΑΚΑΣ 63: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟΥ ΔΙΕΡΜΗΝΕΑ	464
ΠΙΝΑΚΑΣ 64: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΚΥΡΙΩΝ ΘΕΩΡΗΤΙΚΩΝ ΑΞΟΝΩΝ ΔΡΑΣΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	466

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

ΓΡΑΦΗΜΑ 1: ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ-Q.....	268
ΓΡΑΦΗΜΑ 2: ΑΡΑΧΝΟΕΙΔΕΣ ΓΡΑΦΗΜΑ ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΩΝ ΦΟΡΤΩΣΕΩΝ ΤΕΛΙΚΩΝ ΕΞΑΧΘΕΝΤΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ.....	379
ΓΡΑΦΗΜΑ 3: ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ Q-ΤΑΞΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΡΩΤΟ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ.....	389
ΓΡΑΦΗΜΑ 4: ΡΑΔΒΟΓΡΑΜΜΑ ΠΡΩΤΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ «ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ».....	392
ΓΡΑΦΗΜΑ 5: ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ Q-ΤΑΞΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ.....	397
ΓΡΑΦΗΜΑ 6: ΡΑΔΒΟΓΡΑΜΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ : «ΜΕΝΤΟΡΑΣ».....	399
ΓΡΑΦΗΜΑ 7: ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ Q-ΤΑΞΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΡΙΤΟ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ.....	404
ΓΡΑΦΗΜΑ 8: ΡΑΔΒΟΓΡΑΜΜΑ ΤΡΙΤΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ : «ΣΥΝΟΔΟΣ».....	406
ΓΡΑΦΗΜΑ 9: ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ Q-ΤΑΞΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ.....	411
ΓΡΑΦΗΜΑ 10: ΡΑΔΒΟΓΡΑΜΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ : «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗΣ».....	413
ΓΡΑΦΗΜΑ 11: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΜΕΝΤΟΡΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	415
ΓΡΑΦΗΜΑ 12: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΜΕΝΤΟΡΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ.....	416
ΓΡΑΦΗΜΑ 13: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΜΕΝΤΟΡΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	417
ΓΡΑΦΗΜΑ 14: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΜΕΝΤΟΡΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ.....	417
ΓΡΑΦΗΜΑ 15: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΜΕΝΤΟΡΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	418
ΓΡΑΦΗΜΑ 16: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	420
ΓΡΑΦΗΜΑ 17: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ.....	421
ΓΡΑΦΗΜΑ 18: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	422
ΓΡΑΦΗΜΑ 19: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	423
ΓΡΑΦΗΜΑ 20: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	424
ΓΡΑΦΗΜΑ 21: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΡΟΛΟΥ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	426

ΓΡΑΦΗΜΑ 22: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	427
ΓΡΑΦΗΜΑ 23: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	428
ΓΡΑΦΗΜΑ 24: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ.....	429
ΓΡΑΦΗΜΑ 25: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	429
ΓΡΑΦΗΜΑ 26: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΜΕΝΤΟΡΑ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ	431
ΓΡΑΦΗΜΑ 27: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΜΕΝΤΟΡΑ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ.....	432
ΓΡΑΦΗΜΑ 28: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΜΕΝΤΟΡΑ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	434
ΓΡΑΦΗΜΑ 29: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΜΕΝΤΟΡΑ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ	434
ΓΡΑΦΗΜΑ 30: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΜΕΝΤΟΡΑ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ	435
ΓΡΑΦΗΜΑ 31: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΜΕΝΤΟΡΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	437
ΓΡΑΦΗΜΑ 32: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΜΕΝΤΟΡΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	438
ΓΡΑΦΗΜΑ 33: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΜΕΝΤΟΡΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	439
ΓΡΑΦΗΜΑ 34: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΜΕΝΤΟΡΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ.....	440
ΓΡΑΦΗΜΑ 35: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΜΕΝΤΟΡΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	441
ΓΡΑΦΗΜΑ 36: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΟΔΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	443
ΓΡΑΦΗΜΑ 37: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-TΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΟΔΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	445

ΓΡΑΦΗΜΑ 38: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΟΔΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ.....	446
ΓΡΑΦΗΜΑ 39: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΟΔΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ.....	447
ΓΡΑΦΗΜΑ 40: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ Z-ΤΙΜΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΣΥΝΟΔΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΕΛΤΙΩΣΗΣ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ.....	448

1 Εισαγωγή

Οι απόψεις για την ουσιαστική και χρηστική αξία των προστατευόμενων περιοχών είναι ιδιαίτερα αντικρουόμενες στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Ουσιαστικά πρόκειται για δυο διαφορετικούς προσανατολισμούς. Η μία προσέγγιση εστιάζεται στη διατήρηση της περιοχής και η άλλη εστιάζεται στην χρήση της και συγκεκριμένα μέσω της τουριστικής ανάπτυξης. Συνεπώς, οι ακαδημαϊκές συζητήσεις εύλογα καταλήγουν σε διλήμματα. Στην περίπτωση της τουριστικής χρήσης, τα οφέλη επικεντρώνονται σε ψυχαγωγικές και αθλητικές δραστηριότητες, πνευματική ανάταση και αισθητική απόλαυση. Αλλά, θεωρητικά στις προστατευόμενες περιοχές θα έπρεπε να εκλείπουν οι αναφερθείσες δραστηριότητες μια και η κύρια λειτουργία τους εναπόκειται στην διατήρηση των φυσικών οικοσυστημάτων (Zarska, 2006). Αυτή η αντίθεση απεικονίζεται και υποστηρίζεται και από τις θεσμικά κατοχυρωμένες συμφωνίες στις οποίες ο τουρισμός και οι στόχοι διατήρησης περιγράφονται από τους εμπλεκόμενους οργανισμούς. Η αρχική σύλληψη της ιδέας των προστατευόμενων περιοχών τοποθετούσε τη διατήρηση στο κέντρο της λειτουργίας των προστατευόμενων περιοχών (Nash 2001). Ιστορικά, η αναψυχή και ο τουρισμός σε τέτοιες περιοχές ήταν επουσιώδης απειλή, μιας και η απόσταση από τα αστικά κέντρα και η δυσκολία πρόσβασης κρατούσαν χαμηλά τα επίπεδα του αριθμού των επισκεπτών. Ωστόσο, η τάση αυτή άλλαξε, ραγδαία, τα τελευταία 40 χρόνια καθώς οι προστατευόμενες περιοχές έγιναν ευκολότερα προσβάσιμες και περισσότερο δημοφιλείς για αναψυχή στον ελεύθερο χρόνο στη φύση (Eagles & McCool, 2002). Συνεπώς η διατήρηση των περιοχών άρχισε σταδιακά να αντικαταστάται από ανησυχίες τουριστικής αξιοποίησης.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, οι εκτενείς αλλαγές των θεωριών και πρακτικών διαχείρισης των προστατευόμενων φυσικών περιοχών, συμπεριλαμβανομένων και των υδροτόπων, αναδεικνύουν την Περιβαλλοντική Επικοινωνία ως ένα από τα βασικά εργαλεία διασφάλισης ορθολογικής και επιτυχούς διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών (Sureda et al 2004). Η Περιβαλλοντική Επικοινωνία (ΠΕπ) είναι μια έννοια ευρύτερη από εκείνη της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΠΕ) και περιλαμβάνει όλες τις μορφές της (τυπική, μη τυπική, άτυπη). Ειδικότερα, η μη-τυπική Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι μια δια βίου διαδικασία, που στοχεύει στη περιβαλλοντική συνειδητοποίηση και στην ανάπτυξη κριτικών δεξιοτήτων και στάσεων. Κυριότερο εργαλείο της μη τυπικής περιβαλλοντικής εκπαίδευσης είναι η Περιβαλλοντική Διερμηνεία (ΠΔ) (Σκαναβή 2003, Τσαμπούκου-Σκαναβή 2004α, 2004β).

Παραδοσιακά, η διερμηνεία του φυσικού περιβάλλοντος ως μια επικοινωνιακή διαδικασία (Ham 1992), σύγκαιρα εκπαιδευτική και ψυχαγωγική, είναι μια σημαντική άποψη της ερμηνευτικής πρακτικής. Απώτερος σκοπός της είναι η κατανόηση των αρχών που διέπουν το περιβάλλον, την ενδεχόμενη αλλοίωση του από την ανθρώπινη παρέμβαση έτσι ώστε να οικοδομηθεί υπεύθυνη συμπεριφορά των αποδεκτών του,

ενθαρρύνοντας κατά συνέπεια τη συμμετοχή τους σε πρακτικές διατήρησης και προστασίας του (Ballantyne, R. & Uzzell, 1999· Ham & Weiler 2004). Τα τελευταία χρόνια η σχέση της ΠΔ με θέματα προστασίας και διαχείρισης εξελίχθηκε σε μεγάλο βαθμό (Archer & Wearing, 2003). Αρχικά η ΠΔ χρησιμοποιήθηκε ως ένα εργαλείο εξοικείωσης των επισκεπτών με τους εκάστοτε περιβαλλοντικούς πόρους. Αργότερα επεκτάθηκε για να δώσει έμφαση σε θέματα αλληλεξάρτησης, οικολογίας και διαχείρισης των προβλημάτων των πάρκων και των προστατευόμενων περιοχών.

Υπό το πρίσμα της παράδοσης και της εξέλιξης της περιβαλλοντικής διερμηνείας, και με δεδομένη την εντυπωσιακή ανάπτυξη ενός παγκόσμιου δικτύου πάρκων αναπτύχθηκε έντονα διεθνώς από τη δεκαετία του '90 μια εναλλακτική μορφή τουρισμού, ο οικοτουρισμός, έχοντας ως βασικό συστατικό της προσλαμβάνουσας οικοτουριστικής εμπειρίας, την ΠΔ (Markwell & Weiler 1998).

Στην Ελλάδα, όπου ο τουρισμός συχνά χαρακτηρίζεται από επίσημα πρόσωπα ως «η βιομηχανία της χώρας μας» και βασίζεται εξ' ολοκλήρου στο φυσικό περιβάλλον, ο οικοτουρισμός συνιστά ένα μικρό αλλά αναπτυσσόμενο τμήμα του τουρισμού (Skanavis et al 2004·Svoronou & Holden 2005). Το έντονο ανάγλυφο της Ελλάδας, οι γεωμορφολογικοί σχηματισμοί, το πολύμορφο του τοπίου και το ευρύ φάσμα υψομετρικών διαφορών διαμορφώνουν αναρίθμητες οπτικές εικόνες και μεγάλη ποικιλία βιοτόπων σπάνιας ομορφιάς. Σε συνδυασμό δε με τη γεωγραφική θέση και το κλιματικό περιβάλλον, δημιουργούνται ευνοϊκές συνθήκες όπου αναπτύσσεται πολυποίκιλη και μοναδική χλωρίδα και αποτελεί το ενδιαίτημα πλούσιας και σπάνιας πανίδας αμφιβίων, ερπετών, πτηνών, μικρών και μεγάλων θηλαστικών. Όλα αυτά παρέχουν πολυάριθμες ευκαιρίες παρατήρησης, θαυμασμού και απόλαυσης του τοπίου και της άγριας ζωής, ενσταλάζοντας στον επισκέπτη ανεπανάληπτες εμπειρίες. Η δασική βλάστηση, έτσι καθώς ξεδιπλώνεται από τις παραλιακές περιοχές μέχρι την αλπική ζώνη και από την Κρήτη ως τη Ροδόπη, με το πολυάριθμο των ειδών της και το πολυποίκιλο των μορφών, δομών και εναλλαγών των χρωματισμών της αποτελούν αντικείμενα μελέτης, παρατήρησης, θαυμασμού και αναψυχής. Η ποικιλία της χλωρίδας της χώρας μας είναι πλούσια. Αριθμεί περισσότερα από 6.000 είδη, το 1/10 των οποίων είναι ενδημικά, και κατατάσσει τη χώρα μας στη δεύτερη θέση από άποψη βιοποικιλότητας σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Πρόκειται για ένα πολύτιμο φυσικό κεφάλαιο, μια ανεκτίμητη φυσική κληρονομιά, όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά και για ολόκληρη την Ευρώπη. Μεταξύ των βιοτόπων ξεχωριστή θέση κατέχουν οι υγρότοποι. Πάνω από 400 λίμνες, λιμνοθάλασσες, έλη, υγρολίβαδα, εκβολές ποταμών και κάθε είδους υγροτοπικές εκτάσεις, πρόσκαιρες ή μόνιμες, φυσικές ή ανθρωπογενείς, δημιουργούν ένα ιστό μοναδικής οικολογικής και αισθητικής αξίας. Τα πολυάριθμα είδη χλωρίδας και πανίδας ιδιαίτερα δε της πτηνοπανίδας, οι παραδοσιακές ασχολίες των κατοίκων (ψάρεμα, κτηνοτροφία, κ.λπ.) σε συνδυασμό με το πανέμορφο τοπίο τους μπορούν να αποτελέσουν μοχλό οικοτουριστικής ανάπτυξης για αρκετές περιοχές. Ειδικού οικοτουριστικού ενδιαφέροντος είναι επίσης οι προστατευόμενες φυσικές περιοχές, οι οποίες χαρακτηρίζονται για τη μοναδικότητα της χλωρίδας, της πανίδας, των γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών και των υδάτων που περιέχουν. Η Ελλάδα

διαθέτει ένα σχετικά μεγάλο φάσμα τέτοιων περιοχών: 10 εθνικούς δρυμούς, 19 αισθητικά δάση (όπως το Φοινικόδασος Βαΐ στην Κρήτη, η Κοιλιάδα των Τεμπών, τα δάση της Σκιάθου, τα στενά του ποταμού Νέστου, κ.ά), τα ανεπηρέαστα από ανθρώπινες επεμβάσεις παρθένα δάση στη Ροδόπη, καθώς και 51 διατηρητέα μνημεία της φύσης (το δάσος Χαϊντού Ξάνθης, το απολιθωμένο δάσος της Λέσβου, το δάσος δενδρωδών αείφυλλων πλατύφυλλων στη νήσο Σαπιέντζα κ.ά.). Αυτό το δίκτυο των προστατευόμενων φυσικών περιοχών, με τη μοναδικότητα των φυσικών χαρακτηριστικών, παρέχει θαυμάσιες ευκαιρίες για οικοτουρίστες και μπορεί να αποτελέσει σημείο αναφοράς για την καλύτερη οικοτουριστική ανάπτυξης (Ανάπτυξη οικοτουριστικών διαδρομών και προορισμών, ΥΠΑΝ 2004) συμβάλλοντας έτσι ουσιαστικά στην πραγματοποίηση του οράματος για 12μηνο τουρισμό. Κατά τη διάρκεια της τουριστικής περιόδου, στη χώρα μας υπάρχει μεγάλη προσέλευση τουριστών από τις ευρωπαϊκές χώρες αλλά και σημαντικός εσωτερικός τουρισμός. Η ορθολογική εκμετάλλευση του συγκριτικού πλεονεκτήματος των περιοχών όπου υπάρχουν προστατευόμενες περιοχές έναντι των άλλων προορισμών, μπορεί να προσδώσει ανταποδοτικά οφέλη στο περιβάλλον, στην τοπική κοινωνία και στους φορείς διαχείρισης.

Με την ανάπτυξη βιώσιμων μορφών τουρισμού, με κύριο τον οικοτουρισμό καθώς και τον καταδυτικό, περιπατητικό και θρησκευτικό τουρισμό, η παρατήρηση και φωτογράφιση άγριας πανίδας και χλωρίδας κ.ά., δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας και επιπλέον έσοδα για την τοπική κοινωνία, ποσοστό των οποίων μπορεί να περιέρχεται και στο φορέα διαχείρισης. Επίσης, με την ανάδειξη και εκμετάλλευση των πολιτιστικών και αρχαιολογικών μνημείων μιας προστατευόμενης περιοχής έτσι ώστε να είναι επισκέψιμα επί αντιτίμου, μέρος των εσόδων μπορεί να αποδίδεται στο φορέα διαχείρισης. Η δημιουργία κέντρων πληροφόρησης και ευαισθητοποίησης των επισκεπτών της προστατευόμενης περιοχής, πέρα από τον ιδιαίτερο περιβαλλοντικό εκπαιδευτικό τους χαρακτήρα, μπορεί να αποτελέσει μια πηγή εσόδων για το φορέα διαχείρισης. Η δημιουργία κατασκήνωσης ΠΕ και επιμόρφωσης, εκτός του ότι αποτελεί μια σημαντική πηγή εσόδων, ενισχύει ακόμη περισσότερο έναν από τους σημαντικούς στόχους των προστατευόμενων περιοχών, που είναι η εκπαίδευση (Σκούλλος, 2008).

Στη διεθνή βιβλιογραφία ο οικοτουρισμός προσδιορίζεται ως το περιβαλλοντικά υπεύθυνο ταξίδι ή / και επίσκεψη σε παρθένες φυσικές περιοχές, και αποσκοπεί στην απόλαυση και εκτίμηση της φύσης (και των πολιτισμικών στοιχείων - του παρόντος και παρελθόντος) και το οποίο προάγει τη διατήρηση, έχει χαμηλή επίδραση επισκεπτών και παρέχει χρήσιμα ενεργή κοινωνικό-οικονομική ανάμιξη του ντόπιου πληθυσμού (IUCN 2010). Παράλληλα, ο οικοτουρισμός αναφέρεται ότι αποτελεί αφορμή για μη τυπική περιβαλλοντική εκπαίδευση στην ύπαιθρο και κατά συνέπεια ευνοεί την ανάπτυξη προγραμμάτων ΠΔ (Edwards, McLauchin & Ham 2003). Συγκεκριμένα, η ΠΔ θεωρείται ότι είναι σημαντική ενδυνάμωση της συναίσθησης των οικοτουριστών για την ανάγκη διατήρησης και προστασίας του περιβάλλοντος (Markwell & Weiler. 1998).

Έτσι ο οικοτουρισμός θεωρείται ως ιδανική μέθοδος βελτίωσης της μακρόχρονης διατήρησης των φυσικών ενδιαιτημάτων και ευρύτερα των οικοσυστημάτων (Reynolds & Brithwaite 2001). Επομένως παρέχει τόσο ευκαιρίες όσο και προκλήσεις αναφορικά με τη διερμηνεία φυσικών πόρων. Τα προγράμματα ΠΔ διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαχείριση προστατευόμενων περιοχών καθιστώντας τους επισκέπτες κοινωνούς της σημασίας – συμπεριλαμβανομένων βραχύχρονων και μακρόχρονων ωφελειών – της προστασίας των περιβαλλοντικών πόρων (Hall & McArthur 1998).

Ειδικότερα, τα επιθυμητά αποτελέσματα προγραμμάτων ΠΔ αντικατοπτρίζουν μεταβλητές όπως γνώση επισκέπτη, στάση και συμπεριφορά προς την περιοχή διερμηνείας (Knapp 1994). Πρωταρχικός επιθυμητός στόχος αυτών των προγραμμάτων είναι η ενθάρρυνση των επισκεπτών να αναλάβουν ενεργή δράση για την προστασία του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος που τους περιβάλλει (Knudson et al. 2003). Με βάση αυτό τον στόχο μπορεί να επιτευχθεί η αειφορική τουριστική ανάπτυξη (Archer & Wearing 2003).

Οι υπεύθυνοι υλοποίησης, εφαρμογής και εγγυητές της επιτυχίας των προγραμμάτων ΠΔ είναι οι οικοτουριστικοί ξεναγοί (ecotour guides), περιβαλλοντικοί ερμηνευτές / εκπαιδευτές (interpreters/educators) ή ελλείψει αυτών, οι ερευνητές των φορέων διαχείρισης (conservation employees, Lindberg et al 1998, Christle και Mason 2003). Οι οικοτουριστικοί ξεναγοί ή / και ερμηνευτές / εκπαιδευτές του περιβάλλοντος αναλαμβάνουν το ρόλο του μεσολαβητή και διαμνηστή (βλ. ετυμολογία λέξης: ερμηνεία = Ερμής αγγελιοφόρος θεός, Muñoz 1995) ανάδειξης της σημασίας και αξίας των οικοτουριστικών και προστατευόμενων περιοχών ενθαρρύνοντας κατ' αυτό τον τρόπο θετικές συμπεριφορές εκ μέρους των επισκεπτών για την προστασία και διατήρηση τέτοιων ευαίσθητων οικολογικά περιοχών (Ballantyne & Hughes 2003, Deanne 2004). Η Black et al (2001) ορίζει τον οικοτουριστικό ξεναγό ή και διερμηνέα ως κάποιον που εργάζεται είτε εθελοντικά είτε επί πληρωμή καθοδηγώντας τους οικοτουρίστες σε περιοχές ιδιαίτερης φυσικής ή / και πολιτισμικής αξίας εφαρμόζοντας τις αρχές του οικοτουρισμού και της περιβαλλοντικής διερμηνείας. Δηλαδή, σύμφωνα με τους Black, et al (2001) ο περιβαλλοντικός διερμηνέας επικοινωνεί και διερμηνεύει την σημασία του περιβάλλοντος, προωθεί πρακτικές ήπιας αξιοποίησής του, διασφαλίζει την βιωσιμότητα του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος και παρακινεί τους τουρίστες να αναθεωρήσουν τη ζωή τους λαμβάνοντας υπόψη οικολογικές ηθικές αξίες. Συγκεκριμένα, οι επισκέπτες οικοτουριστικών περιοχών καθοδηγούμενοι από τους οικοτουριστικούς ερμηνευτές ή/και εκπαιδευτές παροτρύνονται να παρατηρούν και αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον χωρίς να ρυπαίνουν ή και διαταράσσουν τους περιβαλλοντικούς πόρους που επισκέπτονται (Fallon & Kriwoken 2003). Επομένως η περιβαλλοντική γνώση, οι επικοινωνιακές και ερμηνευτικές δεξιότητες, εν γένει το συνολικό περιβαλλοντικό τους προφίλ συμβάλουν καταλυτικά στην επιτυχία των προγραμμάτων ΠΔ, δηλαδή στην διευκόλυνση της ανάπτυξης της περιβαλλοντικής γνώσης, στάσης και τελικά υπεύθυνης συμπεριφοράς καθώς και της ψυχαγωγίας του ακροατηρίου τους. (Weaver 2001a· Bihu, Xianning &

Deng, 2003·Deanne. 2004·Ham, 2004a·Ham & Weiler 2007·Peake, Innes and Dyer 2009).

Αποσαφήνιση περιβαλλοντικής ερμηνείας και διερμηνείας

Η περιβαλλοντική ερμηνεία και κατ' επέκταση η περιβαλλοντική ερμηνευτική που είναι η θεωρία και πρακτική της ερμηνείας του περιβάλλοντος -υποδηλώνει την εξήγηση, μετάφραση και κατανόηση του περιβάλλοντος χώρου και των νοημάτων-μηνυμάτων του (Mugetauer, 1985). Η επικοινωνιακή και εκπαιδευτική διαδικασία με την οποία αποδίδεται και αποκαλύπτεται αυτή η πληροφορία των νοημάτων-μηνυμάτων του περιβάλλοντος στους ακροατές / εκπαιδευόμενους /επισκέπτες σε μουσεία, δρυμούς, πάρκα ζωολογικούς κήπους, φυσικές περιοχές, πολιτιστικούς χώρους με σκοπό την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση των αποδεκτών της είναι η ΠΔ (Tilden 1977, Beck & Cable, 2002a). **Χρησιμοποιείται δηλαδή η πρόθεση «δι-» για να τονιστεί και υπογραμμιστεί η επικοινωνιακή διαδικασία μεταξύ ερμηνευτή και αποδέκτη της ερμηνείας.**

Για να είναι επιτυχής η ΠΔ, αναγκαία και ικανή προϋπόθεση αποτελεί η πλήρης και ουσιαστική αποσαφήνιση και αφομοίωση των μηνυμάτων-νοημάτων του περιβάλλοντος από τον ίδιο τον ερμηνευτή (Palmer, 1969). Επίσης, ετυμολογικά η ερμηνεία και εκείνος που την ασκεί - ο ερμηνευτής προέρχεται από την λέξη Ερμής, που ήταν ως γνωστόν ο αγγελιοφόρος θεός του Ολύμπου. Ο ερμηνευτής του περιβάλλοντος κάνει έργο μεσολαβητή και διαμηνυτή (Ερμή) των μηνυμάτων του περιβάλλοντος χώρου και του αποδέκτη και ακροατή της ερμηνείας (Γκίκας, 2002: 136-137).

Με βάση αυτές τις δύο παρατηρήσεις η διερμηνεία του περιβάλλοντος θεωρείται υποσύνολο της περιβαλλοντικής ερμηνείας. Ο όρος interpretation μεταφράζεται ως ερμηνεία ενώ η λέξη interpretership μεταφράζεται ως διερμηνεία ή / και ικανότητα διερμηνείας. Ο όρος όμως interpretation και environmental interpretation όπως χρησιμοποιείται στη βιβλιογραφία αναφέρεται στη διαδικασία που περιγράφεται παραπάνω και αποδίδεται ως ΠΔ. Η λέξη environmental προσαρτήθηκε αρχικά από τον Cherem (1973) και καθιερώθηκε από το Sam Ham (1992) για να δώσει έμφαση στο περιβάλλον ως αντικείμενο ερμηνείας και διερμηνείας, συχνά όμως στη βιβλιογραφία χρησιμοποιείται μόνο η λέξη «Interpretation» για να αναφερθούν στην ΠΔ. Οι Andrew Pierssene (1999) και οι Ward & Wilkinson (2006) αναφερόμενοι στον ορισμό της λέξης «interpretation» αναφέρονται στο λήμμα interpretation του έγκυρου και διεθνώς αναγνωρισμένου λεξικού «Oxford English Dictionary» συμπεριλαμβάνει τους εξής ορισμούς στους ήδη υπάρχοντες: «Interpretation(n): (1) οι δεξιότητες, πρακτική ή επάγγελμα της εξήγησης σε ακροατήριο των φυσικών, ιστορικών ή πολιτισμικών χαρακτηριστικών του περιβάλλοντος. (2) η εκπαιδευτική εκείνη διαδικασία ή εμπειρία ενημέρωσης που προκύπτει από μία τέτοια εξήγηση. Με βάση λοιπόν τις παραπάνω παρατηρήσεις και αναφορές, ο όρος "interpretation" και «environmental interpretation» θεωρούμενος με τη σημερινή του μορφή παγκοσμίως ως επαγγέλματος, μεταφράζεται και χρησιμοποιείται πλέον από εδώ και πέρα ως ΠΔ.

1.1 Σκοπός Έρευνας

Η διερεύνηση και η συγκέντρωση πληροφοριών για τις πεποιθήσεις και στάσεις του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης των προστατευόμενων περιοχών που εφαρμόζουν θεωρητικά προγράμματα ΠΔ, μπορούν να στοιχειοθετήσουν ένα σαφές πεδίο γνώσης σχετικά με την εφαρμογή της ΠΔ στην Ελλάδα. Σκοπός μας, είναι να επενδυθεί η παρούσα ερευνητική μελέτη με πρωτότυπη μεθοδολογία, τα αποτελέσματα της οποίας, να αξιοποιηθούν στη διαμόρφωση αποτελεσματικών προγραμμάτων ΠΔ.

Η έννοια της προστασίας του περιβάλλοντος ήταν συνυφασμένη με τη θρησκεία, κουλτούρα και φιλοσοφία πρωτόγονων κοινωνιών σαν ένα αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής τους πρακτικής και ανάγκης επιβίωσης των ιδίων και των απογόνων τους. Στην σύγχρονη εποχή η προστασία του περιβάλλοντος προέκυψε ως αναγκαιότητα, εξ αιτίας της μη συνετής χρήσης του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων, η οποία οδήγησε σε τεράστιες περιβαλλοντικές απώλειες. Η συνειδητοποίηση αυτών των περιβαλλοντικών επιπτώσεων οδήγησε στην οριοθέτηση προστατευόμενων περιοχών για την διασφάλιση της βιοποικιλότητας και των φυσικών πόρων, μέσω ενός υπεύθυνου και αειφορικού τρόπου διαχείρισης.

Οι φορείς των προστατευόμενων περιοχών φέρουν το βάρος όχι μόνο της διαχείρισης του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και της διάχυσης του μηνύματος της προστασίας του περιβάλλοντος στην τοπική κοινωνία και τους επισκέπτες τους οποίους καλούνται να μετατρέψουν σε ενεργούς συμμάχους στην δύσκολη πορεία προς την αλλαγή του τρόπου σκέψης και συμπεριφοράς, που οδήγησε το περιβάλλον και την ποιότητα ζωής στον πλανήτη στα όρια του συναγερμού.

Για να το επιτύχουν διαθέτουν τα κέντρα ενημέρωσης τα οποία λειτουργούν ως σημεία αναφοράς για τους επισκέπτες και την τοπική κοινωνία, επιδιώκοντας μέσω της ενημέρωσης, περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, ερμηνείας και ψυχαγωγίας, να προκαλέσουν το ενδιαφέρον για ενεργή συμμετοχή στην διαδικασία της προστασίας.

Το προσωπικό των κέντρων ενημέρωσης είναι ένας από τους βασικότερους παράγοντες που συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχων του φορέα της προστατευόμενης περιοχής καθώς αποτελεί την ορατή δημόσια έκφραση της φιλοσοφίας πάνω στην οποία στηρίζεται η διαχείριση. Για τον λόγο αυτόν απαιτείται ειδικά εκπαιδευμένο προσωπικό για την παροχή πληροφοριών, την οργάνωση προγραμμάτων ενημέρωσης, ερμηνείας και περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (Evans & Chipman-Evans 2004·Merriman & Brochu 2005·Brochu & Merriman 2008)

Η επαφή ανάμεσα στο προσωπικό και τους επισκέπτες είναι καθοριστική γι αυτό είναι υψίστης σημασίας η σχέση αυτή να είναι θετική καθώς τα οφέλη που συνεπάγονται είναι πολλά (Eagles, 2002).

Η άριστη κατάρτιση τους σε θέματα προστασίας και αειφορικής διαχείρισης πρέπει να είναι απαραίτητα συνδυσασμένη πάντοτε με πολλαπλές επικοινωνιακές ικανότητες και βαθιά προσωπική πεποίθηση στις αρχές και αξίες που προσπαθούν να μεταδώσουν στους επισκέπτες (Wearing & Neil 2009).

Ιδανικά το προσωπικό παίζει έναν αμφίδρομο ρόλο προσφέροντας περιβαλλοντική ενημέρωση και περιβαλλοντική διερμηνεία και ταυτόχρονα συλλέγουν στοιχεία σχετικά με το προφίλ των επισκεπτών τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν και να συμβάλλουν στην αξιολόγηση των προσφερόμενων υπηρεσιών και του βαθμού αποτελεσματικότητάς τους. Δεν πρέπει να αγνοήσουμε ότι το προσωπικό παίζει έναν ρόλο προτύπου για το κοινό που μπορεί συναισθηματικά αλλά και μαθησιακά να επηρεάσει τους επισκέπτες (Merriman & Brochu 2005·Brochu & Merriman 2008).

Το προσωπικό των κέντρων ενημέρωσης που εργάζονται ως ξεναγοί των προστατευόμενων περιοχών προσφέρει μια σειρά από διαφορετικά προγράμματα και υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας και εκπαίδευσης σε θέματα προστασίας και αειφορικού τρόπου ζωής, ώστε να μπορέσουν πειστικά να συμβάλλουν στην αλλαγή στάσης και συμπεριφοράς των επισκεπτών προς το Περιβάλλον (Evans & Chipman-Evans 2004·Merriman & Brochu 2005·Brochu & Merriman 2008).

Τα εξειδικευμένα προγράμματα και υπηρεσίες ΠΔ των φορέων διαχείρισης όπως παρουσιάζονται από τα διάφορα ενημερωτικά φυλλάδια των κέντρων ενημέρωσης φαίνονται ουσιαστικά όμοια. Ωστόσο, ακόμα και αν το περιεχόμενο των υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι το ίδιο, είναι εξαιρετικά απίθανο οι ξεναγοί των κέντρων ενημέρωσης έχοντας διαφορετικά δημογραφικά χαρακτηριστικά (π.χ. ηλικία, μορφωτικό επίπεδο και εμπειρία κ) να προσφέρουν όμοιες ξεναγήσεις ΠΔ.

Συνεπώς, οι εμπλεκόμενοι στα κέντρα ενημέρωσης έχοντας διαφορετικό υπόβαθρο δημιουργούν διαφορετικά προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας και έχουν διαφορετικές προτεραιότητες και πεποιθήσεις για το πώς θα μπορούσαν να εφαρμόζονται αυτές οι υπηρεσίες στις προστατευόμενες φυσικές περιοχές. Η διαπίστωση αυτή μας προτρέπει να μελετήσουμε διεξοδικά τις πεποιθήσεις, στάσεις, αντιλήψεις, δεξιότητες και γνώσεις όλων αυτών που ασχολούνται με την ΠΔ. Τα αποτελέσματα από μια ορθολογικά δομημένη έρευνα είναι τα μόνα τα οποία μπορούν με επιτυχία να καθοδηγήσουν την υλοποίηση καινοτόμων προγραμμάτων ΠΔ.

Στην Ελλάδα οι υπηρεσίες ΠΔ σε προστατευόμενες περιοχές βρίσκονται ακόμα σε εμβρυακό στάδιο (Skanavis & Giannoulis 2009) ίσως στα πλαίσια γενικότερης υποχρηματοδότησης των υπηρεσιών ενημέρωσης του έργου των φορέων διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών (WWF Ελλάς, Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρία & Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, 2009). Η έμφαση δόθηκε στις προστατευόμενες περιοχές των υγροτόπων της σύμβασης Ramsar δεδομένου ότι σε αυτές ιδρύθηκαν και στελεχώθηκαν τα πρώτα κέντρα ενημέρωσης προστατευόμενων

περιοχών στην χώρα και εξακολουθούν να λειτουργούν μέχρι σήμερα παρά τα όποια οικονομικά προβλήματα.

Η εφαρμογή της ΠΔ είναι μια πολύ-επίπεδη διαδικασία. Ένας τρόπος αποσαφήνισης αυτής της εικόνας είναι η κατανόηση των υποκειμενικών προτεραιοτήτων και πεποιθήσεων των διερμηνέων λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπόψη ότι το πεδίο της διερμηνείας είναι ακόμα εξαιρετικά παρθένο ερευνητικά στην Ελλάδα. Ο κύριος στόχος αυτής της έρευνας είναι να παράγει νέα γνώση και κατανόηση των υποκειμενικών προτεραιοτήτων και πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων. Μεταξύ πολλών δυνατοτήτων έρευνας έγινε επιλογή να αναδειχθούν οι πεποιθήσεις σχετικά με το ρόλο που διαδραματίζουν, το σχεδιασμό και εφαρμογή προγραμμάτων ΠΔ, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και τις προτάσεις τους για την βελτίωση της εφαρμογής της ΠΔ σε προστατευόμενες περιοχές. Η προκύπτουσα γνώση θα συμβάλει στην βελτίωση των αντανακλαστικών των υπηρεσιών των περιβαλλοντικών διερμηνέων, με απώτερο σκοπό να μας διαφωτίσει για τον ρόλο που θεωρούν ότι πρέπει να έχουν εν συγκρίσει με τις ανάγκες των φορέων διαχείρισης και του κοινού που επισκέπτεται τις προστατευόμενες φυσικές περιοχές ή του ντόπιους κατοίκους οι οποίοι ζουν και δραστηριοποιούνται γύρω από ή/και μέσα στις επιτρεπόμενες ζώνες των προστατευόμενων περιοχών (τοπικοί κάτοικοι). Απώτερος σκοπός της έρευνας είναι η πληροφορία που θα προκύψει από την παρούσα ερευνητική μελέτη να χρησιμοποιηθεί στην ανάπτυξη ενός προγράμματος σπουδών των περιβαλλοντικών διερμηνέων που εργάζονται στους φορείς διαχείρισης.

1.2 Μέθοδος Έρευνας

Έχοντας ως στόχο την διερεύνηση των υποκειμενικών πεποιθήσεων και στάσεων του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης όπου διαδραματίζεται και η περιβαλλοντική διερμηνεία στις προστατευόμενες περιοχές, επιλέχθηκε η Q-μεθοδολογία¹ ως η πλέον ενδεδειγμένη ερευνητική μέθοδος για την διερεύνηση των υποκειμενικών απόψεων των εμπλεκόμενων.

Η Q-μεθοδολογία παρέχει το πλαίσιο για την επιστήμη της υποκειμενικότητας, η οποία περιλαμβάνει διαδικασίες συλλογής δεδομένων (τεχνική Q-sort) και στατιστικής ανάλυσης (παραγοντική ανάλυση Q-mode) (Brown 2008). Η μέθοδος είναι ένας τρόπος μελέτης των ανθρώπινων επικοινωνιακών διαδικασιών. Αποτελείται από ένα σώμα αρχών οι οποίες χρησιμοποιούνται για να εξετάσει υποκειμενικές δομές όπως, προτιμήσεις, πεποιθήσεις, στάσεις, αξίες, αντιλήψεις, απόψεις. Επιτρέπει στα υποκείμενα (άτομα έρευνας) να εκφράσουν τις εσωτερικές παρορμήσεις τους σε ιδέες,

---

¹ Τεχνική (Q-τάξη)/technique (Q sort) – διαδικασία με την οποία συλλέγονται τα δεδομένα Μέθοδος (Q παραγοντική ανάλυση) – διαδικασία ανάλυσης των δεδομένων Μεθοδολογία (Q μεθοδολογία) – τεκμηρίωση της παραπάνω προσέγγισης σε εννοιολογικό επιστημονικό πλαίσιο (Brown 2010).

οι οποίες δεν μπορούν να κανονικοποιηθούν μεταξύ ατόμων. Είναι μια διαδικασία όπου οι μεταβλητές έρευνας είναι οι ίδιοι οι ερωτώμενοι και όχι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά τους (πχ. ηλικία, μόρφωση, φύλο κ.α.). Ένα από τα χαρακτηριστικά της Q-μεθοδολογίας και επιπλέον κριτήριο για την επιλογή της στην συγκεκριμένη ερευνητική μελέτη είναι ότι δεν χρειάζεται ένα μεγάλο αριθμό συμμετεχόντων για να μας δώσει στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τα αποτελέσματα της μεθοδολογίας-Q δεν θεωρούνται ποτέ ως αντιπροσωπευτικά του συνολικού πληθυσμού (π.χ. των περιβαλλοντικών διερμηνέων) αλλά είναι μια εις βάθος ανάλυση ενός σχετικά μικρού πληθυσμού –ή για την ακρίβεια μια εις βάθος ανάλυση των πεποιθήσεων και στάσεων ενός μικρού πληθυσμού- και έτσι μας επιτρέπει να κατανοήσουμε με μεγάλη λεπτομέρεια τις πεποιθήσεις και στάσεις τους ως προς ένα συγκεκριμένο φαινόμενο.

Όπως αναφέρουν οι Dryzek and Berejikian (1993), τα πλεονεκτήματα αυτής της μεθόδου είναι ότι είναι "σαφής, περιορίζεται ξεκάθαρα από τα στατιστικά αποτελέσματα και είναι δυνατόν να αναπαραχθεί τόσο ως προς τις ερμηνείες της όσο και ως προς τις μετρήσεις των απόψεων των ερωτώμενων, επιτρέποντας έτσι σημαντική ερμηνευτική ευχέρεια στον αναλυτή." (σ.50).

Στα πλαίσια της παρούσας ερευνητικής μελέτης, η μελέτη της βιβλιογραφίας της εφαρμογής της ΠΔ όσο και μια ανοιχτή συζήτηση με το προσωπικό των φορέων διαχείρισης σχετικά με την ΠΔ, χρησιμοποιήθηκαν για να εντοπιστούν μία σειρά δηλώσεων (statements) οι οποίες θα υπογραμμίζουν τα βασικά στοιχεία εστίασης σχετικά με την εφαρμογή της ΠΔ. Οι δηλώσεις αντλούνται από τους ίδιους τους συμμετέχοντες, και κατά συνέπεια αντικατοπτρίζουν όσα θεωρούν οι ίδιοι σημαντικά – και όχι ο ερευνητής. Συνολικά επιλεχθηκαν 36 δηλώσεις/απόψεις για την λειτουργία της ΠΔ σε προστατευόμενες περιοχές οι οποίες αξιολογήθηκαν από 40 συμμετέχοντες. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να αξιολογήσουν τις δηλώσεις και να τις ταξινομήσουν σε μια εννιαβάθμια κλίμακα προτίμησης δημιουργώντας Q-κατατάξεις (Q-τάξεις). Οι Q-τάξεις αναλύθηκαν στατιστικά στη βάση του βαθμού συμφωνίας ή διαφωνίας που έχει εκδηλώσει ο κάθε ερωτώμενος για κάθε μία δήλωση. Αυτή η ανάλυση γίνεται μέσα από ένα εξειδικευμένο στατιστικό λογισμικό, το PQMethod. Το πρόγραμμα υπολογίζει τον πίνακα συσχέτισης (correlation matrix) των Q-τάξεων χρησιμοποιώντας την Κεντροειδή Παραγοντική Ανάλυση (Centroid Factor Analysis). Ακολουθεί η περιστροφή των παραγόντων (factors) με χρήση της μεθόδου «ορθογώνια περιστροφή μέγιστης διακύμανσης» (varimax rotation) έτσι ώστε να απλοποιηθούν οι παράγοντες και να είναι ευκολότερη η ερμηνεία τους. Αυτού του είδους η παραγοντική ανάλυση επιτρέπει την εξαγωγή περιορισμένου αριθμού «τυπικών» Q-τάξεων, τα οποία αντιπροσωπεύουν διακριτές συλλογικές κατανοήσεις του θέματος υπό εξέταση (στην περίπτωσή μας, την εφαρμογή της περιβαλλοντικής διερμηνείας). Αυτά τα «τυπικά» Q-sorts στη συνέχεια θα ερμηνευθούν και θα εξηγηθούν ως προς τα πιο κοινά τους χαρακτηριστικά ή Λόγους.

1.3 Παραδοχές Εργασίας

Οι παρακάτω παραδοχές υιοθετούνται στην παρούσα έρευνα

1. Η κατανόηση των πεποιθήσεων του εμπλεκόμενου προσωπικού θα σκιαγραφήσει, τη λειτουργία, τις ανάγκες, τα προβλήματα και τις προοπτικές της ΠΔ.
2. Η μεθοδολογία-Q είναι η κατάλληλη ερευνητική μέθοδος για διερεύνηση των υποκειμενικών πεποιθήσεων του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης σχετικά με την εφαρμογή της ΠΔ στις προστατευόμενες περιοχές.
3. Οι δηλώσεις τις οποίες αξιολόγησαν οι συμμετέχοντες είναι οι ενδεδειγμένες βάσει της βιβλιογραφίας της ΠΔ και της εμπειρίας από τις ομαδικές συνεντεύξεις από το προσωπικό και εκπροσώπους των φορέων διαχείρισης.
4. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα ανταποκρίθηκαν με καλή πίστη και ειλικρίνεια και έχοντας εξασφαλισμένη την ανωνυμία τους.

1.4 Ερευνητικά Ερωτήματα

Το ερευνητικό πλαίσιο της συγκεκριμένης διατριβής οριοθετείται από τις εξής καθοδηγητικές ερωτήσεις:

- 1) Ποιες είναι οι πεποιθήσεις και οι προτεραιότητες των οικοξεναγών που εργάζονται στα κέντρα ενημέρωσης προστατευόμενων περιοχών αναφορικά με
  - Την σημασία της ΠΔ
  - Τον ρόλο τους ως περιβαλλοντικοί διερμηνείς,
  - Το σχεδιασμό προγραμμάτων ΠΔ
  - Την εφαρμογή προγραμμάτων ΠΔ
  - Την εκπαίδευση που θεωρούν ότι πρέπει να έχουν
  - Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν κατά την εφαρμογή της ΠΔ
  - Τις προτάσεις που θα μπορούσαν να βελτιώσουν την εφαρμογή της ΠΔ
- 2) Ποιες είναι οι ομοιότητες και διαφορές των πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων;
- 3) Τα δεδομένα αναδεικνύουν πρότυπα τα οποία έχουν σχέση με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των περιβαλλοντικών διερμηνέων;

1.5 Πρωτοτυπία Έρευνας

- Η συγκεκριμένη ερευνητική μελέτη είναι η πρώτη ερευνητική μελέτη σε διδακτορικό επίπεδο σχετικά με την εφαρμογή της ΠΔ στις προστατευόμενες περιοχές της Ελλάδας και ειδικά στους υδροτόπους προστατευόμενων περιοχών όπως οι περιοχές Ramsar.
- Η μεθοδολογία-Q είναι μια αποτελεσματική ερευνητική κοινωνική μέθοδος έρευνας της επιστήμης της υποκειμενικότητας. Ευρέως διαδεδομένη μέθοδος στην διεθνή βιβλιογραφία της περιβαλλοντικής επικοινωνίας, ψυχολογίας κοινωνιολογίας και πολιτικής. Στην Ελλάδα, έχει χρησιμοποιηθεί ελάχιστα για την διερεύνηση πεποιθήσεων και στάσεων.

1.6 Δομή Έρευνας

Η ερευνητική μελέτη χωρίζεται σε πέντε (5) μέρη: (Βλ. Πίνακα Περιεχομένων)

- Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει το εισαγωγικό πλαίσιο που θέτει τον προβληματισμό της ερευνητικής μελέτης.
- Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει το θεωρητικό πλαίσιο. Αναφέρεται στο σκοπό και τη δομή της έρευνας και ασχολείται με τις βασικές έννοιες στις οποίες στηρίζεται η έρευνα. Συγκεκριμένα αναφέρεται στην ιστορία και εξέλιξη των προστατευόμενων περιοχών με έμφαση στους υδροτόπους διεθνούς σημασίας δεδομένου ότι αποτελούν και την περιοχή έρευνας. Περιγράφει τον τουρισμό στις προστατευόμενες περιοχές με έμφαση στην ανάδειξη και εννοιολογική οριοθέτηση του οικοτουρισμού. Από την εννοιολογική αποσαφήνιση του οικοτουρισμού από τις άλλες μορφές τουρισμού διαφαίνεται ο καταλυτικός ρόλος της ΠΔ. Τούτου δοθέντος, στα επόμενα κεφάλαια ακολουθεί η εννοιολογική οριοθέτηση της ΠΔ με βάση τις κύριες επιρροές της (γνωστική ψυχολογία, φιλοσοφική ερμηνευτική και περιβαλλοντική εκπαίδευση) και περιγράφονται αναλυτικά τα οφέλη από την εφαρμογή της σε οικοτουριστικές ή/και προστατευόμενες περιοχές. Οι υπεύθυνοι για τις υπηρεσίες ΠΔ στις προστατευόμενες περιοχές είναι τα κέντρα ενημέρωσης και ιδιαίτερα το έμπυχο δυναμικό που εργάζονται ως περιβαλλοντικοί διερμηνείς-ξεναγοί, για αυτό και παρουσιάζεται αναλυτικά με βάση την βιβλιογραφία ο ρόλος τους. Τέλος πραγματοποιείται μια αξιολόγηση της έρευνας της ΠΔ για να καταλήξουμε στα ερευνητικά ερωτήματα της ερευνητικής μελέτης.
- Στο τρίτο μέρος και με βάση την αξιολόγηση της βιβλιογραφικής έρευνας στο πεδίο της ΠΔ, παρουσιάζεται η σημασία των πεποιθήσεων και στάσεων ως δράσεις συμπεριφοράς και αναλύεται ο ερευνητικός σχεδιασμός, η φιλοσοφία και η τεχνική της μεθοδολογίας-Q για την διερεύνηση των πεποιθήσεων και στάσεων του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης των υδροτόπων σχετικά με τις υπηρεσίες ΠΔ.

- Το τέταρτο μέρος περιλαμβάνει τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την έρευνα.
- Στο πέμπτο συζητούνται τα αποτελέσματα της έρευνας και διατυπώνονται τα γενικά συμπεράσματα και οι προτάσεις βελτίωσης.
- Ακολουθεί η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε σε όλη την ερευνητική μελέτη.
- Στο παράρτημα παρουσιάζονται αναλυτικά τα στατιστικά δεδομένα της έρευνας.

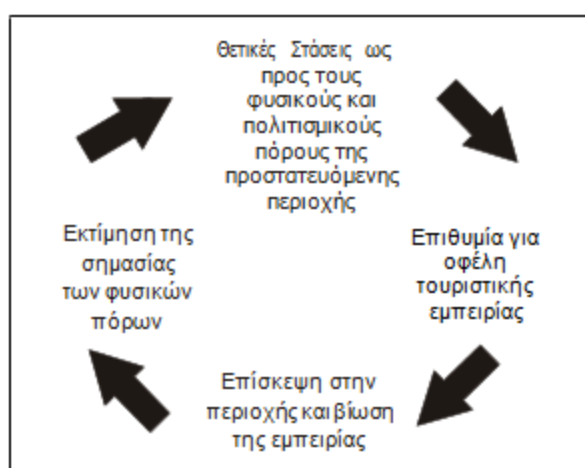

2 Βιβλιογραφική Επισκόπηση

2.1 ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΦΥΣΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

2.1.1 Εισαγωγή

Ο τρόπος αξιοποίησης και διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών είναι η αντανάκλαση του πολιτισμού των κοινωνιών. Οι αποφάσεις του παρελθόντος μας οδήγησαν στις σημερινές συνθήκες οι οποίες και αποτελούν προάγγελο του μέλλοντος. Η προετοιμασία για το μέλλον προϋποθέτει από τους φορείς διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών να λάβουν υπόψη τους το παρελθόν, τις τωρινές συνθήκες και τις πιθανές προκλήσεις και ευκαιρίες που ενδεχομένως θα προκύψουν (Eagles 2007). Η διορατική αυτή προσέγγιση από τους φορείς διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών συνεπάγεται και καλύτερη προετοιμασία στην αντιμετώπιση πιθανών προβλημάτων που μπορεί να ανακύψουν (Eagles & McCool 2002). Τα πάρκα και οι προστατευόμενες περιοχές βασίζονται στην κοινωνική αποδοχή. Το όφελος που μπορεί κανείς να αποκομίσει από μια επίσκεψη σε μια προστατευόμενη φυσική περιοχή αποτελεί καθοριστικό συστατικό για την κοινωνική αποδοχή και έγκριση του τρόπου διαχείρισης της. Ο Eagles (2007) αναφέρει ότι η επίσκεψη σε ένα πάρκο μπορεί να θεωρηθεί ως τμήμα μιας ολοκληρωμένης διαδικασίας η οποία περιλαμβάνει την πρόσκτηση θετικών εμπειριών από την επίσκεψη με αποτέλεσμα την ανάπτυξη αισθήματος εκτίμησης για την προστατευόμενη περιοχή φυσικών ή/και πολιτισμικών πόρων, και την μακροπρόθεσμη ανάπτυξη θετικών στάσεων για επανάληψη της επίσκεψη στην ίδια περιοχή ή σε άλλες παρόμοιες περιοχές (εικόνα 1).

Εικόνα 1: Ο κύκλος επίσκεψης σε ένα πάρκο (Eagles 2007)

Σε μια τέτοια διαδικασία όπως απεικονίζεται στην παραπάνω εικόνα ο τουρισμός έχει θεμελιώδη σημασία για την κοινωνική αποδοχή και την προσέλκυση ενδιαφέροντος για της προστατευόμενες φυσικές περιοχές και πάρκα. Η αφορμή για τον τουρισμό σε προστατευόμενες περιοχές είναι η ανάγκη των ανθρώπων να αναζητούν θετικά

ψυχολογικά, κοινωνικά και φυσικά οφέλη από μία εμπειρία επίσκεψης σε μια τέτοια περιοχή. Όλες οι μορφές τουρισμού εξαρτώνται από την αναζήτηση τέτοιων ευεργετημάτων. Ο ρόλος των προστατευόμενων φυσικών περιοχών και του τουρισμού σε αυτές τις περιοχές μπορεί να αλλάξει ως ανταπόκριση στην μεταβολή των κοινωνικών αναγκών και των περιβαλλοντικών συνθηκών. Τα πάρκα και οι προστατευόμενες φυσικές περιοχές ενυπάρχουν σε ένα δυναμικό κοινωνικό και πολιτικό σκηνικό το οποίο είναι πολλές φορές δύσκολο να προβλεφτεί πολλώ δε μάλλον να γίνει αντιληπτή η αξία της συμβολής τους σε αυτό. Αυτό το κοινωνικοπολιτικό σκηνικό επηρεάζει τόσο την καθημερινή βραχυπρόθεσμη διαχείριση αυτών των περιοχών όσο και τον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό της ολοκληρωμένης διαχείρισής τους. Υπό αυτό το πρίσμα παρέχονται εξίσου πολλές προκλήσεις καθώς και ευκαιρίες για τουριστικά οφέλη σε αυτές τις περιοχές (Gartner & Lime 2000). Τα επόμενα κεφάλαια παρουσιάζουν μια βιβλιογραφική επισκόπηση της ιστορία και εξέλιξης των προστατευόμενων περιοχών σε διεθνές και εθνικό επίπεδο καθώς και την σχέση του τουρισμού ως μορφή διαχείρισής τους.

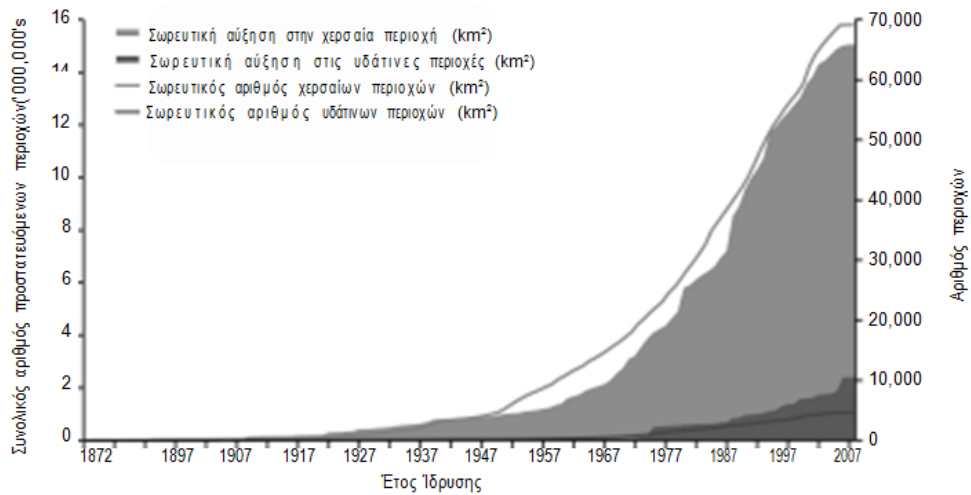
2.1.2 Ιστορία και Εξέλιξη Προστατευόμενων Περιοχών

Ιστορικά, είναι τεκμηριωμένο ότι η πρακτική της οριοθέτησης προστατευμένων περιοχών με σκοπό τη διαχείριση και προστασία των φυσικών πόρων εφαρμόζεται περισσότερο από δυο χιλιετίες πριν. Η έννοια των "πάρκων" συνδέεται άρρηκτα με τον πολιτισμό (Hammon & Putney 2003). Οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι αντάλλασσαν τις απόψεις τους σε συγκεκριμένους ανοιχτούς χώρους (αγορές), ενώ κατά το Μεσαίωνα οι ευγενείς της Ευρώπης χρησιμοποιούσαν τις ιδιωτικές τους εκτάσεις για κυνήγι. Αντίστοιχα, τέτοιες περιοχές είχαν οριοθετηθεί και στην Ινδία ενώ κοινωνίες στον Ειρηνικό Ωκεανό είχαν οριοθετήσει περιοχές προστασίας τις λεγόμενες «τάπου». Επίσης, σε πολλά μέρη της Αφρικής είχαν οριοθετήσει περιοχές υπό καθεστώς προστασίας τα οποία ονόμαζαν «Ιερά Δάση» ενώ στην Ευρώπη κατά την Αναγέννηση υπήρχαν περιοχές για δημόσια χρήση και τουρισμό (Eagles & McCool 2002·Fennel 2008·IUCN 2010).

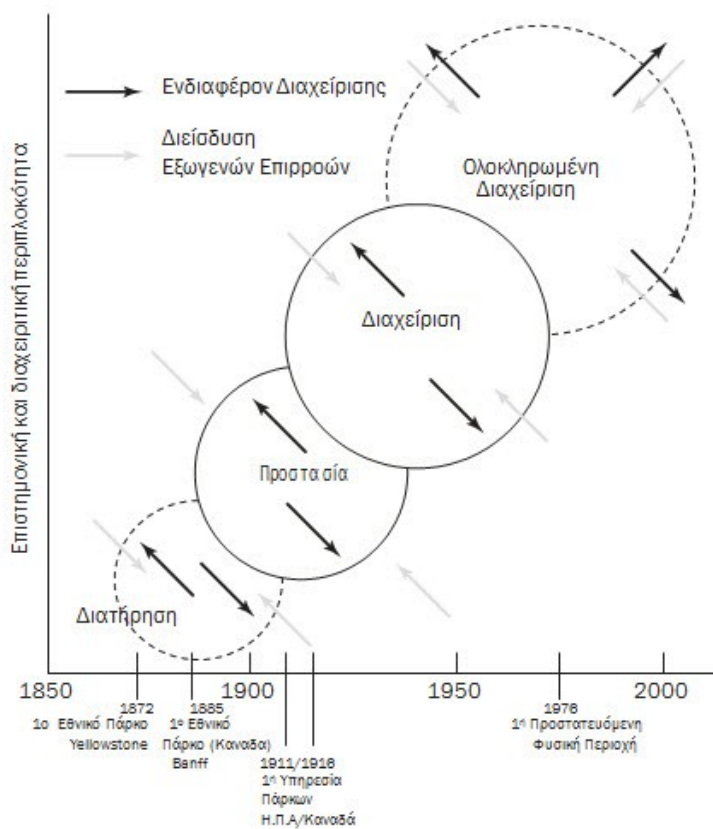
Τον δέκατο ένατο αιώνα η Βρετανία είχε απομείνει με ελάχιστους πλέον (ανέγγιχτους φυσικούς χώρους, η έννοια του "πάρκου" άρχισε να γίνεται αποδεκτή ως ένας τρόπος εξασφάλισης ευκαιριών για υπαίθρια ψυχαγωγία έξω από τις πόλεις. Για να καλύψουν τη ζήτηση που υπήρχε, οι ευγενείς άρχισαν να μισθώνουν ανοιχτές εκτάσεις για τις καλοκαιρινές και χειμερινές περιόδους, οι οποίες ήταν ανοιχτές για όλες τις τάξεις της Βρετανικής κοινωνίας. Στον Καναδά, η σημασία των πάρκων θεσμοθετήθηκε επίσημα με την Municipal Corporation Act το 1835, η οποία προέβλεπε τη δημιουργία κοινοτικών πάρκων και εξασφάλιζε το δικαίωμα της ψυχαγωγίας σε όλους τους πολίτες (Fennel, 2008). Στην Αμερική η πρώτη θεσμοθετημένη προσπάθεια προστασίας μιας συγκεκριμένης περιοχής έγινε το 1864 με την παραχώρηση από τον Αβραάμ Λίνκολν με το τέλος του εμφυλίου πολέμου, την περιοχή Yosemite, με τις γιγάντιες Σεκόιες, στην Πολιτεία της Καλιφόρνια *«προς όφελος του κοινού, για θέρετρο και χώρο*

αναψυχής του, αναπαλλοτρίωτα για πάντα» (Schama 1995:191), δημιουργώντας έτσι το πρώτο Εθνικό Φυσικό Πάρκο στον κόσμο (Μποτετζάγιας 2010). Η δεύτερη προσπάθεια έγινε το 1872 με την δημιουργία του πρώτου «πραγματικού» εθνικού πάρκου του Yellowstone βάσει νόμου των Η.Π.Α. όπου και το καθόριζε ως «δημόσιο πάρκο ή χώρο αναψυχής προς όφελος και ψυχαγωγία των πολιτών». (Eagles 2002·Fennel 2008). Ακολούθησαν περιοχές στην Αυστραλία, τον Καναδά, Νότια Αφρική, Ν. Ζηλανδία κ.α. Με τη δημιουργία όλο και περισσότερων πάρκων η αναγκαιότητα μια συντονισμένης προσπάθειας διαχείρισης έγινε εμφανής όταν το 1910 ο Σουηδός γιατρός Paul Sarassin, πρότεινε την ίδρυση μιας παγκόσμιας οργάνωσης για την προστασία της φύσης (IUCN 2010). Στη συνέχεια το 1911 δημιουργήθηκε ο πρώτος φορέας διαχείρισης παγκοσμίως στον Καναδά με την ονομασία Dominion Parks. Ακολούθησε η ίδρυση της υπηρεσίας διαχείρισης πάρκων των Η.Π.Α. (United States National Park Service-USNPS) η οποία υιοθέτησε μια προσέγγιση που στηρίχθηκε στην φιλοσοφία της προστασίας και της χρήσης: “...το USNPS θα προωθεί και θα ρυθμίζει τη χρήση των περιοχών γνωστών ως Εθνικά Πάρκα, μνημεία και καταφύγια... (reserves) με μέσα και μέτρα σύμφωνα προς τους βασικούς σκοπούς των αναφερόμενων πάρκων, μνημείων και αποθεμάτων των οποίων ο στόχος είναι η προστασία του τοπίου και των φυσικών ιστορικών αντικειμένων της άγριας ζωής και θα μεριμνά για την απόλαυση αυτών των αγαθών με τρόπους και μέσα που θα επιτρέψουν την διατήρησή τους και απόλαυσή τους από μελλοντικές γενεές”.

Τον εικοστό αιώνα η δημιουργία Εθνικών Πάρκων επεκτάθηκε σε όλο τον κόσμο και το αποτέλεσμα ήταν μια τεράστια αύξηση του αριθμού των Προστατευόμενων Περιοχών. Όλες οι χώρες σχεδόν θέσπισαν νόμους και ανακήρυξαν προστατευόμενες περιοχές καθώς αναγνωρίστηκαν ως το κύριο μέσον διατήρησης των φυσικών πόρων σε χερσαίες και θαλάσσιες περιοχές ενώ το 1948 θεσμοθετήθηκε η διεθνής ένωση για την προστασία της φύσης (International Union for the Protection of Nature-IUCN). Στην συνέχεια το 1958 στους Δελφούς θεσμοθετήθηκε ως τομέας της IUCN η παγκόσμια επιτροπή για τις προστατευόμενες φυσικές περιοχές. Σύμφωνα με την IUCN ως προστατευόμενες περιοχές ορίζονται οι «σαφώς προσδιορισμένες γεωγραφικές περιοχές, αναγνωρισμένες, αφιερωμένες και διοικούμενες μέσω νομικών και άλλων αποτελεσματικών μέσων, με στόχο την επίτευξη μακροπρόθεσμης διατήρησης της φύσης με τις σχετικές υπηρεσίες του και των πολιτισμικών αξιών» (Dudley, 2009). Σήμερα, πενήντα και πλέον χρόνια από τότε, υπολογίζεται σύμφωνα με την τελευταία καταγραφή ότι 12% της επιφάνειας της Γης έχει κάποια μορφή προστασίας ανεξάρτητα από το αν σε αυτές τις περιοχές έχουν οριοθετηθεί σωστά τα κριτήρια προστασίας τους ή έχουν εφαρμοστεί με επιτυχία τα προγράμματα διαχείρισής τους (IUCN, 2010).

Εικόνα 2: Αύξηση Προστατευόμενων Περιοχών από το 1872-2008 (IUCN, 2010)

Εικόνα 3: Ο Εξελισσόμενος ρόλος των πάρκων (Πηγή: Dearden and Rollin, 1993 αναφορά από Fennel 2008)

Καθώς διαρκώς αυξάνεται το σύστημα των προστατευόμενων περιοχών (εικόνα 2) βελτιώνεται και η όλη φιλοσοφία διατήρησης των πάρκων, αναγνωρίζοντας ότι οι χώροι αυτοί δεν υπάρχουν ως οικολογικές οάσεις αλλά πρέπει να διοικηθούν σύμφωνα με τις ισχύουσες περιβαλλοντικές διατάξεις μέσα και έξω από τα όρια τους (Εικόνα 3, Dearder 1991 αναφορά από Fennel 2009). Μάλιστα σύμφωνα με την πρόσφατη αναθεωρημένη έκθεση των μεθόδων διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών, υπογραμμίζεται η κυβερνητική διάσταση που περιλαμβάνει την δυνατότητα διαχείρισης όλων των κατηγοριών των προστατευόμενων περιοχών από τις τοπικές κοινότητες (IUCN 2010)

Παράλληλα με την δράση της IUCN δημιουργήθηκαν δίκτυα προστατευόμενων περιοχών σε παγκόσμιο επίπεδο τα οποία χαρακτηρίζουν παγκόσμιες συμβάσεις όπως η Σύμβαση για τα μνημεία Παγκόσμιας Κληρονομιάς καθώς και η σύμβαση Ramsar για του υγροτόπους των οποίων η σπουδαιότητα θεωρείται ξεχωριστά σημαντική.

2.1.3 Σπουδαιότητα Υγροτοπικών Οικοσυστημάτων

Κάθε εσωτερικό υδάτινο σύστημα αποτελεί μοναδική και ανεπανάληπτη περίπτωση από άποψη δομικών και λειτουργικών γνωρισμάτων καθώς και από άποψη αριθμού και μεγέθους αξιών.

Από τα πανάρχαια χρόνια τα εσωτερικά υδάτινα οικοσυστήματα προσφέρουν στον άνθρωπο πολύτιμες υπηρεσίες: προμηθεύουν πόσιμο και αρδευτικό νερό, διευκολύνουν τις μεταφορές, παρέχουν αλιεύματα, κλπ, ενώ μπορεί να λεχθεί ότι έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη πολλών πολιτισμών. Επιπρόσθετα, τον τελευταίο αιώνα πολλοί ποταμοί προσφέρουν και ένα άλλο μεγάλο αγαθό, την υδροηλεκτρική ενέργεια, ενώ τις τελευταίες δεκαετίες αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο η συμβολή τους στη διατήρηση της βιοποικιλότητας του πλανήτη. Η βιολογική αξία των υδάτινων οικοσυστημάτων είναι συνυφασμένη με τη βιολογική ποικιλότητα (Kallimanis et al, 2008·Drakou et al 2009· Μάργαρης 2001). Τα υδάτινα οικοσυστήματα, εκτός από τα είδη που κατοικούν μόνιμα σε αυτά, φιλοξενούν πολλά άλλα κατά τη διάρκεια του έτους, όπως είναι διάφορα είδη μεταναστευτικών πουλιών.

Σχεδόν όλα τα επιφανειακά υδάτινα συστήματα αλλά και οι υγρότοποι προσφέρουν πόσιμο νερό άμεσα αλλά και έμμεσα μέσω του εμπλουτισμού των υπόγειων υδροφορέων. Επιπρόσθετα, τα επιφανειακά υδάτινα συστήματα γλυκού νερού έχουν αρδευτική αξία. Μέσω της άρδευσης εξασφαλίζονται υψηλές και σταθερές επιδόσεις στη γεωργία και είναι εφικτή η ευρύτατη επιλογή ειδών. Ως προς την αλιευτική αξία τους, τα επιφανειακά υδάτινα συστήματα καλύπτουν μέρος των αναγκών των χωρών σε αλιεύματα.(Ζαλίδης et al. 2007)

Πολλά επιφανειακά υδάτινα συστήματα και πολλοί υγρότοποι παίζουν σημαντικό ρόλο στην κτηνοτροφία προσφέροντας πλούσια τροφή για τα βοοειδή και τα

αιγοπρόβατα, ικανοποιώντας τις ανάγκες για πόσιμο νερό των κοπαδιών, κλπ (Ζαλίδης et al 2007·Θεοδωρακόπουλος et al. 2000) Επιπλέον, το κυνήγι, όταν ασκείται με αυστηρά εφαρμοζόμενους κανονισμούς που εξασφαλίζουν την αειφορία συστήματος, είναι χρήση επιτρεπτή. Ένας υγρότοπος έχει υλοτομική αξία, αν από τη βλάστησή του μπορεί κανείς να συγκομίσει υλικά που είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν ως ξυλεία ή για άλλους σκοπούς. Τη μεγαλύτερη υλοτομική αξία έχουν οι δασωμένοι υγρότοποι των πεδινών περιοχών, ενώ έχουν γίνει προσπάθειες βιομηχανικής εκμετάλλευσης των καλαμιών σε μεγάλους υγροτόπους με εκτεταμένους καλαμώνες. Σε ορισμένα τμήματα της κοίτης, έπειτα από καθίζηση, συγκεντρώνονται μεγάλες ποσότητες άμμου και εγκαθίσταται ειδικός εξοπλισμός για την εξόρυξη, τον καθαρισμό και τη μεταφορά της. Οι αμμοληψίες στα ποτάμια μπορεί να είναι ανανεώσιμος πόρος, αλλά σε αρκετές λίμνες τα αποθέματα άμμου είναι πεπερασμένα (Ζαλίδης et al., 2007).

Η ενέργεια που μπορούμε να αξιοποιήσουμε από ποταμούς που διασχίζουν ορεινές περιοχές θεωρείται μια από τις πιο καθαρές μορφές ενέργειας, γιατί η παραγωγή της, αντίθετα με την παραγωγή ενέργειας από τους θερμοηλεκτρικούς και τους πυρηνικούς σταθμούς, δε ρυπαίνει το περιβάλλον. Η κατασκευή των φραγμάτων όμως θα πρέπει να εξασφαλίζει τη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος (Θεοδωρακόπουλος et al., 2000).

Οι υγρότοποι και τα επιφανειακά υδάτινα συστήματα κατέχουν εξέχουσα θέση στα αντικείμενα μελέτης της ΠΕ, κυρίως λόγω της επιστημονικής τους αξίας. Η γνωριμία και η μελέτη του υγροτόπου δίνει την ευκαιρία στα παιδιά να σχηματίσουν εικόνα για τον κύκλο του νερού και τις τροφικές σχέσεις μεταξύ των ειδών κτλ (Ζαλίδης et al., 2007).

Επιπλέον, οι υγρότοποι και τα επιφανειακά υδάτινα συστήματα γενικότερα έχουν αντιπλημμυρική αξία. Η παρόχθια βλάστηση των υγροτόπων συγκρατεί το έδαφος και διαχέει τις διαβρωτικές δυνάμεις των ρεόντων υδάτων και κυμάτων. Σημαντική διάβρωση των ακτών έχει παρατηρηθεί σε μέρη, όπου έχουν αλλοιωθεί οι θαλάσσιοι υγρότοποι. (Ζαλίδης et al., 2007)

Επίσης, οι υγρότοποι και τα επιφανειακά υδάτινα συστήματα αναδεικνύουν το 'δίδαγμα' της φύσης στο φυσικό τρόπο καθαρισμού των υδάτων. Δύναται να βελτιώσουν την ποιότητα του νερού, απομακρύνοντας ρύπους μέσω φυσικών διεργασιών. Η ιδιότητά τους αυτή δεν τα καθιστά, βέβαια, αποδέκτες αποβλήτων, αλλά συστήματα προς μελέτη για την κατασκευή κατάλληλων τεχνητών υγροτόπων που να χρησιμοποιούνται για επεξεργασία λυμάτων. (Ζαλίδης et al., 2007)

Η αξία ενός υγροτόπου για αναψυχή είναι σε κάποιο βαθμό υποκειμενική, αλλά αδιαμφισβήτητη. Δράσεις που σχετίζονται με την αναψυχή στα υγροτοπικά οικοσυστήματα είναι η παρατήρηση πουλιών, η φωτογράφιση, η ιστιοπλοΐα, η κολύμβηση, κλπ. Υπάρχει ακόμα και ο οικοτουρισμός, που βασίζεται στα

τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και αποτελεί μια εναλλακτική αλλά πολύ αξιόλογη μορφή τουρισμού. Ακόμη, σημαντική είναι και η πολιτιστική αξία ενός υγροτόπου καθώς αυτός συνδέεται άμεσα με τη μυθολογία, την ιστορία, την αρχαιολογία, τη θρησκεία, τη λαογραφία και τη λογοτεχνία. (Ζαλίδης et al. 2007)

Οι βασικές αξίες των υγροτόπων και των επιφανειακών υδάτινων συστημάτων όπως αυτές αναλύθηκαν παραπάνω και προκύπτουν από τις φυσικές λειτουργίες τους συνοψίζονται σε χρηστικές και μη χρηστικές και δίνονται στον πίνακα 1.

Πίνακας 1:Χρηστικών και Μη Χρηστικών Αξιών Υγροτοπικών Οικοσυστημάτων
(Πηγή: Ζαλίδης et al., 2007)

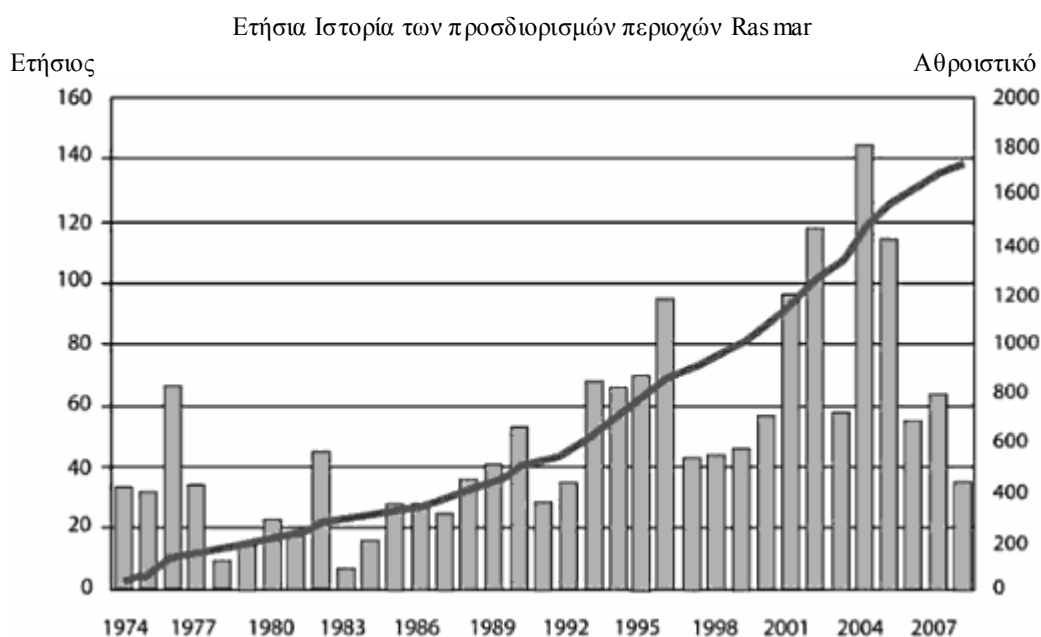
ΧΡΗΣΤΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ		ΜΗ ΧΡΗΣΤΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ	
Άμεσες αξίες (άμεσα χρησιμοποιήσιμες αξίες των υγροτόπων)	Έμμεσες αξίες (έμμεσα χρησιμοποιήσιμες αξίες των υγροτόπων)	Αξίες ύπαρξης (εγγενής ενυπάρχουσες αξίες των υγροτόπων που καλύπτουν τις πνευματικές και ηθικές αναζητήσεις της ανθρώπινης φύσης)	Αξίες στήριξης της ζωής (συνεισφορά των Υγροτόπων στην ποιότητα και ακεραιότητα του ευρύτερου τοπίου και γειτονικών οικοσυστημάτων)
Αλατοληπτική	Αντιπλημμυρική	Αναψυχική	Τοπική και ευρύτερη
Αλιευτική	Βιολογική	Εκπαιδευτική	Βελτιωτική του κλίματος
Θηραματική	Βελτιωτική της ποιότητας του νερού	Επιστημονική	Αντιδιαβρωτική
Υλοτομική	Υδροηλεκτρική	Πολιτισμική	Διατήρηση απειλούμενων ειδών
Κτηνοτροφική		Ηθική ικανοποίηση	Διατήρηση σπάνιων ενδιαιτημάτων
Αρδευτική		Πνευματική τόνωση	
Υδρορευτική			
Αμμοληπτική			
Ιαματική			

Το 1971 στο Ιράν υπογράφηκε η διεθνής σύμβαση που προβλέπει την προστασία υγροτοπικών οικοσυστημάτων. Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο² της ως υγρότοποι θεωρούνται:

² Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat. Ramsar (Iran), 2 February 1971. UN Treaty Series No. 14583. As amended by the Paris Protocol, 3 December 1982, and Regina Amendments, 28 May 1987. [O] Available at: http://www.ramsar.org/cda/en/ramsar-documents-texts-convention-on/main/ramsar/1-31-38%5E20671_4000_0 Accessed on 18.6.2009

«... φυσικές ή τεχνητές περιοχές αποτελούμενες από έλη με ποώδη βλάστηση, από μη αποκλειστικώς ομβροδίατα έλη με τυρφώδες υπόστρωμα, από τυρφώδεις περιοχές ή από νερό. Οι περιοχές αυτές είναι μονίμως ή προσωρινώς κατακλυζόμενες με νερό το οποίο είναι στάσιμο ή ρέον, γλυκό, υφάλμυρο ή αλμυρό και περιλαμβάνουν επίσης εκείνες που καλύπτονται από θαλάσσιο νερό το βάθος του οποίου κατά την αμψύτιδα δεν υπερβαίνει τα έξι μέτρα. Στους υγροτόπους μπορούν να περιλαμβάνονται και οι παρόχθιες ή παράκτιες ζώνες που γειτονούν με υγροτόπους ή με νησιά ή με θαλάσσιες υδατοσυλλογές και που είναι βαθύτερες από έξι μέτρα κατά την αμψύτιδα».

Κάθε χώρα μέλος της Σύμβασης έχει την υποχρέωση να ορίζει τουλάχιστον έναν υγρότοπο Διεθνούς Σημασίας. Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη καταμέτρηση, τα 158 κράτη που έχουν κυρώσει την Σύμβαση έχουν ορίσει 1828 Υγροτόπους Διεθνούς Σημασίας (εικόνα 4) που καλύπτουν έκταση περίπου 178 εκατομμυρίων εκταρίων³ (WWF Ελλάς et al. 2009) . Η Σύμβαση Ramsar προβλέπει την προστασία των χαρακτηρισμένων υγροτόπων αλλά και γενικότερα του υγροτοπικού πλούτου.

Εικόνα 4: Ετήσια ιστορική εξέλιξη προσδιορισμού των περιοχών Ramsar. Η πρώτη περιοχή Ramsar ορίστηκε το 1974. Σε αυτό το γράφημα απεικονίζεται η ετήσια εξέλιξη μαζί με την αθροιστική τάση. Πηγή: www.ramsar.org

³ The list of Wetlands of International Importance. Ramsar Convention Secretariat. 19 Δεκεμβρίου 2008. <http://www.ramsar.org/sitelist.doc>. (αναφορά από WWF 2009)

2.1.4 Οι προστατευόμενες περιοχές και η Ευρωπαϊκή Ένωση

Η Ευρωπαϊκή Οδηγία για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας χλωρίδας και πανίδας (92/43/ΕΟΚ ή Οδηγία των Οικοτόπων) σχεδιάστηκε, για να διαχειρισθεί τις ιδιαίτερες προκλήσεις που αντιμετώπιζαν και ακόμη αντιμετωπίζουν οι οικοτόποι και τα είδη της χλωρίδας και της πανίδας της Ευρώπης. Κατ' αρχάς, κατασκευάστηκε ένα συνεκτικό οικολογικό δίκτυο Ειδικών Ζωνών Διατήρησης (Special Areas of Conservation - SACs) (Άρθρα 3 και 4) με την ονομασία **Natura 2000**. Το δίκτυο αυτό περιλάμβανε επίσης και τις Ζώνες Ειδικής Προστασίας (Special Protection Areas - SPAs) που ορίστηκαν με βάση την Κοινοτική Οδηγία για τη διατήρηση των άγριων πουλιών (79/409/ΕΟΚ ή Οδηγία για τα Πουλιά).

Ως Ειδικές Ζώνες Διατήρησης χαρακτηρίζονταν περιοχές που προέκυψαν μετά από μία διαδικασία τριών σταδίων αξιολόγησης-εφαρμογής του προαναφερθέντος κοινοτικού νομικού πλαισίου. Στο πρώτο στάδιο, τα Κράτη-Μέλη είχαν την υποχρέωση να απογράψουν τους τύπους οικοτόπων (ενδιαιτημάτων) και τα είδη χλωρίδας και πανίδας που αναφέρονταν στα Παραρτήματα I και II της Οδηγίας, και, κατόπιν να αποστείλουν στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή έναν κατάλογο προτεινόμενων περιοχών. Κατά την διάρκεια της πρώτης φάσης (1994-1996), καταγράφηκαν οι περιοχές, οι συγκεκριμένοι τύποι οικοτόπων με την έκταση που καταλαμβάνουν σε καθεμιά από αυτές, και τα συγκεκριμένα είδη φυτών και ζώων των παραρτημάτων I και II με τα πληθυσμιακά δεδομένα τους.

Η δεύτερη φάση είχε ως αντικείμενο τη σύνταξη ενός Καταλόγου Τόπων Κοινοτικής Σημασίας (List of Sites of Community Importance - SCI). Στη συνέχεια, με τη συνεργασία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και μέσω μιας διαδικασίας αξιολόγησης σε επιστημονικά βιογεωγραφικά σεμινάρια, ορίστηκε ο τελικός κατάλογος περιοχών του δικτύου, οι οποίες έπρεπε να χαρακτηριστούν από τα κράτη-μέλη ως Ειδικές Ζώνες Διατήρησης εντός, το πολύ, έξι ετών. Τούτο, φυσικά, προϋπέθετε και την εθνική εναρμόνιση της Κοινοτικής Νομοθεσίας. Στην Ελλάδα, η εναρμόνιση της Οδηγίας για τα Πουλιά έγινε με την 414885/1985 (ΦΕΚ 757/Β'/1985) απόφαση Υπουργού ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., ενώ η 92/43/ΕΟΚ με την 33318/3028/28.12.1998 (ΦΕΚ 1289/Β'/1998) Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ). Η ΚΥΑ αυτή, εξάλλου, συνδέει την θεσμοθέτηση των περιοχών του οικολογικού δικτύου Natura 2000 με το σύστημα και τις διαδικασίες του Νόμου 1650/86.

Ας σημειωθεί ότι, όπως και κάθε Οδηγία, η Οδηγία 92/43/ΕΟΚ δεν προσδιορίζει τον τρόπο της θεσμοθέτησης των προστατευόμενων περιοχών, ούτε συγκεκριμένα μέτρα που πρέπει να ληφθούν. Απλώς απαιτεί από το κάθε Κράτος-Μέλος *«να διασφαλίζει τη διατήρηση ή, ενδεχομένως, την αποκατάσταση σε ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης, των τύπων φυσικών οικοτόπων και των οικοτόπων των οικείων ειδών στην περιοχή της φυσικής κατανομής των ειδών αυτών»*

Με βάση την παραπάνω νομοθεσία και κανονισμούς η Ελλάδα, ένα από τα κράτη-μέλη με τη μεγαλύτερη βιοποικιλότητα στην Ευρώπη, έχει συμπεριλάβει στο δίκτυο Natura 2000 περίπου το 24% της ελληνικής έκτασης.

Συγκεκριμένα, έχει χαρακτηρίσει:

- 239 Τόπους Κοινοτικής Σημασίας (ΤΚΣ) βάσει της Οδηγίας των οικοτόπων
- 163 Ζώνες Ειδικής Προστασίας (ΖΕΠ) βάσει της Οδηγίας για τα άγρια Πουλιά.
- Οι περιοχές ΤΚΣ και ΖΕΠ αλληλεπικαλύπτονται σε ποσοστό περίπου 30%.

Στο δίκτυο Natura έχουν ενταχθεί και όλες οι περιοχές που είχαν θεσμοθετηθεί ως προστατευόμενες βάσει της εθνικής νομοθεσίας (Ν. 1650/1986) καθώς και οι 10 Υγρότοποι Διεθνούς Σημασίας (βάσει της Σύμβασης Ramsar).

2.1.5 Προστατευόμενες περιοχές στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, η πρώτη προστατευόμενη περιοχή, ο Εθνικός Δρυμός Ολύμπου, ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1938 βάσει του Νόμου 856/1937. Υπήρχαν, ωστόσο, και κάποια προγενέστερα νομοθετήματα, τα οποία προέβλεπαν την προστασία ορισμένων περιοχών, όπως ο Νόμος 4273/1929 που είχε εισαγάγει τον όρο των «Προστατευτικών Δασών».

Στη συνέχεια, στο πλαίσιο της Δασικής Νομοθεσίας θεσπίστηκαν κατηγορίες προστατευόμενων περιοχών όπως τα «Αισθητικά Δάση», τα «Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης», τα «Καταφύγια Θηραμάτων», οι «Ελεγχόμενες Κυνηγετικές Περιοχές» και τα «Εκτροφεία Θηραμάτων». Η συμπλήρωση του νόμου «Περί αρχαιοτήτων» με τον Νόμο 1469/1950 έδωσε επίσης τη δυνατότητα κήρυξης ορισμένων περιοχών ως «Τοπίων Ιδιαιτέρου Φυσικού Κάλλους».

Με το Νόμο 2637/1998, ο θεσμός των καταφυγίων θηραμάτων άλλαξε φιλοσοφία και οι εν λόγω περιοχές μετονομάστηκαν σε Καταφύγια Άγριας Ζωής. Σκοπός του Νόμου αυτού ήταν η προστασία των απαραίτητων περιοχών για τη διάσωση των ειδών της άγριας πανίδας ή της αυτοφυούς χλωρίδας. Οι περιοχές κρίθηκαν απαραίτητες είτε για την επιβίωση ενός ή περισσότερων ειδών που ήταν μοναδικά, σπάνια ή απειλούνταν με εξαφάνιση, είτε γιατί αποτελούσαν αντιπροσωπευτικό δείγμα βιοτόπου.

Καθοριστικός σταθμός στην εξέλιξη της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος στη χώρα μας ήταν ο Νόμος - πλαίσιο 1650/1986, ο οποίος περιείχε ιδιαίτερο κεφάλαιο για την «Προστασία της Φύσης και του Τοπίου», όπου και γινόταν αναφορά στην θεσμοθέτηση προστατευόμενων περιοχών. Οι σημαντικότερες ρυθμίσεις ως προς το συγκεκριμένο αντικείμενο ήταν η διάκριση των προστατευόμενων περιοχών σε πέντε κατηγορίες (περιοχές απόλυτης προστασίας της φύσης, εθνικά πάρκα, προστατευόμενοι φυσικοί σχηματισμοί, προστατευόμενα τοπία και στοιχεία του τοπίου, περιοχές οικο-ανάπτυξης), καθώς και ο καθορισμός ειδικής διαδικασίας κήρυξης και διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών.

Πίνακας 2 : Κατηγορίες Προστατευόμενων Περιοχών (Εδαφική έκταση)

No.	Κατηγορία Προστατευόμενης Περιοχής	Αριθμός Προστατευόμενων Περιοχών	Προστατευόμενες περιοχές σε εκτάρια
1	Σύμβαση RAMSAR	10	165.000
2	Εθνικοί Δρυμοί-Πάρκα	10	70.000
3	Αισθητικά Δάση	19	33.000
4	Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης	51	16.500
5	Special Protection Zones	15	14.500
6	Ορεινοί όγκοι, υψόμετρο > 900m. (Τα Εθνικά Πάρα και τα Αισθητικά Δάση)	87	1.488.500
7	Περιοχές Προστασίας Άγριας Ορνιθοπανίδας. (Οι ορεινοί όγκοι,	14	40.000
8	Καταφύγια Άγριας Ζωής	615	945.000
9	Ελεγχόμενες Κυνηγητικές Περιοχές	7	100.000
Σύνολο		828	2.872.500

Πηγή: Beriatos 2006 αναπροσαρμογή από Skanavis & Giannoulis 2006

Οι πρώτοι φορείς προστατευόμενων περιοχών ήταν εκείνος του Εθνικού Θαλασσίου Πάρκου Ζακύνθου και του Εθνικού Πάρκου Σχοινιά, που είχαν ιδρυθεί με Προεδρικά Διατάγματα το 1999 και 2000 αντίστοιχα. Το 2002, με το Νόμο 3044/02 ιδρύθηκαν οι υπόλοιποι 25 Φορείς Διαχείρισης Προστατευόμενων Περιοχών. Αναλυτικότερα η θεσμική κατοχύρωση των προστατευόμενων περιοχών μέχρι τον Αύγουστο του 2009 παρουσιάζεται στον πίνακα 3.

Πίνακας 3: Θεσμικό Καθεστώς Προστατευόμενων Περιοχών

Προστατευόμενες Περιοχές	Θεσμική Κατοχύρωση περιοχής (Αύγουστος 2009)
Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο Ζακύνθου	ΠΔ: ΦΕΚ Α'906/22.12.99 (Τροποποίηση ΦΕΚ Δ'1272/27.11.03)
Εθνικό Πάρκο Σχοινιά-Μαραθώνα	ΠΔ: ΦΕΚ Δ'395/3.7.00
Εθνικό Πάρκο Δέλτα Έβρου	ΚΥΑ 4110 ΦΕΚ Δ'102/16.3.07
Εθνικό Πάρκο Δάσους Δαδιάς – Λευκίμης – Σουφλίου	ΚΥΑ 35633 ΦΕΚ Δ'911/13.10.06
Εθνικό Πάρκο Υγροτόπου Κερκίνης	ΚΥΑ 42699 ΦΕΚ ΑΑΠΘ 98/9.9.06
Εθνικό Πάρκο Λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου	ΚΥΑ 22306 ΦΕΚ Δ'477/31.5.06
Εθνικό Πάρκο Δέλτα Αζιού – Λουδία – Αλιάκμονα	ΚΥΑ 12966 ΦΕΚ ΑΠΠ220/14.5.09
Εθνικό Πάρκο Λιμνών Κορώνειας-Βόλβης	ΚΥΑ 6919 ΦΕΚ Δ'639/14.6.05
Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο Αλοννήσου-Β.Σποράδων	ΚΥΑ 23537 ΦΕΚ Δ'621/19.6.03
Εθνικό Πάρκο Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (Δέλτα Νέστου, Βιστωνίδα, Ισμαρίδας)	ΚΥΑ 44549 ΦΕΚ Δ'497/17.10.08
Περιοχή Οικοανάπτυξης Όρους Πάρωνα και υγροτόπου Μουστου	Εκκρεμεί
Περιοχή Οικοανάπτυξης Λίμνης Παμβώτιδας Ιωαννίνων	ΚΥΑ 22943 ΦΕΚ Δ'649/5.6.03 (Η ΚΥΑ κατέπεσε στο ΣτΕ)
Εθνικό Πάρκο Υγροτόπων Αμβρακικού	ΚΥΑ 11989 ΦΕΚ Δ'123/21.3.08
Εθνικό Πάρκο Υγροτόπων Κοτυχίου-Στροφυλιάς	ΚΥΑ 12365 ΦΕΚ Δ'159/29.4.09
Εθνικό Πάρκο Β. Πίνδου (Εθνικών Δρυμών Βίκου-Αώου και Πίνδου)	ΚΥΑ 23069/ΦΕΚ Δ'639/14.6.05

Εθνικό Πάρκο Δρυμού Πρεσπών	ΚΥΑ 28651/ΦΕΚ Δ'302/23.7.09
Εθνικό Πάρκο Δρυμού Αίνου	Εκκρεμεί
Εθνικό Πάρκο Δρυμού Ολύμπου	Εκκρεμεί
Εθνικό Πάρκο Δρυμών Σαμαριάς και Λευκών Ορέων	Εκκρεμεί
Εθνικό Πάρκο Δρυμού Παρνασσού	Εκκρεμεί
Εθνικό Πάρκο Δρυμού Πάρνηθας	ΠΔ ΦΕΚ Δ'336/24.7.07 (αφορά καθορισμό ζωνών του ορεινού όγκου όχι του Εθνικού Πάρκου)
Εθνικό Πάρκο Δρυμού Οίτης	Εκκρεμεί
Πάρκο Προστασίας της Φύσης Στενών και εκβολών των ποταμών Καλαμά και Αχέροντα	Εκκρεμεί
Εθνικό Πάρκο Χελμού-Βουραϊκού	Εκκρεμεί
Περιοχή Οικοανάπτυξης Οροσειράς Ροδόπης	Εκκρεμεί
Περιοχή Οικοανάπτυξης Ολύμπου Καρπάθου-Σαρίας	Εκκρεμεί
Περιοχή Οικοανάπτυξης Κάρλας-Μαυροβουνίου-Κεφαλόβρυσου Βελεστίνου	Εκκρεμεί
Εθνικό Πάρκο Τζουμέρκων-Περιστερίου και Χαράδρας Αράχθου	ΠΔ Δ'49/12.2.09 (Η λειτουργία του ΦΔ εκκρεμεί)

Πηγή: (EKBY 2009)

2.1.5.1 Η περίπτωση των υγροτόπων

Με βάση την 'Απογραφή των Ελληνικών Υγροτόπων ως φυσικών πόρων' η Ελλάδα έχει περίπου 400 μικρούς και μεγάλους υγροτόπους συνολικού εμβαδού πάνω από 2 εκατομμύρια στρέμματα (Ζαλίδης και Μαντζαβέλας, 1994). Οι ελληνικοί υγρότοποι που έχουν χαρακτηριστεί από τις 21 Αυγούστου 1975 ως Υγρότοποι Διεθνούς Σημασίας (Υγρότοποι Ramsar) είναι δέκα (10) και καλύπτουν ακριβή έκταση 163.501 εκταρίων (1.635.010 στρέμματα). Η Σύμβαση Ramsar έχει κυρωθεί από την Ελλάδα με το Ν.Δ.191/20-11-1974 και το Νόμο 1950/1991 «για την επικύρωση των τροποποιήσεων της Σύμβασης Ramsar». Σημειώνεται ότι η Ελλάδα υπογράφοντας και επικυρώνοντας τη Σύμβαση Ramsar έχει δεσμευτεί για τη διατήρηση και ορθή χρήση όλων των υγροτόπων της χώρας μέσω τοπικών, περιφερειακών και διεθνών δράσεων και συνεργασίας. (WWF Ελλάς et al 2009).

Πίνακας 4: Υγρότοποι Διεθνούς σημασίας

Υγρότοποι Διεθνούς Σημασίας της Ελλάδας (Υγρότοποι Ramsar)
Δέλτα Έβρου
Λίμνη Βιστονίς, Πόρτο Λάγος, Λίμνη Ισμαρίς και γειτονικές λιμνοθάλασσες (M)
Δέλτα Νέστου και γειτονικές λιμνοθάλασσες (M)
Λίμνες Βόλβη και Κορώνεια (M)
Λίμνη Κερκίνη
Δέλτα Αξιού, Εκβολή Λουδία, Δέλτα Αλιάκμονα (M)
Λίμνη Μικρή Πρέσπα
Αμβρακικός κόλπος (M)
Λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου (M)
Λιμνοθάλασσα Κοτυχίου (M)
(M) Υγρότοποι που περιλαμβάνονται στον Κατάλογο Μοντρέ

(Πηγή: WWF Hellas et al., 2009)

Εκείνοι οι υγρότοποι Ramsar στους οποίους οι αλλαγές στην οικολογική κατάσταση συνέβησαν, συμβαίνουν ή πρόκειται πιθανά να συμβούν και κρίνονται ιδιαίτερα ανησυχητικές εντάσσονται στο Κατάλογο του Montreux, δηλαδή τη «μαύρη λίστα» της Σύμβασης Ramsar. Ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνει σήμερα 55 Υγροτόπους Διεθνούς Σημασίας⁴. Το 1990, όταν καταρτίστηκε για πρώτη φορά ο κατάλογος αυτός, περιέλαβε και τους 10 υγροτόπους της Ελλάδας, αλλά το 1999 τρεις από αυτούς (Λίμνη Μικρή Πρέσπα, Λίμνη Κερκίνη και Δέλτα του Έβρου) εξαιρέθηκαν από αυτόν. Η εξαίρεση ενός υγροτόπου από τον Κατάλογο Montreux γίνεται όταν κρίνεται ότι η κατάστασή του έχει βελτιωθεί. Έτσι, σήμερα επτά από τους 10 ελληνικούς υγροτόπους Ramsar εντάσσονται στον Κατάλογο Montreux, οι περισσότεροι ανά χώρα μαζί με το Ιράν. Όπως διαπιστώνει η έκθεση αξιολόγησης των ελληνικών υγροτόπων της σύμβασης Ramsar όπως διενεργήθηκε από το WWF Ελλάς et al. (2009), η κατάσταση του κάθε υγροτόπου αλλά και η συνολική κατάσταση διαχείρισης των υγροτόπων δικαιολογεί την περίληψη ή παραμονή τους στον Κατάλογο Montreux. Οι υγρότοποι Ramsar προστατεύονται και από επιπλέον εθνικά, κοινοτικά και διεθνή, νομοθετικά εργαλεία.

Οι περισσότεροι από τους υγροτόπους Ramsar έχουν πρόσφατα χαρακτηριστεί ως Εθνικά Πάρκα, κατ' εφαρμογή του Ν. 1650/1986 «για την προστασία του περιβάλλοντος». Η Λίμνη Μικρή Πρέσπα προστατεύεται και από τη δασική νομοθεσία ως Εθνικός Δρυμός (1974). Επιπλέον, οι περισσότεροι από τους 10 υγροτόπους Ramsar περιλαμβάνουν μεγάλες εκτάσεις που προστατεύονται και ως «Καταφύγια Άγριας Ζωής» με αποφάσεις των περιφερειακών Διευθύνσεων Δασών. (WWF Ελλάς et al. 2009)

Ουσιαστική συμβολή στην προστασία των υγροτόπων και των οικολογικών τους αξιών παρέχουν οι δύο βασικές κοινοτικές οδηγίες για το φυσικό περιβάλλον, η Οδηγία για τα Άγρια πουλιά (79/409/ΕΟΚ) και η Οδηγία για τους Οικοτόπους (92/43/ΕΟΚ). Βάσει των δύο οδηγιών, ορίζονται Ζώνες Ειδικής Προστασίας (ΖΕΠ) και Τόποι Κοινοτικής Σημασίας (ΤΚΣ) αντίστοιχα που διαμορφώνουν το δίκτυο Natura 2000, και στο οποίο εντάσσονται όλοι οι υγρότοποι Ramsar.

Εξίσου σημαντική για την προστασία των υγροτόπων είναι η Οδηγία Πλαίσιο για το Νερό (2000/60/ΕΚ) η οποία προβλέπει την ολοκληρωμένη διαχείριση των υδάτινων πόρων, με σκοπό την επίτευξη της καλής οικολογικής (ποσοτικής και ποιοτικής) και χημικής κατάστασης όλων των υδάτων της Ευρώπης.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι και άλλες διεθνείς Συμβάσεις που έχει κυρώσει η Ελλάδα, όπως η Σύμβαση της Βόννης «για τα μεταναστευτικά είδη άγριων ζώων», η Σύμβαση της Βέρνης «για την προστασία της άγριας πανίδας και των φυσικών οικοτόπων» καθώς και η Σύμβαση της Βαρκελώνης «περί προστασίας της Μεσογείου

---

⁴ The Montreux Record. Ramsar Convention Secretariat. 26 Νοεμβρίου 2008.
http://www.ramsar.org/cda/en/ramsar-documents-montreux-montreux-record/main/ramsar/1-31-118%5E20972_4000_0

θαλάσσης από τη ρύπανση», παρέχουν επιπρόσθετη νομική και θεσμική προστασία στους υγροτόπους της χώρας.

2.1.6 Τουρισμός στις Προστατευόμενες Περιοχές

Σε μια εποχή που ο τουρισμός συνολικά αποτελεί το 10% του παγκόσμιου ακαθάριστου προϊόντος ο τουρισμός σε προστατευόμενες περιοχές αποτελεί έναν από τους πιο ραγδαία αναπτυσσόμενους τομείς (Goodwin, 1996· Mastny, 2001· Davenport et al 2002 αναφορά από Balmford et al 2009). Μολονότι, τα στατιστικά στοιχεία που υποστηρίζουν αυτήν την άποψη σπανίως υποστηρίζονται από λεπτομερή δεδομένα υπάρχει ευρεία αναγνώριση ότι ο εναλλακτικός τουρισμός είναι μια σημαντική υπηρεσία για τα προστατευόμενα αυτά οικοσυστήματα (Corvalan et al. 2005) ικανός να παράγει σημαντικούς πόρους τόσο για την διατήρηση των προστατευόμενων περιοχών όσο και για την τοπική οικονομική ανάπτυξης (Goodwin, 1996· Boo, 1990· Gossling, 1999).

Σύμφωνα με την Littlefair (2003) η τάση αυτή άλλαξε ραγδαία τα τελευταία 40 χρόνια καθώς οι προστατευόμενες περιοχές έγιναν περισσότερο δημοφιλής λόγω των παρακάτω λόγων όπως αναφέρει η Littlefair (2003):

- Γενική αύξηση του πληθυσμού και την αστικοποίηση του, η οποία δημιουργεί πιεστικές συνθήκες διαβίωσης εξαιτίας των οποίων οι άνθρωποι αναζητούν την ενεργητική επίδραση της φύσης καθώς αδυνατούν να την απολαύσουν στην καθημερινότητά τους (Buckley 2000, WTO & UNEP 1992).
- Αυξανόμενη αναφορά των μέσων μαζικής επικοινωνίας σε θέματα περιβάλλοντος ή άγριας ζωής, η οποία εξοικειώνει τους ανθρώπους με το θαυμαστό φυσικό κόσμο και εν μέρει με τα προβλήματά του μέσω εξειδικευμένων ντοκιμαντέρ ή περιοδικών όπως το National Geographic, κτλ (Beckmann, 1991).
- Η ανάπτυξη της οικολογίας ως επιστήμης τη δεκαετία του 1960 έφερε τα περιβαλλοντικά θέματα τοπικού και παγκοσμίου χαρακτήρα στο προσκήνιο της κοινής γνώμης και ανέδειξε περιβαλλοντικές απειλές και αξίες που ήταν μέχρι τότε άγνωστες στο ευρύτερο κοινό. Ανάπτυξη της εύπορης αστικής μέσης τάξης με αρκετό, διαθέσιμο χρόνο και χρήμα για ψυχαγωγία και αναψυχή.
- Σημαντική βελτίωση των μέσων μεταφοράς που επιτρέπουν εύκολη πρόσβαση ακόμη και στις πιο απομακρυσμένες περιοχές.
- Μη ικανοποιητική ποιότητα μαζικού τουρισμού η οποία έστρεψε τους εν δυνάμει τουρίστες προς την κατεύθυνση εναλλακτικών μορφών τουρισμού πιο εξατομικευμένων με στοιχεία "χρησιμότητας", "μάθησης" ενεργούς συμμετοχής, περιπέτειας, ανακάλυψης, και επαφής με τα απειλούμενα οικοσυστήματα είδη και γενικά τη φύση.

Ειδικότερα για τους υγροτόπους τα τελευταία χρόνια μια σειρά από προγράμματα έχουν χρηματοδοτηθεί από την παγκόσμια επιτροπή παρακολούθησης υγροτόπων Ramsar και την οργάνωση “Wetlands for the future” τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο. Ωστόσο μέχρι σήμερα όπως δηλώνεται από τον διεθνή εποπτικό οργανισμό των υγροτόπων Ramsar δεν έχει καθιερωθεί ο εναλλακτικός τουρισμός ως ένα εργαλείο ήπιας διαχείρισης αυτών των περιοχών στο σχέδιο ολοκληρωμένης διαχείρισής τους. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν έχουν γίνει τα πρώτα βήματα προς αυτήν την κατεύθυνση. Συγκεκριμένα στις πρόσφατες εκθέσεις αναφοράς των εργασιών της συνάντησης της ειδικής επιστημονικής και τεχνικής επιτροπής παρακολούθησης των υγροτόπων Ramsar αναφέρεται ότι θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην αξιοποίηση των ευκαιριών για εναλλακτική τουριστική ανάπτυξη των υγροτόπων Ramsar. Προς αυτή την κατεύθυνση προσανατολίζονται και στην έκδοση ειδικών εκθέσεων-οδηγών τρόπων ανάπτυξης εναλλακτικού τουρισμού σε αυτές τις περιοχές (Ramsar, 2009)⁵.

Η διαπίστωση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική δεδομένου ότι στην σημερινή εποχή οι προστατευόμενες περιοχές υφίστανται αυξανόμενη πίεση για να παρέχουν οικονομική βιωσιμότητα των φορέων διαχείρισή τους (Ceballos-Lascurain, 1996·Walpole et al 2001·Wilkie & Carpenter 2002·West et al 2006 αναφορά από Buckley 2009a·Wearing and Neil 2009·Sandbrook 2009). Μάλιστα η ερώτηση που συχνά τίθεται επιτακτικά είναι γιατί είναι σημαντικό να επισκέπτονται οι άνθρωποι τις προστατευόμενες φυσικές περιοχές; Η απάντηση είναι απλή: πολιτική. Οι προστατευόμενες περιοχές δεν είναι μόνο φυσικές περιοχές με οικοσυστήματα ιδιαίτερης αισθητικής και υψηλής βιολογικής αξίας. Είναι επίσης πολιτικές κατασκευές οι οποίες δέχονται συνεχώς πιέσεις από τον ανθρώπινο πληθυσμό και τις απαιτήσεις του για συνεχή κατανάλωση φυσικών πόρων. Οι επισκέπτες σε αυτές τις περιοχές μπορούν να αποτελούν για αυτούς το πολιτικό κεφάλαιο για την επιβίωση τους (Buckley, 2009b). Οι βιολόγοι έχουν υπογραμμίσει σε διάφορους τόνους και αποχρώσεις ότι οι προστατευόμενες περιοχές δεν είναι χώροι παιχνιδιού αλλά συστήματα υποστήριξης ζωής φυτικών και ζωικών οργανισμών υψηλής βιολογικής αξίας απαραίτητων για το περιβάλλον. Οι οικονομολόγοι θεωρούν ότι οι υπηρεσίες αυτών των οικοσυστημάτων συμβάλλουν δύο φορές περισσότερο στην ανθρώπινη οικονομία ανά έτος απ’ ότι όλες μαζί οι μορφές ανθρώπινης βιομηχανίας οι οποίες αποτιμώνται σε πολλά τρισεκατομμύρια δολάρια (Costanza et al, 1997·Balmford et al, 2002a). Εντούτοις, η ανθρώπινη οικονομική αξία διατήρησης της βιοποικιλότητας είναι υψηλότερης αξίας από τα κεφάλαια που ξοδεύονται για αυτήν (Balmford et al, 2002b·Buckley, 1994·James et al, 1999·Pimm et al, 2001· Balmford et al, 2003· Ehrlich et al, 2008· Carpenter et al, 2009). Το κόστος αγοράς όλων των παγκόσμιων θερμών

---

⁵ Σχετική τέτοια έκθεση έχει εκδοθεί το 2002 και αναθεωρημένη το 2005 από το πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (United Nations Environment Program-UNEP στα πλαίσια της συμφωνίας Αφρικής, Ευρώπης και Ασίας για προστασία της υδρόβιας μεταναστευτικής ορνιθοπανίδας (African Eurasian Migratory Water-Bird Agreement-AEWA). Για περισσότερες πληροφορίες δεξ: http://www.unep-aewa.org/publications/conservation_guidelines/pdf/cg_7new.pdf

σημείων βιοποικιλότητας έχει εκτιμηθεί ότι αξίζει περίπου 100 δισεκατομμύρια δολάρια και αντιστοιχεί σε λιγότερο από πέντε χρόνια δαπάνες σε αναψυκτικά (Balmford et al 2003). Αλλά οι πραγματικές χρηματοδοτήσεις που είναι κάποια δισεκατομμύρια δολάρια συνολικά αντιστοιχούν στο 5% των ελάχιστων απαιτήσεων για αποτελεσματική διατήρηση αυτών των περιοχών (Bruner et al 2003). Το κόστος αυτό είναι μικρό αν συγκριθεί με τα τρισεκατομμύρια δολάρια που δαπανήθηκαν λόγω της οικονομικής κρίσης για την ανάταξη των οικονομιών χωρών όπως Η.Π.Α., Ευρωπαϊκής Ένωσης και Κίνας (Ghazoul, 2009). Τόσο τα οικολογικά όσο και τα οικονομικά επιχειρήματα που υποστηρίζουν την επένδυση στην διατήρηση αυτών των περιοχών προϋποθέτουν επενδύσεις οι οποίες είναι σημαντικά μεγαλύτερες από αυτές που ήδη καταβάλλονται για αυτές τις περιοχές (Buckley, 2009a).

Η διατήρηση της φύσης στον πραγματικό κόσμο (Sinclair et al, 2000) βασίζεται σε κοινωνικό - οικολογικά συστήματα και κριτήρια (Carpenter et al 2009). Οι επισκέπτες στα πάρκα αποτελούν ένα εξαιρετικό παράδειγμα (Buckley 2009b). Οι φορείς διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών καλούνται να ισορροπήσουν ανάμεσα στις ενδεχόμενες οικολογικές επιπτώσεις που μπορεί να επιφέρει ο υψηλός αριθμός επισκεπτών και στην πολιτική υποστήριξη που μπορούν να παρέχουν. Οι επισκέπτες δημιουργούν ενδεχομένως υψηλό κόστος διατήρησης τόσο λόγω των οικολογικών επιπτώσεων που επιφέρουν στις περιοχές (Buckley, 2004) όσο και από την εκτροπή του προϋπολογισμού για διατήρηση και μετακύλιση κονδυλίων στην διαχείριση των υπηρεσιών αναψυχής. Ένα τέτοιο κόστος εξαρτάται από τους αριθμούς επισκεπτών, τη χρονική διάρκεια επίσκεψης, τις δραστηριότητες, τον εξοπλισμό και τη συμπεριφορά τους (Buckley 2009a).

Από την άλλη πλευρά όμως οι επισκέπτες μπορούν να αποτελέσουν σημαντική πηγή χρηματοδότησης για μια προστατευόμενη φυσική περιοχή και κατά συνέπεια ένα πολιτικό κεφάλαιο που μπορεί να εξασφαλίσει πόρους από τον κυβερνητικό προϋπολογισμό. Για αυτό και οι φορείς διαχείρισης θεωρούν ότι οι επισκέπτες σε αυτές τις περιοχές ότι συμβάλλουν θετικά στην διατήρηση των περιοχών αυτών (Buckley, 2008 & 2009b) ωστόσο η συνεισφορά τους εξακολουθεί να είναι αρκετά μικρότερη από την υποστήριξη που παρέχεται από την πολιτεία. (Ferraro & Kiss 2002, Kleijn & Sutherland, 2003).

Η θετική προοπτική ανάπτυξης του τουρισμού στις προστατευόμενες περιοχές όπως αναφέρθηκε παραπάνω έρχεται σε πλήρη αντίθεση με κάποιους ερευνητές που εκφράζουν έντονη ανησυχία για απαγκίστρωση των ανθρώπων από το φυσικό περιβάλλον. Η αυξανόμενη αστυφιλία και ο καθιστικός τρόπος ζωής και διασκέδασης όπως (τηλεόραση, διαδίκτυο και βιντεοπαιχνίδια) έχουν συνδεθεί με την μείωση της άτυπης μορφής εκπαίδευσης μέσω της αναψυχής στη φύση. Οι διαπιστώσεις αυτές οδήγησαν αρκετές ερευνητικές μελέτες με προεξάρχουσα εκείνη της Pyle (2003) να εκδηλώνουν έντονη ανησυχία για πιθανές σημαντικές επιπτώσεις στην νοητική και φυσική ανάπτυξη και υγεία των ανθρώπων

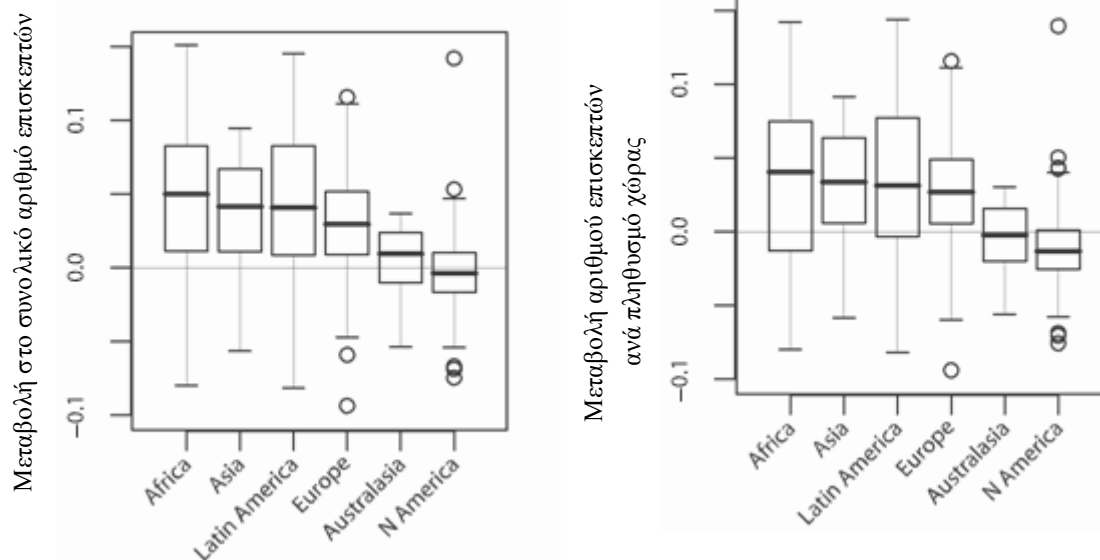

ιδιαίτερα των παιδιών (Pyle, 1993·Nabhan & Trimble, 1994·Balmford et al 2002·Kahn & Kellert 2002·Barnes, 2007·Louv, 2005·Pergams & Zaradic 2007·Kareiva, 2008). Πολλοί θεωρούν ότι αυτό είναι μεγάλη πρόκληση για την διατήρηση της βιοποικιλότητας (Pyle, 1993, 2003·Kareiva, 2008·Balmford & Crowling 2006) και συγκεκριμένα θέτουν το εξής ερώτημα-ανησυχία: εάν οι άνθρωποι δεν έχουν την δυνατότητα να βιώνουν εμπειρίες κοντά στο φύση πως μπορούν να ενδιαφέρονται για την διατήρηση της φύσης;

Αναλυτικότερα αυτού του τύπου οι ανησυχίες εντάθηκαν στις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα με αφορμή την έρευνα των αμερικάνων ερευνητών Pergams & Zaradic (2007), οι οποίοι μελέτησαν την τάση επίσκεψης σε 16 προστατευόμενες περιοχές (14 από τις Η.Π.Α μία από την Ιαπωνία και μία από την Ισπανία) από το 1990 μέχρι το 2006. Με βάση αυτή τη μελέτη υποστήριξαν ότι παρατηρείται μείωση του αριθμού των επισκεπτών στις προστατευόμενες περιοχές των Η.Π.Α και της Ιαπωνίας εν συγκρίσει με τους αριθμούς επισκεπτών στις ίδιες περιοχές στις αρχές της δεκαετίας του 1990⁶. Μάλιστα υποστήριξαν ότι μείωση αυτή οφείλεται στο φαινόμενο της «βιντεοφιλίας» που αναφέρθηκε και παραπάνω⁷. Παρόλο που η μελέτη αυτή περιορίστηκε σε τρεις μόλις χώρες ενίσχυσε τις παραπάνω ανησυχίες και πυροδότησε μια νέα περίοδο συζητήσεων στην ακαδημαϊκή κοινότητα (π.χ. Kareiva, 2008·Jacobs & Manfredo 2008·Pergams & Zaradic 2008). Σε αντιδιαστολή με τους περιορισμούς που είχε η μελέτη των Pergams και Zaradic (2007) η πιο πρόσφατη μελέτη των Balmford et al (2009) χρησιμοποίησε δεδομένα από μεγαλύτερο δείγμα προστατευόμενων περιοχών και χωρών. Συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από 280 προστατευόμενες περιοχές 20 χωρών (Αυστραλία, Καναδά, Χιλή, Κίνα, Εκουαδόρ, Χανά, Ινδία, Ινδονησία, Ιαπωνία, Κορέα, Μαδαγασκάρη, Περού, Φιλιππίνες, Ρουάντα, Νότια Αφρική, Σρι Λάνκα, Τανζανία, Ουγκάντα, Ηνωμένο Βασίλειο και Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής) όπου μελετήθηκε ο αριθμός των επισκέψεων και η τάση των επισκέψεων από το 1992 μέχρι το 2006. Οι Balmford et al (2009) συμπεραίνουν ότι παρόλο που οι τάσεις επίσκεψης για τις πλούσιες χώρες όπως Η.Π.Α και Ιαπωνία μειώνεται, στην πλειοψηφία των χωρών που εξετάστηκαν (δυο τρίτα των χωρών), ο αριθμός των επισκέψεων στις προστατευόμενες περιοχές να συνεχίζει να αυξάνεται (εικόνα 5). Η αύξηση αυτή του αριθμού των επισκέψεων καταδεικνύει ότι ο εναλλακτικός τουρισμός ή ο τουρισμός φύσης μπορεί να αποτελεί σημαντική πηγή εισοδημάτων η οποία θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την επιβίωση των φορέων διαχείρισης και την υποστήριξη της διατήρησης των προστατευόμενων φυσικών περιοχών.

⁶ Στην Ισπανία που ήταν η τρίτη χώρα μέτρησης δεν καταγράφηκε μείωση των αριθμών επισκεπτών για την περίοδο 1992-2006 (Balmford et al 2009:1)

⁷ Για περισσότερες πληροφορίες δες Zaradic and Pergams 2007.

Εικόνα 5: Συγκρίσεις μεταξύ των ηπείρων αναφορικά με τις τάσεις μεταβολής των αριθμών των επισκεπτών στις προστατευόμενες περιοχές για την περίοδο 1992-2006.

Τα κυτιογραφήματα με απολήξεις είναι τύπου box και whisker. Οι γραμμές, τα κυτιογράμματα (κουτιά), η μπάρα σφάλματος, και οι κύκλοι απεικονίζουν αντίστοιχα μέσους όρους, ενδοτετραμοριακό εύρος, ελαχιστομέγιστη και μεγιστική τιμή (εκτός εκτροπών), και απόμακρες παρατηρήσεις (οι οποίες είναι μεγαλύτερες από τον μέσο όρο κατά 1,5 επί το ενδοτετραμοριακό εύρος. Πηγή: Balmford et al 2009.

Αυτό που υπογραμμίζεται από την έρευνα είναι ότι πολύ λίγες χώρες έχουν ακριβή δεδομένα για τον αριθμό των επισκεπτών. Οι αξιόπιστες μετρήσεις προϋποθέτουν συνεχή ενημέρωση και ανοιχτή πρόσβαση για έλεγχο τους. Οι αυτόματες μετρήσεις είναι δαπανηρές και ανακριβείς. Οι αριθμοί των επισκεπτών μεταβάλλονται καθημερινά κατά τάξεις μεγέθους ανάλογα με τον καιρό και την περίοδο διακοπών έτσι η αποσπασματική σύγκριση μεμονωμένων ημερών έχει μικρή σημασία. Ο υπολογισμός μακροχρόνιων τάσεων χρειάζεται χρονοσειρές πολλών χρόνων (Buckley 2009b). Αυτές οι χρονοσειρές σύμφωνα με τους Balmford et al (2009) είναι σπάνιες ειδικά όταν οι φορείς διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών συχνά αλλάζουν τη μέθοδο καταγραφής των επισκέψεων. Εν κατακλείδι, τα συμπεράσματα της έρευνας των Balmford et al (2009) ενισχύουν τα επιχειρήματα μια σειράς ερευνών που διενεργούνταν παράλληλα με τις προηγούμενες προσπαθώντας να υποστηρίξουν ότι ο τουρισμός μπορεί να είναι σημαντικός στρατηγικός εταίρος στην προσπάθεια τεκμηρίωσης της αξίας υποστήριξης των προστατευόμενων περιοχών με βάση οικονομικά κριτήρια και με γνώμονα την ανάπτυξη των τοπικών οικονομιών (Bushell, 2003·Butler et al 1994·Bultjens & Luckie 2004·Herath & Kennedy 2004·Pearce 2006·Prideaux & Falco-Mammone 2007).

2.1.6.1 Προστατευόμενες Περιοχές και Τουρισμός στην Ελλάδα

Η Ελλάδα είναι χαρακτηριστική περίπτωση όπου επαληθεύονται οι περιορισμοί που υπογραμμίζουν ο Buckley (2009b) και οι Balmford et al (2009) σχετικά με τους περιορισμούς στην καταγραφή της τουριστικής κίνησης στις προστατευόμενες περιοχές από τους φορείς διαχείρισης. Παράλληλα, παρατηρείται έλλειψη βάσης δεδομένων καταγραφής των επισκέψεων στις προστατευόμενες περιοχές

Ωστόσο όπως αναφέρουν σε ερευνητικές τους μελέτες οι Skanavis et al (2004) και Svoronou & Holden (2005) παρατηρείται αύξηση του οικοτουρισμού στις προστατευόμενες περιοχές. Έτσι αν και δεν υπάρχουν αναλυτικά στατιστικά στοιχεία, σε ερευνητικές μελέτες έχει σημειωθεί ότι κάποιες από τις προστατευόμενες περιοχές των υγροτόπων Ramsar έχουν αναπτύξει αυτόνομους τουριστικούς προορισμούς (π.χ. Δέλτα Έβρου, λίμνη Κερκίνη, Δέλτα Νέστου, Λίμνη Μικρή και μεγάλη λίμνη Πρέσπα, Λιμνοθάλασσα Κοτύχι) (Κατσαρός 2008·Kotios et al 2009).

Στην εγγύτερη περιοχή των προστατευόμενων περιοχών η έρευνα του Κατσαρού (2008) αναφέρει ότι οι ειδικευμένοι στον εναλλακτικό τουρισμό πράκτορες (ΕΤΠ) έχουν αρχίσει να εμφανίζονται τα τελευταία 10 χρόνια στην Ελλάδα και είναι ολιγάριθμοι συγκριτικά με τους τουριστικούς πράκτορες μαζικού τουρισμού. Οι ΕΤΠ, απ' όλη την Ελλάδα, που ερωτήθηκαν στα πλαίσια της έρευνας των Κατσαρού (2008) και Skanavis et al (2004), εκτιμούν ότι η ζήτηση του τουρισμού φύσης στην Ελλάδα παρουσιάζει δειλά αυξητική τάση. Αν τώρα θεωρήσουμε ως τουρισμό φύσης γενικότερα όλες τις δραστηριότητες στη φύση (περιπέτεια, σπορ) τότε οι ρυθμοί αύξησης είναι μεγαλύτεροι.

Οι Skanavis et al (2004) αναφέρουν σε έρευνα τους ότι το προφίλ των ανθρώπων που ασχολούνται με τις επιχειρήσεις τουρισμού της φύσης στις προστατευόμενες περιοχές είναι κυρίως άντρες 26-60 χρόνων με βασική μόρφωση. Οι μισοί από αυτούς χρησιμοποιούν τις τουριστικές επιχειρήσεις τους ως κύρια απασχόληση. Παρουσιάζουν υψηλό περιβαλλοντικό ακτιβισμό και κατανοούν την ανάγκη τους για ΠΕ. Είναι έτοιμοι να συμβάλλουν οικονομικά στην διαδικασία περιβαλλοντικής προστασίας των προστατευόμενων περιοχών και πρόθυμοι να εκπαιδευτούν στην περιβαλλοντική εκπαίδευση.

Σε ερευνητική μελέτη του Κατσαρού (2008) αναφέρεται ότι σύμφωνα με τους ΕΤΠ το κοινό που ενδιαφέρεται για οικοτουρισμό χαρακτηρίστηκε, ως υψηλότερων απαιτήσεων για την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών. Συγκεκριμένα το κοινό συνήθως προέρχεται από υψηλότερα του μέσου κοινωνικά στρώματα, αποτελείται από κατοίκους των αστικών κέντρων, στην πλειοψηφία μέσου όρους ηλικίας 30 με 50 ετών «άνω του μέσου ελληνικού μορφωτικού και οικονομικού επιπέδου». Πέραν των ιδιωτών, βασικοί οικοτουρίστες είναι μαθητές και εταιρείες που οργανώνουν ολιγόημερες εκδρομές για τα στελέχη τους. Μεγαλύτερη ζήτηση παρουσιάζουν τριήμερες ως επταήμερες εκδρομές όλες τις εποχές πλην του καλοκαιριού. Οι περισσότεροι ΕΤΠ απευθύνονται κυρίως σε ελληνικό κοινό. Οι ΕΤΠ που στοχεύουν και σε αλλοδαπούς οικοτουρίστες αναφέρουν ότι υπάρχει μεγάλο υποψήφιο

αγοραστικό κοινό στο εξωτερικό, το οποίο όμως για να προσελκυστεί απαιτείται δικτύωση με αντίστοιχους τουριστικούς πράκτορες του εξωτερικού. Οι τουριστικοί πράκτορες που ασχολούνται με την εισαγωγή ή προώθηση του εναλλακτικού τουρισμού είναι λίγοι γιατί όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε: «τα πολλά λεφτά και το γρήγορο κέρδος βρίσκονται στον μαζικό τουρισμό» (ο.π.: 32).

Ο εναλλακτικός τουρισμός στις προστατευόμενες περιοχές στη χώρα μας ταυτίζεται συνήθως με τις χειμερινές ή ανοιξιάτικες διακοπές σε ορεινά κυρίως οικοσυστήματα. Λόγω της σύνδεσης του μαζικού τουρισμού με τους παραθαλάσσιους προορισμούς και με την καλοκαιρινή περίοδο, οι όποιες τουριστικές δραστηριότητες σε προστατευόμενες περιοχές σε νησιωτικές περιοχές το καλοκαίρι αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις. Η διάρκεια τουριστικών εκδρομών εκτιμάται ότι κυμαίνεται συνήθως από μία έως οκτώ ημέρες. Η επίσκεψη σε οικολογικά ενδιαφέρουσες περιοχές δεν συνδυάζεται απαραίτητα με παραμονή σ' αυτές (Κατσαρός 2008).

Οι κυριότερες κατηγορίες επισκεπτών σε προστατευόμενες περιοχές είναι οι ακόλουθες: Μαθητές σχολείων που συμμετέχουν σε εκδρομές στα πλαίσια του μαθήματος της ΠΕ, ενήλικες που συμμετέχουν σε οργανωμένες από τουριστικά πρακτορεία εκδρομές για ολιγομελείς ομάδες, μέλη ορειβατικών – φυσιολατρικών συλλόγων, Έλληνες που ταξιδεύουν ατομικά, αλλοδαποί και Έλληνες φυσιολάτρες με ειδικό ενδιαφέρον για τη φύση. Η τελευταία αυτή κατηγορία αποτελεί μειοψηφία. Επίσης, αυξανόμενη ζήτηση παρουσιάζεται για το θεσμό των κατασκηνώσεων εθελοντικής εργασίας στη φύση, που οργανώνονται από διάφορους φορείς και απευθύνονται σε νέους, καθώς και για εκδρομές δραστηριοποίησης στη φύση που οργανώνονται από τη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. Το Ελληνικό Κοινό Τουριστών στην Φύση, αποτελείται κυρίως από κατοίκους αστικών κέντρων (Κατσαρός 2008).

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στους μαθητές, κοινό που αποτελεί, για ορισμένους προορισμούς προστατευόμενων περιοχών, σημαντικό ποσοστό επισκεπτών. Αν και πολυπληθές, αφήνει λίγα χρήματα στον τόπο επίσκεψης, παράλληλα όμως λειτουργεί ως διαφημιστικό δίαυλος για την προσέλκυση και άλλων επισκεπτών (κυρίως των οικογενειών τους). Το κοινό αυτό είναι ιδιαίτερα δεκτικό στο μήνυμα της προστασίας της φύσης και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για διάσπαση της εποχικότητας του τουρισμού.

Η Malakou (2002) αναφερόμενη στην ανάπτυξη του τουρισμού φύσης στην Πρέσπα σημειώνει ότι ο οικοτουρισμός δεν αποτελεί εύκολη και γρήγορη λύση για κέρδος αλλά ένα εργαλείο για μια εναλλακτική οικονομική δραστηριότητα για τους ανθρώπους που ζουν μέσα και στα όρια των προστατευόμενων περιοχών. Ο τουρισμός φύσης μπορεί να επιτύχει μόνο όταν υπάρχει ένα σαφές πλαίσιο αναφοράς και αντικειμενικοί στόχοι από τους φορείς διαχείρισης κάτι που δεν παρατηρείται μέχρι σήμερα. Τέλος, απαραίτητη είναι και επαρκής και σταθερή χρηματοδότηση αυτών των περιοχών διότι μεσολαβεί μεγάλο χρονικό διάστημα μέχρι να εμπλακούν οι τοπικοί κάτοικοι.

2.1.6.2 Σύνοψη

Διαφαίνεται λοιπόν από τις παραπάνω παρατηρήσεις σχετικά με τον τουρισμό στις προστατευόμενες περιοχές ότι η έννοια του εναλλακτικού τουρισμού περιλαμβάνει την έννοια του τουρισμού στη φύση και αναφέρεται στην βιβλιογραφία ως ειδικού ενδιαφέροντος τουρισμός ή ήπιος τουρισμός, πολιτιστικός τουρισμός, πράσινος τουρισμός, αειφορικός τουρισμός, αγροτουρισμός, τουρισμός περιπέτειας και οικοτουρισμός προφανώς περιγράφοντας είδη τουρισμού που εξαρτώνται από τη χρήση στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος σε σχετικά μη ανεπτυγμένες περιοχές ή Προστατευόμενες Περιοχές (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2003).

Επειδή ορισμένα είδη τουρισμού στη φύση μπορεί να περιλαμβάνουν δραστηριότητες που δεν ταυτίζονται με περιβαλλοντικά υπεύθυνα συμπεριφορά και συνετή χρήση των φυσικών πόρων (όπως π.χ. κυνήγι, διαταραχή οικοσυστημάτων, υπέρβαση της φέρουσας ικανότητας της περιοχής) δεν πρέπει να συγχέονται με την έννοια του οικοτουρισμού. Είναι προφανές ότι ο οικοτουρισμός είναι τουρισμός στη φύση, αλλά ο τουρισμός στη φύση δεν είναι και κατ' ανάγκη οικοτουρισμός, ενώ και οι δύο τομείς δεν αποτελούν συνώνυμες λέξεις του αειφορικού ή βιώσιμου τουρισμού. Στο επόμενο κεφάλαιο αναλύονται αυτές οι σχέσεις.

2.1.7 Αειφορία, Βιώσιμη Ανάπτυξη, Βιώσιμος Τουρισμός και Οικοτουρισμός – Ορισμοί και Σχέσεις

Η έννοια της οικολογικά βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης⁸ (ecological sustainable economic development) αν και πρωτοεμφανίστηκε σε επίσημα κείμενα νωρίτερα, έγινε γνωστή στο ευρύ κοινό τη δεκαετία του '80, στο βιβλίο με τίτλο «Our Common Future», γνωστό και ως Αναφορά Brundtland, από το όνομα της προέδρου της Παγκόσμιας Επιτροπής για το περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Dr. Gro Harlem Brundtland. Σύμφωνα με την αναφορά αυτή:

«Βιώσιμη ανάπτυξη είναι η ανάπτυξη που καλύπτει τις ανάγκες της παρούσας γενιάς, χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες» (WCED 1987: 43).

Η δεκαετία του '90 που ακολούθησε χαρακτηρίστηκε από αυξημένη προσπάθεια κατανόησης της έννοιας "βιώσιμη ανάπτυξη", η οποία αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη δημοτικότητα, και μετατροπής της σε λειτουργική (πρακτική, μετρήσιμη και συναφή με την πολιτική), ενώ αυτό συνέβη εν μέσω κλιμακούμενων αλλαγών: παγκοσμιοποίησης

⁸ Η έννοια αναφέρεται εν συντομία ως "βιώσιμη ανάπτυξη", υπονοώντας τόσο την οικονομική, όσο και την οικολογική της διάσταση

εμπορίου και τεχνολογίας (UNEP 2002). Φορείς των προσπαθειών αυτών υπήρξαν τόσο περιβαλλοντικού προσανατολισμού όσο και διεθνείς αναπτυξιακοί οργανισμοί και οργανώσεις, όπως οι: UNEP, WWF, IUCN, World Watch Institute (WWI), World Bank (WB), κ.ά. Ένα μείζον πρόβλημα στο λειτουργικό ορισμό της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης είναι η έλλειψη εξειδίκευσης σε συγκεκριμένες περιπτώσεις (π.χ. σε συγκεκριμένες περιοχές ή οικονομικούς τομείς). Η βιώσιμη ανάπτυξη μιας δοσμένης περιοχής ή τομέα δεν είναι αναγκαστικά βιώσιμη παντού. Κατά συνέπεια, η βιωσιμότητα έχει εξειδικευμένο περιεχόμενο και ως εκ τούτου συν-καθορίζεται από τις ανάγκες και τις ευκαιρίες σε μια συγκεκριμένη περιοχή ή τομέα. Αυτή η παρατήρηση έχει οδηγήσει εντωμεταξύ σε μια ευέλικτη περιγραφή της βιώσιμης ανάπτυξης με αναφορά στην τοπική ή τομεακή βιώσιμη ανάπτυξη. Δημοφιλείς έννοιες προέκυψαν όπως «βιώσιμη πόλη», «βιώσιμες μεταφορές», «βιώσιμος τουρισμός» (για τον οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω), βιώσιμη γεωργία (Nijkamp & Ouwensloot 1997: 5).

Η προσπάθεια μείωσης ή εξάλειψης των αρνητικών επιπτώσεων του τουρισμού, αλλά και η ανάγκη των ανθρώπων να έρθουν σε επαφή με τη φύση και τις διαφορετικές κοινωνίες και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων σε αυτές, καθώς και οι νέες απόψεις και προτιμήσεις των καταναλωτών, οδήγησαν στην ανάπτυξη νέων μορφών τουρισμού και την εμφάνιση ενός νέου αναπτυξιακού προτύπου με την υιοθέτηση περισσότερο αειφόρων πρακτικών (Buhalis & Diamantis 2001: 156-166). Οι μορφές αυτές θεωρείται ότι θα έχουν λιγότερες επιπτώσεις στο περιβάλλον και μεγαλύτερα οικονομικά οφέλη για τις τοπικές κοινωνίες.

Μια από τις πρώτες στρατηγικές για τον τουρισμό και τη βιώσιμη ανάπτυξη προέκυψε από το Συνέδριο Globe '90 για την οικονομία και το περιβάλλον στο Vancouver του Καναδά. Ο βιώσιμος τουρισμός ορίστηκε ως *«ένα μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης που σχεδιάστηκε για να βελτιώσει την ποιότητα ζωής της κοινότητας υποδοχής, να παράσχει υψηλή ποιότητα εμπειρίας στον επισκέπτη και να διατηρήσει την ποιότητα του περιβάλλοντος από την οποία εξαρτώνται τόσο η κοινότητα υποδοχής όσο και ο επισκέπτης»* (Fennell 2008: 38).

Από τη Διάσκεψη του Ρίο το 1992, η στρατηγική της βιώσιμης ανάπτυξης έχει εξελιχθεί ως μία πραγματική δυνατότητα, η οποία αυξάνεται επηρεάζοντας πολιτικές, τεχνικές και οικονομικές αποφάσεις στον κόσμο σήμερα (Gortazar & Martin: 1999: 9). Ο όρος «βιώσιμος τουρισμός» άρχισε να χρησιμοποιείται από το 1980, όταν οι ακαδημαϊκοί και οι επαγγελματίες του τουρισμού άρχισαν να εξετάζουν τις επιπτώσεις της Αναφοράς Brundtland στον τομέα ενδιαφέροντος τους. Παρόλα αυτά, το περισσότερο χρησιμοποιούμενο έγγραφο για τη βιώσιμη ανάπτυξη, δεν αναφέρει καν τον τουρισμό (Butler 1996: 11, Wall 1997: 485), αν και είναι από τις μεγαλύτερες οικονομικές δραστηριότητες παγκοσμίως, σήμερα. Ο όρος «πράσινος τουρισμός» χρησιμοποιούνταν την εποχή εκείνη περισσότερο. Αφορούσε στη μείωση μόνο του περιβαλλοντικού κόστους και τη μεγιστοποίηση των περιβαλλοντικών ωφελειών του τουρισμού (Swarbrooke 1999: 9).

Το γεγονός ότι δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για το βιώσιμο τουρισμό, οδηγεί σε μία σύγχυση, σχετικά με το τι σημαίνει στην πράξη (Swarbrooke 1999: 13). Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (UNWTO) ορίζει τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη ως:

«Ανάπτυξη η οποία ικανοποιεί τις ανάγκες των τουριστών και των περιοχών υποδοχής στο παρόν, ενώ προστατεύει και αυξάνει τις ευκαιρίες για το μέλλον. Θεωρείται ότι οδηγεί στη διαχείριση όλων των πόρων με ένα τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορούν να επιτυγχάνονται οι οικονομικές, κοινωνικές και αισθητικές ανάγκες, ενώ διατηρεί την πολιτιστική ακεραιότητα, τις σημαντικές οικολογικές διαδικασίες, τη βιολογική ποικιλότητα και το σύστημα υποστήριξης της ζωής» (UNWTO 2004, internet site).

Επίσης, στα πλαίσια της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης *«εντάσσονται όλες οι διοικητικές πρακτικές που θα πρέπει να ισχύουν σε όλους τους τύπους των προορισμών και για όλες μορφές τουρισμού (συμπεριλαμβανομένου του μαζικού και των ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού). Οι αρχές βιωσιμότητας αναφέρονται σε περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές-πολιτιστικές πτυχές της τουριστικής ανάπτυξης, και θα πρέπει να επιτευχθεί μια ισορροπία μεταξύ των τριών αυτών διαστάσεων, η οποία θα εξασφαλίζει μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα» (UNWTO 2004).*

Αυτός είναι ο ευρύτερα χρησιμοποιούμενος ορισμός του βιώσιμου τουρισμού, αλλά όχι χωρίς προβλήματα στην εφαρμογή. Βιώσιμος τουρισμός γενικά μπορεί να νοηθεί η τουριστική δραστηριότητα που προάγει τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Ο Butler (1993) (αναφορά από Weaver 1998: 5) θεωρεί ως βιώσιμο τον τουρισμό ο οποίος αναπτύσσεται και διατηρείται σε μια περιοχή (κοινότητα, περιβάλλον) με τέτοιο τρόπο και σε τέτοια κλίμακα που παραμένει βιώσιμος για μια απροσδιόριστη περίοδο και δεν υποβαθμίζει ή μεταβάλλει το περιβάλλον (ανθρώπινο και φυσικό) στο οποίο υφίσταται σε τέτοιο βαθμό που να εμποδίζει την επιτυχή ανάπτυξη και ευημερία άλλων δραστηριοτήτων και διεργασιών.

Ο Müller (1994) (αναφορά από Nijkamp 1998: 5) έκανε μια προσπάθεια να προσδιορίσει τον βιώσιμο τουρισμό χρησιμοποιώντας ένα πεντάγωνο (Εικόνα 6). Αυτό το «μαγικό πεντάγωνο» κάνει δεκτό ότι ο βιώσιμος τουρισμός αντανάκλα μια κατάσταση πραγμάτων όπου η οικονομική υγεία, η ευημερία του τοπικού πληθυσμού, η ικανοποίηση των επισκεπτών/ τουριστών, η προστασία των φυσικών πόρων και η υγεία του τοπικού πολιτισμού είναι σε ισορροπία. Οποιαδήποτε ανισορροπία σ' αυτό το πρίσμα σημαίνει παραμόρφωση και θα επηρεάσει αρνητικά τα οφέλη όλων των εμπλεκομένων.

Εικόνα 6: Το μαγικό Πεντάγωνο του βιώσιμου τουρισμού

(Πηγή: Muller 1994 από Nijkamp 1998:5)

Η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Εθνικών Πάρκων (EFNP), ορίζει το βιώσιμο τουρισμό σε φυσικές περιοχές ως: *«όλες οι μορφές τουριστικής ανάπτυξης, διαχείρισης και λειτουργιών, οι οποίες διατηρούν την περιβαλλοντική, κοινωνική και οικονομική ακεραιότητα και το υψηλό επίπεδο των φυσικών, δομημένων και πολιτιστικών πόρων στο διηνεκές»* (Yunis 2001: 1).

Η ενσωμάτωση στον ορισμό των τριών διαστάσεων της βιωσιμότητας (οικονομική αποτελεσματικότητα, κοινωνική δικαιοσύνη και περιβαλλοντική προστασία), οδηγεί σε έναν άλλο ορισμό: *«ο τουρισμός ο οποίος είναι οικονομικά βιώσιμος, αλλά δεν καταστρέφει τους πόρους από τους οποίους εξαρτάται το μέλλον του τουρισμού, ιδιαίτερα το φυσικό περιβάλλον και τη δομή, συνοχή της τοπικής κοινωνίας»* (Swarbrooke 1999: 13).

Σύμφωνα με τους Κοκκώση και Τσάρτα (2001: 35) *«με τον όρο βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη περιγράφεται ο τύπος της τουριστικής ανάπτυξης που δραστηριοποιείται ισόρροπα στην τοπική, κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και περιβαλλοντική δομή της κάθε τουριστικής περιοχής, διαμορφώνοντας παράλληλα πόρους (υπηρεσίες, υποδομές, τεχνογνωσία) για τη συνεχή ανατροφοδότηση της»*

2.1.7.1 Αρχές βιώσιμου τουρισμού

Αν και ο ορισμός του βιώσιμου τουρισμού είναι ένα αρκετά δύσκολο και περίπλοκο θέμα, για το οποίο δεν έχουν καταλήξει οι επιστήμονες σε μία καθολικά αποδεκτή

λύση, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τις αρχές που διέπουν την έννοια. Υπάρχουν βέβαια πολλοί οργανισμοί, ινστιτούτα, ερευνητικά κέντρα και φορείς, οι οποίοι δημοσιεύουν κείμενα και καταλόγους με τις αρχές που πρέπει να διέπουν το βιώσιμο τουρισμό, αλλά οι βασικές αρχές συμπίπτουν στα περισσότερα από αυτά. Ένα από τα βασικότερα κείμενα για το βιώσιμο τουρισμό, που υπογράφουν οι δύο σημαντικότεροι οργανισμοί στο χώρο του τουρισμού, το UNEP και το WTO, είναι η Χάρτα για τον Τουρισμό και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, που υπογράφηκε στο Παγκόσμιο Συνέδριο στο Lanzarote (Κανάριοι νήσοι, Ισπανία, 1995). Σύμφωνα με τη Χάρτα αυτή: *«αναγνωρίζοντας ότι ο τουρισμός είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο, που επηρεάζει τις υψηλότερες και βαθύτερες επιθυμίες όλων των ανθρώπων, ενώ ταυτόχρονα, αποτελεί σημαντικό στοιχείο στην κοινωνικοοικονομική και πολιτική ανάπτυξη σε πολλές χώρες και ότι συμβάλλει θετικά σε αυτήν, αλλά συγχρόνως μπορεί να συμβάλει στην υποβάθμιση του περιβάλλοντος και στην απώλεια της τοπικής ταυτότητας, επιβάλλεται μια ολοκληρωμένη προσέγγιση για τον τρόπο με τον οποίο θα αναπτυχθεί»*. Βασικές αρχές⁹ και στόχοι για μια προσέγγιση στον τουρισμό από τη σκοπιά της βιώσιμης ανάπτυξης, σύμφωνα με τη Χάρτα αυτή, είναι (Κοκκώσης & Τσάρτας 2001: 183-185):

- Βιωσιμότητα στην τουριστική ανάπτυξη σημαίνει ότι θα πρέπει να είναι φιλική προς το περιβάλλον, στο παρόν και στο μέλλον, καθώς και οικονομικά βιώσιμη και κοινωνικά δίκαιη για τις τοπικές κοινωνίες.
- Ο τουρισμός θα πρέπει να εναρμονίζεται με το φυσικό, πολιτισμικό και ανθρώπινο περιβάλλον.
- Ο τουρισμός θα πρέπει να μεριμνά για τις επιπτώσεις του στην πολιτισμική κληρονομιά και την παράδοση της τοπικής κοινωνίας.
- Μια ενεργός συμμετοχή του τουρισμού στη βιώσιμη ανάπτυξη προϋποθέτει κοινές δράσεις και συμμετοχή σε αυτές όλων των φορέων του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα και αποτελεσματικούς μηχανισμούς συντονισμού σε όλα τα επίπεδα (τοπικό, περιφερειακό, εθνικό κ.λπ.)
- Η προστασία και ανάδειξη του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, απαιτεί συνεργασία για πολιτισμικές, τεχνολογικές και επαγγελματικές-οργανωτικές καινοτομίες, ιδίως στην ανάπτυξη εργαλείων ολοκληρωμένου σχεδιασμού και διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης.
- Πρωτεύοντες στόχοι στην τουριστική ανάπτυξη θα πρέπει να είναι η διατήρηση του τουριστικού προορισμού και η ικανότητα εξυπηρέτησης των τουριστών στο πλαίσιο μιας στρατηγικής για τη βιώσιμη ανάπτυξη.
- Ο τουρισμός θα πρέπει να βασίζεται στη διερεύνηση των ευκαιριών για τις τοπικές κοινωνίες, συμβάλλοντας τα μέγιστα στην τοπική οικονομία.
- Ο τουρισμός θα πρέπει να συμβάλλει αποτελεσματικά στη βελτίωση της ποιότητας ζωής όλων και στον κοινωνικό-πολιτισμικό εμπλουτισμό του κάθε τόπου - προορισμού.
- Η κεντρική διοίκηση και συναφείς φορείς με τη συμμετοχή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, θα πρέπει να αναλάβουν

⁹ Οι αρχές και άλλων οργανισμών και ερευνητών παρουσιάζονται στον Πίνακα Νο 5

δράσεις που να συμβάλλουν στον ολοκληρωμένο σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης.

- Προτεραιότητα θα πρέπει να δίνεται στις δράσεις που συμβάλλουν στην προστασία και ανάδειξη του περιβάλλοντος και στους μηχανισμούς ενσωμάτωσης του περιβαλλοντικού κόστους στις επενδύσεις και παρεμβάσεις για τον τουρισμό.
- Οι περιβαλλοντικά και πολιτισμικά ευαίσθητες περιοχές θα πρέπει να τύχουν ιδιαίτερης μέριμνας.
- Στην αναζήτηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού, προτεραιότητα θα πρέπει να δοθεί σε εκείνες που συμβάλλουν σε μια προοπτική βιώσιμης ανάπτυξης, με σεβασμό στο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον.
- Ιδιαίτερη σημασία θα πρέπει να δοθεί στη διάδοση και ανταλλαγή εμπειριών και γνώσης για δράσεις και τεχνολογίες που ενσωματώνουν τον τουρισμό στη στρατηγική βιώσιμης ανάπτυξης.
- Η πολιτική βιώσιμης ανάπτυξης στον τουρισμό απαιτεί και την υποστήριξη και προώθηση περιβαλλοντικά φιλικών συστημάτων διαχείρισης του τουρισμού.
- Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στο ρόλο και τις επιπτώσεις στο περιβάλλον από τις μεταφορές, στην αξιοποίηση εναλλακτικών μορφών ενέργειας και στη διαχείριση των αποβλήτων.
- Η υιοθέτηση και εφαρμογή περιβαλλοντικά φιλικής δεοντολογίας είναι σημαντική για όλους τους δρώντες στον τουρισμό.
- Η ευαισθητοποίηση όλων είναι σημαντική για την εφαρμογή των παραπάνω αρχών και στόχων.

Οι αρχές αυτές, αποτελούν τις βασικές κατευθύνσεις μέσα στις οποίες κινείται η έννοια του βιώσιμου τουρισμού. Δεν μπορούν όμως να αποτελούν ακριβείς οδηγίες για την άσκηση της τουριστικής πολιτικής, καθώς η εφαρμογή των αρχών αυτών δε μπορεί να γίνει με το ίδιο τρόπο σε όλες τις περιοχές. Το φυσικό, κοινωνικό, πολιτικό, πολιτιστικό περιβάλλον που διαγράφεται στις αρχές είναι διαφορετικό για κάθε τουριστικό προορισμό και δε μπορεί να αντιμετωπίζεται ενιαία, καθώς οι ανάγκες, τα προβλήματα, αλλά και η ευαισθησία της κάθε περιοχής είναι διαφορετικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι προστατευόμενες φυσικές περιοχές με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και προβλήματα, οι οποίες χρήζουν διαφορετικής προσέγγισης (Fennel 2008).

Οι αρχές άλλων οργανισμών και ερευνητών παρουσιάζονται στον Πίνακα 5

Πίνακας 5: Αρχές Βιώσιμου Τουρισμού

a/a	Αρχές
1	Η τουριστικές εμπειρίες θα πρέπει να βασίζονται στα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος, της αισθητικής, του πολιτισμού, της βλάστησης και της άγριας ζωής.
2	Η τουριστική ανάπτυξη θα πρέπει να συμβάλλει στη διατήρηση και την αποκατάσταση της εγκαταλελειμμένης γης, να υποστηρίζει το εισόδημα του τοπικού πληθυσμού και να προσδίδει νέα χρήση και αξία στα ιστορικά μνημεία.
3	Ο σχεδιασμός της τουριστικής ανάπτυξης θα πρέπει να συμβαδίζει με το τοπίο.
4	Ο έλεγχος του τουρισμού θα πρέπει να παραμένει, όσο το δυνατόν, στους ντόπιους.
5	Οι τουριστικές επενδύσεις θα πρέπει να υποστηρίζουν την τοπική οικονομία και να ενθαρρύνουν μία σταθερή

	διασπορά δραστηριοτήτων, ώστε να αποφεύγεται ο συνωστισμός και να ελαχιστοποιούνται οι επιπτώσεις.
6	Η τουριστική βιομηχανία θα πρέπει να βοηθάει ενεργά στην κατανόηση τόσο του τοπικού πληθυσμού, όσο και των τουριστών (ενημέρωση, πληροφόρηση, ερμηνεία, εκπαίδευση). Πηγή: Prosser 1994: 36.
α/α	Αρχές
1	Η συντηρητική και βιώσιμη χρήση των πόρων -φυσικών, κοινωνικών και πολιτιστικών- είναι εξαιρετικής σημασίας και έχει μακροπρόθεσμη επιχειρηματική αξία.
2	Με τη μείωση της υπερκατανάλωσης και των απορριμμάτων αποφεύγουμε το κόστος της αποκατάστασης των μακροπρόθεσμων περιβαλλοντικών ζημιών και συνεισφέρουμε πολλά στον ποιοτικό τουρισμό
3	Η διατήρηση και η προώθηση της φυσικής, κοινωνικής και πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ουσιαστικό στοιχείο για τον μακροπρόθεσμο βιώσιμο τουρισμό και δημιουργεί μια ανθεκτική βάση για την τουριστική βιομηχανία.
4	Η τουριστική ανάπτυξη που ενσωματώνεται σε ένα εθνικό και τοπικό πλαίσιο στρατηγικού σχεδιασμού, αυξάνει την μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του τουρισμού.
5	Ο τουρισμός που υποστηρίζει ένα ευρύ φάσμα τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων, και ο οποίος σέβεται τις περιβαλλοντικές δαπάνες/ αξίες, προστατεύει τις οικονομίες αυτές, ενώ παράλληλα εμποδίζει την καταστροφή του περιβάλλοντος.
6	Η πλήρης συμμετοχή των ντόπιων κοινοτήτων στον κλάδο του τουρισμού, όχι μόνο λειτουργεί προς όφελος τους και προς όφελος του περιβάλλοντος γενικότερα, αλλά βελτιώνει επίσης την ποιότητα της τουριστικής εμπειρίας.
7	Η συζήτηση μεταξύ τουριστικής βιομηχανίας και τοπικών κοινοτήτων φορέων και θεσμικών παραγόντων είναι ουσιαστικής σημασίας αν θέλουμε να έχουμε μια αρμονική συνεργασία και επίλυση των πιθανών αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων.
8	Η εκπαίδευση του προσωπικού που ενσωματώνει την έννοια του βιώσιμου τουρισμού σε πρακτικές εφαρμογές, μαζί με την πρόσληψη τοπικού εργατικού δυναμικού σε κάθε διοικητικό επίπεδο, βελτιώνει την ποιότητα του τουριστικού προϊόντος.
9	Το marketing που προσφέρει στους τουρίστες ολοκληρωμένες και υπεύθυνες πληροφορίες, αυξάνει τον σεβασμό απέναντι στο φυσικό, κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον της περιοχής -προορισμού και συμβάλλει στην πλήρη ικανοποίηση του πελάτη.
10	Η διαρκής έρευνα και ο έλεγχος από την πλευρά της τουριστικής βιομηχανίας με στόχο τη συγκέντρωση δεδομένων και την ανάλυση, αποτελεί σημαντικό σημείο για την επίλυση προβλημάτων και την προσφορά πλεονεκτημάτων στους προορισμούς, την τουριστικής βιομηχανία και τους τουρίστες καταναλωτές. Πηγή: Eber 1992: 5-36 και στο Fennell 2008: 47
α/α	Αρχές
1	Η προσέγγιση θεωρεί την πολιτική, το σχεδιασμό και τη διαχείριση, ως κατάλληλες και βασικές ανταποκρίσεις στα προβλήματα των φυσικών και ανθρώπινων πόρων, που χρησιμοποιούνται με καταχρηστικό τρόπο από τον τουρισμό.
2	Η προσέγγιση είναι γενικά όχι αντίθετη στη μεγέθυνση, αλλά δίνει έμφαση στο ότι υπάρχουν περιορισμοί και όρια στη μεγέθυνση και ότι ο τουρισμός πρέπει να διαχειρίζεται μέσα στα όρια αυτά.
3	Η μακροχρόνια αντίληψη είναι απαραίτητη και όχι η βραχυχρόνια.
4	Το ενδιαφέρον για τη βιώσιμη διαχείριση του τουρισμού δεν είναι μόνο περιβαλλοντικό, αλλά επίσης οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό, πολιτικό και διαχειριστικό.
5	Η προσέγγιση δίνει έμφαση στην σημαντικότητα της ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών και των προσδοκιών, οι οποίες συνεπάγονται ένα έντονο ενδιαφέρον για ισότητα και δικαιοσύνη.
6	Όλοι οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να είναι ενημερωμένοι και να έχουν τη δυνατότητα για λήψη αποφάσεων και πρέπει επίσης να είναι πληροφορημένοι για τα ζητήματα της βιώσιμης ανάπτυξης.
7	Ενώ η βιώσιμη ανάπτυξη πρέπει να είναι ένας στόχος για όλες τις πολιτικές και τις δράσεις, το να θέσει κανείς την ιδέα του βιώσιμου τουρισμού στην πράξη, σημαίνει αναγνώριση ότι στην πραγματικότητα υπάρχουν συχνά όρια στο τι μπορεί να επιτευχθεί σε βραχύ και μεσοπρόθεσμο διάστημα.
8	Η κατανόηση του πώς λειτουργεί η οικονομία της αγοράς οι πολιτιστικές και διαχειριστικές διαδικασίες των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα και του δημόσιου και οι οργανώσεις εθελοντών, και των αξιών και συμπεριφορών του κοινού είναι αναγκαία προκειμένου να μετατραπούν οι καλές προθέσεις σε πρακτικές μετρήσεις.
9	Υπάρχουν συχνά συγκρούσεις ενδιαφερόντων πάνω στη χρήση των πόρων, το οποίο σημαίνει ότι στην πράξη είναι απαραίτητες οι ανταλλαγές (tradeoffs) και οι συμβιβασμοί.
10	Η ισορροπία στα οφέλη και τα κόστη στις αποφάσεις σε διάφορα θέματα δράσης πρέπει να εκτείνεται και στο να λαμβάνει υπόψη πόσο τα διαφορετικά μεμονωμένα άτομα και ομάδες θα κερδίσουν ή θα χάσουν από τις αποφάσεις αυτές. Πηγή: Swarbrooke 1999: 14 και στο Bramwell & Henry, 1996.
α/α	Αρχές
1	Χρήση Πόρων με Τρόπο Βιώσιμο Η συντηρητική και βιώσιμη χρήση των πόρων - φυσικών, κοινωνικών και πολιτιστικών - είναι εξαιρετικής σημασίας και έχει μακροπρόθεσμη επιχειρηματική αξία.

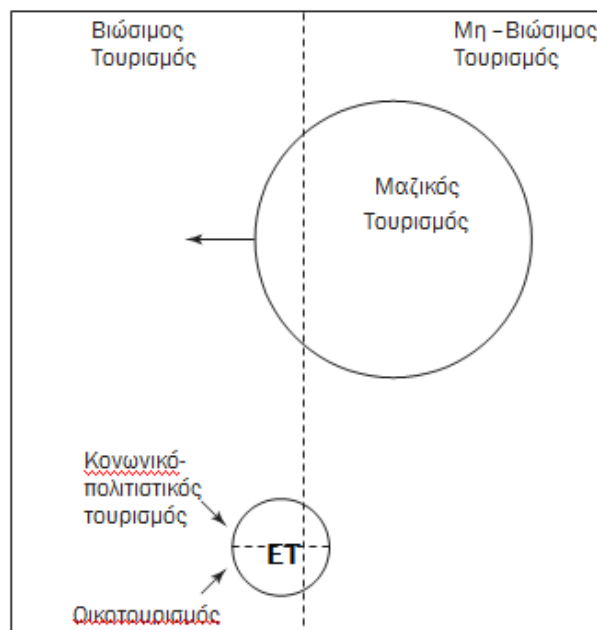
2	Μείωση της Υπερκατανάλωσης και των Απορριμμάτων Με την μείωση της υπερκατανάλωσης και των απορριμμάτων αποφεύγουμε το κόστος της αποκατάστασης των μακροπρόθεσμων περιβαλλοντικών ζημιών και συνεισφέρουμε πολλά στον ποιοτικό τουρισμό
3	Διατήρηση της Κληρονομιάς Η διατήρηση και η προώθηση της φυσικής, κοινωνικής και πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ουσιαστικό στοιχείο για τον μακροπρόθεσμο βιώσιμο τουρισμό και δημιουργεί μία ανθεκτική βάση για την τουριστική βιομηχανία.
4	Ενσωμάτωση του Τουρισμού στον Προγραμματισμό Η τουριστική ανάπτυξη που ενσωματώνεται σε ένα εθνικό και τοπικό πλαίσιο στρατηγικού σχεδιασμού, αυξάνει την μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του τουρισμού.
5	Υποστήριξη των Τοπικών Οικονομιών Ο τουρισμός που υποστηρίζει ένα ευρύ φάσμα τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων, και ο οποίος σέβεται τις περιβαλλοντικές δαπάνες / αξίες, προστατεύει τις οικονομίες αυτές ενώ παράλληλα εμποδίζει την καταστροφή του περιβάλλοντος.
6	Συμμετοχή Ντόπιων Κοινοτήτων Η πλήρης συμμετοχή των ντόπιων κοινοτήτων στον κλάδο του τουρισμού, όχι μόνο λειτουργεί προς όφελος τους και προς όφελος του περιβάλλοντος γενικότερα, αλλά βελτιώνει επίσης την ποιότητα της τουριστικής εμπειρίας.
7	Αποδοχή Συμβουλών των Παραγόντων και του Κοινού Η συζήτηση μεταξύ τουριστικής βιομηχανίας και τοπικών κοινοτήτων φορέων και θεσμικών παραγόντων είναι ουσιαστικής σημασίας αν θέλουμε να έχουμε μία αρμονική συνεργασία και επίλυση των πιθανών αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων.
8	Εκπαίδευση Προσωπικού Η εκπαίδευση του προσωπικού που ενσωματώνει την έννοια του βιώσιμου τουρισμού σε πρακτικές εφαρμογές, μαζί με την πρόσληψη τοπικού εργατικού δυναμικού σε κάθε διοικητικό επίπεδο, βελτιώνει την ποιότητα του τουριστικού προϊόντος.
9	Ευθόνη Τουριστικού Μάρκετινγκ Το μάρκετινγκ που προσφέρει στους τουρίστες ολοκληρωμένες και υπεύθυνες πληροφορίες, αυξάνει τον σεβασμό απέναντι στο φυσικό, κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον της περιοχής - προορισμού και συμβάλλει στην πλήρη ικανοποίηση του πελάτη.
10	Διεξαγωγή Έρευνας Η διαρκής έρευνα και ο έλεγχος από την πλευρά της τουριστικής βιομηχανίας με στόχο τη συγκέντρωση δεδομένων και την ανάλυση, αποτελεί σημαντικό σημείο για την επίλυση προβλημάτων και την προσφορά πλεονεκτημάτων στους

Πηγή: Tourism Concern, WWF 1992: 5-36.

Ο Swarbrooke (1999: 14) αναφέρει ότι ο βιώσιμος τουρισμός, αν και σχετίζεται με όρους όπως: υπεύθυνος τουρισμός, εναλλακτικός τουρισμός, οικοτουρισμός, περιβαλλοντικά φιλικός τουρισμός, τουρισμός ελαχίστων επιπτώσεων και ήπιος τουρισμός, δεν ταυτίζεται με τις έννοιες αυτές. Πράγματι, η πλειοψηφία των όρων αυτών δίνει έμφαση στη «φιλικότητα» του τουρισμού προς το περιβάλλον, χωρίς να αναφέρεται στην οικονομική και κοινωνική του διάσταση. Η έννοια όμως της βιωσιμότητας έχει ενσωματωμένες και τις τρεις διαστάσεις (οικονομική, κοινωνική, περιβαλλοντική), δίνοντας την ίδια βαρύτητα και στις τρεις.

Ο Weaver (1998) παρέχει ένα γράφημα (Εικόνα 7) προσφέροντας μία ικανοποιητική αίσθηση του σχετικού εύρους του μαζικού, του βιώσιμου και του εναλλακτικού τουρισμού, όπως βλέπουμε και από τους αντίστοιχους κύκλους του διαγράμματος (Fennel 2008). Αν και μπορούμε να πούμε ότι ο μαζικός τουρισμός δεν είναι βιώσιμος, οι νέες αλλά και οι υφιστάμενες εξελίξεις στη τουριστική βιομηχανία επιχειρούν να ενθαρρύνουν την έννοια της αειφορίας μέσα από διάφορα μέτρα, όπως η ελεγχόμενη χρήση ηλεκτρικού ρεύματος, το εναλλασσόμενο πρόγραμμα χρήσης των πλυντηρίων,

και η διάθεση των απορριμμάτων (το τόξο μας δείχνει μία εντεινόμενη αύξηση του επιπέδου της αειφορίας στο συγκεκριμένο τομέα). Από την άλλη πλευρά, το διάγραμμα μας δείχνει ότι οι περισσότερες μορφές εναλλακτικού τουρισμού (θεωρητικά) είναι βιώσιμες.

Εικόνα 7: Τουριστικές Σχέσεις

Πηγή: Προσαρμογή από τον Butler 1992 στο έργο του Weaver 1998 αναφορά από Fennel 2008

Εναλλακτικός τουρισμός: είναι μία έννοια που λαμβάνει διαφορετικό περιεχόμενο σύμφωνα με τους διάφορους ερευνητές. Συνήθως, αντιδιαστέλλεται με το μαζικό τουρισμό και υπονοεί την ανεξάρτητη μετακίνηση ή τη μετακίνηση σε μικρές ομάδες (αν και οι μεγάλες ομάδες δεν είναι απαραίτητως εκτός της λογικής των εναλλακτικών μορφών τουρισμού), την απουσία τυποποίησης στην εμπειρία του ταξιδιώτη, τα ειδικά ενδιαφέροντα της συμμετοχής κ.λπ. (EOT και WWF Hellas 2000). Όπως βλέπουμε, η σφαίρα του εναλλακτικού τουρισμού (E.T.) αποτελείται από δύο τύπους τουρισμού, τον κοινωνικό- πολιτιστικό και τον οικοτουρισμό. Ο κοινωνικό-πολιτιστικός εναλλακτικός τουρισμός περιλαμβάνει, για παράδειγμα, τον αγροτικό τουρισμό, όπου ένα μεγάλο μέρος της τουριστικής εμπειρίας στηρίζεται στο πολιτιστικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο λειτουργούν τα αγροκτήματα. Ο οικοτουρισμός, αντίθετα, περιλαμβάνει έναν τύπο τουρισμού με λιγότερο κοινωνικό-πολιτιστικό, αλλά με περισσότερο φυσικό προσανατολισμό, αφού στηρίζεται στους φυσικούς πόρους ως στοιχεία υποκίνησης για ένα ταξίδι, απ' όπου προκύπτει και η διάκριση στη σφαίρα του εναλλακτικού τουρισμού.

Ο Fennel (2008: 32) υποστηρίζει ότι ο εναλλακτικός τουρισμός είναι ένας γενικός όρος, που περιλαμβάνει ένα μεγάλο φάσμα τουριστικών στρατηγικών (π.χ. «κατάλληλος», «οικο-τουρισμός», «ήπιος», «υπεύθυνος», «ελεγχόμενος», «μικρής

κλίμακας», «αγροτικός» και «πράσινος» τουρισμός), που επιχειρούν να προσφέρουν μια ηπιότερη εναλλακτική λύση για το μαζικό τουρισμό σε συγκεκριμένους τύπους προορισμών.

Ανάλογη είναι και η άποψη του Κομίλη (2001: 31), σύμφωνα με τον οποίο «ο εναλλακτικός τουρισμός (που συνήθως περιλαμβάνει και τους όρους «κατάλληλος», «υπεύθυνος», «ήπιος») είναι γενικός όρος που αναφέρεται σε μορφές τουρισμού εκτός του μαζικού, οι οποίες επιδιώκουν την αποφυγή αρνητικών και τη δημιουργία θετικών κοινωνικών, πολιτιστικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Κύρια χαρακτηριστικά της έννοιας αυτής είναι: α) η μικρής κλίμακας, ελεγχόμενη και ρυθμιζόμενη ανάπτυξη, β) η ποικιλία δραστηριοτήτων σε βάση ατομική/ ανεξάρτητη ή μικρής κλίμακας και γ) η έμφαση στην απόκτηση εμπειριών για τις τοπικές κουλτούρες και στη διατήρηση παραδοσιακών αξιών».

Η αποδοχή του ορισμού αυτού σημαίνει ότι μπορεί να θεωρηθεί ο οικοτουρισμός ως νέα μορφή τουρισμού και να καταταχθεί στις εναλλακτικές ομάδες τουρισμού, μαζί με τον αγροτουρισμό, τον πολιτιστικό τουρισμό, το συνεδριακό τουρισμό, με τη σημαντική διαφορά ότι τον έχουμε θεωρήσει, εξ ορισμού φιλικό προς το περιβάλλον και προς τις τοπικές κοινωνίες (Fennel 2008).

Εφόσον τα προηγούμενα τηρούνται, και αν είναι και οικονομικά βιώσιμη η δραστηριότητα σε μια συγκεκριμένη περιοχή, τότε μπορεί να θεωρηθεί ότι συμβάλλει στο βιώσιμο τουρισμό. Επομένως, ο οικοτουρισμός είναι μία μορφή τουρισμού (η οποία μπορεί να είναι ή όχι οικονομικά βιώσιμη), ενώ ο βιώσιμος τουρισμός δεν είναι μία μορφή, αλλά η κατάσταση της δραστηριότητας, που περιλαμβάνει όλες τις διαφορετικές μορφές. Επομένως, οι δύο όροι δεν μπορεί να ταυτίζονται, αλλά ούτε και να συγκρίνονται (Fennel 2008).

Παρόλα αυτά, η σύγχυση στη χρήση των όρων εμμένει, όπως υπογραμμίζουν οι περισσότεροι ερευνητές (Blangy & Nielson 1993: 8, Hall 1994: 153, Prosser 1994: 35-36, Wall 1997: 483, Swarbrooke 1999: 13-16), με αποτέλεσμα την εναλλαγή της χρήσης των όρων οικοτουρισμός και βιώσιμος τουρισμός. Αυτό φαίνεται να οφείλεται στο γεγονός ότι η έννοια του οικοτουρισμού που δημιουργήθηκε στη Β. Αμερική στα μέσα του '80 και εφαρμόστηκε κύρια σε ιδιαίτερα απομακρυσμένες και εύθραυστες περιοχές του τρίτου κόσμου με εκτεταμένες «παρθένες» περιοχές, πλούσιες σε χλωρίδα και πανίδα, χωρίς καμία προηγούμενη τουριστική ανάπτυξη, έγινε προσπάθεια να εφαρμοστεί στον αναπτυσσόμενο κόσμο και ιδιαίτερα στην πυκνοκατοικημένη Ευρώπη (Blangy & Nielson 1993: 7-8).

Στην τελευταία, οι περιοχές που δεν έχουν υποστεί την έντονη παρέμβαση του ανθρώπου είναι ελάχιστες και βρίσκονται κύρια στα εθνικά πάρκα και τις προστατευόμενες περιοχές και επομένως η εφαρμογή της μορφής αυτής του τουρισμού είναι χωρικά περιορισμένη. Σ' αυτές τις περιοχές παρατηρούνται πρακτικές «οικοτουρισμού», δηλαδή υπάρχουν φορείς υποδοχής τουριστών, διαχειριστές των

προστατευόμενων περιοχών, επιστημονικές ομάδες που μελετούν την περιοχή, αυστηροί κανόνες χρήσης της περιοχής που περιλαμβάνονται σε κανονισμούς λειτουργίας (χάρτες-charters), οργανώνονται προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης κ.λπ. (Μάνη et al. 2006), ενώ παράλληλα καταβάλλεται κάθε προσπάθεια για ενσωμάτωση του τοπικού πληθυσμού στα οφέλη που προέρχονται από την τουριστική ανάπτυξη.

Το ενδιαφέρον αυτής της διδακτορικής διατριβής επικεντρώνεται στη διερεύνηση του εναλλακτικού τουρισμού ως υποσύνολο του βιώσιμου τουρισμού και στην πεποίθηση ότι ο οικοτουρισμός ως υποκατηγορία του εναλλακτικού τουρισμού είναι πολύ διαφορετικός από το μαζικό τουρισμό όπως και από τις άλλες μορφές του εναλλακτικού τουρισμού εξαιτίας της ειδικής εφαρμογής τους στις προστατευόμενες φυσικές περιοχές.

2.1.8 Οικοτουρισμός

Σύμφωνα με τους Wearing και Neil (1999) ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του οικοτουρισμού είναι η αειφορία. Στις ουσιώδεις έννοιές του συμπεριλαμβάνονται η περιβαλλοντική υποβάθμιση, ο αντίκτυπος στις τοπικές κοινότητες και η ανάγκη για καλύτερη ποιότητα στη διαχείριση του τουρισμού (Wearing and Neil, 2009). Παρόλο που ο οικοτουρισμός περιλαμβάνει το φυσικό περιβάλλον, διαφοροποιείται από τον τουρισμό που βασίζεται στη φύση εξαιτίας του στόχου συμβολής του στη διατήρηση στη φύση.

Το κύριο κίνητρο των οικοτουριστών είναι η επικέντρωση τους στην αύξηση της γνώσης και της συνείδησης της φύσης και ότι οι δραστηριότητες του οικοτουρισμού συνεισφέρουν θετικά στη διατήρηση του τόπου προορισμού ή της φιλοξενούσας κοινότητας (Wearing and Neil, 2009). Ωστόσο όρος «οικοτουρισμός» συχνά απαντάται σε συνδυασμό με τους όρους «αειφορία», «αειφόρος ανάπτυξη» και «βιώσιμος τουρισμός» και παρά τις αρχές των Wearing και Neil (2009), οι ορισμοί του οικοτουρισμού που εμφανίζονται στη βιβλιογραφία να διαφοροποιούνται ευρέως όσον αφορά στην εστίαση στην αειφορία. Ποικίλλουν από ορισμούς αυστηρώς υπό το κάλυμμα της έννοιας της αειφορίας σε αυτούς που κινούνται περιφερειακά ή που την μελετούν ελάχιστα και σε αυτούς που δίνουν έμφαση στην φυσική του διάσταση.

Στη βιβλιογραφία έχουν προταθεί πολλοί διαφορετικοί ορισμοί, οι οποίοι όμως θα μπορούσαν να ομαδοποιηθούν σε μία άποψη που τείνει να τον ταυτίζει με τον τουρισμό φύσης (nature tourism), χαμηλών περιβαλλοντικών επιπτώσεων, σε οικολογικά ιδιαίτερες περιοχές όπως οι προστατευόμενες φυσικές περιοχές, ορίζοντας τον ως: *«η υπεύθυνη περιβαλλοντικά μετακίνηση και επίσκεψη σε σχετικά μη διαταραγμένες φυσικές περιοχές, με σκοπό την εκτίμηση της φύσης (και των οποιονδήποτε πολιτιστικών χαρακτηριστικών τη συνοδεύουν), η οποία προωθεί τη διατήρηση, έχει χαμηλές επιπτώσεις από την επίσκεψη και προσφέρεται για ωφέλιμη και ενεργή κοινωνικο-οικονομική εμπλοκή του τοπικού πληθυσμού»* (Boo 1990: xiv, Ceballos-Lascurain 1993, Fennell 2008: 58, Yunis 2001:1).

Στον πίνακα 6 που ακολουθεί παρουσιάζονται από τον Fennel (2008) πως μεταβάλλονται με το πέρασμα του χρόνου οι ορισμοί δίνοντας έμφαση σε διαφορετικά στοιχεία της φύσης, των σχέσεων με τους ντόπιους κατοίκους, της προστασίας και της διατήρησης του περιβάλλοντος και πολλά άλλα. Όπως υποστηρίζει όλες αυτές οι μεταβλητές θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν αποτελεσματικότερα για την παρατήρηση, τη μέτρηση και την αξιολόγηση των στοιχείου που συνιστούν αλλά και εκείνων που δεν συνιστούν τον οικοτουρισμό.

Πίνακας 6: Σύγκριση επιλεγμένων ορισμών του οικοτουρισμού και του φυσικού τουρισμού

Βασικές Αρχές Ορισμού	Ορισμοί														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Ενδιαφέρον για τη φύση	✓	✓			✓	✓	✓	✓		✓	✓			✓	✓
Συμβάλει στην διατήρηση του περιβάλλοντος			✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓
Βασίζεται στα πάρκα και τις προστατευόμενες περιοχές	✓		✓		✓	✓	✓	✓	✓				✓	✓	✓
Ωφελεί τους ντόπιους/Μακροπρόθεσμα Οφέλη			✓		✓	✓			✓				✓	✓	✓
Επιμόρφωση και Έρευνα	✓	✓	✓			✓					✓			✓	✓
Λίγες Επιπτώσεις/μη-καταναλωτικός					✓							✓	✓	✓	✓
Δεοντολογία/Ευθύνη				✓					✓	✓					✓
Διαχείριση					✓			✓			✓				✓
Βιωσιμότητα								✓						✓	✓
Απόλαυση/Εκτίμηση	✓				✓									✓	
Πολιτισμός	✓				✓										
Περιπέτεια		✓													
Μικρή Κλίμακα															✓

Πηγή: 1: Ceballos-Lascuráin 1987 · 2: Laarman and Durst 1987^β · 3: Halbertsma, 1988^β · 4: Kutay, 1989 · 5: Ziffer, 1989 · 6: Fennell and Eagles, 1990 · 7: CEAC, 1992 · 8: Valentine, 1993 · 9: The Ecotourism Society, 1993 αναφορά στον Goodwin 1996 · 10: Western 1993 αναφορά στον Goodwin 1996 · 11: Australian National Ecotourism Strategy 1993 αναφορά στον Goodwin 1996 · 12: Brandon 1996 · 13: Goodwin 1996 · 14: Wallace and Pierce 1996 · 15: Fennell 2008 (Σημειώσεις: α. Οι μεταβλητές καταγράφονται βάσει συχνότητας απαντήσεων β. Ορισμοί φυσικού τουρισμού. Όλες οι αναφορές προέρχονται από Fennell 2008.)

Η σύγκριση αυτών των ορισμών καταλήγει στον ορισμό που δίνει ο Fennell (2008) για τον οικοτουρισμό:

«Οικοτουρισμός είναι μία βιώσιμη μορφή φυσικού τουρισμού, που εστιάζεται κατά κύριο λόγο στην εμπειρία και την επιμόρφωση σχετικά με τη φύση και η οποία λαμβάνει μία τέτοια δεοντολογική μορφή διαχείρισης, ώστε να έχει μικρές περιβαλλοντικές επιπτώσεις, να μην είναι καταναλωτική και να προσανατολίζεται στην τοπική κοινότητα (έλεγχος, οφέλη και κλίμακα). Τέλος ο οικοτουρισμός λαμβάνει χώρα σε φυσικές περιοχές και θα πρέπει να συμβάλλει στην προστασία των περιοχών αυτών.»

Το περιεχόμενο του παραπάνω ορισμού, υποδηλώνει ότι είναι περιεκτικότερος από τους άλλους. Ο οικοτουρισμός πρέπει να ταξινομείται και να ορίζεται έτσι, ώστε να διατηρεί το στοιχείο της ομοιογένειας. Η αίσθηση αυτή εκφράζεται χωρίς κανένα δισταγμό και στηρίζεται στις απόψεις άλλων συγγραφέων που αναφέρουν ότι οι περισσότεροι άνθρωποι, που ζητούν οικοτουρισμό, αναζητούν έναν ηπιότερο και πιο άνετο τύπο εμπειρίας (Kearsley et al 1997 σε Weaver 1998) και ότι η "δημοφιλής" μορφή του οικοτουρισμού προϋποθέτει μεταφορά με τροχοφόρα, εύκολη πρόσβαση,

και ένα υψηλό επίπεδο υπηρεσιών (Queensland Draft Ecotourism Strategy σε Weaver 1998).

Η σχέση μεταξύ αυτής της ήπιας μορφής οικοτουρισμού και των άλλων τύπων τουρισμού δεν έχει ακόμα αναλυθεί πλήρως. Αυτό που εμείς πιστεύουμε είναι ότι, για την κατανόηση του οικοτουρισμού και των οικοτουριστών θα πρέπει να ληφθούν υπόψη πολύ περισσότερα στοιχεία από την τουριστική ζήτηση. Για να ξεπεραστεί το δύσκολο αυτό σημείο, υιοθετείται μία πιο σκληρή θέση απέναντι στον οικοτουρισμό.

Επιπλέον, ένας αυστηρότερος ορισμός του οικοτουρισμού απαιτεί την εφαρμογή δεικτών για τον καθορισμό του ποιος είναι και ποιος δεν είναι οικοτουρίστας (Βλ. Orams 1995 για μία περιγραφή των ορίων ήπιου - έντονου οικοτουρισμού.) Ένα από τα πρώτα παραδείγματα αυτού του τρόπου σκέψης, βλέπουμε στις προσπάθειες του Shores (1992), ο οποίος προσδιόρισε την ανάγκη για υψηλότερα στάνταρ στη βιομηχανία του οικοτουρισμού, μέσα από την εφαρμογή μίας κλίμακας μέτρησης του επιπέδου επίτευξης στόχων σύμφωνα με τις αρχές του οικοτουρισμού. Η κλίμακα κυμαίνεται από το 0 (όπου οι ταξιδιώτες ενημερώνονται για την ευαισθησία ή πόσο εύθραυστο είναι το περιβάλλον σε μία γενική δυναμική) μέχρι το 5 (ένα ταξίδι όπου τα πάντα λειτουργούν κατά τρόπο περιβαλλοντικό).

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι αν και έχουν διατυπωθεί πολλοί ορισμοί για τον οικοτουρισμό, οι κάπως γενικοί όροι όπως «αειφόρος ανάπτυξη» και «άθικτες φυσικές περιοχές», καθιστούν επιτακτική την ανάγκη για έναν λειτουργικότερο, για τα εγχώρια δεδομένα, ορισμό.

Έτσι «ο οικοτουρισμός στις προστατευόμενες περιοχές (όπως νοείται και στην παρούσα εργασία) είναι ο τουρισμός που αναπτύσσεται στη φύση, ο οποίος σε αντίθεση με τον μαζικό τουρισμό, δεν υπερβαίνει τη φέρουσα ικανότητα της περιοχής, ενώ ταυτόχρονα προωθεί την προστασία του φυσικού αλλά και του πολιτισμικού περιβάλλοντος και συμβάλλει στην τοπική οικονομία και στη διατήρηση της συνοχής του κοινωνικού ιστού» (Σβορώνου 2003).

Σύμφωνα με τον ΕΟΤ (2000), οι πρώτες προσπάθειες για εναλλακτικό τουρισμό που υπερβαίνει το παραδοσιακό μεσογειακό πρότυπο (Ηλιος και Θάλασσα), ξεκίνησαν και στη χώρα μας από το τέλος της δεκαετίας του 1980. Ο αριθμός των Ευρωπαίων πολιτών που στρέφεται και προς τον εναλλακτικό τουρισμό ξεπερνά τα 35.000.000 και αυξάνεται με ρυθμούς άνω του 20% κατά χρόνο. Τα στρώματα που συμμετέχουν σε αυτό τον τουρισμό είναι μέσης και άνω μόρφωσης και εισοδήματος. Στα πλαίσια της πολιτικής του τουρισμού στην Ελλάδα για την περίοδο 2002-2006 (ΕΟΤ 2002), οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού και ο οικοτουρισμός αποτέλεσαν βασικούς άξονες και προβλεπόταν μια σειρά μέτρων για την ανάπτυξή τους.

Με τον οικοτουρισμό σχετίζονται συνήθως και ο υπεύθυνος, ο πράσινος και ο ήπιος τουρισμός, δίνοντας μεγάλη έμφαση στις περιβαλλοντικές παραμέτρους. Οι όροι αυτοί, αν και δεν ανήκουν στις μορφές του τουρισμού, αλλά σχετίζονται με το επίπεδο της βιωσιμότητας της δραστηριότητας ή τη συμπεριφορά των τουριστών, αντιμετωπίζονται στη διεθνή βιβλιογραφία ως έννοιες συνώνυμες ή ταυτόσημες με τον οικοτουρισμό.

- **Ήπιος τουρισμός:** αναφέρεται στην ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιπτώσεων του τουρισμού στο περιβάλλον (EOT & WWF Hellas 2000: 16).
- **Πράσινος τουρισμός:** η «άριστη πρακτική», που αποτελεί τη βάση του πράσινου τουρισμού, ακολουθεί αρχές που βοηθούν μια εταιρεία να αλλάξει και να προσαρμοστεί στις αγοραστικές πιέσεις, προκειμένου να συνεχίσει να παράγει το καλύτερο προϊόν. Η «πράσινη» άποψη στον τουρισμό είναι ένα σχετικά καινούργιο φαινόμενο στον ιδιωτικό τομέα. Εν μέρει, βασίζεται στη ζήτηση που υπάρχει από τους πελάτες και στην αναγνώριση ότι το μέλλον του τουρισμού εξαρτάται από την περιβαλλοντική ποιότητα της περιοχής προορισμού και οι περιβαλλοντικές λύσεις μπορούν να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητα της λειτουργίας με προγράμματα που μειώνουν τις περιττές σπατάλες στη χρήση των πόρων και γενικά στη μείωση των πιέσεων προς το περιβάλλον (ενέργεια, απόβλητα κ.λπ.) (Gartner 2001: 177-178).
- **Τουρισμός φύσης:** οι έννοιες φυσικός, φυσιολατρικός ή περιβαλλοντικός τουρισμός ή τουρισμός φύσης, εστιάζονται και σχετίζονται κυρίως με τις δραστηριότητες υπαίθριας αναψυχής, που χρησιμοποιούν πόρους με ειδικά φυσικά χαρακτηριστικά, όπως π.χ. χιόνι (σκι), θάλασσα και αέρα (ιστιοπλοΐα) ή δραστηριότητες συλλεκτικού χαρακτήρα (κυνήγι), με διάφορους βαθμούς επίδρασης στο περιβάλλον (Κομίλης 2001: 33).
- Ο **περιβαλλοντικός τουρισμός** προσελκύει τουρίστες βασιζόμενους στη μοναδικότητα ενός οικοσυστήματος (Gartner, 2001: 353). Είναι ευρύτερος και χαλαρότερος όρος από τον οικοτουρισμό και δε συνδέεται απαραίτητα με την προστασία του περιβάλλοντος (EOT & WWF Hellas : 16).
- **Τουρισμός περιπέτειας:** αναφέρεται στην εμπειρία του τουρίστα που συνίσταται στην περιπέτεια και τα sports, συνήθως στη φύση (EOT & WWF Hellas: 16). Ο τουρισμός περιπέτειας εμπεριέχει τη συμμετοχή των τουριστών με φυσική και προσωπική πρόκληση και αρκετές φορές σε επικίνδυνες δραστηριότητες. Αυτές περιλαμβάνουν σαφάρι και οδοιπορία σε απομακρυσμένες περιοχές, πεζοπορία, αναρρίχηση σε βουνά, κατάβαση σε ποτάμια και κωπηλασία σε γλυκά ορμητικά νερά. Το κυνήγι και το ψάρεμα μπορούν επίσης να θεωρηθούν ως μία όψη του τουρισμού ειδικού ενδιαφέροντος και περιπέτειας (Inskoop, 1994: 19-20).
- **Πολιτιστικός τουρισμός:** έχει ως βασικό αντικείμενο ενδιαφέροντος την πολιτιστική κληρονομιά ενός προορισμού (EOT & WWF Hellas 2000: 17), υλική και άυλη.
- **Αγροτικός τουρισμός (rural tourism):** Ο αγροτικός τουρισμός είναι ο τουρισμός που αναπτύσσεται στις αγροτικές περιοχές, στην ύπαιθρο. Μπορεί να χωριστεί σε επιμέρους συνιστώσες, ανάλογα με τις υπηρεσίες ή τις δραστηριότητες που

προσφέρει (γαστρονομικός, περιπατητικός, κ.λπ.) ή ανάλογα με το αν αποτελεί κύριο ή δευτερεύον επάγγελμα, αν εφαρμόζεται μόνο από αγρότες ή και από άλλους επιχειρηματίες (αγροτουρισμός, αγροτουρισμός). Όλες, ανεξαιρέτως, όμως, οι μορφές αγροτικού τουρισμού υπακούουν σε κάποιες βασικές αρχές, δηλαδή στο ότι προωθούν την ποιότητα και σέβονται την πολιτιστική κληρονομιά και το περιβάλλον, στο ότι θεωρούν τις ανθρώπινες σχέσεις ως ένα από τους κυριότερους παράγοντες και στο ότι ο χαρακτήρας τους είναι τοπικός και αποσκοπεί στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της κάθε περιοχής (Ιακωβίδου 2000).

- **Αγροτουρισμός (agrotourism):** Ο όρος αγροτουρισμός παραπέμπει σε εκείνες τις μορφές τουρισμού που εξελίσσονται σε αγροτικές περιοχές, οι οποίες δεν έχουν κορεστεί τουριστικά και συνδέονται με κοινωνικές, περιβαλλοντικές, πολιτισμικές και κοινωνικές αξίες, που επιτρέπουν τόσο στους οικοδεσπότες, όσο και στους φιλοξενούμενους να υφίστανται αλληλεπιδράσεις και να μοιράζονται εμπειρίες (Ιακωβίδου 1999: 1-2). Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται «στις τουριστικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται σε χώρο μη αστικό από τους απασχολούμενους κύρια στον πρωτογενή τομέα και ειδικότερα σε οικογενειακής ή συνεταιριστικής μορφής μικρές μονάδες παροχής αγαθών και υπηρεσιών, με σκοπό την ενίσχυση του αγροτικού εισοδήματος και της τοπικής οικονομίας, τόσο από την εκμετάλλευση των τουριστικών καταλυμάτων (ενοικιαζόμενα δωμάτια, πανσιόν, ξενώνες, *camping sites*), όσο και από την τροφοδοσία των τουριστικών μονάδων με προϊόντα τοπικής παραγωγής γεωργικών συνεταιρισμών» (Βαφειάδης et al. 1992: 16·Αγροτουριστική, 2003).
- **Αγροτουρισμός:** ο όρος αναφέρεται στον τουρισμό που έχει ως κύριο στοιχείο τη διαμονή σε καταλύματα που διαθέτουν αγρότες (φάρμες ή δωμάτια που βρίσκονται στην περιοχή αγροτικής παραγωγής του αγρότη - ιδιοκτήτη) (EOT & WWF Hellas 2000: 17).

Η έρευνα στους παραπάνω τομείς του εναλλακτικού τουρισμού έχει αναθεωρηθεί σε μια σειρά βιβλίων αναφοράς των οποίων τα συμπεράσματα δεν επαναλαμβάνονται στην παρούσα έρευνα καθότι δεν αποτελούν αντικείμενο έρευνας της παρούσας διδακτορικής διατριβής. Για παράδειγμα ο φυσικός τουρισμός έχει εξεταστεί από τους Newsome et al. (2002) και Buckley et al. (2003), and ο τουρισμός άγριας φύσης από τον Newsome et al. (2005). Η περίπτωση του τουρισμού σε πάρκα προστατευόμενες περιοχές αναλυτικά από τους, Eagles and McCool (2002), Hendee and Dawson (2002), Lockwood et al. (2006) και Pigram and Jenkins (2006) ενώ η πλέον πρόσφατη παγκόσμια συγκριτική έρευνα στον οικοτουρισμό παρέχεται από τον Ollenburg (2008).

2.1.8.1 Σύνοψη

Παρ' όλες τις διαφωνίες που πλαισιώνουν τον ορισμό στη βιβλιογραφία, ο οικοτουρισμός είναι ένας όρος ο οποίος όλο και περισσότερο χρησιμοποιείται στην τουριστική βιομηχανία, στις εθνικές στρατηγικές μάρκετινγκ και στην έρευνα. Ο ορισμός του οικοτουρισμού που χρησιμοποιείται στην παρούσα διατριβή,

αντιπροσωπεύει την ουσία της έννοιας όπως ορίζεται από τους Wearing και Neil (2009), Blamey (2001) και Weaver (2001b). Θεωρεί ότι ο οικοτουρισμός βασίζεται στη φύση, εμπεριέχει την ΠΕ και ότι διαχειρίζεται βιώσιμα. Για να οριστούν με περισσότερη σαφήνεια οι πτυχές αυτού του ορισμού και έτσι να περιγραφεί ο ρόλος του οικοτουρισμού που χρησιμοποιείται στην παρούσα διατριβή υιοθετούνται οι αρχές που θέτονται από τους Wearing και Neil (2009) και λαμβάνουν υπόψη:

- την αυξημένη γνώση και συνείδηση της συμμετοχής των τουριστών, και
- τις δραστηριότητες του οικοτουρισμού που συνεισφέρουν θετικά στη διατήρηση του τόπου προορισμού ή της φιλοξενούσας κοινότητας.

Οι έμφυτοι στόχοι σε όλες αυτές τις έννοιες που περικλείουν αυτό που ο οικοτουρισμός φαίνεται να συνασπίζει (Weaver, 2001b), είναι η διατήρηση και η εκπαίδευση όσον αφορά στο φυσικό και στο πολιτιστικό περιβάλλον. Η παράμετρος της εκπαίδευσης και η διαχείριση των δραστηριοτήτων στις προστατευόμενες περιοχές του οικοτουρισμού συνήθως διενεργούνται μέσω των περιβαλλοντικών διερμηνέων και διευκολύνονται μέσω αυτού που ορίζεται ως «διερμηνεία». Επομένως, οι σχέσεις μεταξύ των εννοιών της αιφορίας, του αιφόρου τουρισμού, του οικοτουρισμού και της διερμηνείας έχουν εδραιωθεί. Αλλά τι είναι η διερμηνεία και πώς αυτή διαφοροποιείται από την εκπαίδευση; Οι αντιλήψεις των ερευνητών για την αποτελεσματική διεξαγωγή της διευκολύνουν την συμφωνία όσον αφορά στο ρόλο του οικοτουρισμού και των εννοιών της αιφορίας; Οι παράγραφοι που ακολουθούν ασχολούνται με αυτά τα ερωτήματα.

2.2 ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑ

2.2.1 Εισαγωγή

“Χιλιάδες φυσιογνώστες, ιστορικοί, αρχαιολόγοι και άλλοι ειδικοί έχουν προσηλωθεί στην εργασία της αποκάλυψης, σε αυτούς τους επισκέπτες καθώς επιθυμούν την υπηρεσία, κάτι από την ομορφιά και το θαύμα, την έμπνευση και την πνευματική σημασία που βρίσκεται πίσω από ότι μπορεί ο κάθε επισκέπτης να αντιληφθεί με τις αισθήσεις του. Η λειτουργία αυτή των φρουρών των θησαυρών αποκαλείται Διερμηνεία... Κάθε μεγάλος δάσκαλος έχει υπάρξει διερμηνέας. Το σημαντικό είναι ότι σπάνια αναγνώρισε τον εαυτόν του ως τέτοιοιον...” (Tilden, 1977 :3).

Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι η αυθεντική έκδοση στην οποία αυτή η παράθεση πρωτοεμφανίστηκε τυπώθηκε περισσότερο από πενήντα χρόνια πριν και συγκεκριμένα το 1957. Ωστόσο, μόνο κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια και συγκεκριμένα κατά τη δεκαετία του '90 διερευνούνται και εφαρμόζονται όλες οι δυνατότητες σε αυτό που ο Tilden αναγνωρίζει ως ρόλο και ευθύνη της διερμηνείας. Οι Ballantyne και Uzzell (1999) σημείωσαν ότι οι διερμηνείς έχουν δείξει μια μεταστροφή στην αντίληψή τους για τον ρόλο τους στην κοινωνία καθώς και για τον επαγγελματικό τους σκοπό κατά την τελευταία δεκαετία. Έχουν μετακινηθεί από το να εστιάζουν στις τεχνικές της διερμηνείας και τις τεχνολογίες δείχνοντας περισσότερο ενδιαφέρον για το περιεχόμενο και την καταλληλότητα του μηνύματός τους και τον πιθανό τους αντίκτυπο στη συμπεριφορά και την περιβαλλοντική στάση τόσο εντός όσο και πέρα από το σημείο της διερμηνείας. Οι συγγραφείς αναφέρονται στην δυνατότητα των διερμηνέων να προωθούν τα συναισθήματα της «ενδυνάμωσης» και της «κυριότητας» (Ballantyne and Uzzell, 1999: 69). Ίσως ο λόγος που πήρε τόσο χρόνο, όπως δήλωσε και ο Tilden (1977) παραπάνω, είναι το γεγονός ότι οι εκπαιδευτές δεν αναγνώρισαν ή δεν αποκάλεσαν τους εαυτούς τους «διερμηνείς», και έτσι δεν εκτίμησαν πλήρως το ρόλο τους στη διατήρηση του παγκόσμιου περιβάλλοντος. Η ίσως, θα μπορούσε να ιδωθεί προς την αντίθετη κατεύθυνση, ότι οι διερμηνείς συνήθως αναφέρονταν ως οικοξεναγοί και δεν εκτιμούσαν πλήρως το ρόλο τους ως εκπαιδευτές. Οι Wearing και Neil (2009: 58) διακρίνουν την “εκπαίδευση” από τη “διερμηνεία”. Δηλώνουν ότι η πρώτη είναι περισσότερο η επίσημη εκδοχή της άλλης, με εκούσιο κοινό απέναντι στην πρόκληση που έχει η άλλη να αιχμαλωτίσει την προσοχή του κοινού (ακούσιο κοινό) και κυρίως να επικοινωνήσει αντιλήψεις και ιδανικά παρά απλώς γεγονότα. Ο Ham (1992) συγκρίνει τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των δύο ειδών κοινού. Η θεμελιώδης διαφορά είναι ότι το ακούσιο κοινό είναι εθελοντικό, το οποίο δίνει προσοχή για τη δική του εσωτερική και ουσιαστική ικανοποίηση από ότι να είναι αναγκασμένο από κάποια εξωτερική ανάγκη. Ο Tilden (1977) αναγνώρισε επίσης αυτή τη διάκριση και προσκάλεσε τους διερμηνείς να μελετήσουν τις δύο βασικές έννοιες ή καθήκοντα: Αρχικά, να εκτιμήσουν ότι η διερμηνεία είναι η αποκάλυψη μιας μεγαλύτερης αλήθειας η οποία βρίσκεται πίσω από οποιαδήποτε δήλωση γεγονότος, η αναφορά ενός

δεδομένου και δεύτερον το καθήκον τους να επωφεληθούν από την «αγνή» περιέργεια των επισκεπτών για τον εμπλουτισμό του ανθρώπινου μυαλού και πνεύματος (Tilden, 1977: 8). Ίσως να είναι το επείγον της καταστάσεως που υποδήλωσε η Αναφορά Brundtland (WCED, 1987) αναφορικά στην ανάγκη της επίτευξης παγκόσμιας αειφορίας που έχει ενθαρρύνει τους ερευνητές να αναζητήσουν οποιαδήποτε και όλες τις πηγές πιθανής βοήθειας για να το πετύχουν αυτό. Έτσι, ενώ πολλοί ακόμα αμφισβητούν τον ορισμό της αειφορίας άλλοι αναζητούν λύσεις. Αυτό είναι εμφανές στο είδος των περιοδικών που έχουν εμφανιστεί προσφάτως όπως το Journal of Sustainable Tourism και το Journal of Interpretation Research, και οργανισμοί όπως η Εθνική Ένωση για τη Διερμηνεία (National Association for Interpretation-NAI) και η Αυστραλιανή Ένωση Διερμηνείας (Interpretation Australia Association-IAA). Η έρευνα σχετικά με τον ρόλο της διερμηνείας στη διαδικασία της αειφορίας η οποία εμφανίζεται σε περιοδικά όπως αυτά θα ανασκοπηθεί σε επόμενο κεφάλαιο. (βλ. Κεφάλαιο 2.3: Ο ρόλος της διερμηνείας στον οικοτουρισμό και τον αειφόρο τουρισμό, σελ 146). Τα επόμενα κεφάλαια εξετάζουν την ανάπτυξη της “διερμηνείας” ως αναγνωρισμένη ορολογία, ως επάγγελμα, και ως μια περιοχή έρευνας που βασίζεται στον απόηχο θεωρητικών μοντέλων και αρχών. Η ανασκόπηση αυτή αποκαλύπτει περιοχές σε αυτό το πεδίο που αξίζουν περαιτέρω διερεύνησης και είναι σχετικές με τις ερωτήσεις της έρευνας που τίθενται. Οδηγός στην αναζήτηση μας αυτή τα λόγια του Tilden πριν από πενήντα χρόνια: η “διερμηνεία είναι μια ανάπτυξη της οποίας η αποτελεσματικότητα βασίζεται στην τακτική τροφοδότησής της μέσω μιας καλά κατευθυνόμενης και οξυδερκούς έρευνας” (Tilden, 1977: 5).

2.2.2 Ιστορική Αναδρομή και Καθιέρωση του Όρου της Διερμηνείας

Η σχέση μεταξύ του χώρου και της Διερμηνείας καταγράφεται από την Αρχαία Ελλάδα, όταν σχεδόν όλες οι πόλεις είχαν το δικό τους περιηγητή, έναν ειδικευμένο, ντόπιο ξεναγό, ο οποίος καθοδηγούσε τους ανθρώπους, περιέγραφε τα τοπικά τελετουργικά, εξηγούσε τα έθιμα και εξιστορούσε ιστορικά και μυθικά γεγονότα, που σχετίζονταν με τον χώρο. Με τον όρο περιήγηση, χαρακτηριζόταν ένα γραπτό σχόλιο που περιέγραφε τον χώρο, ή ένας ταξιδιωτικός οδηγός (Walter, 1988 αναφορά από Stewart et al, 1998). Σήμερα, δεν σώζεται κάποια περιήγηση, αλλά η αίσθηση εκείνων των καιρών υπάρχει και αντηχεί στους σημερινούς ορισμούς της Διερμηνείας (Tilden, 1977. Prentice, 1996 αναφορά από Stewart et al. 1998).

Το 2000, ο Keith Dewar σε μια έρευνα της ιστορίας της Διερμηνείας ως επαγγέλματος αναφέρει τον Ηρόδοτο 460 π.Χ. ως πρωτοπόρο εισηγητή της διερμηνείας, ο οποίος αναφέρεται στον διερμηνέα από την μετάφραση της φράσης «εκείνος που εξηγεί». Αναφέρει επίσης τους περιηγητές στις πυραμίδες της Αιγύπτου και την ιστορία των οικοξεναγών της φύσης ως επικρατέστερος όρος του επαγγέλματός τους για δυο τουλάχιστον χιλιετίες.

Στη σύγχρονη εποχή, η Διερμηνεία έρχεται στην επιφάνεια από τους John Muir και Enos Mills. Ο Muir γράφει: *«θα διερμηνεύσω τις πέτρες, θα μάθω τη γλώσσα της πλημμύρας, της καταγίδας και της χιονοστιβάδας, θα εξοικειωθώ με τους παγετώνες και τους άγριους κήπους και θα πλησιάσω όσο περισσότερο μπορώ στην καρδιά του κόσμου.»* (Wolfe, 1945). Σε πολλούς αναγνώστες, αυτή η εμπνευσμένη αναφορά αποτελεί μια πρώιμη αναφορά στη Διερμηνεία, ως μια προσέγγιση της επικοινωνίας. Ο Muir εκφράζει τη σημασία της επικοινωνίας μηνυμάτων, όταν γράφει πως: *«Όταν ξεραίνουν τα φυτά, συχνά οι βοτανολόγοι ξεραίνουν τους εαυτούς τους. Ξερά λόγια και ξερά γεγονότα δεν θα ανάψουν φωτιά στην καρδιά».* Το ποιητικό γράψιμο του μεταφέρει την πεποίθησή του, πως όταν πλησιάζει κανείς τη φύση, μπορεί να αποκτήσει κατανόηση του κόσμου, την οποία δεν μπορεί να αποκτήσει από βιβλία και μηχανές. Ο Muir γνώρισε ένα νεαρό άντρα σε μια παραλία της Καλιφόρνια, ο οποίος θα γινόταν ο πρώτος αμερικανός που θα καθιέρωνε την διερμηνευτική ξενάγηση, τον Enos Mills. Ο Muir έδειξε στον Mills την κοιλάδα Yosemite και τον ενθάρρυνε να γράψει και να μιλήσει για την προστασία των φυσικών πόρων σαν θέμα εθνικής σημασίας. (αναφορές από Brochu & Merriman, 2008 και Gross et al. 2002).

Ο Enos Mills, συχνά αναφέρεται ως ο ιδρυτής της Διερμηνείας, καθώς επινόησε τον όρο και εφηύρε το επάγγελμα της ξενάγησης στη φύση. Με την καθοδήγηση του Muir, ηγήθηκε στη δημιουργία του Rocky Mountain National Park (Kohl, 2005). Κατά το 1915, ο Mills είχε καθιερώσει κριτήρια και αρχές, ενώ εκπαίδευε οικοξεναγούς στη Rocky Mountain Train School, μια από τις πρώτες σχολές ξενάγησης στη φύση σε όλο τον κόσμο. Ο Mills (1920) δίδασκε στους μαθητές του *«να βλέπουν με την καρδιά, όσο καθαρά βλέπουν με το μάτι».* Γράφει: *«ένας οικοξεναγός της φύσης δεν είναι ένας οικοξεναγός με την καθιερωμένη έννοια της λέξης, αλλά δεν είναι και δάσκαλος. Ο όρος έχει δικαίως συνδεθεί με την παροχή πληροφοριών και με κάποια μορφή εκπαίδευσης. Αλλά η ξενάγηση στην φύση, είναι μια διαδικασία περισσότερο εμπνευσμένη παρά πληροφοριακή»* (ο.π.:143). Έγραψε δεκαεννιά βιβλία, εκ των οποίων το *Adventures of a Nature Guide*, ένα κλασσικό βιβλίο στο πεδίο της Διερμηνείας, το οποίο εκδόθηκε το 1923 λίγο πριν πεθάνει και παρέχει αρχές για το επάγγελμα του Διερμηνέα (Gross et al. 2002·Kohl, 2005·Brochu & Merriman, 2008).

Ο Mills προετοίμασε το έδαφος για τον μελλοντικό καθορισμό της έννοιας της Διερμηνείας λέγοντας: *«Σκοπός είναι να φωτίσουμε και να αποκαλύψουμε τον σαγηνευτικό φυσικό κόσμο, παρουσιάζοντας καθοριστικές επιδράσεις και ανταποκρινόμενες τάσεις. Ο οικοξεναγός της φύσης είναι ένας διερμηνέας της γεωλογίας, της βοτανολογίας, της ζωολογίας και της φυσικής ιστορίας»* (Mills 1920: 111).

Αυτή η αναφορά στην αποκάλυψη του κόσμου, έγινε κοινή περιγραφή του ρόλου του Διερμηνέα. Είναι σχεδόν ένας ορισμός της Διερμηνείας, παρόλο που δίνεται σε μας σαν μια απλή παρατήρηση. Ωστόσο, ο Mills ήταν αυτός που πρώτος είπε: *«οικοξεναγός της φύσης είναι ένας διερμηνέας»* (Brochu & Merriman, 2008).

Το 1954, δημιουργήθηκε η Ένωση Νατουραλιστών Διερμηνέων (Association of Interpretive Naturalists-AIN), η οποία έθεσε τις οργανωτικές βάσεις, για τη μετέπειτα

ίδρυση της Ένωσης Διερμηνέων Περιβάλλοντος των Η.Π.Α. (National Association of Interpretation-NAI) η οποία από το 2006 λειτουργεί και σε διεθνές επίπεδο. Το 1954 δημιουργήθηκε το πρώτο αμερικανικό επαγγελματικό δίκτυο επικοινωνίας για τους φυσικούς πόρους, όταν 40 νατουραλιστές παρευρέθηκαν σε μια συνάντηση στο Bradford Woods της Indiana. Την ίδια περίοδο, ο Freeman Tilden είχε χρηματοδοτηθεί από μια δωρεά του ιδρύματος Old Dominion προς την Εθνική Υπηρεσία Πάρκων (National Park Service), για να μελετήσει και να τεκμηριώσει το ζωτικό ρόλο που παίζει η Διερμηνεία στα εθνικά πάρκα (Brochu & Merriman, 2008).

«Η Διερμηνεία είναι μια εκπαιδευτική δραστηριότητα, που σκοπεύει στην αποκάλυψη εννοιών και σχέσεων μέσω της χρήσης των αυθεντικών αντικειμένων, μέσω της άμεσης εμπειρίας και μέσω επεξηγηματικών μέσων, αντίθετα από την απλή επικοινωνία πραγματικών γεγονότων» (Tilden, 1977: 8).

Ο Tilden δεν ήταν επιστήμονας, νατουραλιστής, ιστορικός, ή τεχνικός, αλλά φιλόσοφος και συγγραφέας. Δεν είχε ισχυρό υπόβαθρο στη βιολογία ή στις φυσικές επιστήμες- συχνά αντικείμενα της Διερμηνείας- αλλά ήταν ένα ασυνήθιστα ευαίσθητο άτομο με μια βαθιά διαισθητική κατανόηση του τρόπου επικοινωνίας των ανθρώπων. Αυτή η κατανόηση τον οδήγησε στη διατύπωση του ορισμού της Διερμηνείας (Ham, 1992).

Το 1957, έγραψε το κλασσικό βιβλίο «Interpreting our Heritage», το οποίο αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές πηγές στο πεδίο της Διερμηνείας. Βασιζόμενος στην έντονη επίγνωση του πεδίου, την οποία απέκτησε από πολύχρονη παρατήρηση του τρόπου επικοινωνίας των επαγγελματιών των πάρκων με τους επισκέπτες, προσδιόρισε το επάγγελμα του Διερμηνέα και έγραψε τις έξι αρχές της Διερμηνείας. Οι αρχές αυτές, βασίστηκαν στα συγγράμματα του Mills, ενώ διδάσκονται ακόμα σε όλα σχεδόν τα προγράμματα σπουδών της Διερμηνείας, ως τα θεμέλια του επαγγέλματος (Gross & Zimmerman, 2002. Brochu & Merriman, 2002). Στο βιβλίο του ο Tilden καταγράφει επίσης την κεντρική φιλοσοφία της Διερμηνείας: *«Η Διερμηνεία είναι η αποκάλυψη μιας μεγαλύτερης αλήθειας, η οποία κρύβεται πίσω από μια δήλωση ή ένα γεγονός. Η Διερμηνεία πρέπει να εκμεταλλεύεται την αγνή περιέργεια για να εμπλουτίσει τον ανθρώπινο νου και τη ψυχή» (Tilden, 1977).* Οι συγγραφείς επακόλουθων θεμελιακών κειμένων στην διερμηνεία συχνά παραθέτουν τις αρχές του Tilden (Beck & Cable, 2002a·Ham, 1992·Knudson et al. 2003·Machlis & Field, 1992·Sharpe, 1982; Uzzell,1989) και τον ορισμό του Tilden για την διερμηνεία (Ham, 1992·Sharpe,1982). Ο κορμός της γνώσης του Tilden, μιλάει καθαρά για την «αδεολογία» ή το «γιατί» της διερμηνείας (Machlis&Field, 1992·Sharpe, 1982).

Ακολούθησε ο Sharpe το 1982 με το επόμενο σημαντικό βιβλίο αναφοράς με τίτλο «Interpreting our Environment». Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι για πρώτη φορά χρησιμοποιείται η λέξη περιβάλλον (environment) αντί για την λέξη κληρονομία (Heritage). Το βιβλίο ουσιαστικά εισήγαγε την χρήση της διερμηνείας ως εργαλείο ήπιας διαχείρισης των φυσικών και πολιτισμικών πόρων (Brochu & Merriman 2008).

Οι Beck και Cable (2002a), γράφουν το βιβλίο *Interpretation for the 21st Century: Fifteen Guiding Principles for Interpreting Nature and Culture*, στο οποίο προσπάθησαν να ανανεώσουν τις αρχές του Tilden. Οι πρώτες έξι από τις δεκαπέντε αρχές τους, αποτελούν παράφραση των αρχών του Tilden. Σκοπός τους ήταν να αποτελέσει το βιβλίο τους μια «πέτρα περάσματος στην εξελισσόμενη φιλοσοφία της Διερμηνείας» (Beck & Cable, 2002a αναφορά από Gross et al. 2002·Brochu & Merriman, 2008).

Ο Sam Ham εξέδωσε το 1992 το βιβλίο *Environmental Interpretation: A Practical Guide for People With Big Ideas and Small Budgets*, το οποίο είναι κι αυτό ένα από τα σημαντικότερα συγγράμματα του πεδίου. Ο Ham εκλαΐκευσε τον όρο της Περιβαλλοντικής Διερμηνείας μέσω του βιβλίου του αναφερόμενος στη Διερμηνεία που έχει σαφείς επιδιώξεις για το περιβάλλον και τη διατήρηση (Kohl, 2005). Το βιβλίο του Ham (1992) όπως και το κείμενο του Sharpe, περιέχει μία βάση γνώσης που κατευθύνεται στην πράξη της διερμηνείας που προχωρά πέρα από την επίτευξη του συγκεκριμένου αποτελέσματος της περιβαλλοντικής γνώσης. Στο πρόλογο, ο Macklis περιγράφει τη σημασία της ενοποίησης της οικονομικής, περιβαλλοντικής και πολιτικής κρίσης μαζί, όπως μαζί απειλούν την ποιότητα ζωής στον πλανήτη και αναφέρει ότι η ΠΔ μπορεί να ενημερώσει και να ενδυναμώσει τους πολίτες να λύσουν παγκόσμια θέματα (σελ.χι). Το βιβλίο του Ham πριν εκδοθεί είχε παρουσιαστεί στο Τέταρτο Παγκόσμιο Συνέδριο για τα Εθνικά Πάρκα και τις Προστατευόμενες Περιοχές το 1992. Στο βιβλίο *Environmental Interpretation* (1992) περιέχονται πρακτικά εργαλεία και έδωσε τη δυνατότητα στο συνέδριο να επικεντρωθεί στο να εφαρμόσει αυτά τα εργαλεία στη πράξη (Ham 1992: xvi) Το κείμενο του Ham βλέπει την διερμηνεία σαν μία επικοινωνία που βασίζεται στην προσέγγιση της γνωστικής ψυχολογίας. Η ΠΔ χρησιμοποιείται σε τοποθεσίες όπου οι άνθρωποι επικοινωνούν με τεχνικές πληροφορίες με ακροατήρια που δεν γνωρίζουν την τεχνική γλώσσα. Το κείμενο περιέχει μία ευρεία φιλοσοφία της διερμηνείας μαζί με τις πρακτικές ικανότητες. Η πρωταρχική συνεισφορά του συγγραφέα σ' αυτόν τον τομέα είναι η ανάπτυξη της θεματικής διερμηνείας (Beck & Cable, 2002a). Η θεματική πρόταση είναι μία ολοκληρωμένη πρόταση που περιγράφει την βασική ιδέα ή το κεντρικό μήνυμα που λέει την ιστορία γύρω από ένα συγκεκριμένο θέμα. Με βάση αυτή την θεματική πρόταση συγκροτείται το πρόγραμμα ΠΔ. Η χρήση των ερευνητικών μελετών από το Ham (1992) επικεντρώνεται στην επικοινωνία και τα σχολικά προγράμματα και τη χρήση των περιβαλλοντικών θεμάτων όπως η διάβρωση του εδάφους, η εξαφάνιση ειδών και βοήθεια στην υπερθέρμανση και αλλαγή του πλανήτη.

Τέλος τα πιο πρόσφατα βιβλία αναφοράς των Knudson et al (2003) και Ward & Wilkinson (2006) καλύπτονται ίσως συνολικά όλες τις θεωρίες, εκφάνσεις, τεχνικές και στρατηγικές για μια αποτελεσματική σύγχρονη ΠΔ στα πλαίσια της αειφορίας.

2.2.2.1 Ορισμός

Καθοδηγητικός γνώμονας στην συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή είναι το αξίωμα ότι ο πολύτιμος ρόλος της ΠΔ στην αειφορική ανάπτυξη και ειδικότερα στον αειφορικό

τουρισμό μπορεί να επιτευχθεί από την στοχευμένη αποτελεσματική επικοινωνία, και όχι μέσω της επιφανειακής επικοινωνίας γεγονότων, ιδεών ή αντιλήψεων. Σε αυτή την προσπάθεια, και σύμφωνα με τον αρχαίο έλληνα φιλόσοφο Σωκράτη «η αρχή της σοφίας είναι ο ορισμός των όρων» (Σωκράτης, 470 – 399 π.χ.). Η Moscardo (1999a) περιέγραψε τη διερμηνεία ως ένα ιδιαίτερο είδος επικοινωνίας το οποίο σχετίζεται ιδιαίτερα με τον τουρισμό. Η σημαντικότητά της είναι προφανής σε δραστηριότητες όπως οι οικοξεναγήσεις, οι παρουσιάσεις και τα εκπαιδευτικά προγράμματα που γίνονται στα μουσεία, σε εκθέσεις τέχνης, κέντρα πληροφόρησης-ευαισθητοποίησης, πάρκα αγρίων ζώων και άλλες προστατευόμενες περιοχές (Moscardo, 1998). Ή καλύτερα, είναι προφανές εάν ο ορισμός της περιλαμβάνει τέτοιες έννοιες όπως επικοινωνία, εκπαίδευση και κινητοποίηση. Οι έννοιες αυτές έχουν εμφανιστεί σε ορισμούς που δόθηκαν στην διερμηνεία από πολυάριθμους ερευνητές, ενώσεις και διαχειριστές προστατευόμενων περιοχών σε αυτό το πεδίο από τη δεκαετία του '50. Μερικά παραδείγματα αυτών εμφανίζονται στον Πίνακα.7 Τα λίγα αυτά παραδείγματα επιλέχθηκαν για να εκθέσουν τις θεμελιώδεις διαφορές που υπάρχουν στο φάσμα των ορισμών που συναντώνται στη βιβλιογραφία και καταδεικνύουν τον συνυπολογισμό όλων των ακόλουθων χαρακτηριστικών:

- Την ανάγκη να εξηγηθεί η σημαντικότητα και η σχέση των τόπων στους επισκέπτες
- Την αύξηση των επιπέδων ευχαρίστησης των επισκεπτών, της γνώσης και της κατανόησης του τόπου
- Την ενθάρρυνση της στοχαστικής μελέτης του περιβάλλοντός των επισκεπτών και
- Τη διευκόλυνση της διατήρησης της ηθικής και των πρακτικών.

Η ποικιλία των ορισμών που υπάρχουν στη βιβλιογραφία σχετικά με την διερμηνεία υποδηλώνει ότι δεν έχει επιτευχθεί ακόμα ένας ενιαία αποδεκτός ορισμός. Για να κατανοήσουν μερικές από τις διαφορές στους ορισμούς που εμφανίζονται στη βιβλιογραφία και παρουσιάζονται στον Πίνακα 7, οι Wearing και Neil (2009) υιοθέτησαν την «μονοκεντρική» έναντι της «πολυκεντρικής» προσέγγισης των Machlis και Field (1992). Η προσέγγιση αυτή διακρίνει τους ορισμούς μεταξύ αυτών που εστιάζουν σε μία προοπτική και σε αυτούς με πολλαπλές προοπτικές. Για παράδειγμα, ένας φορέας διαχείρισης προστατευόμενης περιοχής όπως είναι ο φορέας διαχείρισης του Πάρκου Queensland στην ομώνυμη πόλη της Αυστραλίας, καθορίζει τη διερμηνεία ως το μέσο για την αύξηση του επιπέδου εκτίμησης της προστατευόμενης περιοχής από τους επισκέπτες και της σημασίας διατήρησής της με βάση τις πρακτικές του φορέα (βλέπε Πίνακα 7 για τον ορισμό αυτό). Ο ορισμός αυτός αντιπροσωπεύει μια μοναδική προοπτική ή αξία η οποία με συνέπεια αναδεικνύεται και σχεδιάζεται προς όφελος του χορηγού υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας στην προστασία του περιβάλλοντος. Συνακόλουθα, οι διερμηνείς και οι εκπαιδευτές τείνουν να παρουσιάζουν ευρύτερους ορισμούς διερμηνείας που αντιπροσωπεύουν ένα εύρος αξιών, προοπτικών και θέσεων (Wearing and Neil, 2009). Σχετικά παραδείγματα είναι αυτά που δίνονται στον Πίνακα 7 από την Ένωση Διερμηνείας της Ηνωμένων Πολιτειών, Αυστραλίας και Αγγλίας και

τους Beck και Cable (2002). Αυτοί εμφανίζουν τη διερμηνεία ως το μέσο επικοινωνίας ιδεών και συναισθημάτων που βοηθούν τους ανθρώπους να κατανοήσουν περισσότερα για τους εαυτούς τους και το περιβάλλον τους. Εστιάζουν το όφελος στους επισκέπτες μέσω της ενδυνάμωσής τους να φτάσουν μόνοι τους στην κατανόηση της περιβαλλοντικής τους ευθύνης μέσω της παροχής διερμηνείας. Ο ορισμός της Ένωσης Διερμηνείας της Αυστραλίας δομήθηκε μετά από σύσκεψη με τα τέσσερις χιλιάδες μέλη της από διάφορα επαγγέλματα σχετικά με την διερμηνεία (Wearing and Neil, 2009).

Πίνακας 7 : Ορισμοί Διερμηνείας

ΟΜΑΔΑ	ΟΡΙΣΜΟΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ
ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ	
Enos Mills (1920)	«.. μια διαφωτιστική και συναισθηματική διαδικασία που συμβάλει στην ψυχαγωγική ενημέρωση των ανθρώπων για την ζωή και τα θαυμαστά φαινόμενα που συμβαίνουν στην άγρια φύση»
Tilden(1977)	«...μια εκπαιδευτική δραστηριότητα, που σκοπεύει στην αποκάλυψη εννοιών και σχέσεων μέσω της χρήσης των αυθεντικών αντικειμένων, μέσω της άμεσης εμπειρίας και μέσω επεξηγηματικών μέσων, αντίθετα από την απλή επικοινωνία πραγματικών γεγονότων»
Sharpe (1976/1982)	“ ο επικοινωνιακός σύνδεσμος μεταξύ του επισκέπτη και του φορέα διαχείρισης (του πάρκου)»
Knudson et al (2003)	“...είναι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι επικοινωνούν την σημασία φυσικών και πολιτιστικών πόρων»
Moscardo (1999a)	«..είναι ένα ξεχωριστό είδος επικοινωνίας που σχετίζεται ιδιαίτερα με τον τουρισμό»
Beck and Cable (2002)	«...μια εκπαιδευτική δραστηριότητα που έχει σαν στόχο να αποκαλύψει έννοιες και σημασίες για τους πολιτιστικούς και φυσικούς πόρους. Μέσω πολλών μέσων –συμπεριλαμβανομένων ομιλιών, οικοξεναγήσεων και εκθέσεων, η διερμηνεία βελτιώνει την κατανόησή μας, την εκτίμηση και επομένως της προστασία των ιστορικών σημείων και των φυσικών θαυμάτων. Η διερμηνεία είναι μια ενημερωτική, εμπνευσμένη διαδικασία που γίνεται σε πάρκα, δάση...»
Ward (2002)	«...είναι η μετάφραση της επιστημονικής γλώσσας, των ήχων του παρελθόντος και της σημασίας των τόπων με σκοπό την συμβολή στην δημιουργία νοημάτων και συμβολισμών και σύνδεσης τους με τους σύγχρονους ανθρώπους.»
Ham(2002α)	«Η διερμηνεία δεν θα πρέπει να ειδοθεί σαν μια λειτουργία μετάδοσης πληροφορίας αλλά περισσότερο σαν ένας μηχανισμός για παραγωγή νοημάτων που συνδέουν τους ανθρώπους με την περιοχή που επισκέπτονται ώστε να δημιουργούν μια αίσθηση του τόπου και μια συμπάθεια για τους ανθρώπους που έζησαν σε αυτόν στο παρελθόν»
ΕΝΩΣΕΙΣ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ	
Interpretation Association Australia	«...είναι ένα μέσο για την επικοινωνία ιδεών και συναισθημάτων που βοηθά τους ανθρώπους να εμπλουτίσουν την κατανόηση και την εκτίμησή τους για τον κόσμο τους και τον ρόλο τους σε αυτός.»
National Association of Interpretation USA	«...είναι μια διαδικασία εντεταλμένης επικοινωνίας που αναδεικνύει τους συναισθηματικούς και διανοητικούς δεσμούς μεταξύ των ενδιαφερόντων του κοινού και εγγενών συμβολισμών των φυσικών ή/και πολιτιστικών πόρων»
Association for Heritage	«...είναι πρωτίστως μια επικοινωνιακή διαδικασία η οποία βοηθά τους

Interpretation UK	ανθρώπους να κατανοήσουν το νόημα μιας περιοχής, μιας συλλογής ενός γεγονότος»
Φορέας Διαχείρισης Προστατευόμενης Περιοχής	
Φορέας Διαχείρισης Εθνικού Πάρκου Queensland (1999 αναφορά από Wearing and Neil (2009)	«...είναι μια ξεχωριστή διαδικασία κινητοποίησης και ενθάρρυνσης της εκτίμησης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς καθώς επίσης και ένα μέσο για την επικοινωνία ιδανικών και πρακτικών για τη διατήρηση της φύσης.»
Εθνική Δασική Υπηρεσία Η.Π.Α (2003)	«...είναι η δημιουργία διανοητικών και συναισθηματικών δεσμών μεταξύ ανθρώπων και φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, με σκοπό την ενστάλαξη σεβασμού και εκτίμησης για αυτούς του πόρους καθώς και διαρκή ενθάρρυνση της προστασίας και υποστήριξής τους»

2.2.2.2 Σκοπός και Στόχοι Περιβαλλοντικής Διερμηνείας

«Ο απώτερος σκοπός της περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι να συνδέσει το κοινό με τον φυσικό ή/και πολιτισμικό πόρο και να κατευθύνει αυτήν την σύνδεση στα πλαίσια των διαχειριστικών στόχων του πόρου» (Ward & Wilkinson, 2006: 2).

Ουσιαστικά κάτι τέτοιο αντικατοπτρίζει τον σκοπό που πρώτος ο Tilden ανέφερε το 1957 και είναι η πιο συχνά χρησιμοποιούμενη φράση σε όλη την βιβλιογραφία της ΠΔ (Ham, 2007, 2009) σε τέτοιο βαθμό ώστε να αποτελεί και φιλοσοφικό προσανατολισμό στην πρακτική της διερμηνείας:

«Διαμέσου της διερμηνείας οδηγούμαστε στην κατανόηση, διαμέσου της κατανόησης οδηγούμαστε στην εκτίμηση και διαμέσου της εκτίμησης οδηγούμαστε στην προστασία» (Tilden 1957: 38).

Ο Sharpe (1982:4) δίνει τρεις αντικειμενικούς στόχους για ΠΔ:

1. Βοήθεια στον επισκέπτη για να αναπτύξει τη γνώση, την εκτίμηση και την κατανόηση.
2. Επίτευξη διοικητικών στόχων για την ενθάρρυνση της προσεκτικής χρήσης και της ειδικής συμπεριφοράς και για την ελαχιστοποίηση του ανθρώπινου αντίκτυπου οδηγώντας τους ανθρώπους μακριά από εύθραυστους πόρους.
3. Προώθηση της δημόσιας κατανόησης της λειτουργίας ενός φορέα διαχείρισης φυσικών πάρκων και προστατευόμενων περιοχών και των προγραμμάτων τους.

Οι Knudson, et al. (2003:13) κατέγραψαν συνολικά 6 στόχους της ΠΔ, καταδεικνύοντας έτσι το ευρύ φάσμα των δραστηριοτήτων που εμπεριέχονται στον σκοπό του Tilden:

1. Να αυξήσει στον επισκέπτη, όσο το δυνατόν περισσότερο, την κατανόηση, την συναίσθηση και την εκτίμηση για την φύση, την κληρονομιά και το περιβάλλον.

2. Να δώσει μηνύματα σχετικά με την φύση και τον πολιτισμό, περιλαμβάνοντας φυσικές και ιστορικές διεργασίες, οικολογικές σχέσεις και τον ανθρώπινο παράγοντα στο περιβάλλον.
3. Να εμπλέξουν τον άνθρωπο στην φύση και την ιστορία με προσωπικές εμπειρίες σχετικά με το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον.
4. Να επηρεάσουν τις συμπεριφορές και τις συνήθειες του κοινού σχετικά με την ορθή χρησιμοποίηση των φυσικών πηγών, την διαφύλαξη της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς καθώς και τον σεβασμό, την μέριμνα για το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον.
5. Να είναι η ΠΔ μια ευχάριστη και ουσιώδεις εμπειρία
6. Να αυξήσει στο κοινό την κατανόηση ώστε να υποστηρίξει τον σκοπό του φορέα (agency), τους διοικητικούς στόχους του καθώς και την πολιτική του.

Οι Knapp και Volk (1997) καθιέρωσαν ένα ιεραρχικό πλαίσιο εργασίας στόχων που οδηγούν στην ΠΕ για χρήση στο σχεδιασμό και στην εκτέλεση των διερμηνευτικών προγραμμάτων. Κατά την επανεξέταση από μία ομάδα ειδικών και περαιτέρω ανάλυσης, δημιουργήθηκαν τρία ιεραρχικά επίπεδα στόχων για να οδηγήσουν τους οδηγούς διερμηνείς, εκπαιδευτές και ερευνητές στην επίδοση υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας. Οι στόχοι για την ενός προγράμματος περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι:

Στοχοί Επιπέδου Εισόδου

- Πληροφόρηση/ Συνειδητοποίηση της Περιοχής: Η παροχή στους επισκέπτες επαρκούς πληροφόρησης για την περιοχή, δηλαδή της οικολογίας, της φυσικής και πολιτιστικής ιστορίας και άλλων χαρακτηριστικών της.
- Κατανόηση της Περιοχής: Παροχή εμπειριών στους επισκέπτες, οι οποίες προωθούν την κατανόηση και την αντίληψη των πληροφοριών για την περιοχή. Δηλαδή, κατανόηση των σχέσεων μεταξύ της περιοχής και του άμεσου περιβάλλοντός της, των πολιτιστικών σχέσεων μεταξύ της περιοχής και της άμεσης σε αυτή κοινωνίας και άλλων σχετικών με τη περιοχή θεμάτων, όπως των οικονομικών της σχέσεων με την περιφέρεια.
- Συνειδητοποίηση των Πολιτικών της Περιοχής: Παροχή επαρκών γνώσεων στους επισκέπτες, ώστε να είναι ενήμεροι για την πολιτική διαχείρισης της περιοχής και των αποτελεσμάτων της σε αυτή.
- Περιβαλλοντική Ευαισθησία: Παροχή εμπειριών, οι οποίες προκαλούν την απόκτηση μιας συναισθηματικής οπτικής των επισκεπτών για την περιοχή. Ο σκοπός σε αυτό το επίπεδο είναι να παρέχει στους επισκέπτες εμπειρίες, οι οποίες καλλιεργούν ένα αίσθημα εκτίμησης για την περιοχή και διασφαλίζουν τη ψυχαγωγία τους σε αυτήν.

Στοχοί Κυριότητας

- Συνειδητοποίηση των Ζητημάτων της Περιοχής: Ανάπτυξη μιας γνωστικής συνειδητοποίησης για το πώς οι επισκέπτες και οι συλλογικές τους δράσεις, μπορούν να επηρεάσουν την ποιότητα της περιοχής, άλλων φυσικών περιοχών,

και των περιβαλλοντικών προβλημάτων και ζητημάτων που μπορεί να προκύψουν από αυτές.

- Εξερεύνηση και Αξιολόγηση των Ζητημάτων της Περιοχής: Παροχή της απαραίτητης γνώσης για την εξερεύνηση και αξιολόγηση των ζητημάτων της περιοχής. Παροχή εμπειριών, οι οποίες βοηθούν στην ανάπτυξη: α) ικανοτήτων για την ανάλυση των ζητημάτων σε σχέση με τις οικολογικές και πολιτιστικές τους συνέπειες, β) δεξιοτήτων απαραίτητων για τη διερεύνηση και αξιολόγηση των ζητημάτων και γ) ικανοτήτων για χρήση της γνώσης και των δεξιοτήτων για τον προσδιορισμό, την ανάλυση και αξιολόγηση άλλων περιβαλλοντικών ζητημάτων.

Στοχοί Ισχυροποίησης

- Προώθηση Θετικών, Υπεύθυνων Περιβαλλοντικά Δράσεων: Ανάπτυξη δεξιοτήτων απαραίτητων για τη θετική/ υπεύθυνη δράση των επισκεπτών σε σχέση με τα ζητήματα της περιοχής. Σκοπός σε αυτό το επίπεδο είναι η παροχή εμπειριών μέσω του προγράμματος Διερμηνείας, για την ανάπτυξη α) της ικανότητας για αναγνώριση και αξιολόγηση λύσεων για τα ζητήματα της περιοχής, β) της ικανότητας επιλογής της κατάλληλης δράσης που απαιτείται για κάθε ζήτημα, γ) της ικανότητας εφαρμογής των δεξιοτήτων για δράση στα ζητήματα της περιοχής, αλλά και σε άλλα περιβαλλοντικά ζητήματα (Knapp et. al. 1997)

Η αποτελεσματικότερη χρήση αυτών των στόχων είναι η παροχή διερμηνευτικών εμπειριών που αντιπροσωπεύουν και τις τρεις κατηγορίες μεταβλητών, με μια διαδοχική, ιεραρχική σειρά. Αν και αυτό δεν εξασφαλίζει αλλαγή στη στάση και στη συμπεριφορά, παρέχει ευκαιρίες για την πρόκληση αλλαγών (Knapp & Barrie, 1998).

2.2.2.3 Αρχές

Ο Mills ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε το όρο «ερμηνεύω» για να περιγράψει την ξενάγηση στην φύση στην περιοχή Long Peak στο Colorado. Παρουσίασε διάφορες φιλοσοφικές αρχές στο βιβλίο του *Adventures of a Nature Guide and Essays in Interpretation* το 1920. Ο Tilden έγραψε την πρώτη έκδοση το 1957. Οι αρχές του Mills και του Tilden είναι εξαιρετικά όμοιες. Προς επίρρωση αυτής της διαπίστωσης οι Beck και Cable (2002b) προσπαθώντας να δείξουν την ενιαία και εξελικτική πορεία της φιλοσοφίας της ΠΔ ως επαγγέλματος παρουσίασαν τις έξι αρχές του Tilden σε αντιστοιχία με τις σταθερές καταγεγραμμένες αναφορές του Mills στο επάγγελμα της διερμηνείας.

Η πρώτη αρχή του Tilden, " *Κάθε διερμηνεία που δεν συσχετίζει αυτό που παρουσιάζει ή περιγράφει κάτι από την προσωπικότητα ή τις εμπειρίες του επισκέπτη, είναι μια στείρα παρουσίαση.* (Tilden, 1977: 9). Ο Enos Mills αναφέρει ότι «*Ο οικοξεναγός στη φύση λειτουργεί καλύτερα όταν συζητά για γεγονότα και δεδομένα τα οποία γοητεύουν την φαντασία και την λογική [του κοινού που συμμετέχει στην συζήτηση]*» (Mills, 1920: 126)

Επίσης συνεχίζει αναφέροντας ότι «ο οικοξεναγός της φύσης ο οποίος κατανοεί την ανθρώπινη φύση και διακατέχεται από ευγένεια και εξυπνάδα είναι ικανός να έλκει δισταμένα ενδιαφέροντα [που ενδεχομένως να έχει το ακροατήριο]» (Mills, 1920: 158) Καταδεικνύεται λοιπόν ότι η επικέντρωση στις ανάγκες και τις επιθυμίες του επισκέπτη είναι το πρώτο στοιχείο που λαμβάνεται υπόψη από τον διερμηνέα.

Πίνακας 8: Αρχές Περιβαλλοντικής διερμηνείας σύμφωνα με τον Freeman Tilden σε σύγκριση με την θεώρηση του Mills

Tilden (Πρώτη Αρχή): Κάθε διερμηνεία που δεν συσχετίζει αυτό που παρουσιάζει ή περιγράφει με την κάτι από την προσωπικότητα ή τις εμπειρίες του επισκέπτη, είναι μια στείρα παρουσίαση. (Tilden, 1977: 9)

Mills: *Ο οικοξεναγός στη φύση λειτουργεί καλύτερα όταν συζητά για γεγονότα και δεδομένα τα οποία γοητεύουν την φαντασία και την λογική [του κοινού που συμμετέχει στην συζήτηση]* (Mills 1920: 126, 158)

Tilden (Δεύτερη Αρχή): Οι πληροφορίες από μόνες τους δεν είναι διερμηνεία. Η διερμηνεία είναι μια αποκάλυψη που βασίζεται στη πληροφορία, ωστόσο διερμηνεία και πληροφορία είναι δυο διαφορετικά πράγματα. Η διερμηνεία εμπεριέχει τη πληροφορία. (Tilden, 1977: 9)

Mills: *Ο οικοξεναγός της φύσης έλκει το ενδιαφέρον γιατί πραγματεύεται σημαντικές αξίες και συμβολισμούς και όχι απομονωμένες και άχρωμες πληροφορίες. Ο σκοπός είναι να διαφωτίζει και να αποκαλύπτει έναν ελκυστικό κόσμο.* (Mills, 1920: 6, 130)

Tilden (Τρίτη Αρχή): Η διερμηνεία είναι μια τεχνική που συνδυάζει πολλές τέχνες, μιας και αντικείμενα παρουσιάζονται επιστημονικά, ιστορικά ή αρχιτεκτονικά. (Tilden, 1977: 9)

Mills: *Ο διερμηνέας πρέπει να έχει εκείνο το ταλέντο της τέχνης που του επέτρεπε να μετατρέψει τις εκδρομές στη φύση διαρκής, συνειδητές, δημιουργικές εμπειρίες.* (Mills 1920: 170)

Tilden (Τέταρτη Αρχή): Βασικός σκοπός της διερμηνείας δεν είναι να διδάξει, αλλά να ευαισθητοποιήσει. (Tilden, 1977: 9)

Mills: *Η διερμηνεία είναι εκτεταμένη στις επιρροές της, εμπνευσμένη και εκπαιδευτική και κατέχει εξαιρετικές δυνατότητες για να παρακινήσει τα αισθήματα και την ανάπτυξη των απεριόριστων πόρων του ανθρώπινου μυαλού* (Mills, 1920: 170).

Tilden (Πέμπτη Αρχή): Η διερμηνεία πρέπει να παρουσιάζει ένα θέμα ολοκληρωμένο και όχι σε αποσπασματική μορφή. Πρέπει, επίσης να απευθύνεται στο σύνολο του κοινού και όχι σε μέρος αυτού.

Mills: *[ο αποδέκτης μια καλής διερμηνείας] θα πρέπει να μπορεί να δει τα μεγάλα και σημαντικά γεγονότα, μπορεί να αποκαλύψει τις σχέσεις, θα συσχετιστεί ώστε αργότερα να λάβει υπόψη του τις επιμέρους λεπτομέρειες* (Mills, 1920: 129).

Tilden (Εκτη Αρχή): Η διερμηνεία που απευθύνεται σε παιδιά δεν πρέπει να είναι μια συντομευμένη εκδοχή αυτών που παρουσιάζονται στους ενήλικους, αλλά να ακολουθεί μια ριζικά διαμορφωμένη προσέγγιση.

Mills: *η παιδική επιθυμία για γνώση, μάθηση, μπορεί να διασφαλίσει την πνευματική ανάπτυξη εάν η προσλαμβανόμενη πληροφορία είναι δοσμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να την επικαλείται [...] Οι εμπειρίες που έχουν αυτά τα παιδιά και οι αντιδράσεις τους αναφορικά με τις εμπειρίες τους δίνει την δυνατότητα να εκλογικεύσουν καθώς και να αναπτύξουν την παρατήρηση και την φαντασία τους.*

Η δεύτερη αρχή του Tilden αναφέρεται στην πληροφορία υπογραμμίζοντας ότι: «Οι πληροφορίες από μόνες τους δεν είναι διερμηνεία. Η διερμηνεία είναι μια αποκάλυψη που βασίζεται στη πληροφορία, ωστόσο διερμηνεία και πληροφορία είναι δυο διαφορετικά πράγματα. Η διερμηνεία εμπεριέχει τη πληροφορία» (Tilden, 1977: 9). Ο Enos Mills αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «ο οικοξεναγός στη φύση ορθά σχετίζεται με την πληροφορία και κάποιας μορφής εκπαίδευσης. Ωστόσο η ξενάγηση στην φύση είναι περισσότερο διαφωτιστική και λιγότερο ενημερωτική δραστηριότητα. Ο οικοξεναγός της φύσης έλκει το ενδιαφέρον γιατί πραγματεύεται σημαντικές αξίες και συμβολισμούς και όχι απομονωμένες και άχρωμες πληροφορίες» (Mills, 1920: 6). Συνακόλουθα, ο Mills συνεχίζει και αναφέρει ότι «Ο σκοπός είναι να διαφωτίζει και να αποκαλύπτει έναν ελκυστικό κόσμο» (Mills, 1920: 130). Με λίγα λόγια, ο σκοπός της διερμηνείας εκτείνεται πέρα από την μετάδοση πληροφορίας προς την αποκάλυψη βαθύτερων νοημάτων και αλήθειας.

Η τρίτη αρχή του Tilden αναφέρει ότι «Η διερμηνεία είναι μια τεχνική που συνδυάζει πολλές τέχνες, μιας και αντικείμενα παρουσιάζονται επιστημονικά, ιστορικά ή αρχιτεκτονικά. Οποιαδήποτε τέχνη μπορεί ως ένα βαθμό να διδαχθεί» (Tilden, 1977: 9). Όμοια, ο Mills αναφέρθηκε σε αυτό το θέμα μιλώντας για μια συνάδελφο του η οποία είχε ένα «σκοπό – όραμα: Καθημερινά συγκέντρωνε εμπειρίες και πληροφορίες. Αυτά τα εισερχόμενα δεδομένα τα αξιοποιούσε σαν καλλιτέχνης... συγκεκριμένα όπως αναφέρει η περιβαλλοντική διερμηνεία είχε εκείνο το ταλέντο της τέχνης που τις επέτρεπε να μετατρέψει τις εκδρομές στη φύση διαρκής, συνειδητές, δημιουργικές εμπειρίες» (Mills, 1920: 170). Αυτή η αρχή αποτελούσε μια πρόκληση για τους περιβαλλοντικούς διερμηνείς να αντιμετωπίζουν την διερμηνεία σαν μια δημιουργική δραστηριότητα.

Η τέταρτη Αρχή του Tilden αναφέρει ότι «Βασικός σκοπός της διερμηνείας δεν είναι να διδάξει, αλλά να ευαισθητοποιήσει» (Tilden, 1977: 9) και ο Mills παρατηρεί ότι «το νέο αυτό επάγγελμα [η διερμηνεία] είναι πολύ πιθανό να είναι εκτεταμένο στις επιρροές του, εμπνευσμένο και εκπαιδευτικό και κατέχει εξαιρετικές δυνατότητες για να παρακινήσει τα αισθήματα και την ανάπτυξη των απεριόριστων πόρων του ανθρώπινου μυαλού» (Mills, 1920: 170). Τούτου δοθέντος, οι διερμηνείς καλούνται να αντιμετωπίσουν την πρόκληση να εμπνεύσουν συναισθηματικές και διανοητικές αντιδράσεις του κοινού.

Η πέμπτη αρχή του Tilden αναφέρει ότι «Η διερμηνεία πρέπει να παρουσιάζει ένα θέμα ολοκληρωμένο και όχι σε αποσπασματική μορφή. Πρέπει, επίσης να απευθύνεται στο σύνολο της ύπαρξης τους ανθρώπου και όχι σε μέρος αυτού» (Tilden, 1977: 9). Ο Mills αναφέρει το λόγο του αμερικάνου βοτανολόγο και περιηγητή Liberty H. Bailey σχετικά με την διερμηνεία ως εξής: «Αυτός ο άνθρωπος [ο αποδέκτης μια καλής διερμηνείας] θα πρέπει να μπορεί να δει τα μεγάλα και σημαντικά γεγονότα, μπορεί να αποκαλύψει τις σχέσεις, να συσχετιστεί ώστε αργότερα να λάβει υπόψη του τις επιμέρους λεπτομέρειες» (Mills, 1920: 129). Οι διερμηνείς θα πρέπει να είναι ενήμεροι για όλο το φάσμα των τεχνικών και απαιτήσεων της δουλειά τους ώστε να μπορούν να επικοινωνήσουν αποτελεσματικά το νόημα της κύριας θεματικής πρότασης της διερμηνείας τους.

Η έκτη αρχή του Tilden αναφέρει ότι «*Η διερμηνεία που απευθύνεται σε παιδιά (τουλάχιστον μέχρι τα έξι) δεν πρέπει να είναι μια συντομευμένη εκδοχή αυτών που παρουσιάζονται στους ενήλικους, αλλά να ακολουθεί μια ριζικά διαμορφωμένη προσέγγιση*» (Tilden, 1977: 9). Ο Mills προτείνει για αυτό ότι «*η παιδική επιθυμία για γνώση, μάθηση, μπορεί να διασφαλίσει την πνευματική ανάπτυξη εάν η προσλαμβανόμενη πληροφορία είναι δοσμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να την επικαλείται [...] Οι εμπειρίες που έχουν αυτά τα παιδιά και οι αντιδράσεις τους αναφορικά με τις εμπειρίες τους τους δίνει την δυνατότητα να εκλογικεύσουν καθώς και να αναπτύξουν την παρατήρηση και την φαντασία τους*» (Mills, 1920: 120). Οι διερμηνείς θα πρέπει να γνωρίζουν ότι διαφορετικές ηλικιακές ομάδες παρουσιάζουν διαφορετικές ανάγκες και ενδιαφέροντας και κατά συνέπεια διαφορετικές προσεγγίσεις.

Ο Tilden (1977: 9) προτείνει ότι εάν η διερμηνευτική τεχνική πρόκειται να είναι αποτελεσματική ή «ορθώς κατευθυνόμενη» θα πρέπει να βασίζεται σε έξι αρχές (βλέπε λίστα στον Πίνακα 8). Η ουσία αυτών των αρχών αποτελείται από:

- Εύρεση τρόπων για να συνδεθεί η εμπειρία με την προσωπική ζωή του επισκέπτη και την κατάλληλη διεκπεραίωση του ατομικού ταπεραμέντου
- Την προσπάθεια πρόκλησης ή ερεθισμού μιας αντίδρασης στον επισκέπτη και μια επιθυμία να μάθουν και να κατανοήσουν παρά να παρουσιάσουν μερικώς πληροφορίες ή διαπαιδαγώγηση
- Μεταχείριση της διερμηνείας ως επαγγελματικής απασχόλησης δηλαδή μια επενδυμένη «μορφή τέχνης» παρά μια περιοριστική επιστήμη (δηλαδή, μπορεί να ενσωματώνει πολλούς τρόπους επικοινωνίας και μέσων), και της οποίας τα βασικά μπορούν να διδαχθούν και να μαθευτούν, και
- Η παρουσίαση της εμπειρίας θεματικά αντί ως χωριστή συλλογή γεγονότων για έναν τόπο το οποίο ο Tilden (1977: 40) αναφέρει ως παρουσίαση “του όλου αντί του μέρους”.

Οι αρχές αυτές ειπώθηκαν από τον Tilden το 1957¹⁰. Η ερώτηση είναι εάν οι ερευνητές έχουν έρθει σε συμφωνία για αυτές τις αρχές μια αποτελεσματικής διερμηνείας. Ο Uzzell (1994: 298) μιλά για τις αρχές της «καλής διερμηνευτικής πρακτικής» και μάλιστα βάζει ως τίτλο στην εργασία του “Η πολιτισμική διερμηνεία στη Μ. Βρετανία τέσσερις δεκαετίες μετά τον Tilden”. Ενώ αισθάνεται ότι οι αρχές του Tilden δεν είναι λιγότερο σχετικές από ότι ήταν το 1957, προσθέτει δεκαπέντε ακόμα αρχές που βασίζονται στην έρευνα και εμπειρία από τότε. Πολλές από αυτές τις αρχές φαίνεται να αποτελούν εξέλιξη και αποσαφήνιση των εννοιών που ήδη έχουν ειπωθεί από Tilden (1977), όπως (βλέπε Πίνακα 9):

- Η ανάγκη για μια σαφή έννοια(θέματα) – Η πρώτη αρχή του Uzzell αντιστοιχεί στη δεύτερη αρχή του Tilden

¹⁰ Ακολούθησαν δυο αναθεωρημένες εκδόσεις με τελευταία εκείνη του 1977. Από τότε αποτελεί κλασσικό εγχειρίδιο για όλους τους διερμηνείς.

- Οικοδόμηση προϋπάρχουσας γνώσης (δηλαδή σχετικά με το επίπεδο του επισκέπτη και των εμπειριών του)– Η πέμπτη αρχή του Uzzell που αντιστοιχεί στην πρώτη αρχή του Tilden και
- Ενσωμάτωση μιας ποικιλίας διερμηνευτικών τεχνικών και παροχών για διαφορετικά κοινά – Η έκτη αρχή του Uzzell που αντιστοιχεί στην έκτη αρχή του Tilden.

Ωστόσο, ο Uzzell (1994) προσθέτει μερικές νέες αρχές που τις οποίες θα πρέπει να υιοθετούν οι υπηρεσίες σχεδιασμού και εφαρμογή προγραμμάτων ΠΔ. Οι συγκεκριμένες αρχές του Uzzell επισυνάπτουν περισσότερο πρόσφατες έννοιες και μελέτες στις καθιερωμένες αρχές του Tilden (1977) όπως:

- Το να κάνει τη διερμηνευτική εμπειρία διαδραστική και περιεκτική όσο είναι δυνατόν (αναφορικά με την ενθάρρυνση των επισκεπτών να αλληλεπιδράσουν και να μάθουν ο ένας με τον άλλο)
- Να περιορίσει την ποσότητα των πληροφοριών που παρουσιάζονται σε αναλογία με την δυνατότητα αφομοίωσης των επισκεπτών
- Να βρει την ισορροπία μεταξύ της αντανάκλασης των αναγκών και ενδιαφερόντων του επισκέπτη και της επικοινωνίας των μηνυμάτων που επιθυμούνται από τον οργανισμό που είναι υπεύθυνος για τη διερμηνεία
- Να περικλείει σαφή προσανατολισμό στην θεματική πρόταση
- Να έχει ισχυρό ανθρώπινο ενδιαφέρον
- Να είναι φιλική στους ντόπιους κατοίκους
- Να αξιοποιεί τις ευκαιρίες όσον αφορά στην επέκταση και εμπέδωση της παροχής υπηρεσιών διερμηνείας
- Εξασφαλίζει την ύπαρξη κατάλληλου προσωπικού

Πίνακας 9: Σύγκριση των Αρχών Διερμηνείας

ΟΙ ΕΞΙ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ TILDEN (1977)	ΟΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ UZZEL (1994)	ΟΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ HARRISON (1994)	ΟΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΩΝ BECK ΚΑΙ CABLE (2002a)
I. Κάθε διερμηνεία που δεν συσχετίζει αυτό που παρουσιάζει ή περιγράφει με την κάτι από την προσωπικότητα ή τις εμπειρίες του επισκέπτη, είναι μια στείρα παρουσίαση.	4. Ισχυρό ανθρώπινο ενδιαφέρον 5. Η διερμηνεία θα πρέπει να δομείται σε προϋπάρχουσα γνώση.	3. Έχουν θεματικές προτάσεις που απευθύνονται στα ανθρώπινα ενδιαφέροντα. Οι άνθρωποι ενδιαφέρονται για τους ανθρώπους και η διερμηνεία θα πρέπει να επικεντρώνεται σε αυτό. 9. Δόμηση σε προϋπάρχουσα γνώση. Αυτό θα διασφαλίσει ότι η διερμηνεία είναι σχετική και γεμάτη σημασία.	
II. Οι πληροφορίες από μόνες τους δεν είναι	1. Η ανάγκη για σαφή διατύπωση	1. Διερεύνηση του «πως» και «γιατί»	Μελέτη της ποιότητας και της ποσότητας της

διερμηνεία. Η διερμηνεία είναι μια αποκάλυψη που βασίζεται στη πληροφορία, ωστόσο διερμηνεία και πληροφορία είναι δυο διαφορετικά πράγματα. Η διερμηνεία εμπεριέχει τη πληροφορία.	2. Η ανάγκη για γνώση	καθώς και του «τι» και «πότε» οποιασδήποτε πληροφορίας.	πληροφορίας που παρουσιάζεται.
III. Η διερμηνεία είναι μια τεχνική που συνδυάζει πολλές τέχνες, μιας και αντικείμενα παρουσιάζονται επιστημονικά, ιστορικά ή αρχιτεκτονικά. Οποιαδήποτε τέχνη είναι μπορεί σε ένα βαθμό να διδάχτεί.	14. Να αξιοποιεί τις ευκαιρίες 15. Εξασφάλιση κατάλληλου προσωπικού		Η χρήση νέας τεχνολογίας για να παρουσιάσει και να προσφέρει ποικιλία. Οι διερμηνείς πρέπει να έχουν μια βάση εμπειριών στις επικοινωνιακές τεχνικές. Η προώθηση βέλτιστων εμπειριών με σχεδιασμός στοχευόμενων και εμπνευσμένων προγραμμάτων καθώς και εγκαταστάσεων.
IV. Βασικός σκοπός της διερμηνείας δεν είναι να διδάξει, αλλά να ευαίσθητοποιήσει.	3. Μια διαδραστική και συμμετοχική εμπειρία	2. Διερεύνηση των επιλογών για μια εμπειρία που παρακινεί για διάδραση και συμμετοχή. Επισκέπτες, όλων των ηλικιών, θα πρέπει να είναι ικανοί να διαδράσουν και να μάθουν ο ένας από τον άλλο. 6. Διασφάλιση ότι ο επισκέπτης κερδίζει νέες γνώσεις και κινητοποιείται να μάθει περισσότερες. 10. Παροχή ολοκληρωμένης εμπειρίας που ερεθίζει τις αισθήσεις.	Ενστάλαξη της ικανότητας και επιθυμίας στους ανθρώπους να νιώσουν την ομορφιά του περιβάλλοντός τους – παροχή εμπειριών πνευματικής ανύψωσης με στόχο την ενθάρρυνση για την διατήρηση των [φυσικών και πολιτιστικών] πόρων
V. Η διερμηνεία πρέπει να παρουσιάζει ένα θέμα ολοκληρωμένο και όχι σε αποσπασματική μορφή. Πρέπει επίσης να απευθύνεται στο σύνολο του της ύπαρξης του ανθρώπου και όχι σε μέρος αυτού.	11. Σαφής Προσανατολισμός στην θεματική πρόταση 12. Μια σειρά εμπειριών		Η διερμηνεία θα πρέπει να μπορεί να ζωντανεύει το παρελθόν, να κάνει το παρόν περισσότερο απολαυστικό και το μέλλον περισσότερο σημαντικό.
VI. Η διερμηνεία που απευθύνεται σε παιδιά δεν πρέπει να είναι μια συντομευμένη εκδοχή αυτών που παρουσιάζονται στους ενήλικους, αλλά να ακολουθεί μια ριζικά διαμορφωμένη	6. Διαφορετική διερμηνεία για διαφορετικό κοινό. 13. Ποικιλία διερμηνευτικών τεχνικών	4. Παρέχεται σε διαφορετικά επίπεδα ώστε να αντανακλά τα ενδιαφέροντα και τις ικανότητες κατανόησης των διαφορετικών ομάδων επισκεπτών. 7. Θα πρέπει να αναγνωρίσει ότι υπάρχει	

προσέγγιση.		όριο ως προς τα πόση πληροφορία μπορεί να αφομοιώσει ο επισκέπτης.	
	ΟΙ ΝΕΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ UZZELL(1994)	ΟΙ ΝΕΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ HARRISON (1994)	ΟΙ ΝΕΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΩΝ BECK ΚΑΙ CABLE (2002)
	Η διερμηνεία μπορεί να είναι ένα υποκατάστατο εμπειρίας		
	Διερμηνεία θα πρέπει να προσανατολίζεται με βάση τα ενδιαφέροντα των καταναλωτών.	5. Η διερμηνεία θα πρέπει να προσανατολίζεται βάση τα ενδιαφέροντα των καταναλωτών και με βάση τα ενδιαφέροντα των φορέων διαχείρισης των [φυσικών και πολιτιστικών] πόρων. Θα πρέπει να υπάρχει ισορροπία μεταξύ της διερμηνείας που αντανακλά τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες του επισκέπτη και του εύρους των μηνυμάτων που ο Φορέας διαχείρισης επιθυμεί να επικοινωνήσει.	
	10. Τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας θα πρέπει να είναι φιλικά προς τους ντόπιους κατοίκους		
		8. Αναγνωρίζει πόσο μη παρατηρητικοί είναι οι άνθρωποι: οι επισκέπτες χρειάζονται καθοδήγηση ως προς το τι να κοιτάξουν, καθώς και το τι είναι σημαντικό.	Ο διερμηνέας θα πρέπει να διακατέχεται από πάθος για την δουλειά του αναφορικά με τους φυσικούς ή και πολιτιστικούς πόρους καθώς και με την εξυπηρέτηση των επισκεπτών- ουσιαστικό στοιχείο για μια ισχυρή και αποτελεσματική διερμηνεία.

Ο Uzzell (1994) αισθάνεται ότι υπάρχει ραγδαία ανάπτυξη των κέντρων ενημέρωσης επισκεπτών και άλλων διερμηνευτικών μέσων από τη δεκαετία του '70 και προτείνει ότι αν οι αρχές πρόκειται να εφαρμοστούν αποτελεσματικά στο σύνολό τους και όχι συγκεκριμένα όπως τα τέσσερα παραδείγματα ανωτέρω, τότε ο κατάλληλος σχεδιασμός και η εκτίμηση της διερμηνείας και των βοηθητικών εγκαταστάσεων είναι απαραίτητος.

Ο Goodey (1994: 303) συμφωνεί με την ανάγκη για σωστό σχεδιασμό υπηρεσιών διερμηνείας ωστόσο αισθάνεται ότι είναι «*μια δραστηριότητα που σπανίως πραγματοποιείται*». Συζητώντας τη διαδικασία του αποτελεσματικού σχεδιασμού συμπληρώνει τους κινδύνους της κακής χρήσης της θεματικής αρχής της διερμηνείας όσον αφορά τις τάσεις του μάρκετινγκ και την συνεχή υποεκτίμηση της σημασίας των υπηρεσιών διερμηνείας. Θεωρεί ότι «*δεν υπάρχει διαφυγή από την επένδυση στη θεμελιώδη έρευνα από εκπαιδευμένο προσωπικό στο να φέρνουν στην επιφάνεια αποτελεσματικά θέματα και ιστορίες για τις πολλές διαθέσιμες αποδείξεις για κάθε ένα και όλα τα πλαίσια*» (Goodey, 1994: 305).

Όντως, ο Harrison (1994) πιστεύει ότι η διερεύνηση και ο εντοπισμός των κυρίων θεματικών προτάσεων αποτελεί το σημείο εκκίνησης της στρατηγικής προσέγγισης της διερμηνείας. Επίσης, συμφωνεί με τους Uzzell (1994) και Tilden (1977), στα αναφερόμενα παραπάνω σημεία και προσθέτει κάποιες επιπλέον αρχές στο φάσμα ανάπτυξης των αρχών. Συγκεκριμένα επεκτείνει τις αρχές βασιζόμενος στην Αρχή 9 του Uzzell (Harrison's Αρχή 5, βλέπε Πίνακα 9).

Σε μια συγκεκριμένη αναφορά σχετικά με την ανακαίνιση των εγκαταστάσεων για τους επισκέπτες στην Tower Bridge του Λονδίνου, παρουσιάζει μια περισσότερο πολυκεντρική προσέγγιση για μια «επιτυχή» διερμηνεία. Αυτό είναι προφανές στην αρχή που βασίζεται στην εύρεση ισορροπίας μεταξύ του να είναι κατευθυνόμενη αναφορικά με το κοινό που χαρακτηρίζει ως καταναλωτή και τον φυσικό ή/και πολιτισμικό πόρο. Δηλαδή, η διερμηνεία «*αντανακλά τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες του επισκέπτη και το εύρος των μηνυμάτων που επιθυμεί να επικοινωνήσει η Εταιρεία του Λονδίνου*» (Harrison, 1994: 315).

Μια άλλη νέα αρχή αναφέρεται στο να είναι ο οικοξεναγός γνώστης του πόσο μη παρατηρητικοί είναι οι άνθρωποι και ότι οι επισκέπτες χρειάζονται καθοδήγηση ως προς το τι να κοιτάζουν και το τι είναι σημαντικό (Αρχή 8 του Harrison 1991: 315). Αυτή η αρχή μπορεί να εναρμονιστεί με την Αρχή III του Tilden αντανακλώντας ότι η διερμηνεία είναι μια τέχνη που μπορεί να διδαχθεί καθώς και με την αρχή 15 του Uzzell σχετικά με την εξασφάλιση του κατάλληλου προσωπικού. Ωστόσο, έχει απομονωθεί, καθώς προτείνει με περισσότερη σαφήνεια ότι, ενώ ο διερμηνέας έχει το ρόλο να προσελκύσει την προσοχή των επισκεπτών, οι διερμηνείς πρέπει επίσης να παρατηρούν τα χαρακτηριστικά και τις συμπεριφορές των επισκεπτών. Ο Harrison (1994) επίσης επεκτείνεται πάνω στις αρχές II και IV του Tilden, αναφορικά με τη θέση της πληροφορίας στη διερμηνεία αναφερόμενος σε αυτές ως μια διαδικασία εξερεύνηση του «πως», «γιατί», «τι» και «πότε» των μεμονωμένων πληροφοριών (Αρχή 1 του Harrison), και δίνει έμφαση στην παροχή μιας συνολικής εμπειρίας που αφυπνίζει όλες τις αισθήσεις (Αρχή 10 του Harrison).

Ο Risk (1994: 320) αναφέρεται ιδιαίτερα στην προσωπική διερμηνεία ως τις δραστηριότητες και υπηρεσίες που εστιάζονται στην «ενεργή, διαπροσωπική επαφή μεταξύ του διερμηνέα και του επισκέπτη στο σημείο». Η προσωπική διερμηνεία

θεωρείται ως μια από τις πιο ισχυρές και αξιόλογες, διερμηνευτικές δραστηριότητες που είναι διαθέσιμες, επειδή μπορούν συνεχώς να συντονιστούν με τον τύπο του κοινού που συμμετέχει” (Wearing και Neil, 2009: 62, Knapp 2007, Brochu and Merriman, 2008). Προς τούτο ο Risk (1994) υποστηρίζει την αρχή περί ευρέσεως του κατάλληλου προσωπικού. Δηλώνει ότι η αποτελεσματική προσωπική διερμηνεία βασίζεται στη σημαντική προϋπόθεση ότι *«στους ανθρώπους αρέσουν οι κοινωνικοί άνθρωποι και βρίσκουν ιδιαίτερα ελκυστικούς εκείνους που συνδυάζουν αυτό το χαρακτηριστικό με μια σαφώς εκφρασμένη αγάπη για τη περιοχή τους και την ικανότητα να επικοινωνούν»* (Risk, 1994: 329). Ισχυρίζεται ότι οι διερμηνείς πρέπει να είναι ικανοί να βάζουν τον εαυτό τους στη θέση του επισκέπτη και να τους προσεγγίζουν από το επίπεδο της εμπειρίας τους και της προσωπικότητάς τους.

Συμπερασματικά, δηλώνει: *“Η επιτυχημένη προσωπική διερμηνεία είναι μια κομψή και δυναμική τέχνη ισορροπίας που δεν μπορεί να στοχεύσει μερικώς στο μέσο κοινό. Πολύ περισσότερο είναι μια ιδιαίτερα ευαίσθητη διαδικασία η οποία διευκολύνει τον διερμηνέα να προσεγγίσει, κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια της παρουσίας το πνεύμα και τα συναισθήματα κάθε ηλικιακής ομάδας, το επίπεδο επίτευξης, απασχόλησης και ενδιαφέροντος.”* (Risk, 1994: 329).

Ο Ham (1992) υποστηρίζει μια περισσότερο θεμελιώδη προσέγγιση για μια αποτελεσματική διερμηνεία. Θεωρώντας ότι η διερμηνεία “αποτελεί μια προσέγγιση της επικοινωνίας”, ενοποιεί τις σημαντικές διαφορές μεταξύ των εκούσιων και ακούσιων κοινών (Ham, 1992: 4). Υπό αυτό το πρίσμα ερμηνεύει τις αρχές της διερμηνείας υπογραμμίζοντας ότι οι διερμηνευτικές εμπειρίες είναι απολαυστικές, σχετικές (με σημασία και προσωπικές), οργανωμένες (εύκολες στην παρακολούθηση) και θεματικές (να έχουν μια κύρια θεματική πρόταση ή μήνυμα). Αυτές οι τέσσερις αρχές έχουν επηρεάσει τις ιδέες των διερμηνέων σχετικά με το περιεχόμενο μιας επιτυχημένης ΠΔ (Knapp & Benton, 2004). Οι Brochu και Merriman (2008) τάσσονται υπέρ αυτών των «τέσσάρων ποιοτικών κριτηρίων» και υπογραμμίζουν ότι είναι *“ουσιώδους σημασίας για την επιτυχία σε κάθε πρόγραμμα προσωπικής περιβαλλοντικής διερμηνείας”*. Ο Larsen (2003, αναφορά από Knapp & Benton, 2004) δηλώνει ότι το πιο ισχυρό διερμηνευτικό εργαλείο είναι η χρήση των θεματικών προτάσεων. Πράγματι, οι Ham και Kruppe (1996) ανέπτυξαν ένα πλαίσιο για τη χρήση μια θεματικής διερμηνείας που θα βασίζεται σε μία κύρια θεματική πρόταση (κύριο νόημα) ως μια στρατηγική παρέμβασης όσον αφορά στην αντικατάσταση ή την τροποποίηση των προβληματικών συμπεριφορών στις προστατευόμενες περιοχές.

Είναι εμφανής η έμφαση που δίνεται στη χρήση θεματικών προτάσεων, καθώς επίσης και η ανάγκη για διερεύνηση και μεγαλύτερη κατανόηση του αποδέκτη της διερμηνείας. Οι Beck και Cable (2002a) σημειώνουν ότι οι αρχές του Tilden (1977) είναι ανεπηρέαστες στο χρόνο και έχουν δοκιμαστεί στην πράξη. Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη τις νέες συνθήκες και δυνατότητες της σύγχρονης εποχής οικοδομούν εννέα επιπρόσθετες αρχές πάνω στις έξι αρχές του Tilden (1977):

1. Η διερμηνεία χρησιμοποιεί την ιστορία για να ζωντανέψει το παρελθόν.
2. Η διερμηνεία πρέπει να ενσωματώνει την τεχνολογία με την πρόνοια και τη φροντίδα.
3. Η εστιασμένη και σωστά μελετημένη διερμηνεία πρέπει να είναι επιλεκτική και ακριβής.
4. Η επικοινωνιακή γνώση και ικανότητα του διερμηνέα πρέπει συνεχώς να εξελίσσονται.
5. Η διερμηνευτική γραφή για τα ενδιαφέροντα του επισκέπτη πρέπει να δείχνει φροντίδα, σοφία και ταπεινότητα.
6. Τα διερμηνευτικά προγράμματα πρέπει να είναι ικανά να προσελκύουν οικονομική, εθελοντική, πολιτική και διοικητική υποστήριξη αν είναι απαραίτητο για να ακμάσουν.
7. Η διερμηνεία πρέπει να ενσταλάζει μία αίσθηση ομορφιάς, να παρέχει μια πνευματική εξύψωση και να ενθαρρύνει την διατήρηση των φυσικών πόρων.
8. Οι διερμηνείς προωθούν τις βέλτιστες εμπειρίες μέσα από ένα πρόγραμμα που θέτει στόχους και από το σχεδιασμό υπηρεσιών.
9. Το πάθος είναι το απαραίτητο υλικό για μία δυναμική και αποτελεσματική διερμηνεία. (Beck & Cable, 2002a :8)

Πολλές από αυτές τις αρχές βασίζονται στο έργο παλαιών και σύγχρονων αμερικανών πρωτοπόρων και σχολιαστών στο περιβαλλοντικό χώρο όπως ο Enos Mills, ο John Muir και ο Barry Lopez, οικοφίλοσοφοι στην αμερικανική βιβλιογραφία για το περιβάλλον. Εκτός από τις εννέα νέες αρχές των Beck και Cable (2002a), οι επτά συμπίπτουν με αυτές που έχουν ήδη μελετηθεί έως τώρα (βλέπε Πίνακα 9). Ενδεχομένως διαφοροποιούνται λίγο στην περιγραφή τους, η έννοιά τους όμως συμφωνεί με τις προηγουμένως αρχές που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Για να συνοψίσουμε, οι Beck και Cable (2002a: 10) αισθάνονται ότι η αποτελεσματική διερμηνεία θα έπρεπε να μεταφέρει την αίσθηση του χώρου με προσωπική και εξατομικευμένη προσέγγιση χρησιμοποιώντας σύγχρονη τεχνολογία για να παράσχει ποικιλία ώστε να ενεργοποιεί μια αντίδραση από το κοινό προωθώντας και ενθαρρύνοντας συναισθήματα “πνευματικής ανύψωσης και περιβαλλοντικής διατήρησης”. Μια αρχή που προσφέρθηκε και η οποία κρίθηκε ως ισχυρή και αποτελεσματική διερμηνεία στην οποία ο Tilden (1977) δεν αναφέρθηκε εκτενώς είναι το πάθος του διερμηνέα. Διαβάζοντας τα έργα του Tilden (1977) και μελετώντας μερικές από τις αναφορές του που χρησιμοποιούνται σε αυτή τη συζήτηση μπορεί κάποιος να υποθέσει ότι το να έχεις πάθος είναι ουσιάδες συνθετικό όλων των αρχών του και των πεποιθήσεων του. Αλλά οι Beck και Cable (2002a) αναφέρονται στο πάθος του διερμηνέα τόσο για την πηγή (τον φυσικό ή/και πολιτιστικό πόρο) όσο και για τους επισκέπτες. Η αρχή αυτή θεωρείται ότι αντιστοιχεί στην Αρχή 8 της Harrison (1994, βλέπε Πίνακα 9), που συζητήθηκε προηγουμένως όσον αφορά στην ανάγκη του διερμηνέα να είναι προσεκτικός ώστε να ερεθίσει την προσοχή των άλλων. Εκτός από την αναφορά στο “πάθος” προτείνει μια επιπρόσθετη και έμφυτη μη διδάξιμη

ικανότητα ενός διερμηνέα να μεταφέρει τόσο λεκτικά όσο και μη λεκτικά την αφύπνιση ή έμπνευση σχετικά με το συναίσθημα για έναν τόπο ή τους ανθρώπους.

Η Harrison (1994) αισθάνεται ότι αυτή η αρχή μπορεί να σχετίζεται ιδιαίτερα με την επίτευξη τουλάχιστον ενός από τους προτεινόμενους στόχους των Beck και Cable (2002a) για μια αποτελεσματική διερμηνεία μεταφέροντας μια αίσθηση του τόπου. Η “αίσθηση του τόπου” αποτελεί έναν θεμελιώδη όρο ο οποίος συναντάται περισσότερο συχνά και συζητείται στην βιβλιογραφία για τη διερμηνεία και τη διαχείριση των προστατευόμενων περιοχών και χρησιμοποιείται ακόμα ως αναφορά στη σχέση μεταξύ του αειφόρου τουρισμού και της τοπικής κοινότητας (π.χ. Moisey & McCool, 2001).

Πρόκειται για μία έννοια που προκαλεί το ενδιαφέρον του ερευνητή και του διερμηνέα επίσης όσον αφορά την προώθηση και τον αντίκτυπο που έχει στα συμπεράσματα των προγραμμάτων διερμηνείας. Οι δύο αρχές των Beck και Cable (2002a), που δεν εμφανίζονται στον Πίνακα 9 αναφέρονται στην ικανότητα ενός επιτυχούς προγράμματος διερμηνείας να προσελκύσει την υποστήριξη για τη διαχείριση και τις δεξιότητες που απαιτούνται για μια διερμηνευτική συγγραφή και που θεωρούνται ως μη σχετικές με τις θεμελιώδεις αρχές που διερευνώνται σε αυτή την ανασκόπηση. Επομένως εμφανίζει τις ίδιες ευρείες αρχές που επανειλημμένως συζητούνται με μια διαφοροποίηση σχετικά με το πόσο ο ερευνητής εξελίσσεται πάνω σε συγκεκριμένες πτυχές των ατομικών πρακτικών. Αυτή η εξέλιξη μπορεί να εξαρτάται από τον ρόλο, ή τον στόχο που ο ερευνητής αισθάνεται ότι η διερμηνεία θα πρέπει να έχει στις συγκεκριμένες καταστάσεις και ταυτόχρονα εστιάζουν περισσότερο στον διερμηνέα ή τον επισκέπτη κατά τη διαδικασία της διερμηνείας. Δηλαδή, τείνουν περισσότερο προς μια “μονοκεντρική” ή “πολυκεντρική” προσέγγιση. Οι Knapp και Benton (2004: 11) προτείνουν ότι *“τελικώς μια αποτελεσματική διερμηνεία σχετίζεται στενά με αυτό που επιχειρεί να επιτύχει”*.

Ωστόσο, υπάρχουν και αυτοί που εμφανίζονται να πιστεύουν πως ό,τι και να είναι αυτό που επιχειρεί να επιτύχει το πρόγραμμα διερμηνείας η πολυκεντρική προσέγγιση είναι πάντα περισσότερη αποτελεσματική. Για παράδειγμα, Wearing και Neil (2009: 62) αναφέρουν ότι η “επιτυχημένη διερμηνεία” αντανακλά τυπικώς τις βασικές αρχές που οι άνθρωποι έχουν όταν μαθαίνουν:

- Εμπλέκονται ενεργά χρησιμοποιώντας πολλές αισθήσεις καταλλήλως και έχοντας προσωπικές εμπειρίες
- Μαθαίνουν τη χρησιμότητα της γνώσης που αποκτούν και
- Ανακαλύπτουν σε βάθος των εαυτό τους.

Η Moscardo (1999a, 2009) προωθεί την προσέγγιση προς μια διερμηνεία που εστιάζει σε αυτές τις αρχές που ενθαρρύνουν και διευκολύνουν την προσοχή του επισκέπτη στην διερμηνεία. Αυτές οι αρχές βασίζονται στα συμπεράσματα της έρευνας που έχει εκδοθεί και από τη σύγχρονη θεωρία ψυχολογίας. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι

υπάρχουν πέντε αρχές για την ενθάρρυνση των επιμελών επισκεπτών και την επικοινωνία με αποτελεσματικό τρόπο:

- Να βοηθά τους επισκέπτες να ενδιαφερθούν
- Να δημιουργεί δεσμούς στους επισκέπτες με το χώρο και να τους εμπλέκει
- Να παρέχει ποικιλία ερεθισμάτων
- Να βασίζει την περιγραφή τους σε καλές ιστορίες με νόημα
- Να προσπαθεί να γνωρίσει τους επισκέπτες και τους να σέβεται.

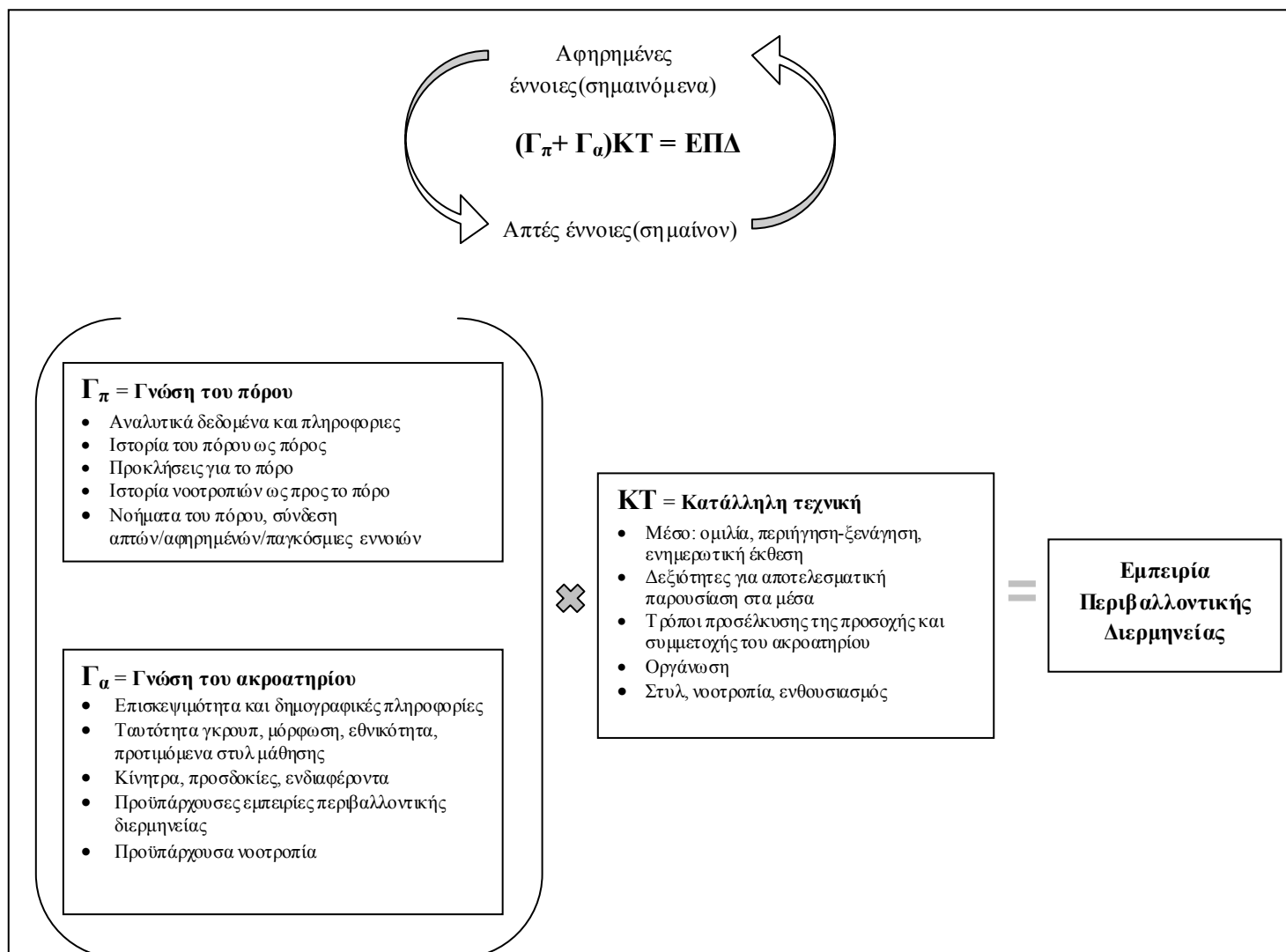
Ο Larsen συγκεντρώνει αυτές τις αρχές και τις τυποποιεί σε μια «εξίσωση» (Larsen 2003), η οποία και χρησιμοποιείται ως οδηγός για την ανάπτυξη προγραμμάτων ΠΔ στα εθνικά πάρκα στις Η.Π.Α. (NPS 2003a). Σύμφωνα με αυτή μια εμπειρία ΠΔ και ευκαιρία μάθησης είναι το αποτέλεσμα του αθροίσματος των γνώσεων του ερμηνευτή για τον εκάστοτε περιβαλλοντικό πόρο και της γνώσης των χαρακτηριστικών του ακροατηρίου που συμμετέχουν στο εκάστοτε πρόγραμμα. Αυτοί οι παράγοντες συνδυασμένοι με την κατάλληλη τεχνική διερμηνείας επιτρέπει στον επισκέπτη να σχετίσει απτές, ενυπόστατες έννοιες (σημαίνουσες¹¹ έννοιες) με τον περιβάλλοντα χώρο καθώς και με τις αφηρημένες (σημαινόμενες έννοιες) αλλά ευρέως αποδεκτές έννοιες και ιδέες που συζητούνται. Γραφικά μπορεί να αναπαρασταθεί στην παρακάτω ερμηνευτική εξίσωση (εικόνα 8, Larsen, 2003).

Δεν υπάρχουν νέες αρχές στην υπάρχουσα εδώ λίστα που δεν έχουν συζητηθεί ακόμα. Οι άνθρωποι είναι περισσότερο πιθανόν να παρακολουθήσουν με προσοχή ένα πρόγραμμα ΠΔ όταν η πληροφορία είναι σχετική σε προσωπικό επίπεδο και σε νέες ή μη οικείες και δυναμικές καταστάσεις. Αυτό διευκολύνει ένα στοιχείο προσωπικού ελέγχου για τους επισκέπτες καθώς αυτές οι καταστάσεις απαιτούν από μας να λάβουμε αποφάσεις και συνεπώς να κάνουμε την κατάσταση και τα συμπεράσματα περισσότερο προσωπικά (Moscardo, 1999a). Στην ουσία, αυτή είναι μια πολυκεντρική προσέγγιση που σύμφωνα με την Moscardo (1999a) μπορεί να έχει συγκεκριμένη συνάφεια με τον ρόλο της διερμηνείας στον αειφόρο τουρισμό.

---

¹¹Οι έννοιες σημαίνον και σημαινόμοιο προέρχονται από την σημειωτική. Στη σημειωτική, 'σημεία' είναι μονάδες σημασίας που παίρνουν τη μορφή λέξεων, εικόνων, ήχων, ενεργειών, ή αντικειμένων. Ο Graeme Turner σημειώνει ότι για να μπορεί κάτι να χαρακτηριστεί σημείο «πρέπει να έχει φυσική μορφή, πρέπει να αναφέρεται σε κάτι άλλο από τον εαυτό του, και πρέπει να αναγνωρίζεται από τους άλλους χρήστες του σημειακού συστήματος». Κατά τον Saussure κάθε σημείο αποτελείται από: α) Ένα 'σημαίνον' (signifier) – η μορφή που παίρνει το σήμα, και β) Ένα 'σημαινόμενο' (signified) – η έννοια που αναπαριστά. Σήμερα, το σημαίνον ερμηνεύεται κοινώς ως η υλική (ή φυσική) μορφή του σημείου – είναι κάτι που μπορούμε να δούμε, να ακούσουμε, να αγγίξουμε, να μυρίσουμε ή να γευτούμε. Το σημαινόμοιο, από την άλλη πλευρά, είναι μια νοητική κατασκευή – δεν είναι υλικό αντικείμενο είναι λοιπόν μια «αφηρημένη» έννοια. (Saussure 1974: 117 αναφορά από Chandler 2007).

Εικόνα 8: Η εξίσωση της περιβαλλοντικής διερμηνείας

(Πηγή: Larsen 2003)

Επομένως, ο στόχος ενός ερευνητικού προγράμματος μπορεί να έχει έναν μονοκεντρικό συλλογισμό για παράδειγμα διατήρηση μιας προστατευόμενης περιοχής ή της άγριας πανίδας αλλά σύμφωνα με αυτή την επισκόπηση μπορεί να είναι περισσότερο αποτελεσματικό αν υιοθετεί μια πολυκεντρική προσέγγιση ως προς τις τεχνικές διερμηνείας του περιβάλλοντος στους επισκέπτες. Οι αρχές αυτών βασίζονται ακόμα στις έξι αρχές του Tilden (1977), είτε είναι πολιτισμική είτε ΠΔ. Ωστόσο, φαίνεται πως αυτές οι αρχές είναι σε μια κατάσταση συνεχούς εξέλιξης. Αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί:

- Στη δυναμική φύση του τουρισμού και τις αλλαγές που έχουμε δει τα τελευταία πενήντα χρόνια (Moscardo, 1996)
- Στα προοδευτικά ευρήματα της ψυχολογικής έρευνας που επηρεάζουν τη θεωρία της διερμηνείας όπως η προσοχή, η εκμάθηση, η πειστική επικοινωνία

και η αλλαγή τάσης και συμπεριφοριστικών συνδέσμων (Moscardo, et al., 2004) και

- Στη συγκεκριμένη έμφαση του διερμηνέα.

2.2.2.4 Η συνεισφορά της γνωστικής και κοινωνικής Ψυχολογίας στην θεωρία περιβαλλοντικής διερμηνείας

Η γνωστική ψυχολογία ασχολείται με το πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται, μαθαίνουν, θυμούνται και σκέπτονται τις διάφορες πληροφορίες σαν διακριτές και αντιπροσωπευτικές νοητικές δομές (Ham, 1983: 12). Η κοινωνική ψυχολογία σύμφωνα με τον κλασικό ορισμό του Allport (1935) *«ασχολείται με την επιστημονική διερεύνηση του πώς οι σκέψεις, τα συναισθήματα και η συμπεριφορά των ατόμων επηρεάζονται από την πραγματική, φανταστική ή υπονοούμενη παρουσία άλλων ατόμων»* (Κοκκινάκη 2006:18). Με πιο απλά λόγια, η κοινωνική ψυχολογία μελετάει τα κοινωνικά φαινόμενα εστιάζοντας κυρίως στο άτομο και στην συμπεριφορά του (για παράδειγμα απέναντι σε άλλα άτομα ή στα πλαίσια ομάδων στις οποίες ανήκει). Κύριος στόχος της κοινωνιολογίας είναι *«ο εντοπισμός των παραγόντων και των διαδικασιών που εμπλέκονται στην κοινωνική συμπεριφορά του ατόμου»* (Κοκκινάκη 2006: 21).

Επιπλέον, κρατώντας στοιχεία από την αρχική θεωρία του συμπεριφορισμού, η θεωρία της ΠΔ θεωρεί ότι οι άνθρωποι δρουν ανταποκρινόμενοι στα εξωτερικά ερεθίσματα αλλά και ταυτόχρονα υποθέτει ότι αυτές οι αποκρίσεις βασίζονται στην μεσολάβηση γνωστικών και κοινωνικών μοντέλων: εννοιολογικές δομές, αντιπροσωπεύσεις του συστήματος πίστης του μυαλού, οι οποίες μπορεί να είναι είτε συνειδητές είτε ασυνειδητές (Widdershoven, 1999). Ο έλεγχος του νοήματος σε αυτή την προσέγγιση εναπόκειται σε νοητικά σχήματα του ατόμου τα οποία θεωρείται ότι ανταποκρίνονται στον ορισμό των αντικειμένων, των οποίων οι συμβολισμοί είναι αποτέλεσμα των γνωστικών διεργασιών του ανθρώπινου εγκεφάλου (Phillips, 1999: 259). Κατά αυτόν τον τρόπο αυτή η προσέγγιση, έχει την τάση να περιορίζει την διερμηνεία στην γνωστική λειτουργία του ατόμου και λιγότερο στην κοινωνική του διάσταση.

Σύμφωνα με τον Radford (1994), τόσο η κοινωνική όσο και η γνωστική ψυχολογία ως υποκατηγορίες της επιστήμης της ψυχολογίας κυριάρχησαν στις επικοινωνιακές σπουδές από την σύλληψη τους ως επιστημονικό πεδίο έρευνας. Το επικρατέστερο πλαίσιο προέρχεται από την κυβερνητική θεωρία της επικοινωνίας όπως αυτό εισήχθη για πρώτη φορά την δεκαετία του '50 σύμφωνα με τους Shannon and Weaver (1949: 33-34). Αυτό το μοντέλο περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο ένα κωδικοποιημένο μήνυμα μεταδίδεται από τον πομπό μέσω ενός φυσικού ή τεχνητού συστήματος επικοινωνίας στον δέκτη με έναν μονομερή γραμμικό τρόπο (Ajzen & Manfreda, 1992· Ham & Weiler, 2002a· Lackey, 2002· Lackey & Ham, 2003· Manfreda & Bright, 1991· Morgan & Welton, 1994· Prince, 1981). Όταν η επικοινωνία περιορίζεται σε αυτό το γραμμικό μοντέλο επεξεργασίας της γνωστικής πληροφορίας, τότε ορίζοντας την διερμηνεία σαν ένα υποσύνολο αυτής της «μεθόδου» ή μια

προσέγγιση στην επικοινωνία (Ham, 1992: 3, 2002a: 9) διατηρείται το δικαίωμα απλούστευσης σε μεταγενέστερες αναλύσεις. Η εφαρμογή των μοντέλων επεξεργασίας της πληροφορίας στην ΠΔ τυπικά περιλαμβάνει τον βαθμό με τον οποίο ένα μήνυμα είναι αποτελεσματικά αποθηκευμένο και κωδικοποιημένο στη μνήμη των αποδεκτών καθώς και ο βαθμός πειστικότητάς του όσον αφορά την επιρροή του στην εκδήλωση μορφών συμπεριφοράς (Ajzen, 1992· Armstrong & Weiler, 2003· Beeton et al., 2005· Cable et al. 1987· Kool, 1986· Youngentob & Hostetler, 2003).

Από την δεκαετία του '70 σημειώνονται πολλές επιτυχημένες προσπάθειες θεμελίωσης της διερμηνείας σε ένα κυρίαρχο επιστημονικό θεωρητικό πλαίσιο με υπόβαθρο την γνωστική ψυχολογία (DART, 1978· Ham, 1983· Hammitt, 1981, 1984· Kaplan, 1978), και ειδικότερα την εφαρμογή της δεύτερης στις επικοινωνιακές σπουδές σε συνεργασία με την κοινωνική ψυχολογία (Ajzen, 1992· Borun & Massey, 1990· Dick et al., 1974· Fazio & Gilbert, 2000· Ham, 1992, 2002· Jacobson et al., 2006· Jensen, 2006· Kuo, 2002· Lackey, 2002· Lackey & Ham, 2003· Littlefair, 2003· Loomis, 1996· Prince, 1981· Roggenbuck, 1992· Sanders, 1987· Wechtunyagul, 2007· Youngentob & Hostetler, 2003).

Οι ερευνητικές μελέτες, που ήταν εμπνευσμένες με βάση τη γνωστική και κοινωνική προσέγγιση της ψυχολογίας, εισήχθησαν ως μέρος μια τάσης της ακαδημαϊκής κοινότητας να «αξιολογήσει» την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ΠΔ σύμφωνα με τους στόχους διαχείρισης των φυσικών ή πολιτιστικών πόρων (McCool & Stankey, 2003· Stewart & Kirby, 1998: 33, Wearing & Neil 2009). Ωστόσο, τα πρώτα συμπεράσματα των αξιολογήσεων λειτούργησαν ως μέσο αναπληροφόρησης του σχεδιασμού και εφαρμογής προγραμμάτων, συμβάλλοντας και με αυτόν τον τρόπο στην αντίστοιχη αναθεώρηση της θεωρίας και πρακτικής της ΠΔ (Ham, 1983, 1992· Hammitt, 1981, 1984· Prince, 1981).

Ευδιάκριτα τμήματα από τη θεωρία της γνωστικής και κοινωνικής ψυχολογίας εφαρμόστηκαν στην ΠΔ σε τουριστικές περιοχές. Συζητώντας πως η έρευνα στη ΠΔ μπορεί αποτελεσματικά να επικεντρωθεί στη δόμηση σημαντικών εμπειριών του κοινού, οι ερευνητές έχουν στη διάθεσή τους μια σειρά από θεωρίες οι οποίες αναγνωρίζουν μια μεγάλη γκάμα συντελεστών που επηρεάζουν τις γνώσεις, στάσεις και συμπεριφορές. Θεωρίες-κλειδιά που χρησιμοποιούνται στον τομέα της ΠΔ συνοψίζονται από τους Ablett και Dyer (2009) καθώς και από τους Wearing et al 2007 στον παρακάτω πίνακα 10. Λόγω της περιπλοκότητας της αλλαγής συμπεριφοράς, είναι πιθανό ότι περισσότερα από ένα μοντέλα ή θεωρίες να συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται στην έρευνα της ΠΔ.

Οι Wearing et al (2007) και Wearing (2008) υποστηρίζουν ότι η Θεωρία της Προσχεδιασμένης Συμπεριφοράς, το Μοντέλο Πιθανότητας Λεπτομερούς Επεξεργασίας και το Μοντέλο της Υπεύθυνης Περιβαλλοντικής Συμπεριφοράς θα συνεχίσουν να διαμορφώνουν τη βάση της θεωρητικής κατανόησης για το πώς η ΠΔ μπορεί να επηρεάσει την συμπεριφορά μέσα στο πλαίσιο του αειφορικού τουρισμού.

Πίνακας 10: Επιλεκτικές θεωρίες σχετικά με τις αλλαγές της συμπεριφοράς που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα της περιβαλλοντικής διερμηνείας

Θεωρία ή Μοντέλο	Ερευνητές	Βασικός Προσανατολισμός
Θεωρία του γνωστικού χάρτη	Thorndyke 1981·Thorndyke & Hayes 1982·DART, 1978· Hammit, 1981· Kaplan, 1978· Knopf, 1981· Orams, 1995	Ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τρεις τύπους γνώσης για το σχηματισμό και την χρήση γνωστικών χαρτών ¹² : γνώση πληροφοριών σχετικά με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (ορόσημα) που έχει μια περιοχή, γνώση πληροφοριών που αφορούν στη συγκεκριμένη πορεία (διαδρομή που πρέπει να ακολουθήσει από το ένα μέρος στο άλλο) και τοπογραφική γνώση, η οποία αφορά υπολογισμένες αποστάσεις ανάμεσα στα διάφορα μέρη.
Θεωρία γνωστικής ασυμφωνίας	Festinger 1957, 1964 ·Orams 1995	Η ασυμφωνία μεταξύ των διαφορετικών στοιχείων μιας γνωστικής δομής είναι δυσάρεστη και τα άτομα προσπαθούν να την αποφύγουν να την εξαλείψουν να την μειώσουν.
Μοντέλο της πειθούς (persuasion)	Manfredo & Bright 1991· Roggenbuck, 1992	Η συμπεριφορά είναι μια λειτουργία λεπτομερούς επεξεργασίας μηνυμάτων οι οποία μετράται από τον παραχθέντα αριθμό σκέψεων, από την απόκτηση νέων πεποιθήσεων και την αλλαγή των παλαιών (πεποιθήσεων).
Μοντέλο Πιθανότητας Λεπτομερούς Επεξεργασίας (Elaboration Likelihood Model)	Petty & Cacioppo 1979·Petty et al 1981a·Petty et al 1981b Petty & Cacioppo 1986 Petty et al. 1992· Lackey, 2002·Petty et al 1995·Petty et al 2004	Η κινητήρια ώθηση και η ικανότητα επεξεργασίας πληροφοριών καθορίζει εάν η πειθώ πραγματοποιείται μέσω δυο διαφορετικών οδών, δηλαδή δυο διαφορετικών διεργασιών: την κεντρική οδό και την περιφερειακή ανάλογα με τα κίνητρα και την ικανότητα επεξεργασίας τους δέκτη. Η κεντρική οδός της πειθούς περιλαμβάνει λεπτομερή επεξεργασία του νοήματος των πληροφοριών (υψηλή ποιότητα επιχειρημάτων), ενώ η περιφερειακή οδός της πειθούς επηρεάζεται ακολουθείται χωρίς ιδιαίτερη επεξεργασία του περιεχομένου ενός μηνύματος και ως αποτέλεσμα περιφερειακών χαρακτηριστικών του ή από τον απλό αριθμό των επιχειρημάτων που εμπεριέχονται σε αυτό (ανεξάρτητα από την ποιότητα των επιχειρημάτων).
Θεωρία της Προσχεδιασμένης Συμπεριφοράς (Theory of Planned Behaviour) και Θεωρία Λογικής Δράσης (Theory of Reasoned Action)	Ajzen 1991 Ajzen & Fishbein 1980 Fishbein 1967 Fishbein & Ajzen 1975 Ajzen 2005· Bright et al. 1993· Ham & Krumpel, 1996· Manfredo & Bright, 1991	Η ανθρώπινη συμπεριφορά, ή τουλάχιστον η συμπεριφορική πρόθεση εξαρτάται από τις στάσεις και αυτές οι στάσεις εξαρτώνται από πεποιθήσεις. Η πρόθεση συμπεριφοράς εξαρτάται από την στάση απέναντι στην συμπεριφορά (συμπεριφοριστικές πεποιθήσεις και αξιολόγηση αυτών των πεποιθήσεων), τον υποκειμενικό κοινωνικό κανόνα (κανονιστικές πεποιθήσεις και κίνητρο συμμόρφωσης με αυτές τις πεποιθήσεις), και αντιληπτό συμπεριφορικό έλεγχο (πεποιθήσεις ελέγχου).
Θεωρία εστίασης	Cialdini et al. 1990	Οι άνθρωποι συμπεριφέρονται σύμφωνα με τον τρόπο

¹² Γνωστικοί χάρτες είναι οι εσωτερικές αναπαραστάσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος που προσομοιώνουν χωρικά χαρακτηριστικά του εξωτερικού περιβάλλοντος (Norman & Rumelhart 1988)

στις νόρμες (Norm focus theory)	Festinger 1957 Reno et al. 1993	που νομίζουν ότι πρέπει να συμπεριφερθούν ο οποίος είναι βασισμένος σε κοινωνικούς κανόνες/νόρμες. Οι κανόνες μπορεί να είναι περιγραφικοί (αυτό που πιστεύουμε ότι οι περισσότεροι άνθρωποι κάνουν) ή προστακτικοί (αυτό που πιστεύουμε ότι είναι κοινωνικά αποδεκτό).
Μοντέλο Επιμέλειας/Αμέλειας Mindfulness Model	Langer 1989a Langer 1989b Moscardo 1999b,2009	Σε κάθε περίπτωση ένα άτομο μπορεί να είναι επιμελής (mindful) ή αμελής (mindless). Η επιμέλεια ¹³ επηρεάζεται από παράγοντες που σχετίζονται με το χώρο (π.χ, χώρου, πινακίδων, χαρτών και μονοπατιών) και παράγοντες που σχετίζονται με τον επισκέπτη (όπως η εξοικείωση με το χώρο, κίνητρα, και οι συνοδοί).
Μοντέλο Υπεύθυνης Περιβαλλοντικής Συμπεριφοράς	Hines et al 1986/1987· Επικαιροποίηση από Bamberg & Moser 2007	Η πρόθεση για δράση, και εντεύθεν η περιβαλλοντικά υπεύθυνη συμπεριφορά επηρεάζεται από τις δεξιότητες για δράση, την γνώση των θεμάτων και τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας (οι οποίες περιλαμβάνουν στάσεις, σημείο ελέγχου, και προσωπικό αίσθημα ευθύνης)
Εννοιολογικό Πλαίσιο Υπεύθυνης Περιβαλλοντικής Συμπεριφοράς	Cottrell & Graefe 1997	Συμπεριφορά που επηρεάζεται από μεταβλητές που κατηγοριοποιούνται σε κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά, την εμπειρία, το γενικό περιβάλλον, συγκεκριμένα ζητήματα και τους παράγοντες που σχετίζονται με τις επικρατούσες συνθήκες

αναπροσαρμογή από Wearing et al 2007

Οι προτεραιότητες αυτών των θεωριών τεκμηριώνονται λαμβάνοντας υπόψη τις θεμελιώδεις αρχές τις οποίες ένα πρόγραμμα ΠΔ στοχεύει να επηρεάσει, δηλαδή τις γνωστικές, συναισθηματικές, τις συμπεριφοριστικές διεργασίες και αποκρίσεις. (Weiler & Ham 2006:237).

Οι τρεις θεωρίες (Θεωρία της Προσχεδιασμένης Συμπεριφοράς, Μοντέλο Πιθανότητας Λεπτομερούς Επεξεργασίας και το Μοντέλο της Υπεύθυνης Περιβαλλοντικής Συμπεριφοράς) που προκρίνονται ως οι επικρατέστερες για την διαμόρφωση της βάσης της θεωρίας της ΠΔ εξελίσσονται και εμπλουτίζονται από την συνεισφορά και άλλων

¹³ Ο όρος mindfulness και mindlessness θα μπορούσε να μεταφραστεί και ως προμήθεια(επιμέλεια/επαγρύπνηση) και επιμήθεια (αμελία). Οι οροι αυτοί προκύπτουν από την αρχαία μυθολογία και τους ημίθεους Επιμηθέα και Προμηθέα. Ο Επιμηθέας ήταν γιος του Τιτάνα Ιαπετού και της Ωκεανίδας Ασίας ή Θέμιδας ή Αίθρας ή Κλυμένης. Αδέρφια του ήταν οι Ιαπετίδες Προμηθέας, Άτλας και Μενoitίος. Το όνομά του προέρχεται πρόθεση "Επί" και το ρήμα "Μανθάνω", όπου το "α", σε ορισμένες αρχαιοελληνικές διαλέκτους, γίνεται "η". Σημαίνει "αυτός που επί του μαθήματος, σκέπτεται". Δηλαδή μαθαίνει εκ των υστέρων, δεν προνοεί. Έτσι καταλαβαίνουμε την διαφορά χαρακτήρος μεταξύ αυτού και του Προμηθέα. Αυτός μαζί με τον αδελφό του Προμηθέα έπαιξαν σημαντικό ρόλο για την εξέλιξη της ανθρωπότητας. Όταν τους ανατέθηκε να δώσουν στο κάθε ων τα χαρακτηριστικά που έπρεπε να έχει, ο Επιμηθέας έπεισε τον αδελφό του να του επιτρέψει να αναλάβει μόνος αυτήν την "δουλειά". Έτσι ο Επιμηθέας ονομάτισε και απέδωσε στο κάθε ων τα χαρακτηριστικά που ήθελε ο ίδιος, χωρίς σοφία και σύνεση. Όταν έρτασε, στο τέλος, η ώρα του Ανθρώπου, δεν είχε να του δώσει παρά λίγες τρίχες και νύχια ευπαθή και ανίσχυρα. Από αυτό το λάθος ο Προμηθέας ανέλαβε την προστασία του Ανθρώπου (Ιστοσελίδα Βικιπαίδεια, Σεπτέμβριος 2008).

μοντέλων καθώς εξελίσσεται η έρευνα της κοινωνικής ψυχολογίας. Για παράδειγμα, από την εφαρμογή της κοινωνικής ψυχολογίας στην περιβάλλοντική ψυχολογία προέκυψαν νέες ή επικαιροποιήθηκαν παλιές θεωρίες της κοινωνικής ψυχολογίας που ερμηνεύουν την φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά¹⁴ όπως η θεωρία της ενεργοποίησης νορμών (norm activation theory-Schwartz 2005), η θεωρία αξιών, πεποιθήσεων και νορμών (value-beliefs-norms theory, Stern 1999,2000), η θεωρία της κλίμακας κινήτρων για το περιβάλλον (the motivation toward the environment Scale, Pelletier 1998). Σε συμφωνία με τον Stern (2000) οι παράγοντες που επηρεάζουν την φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά είναι (α) οι παράγοντες ατομικής δράσης· (β) οι προσωπικές ικανότητες· (γ) το πλαίσιο και τέλος (δ) οι συνήθειες και οι ρουτίνες (ο.π.: 421). Ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους αυτές οι παράμετροι στον καθορισμό της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς δεν είναι μια απλή διαδικασία (Μποτετζάγιας, 2008: 117). Μετα-αναλυτικές μελέτες των Hines et al (1987) και Bamberg & Moser (2007) συνέδεσαν τη θεωρία της προσχεδιασμένης συμπεριφοράς με τη θεωρία ενεργοποίησης νορμών και επισημαίνουν ότι η «γνώση» ενός περιβαλλοντικού προβλήματος επηρεάζει σημαντικά τον ατομικό/εσωτερικό «καθορισμό ευθύνης»- την ιδέα δηλαδή του ατόμου ότι πρέπει να δράσει για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα. Και οι δύο αυτές μεταβλητές («γνώση» και «καθορισμός ευθύνης») έχουν ισχυρή άμεση επίδραση τόσο στους κοινωνικούς κανόνες- δηλαδή στο τι θεωρεί το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο ως ορθό- όσο και στα «αισθήματα ενοχής» του ατόμου, στην περίπτωση που η ατομική του συμπεριφορά δεν εναρμονίζεται με τους «κοινωνικούς κανόνες». Όλες οι προηγούμενες μεταβλητές, αν και σε σημαντικό διαφορετικό βαθμό επηρεάζουν το «ηθικό κανόνα» δηλαδή τους εσωτερικοποιημένους κοινωνικούς κανόνες για το «σωστό» και «λάθος» καθώς και τον αντίληπτο μηχανισμό ελέγχου της συμπεριφοράς (ΑΜΕΣ), δηλαδή κατά πόσο θεωρεί το άτομο ότι μπορεί ελεύθερα να επιλέξει μια συμπεριφορά. Όλες αυτές οι παράμετροι, καθορίζουν την πρόθεση συμπεριφοράς η οποία με τη σειρά της αποτελεί τον βασικότερο παράγοντα εκδήλωσης μιας συμπεριφοράς (Μποτετζάγιας 2008: 117).

Ο Ham (2007, 2009) προσπάθησε με βάση την έρευνα που προέκυψε από τα μοντέλα της γνωστικής και συμπεριφοριστικής ψυχολογίας να τεκμηριώσει το σκοπό της περιβαλλοντικής διερμηνείας έτσι όπως διατυπώθηκε από τον Tilden: *«Διαμέσου της διερμηνείας οδηγούμαστε στην κατανόηση, διαμέσου της κατανόησης οδηγούμαστε στην εκτίμηση και διαμέσου της εκτίμησης οδηγούμαστε στη προστασία»* και να υποστηρίξει ως θεωρία πλέον την θεματική ΠΔ.

Προσπαθώντας να τεκμηριώσει τη σύγχρονη θεωρία της περιβαλλοντικής διερμηνείας απάντησε σε τέσσερις ερωτήσεις, οι οποίες ουσιαστικά αποτελούν και την κύρια κριτική της ΠΔ:

Οι ερωτήσεις είναι οι εξής:

---

¹⁴ Για περισσότερες πληροφορίες δεξ Μποτετζάγιας (2008). Περιβαλλοντικό Ενδιαφέρον και Συμπεριφοράς. Στο Μποτετζάγια & Καραμίχα (2008) Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία. Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική σελ 69-125

- Μπορεί η αύξηση της γνώσης των επισκεπτών για ένα θέμα να επηρεάσει και τις στάσεις τους για το φυσικό πόρο;
- Πόση πνευματική προσπάθεια πρέπει να καταβληθεί από το κοινό/ακροατήριο για εμφανιστούν οι επιδράσεις στις στάσεις;
- Μπορούν οι στάσεις των επισκεπτών να προβλέψουν τις συμπεριφορές τους ως προς τα αντικείμενα που ερμηνεύονται;
- Ποιος είναι ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα για να επηρεάσει την συμπεριφορά του επισκέπτη;

Ερώτηση 1: *Μπορεί η αύξηση της γνώσης των επισκεπτών για ένα θέμα να επηρεάσει και τις στάσεις τους για το φυσικό πόρο;*

Η απάντηση σε αυτή την ερώτηση με βάση την εφαρμογή των θεωριών της γνωστικής και κοινωνικής ψυχολογίας στην ΠΔ δεν μπορεί να είναι ξεκάθαρα θετική ή αρνητική γιατί μπορεί να ισχύουν και οι δύο απαντήσεις ανάλογα την περίπτωση (Ham 2007). Η στάση είναι μια θετική ή αρνητική αξιολόγηση ενός γεγονότος (π.χ. αξιολόγηση της μορφής καλό-κακό, μου αρέσει δεν μου αρέσει). Οι στάσεις μας για ένα θέμα/ζήτημα εξαρτώνται από το τι γνωρίζουμε ή τι σκεφτόμαστε για αυτό το θέμα/ζήτημα (Ham 2009). Ωστόσο, η παρούσα βιβλιογραφία εφαρμογής της γνωστικής ψυχολογίας στην ΠΔ δεν υποστηρίζει την υπόθεση ότι βελτιώνοντας την γνώση για κάτι μπορεί απαραίτητως να επηρεάσει και την στάση του ατόμου προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση (Holbrook 2005·Wiles and Hall 2003). Αυτό σημαίνει ότι η μάθηση, δεν οδηγεί απαραίτητα στην συμπάθεια ή το ενδιαφέρον. Η στάση μας για κάτι συνήθως βασίζεται σε έναν πολύ μικρό αριθμό σχετικών στάσεων πεποιθήσεων που έχουμε για αυτό. (Ajzen 1991·Ajzen and Fishbein 2005·Fishbein and Ajzen 1975). Εάν η πληροφορία που ένας περιβαλλοντικός διερμηνέας προσπαθεί να μεταδώσει στο κοινό, συμβαίνει να επηρεάζει μια από τις πεποιθήσεις του κοινού, είναι αμφίβολο εάν θα επηρεάσει και τη στάση του. (Ham and Krumpal 1996). Με αυτή την υπόθεση εργασίας έχουν γίνει αρκετές έρευνες. Οι έρευνες αυτές έχουν καταδείξει στην πλειονότητα τους ότι ακόμα και τα προγράμματα ΠΔ που μεταδίδουν επιτυχώς την πληροφορία δεν συνεπάγονται και επιτυχή μετάδοση στάσεων (π.χ.Cable et al 1987 ·Doering et al. 1999·Knapp & Barrie 1998; Lee & Balchin 1995; Morgan et al. 1997, 2003· Orams 1997· Peart 1984· Pettus 1976· Tubb 2003·Wiles and Hall 2005).

Είναι επίσης σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι η «επιρροή» μπορεί να οδηγήσει σε τρία πιθανά αποτελέσματα (Ham 2007):

- 1) αλλαγή μιας υπάρχουσας στάσης
- 2) ενδυνάμωση μιας ήδη υπάρχουσας στάσης
- 3) δημιουργία μια νέας στάσης που δεν υπήρχε προηγούμενος

Παρόλο που οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς συχνά αναφέρονται στην ανάγκη για «αλλαγή» των στάσεων του κοινού προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση υπάρχουν λίγα

ερευνητικά δεδομένα που να δείχνουν ότι αυτό είναι εφικτό στις περισσότερες εμπειρίες ΠΔ (Ham 2009). Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι για να συμβεί μια τέτοια αλλαγή στάσης είναι απαραίτητο να γνωρίζει κανείς εκ των προτέρων σε ποιες πεποιθήσεις (πιστεύω) του κοινού πρέπει να στοχεύσει, δηλαδή να διερευνήσει ποιες πεποιθήσεις είναι αληθινά σχετικές με την στάση που επιθυμούμε να αλλάξουμε. Ένα δεύτερο σημείο υπογράμμισης είναι ότι το κοινό μπορεί να διακατέχεται από στάσεις που είναι αποτέλεσμα βαθιάς σκέψης και άμεσης εμπειρίας. Η επίτευξη μιας μακροπρόθεσμης αλλαγής σε κάποια από αυτές τις «σκληροπυρηνικές» στάσεις είναι ίσως υπερβολική απαίτηση (Chaiken 1980·Petty and Cacioppo 1986· Roggenbuck 1992·Trafimow and Borrie 1999·Verplanken and Wood 2006). Σαν τρίτο και τελευταίο σημείο θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η ευκαιρία για επικοινωνία με το κοινό που μας δίνεται στα πλαίσια ενός προγράμματος ΠΔ είναι πολύ μικρή (συνήθως μικρότερη από μία ώρα μέχρι κάποια δευτερόλεπτα). Η διάρκεια αυτή δεν μας επιτρέπει να προσβλέπουμε σε ρεαλιστικά δυνατές και διαρκής επιρροές στις στάσεις (Ham 2009 & Knapp 2007).

Ωστόσο, τα άλλα δύο επιδιωκόμενα αποτελέσματα (δεύτερο και τρίτο) είναι περισσότερο λογικά. Η ισχυροποίηση μιας ήδη υπάρχουσας στάσης συμβαίνει όταν οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς παρουσιάζουν μια πληροφορία που το κοινό ήδη γνωρίζει ή είναι μια νέα πληροφορία που είναι υποστηρικτική και σχετική με την στάση που το κοινό ήδη είχε. Οι στόχοι ισχυροποίησης έχουν κριθεί από κάποιους ότι δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια μορφή «κατήχησης» ενώ άλλοι θεωρούν ότι η ισχυροποίηση είναι απαραίτητη για την διατήρηση της υποστήριξης των υπάρχουσών ιδιοσυστασιών (Beaumont 2001·Storksdieck et al. 2005).

Το τελευταίο επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, δηλαδή η δημιουργία μιας εντελώς καινούργιας στάσης, είναι πιθανότατα περισσότερο σημαντικό από όσο αναγνωρίζουν οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς (Ham 2009). Η διερμηνεία των φυσικών ή/και πολιτισμικών πόρων συχνά παρουσιάζει στο κοινό νέες και γοητευτικές ιδέες τις οποίες δεν είχαν ποτε πριν σκεφτεί. Σε μια τέτοια περίπτωση οι ιδέες είναι απαλλαγμένες από προκαταλήψεις ή στάσεις για αυτές. Παρότι όμως εξακολουθεί να ισχύει το δεδομένο ότι το κοινό μπορεί να κατανοήσει τις νέες ιδέες του περιβαλλοντικού διερμηνέα στο πλαίσιο αυτών που ήδη γνωρίζει ή σκέπτεται, οι ιδέες αυτές καθ' αυτές είναι αρκετά νέες, ώστε οι στάσεις, που σχηματίζει το κοινό για αυτές, να αποτελούν μια πρώτη εντύπωση ανεξαρτήτων προθέσεων και σκοπών. Μάλιστα, πολλοί θεωρούν λανθασμένα ότι αυτός είναι και ο απώτερος σκοπός της διερμηνείας. Αντίθετα, όπως υποστηρίζει ο Ham (2008) ο απώτερος σκοπός της περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι είναι διαφορετικός και συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι θα πρέπει να είναι *η βελτίωση της εμπειρία επίσκεψης στη προστατευόμενη φυσική περιοχή*.

Ερώτηση 2: *Πόση πνευματική προσπάθεια πρέπει να καταβληθεί από το κοινό για εμφανιστούν οι επιδράσεις στις στάσεις;*

Παρόλο που ο Tilden (1977) υπογραμμίζει ότι ο κύριος στόχος της ΠΔ είναι να προκαλεί τους ίδιους τους επισκέπτες να μπορούν να σκέφτονται, δεν προσφέρει

συμβουλές για το πόσο έντονη πρέπει να είναι μια τέτοια διαδικασία για να επηρεάσει τις στάσεις του κοινού. Με δεδομένα ότι η ένταση μιας τέτοιας διαδικασίας πρόκλησης ποικίλει ανάλογα την κατάσταση, μια ίσως ποιο σχετική ερώτηση θα ήταν «*τι θεωρεί ένας διερμηνέας ότι μπορεί να επιτύχει διαμέσου της ενεργοποίησης του ερεθίσματος της σκέψης στις στάσεις του κοινού*» και πόσο θεωρεί ότι μπορεί να διαρκέσει μια τέτοια επιρροή» (Ham, 2007: 43). Μέγαλο μέρος της έρευνας σε αυτήν την ερώτηση δείχνει ότι η δημιουργία ισχυρών και διαρκών επιρροών στην στάση ενός ατόμου προϋποθέτει μεγάλη πνευματική προσπάθεια ανάλυσης και επεξεργασίας της προσλαμβάνουσας πληροφορίας (π.χ., Cacioppo, et al. 1994·Chaiken, 1980·Petty & Cacioppo 1986). Ουσιαστικά αυτή η διαπίστωση σημαίνει ότι εάν οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς επιθυμούν το κοινό να φύγει από ένα πρόγραμμα ΠΔ με στάσεις οι οποίες είναι δυνατές, διαρκείς και ανθεκτικές σε αντίθετα επιχειρήματα αργότερα, τότε θα πρέπει να προκαλούν το ακροατήριο τους να αφιερώσει λεπτομερή σκέψη και προσεκτική θεώρηση στις ιδέες που του παρουσιάζουν.

Επιπλέον, η διαδικασία σκέψης που καλείται να ενεργοποιήσει ο επισκέπτης/κοινό στο μυαλό του είναι η επικράτηση των προδιαθέσεων για σκέψη (δηλαδή εκείνες τις αποδεκτές και ευχάριστες αντιδράσεις καθώς και τα υποστηρικτικά συμπεράσματα) για την ΠΔ ώστε να έχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα (Petty et al. 1992a). Εάν επικρατεί έντονη αμφιβολία στη σκέψη ενός ατόμου για τη στάση που πρέπει να έχει για μια συγκεκριμένη κατάσταση η ΠΔ μπορεί να αποτύχει, λειτουργώντας ως ένα καλά τεκμηριωμένο φαινόμενο «μπουμεραγκ» (Griffin 2000).

Η μικρή διάρκεια ενός προγράμματος ΠΔ είναι σημαντικός αποτρεπτικός παράγοντας ώστε να επιτρέπει σε ένα κοινό να είναι πρόθυμο να αποδεχτεί μόνιμες επιρροές στάσεων. Ακόμα και όταν η ευκαιρία που δίνεται για επικοινωνία με το κοινό είναι ευρύτερη από τα συνήθη χρονικά όρια ενός προγράμματος περιβαλλοντικής διερμηνείας, δραστηριότητες όπως περιπλάνηση του κοινού στο χώρο διερμηνείας, ευνοούν την απόσπαση της προσοχής και δυσχεραίνει αν όχι καθιστά αδύνατη την ολοκληρωμένη θεώρηση των ιδεών και των μηνυμάτων που παρουσιάζονται (Smith, 2008). Η τάση του ακροατηρίου σε αυτές τις καταστάσεις είναι να εστιάζει στιγμιαία την προσοχή του στην μεταδιδόμενη πληροφορία, να συμμετέχει σταδιακά και να βασίζεται στις συμφοραζόμενες έννοιες για να βγάλει ένα γενικό συμπέρασμα για το κύριο μήνυμα που επιχειρεί το πρόγραμμα ΠΔ να μεταδώσει (Ham, 2009). Σε τέτοιες συνθήκες, οι έρευνες έχουν δείξει ότι είναι απίθανο ένα κοινό να έχει εστιάσει ολοκληρωτικά την προσοχή του στις ιδέες του επικοινωνιολόγου. Σε μία τέτοια περίπτωση, η πιθανότητα να επιτύχει ισχυρές και διαρκές επιρροές στις στάσεις του κοινού είναι ένας μη-ρεαλιστικός στόχος (Petty et al. 1992a).

Συνακόλουθα, έρευνες υποστηρίζουν ότι ακόμα και πολύ μικρές, έστω αποσπασματικές ευκαιρίες επικοινωνίας μπορούν να επιτύχουν μέτριας έντασης επιρροές στάσεων (Petty and Cacioppo 1986). Αυτές οι επιρροές μπορεί να μην είναι τόσο ισχυρές ώστε να είναι το ίδιο διαρκείς με εκείνες που απαιτούν επίπονη πνευματική προσπάθεια, αλλά μπορεί να είναι ικανές αν επιτύχουν βραχυχρόνια

αποτελέσματα. Για παράδειγμα, ένα πρόγραμμα ΠΔ μπορεί να βελτιώσει την εμπειρία της επίσκεψης σε ένα πάρκο ή να πείσει τους επισκέπτες να έχουν μια συγκεκριμένη συμπεριφορά για τον περιορισμένο χρόνο ενώ βρίσκονται μέσα στο πάρκο (π.χ. να μένουν σε ένα προκαθορισμένο περιβαλλοντικό μονοπάτι, να μην κόβουν φυτά από τον χώρο ή να μην ταΐζουν τα άγρια ζώα κ.ο.κ).

Υπό αυτό το πρίσμα όταν οι επισκέπτες αφιερώνουν σχετικά μικρή πνευματική προσπάθεια στις λεπτομέρειες του προγράμματος ΠΔ, μπορεί να συμβεί ικανοποιητικής έντασης επιρροή των στάσεων ώστε να απολαύσουν την εμπειρία επίσκεψης στην περιοχή και πιθανώς ακόμα και να συμπεριφέρονται με συγκεκριμένο τρόπο υπό την προϋπόθεση ότι η ευκαιρία να συμμετέχουν σε τέτοιες συμπεριφορές λαμβάνει χώρα για ένα μικρό χρονικό διάστημα. Για αυτές τις πληροφορίες χρειάζεται μόνο ένα μικρός βαθμός πνευματικής επεξεργασίας των πληροφοριών έτσι ώστε να εμφανιστούν οι «περιφερειακές» επιρροές στις στάσεις. Ο βαθμός και η ένταση της επεξεργασίας αυτών των πληροφοριών είναι πολύ μικρότερος από την προσπάθεια που απαιτείται για ισχυρές, μακρόπνοες επιρροές στάσεων. (Chaiken 1980·Petty et al. 1983).

Ερώτηση 3: *Μπορούν οι στάσεις του κοινού να προβλέψουν τις συμπεριφορές του ως προς τα αντικείμενα που ερμηνεύονται;*

Η απάντηση και σε αυτήν την ερώτηση δεν μπορεί να είναι μονόπλευρα θετική ή αρνητική. Εξαρτάται από το θέμα ή αντικείμενο διερμηνείας στο οποίο αναφέρεται. Στην γνωστική και κοινωνική ψυχολογία έχει ορθά καθιερωθεί η άποψη που υποστηρίζει ότι «όταν μια προσμετρούμενη στάση έχει πλήρη αντιστοίχιση με το αντικείμενο (ουσιαστικά, το «αντικείμενο στάσης») τότε μπορεί να λειτουργεί συμβάλλοντας σημαντικά στην πρόβλεψη της συμπεριφοράς (Ajzen 2005·Ajzen and Fishbein 2005·Sutton 1998).

Ωστόσο, όταν η στάση σχετίζεται μόνο σε γενικές γραμμές με το αντικείμενο ή θέμα ερμηνείας τότε η ικανότητα πρόβλεψης είναι ασθενής (Ham, 2009). Για παράδειγμα, η στάση ενός ατόμου για τη θρησκεία, το θεό ή το θάνατο δεν μπορεί να είναι καλός δείκτης πρόβλεψης εάν ένα άτομο πηγαίνει στην εκκλησία κάθε Κυριακή. Εάν επιθυμούσαμε να προβλέψουμε εάν ένα άτομο θα ξεκινούσε ένα πρόγραμμα ανακύκλωσης στο σπίτι, δεν θα μας βοηθούσε να γνωρίζουμε την στάση του ατόμου για το περιβάλλον ή για την διατήρηση της φύσης ή ακόμα για την ανακύκλωση γενικά. Για να είμαστε ικανοί να προβλέψουμε μια συμπεριφορά χρειάζεται να γνωρίζουμε την στάση του ατόμου για την ανακύκλωση στο σπίτι.

Η διαδικασία της αντιστοίχισης μιας στάσης με μία συγκεκριμένη συμπεριφορά που επιθυμούμε να προβλέψουμε έχει πρακτικούς περιορισμούς σε φυσικά ή/και πολιτιστικά περιβάλλοντα (Ham, 2009). Για παράδειγμα, εάν επιθυμούμε να προβλέψουμε εάν οι επισκέπτες σε μια φυσική περιοχή προτιμούν να ακολουθήσουν και να τηρήσουν τα όρια ενός περιβαλλοντικού μονοπατιού και όχι να βαδίζουν εκτός

μονοπατιού θα χρειαστεί να γνωρίζουμε την στάση τους για το αυτόν τον «περιορισμό», να ακολουθούν δηλαδή και να σέβονται τα όρια του μονοπατιού. Με πιο απλά λόγια, θα πρέπει να γνωρίζουμε την στάση τους για την συγκεκριμένη συμπεριφορά που θέλουμε να επηρεάσουμε. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, δεν θα μας βοηθήσει να διερευνήσουμε την γενική τους στάση για σχετικά θέματα (όπως την άποψη τους για την φύση, το περιβάλλον ή τη διατήρηση της φύσης). Θα χρειαστεί να γνωρίζουμε εάν η στάση τους να παραμείνουν στα όρια του περιβαλλοντικού μονοπατιού είναι θετική ή αρνητική. Στην περίπτωση που αυτή η στάση είναι αρνητική μπορούμε να προβλέψουμε με σχετική ακρίβεια την πιθανότητα να προτιμήσουν να περπατήσουν εκτός των ορίων του περιβαλλοντικού μονοπατιού. Από την άλλη μεριά εάν αυτή η στάση είναι θετική μπορούμε να έχουμε την ίδια ισχυρή πεποίθηση ότι θα παραμείνουν στα όρια του μονοπατιού (Ham & Weiler, 2005).

Εάν στη συνέχεια επιθυμεί κανείς να πείσει τους επισκέπτες να παραμείνουν στα όρια του περιβαλλοντικού μονοπατιού, θα χρειαστεί να ανακτήσουμε τις απαραίτητες πληροφορίες και από τις δύο ομάδες ατόμων (ομάδα με την θετική στάση: παραμονή εντός του μονοπατιού και η ομάδα με την αρνητική στάση: μη-παραμονή εντός των ορίων του μονοπατιού) για τις πραγματικές σχετικές τους πεποιθήσεις αναφορικά με την πρόθεση τους να παραμείνουν στα όρια του περιβαλλοντικού μονοπατιού. Έπομένως συγκρίνοντας τις πεποιθήσεις μεταξύ των δύο ομάδων - την ομάδα δηλαδή των οποίων τα άτομα προτιμούν να περπατούν εκτός μονοπατιού και εκείνη την ομάδα των οποίων τα άτομα που την απαρτίζουν προτιμούν να περπατούν εντός μονοπατιού- θα επιλέξουμε εκείνες τις πεποιθήσεις που είναι πολύ διαφορετικές μεταξύ τους για να εστιάσουμε την κύρια θεματική πρόταση της περιβαλλοντικής διερμηνείας (Fishbein and Yzer 2003; von Haefen et al. 2001).

Πράγματι, οι έρευνες των (Fishbein and Yzer 2003; von Haefen et al. 2001) δείχνουν ότι:

- 1) εάν μπορούμε να προσδιορίσουμε εκ των προτέρων τις πεποιθήσεις που οι επισκέπτες ήδη έχουν σχετικά με τη συμπεριφορά που επιθυμούμε να εκδηλώσουν καθώς και
- 2) εάν μπορούμε να προσδιορίσουμε ποια από αυτά τα άτομα έχουν θετικές πεποιθήσεις και ποιες αρνητικές πεποιθήσεις για τη συγκεκριμένη συμπεριφορά

τότε

- αυτές είναι και οι πεποιθήσεις στις οποίες πρέπει να στοχεύσει η κύρια θεματική πρόταση της ΠΔ (Fishbein and Yzer 2003· von Haefen et al. 2001).
- η έμφαση σε αυτές τις πεποιθήσεις διαμέσου της ΠΔ μπορεί να αυξήσει την πιθανότητα να πείσθούν οι επισκέπτες να εκδηλώσουν την επιθυμητή συμπεριφορά (Fishbein and Manfredo 1992· Ham and Weiler, 2005; Lackey and Ham 2004a). Δηλαδή στο συγκεκριμένο παράδειγμα να παραμείνουν εντός του μονοπατιού.

Τα συμπεράσματα από αυτές τις έρευνες είναι ιδιαίτερα σημαντικά όταν παρεξηγημένες ή λανθασμένα ενημερωμένες συμπεριφορές μπορούν να απειλούν την

ευθραυστότητα της ισορροπία των φυσικών περιοχών ή ακόμα την ασφάλεια του κοινού.

Εν κατακλεδι, ως απάντηση στην αυτή την ερώτηση (ερώτηση 3) αλλά και αναφορικά με την προηγούμενη ερώτηση (ερώτηση 2), ο Ham (2009) θεωρεί ότι υπάρχει λόγος να πιστεύουμε ότι η επι-τόπου ΠΔ μπορεί να επιτύχει άμεση επίδραση στις στάσεις και τις σχετικές συμπεριφορές ανεξάρτητα εάν οι επισκέπτες προκλήθηκαν σημαντικά ή ελάχιστα να σκεφτούν (Ham, 2007). Οι επιρροές είναι περισσότερο ισχυρές και διαρκείς έπειτα από βαθύ προβληματισμό και σκέψη ενώ μια άμεση επιρροή βραχείας διάρκειας είναι περισσότερο πιθανή. Η ευκαιρία ενός περιβαλλοντικού διεργασίας να επηρεάσει το κύριο νόημα μιας ΠΔ είναι συνοπτική (π.χ. μέσω μιας ομιλίας 45 λεπτών ή ενός εκθέματος των 100 λέξεων). Ωστόσο, εάν η θεματική πρόταση της ΠΔ είναι αρκετά σχετική με τα ενδιαφέροντα του κοινού μπορεί να ελκύσει την προσοχή του και εάν ο διεργασίας την αναπτύξει με έναν εύσημο τρόπο τότε είναι πιθανόν να συμβούν βραχυχρόνιες επιρροές στις στάσεις του κοινού (Petty and Cacioppo 1986).

Ερώτηση 4: Ποιος είναι ο ρόλος του περιβαλλοντικού διεργασίας για να επηρεάσει την συμπεριφορά του επισκέπτη;

Η απάντηση σε αυτή την ερώτηση βασίζεται στο υπόβαθρο που δημιουργείται από τις απαντήσεις των προηγούμενων τριών ερωτήσεων. Όταν οι διεργασίες παρουσιάζουν ισχυρές θεματικές προτάσεις που σχετίζονται με τα ενδιαφέροντα του κοινού, τότε το κοινό ευαισθητοποιείται να σκεφτεί με τρόπο που σχετίζεται με την θεματική πρόταση. Αυτός ο «θεματικός» τρόπος σκέψης για το θέμα παρουσίασης του περιβαλλοντικού διεργασίας επηρεάζει την πεποίθηση του επισκέπτη, η οποία διαδοχικά μπορεί να επηρεάσει τις στάσεις και τους τρόπους συμπεριφοράς που σχετίζονται με αυτές τις πεποιθήσεις. Ουσιαστικά αυτή είναι και η θεώρηση του θεματικής διεργασίας που ανέπτυξαν οι Ham (1992) και Ham & Hoursego et al. (2005).

Αναλυτικότερα, όπως αναφέρθηκε και στην ανασκόπηση των αρχών της διεργασίας ο Ham (1992) βασισμένος σε έναν αιώνα ερευνας στη γνωστική και κοινωνική ψυχολογία παρουσίασε το μοντέλο της θεωρίας της θεματικής ΠΔ το οποίο λέει ότι οποιαδήποτε διεργασία για να είναι επιτυχής θα πρέπει να είναι *απολαυστική* (enjoyable) για το κοινό, *σχετική* (relevant) με αυτά που ήδη γνωρίζει, *οργανωμένη* (organized) ώστε να είναι περισσότερο εύκολη η επεξεργασία του μηνύματος το οποίο θα πρέπει να είναι και *πειστικό* (επικοινωνεί ένα σχετικό μήνυμα). Δεδομένου ότι οι θεματικές προτάσεις και οι πεποιθήσεις είναι ουσιαστικά το ίδιο πράγμα (Ham and Krumpal 1996), το πρακτικό συμπέρασμα για τους διεργασίες είναι ότι η παρουσίαση ισχυρών θεματικών προτάσεων που εκπληρούν τις παραπάνω προϋποθέσεις αυξάνει τις πιθανότητες να πραγματοποιηθεί κάποια αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο το κοινό σκέπτεται, αισθάνεται και πιθανώς συμπεριφέρεται αναφορικά με το αντικείμενο ή θέμα διεργασίας.

Ολες οι διαφορετικές πορείες επεξεργασίας της πληροφορίας παρουσιάζονται στην

παρακάτω εικόνα 9. Το καλύτερο σενάριο (η ισχυροτερη πορεία), είναι εκείνο που παρουσιάζει μια ισχυρή θεματική πρόταση (πλαίσιο α) που την μεταδίδει με τρόπο που ωθεί το κοινό να εστιάσει σε αυτήν την θεματική πρόταση (πλαίσιο β), ώστε να ευαισθητοποιηθεί -το κοινό- να σκεφτεί και να δημιουργεί μηνύματα που σχετίζονται με αυτό που παρουσιάζεται (πλαίσιο γ)¹⁵. Ανάλογα τον τρόπο με τον οποίο τα μηνύματα συνδέονται με τις υπάρχουσες πεποιθήσεις του κοινού, μπορεί να προκύψει ενίσχυση, αλλαγή ή δημιουργία νέων πεποιθήσεων (πλαίσιο δ). Συνακόλουθα, η νέα αυτή κατάσταση μπορεί να επηρεάσει τη στάση του κοινού (δηλαδή τι του αρέσει, αντιπαθεί ή ενδιαφέρεται για κάτι) αναφορικά με την θεματική πρόταση που αναπτύχθηκε (πλαίσιο ε)¹⁶. Εάν αυτές οι στάσεις είναι ισχυρές τότε μπορούμε να ελπίζουμε ότι μπορεί να οδηγήσουν σε συμπεριφορικές επιλογές οι οποίες είναι σύμφωνες με τις στάσεις (πλαίσιο στ)¹⁷. Εάν αυτές οι στάσεις ήταν το αποτέλεσμα αποτελεσματικής πρόκλησης για σκέψη τότε είναι ισχυρές, μακράς διάρκειας, με μεγαλύτερη ικανότητα πρόβλεψης της μελλοντικής συμπεριφοράς. Ωστόσο εάν μια στάση προήλθε από λιγότερο βαθύ προβληματισμό και σκέψη τότε θα είναι χαμηλής έντασης, βραχείας διάρκειας με ίδια ικανότητα πρόβλεψης συμπεριφορών, η οποίες όμως διαρκούν για το διάστημα παραμονής στο πάρκο. Η πιθανότητα αυτή απεικονίζεται από την διακεκομμένη γραμμή («ασθενής οδος») που ενώνει απευθείας το πλαίσιο (γ) με το πλαίσιο (ε) παρακάμπτοντας το πλαίσιο (δ).

Η παρακάτω εικόνα δεν παρουσιάζει ένα πρότυπο αιτίου-αιτιατού σύμφωνα με το οποίο θα λειτουργήσει απαραίτητα ένα πρόγραμμα ΠΔ προϊόντος του χρόνου. Αντίθετα, απεικονίζει σύμφωνα με την υπάρχουσα έρευνα μια διαδικασία πιθανών διαδοχικών βημάτων τα οποία έχουν σημαντική πιθανότητα να συμβούν με βάση το τετράπτυχο των αρχών της Θεματικής, Οργανωμένης, Σχετικής, Απολαυστικής, (ΘΟΣΑ) ΠΔ. Όπως το διάγραμμα επεξηγεί, η θεματική πρόταση που παρουσιάζει ο περιβαλλοντικός διερμηνέας είναι το κλειδί για την έναρξη της θεματικής ΠΔ. Δεδομένου ότι ο ρόλος του είναι να παράσχει το ερέθισμα για σκέψη, θα πρέπει ο τρόπος με τον οποίο θα το κάνει να είναι αποκαλυπτικός ώστε το μήνυμα να ενδιαφέρει το κοινό αλλά και να μπορεί να το επεξεργαστεί¹⁸. Όσο πιο πολύ ανταποκρίνεται στα

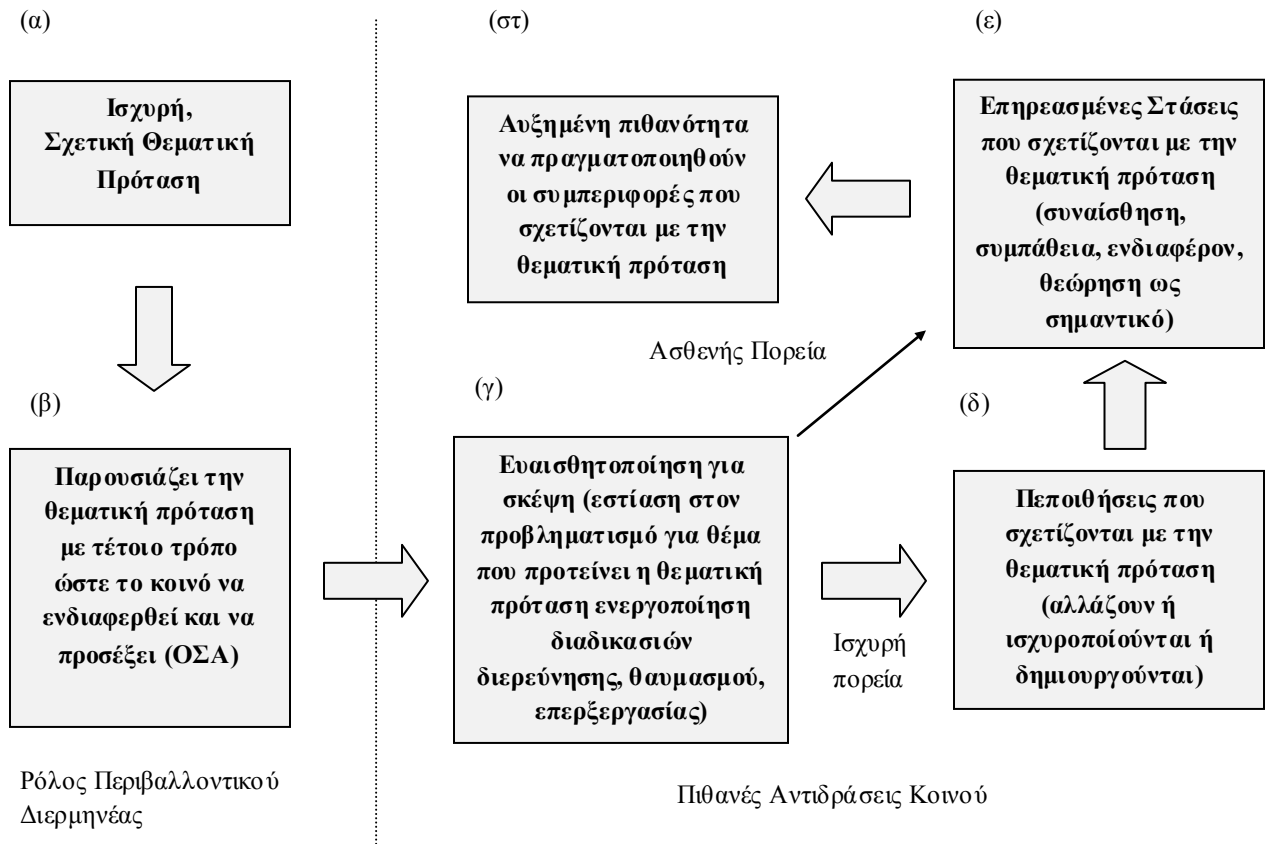
¹⁵ κατά την πρόκληση για ευαισθητοποίηση επιτυγχάνεται ο κύριος στόχος της ΠΔ. Για περισσότερη ανάλυση δες (Ham 2002b· Pearce and Moscardo 1998·Tourism Tasmania 2003).

¹⁶ Οι μελέτες στο μοντέλο πιθανότητας λεπτομερούς επεξεργασίας έχουν επανηλλημένως καταδείξει ότι οι θεματικές προτάσεις που έχουν μηνύματα που σχετίζονται με τις πεποιθήσεις του κοινού εμφανίζουν μεγάλη πιθανότητα να προκαλέσουν την σκέψη (διαδικασία επεξεργασίας). Όταν συμβαίνει κάτι τέτοιο, είναι περισσότερο πιθανό να συμβούν ισχυρές επιρροές στις στάσεις του κοινού. Ωστόσο, ακόμα και όταν η πρόκληση για ευαισθητοποίηση και σκέψη είναι ασθενής έντασης μπορεί να παράγει μικρής-διάρκειας επιρροές στάσεων. Για περισσότερες πληροφορίες δες Petty and Cacioppo (1986) και Petty et al. (1992a, 1992b).

¹⁷ Οι Ajzen (2005) και Ajzen and Fishbein (2005) συνοψίζουν την έρευνα που υποστηρίζει αυτήν την αλληλουχία βημάτων επιρροής (οι πεποιθήσεις επηρεάζουν τις στάσεις οι οποίες διαδοχικά καθοδηγούν την αντίστοιχη συμπεριφορά). Οι Fazio (1995), Fazio and Towles-Schwen (1999) και Holland et al. (2002) έχουν παρουσιάσει τρόπους σύμφωνα με τους οποίους οι δυνατές στάσεις μπορεί να προβλέψουν πιθανότητα μελλοντικής συμπεριφοράς ενώ ασθενείς στάσεις μπορούν να επηρεάσουν βραχείας διάρκειας στάσεις.

¹⁸ Μπορεί κανείς ευλογα και ορθά να επιχειρηματολογήσει ότι οποιαδήποτε συνάθροιση ενδιαφερόντων δεδομένων μπορούν να προκαλέσουν σκέψη, χωρίς να είναι επιλεγμένα και ανεπτυγμένα έχοντας κατά νου ένα συγκεκριμένο θέμα. Ωστόσο, στο μοντέλο που παρουσιάζεται εδώ η θεματική πρόταση θέτει το

ενδιαφέροντα του κοινού τόσο πιθανότερο είναι η επιρροή του διερμηνέα να ακολουθήσει το καλύτερο σενάριο πορείας δηλαδή την ισχυρή πορεία.

Εικόνα 9: Το μοντέλο «ΘΟΣΑ» (θεματική, οργανωμένη, σχετική, απολαυστική διερμηνεία) και οι πορείες που μπορούν να ακολουθήσουν την θεματική ΠΔ

(Πηγή: Ham 2007)

Συμπερασματικά, η πραγματοποίηση μιας σκόπιμης αλλαγής στον τρόπο με τον οποίο το κοινό σκέφτεται, αισθάνεται και πιθανώς συμπεριφέρεται είναι πιο εύκολη όταν οι διερμηνείς μπορούν να αντιληφθούν την ενδεχόμενη πορεία διεργασιών μέσω των οποίων μπορεί να επιτευχθεί. Ένας μεγάλος όγκος έρευνας υποστηρίζει ότι όταν οι διερμηνείς παρουσιάζουν ισχυρές θεματικές προτάσεις τότε το κοινό μπορεί να σκεφτεί σε σχέση με την θεματική πρόταση που προτείνει ο περιβαλλοντικός διερμηνέας. Ο προβληματισμός και η σκέψη για τις θεματικές προτάσεις μπορεί να επηρεάσει τις πεποιθήσεις του κοινού οι οποίες επαγωγικά επηρεάζουν τις στάσεις και ενδεχομένως τους τρόπους συμπεριφοράς. Η ένταση και η διάρκεια επιρροής εξαρτάται από τον βαθμό πρόκλησης που αισθάνθηκε το κοινό για σκέψη για το συγκεκριμένο θέμα που τους παρουσίασαν. Σε κάθε περίπτωση, είναι πιθανές μικρής διάρκειας επιρροές

επίκεντρο ως πρόκληση για ευαισθητοποίηση. Χωρίς αυτή την εστίαση τα μηνύματα που λαμβάνει το κοινό θα είναι ατάκτως ερρεμένα. Για να επιτευχθεί ισχυρή επιρροή στην στάση του κοινού για έναν τόπο, ένα αντικείμενο ή μια έννοια, ο τόπος, το αντικείμενο ή η έννοια αυτή καθ'αυτή θα πρέπει να είναι η εστίαση της σκέψης του (Ajzen and Fishbein, 2005; Petty and Cacioppo, 1986). Εάν η θεματική πρόταση είναι ισχυρή τότε επιτυγχάνεται αυτή η εστίαση.

στάσεων και τρόπων συμπεριφοράς (Ham, 2007). Ωστόσο ενώ οι θεματικές προτάσεις και οι πεποιθήσεις θεωρούνται συνώνυμες, οι διερμηνείς που παρουσιάζουν πειστικές παρουσιάσεις ισχυρά σχετικών θεματικών προτάσεων έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν διαρκείς επιρροές στο κοινό που βιώνει ένα πρόγραμμα ΠΔ (π.χ. Mayers et al 2004·Tubb, 2003). Από την άλλη μεριά όπως αναφέρει ο Beaumont (1997) η διερμηνεία μπορεί να επιφέρει αλλαγή στην κατανόηση και θετική αλλαγή στην στάση του κοινού όταν εκείνο διακατέχεται από κάποια *μορφή* ηθικής της διατήρησης. Διαφορετικά, υπάρχουν ενδείξεις και όχι αποδείξεις οι οποίες υποστηρίζουν ότι η επί-τόπου ΠΔ άλλαξε τις στάσεις του κοινού αναφορικά με τον αειφορικό τουρισμό (Gough et al, 2007·Hughes & Morrison-Saunders 2005). Σε πρόσφατη έρευνα των Murno et al (2008) με σκοπό την συγκριτική αξιολόγηση των ερευνών αποτίμησης των αποτελεσμάτων της ΠΔ σημειώνεται ότι υπάρχει μικρό ποσοστό έρευνων που επεκτείνει την αξιολόγηση των θετικών αποτελεσμάτων της ΠΔ στις στάσεις των επισκεπτών και σε θέματα αλλαγής συμπεριφοράς.

Η θεωρία της εμπειρίας ενός προγράμματος θεματικής ΠΔ, όπως υποστηρίζει η Moscardo (2009), αναγνωρίζει ότι οι εμπειρίες ΠΔ είναι υποκειμενικές ψυχολογικές καταστάσεις οι οποίες αξιοποιούνται ως πληροφορίες ή εμπειρίες για την σημασία και τα χαρακτηριστικά που θεωρεί ότι έχει μια προστατευόμενη φυσική περιοχή. Αυτές οι νέες πληροφορίες ή εμπειρίες ενσωματώνονται στο σύνολο των εμπειριών ή τη γενική πείρα του κοινού. Κύρια πρόκληση για την εκτίμηση της αποτελεσματικότητας ενός προγράμματος διερμηνείας είναι η μέτρηση των αλλαγών που επήλθαν στην αντίληψη του κοινού. Αυτές οι αλλαγές στην αντίληψη αναγνωρίζονται από το κοινό ως προσωπικά σημαντικά αποτελέσματα τα οποία με την σειρά τους προβλέπουν την πιθανότητα συμμετοχής του στο μήνυμα που προτείνει η θεματική πρόταση της ΠΔ.

Επομένως, αντί να εστιάζουμε στην διερεύνηση του τρέχοντος επιπέδου κατανόησης του κοινού ίσως είναι περισσότερο σημαντικό η θεωρία της ΠΔ να εστιάζει στο κατάλληλο ψυχολογικό σημείο όπου επιτυγχάνεται η ενσωμάτωση οποιασδήποτε νέας πληροφορίας ή εμπειρίας (Moscardo 1996,1999a,2009). Αυτή η προσέγγιση αναγνωρίζει τη σημασία των κοινωνικών ρόλων καθώς και των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων που εμπεριέχονται στην βίωση της εμπειρίας. Επίσης στοχεύει να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο οι διαδικασίες και τα χαρακτηριστικά της εμπειρίας μπορούν να συμβάλλουν σε γνωστικά, συναισθηματικά και αξιολογικά αποτελέσματα. Σε αυτή την διαδικασία λαμβάνεται υπόψη η επίδραση των φυσικών και συμβολικών χαρακτηριστικών της περιοχής στην οποία λαμβάνει χώρα η ΠΔ καθώς και τα προσωπικά χαρακτηριστικά του κοινού που εμπλέκονται στην εμπειρία.

Για το σκοπο αυτό η Moscardo (1996,1999a,2009) ανέπτυξε τη θεωρία επιμέλειας (mindfulness) ισχυριζόμενη ότι μπορεί να προσαρμοστεί σε οποιαδήποτε κατάσταση διερμηνείας. Αναλυτικότερα, βασισμένη στις έννοιες της επιμέλειας και της αμέλειας (mindlessness), δημιούργησε ένα μοντέλο κατανόησης του τρόπου αντίδρασης του κοινού σε μια εμπειρία ΠΔ, σε οικοτουριστικές και πολιτισμικού χαρακτήρα περιοχές.

Η βάση για την ανάπτυξη της θεωρίας της επιμέλειας ή εγρήγορσης της Moscardo (1996,1999a,2009) ήταν η έρευνα της Langer (1989,1997) σχετικά με τις νοητικές καταστάσεις του ατόμου, που ονομάζονται αμέλεια (mindlessness) και επιμέλεια (mindfulness). Η έρευνα της Langer ήταν ουσιαστικά ένας τρόπος εξήγησης των γνωστικών, συναισθηματικών και συμπεριφοριστικών αποκρίσεων του ατόμου σε ένα φάσμα κοινωνικών συνθηκών. Η Langer υποστηρίζει πως οι άνθρωποι σε οποιαδήποτε κατάσταση, μπορεί να είναι επιμελείς (εννοώντας πνευματικά ενεργοί) ή αμελείς (εννοώντας πνευματικά ανενεργοί), τις περισσότερες φορές όμως είναι αμελείς. Η θεωρία αυτή είναι διαφορετική από την θεωρία της εγρήγορσης που προέρχεται από την βουδιστική φιλοσοφία και είναι δημοφιλής στον διαλογισμό καθώς και στην κλινική και συμβουλευτική ψυχολογία (Carson & Langer 2006).

Με τον όρο «αμέλεια», υποδηλώνεται η νοητική κατάσταση, στην οποία υπάρχει μικρή αμφισβήτηση των νέων πληροφοριών, ενώ τα άτομα είναι νοητικά απαθή ή αδιάφορα και επεξεργάζονται το περιβάλλον με βάση προϋπάρχοντα σενάρια και ρουτίνες. Η ύπαρξη της «αμέλειας» ποικίλλει στην καθημερινή ζωή και η Langer εξηγεί πως οι άνθρωποι συμπεριφέρονται απρόσεκτα παρατηρώντας άλλους ανθρώπους, συμπληρώνοντας αιτήσεις, υπακούοντας σε εντολές (Langer et al.,1978 αναφορά από Moscardo & Pearce, 1986).

Υπάρχουν δυο βασικοί τύποι «αμέλειας». Η πρώτη προκύπτει σε οικείες και/ ή επαναλαμβανόμενες περιστάσεις. Σε αυτές τις περιστάσεις, το άτομο είτε γνωρίζει τη ρουτίνα γιατί του είναι οικεία (όπως η καθημερινή οδήγηση για τη δουλειά μέσω της ίδιας διαδρομής), ή γιατί η κατάσταση προσφέρει μια απλή επαναλαμβανόμενη φόρμουλα, μέσω της οποίας μπορεί να μάθει εύκολα τη ρουτίνα (όπως ένα παραδοσιακό μουσείο με συνεχόμενα δωμάτια, αποτελούμενα από εκθέματα μέσα σε στατικές γυάλινες προθήκες). Ο δεύτερος τύπος «αμέλειας» αναφέρεται σε μια πρόωρη γνωστική υπόσχεση. Οι άνθρωποι μπορεί να είναι «αμελείς» είτε γιατί έχουν ήδη αποφασίσει πως η διαθέσιμη πληροφορία είναι άσχετη ή ασήμαντη για αυτούς, ή γιατί αποδέχονται ή δανείζονται τυφλά έναν ορισμό ή στερεότυπο από αλλού (Moscardo, 1996).

Η αντίθετη έννοια της «αμέλειας» κατά τη Langer, είναι η «επιμέλεια», η οποία χαρακτηρίζεται από λεπτομερή προσοχή σε ένα θέμα ή μια δραστηριότητα και από αναλυτική επεξεργασία των πραγμάτων, η οποία τελικά επιφέρει αλλαγές στις γνωστικές δομές (Moscardo & Pearce, 1986). Η Langer (1993), ορίζει την «επιμέλεια» σαν την κατάσταση του νου, η οποία προέρχεται από το σχεδιασμό νέων διαφοροποιήσεων, την εξέταση των πληροφοριών από νέες προοπτικές και την ευαισθησία στο μαθησιακό περιβάλλον. Προσθέτει, πως όταν είμαστε «επιμελείς», αναγνωρίζουμε πως δεν υπάρχει μια μόνο ευνοϊκή οπτική σε μια κατάσταση, αλλά πολλές. Οι «επιμελείς» άνθρωποι, επεξεργάζονται ενεργά την πληροφορία και εξετάζουν το περιβάλλον, στο οποίο βρίσκονται (Moscardo, 1996, 2003,2009).

Τα άτομα, είναι πιθανότερο να είναι «επιμελή», όταν έχουν τη δυνατότητα να ελέγχουν και να επηρεάζουν μια κατάσταση, όταν πιστεύουν πως η διαθέσιμη πληροφορία είναι

σχετική με αυτούς και/ ή όταν σε μια περίπτωση υπάρχει ποικιλία, καινοτομία ή έκπληξη. Η Langer παρείχε σημαντικές εμπειρικές αποδείξεις άμεσων και σημαντικών συνδέσεων μεταξύ της «επιμέλειας» και της αυξημένης αυτοεκτίμησης, της μάθησης, της δημιουργικότητας και της αποτελεσματικής διαχείρισης (Langer, 1989, 1997 αναφορά από Moscardo, 2009).

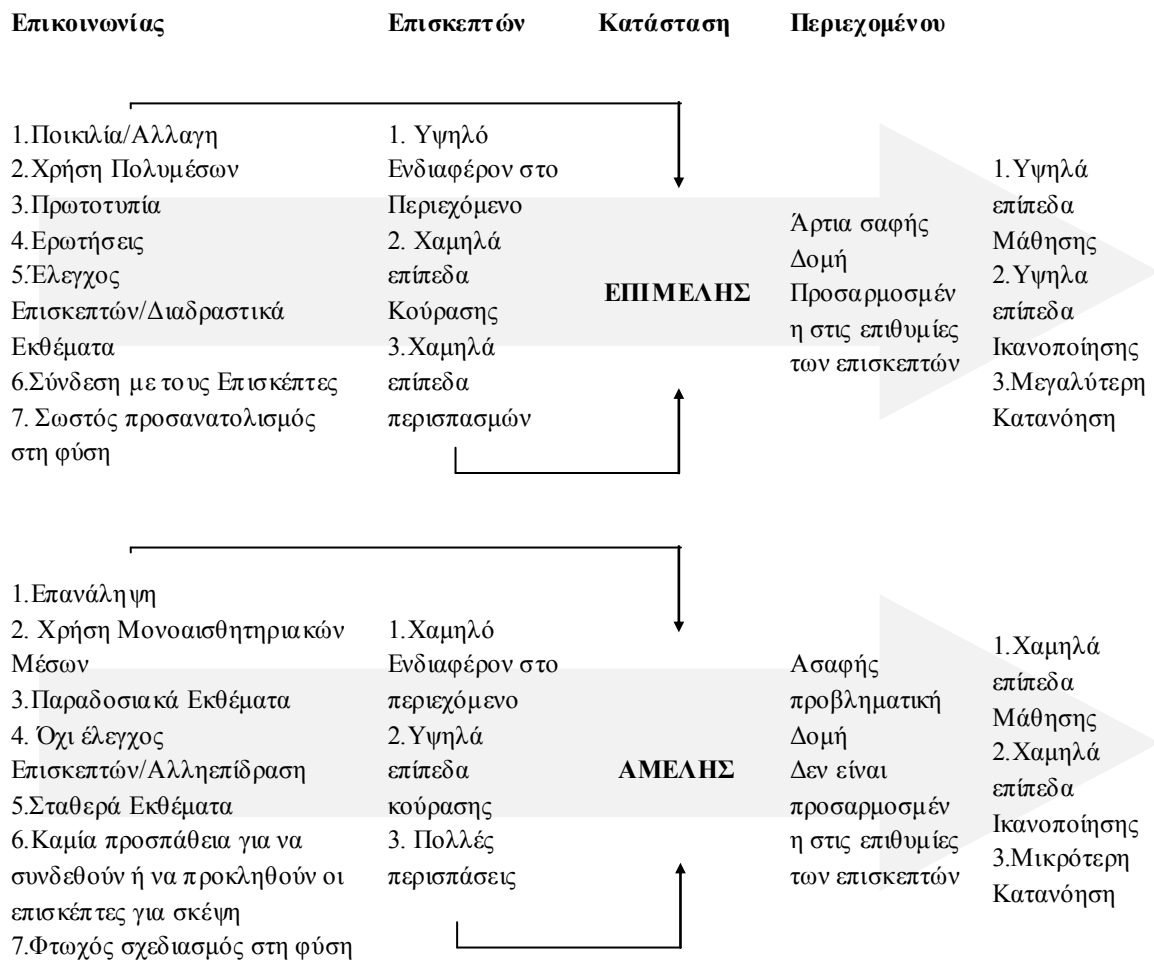
Η ιδέα της «επιμέλειας» και της «αμέλειας», έχει χρησιμοποιηθεί επιτυχώς σε διάφορα επιστημονικά πεδία, όπως ο περιβαλλοντικός σχεδιασμός, η εκπαίδευση, η εκπαίδευση των καταναλωτών, η διοίκηση επιχειρήσεων (Moscardo, 1996) ενώ η έννοια της «επιμέλειας» σχετίζεται ιδιαίτερα με τα κέντρα επισκεπτών και τη Διερμηνεία (Moscardo & Pearce, 1986·Woods & Moscardo 2003). Η πρώτη εφαρμογή της θεωρίας της επιμέλειας στην πολιτισμική διερμηνεία και ΠΔ πρόσθεσε δύο σημαντικά συστατικά στοιχεία τα οποία δεν είχαν αναφερθεί σε άλλα πεδία εφαρμογής αυτής της θεωρίας: «ο ρόλος των διερμηνέων και η σημασία του προσανατολισμού» (Moscardo, 1996,1998,1999a). Αυτά τα δύο στοιχεία προέκυψαν από ενδελεχή επισκόπηση των μέχρι τότε ερευνών στη διερμηνεία αξιολογώντας την διερμηνεία και τις εμπειρίες των επισκεπτών τόσο σε περιοχές προστατευόμενης πολιτισμικής κληρονομιάς (Moscardo 1999) όσο και σε περιοχές προστατευόμενης άγριας πανίδας (Woods & Moscardo 2005).

Πως όμως συνδέεται η έννοια της «επιμέλειας» με τη ΠΔ; Η ΠΔ είναι φανερό, πως προσπαθεί να παράγει «επιμελείς» επισκέπτες. Επισκέπτες οι οποίοι είναι ενεργοί, έχουν ενδιαφέρον, εξετάζουν και επανεκτιμούν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τον κόσμο. Περαιτέρω, οι προϋποθέσεις που πρότεινε η Langer,-η δραστηριότητα, ο έλεγχος, η αλληλεπίδραση, η καινοτομία και το προσωπικό ενδιαφέρον- αυξάνουν την «επιμέλεια», ενώ έχει αποδειχτεί σε προηγούμενες έρευνες πως τα ίδια στοιχεία σχετίζονται με την αποτελεσματική Διερμηνεία. Η επανάληψη από την άλλη μεριά, μπορεί να θεωρηθεί δείκτης της «αμέλειας», διότι φαίνεται να μειώνει την προσοχή που δίνουν οι επισκέπτες στον περιβάλλοντα χώρο.

Είναι πιθανό, πως οι έννοιες της «επιμέλειας» και της «αμέλειας», αποτελούν πολύτιμες ιδέες για την κατανόηση της αντίδρασης των επισκεπτών στη Διερμηνεία, σε οικοτουριστικά και πολιτιστικά περιβάλλοντα (Moscardo, 1996,1999a,2009). Το πρώτο μοντέλο εφαρμογής της θεωρίας της επιμέλειας εφαρμοσθηκε σε περιοχές προστατευόμενης πολιτισμικής κληρονομιάς (Moscardo 1999a) ενώ ακολούθησε η εφαρμογή και επικαιροποίηση του σε περιοχές προστατευόμενης φυσικής κληρονομιάς (Woods & Moscardo 2005).

Στην Εικόνα 10, περιγράφεται ένα προτεινόμενο μοντέλο «προμηθείας» και «επιμηθείας» των επισκεπτών σε οικοτουριστικά μέρη και σε περιοχές προστατευόμενων περιοχών. Το μοντέλο παρέχει ένα συνολικό πλαίσιο της εμπειρίας που παρέχει η ΠΔ. Το μοντέλο αποτελείται από δυο ομάδες παραγόντων, οι οποίοι επηρεάζουν τους επισκέπτες: *παράγοντες του περιβάλλοντα χώρου και παράγοντες των επισκεπτών.*

Παράγοντες Παράγοντες Γνωστική Οργάνωση Αποτέλεσμα

Εικόνα 10: Μοντέλο Επιμέλειας/Αμέλειας για την επικοινωνία με τους επισκέπτες σε οικοτουριστικές ή/και προστατευόμενες φυσικές περιοχές

(Πηγή: Woods & Moscardo 2005: 99)

Οι παράγοντες του περιβάλλοντα χώρου περιλαμβάνουν εκθέματα, καθοδηγούμενες περιηγήσεις, επιγραφές, χάρτες, βιβλία ξενάγησης, ενημερωτικά φυλλάδια και περιπάτους. Οι παράγοντες των επισκεπτών περιλαμβάνουν την οικειότητα με το μέρος και τις οικοτουριστικές/ πολιτιστικές περιοχές γενικά, το κίνητρο για την επίσκεψη και τους συνοδεύοντες. Οι δυο ομάδες παραγόντων συνδυάζονται, ώστε να καθοριστεί κατά πόσον οι επισκέπτες θα είναι «επιμελείς» ή «αμελείς». Για παράδειγμα, ένας επισκέπτης με μεγάλο ενδιαφέρον για το θέμα μπορεί να είναι «επιμελείς» χάρη στους παράγοντες του περιβάλλοντα χώρου, ενώ ένας επισκέπτης που δεν ενδιαφέρεται για κανένα θέμα και είναι κουρασμένος μπορεί να είναι «αμελής», χάρη στους παράγοντες του χώρου. Από την άλλη, ένας επισκέπτης με χαμηλό επίπεδο ενδιαφέροντος μπορεί να γίνει «απρομηθής», όταν βρεθεί σε ένα περιβάλλον, όπου μπορεί να κινηθεί εύκολα, δίχως να χάνεται ή να κουράζεται, όπου μπορεί να αλληλεπιδράσει με τα εκθέματα και με μια ποικιλία από μέσα (Woods & Moscardo 2005).

Σχετικά με τους παράγοντες των επισκεπτών, είναι πιθανότερο οι επισκέπτες να είναι «επιμελείς» αν έχουν κάποιο ενδιαφέρον για το περιεχόμενο της Διερμηνείας και αν δεν κουραστούν. Οι επισκέπτες που δείχνουν μικρό ενδιαφέρον για το περιεχόμενο και έχουν κουραστεί, θα γίνουν «αμελείς». Επίσης, οι επισκέπτες που έχουν εκπαιδευτικούς στόχους, σίγουρα θα είναι πιο «επιμελείς» από αυτούς που έχουν κοινωνικούς στόχους (Moscardo, 1996).

Οι «επιμελείς» επισκέπτες είναι πιθανότερο να απολαύσουν την επίσκεψη περισσότερο από τους «επιμηθείς», να εκφράσουν την ικανοποίησή τους, να μάθουν, να θελήσουν να ανακαλύψουν περισσότερες πληροφορίες για το θέμα της Διερμηνείας ή για το μέρος που φιλοξενούνται. Οι «επιμελείς» επισκέπτες θα πρέπει να είναι περισσότερο ενήμεροι για τις επιπτώσεις της συμπεριφοράς τους και θα εκτιμήσουν περισσότερο την περιοχή που επισκέπτονται (Moscardo, 1996).

Χρησιμοποιώντας το μοντέλο της Moscardo σε οικοτουριστικές περιοχές για το σχεδιασμό προγραμμάτων Διερμηνείας, είναι πολύ πιθανό να δημιουργηθούν «επιμελείς» επισκέπτες, ενώ μπορεί να βελτιωθεί η διαχείριση των περιοχών και η διατήρηση της φύσης. Προσεκτικά σχεδιασμένα προγράμματα Διερμηνείας μπορούν να επηρεάσουν άμεσα τη διανομή των επισκεπτών σε μια περιοχή, ανακουφίζοντας την πίεση και το συνωστισμό. Οι «επιμελείς» επισκέπτες έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να κατανοήσουν και να εκτιμήσουν την αξία της περιοχής που επισκέπτονται, να αντιληφθούν τις συνέπειες των πράξεών τους και να προσαρμόσουν τη συμπεριφορά τους, ώστε να μειωθούν οι επιπτώσεις των δράσεων τους (Moscardo 2009: 104).

2.2.2.5 Κριτική στην εφαρμογή της Γνωστικής και Κοινωνικής Ψυχολογίας στην περιβαλλοντική διερμηνεία

Ωστόσο, ενώ σε πρόσφατες έρευνες αναγνωρίζεται ο τρόπος με τον οποίο οι αποδέκτες επεξεργάζονται τα μηνύματα που λαμβάνουν (ιδιαίτερα με βάση την θεωρία του Ajzen, 1992), η έμφαση εξακολουθεί να παραμένει στην συνάρτηση των πεποιθήσεων και συμπεριφορών των επισκεπτών με την διαχειριστική οπτική των φορέων διαχείρισης με απώτερο σκοπό τη μέγιστη δυνατή αποτελεσματικότητα, προτού η διερμηνεία θεωρηθεί ως «επιτυχής» διαδικασία. (Armstrong & Weiler, 2003· Beeton et al., 2005· Ham, 2004a· Hendricks, 2000· Roggenbuck, 1992· Youngentob & Hostetler, 2003).

Τα γνωστικά μοντέλα επεξεργασίας της πληροφορίας (που εστιάζουν κυρίως στην διαδικασία που υπαγορεύεται από το γραμμικό μοντέλο: πομπός-μήνυμα/μέσο-αποδέκτης-επεξεργασία ή/και αναπληροφόρηση) στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στην συνεχή έρευνα, κατάρτιση και αξιολόγηση που διενεργείται από την ακαδημαϊκή κοινότητα στο πεδίο της πολιτισμικής και περιβαλλοντικής διερμηνείας. Ωστόσο, υπάρχουν επιφυλάξεις αν οι επαγγελματίες περιβαλλοντικοί διερμηνείς προσυπογράφουν και εφαρμόζουν τέτοιες προσεγγίσεις.. Η εφαρμογή στην πράξη είναι αναμφισβήτητα περισσότερο ειδική και πολύπλευρη. Παρόλα αυτά, εξακολουθεί και ενυπάρχει το μοντέλο που υποθέτει την αποτελεσματικότητα της συγκράτησης στην μνήμη του μηνύματος και απόκτησης συμβατής συμπεριφοράς, ανεξάρτητα από το εάν

τελικά χρησιμοποιείται ή όχι (π.χ., Bitgood, 2000· Borun & Miller, 1980· Bright, 1994· Cole et al. 1997· Hooper-Greenhill, 1994· Kool, 1986).

Τα τελευταία 30 χρόνια η περιβαλλοντική και πολιτιστική διερμηνεία αντλούσε κυρίως ερρείσματα από την θεωρία της γνωστικής ψυχολογίας για την εφαρμογή και αξιολόγηση της (π.χ. Ham, 1983· Hammitt, 1981· Prince, 1981). Μάλιστα η επικέντρωση αυτή είναι εντονότερη όταν η διερμηνεία προσαρτείται ως υποσύνολο της επικοινωνίας (Ajzen, 1992· Ham, 1992:3, 2002b:9). Η βιβλιογραφία που επηρεάστηκε από αυτή την προσέγγιση θεωρεί ότι το βασικό νόημα της διερμηνείας έχει σαφώς καθοριστεί. Τούτου δοθέντος, οι τουριστικοί ξεναγοί, οι δασοφύλακες, οι ξεναγοί μουσείων και άλλοι διερμηνείς εστιάζουν σε περισσότερο πρακτικές και τεχνικές διαστάσεις της επικοινωνίας της πολιτισμικής κληρονομιάς συγκεκριμένων περιοχών ή/και αντικειμένων. Αρκετοί μελετητές (π.χ. Uzell 1998· Ablett & Dyer 2009), έχουν θέσει σοβαρές αμφιβολίες για την επάρκεια προσδιορισμού του πλαισίου της πολιτισμικής διερμηνείας

Συγκεκριμένα η «ορθόδοξη» γνωστική προσέγγιση στην ΠΔ έχει αποτελέσει αντικείμενο κριτικής κυρίως από τους ερευνητές που προέρχονται από το πεδίο της ψυχολογίας και πιο συγκεκριμένα από εκείνους (ιδιαίτερα Uzell, 1998) που προτάσσουν ως εναλλακτική προσέγγιση στην ΠΔ εκείνη της δομικής και κοινωνικο-πολιτισμικής (Ablett και Dyer, 2009). Ο Uzell (1998:12), για παράδειγμα υποστηρίζει ότι *«η διερμηνεία έχει...καθλωθεί σε ένα αδιέξοδο όπου το «πώς» είναι περισσότερο σημαντικό από το «γιατί»*. Πιο συγκεκριμένα, ο Uzell (1998:12) και στη συνέχεια οι Staiff et al. (2002:98) εκφράζουν την έντονη ανησυχία τους για τα επιστημολογικά ερείσματα και το «περιεχόμενο» της διερμηνείας, ιδιαίτερα για την έμφαση στην αντικειμενική, δυτική επιστημονική σκέψη (η οποία και διέπει τα γνωστικά μοντέλα). Επίσης, όπως σημειώνουν οι Stewart & Kirby (1998: 36) παρατηρείται μια ευοίωνη στροφή προς την «εμπειρική» προσέγγιση της πολιτισμικής διερμηνείας. Η προσέγγιση αυτή περιλαμβάνει την αναγνώριση της πολύ-αισθητηριακής, συναισθηματικής, κιναισθητικής και ενεργά «επιμελούς» (διακριτή από την γνωστική) διάστασης της διερμηνείας (π.χ., Moscardo, 1999a: 75-78). Το γεγονός αυτό έχει οδηγήσει σε μεγαλύτερη αποδοχή και εκτίμηση των υποκειμενικών διαδικασιών που εμπλέκονται στην συγκρότηση νοηματικών δομών εκ μέρους των επισκεπτών (π.χ. McIntosh and Prentice, 1999: αναφορά από Ablett και Dyer, 2009).

Ωστόσο, όπως υπογραμμίζουν οι Ablett και Dyer (2009) η επαγωγική σημασία τέτοιων πρωτοποριακών μελετών δεν τυγχάνουν πλήρους αποδοχής τόσο από τους επαγγελματίες διερμηνείς όσο και από τους ερευνητές που είναι αφιερωμένοι στο κυρίαρχο μοντέλο γνωστικής ψυχολογίας. Επιπρόσθετα, αυτές οι θεωρήσεις ενώ σημειώνουν επιτυχία ως προς την ερμηνεία της συμπεριφοράς των τουριστών δεν απαντούν στην διερεύνηση του τρόπου αλληλεπίδρασης του φορέα και της πολιτισμικής κληρονομιάς. Αυτό το κενό υποστηρίζουν οι Ablett και Dyer, (2009) θα μπορούσε να το υποστηρίξει η φιλοσοφική ερμηνευτική παρέχοντας ένα συλλογικό, διεπιστημονικό και ολιστικό πλαίσιο το οποίο να θεμελιώνει αυτές τις νέες προσεγγίσεις. Η παραπάνω κριτική που ασκείται από τους Ablett και Dyer, (2009) δεν

αμφισβητεί τα δεδομένα και τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τις έρευνες στο πεδίο της ΠΔ οι οποίες είναι βασισμένες στην παράδοση της γνωστικής ή/και της κοινωνικής ψυχολογίας· ωστόσο υποστηρίζει ότι η πλαisiώση της διερμηνείας ως μια διαδικασία επεξεργασίας της πληροφορίας από το ανθρώπινο υποκείμενο θεωρείται ανώφερα απλουστευτική και απλώς συντελεστική σε περιοχές προσέλκυσης οικοτουρισμού. Εστιάζει στην αλληλεπίδραση της επικοινωνίας και την αντιμετωπίζει σαν να είναι το κυρίαρχο ζήτημα στην πρακτική διαχείρισης των φυσικών πόρων με βάση τις προτεραιότητες των φορέων διαχείρισης. Επιπλέον, η γνωστική ψυχολογία κάνει υποθέσεις για την φύση της επικοινωνίας, των νοημάτων σχημάτων στην ανθρώπινη πραγματικότητα τα οποία επιδέχονται αμφισβήτησης από την ερμηνευτική οπτική της ερμηνείας. Το επόμενο κεφάλαιο περιγράφει την σχέση περιβαλλοντικής διερμηνείας με την φιλοσοφική ερμηνευτική.

2.2.2.6 Σύνδεση Περιβαλλοντικής Διερμηνείας με Φιλοσοφική Ερμηνευτική

Ολοένα και περισσότερο οι ερευνητές αναζητούν τρόπους να αναδιατυπώσουν και διαμορφώσουν τις αρχές του Tilden με συνθήκες και όρους οι οποίοι να θέτουν το πλαίσιο της σύγχρονης σχετικής θεωρίας. Τέτοιου είδους πρόσφατες προσπάθειες αναφέρονται στην φαινομενολογία (Knapp & Yang, 2004· Seamon, 1983, 1991), στην θεμελιωμένη θεωρία (Knapp & Poff, 2001), στην συμβολική αλληλόδραση (Archer & Wearing 2003), στην σημειωτική (Hodge & D'souza, 2001), στην ανάλυση λόγου (Waterton et al. 2006), στον κοινωνικό επικοδομητισμό (Uzzell, 1998), στην εμπειρική θεωρία του τόπου (Stewart & Kirby, 1998), στην κριτική θεωρία (Jamal & Everett, 2004), μετααποικιακή θεωρία (Staiff et al. 2002). Ωστόσο, το κυρίαρχο πλαίσιο φαίνεται να είναι η προσέγγιση της γνωστικής ψυχολογίας στην θεωρία της επικοινωνίας (Ajzen, 1992· Beeton et al. 2005· Ham, 1983, 1992· Loomis, 1996· Orams, 1995· Youngentob & Hostetler, 2003) η οποία συνήθως χαρακτηρίζεται από μοντέλα επεξεργασίας της πληροφορίας.

Οι Ablett και Dyer (2009) ασχολούνται με την συνεισφορά της ερμηνευτικής (ή της θεωρίας της ερμηνείας) στην περιβαλλοντική και πολιτισμική διερμηνεία. Πρόκειται για μια μακροχρόνια παράδοση της διεπιστημονικής έρευνας σχετικά με τη φύση της ερμηνείας στην κριτική της λογοτεχνίας, στη φιλοσοφία, στη φιλολογία, στην ιστορία και στην κοινωνική θεωρία (Bauman, 1992· Crotty, 1998· Palmer, 1969). Η ερμηνευτική καλύπτει ένα ετερογενές σώμα θεωρίας και έρευνας το οποίο έχει παραμεληθεί από τους θεράποντες του επιστημονικού πεδίου της ΠΔ (Ablett & Dyer, 2009). Εξαιρέσεις σε αυτή την διαπίστωση αποτελεί η μελέτη του Mugerauer (1985), στο δομημένο περιβάλλον, του Hooper-Greenhill (1999) στα μουσεία, του Aldridge (1989) και της Chen (2003) στο φυσικό περιβάλλον. Ωστόσο αυτές οι απόπειρες δεν φαίνεται να έχουν επηρεάσει την πρακτική του επαγγέλματος της ΠΔ σε σημαντικό βαθμό (Ablett & Dyer, 2009). Αυτή η διαπίστωση μπορεί να αλλάξει λαμβάνοντας υπόψη την αυξανόμενη βιβλιογραφία σε αυτό που αποκαλείται «εμπειρικές προσεγγίσεις» οι οποίες προωθούν την «αίσθηση του τόπου» στον πολιτιστικό τουρισμό (Stewart et al., 1998: 264· Stewart & Kirby, 1998) καθώς και σε αυτό που

αποκαλούν αυθεντικό τουρισμό (Reisinger και Steiner, 2006). Οι θεωρητικοί της ερμηνευτικής συνήθως αναφέρονται ακροθιγώς σε εμπειρικές μελέτες (Massey, 2005. 12· Tilley, 1994: 12). Ωστόσο, όπως επισημαίνουν οι Stewart και Kirby (1998: 36-37) οι περισσότερες από αυτές τις μελέτες τείνουν να δίνουν έμφαση στην μοναδικότητα της εμπειρίας και του τοπίου και λιγότερο στις ερμηνευτικές διαδικασίες που υποστηρίζουν τέτοιου είδους εμπειρίες. Υπό το πρίσμα αυτής της διαπίστωσης οι Ablett και Dyer (2009) υποστηρίζουν ότι η ερμηνευτική ως φιλοσοφική θεωρία μπορεί να ανταποκριθεί σε αυτή την ανάγκη παρέχοντας το θεωρητικό εκείνο πλαίσιο το οποίο να υποστηρίζει γενικά τέτοιου είδους δραστηριότητες.

Η επιφανειακή ενασχόληση με την ερμηνευτική θεωρία στην περιβαλλοντική και πολιτισμική διερμηνεία ως διαπίστωση είναι αντιληπτή εάν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι απουσίαζε η ευρωπαϊκή κοινωνική σχολή σκέψης στην θεμελίωση της ΠΔ στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής στις αρχές του εικοστού αιώνα καθώς και στην καθυστερημένη μετάφραση των βασικών κειμένων σχετικά με την ερμηνευτική φιλοσοφία στα αγγλικά στις αρχές της δεκαετίας του '70. Ωστόσο, τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες η ερμηνευτική έχει αναδυθεί από την περιθωριοποίηση στην Αγγλο-Αμερικάνικη ακαδημαϊκή κοινότητα και θεωρείται ένα σημαντικό θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς σε ποικιλία επιστημονικών πεδών όπως: η διοίκηση και διαχείριση (Kress, 1995· Mercier, 1994· Noorderhaven, 2000· Prasad, 2002), η έρευνα καταναλωτή (Arnold & Fischer, 1994), τα πληροφοριακά συστήματα (Boland, 1991· Chalmers, 2004· Myers, 1995), η ψυχολογία (Martin & Sugarman, 2001· McMillan, 1999· Messer, 1988· Packer, 1985· Rommetveit, 1991· Widdershoven, 1999), οι επικοινωνιακές σπουδές (Arthos, 2000· Deetz, 1978· Radford, 2002· Stewart, 1992), και η έρευνα στον τουρισμό (Reisinger και Steiner, 2006· Arcodia, 2005· Tribe, 2001).

Η ερμηνευτική, είναι η θεωρία και πρακτική της ερμηνείας (Palmer, 1969, Pressler & Dasilva 1996). Αν και η συζήτηση «περί ερμηνείας» έλκει τις ρίζες της από την αρχαιότητα (Matthopoulos 2006) αναμφισβήτητα ο 19ος αιώνας υπήρξε καθοριστικός για τη θεωρητική και πρακτική θεμελίωση της νεότερης Ερμηνευτικής. Στον αιώνα αυτό, η ερμηνευτική απέκτησε νέους ορίζοντες και εμπλουτίστηκε με τις νεωτερικές «τεχνικές της υποψίας» (Marx, Nietzsche, Freud, Dilthey), που όχι μόνο κλόνισαν τις βεβαιότητες του καρτεσιανού παραδείγματος αλλά δημιούργησαν και τις προϋποθέσεις για μια νέα «δυνατότητα του ερμηνεύειν». Ο 20ός αιώνας, με τη συμβολή σημαντικών στοχαστών (Heidegger, Gadamer, Habermas, Derrida, Riquier), σχολών και κινήσεων, σημαδεύτηκε από τις κριτικές διαμάχες γύρω από την Ερμηνευτική, και, αναμφισβήτητα, η έμφαση που δόθηκε στο «ανοικτό» και ατελές έργο της ερμηνείας, οδήγησε τόσο σε δογματικές αναδιπλώσεις όσο και σε σχετικιστικές αυθαιρεσίες. Σήμερα, σε μια εποχή «ερμηνευτικού πλουραλισμού», μπορούμε να θέσουμε, εκ νέου, ερωτήματα γύρω από τη ζωή και το έργο της ερμηνείας και να τα συσχετίσουμε με εκείνα της περιβαλλοντικής και πολιτιστικής διερμηνείας (Ροζάνης, 1996).

Η λέξη ερμηνευτική (hermeneutics) καθώς και ο θεός Ερμής, ο αγγελιοφόρος των θεών του Ολύμπου, προέρχονται από την ίδια ρίζα. Πιο συγκεκριμένα, η λέξη ερμηνευτική

προέρχεται από το ρήμα «ερμηνεύειν», που στην αρχαία ελληνική παραδίδεται με τρεις σημασίες: εκφράζω, εξηγώ, μεταφράζω (Ebeling, 1957 αναφορά από Τζούμα 2006: 11). Ο θεός Ερμής ως αγγελιοφόρος των Θεών του Ολύμπου δεν είχε μόνο ως αποστολή να μεταφέρει τα μηνύματα, αλλά όφειλε επιπλέον να τα εξηγεί και να τα ερμηνεύει ώστε να γίνονται ευκρινή και κατανοητά (Πυργιωτάκης 1999 · Palmer, 1969). Στην κλασική φιλοσοφία, αναφέρεται στην έκφραση, εξήγηση, μετάφραση του νοήματος, μετατρέποντας το άγνωστο σε γνωστό ή κατανοητό (Palmer, 1969: 12-14). Οι τρεις αυτές έννοιες για πρώτη φορά συνενώνονται ως τρεις φάσεις μιας ολοκληρωμένης διαδικασίας στην ερμηνευτική πρακτική των χρησμών. Το μήνυμα του χρησμού γνωστοποιείται ως κειμενική έκφραση, η οποία δέχεται την εξήγηση του ιερατείου, εξήγηση ωστόσο προσαρμοσμένη στις ιστορικές παραμέτρους της στιγμής, δηλαδή μεταφρασμένη. Όλη η ιστορία της ερμηνευτικής θα κινηθεί γύρω από τις τρεις αυτές σημασίες από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, επιδοτώντας πότε τη μία και πότε την άλλη ή εναρμονίζοντας και τις τρεις σε μια κοινή λειτουργία. Παράλληλα η τριπλή αυτή σημασία και η ενωτική κίνηση θέτει για πρώτη φορά την έννοια του κύκλου ως χαρακτηριστική διαδικασία της λειτουργίας της κατανόησης. Η ιδέα δηλαδή ότι η κατανόηση στηρίζεται πάντα σε μια μορφή εξήγησης και κατά συνέπεια ότι η εξήγηση αποτελεί την εκπεφρασμένη μορφή της κατανόησης, καθώς και ότι η κατανόηση πραγματώνει πάντα κάτι που μοιάζει με προσαρμογή (μετάφραση) του κειμένου στην παρούσα αντιληπτική διαθεσιμότητα του ερμηνευτή, όπως τίθεται ήδη στην ερμηνεία των χρησμών, θα αποτελέσει το γόρδιο δεσμό όλων των ερμηνευτικών θεωριών (Τζούμα, 2006:11-12).

Όλη αυτή η πολυπλοκότητα θα «επιδεινωθεί» με την συνειδητοποίηση ότι η έκφραση είναι η ίδια μια ερμηνεία: καθιστώ εμφανή μια εσωτερικότητα σημαίνει ότι την αποσαφηνίζω αρθρώνοντας την και αυτή η άρθρωση είναι μια διερμηνεία: Η γλωσσική διατύπωση, που δεν είναι παρά η μετάφραση της σκέψης σε λέξεις – όπως ήδη οι στωικοί το είχαν θέσει με την διάκριση του ενδιάθετου (εσωτερικού) από τον προφορικό (εξωτερικό) λόγο¹⁹ στηρίζεται σε λεκτικές επιλογές, σε ρητορικά σχήματα, σε οπτική γωνία εξιστόρησης, σε σύνταξη με άλλα λόγια σε προθετικότητα. **Έτσι η κατανόηση καλείται όχι μόνον να αναγνωρίσει και τις άλλες δυο λειτουργίες (εξήγηση, μετάφραση) ως προσδιοριστικές της (αφού η συγκεκριμενοποίηση οποιουδήποτε νοήματος προϋποθέτει την αλληλοδιείσδυση κατανόησης-εξήγησης-μετάφρασης), αλλά ταυτόχρονα να γίνει και η ερμηνεία μιας ερμηνείας. Με άλλα λόγια να επιθέσει μια προθετικότητα πάνω σε μια άλλη προθετικότητα: την κατανόηση-μετάφραση του δέκτη πάνω στην κατανόηση-μετάφραση του πομπού.**

Ωστόσο, παρόλη αυτήν την πολυπλοκότητα, η ερμηνευτική στο μεγαλύτερο μέρος της, συστήθηκε χωρίς να έχει συνείδηση του εαυτού της, χωρίς δηλαδή να προβληματίζεται εμφανώς για τους προϋποθετικούς όρους που όριζαν τη διαδικασία που ακολουθούσε

---

¹⁹ Η αρχή της διάκρισης του εσωτερικού από τον εξωτερικό λόγο βρίσκεται ήδη στις πρώτες γραμμές του Περι ερμηνείας (16 3-α) του Αριστοτέλη, όπου οι ήχοι ορίζονται ως τα σημεία των εμπειριών που βρίσκονται μέσα στη ψυχή.

στην κατανόηση των κειμένων. Αρχικά, ως σώμα εξηγητικών κανόνων και χρηστικό εργαλείο αποσκοπούσε στην γλωσσική και ιστορική/πολιτισμική διαλεύκανση των κειμένων, προκειμένου αφενός να γίνει κατανοητή μια μυθική και θρησκευτική παράδοση, αφετέρου να αποκτήσει κανονιστικό χαρακτήρα, δηλαδή να επικαιροποιηθεί. Εγκαινιάζεται έτσι η διπλή προσέγγιση των αρχαίων κειμένων (και των μύθων): αναζήτηση αφενός του κυριολεκτικού-γραμματικού νοήματος μέσα από τη γλωσσική αποσαφήνιση λέξεων και φράσεων με σκοπό να αποκατασταθεί το νόημα της γλώσσας του παρελθόντος · αναζήτηση αφετέρου του αλληγορικού νοήματος προκειμένου, μεταφράζοντας το πολιτισμικά ξένο σε πολιτισμικά οικείο, να επικαιροποιηθεί η παράδοση (Τζούμα, 2006: 5).

Η σύγχρονη ερμηνευτική θεωρία ξεπέρασε τα όρια της ερμηνείας κειμένων (ιδιαίτερα θρησκευτικών) και έργων τέχνης (Crotty, 1998: 87-88). Μετά τον Γερμανικό Διαφωτισμό η ερμηνευτική επεκτάθηκε από την θεολογία και την φιλοσοφία «σε σύστημα που την κατέστησε βάση όλων των επιστημών». Με βάση αυτή τη θεώρηση, το νόημα, εκείνο δηλαδή το ουσιαστικό περιεχόμενο που δίνει λογική συνοχή στο λόγο, ή μια πράξη, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται όχι ως κάτι που πρέπει να υπολογίζεται και να εκπροσωπείται αλλά μάλλον ως κάτι που πρέπει να εξηγείται και επεκτείνεται.

Ο πρώτος από τους τέσσερις σημαντικότερους διανοητές και εισηγητές της ερμηνευτικής είναι ο Friedrich Schleiermacher (1768-1834), φιλόσοφος και θεολόγος ο οποίος θεωρείται ο θεμελιωτής της γενικής ερμηνευτικής²⁰, της φιλοσοφίας δηλαδή της ερμηνείας, ακριβώς επειδή έθεσε το θεμελιώδες γνωσιολογικό και μεθοδολογικό πρόβλημα της διαδικασίας της κατανόησης²¹. Συγκεκριμένα, ο Schleiermacher (1838/1998: 3) ορίζει την ερμηνεία ως «την τέχνη της κατανόησης». Η με αυτό τον τρόπο οριζόμενη ερμηνευτική δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένα κείμενα η είδη κειμένων, ούτε συνιστά σώμα κανόνων και πρακτικών οδηγιών προκειμένου να εξαχθούν τα σκοτεινά χωρία ενός κειμένου. Η γενική ερμηνευτική αφορά κάθε είδους επικοινωνία που γίνεται με τις ιδιαίτερες μορφές της γλώσσας. Το ερώτημα το οποίο λοιπόν θέτει και στο οποίο επιχειρεί να απαντήσει είναι σε τι συνίσταται η διαδικασία της κατανόησης ως γνωστική λειτουργία του ανθρώπου (Τζούμα, 2006: 66). Σε αντίθεση με τους προγενέστερους θεράποντες του πεδίου της ερμηνευτικής, ο Schleiermacher δεν πίστευε ότι τα νοήματα τα οποία θα μπορούσαμε να συναντήσουμε είναι αυτονόητα. Αντίθετα, ο λόγος είτε προφορικός είτε γραπτός και τα αντικείμενα ή

---

²⁰ Η περίοπτη θέση του Schleiermacher στην ιστορία της ερμηνευτικής αποδόθηκε από τον Dilthey και καθιερώθηκε εξαιτίας της μεγάλης απήχησης που είχαν οι απόψεις του δεύτερου στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Ωστόσο νεότεροι ερευνητές στο πεδίο της ερμηνευτικής (π.χ. Τζούμα 2006) θεωρούν ότι η εμπνευσμένη διερεύνηση του Schleiermacher περιορίζεται στην τεχνική της κατανόησης και τελικά αντιστρατεύεται την φιλοσοφία της κατανόησης όπως την είχε εξαγγείλει (η βαθιά αίσθηση του Schleiermacher για τα όρια της μεθόδου, όπως τελικά θα καταφανεί από την τελικά «ενορατική» λύση που θα προτείνει (την τέχνη δηλαδή της κατανόησης), ανάγκασε τον Grondin (1993) να αναρωτηθεί μήπως η εξαγγελία μιας αισθητικής στην οποία λίγο πίστευε ήταν η αιτία να μην δημοσιεύσει εντέλει την ερμηνευτική του.

²¹ Ουσιαστικά όπως υποστήριζε ο Dilthey στον Schleiermacher οφείλουμε την μετάβαση από την κανονιστική(τυπολογική) στην μη κανονιστική (φιλοσοφική) ερμηνευτική θεωρία (Τζούμα, 2006: 21).

έργα τέχνης απαιτούν μια διαρκή και έντονη προσπάθεια εκ μέρους του ερμηνευτή να αναδείξει το νόημα και την αξία τους. Η διερμηνεία δεν ασχολείται με την κατανόηση γεγονότων, πράξεων και πραγμάτων που εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς ότι δεν χρήζουν περαιτέρω ανάλυσης. Αντίθετα, η διερμηνεία εστιάζει στην αποσαφήνιση παρανοήσεων ή επανόρθωση τυχόν λανθασμένων εκτιμήσεων με σκοπό την ενεργή ανασύνθεση ενός σαφούς νοήματος²².

Για παράδειγμα, η μελέτη του νοήματος ενός κειμένου, απαιτεί να ισοσταθμίσει κανείς τόσο τους «αντικειμενικούς» κανόνες της γραμματικής και σύνταξης²³ όσο και τα «υποκειμενικά» νοήματα που είχε στο νου του ο συγγραφέας στα πλαίσια της δεδομένης ιστορικής εποχής που το έγραψε²⁴.

Λαμβάνοντας κανείς υπόψη ότι αυτές οι διαδικασίες εμπλέκουν την συνεργασία τόσο αντικειμενικών όσο και υποκειμενικών εκτιμήσεων, ο Schleiermacher, υποστήριξε ότι η διερμηνεία είναι απαραίτητη σαν τέχνη και όχι σαν επιστήμη²⁵. Η καλλιτεχνική αυτή ποιότητα της διερμηνείας, την οποία επίσης αναδεικνύει ο Tilden ιδιαίτερα στην τρίτη του αρχή (1977: 9) για την διερμηνεία, δεν αποκλείει αυστηρά αυτές οι αρχές να είναι διδάξιμες. Η βασική ερμηνευτική αρχή του Schleiermacher υποστηρίζει ότι οτιδήποτε επιθυμούμε να κατανοήσουμε μπορεί να γίνει κατανοητό σε σχέση με την ολότητα του, της οποίας αποτελεί μέρος (Schleiermacher, 1998: 231). **Αυτή λοιπόν η προσέγγιση, θα τον οδηγήσει στην διατύπωση του κυκλικού χαρακτήρα της ανθρώπινης κατανόησης: κατανοώ το μερικό (π.χ. έργο) ως πράξη του δημιουργού του, άρα το κατανοώ σε σχέση με την ολότητα του πνεύματός του · και η ολότητα του πνεύματός του ανιχνεύεται μέσα στο συγκεκριμένο μερικό (π.χ. το έργο). Αυτή λοιπόν η αρχή (το μέρος μέσα από το όλον και αντιστρόφως) γνωστή και ως ερμηνευτικός κύκλος, η οποία διαμορφώθηκε στις αρχές του 1800, επαναλαμβάνεται στην πέμπτη αρχή του Tilden: η διερμηνεία θα πρέπει να**

---

²² Ωστόσο η παρανόηση δεν μπορεί ουσιαστικά ποτέ απολύτως να καμφθεί. Δεδομένου ότι το νόημα πρέπει να ανακατασκευαστεί αναγωγικά ως προς το πνεύμα του δημιουργού του, δεν μπορούμε να είμαστε ποτέ βέβαιοι για την ορθότητα αυτής της ανακατασκευής, αφού αυτή μπορεί να ακολουθήσει ποικίλους εναλλακτικούς σχεδιασμούς. Η δυνατότητα των πολλαπλών ανασυνθέσεων, και η προσπάθεια μιας διαρκώς βελτιούμενης κατανόησης οδηγεί στην απειρότητα της ερμηνείας (Τζούμα, 2006: 71).

²³ Γλωσσική διατύπωση του κειμένου είναι ένα απόσπασμα ενός γενικότερου συνόλου μια συγκεκριμένης κοινότητας. Η ερμηνευτική είναι καταρχάς γραμματική, που στοχεύει δηλαδή στην αποσαφήνιση του νοήματος που προέρχεται από την γλώσσα, τα γεγονότα και την ιστορία (υπερατομικό νόημα). (Τζούμα 2006: 77).

²⁴ Αλλά η γλωσσική διατύπωση ενσαρκώνει και την μαρτυρία μιας ψυχής. Ο λόγος είναι η πράξη μιας ατομικότητας που θέλει να εκφραστεί. Η ερμηνευτική στοχεύει λοιπόν κατά δεύτερο λόγο στη διεύδυση σε ένα πνεύμα, σε μια ψυχή μέσα από τα σημεία στα οποία αυτή μεταφράζεται. Η ερμηνευτική γίνεται έτσι τεχνική ή ψυχολογική (ατομικό νόημα). (Τζούμα, 2006: 77).

²⁵ Με βάση την λογική του Schleiermacher «αν τα νοήματα ήταν συναρτήσεις του εσωτερικού κόσμου κάποιου προσώπου, τότε η έκφραση κάποιου άλλου μέσω της γλώσσας εμφανίζεται στο δέκτη, μέσω της ξένης γλωσσικής διατύπωσης, πρωταρχικά ως κάτι ξένο προς τη δική του ατομικότητα και ακατανόητο» (Καλέρη, 2001: 119). Η κατά αυτό τον τρόπο γενικευμένη παρανόηση θα τον οδηγήσει στην αναγκαιότητα να συσταθεί η ερμηνευτική ως σώμα κανόνων, ως αισθητική τεχνική, προκειμένου να γίνει δυνατή η αναδόμηση του κειμένου, η αναγωγή δηλαδή στην πρόθεση και στο πνεύμα του συγγραφέα που το δημιούργησαν (Τζούμα, 2006: 71).

εστιάζει στην παρουσίαση του όλου και όχι του μέρους...» (Tilden, 1977:9). Για παράδειγμα, τα φύλλα ενός δένδρου θα είχαν περιορισμένη βοτανική σημασία εάν δεν γνωρίζαμε τον σπουδαίο τους ρόλο (φωτοσύνθεση και στην κυτταρική αναπνοή) για ολόκληρο το φυτό του οποίου αποτελούν μέρος. Το δένδρο από την άλλη, είναι πιο σημαντικό εάν κανείς το θεωρήσει ως μέρος ενός δασικού οικοσυστήματος ή ενός ευρύτερου ακόμα οικοσυστήματος, το οποίο περιλαμβάνει και τον άνθρωπο.

Επιπρόσθετα, ο Schleiermacher (1998: 5) κάνει μια σημαντική διάκριση μεταξύ ερμηνείας που επιχειρεί να κατανοήσει το νόημα ακολουθώντας μια πορεία ανάμεσα στο άρρητο και στο ρητό, το μερικό και το γενικό (ερμηνευτική κατανόηση), και της επικοινωνίας ή της ρητορικής, η οποία στοχεύει να παρουσιάσει μια συγκεκριμένη αντίληψη για ένα μήνυμα στους άλλους με τρόπο πειστικό. Αξίζει λοιπόν να σημειωθεί ότι η άποψη του Schleiermacher για την επικοινωνία (όσον αφορά την ενασχόληση του με την αποσαφήνιση της σχέσης επικοινωνίας και διερμηνείας) είναι όμοια με τις σύγχρονες, γνωστικά προσανατολισμένες, θεωρίες της επικοινωνίας. Βασίζεται στην επιτυχή, συνολική παρουσίαση των ιδεών ενός ατόμου σε κάποιο άλλο άτομο ή μια ομάδα ατόμων, μέσω ενός αποτελεσματικού μέσου επικοινωνίας, όπως ο λόγος ή το κείμενο. Αυτή η προσέγγιση επίσης εστιάζει στην αυθεντία του εισηγητή ή «πομπού» και όχι στον «αποδέκτη» στην ερμηνεία του νοήματος του μηνύματος (Rundell, 1998).

Προϋποθέτει μια μεγάλη μονοσήμαντη μορφή επικοινωνίας, παρόμοια με αυτή που παρατηρείται σε τομείς όπως η διαφήμιση και οι δημόσιες σχέσεις, όπου το νόημα ελέγχεται για να παράγει ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα και όχι για να στηρίζεται (και ίσως ενθαρρύνει) την ερμηνευτική ικανότητα του ακροατηρίου ή οποιασδήποτε αλληλεπίδρασης με τον ερμηνευτή. Αυτό εμπεριέχει μια ασύμμετρη συσχέτιση δυνάμεων όπου ο αποδέκτης καλείται να προσεγγίσει το πνεύμα του δημιουργού μέσα από την διαδικασία της ταύτισης μαζί του. Πρόκειται για μια ερμηνευτική πρακτική που θα στηρίξει την διαδικασία της ερμηνείας των κειμένων στην ψυχολογική λειτουργία της εν-συναίσθησης, την προσπάθεια δηλαδή συντονισμού της σκέψης του ακροατή με την σκέψη του δημιουργού.

Η προσέγγιση αυτή της «ενόρασης» είναι κατανοητή λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι ο Schleiermacher ήταν θεολόγος και ιεροκήρυκας και ασχολούνταν με την ερμηνεία των θεολογικών κειμένων όντας μέλος μίας αυταρχικής προτεσταντικής κοινωνίας. Ωστόσο η απόφαση για το αν μια τέτοια προσέγγιση είναι επιθυμητή και αποτελεσματική στην ΠΔ που εφαρμόζεται σε οικοτουριστικές περιοχές είναι μια ερώτηση την οποία θα μπορούσαν να λάβουν υπόψη οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς κατά τον σχεδιασμό προγραμμάτων ΠΔ.

Ο Wilhelm Dilthey (1833-1911), ο δεύτερος από τους μείζονες στοχαστές της ερμηνευτικής που περιλαμβάνεται στην παρούσα βιβλιογραφική επισκόπηση, ήταν ένα ψυχολόγος και ιστορικός που έζησε τον 19^ο αιώνα. Ο Dilthey εμπνεύστηκε από την ερμηνευτική θεωρία του Schleiermacher, την οποία βοήθησε να αναβιώσει. Συγκεκριμένα, ήθελε να μετατρέψει την ερμηνεία από τέχνη όπως την είχε ορίσει ο Schleiermacher σε επιστήμη. Πίστευε ότι η ερμηνεία ήταν σημαντική όχι μόνο για την

κατανόηση κειμένων αλλά και για την γενικότερη κατανόηση και ερμηνεία του ανθρώπινου κόσμου. Κατά συνέπεια ο Dilthey (1976) επέκτεινε την εφαρμογή του «ερμηνευτικού κύκλου» του Schleiermacher σε ευρύτερα ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια.²⁶ Προς σε αυτή την κατεύθυνση ο Dilthey θα επιδιώξει να στηρίξει την ερμηνευτική σε «αντικειμενικούς» κανόνες κατανόησης. Υπό αυτό το πρίσμα ο Dilthey θέτει το ζήτημα λοιπόν της μεθόδου που οφείλει να προηγηθεί της γνώσης προκειμένου να την κάνει πραγματοποιήσιμη (Τζούμα, 2006: 26)

Η ερμηνεία για τον Dilthey είναι η διαδικασία αμφισβήτησης του νοήματος ενός θέματος (π.χ., ένα δέντρο, μια δασική, ιστορική περιοχή, σπάνια είδη ή ένα χειροποίητο αντικείμενο) σε σχέση με τα ευρύτερα πλαίσιά του (π.χ., ιστορία, κόσμος ή περιβάλλον). Αυτή η διαδικασία της ερμηνείας όπως περιγράφεται από τον Dilthey λειτουργεί σε δύο επίπεδα (Lee Martin, 2002; Rundell, 1998). Πρωτίστως, κατά τον Dilthey υπάρχει το επίπεδο της αμοιβαίας διαμοιραζόμενης γνώσης, της οποίας είναι κοινωνοί όλοι οι άνθρωποι ως ενεργά μέλη μιας κοινωνίας. Μια τέτοια δραστηριότητα που εμπίπτει σε αυτό το επίπεδο είναι η δυνατότητα να αποδίδονται ονόματα, χαρακτηριστικά και ιδιότητες σε δένδρα, ανθρώπους περιοχές, κ.α. Ο Dilthey αποκαλεί αυτό το σύνολο της περιγραφικής γνώσης (δεδομένα) ως αρχική κατανόηση. **Αναγκαία και ικανή συνθήκη για να μεταβούμε στο δεύτερο επίπεδο κατά τον Dilthey είναι να διερευνήσουμε τα πιθανά κενά, συνδέσεις ή αντιθέσεις στην αρχική μας κατανόηση έτσι ώστε να μεταβούμε στο δεύτερο επίπεδο της ερμηνευτικής κατανόησης μας ακολουθώντας την πορεία ερμηνευτικού κύκλου όπως την εισήγαγε ο Schleiermacher και την επέκτεινε ο Dilthey (Rundell, 1998).** Αυτή η

---

²⁶ Ο Ulrich Sand σχολιάζοντας το έργο του Dilthey αναφέρει ότι ουσιαστικά η ερμηνευτική θεωρία του Schleiermacher παρέχει στον Dilthey τη μεθοδολογική βάση για την θεώρηση ενός επιστημονικού κλάδου, τον οποίο εννοούσε σαφώς διαχωρισμένο από τις επιστήμες της φύσης: τις «επιστήμες του πνεύματος». Με αυτό τον όρο εννοούσε αρχικά τις επιστήμες της ιστορίας, επειδή δεν ασχολούνταν με φυσικά δεδομένα, αλλά με ιστορικά φαινόμενα. Αυτά τα φαινόμενα, έλεγε ο Dilthey δεν μπορούμε να τα συλλάβουμε στην ιδιοτροπία τους με μέσα των επιστημών της φύσης. Διότι προέρχονται από την περιοχή της ανθρώπινης εμπειρίας και της πράξης και αναπλάθονται νοητικά «ερμηνευτικώς», δηλαδή διά της διαίσθησης και κατανόησης, δεν «εξηγούνται» όπως οι καταστάσεις των πραγμάτων στη φύση. Η ιστορία είναι μια πολύ ελαστική έννοια, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε αναφορά τόσο στις μεγάλες συναρτήσεις όσο και στην εκάστοτε μεμονωμένη ζωή. Με το εμφατικό νόημα του όρου είναι η ιστορία της «ζωής που έχει βιώσει ο άνθρωπος», δηλαδή της ζωής στην οποία ο άνθρωπος εκδηλώνεται ως πνευματικό και πολιτισμικό ον. Με αυτό τον τρόπο ο Dilthey οδηγεί τη φιλοσοφία ως «φιλοσοφία της ζωής» εγγύς της ζωής και των νοηματεμοφορούμενων μορφών της. Με τον Dilthey οι «επιστήμες του πνεύματος» αρχίζουν τη σύγκρουση με τις επιστήμες της φύσης προκειμένου να αναγνωριστούν. Αξιώνουν να προσδώσουν επιστημονική ισχύ σε μια πλευρά του κόσμου, για τον οποίο οι επιστήμες της φύσης δεν έχουν να πουν τίποτε: την πλευρά της νοηματεμοφορούμενης ζωής. Με τον χαρακτηρισμό «επιστήμες του πνεύματος», βέβαια, οι επίγονοι ερευνητές δεν συμφιλιώθηκαν ποτέ τελείως, λόγω της αναφοράς στο «πνεύμα». Εν τω πράγματι η ερμηνευτική της νοηματεμοφορούμενης ζωής συνεχίζεται σε διάφορους κλάδους, στη φιλοσοφία της ύπαρξης του Heidegger και στη φιλοσοφική ερμηνευτική του Gadamer (1997,1989). Στο όψιμο έργο του Georg Simmel (Frisby, 2002) αναβιώνει η φιλοσοφία της ζωής του Dilthey. Παρωθήσεις από αυτόν δέχτηκε επίσης ο ισπανός φιλόσοφος του πολιτισμού Ortega y Gasset (1964). Παρά την κρίση του «πνεύματος» και των επιστημών του οι «επιστήμες του πνεύματος επέζησαν» —στην αντιπαράθεση για το δίκαιον του δικού τους επιστημονικού τρόπου».

διάκριση του Dilthey θα μπορούσε να συσχετισθεί με την δεύτερη αρχή του Tilden (1977: 9, 18-25) όπου τονίζει την διάκριση μεταξύ αντικειμενικής «πληροφορίας» και διερμηνείας. Η διερμηνεία για τον Tilden πάντα «περιλαμβάνει πληροφορία», αλλά όπως υποστηρίζει και ο Dilthey σχετικά με την στοιχειώδη κατανόηση αν αρκестεί κανείς σε αυτήν μένει στο πρωταρχικό στάδιο της ερμηνείας. Και στις δύο λοιπόν θεωρήσεις, τόσο της διερμηνείας του Tilden όσο και της ερμηνείας του Dilthey, το κύριο σημείο είναι η αποκάλυψη της «μεγαλύτερης» αλήθειας²⁷ η οποία βρίσκεται πίσω από οποιοδήποτε δήλωση ή δεδομένο (Tilden, 1977: 8). Η «μεγαλύτερη» αλήθεια έγκειται στο ότι πίσω από κάθε γραπτό ή προφορικό λόγο υπάρχει μια εσωτερική σκέψη, μια κοσμοθεωρία ένα «θέλω να πω» το οποίο αποτελεί τον πραγματικό στόχο της ερμηνείας · θεωρώντας ότι βρίσκεται πίσω από αυτή, σε ένα χώρο που της προσδιορίζει τη σημασία αλλά και αποκρύπτεται από αυτή. Η αναζήτηση μιας «μεγαλύτερης» αλήθειας είναι λοιπόν πρωτίστως μια κυκλική ερμηνευτική πρακτική με αφετηρία και τελικό προορισμό τον ερμηνευτή, και ενδιάμεσους σταθμούς οποιαδήποτε ερμηνεία εντός του ευρύτερου ιστορικού και πολιτισμικού της πλαισίου. Αποτελεί μια συνεχή και πάντα «ανολοκλήρωτη» διαδικασία, με την έννοια ότι πάντα θα υπάρχουν πιθανές αναπάντητες ερωτήσεις για οποιαδήποτε περιοχή ή εμπειρία.

Ενώ οι Schleirmacher και Dilthey θεώρησαν την ερμηνεία σαν μια συστηματική μέθοδο των ανθρωπιστικών επιστημών οι μετέπειτα φιλόσοφοι της ερμηνευτικής όπως ο Heidegger (1962) και ο Gadamer (1989) προσέδωσαν στην ερμηνευτική ευρύτερο περιεχόμενο καθώς την συσχέτισαν με ολόκληρη την ανθρώπινη γνώση και δραστηριότητα, συμπεριλαμβανομένου και εκείνης που προέρχεται από τις φυσικές επιστήμες. Έτσι μεταβαίνουν από την επιστημολογική άποψη της ερμηνείας στην οντολογική, και την θεωρούν ως θεμελιώδες χαρακτηριστικό για τον άνθρωπο. Η επιστήμη, οι μεθοδολογίες και οι ερευνητικές τεχνικές συλλαμβάνονται όπως εμφανίζονται επάνω σε αυτήν την «αρχέγονη» ιδιότητα να ερμηνεύσουν. Βασισμένοι σε αυτήν την ερμηνευτική ικανότητα και ανάγκη οι επόμενοι δύο φιλόσοφοι συνενώνουν το διαχωρισμό φύσης-πολιτισμού που προσπάθησαν οι προηγούμενως αναφερθέντες φιλόσοφοι, διότι θεωρούν ότι κάτι τέτοιο ενδέχεται να περιορίσει και να διαστρεβλώσει την κατανόηση της περιβαλλοντικής και πολιτισμική κληρονομιάς. (Ablett και Dyer, 2009).

Ο φιλόσοφος Heidegger (1889-1976), πρότεινε ότι η «ερμηνεία δεν είναι μια «απροϋπόθετη» κατανόηση του κόσμου» (Heidegger, 1962: 191-192)²⁸. Η ερμηνευτική κατά τον Heidegger αφορά ολόκληρη την ανθρώπινη συνείδηση και -ακόμα περισσότερο- την ανθρώπινη ύπαρξη. Σε αντίθεση με την καρτεσιανή φαινομενολογική

---

²⁷ Με βάση αυτή τη θεώρηση δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την γλωσσική έκφραση αν δεν την συνδέσουμε με την εσωτερική σκέψη εκείνου που την εκφράζει. Η θεωρία αυτή παραπέμπει στο *verdus cordis* του Αυγουστίνου (Gordin, 1993:94-95 αναφορά από Τζούμα 2006).

²⁸ Παρότι μαθητής του Husserl, ο Heidegger αντιτίθεται ουσιαστικά στην φιλοσοφία της φαινομενολογίας που ανέπτυξε ο Husserl και συγκεκριμένα στην «απροϋπόθετη» κατανόηση του κόσμου που οφείλεται στην κοινή σε όλους καθολική και αμετάβλητη ουσία των πραγμάτων (Τζούμα 2006:132).

θεώρηση που βασίζοταν στην ρήση: σκέφτομαι άρα υπάρχω (cogito ergo sum) η φιλοσοφία του Heidegger βασίστηκε στην ρήση: ερμηνεύω άρα υπάρχω (interpret ergo sum). Στο καρτεσιανό λοιπόν επιχείρημα ότι ένα εγχείρημα σκέψης πιστοποιεί την ύπαρξη αντέτεινε την ερμηνεία ως πρωταρχικό εγχείρημα που πιστοποιεί την ύπαρξη. Πίστευε δηλαδή ότι η ερμηνεία δεν αποτελεί δευτερογενές ενέργημα, αλλά αναπόσπαστη και αναπόφευκτη συνθήκη της ανάγκης επιβεβαίωσης της ανθρώπινη ύπαρξη (Θανασάς, 2001 αναφορά από Τζούμα, 2006:132-133).

Η ερμηνευτική του Heidegger βασίζεται σε μια οντολογική λειτουργία: «την ικανότητα να φέρνω τον κόσμο σε μένα αναζητώντας μέσα από την ερμηνεία που του δίνω την θέση μου μέσα σε αυτόν» (Τζούμα, 2006:133). Επομένως, σύμφωνα με τον Heidegger η ερμηνεία είναι η επεξεργασία των δυνατοτήτων του ανθρώπου προκειμένου αυτές να αποκτήσουν νόημα. Η ανθρώπινη γνώση, η συστηματική σκέψη τόσο για τον φυσικό όσο και για το πολιτισμικό κόσμο πάντα ξεκινά και κινείται μέσα σε αυτό που ο Heidegger αποκαλεί «προ-νόηση», μια δέσμη δηλαδή σιωπηλών υποθέσεων, προαντιλήψεων που το άτομο έχει σταχυολογήσει από την πρακτική του συμμετοχή στον κόσμο (φυσικό και πολιτισμικό). Προτού φτάσουμε στο σημείο να σκεπτόμαστε συστηματικά, μέσω της κοινωνικοποίησης μας σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα και γλώσσα, μοιραζόμαστε εκ των προτέρων μια προγενέστερη δομή καταγεγραμμένων αναρίθμητων υποδομών, αντίληψης, πρακτικών διαθέσεων, συνηθειών και σιωπηρών δεξιοτήτων για την αναγνώριση και τη διαπραγμάτευση των πραγμάτων, καταστάσεων, θεμάτων ή ζητημάτων που αντιμετωπίζουμε στη καθημερινή ζωή (Heidegger, 1962: 191). Αυτή λοιπόν η προγενέστερη εννόηση προ-καταλήψεων, προδοδεδομένων θεάσεων του κόσμου, εξωτερικεύεται με την ερμηνεία. Ερμηνεύοντας ο άνθρωπος οδηγείται από μια πρώτη ασαφή κατανόηση σε μια σαφή κατανόηση. Πρόκειται λοιπόν για μια κίνηση με την οποία νοηματοδοτεί και ιδιοποιείται τις δυνατότητες της προβολής (Χριστοφόρου 2001)²⁹. Σύμφωνα με τον Heidegger, δεν υπάρχουν αντικειμενικά σχέδια και στρατηγικές κατανόησης αλλά προ-αντιληψεις που προβάλλονται και παίρνουν την μορφή σχεδίων και στρατηγικών. Υπό αυτήν την διαπίστωση, ερμηνεύω σημαίνει καθιστώ εμφανή αυτά που προκαθορίζουν την κατανόηση μου. Η προ-κατανόηση είναι αυτή που προβάλλει ο ερμηνευτής όταν επιχειρεί να ερμηνεύσει (Τζούμα, 2006: 133).

Συνήθως δεν έχουμε την ανάγκη να αναλύσουμε τις ξεχωριστές ιδιότητες των πραγμάτων με τα οποία ερχόμαστε σε επαφή με την καθημερινή ζωή. Για παράδειγμα, δεν αναλύουμε τις ξεχωριστές ιδιότητες του «πράσινου», «πολύφυλλου», «ψηλού», «ξύλινου κορμού» και καταλήγουμε στο συμπέρασμα «Α! αυτό πρέπει να είναι ένα δένδρο». Η αναγνώριση, βασίζεται σε πλήθος προγενέστερων εμπειριών με δένδρα που καθιστούν μια τέτοια διαδικασία ακαριαία. Τα διάφορα νοήματα που αποδίδουμε σε ένα πράγμα, συμβάν, θέμα ή ζήτημα, αντανακλούν τις προηγούμενες εμπειρίες μας, τις προσδοκίες μας και την θέση που κατέχουν στην κουλτούρα μας και τις πρακτικές μας

---

²⁹ «Η ερμηνεία θεμελιώνεται υπαρκτικά στην κατανόηση και η κατανόηση δεν πηγάζει από την ερμηνεία» (Heidegger, 1962:163)

(Ablett και Dyer 2009) . Κατά αυτό τον τρόπο επεκτείνεται ο ερμηνευτικός κύκλος με βάση τη θεώρηση του Heidegger στην καθημερινή ζωή, διαγράφοντας μια κυκλική τροχιά μεταξύ του συγκεκριμένου πράγματος, θέματος συμβάντος ή ζητήματος που επιθυμούμε να ερμηνεύσουμε και τις μυριάδες υποδομών από κοινωνικές πρακτικές, συνήθειες, ρουτίνες και εμπειρίες που έχουμε βιώσει εκ των προτέρων. Η θεωρητική ή επιστημονική σκέψη επίσης αναδύεται μέσα από αυτό το υπόβαθρο, αλλά δεν είναι η πιο κοινή μορφή σκέψης, ούτε είναι απαραίτητος τρόπος για την αντιμετώπιση όλων των ζητημάτων που μας απασχολούν στη ζωή. Σύμφωνα με τον Heidegger, η επιστημονική λογική είναι σημαντική ωστόσο εμπεριέχει μεταφυσικές υποθέσεις οι οποίες πιθανόν να είναι παραπλανητικές. Οι πιο σημαντικές παραπλανήσεις έχουν να κάνουν με την δυαδική υπόσταση υποκειμένου/αντικειμένου (Heidegger, 1962: 87, 1984: 132 αναφορά από Ablett and Dyer 2009). Με βάση αυτή οι άνθρωποι διερωτώνται ως έλλογα «υποκείμενα» ότι αντιμετωπίζουν ένα κόσμο ως ένα σύνολο ξεχωριστών «αντικειμένων» τα οποία δεν αποτελούν μέρος της υποκειμενικότητας τους (της συνείδησης τους) (Ablett and Dyer 2009). Κάτι τέτοιο εμπίπτει στην καρτεσιανή λογική όπου ο κόσμος εξαντικειμενίζεται και τοποθετείται απέναντι από τον άνθρωπο σαν «παράσταση» σαν «εικόνα». Ένας τέτοιος όμως στοχασμός κατά τον Heidegger θεωρεί ότι αποφεύγει να αποκαλύψει την σημασία της ύπαρξης του ανθρώπου μέσα σε αυτόν τον κόσμο (Χριστοφόρου, 2001: 140). Ο Heidegger θεωρεί, ότι δεν υπάρχουν πρώτα τα πράγματα εκεί, στον εξωτερικό κόσμο, αντικειμενικά και ύστερα εμείς τα κατανοούμε εναποθέτοντας τον υποκειμενισμό μας. Αυτό που υπάρχει πρώτα είναι η σχέση μας με τον κόσμο η οποία μορφοποιεί την κατανόηση μας για αυτόν, δηλαδή τον κατασκευάζει. Ο κόσμος δεν είναι μια πραγματικότητα έξω από τον άνθρωπο που θα πρέπει να αναλυθεί ορθολογικά (Τζούμα, 2006:133). Είναι κάτι το οποίο δεν μπορούμε ποτέ να βγούμε από έξω και να σταθούμε απέναντι του. Αναδυόμαστε μέσα από αυτόν τον κόσμο. Βρισκόμαστε σε μια πραγματικότητα που δεν μπορούμε ποτέ να εξαντικειμενοποιήσουμε, η οποία μας συγκροτεί τόσο όσο τη συγκροτούμε. Ο κόσμος είναι ένας κόσμος που μοιραζόμαστε, ένας κόσμος που δημιουργείται και στηρίζεται πάνω σε μια μοιρασμένη κατανόηση η οποία συντελείται μέσα από την γλώσσα. (Τζούμα, 2006: 133)

Ακολουθώντας την συλλογιστική του Heidegger, ο Jurgen Habermas (1987) υποστήριξε ότι για την κατανόηση του κόσμου χρειαζόμαστε την αναλυτική-εμπειρική μορφή γνώσης μόνο σε σχέση με θέματα που απαιτούν τεχνική ανάλυση. Συνακόλουθα όμως, υπογραμμίζει ότι θα πρέπει να είμαστε εξαιρετικά προσεκτικοί στην εφαρμογή τεχνικών ερωτήσεων σε νοήματα και αξίες συμπεριλαμβανομένου του νοήματος και της σημασίας του φυσικού περιβάλλοντος και της πολιτισμικής μας κληρονομιάς. Ενώ η επιστημονική γνώση εξηγεί τις αιτιολογικές σχέσεις ή συσχετίσεις, δεν μπορεί από μόνη της να αξιολογήσει κρίσεις ή να αποδώσει το τελικό νόημα για την ύπαρξη μας σε αυτό τον κόσμο. Αυτός ο απώτερος στόχος προϋποθέτει την συμβολή και άλλων μορφών κατανόησης. Σύμφωνα με τον Heidegger, υπάρχουν και άλλες μορφές «αλήθειας» εκτός από την επιστημονική αλήθεια, που έχουν ζωτικό ρόλο στην ερμηνεία (Ablett and Dyer 2009). Πάντα, υποστηρίζει ο Heidegger, ανοίγεται μπροστά μας ένας ορίζοντας συγκεκριμένων δυνατοτήτων, μέσα στον οποίο μπορούμε να

επιλέξουμε τον τρόπο με τον οποίο θέλουμε να επιβεβαιώσουμε την ύπαρξη μας στον κόσμο (Χριστοφόρου, 2001).

Ο Heidegger (1977) προτρέπει να αποκεντρωθούμε από την υπερ-προνομιακή και κατά συνέπεια, πρωταρχική σημασία που έχουμε δώσει στην επιστημονική (και συγκεκριμένα) τεχνική λογική που επικρατεί στον Δυτικό Πολιτισμό. Αυτή η πρόταση δεν σημαίνει ότι μια τέτοια συλλογιστική είναι απαραίτητα λανθασμένη, αλλά η αποκλειστική προσκόλληση της σε αυτήν έχοντας ως δόγμα «την μόνη αξιόπιστη μορφή» γνώσης μπορεί σημαντικά να διαστρεβλώσει την κατανόηση μας για τον κόσμο. Ο Heidegger μας προσκαλεί να επιστρατεύσουμε στην προσπάθεια για κατανόηση και άλλους σημαντικούς τρόπους κατανόησης και εμπειρικής βίωσης θεωρώντας ότι ανήκουμε σε έναν κόσμο, είμαστε «φιγμένοι στον κόσμο» προτού αρχίζουμε την εννοιολογική κατανόηση των πραγμάτων (Χριστοφόρου 2001). Η αλήθεια για τον Heidegger δεν είναι απλά η αντιστοιχία δηλώσεων και αντικειμένων (όπως στην εμπειρική επιστημολογία), ή η αντιστοιχία μεταξύ εσωτερικών νοητικών δομών και του εξωτερικού περιβάλλοντος (όπως στην γνωστική ψυχολογία) (Phillips, 1999). Αντίθετα, η αλήθεια είναι η εμπειρία ή διαδικασία που περιλαμβάνει την φανέρωση ό,τι προηγουμένως δεν ήταν φανερό. Εν κατακλείδι, η κατανόηση της αλήθειας και του κόσμου στον οποίο ευρισκόμαστε είναι προ-κατανόηση και η ερμηνευτική δεν είναι άλλο από την αποκάλυψη, από την διαφάνεια αυτής της προ-κατανόησης (Τζούμα 2006: 134). Με μία λέξη η ερμηνεία είναι αποκάλυψη. Η επιστήμη είναι επίσης μια μορφή αποκάλυψης αλλά προϋποθέτει την θεώρηση άλλων πιο σημαντικών επίπεδων που νοηματοφορούν τους οργανισμούς, πράγματα, ή τοπία που μας περιβάλλουν και περιλαμβάνουν προ-γνωστικές ή υπο-γνωστικές διαδικασίες κατανόησης. Πράγματι, ο Heidegger λέει ότι αυτές ακριβώς οι υπονοούμενες και κοινές πρακτικές που αποτελούν το κύριο υπόβαθρο ώστε οι ερμηνευόμενοι οργανισμοί, πράγματα, θέματα ή ζητήματα να είναι διαθέσιμα στην επιστήμη για περαιτέρω εμπειρική μελέτη (Heidegger, 1962: 122). **Επομένως η ερμηνεία τοποθετεί ότι επιθυμούμε να ερμηνεύσουμε στο πλαίσιο αυτών των κοινών προκαταλήψεων ή προ-αντιλήψεων για να αποκαλύψει νοηματικές συνδέσεις, οι οποίες είτε είχαν αποκρυφτεί είτε είχαν ξεχαστεί. Ο Tilden (1977: 9, 18) υπογραμμίζει την ίδια σημασία για την διερμηνεία στην δεύτερη και τέταρτη αρχή του αντίστοιχα όταν αναφέρεται στο ότι «η διερμηνεία είναι αποκάλυψη» και ότι η διερμηνεία δεν είναι διδασκαλία αλλά πρόκληση, και μάλιστα πρόκληση για ευαισθητοποίηση.**

Επιπρόσθετα, ο Heidegger θεωρεί και προτρέπει ότι μπορούμε να αποκαλύπτουμε άλλα είδη αλήθειας μέσω της τέχνης (Heidegger, 1971: 36, 46-56, 67-72), της στοχαστικής σκέψης (Heidegger, 1971: 181), της ηθικής αντανάκλασης (Heidegger, 1962: 344-346) και της προσήλωσης στις διαθέσεις και τα συναισθήματα ή γενικότερα σε αυτό που αποκαλούμε σήμερα «συναισθηματική νοημοσύνη»³⁰. **Η θεώρηση του Heidegger,**

³⁰ Γενικά συναισθηματική νοημοσύνη είναι [1] η κοινωνική ικανότητα του ατόμου να συνδιαλέγεται αποτελεσματικά με άλλους. Χαρακτηρίζεται από ενσυναίσθηση, αυτογνωσία, αυτορρύθμιση και έλεγχο των παρορμήσεων και ικανότητα επίλυσης των συγκρούσεων. Αποτελεί ουσιαστικά εκλαϊκευμένη

έρχεται σε πλήρη συμφωνία με την πέμπτη αρχή του Tilden που λέει ότι η διερμηνεία θα πρέπει να απευθύνεται «στην ολότητα της ύπαρξης του ατόμου και όχι σε μέρος αυτής»³¹. Η πρόσφατη έρευνα της περιβαλλοντικής ψυχολογίας σχετικά με το «συναίσθημα» και την περιβαλλοντική/πολιτισμική διερμηνεία (Orams, 1995; Webb, 2000, Weiler & Smith, 2009) παρέχει ένα ευρύ γνωστικό πλαίσιο και μπορεί να επαληθεύσει τουλάχιστον μερικώς τον Heidegger (Ablett & Dyer, 2009).

Εντούτοις, η προσπάθεια να εξηγηθούν οι συναισθηματικές εμπειρίες με βάση τις διανοητικές δομές ενός ατόμου (εάν δεν αποτελούν αντιφατικούς όρους) δεν προσφέρει κανένα αυτονόητο πλεονέκτημα ως βάση για την ερμηνεία πέρα από τη δυναμική συμμετοχή της ολότητας της ύπαρξης ενός ατόμου (νους, σώμα και συναισθήματα) στις διαμοιραζόμενες πολιτιστικές πρακτικές. Βιώνοντας έναν κόσμο πολλαπλάσιων πλαισίων και αλλαγών, η ανθρώπινη ύπαρξη υπό το πρίσμα της θεώρησης του Heidegger εμφανίζει πολυσχιδείς και δυναμικές ερμηνευτικές δυνατότητες του.

Η ποιητική τέχνη (στην οποία συμπεριλαμβάνεται η ποίηση, τα λυρικά αφηγήματα και το τραγούδι) είναι ένας άλλος τρόπος ερμηνείας για τον Heidegger (1977: 12) ο οποίος μας επιτρέπει να συσχετίσουμε, να αποκαλύψουμε και να προκαλέσουμε σημαντικές αλήθειες για το περιβάλλον. Ταυτόχρονα μια τέτοια προσέγγιση αντιστέκεται στους περιορισμούς που θέτει η λογική όταν εστιάζει στην μέτρηση ή στον έλεγχο. **Η θεώρηση αυτή είναι εντυπωσιακά σύμφωνη με τον Tilden (1977: 27), που υποστηρίζει ότι «ο περιβαλλοντικός διερμηνέας θα πρέπει να χρησιμοποιήσει την τέχνη, και η καλύτερη περίπτωση [ή αυτή] θα πρέπει να είναι η ποιητική».** Η ποιητική τέχνη, για τον Heidegger (1977: 3-35 & 2000), είναι ένας πολύ ενδιαφέρον τρόπος να μας αποκαλυφτούν μέσω του προφορικού και γραπτού λόγου οι δυνατότητες όλων των ειδών των εννοημένων προ-αντιλήψεων και προ-θεάσεων αλλά και των συνδέσεών τους.

Τα επιχειρήματα του Heidegger για τις ποικίλες ερμηνευτικές δυνατότητες του ανθρώπου έχουν πολλά να προσφέρουν στους περιβαλλοντικούς διερμηνείς. Δείχνουν την σημασία αξιολόγησης άλλων τρόπων κατανόησης ή βίωσης της αλήθειας οι οποίες είναι περισσότερο βασικές ή «πρωταρχικής σημασίας» από ότι η επιστημονική εξήγηση, αν χρησιμοποιούνται βέβαια ενεργά και όχι απλώς σαν περιγραφή της επιστημονικής/τεχνικής αλήθειας. **Ο Tilden (1977: 9, 47-54) είχε επίγνωση αυτών**

εκδοχή της πολλαπλής νοημοσύνης του Howard Gardner αναφορικά με τις έννοιες της ενδοπροσωπικής και διαπροσωπικής νοημοσύνης. [2] Σύμφωνα επίσης με τον Daniel Coleman, πρόκειται για ένα είδος νοημοσύνης που αποτελείται από πέντε βασικές ιδιότητες: την δυνατότητα αναγνώρισης των προσωπικών συναισθημάτων, την ικανότητα διαχείρισής τους, την αυτοκινητοποίηση, την ακριβή αναγνώριση των συναισθημάτων των άλλων και την ικανότητα διαχείρισης των διαπροσωπικών σχέσεων (Παπαδόπουλος, 2005: 578, Χουντουμάδη και Πατεράκη, 2005: 506)

³¹ Στα πλαίσια της περιβαλλοντικής διερμηνείας η πέμπτη αρχή του Tilden έχει επεκταθεί και καθιερωθεί η ερμηνεία της στα ελληνικά ως εξής: «Η διερμηνεία πρέπει να παρουσιάζει ένα θέμα ολοκληρωμένο και όχι σε αποσπασματική μορφή. Πρέπει, επίσης να απευθύνεται στο σύνολο του κοινού και όχι σε μέρος αυτού.».

των δυνατοτήτων του ανθρώπου όταν διαμόρφωνε την έκτη αρχή, σύμφωνα με την οποία η διερμηνεία που απευθύνεται σε παιδιά δεν πρέπει να είναι μια συντομευμένη εκδοχή αυτών που παρουσιάζονται στους ενήλικους, αλλά να ακολουθεί μια ριζικά διαμορφωμένη προσέγγιση, διότι τα παιδιά δεν έχουν αναπτύξει αφηρημένες αναλυτικές δεξιότητες στο επίπεδο των ενηλίκων. Κατά συνέπεια οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς, θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα επιμελείς στην αποκάλυψη, της αλήθειας που εμπεριέχεται στους μύθους, την λαογραφία, το αφήγημα, την τέχνη και ιδιαίτερα την ποιητική σε συνεργασία με την αποκάλυψη της αλήθειας της επιστήμης. Μολονότι, τα κέντρα ενημέρωσης και περιβαλλοντικής διερμηνείας δεν θεωρούνται από πολλούς το κατάλληλο περιβάλλον για απαγγελία ποιητικών συλλογών, πολλά τέτοια κέντρα στο εξωτερικό έχουν υιοθετήσει την αφήγηση ιστοριών και παραμυθιών (Pastorelli, 2004) ακόμα και τις θεατρικές παραστάσεις (Dierking, 1998: 62·Abram, 1996·Adler, 1989·Coleman & Crang, 2002·Crang, 1997·Doorne & Ateljevic, 2005·Edensor, 1998, 2000, 2001· Edensor & Kothari, 2004·Perkins & Thorns, 2001), τόσο για παιδιά όσο και για ενήλικους ως μέρος του προγράμματος περιβαλλοντικής ή/και πολιτισμικής διερμηνείας. Η Strauss (1996) και η Nanson (2005) παρέχουν μια υποδειγματική περιγραφή για το πώς η αφήγηση ιστοριών ή παραμυθιών³² αποτελεί μια διαδραστική, μυθιστορηματική, οπτικοακουστική εμπειρία ή οποία έχει σημαντική επίδραση στο μυαλό και στην ψυχή του ακροατηρίου σε τέτοιες περιοχές. Ο Αυδίκος (2002 αναφορά από Αγγελίδου και Τσιλιμένη 2009) αναφέρει ότι η αφήγηση ιστοριών ή παραμυθιών ερεθίζει τη φαντασία του ακροατή – μαθητή ή ενήλικα- και δημιουργεί ένα περιβάλλον διασκεδαστικό, επικοινωνιακό, συλλογικό συμβάλλοντας κυρίως στην διαμόρφωση μιας συναισθηματικής ατμόσφαιρας. Αυτή η ευνοϊκή ατμόσφαιρα πρόσληψης κάνει τη γνώση πιο προσιτή και πιο απολαυστική για τα παιδιά. Ειδικότερα, μέσω των παραμυθιών τα παιδιά ξεφεύγουν από τις λογοκρατούμενες και ορθολογικές διαδικασίες και δραπετεύουν από την καθημερινότητα. Αυτή η προσωρινή διαφυγή τα ηρεμεί και τους δίνει την δυνατότητα να αυξήσουν το αυτοέλεγχό τους. Η αναγέννηση της συγγραφής για τη φύση είναι μια δημοφιλής τάση (τόσο στην μυθιστοριογραφία όσο και στην μη-μυθιστοριογραφία) η οποία επιμαρτυρεί τις διαφορετικές μορφές συμμετοχής που αναζητεί το κοινό στο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον (Sharp, 2005: 358). Συμπερασματικά λοιπόν με βάση την θεώρηση του Heidegger (1971: 112) ίσως να είναι σημαντικό λάθος να θεωρούμε την ΠΔ ως μία διαδικασία η οποία περιορίζεται στην γνωστική εστίαση.

Ο τελευταίος φιλόσοφος με τον οποίο θα ασχοληθούμε στα πλαίσια αυτής της βιβλιογραφικής επισκόπησης είναι ο μαθητής του Heidegger ο Gadamer (1900-2003). Ο Gadamer (1977) κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στην «πολιτισμική παράδοση», «την προκατάληψη», την επικοινωνία και τον διάλογο, μας οδηγεί σε μία «συγχώνευση

³² Η αφήγηση ιστοριών (storytelling) είναι η αυτοσχέδια ιστόρηση και μετάδοση μια πραγματικής ή φανταστικής ιστορίας σε ένα ζωντανό κοινό (Nanson, 2005:3 αναφορά από Αγγελίδου και Τσιλιμένη 2009) ή η τέχνη της προφορικής περιγραφής πραγματικών ή φανταστικών γεγονότων. Μια ιστορία μπορεί να μεταδοθεί με ποικίλα αφηγηματικά μέσα, αλλά αυτό που χαρακτηρίζει την αφήγηση είναι ότι βασίζεται αποκλειστικά στον λόγο και τον αυτοσχεδιασμό (Αγγελίδου και Τσιλιμένη 2009).

οριζόντων» όπως την αποκαλεί, δηλαδή σε μία κοινή συνισταμένη συνολικής θεώρησης για την ερμηνευτική θεωρία (αναφορά από Ablett και Dyer 2009). Ουσιαστικά επεκτείνει της φιλοσοφικές θεωρήσεις των προηγούμενων στοχαστών για το πώς η προ-εννόηση των διαμοιρασμένων εμπειριών και πρακτικών (και όχι τόσο οι γνωστικές διαδικασίες του ανθρώπου) ενθαρρύνουν την ερμηνεία. Η θεώρηση του Gadamer παρουσιάζει τον αναπόφευκτο κοινωνικό χαρακτήρα του ερμηνευτικού κύκλου με την έννοια ότι η ερμηνεία πραγματοποιείται ενταγμένη μέσα σε ένα δίκτυο ιστορίας, γλώσσας και παράδοσης. (Gadamer, 1989: 358). Αναλαμβάνοντας να συνεχίσει την ερμηνευτική φιλοσοφία ο Gadamer, έχει ως κεντρική προβληματική το ζήτημα του αν μπορούμε να επιτύχουμε μια «αντικειμενική» γνώση των φαινομένων που παρατηρούμε. Η απάντησή του είναι αρνητική. Εκκινώντας από την περί αντίληψης θεωρία του Heidegger ότι κάθε κατανόηση ενός αντικειμένου/συμβάντος/γεγονότος περιλαμβάνει την προβολή πάνω στο αντικείμενο, ενός νοήματος που δεν είναι ενδιάθετο σ' αυτά, υποστηρίζει ότι οι ερμηνευτικές διαδικασίες της προβολής είναι ριζωμένες στην κατάσταση του ερμηνευτή (Χριστοφόρου 2001).

Υπό αυτό το πρίσμα η φύση και τα φυσικά αντικείμενα δεν είναι πράγματα τα οποία ερμηνεύουμε πριν από ή εκτός από τον πολιτισμό (Ablett και Dyer 2009). Πριν ο ερμηνευτής αρχίσει συνειδητά να ερμηνεύει τη φύση ή να κατανοεί το νόημα ενός φυσικού αντικειμένου, το έχει ήδη τοποθετήσει σε ένα ορισμένο πλαίσιο, το έχει πλησιάσει από μια συγκεκριμένη οπτική και έχει συλλάβει το νόημά του κατά έναν συγκεκριμένο τρόπο.

Δεν υπάρχει ένα ουδέτερο σημείο αφετηρίας, από το οποίο μπορούμε να εμποτεύσουμε το «πραγματικό» νόημα της φύσης ή ενός φυσικού αντικειμένου. Το νόημα κάθε αντικειμένου είναι επομένως προκαθορισμένο από τις προσδοκίες του ερμηνευτή, οι οποίες με τη σειρά τους καθορίζονται από τις συνθήκες ζωής του. Για τον Heidegger αυτό σημαίνει ότι είμαστε «ριγμένοι στον κόσμο» και ο Gadamer προσυπογράφει:

«Ο Heidegger σωστά επέμεινε στο ότι αυτό που ονόμασε ριζισμό και αυτό που ονόμασε προβολή πάνε μαζί. Έτσι, δεν υπάρχει κατανόηση και δεν υπάρχει ερμηνεία στην οποία το σύνολο αυτής της υπαρκτικής δομής να μην λειτουργεί —ακόμη κι αν η πρόθεση του ερευνητή δεν είναι άλλη απ' το να διαβάσει 'τι είναι εκεί' και να συμπεράνει από πηγές 'πώς πραγματικά ήταν» (Ξηροπαϊδης, 2008: 41).

Ο Gadamer, λοιπόν, ακολουθεί τον Heidegger στη σύνδεση της κατανόησης με τα ενδιαφέροντα του ερμηνευτή. Συνδέει όμως πιο emphaticά τα ενδιαφέροντα αυτά με την ιστορία. Αυτό σημαίνει ότι η προ-κατανόηση, που μας συνοδεύει κατά τη διαδικασία ερμηνείας, δεν είναι μια προσωπική εμπειρία, ακαθόριστη και αφηρημένη, αλλά έχει αναπτυχθεί και διαμορφώνεται μέσα στους κόλπους της ιστορικής παράδοσης στην οποία ανήκουμε. Η γνώση που ένα άτομο έχει για ένα συγκεκριμένο αντικείμενο δεν είναι προϊόν μόνο δικό του αλλά της ιστορίας την οποία εξηγεί και μετασχηματίζει μέσω της γλώσσας στις τρέχουσες κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, τα αφηγήματα και τις συνομιλίες ως πολιτισμική κληρονομιά (Ablett και Dyer 2009). Αυτή η καθορίζουσα δύναμη της παράδοσης πάνω στα άτομα, που, ακόμη κι όταν την απορρίπτουν ή

αντιδρούν, παραμένουν καθορισμένα από αυτήν, δηλώνεται από τον Gadamer με τον όρο «αποτελεσματική ιστορία» (στα γερμανικά αποδίδεται ως Wirkungsgeschichte) (Χριστοφόρου 2001: 148-149). Κατά συνέπεια, όπως αναφέρουν οι Ablett και Dyer (2009), η πηγή του νοήματος, σε οποιαδήποτε περιβαλλοντική και πολιτισμική διερμηνεία εκπορεύεται πρωτίστως από την πολιτισμική παράδοση και την μετεξέλιξή της και όχι τόσο στην υποκειμενική αντίληψη. Αν η παράδοση είναι η πηγή του νοήματος συνεπάγεται ότι το νόημα δεν είναι «εγγενές» στο αντικείμενο ή γεγονός ή θέμα ή ζήτημα ερμηνείας. Αυτό σημαίνει ότι το «ίδιο» φυσικό αντικείμενο ή ακόμα η ίδια περιοχή μπορεί να έχει διαφορετική σημασία σε διαφορετικές ομάδες κοινού.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρωτοκαθεδρίας της πολιτισμικής παράδοσης στον προσδιορισμό του νοήματος είναι αυτό που αναφέρουν οι Ablett και Dyer (2009): οι Βόρειοι Αμερικάνοι, προσδιορίζουν το αντίθετο του αστικού περιβάλλοντος με τον όρο «αγριότοπος/ερημιά», (Mugerauer, 1995; Zimmerman, 1992), ενώ στο Briton της Βρετανίας μπορεί να χρησιμοποιούν τον όρο «εξοχή» ή «ύπαιθρο» (Aldridge, 1975; Grace, 1996), ή ένας μη-γηγενής Αυστραλός μπορεί να αναφέρεται στην «θαμνώδη περιοχή» ή «στο εσωτερικό»(Seddon, 1997; Sharp, 2005) ενώ ένας Αυστραλός μπορεί να αναφέρεται στην «χώρα» (Zeppel et. al. 2003). Όλοι αυτοί οι όροι δεν είναι ούτε διαφανείς περιγραφές, ούτε (εκτός από κάποιες ομοιότητες) συνώνυμες. Κάθε όρος δείχνει την σημασία της «αίσθησης του τόπου» ενταγμένη στην διαδικασία προ-κατανόησης νοημάτων και πρακτικών. Οι διαδικασίες αυτές, προκύπτει από την εξέλιξη και συνύφανση των μεταβαλλόμενων παραδόσεων. Αναφερόμενος σε αυτές τις παραδόσεις, ο Gadamer (1990: 288) υπογραμμίζει ότι δεν είναι απαραίτητο να χαρακτηρίζονται ως «εθνικές», ομογενείς, στατικές ή αμοιβαία αποκλειόμενες. Αντίθετα υποστηρίζει ότι αυτή η μεταβαλλόμενη κατανόηση της παράδοσης είναι εν πολλοίς υπεύθυνη για την σύνδεση ανθρώπων και τοπίων. Κατά συνέπεια οδηγεί στο μόνο αληθινό κάθε φορά νόημα, με την έννοια ότι είναι αυτό που ο άνθρωπος μπορεί κάθε φορά να κατανοήσει εξαιτίας της ιστορικότητας της ύπαρξής του (Τζούμα, 2006). Ενώ οι άνθρωποι μοιράζονται κοινές παραδόσεις, καμία κατανόηση δεν περιλαμβάνει όλες της διαστάσεις και όψεις μιας παράδοσης. Όλοι έχουμε περιορισμένο «ορίζοντα κατανόησης» ή «φάσμα οράματος από μια ιδιαίτερη πλεονεκτική θέση» (Gadamer, 1989: 143).

Σύμφωνα λοιπόν με την άποψη του Gadamer, η γλώσσα³³ και η παράδοση «προ-διαμορφώνουν» την εμπειρία μας για έναν τόπο ή για ένα αντικείμενο πριν συναντήσουμε τον επαγγελματία περιβαλλοντικό διερμηνέα. Έτσι όταν ο Tilden (1977: 9, 11-17) αναφέρει στην πρώτη του αρχή ότι θα πρέπει η ΠΔ «να συσχετίζεται αυτό που παρουσιάζεται με κάτι από την προσωπικότητα ή εμπειρία του επισκέπτη» ουσιαστικά υπογραμμίζει την σημασία να λαμβάνουν υπόψη τους οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς την κοινωνική διάσταση αυτής της εμπειρίας. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη πως αυτή η προσωπική εμπειρία έχει εκ

³³ Η γλώσσα είναι ο καθολικός φορέας μέσω του οποίου πραγματοποιείται κάθε κατανόηση. Ο τρόπος της πραγματοποίησης της κατανόησης είναι η ερμηνεία (Gadamer, 1989: 846)

των προτέρων διαμορφωθεί από την γλώσσα και την κοινωνικό-ιστορική παράδοση. Ένας άλλος όρος για την αδιερεύνητη προ-θέαση της παράδοσης - η οποία έχει διαμορφώσει την προηγούμενη εμπειρία και διαμέσου της οποίας αναγιγνώσκουμε τις νέες εμπειρίες σε ότι μας περιβάλλει- είναι η «προκατάληψη». Ωστόσο, ο Gadamer δεν αποδέχεται την παραδοσιακή αρνητική άποψη της προκατάληψης ως τροχοπέδη για την κατανόηση. Οι προκαταλήψεις μπορεί να είναι διαστρεβλωτικές αλλά μπορούν επίσης να παρέχουν μια πλεονεκτική θέση κατανόησης (Gadamer, 1989: 143). Τέτοιες προκαταλήψεις ή προ-κατανοήσεις είναι η αφετηρία για οποιαδήποτε ερμηνεία, διότι παρέχουν τα εργαλεία σε εμάς για να προσδιορίσουμε και να διερευνήσουμε τα πράγματα που αντιμετωπίζουμε. Όταν αντιμετωπίζουμε κάτι το οποίο δεν κατανοούμε, τότε οι προκαταλήψεις μας προκαλούνται να αλλάξουν προκειμένου να κατανοήσουμε (Arnold & Fischer, 1994: 57).

Παρά λοιπόν τον επι-καθορισμό μας από τις ιστορικές συνθήκες της παράδοσης και τον περιορισμένο ορίζοντα αντίληψης εξαιτίας των προκαταλήψεων μας, ο Gadamer (1989: 846) υποστηρίζει ότι η κατανόηση ενός αντικείμενου, που ανήκει σε μια άλλη παράδοση-προκατάληψη, είναι δυνατή, διότι η ερμηνευτική κατανόηση έχει το χαρακτήρα διαλόγου. Αυτό σημαίνει ότι η ιστορική μας τοποθέτηση περιγράφει βέβαια τα όρια του νοήματος, που ένα αντικείμενο μπορεί να έχει για μας, αλλά, από την άλλη, η αλήθεια του αντικείμενου, καθορισμένη από την παράδοση, στην οποία αυτό εντάσσεται, μας προκαλεί να ξανασκεφτούμε την τοποθέτησή μας και να προχωρήσουμε σε μία νέα κατανόησή της. Το τι μας «λέει» ένας τόπος ή ένα αντικείμενο/θέμα/ζήτημα εξαρτάται από το είδος των ερωτημάτων που μπορούμε να του απευθύνουμε από τη δική μας ιστορική σκοπιά, αλλά και από την απάντηση που μπορεί να μας δώσει εκείνο τοποθετημένο στη δική του ιστορία. Περιγράφοντας την κατανόηση ως μια μορφή διαλόγου, ο Gadamer επισημαίνει ότι το επιτυχές αποτέλεσμα της διαδικασίας δεν ευνοεί ούτε τις αρχικές αντιλήψεις του ερμηνευτή ούτε την αλήθεια του αντικείμενου/θέματος/ζητήματος. Αντίθετα, όπως το αποτέλεσμα του γνήσιου διαλόγου δεν ταυτίζεται με τις πρότερες αντιλήψεις οποιουδήποτε εκ των δύο συζητητών, αλλά αποτελεί μία νέα σύλληψη του επί συζήτηση θέματος, έτσι και το αποτέλεσμα της ερμηνευτικής κατανόησης ενός τόπου ή αντικείμενου/θέματος /ζητήματος δεν συμπίπτει ούτε με την κυριαρχία των προκαταλήψεων του ερμηνευτή ούτε με εκείνη των αξιώσεων της παράδοσης στην οποία ανήκει ο τόπος ή το αντικείμενο/θέμα/ζήτημα.

Η ερμηνεία για τον Gadamer (1989: 362) αρχίζει λοιπόν με την διαδικασία ερωτοαποκρίσεων σχετικά με το αντικείμενο/θέμα/ζήτημα/φαινόμενο που επιθυμεί κανείς να ερμηνεύσει. Πρόκειται ουσιαστικά για μια επικοινωνιακή δράση παρόμοια με την δράση της επικοινωνίας που βασίζεται στην γνωστική ψυχολογία. Η κύρια όμως διαφορά μεταξύ των δύο επικοινωνιακών προσεγγίσεων έγκειται στο ότι η επικοινωνία είναι προπλασμένη με βάση το διάλογο και την συζήτηση και όχι με την μονόπλευρη μετάδοση ενός μηνύματος. Στην επικοινωνία, που βασίζεται στον διάλογο, ο ρόλος του πομπού και του δέκτη είναι περισσότερο «φρευστός» και αμφίδρομος. Υπάρχει δηλαδή μια ανταλλαγή προ-κατανοήσεων, σημείων-συμβόλων και αφηγήσεων. Αυτό φυσικά

μπορεί μόνο να συμβεί εάν και οι δύο πλευρές είναι προετοιμασμένες να ακούν και να κατανοήσουν έναν διαφορετικό «ορίζοντα» μιας ιδέας ή άποψης (Gadamer, 1989: 347). Αυτό σημαίνει ότι οι συμμετέχοντες είναι διατεθειμένοι να επανεξετάσουν τις ιδέες και τα συναισθήματα τους για οποιοδήποτε θέμα, επιτρέποντας στους συνομιλητές τους να αναγνώσουν και να εξετάσουν τις απόψεις τους υπό το πρίσμα των εμπειριών και των συνθηκών που αυτοί βρίσκονται. Επίσης, σε έναν γνήσιο διάλογο είμαστε προετοιμασμένοι να αποδεχτούμε ότι μια διαφορετική κατανόηση για ένα θέμα μπορεί να είναι σωστή και κατά συνέπεια να αλλάξουμε την δική μας. Παράλληλα, εμείς έχουμε την δυνατότητα να εξετάσουμε την οπτική του συνομιλητή μας και να προκαλέσουμε αλλαγή στην κατανόηση των συνομιλητών μας. Παρόλο λοιπόν που κάποιος από τους συνομιλητές μας έχουν μεγαλύτερη πρόσβαση στην πληροφορία εν συγκρίσει με κάποιος άλλος, κανείς συμμετέχων σε μια συζήτηση δεν κατέχει όλη τη σοφία για ένα θέμα. Η κατανόηση που προκύπτει μέσα από το διάλογο δεν προέρχεται από την επιβολή μιας συμφωνίας αλλά από την πεποίθηση για την ορθότητά της (κατανόηση) μέσα από την διαδραστική αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων. Ιδανικά λοιπόν, ο διάλογος προσφέρει την δυνατότητα της συνεχούς μάθησης, της αμοιβαίας αξιολόγησης και αλλαγής.

Σύμφωνα με τον Gadamer η ερμηνεία είναι μια λειτουργία της επικοινωνίας που βασίζεται στο διάλογο και οι παραδόσεις εντός, εκτός και επί-ταυτά είναι το πεδίο στο οποίο λαμβάνει χώρα ο διάλογος. Σε συνθήκες διαλόγου επικοινωνούμε όχι μόνο με τους φυσικά παρόντες και συμμετέχοντες αλλά ταυτόχρονα κινητοποιούμε τις προθέσεις ή τις πολιτιστικές παραδόσεις για μια περιοχή ή ένα αντικείμενο οι οποίες και επιστρατεύονται για να θέσουν ερωτήσεις οι συμμετέχοντες στο διάλογο (Ablett και Dyer, 2009). Σε αυτή τη διασταύρωση παρόντων και παρελθόντων αντιλήψεων σύμφωνα με τον Gadamer (1989: 273, 374) εναπόκειται η πιθανότητα της «συγχώνευσης οριζόντων»³⁴. Κατανοώντας την μεταβολή προκαλείται και η αλλαγή των συμμετεχόντων. Για παράδειγμα, μπορεί κανείς να επισκέπτεται ένα Εθνικό Πάρκο έχοντας κατά νου την οικονομική ή την αισθητική του αξία αλλά συζητώντας με τους επισκέπτες ή τους περιβαλλοντικούς διερμηνείς, θα μπορούσε να λάβει υπόψη την βιολογική αξία του πάρκου και ειδικότερα την σημασία που έχει το πάρκο αυτό για την διατήρηση της βιοποικιλότητας και για την ισορροπία ενός ευαίσθητου οικοσυστήματος. Ίσως μέσα από μια διαδικασία διαλόγου να μπορούν να δουν τα δάση υπό νέο πρίσμα και έτσι να αναθεωρούν τις πεποιθήσεις, συναισθήματα και δράσεις τους. Άλλο παράδειγμα μπορεί να αποτελεί η περίπτωση κατά την οποία οι επισκέπτες σε ένα αυθεντικά παλαιό δάσος στον αναπτυσσόμενο κόσμο, ενημερώνονται για την οικονομική υστέρηση που τυχόν υφίστανται οι τοπικοί κάτοικοι από την μη-διατήρηση

³⁴ Η επαφή με το διαφορετικό οδηγεί σε μια καινούργια θέαση της θέσης του ερμηνευτή και κατά συνέπεια σε ενσωμάτωση σε μια διαφορετική, πιο πλουραλιστική παράδοση. Κατανοούμε κάτι όταν ο «ορίζοντας» των δικών μας ιστορικών νοημάτων και υποθέσεων «συγχωνεύεται» με τον «ορίζοντα» του τόπου ή ενός αντικειμένου. Έτσι, μπαίνουμε στον «ξένο» κόσμο ενός τόπου αλλά συγχρόνως το τραβούμε στον δικό μας νοηματικό χώρο, επιτυγχάνοντας μια πληρέστερη κατανόηση του εαυτού μας. Ο Gadamer ορίζει το αποτέλεσμα αυτής της μη αναλυτικής «συνεύρεσης» ως «συγχώνευση οριζόντων» (Χριστοφόρου 2001: 152)

ενός τέτοιου δάσους. Δεδομένου ότι διατήρηση ενός τέτοιου δάσους είναι απίθανο να είναι επιτυχής χωρίς την υποστήριξη των τοπικών κατοίκων, οι διερμηνείς προωθούν και καθιερώνουν στο πρόγραμμα ΠΔ μαζί με την ανάγκη διατήρησης και την ευκαιρία οικονομικής αναβάθμισης της εγγύτερης περιοχής που βρίσκεται πέριξ του δάσους (Boo, 1990). Τέτοιου είδους προσεγγίσεις είναι απίθανο να έχουμε όταν η περιβαλλοντική και πολιτισμική κληρονομιά ερμηνεύεται από έναν περιβαλλοντικό διερμηνέα που τα ερείσματα του ερμηνευτικού λόγου προέρχονται από την κυρίαρχη πολιτισμική ιστορία χωρίς να ενθαρρύνει την ενεργή συμμετοχή του κοινού/ακροατηρίου.

Σύμφωνα με την ερμηνευτική θεωρία του Gadamer (Τζούμα 2006: 140-162), ο επαγγελματίας περιβαλλοντικός διερμηνέας, όπως και ο επισκέπτης ευρίσκεται στην ίδια πολιτισμική παράδοση και φέρει και αυτός προκαταλήψεις, οι οποίες αντικατοπτρίζονται στην ερμηνευτική του πρακτική και παρουσίαση. Η παράδοση που επικρατεί σε προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας σε προστατευόμενες περιοχές είναι η προώθηση της ιδέας διατήρησης περιβάλλοντος μέσω της τεχνικής της αποκάλυψής της, μιας τεχνικής η οποία ωστόσο έχει πολλές παραλλαγές. Ο Aldridge (1992: 67-73), μετά από μια σύντομη βιβλιογραφική επισκόπηση της δυτικής φιλοσοφίας, προσδιόρισε 26 διαφορετικές ιδέες διαλόγου οι οποίες συνεχίζουν να επηρεάζουν τις πρακτικές διατήρησης ακόμα και σήμερα. Στα περισσότερα σύγχρονα πλαίσια διερμηνείας της περιβαλλοντικής και πολιτισμικής κληρονομιάς, η ερμηνευτική παράδοση αντλεί τις απαραίτητες πληροφορίες από την επιστήμη. Ταυτόχρονα όμως φιλτράρονται από την πολιτισμική κουλτούρα του περιβαλλοντικού διερμηνέα. Προς αυτή την κατεύθυνση ο Gadamer συμβουλεύει τους ερμηνευτές που επιδιώκουν να κατανοήσουν κάτι, όχι μόνο να μην καταστέλλουν τυχόν προκαταλήψεις που μπορεί να έχουν για το συγκεκριμένο θέμα αλλά να τις δηλώνουν ρητά και να είναι προετοιμασμένοι να εξεταστούν για αυτές σχετικά με την ορθότητα τους από τους συνομιλητές τους. Η διαδικασία αυτή προϋποθέτει ότι ο επαγγελματίας ερμηνευτής και στην προκειμένη περίπτωση ο περιβαλλοντικός διερμηνέας καλείται να έχει υψηλά αντανακλαστικά. Αυτά τα αντανακλαστικά αφορούν την ικανότητα να προσδιορίζει με σαφήνεια και ακρίβεια τόσο για τους ίδιους όσο και για το ακροατήριο του, εκείνες τις παραδόσεις στις οποίες τόσο εκείνος (ο περιβαλλοντικός διερμηνέας) όσο και οι φυσικές περιοχές τις οποίες καλείται να ερμηνεύσει – ενυπάρχουν. Ταυτόχρονα, τα αντανακλαστικά αυτά αφορούν και τις αξίες και προ-θεάσεις οι οποίες τελικά διαμορφώνουν και την ερμηνεία του (Χριστοφόρου, 2001).

Οι αντανακλαστικές δεξιότητες τόσο για τους ίδιους -τους ερμηνευτές- όσο και για την παράδοση έχουν εφαρμογές στην εκπαίδευση των επαγγελματιών περιβαλλοντικών διερμηνέων. Σημαίνει ότι επιπρόσθετα της επιστημονικής εξειδίκευσης, της τεχνικής αρτιότητας οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς είναι σημαντικό να είναι ενήμεροι για την ποικιλία των συνεχώς μεταβαλλόμενων πολιτιστικών, ιστορικών, λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών πτυχών της παράδοσης οι οποίες εμποτίζουν τις ευρύτερες απόψεις του κοινού για την φυσική και πολιτισμική κληρονομιά και την «αίσθηση του ανήκειν» σε μια φυσική ή /και πολιτιστική περιοχή. Κάτι τέτοιο είναι περισσότερο εμφανές σε

περιοχές πολιτιστικής κληρονομιάς ιδιαίτερης ιστορικής αξίας. Εντούτοις, οι ιστορικές έρευνες που απευθύνονται στην φύση ολοένα και αυξάνονται (Sharp, 2005). Αυτή η τάση αντικατοπτρίζεται ολοένα και περισσότερο στο πεδίο των οικολογικών ανθρωπιστικών σπουδών (Rose & Robin, 2004). Τέτοιου είδους προσεγγίσεις προωθούν παραδόσεις η υιοθέτηση των οποίων θα μπορούσε να ωφελήσει τους επαγγελματίες περιβαλλοντικούς διερμηνείας και τα ινστιτούτα ΠΔ.

Η κατανόηση θεωρείται λοιπόν μια παραγωγική διαδικασία, παιδευτική για τον ερμηνευτή, που διενεργείται χάρη στο εύρος της αντίληψης του τελευταίου. Στο μέτρο που η «συγχώνευση των οριζόντων» αποκλείει την ιδέα μιας ολικής και απόλυτης γνώσης, είναι εμφανές ότι τα άτομα δεν ζουν εγκλωβισμένα μέσα σε μία μοναδική παράδοση και ότι η σκέψη τους δεν κινείται μέσα σε ένα κλειστό σύστημα προκαταλήψεων. Η διαπίστωση αυτή αξίζει να σημειωθεί ακόμα και σε περιπτώσεις, όπως οι δυτικές κοινωνίες, όπου οι παραδόσεις είναι κυρίαρχες. Παράλληλα, η διαπίστωση αυτή, υποδηλώνει και την ανάγκη πάντα να αναδύονται ανταγωνιστικά ρεύματα ή συμπτυκνωμένες ερμηνείες εν μέσω της «ίδιας» παράδοσης, βάση της οποίας καλούμαστε να ερμηνεύσουμε ένα φαινόμενο. Η τάση αυτή αποτελεί σημαντικό επιχείρημα για την υποστήριξη της ερμηνευτικής θεωρίας του Gadamer έναντι της κριτικής που έχει δεχθεί κατά καιρούς από άλλους φιλοσόφους όπως από τους Apel (1984) και Habermas (1990). Συγκεκριμένα οι επικριτές της θεωρίας του Gadamer υποστήριζαν αφενός ότι η αγκίστρωση της ερμηνευτικής στην παράδοση, ουσιαστικά αποδυναμώνει σημαντικά την δυνατότητα επιρροής της παράδοσης στην ερμηνεία ενός φαινομένου και αφετέρου ότι μια κριτική στην παράδοση θα πρέπει ουσιαστικά να γίνεται όχι εκ των έσω – ευρισκόμενοι δηλαδή μέσα στην παράδοση - αλλά αποστασιοποιημένα. Σε ανταπόκριση αυτών των κριτικών ο Gadamer (1990: 288) υποστήριξε ότι η «παράδοση» δεν θα πρέπει να είναι προσκολλημένη στο παρελθόν αλλά «υπάρχει μόνο όταν μεταβάλλεται συνεχώς σε κάτι άλλο από αυτό που είναι». Επομένως εστιάζει σε μια δυναμική, αυτοελεγχόμενη και δημιουργική αντίληψη της παράδοσης. Υπό αυτό το πρίσμα, η ερμηνευτική είναι μια αυθεντικά «κριτική προοπτική» ικανή να διερευνά και να αλλάζει την κυρίαρχη ερμηνεία τόπων και αντικειμένων ακριβώς επειδή οι παραδόσεις εμπεριέχουν εκ των προτέρων όλα εκείνα τα ηθικά ερείσματα για κριτική και αναθεώρησή τους (Prasad, 2002: 23). Αυτά τα ερείσματα μπορούν να αναθεωρηθούν και να επεκταθούν διαμέσου συνεχών πρακτικών ερμηνείας και επαν-ερμηνείας. Ο φιλόσοφος Charles Taylor (1993) υποστηρίζει την άποψη του Gadamer και υποστηρίζει ότι οποιαδήποτε ιστορική παράδοση πάντα περιέχει μια ποικιλία «εσωτερικών αγαθών» τα οποία έχουν χαθεί ή καλύπτονται. Ως εκ τούτου η διαδικασία ερμηνευτικής ανάκτησης, έχει την δυνατότητα να ξεπεράσει όλες τις δοξασίες μας θεωρώντας ότι είμαστε ικανοί να εγκρίνουμε ορισμένες πρακτικές στο όνομα αυτών των αγαθών (Taylor, 1993: 355). Η ερμηνευτική υπό αυτή την ευρεία άποψη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την συνεχή αναθεώρηση και κριτική ανακλαστική αλληλεπίδραση των ποικίλων ιστοριών που διαμορφώνουν και αναμορφώνουν την ταυτότητα της πολιτισμικής κληρονομιάς.

Η εστίαση του Gadamer στον πολιτιστικά προσανατολισμένο, διαλογικό και κριτικά αντανακλαστικό χαρακτήρα της ερμηνείας συμπληρώνει τις σύγχρονες θεωρίες κοινωνικής μάθησης στην εκπαίδευση. Ο Dierking (1998: 58-61) παραθέτει αυτές τις προσεγγίσεις και αναφέρεται σε πολυάριθμες μελέτες των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων άτυπης εκπαίδευσης όπου η διαλογική ερμηνεία είναι προφανής. Δυο σημαντικές τέτοιες προσεγγίσεις που έχουν εκτενώς συνδεθεί με την ερμηνευτική είναι ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός (Hooper-Greenhill, 1999: 4) και οι ενεργές κοινωνικο-πολιτιστικές θεωρίες μάθησης (Burbules, 1993· Burbules & Bruce, 2001). Οι θεράποντες του επιστημονικού πεδίου της γνωστικής ψυχολογίας έχουν επίσης υιοθετήσει κάποιες ιδέες από αυτές τις προσεγγίσεις. Η πρόσφατη εφαρμογή αυτών των ιδεών στην πολιτισμική διερμηνεία και συγκεκριμένα στα μουσεία είναι πάντα ευπρόσδεκτη (για παράδειγμα, ο Hein (1999) εφαρμόζει την ερμηνευτική στο “κονστρουκτιβισμό” και οι Koran et al. (2000) στην “εδραιωμένη γνώση”). Ωστόσο, ενώ αυτές οι εφαρμογές επιμερίζονται στα πλαίσια ενός ομοιογενούς γνωστικού μοντέλου ερμηνείας εξακολουθούν και αντιπροσωπεύουν δυο ανταγωνιστικές εξηγήσεις (Packer & Goicoechea, 2000).

Αντίθετα, με την τελευταία διαπίστωση η φιλοσοφική ερμηνευτική του Gadamer μπορεί να συμβάλει στην συμφιλίωση των αντικρουόμενων τάσεων του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού και των κατεστημένων κοινωνικών-πολιτισμικών προοπτικών της μάθησης. Παράλληλα, η θεωρία της φιλοσοφικής ερμηνευτικής υπογραμμίζει την ενεργή συμμετοχή, μέσω του διαλόγου και της αυτό-αντίδρασης των συμμετεχόντων ως σημαντικά στοιχεία της ερμηνείας. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση ουσιαστικά δημιουργούμε νόημα με τους άλλους και πολλαπλές ερμηνείες είναι πιθανές. Από την άλλη πλευρά, ο Gadamer επιμένει ότι οι αναδυόμενες πολιτισμικές παραδόσεις οι οποίες καθιερώνονται με κοινωνικά και γλωσσολογικά κριτήρια, ουσιαστικά προϋποθέτουν και περιορίζουν το εύρος των πιθανών ερμηνειών. Με βάση λοιπόν τις παραπάνω προσεγγίσεις ο Gadamer, υποστηρίζει μια ερμηνευτική διαδικασία ή οποία προσπαθεί να αποφύγει τις ακραίες μορφές τόσο της αντικειμενικής υπεραπλούστευσης όσο και του υποκειμενικού σχετικισμού. Στην προσπάθεια διεύρυνσης του θεωρητικού υποβάθρου της περιβαλλοντικής και πολιτισμικής διερμηνείας με βάση την θεώρηση του Gadamer η ερμηνευτική μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις. Αρχικά, θα πρέπει να αναθεωρηθεί το αποτέλεσμα της διερμηνείας όπως προτείνουν ένας σημαντικός αριθμός ερευνητών. Το αποτέλεσμα της ερμηνείας του περιβάλλοντος είναι ένας στόχος, ο οποίος ανήκει εξίσου τόσο στους επισκέπτες όσο και στον περιβαλλοντικό διερμηνέα (π.χ. Hooper-Greenhill, 1999; Uzzell, 1998: 19). Το ακροατήριο ή κοινό που συμμετέχει σε ένα πρόγραμμα ΠΔ θα πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι συνεργάτες με τον επαγγελματία περιβαλλοντικό διερμηνέα και ισότιμα μέλη στο διάλογο. Όλοι οι συμμετέχοντες λοιπόν είναι ενεργά μέλη στη διαδικασία περιβαλλοντικής διερμηνείας και ως εκ-τούτου θεωρούνται εν δυνάμει διερμηνείς. Σε αυτό το πλαίσιο, προσφέρεται χώρος για εποικοδομητικό διάλογο μεταξύ του περιβαλλοντικού διερμηνέα και των ποικίλων ομάδων των επισκεπτών (με διαφορετικά δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά). Η δυνατότητα αυτή είναι πολύτιμη σε οικοτουριστικές ή/και προστατευόμενες φυσικές περιοχές.

Η δεύτερη κύρια συμβολή της ερμηνευτικής προσέγγισης στην περιβαλλοντική και πολιτισμική διερμηνεία έχει να κάνει με τον ρόλο του επαγγελματία περιβαλλοντικού διερμηνέα. Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας δεν μπορεί ούτε πρέπει να επιχειρεί να ελέγχει ή να χειραγωγεί τα μηνύματα που μπορεί να αποκομίζει το κοινό από μία περιοχή ή μετά από ένα πρόγραμμα περιβαλλοντικής διερμηνείας. Εντούτοις, οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς έχουν την ευθύνη να πάρουν θέση σχετικά με τη σημασία της περιοχής και να ενθαρρύνουν τους επισκέπτες να αντικατοπτρίζουν την δική τους σχέση με την οικολογική ή πολιτισμική αξία των πόρων ως διαρκή ανησυχία και ενδιαφέρον. Για να βελτιστοποιηθεί η μάθηση στις οικοξεναγήσεις, ο επίσημα πιστοποιημένος περιβαλλοντικός διερμηνέας θεωρείται απαραίτητος όντας κατάλληλα ενημερωμένος και καταρτισμένος για τον φυσικό ή πολιτισμικό πόρο και αναλαμβάνει τον ρόλο του συντονιστή για μια αντίστοιχη συζήτηση σχετικά με αυτό το πόρο (Ablett & Dyer 2009) . Υπό αυτό το πρίσμα όπως υπογραμμίζουν οι Christie και Mason (2003), ο περιβαλλοντικός διερμηνέας καλείται να λειτουργήσει έχοντας υψηλά κριτικά αντανακλαστικά σε μια εκπαιδευτική και ηθική μετασχηματιστική διαδικασία. Ούτως ή άλλως και σε συμφωνία με την θεώρηση του Gadamer ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα ή οικοοικοξεναγού είναι να είναι ο εισηγητής των προβληματισμών, να θέτει αφυπνιστικές ερωτήσεις, διατηρώντας με αυτόν τον τρόπο ζωντανό το ενδιαφέρον για συζήτηση ενθαρρύνοντας την ποικιλία των απόψεων και υπερβαίνοντας το μονολεκτικό «συμφωνώ ή διαφωνώ» (Gadamer, 1989: 270 αναφορά από Ablett & Dyer 2009). Επίσης, σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι σε αυτήν την αλληλεπιδραστική επικοινωνία μεταξύ περιβαλλοντικού διερμηνέα και κοινού είναι σημαντικό ο περιβαλλοντικός διερμηνέας να αντιλαμβάνεται να ακούει και να αποδέχεται τους περιορισμούς των γνώσεων του. Τέλος ανεξάρτητα από την συμβολή του περιβαλλοντικού διερμηνέα ο διάλογος δεν θα πρέπει σταματά όταν ο επισκέπτης αποχωρεί από την περιοχή. Προς αυτή την κατεύθυνση σημαντική είναι η δυνατότητα να πάρει ο επισκέπτης μαζί του ενημερωτικά φυλλάδια, βιβλία, προσκλήσεις για περαιτέρω δραστηριότητες.

Εν κατακλείδι, θα μπορούσε να υπογραμμιστεί η συνεισφορά της φιλοσοφικής ερμηνευτικής στην εναλλαγή των μέσων και της τεχνολογίας στο οικοτουρισμό. Αρκετοί τουριστικοί πράκτορες και φορείς έχουν μετατρέψει τις παραδοσιακές πρακτικές ξενάγησης των προγραμμάτων ΠΔ, σε μια μορφή εκπαιδευτική διασκέδασης «edu-tainment». Αυτό που είναι σημαντικό από την ερμηνευτική οπτική δεν είναι η παρουσία της διασκέδασης αυτής καθαυτής αλλά περισσότερο εάν τα συγκεκριμένα προγράμματα και πρακτικές ενεργοποιούν τους επισκέπτες να συμμετέχουν στην διαδικασία του ερμηνευτικού κύκλου (Ablett και Dyer 2009). Όπως αναφέρει ο Veverka (2000), το εκπαιδευτικό συστατικό του πολιτιστικού τουρισμού ή/και του οικοτουρισμού είναι και το διακριτό χαρακτηριστικό και δεν θα έπρεπε να είναι στείρο ή διδακτικό. Η φιλοσοφική ερμηνευτική θεωρία του Gadamer (1989: 92) υποστηρίζει αυτή την άποψη και προτείνει το «θεατρικό παιχνίδι» να έχει ένα ενεργό ρόλο στην διερμηνεία επειδή επιτρέπει στους συμμετέχοντες να αναστέλλουν την αυτό-συνείδηση και να συμμετέχουν με την φαντασία τους στην δραστηριότητα που τους εμπλέκει ένα πρόγραμμα ΠΔ. Μια τέτοια συμμετοχή κατά τον Gadamer, δεν έχει άλλο αντικείμενο

από την ίδια τη συμμετοχή για τους μετέχοντες ενώ η αποξένωση από το «αληθινό» μπορεί και καθιστά ικανή την μάθηση και τελικά την αλλαγή.

2.2.2.7 Συμπεράσματα

Αυτό το κεφάλαιο ξεκίνησε σημειώνοντας ότι παρά τα αναδυόμενα σημάδια ποικιλίας, το κυρίαρχο πλαίσιο αναφοράς στο πεδίο της πολιτισμικής διερμηνείας προέρχεται κατά κύριο λόγο από την γνωστική ψυχολογία. Συγκεκριμένα διερεύνησε τους περιορισμούς αυτού του πλαισίου, και συγκεκριμένα την έμφαση στα παγκόσμια αλλά και ταυτόχρονα εξατομικευμένα μοντέλα επεξεργασίας γνωστικών δομών και πληροφορίας της επικοινωνίας για την θεμελίωση της περιβαλλοντικής και πολιτισμικής διερμηνείας. Αντίθετα με το όραμα του Tilden, το γνωστικό μοντέλο εμφανίζεται ανώφελα απλουστευτικό και συντελεστικό (Ablett & Dyer 2009). Ως εναλλακτική λύση, προτείνεται η αρωγή της φιλοσοφικής ερμηνευτικής σε αυτό το πεδίο, η οποία θεωρείται από αρκετούς ερευνητές (Ablett και Dyer 2009), σχετικά παραμελημένη σε αυτό το πεδίο. Παρουσιάστηκε λοιπόν το εναλλακτικό παράδειγμα της ερμηνευτικής θεωρίας διαμέσου των έργων του Schleiermacher, Dilthey, Heidegger και Gadamer με στόχο να παρέχει μια ευρύτερη ερμηνεία του πεδίου της ΠΔ. Με βάση την ανάλυση των θέσεων των βασικών εισηγητών της φιλοσοφικής ερμηνευτικής, προέκυψε ότι η ερμηνευτική όχι μόνο διατηρεί τα επιχειρήματα του Tilden σχετικά με τις αρχές της ΠΔ αλλά ταυτόχρονα προσφέρει και ένα συμπαγές φιλοσοφικό πλαίσιο αναφοράς το οποίο μπορεί να καθιερώσει την περιβαλλοντική και πολιτιστική διερμηνεία ως μια ευρεία, περιεκτική, πολιτισμικά προσανατολισμένη, διαλογική και κριτικά ανακλαστική τέχνη.

Αναθεωρώντας το έργο του Schleiermacher, προκύπτει ότι καθοδηγητική αρχή για την εξήγηση των διαστάσεων ενός φαινομένου ενταγμένου στα πλαίσια ενός γενικότερου συνόλου φαινομένων (το οποίο και προσυπογράφεται ρητώς και από τον Tilden) παραμένει κεντρικό ζήτημα στην ΠΔ. Επίσης, η προσέγγιση του Schleiermacher (1838/1998) εγείρει ένα ακόμα ζήτημα για τους σημερινούς επαγγελματίες περιβαλλοντικούς διερμηνείς, το ζήτημα του βαθμού επιρροής που έχουν στο ακροατήριο τους και αν τελικά μπαίνουν στον πειρασμό να έχουν το ρόλο της αυθεντίας/του ειδικού. Αυτό είναι ένα ζήτημα που θα πρέπει, όπως, υπογραμμίζουν οι Ablett και Dyer (2009) να ληφθεί σοβαρά υπόψη και να αναθεωρηθεί με γνώμονα την θεώρηση που υποστηρίζει ότι η τελική ερμηνεία σε μία δημοκρατική και πλουραλιστική κοινωνία ανήκει πάντα στο κοινό/ακροατήριο.

Με βάση την θεώρηση του Dilthey (1976), η ερμηνεία εξαρτάται από το πλαίσιο αναφοράς και είναι πάντα ανοιχτή σε περαιτέρω ανάλυση. Μάλιστα υποστηρίζει ότι περιλαμβάνει την εναλλαγή διαφορετικών επιπέδων νοηματικής ανάλυσης. Τέτοια νοήματα δεν θεωρούνται ότι είναι αυτόματα δεδομένα στην αισθητική αντίληψη ή την κοινή λογική. Αντίθετα, τα νοήματα είναι προϊόν του «ερμηνευτικού κύκλου» στον οποίο υπάρχει διαρκής αναφορά και συσχέτιση μεταξύ αντικειμένου (ή περιοχής) και πλαισίου πραγμάτωσης της κατανόησης. Κατά αυτό τον τρόπο ο Dilthey παρέχει το

κρίσιμο σημείο διάκρισης της ερμηνείας από αυτό που αποκαλεί αργότερα ο Tilden ως «απλή πληροφορία»

Ο Heidegger (1977) εστιάζει στο δεδομένο ότι η ερμηνεία λαμβάνει χώρα εν αντιθέσει ενός πλαισίου προ-κατανόησης. Υπό αυτό το πρίσμα αυτών των προκαταλήψεων ερμηνεύεται οτιδήποτε δεν είναι κατανοητό. Η ερμηνεία λοιπόν δεν είναι απλά ένα γνωστικό γεγονός. Αντίθετα περιλαμβάνει την εμπλοκή όλης της ύπαρξης μας καθώς βιώνουμε μια πλούσια ποικιλία εμπειριών όντας μέλη του φυσικού και πολιτιστικού κόσμου. Επομένως, η αποκάλυψη της αλήθειας δεν αποτελεί ζήτημα γνωστικής αντιστοιχίας αλλά περισσότερο σχετίζεται με αυτό που ο Tilden αποκαλεί ως «αποκάλυψη» ή «εμφάνιση» οτιδήποτε βρίσκεται πέρα από το ορατή επισκόπηση. Ο περιβαλλοντικός ή πολιτισμικός διερμηνέας, για αυτό, δεν παρουσιάζει απλά τον κόσμο όπως είναι αλλά εξηγεί και τι έχει επισκοπιστεί υπό το φως των προκαταλήψεων μας. Επίσης, ο Heidegger υπογραμμίζει ότι η επιστήμη είναι μόνο ένας τρόπος ανάμεσα σε άλλους εξίσου σημαντικούς τρόπους για να αποκαλύψουμε τι συμβαίνει στον κόσμο. Στα πλαίσια της συνεχούς αποίκησης μας σε αυτόν τον κόσμο, δεν θα μπορούσαμε να βασιστούμε στην επιστήμη αποκλειστικά για την διερμηνεία περιβαλλοντικών και πολιτισμικών πόρων. Η ποίηση, η αφήγηση και άλλες τέχνες αποτελούν σε πολλές καταστάσεις περισσότερο σημαντικούς τρόπους πρόκλησης ανακλαστικών ερεθισμάτων στην συνεχή ανάμιξη μας με τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά.

Ο Gadamer (1977) αναδεικνύει τον κοινωνικό χαρακτήρα της ερμηνείας, εξαιτίας της εξάρτησης της γλώσσας και της ιστορίας με το αντικείμενο ή τον τόπο που καλούμαστε να ερμηνεύσουμε. Επομένως, τα νοήματα που προκύπτουν από την ερμηνευτική διαδικασία δεν αποτελούν εγγενή στοιχεία των αντικείμενων (ή του τόπου που ερμηνεύουμε) ούτε αποτελούν απόρροια γνωστικών δομών του ερμηνευτή, αλλά η ερμηνεία τους εκπορεύεται με βάση την πολιτισμική παράδοση. Η αναγνώριση της δυναμικής επίδρασης τέτοιων παραδόσεων υπογραμμίζει την ανάγκη ολιστικού τρόπου προσέγγισης για την κατανόηση των συστατικών διαμόρφωσης μιας διερμηνευτικής εμπειρίας. Αυτά τα συστατικά συνιστούν και αναδεικνύουν την «αίσθηση του τόπου». Σύμφωνα με αυτήν την άποψη η ερμηνεία ξεκινά διερευνώντας την παράδοση ή τις παραδόσεις σύμφωνα με τις οποίες ερμηνεύεται ένα αντικείμενο ή ένας χώρος πολιτισμικής κληρονομιάς. Η διαδικασία αυτή λαμβάνει χώρα μέσω του διαλόγου εντός και μεταξύ των συμμετεχόντων σε τέτοιες παραδόσεις. Σε αυτή τη διαδικασία οι προκαταλήψεις αναπτύσσονται, διασκεδάζονται (ίσως ως μια μορφή παιχνιδιού), εξετάζονται και υπόκεινται σε αναθεώρηση. Σύμφωνα με τον Gadamer (1977), κατά την αλληλεπίδραση των συν-ερμηνευτών με τις παραδόσεις, και τα αντικείμενα ή τους τόπους που ερμηνεύονται, τα παλιά νοήματα (δηλαδή οι προκαταλήψεις) αποκαθίστανται και ταυτόχρονα αναδύονται νέα μηνύματα. Η αποκατάσταση τέτοιων μηνυμάτων ουσιαστικά επιφέρει δραστικά την κατανόηση της παρούσης παράδοσης. Η διαλογική αυτή διαδικασία ενθαρρύνει την ανάπτυξη κριτικής αντανακλαστικών και αλλαγών. Ωστόσο, με βάση πάντα την θεώρηση του Gadamer (1989) η διαλογική και αντανακλαστική θεωρία της ερμηνείας προτείνει ότι η αυθεντική ερμηνεία ποτέ δεν

μπορεί να επιβληθεί ή να χειραγωγηθεί. Η ερμηνεία αποτελεί λοιπόν πάντα ένα προϊόν μιας διαδικασίας η οποία στόχο έχει να παρουσιάσει και όχι να επιβάλλει από τους περιβαλλοντικούς διερμηνείς την ερμηνευτική τους άποψη. Η διαλογική αυτή διαδικασία ενθαρρύνει την ανάπτυξη κριτικής αντανακλαστικών και αλλαγών.

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο προσπαθεί ουσιαστικά να καταδείξει ότι η φιλοσοφική ερμηνευτική μπορεί πραγματικά να συνεισφέρει στην θεωρητική θεμελίωση της ΠΔ. Συγκεκριμένα, αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο η ΠΔ μπορεί να επιτελέσει ένα καταλυτικό ρόλο αποτελώντας το κρίσιμο ερέθισμα για την ενεργοποίηση των ανακλαστικών των επισκεπτών και την σύνδεση τους με τον τόπο και τους γύρω τους. Όπως έχει καταδειχτεί ένα τέτοιο ανακλαστικό είναι εκπαιδευτικό, φανταστικό και μεταμορφωτικό. Στην φιλόδοξη μορφή του, μια τέτοια ερμηνευτική απόδοση στην πολιτισμική διερμηνεία μπορεί να δημιουργεί τις προϋποθέσεις για πολιτισμική αναγέννηση, εκτίμηση της ποικιλότητας και τη θεμελίωση νέων δυνατοτήτων για κοινωνική και οικολογική βιωσιμότητα.

Εν κατακλείδι, όλες οι τάσεις της φιλοσοφικής ερμηνευτικής έχουν πολλά να προσφέρουν στην εννοιολογική οριοθέτηση, το σχεδιασμό και την πρακτική της πολιτισμικής διερμηνείας ως μια περιεκτική, κριτική και διαλογική προσπάθεια. Επιπλέον εάν αυτές οι απόψεις αφομοιωθούν στην πρακτική της ΠΔ μπορούν να αποτελέσουν και κριτήρια αξιολόγησης των υπηρεσιών της. Μια τέτοια διαδικασία φυσικά και ενέχει περιορισμούς. Ωστόσο γεγονός αποτελεί ότι η ερμηνευτική θεωρία στοχεύει στις συμμετοχικές μορφές διαχείρισης των φυσικών πόρων και της έρευνας δράσης. Πιο συγκεκριμένα, συμβάλει στην αποφασιστική αλληλεπίδραση μεταξύ επισκεπτών και κουλτούρας. Εναλλακτικά με την ισχύουσα τάση και εστίαση στην γνωστική ψυχολογία η ερμηνευτική θεωρία συμβάλλει σημαντικά στον πολυσχιδή χαρακτήρα του πεδίου της ΠΔ.

Αντίθετα, η ερμηνευτική και κυρίως οι μελέτες των Heidegger (1977) και Gadamer (1977) αμφισβητούν το μονοπωλιακό ισχυρισμό της αλήθειας του επιστημονικού αντικειμενισμού, θέτοντας υπό αμφισβήτηση την παγκόσμια εφαρμογή του δυϊσμού υποκειμένου-αντικειμένου σε όλες τις μορφές κατανόησης. Έτσι ενώ η ερμηνευτική δεν αναρεί τα πορίσματα της γνωστικής ψυχολογίας, παρέχει μια διαφορετική οπτική γωνία η οποία επιτρέπει την αναθεώρηση των τελευταίων προβληματικών υποθέσεων και των επιπτώσεων τους στην πρακτική της ΠΔ. Συγκεκριμένα, οι Ablett και Dyer (2009) προτείνουν ότι με βάση την θεώρηση του Tilden θα μπορούσαμε να αποφύγουμε την καθιερωμένη γνωστική προσέγγιση η οποία μειώνει την πλούσια και μετασχηματιστική θεώρηση της διερμηνείας και την καθηλώνει σε μονομερή παρουσίαση της «πληροφορίας» Κατά συνέπεια υποστηρίζουν ότι η ερμηνευτική μπορεί να παρέχει εκείνο το πλαίσιο για την ανασύλληψη και επέκταση του οράματος του Tilden για την διερμηνεία. Η ευρεία αυτή θεώρηση εξετάζει την σημερινή ασυμμετρία που παρατηρείται σχετικά με την σχέση διερμηνείας και επισκέπτη και καταλήγει σε ένα περισσότερο ολοκληρωμένο, πολιτισμικά θεμελιωμένο, κριτικά αντανακλαστικό και διαλογικό μοντέλο πολιτισμικής διερμηνείας.

2.2.3 Διάκριση Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και Περιβαλλοντικής Διερμηνείας

Αρκετά χρόνια προτού ο Freeman Tilden γράψει το φημισμένο ορισμό της διερμηνείας, υπήρχε η τάση διάκρισης μεταξύ περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και διερμηνείας. Παρόλο που αυτή η συζήτηση φαίνεται να έχει μειωθεί στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία υπάρχουν ερευνητές να θεωρείται πεδίο διαφωνίας ή και σύγκρουσης με οργανισμούς που εμπλέκονται στην ΠΔ και ΠΕ (Cable και Cadden 2006). Οι περισσότεροι περιβαλλοντικοί διερμηνείς θα συμφωνούσαν με τον Grand Sharpe, ο οποίος στο κλασικό πλέον βιβλίο αναφοράς «*Interpreting the Environment*» υπογραμμίζει ότι ο «*διαχωρισμός περιβαλλοντικής διερμηνείας και περιβαλλοντικής εκπαίδευσης είναι δύσκολος*» (Sharpe, 1982: 25). Η διάκριση του Sharpe αναφερόταν κυρίως στο περιβάλλον όπου λαμβάνουν χώρα οι δραστηριότητες ΠΔ ή ΠΕ καθώς και το κοινό στο οποίο απευθύνονται. Με αυτά τα κριτήρια αναφέρει ότι η ΠΔ κυρίως προσανατολίζεται σε επισκέπτες πάρκων ή προστατευόμενων περιοχών και γενικά περιοχών μη-τυπικής ΠΕ, ενώ η ΠΕ απευθύνεται στο μεγαλύτερο ποσοστό της σε σχολικές ηλικίες και για αυτό λαμβάνει χώρα σε ευρέως διαφορετικές περιοχές όπως είναι οι αίθουσες διδασκαλίας, οι αυλές σχολείων, σε δρόμους της πόλης ή και σε εκδρομές σε μουσεία, πάρκα και δάση (Sharpe, 1982: 25). Ο Sharpe συνεχίζει λέγοντας ότι «η ΠΕ δεν θα πρέπει να θεωρείται προέκταση της ΠΔ». Άλλοι έχουν αντικαταστήσει την σειρά αυτής της δήλωσης και θεωρούν την διερμηνεία ως προέκταση της ΠΕ (Knapp 1998, 2007· Marcikowski 1999) Άλλοι θεωρούν ότι είναι δύο τελείως διαφορετικά και διακριτές δραστηριότητες (Civitareze et al, 1998).

Η συζήτηση εντάθηκε το 1990 όταν υπήρχε μια άνθιση άρθρων σε αυτό το θέμα (Ballantyne & Uzell 1994· Knapp, 1996a· Civitareze et al, 1998· Morales, 1997· Zuefle, 1997), ενώ αναζωπυρώθηκε λίγο δέκα χρόνια αργότερα (Cable & Cadden 2006· Knapp 2006a, 2009· Turek, et.al 2006)

Οι συγγραφείς διέκριναν την ΠΔ και την ΠΕ χρησιμοποιώντας κριτήρια όπως τόπος εφαρμογής (τυπική εκπαίδευση έναντι άτυπης ψυχαγωγικής εκπαίδευσης), τύπος κοινού (κοινό που παρακολουθεί στον ελεύθερο του χρόνο από επιλογή, κοινό που υποχρεούται να παρακολουθήσει) στόχοι (αναψυχή, παραπέμποντας σε μια συναισθηματική αντίδραση ή ενισχύοντας την εμπειρία προσανατολισμένη και καθοδηγούμενη από ένα αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών με γνώμονα τη διδασκαλία ή την αλλαγή συμπεριφοράς) χρόνος έκθεσης (βραχεία έκθεση, μονομερής επαφή έναντι μακράς και διαρκούς επαφής και πολλαπλές συνεδρίες) και αξιολόγηση (άτυπη έναντι τυπικής αξιολόγησης της μάθησης). Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι όλες αυτές οι διακρίσεις είναι στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους (π.χ., η τοποθεσία της υπαγορεύει το είδος του κοινού, η οποία με τη σειρά της επηρεάζει διαθέσιμο χρόνο για την επικοινωνία και / ή τον σκοπό της επικοινωνίας). Είκοσι χρόνια μετά τον βιβλίο αναφοράς του Sharpe (1982), οι Knudson et al (2003) ακολούθησαν τις διακρίσεις της τοποθεσίας και του κοινού/ακροατηρίου στα κείμενα τους. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνουν οι περιβαλλοντικοί εκπαιδευτές «γενικά έχουν ένα αιχμαλωτισμένο ακροατήριο (captive audience) με μαθησιακές αρμοδιότητες» ενώ οι περιβαλλοντικοί

διερμηνείς έχουν «ένα εθελοντικό κοινό από λίγα λεπτά μέχρι λίγες ώρες» (ο.π. 8) Συνεχίζουν παρουσιάζοντας το σημείο διασταύρωσης σημειώνοντας ότι ένας διερμηνέας συχνά υποδέχεται σχολικές τάξεις ή ομάδες από παιδικές κατασκηνώσεις και αναγκαστικά μετατρέπεται σε έναν περιβαλλοντικό εκπαιδευτή» (ο.π. 8).

Αυτό το κεφάλαιο συγκρίνει τις θεμελιώδεις αρχές τις ΠΔ και της ΠΕ. Στην συνέχεια παρουσιάζεται η δυνατότητα για αμοιβαία ωφέλιμη συνεργασία μεταξύ περιβαλλοντικών διερμηνέων και περιβαλλοντικών εκπαιδευτών που βασίζεται σε παρόμοιες φιλοσοφικές ρίζες. Τέλος, σχολιάζεται η πρόοδος που έχει γίνει μέχρι τώρα σε αυτό το επίπεδο.

2.2.3.1 Θεωρία Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Διάφορες εκπαιδευτικές κινήσεις γύρω από το περιβάλλον αναπτύχθηκαν από το τέλος του 19^{ου} αιώνα, μέσα στα πλαίσια ενός γενικότερου ενδιαφέροντος για το περιβάλλον που εμφανίζεται τότε. Οι κινήσεις αυτές ήταν στο προσκήνιο μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα (Κατσίκης & Ζαχαρίου 2005· Τσαμπούκου-Σκαναβή 2004α·Φλογαίτη 2006). Οι σημαντικότερες από τις εκπαιδευτικές κινήσεις που θεωρούνται ως πρόγονοι της ΠΕ είναι η Προοδευτική Κίνηση στην Εκπαίδευση, η Μελέτη της Φύσης (Nature Study), οι Αγροτικές Σπουδές (Rural Studies), η Εκπαίδευση για τη Διατήρηση (Conservation Education), η Εκπαίδευση έξω από το Σχολείο (Outdoor Education), Η Μελέτη Πεδίου (Field Studies), οι Περιβαλλοντικές Σπουδές (Environmental Studies), (Παπαδημητρίου, 1998). Σύμφωνα με τους Disinger και Monroe (1994), οι άμεσοι πρόγονοι της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης είναι η Μελέτη της Φύσης, η Εκπαίδευση για τη Διατήρηση και η Εκπαίδευση έξω από το Σχολείο. (Stapp 1974·Disinger, 1983,1998·Τσαμπούκου-Σκαναβή, 2004α·Hungerford, 2009)

Ο όρος ΠΕ διατυπώθηκε για πρώτη φορά από τον Thomas Pritchard σε διάσκεψη της Παγκόσμιας Ένωσης για τη Προστασία της Φύσης (IUCN) στο Παρίσι, το 1948 (Palmer, 1998).

Η αρχική σύλληψη της ΠΕ, στη διάρκεια της δεκαετίας του '60, ήταν εκπαίδευση τεχνικών και ειδικών για τα περιβαλλοντικά θέματα, ατόμων που θα μπορούσαν να εφαρμόσουν αποτελεσματικά τα κατάλληλα μέτρα, οπότε με βάση αυτή τη λογική άρχισαν να αναπτύσσονται στο χώρο της επιστήμης οι κλάδοι των περιβαλλοντικών επιστημών, ενώ το θέμα του περιβάλλοντος τίθεται στα χέρια της επιστήμης και της πολιτείας και στη χρήση τεχνικών μέσων από τους ειδικούς (Φλογαίτη, 1998).

Το περιβαλλοντικό κίνημα τη δεκαετία του '70 διεύρυνε τα όρια και την έννοια της ΠΕ. Η ΠΕ δεν θα είναι απλά εκπαίδευση ειδικών για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών θεμάτων, αλλά θα αποτελεί εκπαίδευση των πολιτών και θα στοχεύει σε θεμελιώδεις αλλαγές στις περιβαλλοντικές στάσεις, συμπεριφορές και αξίες τους (Τσαμπούκου-Σκαναβή 2004α).

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο όρος ΠΕ στην ουσία αποτελεί μετάφραση του αντίστοιχου αγγλικού όρου “Environmental Education”. Όμως η σημασία της αγγλικής λέξης “education” δεν αποδίδεται πλήρως με την ελληνική λέξη “εκπαίδευση”, αφού εμπεριέχει και άλλα στοιχεία τα οποία στην ελληνική γλώσσα αποδίδονται με άλλες λέξεις όπως “παιδεία” ή “αγωγή” (Σοφούλης, Καραμπάτσα 1992). Οι Bloom και Krathwohl (1991) ξεχώρισαν δύο ομάδες διδακτικών σκοπών: γνωστικούς (μετάδοση γνώσεων και δεξιοτήτων) και συναισθηματικούς (διαμόρφωση αξιών, στάσεων και συμπεριφορών). Η “εκπαίδευση” επιδιώκει την επίτευξη γνωστικών σκοπών, θεωρώντας πως οι συναισθηματικοί σκοποί θα προκύψουν από την επιτυχή μετάδοση γνώσεων και δεξιοτήτων, ενώ η “αγωγή” επιζητά τη διαμόρφωση συγκεκριμένων αξιών, στάσεων και συμπεριφορών (Ράπτης 2000).

Στη συνέχεια και επί σειρά ετών συναντήσεις, διασκέψεις και συζητήσεις σε παγκόσμιο αλλά και τοπικό επίπεδο φορέων και κυβερνήσεων ασχολήθηκαν με την οριοθέτηση και τη διαμόρφωση αυτής της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Πίνακας 11) μέσω της οποίας θα διαμορφωνόταν ένας διαφορετικός τρόπος συμπεριφοράς, αντιμετώπισης και διαχείρισης του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος (Φλογαΐτη, 1998:159). Το 1970, στη Νεβάδα των Η.Π.Α πραγματοποιείται η πρώτη διεθνής συνάντηση με θέμα τη ΠΕ, καθιερώνεται διεθνώς ο όρος "ΠΕ" και δίνεται ο πρώτος ορισμός της, πάνω στον οποίο στηρίζονται όλοι οι άλλοι ορισμοί που δόθηκαν αργότερα στη ΠΕ (Φλογαΐτη, 1998):

«Η ΠΕ είναι η διαδικασία που οδηγεί με την αναγνώριση αξιών και τη διασαφήνιση εννοιών στην ανάπτυξη των ικανοτήτων και των στάσεων που είναι απαραίτητες για την κατανόηση και την εκτίμηση της συσχέτισης ανθρώπου, πολιτισμού, και βιοφυσικού περιβάλλοντος. Η ΠΕ συνεπάγεται επίσης άσκηση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και τη διαμόρφωση ενός κώδικα συμπεριφοράς του κάθε ατόμου ξεχωριστά γύρω από τα προβλήματα που αφορούν στην ποιότητα του περιβάλλοντος» (IUCN, 1970).

Το 1976 με τη Διακήρυξη της Διάσκεψης του Βελιγραδίου, τη γνωστή ως "Χάρτα του Βελιγραδίου", διαμορφώθηκε το υπόβαθρο όσον αφορά στη φιλοσοφία, στους στόχους και στις κατευθυντήριες αρχές της Π.Ε. που αποτέλεσαν και τη βάση των συζητήσεων και αποφάσεων της μετέπειτα Διάσκεψης της Τιφλίδας.

Μέσα στη "Χάρτα του Βελιγραδίου" εμπεριέχονται οι στόχοι της Π.Ε., οι οποίοι αναφέρονται:

- στη **Συνειδητοποίηση**: να βοηθήσει τις κοινωνικές ομάδες και τους πολίτες να αποκτήσουν επίγνωση και ευαισθησία σχετικά με το περιβάλλον και τα προβλήματά του.
- στις **Γνώσεις**: να βοηθήσει τις κοινωνικές ομάδες και τους πολίτες να αποκτήσουν πληθώρα εμπειριών, καθώς και μία βασική κατανόηση του περιβάλλοντος και των σχετικών με αυτό προβλημάτων.

- στις **Στάσεις**: να βοηθήσει τις κοινωνικές ομάδες και τους πολίτες να αποκτήσουν ένα σύνολο αξιών και συναισθημάτων ενδιαφέροντος για το περιβάλλον, καθώς και τα κίνητρα για την ενεργό συμμετοχή στην βελτίωση και την προστασία του περιβάλλοντος.
- στις **Ικανότητες**: να βοηθήσει τις κοινωνικές ομάδες και τους πολίτες να αποκτήσουν στους απαιτούμενες ικανότητες για την αναγνώριση και την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων.
- στη **Συμμετοχή**: να δώσει στις κοινωνικές ομάδες και στους πολίτες τη δυνατότητα να συμμετάσχουν ενεργά σε όλα τα επίπεδα, εργαζόμενοι για την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων (ΠΕΕΚΠΕ, Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, 1999)

Πίνακας 11: Οι Γνωστότεροι Σταθμοί στην Ιστορία της ΠΕ

ΠΟΤΕ	ΠΟΥ	ΤΙ
• 1948	Παρίσι	Διάσκεψη IUCN
• 1949		Ίδρυση του International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN)
• 1970	Νεβάδα, ΗΠΑ	Διεθνής Συνάντηση Εργασίας για τη ΠΕ στο σχολικό πρόγραμμα (IUCN)
• 1972	Στοκχόλμη, Σουηδία	Διακυβερνητική Διάσκεψη για το Περιβάλλον του Ανθρώπου (UN)
• 1975	Βελγιάδι	Ίδρυση United Nations Environment Program (UNEP)
		Διεθνές Εργαστήριο για την ΠΕ Ίδρυση IEEP (UNEP, UNESCO)
• 1977	Τιφλίδα, Σοβιετική Ένωση	1 ^η Διακυβερνητική Διάσκεψη για την ΠΕ (UNESCO)
• 1987	Μόσχα	Διεθνές Συνέδριο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Κατάρτιση (UNESCO, UNEP)
• 1992	Ρίο, Βραζιλία	Διεθνής Διάσκεψη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Earth Summit) (UN) Διεθνές Εργαστήριο για την ΠΕ
• 1997	Θεσσαλονίκη	Περιβάλλον και Κοινωνία: Εκπαίδευση και Ευαισθητοποίηση των Πολιτών για την Διατηρησιμότητα
• 2002	Γιοχάνεσμπουργκ	Σύνοδος Κορυφής για της Αειφόρο Ανάπτυξη (The UN World Summit on Sustainable Development)

Πηγή: αναπροσαρμογή από Τσαμπούκου-Σκαναβή 2004α

Το 1977 στην Τιφλίδα της Γεωργίας διευκρινίζονται οι έννοιες ο σκοπός και οι αρχές της Π.Ε. Τότε δίνεται ο ακόλουθος ορισμός: «*Η ΠΕ είναι μια διαδικασία διαμόρφωσης*

ενός παγκόσμιου πληθυσμού, που να είναι ενήμερος και να ενδιαφέρεται για το περιβάλλον και τα προβλήματα του και να έχει τη γνώση, τις δεξιότητες, τις στάσεις και τη διάθεση να εργάζεται ατομικά και συλλογικά, για την επίλυση τρεχόντων περιβαλλοντικών προβλημάτων και πρόληψη νέων» (UNESCO, 1978) ενώ καθορίζεται και ο σκοπός της Περιβαλλοντικής εκπαίδευσης ο οποίος περιλαμβάνει:

- Την καλλιέργεια σαφούς κατανόησης και ενδιαφέροντος σχετικά με οικονομική, κοινωνική, πολιτική και οικολογική αλληλεξάρτηση στις αστικές και αγροτικές περιοχές.
- Την Δυνατότητα απόκτησης γνώσεων, αξιών, στάσεων, δέσμευσης και απαραίτητων ικανοτήτων για την προστασία και βελτίωση περιβάλλοντος, σε κάθε πολίτη.
- Την Δημιουργία νέων προτύπων συμπεριφοράς προς το περιβάλλον στα άτομα, στις ομάδες και την κοινωνία στο σύνολο της

Διακήρυξη Τιφλίδας, Unesco 1977

Συμπερασματικά, από τη Διάσκεψη της Τιφλίδας, η ΠΕ αναγνωρίστηκε ως η εκπαίδευση μέσω της οποίας βοηθούνται τα άτομα και οι κοινωνικές ομάδες να κατανοήσουν την αλληλεξάρτηση κοινωνικών, οικονομικών, και πολιτικών παραγόντων, παρέχεται σε αυτό δυνατότητα ενεργούς συμμετοχής με στόχο τη διατήρηση και βελτίωση του περιβάλλοντος, και ταυτόχρονα εφοδιάζονται με νέους τρόπους συμπεριφοράς, περισσότερο υπεύθυνης περιβαλλοντικά. Επομένως, η ΠΕ εφοδιάζει τα άτομα με τις αναγκαίες γνώσεις, τις αξίες, στάσεις και τις δεξιότητες μέσω των οποίων αναπτύσσουν νέα πρότυπα συμπεριφοράς και δράσεις (Παπαδημητρίου, 1998:54), ενώ απευθύνεται σε άτομα όλων των ηλικιακών ομάδων και οφείλει να εμπεριέχεται σε κάθε μορφή εκπαίδευσης και κατάρτισης (Τσαμπούκου-Σκαναβή 2004α:84).

Η φιλοσοφία ενός προγράμματος ΠΕ συνοψίζεται στην ανάπτυξη ικανοτήτων κριτικής αξιολόγησης και δεξιοτήτων ενεργούς συμμετοχής στη λήψη περιβαλλοντικών αποφάσεων. Ο σκοπός όπως διατυπώθηκε στη Τιφλίδα δίνει μια ευρύτερη εικόνα στη περιβαλλοντικά υπεύθυνη συμπεριφορά, η οποία δεν περιλαμβάνει μόνο γνώσεις, στάσεις και δεξιότητες, αλλά μια ενεργή συμμετοχή στη κοινωνία (Hungerford and Volk, 1990).

Σε όλη αυτή την επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία το καθοδηγητικό πλαίσιο της ΠΕ αποτελεί η λύση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι εκπαιδευόμενοι, αφού συνειδητοποιήσουν το μέγεθος των περιβαλλοντικών προβλημάτων και τις αιτίες που τα προκαλούν, οδηγούνται στην διατύπωση προτάσεων που θα συντελούν στη λύση των προβλημάτων αυτών. Αναλυτικότερα, ο προσανατολισμός στην λύση των προβλημάτων ως εκπαιδευτική διαδικασία στοχεύει στην ενθάρρυνση των εκπαιδευόμενων να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για τη βελτίωση ενός περιβαλλοντικού θέματος, δηλαδή να εφοδιάζονται με απαραίτητες

ικανότητες έτσι, ώστε να είναι σε θέση να διαγνώσουν, να διακρίνουν και να ξεχωρίσουν τις σχετικές διαστάσεις ενός περιβαλλοντικού προβλήματος, να εξακριβώνουν την αξιοπιστία των απόψεων όσων εμπλέκονται στο πρόβλημα και να αξιολογούν τις πράξεις τους ως προς τις επιπτώσεις τους στο περιβάλλον (Kelley-Laine, 1997). Παράλληλα, ενισχύεται η συμμετοχή και η συνεργασία σε συλλογικές δράσεις που στοχεύουν στην επίλυση περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Για κάθε περιβαλλοντικό ζήτημα δεν υπάρχει μόνο μία σωστή απάντηση ή μία και μόνο λύση, αντίθετα υπάρχουν διάφορες απόψεις και πολλή αβεβαιότητα. Ένα ολοκληρωμένο και σωστά δομημένο πρόγραμμα ΠΕ καλλιεργεί στον εκπαιδευόμενο την ικανότητα να αναγνωρίζει την αβεβαιότητα αυτή, να οραματίζεται εναλλακτικά σενάρια και να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες εξωτερικές συνθήκες και στη νέα πληροφορία (Simmons, 2000).

2.2.3.2 Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Περιβαλλοντική Υπεύθυνη Συμπεριφορά

Μέσα από τα κείμενα που κατά καιρούς έχουν γραφτεί και αναφέρονται στην ΠΕ, απαιτείται η ανάπτυξη συμπεριφοράς που στοχεύει στην επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και αναφέρεται ως 'περιβαλλοντικά υπεύθυνη συμπεριφορά' (Marcinkowski, 1999). Ωστόσο, το ακριβές περιεχόμενο της περιβαλλοντικά υπεύθυνης συμπεριφοράς και ποιες μορφές συμπεριφοράς εντάσσονται σε αυτήν, δεν έχουν επαρκώς καθοριστεί, παρά τις οποίες έρευνες έχουν γίνει και τις εκάστοτε προτάσεις που έχουν διατυπωθεί. Σύμφωνα με έναν ευρύ ορισμό της περιβαλλοντικά υπεύθυνης συμπεριφοράς, στη τελευταία εντάσσονται το σύνολο των παρατηρούμενων συμπεριφορών που σκοπεύουν ή προτίθενται να συνεισφέρουν στην επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων (Maloney and Ward, 1973, Lipsey 1977, Cook and Berrenberg, 1981 αναφορά από Marcinkowski, 1999) ή μία δράση που μπορεί να λάβει χώρα, ως αποτέλεσμα των περιβαλλοντικών στάσεων ενός ατόμου (Dawn Parker and McDonough, 1999). Παρόλα αυτά, ο συγκεκριμένος ορισμός μειονεκτεί με βάση το γεγονός ότι πολλές φορές υπάρχει ασυνέπεια ανάμεσα στην πρόθεση και το αποτέλεσμα μιας συμπεριφοράς, όπως π.χ. οι προσπάθειες εξοικονόμησης ενέργειας στα σπίτια που δεν οδηγούν σε μείωση των ενδείξεων του μετρητή (Marcinkowski, 1998).

Ο Gifford (προσωπική επικοινωνία, Ιούνιος 2008) λαμβάνοντας υπόψη την παραπάνω διαπίστωση, ορίζει ως περιβαλλοντικά υπεύθυνη συμπεριφορά εκείνη «την συμπεριφορά που δεν προκαλεί περαιτέρω ζημιά στην φύση ή φέρνει με κάποιο τρόπο την κοινωνία στην προ-βιομηχανική κατάσταση ή στην εποχή των πρωτόγονων ανθρώπων». Αναλύοντας αυτόν τον ορισμό αναφέρει ότι κάποιες συμπεριφορές έχουν σύνθετες συνέπειες και αποτελέσματα που δεν γνωρίζουμε. Αυτό σημαίνει ότι πιθανώς μια «υπεύθυνη» συμπεριφορά ή μια «ανεύθυνη» συμπεριφορά μπορεί να έχει την αντίθετη (ή τελείως διαφορετική) τελική επίπτωση στη φύση. Αυτό είναι σίγουρα αληθές κατά

την σύγκριση κάποιων συμπεριφορών. Για παράδειγμα κάποιοι άνθρωποι θεωρούν ότι το να χρησιμοποιείς ένα χάρτινο ποτήρι μιας χρήσης για τον καφέ μπορεί να είναι καλύτερο από ένα αφρολέξ ποτήρι μια χρήσης. Ωστόσο, με βάση τη θεωρία της περιβαλλοντικής χημείας ένα αφρολέξ ποτήρι έχει μικρότερο «οικολογικό αποτύπωμα» από το χάρτινο (φυσικά μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε και ένα ποτήρι που μπορεί να ξαναχρησιμοποιηθεί). Για να το γνωρίζουμε αυτό θα πρέπει να έχουμε τις ικανότητες να αναλύουμε το κύκλο ζωής κάθε συμπεριφοράς μας πριν αποφασίσουμε εάν είναι υπεύθυνη ή όχι.

Ο Hungerford (προσωπική επικοινωνία, Νοέμβριος 2009) ορίζει ως περιβαλλοντικά υπεύθυνη συμπεριφορά «τον ικανό συνδυασμό δεξιοτήτων του ανθρώπου ο οποίος συνίσταται από την ύπαρξη οικολογικών ανησυχιών, την ικανότητα ανάλυσης των περιβαλλοντικών ζητημάτων έχοντας ανοικτή κριτική σκέψη απαλλαγμένος από την επιρροή προσωπικών προκαταλήψεων, την ικανότητα διερεύνησης των διαφορετικών απόψεων πάνω στα περιβαλλοντικά προβλήματα ώστε να μπορεί λαμβάνει τεκμηριωμένες, με βάση την θεωρία, αποφάσεις για την επίλυση τους, διασφαλίζοντας παράλληλα εκ των προτέρων ότι έχει γνώση τόσο των συνεπειών για την δράση του όσο και του ζητήματος για το οποίο λαμβάνει δράση υπό την προϋπόθεση ότι η δράση αυτή είναι επιτυχής».

Μέχρι στιγμής γνωρίζουμε ότι δεν υπάρχει ένας μόνο απλός ορισμός της περιβαλλοντικά υπεύθυνης συμπεριφοράς ότι η υπεύθυνη περιβαλλοντική συμπεριφορά δεν μπορεί να αναπτυχθεί εύκολα ούτε να παρουσιαστεί από την μία ημέρα στην άλλη. Η περιβαλλοντικά υπεύθυνη συμπεριφορά είναι ένα μια σύνθεση γνώσεων και δεξιοτήτων που εφαρμόζονται κριτικά. Εντούτοις, παραμένει ο απώτατος στόχος της ΠΕ και υπό αυτή τη μορφή είναι συνώνυμη με την περιβαλλοντική βασική εκπαίδευση (Sia et al., 1985). Στόχος των εκπαιδευτών είναι οι εκπαιδευόμενοι να μπορούν να αναλύουν κριτικά τα περιβαλλοντικά ζητήματα και να εξασφαλίζουν ότι οι δεξιότητες που θα αναπτύξουν μπορούν να τους βοηθήσουν να κατανοήσουν την διαδικασία στην οποία εμπλέκονται. Για να αναπτυχθεί μια τέτοια συμπεριφορά οι εκπαιδευόμενοι καλούνται να αναπτύξουν δεξιότητες «πως να σκέπτονται και όχι τι να σκέπτονται». Έτσι, εάν έχουν το κίνητρο και την ευκαιρία, τα περιβαλλοντικά μορφωμένα άτομα θα μετατραπούν σε περιβαλλοντικούς πολίτες, ως αποτέλεσμα της ικανότητας που διαθέτουν για δράση (Hawthorne & Alabaster, 1998). Το να έχουν την ικανότητα δράσης, σημαίνει κάτι περισσότερο από το να γνωρίζουν, ή να έχουν μια στάση απέναντι στα περιβαλλοντικά προβλήματα, ή ακόμα να κατέχουν ένα σύνολο δεξιοτήτων. Σημαίνει και απαιτεί μια θετική προσέγγιση στη συνεργατική λήψη αποφάσεων, ένα σεβασμό για τη δημοκρατία και μια κατανόηση των διαδικασιών συμμετοχής (Uzzell, 1994·Τσαμπούκου-Σκαναβή 2004β).

Η ΠΕ ξεπερνά τα πλαίσια του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος, επεκτείνεται και σε άλλους κοινωνικούς και θεσμικούς φορείς, απευθύνεται στα μέλη όλων των επαγγελματικών κλάδων, σε ανθρώπους όλων των ηλικιών, με σκοπό την ανάπτυξη μιας υπεύθυνης περιβαλλοντικής συνείδησης (Skanavis & Sakellari 2007·Skanavis &

Giannoulis 2006,2009).

2.2.3.3 Η ένταξη του περιβάλλοντος στην εκπαίδευση

Η διασύνδεση του περιβάλλοντος με την εκπαίδευση προτείνεται μέσω τριών διαφορετικών αλληλοσυμπληρούμενων και αλληλοεξαρτώμενων διαστάσεων με στόχο την ολόπλευρη επιτυχή διερεύνηση και ενασχόληση του ατόμου με το περιβάλλον και τα προβλήματα (UNESCO-UNEP, 1985· Sterling & Cooper, 1992 αναφορά από Τσαμπούκου-Σκαναβή, 2004):

1. Εκπαίδευση δια μέσου του περιβάλλοντος. Το περιβάλλον χρησιμοποιείται ως οικείο πεδίο απόκτησης γνώσεων και δεξιοτήτων και δίνεται σημασία στην ανάπτυξη συναισθημάτων, ενδιαφέροντος και σεβασμού προς αυτό.
2. Εκπαίδευση για το περιβάλλον. Αποτελεί τη μετάδοση γνώσεων σχετικών με τις λειτουργίες του περιβάλλοντος αλλά και όλων των άλλων όψεων της ζωής, οικονομική, πολιτισμική, κοινωνική, που επηρεάζουν τις αποφάσεις που σχετίζονται με το περιβάλλον.
3. Εκπαίδευση για χάρη του περιβάλλοντος. Βασικός στόχος είναι η ανάπτυξη στάσεων και αξιών σχετικών με το περιβάλλον που οδηγούν σε μια Υπεύθυνη Περιβαλλοντική Συμπεριφορά. Βέβαια, το «για χάρη του περιβάλλοντος» σε καμία περίπτωση δε σημαίνει ότι αγνοείται ο πρωταγωνιστικός ρόλος της ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών.

Με την τρίτη διάσταση προστίθεται η κοινωνική και πολιτική διάσταση στην ΠΕ. Η σημασία του πολίτη και οι ευθύνες που αναλογούν σε αυτόν σχετικά με την ποιότητα περιβάλλοντος και την ποιότητα της ζωής. Μέσω αυτής της διάστασης ωθούνται τα άτομα σε κινητοποίηση και ενεργοποίηση σε κοινωνικό και πολιτικό πεδίο με στόχο την πρόληψη και αντιμετώπιση οικολογικών, περιβαλλοντικών προβλημάτων και την επίλυση αυτών. Ο συνδυασμός και η συνύπαρξη των τριών διαστάσεων (δια μέσου, για και για χάρη) της ΠΕ διαμορφώνουν τη σύγχρονη έννοια της ΠΕ, η οποία απαιτεί μια εκπαίδευση που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες που τη δημιούργησαν, να παρέχει εφόδια για τη λύση περιβαλλοντικών προβλημάτων και να αποσκοπεί σε επαναπροσδιορισμό των σχέσεων των ανθρώπων μέσα στο περιβάλλον (Φλογαΐτη, 1998). Επιπρόσθετα, η συνύπαρξη των τριών διαστάσεων αποτελεί ουσιαστικό και πρωταρχικό στοιχείο κάθε εκπαιδευτικής προσέγγισης (Palmer, 1998 Παρασκευόπουλος & Κορφιάτης, 2003) με στόχο την ολοκληρωμένη εφαρμογή ενός προγράμματος ΠΕ (Τσαμπούκου-Σκαναβή, 2004α).

Οι Φλογαΐτη και Λιαράκου (2003:88) αναφέρουν ότι η ΠΕ είναι συνδυασμός αγωγής και εκπαίδευσης, απευθύνεται στους ανθρώπους ως μέλη μιας κοινωνίας, "αντικείμενο" της είναι οι γνώσεις, οι στάσεις, οι αξίες και οι μορφές συμπεριφοράς τους και σκοπός της είναι η διαμόρφωση πολιτών ικανών να δημιουργήσουν μια νέα περιβαλλοντική και κοινωνική τάξη πραγμάτων. Στην πορεία της, η ΠΕ αναζητά

θεωρίες, παιδαγωγικές προσεγγίσεις και στρατηγικές, η συμβολή των οποίων θα επιφέρει στα άτομα και στις κοινωνικές ομάδες τροποποίηση σε προσωπικές αξίες και κοινωνικές δομές, απαραίτητες για την οικοδόμηση οικολογικά αειφόρων και κοινωνικά δίκαιων δομών οργάνωσης στις σχέσεις κοινωνίας-φύσης. Κύριο έργο της είναι η διερεύνηση εννοιών, αξιών, ικανοτήτων συνεργασίας, συμμετοχής, ενεργοποίησης και δράσης για τη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος και των συστημάτων αυτού. Οι μαθησιακές εμπειρίες, που προσφέρει δια βίου στα άτομα, μπορούν να καταστήσουν αυτά ενημερωμένα, ενεργά, κριτικά σκεπτόμενα, ικανά να συνεργάζονται και να συμμετέχουν σε διεργασίες έτσι ώστε να επιδιώκουν σθεναρά την κοινωνική και οικολογική δικαιοσύνη για μια αειφόρο κοινωνία (Sauvé, 1994· Φλογαΐτη, 1998· Robottom, 1987, 2007).

Η Sauvé (1994), μάλιστα, υποστηρίζει ότι η ΠΕ δημιουργήθηκε ως συγκεκριμένη εκπαιδευτική πρακτική με σκοπό να καλύψει τις σύγχρονες ανάγκες και απαιτήσεις που αναδύθηκαν από την περιβαλλοντική κρίση, την κρίση στη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον και την κρίση του σχολείου και των ανεπαρκών παιδαγωγικών εφαρμογών αυτού. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ΠΕ, δομήθηκε και εξελίχθηκε σε παιδαγωγική διαδικασία που ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις και προσδοκίες των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων όσον αφορά τις βαθιές αλλαγές στο οικολογικό, κοινωνικό και εκπαιδευτικό πεδίο (Φλογαΐτη & Δασκολιά, 2004:284).

Κύρια χαρακτηριστικά που κάνουν την ΠΕ να διακρίνεται από τις άλλες μορφές εκπαίδευσης, όπως υπογραμμίζονται από τη Διάσκεψη της Τιφλίδας, είναι ο προσανατολισμός αυτής στη λύση των προβλημάτων, η διεπιστημονική προσέγγιση, η ενσωμάτωση της εκπαίδευσης στην κοινωνία ή το άνοιγμα του σχολείου στη ζωή και ο διαρκής χαρακτήρας αυτής (Τσαμπούκου-Σκαναβή & Σακελλάρη, 2002). Ως εκ τούτου η εκπαιδευτική διάσταση της ΠΕ υποστηρίζεται συνδυαστικά από το χώρο των κοινωνικών και φυσικών επιστημών, (Φλογαΐτη & Λιαράκου, 2003·Λιαράκου και Φλογαΐτη 2007). Μέσω των φυσικών επιστημών παρέχονται στα άτομα τα εργαλεία κατανόησης των οικολογικών συστημάτων (Παρασκευόπουλος και Κορφιάτης, 2003) και μέσω των κοινωνικών επιστημών, μεταξύ άλλων, διερευνώνται οι δομές της κοινωνικής ζωής καθώς και οι μορφές και οι τύποι των σχέσεων που αναπτύσσει το κοινωνικό σύνολο με το φυσικό περιβάλλον (Γέμπτος, 1985·Κυριαζή, 2005).

2.2.3.4 Η Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη

Η έννοια της Εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΕΑΑ) έχει προέλθει μέσα από το πεδίο της ΠΕ. Η Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη και η Ατζέντα 21: Πρόγραμμα Δράσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη, υιοθετήθηκαν στο Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, στο Ρίο ντε Τζανείρο της Βραζιλίας, το 1992. Στο Κεφάλαιο 36 της Ατζέντας 21, δίνεται έμφαση στο ότι η εκπαίδευση, συμπεριλαμβανομένης της τυπικής εκπαίδευσης, της δημόσιας ενημέρωσης και της κατάρτισης, θα έπρεπε να αναγνωρισθεί ως διαδικασία μέσω της

οποίας οι άνθρωποι και οι κοινωνίες μπορούν να αναπτύξουν το βέλτιστο δυναμικό τους (Marcinkowski, 2009). Η εκπαίδευση είναι κρίσιμη για την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης και τη βελτίωση της ικανότητας των ανθρώπων να διαχειριστούν περιβαλλοντικά και αναπτυξιακά ζητήματα. Σε όλα τα επόμενα συνέδρια των Ηνωμένων Εθνών, ανεξάρτητα από το εξεταζόμενο αντικείμενο, γίνεται αναφορά στην αειφόρο ανάπτυξη, ενώ είναι κοινά αποδεκτό ότι η εκπαίδευση αποτελεί κατευθυντήρια δύναμη για τις απαιτούμενες αλλαγές.

Η ΕΑΑ έρχεται να στηρίξει την προσέγγιση μέσω της οποίας ζητήματα οικολογίας, πολιτικής, κοινωνίας και οικονομίας διαπλέκονται στενά μέσα από διάφορες αλληλεπιδράσεις και αλληλεξαρτήσεις δημιουργώντας καταστάσεις και φαινόμενα, τα οποία οι κοινωνίες πρέπει να επεξεργαστούν και να διαχειριστούν. Συνεπώς, η ολιστική προσέγγιση, που παρέχει τη *"σφαιρική ανάγνωση της πραγματικότητας και του κόσμου"* (Φλογαίτη, 2006:186), εξακολουθεί να θεωρείται η καταλληλότερη προσέγγιση μέσω της οποίας αναπτύσσεται η συστημική σκέψη, που είναι διαδραστική και διερευνητική (Sterling, 2000), ενώ παραγκωνίζεται η μηχανιστική άποψη των γραμμικών σχέσεων "αίτιο-αιτιατό", "πρόβλημα-λύση" που δεν ανταποκρίνεται στις ήδη διαμορφωμένες σύγχρονες, παγκόσμιες, κοινωνικές, οικονομικές καταστάσεις. Η ΕΑΑ, σύμφωνα με τη Sauve (1994), ασχολείται και διερευνά τα ζητήματα που συνδέονται με τις αλληλεπιδράσεις και αλληλεξαρτήσεις του τρίπτυχου "άνθρωπος-κοινωνία-φύση" από την πλευρά των ιδεών και των αξιών της αειφορίας, ενώ κατά τον Robottom (2000, 2007) διερευνά τους τρόπους με τους οποίους η ποιότητα της ζωής, η κοινωνική δικαιοσύνη και οι δημοκρατικές διαδικασίες δομούνται, κατακτώνται και διατηρούνται σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα. Στην ενδιάμεση έκθεση αναθεώρησης και αξιολόγησης της δεκαετίας η ΕΑΑ ορίζεται ως το συνολικό άθροισμα των διαφορετικών τρόπων για να καταλήξουμε σε μια «κοινωνία γνώσης» όπου οι άνθρωποι εκπαιδεύονται να αναπτύξουν τις κριτικές δεξιότητες τους ώστε να ανταπεξέρχονται στις δυσκολίες και να επιλύουν τα προβλήματα που σχετίζονται με την ανασφάλεια την πολυπλοκότητα και τους κινδύνους που άπτονται της αειφόρου ανάπτυξης (UNESCO, 2009).

Η Διακήρυξη και το Σχέδιο Εφαρμογής της Παγκόσμιας Συνόδου Κορυφής του 2002 για την Αειφόρο Ανάπτυξη στο Γιοχάνεσμπουργκ, υποστήριξε την ανάγκη ενσωμάτωσης της αειφόρου ανάπτυξης στα εκπαιδευτικά συστήματα όλων των βαθμίδων (Skanavis & Sarri 2002, 2004). Η Σύνοδος Κορυφής, επίσης, πρότεινε να υιοθετηθεί από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών μια Δεκαετία για την Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη (2005 – 2014). Η Δεκαετία αποτελεί ένα διεθνές πρόγραμμα για τον επαναπροσανατολισμό της εκπαίδευσης γύρω από τους τρεις πυλώνες της αειφόρου ανάπτυξης: την οικονομία, την κοινωνία και την ανάπτυξη (Combes, 2005).

Παρά το γεγονός ότι η ΕΑΑ είναι περισσότερο ανθρωποκεντρική (Sauve, 1999, McKeown και Hopkins, 2007) σε σύγκριση με την ΠΕ, ωστόσο η ΠΕ και ΕΑΑ παρουσιάζουν τις ακόλουθες ομοιότητες (McKeown και Hopkins, 2005):

- Οι στόχοι των περιβαλλοντικών εκπαιδευτικών είναι παρόμοιοι με εκείνους των εκπαιδευτικών που συμμετέχουν στην ΕΑΑ,
- ΠΕ και το ΕΑΑ αποσκοπούν σε μια δίκαιη κοινωνία στην οποία οι πολίτες συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων,
- Η προστασία του περιβάλλοντος, η κοινωνία, και η οικονομία ισορροπούν στην αναζήτηση της ανάπτυξης και της ποιότητας της ζωής για όλα τα μέλη της κοινωνίας.

Η ΕΑΑ είναι διεπιστημονική, δια-βίου εκπαίδευση και αγκαλιάζει ένα ευρύ φάσμα συμμετοχικών εμπειριών μάθησης και προγραμμάτων τόσο στη τυπική όσο και στη μη τυπική εκπαίδευση (UNESCO, 2005). Ο σκοπός της ΕΑΑ είναι να εξασφαλίσει ότι καθένας μπορεί να ωφεληθεί από την ποιοτική εκπαίδευση, και ότι οι αρχές, οι αξίες, και οι ενέργειες απαραίτητες για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης ενσωματώνονται σε όλες τις μορφές εκπαίδευσης για ένα θετικό κοινωνικό μετασχηματισμό (UNESCO, 2004).

Ο Marcinkowski (2009) πραγματοποιεί μια συγκριτική ανάλυση των δύο πεδίων και παρουσιάζει τον παρακάτω πίνακα σύγκρισης των ομοιοτήτων και διαφορών των δυο πεδίων:

Πίνακας 12: Γενική Θεώρηση των Αλληλεπικαλυπτόμενων και των Ποικίλων Ενδιαφερόντων ΠΕ και ΕΑΑ

Πεδίο Ενδιαφέροντος	A Κυρίως ΠΕ	B ΠΕ-ΕΑΑ	Γ Κυρίως ΕΑΑ
Προβλήματα και Στόχοι	Περιβαλλοντικοί	Ανάπτυξης	Κοινωνικοί/Οικονομικοί
	Φυσικοί Πόροι	Πόσιμο Νερό	Φτώχεια
	Περιβαλλοντικοί Ποιότητα	Υγιεινή	Ιατρική Μέριμνα
	Βιοποικιλότητα	Τρόφιμα και Ενεργειακοί Πόροι	Βασική Μόρφωση

Με βάση τον παραπάνω πίνακα και τις παρατηρήσεις είναι εμφανές ότι η ΕΑΑ ενδιαφέρεται για την επίτευξη στόχων και επίλυση προβλημάτων που εκτείνονται πέρα από τα περιβαλλοντικά. Από την άλλη πλευρά τα περιβαλλοντικά προβλήματα όχι μόνο συνεχίζουν να υπάρχουν και να έχουν σημαντικές αρνητικές συνέπειες απειλώντας τόσο τις ανθρώπινες κοινωνίες όσο και τα φυσικά οικοσυστήματα σε καθημερινή βάση. Παρόλο που η ΠΕ έχει συνεισφέρει στη μείωση και την επίλυση κάποιων από αυτά, πολλά περιβαλλοντικά προβλήματα εξακολουθούν να επιμένουν και μερικά να ισχυροποιούνται ιδιαίτερα όπως η κλιματική αλλαγή. Ικανή και αναγκαία συνθήκη για την επίλυση αυτών των προβλημάτων είναι η συνεργασία όλων των επαγγελματιών στα εμπλεκόμενα πεδία εκπαίδευσης (Marcinkowski 2009).

Το Μεσογειακό Γραφείο Πληροφόρησης για το Περιβάλλον, τον Πολιτισμό και την Αειφόρο Ανάπτυξη (MIO-ECSDE), στο πλαίσιο του Προγράμματος ΕΠΕΑΕΚ II (και

για τη δημιουργία επιμορφωτικού υλικού για την περιβαλλοντική εκπαίδευση σε προστατευόμενες περιοχές), διενήργησε έρευνα (2007) σε στελέχη Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, υπεύθυνους Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και στελέχη Φορέων Διαχείρισης της Ελλάδος με στόχο την ανίχνευση των αναγκών τους σχετικά με την επιμόρφωση, το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων ΠΕ στις προστατευόμενες περιοχές. Για το σκοπό αυτό διαμορφώθηκε σχετικό ερωτηματολόγιο, το οποίο αξιολογήθηκε από εξωτερικούς αξιολογητές και τελικά απαντήθηκε πλήρως από 72 άτομα (η ομάδα-στόχος είχε συνολικό πληθυσμό 267, άτομα: το τελικό ποσοστό ανταπόκρισης 27%). Εξαιτίας της μικρής συμμετοχής για ερωτηματολόγιο τα αποτελέσματα της έρευνας ήταν περιγραφικά και παρατίθενται από τον Σκούλλο (2008: 90) ως εξής:

Το προφίλ των ερωτηθέντων:

α) σχετικά με τις Προστατευόμενες Περιοχές (ΠΠ)

Το 20,8% των συμμετεχόντων, εκτιμούν ότι έχουν από αρκετά ως πολύ καλό επίπεδο γνώσης και το 34,7% των συμμετεχόντων εκτιμούν ότι έχουν λίγες έως καθόλου γνώσεις για τις ΠΠ

β) σχετικά με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (ΠΕ)

Το 45,8% των συμμετεχόντων εκτιμούν ότι έχουν από αρκετά ως πολύ καλό επίπεδο γνώσης ΠΕ και το 41,7% εκτιμούν ότι έχουν μέτριο επίπεδο γνώσης

γ) σχετικά με την εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη (ΕΑΑ)

Το 27,8% των συμμετεχόντων εκτιμούν ότι έχουν από αρκετά ως πολύ καλό επίπεδο γνώσης και το 31,9% εκτιμούν ότι έχουν λίγες έως καθόλου γνώσεις

δ) σχετικά με την ικανότητα να σχεδιάζουν προγράμματα ΠΕ και ΕΑΑ

γενικά 41,7% θεωρούν ότι μπορούν να σχεδιάζουν προγράμματα 48,6% θεωρούν ότι μπορούν να εκπονούν προγράμματα.

ε) σχετικά με την ικανότητα να σχεδιάζουν προγράμματα Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη ειδικά για τις προστατευόμενες περιοχές

41,7% δεν έχουν σχεδιάσει ποτέ προγράμματα ΠΕ/ΕΑΑ σε ΠΠ με θέμα σχετικό με αυτές και 37,5% έχουν σχεδιάσει 1 έως 3 προγράμματα.

43,1% δεν έχει εκπονήσει ποτέ προγράμματα ΠΕ και ΕΑΑ σε ΠΠ με θέμα- σχετικό με αυτές και 30,6% έχει εκπονήσει 1 έως 3 προγράμματα .

Οι κύριες πηγές ενημέρωσης για ζητήματα σχετικά με τις Προστατευόμενες Περιοχές είναι οι εφημερίδες (55,6%), τα σεμινάρια επιμόρφωσης (52,8%), το Internet (44,50%) (ο.π.: 90).

Αναφορικά με την ανεπάρκεια σε γνωστικά ζητήματα σχετικά με τις Προστατευόμενες Περιοχές οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι αφορά θέματα διαχείρισης των ΠΠ και λειτουργίας των ΦΔ (37,5%), και διαδικασίες λήψης αποφάσεων για τη διαχείριση των ΠΠ και πρακτικές συμμετοχής του κοινού (30,5%) (ο.π.: 90).

Αναφορικά με τους τρόπους για τη βελτίωση των γνώσεων σε θέματα Προστατευόμενων Περιοχών οι ερωτώμενοι δήλωσαν ότι οι τρόποι που προτιμούν είναι η συμμετοχή σε σχετικές ημερίδες (70,9%) και οι ξεναγήσεις (68%).

Άλλα αξιοσημείωτα ευρήματα της έρευνας είναι τα εξής:

- Η ΕΑΑ θεωρείται ότι «συμπεριλαμβάνει» την ΠΕ ως μεγαλύτερο υπερσύνολο, ότι δηλαδή «εμπεριέχει» την ΠΕ, σε ποσοστό 50%.
- Τα θέματα τα οποία επιλέγονται ως προτεραιότητες για την επιμόρφωση σχετικά με την ΠΕ και την ΕΑΑ (ποσοστιαία και ως πρώτη επιλογή) είναι τα εξής: «Παιδαγωγικές προσεγγίσεις στην ΠΕ και στην ΕΑΑ» (69,5% και 37,5%), «Ο ρόλος του εκπαιδευτικού» (44,5% και 13,9%), «Ερευνητικά πορίσματα» (41,7% και 15,3%). Επιπλέον, «Η εξέλιξη της ΠΕ σε ΕΑΑ», επιλέχθηκε ως πρώτη προτεραιότητα για επιμόρφωση σε ποσοστό 15,3%.
- Ως παράγοντες που ενθαρρύνουν την υλοποίηση προγραμμάτων ΠΕ σε ΠΠ αναδείχθηκαν το προσωπικό ενδιαφέρον και το ενδιαφέρον που επέδειξαν οι μαθητικές ομάδες (αξιοσημείωτο είναι ότι σε αυτή την ερώτηση απάντησαν μόνο ο ένας στους δύο).
- Ως παράγοντες που αποθαρρύνουν την υλοποίηση προγραμμάτων ΠΕ σε ΠΠ αναδείχθηκαν οι οικονομικοί λόγοι, η γραφειοκρατία και η ανεπάρκεια σε υλικοτεχνικό εξοπλισμό (αξιοσημείωτο είναι ότι σε αυτή την ερώτηση απάντησε το 41,7 %).
- Ως ανάγκες οι οποίες πρέπει να καλυφθούν στο χώρο εργασίας προκειμένου να σχεδιαστούν και να εφαρμοστούν προγράμματα ΠΕ και ΕΑΑ σε ΠΠ αναδείχθηκαν οι: επιμόρφωση (17,6%), χρηματοδότηση (16,0%), υποδομές (10,4%), έλλειψη εξοπλισμού (8,8%) και παιδαγωγικό υλικό (8,8%).
- Η συνεργασία θεωρείται πάρα πολύ αναγκαία (68,1%) και πολύ αναγκαία (20,8%) και ως πιθανοί τομείς για το σχεδιασμό και την εκπόνηση σχετικών δράσεων αναδείχθηκαν οι: συνδιοργάνωση επιμορφωτικών ημερίδων (26,1%), ανάπτυξη παιδαγωγικού υλικού (20,2%), δημιουργία έντυπου ενημερωτικού υλικού (12,6%), ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας (5,9%) και ενημέρωση σεσχολεία (5,9%).

Παρόλα τα σημαντικά ευρήματα της έρευνας, ο μικρός αριθμός ανταπόκρισης δεν επιτρέπει την γενίκευση των συμπερασμάτων, παρότι σε μια τέτοιου τύπου ποσοτική έρευνα το επιτρέπει. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι οι συμμετέχοντες δεν ερωτήθηκαν σχετικά με την εφαρμογή της ΠΔ στις προστατευόμενες περιοχές. Το γεγονός που καταδεικνύει το κενό και την σύγχυση που επικρατεί μεταξύ τυπικής ΠΕ, μη-τυπικής ΠΕ γενικότερα και ΠΔ ειδικότερα. Τα επόμενα κεφάλαια επιχειρούν να συνεισφέρουν στην περιγραφή των σχέσεων αυτών των επιστημονικών πεδίων

2.2.3.5 Μορφές της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Η εκπαίδευση είναι μια έννοια ευρύτερη από το εκπαιδευτικό σύστημα έστω και αν πολύ συχνά στην καθημερινότητα ταυτίζεται με αυτό. Υπάρχουν διάφορες κατηγοριοποιήσεις της εκπαίδευσης, αλλά η πιο διαδεδομένη είναι εκείνη που χωρίζει την εκπαίδευση σε τυπική, μη τυπική και άτυπη (Τσαμπούκου – Σκαναβή, 2004α).

Σύμφωνα με τον Coombs (1973):

«**Άτυπη εκπαίδευση** (informal education) είναι η δια βίου διαδικασία με την οποία κάθε άτομο αποκτά στάσεις, αξίες, δεξιότητες και γνώσεις από την καθημερινή εμπειρία και τις εκπαιδευτικές επιρροές του περιβάλλοντός του.

Τυπική εκπαίδευση (formal education) είναι το ιεραρχικά δομημένο και χρονολογικά διαβαθμισμένο εκπαιδευτικό σύστημα από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση ως το πανεπιστήμιο συμπεριλαμβανομένων γενικών ακαδημαϊκών σπουδών και μια ποικιλία ειδικών προγραμμάτων και ιδρυμάτων για πλήρους απασχόλησης (full-time) τεχνικής και επαγγελματικής κατάρτισης.

Μη-τυπική εκπαίδευση (non-formal education³⁵) είναι κάθε οργανωμένη εκπαιδευτική διαδικασία έξω από το καθιερωμένο τυπικό σύστημα – η οποία λειτουργεί είτε ανεξάρτητα είτε σαν κομμάτι μιας ευρύτερης διαδικασίας – που σκοπεύει στην εξυπηρέτηση συγκεκριμένων μαθησιακών στόχων και συγκεκριμένων ατόμων» (Coombs, 1973)

Αντίστοιχα, η ΠΕ μπορεί να λάβει και τη μορφή της τυπικής, μη τυπικής ή άτυπης εκπαίδευσης, ανάλογα σε ποιους απευθύνεται, τους τρόπους με τους οποίους εφαρμόζεται και το χώρο στον οποίο αναπτύσσεται:

Η τυπική ΠΕ αναπτύσσεται αποκλειστικά και μόνο μέσα στα όρια του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος, από το νηπιαγωγείο έως και τη τριτοβάθμια εκπαίδευση, σε σεμινάρια, καθώς και σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Έχει καθορισμένους εκπαιδευτικούς στόχους και οι διδασκόμενοι καλούνται, μέσα από τις ήδη θεσμοθετημένες διαδικασίες και μέσα του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος (π.χ. διαχωρισμός σε σχολικές τάξεις, βαθμολογία, εξετάσεις κ.α.), να αφομοιώσουν τους συγκεκριμένους στόχους. Οι σκοποί και τα μέσα της εκπαιδευτικής διαδικασίας βρίσκονται υπό τον έλεγχο και την κρίση του διδάσκοντα ή του εκπαιδευτικού ιδρύματος, ενώ το κοινό στο οποίο απευθύνεται είναι ήδη ορισμένο, με κοινά γνωρίσματα (π.χ. ηλικία, επίπεδο εκπαίδευσης) και παρακολουθεί πρόγραμμα ΠΕ χωρίς δική του πρωτοβουλία, μιας και η ΠΕ ενσωματώνεται στο γενικότερο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, που πρέπει υποχρεωτικά να ακολουθήσει (Τσαμπούκου-Σκαναβή, 2004α)

Μη-τυπική ΠΕ είναι εκείνο το είδος της σκόπιμης εκπαίδευσης, η οποία στοχεύει στην ανάπτυξη, σε διάφορους τομείς της κοινωνίας, περιβαλλοντικών εννοιών, δεξιοτήτων, στάσεων και περιβαλλοντικού ήθους, η οποία πραγματοποιείται σε διάφορα ιδρύματα (Institutions) της κοινωνίας και στα οποία μπορεί συμπεριλαμβάνονται τα σχολεία και τα πανεπιστήμια (Tahir, 1997).

Η μη-τυπική ΠΕ σκοπεύει στην περιβαλλοντική συνειδητοποίηση του πληθυσμού η οποία δεν επιτυγχάνεται λόγω της ελλιπούς εκπαίδευσης σε θέματα περιβάλλοντος. Η επιτυχία της ΠΕ βασίζεται στην εφαρμογή σε όλα τα στάδια της εξέλιξης του ατόμου, κυρίως λόγω των συνεχώς μεταβαλλόμενων περιβαλλοντικών συνθηκών, το οποίο την καθιστά μια δια βίου εκπαίδευση. Επιπλέον, η ΠΕ προϋποθέτει επαφή με τη φύση,

---

³⁵ Ο όρος αυτός παρουσιάζεται με τρεις διαφορετικές μορφές: nonformal, non-formal και non formal. Υπάρχει δε και σχετική βιβλιογραφία σχετικά με το ποιος είναι εκείνος ο οποίος είναι ο καταλληλότερος (π.χ. Elting, 1993). Η επιλογή της μορφής non-formal δε σημαίνει ότι υπάρχει και σιωπηλή αποδοχή της «θεωρίας» που τη συνοδεύει και απόρριψη των άλλων μορφών.

δηλαδή, ακόμα και στα πλαίσια της τυπικής εκπαίδευσης, απαιτείται εφαρμογή μεθόδων μη-τυπικής εκπαίδευσης. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα κάποιες φορές να προκαλείται σύγχυση ανάμεσα στους όρους ΠΕ και μη-τυπική εκπαίδευση (Heimlich, 1993).

Η μη-τυπική ΠΕ παρέχεται με διάφορους τρόπους και πολλαπλές πηγές, όπως τα ΜΜΕ, οι επισκέψεις σε ιδρύματα (μουσεία, ζωολογικούς κήπους, ενυδρεία κλπ), οι διαλέξεις σε τοπικά σωματεία. Οι φορείς που ασχολούνται με την μη τυπική ΠΕ μπορεί να είναι κυβερνητικοί φορείς, μη κυβερνητικές οργανώσεις, οι υπεύθυνοι των ιδρυμάτων και των περιοχών με περιβαλλοντικό χαρακτήρα, οι εργαζόμενοι στα ΜΜΕ. Στα πλαίσια της μη-τυπικής ΠΕ εφαρμόζονται διάφορες μέθοδοι, οι οποίες μπορεί να διακρίνονται σε εκείνες που ο εκπαιδευόμενος συμμετέχει ενεργά και σε εκείνες που είναι παθητικός (Young and McElhone, 1986).

Η άτυπη ΠΕ, όπως και η άτυπη εκπαίδευση, εξελίσσεται σε όλη τη ζωή ενός ανθρώπου. Η συμμετοχή των εκπαιδευομένων είναι καθαρά δικιά τους επιλογή και δεν απαιτείται η συνεχής και υποχρεωτική παρουσία τους. Η άτυπη ΠΕ, ως εκπαιδευτική διαδικασία περιλαμβάνει οποιαδήποτε διάχυση πληροφορίας και γνώσης, μέσα από τα Μ.Μ.Ε., βιβλιοθήκες, κοινωνικές επαφές ή το διαδίκτυο. Η άτυπη ΠΕ δεν απευθύνεται σε καθορισμένο κοινό και δεν υπάρχει κάποιος τρόπος αξιολόγησης της.

Δεδομένων των νέων τεχνολογιών που αναπτύσσονται συνεχώς και εφαρμόζονται όλο και συχνότερα στην καθημερινότητά μας, η άτυπη ΠΕ κερδίζει συνεχώς έδαφος. Γενικότερα, η άτυπη ΠΕ υπερβαίνει τις έννοιες του χώρου και του χρόνου αφού π.χ. κάποιος μπορεί να μην έχει επισκεφθεί τη λίμνη Μεγάλη Πρέσπα, αλλά να γνωρίζει τα χαρακτηριστικά και τα προβλήματα της μέσω της διαδικασίας της άτυπη ΠΕ (Τσαμπούκου-Σκαναβή, 2004α).

2.2.3.6 Σχέση περιβαλλοντικής διερμηνείας και περιβαλλοντικής εκπαίδευσης

2.2.3.6.1 Κοινές ρίζες

Η συζήτηση για την σχέση της ΠΔ με την ΠΕ ξεκίνησε από τις αρχές του 1970, εντάθηκε την δεκαετία του '90 και επανήλθε στο προσκήνιο τα τελευταία χρόνια με αφορμή το μεταβατικό στάδιο από την περιβαλλοντική εκπαίδευση στη θεμελίωση της εκπαίδευσης για την αειφόρο ανάπτυξη την δεκαετία 2005-2015 (Skanavis and Giannoulis 2009).

Η αλληλοεπικάλυψη και η συνεπακόλουθη σύγχυση μεταξύ ΠΔ και ΠΕ είναι κατανοητή εάν κανείς εξετάσει τις ομοιότητες μεταξύ εκπαίδευσης και ερμηνείας. Ουσιαστικά και τα δύο επιστημονικά πεδία εδράζονται στα ίδια θεμέλια (Cable & Cadden, 2006). Ο Weaver (1982) παρείχε μια εξαιρετική αναθεώρηση της σύγχρονης ΠΔ όπου περιγράφει την σημαντική συμβολή παιδαγωγών όπως ο Comenius (1592-1670), Pestalozzi (1746-1827) και Froebel (1782-1852) στις αρχές της ΠΔ. Ένας πιο πρόσφατος παιδαγωγός ο οποίος δεν αναφέρθηκε από τον Weaver ήταν ο John Dewey

(1859-1952). Κατά τα τέλη 19^{ου} αιώνα, ο Dewey άσκησε σημαντική επιρροή στην φιλοσοφία της παιδείας την οποία ονόμασε ως Προοδευτισμό (progressivism). Το φιλοσοφικό αυτό ρεύμα ισχυροποιήθηκε την δεκαετία 1920-1930. Μάλιστα το προοδευτικό αυτό κίνημα συνεισέφερε τα μέγιστα στα σημερινά εκπαιδευτικά προγράμματα για την διατήρηση του περιβάλλοντος (Jacobson, 2009). Ο Dewey θεωρούσε ότι «...η μάθηση που αναπτύσσει την νοημοσύνη και τον χαρακτήρα δεν προέρχεται μόνο από τα βιβλία αναφοράς ή από τα λεγόμενα ενός δασκάλου. Αντίθετα, κάθε άνθρωπος διαπαιδαγωγείται μόνο εφόσον αναγνωρίζει και υιοθετεί, οτιδήποτε μπορεί να συνεισφέρει σε αυτόν, κάθε νέα του εμπειρία, ανεξάρτητα από το πόσο σημαντικό είναι το υπόβαθρο -της εμπειρίας στην δεδομένη χρονική στιγμή». Επομένως η προκύπτουσα γνώση είναι αποτέλεσμα αμφίδρομης επικοινωνιακής δράσης, ανταλλαγής δηλαδή εμπειριών και ιδεών (Winn, 1972: 123).

Επιπρόσθετα, ο Dewey θεωρούσε ότι το πρόγραμμα σπουδών θα πρέπει να βασίζεται «πάνω σε» και «γύρω από» τα ενδιαφέροντα των μαθητών. Συγκεκριμένα θεωρούσε πως θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ολοκληρωτική ύπαρξη του εκπαιδευόμενου, δίνοντας έμφαση στην κριτική σκέψη και στις δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων εκτός από την απλή μετάδοση γνώσης. Κατ' αυτόν τον τρόπο θεωρούσε πως τα παιδιά αποκτούν δεξιότητες ενεργού πολίτη και κοινωνικοποιούνται (Morrison, 1997). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «μαθαίνοντας μέσα από την εμπειρία» ένας μαθητής μπορεί να «ανακαλύψει την σύνδεση των πραγμάτων» (Winn, 1972: 39)³⁶. Στο τέλος της

³⁶ Μία τέτοια προσέγγιση έρχονταν σε αντίθεση με την παραδοσιακή άποψη σύμφωνα με την οποία η τυπική εκπαίδευση θεωρούνταν ως ένα προ-στάδιο της ζωής, ένα πεδίο όπου ο εκπαιδευόμενος απλώς προπαρασκευάζεται για την ζωή. Κατά τον Dewey, η απόσταση μεταξύ τυπικής εκπαίδευσης και ζωής, η οποία άλλοτε υπήρχε, πρέπει να εκμηδενιστεί και να γίνει τμήμα της ίδιας της ζωής του εκπαιδευόμενου. Προκειμένου να γίνει αυτό θα πρέπει να δοθεί έμφαση σε τρεις κυρίως παραμέτρους: στη μέθοδο επίλυσης προβλημάτων, στη θεωρία για το πρόγραμμα και στις δραστηριότητες που πρέπει να αναληφθούν παράλληλα προς τη διδασκαλία των μαθημάτων. Ειδικότερα, η μέθοδος επίλυσης προβλημάτων, που στοχεύει στην αυτενέργεια του εκπαιδευόμενου, διακρίνεται σε τέσσερα στάδια. Κατά το πρώτο στάδιο, πρέπει να δημιουργηθεί στο παιδί η *συνείδηση* του προβλήματος- η *νόηση* τίθεται σε *ενέργεια* μόνον όταν βρεθεί απέναντι σε κάποια δυσκολία. Το δεύτερο στάδιο συνίσταται στη μελέτη του προβλήματος και την προσπάθεια εξεύρεσης πιθανών λύσεων του. Κατά το τρίτο στάδιο, επιχειρείται η δοκιμή των διαφόρων επινοηθεισών λύσεων. Κατά το τέταρτο στάδιο, το πρόβλημα οδηγείται στη λύση του, αφού προηγουμένως γίνει συνοπτική εξακρίβωση των *αποτελεσμάτων*, τα οποία προέκυψαν από την εφαρμογή των διαφόρων λύσεων. Είναι σαφές ότι η μέθοδος επίλυσης προβλημάτων αποσκοπεί στην καλλιέργεια τόσο του ενδιαφέροντος όσο και της προσπάθειας του μαθητή, εν αντιθέσει προς ό,τι συνέβαινε με τις παλαιότερες παιδαγωγικές μεθόδους, που άλλες μεν έδιναν έμφαση στο ενδιαφέρον μόνο, άλλες δε μόνο στην προσπάθεια του μαθητή. Η δεύτερη παράμετρος για την επιτυχία της αποστολής του νέου σχολείου, ήγουν η θεωρία για το πρόγραμμα, αποσκοπεί στην επιλογή των μαθημάτων, στην κατάταξή τους, και στον τρόπο διδασκαλίας τους, η οποία θα πρέπει να διεξάγεται ξεχωριστά για κάθε μάθημα, κατά ενότητες κλπ. Αναφορικά προς την τρίτη παράμετρο για την επιτυχία εφαρμογής αυτής της νέας φιλοσοφίας, η τυπική εκπαίδευση θα πρέπει να αναθεωρήσει τον προσανατολισμό της και από ατομοκρατική να καταστεί κοινωνική. Προς τούτο, θα πρέπει, πέρα από τη διδασκαλία των μαθημάτων, να προσφέρει αφορμές στο μαθητή, για να κατασκευάζει και να δημιουργεί πράγματα. Συμμετέχοντας σε οργανωμένες εργασίες του σχολείου ο μαθητής αποκτά, μέσα από την εκτέλεση τους, γνώσεις και δεξιότητες, πειθαρχία και συνεργατικότητα, οι οποίες είναι απαραίτητες, προκειμένου ένα *πρόσωπο* να λειτουργεί ως μέλος μιας κοινωνίας. (Πελεγρίνης, 2004: 1082). Ουσιαστικά η φιλοσοφική θεωρία του Dewey αποτέλεσε το θεωρητικό υπόβαθρο για την ανάπτυξη της

δεκαετίας του '50, ο Freeman Tilden ανέπτυξε τις αρχές τις ΠΔ οι οποίες έγιναν το καθοδηγητικό δόγμα για την πρακτική της περιβαλλοντικής διερμηνείας (Knapp, 1998, 1997). Η Μελέτη των Cable και Cadden (2006) υποστηρίζουν την ισχυρή ομοιότητα μεταξύ της φιλοσοφίας του Dewey και των αρχών του Tilden.

Πίνακας 13. Σύγκριση των σχέσεων των αρχών του Tilden (1957: 8) και της φιλοσοφίας παιδείας του Dewey. (Archambault 1964, Dewey 1916, Morrison 1997, Tilden 1977, Winn 1972)

Tilden (Πρώτη Αρχή): Κάθε διερμηνεία που δεν σχετίζεται με αυτό που παρουσιάζει ή περιγράφει με κάτι από την προσωπικότητα ή τις εμπειρίες του επισκέπτη, είναι μια στείρα παρουσίαση.

Dewey: «Όσο περισσότερο ενημερωμένος είναι ένας εκπαιδευτής για τις προηγούμενες εμπειρίες τις ελπίδες, επιθυμίες και τα κύρια ενδιαφέροντα των εκπαιδευομένων τόσο καλύτερα μπορεί να κατανοήσει το είδος και τον προσανατολισμό των δυνάμεων που πρέπει να καταβληθούν, στην προσπάθεια για το σχηματισμό των ανταντακλαστικών συνηθειών των εκπαιδευόμενων» (Dewey, 1939: 615)

Tilden (Δεύτερη Αρχή): Οι πληροφορίες από μόνες τους δεν είναι διερμηνεία. Η διερμηνεία είναι μια αποκάλυψη που βασίζεται στις πληροφορίες, αλλά είναι δύο διαφορετικά μεταξύ τους πράγματα. Εντούτοις, η διερμηνεία εμπεριέχει την πληροφορία.

Dewey: «Ο εκπαιδευτής δεν ενδιαφέρεται αποκλειστικά μόνο για το είδος του θέματος αλλά για το θέμα ως παράγοντα που σχετίζεται σε μια συνολική και αυξανόμενη εμπειρία.» (Dewey 1915/2001: 117)

Tilden (Τρίτη Αρχή): Η διερμηνεία είναι μια τεχνική που συνδυάζει πολλές τέχνες, μιας και τα αντικείμενα παρουσιάζονται επιστημονικά, ιστορικά ή αρχιτεκτονικά. Οποιαδήποτε τέχνη μπορεί ως ένα βαθμό να διδαχθεί.

Dewey: «Θεωρώ ότι η εκπαίδευση όπως έχει σχεδιαστεί σηματοδοτεί την πιο τέλεια και οικεία συνένωση επιστήμης και τέχνης η οποία είναι νοητή στην ανθρώπινη εμπειρία. Όταν η επιστήμη και τέχνη συνδράμουν ενεργοποιείται το ισχυρότερο κίνητρο για ανθρώπινη δράση, αναδύονται οι πιο αυθεντικές πηγές ανθρώπινης συμπεριφοράς, και διασφαλίζεται η καλύτερη δυνατή υπηρεσία για την οποία η ανθρώπινη φύση είναι ικανή.» (Dewey 1897: 2)

Tilden (Τέταρτη Αρχή): Ο βασικός σκοπός της διερμηνείας δεν είναι να διδάξει, αλλά να ευαισθητοποιήσει.

Dewey: «Ο ρόλος του εκπαιδευτή είναι να παράσχει το κατάλληλο περιβάλλον ώστε να ενεργοποιείται η ανταπόκριση και συμμετοχή των εκπαιδευόμενων αλλά και να εποπτεύει την πορεία εκπαίδευσης του εκπαιδευόμενου» (Dewey 1916: 93)

Tilden (Πέμπτη Αρχή): Η διερμηνεία πρέπει να παρουσιάζει ένα θέμα ολοκληρωμένα και όχι σε αποσπασματική μορφή και επίσης να απευθύνεται συνολικά στην ανθρώπινη ύπαρξη και όχι σε μέρος αυτής.

Dewey: «Η εκπαίδευση είναι μαθητοκεντρική και η τοπική εκπαίδευση θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη την συνολική ύπαρξη του μαθητή, δηλαδή, τις ανάγκες, τα

θεωρίας περιβαλλοντικής εκπαίδευσης από τον William Stapp (1969 αναφορά από Denis & Knapp, 1997· Disinger 1983·Marcinkowski, 1993).

ενδιαφέροντα του εκπαιδευόμενου σε όλες τις διαστάσεις – γνωστική, φυσική, κοινωνική και συναισθηματική» (Dewey 1916: 156)

Tilden (Εκτη Αρχή) Η διερμηνεία που απευθύνεται στα παιδιά δεν θα πρέπει να είναι μια περικοπή αυτών που παρουσιάζεται στους ενήλικους, αλλά θα πρέπει να ακολουθεί μια διαφορετική προσέγγιση από την βάση. Στην καλύτερη περίπτωση θα πρέπει να προϋποθέτει ένα ξεχωριστό εκπαιδευτικό πρόγραμμα.

Dewey: *«Η επιλογή της μεθόδου τελικά συνοψίζεται στην εξέταση της ταξινόμησης και ανάπτυξης των ενδιαφερόντων και της αντιλαμβανόμενης δύναμης του παιδιού...Η εκπαίδευση η οποία αντιμετωπίζει τα παιδιά έχοντας υπόψη ότι οι παρορμήσεις τους είναι σε αντιστοιχία με το μέσο όρο της κοινωνίας των ενηλίκων θα οδηγήσει με μαθηματική ακρίβεια σε μια παρόμοια κοινωνία χωρίς να διερευνηθεί αν και πως μπορεί μια τέτοια κοινωνία να βελτιωθεί» (Dewey 1916: 42)*

Ταυτόχρονα με την ανάπτυξη της φιλοσοφικής θεωρίας του Dewey σχετικά με την αποτελεσματική εκπαιδευτική προσέγγιση, ο Enos Mills (1870–1922) έγραφε για τις αποτελεσματικές τεχνικές ΠΔ. Ουσιαστικά οι Dewey και Mills εξέφρασαν παρόμοιες σκέψεις (Cable & Cadden 2006). Ίσως τα γραπτά κείμενα του Dewey σχετικά με την εκπαιδευτική του φιλοσοφία ήταν γνωστά την εποχή που ο Mills διατύπωνε την δική του φιλοσοφία σχετικά με την ΠΔ και ίσως να τις γνώριζε. Παρόλο που μια τέτοια απόπειρα θεώρησης σύνδεσης των φιλοσόφων Dewey και Mills μπορεί να είναι υποθετική, είναι βέβαιο ότι το κίνημα του προοδευτισμού που επικρατούσε εκείνη την εποχή επηρέασε τον Mills τις κοινωνικές του αξίες και υποστήριξε την πολιτική του ατζέντα (Drummond 1995). Ο Πίνακας 13 παρουσιάζει έξι από τις διδαχές του Dewey σχετικά με την εκπαίδευση και τις συγκρίνει με τις έξι αρχές του Tilden. Ουσιαστικά από τον πίνακα προκύπτει μια στενή ομοιότητα μεταξύ των ιδεών των δύο φιλοσόφων. Οι αρχές του Tilden είναι εντυπωσιακά όμοιες με τις διδαχές του Mills (Beck and Cable 2002a βλ κεφάλαιο 2.2.2.3) και του Dewey. Ενώ ο Dewey δεν δημοσίευσε ένα συγκεκριμένο αριθμό αρχών, για τον Tilden η φιλοσοφία του μπορεί να οργανωθεί στις βασικές αρχές ενός Προοδευτικού Προγράμματος Σπουδών.

Η παραπάνω ανάλυση κατατάει στην διαπίστωση που υπογραμμίζουν οι Wearing και Neil (2009): *«οι κύριες διαφορές μεταξύ ΠΔ και ΠΕ δεν εντοπίζονται στην βασική τους φιλοσοφία, αλλά στα ειδικά χαρακτηριστικά, τις μεθόδους και τεχνικές που χρησιμοποιούν».*

Σε αυτό το πλαίσιο οι Ballantyne και Uzzell (1994) παρουσίασαν τα κύρια χαρακτηριστικά της περιβαλλοντικής διερμηνείας:

Πίνακας 14 Διαφορές Χαρακτηριστικών Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και Περιβαλλοντικής Διερμηνείας

	ΠΕ	ΠΔ
Ποιος;	Δάσκαλοι, υπάλληλοι της εκπαίδευσης, εκπαιδευτές δασκάλων.	Διερμηνείς, σχεδιαστές εκθεμάτων, σεναριογράφοι, εθελοντές, αρχαιολόγοι, υπάλληλοι της εκπαίδευσης, ακαδημαϊκοί, δασοφύλακες, εκπαιδευτές Διερμηνέων.

	ΠΕ	ΠΔ
Τι;	Κατανόηση περιβαλλοντικών αρχών, απόκτηση περιβαλλοντικών δεξιοτήτων, ολοκλήρωση περιβαλλοντικής γνώσης, στάσεων και συμπεριφοράς.	Πληροφόρηση για ανθρώπους, τοποθεσίες, δραστηριότητες και αντικείμενα. Ερμηνεία εννοιών.
Σε ποιόν;	Εκπαιδευόμενους- μαθητές σχολείων, ομάδες μαθητών, ομάδες ενηλίκων.	Εθελοντές για ψυχαγωγία- τουρίστες, επισκέπτες, κατοίκους διαφόρων ηλικιών.
Γιατί;	Ανάπτυξη Περιβαλλοντικής Παιδείας, εκπλήρωση σκοπών προγράμματος σπουδών.	Ψυχαγωγία/ Διασκέδαση, κέρδος, διατήρηση φυσικών περιοχών.
Που;	Σχολεία, κέντρα εκπαίδευσης στο πεδίο, κέντρα Διερμηνείας.	Κέντρα Διερμηνείας, ιστορικά στίπια, αρχαιολογικοί χώροι, αστικές και υπαίθριες περιοχές, εθνικά, κρατικά και περιφερειακά πάρκα.
Πότε;	Χρονικά καθορισμένες περιόδους, σχολικές εκδρομές, προετοιμασία και δραστηριότητα πριν και μετά την επίσκεψη.	Όποτε κάποιος εμπλέκεται σε ψυχαγωγικές και τουριστικές δραστηριότητες. Περιορισμένος χρόνος.
Πως;	Διδασκαλία, ευρηματικές και διδακτικές τεχνικές.	Παρακίνηση, διδακτικές και μη τυπικές τεχνικές πολυμέσων.

ΠΗΓΗ: Ballantyne & Uzzell, 1994

Ο Ham (1992) θεωρεί ίσως το κυριότερο ειδοποιό χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την ΠΔ είναι τα χαρακτηριστικά του κοινού στα οποία απευθύνεται το οποίο διακρίνεται σε ακούσιο ή δεσμευμένο ακροατήριο ή σε εκούσιο ή ελεύθερο ακροατήριο.

Σύγκριση: Ακούσιου έναντι εκούσιου εκπαιδευόμενου / ακροατή

Επεκτείνοντας την ιδέα των σκοπών που τίθενται από τους ίδιους τους εκπαιδευόμενους συνεπάγεται μια τεχνική προσέγγιση της ΠΕ ή / και ΠΔ. Ο διδασκόμενος / εκπαιδευόμενος / ακροατής δεν ενθαρρύνεται τυχαία να είναι εκλεκτικός σε αυτό που επιθυμεί να μάθει. Προφανώς, για τη τυπική ΠΕ που είναι ενσωματωμένη στο γενικότερο εκπαιδευτικό πρόγραμμα υπάρχουν αντικειμενικοί στόχοι και μηνύματα που το ίδιο το εκπαιδευτικό ίδρυμα επιθυμεί να εμφυσήσει στους διδασκόμενους. Αναλυτικότερα, «η μορφή, το είδος και η ποιότητα της περιβαλλοντικής γνώσης που μεταδίδεται, βρίσκονται αποκλειστικά κάτω από τον έλεγχο και τη κρίση του διδάσκοντα ή του εκπαιδευτικού ιδρύματος (ή, όπως στη περίπτωση της Ελλάδας του Υπουργείου Παιδείας). Η τυπική περιβαλλοντική εκπαίδευση έχει καθορισμένους εκπαιδευτικούς στόχους και οι διδασκόμενοι – άτομα με κοινά γνωρίσματα (π.χ. ηλικία, επίπεδο εκπαίδευσης) – καλούνται χωρίς δική τους πρωτοβουλία, μέσα από ήδη θεσμοθετημένες διαδικασίες του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος (π.χ. διαχωρισμός σε εκπαιδευτικές τάξεις, βαθμολογία, εξετάσεις κ.α.) να αφομοιώσουν τους συγκεκριμένους στόχους» (Τσαμπούκου-Σκαναβή 2004α). Κατ' αυτό τον τρόπο, η υποχρεωτική – και άρα σταθερή – παρουσία των διδασκομένων επιτρέπει μια καλύτερη στρατηγική στα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (Disinger & Floyd 1990). Υπό αυτές τις συνθήκες οι διδασκόμενοι λειτουργώντας ως ακούσιο ακροατήριο (captive audience) έχουν διαφορετικά κίνητρα μάθησης έναντι του ακροατηρίου που εθελοντικά επιλέγουν να συμμετέχουν σε μία εκπαιδευτική διαδικασία (εκούσιο ακροατήριο – non-captive audience) συμπεριλαμβανομένου της περιβαλλοντικής

(δι)ερμηνείας. Συγκεκριμένα, ο Ham (1992) και οι Ham και Krumpke (1996) διακρίνουν δύο τύπους ακροατηρίων:

- **Ακούσιο ακροατήριο (captive audience):** Ακροατήριο / κοινό που υποχρεούται να παρακολουθεί και συμμετέχει σε μια εκπαιδευτική διαδικασία ακόμα και εάν δεν του προσελκύει το ενδιαφέρον γιατί ενδέχεται να εξεταστεί στις πληροφορίες που θα του παρουσιαστούν
- **Εκούσιο ακροατήριο (non-captive audience):** Ακροατήριο / κοινό που επιλέγει / δεν επιλέγει να παρακολουθεί και συμμετέχει σε μια εκπαιδευτική διαδικασία επειδή τη θεωρεί / δεν τη θεωρεί εποικοδομητική.

Η σύγκριση επιβεβλημένου (ακούσιου) ή εθελούσιου (εκούσιο) ακροατηρίου παρατίθεται στο παρακάτω συγκριτικό πίνακα 15:

Πίνακας 15: Ακούσιο και Εκούσιο Ακροατήριο

Ακούσιο ακροατήριο	Εκούσιο Ακροατήριο
Προ καθορισμένο ακροατήριο	Εθελοντικό ακροατήριο
Υπάρχει χρονική δέσμευση	Δεν υπάρχει χρονική δέσμευση
Η έξωθεν επιβράβευση είναι σημαντική	Η έξωθεν επιβράβευση δεν είναι σημαντική
Ο ακροατής υποχρεούται να προσέχει	Ο ακροατής δεν υποχρεούται να προσέχει γιατί θα ερωτηθεί για τις πληροφορίες που του παρουσιάστηκαν.
Θα κάνει προσπάθεια να προσέξει ακόμα και εάν βαριέται γιατί μπορεί να εξεταστεί σε αυτά που θα επωθούν	Δεν θα εξακολουθεί να προσέχει εάν χάσει το ενδιαφέρον του
Παραδείγματα κινήτρων: <ul style="list-style-type: none"> • Βαθμοί • Δίπλωμα • Πιστοποιητικό γνώσεων • Άδεια εξάσκησης επαγγέλματος • Δουλειά • Χρήματα • Πρόοδος • Επιτυχία 	Παραδείγματα κινήτρων: <ul style="list-style-type: none"> • Ενδιαφέρον • Διασκέδαση • Ψυχαγωγία • Αυτό-εμπλουτισμός • Αυτό-βελτίωση • Καλύτερη ποιότητα ζωής • Αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου • Απόκτηση γνώσεων – εμπειριών.
Τυπικό σκηνικό υποδοχής: <ul style="list-style-type: none"> • Τάξη • Χώρος δουλειάς • Επαγγελματικό σεμινάριο • Μαθήματα απαραίτητα για την έκδοση άδειας εξάσκησης επαγγέλματος 	Τυπικό σκηνικό υποδοχής: <ul style="list-style-type: none"> • Πάρκα, μουσεία, χώροι αναψυχής • Προγράμματα επιμόρφωσης • Τηλεόραση (στο σπίτι) • Κινηματογράφος • Ράδιο • Ανάγνωστήριο βιβλίων • Υπολογιστής

Πηγή: Ham, 1992: 7

Η ΠΔ για να έχει επιτυχία ανταποκρίνεται σε εκούσιο, εθελοντικό ακροατήριο (Ham 1992, Knapp 1997, Knudson et al, 2003). Δεδομένου ότι το είδος του ακροατηρίου επηρεάζει την απόδοση του ερμηνευτή, ο τελευταίος θα πρέπει να είναι οπλισμένος με αποτελεσματικούς τρόπους επικοινωνίας, γεγονός άλλωστε που σημαίνει ότι η ΠΔ εκτός από εκπαιδευτική θα πρέπει να είναι πρωτίστως επικοινωνιακή διαδικασία. Οι

Ham (1992), Knapp (2003) και Knapp & Benton 2004 βάσει αυτής επικοινωνιακής προσέγγισης της ΠΔ αναφέρουν ως ειδοποιά χαρακτηριστικά της τα εξής:

- Η ΠΔ απαιτεί από τον διερμηνεία ενεργό και ενσυνείδητη συμμετοχή και καλή γνώση πολλών παιδαγωγικο-κοινωνικών δεδομένων.
- Η ΠΔ είναι ευχάριστη.
- Η ΠΔ είναι σχετική με τις γνώσεις και εμπειρίες του αποδέκτη.
- Η περιβαλλοντική (δι)ερμηνεία έχει οργανωμένη δομή.
- Η περιβαλλοντική (δι)ερμηνεία έχει ένα κεντρικό μήνυμα – «θέμα που προσπαθεί να μεταδώσει».
- Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας πρέπει να προσεγγίζει και το διερμηνευόμενο αντικείμενο και τον αποδέκτη της διερμηνείας

Τα συγκεκριμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά της, συντείνουν στη διάκρισή της από τις άλλες απλές μορφές μετάδοσης πληροφορίας και την εντάσσουν στο ευρύτερο επιστημονικό πεδίο της περιβαλλοντικής επικοινωνίας. Τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά είναι ευρέως αποδεκτά στο ακαδημαϊκή κοινότητα της ΠΔ και θεωρούνται σημαντικά για την επιτυχία οποιουδήποτε προγράμματος ΠΔ (Brochu and Merriman 2002). Κυρίως, η υποστήριξη τους εστιάζεται στην παρουσίαση προγραμμάτων ΠΔ με σαφές κεντρικό μήνυμα (Chadhokar & MacLoughlin 1999, Ham & Krumpe 1996, Larsen 2003, Knapp 2004).

Οι παραπάνω «αρετές» της ΠΔ για να αναδειχθούν απαιτούνται οι κατάλληλες τεχνικές και πλαίσιο δράσης. Επομένως, εάν οι διδακτέοι αντικειμενικοί στόχοι πλαισιώνονται βάση των βασικών αρχών της ΠΕ - όπως αυτές διατυπώθηκαν και διευκρινίστηκαν στη διάσκεψη της Τιφλίδας και αναθεωρήθηκαν με γνώμονα τα προτεινόμενα μέτρα αναθεώρησης της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας της τυπικής ΠΕ (Hungerford και Volk 1990, Τσαμπούκου-Σκαναβή 2004α: 122) - τότε θα πρέπει να παρουσιάζονται και αναδεικνύονται με τέτοιο τρόπο ώστε να πείθουν τους διδασκόμενους να επιθυμούν τους ίδιους στόχους. Κάτι τέτοιο μπορεί να θεωρηθεί ως μια διερμηνευτική προσέγγιση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και αγωγής. Σε μια τέτοια διαδικασία απαραίτητη προϋπόθεση είναι οι πεποιθήσεις του διερμηνευτή και η πνευματική του προσέγγιση και η ικανότητα του να περιγράφει με σαφήνεια το διερμηνευόμενο αντικείμενο/φαινόμενο.

Επίσης, η Cardea (1999) μετά από μια ενδελεχή σύγκριση των δυο πεδίων κατέληξε στον παρακάτω πίνακα συνόψισης των διαφορών:

Πίνακας 16: Σύνοψη των κυριότερων διαφορών και ομοιοτήτων	
ΠΕ	ΠΔ
Άκούσιο Ακροατήριο	Εκούσιο Ακροατήριο
Διδακτική, παιδαγωγική	Θεματική
Μακρόχρονη διάρκεια	Βραχύχρονη Διάρκεια
Κυριαρχείται από τη τυπική μορφή	Μη τυπική και άτυπη μορφή
Γραμμική (Ο Εκπαιδευτής ελέγχει τι, που, πότε σε κλιμακούμενη μορφή)	Μη – Γραμμική (το ακροατήριο μπορεί να έρχεται και να φεύγει, καθώς και να λαμβάνει χώρα σε

	διάφορους χώρους)
Ισχυρότερη στη συνείδηση και γνώση	Ισχυρότερη στην συναίσθηση της αξίας
Βασίζεται στη πληροφορία	Βασίζεται στην αφήγηση
Έχει αφηρημένες έννοιες που οδηγούν στη γενίκευση βασισμένη σε μη συγκεκριμένες τοποθεσίες	Βασίζεται στο περιβάλλον χώρο, Συμπαγής, συγκεκριμένη τοποθεσία
Στοχεύει στους νέους ιδιαίτερα τα παιδιά	Αναλογία ακροατηρίου: 2/3 ενήλικες, 1/3 παιδιά
Είναι στενά συνδεδεμένη με τις φυσικές επιστήμες στο πρόγραμμα σπουδών	Βασίζεται στη τέχνη, και την ερμηνεία στηρίζοντας τις φυσικές επιστήμες
Οι κοινωνικές επιστήμες είναι ξεχωριστό αντικείμενο μελέτης ενσωματωμένο στην ΠΕ	Εύκολα ασχολείται με το πολιτισμό ως μέρος της συνολική περιβαλλοντικής διερμηνείας
Τείνει να διαφραίνεται και μειώνεται ανά επιστημονική μέθοδο	Είναι ολιστική στην προσέγγιση του χώρου
Επίσημα καθιερωμένη παγκοσμίως	Επίσημα καθιερωμένη παγκοσμίως
Καθοδηγείται από ορισμούς	Καθοδηγείται από αρχές
Οι σχολικές και όχι μόνο τάξεις δεν είναι φυσικό περιβάλλον, και η εκπαίδευση έξω από το σχολείο είναι ελεγχόμενη	Η εμπειρία περιβαλλοντικής διερμηνείας σε ένα πάρκο προσφέρεται παντού και σχεδιάζεται να ενσωματώσει όλα τα νοήματα σε ένα κεντρικό νόημα – μήνυμα
Προσδιοριστική αλληλουχία βημάτων: «συνειδητοποίηση, γνώση, στάσεις, ικανότητες, συμμετοχή»	Προσδιοριστικό σύνθημα: μέσω της κατανόησης εκτίμηση, μέσω της εκτίμησης προστασία»
Εκπαιδεύει	Εκπαιδεύει ψυχαγωγώντας
Έμφαση στην επίλυση προβλημάτων / κριτική σκέψη	Έμφαση στη διαχείριση
Τεκμαίρεται μια σωστή αξία	Εμφανίζεται ισορροπημένη αναφορικά με τις αξίες
Συμπεριφοριστική φιλοσοφία	Ανθρωπιστική γενικά. Συμπεριφοριστική αναφορικά με αντικειμενικούς στόχους διαχείρισης
Θεωρητική Προσέγγιση	Πρακτική προσέγγιση
Ερευνητικός ίστρος	Ερευνητικός ίστρος
Έχει μεγάλης κλίμακας προοπτική	Επιφανειακή εστίαση περιορισμένη στη διερμηνεία ενός συγκεκριμένου χώρου
Βιοπεριοχικές σπουδές χρησιμοποιούν φυσικά γεωγραφικά όρια και συστήματα για επίτευξη αλληλεπίδρασης με τη περιοχή	Η ΠΔ περιορίζεται κυρίως στα φυσικά όρια του εκάστοτε πάρκου ή / και προστατευόμενης περιοχής
Οικολογία αποτελεί την βάση των μεταδιδόμενων εννοιών	Οι έννοιες επλέγονται από τους ακροατές ή εκάστοτε ερμηνευτές
Αντικειμενική	Υποκειμενική – διαφορετικές ερμηνείες του ίδιου πράγματος

Πηγή: Cardea 1999

Ο Knapp (1998) παρουσίασε και υποστήριξε μια σειρά σημείων σχετικά με την σχέση περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και διερμηνείας:

1. Τόσο η ΠΕ όσο και η ΠΔ έχουν παρόμοιους καταληκτικούς στόχους: να παράγουν περιβαλλοντικά συνειδητοποιημένους πολίτες, οι οποίοι να είναι ικανοί να παίρνουν περιβαλλοντικά υπεύθυνες αποφάσεις και τελικά να λαμβάνουν δράση.

2. Η δομή της ΠΔ είναι διαφορετική από αυτήν της ΠΕ. Η ΠΕ σχετίζεται με επίσημα ιδρύματα τυπικής εκπαίδευσης, τα οποία απαιτούν από τους μαθητές να συμμετέχουν σε μια διαδοχική εκπαιδευτική διαδικασία. Η ΠΔ από την άλλη, είναι εθελοντική, βασίζεται σε σύντομα χρονικά προγράμματα, τα οποία πραγματοποιούνται σε χώρους αναψυχής. Η έλλειψη αρκετού χρόνου για μια αλλαγή στη συμπεριφορά, είναι το σημαντικότερο μειονέκτημα της ΠΔ σε σχέση με την ΠΕ, η οποία στηρίζεται σε πρόγραμμα σπουδών και προϋποθέτει την εμπλοκή των μαθητών στα περιβαλλοντικά

θέματα. Ο περιορισμένος χρόνος σε περιβάλλοντα μη-τυπικής ΠΕ συνιστά ένα σημαντικό τροχοπέδη στην αντιμετώπιση και επίτευξη του παραπάνω στόχου στο σημείο #1.

3. Σε αντίθεση με την ΠΕ, της οποίας οι στόχοι έχουν καθοριστεί από διεθνείς διασκέψεις και αποτέλεσαν τη βάση για το σχεδιασμό προγραμμάτων ΠΕ, η ΠΔ βασίζεται κυρίως στις 6 αρχές του Tilden. Συνακόλουθα, Υποστηρίζει ότι η ΠΔ υπολείπεται μιας μοντέρνας θεωρίας και έρευνας πάνω στην οποία μπορεί να βασιστεί η ανάπτυξη και εφαρμογή ενός προγράμματος ΠΔ (κάτι πιο σύγχρονο από τις αρχές του Tilden όπως οι έρευνες του Hammit 1984) ενώ αναφέρει θεωρίες και μοντέλα στάσεων και συμπεριφοράς από την κοινωνική ψυχολογία τα οποία έχουν υιοθετηθεί στα προγράμματα ΠΔ (π.χ., μοντέλα Piaget, Kohlberg, Maslow, Fishbein).

4. Όπως στην ΠΕ έτσι και στην ΠΔ παρατηρείται ένας εξονυχιστικός έλεγχος της θεωρίας και πρακτικής της. Σε κάποιες περιπτώσεις αυτό σημαίνει αυξημένη ευθύνη ως προς το τι έχει γίνει (τα εκπεμπόμενα μηνύματα) αλλά και τι επιτεύχθηκε (ποια μηνύματα τελικά προσλήφθηκαν από το δέκτη/ακροατήριο και πως αφομοιώθηκαν) [Σημείωση: Σε κάποιες περιοχές όπου τα δύο πεδία αλληλεπικαλύπτονται, η αυξημένη ευθύνη είναι εμφανής τόσο σε ιδιωτικά όσο και δημόσια προγράμματα ΠΔ καθώς και σε ιδιωτικά αλλά και δημόσια κέντρα ενημέρωσης – ευαισθητοποίησης σε προστατευόμενες περιοχές.]

5. Ανεξάρτητα από τις καλύτερες προθέσεις που μπορεί να έχουν οι επαγγελματίες περιβαλλοντικοί εκπαιδευτές και περιβαλλοντικοί διερμηνείς έχουν συχνά προσπαθήσει -ή έχουν κατηγορηθεί για απόπειρα – να ενθαρρύνουν τον περιβαλλοντικό ακτιβισμό και όχι την περιβαλλοντική δράση, να διδάσκουν δηλαδή καθ' έδρας υπό την μορφή κατήχησης. Το γεγονός αυτό υπογραμμίζεται και σε επικαιροποιημένη μελέτη του Knapp (2006a) όπου υπογραμμίζει αυτή την κριτική που έχει ασκηθεί εξίσου στην ΠΔ όσο και στην ΠΕ

Αναφορικά με τέτοιες κριτικές ο Knapp (1998,2006a) αντιτάσσει τέσσερα σημεία αναφοράς:

- η κατήχηση δεν θεωρείται παιδαγωγική μέθοδος τόσο για την ΠΕ όσο και για την ΠΔ για αυτό και απορρίπτεται εξ' αρχής
- τέτοιες μέθοδοι θεωρούνται και πολιτικά αθεμελίωτες, καθώς είναι μεμονωμένα φαινόμενα στην γενικότερη κριτική που ασκείται στην ΠΕ
- ένα κύριο εμπόδιο στην αλλαγή αυτών των μεθόδων είναι η έλλειψη ποιοτικής εκπαίδευσης και κατάρτισης των εκπαιδευτών.
- είναι δύσκολο να αποδεχτεί ή να υπερασπιστεί κανείς τέτοιες πρακτικές υπό το πρίσμα της αυξημένης αίσθησης ευθύνης αλλά και βάσει των επιταγών της θεωρίας και έρευνας στα σχετικά πεδία της ΠΕ και ΠΔ που προτείνουν κάτι εντελώς διαφορετικό όπως την ανάπτυξη κριτικής σκέψης των εκπαιδευομένων.

6. Υπογραμμίζει ότι η ΠΕ και ΠΔ έχουν εγγενείς διαφορές οι οποίες θα πρέπει να αναγνωριστούν και να γίνουν αποδεκτές. Ωστόσο παρ' όλες αυτές τις διαφορές η συνεργασία μεταξύ ΠΕ και ΠΔ είναι απαραίτητη. Προς τούτο παραθέτει μια σειρά

παραδειγμάτων όπου ένα σχολικό πρόγραμμα ΠΕ έξω από το σχολείο υποστηρίζεται από ένα κέντρο ενημέρωσης–ευαισθητοποίησης, ένα φορέα διαχείρισης μια προστατευόμενης περιοχής ή/και ένα πανεπιστήμιο.

7. Τέλος ένα από τα τελευταία σημεία που υπογραμμίζει είναι ο τρόπος αντιμετώπισης των προκλήσεων που αναφέρονται στα σημεία #5 και #6. Η αντιμετώπιση ουσιαστικά έχει ως κύριο γνώμονα την ουσιαστική και ποιοτική επιμόρφωση και κατάρτιση των εκπαιδευτικών και περιβαλλοντικών διερμηνέων. Αρκετές από τις «αποδεκτές πρακτικές» δεν υποστηρίζονται από την θεωρία και έρευνα της ΠΔ. Το γεγονός αυτό εγείρει ερωτήματα για την αναζήτηση των απαραίτητων βημάτων που πρέπει να γίνουν. Παρόμοια με το δίλημμα που διατυπώθηκε στο σημείο #2 τέτοιες καταστάσεις εμποδίζουν την επίτευξη του τελικού στόχου που σημειώνεται στο σημείο #1. Επομένως το δίλημμα που εκφράστηκε σχετικά με τον περιορισμένο χρόνο επαφής με τους επισκέπτες μπορεί να περιορίσει την επαρκή επαγγελματική τους ανάπτυξη. Για αυτό προτείνει εκτενή εκπαίδευση σε πανεπιστημιακό επίπεδο για να μπορεί ο περιβαλλοντικός διερμηνέας να ανταποκρίνεται αποτελεσματικά σε συνθήκες περιορισμένου χρόνου.

Οι Civitareze et al (1998) συμφώνησαν με κάποια από τα βασικά σημεία της ανάλυσης του Knapp ενώ άσκησαν κριτική σε άλλα. Συγκεκριμένα:

1. Αναφορικά με το σημείο #1 του Knapp οι Civitareze et al (1998) υποστηρίζουν ότι οι στόχοι της ΠΕ και (περιβαλλοντικής) διερμηνείας θα πρέπει να είναι διαφορετικοί. Προτείνει ότι το ζητούμενο για ένα κοινό, αλλά και η σημασία ενός προγράμματος ΠΔ, είναι η αναψυχή. Χαρακτηριστικά αναφέρουν ότι «*Το κοινό απλά επιθυμεί να διασκεδάσει... εάν συμβαίνει και αλλαγή συμπεριφοράς είναι ένα επιπλέον θετικό αποτέλεσμα του προγράμματος*» (ο.π.: 10)

2. Συμφωνούν με την ουσία του #2 σημείου αναφοράς του Knapp. Πιο συγκεκριμένα υπογραμμίζουν την διάκριση ΠΔ σαν μια επέκταση του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος (σχολεία σε μη-τυπικό εκπαιδευτικό περιβάλλον) με την ΠΔ που παρέχεται στους επισκέπτες από την οικογένεια ή φίλους τους (μη-τυπικές ομάδες σε μη-τυπικό εκπαιδευτικό περιβάλλον). Σε μία τέτοια περίπτωση οι στόχοι αλλάζουν ακόμα και εάν δεν αλλάζει το περιβάλλον όπου λαμβάνει χώρα η ΠΔ.

3. Παράλληλα ορίζουν τους «στόχους» της ΠΔ χρησιμοποιώντας ως πλαίσιο αναφοράς και εστίασης τις επιθυμίες και ανάγκες του επισκέπτη. Συνεπώς, η ΠΔ διαμέσου των φορέων και των προγραμμάτων της καλείται να απαντήσει σε δύο ερωτήσεις: γιατί επισκέφτηκαν την περιοχή και τι επιθυμούν να αποκομίσουν από την εμπειρία αυτή; Ο συγκεκριμένος προσανατολισμός διαφέρει από εκείνον που προτείνει ο Knapp ο οποίος και εστιάζεται στο επάγγελμα της ΠΔ (π.χ. «οι στόχοι για το πεδίο της ΠΔ ως επάγγελμα», που τονίζει ο Knapp ότι απουσιάζουν) ή την ΠΔ ως μορφής μη-τυπικής εκπαίδευσης (για παράδειγμα κάποιοι αντικειμενικοί στόχοι ΠΔ, για τους οποίους ο Knapp τονίζει ότι είτε απουσιάζουν, είτε είναι ασαφείς είτε είναι αδύναμοι). Αυτές οι διαφορές είναι διακριτές. Μάλιστα, αναφορικά με την ΠΕ οι Civitareze et al (1998)

αντιτάσσουν ότι *«το κοινό επιλέγει να μάθει περισσότερα για το τι μπορεί να κάνει για να σώσει τον φυσικό ή πολιτισμικό πόρο»*. Ωστόσο, οι ισχυρισμοί που προσάπτονται στην ΠΔ συνεχίζουν οι Civitareze et al (1998), αποτελούν περισσότερο συνηθισμένη πρακτική της ΠΕ και τον εκπαιδευτικών οι οποίοι επιλέγουν σε τι είδους πληροφορία θα πρέπει οι μαθητές να εκτίθενται και να μάθουν από αυτή. Επομένως η επιλογή του θέματος δεν είναι αποκλειστική «επιλογή του κοινού».

4. Με δεδομένο τις απόψεις των Civitareze et al (1998) για τους στόχους της ΠΔ, προκύπτει ότι *«η ΠΔ δεν είναι ούτε ένα ατυχές παράδειγμα ΠΕ ούτε κάτι εντελώς διαφορετικό από την ΠΕ»*. Στην πραγματικότητα, η ΠΔ έχει περισσότερες ομοιότητες με την *«επικοινωνία σε ένα περιβάλλον αναψυχής από ότι με την επικοινωνία σε ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον»*. Τούτο δοθέντος, η υιοθέτηση ενός στόχου ενεργοποίησης δράσης ή ενός συμπεριφοριστικού στόχου θα μπορούσε να «καταδικάσει την ΠΔ» σε αποτυχία ως επιστημονικό η/και επαγγελματικό πεδίο. Ο Knapp (1998) ουσιαστικά κατάληξε στο ίδιο συμπέρασμα στο σημείο #2 της ανάλυσης του αλλά για διαφορετικούς λόγους.

5. Σε ανταπόκριση του σημείου #3 του ισχυρισμού του Knapp οι Civitareze et al (1998) ισχυρίζονται ότι η ΠΔ με βάση τις αρχές του Tilden είναι κάτι περισσότερο από απόπειρα κατάρτισης. Για να στηρίζουν το συγκεκριμένο επιχείρημα αναφέρονται στην ουσία της φιλοσοφικής θεώρησης του Mills και άλλων προγενέστερων φυσιολατρών περιηγητών ή διερμηνέων οι οποίοι και θεμελίωσαν το επάγγελμα της ΠΔ (βλ. κεφάλαιο 2.2.2.3) οι οποίοι και υποστηρίζουν την ακριβώς αντίθετη διάσταση. Μάλιστα λαμβάνοντας υπόψη την υπερβολική αστικοποίηση που παρατηρείται στη σύγχρονη εποχή υπογραμμίζουν ότι *«ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα ως επαγγελματία καθίσταται περισσότερο σημαντικός»*.

6. Τέλος, αναφορικά με το σημείο #5 του Knapp οι Civitareze et al (1998) συμπληρώνουν προς επίρρωση των επιχειρημάτων του Knapp την μελέτη του Nyberg (1977) και συγκεκριμένα υπογραμμίζουν το σχόλιο: *«Οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς καμία φορά εκλαμβάνουν το ρόλο τους αρκετά φιλόδοξα...έτσι ώστε η ΠΔ να μετεξελίσσεται από προφητεία σε ιεροσύνη...Έτσι η θεμελιώδης ερώτηση είναι: Γνωρίζουν τι κάνουν;»* Επομένως, οι Civitareze et al (1998) φαίνεται να συμφωνούν τουλάχιστον εν μέρει με τα επιχειρήματα του Knapp σχετικά με την κατηχητική τάση με σκοπό την επιρροή στάσεων και αξιών. Και οι δύο πλευρές ουσιαστικά αναγνωρίζουν ότι μια τέτοια συμπεριφορά εκ μέρους των περιβαλλοντικών διερμηνέων αντίκειται στις αξίες που πρεσβεύει η πιστοποιημένη εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερμηνέων και ιδιαίτερα στις αρχές του Tilden: Η [Περιβαλλοντική] διερμηνεία εμπεριέχει, προκαλεί και αποκαλύπτει σημασίες και νοήματα και τις μεταξύ τους σχέσεις.

Με βάση αυτό το διάλογο των επιχειρημάτων και αντι-επιχειρημάτων ο Marcinkowski (1999) προχωρεί σε μία σύνθεση των παραπάνω απόψεων:

1. Τον 20^ο αιώνα οι Tilden, Legg και άλλοι ερευνητές αναφερομενοι στην ΠΔ -για την οποία προγενέστερα χρησιμοποιούνταν ο όρος «ξενάγηση στη φύση» - υπογράμμιζαν ότι περιλαμβάνει την χρήση επιστημονικών τεχνουργημάτων και πληροφοριών με σκοπό να διασκεδάσουν, να εμπλέξουν και να ενημερώσουν το κοινό. Στη σύγχρονη εποχή και τον νέο αιώνα που διανύουμε η διερμηνεία συνεχίζει να είναι μια μορφή τέχνης (ανάγνωσης, αλληλεπίδρασης και διασκέδασης με το κοινό) και επιστήμης (χρήση πληροφοριών και τεχνουργημάτων τις οποίες ο Tilden (1977) προέβλεψε και ο Hammit (1984) περιέγραψε και ανέπτυξε επαρκώς). Αναντίρρητα περιλαμβάνει την επικοινωνία ενώ εκ φύσεως θεωρείται μια εκπαιδευτική διαδικασία. Μάλιστα όπως ο Tilden υποσημείωνε η ΠΔ είναι κάτι παραπάνω από κατάρτιση (γιατί εκείνη την εποχή η διερμηνεία βασίζονταν στην πληροφορίες και σε διδακτικές μεθόδους) (Marcinkowski 1999), ενώ όπως αναφέρει ο Knapp (1998), είναι μια μορφή μη-τυπικής ΠΕ.

2. Τα άρθρα των Stapp (1974), Swan (1975, 1987), Kirk (1977) and Disinger (1981) αποτελούν ίσως το καταλληλότερο θεωρητικό υπόβαθρο καθώς και εξαιρετικές πηγές πληροφόρησης στην προσπάθεια εξέτασης της σχέσης ΠΕ και ΠΔ. Στα κείμενα αυτά υποστηρίζεται ότι το κίνημα για την φύση την περίοδο της τελευταίας δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα και της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} επηρέασε ουσιαστικά το κίνημα για την «εκπαίδευση έξω από το σχολείο» καθώς και την «εκπαίδευση για τη φύση» (1920 με 1950). Η επιρροή της αναψυχής και εκπαίδευσης έξω από το σχολείο ήταν εξαιρετικά εμφανείς δραστηριότητες εκείνη την εποχή στις ανεπτυγμένες τότε δυτικές χώρες (κυρίως Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής) και εξακολουθεί να είναι και σήμερα με άλλη παρόμοια μορφή (π.χ. οικοτουρισμός) τηρουμένων φυσικά των αναλογιών. Παράλληλα, η επίδραση του κινήματος για την «διαχείριση φυσικών πόρων» και της «εκπαίδευσης για την διατήρηση» εξακολουθούν να ασκούν σημαντική επιρροή τότε και τώρα (π.χ. ερμηνεύοντας τη σημασία διατήρησης ενός φυσικού πόρου). Σύμφωνα με τον Marcinkowski (1999) μαζί με τα παραπάνω κινήματα σημαντική επιρροή είχε και η ανάδυση της «οικολογίας» τις δεκαετίες '50 και '60. Η οικολογία ανάδειξε αυτό που αρχικά αναζητούσε ο Tilden: την αποκάλυψη των νοημάτων ενός φυσικού ή πολιτισμικού πόρου και των μεταξύ τους σχέσεων. Η οικολογία ουσιαστικά προσέδωσε το όρο «συστημικό» στο τρόπο σκέψης και σύμφωνα με τον Marcinkowski (1999) άλλαξε τον τρόπο με τον οποίο οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς προσέγγιζαν τον τρόπο εφαρμογής της ΠΔ. Το πεδίο της ΠΕ εξακολουθεί και επηρεάζεται από αυτά τα κινήματα ενώ οι δεκαετίες '60 και '70 αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη του περιβαλλοντικού κινήματος περιλαμβάνοντας την εξέλιξη των περιβαλλοντικών επιστημών και σπουδών, την ΠΕ την «σύγχρονη» ΠΔ (Τσαμπούκου-Σκαναβή 2004). Στην προσπάθεια λοιπόν αναζήτησης της σχέσης ΠΕ και διερμηνείας ο Marcinkowski (1999) προτείνει να εστιαστούν οι προσπάθειες στην αναγνώριση και κατανόηση των επιρροών αυτών των ιστορικών περιβαλλοντικών κινήματων³⁷ στην ΠΔ και εκπαίδευση αντίστοιχα.

³⁷ Για περισσότερες πληροφορίες δεξ Μποτετζάγιας & Καραμίχας Γ. (2009) και Μποτετζάγιας (2010)

3. Ο Knapp (1998) υποστήριξε ότι η ΠΔ στερείται ενός συμπαγούς πλαισίου ανάπτυξης στόχων για ένα πρόγραμμα ΠΔ με βάση την μέχρι τότε έρευνα και θεωρία. Ουσιαστικά αναφερόταν σε ένα πλαίσιο στόχων για την ανάπτυξη της διερμηνείας ως επαγγέλματος το οποίο θα μπορούσε περαιτέρω να θέσει και να εστιάσει στα όρια και τους στόχους του επαγγέλματος του περιβαλλοντικού διερμηνέα, να αποτελέσει γνώμονα για την ανάπτυξη προγραμμάτων και να προσανατολίσει το περιεχόμενο σπουδών εκπαίδευσης και κατάρτισης των επαγγελματιών περιβαλλοντικών διερμηνέων.

Στην υπόθεση αυτή ο Marcinkowski (1999) αντιτίνει μια σειρά σημείων που θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη σχετικά με την δημιουργία ενός πλαισίου στόχων:

- το πεδίο της ΠΔ είναι πολυσχιδές. Αντικατοπτρίζει τις ιστορικές επιρροές κινήσεων όπως τονίστηκαν παραπάνω. Αυτό σημαίνει ότι περιλαμβάνει την πολιτισμική και ιστορική διερμηνεία εκτός από την ΠΔ. Έχει ευρύτητα όρια πεδίων εφαρμογής και χρησιμοποιεί ένα ευρύ φάσμα μεθόδων και τεχνικών. Έτσι κατά τον Marcinkowski δεν είναι απαραίτητο να αναφερόμαστε στην διερμηνεία ή στην ΠΔ σαν ένα «ενιαίο πεδίο» ή σαν μια σειρά γενικεύσεων οι οποίες εύκολα μπορούν να γίνουν. Τουναντίον προτίνει να αναγνωρίζεται η ιστορία και η ποικιλότητα του πεδίου.
- Ειδικότερα, ο Marcinkowski (1999) σημειώνει ότι τόσο ο Knapp (1998) όσο και οι Civitareze et al (1998) αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν διαφορετικοί τομείς στο ίδιο επιστημονικό πεδίο. Συγκεκριμένα οι τομείς αυτοί περιλαμβάνουν την εμπλοκή της διερμηνείας στην τυπική εκπαίδευση, στις τυπικές ομάδες (π.χ. σχολεία) σε μη-τυπικό εκπαιδευτικό περιβάλλον, στα κέντρα μη-τυπικής εκπαίδευσης όπως μουσεία, στην ανώτερη εκπαίδευση (ως μορφή κατάρτισης) καθώς σε άλλα ιδρύματα (π.χ. μη κυβερνητικές οργανώσεις ή ιδιωτικές επιχειρήσεις). Επομένως είναι χρήσιμο, ίσως και απαραίτητο να επιχειρηθεί να αναπτυχθεί ένα πλαίσιο στόχων που να περιλαμβάνει όλους αυτούς τους τομείς δράσης, την ποικιλία των παροχών διερμηνείας, τους διαφορετικούς χώρους που μπορεί να λαμβάνει χώρα και την ποικιλία του ακροατηρίου. Ένα τέτοιο πλαίσιο θα πρέπει να παρέχει ζωτικό χώρο για όλους τους παραπάνω τομείς και να αναγνωρίζει ότι κάποιοι «στόχοι» θα είναι είτε λιγότερο είτε περισσότερο εφικτοί ανάλογα με την φύση κάθε περίπτωσης (π.χ. ο στόχος «αλλαγή συμπεριφοράς» σίγουρα δεν θα είναι εφικτός σε αρκετούς τομείς δράσης της ΠΔ)
- Τέλος, έχουμε την τάση να μιλούμε για «στόχους» έχοντας υπόψη ένα συγκεκριμένο οργανισμό: αλλά η κρίσιμη ερώτηση είναι τι στοχεύουμε και τι επιτυγχάνουμε; Ο Knapp (1998) υπογραμμίζει ότι ένας οργανισμός μπορεί να κάνει πολλά περισσότερα μέσω συνεργασιών μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων φορέων. Στην ΠΕ, έχει γίνει κατανοητό ότι κανένα πρόγραμμα δεν μπορεί να επιτύχει περισσότερα ή να βοηθήσει τους εκπαιδευόμενους να επιτύχουν όλους τους στόχους της ΠΕ. Στο τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα, η διαπίστωση αυτή

προϋποθέτει οι διαφορετικές προσφερόμενες πληροφορίες και πηγές γνώσης να είναι οργανωμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να ακολουθούν μια λογική αλληλουχία ροή στόχων. Συνακόλουθα, η επίτευξη αυτών των στόχων θα πρέπει να εντάσσεται στα πλαίσια επαρκούς χρονικής περιόδου, κάποιων δηλαδή ετών. Τα δύο αυτά απαραίτητα χαρακτηριστικά δηλαδή η άρτια οργάνωση και η μεγάλη χρονική διάρκεια δράσης προϋποθέτουν σύμφωνα με τον Knapp (1998) την συνεργατική προσπάθεια όλων των φορέων. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι στόχοι που μοιάζουν ανέφικτοι όταν εξετάζονται μεμονωμένα είτε από την ΠΕ είτε από την ΠΔ καθίστανται περισσότερο εφικτοί μέσω συνεργασιών των φορέων (Marcinkowski (1999).

Στην παραπάνω ανάλυση των επιχειρήματων των Civitareze et al (1998) και Marcinkowski (1999) αναφορικά με την υπόθεση του Knapp (1998) σχετικά με την απλή στήριξη της εφαρμογής της ΠΔ στις έξι αρχές του Tilden και στην έλλειψη συμπαγούς πλαισίου ανάπτυξης στόχων, προστέθηκαν πρόσφατα και τα ισχυρά επιχειρήματα των Merriman και Brochu (2009)³⁸. Οι τελευταίοι υποστηρίζουν ότι πλέον τα τελευταία χρόνια σε επαγγελματικό τουλάχιστον επίπεδο έχει παρατηρηθεί σημαντική εξέλιξη ως προς τον καθορισμό στόχων ανάπτυξης ενός προγράμματος ΠΔ:

- Η διεθνής ένωση επαγγελματιών περιβαλλοντικών διερμηνέων υιοθετώντας τις αρχές του Tilden (1977) και την μετεξέλιξη τους από τους Cable και Beck (2002) καθώς και τα αποτελέσματα ενός προγράμματος αναθεώρησης της ορολογίας που αφορά την ΠΔ σε επαγγελματικό επίπεδο (Definition Project 2007³⁹) χρησιμοποιούν πλέον για τον ορισμό της ΠΔ την φράση «*εντεταλμένη επικοινωνία (mission-based communication) η οποία σφυρηλατεί αισθητηριακές και διανοητικές συνδέσεις μεταξύ των ενδιαφερόντων του ακροατηρίου και των νοημάτων που συμβολίζει ο φυσικός ή και πολιτιστικός πόρος*». Ο επιθετικός προσδιορισμός «εντεταλμένη» στην λέξη επικοινωνία σηματοδοτεί και την σημασία της ΠΔ να επιτύχει στόχους επίτευξης συγκεκριμένων συμπεριφορών οι οποίες υποστηρίζουν το έργο των φορέων για διατήρηση ή/και προστασία των παγκόσμιων φυσικών και πολιτιστικών πόρων (Brochu & Merriman 2006).
- Τα προγράμματα ΠΔ θα πρέπει να αναπτύσσονται γύρω από ένα λογικό μοντέλο αποτελεσμάτων έχοντας μετρήσιμους στόχους οι οποίοι σχετίζονται ευθέως με την αποστολή του κάθε φορέα. Αυτοί οι στόχοι προϋποθέτουν βραχυπρόθεσμα, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα βήματα αξιολόγησης έτσι ώστε να

³⁸ Τα επιχειρήματα αυτά ήταν απάντηση στην επικαιροποίηση των θέσεων του Knapp σχετικά με την σχέση περιβαλλοντικής διερμηνείας και εκπαίδευσης με αφορμή ένα βιβλίο του όπου συνόψιζε όλες τις έρευνες που είχε κάνει τα τελευταία 16 χρόνια μέχρι το 2007.

³⁹ Το ερευνητικό αυτό πρόγραμμα αφορά τον επανακαθορισμό της επιστημονικής ορολογίας που αφορά την περιβαλλοντική διερμηνεία ως επάγγελμα (definitions project 2007) και είχε ως προϋπόθεση την εμπλοκή όλων των εμπλεκόμενων επαγγελματικών φορέων της ΠΔ των Η.Π.Α. (δημόσιες υπηρεσίες, επαγγελματικοί οργανισμοί και άλλες μη-κυβερνητικές οργανώσεις). Ο νέος επιθετικός προσδιορισμός «εντεταλμένος» προστέθηκε στην λέξη επικοινωνία που περιγράφεται στον ορισμό της ΠΔ από την διεθνή ένωση περιβαλλοντικών διερμηνέων με έδρα τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

επιτρέπεται στους υπευθύνους των υπηρεσιών ΠΔ να μετρούν την αποτελεσματικότητα τους στην αλλαγή πεποιθήσεων, στάσεων και συμπεριφορών. Ακόμα και τα προσφερόμενα προγράμματα εκπαίδευσης/κατάρτισης περιβαλλοντικών διεργασιών εμπεριέχουν στα προγράμματα σπουδών τους σχετικά μαθήματα για προσδιορισμό σαφών μετρήσιμων στόχων στις ερμηνευτικές παρουσιάσεις τους (Brochu & Merriman 2008).

- Το 2008 η διεθνής ένωση περιβαλλοντικών διεργασιών ανάπτυξε μετά από διαβούλευση επαγγελματιών φορέων από διάφορους τομείς ένα Πρωτόκολλο Ορθών Πρακτικών αναφορικά με τέσσερις τομείς της εφαρμοσμένης ΠΔ: Τα συγκεκριμένα πρωτόκολλα περιλαμβάνουν στοχαστικά λογικά μοντέλα για το σχεδιασμό και παράδοση τέτοιων προγραμμάτων ΠΔ στους ενδιαφερόμενους φορείς. Στην σύγχρονη εποχή οι περισσότεροι αξιόπιστοι φορείς επιδότησης τέτοιων προγραμμάτων προϋποθέτουν σε κάθε νέα υποβαλλόμενη πρόταση προς χρηματοδότηση την ύπαρξη λογικών μοντέλων. Όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά ο στόχος είναι *«τι θα επιτύχεις και πως θα το μετρήσεις αλλιώς δεν μπορείς να έχεις ελπίδες να λάβεις χρηματοδότηση»*. Το λογικό μοντέλο αξιολόγησης της διεθνούς ένωσης περιβαλλοντικών διεργασιών βασίστηκε και υιοθέτησε πολλά στοιχεία από το αντίστοιχο λογικό μοντέλο της ένωσης περιβαλλοντικών εκπαιδευτών όπως συντάχτηκε από τον Marcikowski (2004) και εστιάζεται στα εξής τρία τελευταία στάδια: Παραγόμενο Προϊόν, Αποτέλεσμα και Αναμενόμενες Επιπτώσεις (Merriman, 2009).
- Τέλος, καταλήγοντας οι Merriman και Brochu (2009) συμφωνούν ότι ανεξάρτητα από τις ομοιότητες και διαφορές τους και τα δυο πεδία είναι αμοιβαία σημαντικά με μια σημαντική διάκριση: η ΠΔ εστιάζεται στην αποστολή του εκάστοτε οργανισμού που υποστηρίζει τέτοιες υπηρεσίες ενώ η ΠΕ εστιάζεται περισσότερο στις παγκόσμιες περιβαλλοντικές προκλήσεις όπως αυτές προσδιορίστηκαν στις διεθνείς διασκέψεις για την περιβαλλοντική εκπαίδευση με πρώτη της διάσκεψη της Τιφλίδας.

4. Το πλαίσιο που ο Knapp παρουσιάζει, και παράλληλα ο σκοπός και οι στόχοι της ΠΕ όπως τέθηκαν στις διασκέψεις -με προεξάρχουσα εκείνη της Τιφλίδας- μπορούν να εξεταστούν από διάφορες πλεονεκτικές θέσεις. Σύμφωνα με τον Marcikowski (1999) κάποια στοιχεία από το θεωρητικό και ερευνητικό υπόβαθρο στα οποία στηρίχτηκε ο Knapp (1998, π.χ. Hungerford και Volk, 1990) προσφέρουν ικανό χώρο φιλοξενίας των επιχειρημάτων που υποστηρίζουν οι Civitareze et al (1998). Σε πολλές περιπτώσεις οι δραστηριότητες ΠΔ θα μπορούσαν να συνεισφέρουν σημαντικά στην περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση ή/και στην συνειδητοποίηση της οικολογικής αξίας μιας περιοχής (συμπεριλαμβανομένης και της φυσικής ιστορίας). Επομένως, ενώ το προτεινόμενο πλαίσιο από τον Knapp (1998) παρέχει τον απαραίτητο χώρο για ανοιχτή προσέγγιση της ΠΔ, η συμμετοχή της στην «αλλαγής συμπεριφοράς» φαίνεται να υπονοείται και οι Civitareze et al (1998) το αναγνωρίζουν αυτό.

Σύνοψη

Διαφαίνεται από την παραπάνω ανάλυση πως η ΠΔ και ΠΕ είναι δυο πολυσχιδή επιστημονικά πεδία έρευνας και πρακτικής με σημεία που αλληλεπικαλύπτονται (τόσο στο θεωρητικό τους υπόβαθρο όσο και σε επίπεδο προγραμμάτων). Για παράδειγμα:

- Και τα δύο πεδία βασίζονται στις φυσικές και κοινωνικές επιστήμες για την άντληση της θεματολογίας που πρέπει να «ερμηνευτεί» ή να «διδασχθεί»
- Και τα δύο πεδία και οι επαγγελματικοί οργανισμοί σε διεθνές επίπεδο αναγνωρίζουν ότι μπορούν να προσφέρουν σημαντικά στο πεδίο της μη-τυπικής ΠΕ⁴⁰. Επιπλέον υπάρχουν αντίστοιχα κέντρα μη-τυπικής εκπαίδευσης όπου παρέχουν αντίστοιχα προγράμματα σε διάφορα είδη ακροατηρίων (σχολικά γκρουπ ή διάφοροι άλλοι επισκέπτες). **Μια δραστηριότητα όπου αποκαλείται από τα δύο επιστημονικά πεδία είτε «εκπαιδευτική» είτε «ερμηνευτική» μπορεί πολλές φορές να είναι θέμα οπτικής εξέτασης και άρα υποκειμενικής υφής.**
- Και τα δύο πεδία χρησιμοποιούν μεθόδους και τεχνικές με σκοπό να επιφέρουν γνωστικές και συναισθηματικές αλλαγές στο ακροατήριο τους. Ο Hammit (1984) υποστηρίζει ότι η αναπτυξιακή και κονστрукτιβιστική θεωρία εφαρμόζεται στην ΠΔ, παρόμοια όπως στη ΠΕ. Επιπροσθέτως, και τα δύο πεδία χρησιμοποιούν τις εμπειρίες στο πεδίο ή στην φύση. Οι επαγγελματίες περιβαλλοντικοί διερμηνείς και περιβαλλοντικοί εκπαιδευτές χρησιμοποιούν τις ίδιες τεχνικές ενεργούς εμπλοκής (active-engagement methods)
- Έχει ασκηθεί κριτική και στα δύο πεδία σχετικά με την προσπάθεια προώθησης συγκεκριμένων ειδών συναισθηματικών ή συμπεριφοριστικών αλλαγών στους συμμετέχοντες στα προγράμματα τους. Το γεγονός αυτό έχει οδηγήσει σε αναθεώρηση του ρόλου εκπαιδευτικού/διερμηνέα και των θέσεων του σε ένα πρόγραμμα. Στην ΠΕ συχνά χρησιμοποιείται η φράση «διδάσκουμε πώς να σκεφτούνε και όχι τι να σκεφτούνε» ως απόκριση σε τέτοιες κριτικές. Ανεξάρτητα από το πώς εκφράζεται, σηματοδοτεί την αναγνώριση ότι η εκπαιδευόμενοι/επισκέπτες είναι ενεργοί συμμετέχοντες και μοιράζονται εξίσου την ευθύνη των πράξεων και των συμπερασμάτων που επιλέγουν να κρατήσουν με την ολοκλήρωση ενός προγράμματος είτε ΠΕ είτε ΠΔ.

Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις καταδεικνύονται τόσο οι ομοιότητες όσο και οι διαφορές μεταξύ των πεδίων της ΠΕ και ΠΔ. Στα πλαίσια της δεκαετίας της ΕΑΑ αποτελεί εξαιρετική ευκαιρία οι αμοιβαίες αυτές διαφορές/ομοιότητες να κατανοηθούν να γίνουν αποδεκτές και να επωφεληθούμε από αυτές (Skanavis και Giannoulis 2009). Όπως προτείνει ο Knapp (2007) υπερκεράζοντας όλες τις τυχόν διαφορές οι οποίες μπορούν πολλές φορές να εμποδίζουν τις ομοιότητες μεταξύ τομέων, ιδρυμάτων και

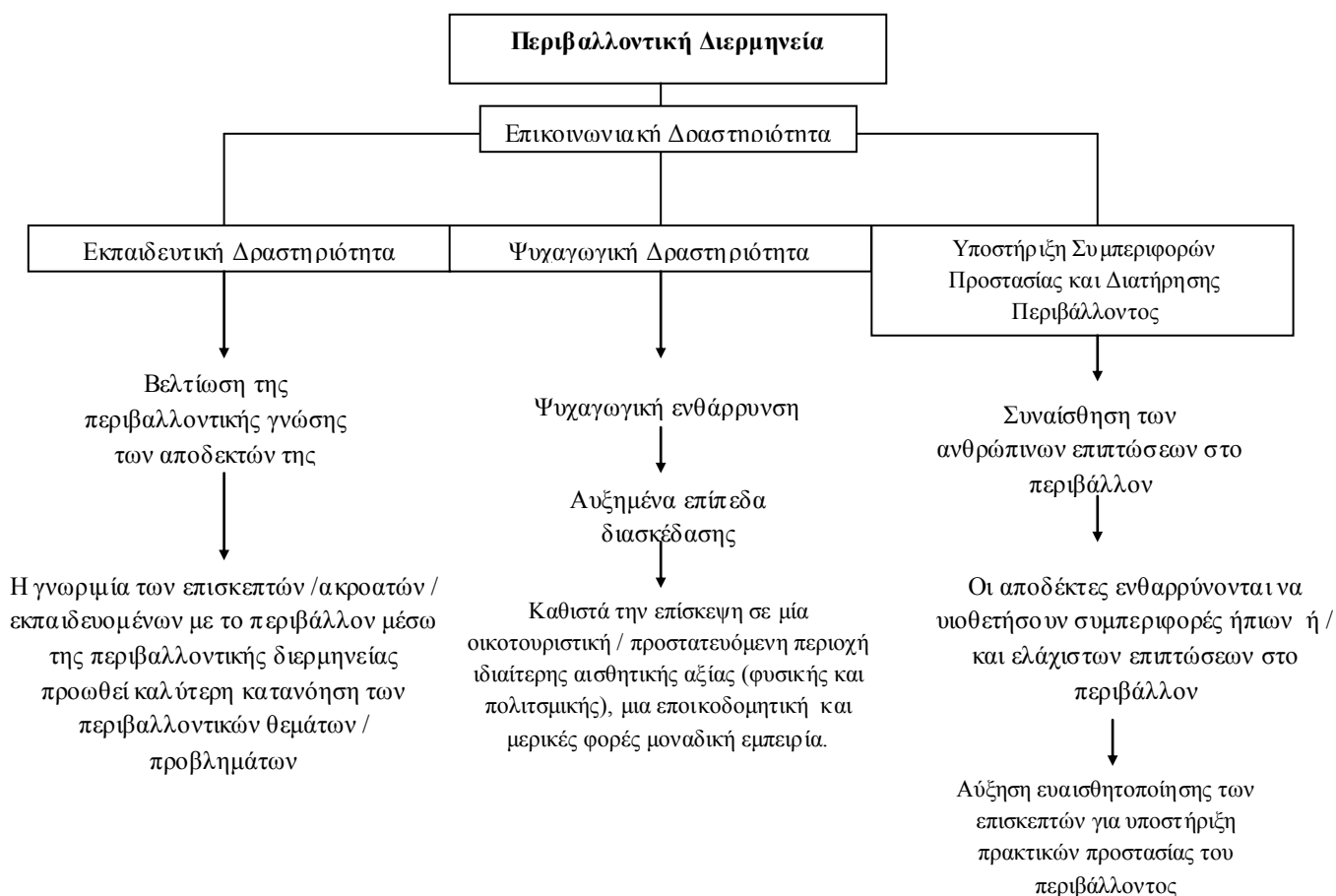
⁴⁰ για παράδειγμα στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (Η.Π.Α.) όπου είναι πλήρως ανεπτυγμένα και τα δύο επιστημονικά πεδία η Εθνική Ένωση Περιβαλλοντικής Διερμηνείας των Η.Π.Α. έχει ξεχωριστό τομέα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και αντίστοιχα η Εθνική Ένωση Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης των Η.Π.Α. έχει ξεχωριστό τμήμα μη-τυπικής περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και αναπτύσσει αντίστοιχες μεθόδους και τεχνικές εκπαίδευσης

επιστημονικών πεδίων μπορούμε να ενδυναμώσουμε το δύο αυτά πεδία ενταγμένα σε ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο ΕΑΑ. Οριοθετώντας το εννοιολογικό πλαίσιο της ΠΔ διαφαίνεται ότι είναι ένα διεπιστημονικό πεδίο του οποίου η φιλοσοφία και αρχές αλληλεπικαλύπτονται και αλληλοσυμπληρώνονται στις βασικές αρχές των πεδίων της φιλοσοφικής ερμηνευτικής και της ΠΕ έτσι όπως εξελίσσονται μέσα στο χρόνο γεγονός που προτείνει ότι τα συμπεράσματα των διαφόρων εφαρμογών τους και του σκοπού χρήσης όσον αφορά τον ρόλο της διερμηνείας είναι αυτά που απαιτούν περαιτέρω μελέτη. Στα επόμενα κεφάλαια ακολουθεί μια επισκόπηση και αξιολόγηση της έρευνας της εφαρμογής της διερμηνείας στις προστατευόμενες περιοχές.

2.3 Ο ρόλος της Περιβαλλοντικής Διερμηνείας στις Οικοτουριστικές ή/και

Προστατευόμενες Περιοχές

Οι Black and Crabtree (2007: xxvii), αναφέρουν ότι ο οικοτουρισμός είναι «μια δύναμη στην τουριστική βιομηχανία του τουρισμού που εξ' ορισμού στοχεύει στην ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιπτώσεων του τουρισμού και στην μεγιστοποίηση των θετικών επιδράσεων». Σε αυτά τα πλαίσια οικοτουριστικές ή/και προστατευόμενες περιοχές προσφέρονται και προϋποθετούν για την επιβίωση τους επιτυχή προγράμματα ΠΔ. Παρέχουν την ευκαιρία για παρατήρηση και ερμηνεία των διεργασιών της φύσης, της εκτίμησης της αλληλεπίδρασης των οικολογικών συστημάτων και για κατανόηση των συνεπειών που επιφέρουν οι ανθρώπινες δραστηριότητες σε αυτά (Kenchington, 1990 αναφορά από Wearing & Neil, 2009). Εάν αυτές οι ευκαιρίες συνειδητοποιηθούν τότε οι άνθρωποι μπορούν να ελπίζουν σε μια οικολογικά συνειδητοποιημένη κοινωνία, ικανή να μπορεί να αξιολογεί τους περιορισμούς των τοπικών, εθνικών και διεθνών αποφάσεων που μπορεί να επηρεάζουν το περιβάλλον και να προωθεί το κοινό να συμμετέχει στην διαδικασία λήψης αποφάσεων (Ham, 1992).

Εικόνα 11: Ο ρόλος της περιβαλλοντικής διερμηνείας στις προστατευόμενες περιοχές

Πηγή: Newsome D, Moore S. K και Dowling P. (2002)

Οι Newsome et al (2002) παρουσιάζουν στην παραπάνω εικόνα την συνολική λειτουργία της ΠΔ σε προστατευόμενες περιοχές. Η Moscardo (1998) εισηγείται ότι η ΠΔ μπορεί να παίζει σημαντικό ρόλο στην επίτευξη της αειφορίας σε πάρκα και προστατευόμενες περιοχές. Οι Moscardo και Woods (1998) προχωρούν περαιτέρω προτείνοντας ότι η ΠΔ και ο τουρισμός είναι όντως αμοιβαία επωφελείς δραστηριότητες οι οποίες όταν λειτουργούν μαζί υποστηρίζουν την ανάπτυξη ενός περισσότερο αειφόρου τουρισμού. Η Moscardo (2000: 327) εντοπίζει τρεις βασικές λειτουργίες:

- Τον εμπλουτισμό των εμπειριών του επισκέπτη
- Τη βελτίωση των γνώσεων και της κατανόησης των επισκεπτών και
- Την υποβοήθηση της προστασίας ή της διατήρησης τόπων ή πολιτισμού.

Μέσω αυτών των τριών βασικών λειτουργιών, η ΠΔ μπορεί να συνεισφέρει στην αειφορία των τουριστικών επιχειρήσεων (Walker και Moscardo, 2006) και στην επίτευξη των στόχων διατήρησης (Wearing και Neil, 2009· Ham και Weiler, 2002a). Ο εμπλουτισμός των εμπειριών του επισκέπτη μέσω της ΠΔ παρέχει μεγαλύτερα επίπεδα ικανοποίησης στον επισκέπτη (Pearce και Moscardo, 1998). Η ικανοποίηση του επισκέπτη μπορεί να συνεπάγεται μεταξύ άλλων και οικονομική ενίσχυση των φορέων διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών. Δηλαδή οι επιτυχημένες υπηρεσίες διερμηνευτικής εμπειρίας του κοινού μπορούν να έχουν σημαντική συμβολή στην αειφορία τους ως επιχειρήσεις. (Moscardo, 1998). Επίσης, η ένταξη της ΠΔ μπορεί:

- Να δώσει στην τουριστική επιχείρηση επιπρόσθετη αξία ώστε να προσελκύει μεγαλύτερο αριθμό επισκεπτών.
- Να παρέχει άμεσα ευκαιρίες απασχόλησης σε τοπικό και μη επίπεδο καθώς και έμμεση εργασία όπως η εργασία των οικοξεναγών, εκπαιδευτών ΠΔ, σχεδιαστών, κατασκευαστών των ερμηνευτικών σημάνσεων και των κεντρικών ενημερωτικών κατασκευών για τους επισκέπτες, των ξενοδόχων, των υπαλλήλων των εταιρειών τροφοδοσίας των εστιατόριων κτλ και
- Να δημιουργήσει ευκαιρίες επένδυσης στον τουριστικό τομέα με αφορμή την διευκόλυνση της εκπόνησης προγραμμάτων ΠΔ. Συγκεκριμένα, ο υψηλός αριθμός επισκεπτών που μπορεί να επιφέρει η επιτυχημένη διενέργεια των προγραμμάτων ΠΔ μπορεί να αποτελέσει μια εξαιρετική ευκαιρία για δημιουργία εγκαταστάσεων και στελέχωση υπηρεσιών ΠΔ. Ένα παράδειγμα μιας τέτοιας επένδυσης αποτελεί η δημιουργία του κέντρου φύσης «Wet Tropics World Heritage Area» στη Βόρεια Queensland, στην Αυστραλία (Wearing & Neil, 2009: 67).

Η ΠΔ πάντα εμφανιζόταν ως ένα αποτελεσματικό εργαλείο ήπιας διαχείρισης επειδή προσπαθεί να αυξήσει την συνείδηση των επισκεπτών και να μειώσει την ακατάλληλη συμπεριφορά των επισκεπτών μέσω πειστικών παραινέσεων αντί να επιβάλλει φυσικά εμπόδια στα μονοπάτια κλπ (Ballantyne και Uzzell, 1999·McArthur και Hall, 1996·Kuo 2002·Littlefair 2003,2004·Littlefair και Buckley 2008·Wearing και Neil, 2009). Φυσικά,

η παροχή σχετικής γνώσης και η βελτίωση της επίγνωσης δημιουργεί τη βάση της ενθάρρυνσης συμπεριφορών μικρού αντίκτυπου εφόσον οι επισκέπτες τότε κάνουν τις δικές τους επιλογές στάσεων κατά την διάρκεια παραμονής τους σε μία προστατευόμενη περιοχή (Walker και Moscardo, 2006). Αυτές οι στάσεις δεν περιορίζονται απαραίτητως στις συμπεριφορές τους σε έναν χώρο. Για παράδειγμα, η παροχή υπηρεσιών ΠΔ σε συγκεκριμένους χώρους όπως τα κέντρα ενημέρωσης επισκεπτών μπορούν να ελευθερώσουν την πίεση σε περισσότερο ευαίσθητες περιοχές προσφέροντας μια εναλλακτική εμπειρία και επομένως να επηρεάσουν τα πρότυπα των επισκεπτών (Pearce και Moscardo, 1998). Οι Stewart, et al (2001) μελετούν επίσης την τουριστική υποδομή, χώρους και πρότυπα επισκεπτών ως προς την επίτευξη των στόχων της αειφορίας. Αισθάνονται ότι οι δεσμοί μεταξύ της ΠΔ και του αειφόρου τουρισμού σταδιακά γίνονται αντιληπτοί και υπογραμμίζουν ότι η ΠΔ μπορεί να συνεισφέρει με πολλούς τρόπους στην ανάπτυξη του αειφόρου τουρισμού. Η βασική ερώτηση όσον αφορά μια αποτελεσματική προσέγγιση της ΠΔ στον αειφόρο τουρισμό είναι εάν η ΠΔ θα μπορούσε να προγραμματίζεται και να χρησιμοποιείται κατά έναν τρόπο «διάσπαρτο» ή «συγκεντρωτικό». Μια διάσπαρτη προσέγγιση του προγραμματισμού είναι εκείνη που χρησιμοποιεί την υπάρχουσα παροχή ΠΔ σε διάφορα σημεία σε μια περιοχή μέσω του εμπλουτισμού, του δικτύου και της ολοκλήρωσης και της συνεργασίας. Η προσέγγιση ενός συγκεντρωτικού σχεδιασμού αναπτύσσει την ΠΔ σε ένα μόνο χώρο με τη μορφή ενός κέντρου επισκεπτών σε ένα κεντρικό ή σημαντικό σημείο της περιοχής που μελετάται. Οι Stewart et al. (2001) ανέλαβαν μια μελέτη για το «The Brecks Countryside Project» στην Ανατολική Αγγλία και ισχυρίζονται ότι αυτό το έργο είναι μία από τις πρώτες μελέτες περίπτωσης για την ανάπτυξη «σαφών» δεσμών μεταξύ πρακτικών θεμάτων αειφόρου διαχείρισης τουρισμού και σχεδιασμού ΠΔ. Στην περίπτωση αυτή, η διάσπαρτη προσέγγιση θεωρήθηκε περισσότερο κατάλληλη για την περιοχή Brecks. Πράγματι, οι συγγραφείς προτείνουν ότι η διάσπαρτη προσέγγιση μπορεί να είναι περισσότερο αποτελεσματική γενικά από την συγκεντρωτική προσέγγιση ως προς την διεκπεραίωση και την επίτευξη αντικειμενικών σκοπών και συμπερασμάτων του αειφόρου τουρισμού. Αντικειμενικοί σκοποί όπως:

- Η αύξηση της συνείδησης των επισκεπτών με περισσότερο αποτελεσματικό τρόπο
- Η εμπλοκή της τοπικής κοινότητας περισσότερο ολοκληρωμένα
- Η διατήρηση και η ανάπτυξη της διαφορετικότητας εντός των κοινοτήτων
- Η διασπορά του οικονομικού οφέλους σε όλη τη περιοχή
- Η ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ των υπάρχοντων παρόχων υπηρεσιών ΠΔ μακροπρόθεσμα και
- Η χρήση των υπάρχουσών πηγών περισσότερο αποτελεσματικά και βιώσιμα μέσω της ολοκλήρωσης και του δικτύου αντί της πρόσθεσης περαιτέρω κέντρων ΠΔ σε μια ήδη πολυπληθή αγορά (Stewart et al., 2001, p. 353).

Αυτά συμφωνούν με τους δεσμούς μεταξύ της ΠΔ και του αειφόρου τουρισμού (Bramwell & Lane 1993, αναφορά από Stewart et al., 2001: 345) που είναι:

- Η διαχείριση πιο αποτελεσματικά των επισκεπτών

- Η δημιουργία οικονομικού οφέλους τοπικά
- Η δημιουργία περιβαλλοντικού οφέλους τοπικά
- Η επιρροή στάσεων και αξιών

Οι Bramwell και Lane (1993, αναφορά από Stewart et al., 2001: 346) εισηγούνται ότι η ΠΔ μπορεί να ενθαρρύνει μια κοινότητα να «ανακαλύψει ξανά τη φυσική ή/και την πολιτιστική κληρονομιά της, να αυξήσει την αίσθηση ιδιοκτησίας της περιοχής της και να γιορτάσει και να μοιραστεί την παρελθοντική και παρούσα κληρονομιά με τους επισκέπτες». Οι Stewart et al. (2001) αισθάνονται ότι αυτή είναι μια σημαντική δυνατότητα της ΠΔ η οποία μπορεί να παροτρυνθεί μέσω της διάσπαρτης προσέγγισης αντί ενός κέντρου συγκεντρωτικής ΠΔ το οποίο μπορεί να είναι απομονωμένο από την κοινότητα. Αυτή η διάσπαρτη προσέγγιση σχεδιασμού που παροτρύνει την εμπλοκή της τοπικής κοινότητας μπορεί να ξεπεράσει πιθανές ασυμβατότητες μεταξύ των στόχων της ΠΔ και των προσδοκιών των επισκεπτών σε συγκεκριμένα σημεία. Εμφανίζεται ότι αυτό επιτυγχάνεται μέσω της προώθησης των προσεγγίσεων της ΠΔ που συζητήθηκαν προηγουμένως σε αυτή την επισκόπηση. Δηλαδή, η διάσπαρτη προσέγγιση περικλείει και διευκολύνει προσωπικώς σημαντικές και ικανοποιητικές εμπειρίες τόσο για τους οικοδεσπότες όσο και τους επισκέπτες. Προκαλώντας το ενδιαφέρον, οι Stewart et al. (2001) αισθάνονται ότι η διάσπαρτη προσέγγιση μπορεί να είναι επίσης περισσότερο αποτελεσματική στο να διασκορπίζει μερικές από τις αρνητικές δυνατότητες της σύνδεσης της ΠΔ με τον αιεφόρο τουρισμό όπως αναγνωρίζονται από έναν αριθμό σχολιαστών. Όπως για παράδειγμα:

- Η υπεραπλούστευση και η επιλογή του περιεχομένου της ΠΔ που μπορεί να οδηγήσει στο κακό ταίριασμα των στόχων της ΠΔ και των κινήτρων των επισκεπτών
- Η υπερμετρη ΠΔ, η αντιφατική ΠΔ και η «εισβολή» στην τοπική κοινότητα υποδοχής
- Η κοινή τροποποίηση της ΠΔ και του οικοτουρισμού και
- Η υπερβολική έμφαση στο νομισματικό όφελος και την οικονομική ανάπτυξη (Bramwell και Lane, 1993; Carr, 2004; Mowforth και Munt 1998; Staiff, et al 2002; και Stewart et al., 2001).

Οι Stewart et al. (2001) εισηγούνται ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω:

- Της παροχής περισσότερων ευκαιριών για τον εναγκαλισμό ευρύτερης κατανόησης των αξιών της τοπικής κοινότητας
- Της προσφοράς ενός εύρους μηνυμάτων από την ΠΔ και απόψεων ελαχιστοποιώντας έτσι την επιλογή και την απλούστευση
- Της μείωσης της ποικιλίας των προσεγγίσεων της ΠΔ που μπορεί να προσφεύγει σε μεγαλύτερο εύρος επισκεπτών
- Της προώθησης ελεύθερης ανάπτυξης της τοπικής κοινότητας και λιγότερο στην εμμονή της να παραμένη στατική.

Έτσι, οι Stewart et al. (2001) έχουν περιγράψει μια πολυδιαστατική και πολυκεντρική προσέγγιση συγκεκριμένα όσον αφορά στην υπερπήδηση της «υπεραπλούστευσης» του περιεχομένου και των στόχων της ΠΔ η οποία σημειώθηκε αναφορικά με την πιθανή αρνητική επιρροή της τόσο σε επισκέπτες όσο και στα κέντρα ενημέρωσης και υποδοχής των επισκεπτών στις προστατευόμενες περιοχές (Smith, 2001).

Η Kuo (2002) θεωρεί ότι η ανάπτυξη του οικοτουρισμού στις προστατευόμενες περιοχές μπορεί να επιτευχθεί υιοθετώντας ήπιες πρακτικές διαχείρισης αυτών των περιοχών. Η «σκληρή» διαχείριση είναι απίθανο να είναι αποτελεσματική μακροπρόθεσμα, όταν εφαρμόζεται μόνη, λόγω του απαγορευτικού της χαρακτήρα. Η «ήπια» διαχείριση, περιλαμβάνοντας ποικιλία πληροφοριών και εκπαιδευτικών μέσων, μπορεί να στηρίξει τη «σκληρή» διαχείριση, αυξάνοντας τη γνώση των επισκεπτών και την ποιότητα της εμπειρίας τους. (Kuo, 2002). Κύριο εργαλείο στις στρατηγικές ήπιας διαχείρισης είναι η ΠΔ.

Πληθώρα συγγραφέων υποστηρίζουν πως η ΠΔ συμβάλλει στην προστασία του περιβάλλοντος, παρέχοντας ψυχαγωγικές εμπειρίες στους τουρίστες, δηλαδή αποτελεί μια αποτελεσματική και επιθυμητή διαχειριστική στρατηγική για την επίτευξη βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης (Orams, 1996·1997). Για να είναι όμως, επιτυχής η διάχυση των διερμηνευτικών πληροφοριών, πρέπει το περιεχόμενο των πληροφοριών να είναι πειστικό. Μια πειστική πληροφορία μπορεί να εκπαιδεύσει τους επισκέπτες, να εμπλουτίσει τις γνώσεις τους για την περιοχή, αλλά και να τους υποδείξει το πώς μπορούν οι δραστηριότητές τους να συμβάλουν στην ανάπτυξη του τουρισμού. Είναι γνωστό πως όταν οι τουρίστες μένουν ευχαριστημένοι από μια εμπειρία, είναι πιθανότερο να στηρίξουν διαχειριστικές στρατηγικές (Krippendorf, 1987a,b· Grant, 1994· McArthur, 1994·Orams, 1996. Tilden, 1977·Cooper et al 1998·Moscardo, 1999· αναφορά από Kuo, 2002). Σε μακροπρόθεσμο επίπεδο, οι ευχάριστες εμπειρίες που αποκομίζουν οι επισκέπτες σε ένα εύθραυστο περιβάλλον, μπορεί να είναι ευεργετικές για την προστασία άλλων φυσικών πόρων, καθώς η συνειδητοποίηση και η γνώση για το περιβάλλον έχει ήδη αυξηθεί από τις προηγούμενες εμπειρίες (Schänzel & McIntosh, 2000 αναφορά από Kuo, 2002).

Οι λειτουργίες των διερμηνευτικών πληροφοριών ποικίλλουν:

1. Παρέχουν φιλόξενα μηνύματα στους επισκέπτες, για παράδειγμα, επιγραφές με μηνύματα υποδοχής κατά μήκος των διαδρόμων της περιοχής.
2. Παρέχουν γενικές πληροφορίες μέσα από επιγραφές στην άκρη του δρόμου, με σκοπό τη γρήγορη και ασφαλή καθοδήγηση των επισκεπτών στην περιοχή.
3. Παρέχουν πληροφορίες για εναλλακτικές διαδρομές και αξιοθέατα, ώστε να κατευθύνουν τη ροή των επισκεπτών προς τα σημεία με μικρή επισκεψιμότητα.
4. Παρέχουν πληροφορίες την ώρα που οι επισκέπτες βρίσκονται στη σειρά αναμονής, ώστε να οργανώσουν την επίσκεψή τους πιο αποτελεσματικά.

5. Παρέχουν εκπαιδευτικές πληροφορίες για να διερμηνεύσουν ιστορικές, γεωγραφικές, πολιτιστικές και ανθρωπιστικές πτυχές της περιοχής.
6. Παρέχουν πληροφορίες για επιτρεπόμενη/ κατάλληλη συμπεριφορά και δραστηριότητα (Κυο, 2002).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, προσδιορίζονται τρεις τύποι διερμηνευτικών πληροφοριών: κατεύθυνσης, συμπεριφοράς και εκπαίδευσης.

Διερμηνευτικές Πληροφορίες Κατεύθυνσης:

Οι πληροφορίες κατεύθυνσης ρυθμίζουν την κυκλοφοριακή ροή, βοηθώντας τη μείωση του συνωστισμού και περιλαμβάνουν μεγάλο εύρος πληροφοριών, όπως κατευθύνσεις, αποστάσεις και απαιτούμενος χρόνος, ώρες επισκεπτηρίου, πληροφορίες για την κατάσταση των δρόμων, των μονοπατιών και της άγριας ζωής που πρέπει να προσέξουν, εναλλακτικά θεάματα και διαδρομές, δελτίο καιρού και πληροφορίες πρώτης ανάγκης. Ακριβείς και επαρκείς πληροφορίες κατεύθυνσης είναι ιδιαίτερα σημαντικές σε μεγάλες γεωγραφικές περιοχές, όπου η πιθανότητα να χαθεί κάποιος επισκέπτης, αλλά και το ενδιαφέρον για την ασφάλεια του είναι μεγαλύτερο (Κυο 2002).

Διερμηνευτικές Πληροφορίες Συμπεριφοράς

Οι διερμηνευτικές πληροφορίες συμπεριφοράς σκοπεύουν στην παροχή κατευθυντήριων γραμμών για επιθυμητή συμπεριφορά και δραστηριότητα. Κάποιες από αυτές τις πληροφορίες επιβάλλονται νομικά, ενώ άλλες παρουσιάζονται με την πρόθεση μετατροπής της συμπεριφοράς των επισκεπτών, δηλαδή, σαν κώδικας του επισκέπτη. Ο κώδικας του επισκέπτη, συνήθως χρησιμοποιείται για την ανάπτυξη συνειδητοποίησης και κατανόησης του επισκέπτη για την περιοχή. Περιέχει κοινωνικό-πολιτισμικές και περιβαλλοντικές κατευθυντήριες αρχές, τις οποίες η τοπική κοινωνία προσδοκά να δεχτούν και να σεβαστούν οι τουρίστες. Ωστόσο, ο κώδικας του επισκέπτη δεν είναι νόμοι, ούτε κανόνες, δεν έχουν νομική ιδιότητα ώστε να αναγκάσουν τους επισκέπτες να τους τηρήσουν. Παρέχονται για να ενθαρρύνουν τους επισκέπτες να αποκτήσουν μια περισσότερο κατάλληλη συμπεριφορά, ενημερώνοντας τους περισσότερο για τους φυσικούς πόρους (Κυο 2002).

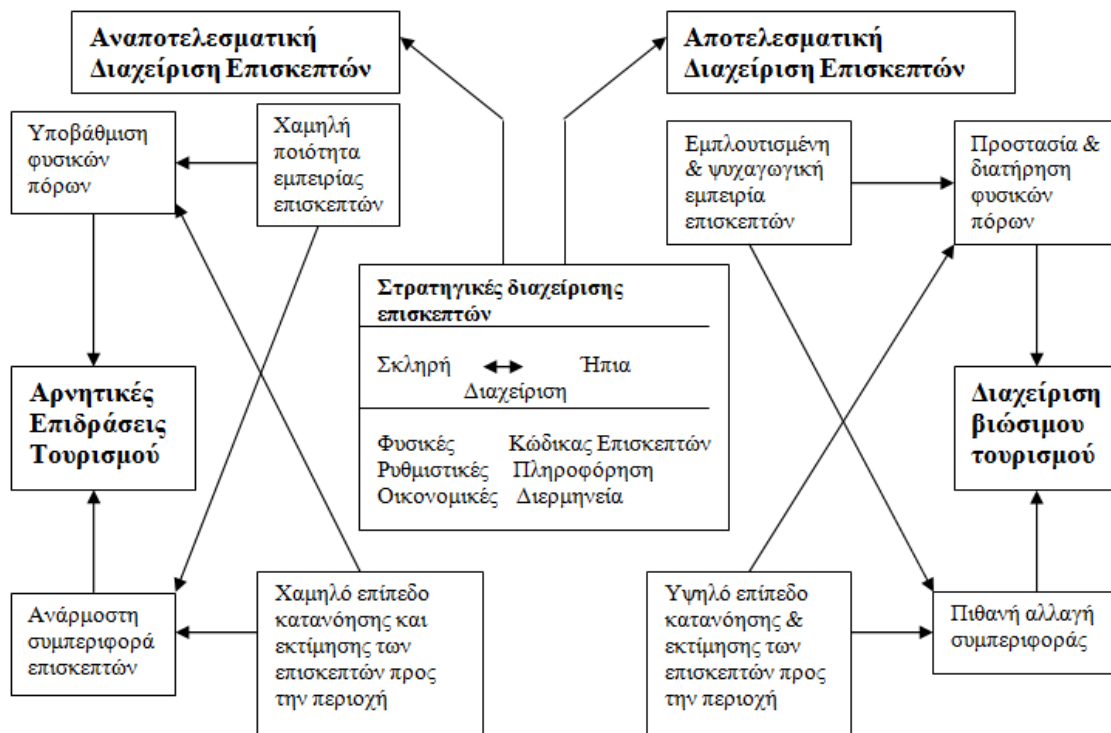
Διερμηνευτικές Πληροφορίες Εκπαίδευσης

Οι εκπαιδευτικές πληροφορίες περιέχουν βασικά διερμηνευτικά μηνύματα, τα οποία παρέχουν στους επισκέπτες τη δυνατότητα να γνωρίσουν την περιοχή, ενώ αναμένεται από αυτούς να εκτιμήσουν το φυσικό χώρο που βρίσκονται και να τροποποιήσουν την ανάρμοστη συμπεριφορά τους (Κυο 2002).

Υπάρχει μια διαμάχη σχετικά με την αποτελεσματικότητα της Διερμηνείας σε ψυχαγωγικά περιβάλλοντα. Οι Forestell και Kaufman (1990 στο Orams, 1996 αναφορά από Κυο, 2002), βλέπει την εκπαίδευση σαν μια δυνατότητα που επιφέρει μόνο θετικά αποτελέσματα (win-win situation), για τους επισκέπτες και την περιοχή. Από την άλλη, ο Wheeler (1994), σημειώνει πως «η εκπαίδευση θεωρείται από πολλούς η περισσότερο

προχωρημένη μέθοδος για την ανάπτυξη του τουρισμού. Συνεχίστε να ονειρεύεστε!»! Η διαμάχη αυτή, οφείλεται στη δυσκολία μέτρησης των άμεσων αποτελεσμάτων της Διερμηνείας και στην ασάφεια του παράγοντα που οδήγησε σε αλλαγή της συμπεριφοράς. Οφείλεται επίσης στην έλλειψη εμπειρικής έρευνας πάνω στη σχέση της Διερμηνείας και της αλλαγής της συμπεριφοράς. Μολονότι υπάρχουν κενά και δυσκολίες, δεν πρέπει να αποσπάται το ενδιαφέρον από τη Διερμηνεία.

Η ΠΔ έχει σαν σκοπό να επικοινωνήσει την ιδέα μιας αρμονικής σχέσης μεταξύ ανθρώπων και φυσικού περιβάλλοντος. Μεταφέροντας αυτή την ιδέα, οι επισκέπτες αναμένεται να κατανοήσουν, να εκτιμήσουν και να προστατεύσουν τη φύση. «Μέσω της Διερμηνείας έρχεται η κατανόηση. Μέσω της κατανόησης η εκτίμηση και μέσω της εκτίμησης η προστασία» (Tilden, 1977 αναφορές από Κιο, 2002). Συνεπώς, η βασική αρχή της Διερμηνείας είναι να συμβάλλει στην διατήρηση των φυσικών πόρων, η οποία είναι η καρδιά της ανάπτυξης του βιώσιμου τουρισμού.

Εικόνα 12: Σχεδιάγραμμα Επιτυχούς Διαχείρισης Επισκεπτών και Ανάπτυξης Βιώσιμου Τουρισμού (Πηγή: Κιο 2002).

Συμπερασματικά, εξαιτίας των θετικών επιδράσεων των στρατηγικών διαχείρισης επισκεπτών, συμπεραίνεται πως μια επιτυχής διαχείριση επισκεπτών μπορεί να ισορροπήσει τις ανάγκες και τις απαιτήσεις των τουριστικών περιοχών και των επισκεπτών και πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του τουριστικού σχεδιασμού. Το παραπάνω σχεδιάγραμμα (Εικόνα 12) δείχνει τη σχέση μεταξύ της επιτυχούς διαχείρισης επισκεπτών και της ανάπτυξης βιώσιμου τουρισμού (Κιο, 2002).

Η θετική συνεισφορά της ΠΔ στις οικοτουριστικές περιοχές αποτυπώνεται στην βιβλιογραφική επισκόπηση του Buckley (2009c) ιδιαίτερα σε θέματα συμπεριφορικών μηχανισμών ήπιας διαχείρισης και μείωσης των αρνητικών επιπτώσεων του οικοτουρισμού.

Εναλλακτικά, αν μελετήσουμε το φυσικό περιβάλλον βρίσκουμε πολλές προστατευόμενες φυσικές περιοχές που καταπατώνται είτε λόγω της ανάπτυξης είτε των αγροτικών αναγκών ή των κλιματικών αλλαγών και η αειφορία της άγριας πανίδας σε αυτές τις περιοχές απειλείται. Σε αυτή την περίπτωση, ο προτεινόμενος ρόλος της ΠΔ όσον αφορά στην αειφορία των φυσικών περιοχών αμφισβητείται ότι συνεισφέρει θετικά στην μακροπρόθεσμη διατήρησή τους από έναν αριθμό ερευνητών (Bright and Pierce, 2002· Ham και Weiler, 2002α· Moscardo et al. 2004). Οι Ham and Weiler (2002α: 36) συσχετίζουν επίσης τα οικονομικά πλεονεκτήματα του φορέα διαχείρισης που παρέχει υψηλής ποιότητας υπηρεσίες ΠΔ με την υποστήριξη της αειφορίας της πανίδας και χλωρίδας των προστατευόμενων φυσικών περιοχών εμμένοντας στο ότι ο τουρισμός πρέπει να είναι οικονομικά αειφόρος για να είναι περιβαλλοντικά αειφόρος καθώς ο μη κερδοφόρος τουρισμός δεν θα συνεχίσει να υπάρχει.

Συγκεκριμένα, ισχυρίζονται ότι η ΠΔ συνδέεται με την οικονομική αειφορία επειδή οι επιτυχημένοι φορείς διαχείρισης αυτών των περιοχών γνωρίζουν ότι οι τουρίστες που ενδιαφέρονται για την άγρια πανίδα και χλωρίδα θέλουν να λάβουν πληροφορίες με κατάλληλη μορφή και ότι μέσω της παροχής ΠΔ αυτοί οι φορείς διαχείρισης προσφέρουν κάτι περισσότερο από μια υλική εμπειρία. Οι φορείς διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών μπορούν να προσφέρουν μέσω των υπηρεσιών ΠΔ μια πνευματική και συναισθηματική εμπειρία παρέχοντας έναν προσωπικό και γεμάτο σημασία δεσμό μεταξύ των ανθρώπων και της περιοχής που επισκέπτονται και επομένως δημιουργούν ικανοποιημένους πελάτες. Μέσω της απασχόλησης ντόπιων ως οικοξεναγών, υπάρχει μια επιπλέον συνεισφορά στην τοπική αειφορία. Όσον αφορά στην περιβαλλοντική αειφορία, ισχυρίζονται ότι η ΠΔ δεν επηρεάζει μόνο το τι οι επισκέπτες γνωρίζουν και το πώς συμπεριφέρονται στο σημείο αλλά έχει επίσης μια πιθανή επιρροή στα πιστεύω των επισκεπτών για την διατήρηση γενικά. Και μέσω της επιρροής των πιστεύω των επισκεπτών για τη διατήρηση και τους πόρους που προστατεύονται οι ερευνητές αυτοί ισχυρίζονται ότι είναι πιθανό να επηρεάσουν όχι μόνο το πώς αισθάνεται κάποιος αλλά επίσης το πώς αντιδρά απέναντι στη διατήρηση (Ham και Weiler, 2002α· Moscardo et al. 2004).

Αυτό υποστηρίζεται από την εισήγηση ότι ο συνδυασμός παροχής γνώσης και μιας αντάξιας εμπειρίας μπορεί να διευκολύνει την ανάπτυξη θετικών στάσεων απέναντι στη διατήρηση και την αλλαγή των αξιών (Moscardo, 1998 & 1999a· Newsome et al. 2002). Οι Newsome et al. (2002) αμφισβητούν επίσης ότι η ΠΔ μπορεί να κάνει τους τουρίστες περισσότερο γνώστες των ανθρώπινων επιρροών στο παγκόσμιο περιβάλλον και αυτό συνεισφέρει περαιτέρω στη μεγαλύτερη υποστήριξη για ευρύτερες προσπάθειες διατήρησης. Οι Weiler και Davis (1993) συμφωνούν. Οι ίδιοι διερευνώντας τον ρόλο του τουριστικού οδηγού που βασίζεται στη φύση εισηγήθηκαν ότι το

θεμελιώδες συστατικό αυτού του ρόλου δεν είναι μόνο να δώσει κίνητρα στους επισκέπτες να συμπεριφέρονται κατά έναν περιβαλλοντικά υπεύθυνο τρόπο κατά τη διάρκεια της ξενάγησης αλλά επίσης να διερμηνεύουν το περιβάλλον κατά τέτοιο τρόπο ώστε να προωθούν τη μακροπρόθεσμη αλλαγή στάσης και συμπεριφοράς. Η πρόταση των Weiler και Ham (2001) είναι ότι η ΠΔ είναι μια απολύτως αναγκαία αρμοδιότητα των οικοξεναγών, σημαντική για την επίτευξη των στόχων του οικοτουρισμού. Ωστόσο, οι Ham και Weiler (2002α) αναγνωρίζουν ότι υπάρχει έλλειψη έρευνας η οποία να καταδεικνύει ότι η ΠΔ μπορεί να επιτύχει αυτούς τους ισχυρισμούς. Αυτό είναι απαραίτητο για να φανεί εάν τα μηνύματα της ΠΔ μεταφράζονται σε περιβαλλοντικές στάσεις, συμπεριφοριστικές σκοπιμότητες και τελικώς συμπεριφορές διατήρησης. Δηλώνουν ότι η έρευνα αυτού του τύπου είναι δύσκολη αλλά σημαντική για τον καθορισμό του πως η ΠΔ επηρεάζει τη μακροπρόθεσμη διατήρηση.

Οι Wearing & Neil (2009) συνοψίζουν και παρουσιάζουν πέντε τομείς στους οποίους η ΠΔ θα μπορούσε να συμβάλει σε οικοτουριστικές ή/και προστατευόμενες περιοχές:

- Συμβολή στην προώθηση και διαφήμιση των περιοχών.
- Συμβολή στην αναψυχή του κοινού
- Συμβολή στην εκπαίδευση του κοινού
- Συμβολή στη διαχείριση των περιοχών με στόχο την διατήρησή τους
- Συμβολή στην οικονομική ενίσχυση των περιοχών. (Beckmann 1991)

Πρακτικά αυτά τα οφέλη αλληλεπικαλύπτονται αλλά για λόγους σαφήνειας αναπτύσσονται στον παρακάτω πίνακα ξεχωριστά.

Πίνακας 17: Οφέλη Διερμηνείας στις Οικοτουριστικές ή/και προστατευόμενες περιοχές	
	Συνοπτική Ανάλυση Πλεονεκτημάτων
Οφέλη Προώθησης	
Ποικιλία θεμάτων που μπορούν να προωθηθούν	Η ΠΔ μπορεί να προωθήσει αξίες, περιοχές, τους στόχους και τις πρακτικές διαχείρισης και την εταιρική αποστολή της διαχειριστικής αρχής.
Μια λεπτή και περίπλοκη μορφή προώθησης	Η ΠΔ μπορεί να υφάνει την διαδικασία της προώθησης σε μια ιστορία χωρίς να την κάνει να φαίνεται ότι είναι μια διαδικασία προώθησης και εγωκεντρική.
Προστιθέμενες διαστάσεις που ακολουθούν την προώθηση	Η ΠΔ μπορεί να παρέχει συμβουλευτικές υπηρεσίες και να ενισχύσει και επεκτείνει τις αρχικές ιδέες.
Οφέλη Αναψυχής	
Προστιθέμενη αξία ΠΔ για την εμπειρία του επισκέπτη	Η ΠΔ είναι μια επιπρόσθετη δραστηριότητα σε αυτές που τυπικά αναμένονται. Για παράδειγμα, τα εκθέματα διερμηνείας βελτιώνουν την εμπειρία ενός περιπάτου σε ένα οικοτουριστικό μονοπάτι με τον ίδιο τρόπο που λειτουργεί ένας περιβαλλοντικός διερμηνέας. Η διαφορά της

	σημασίας του περιβαλλοντικού διεργασίας έγκειται στο γεγονός ότι επισημαίνει με περισσότερο παραστατικό τρόπο τα αξιοθέατα που πρόκειται να επακόλουθησουν.
Συνεισφέρει ώστε η εμπειρία να είναι περισσότερο απολαυστική	Η ΠΔ που εμπνέει και συνδέει συναισθηματικά τείνει να μετατρέπει την εμπειρία σε μια περισσότερο διασκεδαστική δραστηριότητα
Δίνει νόημα σε μια δραστηριότητα αναψυχής	Η ΠΔ δίνει μεγαλύτερη αίσθηση της σημασίας σε δραστηριότητες όπως η παρακολούθηση αξιοθέατων.
Οφέλη Εκπαίδευσης	
Ευκαιρίες για μάθηση	Η ΠΔ δημιουργεί εμπειρίες μάθησης για το κοινό οι οποίες βελτιώνουν τη γνώση και την κατανόηση του περιβάλλοντος
Ευκαιρίες για προσωπική ανάπτυξη (self-discovery)	Η ΠΔ δημιουργεί εμπειρίες για το κοινό οι οποίες δημιουργούν σαφέστερη κατανόηση του ρόλου τους στο περιβάλλον και έτσι συμβάλει στην προσωπική ανάπτυξη και τελικά την αυτόπραγμάτωση ⁴¹ .
Οφέλη Διαχείρισης των Περιοχών με στόχο την Διατήρησή τους	
Τόνωση της Περιβαλλοντικής Συνείδησης και της ευρείας βάσης της ηθικής της διατήρησης	Η ΠΔ διεγείρει τις σκέψεις της προσωπικής ευθύνης για τη χρήση των πόρων και συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας της ζωής
Ευαισθητοποίηση των κανονισμών και κωδικών που αποσκοπούν στην ελαχιστοποίηση των επιπτώσεων	Τα προγράμματα ΠΔ όπως οι καμπάνιες ελάχιστης επιπτώσεως στο περιβάλλον μπορούν να παρουσιάσουν τις προϋποθέσεις για αλλαγή συμπεριφοράς χωρίς να προκαλέσουν συγκρούσεις.
Ενθάρρυνση για αλλαγή συμπεριφορών των επιπτώσεων μπορεί να επιφέρει κανείς σε ατομικό επίπεδο στο περιβάλλον	Η ΠΔ παρουσιάζει και προτείνει ιδέες που θα μπορούσε το κοινό να υιοθετήσει για να έχει υπεύθυνη περιβαλλοντική συμπεριφορά τόσο κατά την διάρκεια παραμονής του στην περιοχή όσο και γενικότερα
Υποστήριξη των προστατευόμενων περιοχών φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς	Η ΠΔ παρουσιάζει τη σημασία των προστατευόμενων περιοχών μέσω ενός φάσματος προοπτικών.
Υποστήριξη Φορέων Διαχείρισης Προστατευόμενων Περιοχών	Η ΠΔ παρουσιάζει τις προκλήσεις διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών με εύληπτο και ελκυστικό τρόπο που εκθέτει τους περιορισμούς και τα προβλήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι φορείς διαχείρισης.
Οικονομικά οφέλη	
Επιχειρηματική Δραστηριότητα	Οι οικοξεναγήσεις μπορούν να συνεισφέρουν

⁴¹ Στην ανθρωπιστική ψυχολογία, μια βασική ανθρώπινη ενόρμηση για ενεργοποίηση και πλήρη ανάπτυξη του δυναμικού του ατόμου, κατανόηση και αποδοχή του εαυτού του, καθώς και εναρμόνιση των σωματικών, κοινωνικών, νοητικών και συναισθηματικών αναγκών του. Σύμφωνα με τον Maslow (1954), οι προσπάθειες που καταβάλει ένα άτομο για την αυτοπραγμάτωση του μπορούν να αποδώσουν μόνο εφόσον έχουν ικανοποιηθεί οι βασικές ανάγκες για επιβίωση, ασφάλεια, αγάπη και εκτίμηση. Η αυτοπραγμάτωση αποτελεί κύριο αντικειμενικό στόχο της περιβαλλοντικής διεργασίας (Knudson et al 2003).

	οικονομικά στην υποστήριξη του φορέα διαχείρισης.
Άμεσες Θέσεις Απασχόληση	Η δυνατότητα απασχόλησης ατόμων που εργάζονται ως περιβαλλοντικοί διερμηνείς στις προστατευόμενες περιοχές αλλά και τουριστικών οικοξεναγών που συνεργάζονται με τους φορείς διαχείρισης των περιοχών. Σύμφωνα με τους Merriman & Brochu (2005) σε περιοχές με ανεπτυγμένο τον τομέα της ΠΔ απασχολούνται παγκόσμιος 20.000 επαγγελματίες πλήρους απασχόλησης ενώ γύρω στους 500.000 είναι οι εθελοντές και οι εποχιακά απασχολούμενοι.
Έμμεσες Θέσεις Απασχόλησης	Η επιχειρηματική δραστηριότητα για τους οργανισμούς που είναι υπεύθυνοι για την εκπαίδευση και την κατάρτιση περιβαλλοντικών διερμηνέων, αρχιτεκτόνων κέντρων ενημέρωσης, σχεδιαστών διερμηνευτικών εκθεμάτων, παράγει θέσεις απασχόλησης και συνεισφέρει στην τοπική οικονομία.
Επένδυσες	Επένδυση στην δημιουργία κέντρων ενημέρωσης, εκθεμάτων διερμηνείας, πρόσληψη προσωπικού περιβαλλοντικών διερμηνέων. Για παράδειγμα σε χώρες όπως η Αυστραλία όπου η ΠΔ και ο οικουτουρισμός είναι ραγδαία αναπτυσσόμενος τομέας η ιδιωτική επένδυση σε τέτοιες εγκαταστάσεις και υπηρεσίες ανέρχεται 450 εκατομμύρια δολάρια το 2007 (Prideaux & Falco-Mammone, 2007)

Πηγή: Wearing & Neil 2009

Συμπερασματικά, έχει προταθεί ότι η ΠΔ μπορεί να συνεισφέρει στην οικολογική, πολιτιστική και οικονομική αειφορία των τουριστικών επιχειρήσεων και της περιοχής διεξαγωγής. Δεν συνεισφέρει μόνο στη διατήρηση του πολιτισμού και της φύσης τοπικά μέσω της πιθανής αλλαγής των πιστεύω και των συμπεριφορών των επισκεπτών στις προστατευόμενες περιοχές αλλά έχει επίσης παγκόσμιο αντίκτυπο μέσω της προσέλκυσης της οικονομικής επένδυσης στη διατήρηση και τα τουριστικά έργα με μια ροή προς σχετικές επιχειρήσεις όσον αφορά την υποδομή και τα προσόντα του προσωπικού. Πώς το πετυχαίνει αυτό; Υποθετικά μέσω της προώθησης προσωπικών και μεγάλης σημασίας δεσμών μεταξύ των ανθρώπων και των τόπων μέσω της παροχής ικανοποιητικού επιπέδου και αποτελεσματικών εμπειριών ΠΔ, οι οποίες δημιουργούν μακροπρόθεσμες αλλαγές στη γνώση και συνείδηση των συμμετεχόντων και επομένως στα πιστεύω, τις αξίες και τις συμπεριφορές τους.

2.3.1 Κέντρα Περιβαλλοντικής Ενημέρωσης-Ευαισθητοποίησης σε προστατευόμενες περιοχές

Ο όρος Περιβαλλοντικό Κέντρο διεθνώς είναι ιδιαίτερα ευρύς και καλύπτει κέντρα που δραστηριοποιούνται έξω από το σχολείο με ποικίλους στόχους, δραστηριότητες και οργάνωσή (Παπαδημητρίου, 1994). Έτσι, εμφανίζονται με την μορφή των Outdoor Education Centers, (π.χ. Αγγλία) (Cooper, 1999), των Field Studies Centers, (π.χ. Μεξικό) (Farell & Ollervides, F., 2005), του Campus (π.χ. ΗΠΑ, Χονγκ Κονγκ κ.ά.) (Hin-Ming, Ho, 2002), Κέντρα Εθνικών Πάρκων, (π.χ. Kruger National Park, South Africa), κατασκηνώσεις και άλλα. Σύμφωνα με την Παπαδημητρίου (1994) κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες :

- 1) Κέντρα Φύσης (Κέντρα Μελέτης Αστικού Περιβάλλοντος),
- 2) Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης
- 3) Περιβαλλοντικά Εργαστήρια.

Η αμερικάνικη ένωση μουσείων American Association of Museums δίνει έναν ορισμό σύμφωνα με τον οποίο Κέντρο της Φύσης (Nature Center) είναι «ένα οργανωμένο και μόνιμα μη-κερδοσκοπικό ίδρυμα το οποίο έχει κυρίως εκπαιδευτικούς, επιστημονικούς και πολιτιστικούς σκοπούς με επαγγελματικό προσωπικό και ανοιχτό στο κοινό σε τακτά διαστήματα. Το Κέντρο της Φύσης διαχειρίζεται και διερμηνεύει την περιοχή του, τα ενδημικά φυτά και ζώα και διευκολύνει την προώθηση της κατανόησης της φύσης και των φυσικών διεργασιών. Διεξάγει προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης για το κοινό συχνά.» (Tucker et al 1998)

Τα κέντρα της φύσης δεδομένου ότι ο αστικός πληθυσμός ολοένα και αυξάνεται βοηθούν στην δημιουργία/ αποκατάσταση της σύνδεσης με το περιβάλλον (Tucker et al 1998·Jacobson et al 1997). Επιπλέον, η συμβολή των κέντρων φύσης, των δημόσιων πάρκων και του κάθε μορφής Περιβαλλοντικού Κέντρου γενικότερα θεωρείται σημαντική επειδή σύμφωνα με τους Negra & Manning, (1997): α) φέρνουν σε επαφή τους επισκέπτες με το φυσικό περιβάλλον αυξάνοντάς τους το ενδιαφέρον για τη φύση, β) προσφέρουν ευκαιρίες μάθησης για τα φυσικά συστήματα, οι οποίες μπορούν να αυξήσουν την ευαισθητοποίηση για την απειλή της φύσης από τις ανθρώπινες δραστηριότητες, γ) προσφέρουν δυνατότητα απόκτησης περιβαλλοντικής γνώσης σε περιοχές όπου οι άνθρωποι περνούν μέρος του ελεύθερου χρόνου τους ή ψάχνουν για νέες εμπειρίες. Παράλληλα παρέχουν άφθονες ευκαιρίες για τη δια βίου μάθηση (Storksdiack et al, 2005). Στην ουσία ακόμα και όταν απευθύνονται σε μαθητές λειτουργούν στα πλαίσια της μη-τυπικής ΠΕ.

Διαφαίνεται από τα παραπάνω ότι ανεξάρτητα της ονομασίας τους έχουν ουσιαστικά ένα κοινό στόχο. Να υποδεχθούν και να ευαισθητοποιήσουν τον επισκέπτη για θέματα περιβάλλοντος και να τον ενημερώσουν για τη δική του συμβολή σε αυτά. Όπως έχει αποδειχτεί η απλή πληροφόρηση δεν επαρκεί για την ευαισθητοποίηση. Γι' αυτό το λόγο στην έρευνα αυτή συνειδητά επιλέξαμε τον όρο «Κέντρο Ενημέρωσης» σαν πιο δόκιμο όρο που περιγράφει συνοπτικά το στόχο του Κέντρου.

Οι δυνατότητες των Κέντρων Ενημέρωσης αξιοποιούνται στο έπακρο όταν υπάρχει συνεργασία των Κέντρων με τα σχολεία. Οι δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στα

Κέντρα, πρέπει να εντάσσονται και να αποτελούν μέρος των σχολικών προγραμμάτων και οι εκπαιδευτικοί να συμμετέχουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση των παραπάνω δραστηριοτήτων και όχι να είναι απλοί θεατές έτσι, ώστε τα ίδια τα σχολεία να εξελίσσονται σε περιβαλλοντικά κέντρα (Simmons 1986, Posch, 1990).

Σύμφωνα με τους Gross και Zimmerman (2002) ένα κέντρο ενημέρωσης δεν είναι ο προορισμός, είναι η πύλη μέσω της οποίας οι επισκέπτες βοηθούνται στην αναζήτηση τους για ανανέωση και προσωπική εξέλιξη και προετοιμάζονται για να βιώσουν μια περιοχή με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ένα κέντρο καλωσορίζει τους επισκέπτες, τους παρέχει υπηρεσίες για την κάλυψη πρακτικών αναγκών, τους προσανατολίζει, τους ενημερώνει και τους εμπνέει δέος και σεβασμό για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής αλλά εξυπηρετεί την τοπική κοινωνία και προωθεί έναν αειφορικό τρόπο ζωής χωρίς να παραβλέπει την ψυχαγωγική διάσταση της εμπειρίας των επισκεπτών, η οποία αποτελεί μέσον για την ανάπτυξη δεκτικότητας προς το μήνυμα που το Κέντρο στοχεύει να μεταδώσει. Ιδανικά ένα κέντρο ενημέρωσης πρέπει να:

- Εναρμονίζεται με τον περιβάλλοντα χώρο οπτικά, πολιτισμικά, οικολογικά.
- Να καλύπτει τις φυσικές, ψυχικές και πνευματικές ανάγκες των επισκεπτών και να είναι προσβάσιμο από όλους ως προς τις παρεχόμενες υπηρεσίες.
- Να λειτουργεί αειφορικά εξοικονομώντας ενέργεια, και ελαττώνοντας τις αρνητικές επιπτώσεις στο ευρύτερο οικοσύστημα.
- Να είναι οικονομικό ως προς τις δαπάνες λειτουργίας του και συντήρησης. (Gross & Zimmerman 2002)

Στο σχεδιασμό του κέντρου η αρμονία με το συνολικό περιβάλλον επιτυγχάνεται όταν ανταποκρίνεται στην κουλτούρα, την ιστορία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής, με άλλα λόγια «το πνεύμα του τόπου» (genius loci). Η αναγνώριση και η ταύτιση με το «πνεύμα του τόπου» απαιτεί μια ολιστική προσέγγιση όπου η συστηματική επιστημονική καταγραφή εξισορροπείται από καλλιτεχνική, φιλολογική και ιστορική γνώση (Gross & Zimmerman, 2002).

Σχεδιάζεται με σχήματα, φόρμες, χρώματα και υλικά που μιμούνται την φυσική και πολιτισμική φυσιογνωμία της περιοχής και αντικατοπτρίζουν την μοναδικότητα των χαρακτηριστικών της. Το Κέντρο μπορεί και πρέπει να επικοινωνεί αυτήν την άυλη διάσταση του «πνεύματος του τόπου» (genius loci) της Περιοχής αλλά η ψυχή του Κέντρου είναι οι επισκέπτες γι' αυτό η κάλυψη των αναγκών τους πρέπει να είναι ένας από τους κύριους στόχους του σχεδιασμού.

Αν οι επισκέπτες δεν νιώθουν άνετα και οι βασικές τους ανάγκες παραμένουν ακάλυπτες θα αναζητήσουν εναλλακτικές λύσεις συντομεύοντας την επίσκεψή τους και παραμένοντας μη δεκτικοί ως προς το σημαντικότερο στόχο της ενημέρωσης που είναι η ευαισθητοποίηση τους σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος ώστε να αποκτήσουν μία φιλική και υπεύθυνη συμπεριφορά.

Προσαρμοστικότητα προς τις διαφορετικές ανάγκες του κοινού είναι βασικός παράγοντας στον επιτυχημένο σχεδιασμό ενός κέντρου ο οποίος ξεκινά απαντώντας στα ερωτήματα:

- Γιατί είναι αναγκαία η ύπαρξη του κέντρου. (Καθορισμός του σκοπού και των στόχων του).
- Σε ποιους απευθύνεται. (Γνώση του κοινού στο οποίο απευθύνεται και μελλοντικών επισκεπτών που θα ήθελε να προσελκύσει).
- Ποια είναι τα μηνύματα που θα μεταφερθούν στο κοινό, και
- Πως αυτά θα μεταφερθούν ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι. (Καθορισμός των κατάλληλων μεθόδων και μέσων). (Brochu 2003: 63)

Το κέντρο στοχεύει να προάγει την ευαισθητοποίηση για το περιβάλλον και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής, να βοηθήσει τον επισκέπτη και την τοπική κοινωνία να κατανοήσουν την αναγκαιότητα της προστασίας του περιβάλλοντος μέσω της αειφορικής διαχείρισης και τέλος να προωθήσει την ιδέα ότι η αλλαγή της ατομικής συμπεριφοράς επιβάλλεται για την επίτευξη αυτών των στόχων.

Ένα κέντρο ενημέρωσης συνήθως βρίσκεται σε ένα εύκολα προσβάσιμο μέρος στα όρια της Προστατευόμενης Περιοχής, είναι ένα κτήριο που προϋπήρχε στην περιοχή και έχει προσαρμοστεί να λειτουργεί για αυτό το σκοπό ή ένα κτήριο που έχει ειδικά κατασκευαστεί για να λειτουργήσει ως κέντρο ενημέρωσης. Συνήθως αποτελείται από την αίθουσα υποδοχής των επισκεπτών όπου ανάλογα με τη διαθεσιμότητα του χώρου και των οικονομικών πόρων περιλαμβάνει έναν εκθεσιακό χώρο με μόνιμα εκθέματα τα οποία πρέπει και είναι ποικίλα για να απευθύνονται στους διαφορετικούς επισκέπτες, να έχουν επεξηγηματικό ρόλο για να διευκολύνουν την κατανόηση, και να αναδεικνύουν την εμπειρία στη φύση.

Οι Gross και Zimmerman (2002) αναφέρουν ότι τα εκθέματα στα σύγχρονα κέντρα πρέπει να είναι απτά αντικείμενα που εικονογραφούν ιδέες, πληροφορίες, συναισθήματα και αξίες και να προκαλούν εμπειρίες. Τέτοια εκθέματα συνήθως είναι: Απεικονίσεις, χάρτες, τρισδιάστατες μακέτες, ηλεκτρονικά/ διαδραστικά βοηθήματα, ερμηνευτικές πινακίδες, έντυπο υλικό. Συνήθως σε ξεχωριστή αίθουσα υπάρχει χώρος προβολής video ή χώρος διαλέξεων ή παρουσιάσεων, χώρος πληροφόρησης όπου μέλη του προσωπικού παρέχουν πληροφορίες στους επισκέπτες ή οργανώνουν τα διάφορα εκπαιδευτικά, ενημερωτικά ή ψυχαγωγικά προγράμματα ή άλλες δραστηριότητες εντός του κέντρου.

Η ύπαρξη καταστήματος για την προώθηση προβολή και πώληση αναμνηστικών αντικειμένων, έντυπου υλικού και τοπικών προϊόντων δεν είναι ασύνηθες καθώς αυτό επιτρέπει την εξοικονόμηση πόρων για τον φορέα αλλά και την προβολή και στήριξη της τοπικής οικονομίας (Carter 2001).

Απαραίτητη προϋπόθεση για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών είναι η ύπαρξη βοηθητικών χώρων (τουαλέτες, χώροι ανάπαυσης και αναμονής, εστιατόριο,

αναγκυκτήριο) παρατείνοντας το χρόνο παραμονής των επισκεπτών στην περιοχή, αυξάνοντας τα οικονομικά οφέλη και ταυτόχρονα την ποιότητα και το βαθμό απόλαυσης της επίσκεψης (Carter, 2001).

Ένας από τους στόχους των Κέντρων Ενημέρωσης είναι να αποτελούν κέντρα εστίασης ή συνάντησης των κατοίκων της περιοχής για ενημέρωση σε θέματα που αφορούν την προστασία ή την ανάπτυξη της, καθώς και αφετηρία προγραμμάτων και δραστηριοτήτων εντός και εκτός των ορίων του κέντρου, όπως οικοξεναγήσεις, ερμηνευτικές περιηγήσεις με ή χωρίς οικοξεναγό και να είναι η πηγή παροχής πληροφοριών των επισκεπτών για τουριστικές, ψυχαγωγικές ή πολιτιστικές δραστηριότητες που οργανώνονται από την τοπική κοινωνία στην ευρύτερη περιοχή (Gross & Zimmerman 2002).

Τα προγράμματα ΠΕ είναι κεντρικής σημασίας και απευθύνονται κυρίως σε σχολικές ομάδες ή σε ομάδες ενηλίκων που δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για περισσότερη γνώση σχετικά με την περιοχή, προβάλλοντας τις γενικότερες περιβαλλοντικές αξίες και τους παράγοντες που τις απειλούν. Στα Κέντρα Ενημέρωσης που παρέχονται τέτοια προγράμματα υπάρχει η αίθουσα διδασκαλίας, εργαστήριο ή χώρος εργασίας, αποκλειστικά για αυτές τις ομάδες. Αν δεν υπάρχει διαθέσιμος ειδικός χώρος ΠΕ, η εναλλακτική επιλογή συνήθως είναι ο χρονικός διαχωρισμός των προγραμμάτων (Merriman & Brochu 2005).

2.3.1.1 Υπηρεσίες και Τεχνικές ΠΔ στα Κέντρα Ενημέρωσης

Οι αρχές του Freeman Tilden για την ΠΔ παρουσιάστηκαν πιο πάνω. Υπάρχει μια ενδιαφέρουσα σχέση μεταξύ δύο εκ των αρχών του Tilden και του τρόπου με τον οποίο η πρακτική της ΠΔ έχει αναπτυχθεί. Ο Tilden έκανε μια σαφή διάκριση μεταξύ της ενημέρωσης και της ΠΔ. Αυτή η διάκριση έχει παραλληλισμούς με τη διάκριση που γίνεται από κοινού μεταξύ της ΠΕ και της ΠΔ. Η εκπαίδευση συχνά θεωρείται ως μια αντικειμενική διαδικασία που βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη διδασκαλία των γεγονότων και των πληροφοριών με στόχο την αύξηση των γνώσεων, ενώ η ΠΔ τείνει να εμπλέκει περισσότερες εξηγήσεις και να ενθαρρύνει την ανάπτυξη των στάσεων και των συναισθημάτων. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς και για τα δύο ότι είναι μέρος της μάθησης, και μάλιστα ορισμένοι συγγραφείς όντως χρησιμοποιούν τους όρους ως συνώνυμους (π.χ. Turner, 1994), στο πλαίσιο περιοχών με πόλο έλξης την ίδια την φύση, έχουν αναπτυχθεί σημαντικά σε δύο διακριτά πεδία. Η εκπαίδευση κατά κύριο λόγο θεωρείται ως η διαδικασία της διδασκαλίας σχολικών ομάδων- επισκεπτών σε τέτοιου είδους αξιοθέατα. Η ΠΔ, ωστόσο, χρησιμοποιείται και ως ρήμα, που περιγράφει τη διαδικασία της εξήγησης για περιβαλλοντικά θέματα (και μερικές φορές χρησιμοποιείται ως συνώνυμο με την εκπαίδευση των επισκεπτών), αλλά και ως ουσιαστικό, που περιγράφει τα φυσικά αντικείμενα και γεγονότα που παρέχονται για αυτήν την επεξήγηση. Ο Tilden (1977: 47) υπαγορεύει ότι η ΠΔ για τα παιδιά θα πρέπει να ακολουθήσει διαφορετική προσέγγιση από ότι για τους ενήλικες. Σε σχέση με τη φύση της εκπαίδευσης που βασίζεται σε αξιοθέατα, είναι αλήθεια ότι υπάρχουν διακριτά προγράμματα για την εκπαίδευση των παιδιών, κυρίως στις σχολικές ομάδες. Ωστόσο, η εκπαίδευση των ενηλίκων σπάνια αναφέρεται ρητά. Αντιθέτως, η ΠΔ είναι

ο όρος που χρησιμοποιείται πιο συχνά για να περιγράψει την παροχή των πόρων για την εκπαίδευση ενηλίκων, αν και πολλά από αυτά τα μέσα έχουν σχεδιαστεί για χρήση από παιδιά επίσης.

Οι εκπαιδευτικές και οι ερμηνευτικές τεχνικές που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο του τουρισμού είναι όλο και πιο περίπλοκες και ποικίλες (Staiff et al , 2002:97). Στην πραγματικότητα, οι Machlis και Field (1992: 2) αναφέρουν ότι οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται για την ΠΔ συχνά αντικατοπτρίζουν το πλήρες φάσμα των μέσων επικοινωνίας. Ο Γενικός Γραμματέας της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED) δήλωσε ότι *"για να είναι αποτελεσματική, (η εκπαίδευση) πρέπει να χρησιμοποιούνται όλες οι τυπικές και μη τυπικές μέθοδοι και τα κατάλληλα μέσα επικοινωνίας"* (IISD, 2002). Ο Keirle (2002) προσδιορίζει διάφορες κατηγορίες των μέσων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως οχήματα-τρόποι για την ΠΔ: "textural (φυλλάδια, φύλλα, οδηγούς, εφημερίδες), με βάση τα αντικείμενα (αντικείμενα, μακέτες, αναπαραστάσεις), τεχνολογικοί (υπολογιστές, βίντεο, ταινίες, διαφάνειες animatronics) και πρόσωπο με πρόσωπο (ξεναγοί, θέατρο, περίπατοι με συνοδεία ξεναγού, την αναπαράσταση γεγονότων) "(ο.π.:187). Οι κατηγορίες αυτές μπορεί να περιοριστούν περαιτέρω σε μεμονωμένες ή υπό την ηγεσία ενός προσώπου-οδηγού. Η εξέταση στη βιβλιογραφία θα συζητηθεί τώρα.

Αυτοκαθοδηγούμενες (απρόσωπες⁴²) τεχνικές

Υπάρχει μεγάλη ποικιλία στο φάσμα των διαθέσιμων τεχνικών για τα αξιοθέατα , που επιθυμούν να δημιουργήσουν ένα αυτόνομο ερμηνευτικό πρόγραμμα. Οι τεχνικές περιλαμβάνουν πινάκες απεικόνισης, φυλλάδια, βίντεο και διαδραστικές οθόνες. Ο Keirle (2002) παραθέτει μια συνοπτική παρουσίαση των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων σε αρκετές από αυτές τις μεθόδους. Προφανώς, αυτές ποικίλλουν ανάλογα με τη μέθοδο, αλλά τα θέματα περιλαμβάνουν το κόστος, την ευκολία παραγωγής, την ευκολία αντικατάστασης, την ποιότητα σύνοψης του όγκου των πληροφοριών και της διαδραστικότητας (ο.π.:188-189). Τα φυλλάδια έχουν το πλεονέκτημα ό,τι είναι φτηνά για να παραχθούν, είναι εύκολη η αντικατάστασή τους και ο εκσυγχρονισμός τους και μπορούν να μεταφέρονται από επισκέπτες σε όλη τη διάρκεια της επίσκεψης. Ωστόσο, μπορούν επίσης εύκολα να πεταχτούν, να μουςκευτούν και θα πρέπει να ανταγωνιστούν με τα πολλά άλλα φυλλάδια τα οποία παρουσιάζονται – προσφέρονται συχνά στους επισκέπτες και στους τουρίστες .

Μόνιμα-σταθερά μέσα ενημέρωσης μπορεί να βρίσκονται δίπλα στο στοιχείο που τίθεται υπό ΠΔ (πράγμα το οποίο είναι συμφέρον μόνο όταν αυτό είναι ένα σταθερό στοιχείο), και μπορεί να διαβαστεί από περισσότερα από ένα πρόσωπο και πάντοτε επί τόπου. Ο Pierssené (1999) παρουσιάζει ένα αξιοθέατο με τους υπολογιστές οθόνης

⁴² Μετάφραση του όρου Nonpersonal interpretation

αφής : «αντά τα διαδραστικά συστήματα ανάκτησης μπορεί να αποτελέσουν μεγάλη διασκέδαση. Αν γνωρίζετε τι θέλετε, μπορείτε να ανακαλύψετε πληροφορίες που θα σας έπαιρναν τουλάχιστον 20 λεπτά αναζήτησης σε μια βιβλιοθήκη - υπό την προϋπόθεση ότι έχει προγραμματιστεί φυσικά εκ των προτέρων για μια τέτοια παροχή» (ο.π.:137). Ωστόσο, τα εν λόγω διαδραστικά προγράμματα ενδέχεται να αποσπάσουν την προσοχή του επισκέπτη από τον περιβάλλοντα χώρο και να είναι επιρρεπή σε βλάβες που προκαλούνται από βανδαλισμούς καθώς επίσης και στις καιρικές συνθήκες όταν βρίσκονται σε εξωτερικούς χώρους. Σε γενικές γραμμές, όσο πιο μόνιμο και / ή διαδραστικό είναι ένα έκθεμα, τόσο πιο ακριβό είναι για την παραγωγή του, τη συντήρηση και ενημέρωση. Από την θετική πλευρά παρόλο αυτά, τέτοια εκθέματα μπορεί να έχουν τη δυνατότητα να περιέχουν μεγάλη ποσότητα πληροφοριών, να προσφέρουν την ενθάρρυνση της μάθησης στην πράξη, μπορεί να είναι πιο μακροσκοπικά και μπορεί να προσελκύσουν και να διατηρήσουν την προσοχή περισσότερο από τις μη διαδραστικές οθόνες. Ωστόσο, καθώς οι διαχειριστές δεν δύναται να αναγκάσουν τους επισκέπτες να χρησιμοποιούν μέσα που είναι σχεδιασμένα για την αυτοκαθοδηγούμενη ΠΔ, υπάρχει ανάγκη για την παροχή περιβαλλοντική διερμηνείας κατά τέτοιο τρόπο ώστε να ενθαρρύνει τους επισκέπτες να χρησιμοποιούν αυτά τα μέσα οικειοθελώς (Brochu 2003).

Θεωρείται ότι η ΠΔ, η οποία ελκύει δηλαδή αμέσως την προσοχή του επισκέπτη, (Broad και Weiler, 1998 :22), παρέχει μια ποικιλία ερμηνευτικών εμπειριών (Moscardo, 1998 :8), περιλαμβάνει μια σειρά από τεχνικές (Broad και Weiler, 1998: 15), συνεπάγεται προσωπική επαφή (ο.π.) και σύνδεση με την προσωπική εμπειρία (Moscardo, 1996) που θα μπορούσε λοιπόν να απευθυνθεί πιο αποτελεσματικά στους επισκέπτες. Τα επίπεδα ελέγχου επισκεπτών και η πρόκληση για τον επισκέπτη θα πρέπει επίσης να εξεταστούν κατά το σχεδιασμό και την αξιολόγηση της ΠΔ (ο.π.), όπως και η θέση, ο σχεδιασμός και η γλώσσα που χρησιμοποιείται στο εν λόγω υλικό (Woods et al, 1998·Turner, 1994). Συγκεκριμένα, τα εκθέματα θα πρέπει να επιτρέπουν η αυτομάθηση (self-learning), να είναι αμφίδρομη, με εύκολη πρόσβαση και να έχουν την κατάλληλη συντήρηση (Keirle 2002). Τέλος σύμφωνα με την Gough (2008), τα εμπόδια στην ορατότητα των εκθεμάτων, είναι περιοριστικά σχετικά με την χρονική διάρκεια θέασης ενός αξιοθέατου, ενώ οι επισκέπτες που μπορούν να είναι πιο κοντά σε ένα έκθεμα, παραμένουν περισσότερο χρόνο.

Οι πιο ακριβείς μορφές παρουσίασης-κέντρα επισκεπτών, εσωτερικού χώρου απεικονίσεις και εξωτερικού χώρου πινακίδες-φέρουν μαζί τους ορισμένα προβλήματα συντήρησης, την ανάγκη διαρκούς ενημέρωσης και τον παροπλισμό. Οι εξωτερικές πινακίδες πρέπει να είναι ανθεκτικές στις καιρικές συνθήκες και στους βανδαλισμούς. Ακόμη και οι πιο δύσκολες και πιο ακριβές μπορεί να χρειαστεί να αντέξουν όχι μόνο τα γκράφιτι και τις γρατσουνιές, αλλά και τις υπεριώδεις ακτίνες του φωτός(που ξεθωιάζει τα χρώματα και φθείρει ορισμένα πλαστικά), τη βροχή, τον παγετό και την θερμότητα (που χαλάει διαφορετικά υλικά με διαφορετικό τρόπο), την ατμοσφαιρική ρύπανση (που έχει συχνά ως αποτέλεσμα την εναπόθεση σκόνης και ενίοτε λιπαρών ρύπων) και την ανάπτυξη φυκιών και ποωδών φυτών. «.. Αν σε κοντινή απόσταση σε

μια πινακίδα τυγχάνει να υπάρχει βλάβιση, ... αυτή η βλάβιση θα αναπτυχθεί πολύ πιο γρήγορα από ότι μπορεί να φανταστεί κανείς μέχρι που η προσέγγιση να εμποδιστεί από βάτα ή τσουκνίδες και τα κλαδιά να εμποδίζουν την οπτική επαφή ή ακόμα και τα υγρά από αυτά τα φυτά να στάζουν επάνω στην πινακίδα δημιουργώντας μια οπτική μουσκεμένων μπαλωμάτων» (Pierssené, 1999 :154-156). Ο OECD (1992) ασχολείται με το πώς η επιλογή των μέσων (στην περίπτωση αυτή για την ΠΕ) εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις συνθήκες υπό τις οποίες η ΠΕ έχει πραγματοποιηθεί. Έτσι μια προσέγγιση που έχει μεγάλη επιτυχία σε μια περίπτωση, μπορεί να αποτύχει, υπό διαφορετικές συνθήκες (ο.π: 54). Έτσι, οι διαχειριστές των προστατευόμενων περιοχών δεν μπορούν να ακολουθήσουν τα απλά παραδείγματα άλλων περιοχών. Αντιθέτως, μια γενική διαδικασία πρέπει να γίνει κατανοητή για να επιτρέψει στην ερμηνευτική παροχή να είναι προσαρμοσμένη στις συνθήκες του κάθε χώρου.

Αυτοπρόσωπες (προσωπικές) Τεχνικές

Πολλές έρευνες έχουν γίνει για τις αυτοπρόσωπες ερμηνευτικές τεχνικές. Ωστόσο το θέμα της εκπαίδευσης και της ΠΔ, ιδιαίτερα όταν βασίζεται στην φύση, που εκτελείται από ένα πρόσωπο, όπως δασοφύλακες, φύλακες, ξεναγούς και παρόμοιου είδους επαγγέλματα, είναι δευτερευούσης σημασίας κατά την αναλυτική σύγκριση των διαφόρων προσεγγίσεων διερμηνείας από τους ξεναγούς (Gough, 2008).

Ο Keirle (2002) αναφέρει ότι η καθοδηγούμενη ΠΔ έχει ως όφελος να είναι ένα οικείο μέσο για τους επισκέπτες, έχοντας ισχυρό δυναμισμό στην αφήγηση των ιστοριών, να είναι διασκεδαστική, ευέλικτη και διαδραστική (ο.π.:189). Ο Nixon (2001) πιστεύει ότι *"ο καλύτερος τρόπος περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι διάμεσου γεγονότων που αφηγούνται από έναν πρόσωπο-αρχηγό"* (ο.π.: 20). Ωστόσο, μπορεί να απευθυνθεί μόνο σε μικρό αριθμό επισκεπτών κάθε χρόνο και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη διαθεσιμότητα των ξεναγών που γνωρίζουν καλά τους σχετικούς τομείς και έχουν εξειδίκευση σε θέματα επικοινωνίας (ο.π). Οι Knudson et al (2003) αναφέρονται ιδιαίτερα στο βιβλίο τους στις αυτοπροσωπικές τεχνικές. Οι συγγραφείς επικεντρώνονται σε γενικές συμβουλές όσον αφορά τα αυτοπρόσωπα προγράμματα διερμηνείας, και υπογραμμίζουν ότι οι εργαζόμενοι θα πρέπει να είναι χαμογελαστοί, ευδιάθετοι, να αποπνέουν εμπιστοσύνη, καλά οργανωμένοι και να έχουν μεταδοτικότητα κατά την διάρκεια της συζήτησης που θα διεξάγεται όσο αναφορά το στυλ τους. (ο.π: 311). Η Moscardo (1994) προσφέρει περαιτέρω συμβουλές από τον τομέα της επικοινωνίας της πειθούς. Η Αυστραλή ερευνήτρια αναφέρει ότι *«η χρήση των αναλογιών και οι μεταφορές είναι αποτελεσματικές στο να επιφέρουμε μια αλλαγή στάσης-συμπεριφοράς"* (ο.π.: 230). Οι Knudson et al (2003) αναφέρουν επίσης ότι οι εργαζόμενοι πρέπει να έχουν σε λογικό βαθμό, βάθος επίπεδου γνώσεων. Ωστόσο, χωρίς τις προαναφερθείσες διερμηνευτικές δεξιότητες, ακόμη και οι πιο γνωστοί των εμπειρογνομόνων δεν πληρούν τις δυνατότητές τους ως εκπαιδευτική ή ερμηνευτική πηγή - πόρος.

Όπως έχουν ήδη περιγράψει, υπάρχουν πολλές τεχνικές που μπορούν να

χρησιμοποιηθούν για την εκπαίδευση και την ΠΔ. Υπάρχουν πολλές σκέψεις εκ μέρους των διαχειριστών, που πρέπει να λάβουν υπόψη, πριν από την επιλογή των διερμηνευτικών τεχνικών που ταιριάζουν καλύτερα στους δικούς τους τουριστικούς τόπους. Σε αυτά περιλαμβάνονται το μέγεθος του χώρου, των υφιστάμενων πόρων, ο προϋπολογισμός και το προφίλ των επισκεπτών. Πρέπει να αποφασίσουν αυτοί σχετικά με το περιεχόμενο των εκθέσεων, τη γλώσσα, το επίπεδο δυσκολίας, την τοποθεσία των απεικονίσεων και τον αριθμό των εκθεμάτων που θα εγκατασταθεί. Οι φορείς παροχής εκπαιδευτικού και ερμηνευτικού υλικού πρέπει επίσης να επιλέξουν τις τεχνικές που αρμόζουν καλύτερα στο σκοπό τους. *"Η τοποθεσία, η διαχείρισή της και οι ανάγκες των επισκεπτών είναι στενά συνδεδεμένα στοιχεία, και θα επηρεάσουν τα μέσα που χρησιμοποιούν οι διερμηνείς για να περάσουν τα μηνύματα τους σε όλα τους τα ακροατήρια. Είναι απαραίτητο να ζυγίζει κανείς συστηματικά τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της κάθε τεχνικής και της τεχνολογίας, που μπορεί να σκεφτεί"* (Pierssené, 1999: 113). Τα κίνητρα των διευθυντικών στελεχών για την παροχή ΠΔ στους επισκέπτες, ποικίλλουν από την διαχείριση των αντίκτυπων του φυσικού επισκέπτη ως την ψυχαγωγία, στις αλλαγές των γνώσεων και τη μετατροπή των συμπεριφορών, όπως αναφέρθηκαν προηγουμένως. Τα επιθυμητά αποτελέσματα όσον αφορά την παροχή της υπηρεσίας της ΠΔ θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην επιλογή των ερμηνευτικών τεχνικών, ενώ περαιτέρω θέματα που πρέπει να εξεταστούν περιλαμβάνουν τη χρηματοδότηση, τη θέση, τον βανδαλισμό, τη μακροζωία, το κοινό-στόχο, τη συντήρηση και την αξιοπιστία, το πόσο διαδραστικά είναι τα μέσα και ποιες δεξιότητες είναι στη διάθεσή τους (Keirle, 2002 :187).

Ο Turner (1994) αναφέρει ότι *«υπάρχει έλλειψη ποιοτικής αξιολόγησης της περιβαλλοντική διερμηνείας...να αιτιολογούν αποφάσεις για τις πιο κατάλληλες μεθόδους προς χρησιμοποίηση»* (ο.π.:190). Αυτή η έλλειψη αξιολόγησης και συνεπώς, η παροχή συμβουλών για την ΠΔ σε μεμονωμένες περιπτώσεις, θα ήταν ένα σοβαρό εμπόδιο για τα διευθυντικά στελέχη των τουριστικών προορισμών ή πόλων έλξης οι οποίοι συχνά έχουν περιορισμένους προϋπολογισμούς να δαπανήσουν για την ΠΔ. Είναι δύσκολο να δούμε πόση αποδοτικότητα και πόση αποτελεσματικότητα μπορούν να εξασφαλιστούν υπό τέτοιες συνθήκες. Περαιτέρω οι υπεύθυνοι των υπηρεσιών ΠΔ *«μπορεί μόνο να επιλέξουν τα σωστά μέσα ενημέρωσης από την στιγμή που (αυτοί) να ξέρουν τι (αυτοί) θέλουν να ερμηνεύσουν και σε ποιον»* (Keirle, 2002, :187).

Οι Wearing et al (2007) σε μια συνολική επισκόπηση των τεχνικών και υπηρεσιών της ΠΔ συμπεραίνουν ότι η ΠΔ μπορεί να πραγματοποιηθεί εντός ή εκτός περιβάλλοντος και μπορεί να έχει είτε άμεση (π.χ. συνοδευόμενοι περίπατοι) είτε έμμεση (π.χ. ενημερωτικά φυλλάδια) μορφή.

Ο σκοπός της ΠΔ στις προστευόμενες περιοχές είναι:

- Να εμπλουτίσει την εμπειρία που βιώνει ο επισκέπτης στο πάρκο ή την προστατευόμενη περιοχή
- Να βοηθήσει τους ανθρώπους να ευαισθητοποιηθούν, να εκτιμήσουν και να διασκεδάσουν με τις αξίες, τα χαρακτηριστικά και τα θέματα που αφορούν το φυσικό και το άγριο περιβάλλον.

- Να εκπαιδεύσει τους επισκέπτες σχετικά με την σωστή συμπεριφορά μέσα στο πάρκο ώστε να μην επηρεάζουν την ισορροπία του οικοσυστήματος (ο.π.:4).

Επιπλέον προχώρησαν στην καταγραφή των υπηρεσιών και τεχνικών περιβαλλοντικής διερμηνείας στις προστατευόμενες περιοχές. Ο σχετικός επικαιροποιημένος πίνακας 18 ακολουθεί:

Πίνακας 18: Υπηρεσίες και Τεχνικές Περιβαλλοντικής Διερμηνείας στα Πάρκα

Τεχνικές της ΠΔ	Επιλεκτικές Ακαδημαϊκές Αναφορές	Κοινές μέθοδοι στα Εθνικά Πάρκα
Κέντρα Ενημέρωσης	Burke (2002)·Evans (1999), Fallon & Kriwoken (2003)·Hefferman (1998)·Howard (1999/2000)·Hughes & Morrison-Saunders (2005)·Moscardo & Pearce (1997)·Orams (1997)·Prince (1982), Pearce (2004)·Staiff, Bushell & Kennedy (2002)·Stewart et al. (1998)·Tubb (2003)	Τα Κέντρα Ενημέρωσης τυπικά δρουν ως σημείο εκκίνησης για τους ανθρώπους που αναζητούν να εξερευνήσουν το πάρκο ή λάβουν μέρος σε μια οργανωμένη οικοτουριστική δραστηριότητα. Είναι τα σημεία όπου οι επισκέπτες μπορούν να πάρουν πληροφορίες για το πάρκο και για τις δραστηριότητες στις οποίες μπορούν να συμμετέχουν. Το σχετικό τοπίο του πάρκου μπορεί συχνά να επηρεάσει το επίπεδο των δραστηριοτήτων.
Οργανωμένες Οικοξεναγήσεις/Περίπατοι	Armstrong & Weiler (2003)·Beaumont (2001)·Black and Weiler (2003)·Chen et al. (1999)·Hendricks et al. (2001)·Howard (1999/2000)·Hughes (1991)·Luck (2003)·Madin & Fenton (2004)·Moscardo and Pearce (1997)·Orams (1997)·Roggenbuck & Berrier (1982)·Ryan & Dewar (1995)·Stoep & Gramann (1987)	Οι οργανωμένες οικοξεναγήσεις συνήθως προσφέρονται από την δ/νση του πάρκου με στόχο την εκπαίδευση των επισκεπτών σχετικά με την χλωρίδα και την πανίδα. Ανεξάρτητες οικοτουριστικές εταιρείες προσφέρουν εκδρομές π.χ. στους Αβοριγίνες. Κάποιες φυσιολατρικές εκδρομές έχουν εκπαιδευτικό / διερμηνευτικό χαρακτήρα. Άλλες πάλι βασίζονται απλά στην ξενάγηση.
Σήμανση/Πίνακες Ανακοινώσεων	Moscardo et al, 2007·Ballantyne & Hughes (2006)·Ballantyne & Hughes (2003)·Beaumont (2001)·Cole et al. (1997)·Hughes & Morrison-Saunders (2005)·Mallick & Driessen (2003)·Smith-Jackson & Hall (2002)·Winter et al. (2000)	Οι σημάνσεις είναι οι πιο δαπανηρές διαφημίσεις στα εθνικά πάρκα. Η περιορισμένη χρήση πινακίδων μπορεί να αποτελέσει επιχείρημα της έμφασης που δίνεται στις στρατηγικές μεθόδους της ΠΔ. Όμως, μεμονωμένα εθνικά πάρκα τα τελευταία 5 χρόνια κάνουν προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση. Η σήμανση στα εθνικά πάρκα προσφέρει περιορισμένες ταξιδιωτικές πληροφορίες, πχ την διευκόλυνση της μετακίνησης των επισκεπτών. Σε μερικές περιπτώσεις οι σημάνσεις επικεντρώνονται στην ασφάλεια των επισκεπτών.
Ενημερωτικό Υλικό	Bass et al. (1989)·Beaumont (2001)·Lawton & Page (1997)·Lawton &	Το ενημερωτικό υλικό για τους επισκέπτες παράγεται από την δ/νση των

	Page (1997)·Moscardo and Pearce (1997)· Moscardo (1999a)· Parkin & Parkin (2001)·Roggenbuck and Berrier (1982)·Parkin and Parkin (2001)·Winter et al. (2000)·Young and Witter (1994)·Stamou et al 2009	περισσότερων πάρκων ή και μέσω των κέντρων ενημέρωσης και αφορά τα διαθέσιμα ζώα του πάρκου. Το ενημερωτικό υλικό επικεντρώνεται στην εκπαίδευση των επισκεπτών σχετικά με τον αντίκτυπό τους στο περιβάλλον, τονίζει πως οι τουρίστες θα βελτιώσουν τις εμπειρίες τους στα εθνικά πάρκα. Η δυνατότητα να μεταφράζεται φθηνά το ενημερωτικό υλικό σε διάφορες ξένες γλώσσες έτσι ώστε να είναι χρήσιμο εργαλείο για την εκπαίδευση διεθνών τουριστών.
MME (Τηλεόραση, Βίντεο, Ραδιόφωνο, Βιβλία)	Moscardo & Pearce (1997)· Smith-Jackson & Hall (2002)· Stewart et al. (1998)	Συχνά βρίσκουμε τα MME στα κέντρα ενημέρωσης ως επικουρική εκπαίδευση των επισκεπτών. Η χρήση των οπτικο-ακουστικών μέσων βοηθά στην εξοικείωση των επισκεπτών με τα χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος και τις απειλές προς αυτό πρώτου οι επισκέπτες μουν στο πάρκο.

Πηγή: Wearing et al 2007

2.3.2 Κέντρα Ενημέρωσης στην Ελλάδα

Στη χώρα μας δεν υπάρχει καμία παράδοση του θεσμού των Κέντρων Ενημέρωσης κυρίως επειδή το εκπαιδευτικό μας σύστημα έμεινε, δυστυχώς, ανεπηρέαστο από προοδευτικές εκπαιδευτικές κινήσεις, όπως η εκπαίδευση έξω από το σχολείο και οι περιβαλλοντικές σπουδές, που συνδέονται άμεσα με την ύπαρξη των περιβαλλοντικών κέντρων σε άλλες χώρες (Παπαδημητρίου, 1994). Σε αυτό βέβαια έχει συμβάλει και το γεγονός ότι στη χώρα μας το εκπαιδευτικό σύστημα είναι υπό τον πλήρη έλεγχο του ΥΠΕΠΘ σε αντίθεση με άλλες χώρες (Πετρενίτη, 2007).

Τον τομέα της μη-τυπικής ΠΕ στην Ελλάδα τον έχουν αναλάβει Μη-Κυβερνητικές Οργανώσεις και κάποια κέντρα πληροφόρησης-ενημέρωσης τα οποία λειτουργούν σε προστατευόμενες περιοχές υπό την αιγίδα του ΥΠΕΧΩΔΕ⁴³ ή/και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Τα Κέντρα αυτά επικεντρώνουν τις προσπάθειές τους στην πληροφόρηση-ενημέρωση του κοινού κυρίως για την περιοχή στην οποία δραστηριοποιούνται. Παράλληλα μη-τυπική ΠΕ παρέχεται και από άλλους φορείς όπως Μουσεία Φυσικής Ιστορίας ή άλλες παρόμοιες εκθέσεις (Πετρενίτη, 2007).

Η πρώτη προσπάθεια ενημέρωσης στην Ελλάδα ξεκίνησε το 1987 με τον πρώτο εποχικό Σταθμό ενημέρωσης στο Λαγανά της Ζακύνθου από την Περιβαλλοντική Μ.Κ.Ο. Αρχέλων. Ακολούθησαν άλλες οργανώσεις με την ίδρυση Κέντρων

⁴³ Τωρινού ΥΠΕΚ (Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής)

Ενημέρωσης σε μέρη της Ελλάδας όπου υπήρχαν απειλούμενα είδη όπως η Μεσογειακή Φώκια, η Αρκούδα, ο Λύκος κ.λ.π.

Η πρώτη κρατική προσπάθεια ενημέρωσης έγινε το 1997 με την ίδρυση Κέντρων Ενημέρωσης σε περιοχές Ramsar από το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Δημοσίων Έργων και ακολούθησαν άλλες Τοπικές Αναπτυξιακές Εταιρείες Δημοτικής ή Νομαρχιακής Πρωτοβουλίας. Σήμερα στην Ελλάδα λειτουργούν έστω και οριακά σαράντα ένα (41) Κέντρα Ενημέρωσης σε προστατευόμενες περιοχές (Μπουργιέζη 2006:26 βλ Παράρτημα Α) συνολικά στις προστατευόμενες περιοχές και 10 στις υγροτόπους Ramsar.

2.3.3 Προσωπικό Οικοξεναγών και Περιβαλλοντικών Διερμηγμένων Κέντρων Ενημέρωσης

Το προσωπικό των Κέντρων Ενημέρωσης είναι ένας από τους βασικότερους παράγοντες που συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχων του φορέα της Προστατευόμενης Περιοχής καθώς αποτελεί την ορατή δημόσια έκφραση της φιλοσοφίας πάνω στην οποία στηρίζεται η διαχείριση. Για τον λόγο αυτόν απαιτείται ειδικά εκπαιδευμένο προσωπικό για την παροχή πληροφοριών, την οργάνωση προγραμμάτων ενημέρωσης, ερμηνείας και ΠΕ (Evans & Chipman-Evans 2004·Merriman & Brochu 2005·Brochu & Merriman 2008).

Η επαφή ανάμεσα στο προσωπικό και τους επισκέπτες είναι καθοριστική γι' αυτό είναι υψίστης σημασίας η σχέση αυτή να είναι θετική καθώς τα οφέλη που συνεπάγονται είναι πολλά (Eagles, 2002). Η άριστη κατάρτισή τους σε θέματα προστασίας και αειφορικής διαχείρισης πρέπει να είναι απαραίτητα συνδυασμένη πάντοτε με πολλαπλές επικοινωνιακές ικανότητες και βαθιά προσωπική πεποίθηση στις αρχές και αξίες που προσπαθούν να μεταδώσουν στους επισκέπτες (Wearing & Neil 2009). Ιδανικά το προσωπικό παίζει έναν αμφίδρομο ρόλο προσφέροντας ενημέρωση και ερμηνεία και ταυτόχρονα συλλέγοντας στοιχεία σχετικά με το προφίλ των επισκεπτών τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν και να συμβάλλουν στην αξιολόγηση των προσφερόμενων υπηρεσιών και του βαθμού αποτελεσματικότητάς τους. Δεν πρέπει να αγνοήσουμε ότι το προσωπικό παίζει έναν ρόλο προτύπου για το κοινό που μπορεί συναισθηματικά αλλά και μαθησιακά να επηρεάσει τους επισκέπτες (Merriman & Brochu 2005·Brochu & Merriman 2008).

Η συμβολή του προσωπικού στην αποτελεσματικότητα της λειτουργίας του κέντρου και της επίτευξης των στόχων του φορέα διαχείρισης επιβάλλει την προσεκτική επιλογή ικανών ατόμων με κριτήριο την κατάρτισή τους, τις επικοινωνιακές τους ικανότητες και τις βαθιές προσωπικές πεποιθήσεις τους σε θέματα προστασίας και αειφορικού τρόπου ζωής, ώστε να μπορέσουν πειστικά μέσω Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και Ερμηνείας να συμβάλλουν στην αλλαγή στάσης και συμπεριφοράς

των επισκεπτών προς το περιβάλλον (Evans & Chipman-Evans 2004·Merriman & Brochu 2005·Brochu & Merriman 2008).

2.3.3.1 Οικοξεναγοί, Περιβαλλοντικοί Διερμηνείς, Μη-τυπικοί Περιβαλλοντικοί Εκπαιδευτές: Το πρόβλημα της ορολογίας

Οι όροι μη-τυπικός περιβαλλοντικός εκπαιδευτής, περιβαλλοντικός εκπαιδευτής⁴⁴, περιβαλλοντικός διερμηνέας και διερμηνευτής ξεναγός, ξεναγός φυσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς ή οικοξεναγός συχνά χρησιμοποιούνται κατ' εναλλαγή στην βιβλιογραφία αναφερόμενη συχνά στο ίδιο επίπεδο δραστηριοτήτων. Η έλλειψη τυποποίησης είναι μια πηγή σύγχυσης τόσο για τους επαγγελματίες όσο και για το ευρύ κοινό και τους λήπτες αποφάσεων (Wohlers, 2005). Αυτός ήταν και ένας λόγος που ώθησε και την Εθνική Ένωση για την Διερμηνεία των Η.Π.Α να χρηματοδοτήσει ένα ερευνητικό πρόγραμμα αποσαφήνισης της ορολογίας του επαγγέλματος έτσι ώστε να επιτευχθεί μια κοινή χρήση της ορολογίας στο πεδίο της μη-τυπικής ΠΕ (Merriman, 2007). Για την αποφυγή πιθανή σύγχυσης κρίνεται σκόπιμο να οριστεί κάθε όρος που χρησιμοποιείται.

Ενώ υπάρχουν πολλοί ορισμοί για τον τουριστικό ξεναγό, ο διεθνής αναγνωρισμένος ορισμός που δίνεται από την διεθνή ένωση Ξεναγών καθώς και την Ευρωπαϊκή Ένωση Τουριστικών Ξεναγών ορίζει τον ξεναγό ως *«το άτομο που οδηγεί ομάδες, άτομα και επισκέπτες από το εξωτερικό ή εσωτερικό σε μνημεία, περιοχές και μουσεία μια πόλης ή μιας ευρύτερης περιοχής, έχοντας ως κύριο σκοπό να ερμηνεύσει με τρόπο εμπνευστικό και διασκεδαστικό, στην γλώσσα επιλογής των επισκεπτών την φυσική και πολιτιστική κληρονομιά»* (Ap & Wong 2001). Συγκεκριμένα, ο οικοξεναγός μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο σε μια οικοτουριστική εμπειρία προστατεύοντας το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον διαδραματίζοντας μια σειρά ρόλων όπως διερμηνέας του περιβάλλοντος, προωθητής των αξιών διατήρησης της περιοχής και υπεύθυνης περιβαλλοντικής συμπεριφοράς, αρμόδιος για την ενημέρωση του κοινού κ.α (βλ επόμενο κεφάλαιο για αναλυτική περιγραφή -Black και Ham 2005). Σύμφωνα με την Black et al (2001) *«ένας οικοξεναγός είναι κάποιος που εργάζεται σε μόνιμη ή εθελοντική βάση ξεναγώντας τους τουρίστες, επι – πληρωμή ή χωρίς πληρωμή, σε μία περιοχή κάνοντας χρήση των αρχών του οικοτουρισμού και της διερμηνείας»*. Από τους ρόλους που καλείται να φέρει εις πέρας ο ρόλος του εκπαιδευτή θεωρείται ο πιο σημαντικός (Christie and Mason 2003).

---

⁴⁴ Ο όρος εκπαιδευτής είναι γενικότερος από εκείνο του εκπαιδευτικού και αναφέρεται σε όλες τις μορφές εκπαίδευσης. Περιβαλλοντικός Εκπαιδευτής είναι το πρόσωπο εκείνο που αναλαμβάνει να εφαρμόσει τη διαδικασία της τυπικής, μη τυπικής και άτυπης ΠΕ. Συνεπώς, περιβαλλοντικός εκπαιδευτής μπορεί να ονομαστεί ο δάσκαλος, ο καθηγητής, δημοσιογράφος, ο ξεναγός ή ο ειδικός που ενημερώνει επισκέπτες σε μουσεία, πάρκα, περιοχές φυσικού κάλλους, καταφύγια άγριων ζώων κτλ (Jurin et al, 2000). Στα πλαίσια της παρούσας διδακτορικής διατριβής ο όρος εκπαιδευτής εννοείται ο υπεύθυνος για την εφαρμογή ΠΕ σε όλες τις μορφές εκπαίδευσης ενώ όταν αναφέρεται ο όρος εκπαιδευτικός εννοείται ο εργαζόμενος στην τυπική εκπαίδευση (δάσκαλος, και καθηγητής).

Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας ή ο διερμηνέας πολιτισμικής κληρονομιάς είναι κάποιος που ασκεί την τέχνη της ΠΔ. Με δεδομένο ότι η ΠΔ είναι μια μορφή της μη-τυπικής ΠΕ (Knapp 2007) και αντίστροφα η εκπαίδευση μέρος μιας ερμηνευτικής διαδικασίας (Luck 2003) ένας περιβαλλοντικός διερμηνέας συνήθως χαρακτηρίζεται ως μη-τυπικός περιβαλλοντικός εκπαιδευτής/ εκπαιδευτής έξω από το σχολείο ή άτυπος εκπαιδευτής. Ο Zuffle (1997:2) σχολιάζοντας αυτή τη σχέση αναφέρει ότι *«Οι διερμηνείς μπορούν να εκπαιδεύσουν ενώ οι εκπαιδευτές μπορούν να ερμηνεύσουν. Κάποιοι κάνουν και τα δύο»*. Ανεξάρτητα από την διάκριση ο Ham (2002a: 2) υποστηρίζει *«πως στην καλύτερη απόδοση τους τόσο οι τυπικοί όσο και οι μη-τυπικοί περιβαλλοντικοί εκπαιδευτές ακολουθούν την διερμηνευτική προσέγγιση»*.

Ωστόσο, όπως αναπτύχθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, ενώ η διερμηνεία μπορεί να συνεισφέρει σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα, η ΠΕ είναι μέρος ενός μεγαλύτερου εκπαιδευτικού συστήματος με καθιερωμένη θεματολογία και πρόγραμμα σπουδών και συγκεκριμένους αντικειμενικούς στόχους μάθησης. Οι εκδρομές στο πεδίο εμπεριέχουν δραστηριότητες πριν και μετά την εκδρομή, και εκπαιδευτικά στοιχεία τα οποία είναι αρμονικά συνδεδεμένα με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα σπουδών. Οι εκδρομές στο πεδίο οι οποίες επιτρέπουν στον διερμηνέα να παρουσιάσει ότι εκείνος επιθυμεί με βάση τις αρχές και τους στόχους του φορέα διαχείρισης χωρίς να πρέπει να εναρμονιστεί με ένα πρόγραμμα σπουδών της ΠΕ όπως ορίζεται από το σχολείο είναι εκείνα που ορίζονται ως προγράμματα ΠΔ (Scanavis & Giannoulis, 2009).

Και οι δύο προσεγγίσεις μπορούν να είναι υψηλής ποιότητας και πολύ χρήσιμες ιδιαίτερα για τους μαθητές αλλά η τελευταία θεωρείται μια δραστηριότητα αναψυχής, ακόμα και αν πρόκειται για ακούσιο ακροατήριο. Θεωρώντας τις διερμηνευτικές δραστηριότητες ως δραστηριότητες συνειδητοποίησης που οδηγούν σε εμπειρίες εκπαίδευσης είναι μια λογική πορεία σκέψης αλλά δεν καθιστά τα προγράμματα ΠΔ το ίδιο με τα προγράμματα ΠΕ (Brochu & Merriman, 2008).

Οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς είναι συχνά το κύριο σημείο επαφής για το κοινό που επισκέπτεται τις περιοχές διατήρησης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, είτε μέσω προσωπικής επαφής είτε μέσω ενημερωτικών φυλλαδίων, εκθεμάτων ή ταινιών. Κατά συνέπεια έχουν μεγάλη συμβολή στην επιρροή της φήμης της περιοχής καθώς και του οργανισμού ιδιαίτερα μέσω ενισχύσης τόσο της αξιοπιστίας του έργου ενημέρωσης του φορέα διαχείρισης όσο και της ενθάρρυνσης της υποστήριξη αυτού του έργου. Υπό αυτή την έννοια οι περιβαλλοντικοί διερμηνείας έχουν κρίσιμο ρόλο στην ενίσχυση των αειφορικών πρακτικών διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών (Adams, 2004). Το επάγγελμα του περιβαλλοντικού διερμηνέας σκοπεύει να διευκολύνει όχι να διδάξει την προσωπική σύνδεση του ατόμου με την περιοχή μέσω της θεμελιώσης της δικής τους σημασίας για την περιοχή (Chen, 2000). Οι μη-τυπικοί περιβαλλοντικοί εκπαιδευτές είναι φορείς διασφάλισης της αειφορίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος προωθώντας στους επισκέπτες και τους τοπικούς κατοίκους την σκέψη για θεώρηση της ζωής τους εν σχέση με τις οικολογικές ή

πολιτισμικές ανησυχίες (Weiler & Ham 1999; Weiler & Ham 2002; Black R. et al 2001; Christie & Mason 2003).

Υπό το πρίσμα αυτών των ορισμών στην παρακάτω εικόνα απεικονίζεται ότι η ΠΔ και οι άνθρωποι που εφαρμόζουν την θεωρία και τις αρχές της είναι ουσιαστικά ο σύνδεσμος μεταξύ οικοξεναγών και περιβαλλοντικών εκπαιδευτών (Skanavis & Giannoulis 2009). Η λογική που διέπει αυτή την εικόνα είναι ότι οι οικο-ξεναγοί μπορούν να επηρεάσουν τους επισκέπτες διαμέσου δύο οδών: την λειτουργία ως πρότυπο μίμησης των επιθυμητών συμπεριφορών καθώς και την εκπαίδευση που παρέχουν στο κοινό μέσω της διερμηνείας (Littlefair, 2003). Ο Cohen (1985) αναφέρει ότι οι οικοξεναγοί πάντα καλούνται να παίξουν περισσότερο από ένας ρόλους όπως για παράδειγμα το ρόλο του «καθοδηγητή» αλλά και του μέντορα. Ο ρόλος του μέντορα έχει έντονες ομοιότητες με εκείνου του δασκάλου, του εκπαιδευτή ή του συμβούλου (Dahles, 2002). Οι αρχές που διέπουν τους περιβαλλοντικούς διερμηνείς είναι σημαντικές για τους οικο-ξεναγούς διότι η περιβαλλοντική διερμηνεία είναι μια από τις κύριες αρμοδιότητες τους. Ανάλογη είναι και η επιρροή των περιβαλλοντικών εκπαιδευτών όταν λειτουργούν σε περιβάλλον μη-τυπικής μάθησης. Οι Weiler & Hall (1991) και οι Weiler & Ham (1999) δίνουν έμφαση στον κεντρικό ρόλο του οικοξεναγού εκείνον δηλαδή της διερμηνείας και της εκπαίδευσης (Dioke & Unakul, 2005·Randal & Rollins, 2005). Διαμέσου της μη-τυπικής ΠΕ που χρησιμοποιείται στη διερμηνεία, οι οικοτουριστικοί ξεναγοί έχουν την ευκαιρία να βελτιώσουν την γνώση, να ενθαρρύνουν θετικές στάσεις και να προωθήσουν περιβαλλοντικά υπεύθυνες συμπεριφορές (Ballantyne & Hughes 2001, Haig & McIntyre 2002). Λαμβάνοντας υπόψη το προηγούμενο εννοιολογικό πλαίσιο σε αυτό το πλαίσιο χρησιμοποιούμε τον όρο του οικο-ξεναγού ως ένα γενικό όρο οποίος περιλαμβάνει μεταξύ άλλων χαρακτηριστικά περιβαλλοντικού διερμηνέα και μη-τυπικού περιβαλλοντικού εκπαιδευτή. Στο επόμενο κεφάλαιο αναλύονται χαρακτηριστικά οι ρόλοι και τα χαρακτηριστικά των οικο-ξεναγών στις προστατευόμενες περιοχές.

Εικόνα.13 Η σύνδεση μεταξύ οικοξεναγών, περιβαλλοντικών διερμηνέων και μη-τυπικών περιβαλλοντικών εκπαιδευτών.

(Πηγή: Skanavis & Giannoulis 2009)

2.3.3.2 Ο ρόλος των ξεναγών φυσικής ή και πολιτιστικής κληρονομιάς

Η ψυχή ενός κέντρου φύσης είναι οι οικοξεναγοί (Evans & Evans, 2004, Gross & Zimmerman, 2002). Οι Brochu & Merriman (2008) εστίασαν στην άποψη του Tilden ότι η προσωπική διερμηνεία ήταν πάντα πιο δυναμική από τη μη-προσωπική διερμηνεία «μέσα σε σχεδόν μισό αιώνα εφαρμογών από δεκάδες χιλιάδες διερμηνείς, οι έξι αρχές του Tilden έχουν αποδειχτεί άριστοι κανόνες της πορείας και της περιήγησης»(ο.π.: 24). Η ερευνητική μελέτη του Rodham (2000) για την θεωρία ρόλων στα επαγγέλματα αναφέρει ότι στην σύγχρονη εποχή οι παραδοσιακές έρευνες στην διερεύνηση ρόλων εστιάζουν στις υποχρεώσεις που προσδιορίζει κάθε ρόλος αλλά δεν έχουν καταφέρει να καταγράψουν την δυναμική τους φύση, δηλαδή πως ανταποκρίνεται κάθε επαγγελματίας στις διάφορες καταστάσεις που εμπλέκεται και ποιους ρόλους θεωρεί ότι είναι συμβατοί στην κάθε περίπτωση. Επιπλέον, η ερευνητική μελέτη του Rodham καταδεικνύουν ότι οι ρόλοι μπορούν να αλλάξουν ανάλογα τις συνθήκες, εξού και η δυναμική φύση μερικών επαγγελμάτων. Ένα τέτοιο επάγγελμα είναι και αυτό των ξεναγών στη φύση ή των οικοξεναγών. Οι Black και Weiler (2005) έκαναν μια επισκόπηση των πρόσφατων ερευνών για το ρόλο που παίζουν οι ξεναγοί συμπεριλαμβανομένων των ξεναγών φυσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς (βλέπε επικαιροποιημένο πίνακα 19). Σύμφωνα με αυτό τον πίνακα η πιο συστηματική εξέταση να έγινε από τον Cohen του οποίου το πλαίσιο συχνά αναφέρεται ως η βάση αναφοράς για περαιτέρω διερεύνηση (Πίνακα 19).

Ο Cohen (1985) αρχικά διακρίνει τον ρόλο των ξεναγών σε τέσσερις διαστάσεις. Ο εξωτερικά καθοδηγούμενος προσανατολισμός σε αυτές τις διαστάσεις εστιάζει στην οργάνωση και διαχείριση (λειτουργικός ρόλος) καθώς και στην διευκόλυνση των επισκεπτών των φυσικών και πολιτιστικών πόρων με το προσωπικό των κέντρων ενημέρωσης (διαδραστικός ρόλος). Σε αυτή την περίπτωση ο ξεναγός πολιτιστικής κληρονομιάς καλείται να ανταποκριθεί στις ανάγκες ενημέρωσης και αναψυχής των επισκεπτών τόσο σε επίπεδο ατόμικο όσο και σε επίπεδο ομάδας. Ο εσωτερικά καθοδηγούμενος προσανατολισμός του ξεναγού εστιάζει στην ηγεσία με την μορφή της κοινωνικής αλληλεπίδρασης (κοινωνικός ρόλος) και της διάχυσης της πληροφορορίας (επικοινωνιακός ρόλος). Οι τέσσερις αυτοί ρόλοι μπορούν να συνομιστούν ως εξής:

1. Ο **επιτελικός-λειτουργικός** ρόλος (instrumental role): εστιάζει στις διαδικασίες ενημέρωσης και καθοδήγησης για τους τρόπους πρόσβασης στην προστατευόμενη περιοχή διασφαλίζοντας την ασφάλεια του κοινού
2. Ο **διαδραστικός ρόλος** (interactional role): εστιάζει στην οργανωμένη και φιλική παρουσίαση της προστατευόμενης περιοχής φυσικής ή/και πολιτιστικής κληρονομιάς σύμφωνα με τις επιθυμίες των επισκεπτών
3. Ο **κοινωνικός ρόλος** (social role): εστιάζει στη τάση διαχείρισης, της κοινωνικής ενσωμάτωσης και συνοχής της ομάδας του κοινού μέσω της χρήσης του χιούμορ και άλλων τεχνικών διασκέδασης ώστε να διατηρεί ακμαίο και ενωμένο το ηθικό της ομάδας που απαρτίζει το κοινό.

4. Ο **επικοινωνιακός ρόλος** (communicative role): εστιάζει στην επιλογή των κατάλληλων σημείων ενδιαφέροντος, την διάχυση της πληροφορίας και την ερμηνεία του άγνωστου (προσαρμογή από Cohen, 1985).

Πίνακα 19: Οι ρόλοι των ξεναγών φυσικής ή/και πολιτισμικής κληρονομιάς

Ρόλοι ΟικοΞεναγών		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Αγγλική Ορολογία	Ελληνική Ορολογία																			
Interpreter/educator	Διερμηνέας/Εκπαιδευτής	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
Information giver	Πληροφοριοδότης	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓			✓	✓		✓
Leader	Αρχηγός Ξεναγησης		✓	✓		✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓							✓
Motivator of conservation values/role model	Μέντορας αξιών διατήρησης/πρότυπο	✓	✓	✓				✓	✓	✓	✓		✓	✓					✓	✓
Social role/catalyst	Κοινωνικός Ρόλος/Καταλύτης	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓		✓		✓	✓					✓	✓
Navigator/protector broker/mediator	Πλοηγός/διαμεσολαβητής υπεύθυνος για την ασφάλεια	✓	✓	✓		✓				✓		✓	✓	✓		✓	✓		✓	
Cultural broker/mediator	Πολιτιστικός μεσολαβητής	✓	✓	✓			✓		✓	✓		✓	✓						✓	
Tour & group manager/organizer	Υπεύθυνος οργάνωσης και διαχείρισης του τουριστικού γκρουπ. Ξεναγησης			✓	✓		✓	✓			✓	✓			✓	✓	✓		✓	✓
Public relations/company representative	Δημόσιες σχέσεις/αντιπρόσωπος φορέας διαχείρισης		✓	✓					✓			✓			✓					
Facilitator of access to public areas	Υπεύθυνος πρόσβασης σε μη-δημόσιες περιοχές			✓							✓	✓	✓							✓

Πηγή: 1: Schmidt, 1979· 2: Holloway, 1981· 3: Cohen, 1985· 4: Quiroga 1990· 5: Almagor 1991*· 5: Hughes 1991*· 6: Weiler & Davis, 1993*· 7: Pond 1993· 8: Gurung et al 1997· 9: Haig 1997*· 10: Bras, 2000a· 11: Howard et al 2001· 12 Ballantyne and Hughes 2001· 13: Wong 2001· 14 Ham & Weiler 2002b· 15 Ham & Weiler 2004*· 16 Randal & Rollins 2005*· 17: Yu & Weiler 2006*· 18: Randal & Rollins 2009⁴⁵*.

*: Εμπειρικές μελέτες βασισμένες σε οικοτουριστικές ξεναγήσεις

⁴⁵ Στην έρευνα των Randal & Rollins 2009 είναι η μοναδική στην οποία δεν αναφέρθηκε ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα ως σημαντικός για τους οικοξεναγούς. Το γεγονός αυτό κατά την άποψη των συγγραφέων μπορεί να οφείλεται στον τρόπο που συστήνονται οι οικοξεναγοί στους επισκέπτες του πάρκου.

Αναλυτικότερα, ο Cohen (1985) σημείωσε ότι οι σύγχρονοι ξεναγοί κληρονομούν, συνδυάζουν και επεκτείνουν το ρόλο τους από τους δύο προκατόχους τους: τον πρωτοπόρο (pathfinder) και τον μέντορα (mentor). Ο πρωτοπόρος οδηγεί γεωγραφικά μέσω ενός άγνωστου περιβάλλοντος και επίσης οδηγεί κοινωνικά σε μια περιοχή που είναι άγνωστη σε αυτόν που τον συνοδεύει.

Πίνακα 20: Σχηματική αναπαράσταση του ρόλου του ξεναγού πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς

	Εξωτερικά Κατευθυνόμενος	Εσωτερικά Κατευθυνόμενος
Σφαίρα Ηγεσίας	Πρωτοπόρος (λειτουργική προτεραιότητα) a) Κατεύθυνση b) πρόσβαση c) έλεγχος	Εμπνευστής (Κοινωνική προτεραιότητα) a) διαχείριση έντασης b) ενσωμάτωση c) προώθηση ηθικής διατήρησης d) αναψυχή
Σφαίρα Μεσολάβησης	Αρχηγός Εκδρομής (διαδραστική προτεραιότητα) a) αναπαράσταση b) οργάνωση	Επαγγελματίας ξεναγός (μέντορας) (Επικοινωνιακή προτεραιότητα) a) επιλογή b) ενημέρωση c) διερμηνεία d) επινόηση

Πηγή: Cohen, 1985

Ο μέντορας, που εμφανίστηκε από τον(ους) δάσκαλο(ους) που οδήγησαν τους νεαρούς Άγγλους στο «πολιτιστικό προσκύνημα» του Μεγάλου Γύρου της Ευρώπης κυρίως λειτουργεί ως πνευματικός σύμβουλος. Ο Cohen (1985) μετονόμασε αυτούς τους δύο ρόλους για να τους κάνει περισσότερο σχετικούς με την μοντέρνα ξενάγηση και ονόμασε τον ρόλο του πρωτοπόρου «σφαίρα ηγεσίας» και το ρόλο του μέντορα «σφαίρα μεσολάβησης». Σε κάθε μια από τις δύο αυτές σφαίρες διαφοροποίησε περαιτέρω τις αρμοδιότητες του ξεναγού φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς μεταξύ των εξωτερικά κατευθυνόμενων και των εσωτερικά κατευθυνόμενων. Η εξωτερικά κατευθυνόμενη αρμοδιότητα χρησιμοποιεί πηγές εκτός της τουριστικής ομάδας για την κάλυψη των αναγκών των τουριστών και οι εσωτερικά κατευθυνόμενη ασχολείται με τις απασχολούμενες πηγές εντός της τουριστικής ομάδας για την εκπλήρωση των προσδοκιών των πελατών. Κατά αυτόν τον τρόπο, ο Cohen παρήγαγε έναν πίνακα 2×2 σχετικά με τον ρόλο των ξεναγών.

Ο Cohen (1985) αναφέρθηκε στην εξωτερικά κατευθυνόμενη πτυχή της σφαίρας ηγεσίας ως το συντελεστικό συστατικό και την εσωτερικά κατευθυνόμενη πτυχή όπως το κοινωνικό συστατικό. Ονόμασε την εξωτερικά κατευθυνόμενη πτυχή στη σφαίρα μεσολάβησης «διαδραστικό συστατικό» και την εσωτερικά κατευθυνόμενη πτυχή «επικοινωνιακό συστατικό». Αντιστοίχως, κάθε ένα από αυτά τα συστατικά αναγνωρίστηκε με ένα ρόλο: κατά σειρά, ο πρωτοπόρος, ο εμπνευστής, ο αρχηγός ξενάγησης και ο μέντορας. Οι ακριβείς αρμοδιότητες που επισυνάπτονται σε κάθε έναν από αυτούς τους ρόλους εμφανίζονται σε αυτό το πλαίσιο (Πίνακας 20).

Εν συντομία, ο ρόλος του πρωτοπόρου σχετίζεται με το καθήκον του οικοξεναγού να προκαλέσει την ευχάριστη εκπλήρωση της εκδρομής. Ο ρόλος του εμπνευστή περιλαμβάνει την διευκόλυνση των σχέσεων, της ενθάρρυνσης κοινωνικής συνοχής και ομαδικού πνεύματος καθώς και την δημιουργία μιας διασκεδαστικής ατμόσφαιρας εντός της εκδρομικής ομάδας. Η διάκριση μεταξύ του αρχηγού της εκδρομής και του μέντορα έγκειται στο γεγονός ότι στην πρώτη περίπτωση ο οικοξεναγός γίνεται αντιληπτός ως «ο κοινωνικός μεσολαβητής» και στη δεύτερη ως ο «πολιτιστικός μεσολαβητής». Ως αρχηγός της εκδρομής, ο οικοξεναγός πρεσβεύει τοποθεσίες και θεσμούς καθώς επίσης τουριστικές εγκαταστάσεις μεταξύ της ομάδας του και της τοπικής κοινωνίας. Ως μέντορας, περνά και πρεσβεύει πληροφορίες και γνώσεις στους τουρίστες. Ιδιαίτερα, εστιάζει στην επισήμανση των σημείων ενδιαφέροντος (αξιοθέατα) στην εκδρομική ομάδα και δίνει επεξηγήσεις παρουσιάζοντας νούμερα ή γεγονότα σχετικά με αυτά τα αντικείμενα.

Στα διαπολιτισμικά τοπία, χρειάζεται επίσης να μεταφράσει οτιδήποτε ξενίζει την οικεία πολιτιστική κουλτούρα του επισκέπτη. Παρόλο που ο Cohen αναγνώρισε ότι οι οικοξεναγοί έχουν αρμοδιότητες τόσο εντός της ομάδας που οικοξεναγούν (π.χ. να διευκολύνουν τη μάθηση και την ευχαρίστηση, να ενθαρρύνουν και να διαχειρίζονται την επικοινωνία μεταξύ των επισκεπτών) όσο και εκτός της ομάδας (π.χ. να διευκολύνουν και να μεσιτεύουν την επικοινωνία μεταξύ των επισκεπτών και των τοπικών κοινοτήτων) (Weiler & Ham, 2003), όλοι οι ρόλοι στο μοντέλο του Cohen προσανατολίζονται σύμφωνα με τις ανάγκες του επισκέπτη (Weiler et al. 1992·Weiler & Davies, 1993). Ωστόσο, ως σημαντικός σύνδεσμος ή σημείο επαφής στην προστατευόμενη περιοχή, οι οικοξεναγοί έχουν επίσης άλλους ανωτέρους στους οποίους είναι, τις περισσότερες φορές, υπόλογοι, δηλαδή, ο εργοδότης του οικοξεναγού (π.χ. ο φορέας διαχείρισης), η φιλοξενούσα τοπική κοινότητα και η τοπική αυτοδιοίκηση. Επομένως, για να επιτύχουμε μια περιεκτική άποψη των ρόλων που ο οικοξεναγός απαιτείται να εκπληρώσει, είναι απαραίτητο να συζητηθούν οι διάφορες απαιτήσεις των εμπλεκόμενων και οι προσδοκίες των οικοξεναγών. Οι εργοδότες όπως οι διοργανωτές των εκδρομών περιμένουν από τον οικοξεναγό να παράσχει μια υψηλής ποιότητας υπηρεσία για να μεγιστοποιήσει όχι μόνο την ικανοποίηση του επισκέπτη αλλά επίσης τα περιθώρια κέρδους της εταιρείας (Weiler & Ham, 2003). Μόλις ξεκινά η εκδρομή, οι οικοξεναγοί γίνονται αντιπρόσωποι των εργοδοτών τους στην συγκεκριμένη περίπτωση των φορέων διαχείρισης.

Η απόδοσή τους επηρεάζει όχι μόνο τις ταξιδιωτικές εμπειρίες των τρεχόντων επισκεπτών αλλά επίσης την τάση των πιθανών επισκεπτών να αγοράσουν προϊόντα από την εταιρεία λόγω του φαινομένου της μεταφοράς στόμα-με-στόμα. Σχετικά με αυτό, οι οικοξεναγοί έχουν έναν εμπορικό ρόλο (Pond, 1993·Hounnaklang, 2004).

Πολλές περιοχές, εταιρείες ή οργανισμοί χρησιμοποιούν οικοξεναγούς ιδιαίτερα για να παρουσιάσουν ένα συγκεκριμένο μήνυμα ή εικόνα στους επισκέπτες. Οι κυβερνητικές αρχές σε μερικά σημεία του κόσμου ελέγχουν τις διηγήσεις των οικοξεναγών με σκοπό να προωθήσουν μια πολιτική φιλοσοφία. Οι ντόπιοι κάτοικοι μπορεί επίσης να τους βλέπουν και ως πρεσβευτές του τόπου στον οποίο ζουν. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι οικοξεναγοί λειτουργούν ως αντιπρόσωποι δημοσίων σχέσεων (Pond, 1993). Επιπλέον, ένα από τα πιο σημαντικά καθήκοντα του οικοξεναγού είναι να συμπυκνώσει την ουσία του τόπου που σημαίνει ότι όσον αφορά στις περιβαλλοντικές και πολιτιστικές πηγές του τόπου προορισμού οι οικοξεναγοί είναι διερμηνείς. Τέλος, οι οικοξεναγοί φέρουν την ευθύνη για τους ίδιους. Αυτό ιδιαίτερος τονίζεται από τους ter Steege, Stam and Bras (1999) και Bras (2000a,b) που συμφώνησαν ότι οι ακαδημαϊκοί ερευνητές συνήθως δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στις λειτουργίες των οικοξεναγών για την ικανοποίηση διαφόρων εργοδοτών (π.χ. τουρίστες, εργοδότες, τοπικές κοινωνίες, κυβερνητικές αρχές, διευθυντές προστατευόμενων περιοχών) και στη διατήρηση της τουριστικής ανάπτυξης σε ισορροπία με τις αυτό-προσδοκίες των αδαών οικοξεναγών. Έδειξαν ότι στην πράξη, οι οικοξεναγοί δεν έχουν λόγο να είναι εντελώς αλτρουιστές μεσολαβητές. Ένα σημαντικό μέρος των δραστηριοτήτων τους επικεντρώνεται στο ζήτημα του πως οι ίδιοι αποκομίζουν το μεγαλύτερο όφελος από την εργασία τους. Για να το επιτύχουν αυτό «...πουλούν εικόνες, γνώση, επαφές, σουβενίρ, πρόσβαση, αυθεντικότητα, ιδεολογία... (αυτοί) δομούν κοινωνικά δίκτυα, μονοπωλούν επαφές, εκμεταλλεύονται προμήθεια και φιλοδορούν το σύστημα... και να κάνουν τη διαπλοκή περισσότερο κερδοφόρα για τους ίδιους» (ter Steege et al., 1999:115). Υπό αυτή την έννοια, οι οικοξεναγοί είναι περισσότερο επιχειρηματίες. Ο πίνακας 21 παρουσιάζει μια περίληψη, που βασίζεται στην εργασία του Cohen και άλλων σημαντικών έρευνων που έγιναν νωρίτερα, σχετικά με όλους τους ρόλους που οι οικοξεναγοί μπορεί να παίζουν στις εκδρομές με ξενάγηση. Χρειάζεται μια πολλαπλή προσέγγιση προοπτικής μέσω της οποίας να αντικατοπτρίζονται οι προσδοκίες των πολλών εταίρων συμφερόντων από τους οικοξεναγούς. Η αξία αυτού του νέου πλαισίου είναι ότι λαμβάνει υπόψη του πλήρως τη θέση των οικοξεναγών σε ολόκληρο το τουριστικό σύστημα και του συμπλέγματος των σχέσεών τους με τους άλλους εταίρους συμφερόντων.

Έτσι, παρέχει τη βάση πάνω στην οποία διενεργείται μια σαφής και σε βάθος εξέταση των πρακτικών των οικοξεναγών καθώς επίσης και των επιπτώσεων των πρακτικών στην προώθηση της τουριστικής ανάπτυξης προς την αειφορία. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι παρόλο που αυτοί οι ρόλοι κατηγοριοποιούνται σύμφωνα με τις προοπτικές των διαφόρων εμπλεκόμενων, είναι στην πράξη συνυφασμένες και αλληλένδετες. Την ίδια στιγμή, οι ρόλοι αυτοί δεν είναι πιθανό να βρίσκονται σε αρμονία συνεχώς. Μπορεί μερικές φορές να έρχονται σε σύγκρουση ο ένας με τον άλλο (Holloway, 1981). Επιπλέον, είναι απίθανο να έχουν μόνο ένα ρόλο αλλά ούτε και να έχουν όλους τους ρόλους ταυτοχρόνως. Αντιθέτως, η επιλογή των ρόλων που προτιμούν να παίζουν και ο βαθμός που κρίνουν ότι λειτουργούν καλύτερα σε μερικούς ρόλους από ότι σε άλλους εξαρτάται από τη φύση της ομάδας, τη φύση της εκδρομής, την κατάσταση στον τόπο προορισμού και τις επιθυμίες των υπαλλήλων καθώς και των ιδίων.

Πίνακας 21: Ένα περιεκτικό πλαίσιο: οι ρόλοι των οικοξεναγών στις εκδρομές με ξενάγηση

Για ποιους είναι υπεύθυνοι οι οικοξεναγοί	Ρόλοι των οικοξεναγών	Περιγραφή αρμοδιότητας
Τουρίστες	Πρωτοπόρος Αρχηγός εκδρομής Μέντορας Εμψυχωτής	Η ικανοποίηση των αναγκών και των προσδοκιών των τουριστών μέσω της επίλυσης προβλημάτων το που να πάνε, πόσο να μείνουν, τι να δουν, πώς να το δουν, τι να κάνουν και πώς να διαχειριστούν τους ντόπιους.
Πηγές τόπων προορισμού	Διερμηνέας	Να αποκαλύπτει νοήματα, αξίες και τη σημαντικότητα των τοπικών περιβαλλόντων και πολιτισμών
Τοπικές κοινότητες	Αντιπρόσωπος	Να δείχνει φιλοξενία, και να καλλιεργεί οικειότητα
Εργοδότες	Εμπορικός αντιπρόσωπος	Βοήθεια για τη μεγιστοποίηση των οικονομικών ωφελειών
Κυβερνητικές αρχές	Αντιπρόσωπος δημοσίων σχέσεων	Να προβάλλουν ένα συγκεκριμένο μήνυμα ή εικόνα ή να βοηθούν στην πραγματοποίηση άλλων πολιτικών σκοπών
Τους εαυτούς τους	Ελεύθερος Επαγγελματίας	Να αναζητά όσο γίνεται μεγαλύτερο εισόδημα, να βελτιώνει το δικό του κοινωνικό στάτους.

Πηγή: Black, 2002

2.3.3.3 Λειτουργίες των οικοξεναγών στην προώθηση της αειφορίας στις προστατευόμενες περιοχές

Ο παραπάνω πίνακας υποδεικνύει τους ρόλους που έχουν οι οικοξεναγοί στις εκδρομές με ξενάγηση στη φύση (οικοπεριηγήσεις) σε σχέση με τις διάφορες προσδοκίες των φορέων διαχείρισης. Οι τρόποι με τους οποίους οι οικοξεναγοί φέρνουν εις πέρας αυτούς τους ρόλους επηρεάζει αναπόφευκτα την πραγματοποίηση των προσδοκιών και των οφελών των φορέων διαχείρισης. Στην τρέχουσα πρακτική, όλες οι δραστηριότητες που εκτελούν οι οικοξεναγοί επικεντρώνονται στην άντληση πληροφοριών αναφορικά με το *πού πρόκειται να γίνει η εκδρομή, τι θα δουν, τι θα κάνουν και πόσο θα μείνουν* (Black, 2002: 56). Επομένως, οι πράξεις και εν γένει η συμπεριφορά των οικοξεναγών επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό το πώς βιώνουν οι τουρίστες τον προορισμό, πως βλέπουν τον τοπικό πολιτισμό και τους ανθρώπους και πως συμπεριφέρονται στην εκδρομή. Αυτό μπορεί να επηρεάσει περαιτέρω τη φύση του αντίκτυπου των δραστηριοτήτων των τουριστών στο περιβάλλον, τον πολιτισμό και την οικονομία καθώς επίσης και στους ανθρώπους που ζουν στον τόπο προορισμού. Έτσι, μπορεί να δικαιολογηθεί ότι οι οικοξεναγοί είναι σημαντικοί για την προώθηση της αειφορίας συγκεκριμένα στην παροχή ποιοτικών εμπειριών για τους τουρίστες, στη βελτίωση της ευημερίας της φιλοξενούσας κοινότητας μέσω της προώθησης της οικονομικής ανάπτυξης η οποία διατηρεί και διακονίζει τη φύση, τον πολιτισμό και τις αξίες της φύσης που υπάρχουν στον προορισμό, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες και τα οφέλη των φορέων διαχείρισης, των επισκεπτών και των πηγών του προορισμού και της οικοτουριστικής βιομηχανίας. Με πιο απλά λόγια, μπορούν να συνεισφέρουν στην πραγματοποίηση των

στόχων της αειφόρου ανάπτυξης μέσω της ενεργής διαχείρισης της τουριστικής εμπειρίας, βοηθώντας στη χρησιμοποίηση τεχνικών της διερμηνείας με απώτερο σκοπό την διατήρηση των φυσικών πόρων και στην προώθηση της τοπικής οικονομίας.

Η λειτουργία των οικοξεναγών στη διαχείριση της τουριστικής εμπειρίας είναι εμφανής στις αναλύσεις του Cohen (1982, 1985). Η δυναμική της στη διαχείριση των πηγών του τουρισμού έχει διερευνηθεί από τους Weiler et al. (1992), Weiler και Davis (1993) και Howard et al. (2001). Με την εφαρμογή του πλαισίου του Cohen στην έρευνά της πάνω στους οικοξεναγούς που βασίζονται στη φύση, η Weiler εντόπισε δύο ρόλους που οι οικοξεναγοί μπορούν και θα έπρεπε να παίζουν για να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους προς το φυσικό περιβάλλον χάριν της προώθησης υπεύθυνου τουρισμού: του παρακινήτη, ο οποίος ενθαρρύνει την αλλαγή συμπεριφοράς των τουριστών και τον αντίκτυπο στην τοποθεσία, και του περιβαλλοντικό διερμηνέα, ο οποίος ενθαρρύνει την εκτίμηση της σημασίας των περιβαλλοντικών ζητημάτων που άπτονται της περιοχής με σκοπο να προωθηθεί μια υπεύθυνη συμπεριφορά από την πλευρά του τουρίστα τόσο βραχυπρόθεσμα και ει δυνατόν και μακροπρόθεσμα.

Ο Haig (1997, αναφορά από Weiler & Ham, 2003) δοκίμασε και επιβεβαίωσε αυτούς τους δύο ρόλους σε μια μελέτη οικοτουριστών και μη οικοτουριστών. Βρήκε ότι οι οικοτουρίστες αξιολόγησαν ιδιαίτερα το ρόλο του οδηγού στην παρότρυνση μιας φιλικής προς το περιβάλλον συμπεριφοράς. Οι Howard et al. (2001), μετά τη διερεύνηση του ρόλου των Αβοριγίνων οδηγών στο Εθνικό Πάρκο Mutawintji, στην Αυστραλία, υποστήριξε ότι οι αυτόχθονες οδηγοί μπορούν να εκπληρώσουν μια χρήσιμη λειτουργία διερμηνεύοντας τον σύγχρονο πολιτισμό των Αβοριγίνων διατηρώντας και τις τοπικές πολιτισμικές αξίες (να το κάνουν τόσο για την τοποθεσία όσο και την κοινωνία). Η μελέτη δείχνει πώς οι οδηγοί συνεισφέρουν στην επίτευξη μιας καλύτερης αμοιβαίας τροποποίησης της τοπικής κουλτούρας δρώντας ως φύλακες που δεν επιτρέπουν στους τουρίστες την είσοδο σε ορισμένες «αερές» περιοχές αλλά και είναι υπεύθυνοι για το πλήθος των πληροφοριών και το μέγεθος της αλληλεπίδρασης που έχουν οι τουρίστες με τον πολιτισμό των Paakintji. Επιπλέον, λειτουργούν ως διερμηνείς της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς οι οποίοι, μέσω της πρόκλησης των στερεοτύπων ή των λανθασμένων αντιλήψεων που έχουν οι συμμετέχοντες, έχουν ως στόχο τη δημιουργία μακροπρόθεσμων αλλαγών στις αξίες, στάσεις και συμπεριφορές τους προς την ιστορική και σύγχρονη φύση του τοπικού πολιτισμού καθώς επίσης και της τοποθεσίας. Παρόλο που η έρευνα διεξήχθη για να απευθύνει θέματα που σχετίζονται με τον πολιτισμό των Αβοριγίνων, τα ευρήματα αυτά έχουν σημαντικές συνέπειες στην εκπαίδευση τόσο των αυτοχθόνων και μη οδηγών στο πλαίσιο ου μαζικού τουρισμού και η ίδια η έρευνα καταδεικνύει το ρόλο του οδηγού στην προώθηση της κοινωνικο-πολιτιστικής διατήρησης, της ενότητας και της συνέχειας.

Οι οικοξεναγοί μπορεί να λειτουργήσουν σημαντικά στην προώθηση της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης. Είναι εμφανές ότι η επιτυχία και η ευημερία της τουριστικής βιομηχανίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την απόδοση των οικοξεναγών (Zhang &

Chow, 2004) που λειτουργούν ως «στιγμή αλήθειας», αντιπροσωπεύουν την εικόνα της ταξιδιωτικής εταιρείας και του επισκεπτόμενου τόπου και επηρεάζουν τον βαθμό ικανοποίησης των εισερχόμενων τουριστών καθώς επίσης και της πρόθεσης να αγοράσουν ξανά και να επιστρέψουν. Εκτός από αυτή την άμεση συνεισφορά στην τουριστική επιχείρηση στους τόπους προορισμούς, μια άλλη λογική πίσω από αυτή την αποδοχή είναι ότι οι οικοξεναγοί είναι ικανοί να ερεθίσουν τη ζήτηση για τοπικά παραγόμενα αγαθά και υπηρεσίες. Κατά τη διάρκεια αυτών των εκδρομών οι οικοξεναγοί προσφέρουν στους «πελάτες» τους εξοικείωση με το τοπικό περιβάλλον συμπεριλαμβανομένης της διαθεσιμότητας των τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Κάνουν συστάσεις και καθοδηγούν τους τουρίστες για το πού να πάνε, τι να αγοράσουν και πόσο χρόνο να μείνουν. Κατ' αυτόν τον τρόπο, είναι ικανοί να υποστηρίξουν την οικονομία του τόπου προορισμού τόσο μέσω της ενθάρρυνσης των ντόπιων να διαθέτουν τα τοπικά προϊόντα τους προς χρήση από τους εισερχόμενους τουρίστες όσο και μέσω της ενθάρρυνσης του επισκέπτη να καταναλώνει τοπικά προϊόντα (Gurung et al., 1996). Όλα αυτά σημαίνουν ότι οι οικοξεναγοί έχουν τεράστιες ευκαιρίες να βοηθήσουν τους τουρίστες να έχουν μια ευχάριστη εμπειρία και ταυτόχρονα να επιτύχουν μια εις βάθος κατανόηση των τοπίων και των ανθρώπων που ζουν στους τόπους προορισμού. Οι οικοξεναγοί έχουν επίσης τη δυνατότητα να προωθήσουν τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές συναντήσεις των επισκεπτών και των επισκεπτόμενων οι οποίες όχι μόνο σε τελική ανάλυση βελτιώνουν την ικανοποίηση του επισκέπτη αλλά επίσης βοηθούν στην διατήρηση των οικολογικών και πολιτιστικών πηγών των τουριστικών προορισμών και στη διαίωσιση της οικονομίας των τοπικών κοινοτήτων που καθοδηγείται από την τουριστική βιομηχανία. Οι λειτουργίες των οικοξεναγών για την προώθηση της αειφορίας συνοψίζονται από την Black (2002) στον ακόλουθο πίνακα (22). Με βάση αυτή την ερώτηση, προκύπτει πώς πράγματι οι οικοξεναγοί μπορούν να χρησιμοποιήσουν αυτές τις λειτουργίες όσον περισσότερο γίνεται στις εκδρομές.

Πίνακας 22: Λειτουργίες των οικοξεναγών στην προώθηση της αειφορίας

Λειτουργίες	Ρόλοι ιδιαίτερα συναφείς	Αρμοδιότητες και σκοποί
Διαχείριση εμπειρίας (εστίαση στους τουρίστες)	Πρωτοπόρος (Pathfinder) Αρχηγός Ομάδας Δερμηνέας (εκπαιδευτής) Εμψυχωτής	Να βοηθά τους τουρίστες να έχουν μια ευχάριστη και ανταποδοτική εμπειρία, να προκαλεί το ενδιαφέρον και τη νέα κατανόηση των προορισμών, να καλλιεργεί θετικές συναντήσεις επισκέπτη-οικοδεσπότη.
Διαχείριση Πηγών (Εστίαση στους τόπους προορισμού)	Δερμηνέας (εκπαιδευτής, φύλακας, παρακινήτης)	Να συμπυκνώνει την έννοια του τόπου προορισμού, να καλλιεργεί συμπεριφορές εκτίμησης και φροντίδας προς τις πηγές προορισμού, να τροποποιούν ακατάλληλες συμπεριφορές και να διαχειρίζονται τον αντίκτυπο των τουριστών στην τοποθεσία και να ενθαρρύνουν μακροπρόθεσμα υπεύθυνες συμπεριφορές.
Τοπικά οικονομική προώθηση (εστίαση στην τοπική κοινότητα)	Διευκολυντής (facilitator)	Να προωθεί την τοπική οικονομική ανάπτυξη μέσω της παρακίνησης της κατανάλωσης και της παραγωγής των τοπικών προϊόντων και υπηρεσιών.

Πηγή: Black 2002, 2007

2.3.3.4 Διερμηνευτική ξενάγηση: Σύνδεση ξεναγών φυσικής ή/και πολιτιστική κληρονομιάς και αειφόρου ανάπτυξης

Η Honey (2008) αναφέρει ότι *"απαραίτητοι για την απολαυστικό οικοτουρισμό είναι ένα καλά εκπαιδευμένο, προσωπικό ξεναγών με δεξιότητες επικοινωνίας και διερμηνείας τη φυσικής και πολιτιστικής ιστορίας"*(ο.π.:22-23). Όταν οι οικοξεναγοί είναι ικανοί να προωθήσουν την αειφόρο ανάπτυξη, τότε η διερμηνευτική ξενάγηση είναι το μέσο μέσω του οποίου καθιερώνονται αυτοί οι δεσμοί. Οι Weiler και Ham (2002) θεωρούν τη διερμηνευτική ξενάγηση ως τη βασική στρατηγική για την επίτευξη των υψηλών ιδανικών του οικοτουρισμού— περιβαλλοντικά και πολιτιστικά υπεύθυνη ανάπτυξη χωρίς οικολογικά και οικονομικά ανεπιθύμητα αποτελέσματα κατά το πέρασμα του χρόνου. Η προσέγγιση αυτή δίνει έμφαση στην ικανότητα της ΠΔ να προωθεί την αειφόρο ανάπτυξη η οποία ωστόσο δεν περιορίζεται στον οικοτουρισμό αλλά βρίσκει επίσης εφαρμογή στον μαζικό τουρισμό (Weiler & Ham, 2001, 2003).

Η διερμηνεία θεωρείται από πολλούς ερευνητές καθώς και από τους επαγγελματίες της βιομηχανίας ως το κύριο συστατικό της διαδικασίας ξενάγησης. Μια τέτοια άποψη παρουσιάζεται ήδη στον διεθνώς αποδεκτό ορισμό των ξεναγών που έχει δοθεί από την ένωση ξεναγών (βλέπε προηγούμενο κεφάλαιο) ο οποίος αποκαλύπτει ότι η διερμηνεία, κατά έναν τρόπο εμπνέει και διασκεδάσει, αποτελεί τη βασική αντικείμενο εργασίας ενός οικοοικοξεναγού. Πράγματι, δεν παίζει ρόλο πού πάει ο επισκέπτης, πόσο διαρκεί η εκδρομή και τι δραστηριότητες γίνονται, η διερμηνεία είναι απαραίτητη από την αρχή ως το τέλος. Όσον αφορά στον τουρισμό, η διερμηνεία αναφέρεται στην επικοινωνία και τη διασκέδαση (Tilden, 1977·Uzzell, 1989·Urry, 1990·Light, 1995·Moscardo, 2003). Κύρια έμφαση δίνεται στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αποδίδουν το νόημα των πολιτιστικών και φυσικών πόρων. Έχει στόχο να ενστάλαξει την κατανόηση και εκτίμηση του διερμηνευόμενου περιβάλλοντος ώστε να συμβάλουν στην ανάπτυξη μιας ισχυρής συναισθηματικής σύνδεσης με τον τόπο (place attachment). Παρουσιάζει ένα σύνολο επιλογών ενημέρωσης σχετικά με το πώς μπορεί κανείς να βιώσει την περιοχή, και να καλλιεργεί στάσεις ενθάρρυνσης υπεύθυνης περιβαλλοντικής συμπεριφοράς ως προς τη διατήρηση αυτών των περιοχών. Τέλος ανυψώνει την αίσθηση ευχαρίστησης και ικανοποίησης στην εμπειρία του επισκέπτη (Hall et al. 1991· Society for Interpreting Britain's Heritage, 1998·Stewart, et al 2001). Υπό αυτή την έννοια, η διερμηνεία δεν είναι απλώς μία από τις αρμοδιότητες ενός οικοξεναγού, αλλά ουσιαστικά είναι ο πυρήνας των δραστηριοτήτων ενός ξεναγού φυσικών ή/και πολιτιστικών πόρων με στόχο την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξη των προστατευόμενων φυσικών περιοχών (Weiler & Ham, 2003). Ωστόσο, δεν σημαίνει ότι οι υπόλοιποι ρόλοι των οικοξεναγών είναι άνευ αξίας. Η διερμηνευτική ξενάγηση δεν αγνοεί τις άλλες αρμοδιότητες των οικοξεναγών απλά δίνει έμφαση στην εφαρμογή των αρχών της αειφόρου ανάπτυξης και της διερμηνείας στην επιχείρηση των βασικών εκδρομικών ομάδων και στη διαχείριση των εμπειριών των επισκεπτών. Κάθε εκδρομή για τους οικοξεναγούς είναι μια διαδικασία ξενάγησης. Κάθε διαδικασία ξενάγησης θα πρέπει να μετατρέπεται σε διερμηνευτική πρακτική ξενάγησης. Η λογική της πρακτικής αυτής αποδίδεται από την ακόλουθη δήλωση: *"τα μηνύματα που ένας οδηγός μεταδίδει*

σε μια ομάδα επισκεπτών σχετικά με τις φυσικές και πολιτιστικές αξίες ενός τόπου μπορεί σε μεγάλο βαθμό να καθορίσουν το τι θα σκεφτούν, τι θα αισθανθούν και τι θα κάνουν είτε βραχυπρόθεσμα (επί τόπου) είτε ακόμα και μακροπρόθεσμα (μόλις επιστρέψουν σπίτι τους)” (Weiler & Ham 2003:260). Επομένως, η ουσία της διερμηνευτικής ξενάγησης είναι η μετάδοση πειστικών διερμηνευτικών πληροφοριών μέσω των οποίων οι οικοξεναγοί πασχίζουν να ενθαρρύνουν τη μάθηση των επισκεπτών ώστε να αυξήσουν τη γνώση τους για τα επισκεπτόμενα μέρη, να κινητοποιήσουν την ανάπτυξη της συμπάθειάς τους προς τον τόπο, τον πολιτισμό και τους ανθρώπους του, να αλλάξουν τυχόν ακατάλληλες συμπεριφορές και να καλλιεργούν υπεύθυνες περιβαλλοντικές συμπεριφορές. Το «ανεπίσημο» γνωμικό της διερμηνείας λέει: “Μέσω της διερμηνείας, κατανόηση, μέσω της κατανόησης, εκτίμηση, μέσω της εκτίμησης, προστασία.” (Tilden, 1977:37).

Υπάρχουν τρία είδη πειστικών διερμηνευτικών πληροφοριών: κατευθυντήριες, συμπεριφοριστικές και εκπαιδευτικές. Οι κατευθυντήριες πληροφορίες περιλαμβάνουν όλες τις βασικές πληροφορίες σχετικά με την εκδρομή και τους προορισμούς από την κατεύθυνση, την απόσταση και τον κατά προσέγγιση χρόνο ταξιδιού, τα τουριστικά αξιοθέατα, τις τοπικές εγκαταστάσεις, τις υπηρεσίες, τα παραδοσιακά προϊόντα, τα μηνύματα ασφαλείας κλπ. Αυτή η βασική πληροφορία βοηθά στη δημιουργία ενός συναισθήματος χαλάρωσης και ασφάλειας στους επισκέπτες. Επιπλέον, πληροφορίες σχετικά με εναλλακτικά αξιοθέατα, σημεία και δρόμους μπορούν να αποτρέψουν τους επισκέπτες από αρκετά χρησιμοποιημένες περιοχές έτσι ώστε να μειωθεί η πίεση σε αυτές τις περιοχές (Κυο 2002). Οι συμπεριφοριστικές πληροφορίες εισάγονται για να αλλάξει τη συμπεριφορά των επισκεπτών επί τόπου και κυρίως έχει τη μορφή κοινωνικο-πολιτιστικών και περιβαλλοντικών οδηγιών που σχετίζονται με την επιθυμητή συμπεριφορά του επισκέπτη, οδηγίες που η τοπική κοινωνία αναμένει να ακολουθηθούν από τους επισκέπτες. Ο κώδικας επισκεπτών είναι μια σημαντική μορφή τέτοιου είδους πληροφοριών. Σε πολλές χώρες και πόλεις όπως η Αυστραλία, Ταϊλάνδη, και Χαϊδελβέργη στη Γερμανία καθώς και σε μερικές τουριστικές περιοχές όπως τα Ιμαλάια και η Ανταρκτική (Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (UNEP), 1995), οι τοπικές αρχές δημιουργούν τους δικούς τους κώδικες συμπεριφοράς για τους τουρίστες και τους χρησιμοποιούν ως το κύριο εργαλείο διαχείρισης. Οι εκπαιδευτικές πληροφορίες περιέχουν λεπτομέρειες για τα ιστορικά, γεωγραφικά, πολιτιστικά και ουμανιστικά χαρακτηριστικά των τόπων που επισκέπτονται που βοηθούν τους επισκέπτες να αποκτήσουν μια βαθειά κατανόηση των προορισμών (Κυο, 2002). Αν αυτές οι πληροφορίες μπορούν να κοινοποιηθούν με αποτελεσματικό τρόπο όχι μόνο οι τουρίστες θα έχουν μια ευχάριστη και ανταποδοτική εμπειρία αλλά θα ωφεληθούν επίσης και οι προορισμοί μέσω της διατήρησης και της βελτίωσης της ποιότητας του περιβάλλοντος, διασφαλίζοντας την κοινωνικο-πολιτιστική συνέχεια και ενότητα και βοηθώντας στην οικονομική ανάπτυξη. (Bramwell & Lane, 1993·Moscardo, 1996, 1999a, 2003) (Εικόνα 14).

Ως μέρος αυτής της έρευνας επιλέχθηκαν τα κύρια βιβλία αναφοράς και θεωρητικές ερευνητικές μελέτες στην ΠΔ οι οποίες αναφέρονταν στην διερμηνευτική ξενάγηση.

Εννέα πηγές παρείχαν τις αρχές της επιτυχούς διερμηνευτικής ξενάγησης και παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 23: Αρχές και Οδηγίες για αποτελεσματική διερμηνευτική ξενάγηση

Συγγραφείς									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Χαρακτηριστικά επιτυχούς διερμηνευτικής ξενάγησης									
Ακρίβεια					✓				
Τεχνική	✓			✓			✓		
Εκτίμηση της φυσικής και πολιτιστικής ομορφιάς	✓					✓			
Απόλαυση		✓	✓					✓	✓
Ηθική						✓			
Καλή Επικοινωνία						✓			
Αμφίδρομη Επικοινωνία									✓
Ολιστική Προσέγγιση	✓			✓			✓		
Συμμετοχή Κοινού					✓	✓			
Οργάνωση			✓		✓			✓	✓
Διαχείριση ομάδας επισκεπτών									✓
Πάθος	✓				✓			✓	
Εστιάζει στο συναίσθημα									✓
Πρόκληση για σκέψη, προβληματισμό	✓	✓		✓		✓	✓		
Προώθηση Βέλτιστων Εμπειριών	✓								
Σχετική με ενδιαφέροντα του Κοινού	✓	✓		✓		✓	✓	✓	✓
Αποκάλυψη	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	
Ασφάλεια					✓				✓
Εξειδικευμένη για τα παιδιά	✓			✓			✓		✓
Θεματική			✓						
Χρήση υψηλής τεχνολογίας μικροσυσκευών	✓								
Χρήση ακριβής ποσότητας πληροφορίας	✓								

Πηγή: 1: Beck & Cable 2002a·2:Crabtree and Black 2000·3:Ham 1992·4:Knudson et al 2003·5:Lewis 1981·6:Pastorelli 2003·7:Tilden 1977·8:Weiler & Ham 2001·9:Davidson & Black 2007

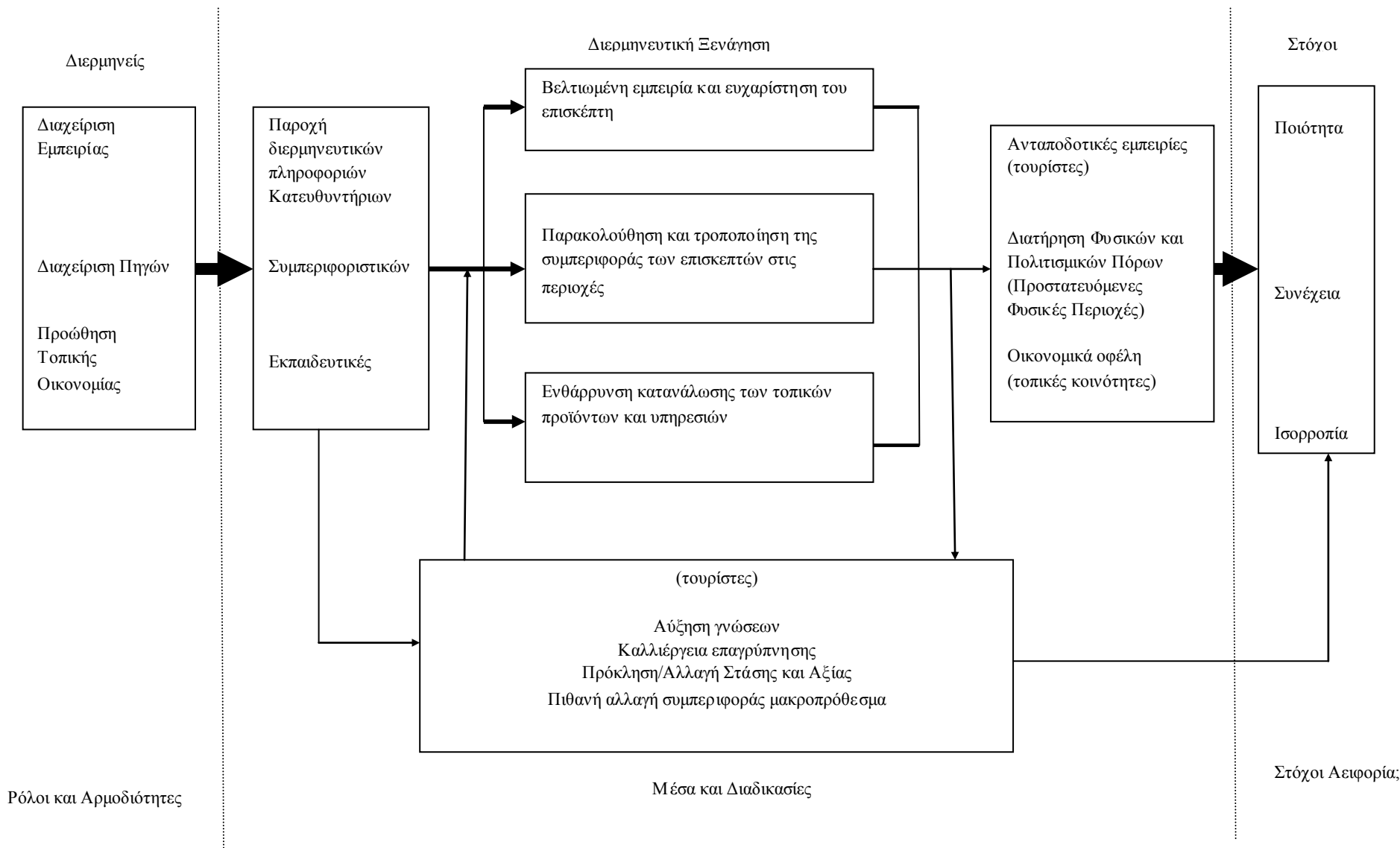
Η αρχή που αναφέρονταν συχνά σε όλες τις ερευνητικές μελέτες ήταν ότι η διερμηνευτική ξενάγηση θα πρέπει να είναι μια διαδικασία αποκάλυψης ώστε να ζωντανεύει νοήματα και σημασίες των οικουτουριστικών και προστατευόμενων περιοχών. Οι έξι από τις εννέα πηγές προσδιόρισαν την ανάγκη η διερμηνευτική ξενάγηση να διερνεργείται με τρόπο που να είναι σχετική με τα ενδιαφέροντα του ακροατηρίου και πέντε ανέφεραν τη σημασία της πρόκλησης ως καθοριστική για την προσέλκυση της προσοχής και συμμετοχής του κοινού. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αρχές που ήταν οι περισσότερο κοινά αναφερόμενες ήταν εκείνες που πρωτοδιατυπώθηκαν από τον Tilden. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει την σημασία των αρχών του Tilden στην ΠΔ. Η αποτελεσματική «καλή» επικοινωνία απαιτεί αρχικά και κυρίως από πομπό της επικοινωνίας που επικοινωνεί, να οργανώνει και να μεταφέρει

πληροφορίες με τρόπους που να αυξάνουν την προσοχή του κοινού. Από σχετικές πληροφορίες και μαθησιακές θεωρίες, οι Tilden (1977), Moscado (1999α) και Ham (1992, αναφορά στους Weiler & Ham 2001) πρότειναν ορισμένους κανόνες για την παρουσίαση μιας αποτελεσματικής διερμηνείας προσανατολισμένη στην αειφορική ανάπτυξη.

- Πρώτον, η διερμηνεία δεν είναι μάθημα ή «διδασκαλία» με την ακαδημαϊκή έννοια αλλά πρόκληση για ευαισθητοποίηση. Επομένως με λίγες πληροφορίες η διερμηνεία είναι σπανίως ικανή να αγγίξει τους επισκέπτες. Οι επισκέπτες θα νιώσουν έλξη εύκολα και θα παρακινηθούν να σκεφτούν μέσω τις διερμηνείας που είναι συνυφασμένη με ανησυχίες, πιστεύω, την αίσθηση του χιούμορ, έγνοιες, και άλλους αποτελεσματικούς παράγοντες κοινούς στο ανθρώπινο είδος.
- Δεύτερον, η διερμηνεία πρέπει να είναι ευχάριστη για τους επισκέπτες γιατί ούτως ή άλλως οι επισκέπτες ταξιδεύουν αναζητώντας την απόλαυση.
- Τρίτον, πρέπει να είναι σχετική με τους επισκέπτες: *“(διερμηνεία) που δεν συσχετίζει με κάποιο τρόπο αυτό που φαίνεται ή περιγράφεται με την προσωπικότητα ή την εμπειρία του επισκέπτη θα είναι στείρα. Ο επισκέπτης είναι απίθανο να ανταποκριθεί εκτός και αν έχεις να του πεις ή να του δείξεις κάτι που να αγγίζει προσωπικές εμπειρίες, σκέψεις, ελπίδες, τον τρόπο ζωής του, την κοινωνική του θέση ή οτιδήποτε άλλο”* (Tilden, 1977:11).
- Τέταρτον, η διερμηνεία πρέπει να είναι καλά οργανωμένη έτσι ώστε οι επισκέπτες να μπορούν να την ακολουθήσουν εύκολα. Η διερμηνεία είναι τέχνη, που συνδυάζει πολλές τέχνες είτε αν τα υλικά που παρουσιάζονται είναι επιστημονικά, ιστορικά ή αρχιτεκτονικά. Ένας συνδυασμός πολλών τεχνών θα έπρεπε να χρησιμοποιείται για να δώσει ζωή στα υλικά λέγοντας μια «ιστορία» αντί να εξιστορεί έναν κατάλογο που απαιτεί λιγότερη προσπάθεια να το προσέξεις.

Τέλος, η διερμηνεία θα πρέπει να έχει μια σύνθεση αντί απλώς να είναι μια αναφορά στο θέμα διερμηνείας. Οι συνθέσεις είναι συγκεκριμένα μηνύματα *«πραγματικές αλλά υποχρεωτικές δηλώσεις για ένα τόπο ή αντικείμενο»* (Weiler & Ham 2003:556). *«Οι θεματικές προτάσεις είναι κυρίως το ζήτημα της παρουσίας»* (ο.π.:556). Η έρευνα δείχνει ότι οι επισκέπτες θα ξεχάσουν απομονωμένα γεγονότα από μια εκδρομή με ξενάγηση αλλά θα θυμηθούν και ακόμα θα εσωτερικεύσουν μια μεγάλη ιδέα τη σύνθεση. *«Οι συνθέσεις είναι ισοδύναμες με τα «πιστεύω» που οι κοινωνιοψυχολόγοι έχουν εμφανίσει ως τη βάση των στάσεων και των σχετικών συμπεριφορών συμπεριλαμβανομένης εκείνων που σχετίζονται με τη διατήρηση της φύσης»* (ο.π.:556). Επομένως, οι οικοξεναγοί που μεταδίδουν ισχυρές συνθέσεις σκοπών κάνουν πολλά περισσότερα προς τους στόχους της αειφόρου ανάπτυξης από αυτούς που απλά λένε ενδιαφέροντα πράγματα σχετικά με ξεχωριστά θέματα (Weiler & Ham 2003).

Εικόνα 14: Οι οικοξεναγοί προωθούν την τουριστική ανάπτυξη προς την αειφορική ξενάγηση (Black 2002)

2.3.3.5 Ικανότητα διοίκησης του ξεναγού φυσικών και πολιτισμικών πόρων

Η κατάλληλη ικανότητα διοίκησης είναι πολύ σημαντική για να μπορούν οι ξεναγοί να παρέχουν ποιοτική τουριστική εμπειρία χωρίς να συμβιβάζουν την αειφορία των φιλοξενούντων πολιτισμικών και φυσικών πόρων. Έχει αναπτυχθεί μια πληθώρα μηχανισμών διοίκησης για να καθοδηγούν, ορίζουν, παρακολουθούν ή ακόμα και να ελέγχουν τους ξεναγούς και την απόδοσή τους στην ξενάγηση αλλά υπάρχουν πολλές αποκλίσεις ανά τον κόσμο στις στρατηγικές που χρησιμοποιούνται καθώς και στα πρότυπα και τα προσόντα που απαιτούνται.

Σπάνια κάποια έρευνα έχει ασχοληθεί με την αξιολόγηση των υπάρχουσών στρατηγικών διαχείρισης των οικοξεναγών όσον αφορά στα σχετικά οφέλη τους, τις αξίες ή τα επίπεδα αποτελεσματικότητας στην επιρροή της απόδοσης των οικοξεναγών. Εξαιρεση αποτελεί η έρευνα των Black and Weiler (2005) οι οποίοι έκαναν μια συστηματική ανασκόπηση του αριθμού των μηχανισμών διοίκησης των οικοξεναγών. Οι μηχανισμοί διοίκησης περιλαμβάνουν κώδικες/δεοντολογία συμπεριφοράς, επαγγελματικοί σύλλογοι, βραβεία αριστείας, εκπαίδευση, πιστοποίηση και άδεια εξάσκησης επαγγέλματος. Κάθε όρος αποτιμήθηκε σε σχέση με τη χρησιμότητά του να επιφέρει αποτελέσματα που μπορεί να βοηθήσουν τους οικοξεναγούς να εκτελέσουν τους διάφορους ρόλους τους συμπεριλαμβανομένου του περιβαλλοντικού διερμηνέα, μαζί με μια ανασκόπηση των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων της χρήσης του κάθε μηχανισμού (Πίνακας 24).

Πίνακας 24: Σύγκριση των Μηχανισμών που Πιθανώς να Βελτιώνουν τη Απόδοση της Ξενάγησης γενικά αλλά και την οικοξενάγηση ειδικότερα

Χαρακτηριστικά και αποτελέσματα	Μηχανισμοί για τη βελτίωση της απόδοσης της ξενάγησης					Αδειοδότηση
	Κώδικες Συμπεριφοράς	Επαγγελματικοί Σύλλογοι	Βραβεία Αριστείας	Εκπαίδευση	Επαγγελματική Πιστοποίηση	
1.Υποχρεωτικά	Όχι	Πιθανώς	Όχι	Πιθανώς	Όχι	Ναι
2.Επίτευξη ελάχιστων προτύπων	Όχι	Πιθανώς	Όχι	Ναι	Πιθανώς	Ναι
3. Βραβεία Αριστείας						
4.Αύξηση επίγνωσης υψηλών προτύπων από τους οικοξεναγούς	Όχι	Πιθανώς	Ναι	Πιθανώς	Πιθανώς	Πιθανώς
5. Αύξηση πιστότητας της ξενάγησης στη βιομηχανία	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι
<u>Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα</u>						
6.Ωφελεί τον καταναλωτή	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι
7.Υψηλό κόστος οργάνωσης (χρόνος & χρήμα)						
8.Υψηλό λειτουργικό κόστος						
9. Επίσημη εκτίμηση της απαιτούμενης Ξενάγησης	Ναι	Ναι	Πιθανώς	Ναι	Ναι	Ναι
10. Απαιτεί επίσημη διαδικασία εφαρμογής	Πιθανώς	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι
11.Οικονομικό κόστος στον οικοξεναγό	Όχι	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι

	Όχι	Όχι	Όχι	Ναι	Ναι	Ναι
	Όχι	Πιθανώς	Ναι	Ναι	Ναι	Ναι
	Όχι	Ναι	Όχι	Ναι	Ναι	Ναι
Δυνατότητες για τη βελτίωση της απόδοσης της ξενάγησης σε διάφορους ρόλους						
Διερμηνέας /εκπαιδευτής	*	✓	✓	✓	✓	✓
Πάροχος πληροφοριών						
Αρχηγός		✓	✓	✓	✓	✓
Παρακινήτης της διατήρησης/αξιών		✓		✓	✓	✓
/μοντέλου ρόλου	*	✓	*	✓	*	*
Κοινωνικός ρόλος						
/καταλύτης						
Μεσίτης πολιτισμών / μεσολαβητής	✓	✓	✓	✓		
Καθοδηγητής / προστάτης	*	✓	*	✓	✓	
Διοργανωτής/ διευθυντής της						
Ομάδας/Εκδρομής	✓	✓		✓	✓	✓
Δημόσιες σχέσεις/ αντιπρόσωπος εταιρειών		✓		✓	✓	✓
Διευκολύνει την πρόσβαση σε μη-δημόσιες περιοχές		✓	✓	✓		
	✓	✓				*

Πηγή: προσαρμόστηκε από τους Black και Weiler, 2005.

*υποδεικνύει ότι οι ρόλοι μπορεί να συμπεριλαμβάνονται ως τα στοχευμένα προγράμματα σε εξειδικευμένους ξεναγούς όπως οι οικοξεναγοί.

2.3.3.6 Εκπαίδευση και Πιστοποίηση Οικοξεναγών

Θετικό παράδειγμα για την εκπαίδευση και πιστοποίηση οικοξεναγών αποτελούν τα προσόντα και τα αναγνωρισμένα πρότυπα που είναι αποδεκτά στη Βόρειο Αμερική. Στις περισσότερες πόλεις και περιοχές των ΗΠΑ σχεδόν όλοι μπορούν να γίνουν οικοξεναγοί. Δεν απαιτείται άδεια εκτός από τις περιοχές του Charleston, Savana, New Orleans, New York και το Gettysburg Battlefield. Μόνο τέσσερις περιοχές συμπεριλαμβανομένων του Gettysburg Battlefield, του San Antonio, του Texas, της Georgia και του Charleston της South Carolina απαιτούν δομημένα εκπαιδευτικά προγράμματα (Παγκόσμια Ομοσπονδία Συνδέσμων Τουριστικών Οικοξεναγών (WFTGA, 2005). Σε μερικές πολιτείες, τα προγράμματα εκπαίδευσης και πιστοποίησης που προσφέρονται από επιχειρήσεις ή συνδέσμους έχουν αναγνωριστεί τόσο πολύ από τους ξεναγούς και τις εταιρείες προσλήψεων που χρησιμεύουν ως σιωπηροί κανονισμοί. Παράδειγμα αποτελεί η πιστοποίηση από τη Συντεχνία ξεναγών του San Francisco στην οποία μόνο έμπειροι οικοξεναγοί μπορούν να κάνουν αίτηση (Pond, 1993). Στον Καναδά, μόνο στο Μόντρεαλ και στην πόλη του Κεμπέκ είναι απαραίτητη η εκπαίδευση για να γίνεις οικοξεναγός και μόνο σε αυτές

τις δύο πόλεις απαιτείται άδεια για να κάνει κανείς εκδρομές σε αξιοθέατα (Canadian Tour Guide Association of British Columbia (CTGA of BC), 2005). Ενιαία πρότυπα σε εθνικό επίπεδο δεν υπάρχουν. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο για τον Τουρισμό της Alberta έχει αναπτύξει μια ευρεία διαδικασία προτύπων και πιστοποίησης για τους οικοξεναγούς (ATEC, 1992). Άλλοι οργανισμοί που εργάζονται ενεργά προς την ανύψωση των προτύπων μεταξύ των Καναδών οικοξεναγών είναι το Ινστιτούτο Τουρισμού Pacific Rim Institute και ο Σύλλογος ξεναγών του Καναδά της British Columbia (Pond, 1993· CTGA of BC, 2005). Αντιθέτως, τα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά πρότυπα στην Ευρώπη είναι γενικά πολύ περισσότερο αναγνωρισμένα.

Στο Ηνωμένο Βασίλειο οι ξεναγοί απαιτείται βάσει νόμου να φέρουν το ιδιαίτερα αναγνωρισμένο 'Μπλε Σήμα', υποδεικνύοντας ότι είναι επίσημα εξουσιοδοτημένοι να κάνουν ξεναγήσεις. Για να λάβει κανείς το Μπλε Σήμα απαιτούνται εκτεταμένα μαθήματα τα οποία για παράδειγμα στο Λονδίνο διαρκούν ένα χρόνο. Οι ξεναγοί πρέπει αν ολοκληρώσουν επιτυχώς τις ακαδημαϊκές εργασίες και να περάσουν τόσο τη γραπτή όσο και την προφορική εξέταση (McGrath 2007).

Στην Ελλάδα τα μαθήματα διαρκούν 2 με 5 χρόνια προσφέροντας γνώσεις που ποικίλουν από ιστορία και θέματα πολιτισμού, τουριστική νομοθεσία, ψυχολογία των τουριστών και πρώτες βοήθειες. Δεν απαιτούνται δίδακτρα και η σχολή χρηματοδοτείται από το Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης. Πριν ακόμα ξεκινήσουν τα μαθήματα, οι υποψήφιοι πρέπει να περάσουν προφορικές και γραπτές εξετάσεις σε μία τουλάχιστον ξένη γλώσσα και έπειτα εξετάσεις στην ελληνική ιστορία και γεωγραφία και να περάσουν από συνέντευξη. Παράλληλα εκτός από την σχολή ξεναγών χορηγείται από κρατικά Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης ειδικό δίπλωμα επιμελητή – οικοξεναγού εθνικών πάρκων και δρυμών. Ο κάτοχος διπλώματος αυτής της ειδικότητας μπορεί να απασχοληθεί σε φορείς διαχείρισης εθνικών δρυμών, προστατευόμενων περιοχών, αλσών, δασών, καθώς και σε εγκαταστάσεις ορεινού τουρισμού, θηραματικών αποθεμάτων, ζωολογικών πάρκων – κήπων, βοτανικών κήπων και εγκαταστάσεων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης κλπ. Η αναγνώριση του Διπλώματος Επαγγελματικής Κατάρτισης Ι.Ε.Κ. ως τυπικού προσόντος για διορισμό στο δημόσιο τομέα ρυθμίζεται με το Π.Δ. 50/2001 (Φ.Ε.Κ. 39 / Α' / 5-3-2001). Τα επαγγελματικά δικαιώματα της ειδικότητας αυτής έχουν ρυθμιστεί με το Π.Δ. 267/2003 (Φ.Ε.Κ. 240 / Α' / 16-10-2003).

Ο κάτοχος αυτού του πιστοποιητικού επιμελή-ξεναγού εθνικών πάρκων και δρυμών έχει τις εξής λειτουργίες:

- εκπονεί / εφαρμόζει σχέδια διαχείρισης εθνικών δρυμών και προστατευόμενων περιοχών
- εκπονεί μελέτες οργάνωσης και λειτουργίας χώρων υπαίθριας αναψυχής
- απογράφει και παρακολουθεί μεταβολές φυσικών οικοσυστημάτων, αυτοφυή χλωρίδα, άγρια πανίδα, μεταβολές βιοτόπων – οικοσυστημάτων, υλοποιεί ενέργειες χειρισμού της βλάστησης

- οικοξεναγεί και εφαρμόζει προγράμματα πληροφόρησης και ενημέρωσης επισκεπτών
- εκτελεί, επιβλέπει και συντηρεί έργα και εγκαταστάσεις υποδομής και ευκολιών εξυπηρέτησης επισκεπτών
- εφαρμόζει προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, πληροφόρησης, ξενάγησης, εξυπηρέτησης των επισκεπτών
- εντοπίζει και αντιμετωπίζει κινδύνους που απειλούν το περιβάλλον, συμμετέχει στον αντιπυρικό αγώνα
- φροντίζει την ασφάλεια των επισκεπτών, λαμβάνει προληπτικά μέτρα προφύλαξης, παρέχει πρώτες βοήθειες
- συνεργάζεται με τα αρμόδια όργανα, ελέγχει την εφαρμογή των νόμων και των περιβαλλοντικών κανονισμών
- στελεχώνει φυλάκια, πραγματοποιεί περιπολίες, συνεργάζεται με τα αρμόδια όργανα στη δίωξη παραβατών
- χειρίζεται Η/Υ
- επικοινωνεί στα ελληνικά και αγγλικά, κατανοεί τεχνικά εγχειρίδια αγγλικής ορολογίας.

Πολλές Ασιατικές χώρες όπως η Ινδονησία, η Μαλαισία και η Σιγκαπούρη έχουν ορίσει ένα πολύ αυστηρό σύστημα άδειας και πιστοποίησης με μεγάλη εμπλοκή της κυβέρνησης (Bras, 2000a· Henderson, 2003).

Στην Αυστραλία, κάθε κράτος έχει το δικό του σώμα τουριστικής εκπαίδευσης που διενεργεί όλα τα μαθήματα διαπίστευσης σύμφωνα με τις οδηγίες που βρίσκονται στη διδακτέα ύλη. Οι οργανισμοί που χρηματοδοτούνται από την κυβέρνηση όπως τα Κολλέγια Τεχνικής Κατάρτισης και Εκπαίδευσης και μερικά πανεπιστήμια έχουν διεξάγει επίσημες εκπαιδεύσεις για οικοξεναγούς. Αλλά δεν έχουν ένα έμβλημα ή ένα σύστημα άδειας για οικοξεναγούς (WFTGA, 2005).

2.3.3.7 Ο ρόλος και οι ευθύνες του περιβαλλοντικού διερμηνέα – Κώδικας Συμπεριφοράς

Με βάση τις παραπάνω περιγραφές και τη σημασία της διερμηνευτικής ξενάγησης παρακάτω αναφέρουμε τον ρόλο του περιβαλλοντικού διερμηνέα έτσι όπως αυτός πλασιώθηκε στο πρόσφατο επιμορφωτικό υλικό που παράχθηκε για αυτούς από το Μεσογειακό Γραφείο Πληροφόρησης για το Περιβάλλον και την Αειφορία (Σκούλος, 2008: 96-97). Το συγκεκριμένο επιμορφωτικό υλικό βασίστηκε σε κείμενα της UNESCO (2007) για την εκπαίδευση διερμηνέων πολιτιστικής και περιβαλλοντικής κληρονομιάς και παρουσιάζεται στην παρούσα ερευνητική μελέτη υπό την μορφή κώδικα σύμπεριφοράς:

Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας απαιτείται να έχει και τις δεξιότητες ξεναγού, ο οποίος σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα καλείται να καθοδηγήσει τους επισκέπτες στην ερμηνεία του περιβάλλοντος, να τους ενημερώσει και να προκαλέσει τον

προβληματισμό τους γύρω από σύνθετες έννοιες-κλειδιά και ζητήματα όπως είναι οι μηχανισμοί λειτουργίας των οικοσυστημάτων, η εκτίμηση της αξίας της βιοποικιλότητας, το καθεστώς διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών (ΠΠ) κ.ά.

Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας πρέπει να ενημερώσει τους επισκέπτες μιας ΠΠ για τα φυσικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά της, έτσι ώστε να προσαρμοστεί η συμπεριφορά τους στις απαιτήσεις προστασίας της περιοχής. Θα πρέπει να αξιοποιεί δραστηριότητες και εικαστικά μέσα (ποικίλα εργαλεία και τεχνικές), με τα οποία να μπορεί να «μεταφράσει» την επιστημονική γνώση και να βοηθήσει τους επισκέπτες, ατομικά και ομαδικά, να ανακαλύψουν στοιχεία του περιβάλλοντος της ΠΠ, να κατανοήσουν τις σχετικές έννοιες και να αποκαλύψουν τη σημασία τους, με απλούς και εύκολα κατανοητούς τρόπους.

Επικοινωνία - κατάκτηση εμπιστοσύνης - συντονισμός ομάδων

Λόγω του περιορισμένου διαθέσιμου χρόνου η επικοινωνία του ερμηνευτή με τους επισκέπτες ενδέχεται να εμφανίσει δυσκολίες. Ίσως δημιουργηθούν προβλήματα και με τους συνοδούς τους, ιδίως όταν στερούνται προηγούμενης ενημέρωσης για το πρόγραμμα ΠΕ/ΕΑΑ και τις απαιτήσεις του.

Στο αρχικό στάδιο της γνωριμίας, πρώτο μέλημα του περιβαλλοντικού διερμηνέα είναι να ξεκαθαρίσει το ρόλο του και το τι θα ακολουθήσει στο πρόγραμμα. Οι επικοινωνιακές και διαπραγματευτικές ικανότητες, η πειθώ και η αποτελεσματικότητα είναι δεξιότητες που πρέπει να αναπτυχθούν στους ερμηνευτές, ώστε να μπορούν να καλλιεργούν σχέσεις ειλικρίνειας και αποδοχής. Αποδοχής τόσο του περιβαλλοντικού διερμηνέα όσο και των κανόνων ασφαλείας και των ειδικών κανόνων συμπεριφοράς που θα πρέπει να τηρούν οι επισκέπτες σε μια ΠΠ. Στα πρώτα στάδια ενός προγράμματος, θα πρέπει να ενταχθούν επίσης παιχνίδια γνωριμίας και «χτισίματος» εμπιστοσύνης, ιδίως σε περιπτώσεις όπου τα μέλη της ομάδας δεν γνωρίζονται μεταξύ τους.

Η διαμόρφωση και ο συντονισμός ομάδων και υποομάδων με σαφείς και κατανοητούς στόχους είναι επίσης βασικό μέλημα του περιβαλλοντικού διερμηνέα. Οργανώνει το χώρο, το χρόνο και τις δραστηριότητες της ομάδας, λαμβάνοντας υπόψη το κάθε μέλος χωριστά. Θα πρέπει να καθοδηγεί τις ενέργειες των μελών, να κατευθύνει και να ενθαρρύνει τη συμμετοχή. Ο καλός συντονιστής είναι δημοκρατικός και προωθεί το διάλογο ανάμεσα στα μέλη της ομάδας, δημιουργεί το κατάλληλο κλίμα ώστε να γίνονται ερωτήσεις και ενθαρρύνει τη συμμετοχή στα παιχνίδια και στις δραστηριότητες. Παράλληλα, ευαισθητοποιεί τα μέλη και τους καλλιεργεί την αίσθηση ότι ανήκουν στην ομάδα και ότι έχουν δυνατότητες επιλογής, ενθαρρύνοντας την επαφή και την επικοινωνία μεταξύ τους μέσα από τις κατάλληλες προκλήσεις.

Δράση από το «παρασκήνιο»

Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας, μετά την αρχική «αφόρμιση», την «παρουσίαση» και «ξενάγηση» θα πρέπει να αποσύρεται από το προσκήνιο των διαδικασιών, αφήνοντας την πρωτοβουλία δράσεων στους συμμετέχοντες και να διευκολύνει, όπου χρειάζεται, την ομαλή συνέχιση του προγράμματος. Αν και παρακολουθεί συνεχώς την κατάσταση και τις διαδικασίες, δεν «δεσπόζει», δεν επιβάλλει, αλλά οδηγεί και διευκολύνει. Με άλλα λόγια, δημιουργεί ένα περιβάλλον που να εμπνέει την υπεύθυνη συμπεριφορά και τις συνεργατικές διαδικασίες στα μέλη της ομάδας. Αφουγκράζεται, δηλαδή ακούει ενεργητικά τον «παλμό» της ομάδας του. Υποστηρίζει τους συμμετέχοντες στις προσπάθειες επίλυσης των προβλημάτων και τους παροτρύνει να εμπλέκονται στις δραστηριότητες.

Εγρήγορση, ετοιμότητα και ευελιξία

Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας χρειάζεται να είναι σε εγρήγορση για την ασφάλεια των επισκεπτών, την προστασία του περιβάλλοντος, το σεβασμό των πολιτιστικών και κοινωνικών αγαθών, την ερμηνεία του περιβάλλοντος με εξοικονόμηση χρόνου. Είναι έτοιμος να παρέχει, άμεσα και αποτελεσματικά, τη βοήθειά του στα μέλη των ομάδων σε ζητήματα ασφάλειας και υγείας. Παράλληλα, παρακολουθεί όλες τις κινήσεις και ενέργειες των επισκεπτών, ώστε να προλαμβάνει και να αντιμετωπίζει «αρνητικές» και επιζήμιες εξελίξεις για το περιβάλλον και τα ενδιαφέροντα των οργανισμών. Τέλος, προνοεί ώστε να εφαρμόζονται από όλους οι κανόνες συμπεριφοράς προς την ΠΠ.

Παραδείγματα: α) Αν δει ότι δίπλα στο μονοπάτι που πρόκειται να περάσει σε λίγο η ομάδα, ένα πουλί έχει κάνει τη φωλιά του, θα πρέπει να παρακάμψει με ησυχία τη φωλιά, χωρίς να ενοχλήσει τα πουλιά. β) Αν καθώς η ομάδα κινείται με τη βάρκα σε μια λίμνη δει πάνω σε νούφαρα μικρούς νεοσσούς, θα πρέπει να προσέξει να μη δημιουργήσει απόνερα με τη μηχανή τα οποία θα προκαλέσουν πρόβλημα. γ) Αν κάποιος μετακινήσει μια πέτρα και αποκαλυφθεί μια φωλιά εντόμων, θα πρέπει να επαναφέρει την πέτρα στην αρχική της θέση προσεκτικά. δ) Αναφορικά με ζητήματα ασφαλείας, αν ο περιβαλλοντικός διερμηνέας γνωρίζει ότι κάποιος επισκέπτης έχει αλλεργία στη γύρη πεύκων, θα πρέπει να μετακινήσει την ομάδα από το αρχικό μονοπάτι, παρακάμπτοντας τα πεύκα.

Παραδειγματισμός από την προσωπική συμπεριφορά

Κατά τη διάρκεια ενός προγράμματος, η προσοχή των επισκεπτών είναι στραμμένη σε μεγάλο βαθμό στον περιβαλλοντικό διερμηνέα. Κρίνεται διαρκώς για τις ικανότητές του, την ορθότητα των όσων λέει, το εφικτό των προτάσεών του, τις ανησυχίες που εκφράζει για την πιθανή υποβάθμιση και τους κινδύνους που ελλοχεύουν, τέλος για την αγάπη που τρέφει για την περιοχή και τη δουλειά του. Ταυτόχρονα κρίνεται για τη συνέπεια των λόγων του μέσα από τη συμπεριφορά του, ιδιαίτερα για το αν ο ίδιος συμπεριφέρεται δημοκρατικά προς όλους και φιλικά προς το περιβάλλον. Θα

πρέπει να έχει κατά νου ότι οι μαθητές αλλά και οι ενήλικες παρατηρούν την παραμικρή λεπτομέρεια στις ενέργειές του και ότι η συμπεριφορά του ενδέχεται να αποτελεί «παράδειγμα» για τους άλλους.

Απαραίτητες γνώσεις - Παιδαγωγική επάρκεια - Ικανότητα προσαρμογής

Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας θα πρέπει:

Να έχει βασικές γνώσεις για έννοιες του φυσικού περιβάλλοντος, τις λειτουργίες των οικοσυστημάτων, τις γενικές απειλές των ΠΠ, τα προβλήματα της συγκεκριμένης ΠΠ, καθώς και τις στρατηγικές προστασίας και αειφόρου διαχείρισής τους.

Να αξιοποιεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο «εργαλεία» όπως οι ενημερωτικές πινακίδες, οι σημάνσεις οριοθέτησης ζωνών, οι χάρτες, τα φυλλάδια, τα φύλλα εργασίας, οι αφίσες καθώς και οι ειδικές διαδρομές, τα μονοπάτια, οι χώροι παιδαγωγικών δραστηριοτήτων των Κέντρων Πληροφόρησης, των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ), των μουσείων κ.λπ.

Να προσαρμόζει τη μεθοδολογία και το περιεχόμενο του προγράμματος ανάλογα με τις δεξιότητες, την ηλικία των επισκεπτών και τις επικρατούσες καιρικές συνθήκες. Αν βρέχει, για παράδειγμα, και ο καιρός δεν επιτρέπει μετακινήσεις στο πεδίο, ο περιβαλλοντικός διερμηνέας πρέπει να έχει προνοήσει και να έχει συλλέξει το κατάλληλο υλικό εγκαίρως ή να έχει έτοιμες εναλλακτικές λύσεις όπως εποπτικό υλικό και άλλα μέσα ερμηνείας σε κατάλληλους στεγασμένους χώρους υποδοχής.

Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας θα πρέπει να έχει παιδαγωγικές γνώσεις και να μπορεί να αξιοποιεί διδακτικές προσεγγίσεις, προσανατολισμένες στις αρχές της αειφορίας, σε ενοποιημένες διδακτικές μορφές. Θα πρέπει να είναι ικανός να σχεδιάζει και να εφαρμόζει ποικιλία βιωματικών, εποικοδομητικών και ομαδοσυνεργατικών προσεγγίσεων και τεχνικών. Θα πρέπει να χρησιμοποιεί ένα ευρύ φάσμα ευκαιριών και μέσων προκειμένου να ανταποκριθεί στις ανάγκες μάθησης του κάθε ατόμου (UNESCO, 2007).

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σκούλος (2008: 97): «Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας είναι ταυτόχρονα εκπαιδευτής, συντονιστής, ξεναγός και εμπνευστής».

Οι ομάδες που συναντά και εμπνυχώνει, άλλοτε ομοιογενείς και άλλοτε όχι, αποτελούνται από νήπια έως ενήλικα άτομα. Ως εμπνευστής χρειάζεται να αναπτύξει τη δημιουργική έκφραση και τις δεξιότητες μέσα από σχέσεις που βασίζονται στη συνεργατικότητα, την πρωτοβουλία και την αμοιβαία εμπιστοσύνη. Ειδικά οι ομάδες ενηλίκων, οι οποίες είναι συνήθως ανομοιογενείς, χρειάζεται να κινητοποιηθούν προς μια κατεύθυνση στόχου, πάντα όμως με την ενεργό συμμετοχή τους (Κόκκος, 2003). Οι Flint et al (2002) αναφέρουν ότι ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα δεν

πρέπει να είναι ενεργά «ηγετικός» αλλά διακριτικά καθοδηγητικός και συμβουλευτικά συντονιστικός. Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας στην ομαδική αυτή εργασία στο πεδίο θα συνδυάσει χαρακτηριστικά πολλών μεθόδων για να «καθοδηγήσει», να «παρακινήσει» τους μαθητές ή τους ενήλικες για να ανακαλύψουν το περιβάλλον με όλες τις αισθήσεις τους (Ψαλλιδάς, 2003).

Η εμπειρία του περιβαλλοντικού διερμηνέα γύρω από την έννοια της ομάδας και το πώς αυτή διαμορφώνεται και εργάζεται είναι καθοριστική. Γενικά, στοιχεία όπως η ερμηνεία που ο ίδιος δίνει στην έννοια της ομάδας, η επιθυμία συμμετοχής και οι προσδοκίες από αυτή, τα συναισθήματά του, η αντίληψη του για τον κόσμο, η αποδοχή των καινοτομιών στην εκπαιδευτική πράξη, η προσωπικότητά του με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του χαρακτήρα του επηρεάζουν ουσιαστικά τη δυναμική και το χαρακτήρα των δραστηριοτήτων στην ΠΠ (Σκούλος 2008: 97).

Επιπλέον, ο περιβαλλοντικός διερμηνέας πρέπει αφενός να ετοιμάζεται συστηματικά και με κάθε λεπτομέρεια για την εργασία του και αφετέρου να αντιμετωπίζει γεγονότα που ενδεχομένως προκύπτουν αξιοποιώντας τα, παιδαγωγικά και ερμηνευτικά. Οι απροσδόκητες καταστάσεις, τα μη αναμενόμενα γεγονότα χρησιμοποιούνται από τους έμπειρους ερμηνευτές ως αναπόσπαστο κομμάτι της πρακτικής τους προκειμένου να αυξήσουν τα κίνητρα και να προκαλέσουν ερωτήματα σε μαθητές και ενήλικες (UNESCO, 2007).

Εν κατακλείδι, ο περιβαλλοντικός διερμηνέας οφείλει να προβαίνει στις απαραίτητες ενέργειες ώστε να κερδίσει αλλά και να εδραιώσει την εμπιστοσύνη ανάμεσα στα μέλη της ομάδας. Πρέπει να τους ενθαρρύνει να μετατρέπουν τις ιδέες τους σε πράξεις και να υλοποιούν τις αποφάσεις τους ώστε:

- Να δημιουργούνται προϋποθέσεις ανατροφοδότησης και ενεργής συμμετοχής οι οποίες οδηγούν τα μέλη να δεσμεύονται απέναντι στο πρόγραμμα.
- Να θεμελιώνεται η αποδοχή ότι ο καθένας:
  - α) έχει την αξία και την αξιοπρέπειά του,
  - β) έχει το δικαίωμα να λαμβάνει αποφάσεις για τα θέματα που τον αφορούν και
  - γ) είναι υπεύθυνος για τον τρόπο ζωής και τις επιλογές του (Brammer & Shostrom, 1982).
- Να δημιουργείται ατμόσφαιρα οικειότητας με επικοινωνία, ενδιαφέρον και αμοιβαίο σεβασμό.
- Να καλλιεργείται η υπευθυνότητα για τις πράξεις και τα κίνητρα των μελών της ομάδας ως συνόλου.
- Να καλλιεργείται ο αυθορμητισμός, η δεκτικότητα (τόσο σε προσωπικές όσο και διαπροσωπικές σχέσεις) και η προσαρμοστικότητα σε ενδεχόμενες αλλαγές και δυσκολίες, ώστε οι πιθανές κρίσεις και οι συγκρούσεις μεταξύ

των μελών της ομάδας να αντιμετωπίζονται δημοκρατικά, φιλικά και με σεβασμό στην προσωπικότητά τους (Σκούλος 2008: 97).

2.3.3.8 Πιστοποίηση στην Περιβαλλοντική Διερμηνεία

Στις δυτικές ανεπτυγμένες χώρες η μελέτη της ΠΔ είναι ολόενα και πιο ώριμη με την συμβολή και άλλων επιστημονικών πεδίων (Ham, 2002b). Η διερμηνευτική ξενάγηση θεωρείται ένα αναγνωρισμένο επάγγελμα από όλες τις αντίστοιχες οργανώσεις παγκόσμια (Brochu & Merriman 2008).

Ο Knapp και Benton (2004) υπογραμμίζουν την σημασία των ερμηνευτικών ικανοτήτων των οικοξεναγών σαν ένα σημαντικό στοιχείο για να προσφέρουν επιτυχημένα προγράμματα ΠΔ. Η διερμηνευτική ξενάγηση υποστηρίζεται από ένα δίκτυο εποπτικών οργανισμών για την διερμηνεία

- Εθνική Ένωση για την Διερμηνεία (Η.Π.Α)
- Εθνική Ένωση για την Διερμηνεία (Καναδάς)
- Ένωση Διερμηνείας Αυστραλίας
- Ένωση για την Πολιτισμική Διερμηνεία (Η.Β.)
- Δίκτυο Διερμηνείας Σκωτίας (Βόρεια Βρετανία)
- Ένωση για την διερμηνεία της Ισπανίας (Spain)
- Ευρωπαϊκό Δίκτυο για την Πολιτισμική Διερμηνεία
- Διεθνής Ένωση Πολιτισμικής Διερμηνείας

Το Ευρωπαϊκό Δίκτυο για την Πολιτισμική Διερμηνεία υπολειτουργεί⁴⁶, ενώ η Διεθνής Ένωση Πολιτισμικής Διερμηνείας ανέστειλε τις δραστηριότητες της από το 2002. Αντ' αυτού, από το 2005 η Εθνική Ένωση Περιβαλλοντικής Διερμηνείας (ΗΠΑ) αναβίωσε την Διεθνή Ένωση (Skanavis & Giannoulis 2009) διενεργώντας ετήσια σεμινάρια και σεμινάρια κατάρτισης σε όλο τον κόσμο. Εκδίδει επίσης και το μοναδικό παγκόσμια επιστημονικό περιοδικό αφιερωμένο αποκλειστικά στην έρευνα της περιβαλλοντικής διερμηνείας (*Journal of Interpretation Research*)

Η επισκόπηση των Christie and Mason (2003) αναφέρει ότι υπάρχει μεγάλη ποικιλία στα πρότυπα κατάρτισης και πιστοποίησης της ΠΔ ανα τον κόσμο.

Ειδικότερα, στις Ηνωμένες πολιτείες της Αμερικής, η περιβαλλοντική διερμηνεία είναι περισσότερο ανεπτυγμένη εν συγκρίσει με τις άλλες ανεπτυγμένες χώρες. Σύμφωνα με την έρευνα της Lackey (2008) ο αριθμός των μαθημάτων ΠΔ που προσφέρεται από την πανεπιστήμια των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, κυμαίνονται από ένα εως επτά τάξεις στα σχετικά προγράμματα σπουδών. Τα περισσότερα, από τα ερευνώμενα προγράμματα σπουδών, προσφέρουν ένα ή περισσότερα μαθήματα. Οι σχολές που προσφέρουν περισσότερο από δυο μαθήματα

⁴⁶ Στις 14 Ιουλίου 2010 ανασυστάθηκε και ψηφίστηκε το καταστατικό της Ευρωπαϊκή Ένωσης για την Πολιτισμική Διερμηνεία. Περισσότερες πληροφορίες δεσ: <http://portal.uni-freiburg.de/interpreteurope/aboutinterpreteurope/foundation/inigroup>

σχετικά με την ΠΕ καλύπτουν τις τεχνικές ΠΔ τόσο για την προσωπική όσο και για την απρόσωπη ΠΔ. Επίσης πολλά προγράμματα σπουδών προσφέρουν μαθήματα που συνθέτουν την περιβαλλοντική με την πολιτισμική διερμηνεία καθώς και μαθήματα που εστιάζουν στην μουσειακή εκπαίδευση ή/και την γεωλογική διερμηνεία.

Η περιβαλλοντική και πολιτισμική διερμηνεία έχει χρησιμοποιηθεί από την Εθνική Υπηρεσία Πάρων των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής από την σύλληψη της ως επιστημονικό πεδίο το 1916 (Merriman & Brochu 2006). Το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα της Διερμηνείας της Εθνικής Υπηρεσίας Δασών των Η.Π.Α. (National Park Service Interpretive Development Program), ξεκίνησε το 1994 με σκοπό τη «δημιουργία μιας αποτελεσματικής διαδικασίας για την επίτευξη διερμηνευτικής αριστείας». Τα αποτελέσματα της έρευνας για το σχεδιασμό του, στηρίχτηκαν στην 80χρονη εμπειρία της Υπηρεσίας Δασών και στη σοφία των συγγραφέων, όπως ο Enos Mills και ο Freeman Tilden (Gross & Zimmerman, 2002). Το πρόγραμμα παρέχει μάθηση, παρακινεί και εξουσιοδοτεί τους Διερμηνείς ώστε να δίνουν ευκαιρίες στους επισκέπτες να αναπτύξουν προσωπικές συνδέσεις με τα μέσα επίτευξης της Διερμηνείας.

Πίνακας 25: Υπηρεσία Εθνικών Πάρκων Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής: Πρόγραμμα Ανάπτυξης Διερμηνείας

<i>Ικανότητες Εισαγωγικό Επίπεδο (Entry Level GS-5)</i>	<i>Ικανότητες Επιπέδου Ανάπτυξης (Development Level-GS-7)</i>	<i>Επίπεδο Πλήρους Απόδοσης (Full-Performance Level- GS-9)</i>
Ικανότητα Ανάπτυξης Δημοσίων Σχέσεων με τους επισκέπτες	Προετοιμασία και Διεξαγωγή δραστηριοτήτων ΠΔ	Σχεδιασμός ΠΔ
Προετοιμασία και παρουσίαση μιας αποτελεσματικής διερμηνευτικής ομιλίας	Ανάπτυξη και παρουσίαση αποτελεσματικών διερμηνευτικών προγραμμάτων.	Ανάπτυξη διερμηνευτικών πολυμέσων
	Αποτελεσματικό γράψιμο κειμένων προγραμμάτων ΠΔ για την σημασία του πάρκου	Εκπαίδευση και Παρακολούθηση Διερμηνέων
	Επιδείξεις και άλλα προγράμματα ενθάρρυνσης υποστήριξης του έργου των φορέων προστασίας της περιοχής.	Έρευνα στην ΠΔ – Εκπρόσωπος Φορέα Διαχείρισης Πάρκου

Πηγή: Εθνική Υπηρεσία Πάρκων Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (National Park Service (2003d), Interpretive Development Program: www.nps.gov/idp/interp)

Το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα της Διερμηνείας (IDP) δημιουργήθηκε από 300 Διερμηνείς, οι οποίοι είχαν εμπειρία στο πεδίο και αποτελείται από ένα πρόγραμμα σπουδών, το οποίο βοηθά στην ανάπτυξη 10 επαγγελματικών ικανοτήτων στη Διερμηνεία: συζητήσεις, περιηγήσεις, συγγραφή κειμένων Διερμηνείας, εκπαιδευτικά προγράμματα, μέσα, σχεδιασμός κ.α (Larsen, 2002). Συγκεκριμένα η επάρκεια που

πρέπει να έχουν οι αιτούντες, *απαρτίζεται από τα εξής επίπεδα όπως παρουσιάζονται στον πίνακα 25.*

Τις τελευταίες δυο δεκαετίες διάφορες επιτροπές εξέφρασαν την ανάγκη και την επιθυμία, για την κατάρτιση και την πιστοποίηση των Διερμηνέων. Το 1998, η Ένωση Διερμηνέων των Η.Π.Α. (NAI), υιοθέτησε το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα της Διερμηνείας (IDP) και το ενσωμάτωσε στα προγράμματα πιστοποίησης τεσσάρων κατηγοριών Διερμηνέων. Από το 2006 και μετά η Εθνική υπηρεσία πάρκων των Η.Π.Α. πραγματοποιεί εκπαιδευτικά σεμινάρια ανά τον κόσμο. Οι κατηγορίες του Πιστοποιημένου Διερμηνέα της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Certified Heritage Interpreter), του Πιστοποιημένου Συμβούλου Διαχείρισης Προγραμμάτων Διερμηνείας (Certified Interpretive Manager), του Πιστοποιημένου Υπεύθυνου Σχεδιασμού Προγραμμάτων Διερμηνείας (Certified Interpretive Planner) και του Πιστοποιημένου Εκπαιδευτή της Διερμηνέων (Certified Interpretive Trainer), απαιτούν ο υπόψηφιος να έχει προϋπηρεσία στη Διερμηνεία, η οποία όμως μπορεί να προκύψει μόνο από την εκπαίδευση και την εμπειρία (Brochu & Merriman, 2008. Gross & Zimmerman, 2002).

Πίνακας 26: Πρόγραμμα Πιστοποίησης Ένωση Διερμηνέων (Η.Π.Α.)

Κατηγορία	Περιγραφή
Πιστοποίηση Συμβούλου Διαχείρισης Προγραμμάτων Διερμηνείας (Interpretive Manager)	Υπεύθυνος Διαχείρισης και εποπτείας των περιοχών που εφαρμόζονται προγράμματα διερμηνείας
Πιστοποίηση Υπεύθυνου Σχεδιασμού και Προγραμμάτων ΠΔ (Interpretive Planner)	Υπεύθυνος για τον σχεδιασμό ενός προγράμματος ΠΔ τόσο σε περιφερειακό επίπεδο όσο και για ένα κέντρο ενημέρωσης.
Πιστοποίηση Υπεύθυνου Πολυμεσικών Εφαρμογών ΠΔ (Certified Interpretive Design)	Έμπειροι διερμηνείς ικανοί να αναπτύξουν και να εφαρμόζουν πολυμεσικά προγράμματα προσωπικής και απρόσωπης διερμηνείας.
Πιστοποίησης Εκπαιδευτών Διερμηνέας (Certified Interpretive Trainer)	Άτομα υπεύθυνα για την εκπαίδευση των ανθρώπων στο πεδίο της διερμηνείας είτε σε ακαδημαϊκό περιβάλλον είτε σε ένα φορέα διαχείρισης είτε ως ελεύθεροι επαγγελματίες.
Πιστοποιημένος Διερμηνέας (Certified Interpretive Guide)	Νέο προσωπικό, μόνιμο ή εποχιακό προσωπικό, εθελοντές, οι άνθρωποι που εφαρμόζουν τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας. Δεν έχουν προηγούμενη εμπειρία στην ΠΕ.
Πιστοποιημένος Υπεύθυνος Υποδοχής Επισκεπτών/Κοινού Διερμηνευτικών Κέντρων Ενημέρωσης Ενημέρωσης (Certified Host Interpreter)	Νέο προσωπικό, μόνιμο ή εποχιακό, εθελοντές, υπεύθυνοι για την υποδοχή του κοινού σε κέντρα ενημέρωσης. Δεν εφαρμόζουν προγράμματα ΠΔ.

Πηγή: Εθνική Ένωση Διερμηνέων Η.Π.Α. (www.interpnet.com)

Σήμερα, υπάρχουν 150 κολέγια και πανεπιστήμια στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής που διδάσκουν έστω και ένα μάθημα ΠΔ. Τα 40 από αυτά χορηγούν τον πιστοποιητικό περιβαλλοντικού διερμηνέα (Certified Interpretive Guide) στα πλαίσια των προγραμμάτων σπουδών τους. Ο αριθμός αυτός αυξάνει σταδιακά με ρυθμό αύξησης 5 κολλεγίων ανά έτος σύμφωνα με τις καταγραφές της Εθνικής Ένωσης Διερμηνέων. Σχεδόν 500 επαγγελματίες φέρουν το πιστοποιητικό εκπαιδευτών περιβαλλοντικών διερμηνέων με δικαιώματα διδασκαλίας αυτών των μαθημάτων (Merriman 2009).

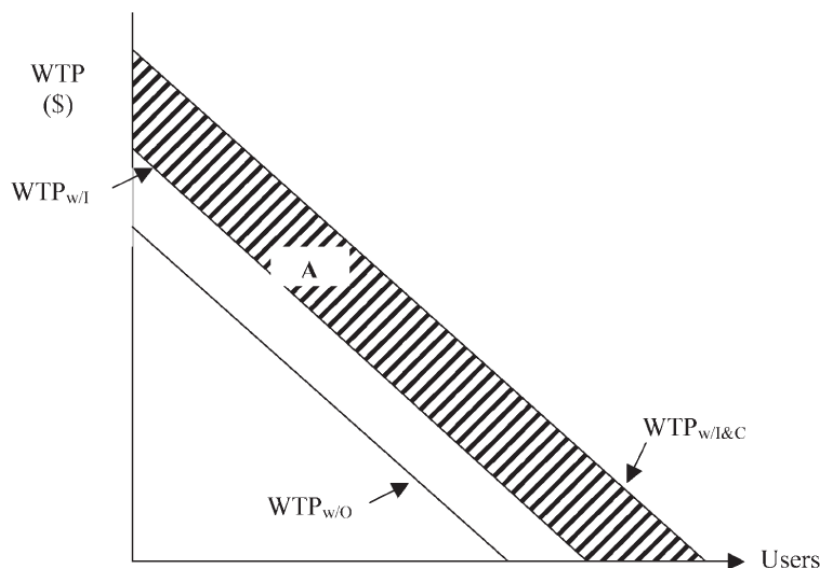
Η οικονομική σημασία της κατάρτισης των οικοξεναγών στην ΠΔ

Στη βιβλιογραφία, ενώ υποστηρίζεται ότι οι υπηρεσίες ΠΔ σε προστατευόμενες περιοχές φυσικής ή/και πολιτισμικής κληρονομιάς συμβάλλουν στην ανύψωση της αξίας διατήρησης αυτών των περιοχών, παρατηρείται περιορισμένη οικονομική ποσοτικοποίηση αυτής της αξίας (Knudson et al 2003: 385). Οι περισσότερες οικονομικές μελέτες αξιολόγησης των προστευόμενων περιοχών φυσικής ή/και πολιτιστικής κληρονομιάς βασίζονται στην κίνηση της τουριστικής αγοράς και σε μοντέλα πολλαπλασιασμού εισροών-εκροών για να προσδιοριστεί η οικονομική επίδραση σε αυτόν το πόρο. Μια επιπρόσθετη πρόκληση είναι η δυνατότητα να επιμεριστεί ο φυσικός ή/και πολιτιστικός πόρος (δηλαδή το αγαθό) από την εμπειρία ΠΔ (υπηρεσία). Όπως υποστηρίζουν οι Carvel et al (2003: 85) πολλοί οικονομολόγοι ισχυρίζονται ότι η ΠΔ είναι μια προστιθέμενη αξία σε ένα φυσικό ή/και πολιτιστικό πόρο. Άλλοι ισχυρίζονται ότι οι υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι ουσιαστικά ένα συν-αποτέλεσμα στα πλαίσια διαχείρισης μια προστατευόμενης περιοχής. Επομένως, εάν κανείς ήθελε να υπολογίσει την συνολική αξία της εμπειρίας που αποκομίζουν οι χρήστες της περιοχής μείον την αξία της περιοχής χωρίς τις παρεχόμενες υπηρεσίες ΠΔ, η διαφορά θα μπορούσε να αποδοθεί στις υπηρεσίες διερμηνείας. Η ποιότητα των διερμηνευτικών εμπειριών μπορεί να διαφέρει από άτομο σε άτομο ή από μία περιοχή σε άλλη. Υπό το πρίσμα της οικονομικής σκοπιάς οι διαφορές στην ποιότητα μπορούν να εκφραστούν από μια αύξηση της πρόθεσης για πληρωμή για την υποστήριξη της διατήρησης των προστατευόμενων φυσικών περιοχών (Archer & Wearing 2002).

Οι Carvel et al (2003) παρουσίασαν ένα οικονομικό μοντέλο για να παρουσιάσουν γραφικά πως θα μπορούσε να αποτιμηθεί η συνολική και η οριακή κοινωνική αξία της διερμηνείας καθώς και πως η επαγγελματική κατάρτιση και πιστοποίηση στην ΠΔ μπορεί να επηρεάσει την κοινωνική αξία και ποιότητα της διερμηνείας σε μία δεδομένη περιοχή. Το βασικό κριτήριο που χρησιμοποίησαν ήταν η διάθεση για πληρωμή (willingness to pay) του κοινού υποστηρίζοντας το έργο των φορέων διαχείρισης περιοχών φυσικής ή/και πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο κατακόρυφος άξονας παρουσιάζει την σωρευτική αξία σε χρήματα (δολάρια) που μια κοινωνία επιθυμεί να πληρώσει για να διατηρήσει ένα φυσικό πρόσο. Ο οριζόντιος άξονας παρουσιάζει τον αριθμό των ανθρώπων (χρήστες και μη-χρήστες) με βάση την μελέτη του Carver et al (2003). Η γραμμή WTP_{W/O} παρουσιάζει την προθυμία πληρωμής (willingness to pay-WTO) των ατόμων στους οποίους δεν προσφέρονται υπηρεσίες διερμηνείας του

περιβάλλοντος. Η κάθετη γραμμή τέμνει το υψηλότερο ποσό χρημάτων (δολάρια στην προκειμένη περίπτωση) που επιθυμεί ένα άτομο να διαθέσει για την συγκεκριμένη περιοχή. Το σημείο όπου τέμνει η οριζόντια γραμμή αντιπροσωπεύει είναι ουσιαστικά το σημείο όπου η προθυμία για πληρωμή είναι μηδενική. Επιπλέον η δεύτερη και η τρίτη γραμμή περιλαμβάνουν την προσφορά υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας στην περιοχή από οικοξεναγούς. Η δεύτερη γραμμή παρουσιάζει την πρόθεση για πληρωμή των ατόμων σε περιοχές που προσφέρονται υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας από οικοξεναγούς που δεν είναι πιστοποιημένες οι γνώσεις τους στην περιβαλλοντικής διερμηνεία ($WTP_{w/I}$).

Εικόνα 15: Μια γραφική παράσταση της αξίας της διερμηνείας και της επέκτασης της μέσω της εξειδικευμένης κατάρτισης και πιστοποίησης των οικοξεναγών.

(WTP: Διάθεση πληρωμής (willingness to pay). $WTP_{w/O}$: Διάθεση πληρωμής μεταξύ των ατόμων που δεν προσφέρονται διερμηνευτικές υπηρεσίες (willingness to pay across individuals without interpretive services). $WTP_{w/I}$: διερμηνεία χωρίς κατάρτιση και πιστοποίηση (interpretation but no training and certification). $WTP_{w/I&C}$: διερμηνεία με κατάρτιση και εκπαίδευση (interpretation with training and certification). Source: Carver et al. 2003).

Αντίθετα, η τρίτη γραμμή παρουσιάζει την διάθεση για πληρωμής του κοινού σε περιοχές που προσφέρονται υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας από οικοξεναγούς που είναι πιστοποιημένες οι γνώσεις τους στην ΠΔ ($WTP_{w/I}$). Για να προκύψει η οικονομική αξία τόσο των υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας όσο και της ανάγκης πιστοποίησης των γνώσεων της περιβαλλοντικής διερμηνείας θα πρέπει να υπολογιστεί η διαφορά μεταξύ των γραμμών. Η διαφορά μεταξύ $WTP_{w/I}$ και $WTP_{w/O}$ παρουσιάζει τα οριακά κοινωνικά πλεονεκτήματα που προσφέρει ένα πρόγραμμα πιστοποίησης στην ΠΔ. Η διαφορά αυτή απεικονίζεται από την σκιασμένη περιοχή A στην εικόνα 15. Συγκεκριμένα, η διαφορά στην προθυμία πληρωμής οφείλεται στην ποιότητα των διερμηνευτικών υπηρεσιών των οικοξεναγών. Αυτές οι αλλαγές οφείλονται πιθανότητα στην επιπρόσθετη εκπαίδευση, κατάρτιση και πιστοποίηση των οικοξεναγών των φορέων διαχείρισης περιοχών φυσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς στην θεωρία και τις αρχές της ΠΔ.

2.3.4 Αξιολόγηση της έρευνας της Περιβαλλοντικής Διερμηνείας

Με αφετηρία το 1957 όπου ο Freeman Tilden διατύπωσε τις έξι αρχές που προσδιόριζαν το πεδίο της Περιβαλλοντικής Διερμηνείας οι Bihu et al, (2003) και Ham (2002b) διαχωρίζουν την έρευνα σχετικά με την ΠΔ, σε τέσσερις αλληλεπικαλυπτόμενες περιόδους (Skanavis and Giannoulis, 2009):

1. περίοδος διαμόρφωσης της φιλοσοφίας και του εννοιολογικού πλαισίου της ΠΔ (δεκαετία '60 έως αρχές δεκαετίας '70),
2. έρευνα για το καλύτερο μέσο Διερμηνείας (μέσα δεκαετίας '70 έως και δεκαετία '80),
3. έρευνα για την ορθότητα της φιλοσοφίας και τεχνικών Διερμηνείας (ξεκίνησε από τη δεκαετία '80 και εκτείνεται μέχρι τις αρχές της νέας χιλιετίας)
4. αρχική ωρίμανση (αρχές 1990 – έως και σήμερα). Οι ερευνητικές εργασίες βασίζονται σε πολυσύνθετο επιστημονικό θεωρητικό υπόβαθρο και μεθόδους έρευνας (πολυπαραγοντικές αναλύσεις με χρήση συνδυασμένων ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων).

Η πρώτη περίοδος ξεκίνησε όταν ένα δίδυμο ερευνητών (Don Field και J. Alan Wagar) που εργάζονταν στο πανεπιστήμιο της Ουάσιγκτον στις ΗΠΑ άρχισε να γράφει για τη Διερμηνεία ως τομέα της έρευνας που είναι απαραίτητος στη διαχείριση των φυσικών πόρων.

Αν και κάθε ένας από αυτούς είχε δημοσιεύσει πολλά σημαντικά άρθρα και οι δύο μαζί έγραψαν, το 1973 στο *Journal of Environmental Education*, ένα άρθρο που συνεχίζει να θεωρείται ως το σημαντικότερο δημοσιευμένο άρθρο σε περιοδικά για την έρευνα της Περιβαλλοντικής Διερμηνείας. Ο τίτλος του άρθρου είναι "Ομάδες επισκεπτών και Διερμηνεία στα πάρκα και άλλες υπαίθριες τοποθεσίες ελεύθερου χρόνου" και χαρακτηρίζεται από αυτό που είχαν αποφύγει μέχρι τότε οι ενδιαφερόμενοι ερευνητές, από την εμφάνιση για πρώτη φορά ενός παραδείγματος.

Οι ερευνητές αυτοί θεώρησαν ότι η ΠΔ είναι η πρωταρχική επικοινωνία που στοχεύει στις ομάδες επισκεπτών, οι οποίοι θα πρέπει να αντιληφθούν την αξία των πραγμάτων με τα οποία έρχονται σε επαφή, πριν χάσουν το χρόνο τους ασχολούμενοι με αυτά. Η γένεση της ερμηνευτικής έρευνας είχε εμφανιστεί (Ham, 2002b).

Η έρευνα της ΠΔ, κατά τη δεύτερη περίοδό της, χαρακτηρίστηκε από την αναζήτηση του άριστου μέσου επικοινωνίας με τους αποδέκτες της. Ενδεχόμενα σήμερα να χαρακτηρίζεται ως αφελής, αναφορικά με το θεωρητικό προσανατολισμό και τις μεθοδολογίες της, αλλά η τότε βάση της στηρίχθηκε στο γνωμικό του McLuhan ότι το "μέσο ήταν το μήνυμα" άρα ότι τα πιο προτιμητέα μέσα ήταν τα αποτελεσματικότερα.

Όμως, όπως η ίδια η ψυχολογία της επικοινωνίας είχε ανακαλύψει στη δεκαετία του '50 και του '60, κανένα σαφές σχέδιο δεν προέκυψε όσον αφορά στις προτιμήσεις των

επισκεπτών για τα μέσα της Διερμηνείας. Ο καθένας φάνηκε να προτιμά κάποιο διαφορετικό μέσο και κάθε μέσο Διερμηνείας ήταν "το καλύτερο" για κάποιον.

Ίσως η σαφέστερη και σημαντικότερη θεωρητική ολοκλήρωση, που χρονολογείται πίσω, λίγο πολύ στα μέσα της δεκαετίας του '80, ήταν η εμπειρική πραγματοποίηση ότι υπάρχουν πολλοί τύποι επισκεπτών- αποδεκτών ΠΔ που μπορεί να επιθυμήσουν πολύ διαφορετικούς τύπους εμπειριών αναψυχής -μέσων.

Η αναζήτηση του καλύτερου μέσου στη δεκαετία του '70 απέτυχε, αλλά η αποτυχία της οδήγησε στο νέο παράδειγμα ότι όλα τα μέσα είναι σημαντικά επειδή τα ακροατήρια επιλέγουν μόνα τους (Ham, 2002a).

Στις αρχές της δεκαετίας του 80 το θεωρητικό υπόβαθρο της ΠΔ περιοριζόταν στις έξι αρχές του Freeman Tilden. Μέχρι σήμερα η ΠΔ έχει χαρακτηριστεί ως «μια εκπαιδευτική τεχνική» (Tilden, 1977), «μια επικοινωνιακή διαδικασία» (MacFarlane, 1987·Ham, 1992·Ham, 2004a·Jacobson, 2009), «ένα εργαλείο διαχείρισης» (Sharpe, 1982), «μια διαδικασία ενεργοποίησης και ενθάρρυνσης περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης» (Knudson et al. 2003). Σήμερα, η ΠΔ θεωρείται πλέον ευρέως ως κύριο συστατικό του τουριστικού προϊόντος, όπως επίσης ένα σημαντικό εργαλείο διαχείρισης. Η διερμηνευτική πρακτική χαρακτηρίζεται ως μια μορφή εκμάθησης, που υιοθετεί την παιδαγωγική αντίληψη μετάδοσης περιβαλλοντικής πληροφορίας, εμπνευσμένη και εμπλουτισμένη με στοιχεία της θεωρίας των επιστημών της φιλοσοφίας, ψυχολογίας, παιδαγωγικής, και κοινωνιολογίας. Στόχο έχει να συμβάλλει ανύψωση της εμπειρίας επίσκεψης σε μια προστατευόμενη περιοχή. Οι ωφέλειες της ΠΔ περιλαμβάνουν την ικανότητα εξύψωσης της περιβαλλοντικής γνώσης, συνειδητοποίησης και ευαισθητοποίησης, τον προσανατολισμό και καθοδήγηση των επισκεπτών στις εγκαταστάσεις και τα αξιοθέατα των πάρκων, μουσείων, βοτανικών, ζωολογικών κήπων, διευκόλυνση των διαδικασιών διαμόρφωσης της Περιβαλλοντικά Υπεύθυνης Συμπεριφοράς και αναβάθμιση της αναψυχής και ψυχαγωγίας των επισκεπτών (Arhcer και Wearing, 2003).

Ο Benton (2009) αξιολογώντας το περιεχόμενο τόσο των βασικών βιβλίων αναφοράς της ΠΔ όσο και την αντίστοιχη εμπειρική έρευνα κατέταξε τέσσερις θεματικούς άξονες εστίασης των υπηρεσιών ή/και προγραμμάτων ΠΔ. Συγκεκριμένα, οι άξονες θεώρησης λειτουργούν συντελεστικά συνιστώντας ένα μοντέλο στόχων για την συνολική διαδικασία της ΠΔ. Το συγκεκριμένο μοντέλο αντανακλά ουσιαστικά την ιστορική εξέλιξη των στόχων της ΠΔ καθώς ωρίμαζε ως επιστημονικό πεδίο έρευνας. Για παράδειγμα ο πρώτος θεματικός άξονας εισήχθη ως στόχο στις αρχές του 1900, ο δεύτερος την δεκαετία του 1950, ο τρίτος στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και ο τέταρτος θεματικός άξονας την δεκαετία 1980. Η βιβλιογραφία που υποστηρίζει την θεώρηση του συγκεκριμένου μοντέλου θεματικών αξόνων παρουσιάζεται στον πίνακα 27.

Ειδικότερα, ο πρώτος θεματικός άξονας εστίασης, δηλαδή *η σύνδεση των επισκεπτών με τους φυσικούς ή/και πολιτιστικούς στόχους*, βασίζεται στον

σπερματικό στόχο της διερμηνείας όπως αναπτύχθηκε από την πρακτική της ξενάγησης στη φύση.

Πίνακας 27: Βιβλία αναφοράς και εμπειρικές μελέτες για τους 4 θεματικούς άξονες – στόχου ενός μοντέλο ανάπτυξης της περιβαλλοντικής διερμηνείας

Θεματικός Άξονας	Βιβλία Αναφοράς	Εμπειρικές Μελέτες
Σύνδεση Επισκεπτών με τους Φυσικούς ή/και Πολιτισμικούς Πόρους	Beck & Cable (2002a) Interpretation for the 21st Century Mills, E. (1920). Adventures of a nature guide Tilden, F. (1957). Interpreting our heritage	Anderson, D. (2003) Falk, J. H. & Dierking, L. D. (1997) Knapp, D. & Benton, G. M. (2004) Knapp, D. & Yang, L. (2002) Povey, K. D. & Rios, J. (2002) Wells, M. (2000)
Επιρροή Συμπεριφοράς Επισκέπτη	Knudson, D. M., Cable, T. T., & Beck, L. (1999). Interpretation of cultural and natural resources Machlis, G. E. & Field, D. R. (1992). On interpretation: Sociology for interpreters Manfredo, M. J. (Ed.). (1992). Influencing human behavior: Theory and application in recreation, tourism, and natural resources management Manning, R. E. (1999). Studies in outdoor Recreation (2nd ed.). Ward, C. W. & Wilkinson, A. E. (2006). Conducting meaningful interpretation	Ballantyne, R., Packer, J., & Beckmann, E. (1997) Dawson, D. (2003) Lackey, B. K. & Ham, S.H. (2003) Morgan, M., Absher, J., & Whipple, R. (2003) Porter, A. L., & Howard, J. L. (2002). Wallace, G. N. & Gaudry, C. J. (2002). Ward, C. W. & Roggenbuck, J (2003) Wiles, R. & Hall, T. E. (2005).
Προώθηση Περιβαλλοντικού Εγγραμματισμού (Environmental Literacy)	Brown, W. E. (1971). Islands of hope Ham, S. (1992). Environmental interpretation Larsen, D. (Ed.). (2003). Meaningful interpretation Mackintosh, B. (1986). Interpretation in the National Park Service Sharpe, G. W. (1982). Interpreting the Environment	Ernst, J. (2005) ·Hwang, Y., Kim, S., & Jeng, J. (2000) Knapp, D. (1996) Knapp, D. (2000) Knapp, D. & Benton, G. M. (2005) Knapp, D. & Volk, T. (1997) Leeming, F. C., Dwyer, W. O. Porter, B. E. & Cobem, M. K. (1993) McKoewn-Ice, R. & Dendinger, R. (2000) O'Brien, J. P. & Pease, J. L. (2004)
Προώθηση Τουριστικής Ανάπτυξης	Brochu, L. & Merriman, T. (2008). Personal interpretation Brochu, L. & Merriman, T. (2006). Certified interpretive guide training Merriman, T. & Brochu, L. (2005). Management of interpretive sites Uzzell, D. L. (Ed.). (1989). Heritage interpretation [vol.1]	Archer, D. & Wearing, S. (2003) Carr, A. (2004). Deutschlander, S. & Miller, L. J. (2003) Strange, C. & Kempa, M. (2003) Tubb, K. N. (2003) Zeppel, H. (2002)

Πηγή: Benton, 2009: 19

Ο πρωταρχικός στόχος για τους περιβαλλοντικούς διερμηνείς είναι να χρησιμοποιούν τις γνώσεις τους για την φύση, τον πολιτισμό, την ιστορία της περιοχής καθώς και τις επικοινωνιακές και καλλιτεχνικές τους δεξιότητες για να αναδείξουν αυτό που δεν είναι προφανές στα συναισθήματα, την διάννοια και το πνεύμα του κοινού.

Ο δεύτερος θεωρητικός άξονας εστίασης, **η μετάδοση και επιρροή της συμπεριφοράς των επισκεπτών των φυσικών ή/πολιτιστικών παρκων** βασίζεται στις κοινωνιολογικές και ψυχολογικές συνεισφορές κατά τη διαχείριση της αναψυχής σε φυσικούς ή/και πολιτιστικούς πόρους. Οι συγκεκριμένοι στόχοι ενός προγράμματος ΠΔ είναι η προώθηση θετικής εικόνας για τον φορέα διαχείρισης στο κοινό καθώς και η ενθάρρυνση και επιρροή της συμπεριφοράς του κοινού να υποστηρίξουν το έργο του φορέα διαχείρισης

Ο τρίτος θεματικός άξονας εστίασης είναι **η ενθάρρυνση του περιβαλλοντικού εγγραμματισμού** μέσω της αναζήτησης τρόπων εισαγωγής του κοινού στην οικολογική φιλοσοφία διατρέχοντας μιας σειράς επιπέδων συνειδητοποίησης, γνώσης, στάσεων, ικανοτήτων και κίνητρων για ανάλυση των υπεύθυνων δράσεων για μείωση των ανθρώπινων επιπτώσεων στο περιβάλλον (Knapp & Volk, 1997). Η αξία διαχωρισμού της ΠΕ με την ΠΔ είναι εξίσου σημαντική όσο και η αξία συνδυασμού και των δύο. Η παρουσία την λέξης περιβάλλον στον τίτλο των δυο από τα βασικότερα κείμενα αναφοράς (Ham, 1992·Sharpe, 1982) καθώς και αρκετά άρθρα στο περιοδικό *Journal of Interpretation Research* (Archer & Wearing, 2003·Cable & Cadden, 2006·Ernst, 2007;·Knapp & Benton 2005·Turek, 2006) συνιστούν σοβαρά ερρείσματα ώστε οι διερμηνευτικοί στόχοι που σχετίζονται με το περιβάλλον να ενσωματωθούν στο προτεινόμενο μοντέλο ΠΔ.

Ο τέταρτος θεματικός άξονας εστίασης, είναι **η προώθηση της τουριστικής ανάπτυξης** και εδράζεται στην ενίσχυση του τουριστικού ενδιαφέροντος και στην αναγκαιότητα συμπερίληψης της οικονομικής αξιολόγησης των υπηρεσιών ή/και προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας (Carver, Basman, & Lee, 2003). Οι κύριοι στόχοι του τέταρτου θεματικού άξονα εστίασης είναι η ορθολογική διαχείριση ταξιδιωτικών προορισμών οι οποίοι ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντα αναψυχής των επισκεπτών και την προώθηση της πράσινης κατανάλωσης ως μέσο βελτίωσης των οικονομικών ωφελειών του τουρισμού φύσης ή/και του πολιτιστικού τουρισμού.

Συνακόλουθα, ο Benton (2009) επιχείρησε να αξιολογήσει τους συγκεκριμένους θεματικούς άξονες όπως αυτοί δημιουργήθηκαν από την σύνθεση της βιβλιογραφικής επικόπησης (βιβλία αναφοράς και συμπεράσματα εμπερικών μελετών) σε τρία προστατευόμενα πολιτιστικά πάρκα. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Benton (2009: 15) η εστίαση έγινε σε πολιτιστικά πάρκα έτσι ώστε να διερευνηθεί η

δυνατότητα η «περιβαλλοντική» διάσταση που περιλαμβάνουν στα προγράμματα διερμηνείας.

Αναφορικά με τον σχεδιασμό και την εφαρμογή της συγκεκριμένης έρευνας η αξιολόγηση εστιάστηκε προς τρεις κατευθύνσεις έρευνας, δηλαδή την διερεύνηση (α) του περιεχομένου των προγραμμάτων ΠΔ, (β) των απόψεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων των τριών πάρκων (ημι-δομημένες συνεντεύξεις ανοικτού τύπου με 14 περιβαλλοντικούς διερμηνείς) και (γ) των επισκεπτών (ημι-δομημένες συνεντεύξεις, ανοικτού τύπου με 50 επισκέπτες τριάντα ημέρες μετά την επίσκεψη στο πάρκο) των συγκεκριμένων τριών προστατευόμενων πολιτιστικών πάρκων των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Απώτερος σκοπός ήταν να παρουσιαστεί ο τρόπος με τον οποίο «φιλτράρονται» οι συγκεκριμένοι θεματικοί άξονες στο σχεδιασμό και εφαρμογή της ΠΔ. Αξίζει να σημειωθεί ότι δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην ανάλυση των αξιολογήσεων των θεματικών αξόνων από τους επισκέπτες και λιγότερο στην αξιολόγηση των προγραμμάτων ΠΔ και των απόψεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων.

Υπό αυτό το πρίσμα δεδομένων, τα συμπεράσματα αυτής της αξιολόγησης κατέτειναν ότι μόνο ο πρώτος θεματικός άξονας είχε τελικά έκδηλη παρουσία, σε όλα τα προγράμματα και υπηρεσίες ΠΔ και υποσημειώθηκε από την πλειονότητα των επισκεπτών. Ο δεύτερος, τρίτος και τέταρτος θεματικός άξονας σύμφωνα με τον Benton (2009:26) είχαν αναιμική αναφορά ιδιαίτερα από τους επισκέπτες.

Το 2007, πενήντα χρόνια από τότε που ο Tilden εισήγαγε τις αρχές της περιβαλλοντικής διερμηνείας οι Wearing et al (2007) πραγματοποίησαν μια ενδεδειγμένη αξιολόγηση της έρευνας της περιβαλλοντικής διερμηνείας και την ομαδοποίησαν σε τέσσερις κύριους τομείς έρευνας:

1. **Έρευνα στην ΠΔ για μείωση των αρνητικών επιπτώσεων των επισκεπτών** – Η έρευνα σε αυτόν τον τομέα μπορεί να επικεντρωθεί στην γνωστική αντίδραση (μάθηση, αφομοίωση γνώσης ή επεξεργασία πληροφοριών) και στην συμπεριφοριστική αντίδραση (πράξεις ή απραξία του στοχευόμενου κοινού).
2. **Έρευνα στην ΠΔ για ενίσχυση της εμπειρίας και ικανοποίησης του κοινού** – Η έρευνα σε αυτόν τον τομέα μάλλον επικεντρώνεται στην αποτελεσματικότητα διάφορων στρατηγικών ΠΔ από τους φορείς διαχείρισης που θα βασίζονται στην ικανοποίηση των προσδοκιών του επισκέπτη. Ένα κοινό θέμα συζήτησης θα αφορά εάν η υψηλή ικανοποίηση απαραίτητως μεταφράζεται σε εμπειρία θετικής μάθησης (ΠΔ).
3. **Έρευνα στην ΠΔ για την ενθάρρυνση θετικών στάσεων απέναντι στην διατήρηση της φύσης** – Η έρευνα σε αυτό το πεδίο έχει επικεντρωθεί στην ικανότητα των προγραμμάτων ΠΔ να επηρεάσουν την υπάρχουσα προδιάθεση σχετικά με την διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος.
4. **Έρευνα στην ΠΔ για τη σύνδεση αποτελεσμάτων με τους συλλογικούς στόχους/στρατηγικές** – Η έρευνα σε αυτόν τον τομέα επικεντρώνεται στο πως η ΠΔ (και εκπαίδευση) καθορίζεται και χρησιμοποιείται σε συλλογικές στρατηγικές και σχεδιασμούς στις οικοτουριστικές ή/και προστατευόμενες περιοχές φυσικής

ή/και πολιτισμικής κληρονομιάς. Σε αυτό τον τομέα περιλαμβάνεται και η έρευνα στην ανάπτυξη των υπηρεσιών ΠΔ, βασισμένες σε μεθόδους αξιολόγησης οι οποίες σχετίζονται με τους στόχους και τις ανάγκες του φορέα διαχείρισης.

Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει πως η έρευνα της διερχόμενης μπορεί να ταξινομηθεί με βάση το ρόλο της επικαιροποιημένου μέχρι την ημερομηνία παράδοσης της παρούσας ερευνητικής μελέτης:

Πίνακας 28: Οι Τομείς Έρευνας στην ΠΔ

Τομέας Έρευνας	Επιλεγμένες Έρευνες
Έρευνα στη ΠΔ για μείωση των αρνητικών επιπτώσεων των επισκεπτών	Armstrong and Weiler (2003)· Hughes (1991)· Kuo (2002)· Hendee & Dawson, (2002)· Luck (2003)· Moscardo and Pearce (1997)· Moscardo (2002)· Hwang et al. (2005)· Lockwood et al., (2006)· Littlefair 2003· Buckley & Littlefair, 2007· Littlefair, 2004; Littlefair & Buckley, 2008·
Έρευνα στη ΠΔ για ενίσχυση της εμπειρίας και ικανοποίησης του κοινού	Weiler and Smith (2009)· Smith et al (2008)· Woods and Moscardo (2005)· Appleby (2005)· Armstrong and Weiler (2003)· Beaumont (2001)· Cole et al. (1997)· Howard (1999/2000)· Lackey and Ham (2003), Littlefair (2003)· Luck (2003)· Madin and Fenton (2004)· Moscardo et al. (1996)· Moscardo (2003)· Orams (1995)· Parkin and Morris (2005)· Parkin and Parkin (2001)· Reiling et al. (1988)· Roggenbuck and Williams (1991)· Stewart et al. (1998)· Winter et al. (2000).
Έρευνα στη ΠΔ για την ενθάρρυνση θετικών στάσεων απέναντι στην διατήρηση της φύσης	Weiler and Smith (2009)· Hughe et al. (2009)· Smith et al (2008)· Munro et al (2008)· Ham et al. (2008)· Powell & Ham, (2008)· Marion & Reid, (2007)· Littlefair, (2004)· Lackey & Ham, (2004)· Ham, (2004b)· Armstrong and Weiler (2003)· Ballantyne and Hughes (2003)· Lackey and Ham (2003)· Bass et al. (1989)· Chen et al. (1999)· Cole et al. (1997)· Evans (1999)· Heffernan (1998)· Hendricks et al. (2001)· Hughes and Morrison-Saunders (2005)· Kuo (2002)· Madin and Fenton (2004)· Mallick and Driessen (2003)· Moscardo (1999b)· Moscardo, Woods and Pearce (1997)· Orams (1995)· Orams (1997)· Papageorgiou (2001)· Pearce (2004)· Reiling et al. (1988)· Roggenbuck and Berrier (1982)· Roggenbuck and Williams (1991)· Ryan and Dewar (1995)· Smith-Jackson and Hall (2002)· Winter et al. (2000)· Roggenbuck & Berrier (1982), Oliver, Roggenbuck, & Watson (1985), Widner and Roggenbuck (2000)· Jacobi (2003)· Farmer et al 2007· Knapp 2006b· Knapp & Yang 2002· Sibthorp & Knapp 1998
Έρευνα στη ΠΔ για τη σύνδεση αποτελεσμάτων με τους συλλογικούς στόχους/στρατηγικές	Black & Weiler (2009)· Powel et al (2009)· Kohl (2007)· Kohl (2005)· Parkin and Parkin (2001)· Stoep and Gramman (1987)· Knapp & Volk 1997· Knapp & Barrie 1998· Knapp & Benton 2004
Άλλες έρευνες	Ballantyne and Uzzell (1999)· Bolwell (1996)· Ham (1986)· Moscardo (2003)· Moscardo (1995)· Staiff et al. (2002)· Taylor & Caldarelli (2004)· Taylor 2006· Taylor & Neill (2008)· Hinke 1976

Αναπροσαρμογή και επικαιροποίηση από Wearing et al 2007

Αρκετές μελέτες έχουν ερευνήσει την σημασία των εκπαιδευτικών και διερμηνευτικών μηνύματων με στόχο την μικρότερη επίδραση στην φυσική ισορροπία των προστατευόμενων φυσικών περιοχών (π.χ. Hendee & Dawson 2002·Lockwood et al. 2006) καθώς σε πολλές άλλες οικοτουριστικές οικοξεναγήσεις. Οι οικοξεναγοί μπορούν να συνεισφέρουν στην ικανοποίηση του κοινού που επισκέπτεται τις προστατευόμενες περιοχές (π.χ. Beedie, 2003) αλλά όπως υπογραμμίζεται από τον Kohl (2007: 342) εξακολουθούν να υπάρχουν λίγα δεδομένα τα οποία να δείχνουν ότι συνεισφέρουν και σημαντικά στην διατήρηση αυτών των περιοχών. Μεγάλος όγκος μελετών (βλ. παραπάνω πίνακα) έχουν εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς μπορούν να αλλάξουν τις στάσεις των οικοτουριστών ή τις προθέσεις τους (π.χ. Littlefair, 2004·Marion & Reid, 2007). Ωστόσο πολύ λίγες έρευνες έχουν αξιολογήσει την επίδραση της ΠΔ στην επιρροή της πραγματικής συμπεριφοράς (Munro et al 2008) και ακόμα πιο λίγες στην μακροπρόθεση επιρροή της (Farmer et al 2007·Knapp 2006·Knapp & Yang 2002·Sibthorp & Knapp 1998). Ερευνητές όπως οι Roggenbuck & Berrier (1982), Oliver, Roggenbuck, & Watson (1985), Widner and Roggenbuck (2000), Jacobi (2003) και Munoz et al (2007,2008) εξέτασαν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ΠΔ σε προστατευόμενες φυσικές περιοχές με στόχο την αλλαγή συμπεριφοράς στους επισκέπτες. Η αποτελεσματικότητα της διερμηνείας από τους οικοξεναγούς έχει εξεταστεί σε αρκετές έρευνες όπως στον καταδυτικό τουρισμό (π.χ. Medio, et al 1997) καθώς και στον ορειβατικό τουρισμό σε υποτροπικά δάση (π.χ. Buckley & Littlefair, 2007· Littlefair, 2004; Littlefair & Buckley, 2008·Carolyn & Ralf 2008).

Ωστόσο, με βάση την παραπάνω ανάλυση επισκόπησης οι τομείς έρευνας είναι κυρίως προσανατολισμένες με γνώμονα την αξιολόγηση των προγραμμάτων ΠΔ σύμφωνα με τις ανάγκες, τις επιθυμίες, και απόψεις είτε των επισκεπτών είτε των φορέων διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών. Παράλληλα, εξαιρετικά λίγες είναι οι έρευνες που έχουν γίνει σύμφωνα με τις απόψεις και στάσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων και των φορέων διαχείρισης. Πιο συγκεκριμένα παρατηρείται μικρός αριθμός ερευνών στην διερεύνηση των πεποιθήσεων (των πιστεύω) των περιβαλλοντικών διερμηνέων ή/και των οικοξεναγών για την εφαρμογή της ΠΔ (Hinlle 1976·Taylor & Caldarelli 2004·Taylor 2006·Taylor & Neil 2008).

Η φιλοσοφία της ΠΔ υπογραμμίζει ότι οποιοσδήποτε σκεπτόμενος περιβαλλοντικός διερμηνέας γνωρίζει ότι οι πεποιθήσεις του αποτελούν ταυτόχρονα ένα ισχυρό κίνητρο προώθησης αλλά και ένα σημαντικό τροχοπέδη στην επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος της διερμηνείας (LaPage 2010). Συγκεκριμένα, κάθε περιβαλλοντικός διερμηνέας, όπως και κάθε άνθρωπος παρουσιάζει ένα σύμπλεγμα εκατοντάδων στάσεων, απόψεων και πιστεύω, που τον καθιστούν μοναδικό όπως το DNA του. Υπό αυτό το πρίσμα, οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς δεν μπορούν να αρνηθούν την αλήθεια των πιστεύω τους όπως ο ιατρός την πραγματικότητα της

επίδρασης placebo, ή οι πολιτικοί την πραγματικότητα της κοινής γνώμης (LaPage 2010).

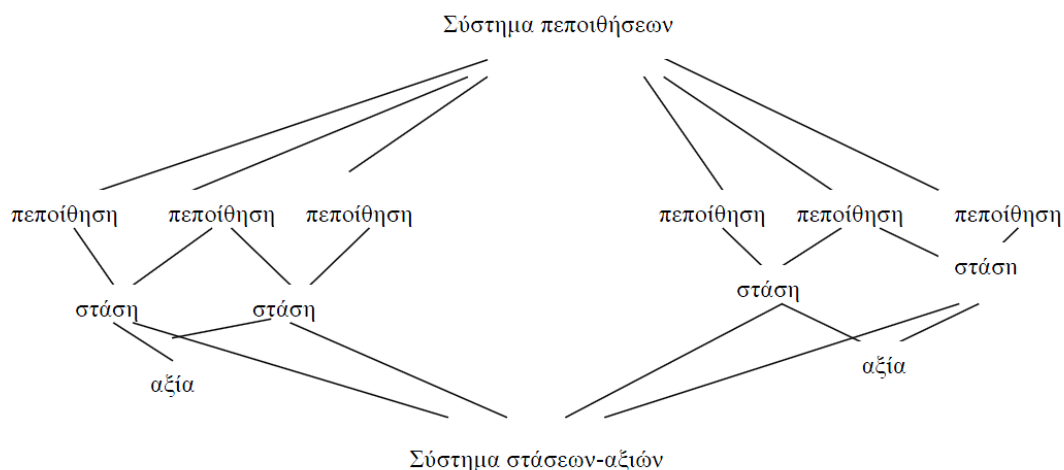
Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις και αναφορικά με την διαπίστωση του Mellon (2007) το να πιστεύουμε (κατανοούμε, θυμόμαστε, προσδοκούμε κλπ) είναι ένα είδος συμπεριφοράς. Αυτές οι συμπεριφορές χρειάζονται –αντί να προσφέρουν–εξήγηση. Προς επίρρωση αυτής της διαπίστωσης η Smoak (2007) σημειώνει ότι είναι κομβικής σημασίας η κατανόηση των πεποιθήσεων και του τρόπου με τον οποίο αυτές οι πεποιθήσεις υποστηρίζουν τις στάσεις και συμπεριφορές. Συγκεκριμένα θεωρεί πως η αποσαφήνιση τους μπορεί να συμβάλει καθοριστικά στην κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων όπως η προκατάληψη, η διάκριση, οι αλτρουστικές ή επιθετικές συμπεριφορές, η διαμόρφωση εντυπώσεων, η υπακοή στην ιεραρχία σε ένα φορέα διαχείρισης, η δυνατότητα και προθυμία προσέλκυσης διαπροσωπικής επικοινωνίας και συμμετοχικής λήψης αποφάσεων. Γενικότερα οι πεποιθήσεις θεωρούνται ο πρωτεύων τύπος κοινωνικής γνώσης.

Στα αμέσως επόμενα κεφάλαια παρουσιάζεται η βιβλιογραφία για την σημασία των πεποιθήσεων, παρουσιάζεται η σύνδεση τους με την περιβαλλοντική διερμηνεία και η προτεινόμενη - με βάση την βιβλιογραφία-μέθοδος διερεύνησης τους.

3 Πεποιθήσεις και Στάσεις

3.1 Εισαγωγή

Οι πεποιθήσεις, οι στάσεις και οι αξίες θεωρούνται παρόμοιες θεωρητικές δομές, οι οποίες οργανώνονται μαζί σε ένα μερικώς οργανωμένο γνωστικό σύστημα, με ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ τους, βάσει του οποίου ένα ενήλικο άτομο διαθέτει εκατοντάδες ή χιλιάδες πεποιθήσεις, ενώ έχει ένα μικρότερο αριθμό στάσεων και μόνο μερικές δωδεκάδες αξίες (Rokeach, 1976: 124). Ο Caduto (1985: 8) αναφέρεται στον Arbutnot (1977), ο οποίος υποστηρίζει ότι «η επιτυχία οποιονδήποτε πολιτικών αποφάσεων, εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ή ατομικών δράσεων για περιβαλλοντικά θέματα, μπορεί να εξαρτάται από το πόσο κατανοούμε τη σχέση ανάμεσα στα προσωπικά χαρακτηριστικά, τις στάσεις, τις περιβαλλοντικές αξίες, τις γνώσεις και τις συμπεριφορές». Προτείνει δε ένα μοντέλο οργάνωσης αυτών των δομών με βάση την προσέγγιση του Rokeach (1976) (εικόνα 16).

Εικόνα 16: Νοητικό μοντέλο οργάνωσης στάσεων – αξιών του Rokeach (1976)

Σύμφωνα με τον Bem (1970) οι πεποιθήσεις και οι στάσεις ενός ατόμου έχουν τις βάσεις τους πάνω σε τέσσερις ανθρώπινες δραστηριότητες: τη σκέψη, τα συναισθήματα, τη συμπεριφορά και την αλληλεπίδραση με τους άλλους. Παρακάτω θα αναφερθούμε στις ψυχολογικές αυτές δομές συνοπτικά, με εξαίρεση τις πεποιθήσεις στις οποίες θα κάνουμε εκτενέστερη αναφορά κυρίως επειδή έχουν διερευνηθεί λιγότερο στο χώρο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και διερμηνείας. **Είναι πράγματι γεγονός ότι οι πεποιθήσεις έχουν διερευνηθεί πολύ λιγότερο και τονίζεται η ανάγκη για εστίαση της έρευνας στον τομέα αυτό (Jurin & Fortner 2002).**

3.2 Πεποιθήσεις⁴⁷

Οι Argyris & Schon (1974/1989: 3) αναφερόμενοι στη δυσκολία να ενοποιηθούν με αποτελεσματικό τρόπο σκέψεις και πράξεις υπογραμμίζουν ότι αυτή η ενοποίηση "είναι ένα από τα κυρίαρχα και λιγότερο κατανοητά προβλήματα της εποχής μας". Ο Myers (2004: 81) υποστηρίζοντας το επιχείρημα των Argyris & Schon αναφέρει την ρήση του αμερικάνου δοκιμιογράφου Ralph Waldo Emerson, ο οποίος το 1841 είπε ότι "πρόγονος κάθε πράξης είναι η σκέψη", καθώς και την ρήση του Βρετανού Πρωθυπουργού Benjamin Disraeli : "Η σκέψη είναι παιδί της Πράξης".

Οι παραπάνω ρήσεις περιλαμβάνουν αυτό που αποδείχτηκε αργότερα σε διάφορες ερευνητικές μελέτες ότι οι πεποιθήσεις είναι στενά συνδεδεμένες με τις στάσεις και τις αξίες (Wood 2000). Οι πεποιθήσεις αναφέρονται στην πληροφορία, στη γνώση δηλαδή που έχει ένα άτομο για ένα πρόσωπο, ένα αντικείμενο ή ένα θέμα (Newhouse, 1990).

Ο Goodenough (1963) περιέγραψε τις πεποιθήσεις «ως οδηγούς για την εκτίμηση του μέλλοντικών συμπεριφορών, ή μέσα υποστήριξης των αποφάσεων ή σημείο αναφοράς από όπου αντλούνται στοιχεία για την εκφορά γνώμης σχετικά με την συμπεριφορά των άλλων» (ο.π.: 151 αναφορά από Taylor & Caldarelli 2004:454).

Σύμφωνα με τον Bem (1970 αναφορά από Τσαλίκη 2006:88), πεποίθηση είναι η αντίληψη που έχει ο άνθρωπος για τη σχέση δύο αντικειμένων μεταξύ τους ή για τη σχέση ενός αντικειμένου και ενός χαρακτηριστικού του και θεωρεί ότι πολλές από τις πεποιθήσεις μας, είτε οι απλές, είτε οι περισσότερο πολύπλοκες, είναι το προϊόν της άμεσης εμπειρίας. Ο ίδιος διακρίνει τις πεποιθήσεις σε δύο βασικά επίπεδα στα οποία αναγνωρίζει υποκατηγορίες. Τα δύο αυτά επίπεδα τα ονομάζει ως: πρωταρχικές πεποιθήσεις και πεποιθήσεις ανώτερης τάξης. Θεωρεί ότι τις πρωταρχικές μας πεποιθήσεις δεν τις συνειδητοποιούμε, παρά μόνο εάν αυτές παραβιαστούν. Τις πρωταρχικές πεποιθήσεις τις διακρίνει σε α) μηδενικές πεποιθήσεις που είναι τα μη συνειδητά αξιώματα πάνω στα οποία κτίζονται άλλες πεποιθήσεις, β) πεποιθήσεις πρώτης τάξης οι οποίες βασίζονται στην εμπειρία, γ) πρωταρχικές πεποιθήσεις που βασίζονται στις εξωτερικές πηγές, βασίζονται δηλαδή σε κάτι που μας έχουν πει άλλοι, δ) γενικεύσεις και στερεότυπα. Ως γενικεύσεις θεωρεί εκείνες τις πεποιθήσεις που δε βασίζονται στην εμπειρία, αλλά είναι

⁴⁷ Χρησιμοποιούμε τον όρο πεποίθηση για την απόδοση του αγγλικού όρου belief. Μια πιο αυστηρή μετάφραση θα ήταν η λέξη πίστη. Αποφύγαμε τον όρο αυτό εξαιτίας θρησκευτικών συμπαράδηλώσεων του στα ελληνικά. Επίσης στα ελληνικά δεν συνηθίζεται να αναφερόμαστε στιςπίστεις μας, ή να χρησιμοποιούμε εκφράσεις όπως «η πίστη ότι...». Συνήθως μιλάμε για πεποιθήσεις ή τα πιστεύω μας. Αν και ο όρος πεποίθηση εμπεριέχει την έννοια της σταθερής πίστης ή βεβαιότητας στο παρόν κείμενο χρησιμοποιείται με πιο ουδέτερο τρόπο, ως συνώνυμο της πίστης. Σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα με το λεξικό του Μπαμπινιώτη (1998: 1388,1425) η λέξη πίστη σημαίνει μεταξύ άλλων, πεποίθηση.

γενικεύσεις και αφαιρέσεις από πολλές εμπειρίες μέσα στο χρόνο, προκύπτουν από πολλές καταστάσεις, αλλά το άτομο συνεχίζει να τις συνδέει με την εμπειρία του. Όταν δε το άτομο αντιμετωπίσει τέτοιες γενικεύσεις ως να ήταν παγκόσμια αληθείς τότε τις ονομάζει στερεότυπα. Θεωρεί ότι συχνά τα στερεότυπα δεν βασίζονται σε έγκυρη εμπειρία αλλά σε φήμες, ή φτιάχνονται για να ορθολογικοποιήσουν τις προκαταλήψεις μας. Σχετικά με τις πεποιθήσεις ανώτερης τάξης υποστηρίζει ότι, αυτές εκφράζονται, όταν κατά τη διάρκεια της ζωής μας αρχίζουμε και αναρωτιόμαστε κατά πόσο αυτά που πιστεύαμε στη παιδική μας ηλικία ισχύουν ή όχι. Αρχίζουμε δηλαδή ξεκάθαρα και συνειδητά να αμφισβητούμε την αξιοπιστία μίας πηγής. Επομένως, φαίνεται ότι τέτοιες πεποιθήσεις διακρίνονται από μεγαλύτερη διαφοροποίηση και επεξεργασία και εμπεριέχουν συνειδητή και επαγωγική λογική (McGuire, 1969, Bem, 1970).

Ο ίδιος (Bem, 1970) αναφέρεται στις αξιολογικές πεποιθήσεις ως τα γνωστικά συστατικά των στάσεων διότι μπορεί να μας εξυπηρετήσουν ως μία βάση για να δηλώσουμε τις προτιμήσεις μας, εάν κάτι μας αρέσει ή όχι. Τονίζει δε ότι οι πεποιθήσεις μας επηρεάζονται λιγότερο ή περισσότερο από την «κοινωνική μας ιστορία». Θεωρεί δε ότι ιδιαίτερα μεγάλη επιρροή στις πεποιθήσεις ασκούν οι άλλοι άνθρωποι, πολύ μεγαλύτερη από την επιρροή που μπορεί να ασκήσει η τηλεόραση (αναφορά από Τσαλίκη 2006:88).

Σύμφωνα με τη θεωρία του Rokeach (1973) οι άνθρωποι ζουν και δρουν στον κόσμο σύμφωνα με ένα οργανωμένο σύστημα πεποιθήσεων. Στο σύστημα αυτό συμπεριλαμβάνονται κεντρικά και περιφερειακά συστήματα πεποιθήσεων⁴⁸ οργανωμένα σε δέκα επίπεδα που αποτελούν ένα συνεχές. Επομένως όλες οι πεποιθήσεις δεν είναι ίσες. Όσο πιο κεντρική είναι μία πεποίθηση τόσο περισσότερες συνέπειες και επιρροές έχει για το υπόλοιπο σύστημα πεποιθήσεων, όσον αφορά στη διατήρησή τους ή τον σχηματισμό τους. Τα δέκα αυτά επίπεδα σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, ξεκινώντας από τα πιο κεντρικά προς τα πιο περιφερειακά, είναι τα εξής: 1) γνωστικό για τον εαυτό, 2) τελικά (terminal) συστήματα αξιών, 3) εργαλειικά συστήματα αξιών, 4) λειτουργικά συστήματα αξιών, 5) συστήματα στάσεων, 6) στάσεις, 7) γνωστικό για την προσωπική συμπεριφορά, 8) γνωστικό για τις σημαντικές στάσεις των άλλων, 9) γνωστικό για τις σημαντικές ανάγκες και τις αξίες των άλλων και 10) γνωστικό για τη συμπεριφορά μη κοινωνικών αντικειμένων (αναφορά από Τσαλίκη 2006: 89).

Οι Fishbein & Ajzen (1975) ορίζουν ως πεποίθηση την υποκειμενική πιθανότητα ότι ένα αντικείμενο στάσης έχει ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό γνώρισμα. Για παράδειγμα, ένας άνθρωπος πιστεύει ότι η άσκηση (αντικείμενο στάσης) μειώνει την πιθανότητα για καρδιακή προσβολή (το χαρακτηριστικό γνώρισμα). Το άτομο μπορεί

⁴⁸ Πεποιθήσεις σε σχέση με τη γνώση του εαυτού, για παράδειγμα «είμαι ένας ζεστός άνθρωπος» εντάσσονται στο κεντρικό σύστημα πεποιθήσεων, ενώ άλλες όπως «ο γρανίτης διαβρώνεται αργά», ανήκει στο πλέον περιφερειακό.

να έχει πολλές πεποιθήσεις αλλά μόνο ένας μικρός αριθμός μπορεί να επηρεάσει την εκάστοτε στάση. Αυτές τις ονομάζουν «προσβάσιμες». Σύμφωνα με τη θεωρία τους, οι αξιολογήσεις ή οι στάσεις των ανθρώπων προς ένα αντικείμενο καθορίζονται από τις υπάρχουσες και τις προσβάσιμες πεποιθήσεις για το αντικείμενο αυτό. Υποστηρίζουν ότι οι πεποιθήσεις είναι εκείνα τα προσβάσιμα στοιχεία στη μνήμη στα οποία βασίζονται οι στάσεις που καθοδηγούν τη συμπεριφορά και προσθέτουν ότι το είδος και ο αριθμός των πεποιθήσεων στις οποίες υπάρχει πρόσβαση, εξαρτάται από το κίνητρο και την ικανότητα που έχει το άτομο να επεξεργαστεί την πληροφορία τη σχετική με τη στάση στο δεδομένο πλαίσιο (Ajzen & Fishbein, 2001·Ajzen 2005).

Ο Siegel (1985) αναφέρεται στις πεποιθήσεις ως νοητικές εννοιολογικές κατασκευές που προκύπτουν μέσω εμπειριών οι οποίες συμπυκνώνονται και αφομοιώνονται στα γνωστικά σχήματα του ατόμου (ο.π. 351) τα οποία και κατευθύνουν την συμπεριφορά του (αναφορά από Taylor & Caldarelli 2004: 454).

Η έρευνα του Pratt (1998) σχετικά με τις πεποιθήσεις αναφέρει ότι αποτελούν το περισσότερο σταθερό και λιγότερο ανελαστικό σώμα απόψεων ενός ατόμου. Η έρευνα του επικεντρώθηκε σε εκπαιδευτές και συγκεκριμένα εκπαιδευτικούς ενήλικων ατόμων στα πλαίσια της δια-βίου εκπαίδευσης. Το έργο τους θεωρείται μια ακόμα σημαντική συμβολή στην θεωρία των πεποιθήσεων (Taylor & Caldarelli 2004:454). Σύμφωνα με την επισκόπηση του Taylor & Caldarelli (2004:454) ο Pratt (1988) αναφέρει τρεις τύπους συντελεστικών πεποιθήσεων. Ο πρώτος τύπος συνιστά τις **τακτικές και λειτουργικές πεποιθήσεις** των εκπαιδευτών. Δηλαδή, αναφέρεται στην διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι εκπαιδευτές τεκμηριώνουν το «πώς» και το «πότε» των δράσεων που αναλαμβάνουν προκειμένου να είναι αποτελεσματικοί στην εκπαίδευση του ακροατηρίου τους. Ο δεύτερος τύπος αναφέρεται στις **γνωστικές πεποιθήσεις** των εκπαιδευτών. Ο συγκεκριμένος τύπος εστιάζει στις πεποιθήσεις σχετικά με τις γνώσεις που απαιτούνται για την επιτυχή εφαρμογή της εκπαιδευτικής πρακτικής. Αυτή η διερεύνηση μπορεί να γίνει μέσω κυρίως αξιολόγησης από τους ίδιους του εκπαιδευτές της εκπαιδευτικής πρακτικής που ακολουθούν αλλά και του φορέα υποστήριξης τους. Ο τρίτος τύπος αναφέρεται στις **κανονιστικές πεποιθήσεις** των εκπαιδευτών. Ο συγκεκριμένος τύπος εστιάζει στην διερεύνηση των πεποιθήσεων των εκπαιδευτών σχετικά με τους ρόλους, ευθύνες και σχέσεις τόσο με το ακροατήριο(εκπαιδευόμενους) τους όσο και με τους εταίρους με τους οποίους συνεργάζονται. Η κατανόηση αυτών των πεποιθήσεων έχει να κάνει με το πώς αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους ως εκπαιδευτές και τις ευθύνες που σχετίζονται με αυτό το ρόλο. Δεδομένου ότι η ερευνητική μελέτη του Pratt επικεντρώθηκε στην διερεύνηση των πεποιθήσεων εκπαιδευτικών ενήλικων ατόμων θα μπορούσε κατ' επέκταση να υιοθετηθεί και να εμπλουτιστεί ώστε να εφαρμοστεί και στους περιβαλλοντικούς διεργητές.

Από όλους τους παραπάνω ορισμούς και χαρακτηριστικά των πεποιθήσεων διαφαίνονται τα κοινά τους χαρακτηριστικά: Συγκεκριμένα οι πεποιθήσεις συνιστούν

τις εναργέστερες εννοιολογικές κατασκευές των ανθρώπων. Αποτελούν τον καθρέφτη της αλήθειας και καθοδηγούν την συμπεριφορά. Λειτουργούν ως ένας πρισματικός φακός για την αξιολόγηση των σημερινών και μελλοντικών δράσεων. Η αξιολόγηση που διενεργείται από τις πεποιθήσεις αντικατοπτρίζεται στις πράξεις των ανθρώπων (ο.π.: 454).

3.3 Στάσεις

Η λέξη «στάση» είναι γνωστή ως όρος στην καθημερινή ζωή αλλά και ως ένας τεχνικός όρος των κοινωνικών επιστημών. Είναι ένας διεπιστημονικός όρος που γεφυρώνει τη ψυχολογία και την κοινωνιολογία. Από τη μια πλευρά οι στάσεις έχουν κοινωνικές αναφορές στις καταβολές και στην ανάπτυξή τους και βέβαια στο αντικείμενό τους, ενώ από την άλλη έχουν ταυτόχρονα ψυχολογικές αναφορές αφού ενυπάρχουν στο άτομο και είναι κομμάτι του ψυχολογικού του προφίλ. Για τον όρο αυτό έχουν διατυπωθεί διάφοροι ορισμοί, θεωρητικοί και λειτουργικοί, από τους ψυχολόγους και ιδιαίτερα από το χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας. Η συζήτηση για έναν όσο το δυνατόν πληρέστερο ορισμό του όρου συνεχίζεται και συχνά οι συγκρούσεις που αναδεικνύονται φαίνονται άλυτες μιας και αγγίζουν ζητήματα σχετικά με τη φύση του ανθρώπου για τα οποία έχουν διατυπωθεί διαφορετικές προσεγγίσεις (Jahoba and Warren 1966 αναφορά από Τσαλίκη 2006: 91).

Παρ' όλη την ποικιλία των ορισμών που έχουν διατυπωθεί φαίνεται να υπάρχει συμφωνία στο γεγονός ότι οι στάσεις, ως τα προϊόντα της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης, εκφράζουν τη διαρκή προδιάθεση η οποία υπάρχει σε ένα άτομο για απόκριση σε αντικείμενα, άτομα, ομάδες, καταστάσεις και φαινόμενα του κοινωνικού και ψυχολογικού περιβάλλοντος τα οποία σε αλληλεπίδραση με άλλες μεταβλητές, όπως για παράδειγμα τις κάθε φορά υπάρχουσες περιστάσεις, μπορούν να καθοδηγήσουν και να κατευθύνουν την ανοιχτή συμπεριφορά ενός ατόμου (Cardno, 1955, Shaw and Wright, 1967, Γεώργας, 1986 αναφορά από Τσαλίκη 2006: 91). Παρακάτω παραθέτουμε μια σειρά από ορισμούς για τον όρο «στάση» που συναντούμε στη βιβλιογραφία:

Ο Γεώργας (1986: 121, 122 αναφορά από Τσαλίκη 2006: 91) αντιμετωπίζει τον όρο ως *«την αντίληψη των κοινωνικών φαινομένων από τον άνθρωπο»* και τον τρόπο με τον οποίο αυτός *«βλέπει και προσαρμόζει τη συμπεριφορά του προς διάφορα φαινόμενα του ψυχολογικού και του κοινωνικού περιβάλλοντος»*. Στο ερμηνευτικό λεξικό ψυχολογικών όρων οι Χουντουμάδης και Πατεράκης (2008: 482) τον ορίζουν ως *«τις μαθημένες σταθερές προδιαθέσεις του ατόμου απέναντι σε άτομα, ομάδες αντικείμενα, ιδέες ή καταστάσεις οι οποίες διαμορφώνονται από τις εμπειρίες με το περιβάλλον και καθορίζουν τις αντιδράσεις του»*. Οι English και English (1958) στο λεξικό ψυχολογικών και ψυχαναλυτικών όρων διατυπώνουν ότι

στάση είναι εκείνη «η μόνιμη προδιάθεση με ένα συνεπή τρόπο για συμπεριφορά προς μια δεδομένη τάξη αντικειμένων». Ο Allport (1954: 45), ο οποίος βλέπει τη στάση ως εγρήγορση για δράση, την ορίζει ως εκείνη «τη νοητική και νευρική κατάσταση ετοιμότητας που έχει οργανωθεί μέσω της εμπειρίας και ασκεί μια άμεση ή δυναμική επιρροή πάνω στον τρόπο με τον οποίο το άτομο θα αποκριθεί προς όλα τα αντικείμενα και τις καταστάσεις με τα οποία σχετίζεται». Για τους Zimbardo, Ebbesen και Maslach (1977) οι στάσεις αποτελούν τον πυρήνα των αντιπαθειών και συμπαθειών για πρόσωπα ή καταστάσεις. Ο Bem (1970) δηλώνει ότι οι στάσεις εκφράζουν αυτό που μας αρέσει ή όχι, την έλξη ή την αποστροφή προς καταστάσεις, αντικείμενα, πρόσωπα, ομάδες ή άλλες ταυτοποιήσιμες πλευρές του περιβάλλοντός μας συμπεριλαμβανομένων και των αφηρημένων ιδεών και κοινωνικών πολιτικών. Ο Rokeach (1976), ο οποίος σημειώνει ότι μια στάση συνίσταται από τη συνάθροιση ορισμένων πεποιθήσεων, ορίζει τη στάση ως μια σχετικά διαρκή οργάνωση γύρω από ένα αντικείμενο ή κατάσταση, η οποία προδιαθέτει κάποιον να ανταποκριθεί με ένα συγκεκριμένο τρόπο.

Άλλοι ερευνητές τονίζουν κυρίως την αξιολογική διάσταση των στάσεων: Οι Krech et al (1962: 177) υποστηρίζουν ότι στάση είναι «ένα μόνιμο σύστημα θετικών ή αρνητικών αξιολογήσεων, συγκινησιακών συναισθημάτων και τάσεις για δράση υπέρ ή κατά ενός κοινωνικού αντικειμένου». Οι Anderson και Fishbein (1965) δίνουν στη στάση μια αξιολογική διάσταση λέγοντας ότι είναι το «άθροισμα της δύναμης των πεποιθήσεων για ένα αντικείμενο και η αξιολογική πλευρά αυτών των πεποιθήσεων». Ο Hungerford (1985) ορίζει τη στάση ως «μία περίπλοκη νοητική κατασκευή (αντίληψη) που αναδύεται από την ενσωμάτωση των συστημάτων πεποιθήσεων και αξιών ενός ατόμου». Οι Shaw και Wright (1967: 10) ορίζουν τη στάση ως «ένα σχετικά διαρκές σύστημα αξιολογικών και συναισθηματικών αντιδράσεων που βασίζεται και αντανακλά τις αξιολογικές έννοιες ή τις πεποιθήσεις που έχουν αποκτηθεί σχετικά με τα χαρακτηριστικά ενός κοινωνικού αντικειμένου ή μιας τάξης κοινωνικών αντικειμένων».

Σήμερα, περισσότερο αποδεκτός ορισμός για τον όρο «στάση» από τη σύγχρονη κοινωνική ψυχολογία είναι εκείνος που συμπεριλαμβάνει τρία συστατικά στοιχεία⁴⁹ (Γεώργας, 1986, Gray et al., 1985, Βοσνιάδου, 1999): α) το γνωστικό (cognitive), β) το συναισθηματικό (affective) και γ) την τάση ή πρόθεση για συμπεριφορά (conative). Ο Γεώργας (1986) περιγράφει τα τρία αυτά συστατικά στοιχεία, τα οποία παρουσιάζουμε συνοπτικά παρακάτω: Το πρώτο, το γνωστικό, σχετίζεται με τις γνωστικές λειτουργίες και διακρίνεται σε τρεις διαστάσεις: α) εκείνη που αναφέρεται στη δυνατότητα του ανθρώπου να αντιλαμβάνεται και να κατηγοριοποιεί ως ενιαία όμοια αντικείμενα και αφηρημένες έννοιες, β) την κεντρικότητα ή εγωκεντρικότητα, εκείνη τη διάσταση του γνωστικού στοιχείου,

⁴⁹ Οι Χουντουμάδης & Πατεράκη (2005: 482) αναφέρονται στις ίδες διαστάσεις μόνο που αντί για τρεις τις επιμερίζουν σε τέσσερις: την γνωστική (συνειδητή πεποίθηση), την συναισθηματική (συγκινητική χροιά), την αξιολογική (θετικό ή αρνητικό) και την βουλητική (πρόθεση για δράση).

που είναι στενά συνδεδεμένη με το εγώ του ατόμου. Εδώ συμπεριλαμβάνονται εκείνες οι στάσεις που είναι πιο κεντρικές και ουσιαστικές με αποτέλεσμα το άτομο να ταυτίζεται ολοκληρωτικά με αυτού του είδους τις στάσεις και να τις υπερασπίζεται με πάθος όταν αυτές αμφισβητούνται (π.χ. η στάση «είμαι άνδρας»), γ) την πολιτιστική διάσταση σύμφωνα με την οποία η ίδια γνωστική κατηγορία που αναφέρεται ως στάση πιθανό να ορίζεται διαφορετικά στις διάφορες κοινωνίες. Το δεύτερο, το συναισθηματικό, αφορά στο γεγονός ότι κάθε στάση μπορεί να προκαλεί στο άτομο διαφορετικά συναισθήματα, θετικά ή αρνητικά, ουδέτερα ή αντιθετικά. Υποθέτουν ότι η συναισθηματική διάσταση των στάσεων είναι αποτέλεσμα μάθησης και αποτελεί τόσο τη συνειδητοποίηση και την περιγραφή της συναισθηματικής κατάστασης από το ίδιο το άτομο, όσο και τη μέτρηση των αντιδράσεων του αυτόνομου νευρικού συστήματος. Το τρίτο, η συμπεριφορά, είναι η εκδήλωση με πράξεις εκείνου του στοιχείου το οποίο δηλώνεται στη στάση. Η έκφραση της διάστασης της συμπεριφοράς εξαρτάται από διάφορους παράγοντες όπως οι κανόνες συμπεριφοράς της κοινωνίας, οι συνήθειες του ατόμου, η ψυχολογική του διέγερση και οι συνθήκες του περιβάλλοντος. Εν κατακλείδι, το γνωστικό στοιχείο έχει να κάνει με τις πεποιθήσεις, τα γεγονότα, τις αρχές ή την κατανόηση, το συναισθηματικό με τη συγκίνηση, το συναίσθημα ή τη συγκινησιακή αξιολόγηση, ενώ το τρίτο στοιχείο με την τάση ή την πρόθεση για έκφραση συμπεριφοράς. Να σημειώσουμε εδώ ότι ορισμένοι ερευνητές καταγράφουν ως τέταρτο διακριτό στοιχείο των στάσεων τις κοινωνικές συνθήκες και επιδράσεις (Bem, 1970). Εκτιμούμε ότι αυτή η άποψη δε διαφέρει ιδιαίτερα από το τριμερές μοντέλο, αφού, όπως φάνηκε πιο πάνω στη συνοπτική παρουσίασή του, η κοινωνική διάσταση ενσωματώνεται στα τρία κύρια συστατικά στοιχεία ορισμού των στάσεων σε αυτό το μοντέλο.

Μολονότι ο παραπάνω ορισμός είναι ο περισσότερο αποδεκτός, ωστόσο δεν φαίνεται να υπάρχει συμφωνία ανάμεσα στους ψυχολόγους στο κατά πόσο θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνει και τα τρία συστατικά στοιχεία: το γνωστικό, το συναισθηματικό και την πρόθεση συμπεριφοράς. Οι απόψεις δίστανται σε εκείνες που υποστηρίζουν ότι και τα τρία αυτά στοιχεία είναι ισχυρά συνδεδεμένα, ώστε κάθε προσπάθεια για διάκριση είναι ατυχής και δεν έχει νόημα (Mc Guire, 1969: 157) και σε εκείνες που διατείνονται ότι τα τρία αυτά στοιχεία είναι διακριτά (Krech et al. 1962), ή τονίζουν περισσότερο το συναισθηματικό ή το αξιολογικό στοιχείο του όρου (Oscamp, 1977). Παράλληλα, ενώ κάποιοι συμφωνούν με την έμφαση που δίνεται στο συναισθηματικό στοιχείο συμπληρώνουν λέγοντας ότι το γνωστικό και εκείνο της πρόθεσης για συμπεριφορά είναι απαραίτητα για έναν πλήρη ορισμό της στάσης (Gray et al., 1985). Οι Shaw και Wright (1967), σχολιάζοντας τον ορισμό που δίνουν, τονίζουν ότι το συναισθηματικό στοιχείο στο οποίο αναφέρονται εμπεριέχει την αξιολογική διάσταση, ενώ δεν συμπεριλαμβάνουν καθόλου σε αυτό που εννοούν στάση τις τάσεις συμπεριφοράς θεωρώντας τις ως κάτι τελείως διαφορετικό. Τα τρία συστατικά στοιχεία των στάσεων όχι μόνο δεν τα θεωρούν ως τρία διακριτά στοιχεία του συστήματος που ονομάζεται στάση αλλά ως τρία διαφορετικά συστήματα από τα οποία μόνο ένα τιτλοφορείται ως στάση. Άλλοι

ερευνητές υποστηρίζουν μια περισσότερο επεξεργασμένη θέση λέγοντας ότι το γνωστικό και το συναισθηματικό στοιχείο θα συσχετίζονται σημαντικά με την πρόθεση συμπεριφοράς μόνο όταν τα ίδια είναι από τη φύση τους ομοιογενή και συσχετίζονται μεταξύ τους (Fishbein & Ajzen, 1975).

3.4 Αξίες

Ο όρος αξία αναφέρεται στην σχέση υποκειμένου-αντικειμένου και χαρακτηρίζει ιδιότητα του αντικειμένου που βιώνεται με ιδιαίτερη εκτίμηση από το άτομο. Γενικά οτιδήποτε αναγνωρίζεται ή θεωρείται σημαντικό και ωφέλιμο από ένα άτομο ή μια κοινωνία. Εδώ ανήκουν πράγματα, σχέσεις, σκέψεις και πράξεις που εκτιμώνται ως ωφέλιμα ή επιζήμια, δηλαδή ως έχοντα αξία ή απαξία. Το αξιολογικό σύστημα μιας κοινωνίας συνιστά μια ευρεία κλίμακα πρακτικών εκτιμήσεων και θεωρητικών δυνατοτήτων αξιολόγησης. Από το αξιολογικό σύστημα προκύπτουν βασικά μέτρα και κριτήρια προσανατολισμού και ενεργειών για την ανθρώπινη δράση και την κοινωνική συμβίωση, δηλαδή κανόνες οι οποίοι συμβάλλουν πάλι ως βάση για αξιολόγηση (αξιολογικά μέτρα) (Παραδόπουλος 2005:109-110) .

Οι αξίες έχουν καθοριστική συμμετοχή στο χαρακτήρα και την ποιότητα του εκάστοτε πολιτισμού. Οι αξίες καθοδηγούν την κοινωνική, πολιτική και θρησκευτική συμπεριφορά, επηρεάζοντας τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι παρουσιάζουν, αξιολογούν και συγκρίνουν τους εαυτούς τους με άλλους και τον τρόπο που εξηγούν τη συμπεριφορά τους ως καταναλωτές, επαγγελματίες, γονείς, κάτοικοι, επισκέπτες, διδάσκοντες ή διδασκόμενοι. Υπόκεινται όμως σε μια σταθερή διαδικασία μεταλλαγής (μετασχηματισμός αξιών). Π.χ. το ρεύμα που στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα έδωσε κεντρική θέση στο άτομο, αντιμετωπίστηκε ως αιτία αποξένωσης και άγχους αλλά θεωρήθηκε και από πολλούς ανθρώπους ως ευκαιρία για αυτό-καθοριζόμενο τρόπο ζωής και για εναλλακτικά πρότυπα ζωής (ο.π.:110) .

Στην Ψυχολογία οι αξίες ερευνώνται με επιστημονικές εμπειρικές μεθόδους. Από τις έρευνες αυτές προκύπτει π.χ. μια ιεραρχία αξιών, δηλαδή μια βαθμολογική σειρά αξιών από τις οποίες οι περιφερειακές εγκαταλείπονται περισσότερο απ' ό,τι οι κεντρικές. Δεν είναι δυνατό πάντως να αποφασιστεί αν οι αξίες αποκτώνται στην πορεία της ζωής μέσω ταύτισης με τις γονεϊκές μορφές, όπως υποστηρίζει η ψυχανάλυση ή αν υπάρχει μια απόλυτη γνώση των αξιών με την έννοια της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας (ο.π.:110). Εντούτοις, ο βαθμός επίγνωσης του αξιακού μας κώδικα και του τρόπου με τον οποίο αυτός συσχετίζεται με τις πράξεις μας ποικίλλει από άνθρωπο σε άνθρωπο (Knapp, 1999), από ελάχιστα (όταν ενεργούμε από συνήθεια, τυχαία κ.λπ.) έως πάρα πολύ (όταν ενεργούμε από επιλογή, με αυτογνωσία των βαθύτερων κινήτρων μας).

Έχουν δοθεί διάφοροι ορισμοί για τις αξίες. Σύμφωνα με τον Bronowski (1956) οι ατομικές αξίες είναι γνωστικές αναπαραστάσεις προσωπικών αναγκών που γίνονται

αποδεκτές από την κοινωνία. Θεσμικές αξίες είναι γνωστικές αναπαραστάσεις θεσμικών στόχων και απαιτήσεων που γίνονται αποδεκτές από την κοινωνία. Θεωρούνται οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος (αναφορά από Γεωργόπουλος 2002: 440). Έτσι, ο Bronowski (ο.π) λέει πως το πρόβλημα των αξιών ανακύπτει όταν οι άνθρωποι προσπαθούν να εναρμονίσουν την ανάγκη τους για κοινωνικότητα με την ανάγκη τους για ελευθερία. Δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα, ούτε αξίες, μέχρις ότου οι άνθρωποι προσπαθήσουν να ικανοποιήσουν και τις δύο αυτές ανάγκες (ο.π.: 440).

Οι Gray et al. (1985) υποστηρίζουν ότι η αξία είναι μία «εξαιρετικά συνοπτική, παγκόσμια κατασκευή». Οι Jones and Gerard (1967) ορίζουν την αξία ως την έκφραση της σχέσης ανάμεσα σε συναισθήματα και ιδιαίτερες γνωστικές κατηγορίες, π.χ. ο πόλεμος (γνωστική κατηγορία) είναι κακός (έκφραση συναισθήματος). Επίσης, ο Allport (1961) γράφει πως αξία είναι μία πεποίθηση βάσει της οποίας κάποιος δρα. Ο Rokeach (1973) ορίζει την αξία ως μόνιμη πεποίθηση πως ένας συγκεκριμένος τρόπος συμπεριφοράς είναι προτιμητέος έναντι κάποιου άλλου. Οι Raths et al (1966) περιγράφουν τις αξίες ως «πεποιθήσεις, στάσεις ή συναισθήματα για τα οποία ένα άτομο είναι υπερήφανο, δέχεται να το δηλώσει δημόσια, τα έχει επιλέξει ανάμεσα σε λες εναλλακτικές πεποιθήσεις, στάσεις ή συναισθήματα και έχει ενεργήσει σύμφωνα με αυτά επανειλημμένως». Ο Beck (1990) θεωρεί πως αξίες είναι εκείνα τα πράγματα (αντικείμενα, δραστηριότητες, εμπειρίες) τα οποία σε ισορροπία μεταξύ τους προωθούν την ανθρώπινη ευημερία. Οι Halstead και Taylor (1996) ορίζει τις αξίες ως αρχές, θεμελιώδεις πεποιθήσεις, ιδανικά, κανόνες ή στάσεις ζωής, οι οποίες δρουν ως γενικοί οδηγοί συμπεριφοράς ή ως σημεία αναφοράς στη λήψη αποφάσεων, στην αξιολόγηση πεποιθήσεων ή δράσης και είναι επιπλέον στενά συνδεδεμένες με την προσωπική ακεραιότητα και την ταυτότητα του ατόμου⁵⁰.

Ο Γεωργόπουλος (2002: 440) συμπυκνώνοντας τους διάφορους ορισμούς που έχουν κατά καιρούς δοθεί για τις αξίες λέει ότι «αξία είναι μια πεποίθηση, η οποία συνιστά ένα μονιμότερο, θεμελιώδη, πνευματικό προσανατολισμό (ατόμων ή ομάδων) και βάσει της οποίας οι άνθρωποι επιλέγουν κάποιους τρόπους συμπεριφοράς ή σκοπούς ζωής».

Ένας τρόπος ταξινόμησης των αξιών έχει ως εξής: οι τερματικές αξίες των σκοπών (terminal ή ends values) και οι εργαλειακές ή αξίες των μέσων (instrumental ή means values). Οι πρώτες αναφέρονται σε τελικές καταστάσεις της ύπαρξης τις οποίες αξίζει κάποιος να επιδιώξει (π.χ. ευτυχία ή σοφία). Οι δεύτερες αναφέρονται σε τρόπους συμπεριφοράς που είναι εργαλεία για την επίτευξη τέτοιων τελικών καταστάσεων (π.χ. η τιμιότητα, η υπευθυνότητα κ.λπ.). Σύμφωνα με αυτήν την κατηγοριοποίηση, η εκπαίδευση και η εργασία π.χ. δεν είναι αξίες, διότι δεν είναι ούτε τελικές καταστάσεις της ύπαρξης προς τις οποίες παλεύουν οι άνθρωποι ούτε φυσικά τρόποι συμπεριφοράς (Rokeach, 1979).

⁵⁰ Για μια γενικότερη συζήτηση πάνω στο θέμα της φύσης των αξιών, τους ορισμούς και τη διάκριση των αξιών από άλλες ίσως παρεμφερείς έννοιες βλ. Άχλης (1996) και Rokeach 2000.

Στο νοητικό μοντέλο οργάνωσης του Rokeach στο οποίο έχουμε αναφερθεί ήδη, οι αξίες είναι το ανώτερο επίπεδο στο οποίο οργανώνονται οι πεποιθήσεις και οι στάσεις. Ο ίδιος ο Rokeach (ο.π.) διακρίνει τις αξίες σε τελικές και σε εργαλειακές. Οι πρώτες αναφέρονται στις τερματικές αξίες των σκοπών δηλαδή στους απώτερους στόχους που ένα άτομο ή μια κοινωνία αξίζει να επιδιώξει (π.χ. η αξία της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ειρήνης). Οι δεύτερες αναφέρονται στα μέσα επίτευξης των σκοπών και των στόχων. Αναφέρονται δηλαδή σε τρόπους συμπεριφοράς που είναι εργαλεία για την επίτευξη τέτοιων τελικών καταστάσεων (π.χ. η τιμιότητα, η υπευθυνότητα κ.λπ.). Σύμφωνα με αυτήν την κατηγοριοποίηση, η εκπαίδευση και η εργασία π.χ. δεν είναι αξίες, διότι δεν είναι ούτε τελικές καταστάσεις της ύπαρξης προς τις οποίες παλεύουν οι άνθρωποι ούτε φυσικά τρόποι συμπεριφοράς (Rokeach, 1979). Συγκεκριμένα, καταγράφει μια λίστα από 18 εργαλειακές και 18 τελικές αξίες, καμία από τις οποίες δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί καθαρά περιβαλλοντική. Υπάρχουν όμως αξίες μέσα σε αυτή τη λίστα όπως η «ελευθερία», η «ασότητα», η «υπευθυνότητα», που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν περιβαλλοντικές. Η «υπευθυνότητα», για παράδειγμα, αναφέρεται από τους Borden & Francis (1978) ως ένα από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ανθρώπων που δείχνουν υψηλό περιβαλλοντικό ενδιαφέρον.

Οι Hungerford et al. (1988: 24-25), έχουν ορίσει μία λίστα στην οποία περιγράφεται μία σειρά από αξίες, που συνδέονται συχνά με τα περιβαλλοντικά θέματα:

- *αισθητικές*: αναφέρονται στην εκτίμηση του περιβάλλοντος μέσω των αισθήσεων
- *πολιτιστικές*: αναφέρονται στη διατήρηση και στη συνέχεια της κοινωνικής γνώσης, των πεποιθήσεων, των αξιών, των τεχνών, των εθίμων, κ.λ.π.
- *ηθικές*: αναφέρονται στις τωρινές και στις μελλοντικές ευθύνες, δικαιώματα, σωστά ή λάθη, πρέπει ή δεν πρέπει, που αφορούν στην αλληλεπίδραση ανθρώπου με άνθρωπο και ανθρώπου με το περιβάλλον
- *οικολογικές*: αναφέρονται στη διατήρηση της ακεραιότητας των φυσικών συστημάτων
- *οικονομικές*: αναφέρονται στην ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών με χρήματα
- *εκπαιδευτικές*: αναφέρονται στη συσσώρευση, στη χρήση και στην επικοινωνία της γνώσης
- *εγωκεντρικές*: αναφέρονται στην αυτοϊκανοποίηση και στην ολοκλήρωση. Μία αξία που προσανατολίζεται στο «εμένα»
- *υγείας*: αναφέρεται στη διατήρηση θετικών ανθρώπινων φυσιολογικών συνθηκών σε σχέση με το περιβάλλον
- *πολιτικές*: αναφέρονται στις δραστηριότητες, στις λειτουργίες και στις πολιτικές των κυβερνήσεων και των παραγόντων τους

- *αναψυχής*: αναφέρονται στη χρήση του περιβάλλοντος για δραστηριότητες αναψυχής
- *θρησκευτικές*: αναφέρονται σε συστήματα πεποιθήσεων που βασίζονται στην πίστη, στο δόγμα
- *επιστημονικές*: αναφέρονται σε εκείνα τα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την εμπειρική έρευνα
- *κοινωνικές*: αναφέρονται στην ανθρώπινη ενσυναίσθηση, συναισθήματα και καταστάσεις που μοιράζονται οι άνθρωποι, σε μια αλληλεπίδραση με τις ανθρώπινες συνθήκες.

Παρόμοια, ο Rolston (1988) διακρίνει δεκατέσσερις τύπους αξιών που θεωρεί ότι συνδέονται με το φυσικό περιβάλλον, αρκετές από τις οποίες είναι κοινές με αυτές που περιγράψαμε πιο πάνω. Τις αναφέρουμε συνοπτικά: επιβίωσης, οικονομικές, αναψυχής, επιστημονικές, αισθητικές, γενετικής ποικιλίας, ιστορικές, πολιτιστικές – συμβολικές, οικοδόμησης χαρακτήρα, ποικιλότητας – ενότητας, θρησκευτικές, σχετικές με το αυθόρμητο και την σταθερότητα, τη διαλεκτική και τη ζωή.

Ο Shalom Schwartz (1992) ανέπτυξε μια θεωρία σχετικά με την εσωτερική δομή των αξιών, την οποία και επιβεβαίωσε με εμπειρικά δεδομένα από περισσότερες από 40 χώρες. Οι Schwartz & Sagiv (1995), συνοψίζοντας την ερευνητική τους προσπάθεια αναφέρουν ότι οι σχετικές με τη θεωρία εμπειρικές αποδείξεις δείχνουν ότι (α) υπάρχουν 10 διαφορετικοί τύποι αξιών που αναγνωρίζονται διαπολιτισμικά και χρησιμεύουν για την έκφραση προτεραιοτήτων (β) οι αξίες αυτές σχηματίζουν ένα σύστημα συμβατών και συγκρουόμενων στοιχείων που μπορούν στις περισσότερες περιπτώσεις να τοποθετηθούν σε ένα συνεχές σύστημα. Δύο βασικές διαστάσεις στο σύστημα αξιών (τάση για αλλαγή - συντήρηση και υπέρβαση του εγώ - εγωκεντρισμός) είναι ουσιαστικά παγκόσμιες, (γ) 44 διαφορετικά νοηματοδοτημένες αξίες διαπιστώθηκαν διαπολιτισμικά. Αυτές μπορούν να χρησιμοποιηθούν για σύγκριση μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών (Schwartz & Sagiv 1995).

Οι δέκα διαφορετικοί τύποι αξιών που διαπιστώνει ο Schwartz (1992) είναι ο ηδονισμός (hedonism), η διέγερση (stimulation), η παράδοση (tradition), η ασφάλεια (security), η «αυτό-κατεύθυνση» (self-direction), η «παγκοσμιότητα» (universalism), η καλοσύνη (Benevolence), ο κομορμισμός (conformity), η δύναμη (power), και η επίτευξη στόχων (achievement). Σύμφωνα με τον Schwartz, αυτοί οι τύποι αξιών μπορούν να οργανωθούν σε μια κυκλική δομή δύο διαστάσεων με βάση τη θεωρητική ανάλυση για τις συμβατότητες και τις συγκρούσεις των αντίστοιχων κινητήριων στόχων (motivational goals). Με αυτόν τον τρόπο καθίσταται δυνατή η μορφοποίηση συγκεκριμένων ερευνητικών υποθέσεων σχετικά με τον τρόπο σύνδεσης των εξωτερικών μεταβλητών με τους τύπους αξιών.

Ο Schwartz (1992) διαπιστώνει τρεις κύριες συγκρούσεις σε αυτή τη δομή. Η πρώτη αφορά αξίες που αναφέρονται στην αυτονομία του ατόμου (διέγερση και «αυτό-

κατεύθυνση») με αξίες που αναφέρονται σε σταθερότητα, βεβαιότητα και κοινωνική ειρήνη (παράδοση, κομφορμισμός και ασφάλεια). Η δεύτερη αφορά την προώθηση των ατομικών επιδιώξεων (επίτευξη στόχων και δύναμη) απέναντι στην επιδίωξη του κοινού συμφέροντος (καλοσύνη και «παγκοσμιοτητα»). Η Τρίτη ενδογενής σύγκρουση αναφέρεται στην ικανοποίηση των επιθυμιών του ατόμου (Ηδονισμός) απέναντι σε αξίες που διαπνέονται από τον αυτοέλεγχο σκέψεων και συναισθημάτων και την αποδοχή εξωτερικών ορίων (παράδοση και κομφορμισμός).

Πολύς λόγος για τις αξίες γίνεται και στη βιβλιογραφία της ΠΕ και της ΕΑΑ (π.χ. Hungerford κ.ά. 1994), μιας και αυτές ειδικά οι μορφές εκπαίδευσης στηρίζονται σε αξίες όπως ο σεβασμός, η αλληλεγγύη, η ισότητα, η δικαιοσύνη κ.ά. Ειδικά στην εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη, είναι αδιανόητο να προσεγγίσουμε την ιδέα της αειφόρου ανάπτυξης με ουδέτερο τρόπο. Για παράδειγμα, όταν εξετάζουμε τα μοντέλα παραγωγής και κατανάλωσης δεν μπορούμε παρά να αναφερθούμε στις αξίες πάνω στις οποίες στηρίζονται τα μοντέλα αυτά. Η ίδια η διαφοροποίηση της αειφόρου από τη μη αειφόρο ανάπτυξη είναι φορτισμένη με αξίες (Σκούλλος 2008:143).

Εν κατακλείδι, οι αξίες αποτελούν σύνθετα μορφώματα μέσω των οποίων οι άνθρωποι επιδεικνύουν προτιμήσεις για συγκεκριμένους τρόπους ζωής και συνθήκες ύπαρξης. Παρά το σημαντικό αριθμό ερευνών για το θέμα τις τελευταίες δεκαετίες, φαίνεται ότι υπάρχουν ακόμα αρκετές διαφωνίες στην ερμηνεία και τη χρήση του όρου «αξίες» (Halstead, 1996), όπως και του όρων «στασεις» και «σπεοιθήσεις» όπως αναφέρθηκαν παραπάνω. Το γεγονός ότι υπάρχουν διάφοροι ορισμοί, καθένας εκ των οποίων δίνει έμφαση σε άλλο στοιχείο, αντανακλά τις διαφορές απόψεις που υπάρχουν για τη δομή των τριών όρων (Βοσνιάδου, 1999).

Μια παρεμφερής έννοια με την οποία τείνει να συγχέεται με την αξία είναι η στάση. Παρ' όλα αυτά οι αξίες είναι πιο κεντρικές έννοιες από τις στάσεις (Γεωργόπουλος 2002: 441). Για παράδειγμα αν θεωρούμε τη δημοκρατία ως αξία, τότε τείνουμε να έχουμε αρνητική στάση απέναντι σε ρατσιστικές ιδέες. Αν θεωρούμε πως η οικονομική ανισότητα είναι μια αρνητική αξία, τότε η στάση μας απέναντι σε οικονομικά μέτρα που την εντείνουν είναι αρνητική. Οι στάσεις αναφέρονται σε συγκεκριμένα αντικείμενα, γεγονότα, ανθρώπους, ενώ οι αξίες αναφέρονται σε πιο αφηρημένες έννοιες. Για παράδειγμα, αν κάποιος άνθρωπος υιοθετεί ως αξία την παγκόσμια ειρήνη, τότε πιθανότατα έχει θετική στάση απέναντι στη μείωση των εξοπλισμών, την κατάργηση των πυρηνικών όπλων, την οικονομική βοήθεια προς τις τριτοκοσμικές χώρες και τις διαπραγματεύσεις ανάμεσα στους εμπόλεμους, αρνητική δε στάση απέναντι σε πολιτικά κόμματα που προπαγανδίζουν ρατσιστικές ή εθνικιστικές ιδέες. Αν κάποιος άνθρωπος αποδέχεται ως υπέρτατη αξία για κάποια οικοσυστήματα την ακεραιότητα τους, τότε τείνει να έχει αρνητική στάση απέναντι σε κάθε είδους ανθρώπινη παρέμβαση σε αυτά τα οικοσυστήματα, όπως οικοπεδοποίηση, ξύλευση, βόσκηση, μετατροπή τους σε γεωργικές καλλιέργειες κ.λπ. (ο.π.:441).

Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει συνοπτικά την σύγκριση των εννοιών πεποιθήσεων, στάσεων και αξιών:

Πίνακας 29: Περιγραφή Δεδομένων, Πεποιθήσεων, Στάσεων και Αξιών (με χρήση παραδειγμάτων)

Τα Δεδομένα (Facts)	
Τα δεδομένα είναι πληροφορίες που αντιστοιχούν στην αντικειμενική πραγματικότητα. Ένα άτομο ενδέχεται να υποστηρίξει ότι κάτι είναι δεδομένο, όμως η αλήθεια της δήλωσης μπορεί να ελεγχθεί ώστε να καθοριστεί η ακρίβειά της.	Παραδείγματα: <i>Τα μήλα είναι κόκκινα (αυτό αποτελεί γεγονός, όμως τα μήλα ενδέχεται να είναι πράσινα ή κίτρινα...).</i> <i>Η καύση των ορυκτών καυσίμων απελευθερώνει CO₂.</i>
Οι Πεποιθήσεις (Beliefs)	
Πεποίθηση είναι η βεβαιότητα για την αλήθεια κάποιου φαινόμενου συνήθως βασισμένη στην κατ' επανάληψη εξέταση ποικίλων δεδομένων. Οι πεποιθήσεις μπορεί να αμφισβητηθούν όσον αφορά την ακρίβεια ή την αντίληψη των δεδομένων στα οποία στηρίζονται, ιδιαίτερα όταν κάποιες από τις συνθήκες αλλάζουν.	Παραδείγματα: <i>(Θεωρώ ότι...) οι εθελοντές μπορεί να βοηθήσουν σημαντικά τη δασοπροστασία.</i> <i>(Έχω την πεποίθηση ότι...) ο υπερπληθυσμός είναι η θεμελιώδης αιτία των περιβαλλοντικών προβλημάτων σε κάποιες αναπτυσσόμενες χώρες.</i> <i>(Πιστεύω ότι...) η ενασχόληση με το περιβάλλον είναι μια «μόδα» των ημερών μας.</i>
Οι Στάσεις (attitudes)	
Οι στάσεις προδιαθέτουν τα άτομα να αντιδρούν με συγκεκριμένο τρόπο (θετικά ή αρνητικά) σε ένα ερέθισμα. Έχουν τρεις διαστάσεις, τη συναισθηματική, τη γνωστική και τη συμπεριφορική. Η διαμόρφωσή τους στηρίζεται πρωτίστως στην αξιολόγηση (από το άτομο) του αντικειμένου της στάσης. Οι στάσεις δεν αντικατοπτρίζονται απαραίτητα στη συμπεριφορά. Δεν γίνονται αισθητές τόσο βαθιά όσο οι αξίες και ενδέχεται να αλλάξουν ως αποτέλεσμα μίας νέας εμπειρίας ή της μάθησης.	Παραδείγματα: <i>Δεν μου αρέσουν οι μεγάλες πόλεις γιατί έχουν πολύ θόρυβο.</i> <i>Είμαι υπέρ της ιδέας του εθελοντισμού για το περιβάλλον (αυτό δεν σημαίνει ότι ο ίδιος είμαι εθελοντής...).</i> <i>Ενοχλούμαι από το ρυθμό με τον οποίο αυξάνεται η αυθαίρετη και άναρχη δόμηση.</i>
Οι Αξίες (values)	
Οι αξίες μπορεί να είναι ιδέες, ενέργειες, καταστάσεις ή πράγματα που τα άτομα θεωρούν αξιόλογα, πολύτιμα. Είναι ως επί το πλείστον κοινωνικά μορφώματα αφού αναφέρονται σε ό,τι θεωρείται σημαντικό από μικρές ή μεγάλες ομάδες ατόμων ή μια κοινωνία στο σύνολό της. Περιγράφουν επίσης συγκεκριμένες πλευρές του χαρακτήρα που ανέκαθεν θεωρούνταν σπουδαίες (αρετές). Ως κεντρικό μόρφωμα της προσωπικότητας, οι αξίες ενδέχεται να καθορίσουν τις στάσεις και να επηρεάσουν τη συμπεριφορά.	Παραδείγματα: <i>Θεωρώ ύψιστη την αξία της ζωής για όλα τα έμβια όντα.</i> <i>Αξιολογώ την ειλικρίνεια ως ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά στην ανθρώπινη επικοινωνία.</i> <i>Θεωρώ σημαντικό να είμαι διάσημη και να με αναγνωρίζουν οπουδήποτε πηγαίνω.</i> <i>Το να είμαι χρήσιμος στους άλλους με κάνει να νιώθω καλά.</i> <i>Θεωρώ ότι η χρηματική αμοιβή πρέπει να αντικατοπτρίζει την παρεχόμενη εργασία</i>

Πηγή: Σκούλος (2008: 144) βασισμένο στους ορισμούς που δόθηκαν από Caduto 1985• Engleson & Yorker 1994• Hungerford κ.ά. 1994b• Knapp,1999• Βοσνιάδου, 1999• UNESCO, 2002)

3.5 Διάκριση πεποιθήσεων με άλλες έννοιες

Η θεώρηση μιας πεποίθησης και των στάσεων με βάση την παραπάνω ανάλυση φαίνεται κατανοητή. Εντούτοις, η μεταξύ τους σχέση της, αλλά και η σχέση της πεποίθησης με άλλα θεωρητικά κατασκευάσματα δεν είναι τόσο σαφής. Τα επόμενα κεφάλαια ασχολούνται με αυτή την αποσαφήνιση των εννοιών.

3.5.1 Πεποιθήσεις έναντι Αντίληψεων, Συμπερασμών, Κρίσεων

Οι έννοιες της αντίληψης, συμπερασμού, και της κρίσης χρησιμοποιούνται συχνά εναλλάξ στην κοινωνική ψυχολογική έρευνα. Με δεδομένο ότι σχετίζονται με τις πεποιθήσεις με διαφορετικούς τρόπους κρίνεται σκόπιμο να τις αναλύσουμε.

Με τον όρο **αντίληψη** «αναφερόμαστε στην νοητική λειτουργία με την οποία τα δεδομένα των αισθήσεων οργανώνονται σε ενότητες με νόημα και ερμηνεύονται με βάση τις προηγούμενες εμπειρίες του ατόμου. Στην κοινωνική ψυχολογία η αντίληψη του ατόμου αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται το ένα το άλλο. Στην αντίληψη των άλλων ατόμων συμβάλλουν μαζί με τις συνήθειες αντιληπτικές διεργασίες και άλλοι παράγοντες, όπως ο σχηματισμός εντυπώσεων, οι προκαταλήψεις και οι μηχανισμοί απόδοσης αιτιών» (Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 56).

Ο **συμπερασμός** «είναι μια λογική υπόθεση που βασίζεται σε στοιχεία που είναι πέρα από αυτά που παρατηρούνται άμεσα. Πρόκειται για μια λογική διαδικασία που ακολουθεί κανείς για να καταλήξει σε ένα συμπέρασμα βασιζόμενος σε ενδεικτικά στοιχεία ή πρότερες πεποιθήσεις και θεωρίες. Επίσης το συμπέρασμα αυτό καθ' αυτό είναι το αποτέλεσμα αυτής της διεργασίας» (Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 499).

Η **κρίση** «είναι μια νοητική διεργασία αξιολόγησης, διαμόρφωσης γνώμης και συναγωγής συμπερασμάτων. Πρόκειται ουσιαστικά για μια ψυχική λειτουργία σύγκρισης και εκτίμησης εναλλακτικών ιδεών ή προτάσεων με σκοπό την επιλογή μιας συγκεκριμένης ενέργειας. Η κρίση του ατόμου θεωρείται διαταραγμένη όταν η ενέργεια στην οποία καταλήγει βασίζεται σε παρορμητικές αποφάσεις και οδηγεί σε δυσπροσαρμοστική συμπεριφορά» (Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 318).

Οι πεποιθήσεις είναι εκτιμήσεις ότι ένα συμπέρασμα είναι σωστό. Ως τέτοιες, μπορεί να επηρεάζονται από τις αντιλήψεις και να έχουν επιπτώσεις στις κρίσεις (Wyer & Albarracín 2005: 276).

3.5.2 Πεποιθήσεις έναντι Γνώμης και Στάσης

Οι πεποιθήσεις, οι στάσεις και οι γνώμες είναι κεντρικές έννοιες στην θεωρία της κοινωνικής ψυχολογίας. Ωστόσο παρότι πολλοί ερευνητές έχουν επιχειρήσει να ορίσουν και διακρίνουν αυτές τις έννοιες εξακολουθεί και υπάρχει μια σύγχυση στον

τρόπο χρήση τους. Η «γνώμη» σύμφωνα με τους (Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 110) «είναι μια θέση ή κρίση η οποία εκφράζεται επιφυλακτικά και δεν έχει την βεβαιότητα που χαρακτηρίζει μια πεποίθηση ή την εννοιολογική ευρύτητα που χαρακτηρίζει μια στάση». Ο Peirce (1877) σημείωσε ότι οι άνθρωποι γνωρίζουμε γενικά πότε να κάνουμε μια ερώτηση και πότε να κρίνουμε. Υπογραμμίζει ότι υπάρχει πρακτική διαφορά μεταξύ των πεποιθήσεων και της αμφιβολίας σημειώνοντας ότι «οι πεποιθήσεις καθοδηγούν τις επιθυμίες και σχηματίζουν τις πράξεις μας» (ο.π.: 4) ενώ θεωρεί τις πεποιθήσεις «ως συνήθειες πράξεων». Βλέποντας τις ιστορικές πηγές της έννοιας, ο Allport (1967) όρισε τη στάση ως "μια πνευματική και ουδέτερη κατάσταση ετοιμότητας, οργανωμένης μέσω της εμπειρίας, ασκώντας μια κατευθυντήρια ή δυναμική επιρροή στην αντίδραση των ατόμων απέναντι σε αντικείμενα και καταστάσεις με τις οποίες συνδέονται" (ο.π.: 8). Η Richardson (1996) σημείωσε την έννοια των στάσεων ως προδιαθέσεις. Μάλιστα η διερεύνηση των επιρροών αυτών των προδιαθέσεων στη εκπαίδευση των εκπαιδευτικών ήταν και το κύριο ερευνητικό της ενδιαφέρον και για αρκετά χρόνια.

Ο Rokeach (1976) θεωρούσε τις πεποιθήσεις ως "επιρροές που γίνονται από έναν παρατηρητή σχετικά με τις υποβόσκουσες καταστάσεις προσδοκιών" (ο.π.: 2) και ως εκ τούτου κατέληξε στον εξής ορισμό: «μια πεποίθηση είναι μια οποιαδήποτε απλή πράξη, συνειδητή ή υποσυνείδητη, η οποία συνάγεται από τα λεγόμενα ή τις πράξεις του ατόμου, από την οποία μπορεί να προηγείται η φράση: "Πιστεύω ότι..." » (ο.π.: 113). Ο Rokeach (1976) συμφωνώντας ουσιαστικά με την άποψη του Peirce συνεχίζει και χαρακτηρίζει τις πεποιθήσεις ως περιγραφικές, αξιολογικές ή εντεταλμένες διαδικασίες και υπογραμμίζει ότι "όλες οι πεποιθήσεις αποτελούν προδιάθεση μιας πράξης" (ο.π.: 113). Η σύσταση αυτών των πεποιθήσεων σύμφωνα με τον Peirce είναι ένα γνωστικό, αποτελεσματικό και συμπεριφοριστικό συστατικό.

Ειδικότερα, κατά την ανάλυση των πεποιθήσεων, ο Rokeach έκανε τρεις υποθέσεις (ο.π.: 3):

- Δεν είναι όλες οι πεποιθήσεις το ίδιο σημαντικές, αλλά ποικίλουν ανάλογα με την κεντρικο-περιφερειακή διάσταση.
- Όσο πιο σημαντικές ή κεντρικές είναι οι πεποιθήσεις τόσο πιο πολύ θα αντισταθούν σε μια αλλαγή.
- Όσο πιο κεντρικές είναι οι πεποιθήσεις που άλλαξαν τόσο περισσότερο θα διαδοθεί ο αντίκτυπος στο υπόλοιπο σύστημα ιδεών.

Ο Rajares (1992) ανακεφαλαίωσε συνοψίζοντας σε μια απλή πρόταση ότι "οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές πεποιθήσεις διαφορετικής έντασης και περίπλοκων δεσμών που καθορίζουν τη σημασία τους" (ο.π.: 318).

Ενώ ο Rokeach (1976) όρισε τη στάση ως «μια σχετικώς διαρκή οργάνωση πεποιθήσεων γύρω από ένα αντικείμενο ή κατάσταση που προδιαθέτει κάποιον να αντιδράσει με έναν προτιμητέο τρόπο» (ο.π.: 112), ο Fishbein (1967) διαχώρισε τις στάσεις από τις πεποιθήσεις κάνοντας τόσο στενή την έκταση της έννοιας μέσω της

εφαρμογής της σε ένα αποτελεσματικό συστατικό. Συγκεκριμένα αναφέρει: *"Οι στάσεις είναι γνωστές προδιαθέσεις για την αντίδραση σε ένα αντικείμενο ή σύνολο αντικειμένων με έναν ευνοϊκό ή μη ευνοϊκό τρόπο. Οι πεποιθήσεις από την άλλη είναι υποθέσεις που αφορούν τη φύση αυτών των αντικειμένων και το είδος των πράξεων που θα έπρεπε να γίνουν βάσει αυτών"*(ο.π.: 257). Κατά την άποψή του, το γνωστικό συστατικό των πεποιθήσεων είχε να κάνει με το θέμα/ζήτημα ενώ η πρόθεση ή το ενεργό συστατικό των πεποιθήσεων αφορά τι θα έπρεπε να γίνει για αυτό το ζήτημα (ο.π.: 259). Ο Fishbein (1967) συνεχίζει να κάνει τη διάκριση μεταξύ των «πεποιθήσεων σε» ένα ζήτημα και των «πεποιθήσεων για» ένα ζήτημα. Η φράση «πεποιθήσεις σε ένα ζήτημα» έχει να κάνει με την ύπαρξη του ζητήματος, ενώ οι «πεποιθήσεις για ένα ζήτημα» αναφέρεται στην *"πιθανότητα να υπάρχει ή να μην υπάρχει μια συγκεκριμένη σχέση υπάρχει μεταξύ του αντικειμένου των πεποιθήσεων ζητήματος και των αντικειμένων κάποιου άλλου ζητήματος/θέματος/έννοιας/αξίας ή στόχου"* (ο.π.:259). Οι Wyer & Albarraccin (2005: 274) αναφέρουν ως επεξήγηση στην θεώρηση του Fishbein (1967) το εξής παράδειγμα: Μπορεί να πιστευω στο Θεό, ή στην αρχή της ελεύθερης ομιλίας. Επίσης μπορεί να πιστευω ότι ο Θεός δεν είναι παντοδύναμος, και ότι η ελεύθερη ομιλία εγγυάται από το σύνταγμα. Εντούτοις, μια πίστη στο Θεό είναι ισοδύναμη με την πίστη στην πρόταση ότι ο Θεός υπάρχει, και μια πίστη στην αρχή της ελεύθερης ομιλίας είναι ισοδύναμη με την πεποίθηση ότι η ελεύθερη ομιλία είναι επιθυμητή. Σε κάθε περίπτωση, επομένως, η πεποίθηση μπορεί να αντιληφθεί ως εκτίμηση της υποκειμενικής πιθανότητας, ή εναλλακτικά, της βεβαιότητας ότι μια πρόταση είναι αληθινή.

Ο Stephenson (1965) ασχολήθηκε με την ευρεία χρήση των όρων όπως «απόψεις», «στάσεις» και «πεποιθήσεις» και εστίασε την προσοχή στην ανάγκη επανακαθορισμού τους ώστε να συνυπολογίζονται διακριτά στις συντελεστικές λειτουργίες της συμπεριφοράς. Με αυτό το σκοπό παρείχε τους κανόνες για ένα μοντέλο μελέτης της στάσης ενός ατόμου πραγματοποιώντας της εξής περιγραφή: (Stephenson, 1965):

"Οι γνώμες είναι κρίσεις οι οποίες είναι ανοιχτές προς κάθε αμφισβήτηση ή αμφιβολία. – με τη λογική της επιστήμης είναι σύνθετες προτάσεις και όχι γεγονότα. Οι στάσεις εκφράζονται σύμφωνα με τις απόψεις και δεν είναι ούτε αληθείς ούτε ψευδείς: είναι τρόποι ή εργαλεία συμπεριφοράς στα οποία εμπλέκεται σε μεγάλο βαθμό η προσωπικότητα. Οι πεποιθήσεις είναι συστήματα που εμπλέκουν το εγώ. Η αλήθεια των πεποιθήσεων γίνεται αποδεκτή από ένα άτομο στα πλαίσια των ηθικών του αρχών, του αισθήματος εμπιστοσύνης του, της πίστης του, της ύπαρξης αποδείξεων ή εξαιτίας της αγωγής του. Οι πεποιθήσεις κατά βάση είναι δεσμεύσεις, που καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από πολιτισμικούς όρους" (ο.π.: 286).

Οι Baumeister & Bushman (2008: 226) αναφέρουν σχετικά με την διάκριση των πεποιθήσεων και στάσεων διακρίνοντας τις πεποιθήσεις ως *«τμήματα πληροφορίας για ένα γεγονός ή για μια άποψη»* και τις στάσεις ως *«γενικές αξιολογήσεις για ένα αντικείμενο ή για ένα θέμα»*. Για παράδειγμα, η θεώρηση ότι *«ο καιρός είναι*

συννεφιασμένος» είναι μια πεποίθηση. Αν *αρέσει σε κάποιον ή όχι ο συννεφιασμένος καιρός* είναι μια στάση. Λογικά σε μια επικοινωνιακή διαδικασία οι στάσεις εμπλέκονται στην διαδικασία επιλογής ενώ οι πεποιθήσεις εμπλέκονται στην διαδικασία εξήγησης. Ωστόσο, τόσο οι πεποιθήσεις όσο και οι στάσεις υπηρετούν διαπροσωπικές λειτουργίες στην επικοινωνία. Οι άνθρωποι έχουν ανάγκη να επηρεάζουν τις επιλογές των άλλων καθώς και να εξηγούν την θεώρηση τους στους άλλους.

Εν κατακλείδι, ο LaPage (2010: 26) αναφερόμενος στην διάκριση αυτών των τριών εννοιών αναφέρει ότι : *«Οι στάσεις εγείρονται, οι απόψεις υποστηρίζονται και οι πεποιθήσεις δοκιμάζονται»*. Και οι τρεις έννοιες φαίνεται να εμπλέκονται μεταξύ τους και πολλοί ερευνητές έχουν μελετήσει διάφορες πτυχές του φαινομένου και έδωσαν τους ορισμούς τους με κάποιες παραλλαγές. Αρκετοί έχουν επισημάνει τα συστήματα των πεποιθήσεων. Οι πεποιθήσεις εξελίσσονται μέσα στον χρόνο και μερικές είναι περισσότερο σημαντικές από άλλες και επομένως περισσότερο δύσκολο να αλλάξουν. Μπορεί να συνειδητοποιούμε ή όχι τις πεποιθήσεις μας. Μερικές πεποιθήσεις μπορεί να είναι δύσκολο να αποδειχθούν και να υπονοούνται από αυτά που λέμε ή κάνουμε. Έχουν ιδωθεί διαφορετικές πτυχές των πεποιθήσεων και μερικοί εύχονται να διατηρήσουν το συναισθηματικό συστατικό του όρου στάση, ενώ το γνωστικό και βουλευτικό συστατικό ορίζονται μέσα από τον όρο των πεποιθήσεων. Οι πεποιθήσεις δεν αποτελούν απαραίτητα γεγονότα, αλλά καταστάσεις που θεωρούμε ως αληθινές και αυτό υπονοεί συστήματα που εμπλέκουν τα εγώ (*εγωκεντρικότητα*) σε μεγάλο βαθμό.

Οι πεποιθήσεις παίζουν κεντρικό ρόλο στην ερμηνεία του περιβάλλοντος (LaPage, 2010: 24), και ο LaPage υπογραμμίζει: *"Η περιβαλλοντική διερμηνεία έχει να κάνει, σε ένα μέρος τουλάχιστον, με τον σχηματισμό των πεποιθήσεων, και αυτό σημαίνει ότι δεν έχει να κάνει απλώς με το τι μπορούμε να πιστεύουμε αλλά πώς θα το πιστέψουμε, η διερμηνεία είναι μια δραστηριότητα που έχει να κάνει, μεταξύ άλλων, με την τροποποίηση και τον σχηματισμό των συστημάτων των πεποιθήσεων"* (ο.π.: 24).

3.5.3 Σύγκριση Πεποιθήσεων και Γνώσης

Η «γνώση» σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο (2005) είναι *«η ασφαλής και αντίστοιχη προς την πραγματικότητα σύλληψη ενός πράγματος και των σχέσεων του προς το περιβάλλον»*. Με άλλα λόγια, η γνώση είναι η διαδικασία της αντίληψης και νόησης δηλαδή η συνολική νοητική διαδικασία (cognition) που οδηγεί στη σύλληψη της σχέσης ενός πράγματος με το περιβάλλον. Η απόκτηση γνώσεων οφείλεται στη λειτουργία των νοητικών ικανοτήτων ενός ατόμου (παρατήρηση – προσοχή, αντίληψη, μνήμη, κρίση, κτλ.) και την προσωπικότητά του. Με την επέκταση των γνώσεων παρατηρείται μια *δυναμική αναδιοργάνωση* στο σύνολο τους και όχι μόνο μια ποσοτική αύξηση. Η καινούργια γνώση αλλάζει συνήθως τη δομή της

προσωπικότητας σε ότι αφορά τις συναισθηματικές και νοητικές της πλευρές (ο.π.: 199).

Με βάση την παραπάνω συζήτηση για τις πεποιθήσεις και στάσεις διαφαίνεται ότι οι πεποιθήσεις αναφέρονται στη γνώση. Αυτό σημαίνει ότι οι πεποιθήσεις αφορούν την πιθανότητα η γνώση ενός ατόμου αναφορικά με ένα θέμα να είναι σωστή ή εναλλακτικά να έχει επιπτώσεις σε μια προηγούμενη ή μελλοντική κατάσταση. Επίσης, οι πεποιθήσεις μπορούν να αφορούν την πιθανότητα οι νέες πληροφορίες που λαμβάνει ένα άτομο για ένα θέμα να είναι αληθινές (Wyer & Albarracín 2005: 274). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι οι πεποιθήσεις αναφέρονται στην γνώση, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι οι πεποιθήσεις είναι μέρος της γνώσης και ως εκ τούτου αποθηκεύονται στην μνήμη ως τμήμα γνώσης. Αντίθετα, οι πεποιθήσεις μπορούν να θεωρηθούν ως εκτιμήσεις μια υποκειμενικής πιθανότητας για κάτι. Οι πεποιθήσεις υπολογίζονται αυτόματα στο υποσυνείδητο και όταν είναι απαραίτητες ανακαλούνται για να αποκριθούν σε ένα συγκεκριμένο σχετικό στόχο (π.χ. όταν το άτομο επικοινωνεί μια πληροφορία σε κάποιον άλλον ή όταν καλείται να λάβει μια συμπεριφοριστική απόφαση). Μόλις καταγραφεί η πεποίθηση, η συγκεκριμένη κρίση αποθηκεύεται στη ανθρώπινη μνήμη και κατά συνέπεια μπορεί να ανακληθεί και να χρησιμοποιηθεί για αντίστοιχες κρίσεις στο μέλλον (Για περισσότερες πληροφορίες δες Carlston, 1980· Higgins & Lurie, 1983· Lingle & Ostrom, 1979· Sherman, Ahlm, Berman, & Lynn, 1978).

Οι πεποιθήσεις είναι υποκειμενικές «γνώσεις» οι οποίες είναι αμφισβητήσιμες και διαφοροποιήσιμες, ενώ οι γνώσεις, με τη συνήθη έννοια του όρου, εμπεριέχουν το στοιχείο της αντικειμενικότητας και περιλαμβάνουν αποδεκτά κριτήρια για τον έλεγχο ή την επαλήθευσή τους. Ένα σύστημα πεποιθήσεων μπορεί να θεωρηθεί ως μια γνωστική δομή ενταγμένη σε κάποιο εννοιολογικό πλέγμα ή σχήμα. Οι πεποιθήσεις χαρακτηρίζονται από την δυναμική τους φύση. Καθώς το άτομο δέχεται νέες επιδράσεις από το περιβάλλον του και βιώνει νέες εμπειρίες, συγκρίνει αξιολογεί και αναδιαμορφώνει τις πεποιθήσεις του ανάλογα με τα γενικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του καθώς και το βαθμό αφοσίωσής του στις συγκεκριμένες πεποιθήσεις.

Η Richardson (1996) επεσήμανε ότι η γνώση ενέχει μια «αληθή συνθήκη». Η συνθήκη αυτή πραγματώνεται όταν μια κοινότητα ανθρώπων ομονοούν και συμφωνούν με την πρόταση ότι «μια συγκεκριμένη γνώση είναι η αληθής», και υπάρχουν αποδείξεις για να το ισχυρίζονται αυτό. Οι πεποιθήσεις από την άλλη πλευρά δεν απαιτούν μια αληθή συνθήκη (ο.π.: 104).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν υπάρχει σύμφωνια από όλους τους ερευνητές για την έκταση της διαφοράς μεταξύ γνώσης και πεποιθήσεων. Σύμφωνα με τον Fenstermacher (1994), η «γνώση» μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως όρος ομαδοποίησης. Οι Alexander et al (1991) δίνουν ένα παράδειγμα αυτού εισηγούμενοι ότι «η γνώση περιλαμβάνει όλα όσα ένα άτομο γνωρίζει ή πιστεύει ως αληθή είτε

επιβεβαιώνονται είτε όχι ως αληθή κατά κάποιον υποκειμενικό ή εξωτερικό τρόπο» (ο.π.: 317).

Παρόλο που η γνώση και οι πεποιθήσεις έχουν μελετηθεί ξεχωριστά μέσω των ποικίλων θεωρητικών πλαισίων είναι συχνά πολύ δύσκολο να διακρίνουμε τι εννοεί ένας ερευνητής με τον όρο γνώση και τι ένας άλλος ερευνητής με τον όρο πεποιθήσεις (Murphy & Mason, 2006, ο.π.: 319). Η γνώση και οι πεποιθήσεις συνδέονται στενά και προσφέρουν ένα φίλτρο μέσω του οποίου γίνονται αντιληπτες και ερμηνεύονται πληροφορίες, εμπειρίες και φαινόμενα (Nespor, 1987·Pajares, 1992). Οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς έρχονται σε επαφή με το κοινό στα κέντρα ενημέρωσης των προστατευόμενων περιοχών, έχοντας την δική τους προσωπική ιστορία, εκπαιδευτικό υπόβαθρο, εμπειρίες, και με ενημερωμένη ή απαρχαιωμένη γνώση σχετική με το αντικείμενο διερμηνείας. Το υπόβαθρο, η γνώση και οι πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων παίζουν σημαντικό ρόλο στη επικοινωνιακή αλληλεπίδραση με το ακροατήριο (αποδέκτες διερμηνείας) και επομένως είναι σημαντικό να συνειδητοποιούν τα παραπάνω θέματα που συζητήθηκαν και τις πιθανές συνέπειες στις οποίες μπορεί να οδηγήσουν.

3.6 Η θεωρία επιρροής των προσωπικών πεποιθήσεων κατά την περιβαλλοντική διερμηνεία

Σύμφωνα με τον LaPage (2010) *«αν υπήρχε μια θεωρία πεποιθήσεων στην περιβαλλοντική διερμηνεία θα υποστήριζε ότι ένα μήνυμα δεν πρέπει να είναι αληθοφανές αλλά θα πρέπει να μπορεί να συνδεθεί με τουλάχιστον μία από τις πεποιθήσεις του συστήματος πεποιθήσεων του κοινού ώστε να είναι σημαντικό για το ακροατήριο και να έχει περισσότερες πιθανότητες να διαρκέσει η επίδραση του» (ο.π.:18).* Αυτή η σύνδεση συμβαίνει, όπως υποστηρίζει ο Tilden στην τρίτη αρχή του, μόνο όταν η περιβαλλοντική διερμηνεία είναι μια πρόκληση για ευαισθητοποίηση.

Σύμφωνα με τον LaPage (2010:18-19) τα οφέλη της ενσωμάτωσης των πεποιθήσεων στα διερμηνευτικά μηνύματα γίνονται εμφανή με τουλάχιστον επτά τρόπους οι οποίοι είτε μεμονωμένα είτε συλλογικά ενισχύουν τις πιθανότητες το μήνυμα της παρουσίασης της ΠΔ να προσαρμοστεί επιτυχώς στο σύστημα πεποιθήσεων του αποδέκτη δηλαδή του κοινού. Επομένως η ενσωμάτωση των πεποιθήσεων:

- **Ευαισθητοποιεί:** Η ευαισθησία στις πεποιθήσεις ενεργοποιεί τον διερμηνέα για το ενδεχόμενο να αντιμετωπίσει αντίθετα συστήματα πεποιθήσεων ή τουλάχιστον να αναγνωρίσει τις ανθεκτικές αντίθετες πεποιθήσεις ώστε τελικά το μήνυμα της διερμηνείας να μπορέσει να ληφθεί αρχικά από τον δέκτη –το ακροατήριο/κοινό- και να υποβληθεί σε επεξεργασία. Όταν ο περιβαλλοντικός διερμηνέας εστιάζει στο σύστημα πεποιθήσεων του κοινού και όχι σε θέματα

οργάνωσης του προγράμματος ΠΔ και της δομής παρουσίασης τότε ουσιαστικά ξεκινά στέλνοντας ένα μήνυμα σεβασμού του συνομιλητή του.

- **Νομιμοποιεί:** Ο σεβασμός των πεποιθήσεων είναι ένα μήνυμα σεβασμού του δέκτη-ακροατηρίου. Οι πεποιθήσεις μας είναι σημαντικές για κάθε άνθρωπο. Ξεκινώντας την εισαγωγή των διερμηνευτικών σχολίων μας με μια απλή δήλωση όπως: «συζητάμε αυτό το συγκεκριμένο θέμα επειδή πιστεύουμε ότι είναι σημαντικό για όλους μας», παράγει τη στιγμιαία σημασία συσχέτισης η οποία και ουσιαστικά προσελκύει την προσοχή του κοινού.

- **Εξισώνει:** Οι πεποιθήσεις μας τοποθετούν σε ισότιμη θέση. Όλοι έχουμε πεποιθήσεις για οποιοδήποτε θέμα. Όταν αναγνωριστεί αυτό ως γεγονός αφαιρείται η απόσταση μεταξύ περιβαλλοντικού διερμηνέα και κοινού. Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας θεωρητικά γνωρίζει περισσότερα στοιχεία για το θέμα για το οποίο μιλά, (γεγονότα, θεωρίες, αριθμούς) αλλά στον τομέα των πεποιθήσεων βρισκόμαστε όλοι στο ίδιο επίπεδο.

- **Εκλογικεύει:** Θέτοντας τον τόνο της συζήτησης, οι πεποιθήσεις παρέχουν εκείνο το λογικό χώρο που επιτρέπει να ευοδωθεί η ευκαιρία περιβαλλοντικής διερμηνείας ή μια διερμηνευτική επικοινωνία της λογικής ακολουθίας από τις πεποιθήσεις στις πράξεις, στα προγράμματα, στις δράσεις πολιτικής και εν τέλει στους νόμους. Ο σεβασμός της ισχύος των πεποιθήσεων παρέχει εκείνο το πλαίσιο ώστε να «κλείσει» μια ομιλία ΠΔ με μια θετική υπόσχεση.

- **Οργανώνει:** Ο σεβασμός στην ποικιλία των πεποιθήσεων συμβάλει στην διασφάλιση της χρήσης κοινής γλώσσας επικοινωνίας. Για παράδειγμα αν θεωρεί κάποιος από το ακροατήριο ότι τα αρπακτικά ζώα έχουν σημαντικό ρόλο στο οικοσύστημα αλλά τα φοβάται τότε εκείνο που θα πρέπει να αντιμετωπιστεί σε πρώτη φάση είναι αυτός ο φόβος. Η προσαρμογή των σχετικών πληροφοριών για την σημασία των αρπακτικών στο οικοσύστημα θα ακολουθήσουν σε δεύτερο επίπεδο διότι έτσι θα είναι περισσότερο εύκολα αποδεκτά.

- **Ενεργοποιεί:** Οι πεποιθήσεις μας επιτρέπουν να εστιάσουμε στην ουσία ενός ζητήματος και να αναγάγουν το επίπεδο επικοινωνίας μεταξύ πομπού δέκτη σε επίπεδο ουσιαστικής αλληλεπίδρασης για τις εμπειρίες και συμπεριφορές σχετικά με αυτό το ζήτημα, συνθήκη απαραίτητη για την αποτελεσματικότητα της διερμηνείας. Μάλιστα σε τέτοιες περιπτώσεις το στοιχείο της πρόκλησης που επιδιώκει η ΠΔ επιτυγχάνεται σχεδόν αυτόματα, ιδιαίτερα σε αντικρουόμενες πεποιθήσεις.

- **Εκδημοκρατίζει:** Η ευαισθησία στην ποικιλία των πεποιθήσεων αποδεικνύει το σεβασμό του δικαιώματος οι άνθρωποι να έχουν τη ικανότητα να λαμβάνουν τεκμηριωμένες αποφάσεις. Όλοι έχουμε πάρει μια απόφαση η οποία είναι αληθής με βάση την εντύπωση και την διαθέσιμη πληροφορία που έχουμε για το συγκεκριμένο θέμα.

3.6.1 Μοντέλο πεποιθήσεων LaPage για την περιβαλλοντική διερμηνεία

Σύμφωνα με τον LaPage (2010: 26) οι επιστημονικά τεκμηριωμένες επαγγελματικές απόψεις καθοδηγούν τις αποφάσεις για επίλυση ή/και διαχείριση περιβαλλοντικών προβλημάτων. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η υποστήριξη διαχειριστικών μέτρων των προστατευόμενων φυσικών περιοχών, τα προγράμματα ΠΔ, καθώς και τα μηνύματα που μεταδίδονται στους επισκέπτες. Οι θετικές επιστήμες παραμένουν μια εξίσου σημαντική πηγή πληροφόρησης, η οποία όμως τίθεται σε δεύτερη προτεραιότητα στην συνεκτίμηση για την λήψη μιας απόφασης εν συγκρίσει με την δυνατότητα ερμηνείας των επιστημών και των καταστάσεων καθώς και των σχετικών εμπειριών για αυτές τις καταστάσεις (ο.π: 26).

Η ερμηνεία και οι σχετικές διαδικασίες που μεσολαβούν για την έκβαση των αποφάσεων ενός υπευθύνου διαχείρισης μιας προστατευόμενης φυσικής περιοχής είναι ένα μείγμα αντικειμενικής και υποκειμενικής γνώσης⁵¹. Η υιοθέτηση της ηθικής των πεποιθήσεων στην διερμηνεία είναι ουσιαστικά μια πράξη αναγνώρισης των πεποιθήσεων ως σημαντική δραστηριότητα στην προσέγγιση της πρακτικής εφαρμογής της ΠΔ στις προστατευόμενες περιοχές. Κατ' αυτό τον τρόπο, αναγνωρίζεται το γεγονός ότι οι πεποιθήσεις είναι σημαντικές για τους ανθρώπους και ιδιαίτερα για τον τρόπο θεώρησης του ίδιου του εαυτού τους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει *«Όταν ο διερμηνέας προσπαθεί να μεταδώσει μια ιδέα ή ένα μήνυμα, τότε το κοινό για να την αποδεχτεί χρειάζεται να γνωρίζει γιατί πιστεύει ο διερμηνέας σε αυτήν. Παράλληλα οι διερμηνείς χρειάζεται να γνωρίζουν τι πιστεύει το κοινό για την ίδια ιδέα ή μήνυμα»* (ο.π.28).

Η προτεινόμενη ηθική των πεποιθήσεων από τον LaPage (2010) υποστηρίζει ότι εάν κανείς σέβεται τις πεποιθήσεις του ακροατήριου του (δηλαδή το κοινό), τότε έχει μεγαλύτερες πιθανότητες το ακροατήριό του να σεβαστεί και τις πεποιθήσεις του διερμηνέα. Σε αυτό το πλαίσιο του αμοιβαίου σεβασμού είναι πιο εύκολο να βρεθεί κοινό σημείο συμφωνίας. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τον LaPage (2010) η θεώρηση της σημασίας των πεποιθήσεων για τη διερμηνεία αναγνωρίζει τον περιβαλλοντικό διερμηνέα τόσο σημαντικό όσο το μήνυμα που προσπαθεί να ερμηνεύσει. Συγκεκριμένα, ο διερμηνέας μπορεί να δημιουργήσει ή να αποσπάσει το μήνυμα. Το μήνυμα, το μέσο και το ακροατήριο (ο δέκτης) είναι τα διαφορετικά συστατικά που

---

⁵¹ Για παράδειγμα, στην περίπτωση της επαν-εισαγωγής λύκων στα δασικά οικοσυστήματα, η συμπεριφορά των λύκων έχει ερμηνευτεί ως εξαιρετικά έντονα φοβική έναντι των ανθρώπων και επομένως θεωρείται σημαντικά απίθανο να οδηγήσει σε περιστατικά επιθέσεων των λύκων στους ανθρώπους. Τα αποδεικτικά στοιχεία που συνηγορούν υπέρ της στήριξης αυτής της ερμηνείας της συμπεριφοράς των λύκων εκπορεύονται από το αρχείο καταγραφής συμβάντων στην εθνική υπηρεσία πάρκων και προστατευόμενων περιοχών των Η.Π.Α. Συγκεκριμένα σε περίοδο εκατό χρόνων δεν υπάρχει καταγεγραμμένη επίθεση σε ανθρώπους από υγιείς, άγριους λύκους ακόμα και την δεκαετία του 1930 όταν οι λύκοι υπήρχαν σε όλες τις δασικές περιοχές όλων των πολιτειών των Η.Π.Α. Ωστόσο, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι ένα τέτοιο δεδομένο δεν μπορεί να είναι σημαντικό και σχετικό με τα σημερινά δεδομένα όταν για παράδειγμα στην αμερικάνικη κοινωνία ιδιαίτερα παρουσιάζεται το φαινόμενο ένας στους 100 πολίτες να οπλοφορεί αλλά και οι πηγές τροφής των λύκων έχουν μειωθεί δραματικά (LaPage 2010.: 27)

συνιστούν τις πεποιθήσεις. Ως τέτοια συστατικά όλα μπορούν να συμβάλουν ή να εμποδίζουν την πράξη και τους στόχους της διερμηνείας (ο.π.: 28).

Πιθανές πηγές ασυμφωνίας μεταξύ των τεσσάρων συστατικών (πεποιθήσεις, μήνυμα, μέσο, κοινό) συνιστούν παράγοντες αναποτελεσματικότητας της διερμηνείας. Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας θα πρέπει να αναγνωρίζει αυτή την διαδικασία. Για παράδειγμα, σε ένα κέντρο ενημέρωσης για την διαχείριση και προστασία του πληθυσμού των λύκων σε μια προστατευόμενη δασική περιοχή, κατά την διάρκεια ενός προγράμματος περιβαλλοντικής διερμηνείας σε ένα γκρουπ επισκεπτών με διαφορετικά δημογραφικά χαρακτηριστικά (π.χ. ηλικία, φύλλο, μορφωτικό επίπεδο) ο περιβαλλοντικός διερμηνέας προσπαθεί να αντλήσει στοιχεία για να το κοινό χρησιμοποιώντας όχι μόνο γενικές ερωτήσεις, αλλά και ερωτήσεις που αφορούν τις στάσεις, απόψεις και πεποιθήσεις του κοινού για το θέμα διερμηνείας⁵². Η δήλωση των πεποιθήσεων είναι μια βαθιά δήλωση σεβασμού των απόψεων των ανθρώπων και τις ποικιλίας των απόψεων τους. Ένα διερμηνευτικό μήνυμα που ξεκινά χρησιμοποιώντας πεποιθήσεις και όχι δεδομένα μπορεί να αποφύγει συγκρούσεις που βασίζονται σε φράσεις όπως «τα δικά σου δεδομένα δεν συμφωνούν με τα δικά μου» (ο.π.: 29).

Η έμφαση στις πεποιθήσεις ως προσέγγιση της ΠΔ που προτείνει ο LaPage (2010) δεν είναι απλά μια εις βάθος εφαρμογή της υπάρχουσας θεμελιωμένης διαδικασίας της ΠΔ ούτε όμως και ένα επιπρόσθετο βήμα σε αυτή τη διαδικασία. Όπως χαρακτηριστικά υπογραμμίζει «*οι πεποιθήσεις διέπουν όλες τις αρχές του επαγγελματία περιβαλλοντικού διερμηνέα, δηλαδή τις αρχές της σχετικότητας, πρόκλησης, καλλιτεχνίας, πληροφορίας, εξειδίκευσης και τεχνολογίας*» (ο.π.29) όπως αυτές διατυπώθηκαν για πρώτη φορά από τον Tilden (1977). Αυτού του είδους η προσέγγιση προϋποθέτει από τον περιβαλλοντικό διερμηνέα να κάνει μια ενδοσκόπηση τόσο των δικών του πεποιθήσεων όσο και των πεποιθήσεων του φορέα διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών. Επαγωγικά μέσω αυτής της επίπονης διαδικασία αναπτύσσεται και η ευαισθησία για σεβασμό των πεποιθήσεων του κοινού (ο.π. 32).

Το προτεινόμενο μοντέλο από τον LaPage (2010) ουσιαστικά υπερβαίνει τις αρχές και τη διαδικασία της ΠΔ και στοχεύει να διερευνήσει τις πραγματικές ανθρώπινες διαστάσεις των συγκρουόμενων και συγκλινουσών πεποιθήσεων. Αυτή η διερεύνηση,

---

⁵² Αυτό ενδεχομένως οφείλεται στο ότι περιβαλλοντικός διερμηνέας μοιράζεται κοινές πεποιθήσεις με το κοινό σχετικά με του λύκους και την πρακτική επανεισαγωγής τους στην προστατευόμενη φυσική περιοχή. Επιπλέον στο ίδιο πρόγραμμα περιβαλλοντικής διερμηνείας οι πεποιθήσεις για την ανάγκη ύπαρξης και προστασίας αυτών των ζώων θα μπορούσε να επισκιαστεί από πεποιθήσεις που σχετίζονται με την αξιοπιστία των ατόμων που μετέρχονται τέτοιες διαχειριστικές πρακτικές (θέματα εμπιστοσύνης ειδικών) ή δημόσια ασφάλειας (η πεποίθηση ότι οι λύκοι είναι επικίνδυνα ζώα και μπορούν να συμβούν ατυχήματα με κατοικίδια ζώα ή ανθρώπους που βρίσκονται γειτονικά ή και μέσα στις προστατευόμενες περιοχές), επιδράσεις στα γειτονικά αγροκτήματα και την κτηνοτροφία (πεποίθηση για την ισότιμες επιπτώσεις τις επανεισαγωγής), και της ανθρώπινης μεταχείρισης αυτών των άγριων ζώων (πεποίθηση για την κατάλληλη μεταχείριση αυτών των ευαίσθητων ζώων).

ουσιαστικά θέτει τα θεμέλια για την διευκόλυνση της διαδικασίας της ΠΔ συμβάλλοντας καθοριστικά στην αναγνώριση, μείωση ή και ακόμα αφαίρεση των περιορισμών που εμποδίζουν την δυνατότητα να δεχτούμε τις ασύμφωνες απόψεις. Όπως αναφέρει ο LaPage (2010): *«Με την εστίαση στις πεποιθήσεις, επιδιώκουμε να συλλάβουμε την τεράστια δύναμη της πίστης, ενδεχομένως ακόμη και «να θεωρήσουμε το μέλλον μέσα σε αυτήν!»* Και, με την εστίαση στις πεποιθήσεις, μπορούμε να ανακαλύψουμε όχι μόνο τα εμπόδια, αλλά και το κοινό έδαφος όπου η διερμηνεία μπορεί να είναι αποτελεσματικότερη, να προσδιορίσουμε σαφώς τα αποτελέσματά της και, με αυτόν τον τρόπο, να μην είμαστε βλαπτικοί» (ο.π.: 28).

Διαφαίνεται λοιπόν στην θεώρηση του LaPage (2010: 34) η υιοθέτηση του βασικού αξιώματος της ιατρικής όπως αυτό περιγράφεται από την ρήση «μη βλάπτειν». Η ρήση αυτή χρησιμοποιείται ως κεντρικό ιδεολογικό στοιχείο, προσαρμοσμένο όμως στα πλαίσια και την θεωρία της ΠΔ Χρησιμοποιώντας την ευρεία έννοια αυτού του αξιώματος ο LaPage θεωρεί και υπογραμμίζει ότι η πιθανότητα να βλάψει κανείς το περιβάλλον –δηλαδή να κάνει «κακό»– απορρίπτοντας απερίσκεπτα τις πεποιθήσεις του συνομιλητή του είναι πολύ μεγάλη. Λαμβάνοντας υπόψη αυτόν τον κίνδυνο, θεωρεί ότι προκειμένου να επιτύχει ένα πρόγραμμα ΠΔ θα πρέπει το προτεινόμενο μοντέλο θεώρησης των πεποιθήσεων της φιλοσοφίας της ΠΔ να διέπεται από τρεις προϋποθέσεις:

- βασική κατανόηση των διαφορών μεταξύ στάσεων, απόψεων και πεποιθήσεων καθώς και την δυνατότητα εξέτασης της ασυμφωνίας των συγκρουόμενων πεποιθήσεων
- αμερόληπτη εκτίμηση και κατανομή των σημαντικότερων πεποιθήσεων που πλαισιώνουν τα μηνύματα της ΠΔ και
- παραδοχή ότι οι πεποιθήσεις που πλαισιώνουν τα μηνύματα της ΠΔ μπορεί να μην είναι πάντα σε συμφωνία με το μέσο διερμηνείας του μηνύματος.

Το μοντέλο αναγνωρίζει την ικανότητα επεξεργασίας δεδομένων τα οποία περιορίζονται από τις ατομικές πεποιθήσεις. Για να έχουν τα διερμηνευτικά μηνύματα ισχυρή επίδραση αναγκαία και ικανή συνθήκη αποτελεί η ταύτιση με τις πεποιθήσεις του ακροατή (LaPage 2010: 32). Για να μπορεί όμως να γίνουν σεβαστές και να ληφθούν υπόψη οι πεποιθήσεις του κοινού ο LaPage (2010: 17) θεωρεί ως απαραίτητη προϋπόθεση να προηγείται η εκτίμηση και αξιολόγηση της πολύπλοκης και μοναδικής φύσης των πεποιθήσεων των ίδιων των περιβαλλοντικών διερμηνέων: **«Αν δεν συνειδητοποιήσουμε [ως διερμηνείς] ότι οι προσωπικές μας πεποιθήσεις είναι μοναδικές όπως τα αποτυπώματα του DNA μας τότε πώς μπορούμε να είμαστε ευαίσθητοι με τις πεποιθήσεις των άλλων;»**. Ως εκ τούτου, για να είναι αποτελεσματικό ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα ΠΔ θα πρέπει να προηγηθεί πριν το σχεδιασμό του η διερεύνηση και αποσαφήνιση των πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων που θα το εφαρμόζουν (LaPage 2010).

3.7 Η εμπειρική έρευνα στις πεποιθήσεις και στάσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων

Ο Hinkle (1976) αναφέρει ότι τα προγράμματα που διενεργούνται στα κέντρα ενημέρωσης αντικατοπτρίζουν τα ενδιαφέροντα τις πεποιθήσεις και τις στάσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων. Χρησιμοποιώντας την μέθοδο Q πραγματοποίησε μια έρευνα σε 51 περιβαλλοντικούς διερμηνείς που εργάζονται σε προστατευόμενες φυσικές περιοχές στο νότιο τμήμα του Michigan των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής διερευνώντας τις υποκειμενικές τους πεποιθήσεις σχετικά με τον λειτουργία της ΠΔ. Συγκεκριμένα διαπίστωσε ότι οι απόψεις τους διακρίνονται σε τέσσερους τύπους κυρίαρχων πεποιθήσεων και κατά-συνέπεια σε τέσσερις τύπους περιβαλλοντικών διερμηνέων. Συγκεκριμένα σύμφωνα και την έρευνα του Hinkle (1976) οι κύριοι τύποι περιβαλλοντικών διερμηνέων είναι **οι νατουραλιστές, οι πραγματιστές, οι εκπαιδευτές και οι επαγγελματίες**. Αναλυτικότερα η περιγραφή των τεσσάρων τύπων περιγραφεται αναλυτικά ως εξής:

Α' Τύπος Περιβαλλοντικού Διερμηνέα: Οι Νατουραλιστές Διερμηνείς

Κύριες πεποιθήσεις που κατευθύνουν αυτούς τους Διερμηνείς:

Οι παρακάτω πεποιθήσεις για τον πρώτο τύπο ΠΔ προήλθαν από την ανάλυση των δηλώσεων των q-sorts των διερμηνέων στην ανάλυση του Hinkle (1976). Κάθε θεματικός άξονες υποστηρίζεται από τις σχετικές δηλώσεις.

Γενικές Πεποιθήσεις

- A. **Ολιστική προσέγγιση στην Διερμηνεία:** Αντίθεση με τις «ενημερωτικές» μεθόδους διερμηνείας
- B. **Πολύ-αισθητηριακή μάθηση:** Έμφαση την εμπλοκή όλων αισθήσεων του ατόμου στην εμπειρία της περιβαλλοντικής διερμηνείας.
- Γ. **Προσανατολισμός Διαμοιρασμού-Αλληλεπίδρασης:** Έκφραση ενδιαφέροντος για την εμπλοκή του ακροατηρίου στην ερμηνευτική διαδικασία. (ο.π. :34)

Με βάση αυτές τις κατευθυντήριες αξίες ο Hinkle (1976) περιέγραψε την στάση των νατουραλιστών περιβαλλοντικών διερμηνέων:

Περιγραφή των Νατουραλιστών Διερμηνέων:

Οι νατουραλιστές περιβαλλοντικοί διερμηνείς αναζητούν τρόπους να «φέρουν τη φύση ξανά στις ζωές» των επισκεπτών με τους οποίους έρχονται σε επαφή. Για αυτό το σκοπό θεωρούν ότι οι καλύτερες μέθοδοι διερμηνείας είναι εκείνες στις οποίες το κοινό συμμετέχει με όλες τις αισθήσεις του. Κατά αυτόν τον τρόπο, ο νατουραλιστής διερμηνέας θεωρεί ότι ο επισκέπτης «απορροφά» τα μηνύματα της περιβαλλοντικής διερμηνείας και συμμετέχει με όλο του είναι. Μέσω αυτής της διαδικασίας

εσωτερίκευσης⁵³, αποδέχεται τον φυσικό κόσμο που τον περιβάλλει έως ότου η φύση γίνει τμήμα της ψυχής του επισκέπτη. Οι νατουραλιστές διερμηνείς θεωρούν ότι ενώ η συνειδητοποίηση βασίζεται στα δεδομένα καθίσταται σημαντικότερη από τα δεδομένα ειδικά στις εκδρομές στο φύση. Η στάση του ανθρώπου για αυτήν την σχέση με τον φυσικό κόσμο είναι το πρώτιστο ενδιαφέρον του νατουραλιστή διερμηνέα. Ο επισκέπτης θα πρέπει να έχει την δυνατότητα να έρθει σε επαφή με την συνολική οντότητα του φυσικού κόσμου που τον περιβάλλει και όχι με μέρος αυτού. Παράλληλα, τα συναισθήματα που μεταδίδονται στον επισκέπτη αποτελούν επίσης κυρίαρχο ενδιαφέρον του νατουραλιστή διερμηνέα. Μάλιστα θεωρεί ότι εάν δεν αναπτυχθεί μια συναισθηματική σχέση με τον περιβάλλοντα χώρο ο σκοπός της διερμηνείας δεν έχει ολοκληρωθεί. Για τον νατουραλιστή υπάρχουν πολλές προσεγγίσεις για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο. Δραστηριότητες που περιλαμβάνουν την ανάπτυξη βιωματικών δραστηριοτήτων στην φύση είναι ένα πολύ καλός τρόπος για να γίνει κάτι τέτοιο. (ο.π.: 38)

Ο νατουραλιστής διερμηνέας αναγνωρίζει ότι οι άνθρωποι μαθαίνουν καλύτερα μέσω των αισθήσεων και ιδιαίτερα της αφής παρά μόνο της ακοής. Κατά συνέπεια, οι βιωματικές δραστηριότητες κατέχουν υψηλή θέση στις προτιμήσεις των νατουραλιστών διερμηνέων στοχεύουν στην αναζήτηση τρόπων να ενθαρρύνσης της συμμετοχής όλων των αισθήσεων στην κατά την ξενάγηση στην φύση. Για παράδειγμα διαδραστικές δραστηριότητες με ομοιώματα ζώων στα κέντρα ενημέρωσης, παρέχουν έναν σημαντικό τρόπο προσωπικής αλληλεπίδρασης με φυσικά αντικείμενα. (ο.π.: 39)

Οι νατουραλιστές αναζητούν τρόπους να αντικατοπτρίσουν μια βαθιά επιθυμία τους να εμπλέξουν όχι μόνο την ολότητα ενός ανθρώπου αλλά όλους τους ανθρώπους συνολικά. Η πεποίθησή τους αυτή υπογραμμίζει και το γεγονός ότι επιθυμούν το κέντρο ενημέρωσης να προσφέρει πρόσβαση σε όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως δημογραφικών χαρακτηριστικών. Συγκεκριμένα θεωρούν ότι το να περιορίζεις τα προγράμματα ΠΔ σε ανθρώπους που έχουν ενδιαφέρονται για τη φύση αποτελεί άρνηση να δοθεί η ευκαιρία σε κάποιον που είναι πραγματικά περιέργος για την φύση να εμπλακεί ποτέ σε μια τέτοια διαδικασία. Επίσης θεωρούν ότι ομάδες παιδιών ή ακόμα και νηπίων, μπορεί να έχουν μια ουσιαστική εμπειρία στην φύση μέσω μιας τέτοιας διαδικασίας. Ουσιαστικά φαίνεται ότι αποδέχονται αξιωματικά ότι η διερμηνεία μπορεί να μεταδίδει το συναίσθημα του ενθουσιασμού και της ψυχικής ανάταση σε μια εξωσχολική δραστηριότητα. (ο.π.: 39)

---

⁵³ Εσωτερίκευση: η αποδοχή και ενσωμάτωση των προτύπων ή δοξασιών άλλων ανθρώπων ή κοινωνιών από το άτομο. Η εσωτερίκευση αποτελεί βασική έννοια της θεωρίας του Freud σε ότι αφορά την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Η συνείδηση του παιδιού (το σούπερεγώ) διαμορφώνεται από τα ήθη της εσωτερικευμένης κοινωνίας, όπως αυτά απεικονίζονται από τις προσωπικές αξίες και τα πρότυπα των γονέων. Όπως υποστηρίζεται στο πλαίσιο αυτής της ψυχοδυναμικής χρήσης, η συνολική αποδοχή των δοξασιών και αξιών συνήθως ισχύει όταν η έννοια εφαρμόζεται γενικότερα. Εντούτοις, ορισμένες εκφρασθείσες στάσεις ή συμπεριφορές μπορεί να στηρίζονται σε κοινωνικές πιέσεις όπως η συμμόρφωση και ενέχουν το στοιχείο της υποταγής αντί της εσωτερίκευσης. (Jary, D. & Jary J. 2000: 535)

Μένοντας πιστοί στην φιλοσοφία της «καθολικής εμπλοκής όλων» οι νατουραλιστές διερμηνείς θεωρούν ότι οι εθελοντές διερμηνείς μπορούν να συνεισφέρουν ουσιαστικά στα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας στα κέντρα ενημέρωσης. Δεδομένου ότι τα περισσότερα κέντρα ενημέρωσης δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν λόγω υψηλού κόστους την ύπαρξη μόνιμου προσωπικού διερμηνέων, οι νατουραλιστές διερμηνείς περισσότερο από κάθε άλλο τύπο προσωπικότητας στην έρευνα του Hinkle (1976) θεωρούν ότι οι εθελοντές μπορούν να παρουσιάζουν ολοκληρωμένα προγράμματα διερμηνείας στις εκδρομές πεδίου. Πιθανώς για αυτήν την πεποίθηση των νατουραλιστών διερμηνέων να ευθύνεται η προσανατολιστική αρχή «όλοι μπορούν να εμπλακούν» που τους διακρίνει ή η τάση τους να μην επικεντρώνονται αποκλειστικά στην «ενημερωτική» προσέγγιση της διερμηνείας και να επιτρέπουν ακόμα και τους ανεκπαιδευτους διερμηνείς να έχουν ενεργό και σημαντικό ρόλο σε ένα πρόγραμμα εκπόνησης προγραμμάτων ΠΔ. (ο.π.: 40)

Ο Tilden (1977) θεωρεί ότι τα κέντρα ενημέρωσης θα πρέπει να είναι ανταγωνιστικά έτσι ώστε να εξασφαλίζουν υψηλά επίπεδα σχεδιασμού και απόδοσης. Οι νατουραλιστές, περισσότερο από οποιαδήποτε ομάδα, διαφωνούν με αυτήν την έννοια. Ίσως ο ανθρωποκεντρικός προσανατολισμός των νατουραλιστών να μην συμβάλει σε ένα πνεύμα ευγενούς άμιλλας αλλά η φιλοσοφία της «καθολικής συμμετοχής» ίσως έχει εξίσου σημαντικά συμβολή σε αυτό. (ο.π.: 40)

B Τύπος Περιβαλλοντικού Διερμηνέα- Οι πραγματιστές

Κύριες πεποιθήσεις που κατευθύνουν αυτούς τους Διερμηνείς:

- A. **Προσανατολισμός στα Δεδομένα:** Έμφαση στα αξιόπιστα δεδομένα ως σημαντικό κομμάτι της ερμηνευτικής διαδικασίας
- B. **Φιλοσοφικός Προσανατολισμός:** Έμφαση στην συνολική θεώρηση του φυσικού κόσμου.
- Γ. **Προσανατολισμός στην Πραγματικότητα:** Έμφαση στην πρακτική διάσταση των προγραμμάτων (αναφορικά με το περιεχόμενο και μεθόδους διερμηνείας) (ο.π.: 42)

Περιγραφή Πεποιθήσεων Πραγματιστών Διερμηνέων

Ο πραγματιστής-νατουραλιστής διερμηνέας θεωρεί πάνω από όλα ότι το κέντρο ενημέρωσης θα πρέπει να έχει ως απώτερο σκοπό την θεμελίωση στάσεων και φιλοσοφιών διατήρησης η οποίες εξασφαλίζουν ένα ποιοτικό περιβάλλον. Ο πραγματιστής πιστεύει ότι οι ενδεδειγμένες στάσεις και φιλοσοφίες εδράζονται στα θεμέλια της επιστημονικής πληροφορίας. Για την απόκτηση αυτής της πληροφορίας κύρια συμβολή κατά την άποψη τους έχει η ΠΔ. Η γνώση που αποκτάται δεν είναι πάντα προϊόν προφορικής ή γραπτής διερμηνείας αλλά απόρροια βιωματικών εμπειριών. Πιο συγκεκριμένα θεωρούν ότι η ανάγλυφη βιωματική εμπειρία είναι ίσως

η σημαντικότερη μέθοδος για την αφομοίωση της πληροφορίας από τα παιδιά. Ο πραγματιστής θεωρεί ότι η διερμηνεία δεν είναι απλά μάθηση, αλλά όπως ο Tilden (1977) υπογραμμίζει είναι αποκάλυψη. Η διαδικασία εσωτερίκευσης παραμένει σε ένα σταθερό πλαίσιο θεμελίωσης που προσφέρει η αξιόπιστη πραγματική πληροφορία. Σε αντίθεση με οποιοδήποτε άλλο τύπο διερμηνείας που προέκυψε από την μελέτη του Hinkle (1976) ο πραγματιστής διερμηνέας δίνει έμφαση στην φιλοσοφία της διατήρησης. Επιπλέον, περισσότερο από κάθε άλλο τύπο διερμηνείας ο πραγματιστής πιστεύει ότι τα κέντρα ενημέρωσης θα πρέπει να έχουν ως κύριο στόχο την ενθάρρυνση περιβαλλοντικών στάσεων και φιλοσοφίας ζωής η οποία όμως να βασίζεται σε δεδομένα και όχι στο συναίσθημα. Ο πραγματιστής διερμηνέας θεωρεί ότι η γνώση για την βιολογική αξία της φύσης έχει λιγότερη αξία χωρίς την ισάξια έμφαση στην αισθητική και φιλοσοφική της αξία. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει μια ολιστική προσέγγιση στην ΠΔ που υπερτερεί στην έμφαση από οποιοδήποτε άλλο τύπο ΠΔ (ο.π.: 46).

Ο πραγματιστής διερμηνέας εμφανίζεται επίσης σημαντικά ρεαλιστής. Δεν επιτρέπει πολλά από τα συναισθήματά του και τις προσωπικές προκαταλήψεις να επηρεάζουν τη λειτουργία του κέντρου ενημέρωσης. Η διερμηνεία, υπογραμμίζουν, είναι περισσότερο τέχνη παρά επιστήμη. Σύμφωνα με τους πραγματιστές, η αποτελεσματικότητα της περιβαλλοντικής διερμηνείας βασίζεται στην χρήση διαφορετικών μεθόδων παρουσίασης. Οι διαδραστικές δραστηριότητες με ομοιώματα ζώων στα κέντρα ενημέρωσης, παρέχουν είναι η αποτελεσματικότερη μέθοδος προσέγγισης ομάδων ακροατηρίου. (ο.π.47)

Παρόλο που οι πραγματιστές επιλέγουν να διαφωνούν με οποιαδήποτε προσπάθεια να περιορίζουν τους τύπους του ακροατηρίου που επισκέπτονται ένα κέντρο ενημέρωσης, συμφωνούν ότι τα κέντρα ενημέρωσης προστατευόμενων περιοχών έχουν ως κύρια μέριμνα την προβολή των προστατευόμενων περιοχών. Μαζί με τους άλλους τύπους περιβαλλοντικών διερμηνέων θεωρούν ότι τα κέντρα περιβαλλοντικής ενημέρωσης-ευαισθητοποίησης δεν θα πρέπει να διαφημίζουν οποιοδήποτε είδος δραστηριότητας στην φύση με τις οποίες ασχολούνται διάφοροι άνθρωποι που βρίσκονται κοντά στη φύση. Για τον πραγματιστή διερμηνέας οποιαδήποτε κέντρα ενημέρωσης της φύσης έχουν ως κύριο στόχο την προβολή της φύσης. Οποιαδήποτε χρήση τους ως προβολή της φύσης ως πεδίο συνάντησης για οποιαδήποτε δραστηριότητα στη φύση χωρίς περιορισμό μπορεί να αποβεί εξαιρετικά επικίνδυνο για την διατήρηση αυτών των περιοχών. (ο.π.: 47)

Ωστόσο, τα κέντρα ενημέρωσης είναι ουσιαστικά ένας κύριος φορέας υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας. Πάνω από όλα ο πραγματιστής διερμηνέας θεωρεί ότι ένα σύγχρονο κέντρο ενημέρωσης δεν έχει σημαντική επίδραση στην δημόσια εικόνα των προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας. Πιθανώς όμως να συμβαίνει το αντίθετο. Δηλαδή ένα ξύλινο περιβαλλοντικά φιλικό κέντρο ενημέρωσης ίσως να εμπνέει περισσότερη εμπιστοσύνη στα προγράμματα που προσφέρονται και το προσωπικό που τα υπηρετεί. Ο πραγματιστής διερμηνέας θεωρεί ότι ένα κέντρο ενημέρωσης θα πρέπει να επιτρέπει να προσφέρει έναντι αμοιβής τις υπηρεσίες

περιβαλλοντικής διερμηνείας με την εξαίρεση κάποιων ειδικών ομάδων πληθυσμών. Ουσιαστικά υπάρχει μια ισορροπία μεταξύ των θέσεων πραγματιστών και νατουραλιστών η οποία δεν παρατηρείται σε οποιοδήποτε άλλο τύπο περιβαλλοντικού διερμηνέα. (ο.π. 48)

Γ Τύπος Περιβαλλοντικού Διερμηνέα: Οι Εκπαιδευτές

Κύριες πεποιθήσεις που κατευθύνουν αυτούς τους Διερμηνείς:

Α. Προσανατολισμός στα Δεδομένα: Η Διερμηνεία είναι δομημένη με βάση τα αξιόπιστα δεδομένα. Η έμφαση στην δεδομένα είναι απαραίτητη.

Β. Προσανατολισμός στην Εκπαίδευση: Έμφαση στην διερμηνεία ως μια εκπαιδευτική διαδικασία και σε δηλώσεις που αναφέρουν τη φιλοσοφία της εκπαίδευσης.

Γ. Προσανατολισμός στις Στάσεις: Έμφαση στις δηλώσεις που σχετίζονται στην διαμόρφωση των περιβαλλοντικών στάσεων. Σημειώστε ότι κάποιες δηλώσεις σχετικά με τις στάσεις έρχονται σε αντίθεση με τον προσανατολισμό στα δεδομένα.

Δ. Προσανατολισμός στη Φιλοσοφία: Έμφαση στις δηλώσεις που υπογραμμίζει την περιβαλλοντική φιλοσοφία και τον ρόλο των κέντρων ενημέρωσης στην καθιέρωση τέτοιων φιλοσοφιών. (ο.π.: 50)

Περιγραφή των τύπου περιβαλλοντικού διερμηνέα – Οι εκπαιδευτές

Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας - εκπαιδευτής πιστεύει ότι τα δεδομένα και οι τεχνικές ερμηνείας είναι σημαντικές, και ταυτόχρονα υπογραμμίζει έντονα την αναγκαιότητα υποστήριξης τους από την εκπαίδευση και την φιλοσοφία της. Η αξιόπιστη πληροφορία με βάση τα δεδομένα, είναι ένα στοιχείο κομβικής σημασίας για τον εκπαιδευτή. Προς επίρρωση αυτής της διαπίστωσης συμφωνεί με τους άλλους τύπους περιβαλλοντικών διερμηνέων αναφορικά με την άποψη ότι δεν μπορεί κανείς να είναι περιβαλλοντικά ενήμερος αν δεν μπορεί προηγουμένως να τεκμηριώσει αυτή την γνώση με αξιόπιστα δεδομένα. Συνακόλουθα συμφωνεί ότι ήταν χρήσιμο για το κοινό να μπορεί να έχει άνεση με την χρήση τεχνικών όρων όπως ταξινομία, φυσιολογία και συμπεριφορά έτσι ώστε να μπορεί να έχει μεγαλύτερη επιτυχία στην επίτευξη των στόχων ενός προγράμματος ΠΔ. Περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο τύπο περιβαλλοντικού διερμηνέα θεωρεί ότι τα εκθέματα διερμηνείας θα πρέπει να τοποθετούνται σε στρατηγικές θέσεις κατά μήκος των οικοτουριστικών μονοπατιών έτσι ώστε να μπορούν να προσφέρεται η δυνατότητα να απαντήσουν κάποιες απορίες των επισκεπτών στις περιπτώσεις που ο διερμηνέας δεν είναι εκεί κοντά για να τις απαντήσει. Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας-εκπαιδευτής εμφανίζει να έχει γνώση της φιλοσοφίας της μάθησης. Πιστεύει ότι μια από τις σημαντικότερες λειτουργίες ενός κέντρου ενημέρωσης είναι να μπορεί να ενθαρρύνει ή ακόμα καλύτερα να θέτει τις βάσεις για περιβαλλοντικές στάσεις και φιλοσοφία της διατήρησης της φύσης. (ο.π.: 56)

Η πληροφορία με βάση τα δεδομένα είναι πολύ σημαντική για τον περιβαλλοντικό διερμηνέα-εκπαιδευτή. Παράλληλα όμως υπογραμμίζει ότι η μετάδοση της γνώσης για την βιολογική λειτουργία της φύσης έχει μικρό όφελος χωρίς την ισάξια έμφαση στην αισθητική και φιλοσοφική διάσταση της φύσης. Η υποστήριξη της εκπλήρωσης του στόχου των ολοκληρωμένων υπηρεσιών διερμηνείας βασισμένων στην τρισδιάστατη συνεισφορά των δεδομένων, στάσεων και φιλοσοφιών δικαιολογεί και τις υψηλές «φορτώσεις» στις δηλώσεις που αφορούσαν στην εκπαίδευση περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο τύπο διερμηνέα που περιγράφεται σε αυτήν την μελέτη. (ο.π.: 56)

Η ανάπτυξη στάσεων είναι ένα άλλο κύριο ενδιαφέρον του εκπαιδευτή-διερμηνέα. Η διδακτικές δεξιότητες θεωρούνται σημαντικότερες από την διδαχή των δεδομένων. Η συνειδητοποίηση της φύσης και μια ολιστική συνολική προσέγγιση στην κατανόηση και θεωρείται μεγίστης σημασίας. Ο εκπαιδευτής υποστηρίζει εντονότερα από όλους του προηγούμενους τύπους ότι *«το να είναι κανείς περιβαλλοντικά συνειδητοποιημένος είναι σημαντικότερο από το να είναι περιβαλλοντικά μορφωμένος»*. Η γνώση της ολότητας της αξίας της φύσης περιλαμβάνει την γνώση για τον φυσικό πόρο. (ο.π.:56)

Σχεδόν όλες οι δηλώσεις στις οποίες οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς-εκπαιδευτές είχαν υψηλές φορτώσεις ανέφεραν τους όρους «εκπαίδευση» ή «διδασκαλία» με κάποιον τρόπο. Συγκεκριμένα, είναι αξιοσημείωτη η έντονη αντίθεση τους με την άποψη ότι *«ο περιβαλλοντικός διερμηνέας είναι ένας μέντορας όχι ένας δάσκαλος»*. Παράλληλα δίνει ιδιαίτερη έμφαση σε απόψεις όπως *«η ενθάρρυνση περιβαλλοντικών στάσεων είναι περισσότερο σημαντική από την διδασκαλία της ταξινόμησης των φυτών»* ή *«η επίγνωση της παιδαγωγικής αξίας της φύσης είναι σημαντικότερη από την διδασκαλία των δεδομένων για την φύση»* καθώς και *«η συνολική λειτουργία ενός κέντρου ενημέρωσης θα πρέπει να έχει ως κύριο γνώμονα την εκπαίδευση»* και άλλες εμφατικές θεματικές προτάσεις που επίσης σχετίζονται με σενάρια που έχουν να κάνουν με την εκπαίδευση και τις εκπαιδευτικές τεχνικές και φιλοσοφίες είχαν περίοπτη θέση στις θετικές προτιμήσεις του συγκεκριμένου τύπου περιβαλλοντικού διερμηνέα-εκπαιδευτή. (ο.π.:56)

Επιπροσθέτως, ο περιβαλλοντικός εκπαιδευτής-διερμηνέας έχοντας έντονα την αίσθηση των ίσων δικαιωμάτων πρόσβασης στις υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας, υπογραμμίζουν ότι : *«για να είναι αποτελεσματική η περιβαλλοντική διερμηνεία, ένα κέντρο περιβαλλοντικής διερμηνείας θα πρέπει να έχει την δυνατότητα να προσφέρει υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας σε όλες τις ομάδες πληθυσμού»*. Υπό αυτό το πρίσμα εμφανίζει εντονότερα την πεποίθηση ότι ο περιβαλλοντικός διερμηνέας θα πρέπει να δραστηριοποιείται με τέτοιο τρόπο ώστε να προσελκύει νέες ομάδες πληθυσμών στη φύση. Η δηλώση που υποστηρίζει αυτή την άποψη είναι *«ένα κέντρο ενημέρωσης θα πρέπει να χρησιμοποιεί όλα τα μέσα που έχει στη διάθεση του με στόχο να φέρει όλους τους ανθρώπους κοντά στη φύση»*. Για το σκοπό αυτό αξιώνει

περισσότερο από κάθε άλλο τύπο περιβαλλοντικού διερμηνέα να δραστηριοποιείται ενεργά προς αυτήν την κατεύθυνση της ενθάρρυνσης προσέλκυσης ομάδων πληθυσμών. Δηλώσεις όπως «ένα κέντρο ενημέρωσης θα πρέπει να χρησιμοποιεί όλα τα διαθέσιμα τεχνικά μέσα στη διάθεση του για να υποστηρίξει τις εμπειρίες στην φύση για να έλθουν περισσότερα άτομα κοντά στη φύση» καθώς και «η συνολική λειτουργία ενός κέντρου ενημέρωσης θα πρέπει να έχει ως κύριο γνώμονα την εκπαίδευση όσο περισσότερων ομάδων πληθυσμών γίνεται σε πολλά διαφορετικά θέματα που σχετίζονται με τη φύση» είναι χαρακτηριστικό πόσο έντονα υποστηρίζονται από τους περιβαλλοντικούς διερμηνείς-εκπαιδευτές αλλά και πόσο ουδέτεροι ή αρνητικά διακείμενοι είναι οι άλλοι τύποι περιβαλλοντικών διερμηνέων ως προς αυτές τις απόψεις. (ο.π.: 57)

Ο εκπαιδευτής-διερμηνέας έχει έντονο το αίσθημα ευθύνης να μπορεί το μήνυμά του να απευθύνεται σε όσο περισσότερες ομάδες πληθυσμών μπορεί. Η συγκεκριμένη προσέγγιση ενισχύεται από τις υψηλές αρνητικές φορτώσεις δηλώσεων που σχετίζονται με την δυσπραγία των νηπιαγωγείων να προσφέρουν πιο σημαντικές εμπειρίες από την εκδρομή στην φύση, και τον περιορισμό των κέντρων ενημέρωσης σε επισκέπτες που εμφανίζουν εκ των προτέρων υψηλή περιβαλλοντικό ενδιαφέρον. Αντίθετα, υποστηρίζουν ότι μόνο μέσω της συνεχούς έκθεσης και της ευρείας στόχευσης των μηνυμάτων του μπορεί ο περιβαλλοντικός διερμηνέας να έχει ευρύτερη ομάδα αποδεκτών κοινού και άρα μεγαλύτερη επιτυχία. (ο.π.: 57)

Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας-εκπαιδευτής αντιλαμβάνεται την σημασία των δεξιοτήτων και της προσωπικότητας του διερμηνέα ως καθοριστικό παράγοντα στην επικοινωνία του και επαφή του με το κοινό. Οι εκπαιδευτές διαφωνούν περισσότερο έντονα από οποιοδήποτε άλλο τύπο περιβαλλοντικού διερμηνέα στην άποψη ότι «οι νέοι διερμηνείς έχουν την ικανότητα να σχετίζονται καλύτερα με τις ομάδες πληθυσμού με μικρό μέσο όρο ηλικίας». Η άποψη αυτή συμπίπτει με την διαφωνία για την δυσπραγία των νηπιαγωγείων να προσφέρουν πιο σημαντικές εμπειρίες από την εκδρομή στην φύση και σηματοδοτεί ότι ο περιβαλλοντικός διερμηνέας-εκπαιδευτής είναι πεπεισμένος για την επιρροή της προσωπικότητας του διερμηνέα στο τελικό αποτέλεσμα των υπηρεσιών ΠΔ. Κάθε διερμηνέας αναπτύσσει το τελικό προσωπικό του στυλ, και εάν αυτό είναι επιτυχημένο συνεπάγεται ότι θα μπορεί να συσχετιστεί με αυτό κάποια ομάδα πληθυσμού του κοινού. (ο.π.: 57)

Δ' Τύπος Περιβαλλοντικού Διερμηνέα: Οι Επαγγελματίες

Κύριες πεποιθήσεις που κατευθύνουν αυτούς τους Διερμηνείς:

- A. **Προσανατολισμός στην αίσθηση καθήκοντος:** Έμφαση στην αίσθηση ευθύνης που μπορεί να προσφέρει ο διερμηνέας ή το κέντρο ενημέρωσης.
- B. **Προσανατολισμός στην Εκπαίδευση:** Έμφαση στο ρόλο του κέντρου ενημέρωσης στην περιβαλλοντική εκπαίδευση ή στην εκπαίδευση έξω από το σχολείο.

C. **Προσανατολισμός στην κατάργηση των αποκλεισμών:** Έμφαση στην παροχή υπηρεσιών σε όσο το δυνατόν περισσότερους επισκέπτες (ο.π.:60)

Περιγραφή των τύπου περιβαλλοντικού διερμηνέα – Οι επαγγελματίες

Ο «επαγγελματίας» περιβαλλοντικός διερμηνέας εμφανίζει περισσότερες φορτώσεις σε θέματα που σχετίζονται με το καθήκον. Ο «επαγγελματίας» διερμηνέας εμφανίζει σημαντικές παραγοντικές φορτώσεις σε θεματικές προτάσεις που σχετίζονται με την αίσθηση ευθύνης και καθήκοντος. Το κέντρο ενημέρωσης για τον επαγγελματία περιβαλλοντικό διερμηνέα είναι η παροχή υπηρεσιών προς την εγγύτερη κοινότητα του φυσικού πόρου. Η ιδέα ότι «*παρόλο που κάποιοι τύποι επισκεπτών μπορεί να μην είναι τόσο εύκολα προσεγγίσιμοι στην επικοινωνία, η αίσθηση ευθύνης και καθήκοντος υποχρεώνει τον διερμηνέα να τους αντιμετωπίζει δίκαια και ισάξια*» είχε την υψηλότερη δυνατή συμφωνία για τον επαγγελματία διερμηνέα. Μάλιστα πέραν της υψηλής προτεραιότητας που έχει δοθεί σε αυτή την άποψη, εκείνο που την κάνει ακόμα σημαντικότερη είναι η διαπίστωση ότι οι επαγγελματίες περιβαλλοντικοί διερμηνείς ήταν ο μοναδικός τύπος περιβαλλοντικός διερμηνέα που θεωρούσε την αίσθηση ευθύνης κυρίαρχο συστατικό για την επιτυχή λειτουργία ενός κέντρου ενημέρωσης. Μια άλλη δήλωση που υποστηρίζει τον προσανατολισμό στο «καθήκον» που εκφράζεται από τους επαγγελματίες διερμηνείς ήταν η υψηλή θετική παραγοντική φόρτωση –περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο τύπο περιβαλλοντικού διερμηνέα-της δήλωσης «*ένας περιβαλλοντικός διερμηνέας θα πρέπει θεωρεί τον εαυτό εν-υπηρεσία σε όλη την διάρκεια που το κέντρο ενημέρωσης είναι ανοιχτό*». Επιπλέον οι «επαγγελματίες» διερμηνείς καταδεικνύουν το αίσθημα ευθύνης στην παροχή άρτιων υπηρεσιών ΠΔ. Συγκεκριμένα, κανένας άλλος τύπος περιβαλλοντικού διερμηνέα-ούτε καν οι εκπαιδευτές-δεν δήλωσαν τόσο emphaticά ότι «*ένα κέντρο ενημέρωσης θα πρέπει να παρέχει επικουρικές οδηγίες στους δασκάλους πριν και μετά την επίσκεψη στο πεδίο με τους μαθητές για καλύτερη χρήση των εγκαταστάσεων του κέντρου ενημέρωσης*». Η προσωπική επαφή με τον επισκέπτη θεωρείται από αυτό τον τύπο περιβαλλοντικού διερμηνέα ιδιαίτερα σημαντική και υπερτερεί των άλλων απρόσωπων μορφών διερμηνείας.(ο.π.: 64)

Η πρόκληση για προβληματισμό και ευαισθητοποίηση και όχι η διδασκαλία με αφορμή μια ερμηνευτική θεματικής πρόταση έλαβε την υψηλότερη παραγοντική φόρτωση από οποιαδήποτε άλλο τύπο περιβαλλοντικού διερμηνέα. Ταυτόχρονα ο περιβαλλοντικός διερμηνέας-επαγγελματίας θεωρεί ότι η θεμελίωση της φιλοσοφίας της οικολογίας της διατήρησης και των περιβαλλοντικά φιλικών στάσεων είναι πρωταρχική αρχή ενός κέντρου υπηρεσιών ΠΔ. Σημαντικό είναι επίσης να σημειωθεί ότι ο «επαγγελματίας» περιβαλλοντικός διερμηνέας υποστηρίζει ότι η λειτουργία ενός προγράμματος ΠΔ και η συνολική εικόνα ενός κέντρου ενημέρωσης φιλτράρεται και καθορίζεται από την προσωπικότητα του διερμηνέα και λιγότερο από το φυσικό χώρο που περιβάλλει το κέντρο. Μια τέτοια άποψη συνδέεται με την υψηλή προσωπική σύνδεση του διερμηνέα με το χώρο, και την τιμή και περηφάνια που αισθάνεται όντας μέλος του κέντρου ενημέρωσης.(ο.π. : 65)

Ο «επαγγελματίας» περιβαλλοντικός διερμηνέας εκφράζει και τον προσανατολισμό της παιδαγωγική πλευράς της ΠΔ αλλά δεν θεωρεί ότι η εκπαίδευση θα πρέπει να είναι ο καταληκτικός καθοδηγητικός γνώμονας της λειτουργίας ενός κέντρου ενημέρωσης. Θεωρεί την πληροφορία σαν την πρώτη ύλη της διερμηνείας περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο τύπο περιβαλλοντικού διερμηνέα αλλά εστιάζει στην χρήση της πληροφορίας μέσω ανάγλυφων βιωματικών εμπειριών και λιγότερο με την χρήση κλασικών παιδαγωγικών μεθόδων. Θεωρεί ότι υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους μπορούμε να προσεγγίσουμε τους επισκέπτες και να προσελκύσουμε το ενδιαφέρον τους για τη φύση. Σύμφωνα με τον επαγγελματία περιβαλλοντικό διερμηνέα οι τεχνικές και πρωτοποριακές δραστηριότητες δεν παρέχουν μόνο την πρωτογενή γνώση της φυσικής γλωρίδας και πανίδας της περιοχής αλλά ενεργοποιούν το ερέθισμα για προσωπική συμμετοχή του επισκέπτη. Η σημασία της σήμανσης διαφήμισης των υπηρεσιών ΠΔ έχουν υψηλό βαθμό παραγοντικής φόρτωσης –περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο τύπο περιβαλλοντικού διερμηνέα-και θεωρείται απαραίτητη για τον «επαγγελματία» περιβαλλοντικό διερμηνέα. Ουσιαστικά αναγνωρίζουν ότι δεν θα σταματήσουν όλοι σε ένα κέντρο ενημέρωσης και αυτό παρέχει άλλη μια μέθοδο για να προσελκύσει κανείς το κοινό στο κέντρο ενημέρωσης (ο.π. : 66).

Η σημασία της προσπάθειας να προσελκύει όλους τους επισκέπτες και να εξασφαλίζει ότι επισκέπτες έχουν ψυχαγωγικές εμπειρίες αντανάκλαται στην υψηλή παραγοντική φόρτωση των δηλώσεων σχετικά με την αίσθηση ευθύνης – της δίκαιης και ίσης μεταχείρισης –και της εγρήγορσης καθ’ όλη τη διάρκεια λειτουργίας του κέντρου ενημέρωσης. Οι επαγγελματίες περιβαλλοντικοί διερμηνείς διαφωνούν περισσότερο εμφανώς από οποιοδήποτε τύπο περιβαλλοντικού διερμηνέα -δεδομένου ότι αποτελούν τον μοναδικό τύπο που εμφανίζει υψηλό βαθμό αρνητικής παραγοντικής φόρτωσης - με την άποψη που υποστηρίζει ότι οποιοδήποτε κέντρο ενημέρωσης θα πρέπει να έχει τουλάχιστον ένα μονοπάτι που να προσφέρει μια φυσική πρόκληση για αυτούς που το περπατούν. Ουσιαστικά, ο επαγγελματίας περιβαλλοντικός διερμηνέας επιθυμεί να προσφέρει ερμηνευτικές προκλήσεις για όλους τους τύπους επισκέπτες και ταυτόχρονα να μην περιλαμβάνει εξειδικεύσεις στις ομάδες επισκεπτών (ο.π. 66).

3.8 Σύγχρονες/Εμπειρικές Έρευνες

Τριαντατρία χρόνια από την έρευνα του Hinkle (1976) οι έρευνες σχετικά με τις πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων εξακολουθούν να είναι εξαιρετικά λίγες και να μετριούνται στα δάκτυλα του ενός χεριού. Οι Taylor & Caldarelli (2004) επιχείρησαν να διερευνήσουν τις πεποιθήσεις 13 περιβαλλοντικών διερμηνέων που εργάζονται σε προστατευόμενες περιοχές και πάρκα στις βορειοανατολικές πολιτείες των Η.Π.Α. αναφορικά με την σημασία της διδασκαλίας κατά την μη-τυπική ΠΕ του κοινού που επισκέπτεται αυτές τις περιοχές.

Διερευνώντας την φύση της διδασκαλίας από μια ομάδα μη-τυπικών περιβαλλοντικών εκπαιδευτών όπως οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς, η έρευνα των Taylor & Caldarelli (2004) παρείχε μια ενδελεχή θεώρηση αναφορικά με τη θέση και λειτουργία της διδασκαλίας ενταγμένη στα πλαίσια δραστηριοτήτων μη-τυπικής ΠΕ σύμφωνα με τις πεποιθήσεις και στάσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων⁵⁴. Διενεργώντας μια σειρά από ημι-δομημένες συνέντευξεις, συμμετοχική παρακολούθηση (και καταγραφή σε video) των περιβαλλοντικών διερμηνέων την ώρα της διενέργειας εκπαιδευτικών προγραμμάτων κατέληξαν σε χρήσιμα αποτελέσματα σχετικά με την εφαρμογή της μη-τυπικής ΠΕ. Οι πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων σχετικά με την πρακτική της μη-τυπικής ΠΕ διακρίνεται σε έξι θεματικές ενότητες. Επομένως σύμφωνα με την έρευνα των Taylor & Caldarelli (2004) οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς που εργάζονται σε πάρκα και προστατευόμενες περιοχές πιστεύουν ότι πρέπει να ληφθούν υπόψη έξι πρακτικοί κανόνες κατά την εφαρμογή των τεχνικών και προγραμμάτων της μη-τυπικής ΠΕ σε πάρκα και προστατευόμενες φυσικές περιοχές.

Στο σύνολο των έξι θεματικών πρακτικών κανόνων οι δύο πρώτες αναφέρονται στο ρόλο και τις ευθύνες των περιβαλλοντικών διερμηνέων, οι άλλες δύο στις τεχνικές διδασκαλίας και μετάδοσης της γνώσης. Η προτελευταία θεματική ενότητα αφορούσε την ικανότητα προσαρμογής των προγραμμάτων μη-τυπικής ΠΕ στις προσδοκίες του κοινού και η τελευταία θεματική ενότητα εστιάζοταν στην επιρροή των προσωπικών πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων στην επίτευξη των στόχων της μη-τυπικής ΠΕ εν συγκρίσει με την τυπική ΠΕ.

Αναλυτικότερα και αναφορικά με το ρόλο και τις ευθύνες των περιβαλλοντικών διερμηνέων η έρευνα των Taylor & Caldarelli (2004) κατέδειξε ότι περιβαλλοντικοί διερμηνείς θεωρούν ότι η διδασκαλία στην μη-τυπική ΠΕ θα πρέπει να είναι μαθητοκεντρική ή καλύτερα εστιασμένη ως προς τους συμμετέχοντες (ο.π.: 456).

Συγκεκριμένα λαμβάνοντας υπόψη τα στενά χρονικά όρια των προγραμμάτων ΠΔ, οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς της έρευνας των Taylor & Caldarelli (2004:457) θεωρούν ότι η εστίαση με βάση τις επιθυμίες των συμμετεχόντων απαιτεί εξαιρετική προσπάθεια εκ μέρους του μη-τυπικού περιβαλλοντικού εκπαιδευτή.

Ειδικότερα, η συμμετοχή του κοινού επιτυγχάνεται σύμφωνα με τις πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων της έρευνας των Taylor & Caldarelli (2004) αν ληφθούν υπόψη τρεις παράγοντες:

α) *οι επισκέπτες να έχουν την αίσθηση φιλικής και ασφαλούς ατμόσφαιρας*. Ο παράγοντας αυτός είναι σημαντικός όχι μόνο γιατί συμβάλλει στην θεμελίωση μιας υποστηρικτικής σχέσης μεταξύ του περιβαλλοντικού διερμηνέα και του κοινού αλλά

---

⁵⁴ Μάλιστα, εξαιτίας της εστίασης στην διάσταση της μη-τυπικής ΠΕ οι συγγραφείς Taylor & Caldarelli (2004) προτιμούσαν να χρησιμοποιούν τον όρο «μη-τυπικοί περιβαλλοντικοί εκπαιδευτές» αντι του όρου «περιβαλλοντικοί διερμηνείς» παρόλο που μιλούσαν για τους ίδιους ανθρώπους. Στην παρούσα διδακτορική διατριβή για την αποφυγή σύγχυσης χρησιμοποιούμε τον όρο περιβαλλοντικοί διερμηνείς.

και στην αίσθηση ασφάλειας εκ μέρους και του κοινού δεδομένου ότι βρίσκονται σε έναν χώρο ο οποίος δεν είναι οικείος σε αυτούς.

β) η πρώτη προσέγγιση του περιβαλλοντικού διερμηνέα και του κοινού πρέπει να είναι τέτοια ώστε να εμπνέει το ακροατήριο να παρακολουθήσει και να συμμετέχει ενεργά στο πρόγραμμα περιβαλλοντικής διερμηνείας. Ο παράγοντας αυτός είναι αρκετά ισχυρός κατά την άποψη των περιβαλλοντικών διερμηνέων όχι μόνο για να κατανοήσουν τις επιθυμίες του κοινού αλλά και για να εμπλέξουν το κοινό στο πρόγραμμα περιβαλλοντικής διερμηνείας.

γ) να αποδεχτεί ο περιβαλλοντικός διερμηνέας τον διαφορετικό τρόπο μάθησης κάθε ατόμου που απαρτίζει το κοινό. Η πεποίθηση αυτή είναι λογική απόρροια του υψηλού βαθμού έμφασης που έδωσαν οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς στο ακροατήριο τους. (ο.π.:458)

Αναφορικά με τις τεχνικές περιβαλλοντικές διερμηνείας και ερμηνείας της γνώσης οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς έδειξαν ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία των τεχνικών των βιωματικών δραστηριοτήτων, στην διδασκαλία των προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας καθώς και στις τεχνικές των ερωταποκρίσεων σε οργανωμένες θεματικές ενότητες ως σημαντικότερες μεθόδους για την ενθάρρυνση της συμμετοχής.

Επιπρόσθετα και αξίζει να σημειωθεί ότι οι περισσότεροι περιβαλλοντικοί διερμηνείς της έρευνας των Taylor & Caldarelli (2004) δεν θεωρούσαν τον εαυτό τους ως ειδικούς στην μη-τυπική ΠΕ αλλά απλά πίστευαν ότι έχουν κάποιες γενικές γνώσεις τις οποίες και προσπαθούν να εφαρμόσουν. Παράλληλα, θεωρούσαν ότι έχουν την ανάγκη να είναι ενημέροι σε μια σειρά από θέματα χωρίς όμως να εξειδικευτούν σε κάθε ένα από αυτά. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει και την σημασία διερεύνησης των επιστημολογικών πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων (ο.π.:460). Προς αυτή την κατεύθυνση της αποσαφήνισης των επιστημολογικών πεποιθήσεων συνέβαλλε σημαντικά ο επόμενος πρακτικός κανόνας των περιβαλλοντικών διερμηνέων της έρευνας των Taylor & Caldarelli (2004): Συγκεκριμένα οι ερωτώμενοι περιβαλλοντικοί διερμηνείς θεωρούσαν ότι η γνώση για τον ακροατή (εκπαιδευόμενο) είναι προϊόν εξωτερίκευσης⁵⁵, διέγερσης δηλαδή εξωτερικών ερεθισμάτων. Αυτή η διαπίστωση προκύπτει όπως υποστηρίζουν οι Taylor & Caldarelli (2004) μέσω δυο κύριων πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων:

- αφενός θεωρούν την γνώση ως ξεχωριστο έρεθισμα για τον εκπαιδευόμενο (δηλαδή τον επισκέπτη) και ως τέτοιο ερέθισμα μεταφέρεται από τον διερμηνέα στον ακροατή και αφετέρου

---

⁵⁵ Εξωτερίκευση: Στη μάθηση είναι η διαδικασία μέσα από την οποία μια ορμή (π.χ. πείνα) διεγείρεται από εξωτερικά ερεθίσματα (π.χ η ελκυστική εμφάνιση ή η οσμή της τροφής, ακόμη και όταν έχει επέλθει κορεσμός (Χουρμουζιάδη & Πατεράκη 2005: 202)

- θεωρούν ότι πρέπει να εστιάζουν στο περιεχόμενο της ΠΔ και λιγότερο στην τεχνική διερμηνείας κατά τον σχεδιασμό προγραμμάτων ΠΔ. (ο.π.:459-460)

Η τελευταία κατηγορία πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων με βάση την έρευνα των Taylor & Caldarelli (2004) σχετικά με τους πρακτικούς κανόνες εφαρμογής προγραμμάτων μη-τυπικής ΠΕ αναφέρεται στις πεποιθήσεις τους σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται την μη-τυπική ΠΕ ως εκπαιδευτικό μέσο, καθώς και στον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών που την καθιστούν μοναδική σε σύγκριση με την τυπική ΠΕ. Επιπλέον η τελευταία κατηγορία περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζονται οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς τον ρόλο τους ως εκπαιδευτές της μη-τυπικής ΠΕ, βασιζόμενοι σε πεποιθήσεις που εδράζουν στην τυπική εκπαίδευση. Σε αυτή την κατηγορία εμπίπτουν δυο υπο-κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αναφέρεται στην διάκριση που κάνουν οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς μεταξύ της ξενάγησης των επισκεπτών στα περιβαλλοντικά μονοπάτια και ενός προγράμματος τυπικής ΠΕ. Η δεύτερη κατηγορία αναφέρεται σχετικά με τις πεποιθήσεις τους για την μάθηση που είναι μοναδικά προσαρμοσμένη στο περιβάλλον. Η δεύτερη κατηγορία είναι λιγότερο αναλυτική και κατά συνέπεια δευτερευούσης σημασίας.

Η μη-τυπική ΠΕ περιγράφεται από τους περιβαλλοντικούς διερμηνείς με διάφορους τρόπους συνδεδεμένη στενά με το χαρακτηριστικό της μη-τυπικής μορφής. Ο συχνότερος χαρακτηρισμός για να περιγράψει την μη-τυπική ΠΕ από τους περιβαλλοντικούς διερμηνείς ήταν η σύνδεση της με τον όρο «διασκέδαση». Μάλιστα αρκετοί συμμετέχοντες της έρευνας του Taylor & Caldarelli (2004) χρησιμοποίησαν τον όρο της διασκέδασης ως διακριτό χαρακτηριστικό από την τυπική ΠΕ. Παράλληλα, υπήρχαν και κάποιες άλλες περιγραφικές λέξεις (π.χ., εθελοντικός, αυτοσχέδιος) εκτός από «τη διασκέδαση» οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για να χαρακτηρίσουν την μη-τυπική εκπαίδευση από την τυπική εκπαίδευση. Τέλος, η διερεύνηση των πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων της έρευνας των Taylor & Caldarelli (2004) προσέφεραν μια περιγραφή των απόψεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων για το κοινό που επισκέπτονται τα πάρκα και τις προστατευόμενες περιοχές. Παρόλο που δεν ήταν μια καθολική πεποίθηση, αρκετοί περιβαλλοντικοί διερμηνείς θεωρούσαν ότι οι επισκέπτες και συμμετέχοντες σε μια οικουτουριστική εμπειρία σε πάρκα και προστατευόμενες περιοχές συμμετείχαν χωρίς να έχουν συνείδηση ότι μάθαιναν κάτι (ο.π.: 461).

Οι παραπάνω πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων που εργάζονται στις προστατευόμενες περιοχές και τα πάρκα επαληθεύτηκαν σε παρόμοια έρευνα σε περιβαλλοντικούς διερμηνείς που εργάζονται σε προστατευόμενες περιοχές πολιτιστικών πόρων (Taylor 2006). Σε μια επισκόπηση των συμπερασμάτων των ερευνών σχετικά με τις πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων οι Taylor & Neil (2008) καταλήγουν ότι η προσπάθεια διερεύνησης των πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων είναι πιο δύσκολη από ότι πιθανώς αναμενόταν. Ωστόσο, σε μια προστατευόμενη περιοχή φυσικών πόρων ο περιβαλλοντικός διερμηνέας έχει κάποια πλεονεκτήματα τα οποία αν τα αξιοποιήσει μπορούν να τον βοηθήσουν να βελτιώσει την εμπειρία της οικουτουριστικής ξενάγησης. Το προφανές

πλεονέκτημα είναι οι ίδες οι περιοχές. Οι προστατευόμενες φυσικές περιοχές έχουν ιδιαίτερη αισθητική αξία, στοιχείο που συνδράμει καταλυτικά στην έμπνευση για δημιουργικές εμπειρίες ΠΔ. Παράλληλα, η εθελοντική προαίρεση των επισκεπτών αποτελεί θεωρητικά ένα θετικό επιπλέον στοιχείο ενεργής συμμετοχής του αρκοατηρίου στις υπηρεσίες ΠΔ. Τέλος ο περιορισμένος χρόνος αποτελεί μια πρόκληση για τον περιβαλλοντικό διερμηνέα να χρησιμοποιήσει ένα εύρος στρατηγικών ώστε να μπορεί να έχει το μέγιστο αποτέλεσμα. Όσο πιο συνειδητοποιημένοι είναι οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς για αυτές τις προκλήσεις τόσο ευκολότερα μπορούν να συνεισφέρουν σε μια εξαιρετική εμπειρία ΠΔ. Παράλληλα οι Dubziska-Przesmitzki & Grenier (2008) που αξιολόγησαν τις έρευνες των Taylor & Caldarelli (2004) και Taylor (2006) και κατέληξε ότι **η αντίληψη της μη-τυπικής ΠΕ εξαρτάται από το χώρο που εφαρμόζεται και από τις αντιλήψεις και πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων που τις εφαρμόζουν**. Το παρακάτω κεφάλαιο διερευνά τις μεθόδους και τεχνικές διερεύνησης των πεποιθήσεων και στάσεων των περιβαλλοντικών εκπαιδευτών και διερμηνέων.

3.9 Κοινωνικές Μέθοδοι και Τεχνικές διερεύνησης και αξιολόγησης πεποιθήσεων και στάσεων

Στην έρευνα του ο Rajares (2003) διαπιστώνει ότι *«οι σημαντικές ερωτήσεις στην ανθρώπινη λειτουργία περιλαμβάνουν ζητήματα τα οποία δεν μπορούν να επιλυθούν με γενικές συνταγές»* (ο.π.: 178), αλλά προϋποθέτουν την εστίαση στις δυνάμεις που διαμορφώνουν τον τρόπο ζωής μας. Υπό αυτή την έννοια, η γνώση και οι πράξεις μας δεν μπορούν να διαχωριστούν από το πλαίσιο στο οποίο λαμβάνουν χώρα ή από τα όρια που θέτουν οι υπάρχουσες συνθήκες, οι προηγούμενες κατανοήσεις και οι προσπάθειες να συνδυαστούν νέες πληροφορίες που συμβάλουν στην κατανόηση των εμπλεκόμενων παραγόντων. Προς ενίσχυση των επιχειρημάτων του ο Rajares (2003) αναφέρει την υποσημείωση του Cronbach (1975: 125) ο οποίος υπογραμμίζει ότι *«όταν δίνουμε την κατάλληλη σημασία στις ειδικές τοπικές συνθήκες που επικρατούν τότε οποιαδήποτε γενίκευση είναι μια υπόθεση υπό διερεύνηση, και όχι ένα συμπέρασμα»*.

Ειδικότερα η προσπάθεια διερεύνησης των πεποιθήσεων και στάσεων είναι ένα δύσκολο εγχείρημα και ενέχει προκλήσεις οι οποίες θα πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά το σχεδιασμό και εφαρμογή της έρευνας. Οι Barrie & Proops (2000:18) κατηγοριοποιούν αυτές τις προκλήσεις για τις στάσεις σε 4 κατηγορίες: αποσαφήνιση πεποιθήσεων, συνοχή των πεποιθήσεων, στατιστική σημασία των πεποιθήσεων και ελαχιστοποίηση της επιρροής του ερευνητή στις πεποιθήσεις. Παρότι όπως αναφέρθηκε παραπάνω οι πεποιθήσεις διαφέρουν από τις στάσεις εννοιολογικά οι προκλήσεις των στάσεων όπως αναφέρονται στους Barrie & Proops, υιοθετούνται ως προκλήσεις προς αντιμετώπιση και στην περίπτωση έρευνας των πεποιθήσεων.

1. Αποσαφήνιση Πεποιθήσεων

Δεν είναι εύκολο για τους συμμετέχοντες να ορίσουν λεπτομερώς τις στάσεις όσο και τις πεποιθήσεις τους, ακόμα και στους ίδιους τους εαυτούς τους. Το να θέσεις τις πεποιθήσεις ως ένα θέμα με ξεκάθαρες και ακριβείς λέξεις φαίνεται ότι είναι ακόμα πιο δύσκολο.

2.Συνοχή των Πεποιθήσεων Οι πεποιθήσεις μπορεί να είναι, ως ένα σημείο, εντελώς αντιφατικές (π.χ. η ταυτόχρονη εναντίωση στην έκτρωση εξαιτίας της αντίληψης της ιερότητας της ανθρώπινης ζωής αλλά από την άλλη πλευρά της υπεράσπιση της θανατικής ποινής).

3.Στατιστική σημασία πεποιθήσεων

Η στατιστική ανάλυση δεδομένων μπορεί να προσδώσει αξιοπιστία ότι τα ευρήματα έχουν κάποια σημασία και εγκυρότητα. Ωστόσο τα ποιοτικά δεδομένα σχετικά με τις πεποιθήσεις δεν μπορούν να υπαχθούν σε στατιστική ανάλυση.

4.Ελαχιστοποίηση της επιρροής του ερευνητή στις πεποιθήσεις

Εάν οι ερευνητές δεν προνοήσουν- προσέξουν μπορεί οι πεποιθήσεις που παραθέτουν στην έρευνά τους, τουλάχιστον εν μέρει, να επιβάλλονται από τους ίδιους. Για παράδειγμα εάν ένας ερευνητής επιχειρήσει να αποσπάσει πεποιθήσεις θέτοντας ερωτήσεις, αυτές οι ερωτήσεις μπορούν να καθοδηγούν τις απαντήσεις που δίνονται. (ο.π. 18)

Η Richardson (1996) αναθεωρώντας τις μεθόδους που διερευνούσαν τις πεποιθήσεις εκπαιδευτικών έδωσε έμφαση στην παραδειγματική μετάβαση στις στρατηγικές έρευνας από την θετικιστική σε μια περισσότερο ερμηνευτική προσέγγιση.

Οι ερευνητικοί στόχοι στα μέσα του προηγούμενου αιώνα επιχειρήσαν να αναπτύξουν την κατανόηση των στάσεων και συμπεριφορών μέσω κυρίως ποσοτικών μεθόδων μεγάλης κλίμακας, ερευνών με χρήση ερωτηματολογίων πολλαπλών επιλογών ή με ποιοτικές μεθόδους χρησιμοποιώντας κυρίως ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Οι ερευνητικές ερωτήσεις οδήγησαν σε μεγάλης κλίμακας μελέτες συσχέτισης.

Ποσοτικές Μέθοδοι έρευνας των Πεποιθήσεων ή/και Στάσεων

Στις περιπτώσεις δειγματοληπτικής έρευνας και ερωτηματολογίων διερεύνησης και αξιολόγησης πεποιθήσεων και στάσεων οι ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ενδεχομένως να δρουν περιοριστικά στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Οι ερευνητές παρέχουν μια λίστα από δηλώσεις με σκοπό να εκμαιεύσουν απαντήσεις, που μπορούν να αναλυθούν στατιστικά (Fink and Koscoff 1985 αναφορά στο Barry and Proops 2000). Για παράδειγμα μια πιθανή δήλωση θα μπορούσε να είναι η εξής:

Πιστεύω ότι υπάρχουν ελάχιστες, πενιχρές χρηματοδοτήσεις εκ μέρους του κράτους για τους σιδηροδρόμους!

(βάλτε ένα ✓ στο κατάλληλο κουτάκι)

Συμφωνώ	Ουδέτερη Απόψη	Διαφωνώ

Τέτοιου είδους έρευνες έχουν την δική τους χρήση, είναι σχετικά φθηνές και γρήγορες μέθοδοι για να παραχθούν δεδομένα τα οποία μπορούν να αναλυθούν στατιστικά. Ωστόσο μια ενδεχόμενη αδυναμία τους έγκειται στο γεγονός ότι δεν εξερευνούνται απόλυτα οι πεποιθήσεις και στάσεις που έχουν οι άνθρωποι. Αντίθετα ερευνάται τι πιστεύουν οι άνθρωποι για κάποιες συγκεκριμένες προτάσεις. Το γεγονός αυτό ενέχει τον κίνδυνο να επιβληθεί από τον ερευνητή κάποιου είδους πεποίθηση ή στάση για ένα φαινόμενο την οποία ουσιαστικά ο ερωτώμενος δεν την έχει (Barry & Proops 2000). Σύμφωνα με την Richardson (1996) το μεγαλύτερο μέρος αυτών των ερευνών συσχέτισης αποτελούνταν από ερωτήσεις αξιολόγησης διατυπωμένες με τέτοιο τρόπο ώστε ο ερωτώμενος να μην μπορεί να αντιλαμβάνεται ποιες στάσεις διερευνώνται. Ένα περαιτέρω πρόβλημα σχετικό με τις έρευνες είναι το γεγονός ότι οι προτάσεις – δηλώσεις που χρησιμοποιούνται μπορεί να μην σχετίζονται με τις πεποιθήσεις ή στάσεις τις οποίες θα επιθυμούσαν οι ερωτώμενοι να εκφράσουν. Για παράδειγμα, μια μελέτη έρευνας των πεποιθήσεων για τους τρόπους μεταφοράς μπορεί να περιλαμβάνει ένα ερωτηματολόγιο με προτάσεις πάνω σε θέματα όπως τη χρήση μέσων μαζικής μεταφοράς, τιμή των μετακινήσεων κ.τ.λ. Ωστόσο, ενδέχεται για πολλούς ανθρώπους οι στάσεις τους σχετικά με τους τρόπους μετακίνησης να εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις πεποιθήσεις τους για εξασφάλιση της ιδιωτικότητας και διατήρησης του προσωπικού χώρου. Αν δεν υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά των παραπάνω πεποιθήσεων στο ερωτηματολόγιο τότε αυτό το σημαντικό ζήτημα δεν μπορεί να συνυπολογιστεί στα δεδομένα της μελέτης (Barry & Proops 2000).

Ποιοτικές Μέθοδοι έρευνας των Πεποιθήσεων ή/και στάσεων

Τα τελευταία χρόνια οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας χρησιμοποιήθηκαν ευρύτερα για να μελετήσουν τις πεποιθήσεις των εκπαιδευτών και ιδιαίτερα των εκπαιδευτικών. Παράλληλα, στο ερευνητικό πεδίο της αναψυχής και τουρισμού στις προστατευόμενες περιοχές η χρήση ποιοτικών μεθόδων έρευνας έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία 15 χρόνια (Henderson et al 2006: 4). Στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας οι δημοφιλέστερες μέθοδοι ήταν η συμμετοχική παρατήρηση ή οι συνεντεύξεις ή συνδυασμός και των δύο. Οι Barrie & Proops (2000) αναφερόμενοι στην εφαρμογή των ποιοτικών μεθόδων στην διερεύνηση των πεποιθήσεων και στάσεων αναφέρουν ότι οι συχνότερες ερευνητικές μέθοδοι είναι η ατομική συνέντευξη ή οι ομάδες εστίασης. Αυτή η προσέγγιση περιλαμβάνει τη «συζήτηση»

που έχει ο ερευνητής με ανθρώπους των οποίων οι στάσεις τίθονται υπο έρευνα. Ο ερευνητής προσπαθεί να εδραιώσει μια σχέση – επαφή με κάθε άτομο ξεχωριστά ή με την ομάδα συνολικά (αν πρόκειται για ομάδες εστίασης) και με προσεχτική καθοδήγηση της συζήτησης να αποσπάσει απαντήσεις που μπορούν να ερμηνευτούν ως αποκαλυπτικές συμπεριφορές. Αυτή είναι μια δημοφιλής μέθοδος κοινωνικής έρευνας αλλά το γεγονός ότι απαιτεί ιδιαίτερες δεξιότητες και ικανότητες από τους ερευνητές είναι ένα σημαντικό μειονέκτημα που δυσχεραίνει την αποτελεσματικότητα της διαδικασίας. Πιο συγκεκριμένα, οι ερευνητές αποτελούν μέρος της συζήτησης ώστε να μπορούν να προκαλέσουν την παραγωγή χρήσιμων αποτελεσμάτων αλλά ταυτόχρονα οφείλουν να διεξάγουν την συζήτηση με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφευχθεί η περίπτωση τα συμπεράσματα που θα προκύψουν από την ανάλυση των δεδομένων να μην είναι αντιπροσωπευτικά των πεποιθήσεων και στάσεων των συμμετεχόντων.

Διαφαίνεται λοιπόν ότι στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας η πρόκληση των ασαφών πεποιθήσεων και στάσεων των συμμετεχόντων είναι ιδιαίτερα έντονη. Σε αντίθεση με τις ποσοτικές έρευνες όπου ο ερευνητής μένει σε απόσταση από το φαινόμενο που μελετά στις ποιοτικές έρευνες ο ερευνητής αποτελεί ενεργό στοιχείο της έρευνας. Έχει επίγνωση ότι ο δικός του υποκειμενικός κόσμος ενδέχεται να επηρεάσει με τον έναν ή τον άλλο τρόπο τα αποτελέσματα της έρευνας. Εξαιτίας αυτών των προκλήσεων η προσέγγιση των ποιοτικών μεθόδων υπογραμμίζει την ανάγκη για ιδιαίτερα επιμελή και προσεχτική ερμηνεία από τους ερευνητές του Λόγου των συμμετεχόντων (για ένα παράδειγμα αυτού, ανατρέξτε Burgess et al 1988). Τέλος ένα επιπλέον, πρόβλημα αυτής της ποιοτικής προσέγγισης είναι το γεγονός ότι ενώ μπορεί να παράξει μεγάλο αριθμό χρήσιμων πληροφοριών, υπο την μορφή ηχογραφημένων και καταγεγραμμένων συζητήσεων, τα δεδομένα δεν έχουν τέτοια δομή που να επιτρέπουν την στατιστική ανάλυση τους (Batty & Proops 2000).

Ως απάντηση στην κριτική που δέχτηκε η χρήση των μεθόδων ποιοτικής έρευνας αλλά και ταυτόχρονα ως επιχείρημα για να αναδειχθεί η αξία της χρήσης εναλλακτικών μεικτών μεθόδων έρευνας που συνδυάζουν τα προτερήματα των δύο μορφών έρευνας η Richardson (1996)⁵⁶ υπογραμμίζει ότι ο στόχος δεν είναι «η ανάπτυξη δεικτών πρόβλεψης για την αποτελεσματικότητα των εκπαιδευτών αλλά η κατανόηση της θεώρησης σκέψης των εκπαιδευτών» (ο.π.:107).

Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις διαφαίνεται εύλογα ως προτιμότερη η χρήση μεικτών μεθοδολογικών εργαλείων στην διερεύνηση των προτεραιοτήτων και των πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερχόμενων. Ένας τρόπος για να γίνει κάτι τέτοιο είναι διαμέσου της χρήσης κλασσικών ερωτηματολογίων δομημένων με ερωτήσεις κλίμακας τύπου Likert σε συνδυασμό με συνεντεύξεις κάποιων από τους

---

⁵⁶ Η Richardson (1996) αναφέρεται στην έρευνα των πεποιθήσεων των εκπαιδευτικών. Δεδομένου ότι οι περιβαλλοντικοί διερχόμενοι είναι εν δυνάμει εκπαιδευτές της μη-τυπικής ΠΕ τα συμπεράσματα της θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη και για την περίπτωση μέλετης των πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερχόμενων.

περιβαλλοντικούς διερμηνείς. Εναλλακτικά με τον παραπάνω συνδυασμό και ιδιαίτερα όταν είναι μικρό το δείγμα του ερευνώμενου πληθυσμού, η μέθοδος Q μπορεί να αποδειχτεί χρήσιμη στην διερεύνηση των υποκειμενικών προτεραιοτήτων αξιών και πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων.

Μεθοδολογία Q

Οι Barrie και Proops (2000) αναφερόμενοι στην μελέτη των πεποιθήσεων και στάσεων αναφέρουν ότι η Q Μεθοδολογία είναι μια (αρκετά επιτυχημένη) εναλλακτική μέθοδος. Ουσιαστικά είναι μια προσπάθεια να συνδεθούν αρμονικά τα θετικά στοιχεία της ποιοτικής και ποσοτικής προσέγγισης στην έρευνα των πεποιθήσεων και στάσεων (ο.π.: 20). Μέρος αυτής της μεθόδου περιλαμβάνει ανοιχτές, ημιδομημένες συνεντεύξεις στις ομάδες που επικεντρώνεται η έρευνα. Στην συνέχεια παράγει δεδομένα τα οποία μπορούν να αναλυθούν στατιστικά. Η μεθοδολογία Q έχει δυο διακριτά χαρακτηριστικά:

- Περιλαμβάνει τον κοινωνικό Λόγο⁵⁷. Δηλαδή το μοτίβο απόψεων, πεποιθήσεων και στάσεων που έχουν εγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων για ένα συγκεκριμένο φαινόμενο ή γεγονός.
- Χρησιμοποιεί την στατιστική τεχνική της παραγοντικής ανάλυσης για να καθορίσει την ποικιλία συζητήσεων που γίνονται στις ομάδες (ο.π.: 20).

Η μεθοδολογία Q απαντά αποτελεσματικά και στις 4 κατηγορίες προκλήσεων που αναφέρθηκαν παραπάνω στην έρευνα πεποιθήσεων και στάσεων. Η αποσαφήνιση και η συνοχή των πεποιθήσεων δεν επιβάλλεται, αλλά συμπεριλαμβάνεται στην διαδικασία έρευνας, ως το σημείο που να επιτρέπει σε κάθε άτομο ξεχωριστά να μοιραστεί ταυτόχρονες -παράλληλες συζητήσεις. Ισχυρές στατιστικές αναλύσεις παραγοντικής ανάλυσης των δεδομένων είναι εφικτές και στην πραγματικότητα

---

⁵⁷ Με την έννοια του Λόγου ορίζεται ο συστηματικός τρόπος να μιλούμε για ένα θέμα. Δηλαδή, οι λόγοι είναι σχήματα νοημάτων, λανθάνοντες κανόνες και κανονικότητες σε κείμενα, που έχουν αντήχηση σε ευρύτερα σύνολα αναπαραστάσεων και λειτουργούν ανεξάρτητα από τις προθέσεις των ομιλητών. Σε έναν πιο ειδικό ορισμό, ο λόγος αναφέρεται σε ένα σύνολο προτάσεων το οποίο κατασκευάζει αντικείμενα και μια σειρά «θέσεων υποκειμένου» (Parker, 1992). Οι λόγοι δεν περιγράφουν απλώς τον κοινωνικό κόσμο, αλλά τον χωρίζουν σε κατηγορίες, φωτίζουν συγκεκριμένες πτυχές του, ενώ συγχρόνως αποσιωπούν άλλες, και έτσι ρυθμίζουν τους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να μιλήσουμε για ένα θέμα και να δράσουμε σε σχέση με αυτό. Σημαντικές συνέπειες αυτής της θεώρησης είναι (α) ότι από τη στιγμή που μιλούμε για κάτι είναι δύσκολο να μην το υποστασιοποιήσουμε και (β) ότι υπάρχει ένας πεπερασμένος αριθμός από τρόπους που έχουμε να μιλάμε για τον εαυτό μας και τον κόσμο και ότι η κυριαρχία (ή ηγεμονία) κάποιων από αυτούς είναι θέμα ιδεολογικό και πολιτικό. Η μεταδομική ανάλυση λόγου αποσκοπεί στο να ξεχωρίσει τους διάφορους «λόγους» που λειτουργούν μέσα στα κείμενα ή στα λεγόμενα και να διερευνήσει πώς αυτοί οι λόγοι περιορίζουν τι μπορεί να ειπωθεί και πώς επηρεάζουν τους τρόπους που έχουμε να κατασκευάζουμε αντικείμενα, την εμπειρία μας και την υποκειμενικότητά μας. Η ανάλυση περνά από δύο βασικές φάσεις, που χονδρικά εστιάζονται στα *μοτίβα* μέσα στα κείμενα και σε υποθέσεις γύρω από τη *λειτουργία* τους (Wetherell, et al. 2001).

απαιτούμενες. Ο τρόπος με τον οποίο συλλέγονται και παρέχονται οι δηλώσεις (statements) προς αξιολόγηση από τους συμμετέχοντες καθώς και ο τρόπος με τον οποίο οι συμμετέχοντες αποκρίνονται σε αυτές, έχει πρωταρχικό σκοπό να μειώσει την επιρροή των ερευνητών στις πεποιθήσεις ή/και στάσεις που αποκαλύπτονται (Barry & Proops 2000). Η μεθοδολογία Q χρησιμοποιεί τόσο ποσοτικές όσο και ποιοτικές προσεγγίσεις (Copp, 2006). Μπορεί να είναι χρήσιμη για τη θέαση των σημαντικών πτυχών που αφορούν τις ποσοτικές και ποιοτικές μεθόδους και πως αυτές ομοιάζουν και διαφοροποιούνται από τη μεθοδολογία Q.

Πίνακας 30: Σύγκριση Μεθόδου Q με Ποσοτικές και Ποιοτικές μεθόδους Έρευνας

Θέμα	Ποσοτικές Μέθοδοι	Μεθοδολογία-Q	Ποιοτικές Μέθοδοι
Αντίληψη Πραγματικότητας	Αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα ως κάτι που βρίσκεται έξω από τα υποκείμενα και πρέπει να ανακαλυφθεί	Βασίζονται στο πως κάθε αντικείμενο αντιλαμβάνεται τη δική του πραγματικότητα. Κάθε άτομο δηλαδή κατασκευάζει την δική του πραγματικότητα και αυτή μελετάται στο σύνολο του Λόγου για το συγκεκριμένο θέμα.	Βασίζονται στο πως κάθε αντικείμενο αντιλαμβάνεται τη δική του πραγματικότητα. Κάθε άτομο δηλαδή κατασκευάζει την δική του πραγματικότητα και αυτή μελετάται.
Σκοπός	Προσδιορισμός Αλλαγών ή χαρακτηριστικών μεγάλων δείγματος πληθυσμών	Προσδιορισμός φάσματος απόψεων	Διερεύνηση εμπειριών του ανθρώπου
Διερεύνηση Θεωρητικών ή Κριτικών Συλλογισμών (κατασκευασμάτων)	Ο ερευνητής προσδιορίζει τα κατασκευάσματα εξ αρχής.	Ο ερευνητής παρέχει το ευρύτερο πλαίσιο. Η διαδικασία επιτρέπει την ανάδειξη των κατασκευασμάτων.	Τα κατασκευάσματα είναι συνήθως άγνωστα και προκύπτουν από την ερευνητική διαδικασία.
Δείγμα	Συνήθως απαιτούνται μεγάλα δείγματα πληθυσμών προκειμένου να εξασφαλιστεί μεγαλύτερη δυνατότητα γενίκευσης. Το κριτήριο της επιλογής του δείγματος βασίζεται μόνο στην τυχαία πιθανότητα.	Ο πληθυσμός χρειάζεται να αντιπροσωπεύει όλες τις ενδεχόμενες απόψεις για το συγκεκριμένο φαινόμενο (π.χ. όλες τις ομάδες συμφερόντων) Συνήθως πληθυσμιακό δείγμα 20-40. Ωστόσο μπορεί το δείγμα της έρευνας να είναι ακόμα και με ένα άτομο.	Απαιτείται ένα μικρό πληθυσμιακό δείγμα και πολλές φορές μπορεί να είναι ένα μόνο άτομο. Το κριτήριο επιλογής του δείγματος είναι οι περιπτώσεις που επιλέγονται να φέρουν πλούσιες πληροφορίες σχετικά με το αντικείμενο της έρευνας.
Εργαλεία	Μετρήσιμες μεταβλητές όπως κλίμακες διαστήματος και αντικειμενικές κλίμακες μέτρησης.	Δηλώσεις (ή σχετικό υλικό) οι οποίες εκφέρουν μια άποψη για το συγκεκριμένο θέμα/φαινόμενο	Ανοιχτή, ελεύθερη συζήτηση μέσω συνεντεύξεων

Συλλογή Δεδομένων	Αντικειμενική μέτρηση και καταγραφή των δεδομένων συνήθως σε αριθμητική μορφή. Τα δεδομένα έχουν την μορφή τιμών (scores) από σταθμισμένες μετρήσεις. Οι πληροφορίες μετατρέπονται σε αριθμούς.	Οι Δηλώσεις ταξινομούνται από τους συμμετέχοντες χρησιμοποιώντας μια διατεταγμένη κλίμακα. Οι πληροφορίες έχουν την μορφή λέξεων και μετατρέπονται σε αριθμητική μορφή. Οι αρχικές πληροφορίες και η νέα αριθμητική τους μορφή χρησιμοποιείται συνδυαστικά για την ερμηνεία των πεποιθήσεων των ατόμων σχετικά με το φαινόμενο παίρνοντας την μορφή διακριτών μορφών Λόγου.	Οι συνεντεύξεις ακολουθούν είτε μια ημί-δομημένη είτε μη-δομημένη μορφή. Τα δεδομένα έχουν την μορφή φυσικών περιγραφών, μακροσκελών συνεντεύξεων, παραδειγμάτων για το πώς ο συμμετέχων βίωσε κάθε φορά τη συγκεκριμένη εμπειρία. Τα δεδομένα έχουν την μορφή λέξεων και δεν μετατρέπονται σε αριθμούς.
Ανάλυση Δεδομένων	Χρησιμοποιεί περιγραφικές και επαγωγικές στατιστικές μεθόδους για να ελέγξει τάσεις και συγκρίσεις, μέσω όρων και αποκλίσεων και να βρεθεί η επίδραση τόσο της μιας μεταβλητής στην άλλη όσο και στα αποτελέσματα.	Χρησιμοποιεί μια στατιστική διαδικασία (βασισμένη στην παραγοντική ανάλυση) για να προσδιορίσει το φάσμα των απόψεων και τις μεταξύ τους διαφορές και ομοιότητες για ένα συγκεκριμένο θέμα. Η ανάλυση είναι λεκτική και μεταβαίνει από την περιγραφή των αριθμών στην ερμηνεία.	Η μέθοδος ανάλυσης περιεχομένου ή ανάλυσης λόγου που χρησιμοποιείται αναζητά την ανάδειξη νοημάτων και θεμάτων. Η ανάλυση είναι λεκτική και επιδιώκει να μεταφερθεί από την περιγραφή του λόγου στην ερμηνεία ώστε να φέρει στην επιφάνεια νέες ποιότητες και ιδιότητες.
Ερμηνεία	Τα αναφερόμενα αποτελέσματα προσδιορίζονται από στατιστικά σημαντικά επίπεδο μέτρησης	Ο ερευνητής περιγράφει τις αναδυόμενες απόψεις και εξηγεί τις διαφορές και τις ομοιότητες των απόψεων	Ο ερευνητής ερμηνεύει τα δεδομένα. Σε αυτή την διαδικασία χρησιμοποιεί τεχνικές όπως τον έλεγχο από τους συμμετέχοντες για την σωστή κατάληξη των συμπερασμάτων
Δημιουργική φάση	Η πιο δημιουργική φάση είναι πριν τη συλλογή δεδομένων κατά το σχεδιασμό της έρευνας	Η πιο δημιουργική φάση είναι τόσο κατά το σχεδιασμό της έρευνας όσο και μετά κατά την ερμηνεία του Λόγου των συμμετεχόντων	Η πιο δημιουργική φάση είναι μετά την συλλογή των δεδομένων
Ρόλος των συμμετεχόντων	Οι συμμετέχοντες στην έρευνα είναι τα αντικείμενα της, τα άτομα απλώς που παρέχουν τα δεδομένα χωρίς να βοηθούν να δοθεί νόημα στα αποτελέσματα	Οι συμμετέχοντες δεν είναι αντικείμενα. Ο ερευνητής και συμμετέχοντες δημιουργούν το συνολικό πλήθος των απόψεων του Λόγου το οποίο στην συνέχεια αξιολογούν οι συμμετέχοντες ο καθένας χωριστά χωρίς την επιρροή του ερευνητή, φωτίζοντας τις ξεχωριστές διαστάσεις του.	Οι συμμετέχοντες δεν είναι αντικείμενα. Ο ερευνητής και συμμετεχοντες μοιράζονται το περιεχόμενο της εμπειρίας που περιγράφεται.

Βαθμός ανάμιξης και συμμετοχής του ερευνητή στα αποτελέσματα	Ο ρόλος του ερευνητή μειώνεται. Η οπτική, οι αντιλήψεις και τα συναισθήματα του ερευνητή αντανακλώνται στην αρχική υπόθεση, αλλά όχι στις μεθόδους, ούτε την παρουσίαση των αποτελεσμάτων και στην ερμηνεία.	Ο ρόλος του ερευνητή αποτελεί μέρος της έρευνας. Ωστόσο η ερμηνευτική δεξιότητα ενθαρρύνεται και θεωρείται το κλειδί για την βαθύτερη κατανόηση των πεποιθήσεων και στάσεων των συμμετεχόντων.	Ο ρόλος του ερευνητή αποτελεί μέρος της έρευνας. Η ενσυναίσθηση ενθαρρύνεται και θεωρείται το κλειδί για την βαθύτερη κατανόηση
Μέγιστη συνεισφορά απώτερος στόχος	Μια νέα θεωρία, υπόθεση ή συσχέτιση έρχεται στην επιφάνεια για να κατανοηθεί καλύτερα ένα φαινόμενο	Βοηθά να κατανοηθούν καλύτερα και σε βάθος οι πεποιθήσεις των ερευνώμενων ατόμων και η μεταξύ τους συσχετίσεις για ένα συγκεκριμένο φαινόμενο	Βοηθά να κατανοηθούν σε βάθος όλες οι πτυχές ενός φαινομένου

Πηγή: Coit (2006: 392) και Σταλίκας (2009: 190-191)

Με βάση την ανάλυση του Coit (2006) και σε συνδυασμό με την επισκόπηση των ποιοτικών και ποσοτικών μεθολογιών έρευνας από τον Σταλίκας (2009) δημιουργήθηκε ο παρακάτω πίνακας σύγκρισης των ομοιοτήτων και διαφορών των ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων τόσο μεταξύ τους αλλά κυρίως εν συγκρίσει με την μεθοδο Q. Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε τις διαφορές μεταξύ των ερευνητικών παραδόσεων ώστε να μπορούμε να κάνουμε ενημερωμένες επιλογές σχετικά με το ποια μέθοδος ή μείγμα μεθόδων θα μας βοηθούσε να συλλέξουμε πληροφορίες σύμφωνα με τον σκοπό της μελέτης. Εξίσου σημαντικό όμως είναι να γνωρίζουμε και τις ομοιότητες. Η επίταση των διαφορών και η συνέχιση της πόλωσης των ερευνητικών παραδόσεων μπορεί να μην είναι πολύ βοηθητική και μπορεί να περιορίσει και να παραποιήσει τα αποτελέσματα των ερευνητικών ευρημάτων (Ercikan & Roth, 2006; Johnson & Onwuegbzie, 2004; Lund, 2005; Teddlie & Tashakkori, 2003). Ο Yu (2002: 28) ενθαρρύνει τους ερευνητές "να είναι ανοιχτοί σε διαφορετικές μεθοδολογίες ενώ να τηρούν σκεπτικιστική στάση για να εξετάζουν τις φιλοσοφικές υποθέσεις των διάφορων ερευνητικών μεθόδων αντί να δέχονται τυφλά τους λαϊκούς μύθους".

Οι διαφορές των ερευνητικών μεθόδων έχουν καταδειχθεί αλλά υπάρχουν επίσης και ομοιότητες σύμφωνα με την πρόσφατη βιβλιογραφία. Οι Johnson & Onwuegbuzie (2004) υποστηρίζοντας το μείγμα ερευνητικών μεθόδων βλέπουν τον σημερινό κόσμο της έρευνας ως αυξανόμενα διεπιστημονικό, σύνθετο και δυναμικό. Προτείνουν την κάλυψη της μιας μεθόδου με την άλλη και ότι όλοι οι ερευνητές «χρειάζονται μια απόφια ερμηνεία των πολλαπλών μεθόδων που χρησιμοποιούνται για την προώθηση της συνεργασίας και την παροχή ανώτερης έρευνας» (ο.π.: 15). Επιπλέον, παρουσιάζουν μια λίστα με ζητήματα με τα οποία έχουν έρθει σε βασική συμφωνία πολλοί ερευνητές της ποσοτικής και ποιοτικής πλευράς. Μια περιληπτική εκδοχή παρουσιάζεται παρακάτω (Johnson & Onwuegbuzie, 2004: 16):

- Αυτό που φαίνεται λογικό μπορεί να διαφέρει από άτομο σε άτομο
- Η παρατήρηση δεν αποτελεί τέλειο και άμεσο «παράθυρο για την θέαση της πραγματικότητας»
- Είναι πιθανό περισσότερες από μία θεωρίες να ταιριάζουν σε ένα σύνολο εμπειρικών δεδομένων
- Μια υπόθεση ενσωματώνεται σε ένα ολιστικό δίκτυο πεποιθήσεων και εναλλακτικές επεξηγήσεις θα συνεχίσουν να υπάρχουν.
- Το μέλλον μπορεί να μην μοιάζει με το παρελθόν
- Οι ερευνητές αποτελούν μέρος της ερευνας και σαφώς έχουν -και επηρεάζονται από - στάσεις, αξίες και τα πιστεύω τους
- Οι άνθρωποι ποτέ δεν θα πάνε να εμπορούνται από αξίες. Αυτές οι αξίες επηρεάζουν αυτό που επιλέγουμε να ερευνήσουμε, αυτό που παρατηρούμε καθώς πώς ερμηνεύουμε αυτό που παρατηρούμε

Μπορεί να υπάρχουν και άλλες ομοιότητες. Οι ερευνητικές ερωτήσεις μπορεί να προέρχονται από εμπειρική παρατήρηση τόσο από ποιοτικούς όσο και ποσοτικούς ερευνητές (Johnson & Onwuegbzie, 2004). Παρόλο που οι ερευνητές μπορεί να έχουν διαφορετικές φιλοσοφικές υποθέσεις και τρόπους συλλογής και ερμηνείας δεδομένων, οι Sechrest και Sidani (1995: 78) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι στόχοι είναι κοινοί: *«να περιγράψουν τα δεδομένα, να δομήσουν αναλυτικά επιχειρήματα με βάση αυτά τα δεδομένα και να προβληματίσουν γιατί προέκυψαν τα αποτελέσματα που παρατηρήθηκαν»*. Οι ερευνητές και των δύο παραδόσεων διατηρούν επιφυλάξεις στα ερωτηματολόγια τους ως μέτρο προφύλαξης απέναντι στις μη έγκυρες πηγές ή στην έλλειψη εμπιστοσύνης η οποία πιθανώς να υπάρχει στην ερευνητική μελέτη (Johnson & Onwuegbzie, 2004). Ο Stephenson επίσης επιχειρηματολόγησε υπέρ ενός συνδυασμού ποιοτικών και ποσοτικών πτυχών και είπε ότι *"μπορεί να υπάρξει ενότητα στην επιστήμη δεδομένου ότι τα αντικειμενικά και υποκειμενικά μέρη είναι δεδομένα και ότι καθένα προέρχεται από κβαντικές θεωρητικές αντιλήψεις"* (Stephenson, 1986b: 529).

Γενικά, οι ποσοτικές μέθοδοι απαιτούν τη χρήση τυποποιημένων μέσων ώστε οι διάφορες αντιλήψεις και εμπειρίες πολλών διαφορετικών ανθρώπων να μπορούν να *"ταιριάζουν σε ένα περιορισμένο αριθμό προκαθορισμένων κατηγοριών απόκρισης στις οποίες αναφέρονται οι αριθμοί"* (Patton, 2002: 14). Κατ'αυτόν τον τρόπο είναι πιθανό να μετρήσουμε τις αντιδράσεις πολλών ατόμων, και αυτό προσφέρει ευρεία και γενικευμένη πληροφόρηση που μπορεί να παρουσιαστεί περιφραστικά και αρκούτως λιτά. Οι ποιοτικές μέθοδοι σε γενικές γραμμές μας προσφέρουν ένα μεγάλο εύρος λεπτομερούς πληροφόρησης για έναν μικρό αριθμό ατόμων. Αυτό μπορεί να αυξήσει την κατανόησή μας για τα θέματα που μελετώνται αλλά μειώνει τη δυνατότητα γενίκευσης (Patton, 1990·Thagaard, 2003). Αυτό το είδος δεδομένων συνήθως παρουσιάζεται μέσω έντονα λεπτομερών περιγραφών σε αντίθεση με πιο φειδωλές πρακτικές των ποσοτικών δεδομένων. Και οι δύο παραδόσεις έχουν τα δυνατά και αδύναμα σημεία αλλά σύμφωνα με τον Patton (2002: 14) *"αποτελούν εναλλακτικές επιλογές, αλλά όχι αμοιβαία αποκλειόμενες, στρατηγικές προς έρευνα. Τόσο τα*

ποσοτικά όσο και τα ποιοτικά δεδομένα μπορούν να συλλεχθούν στην ίδια μελέτη". Ο Lund (2005) αναφέρει μερικές δεδηλωμένες ασυμφωνίες μεταξύ της ποιοτικής και ποσοτικής μεθόδου εξετάζοντας πραγματικές μελέτες. Οι διαφορές μεταξύ των δύο παραδόσεων συχνά έχουν παρουσιαστεί με υπερβολές. Ισχυρίζεται ότι δεν αντιπροσωπεύουν δύο παραδείγματα αλλά ένα, βάσει του κριτικού ρεαλισμού συνδυασμένου με ένα κοινό πλαίσιο στην εμπειρική έρευνα. Ο Lund επίσης επισημαίνει ότι *"τα ερευνητικά προβλήματα δεν βρίσκουν λύση μέσω των εμπειρικών αποτελεσμάτων άμεσα αλλά μέσω των συμπερασμάτων που βασίζονται σε αυτά τα αποτελέσματα"* (2005: 120). Οι Johnson και Onwuegbuzie (2004) προτείνουν μικτές ερευνητικές μεθόδους όχι για να αντικαταστήσουν τις παραδόσεις της ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας αλλά για να επωφεληθούν από τα δυνατά σημεία και να ελαχιστοποιήσουν τις αδυναμίες και των δύο. Βλέπουν τον παραδειγματισμό ως έναν ελκυστικό φιλοσοφικό σύμμαχο και ένα πλαίσιο για μικτές ερευνητικές μεθόδους και υποστηρίζουν τη μελέτη της πραγματικής μεθόδου των Charles Sanders Peirce, William James, και John Dewey, των κλασικών πραγματιστών. Αυτοί αποτελούν μόνο μερικά παραδείγματα του αυξανόμενου σώματος της επιστημονικής βιβλιογραφίας που επικεντρώνεται στην πόλωση των ποσοτικών και ποιοτικών παραδόσεων αλλά και που συνδυάζει τα δυνατά σημεία και να γνωρίζει περισσότερα για τις κοινοτοπίες αντί να επικεντρώνεται μόνο στις διαφορές.

Υπό αυτό το πρίσμα είναι αρκετά ενδιαφέρον να δούμε το έργο του William Stephenson πριν από περισσότερα από 70 χρόνια, όταν συνδύασε την στατιστική ανάλυση με ποιοτικές πτυχές στη μεθοδολογία Q, και παρεξηγήθηκε. Αυτό που κατάλαβε τόσο ξεκάθαρα πριν από πολλά χρόνια, ο υπόλοιπος κόσμος χρειάστηκε περισσότερο χρόνο για να το αντιληφθεί είναι ότι η μεθοδολογία Q συνδυάζει ποιότητες τόσο από την ποσοτική όσο και την ποιοτική παράδοση και αυτό το έκανε εξ' αρχής. Εστιάζει στην υποκειμενικότητα και στο πώς το άτομο αξιολογεί μερικά ζητήματα περισσότερο από άλλα σε σύγκριση με τις δηλώσεις που έχουν παρουσιαστεί ως σύνολο και κοινοποιήθηκαν μέσω της γλώσσας των συναισθημάτων παρά από την εξέταση των γεγονότων. Επιπλέον, απεικονίζει την αμοιβαία ικανότητα επικοινωνίας μεταξύ των συμμετεχόντων σε ζητήματα ενός συγκεκριμένου περιβάλλοντος ή πολιτισμού. (Brown, 1997) Η στατιστική χρησιμοποιείται για την ανάλυση δεδομένων αλλά βασίζεται επίσης και στην ικανότητα του ερευνητή να βρίσκει την ουσία των αναδυόμενων απόψεων των συμμετεχόντων (Brown, 1980; Stephenson, 1953).

Η μέθοδος Q όπως επινοήθηκε από τον William Stephenson περιλαμβάνει ένα διακριτό προσανατολισμό για την συστηματική μελέτη της ανθρώπινης υποκειμενικότητας (McKeown & Thomas, 1988). Η υποκειμενικότητα είναι η προσωπική άποψη ενός ατόμου για ένα θέμα προσωπικής ή κοινωνικής σημασίας. Σύμφωνα με αυτό τον ορισμό και την παράδοση της μεθόδου Q οι υποκειμενικές απόψεις έχουν μεταδοτικότητα (communicability). Μάλιστα, σε μια επικοινωνιακή διαδικασία οι υποκειμενικές απόψεις πάντα προηγούνται από οποιαδήποτε άλλη άποψη έχοντας την θέση της αυτό-αναφοράς ή ως απόψεις του υποσυνείδητου. Υπό

αυτή την ερμηνεία, η «υποκειμενική επικοινωνία» υπάγεται στη «αντικειμενική ανάλυση» και κατανόηση. Απαραίτητη προϋπόθεση για την απόδοση μιας τέτοιας μορφής επικοινωνίας με αντικειμενικό τρόπο είναι τα μέσα ανάλυσης να μην καταστρέφουν ή να μην αλλάζουν ακριβώς αυτή την ιδιότητα της «αυτό-αναφοράς» τέτοιων επικοινωνιακών διαδικασιών. (McKeown & Thomas, 1988: 7)

Η μέθοδος Q ως ερευνητική μέθοδος διερεύνησης των υποκειμενικών απόψεων έχει χρησιμοποιηθεί σε πολλά επιστημονικά πεδία όπως στην πολιτική επιστήμη, στη διαφήμιση, στην υγεία, στην ψυχολογία, στην εκπαίδευση κ.α. Έχει περιγραφεί ως μια μέθοδος που συνδυάζει τις δυνατότητες των ποιοτικών και ποσοτικών προσεγγίσεων έρευνας και σε πολλές περιπτώσεις τις γεφυρώνει (Brown, 1996· Dennis & Goldberg, 1996). Η μέθοδος Q επιλέχτηκε ως η κύρια ερευνητική μέθοδος σε αυτή την ερευνητική μελέτη επειδή ακριβώς συνδυάζει τις δυνατότητες της ποιοτικής και ποσοτικής μεθοδολογικής προσέγγισης κοινωνικής έρευνας για να παράγει τις αυτό-αναφορικές διακριτές απόψεις οι οποίες ρυθμίζονται από την αξιολόγηση και σύγκριση ενός αριθμού δηλώσεων (statements) σύμφωνα πάντα με τις προσωπικές προτιμήσεις. Υπό αυτό το πρίσμα, μια τέτοια μεθοδολογική προσέγγιση κρίνεται σκόπιμη για την διερεύνηση των υποκειμενικών προτεραιοτήτων και πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων.

3.10 Υπόθεση Εργασίας και Ερευνητικό Ερώτημα

Η επισκόπηση της βιβλιογραφίας καταδεικνύει την σημασία των πεποιθήσεων στην ζωή των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων. Οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς δεν αποτελούν εξαίρεση σε αυτή την διαπίστωση. Οι ξεναγοί φυσικών ή/και προστατευόμενων περιοχών εμφορούμενοι με τις αρχές της ΠΔ είναι οι κύριοι εκφραστές της φιλοσοφίας και πρακτικής της περιβαλλοντικής διερμηνείας αναδεικνύοντας και αξιοποιώντας τον ρυθμιστικό της ρόλο, στις προστατευόμενες φυσικές περιοχές. Η διερμηνευτική τους ξενάγηση επηρεάζεται και καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις πεποιθήσεις και τις στάσεις τους. Σημαντικές διαστάσεις στην κατανόηση των πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων αποτελούν ερωτήματα όπως: (α) τι είναι η ΠΔ (β) πως περιγράφεται η σημασία της, (γ) ποιος είναι ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα, (δ) πως θεωρούν οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς τον σχεδιασμό και την εφαρμογή των προγραμμάτων ΠΔ, (ε) ποια είναι η εκπαίδευση που θεωρούν ότι έχουν ή θα πρέπει να έχουν οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς και (στ) ποια είναι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν κατά την εφαρμογή της ΠΔ. Σε μια σύγχρονη κοινωνία όπου α) η αναγκαιότητα ύπαρξης και διατήρησης προστατευόμενων φυσικών περιοχών είναι αδήριτη και επιτακτική ανάγκη και παράλληλα β) οι προστατευόμενες περιοχές αναδεικνύονται - ως δημοφιλείς εναλλακτικοί τουριστικοί προορισμοί τα παραπάνω ερωτήματα σηματοδοτούν σημαντικές προκλήσεις τις οποίες καλούνται να αντιμετωπίσουν οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς. Η απάντηση αυτών των προκλήσεων πλαισιώνεται με

βάση συγκεκριμένους στόχους και προσδοκίες οι οποίοι ορίζονται τόσο από το φορέα διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών όσο και συλλογικά από το Υπουργείο Περιβάλλοντος με σκοπό την αειφορική και ολοκληρωμένη διαχείριση των προστατευόμενων φυσικών περιοχών.

Η συμπεριφορά των περιβαλλοντικών διερμηνέων έναντι αυτών των προκλήσεων επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τις προσωπικές πεποιθήσεις, τις στάσεις και τις αξίες τους. Συνεπώς, η διερεύνηση αυτών των πεποιθήσεων και στάσεων κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντική για την περιγραφή των σχέσεων και των δραστηριοτήτων των περιβαλλοντικών διερμηνέων με το κοινό (επισκέπτες και ντόπιοι κάτοικοι) καθώς και τους φορείς διαχείρισης.

Το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφικής έρευνας σχετικά με την ΠΔ βασίζεται στην αξιολόγησή της σχετικά με την επίπτωση που έχει στην γνώση και του κοινού που επισκέπτεται τις προστατευόμενες φυσικές περιοχές. Η έρευνα στις πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών εκπαιδευτών έχει εστιάσει κυρίως σε περιβάλλοντα τυπικής ΠΕ. Υπάρχει πολύ μικρή έρευνα σχετικά με τις πεποιθήσεις των μη-τυπικών εκπαιδευτών και ιδιαίτερα των περιβαλλοντικών διερμηνέων που εργάζονται σε προστατευόμενες φυσικές περιοχές.

Παράλληλα η βιβλιογραφική έρευνα της ΠΔ προέρχεται από χώρες όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, ο Καναδάς η Αυστραλία και το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου οι υπηρεσίες ΠΔ είναι έντονα ανεπτυγμένες και αρμονικά ενταγμένες στις στρατηγικές διαχείρισης των φορέων διαχείρισης προστατευόμενων φυσικών περιοχών. Στην Ελλάδα οι υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας σε προστατευόμενες περιοχές βρίσκονται ακόμα σε εμβρυακό στάδιο (Skapanis & Giannoulis, 2009) ίσως στα πλαίσια γενικότερης υπο-χρηματοδότησης των υπηρεσιών ενημέρωσης του έργου των φορέων διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών (WWF, 2009). Επομένως, κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντική, η διερεύνηση και η συγκέντρωση πληροφοριών ώστε να στοιχειοθετηθεί ένα σαφές πεδίο γνώσης σχετικά με την εφαρμογή της ΠΔ στην Ελλάδα ξεκινώντας από τις πεποιθήσεις και στάσεις του ίδιου του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης των προστατευόμενων περιοχών που εφαρμόζουν θεωρητικά προγράμματα ΠΔ. Η έμφαση δόθηκε στις προστατευόμενες περιοχές των υγροτόπων της σύμβασης Ramsar δεδομένου ότι σε αυτές ιδρύθηκαν και στελεχώθηκαν τα πρώτα κέντρα ενημέρωσης προστατευόμενων περιοχών στην χώρα και εξακολουθούν να λειτουργούν μέχρι σήμερα παρά τα όποια οικονομικά προβλήματα.

Η εφαρμογή της ΠΔ είναι μια πολύ-επίπεδη διαδικασία. Ένας τρόπος αποσαφήνισης αυτής της εικόνας είναι η κατανόηση των υποκειμενικών προτεραιοτήτων και πεποιθήσεων των διερμηνέων λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπόψη ότι το πεδίο της διερμηνείας είναι ακόμα εξαιρετικά παρθένο ερευνητικά στην Ελλάδα. Ο κύριος στόχος αυτής της έρευνας είναι να παράγει νέα γνώση και κατανόηση των υποκειμενικών προτεραιοτήτων και πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων.

Μεταξύ πολλών δυνατοτήτων έρευνας έγινε επιλογή να αναδειχθούν οι πεποιθήσεις σχετικά με το ρόλο που διαδραματίζουν, το σχεδιασμό και εφαρμογή προγραμμάτων ΠΔ, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και τις προτάσεις τους για την βελτίωση της εφαρμογής της ΠΔ σε προστατευόμενες περιοχές. Η προκύπτουσα γνώση θα συμβάλει στην βελτίωση των αντανακλαστικών των υπηρεσιών των περιβαλλοντικών διερχμένων, με απώτερο σκοπό να μας διαφωτίσει για τον ρόλο που θεωρούν ότι πρέπει να έχουν εν συγκρίσει με τις ανάγκες των φορέων διαχείρισης και του κοινού που επισκέπτεται τις προστατευόμενες φυσικές περιοχές ή τους ντόπιους κατοίκους οι οποίοι ζουν και δραστηριοποιούνται γύρω από ή/και μέσα στις επιτρεπόμενες ζώνες των προστατευόμενων περιοχών (τοπικοί κάτοικοι).

Σε αυτά τα πλαίσια, τα ερευνητικό πλαίσιο της συγκεκριμένης διατριβής οριοθετείται από τις εξής καθοδηγητικές ερωτήσεις:

1) Ποιες είναι οι πεποιθήσεις και οι προτεραιότητες των οικοξεναγών που εργάζονται στα κέντρα ενημέρωσης προστατευόμενων περιοχών αναφορικά με

- Την σημασία της ΠΔ
- Τον ρόλο τους ως περιβαλλοντικοί διερχμένοι,
- Το σχεδιασμό προγραμμάτων ΠΔ
- Την εφαρμογή προγραμμάτων ΠΔ
- Την εκπαίδευση που θεωρούν ότι πρέπει να έχουν
- Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν κατά την εφαρμογή της ΠΔ
- Τις προτάσεις που θα μπορούσαν να βελτιώσουν την εφαρμογή της ΠΔ

2) Ποιες είναι οι ομοιότητες και διαφορές των πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερχμένων;

3) Τα δεδομένα αναδεικνύουν πρότυπα τα οποία σχετίζονται με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των περιβαλλοντικών διερχμένων;

Σύνοψη

Σκοπός αυτής της ενότητας ήταν να παρουσιάσει την σημασία των πεποιθήσεων στην περιβαλλοντική διερχμηνία και να αποτιμήσει τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις που χρησιμοποιούνται στην μελέτη των πεποιθήσεων ώστε να τεκμηριώσει την επιλογή της κατάλληλης μεθόδου έρευνας και ερωτημάτων.

Η βιβλιογραφία των πεποιθήσεων υπογραμμίζει ότι οι πεποιθήσεις διέπονται από αξίες η οποίες επηρεάζουν την σκέψη και την πρακτική των πράξεων των εκπαιδευτών, γενικότερα (Pajares, 1992·Richardson, 1996·Rockeach, 1976) και των περιβαλλοντικών διερχμένων ειδικότερα (Hinkle 1976·Taylor & Caldarelli, 2004, 2006, 2009·LaPage 2010). Είναι πιθανό να έχουμε αντιφατικές πεποιθήσεις (Green, 1998). Για κάποιες από αυτές έχουμε επίγνωση και μπορούμε να τις τεκμηριώσουμε (Tabachnick & Zeichner, 1986). Σε διαφορετικές περιπτώσεις ενδέχεται να μην τις

έχουμε καν συνειδητοποιήσει (Richardson 1994). Οι πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων σχετίζονται με τον χώρο διεξαγωγής των προγραμμάτων ΠΔ καθώς και με το είδος του κοινού που επισκέπτεται αυτούς τους χώρους (Taylor & Caldarelli 2004·Taylor 2006·Taylor and Neil, 2009). Από την άλλη η πρακτική εφαρμογή της περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορεί να επηρεάζει τις πεποιθήσεις τους (Hinkle, 1976) για αυτό και υπογραμμίζεται η ενδελεχής έρευνα των υποκειμενικών πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων.

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι για την λήψη δεδομένων οι οποίοι έχουν αντίστοιχες προσεγγίσεις στην ανάλυση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Οι διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις και τεχνικές παράγουν διαφορετικό είδος πληροφόρησης. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι πληροφορίες και τα δεδομένα που συλλέγονται είναι αποτέλεσμα ορθότερης ή καλύτερης επιστημονικής παράδοσης από κάποια άλλη (Ragin, 1994). Ωστόσο, πάντα υπήρχε πόλωση μεταξύ των ποιοτικών και ποσοτικών ερευνητικών μεθόδων (Ercikan & Roth, 2006· Lund, 2005· Tashakkori & Teddie, 2003). Προς τούτο, οι υπέρμαχοι και των δύο κυρίαρχων παραδόσεων, δηλαδή των ποιοτικών και των ποσοτικών προσεγγίσεων, έχουν εμπλακεί σε έντονες συζητήσεις (Johnson & Onwuegbzie, 2004). Οι Ercikan και Roth (2006) δήλωσαν ότι η πόλωση μπορεί να προκαλεί σύγχυση τείνει «να περιορίζει την έρευνα καταλήγοντας συχνά σε ανεπαρκείς απαντήσεις στα ερωτήματα της έρευνας και πιθανώς σε ακατάλληλα πορίσματα βάσει των ευρημάτων» (ο.π.:14). Η ποιοτική-ποσοτική διχογνωμία μπορεί να παραποιήσει την αντίληψη της κοινωνικής έρευνας και να καταστεί απατηλή. Σύμφωνα με τους Ercikan και Roth (2006) ο κόσμος έχει την ποσοτική (συνεχή) πτυχή και την ασυνεχή (ποιοτική) πτυχή και "είναι ποσοτικές και ποιοτικές έρευνες που περιγράφουν και επεξηγούν τη φύση των πεποιθήσεων και στάσεων" (ο.π.:14). Όταν η πραγματικότητα είναι σύνθετη και τυχαία είναι εντονότερη η ανάγκη για τους ερευνητές να μελετούν το φαινόμενο από πολλές οπτικές γωνίες (Smith, 2006· Newman et al 2003). Διαφορετικές προσεγγίσεις μπορεί να οδηγήσουν σε πολλά είδη πληροφοριών και να αλληλοσυμπληρώνονται.

Οι δειγματοληπτικές έρευνες και τα ερωτηματολόγια, οι ομάδες εστίασης, η πολυκριτηριακή ανάλυση, στις οποίες μπορεί κανείς να αποδώσει ποικίλα ωφέλη, χρησιμοποιούνται από τους ερευνητές για να περιγράψουν τις πεποιθήσεις και στάσεις των ανθρώπων και τις προτεραιότητες τους μεταξύ διαφόρων – ποικίλων στόχων. Οι δειγματοληπτικές έρευνες και τα ερωτηματολόγια αντιμετωπίζουν δυσκολίες στον σχεδιασμό και στην διαχείριση των ερωτήσεων και στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Οι συνεντεύξεις, ομάδες εστίασης ή/και ομαδικές συνεντεύξεις είναι συνήθως μικρές κλειστές και μη αντιπροσωπευτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις στις οποίες δεν υπάρχουν συγκεκριμένες κατευθυντήριες οδοί για να εκμαιεύσουν μια συστηματική κατανόηση της σχετικής αξίας των πληροφοριών. Οι πολυκριτηριακές αναλύσεις στις οποίες αποδίδονται ποικίλες χρησιμότητες είναι συχνά δύσκολες να γίνουν αντιληπτές από τους ανθρώπους που δεν έχουν σχετική μόρφωση και γνώση του αντικειμένου. Μια απαγωγική και ταυτόχρονα συστηματική μεθοδολογία είναι απαραίτητη για να μας προμηθεύσει με πληροφορίες σχετικά με τις πεποιθήσεις που

επικρατούν στους συμμετέχοντες της έρευνας, τις αξίες και τις θέσεις τους (Steelman and Maquire 1999).

Η μεθοδολογία Q έχει έρθει λοιπόν για να καλύψει αυτό το κενό. Υπόσχεται να προσδώσει μια περισσότερο ευθύβολη, και ακόμα πιο συστηματική ενδοσκοπήση στις αξίες, τις προτιμήσεις, τις πεποιθήσεις ή και στάσεις των συμμετέχοντων (Webler et al., 2009). Συχνά οι ερευνητές προτιμούν να ασχολούνται με γεγονότα ή δεδομένα τα οποία έχουν εδραιωθεί εμπειρικά, έτσι λοιπόν αποφεύγουν να αναφέρονται σε θέματα αξιών και ζητήματα προτιμήσεων, πεποιθήσεων και στάσεων. Αυτό μπορεί να συμβεί γιατί η υποκειμενικότητα ή η προσωπική πεποίθηση ενός ατόμου, θεωρείται –ότι είναι δύσκολο αν όχι αδύνατο να μελετηθεί με κάποιο βαθμό ακρίβειας. Η Q μεθοδολογία ενισχύει τους ερευνητές και τους αναλυτές με μια ποιοτική συστηματική και ισχυρώς ποσοτικό ερευνητικό εργαλείο για εξέταση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας (Mc Keown & Thomas, 1988: 7).

Σύμφωνα με τον Hutchinson (2004) τα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν μια μελέτη της Q μεθοδολογίας από άλλες ερευνητικές προσεγγίσεις είναι:

- **Φέρνει στο προσκήνιο πρότυπα ή συστάδες** πεποιθήσεων ή/και στάσεων που έχουν ορισμένες ομάδες ανθρώπων, όπως εκφράζονται αυτές στην καθημερινή ζωή και επικοινωνία.
- **Χρησιμοποιεί την παραγοντική ανάλυση** για να προσδιορίσει τους τρόπους με τους οποίους συγκροτούνται σε διακριτές ομάδες οι απόψεις, πεποιθήσεις και στάσεις των συμμετεχόντων και όχι για τα δημογραφικά άλλα και τεχνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων.
- **Αναγνωρίζει την υποκειμενικότητα** που ενυπάρχει σε κάθε κατάσταση και επιτρέπει ένα μεγαλύτερο επίπεδο κατανόησης από αυτό που θα ήταν εφικτό, χρησιμοποιώντας είτε ποιοτικές είτε ποσοτικές μεθόδους (Brown 1996).
- **Διευκολύνει την γνώση** των ειδικών ώστε να δομήσουν τις προσωπικές πεποιθήσεις ή/και στάσεις ζωής (κάθε συμμετέχων στην έρευνα είναι ένας ειδικός στον δικό του προσωπικό κόσμο) αλλά και στην ερμηνεία των απόψεων αυτών (οι ερευνητές είναι έμπειροι σε αυτό το πεδίο μελέτης) έτσι ώστε να διαφωτιστούν οι σχετικές με τις πεποιθήσεις και στάσεις συμπεριφορές.
- **Ταυτοποιεί απρόοπτα** γεγονότα σχετικά με το υπό συζήτηση θέμα/ζήτημα ή φαινόμενο, τα οποία προθύμως διατυπώνονται ως «νέα υπόθεση».

Εξαιτίας της σημαντικότητας αυτής της μεθόδου το επόμενο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην ανάλυση της μεθοδολογίας Q.

4 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

4.1 Εισαγωγή

Η παρούσα ερευνητική μελέτη σχεδιάστηκε για να περιγράψει τις πεποιθήσεις και στάσεις του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης σχετικά με τις υπηρεσίες ΠΔ που προσφέρονται στις προστατευόμενες περιοχές. Η υποκειμενική φύση είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των πεποιθήσεων και στάσεων, και η Q-μεθοδολογία προβλέπει το συστηματικό τρόπο υπολογισμού της. Για την ακρίβεια η μεθοδολογία-Q μελετά την δυνατότητα επικοινωνίας των απόψεων, πεποιθήσεων ή/και στάσεων των ατόμων υπό την διπλή προϋπόθεση ότι το σύνολο αυτών των ιδεών⁵⁸ είναι υποκειμενικό και συναρτάται στην χαρακτηριστικό της αυτό-αναφοράς (Brown 1972·McKeown & Thomas 1988·Stephenson 1953).

Η μεθοδολογία-Q έχει πολλές ομοιότητες με τις μεθόδους έρευνας στις επικοινωνιακές επιστήμες (Hansen 2008,2009) την εκπαίδευση (Cohen et al 2007) και τον τουρισμό και αναψυχή σε προστατευόμενες περιοχές (Veal et al 2006·Vaske 2008). Προϋποθέτει τη συλλογή και διαχείριση των δεδομένων και την συνεπακόλουθη ανάλυσή τους χρησιμοποιώντας εκλεπτυσμένες στατιστικές τεχνικές. Παρόμοια με άλλες μεθόδους μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να διερευνήσει ένα φαινόμενο ενδιαφέροντος σε βάθος με σκοπο την παραγωγή και έλεγχο υποθέσεων.

Παρόλα τα κοινά χαρακτηριστικά, η μεθοδολογία-Q διαφέρει από το σύνηθες σώμα στατιστικών τεχνικών, οι οποίες χρησιμοποιούνται στην κοινωνική έρευνα και ειδικότερα στις προστατευόμενες περιοχές, με τέτοιο τρόπο ώστε η χρήση της να προσφέρει εμβριθείς προεκτάσεις στην διερεύνηση ενός φαινομένου. Στην πραγματικότητα, η χρήση του γράμματος «Q» επινοήθηκε με σκοπό να διαφοροποιηθεί από την μεθοδολογία-R, δηλαδή τις στατιστικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται για την αντικειμενική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες (βλ κεφάλαιο σύγκρισης μεθόδων Q και R). Οι διαφορές μεταξύ μεθοδολογιών Q και R δεν άπτεται θέμα τεχνικών, αλλά αντικατοπτρίζει διαφορετικές φιλοσοφίες έρευνας, οι οποίες περιλαμβάνουν ανταγωνιστικές ή/και συμπληρωματικές επιστημολογίες και διαφορετικές αντιλήψεις για την επιστημονική πρακτική.

---

⁵⁸ Η ιδέα είναι η μικρότερη μονάδα σκέψης ή σημασίας στοιχειώδες συστατικών πίστεων (πεποιθήσεων) ή ισχυρισμών. Στη σύγχρονη φιλοσοφία προτιμάται η λέξη Έννοια επειδή: (α) στον παραδοσιακό Εμπειρισμό ή «ιδέα» χρησιμοποιούνταν με την παραπάνω σημασία και ταυτόχρονα για να δηλώσει το ίδιο νόημα με την «εικόνα» καθώς οι εμπειριστές θεωρούσαν τη σκέψη ζήτημα λειτουργίας με εικόνες · (β) οι Locke και Berkeley χρησιμοποίησαν επίσης την «ιδέα» για να δηλώσουν αίσθηση, εντύπωση ή αισθητηριακό δεδομένο, παραπέμποντας σε στοιχεία άμεσης εμπειρίας, αντίγραφα των οποίων είναι οι εικόνες · (γ) στην φιλοσοφία του Πλάτων η Ιδέα είναι Καθολική Έννοια, που νοείται με τον τρόπο του ρεαλισμού σε μια υπεραισθητή οντότητα, την οποία ο άνθρωπος μπορεί να συλλάβει μόνο με το νου. Οτιδήποτε υπάρχει ή εκδηλώνεται γύρω μας και το συλλαμβάνουμε μέσω των αισθήσεων μας και της εμπειρίας μας είναι απείκασμα ή αντίγραφο μιας αντίστοιχης απόλυτης ιδέας. (Bullock and Trombley 2000: 523-524·Πελεργίνης 2004: 288).

Παρόλο που αρκετοί ερευνητές έλκονται από τη μεθοδολογία-Q εξαιτίας του φιλοσοφικού της υποβάθρου, οι περισσότεροι τη θεωρούν σημαντική για την διεισδυτική προσέγγιση που παρέχει στην διερεύνηση των φαινομένων. Σύμφωνα με τους Brown et al (2007) η πρώτη κατηγορία ερευνητών θεωρούν την μεθοδολογία-Q ως εναλλακτική προσέγγιση στις μεθόδους-R, τις οποίες θεωρούν ανεπαρκή εργαλεία ενός δυσφημισμένου θετικισμού. Αντίθετα, η δεύτερη κατηγορία ερευνητών αντλεί τα ερείσματα για την επιλογή της σε πρακτικά επιχειρήματα: θεωρεί ότι η Q-μεθοδολογία παράγει πληροφορία η οποία διαφέρει από εκείνη που προκύπτει από τις μεθόδους-R. Για αυτή την ομάδα ερευνητών η μεθοδολογία-Q είναι μια νέα ερευνητική στρατηγική ή εργαλείο ανάλυσης, το οποίο αποτελεί ένα αρχικό πρίσμα διερεύνησης ενός θέματος ή ενός ερευνητικού ερωτήματος.

Όποια και να είναι η κινητοποίηση για τη χρήση της η μεθοδολογία-Q είναι προσβάσιμη στους νεόφυτους ερευνητές και μια πρόκληση για τους έμπειρους. Πρόκειται για μια εντατική μεθοδολογία η οποία χαρτογραφεί πως σκέφτεται μια ομάδα πληθυσμού για ένα γεγονός, πρόβλημα ή θέμα ενδιαφέροντος. Ανάλογα με την εστίαση της μελέτης, η μεθοδολογία-Q μπορεί να παρέχει βαθιά κατανόηση των απόψεων, πεποιθήσεων ή /και στάσεων των ατόμων για ένα οποιοδήποτε θέμα που ενέχει το συστατικό της υποκειμενικότητας. Συγκεκριμένα η μεθοδολογία-Q έχει περιγραφεί ως *«η καλύτερη ανεπτυγμένη μέθοδος για την μελέτη της ανθρώπινης υποκειμενικότητας»* (Dryzek and Holmes, 2002: 20).

Αυτό το κεφάλαιο ασχολείται με την περιγραφή της συγκεκριμένης ερευνητικής μεθοδολογίας, τη φιλοσοφία της, τη σχέση της με αντίστοιχες άλλες ερευνητικές μεθόδους. Τέλος, παρουσιάζει το σχεδιασμό έρευνας της συγκεκριμένης ερευνητικής μελέτης με γνώμονα το πρωτόκολλο εφαρμογής της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε στις περιοχές μελέτης.

4.2 Q-Μεθοδολογία

Όπως έχει ήδη αναφερθεί η μεθοδολογία-Q είναι μια ερευνητική στρατηγική, η οποία επιτρέπει την συστηματική μελέτη της υποκειμενικότητας και της ικανότητας επικοινωνίας των υποκειμενικών αντιλήψεων ενός Λόγου για ένα συγκεκριμένο θέμα και υιοθετεί την άποψη και την κατανόηση του ερωτώμενου ως κεντρικής σημασίας για την διερεύνηση και ανάλυση του Λόγου. Η μεθοδολογία Q επιχειρεί να αναλύσει την υποκειμενικότητα σε όλες τις μορφές, υπο την μορφή μιας δομημένης και στατιστικά ερμηνεύσιμης μορφής (Barry & Proops 1999:338-9). Σε αντίθεση με ερευνητικές τεχνικές όπως τα ερωματολόγια, η μέθοδος Q δεν έχει αυτοσκοπό να καταμετρήσει την εξάπλωση των απόψεων ενός πλήθους ατόμων ώστε να τις κατανείμει με βάση τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά ή και άλλες μεταβλητές αυτών των ατόμων. Αντίθετα, σύμφωνα με τον Stephenson (1953) ο απώτερος σκοπός της μεθοδολογίας Q είναι *«να αναδείξει τους παράγοντες σύμφωνα με τους οποίους συγκρίνονται οι απόψεις των συμμετεχόντων. Οι κοινωνικο-δημογραφικές μεταβλητές των συμμετεχόντων δεν ομαδοποιούνται αλλά οι συμμετέχοντες κατανομούνται μεταξύ αυτών»* (Gabor 2008). Με πιο απλά λόγια,

κύριος σκοπός της μεθοδολογίας Q είναι να διερευνήσει και αναδείξει τις διαφορετικές απόψεις, πεποιθήσεις των συμμετεχόντων⁵⁹ ειδικότερα σε θέματα στα οποία υπάρχει μεγάλη συζήτηση και οι απόψεις δίστανται όπως η δημοκρατία, η δημόσια υγεία, η βιώσιμη ανάπτυξη, η αειφορική περιβαλλοντική διαχείριση κ.λπ. Κατόπιν υπολογίζει την παραγοντική επιβάρυνση των απόψεων ή/και πεποιθήσεων, καθώς και τις ομοιότητες και αποκλίσεις μεταξύ των απόψεων των ατόμων (Eden et al, 2005).

Η Μεθοδολογία-Q⁶⁰ εφευρέθηκε από τον βρετανό φυσικό και ψυχολόγο William Stephenson το 1935 και παρουσιάστηκε από αυτόν σε ένα γράμμα στον εκδότη του βρετανικού επιστημονικού περιοδικού Nature στις 24 Αυγούστου 1935. Ο Stephenson ήταν μαθητής και βοηθός του Charles Spearman⁶¹. Ο τελευταίος ήταν ψυχολόγος και στατιστικολόγος με σημαντική συνεισφορά στην ανάπτυξη και θεμελίωση της στατιστικής μεθόδου της παραγοντικής ανάλυσης (Brown, 1980). Ο Stephenson ενδιαφερόταν να αναδείξει την υποκειμενικότητα που αφορά την θεώρηση κάθε θέματος, για παράδειγμα, μια αισθητηριακή κρίση, μια συγκεκριμένη ερμηνεία και αντίληψη για έναν οργανωτικό ρόλο (Brown, 1996). Η υποκειμενικότητα αφορά και ενδιαφέρει τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας. Η ειδοποιός διαφορά στην μέθοδο Q έναντι άλλων μεθόδων είναι η σημαντική και απαραίτητη συνεισφορά στην μελέτη της υποκειμενικότητας μέσω ισχυρών στατιστικών αναλύσεων όπως είναι η παραγοντική ανάλυση (Shemmings, 2006).

Ο αμερικάνος καθηγητής πολιτικών επιστημών και μαθητής του Stephenson, Steven Brown (1986: 58), αναφέρει για την μέθοδο Q : *«Το αντικείμενο έρευνας της μεθόδου-Q είναι μόνο οι υποκειμενικές απόψεις, πεποιθήσεις ή και στάσεις των ανθρώπων για ένα φαινόμενο. Παρόλο που αυτές οι απόψεις ή/και πεποιθήσεις είναι αναπόδεικτες, έχουν συγκεκριμένη, δομή και μορφή. Η αποστολή της μεθόδου-Q είναι να δηλώνει αυτή την μορφή στα πλαίσια της παρατήρησης και μελέτης τους.»*

Στην δεκαετία του 1970 και 1980 αναπτύχθηκαν ισχυρά προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών, ικανά να εκτελέσουν πολύπλοκες στατιστικές αναλύσεις δεδομένων και να μετατρέπουν τα ποιοτικά δεδομένα σε ποσοτικά. Μέχρι σήμερα περισσότερα από 8000 άρθρα παρουσιάστηκαν σε επιστημονικά περιοδικά σχετικά με την μέθοδο-Q. Τα περισσότερα από αυτά αφορούν κοινωνικές έρευνες οι οποίες χρησιμοποίησαν

⁵⁹ Αυτές οι απόψεις από πολλούς συγγραφείς αποκαλούνται ποικιλοτρόπως: αιτιολογήσεις (accounts), Λόγοι (discourses), ή Υποκειμενικότητες (subjectivities)

⁶⁰ Σύμφωνα με την βιβλιογραφία χρησιμοποιείται η λέξη μεθοδολογία ως περιληπτικός τρόπος τινά, τύπος αντί της λέξης μέθοδος: «Η μεθοδολογία που χρησιμοποιεί στην έρευνά του δεν είναι ορθή» αντί οι «μέθοδοι που χρησιμοποιεί (...). Με βάση και την υπόδειξη του Μπαμπινιώτη 2000:1071 είναι καλύτερη η χρήση του όρου μεθοδολογία διότι ενέχει δύο βασικές σημασίες: α) ως επιστημονικός κλάδος («η μεθοδολογία-: διαφέρει τόσο από τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας όσο και από τις ποιοτικές») και β) ως σύστημα αρχών και κανόνων, που προηγούνται της πράξης και των εφαρμογών («η μεθοδολογία των τεχνικών επιστημών διαφέρει από τη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών»). Με αυτό τον τρόπο αποφεύγεται η χρήση της λέξης για συγκεκριμένες κατά περίπτωση μεθόδους, όπως στο αρχικό παράδειγμα.

⁶¹ Μάλιστα όπως ανέφερε Brown (2009:5) ο Stephenson κατά δήλωση του Spearman ήταν ο καλύτερος στατιστικός ψυχολόγος της εποχής του. Η δήλωση του Spearman υπάρχει στο εσόφυλλο του του βιβλίου του Stephenson (1953).

αυτήν την μέθοδο, ενώ άλλες σχετίζονται με την παρουσίαση και υποστήριξη διάφορων απόψεων σχετικά με την ίδια την μέθοδο (Amin 2000·Brown 2008).

Στις δεκαετίες που μεσολάβησαν από την σύλληψη της μεθοδολογίας Q ως ερευνητικής στρατηγικής, η μέθοδος (δηλ. η τεχνική διαδικασία της ανάλυσης δεδομένων) της μεθολογίας-Q διαφοροποιήθηκε σημαντικά, αν και αρκετές φορές παρουσιάζεται με έναν τυποποιημένο και εξιδανικευμένο τρόπο, προωθώντας την εκλεπτυσμένη και δεινή υπολογιστική μηχανική της. Ταυτόχρονα, σχολιάζεται η περιπλοκή φύση των παραγοντικών της αναλύσεων καθώς και η προϋπόθεση για ερμηνευτική δεξιότητα των ερευνητών στα αποτελέσματα των παραγοντικών αναλύσεων (Brown, 2008·Danielson et al 2007·Webler et al 2009).

Αρχικώς, ο Stephenson (1978 αναφορά από Eden et al 2005) θεώρησε την υποκειμενικότητα περισσότερο μια διαδικασία πλασιωμένη και προωθημένη από ένα κοινωνικο-πολιτισμικό επικοινωνιακό πλαίσιο αναφοράς και λιγότερο μια εσωτερικά παρακινούμενη διαδικασία. Με πιο απλά λόγια, η Q-μεθοδολογία αντιμετωπίζει την υποκειμενικότητα και τον αντίκτυπό της, στην συμπεριφορά του ατόμου (Robbins 2005) με ένα τρόπο που οι Q-μεθοδολόγοι στην ψυχολογία αποκαλούν ως «συντελεστικό» (operant subjectivity, Robbins & Krueger 2000: 637 αναφορά από Eden 2005). **Ο συντελεστικός ρόλος της υποκειμενικότητας επενεργεί στην τελική συμπεριφορά του ανθρώπου για ένα συγκεκριμένο φαινόμενο. Η συμπεριφορά που προκαλείται ως απόκριση στην επενέργεια αυτών των υποκειμενικών πεποιθήσεων ή /και στάσεων έναντι αυτού του φαινομένου χαρακτηρίζεται ως συντελεστική.** (operant behavior⁶², Stephenson 1993). Αναλυτικότερα και σύμφωνα με το λεξικό ψυχολογίας των Χουρμουζιάδη & Πατεράκη (2005:521) ως συντελεστική συμπεριφορά ορίζεται η συμπεριφορά η οποία δεν προκύπτει ως αντίδραση σε ένα γνωστό ερέθισμα, αλλά ως επενέργεια του οργανισμού (ανθρώπου ή ζώου στο περιβάλλον). Η συντελεστική απόκριση αποτελεί μέρος του συνόλου των δυνατικών συμπεριφορών του οργανισμού και η επανεμφάνισή της εξαρτάται από τις συνέπειες της. Στην ψυχολογία της συμπεριφοράς η συντελεστική συμπεριφορά είναι ένας γενικός όρος και αναφέρεται σε όλες τις δράσεις του ανθρώπου (Mellon 2007: 982). Αναφέρεται δηλαδή σε όλα εκείνα τα στοιχεία συμπεριφοράς που μπορούν να εκδηλωθούν χωρίς την αιτιολογική δραστηριότητα κάποιου αμέσως προηγούμενου ερεθίσματος. Οι δράσεις συντελούν ή αλλάζουν το περιβάλλον, και επομένως αλλάζει η πιθανότητα εκδήλωσης παρόμοιων με αυτές μορφών δράσης. Ενώ δεν προκαλούνται από πρότερα της συμπεριφοράς ερεθίσματα, εάν μια μορφή δράσης είναι πιο αποτελεσματική σε ένα άλλο ερέθισμα, η παρουσίαση του πρώτου ερεθίσματος θα αυξήσει την πιθανότητα εκδήλωσης της, ενώ η παρουσίαση του δεύτερου ερεθίσματος, θα τη μειώσει (ο.π.: 163). Προέρχεται από το αγγλικό ρήμα «operate» που σημαίνει «παράγω μια επίδραση», διότι πρόκειται για συμπεριφορά που επιδρά στο περιβάλλον και το αλλάζει. Παρομοίως ο

⁶² Ο αγγλικός όρος «operant behavior» είναι νεολογισμός του Skinner ο οποίος ήταν και πρώτος εισηγήθηκε αυτή την μορφή συμπεριφοράς. Για περισσότερες πληροφορίες απευθυνθείτε στο Mellon 2007: 159-319

αντίστοιχος ελληνικός όρος «συντελεστική συμπεριφορά» προέρχεται από το ρήμα «συντελώ» που τονίζει την επίδραση της συμπεριφοράς – η συντελεστική συμπεριφορά συμβάλλει, ολοκληρώνει ή πραγματοποιεί μια αλλαγή στο περιβάλλον. Η συντελεστική συμπεριφορά έχει μια επίδραση και ένα αποτέλεσμα: είναι συμπεριφορά που αλλάζει τον κόσμο του ατόμου. Η συντελεστική συμπεριφορά έχει συνέπειες και ακολούθως επηρεάζεται από αυτές – η συντελεστική συμπεριφορά αλλάζει τον κόσμο και έπειτα μεταβάλλεται και η ίδια από αυτές τις συνέπειες (ο.π.: 177).

Διαμέσου της Q, το αντικείμενο έρευνας (ο συμμετέχων ή συνεντευξιαζόμενος) παράγει ή/και αναπαράγει μια καθολική απεικόνιση της «προσωπικής του θεώρησης για μια συγκεκριμένη πραγματικότητα σχετική με τα ενδιαφέροντα του» (Dryzek, 1990: 176). Μια τέτοια πολύπλοκη και δυναμική διαδικασία εντάσσεται μέσα σε ένα πλαίσιο το οποίο καθορίζεται από την συγκεκριμένη στιγμή έρευνας, και όχι σε ένα προϋπάρχον δομημένο, στατικό πλαίσιο, που καθορίζεται από κοινωνικό-δημογραφικά ή άλλα χαρακτηριστικά του ατόμου. Αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης μεθοδολογίας επιτρέπει να πραγματοποιήσει κανείς μια ερευνητική μελέτη ακόμα και με μόνο ένα άτομο (π.χ. Brown, 1982). Ένα άτομο συμμετέχει σε μια άσκηση μεθοδολογίας-Q με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Ανάλογα με τις «οδηγίες συμπλήρωσης», τα αποτελέσματα μπορεί να είναι σημαντικά και στατιστικά συγκρίσιμα ως αποδεικτικό στοιχείο των διαφορετικών υποκειμενικότητων που δομούνται από ένα άτομο (Brown, 1996· Taylor και Delprato, 1994· Barry και Proops, 1999 αναφορά στο Eden et al 2005) .

Αυτό που καθιστά την μεθοδολογία-Q ξεχωριστή από τις άλλες ερευνητικές στρατηγικές είναι το γεγονός ότι όλες οι ιδέες, αντιλήψεις, κρίσεις, πεποιθήσεις ή/και στάσεις αναφορικά με οποιοδήποτε θέμα, ζήτημα ή φαινόμενο, μπορούν να μετατραπούν σε συντελεστικούς παράγοντες (operant factors) τους οποίους η μεθοδολογία-Q αναπτύσσει. Με άλλα λόγια, οι καθορισμοί, των προσωπικών απόψεων είναι εκείνες οι υποκειμενικές απόψεις του συμμετέχοντα και όχι προϊόν διαίσθησης ή αυθαίρετης επιλογής του ερευνητή (McKeown & Thomas, 1988: 40).

Ο Dryzek (1990) αναφέρει σχετικά με την μεθοδολογία-Q και την συνεισφορά της στην μετα-θετικιστική ερευνητική παράδοση τα εξής: «*Η συνεισφορά της μεθοδολογίας-Q έγκειται στο γεγονός ότι παίρνει σοβαρά την υποκειμενικότητα, τις αυτοαναφερόμενες απόψεις των συμμετεχόντων αναζητώντας να διαμορφώσει τύπους ατόμων σύμφωνα με τις αντιλήψεις, πεποιθήσεις ή/και στάσεις που έχουν για ένα συγκεκριμένο θέμα, ζήτημα ή φαινόμενο...ο.π.:176*). [...] *Η μεθοδολογία Q είναι φύση και θέση ερμηνευτική στην φιλοσοφία προσέγγισης της κοινωνικής επιστήμης. Έτσι λοιπόν απαρνείται και την αντικειμενικότητα και την αιτιατή επεξήγηση [...] Αντιθέτως η Q μεθοδολογία αναζητά την «αίσθηση για ένα φαινόμενο». Ασχολείται με μια εντατική ανάλυση συγκεκριμένων ατόμων ή ομαδικότητας έτσι ώστε να συλλάβει την ολότητα της υποκειμενικότητάς τους υπό τους όρους του εκάστοτε θέματος[.] Δεν αναζητά (και δεν μπορεί να το κάνει αυτό) αιτιολογική εξήγηση των ατομικών πράξεων. Αυτό σημαίνει ότι η Q μεθοδολογία ερμηνεύει τις πράξεις των ατόμων με*

τους όρους της συνέπειας τους ή διαφορετικά) με τον υποκειμενικό προσανατολισμό που εκείνοι αποκαλύπτουν ακολουθώντας το πρωτόκολλο της μεθόδου..(ο.π.: 178-179). [...] Η μεθοδολογία Q βασίζεται στην θεωρία της ισότητας και ισονομίας όπου οι ρόλοι του παρατηρητή και του αποκρινόμενου είναι εναλλασσόμενοι (ο.π. 184)».

Οι ακόλουθες τρεις ερωτήσεις καθοδηγούν συνήθως μια μελέτη βασισμένη στην μεθοδολογία-Q (Stricklin & Almeida, 1999) :

- Ποια είναι η ποικιλία των επικοινωνούντων ιδεών, πεποιθήσεων και στάσεων σε ένα συγκεκριμένο Λόγο;
- Ποιες είναι οι επικρατέστερες διαφοροποιήσεις σε κάθε τύπο πεποίθησης;
- Με ποιο τρόπο αυτές οι διαφοροποιήσεις σχετίζονται μεταξύ τους;

Η επικοινωνία για ένα οποιοδήποτε θέμα συγκεντρώνεται σε μια δεξαμενή συλλογής ιδεών (concourse). Η συλλογή ιδεών αντιπροσωπεύει διαφορετικές απόψεις και αισθήματα αναφορικά με ένα θέμα /ζήτημα ή/και φαινόμενο το οποίο μπορεί να είναι είτε θετικό είτε αρνητικό. Οι δηλώσεις που συνιστούν το σύνολο ιδεών συλλέγονται είτε μέσω συνεντεύξεων και συζητήσεων είτε μέσω βιβλιογραφίας σχετικά με αυτό το θέμα και αντικατοπτρίζουν αυτό-αναφορικές απόψεις και αισθήματα. Η συλλογή ιδεών ουσιαστικά είναι μια ατελεύτητη διαδικασία. Ένα σετ αντιπροσωπευτικών αλλά όχι εξαντλητικών σχετικά με το αντικείμενο δηλώσεων φιλτράρεται από την δεξαμενή της συλλογής ιδεών και ονομάζεται Q-δείγμα (Q-sample). Οι συνεντευζιζόμενοι που συμμετέχουν στην έρευνα αποτελούν ένα «σώμα» έρευνας που αποκαλείτε P-σετ (P-set/P-sample). Οι συμμετέχοντες αξιολογούν με συγκεκριμένο τρόπο τις δηλώσεις (statements) σε μία κλίμακα, η οποία κυμαίνεται από τη μέγιστη συμφωνία στη μέγιστη διαφωνία. Οι υποκειμενικές πεποιθήσεις των ατόμων αποτυπώνονται στην κατάταξη αυτών των δηλώσεων. Η κατάταξη των δηλώσεων γίνεται σύμφωνα με μια κλίμακα συμφωνία-διαφωνίας ακολουθώντας συγκεκριμένες οδηγίες συμπλήρωσης. Τα αποτελέσματα της κατάταξης των δηλώσεων υπόκεινται σε μεθόδους συσχέτισης και παραγοντικής ανάλυσης, στην οποία η Q-μεθοδολογία αποδίδει φυσικές κλάσεις απόκρισης (Brown, 1980· Brown, 2006a). Ο στόχος συνίσταται στην αποκάλυψη των εγγενών εννοιολογικών θεμελιακών δομών μιας συλλογής ιδεών για το συγκεκριμένο διερευνώμενο θέμα (Brown, 1980).

Η κοινή πρακτική της συγκεκριμένης μεθοδολογίας συνοψίζεται στην εφαρμογή της σε μικρά γκρουπ ανθρώπων ή σε μεμονωμένες περιπτώσεις με διαφορετικές συνθήκες συμπλήρωσης, οι οποίες βρίσκονται σε συμφωνία με την πλούσια περιγραφή της υποκειμενικότητας (Brown, 1980· McKeown & Thomas, 1988· Smith, 2001· Stephenson, 1953· Stephenson, 1978). Ωστόσο, το παραπάνω πλεονέκτημα όπως υπογραμμίζουν οι Stenner et al (2006) μπορεί να θεωρηθεί και μειονέκτημα διότι δεν ευνοεί την δυνατότητα γενικεύσεων ευρείας, πολύ-πολιτισμικής φύσης. Οι Watts & Stenner (2005) σημείωσαν ότι η μέθοδος χρησιμοποιεί μια διαπροσωπική παραγοντική ανάλυση που επιτρέπει τον

προσδιορισμό ομάδων συμμετεχόντων οι οποίοι αντιλαμβάνονται τις δηλώσεις με τον ίδιο τρόπο.

Για την μεθοδολογία-Q υπάρχουν εξειδικευμένα προγράμματα τα οποία αναλύουν τα δεδομένα σύμφωνα με την φιλοσοφία και της αρχές τη μεθόδου-Q:

- PQMethod (ελεύθερο λογισμικό): <http://lrz-muenchen.de/~schmolck/qmethod>
- PCQ (εμπορικό λογισμικό): <http://www.pcqsoft.com>

Η Q-μεθοδολογία χρησιμοποιείται συχνά σε ένα ευρύ φάσμα επιστημονικών πεδίων αναδεικνώντας ως κύριο στόχο την μελέτη της υποκειμενικότητας, ιδιαίτερα στον τομέα των κοινωνικών επιστημών περιλαμβάνοντας: την έρευνα στη δημόσια διοίκηση και πολιτική (π.χ. Durning & Brown, 2007), επιστήμες της υγείας (π.χ. Akhtar-Danesh, et al 2008·Valenta and Wigger, 1997), ψυχολογική έρευνα (π.χ. Shemmings, 2006), μαζική επικοινωνία και δημοσιογραφία (π.χ. Esrock, 2005·Hashim & Meloche, 2007·Popovich & Masse, 2005·Singer, 1997), περιβαλλοντική επικοινωνία (π.χ. Giannoulis, et al 2010·Johnson & Chess, 2006·Valenti, 1998), περιβαλλοντική εκπαίδευση (Christol 2002), περιβαλλοντική διερμηνεία (Hinkle 1976), και έρευνα αναψυχής και ελεύθερου χρόνου σε πάρκα και προστατευόμενες φυσικές περιοχές (Hurd et al 2009·Hutson & Montgomery 2006·Hutson, 2007·Vogel & Lowham 2006·Fairweather & Swaffield 2000·McLean, et al 2005).

ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ-Q

Στα πλαίσια της μεθοδολογίας-Q χρησιμοποιούνται οι κάτωθι έννοιες στην ερευνητική μελέτη όπως παρουσιάζονται αναλυτικά τον πίνακα 31:

Πίνακας 31: Ορισμός εννοιών στην μεθοδολογία-Q

Ορολογία στην Μεθοδολογία-Q		Ορισμός εννοιών στην μεθοδολογία-Q
Αγγλική Ορολογία	Ελληνική Ορολογία	
Q methodology	Μεθοδολογία-Q	Στρατηγική ερευνητική προσέγγιση της συστηματικής μελέτης της υποκειμενικότητας (Brown 1993). Αναζητά πεποιθήσεις και στάσεις για ένα συγκεκριμένο θέμα ή φαινόμενο χωρίς να υπάρχουν προκαταλήψεις για τη φύση αυτών των πεποιθήσεων ή/και στάσεων. Η μεθοδολογία-Q δεν αναζητά τις αιτιακές σχέσεις αυτών των πεποιθήσεων ή/και στάσεων (Barrie & Proops 2000).

R methodology	Μεθοδολογία-R	Η προσέγγιση η οποία εστιάζει στην διερεύνηση των αιτιακών σχέσεων των δεδομένων. Συγκεκριμένα στην έρευνα των πεποιθήσεων ή/και στάσεων θέτει κάποιες υποθέσεις για την ύπαρξη συγκεκριμένων πεποιθήσεων και αναζητά τρόπους εξήγησης και συσχέτισης στα πλαίσια των κοινωνικό-δημογραφικών χαρακτηριστικών των ατόμων (Barrie & Proops 2000).
Concourse	Δεξαμενή Συλλογής Ιδεών	Η ροή της επικοινωνίας σχετικά με ένα θέμα από την οποία δημιουργείται το πακέτο των δηλώσεων (Q-set/Q-sample) που θα αξιολογήσουν οι συμμετέχοντες (P-sample) (Brown, 1980· Brown 1993). Περιλαμβάνει καθημερινές συνομιλίες, σχόλια και συζητήσεις για ένα συγκεκριμένο θέμα. Συμπεριλαμβάνει συλλογές από πίνακες, έργα τέχνης, φωτογραφίες ακόμα και μουσικές συλλογές (McKeown & Thomas, 1988).
Sub-concourse	Υπο-σύνολο συλλογής ιδεών.	Ένα υποσύνολο της συλλογής ιδεών. Είναι μια σύντηξη της αρχικής δεξαμενής συλλογής ιδεών και δημιουργείται για την διεξαγωγή μιας Q-ερευνητικής μελέτης. Συχνά ένα υποσύνολο συλλογής ιδεών δημιουργείται μέσω ανοιχτών συζητήσεων ή ομαδικών συνεντεύξεων σε ομάδες εστίασης. Η στρατηγική αυτή είναι ιδιαίτερα χρήσιμη όταν δεν υπάρχει σαφές αρχείο συζητήσεων για το συγκεκριμένο θέμα.
Coding	Κωδικοποίηση	Η κωδικοποίηση των ποιοτικών δεδομένων σημαίνει την απόδοση νοήματος ή πληροφορίας σε τμήματα δεδομένων. Συνδέεται άρρηκτα με την τμηματοποίηση δεδομένων. Η κωδικοποίηση δεδομένων δεν είναι μια μηχανιστική διαδικασία αλλά αποτελεί μέρος και βάση της ανάλυσης (Ιωσηφίδης 2008·Webler et al. 2009). Η κωδικοποίηση μπορεί να γίνει είτε με το χέρι είτε με τη βοήθεια υπολογιστικών προγραμμάτων (π.χ Atlas-ti, Nvivo κλπ).
Discourse	Λόγος	Λόγος είναι ένας συστηματικός τρόπος να μιλούμε για ένα θέμα. Δηλαδή, οι λόγοι είναι σχήματα νοημάτων, λανθάνοντες κανόνες και κανονικότητες σε κείμενα, που έχουν αντήχηση σε ευρύτερα σύνολα αναπαραστάσεων και λειτουργούν ανεξάρτητα από τις προθέσεις των ομιλητών. Σε έναν πιο ειδικό ορισμό, ο λόγος αναφέρεται σε ένα σύνολο προτάσεων το οποίο κατασκευάζει αντικείμενα και μια σειρά «θέσεων υποκειμένου» (Parker, 1992). Σύμφωνα με την Addams (2000) είναι ένα σώμα απόψεων, πεποιθήσεων ή/και στάσεων για ένα συγκεκριμένο θέμα. Ο Λόγος (discourse) στην Μεθοδολογία-Q σχετίζεται με την δεξαμενή συλλογής ιδεών (concourse). Η μεθοδολογία Q χρησιμοποιεί τη δεξαμενή συλλογής ιδεών (concourse) (ή κάποιο υποσύνολο της (sub-concourse) για ένα θέμα ώστε να διερευνήσει τις σύμφυτες νοηματικές δομές, οι οποίες και αναδεικνύουν τους Λόγους που ενυπήρχαν σε λανθάνουσα μορφή.

Discourse Analysis	Ανάλυση Λόγου	Η ανάλυση Λόγου αποσκοπεί στο να ξεχωρίσει τους διάφορους «Λόγους» που λειτουργούν μέσα στα κείμενα ή στα λεγόμενα και να διερευνήσει πώς αυτοί οι Λόγοι περιορίζουν τι μπορεί να ειπωθεί και πώς επηρεάζουν τους τρόπους που έχουμε να κατασκευάζουμε αντικείμενα, την εμπειρία μας και την υποκειμενικότητά μας. Για την ανάλυση λόγου χρησιμοποιούνται διάφορες μεθοδολογίες όπως, ή ανάλυση συνομιλίας, η εθνογραφία καθώς και η μεθοδολογία-Q (Webler et al. 2009).
Person Sample/P-set	Πληθυσμιακό Δείγμα Συμμετεχόντων/P-set	Το πληθυσμιακό δείγμα των ανθρώπων που επιλέχθηκαν να συμμετέχουν στην ερευνητική μελέτη με χρήση της μεθοδολογίας-Q. Τα άτομα που επιλέγονται να συμμετέχουν στην έρευνα επιλέγονται με τέτοιο τρόπο ώστε να παρέχουν μια ολιστική κατανόηση των πιθανών απόψεων για ένα φαινόμενο ή ένα θεματικό πλαίσιο (Webler et al 2009).
Q-sample/Q-set	Q-δείγμα/Q-σετ	Είναι το πακέτο των δηλώσεων που χρησιμοποιούνται για να παραχθεί η Q-τάξη κάθε συμμετέχοντα. Επειδή μια συλλογή ιδεών μπορεί να αποτελείται από χιλιάδες δηλώσεις που γίνεται επιλογή των αντιπροσωπευτικών δηλώσεων. Ένα Q-δείγμα αντιπροσωπεύει το περιεχόμενο του Λόγου με τον ίδιο τρόπο που ένα δείγμα αντιπροσωπεύει ένα πληθυσμό. Τις περισσότερες φορές το Q-δείγμα, όμοια όπως στην συλλογή ιδεών (concourse) είναι κείμενο. Αλλά μπορεί να είναι έργα τέχνης, εικόνες, ήχοι κ.λπ. (Webler et al, 2009).
Q-Statements	Q-Δηλώσεις	Οι Q-δηλώσεις είναι προτάσεις ή σύντομα χρονογραφήματα κειμένου τα οποία επιλέγονται για να αντιπροσωπεύσουν τη συλλογή ιδεών. Δεδομένου ότι οι συμμετέχοντες θεωρούν δύσκολο να ταξινομήσουν πάρα πολλές δηλώσεις, επιλέγεται ένα σύνολο δηλώσεων που θα πρέπει να κυμαίνεται μεταξύ 30-60. Στην ακαδημαϊκή ορολογία της έρευνας των μετα-θετικιστών, η δεξαμενή συλλογής ιδεών αποτελεί τον πληθυσμό και οι Q-δηλώσεις είναι το πληθυσμιακό δείγμα. Το σύνολο Q-δηλώσεων που χρησιμοποιούνται σε μια Q-μελέτη καλείται συχνά Q-δείγμα. Οι μεταβλητές μιας Q-μελέτης είναι οι Q-τάξεις (Webler et al, 2009).
Q-sort	Q-τάξη	Το προϊόν της κατάταξης του δείγματος των δηλώσεων από έναν συμμετέχοντα (Webler et al, 2009·Barrie & Proops 2000).
Q sorting (technique)	Q-κατάταξη (τεχνική)	Η τεχνική διαδικασία κατάταξης των επιλεγμένων δηλώσεων (από την δεξαμενή συλλογής ιδεών) στην προτεινόμενη τάξη προτίμησης του συμμετέχοντα. Η τεχνική βασίζεται στη μεθοδολογία-Q για να παρουσιάζει την αντίληψη ενός ατόμου διαμέσου της κατάταξης σε βαθμίδες των αυτό-αναφορικών απαντήσεων (δηλώσεων) και τοποθέτηση τους σε ένα παραγοντικό πίνακα ώστε να μπορούν να αναλυθούν παραγοντικά (Brown, 1980·McKeown & Thomas, 1988).

Q sort cards	Κάρτες Q-τάξης	Οι δηλώσεις που πρόκειται να ταξινομηθούν από τους συμμετέχοντες τυπώνονται κάθε μια ξεχωριστά σε κάρτες στο μέγεθος όμοιο με μια κάρτα τράπουλας. Όμοια με τις ερωτήσεις ερωτηματολογίων σε κάθε κάρτα θα πρέπει να υπάρχει μία δήλωση διατυπωμένη με σαφή τρόπο σε οικεία γλώσσα για τους συμμετέχοντες (McKeown & Thomas, 1988).
Q-sort deck	Δεσμίδα(τράπουλα) Q-τάξης	Αποτελούν τη συνολική δεσμίδα καρτών. Ο αριθμός κυμαίνεται μεταξύ 20 και 100, αλλά συνήθως αποτελούνται από 30-60 κάρτες (McKeown & Thomas, 1988).
Q sort diagram	Διάγραμμα Q-τάξης	Ένα μεγεθυμένο διάγραμμα (συνήθως αναρτάται σε ένα πίνακα) όπου οι δηλώσεις ταξινομούνται σύμφωνα με την υποκειμενική άποψη του συμμετέχοντα (McKeown & Thomas, 1988).
Condition of Instruction	Οδηγίες Συμπλήρωσης	Είναι ουσιαστικά μια εναλλακτική ορολογία για την κατάταξη-Q. Είναι οι οδηγίες που δίνονται στους συμμετέχοντες για την συμπλήρωση των Q-διαγράμματος (Webler et al 2009).
Rating Scale	Βαθμολογική κλίμακα.	Η βαθμολογική κλίμακα σύμφωνα με την οποία κατανομούνται οι δηλώσεις και μπορεί να κυμαίνεται από (-3) έως (+3) ή (-4) έως (+4) ή από (-5) έως (+5). Το πλάτος της βαθμολογικής κλίμακας εξαρτάται από τον αριθμό των Q-δηλώσεων (McKeown & Thomas, 1988).
Distribution marker	Ο δείκτης κατανομής	Ο δείκτης κατανομής είναι οι αριθμοί +3, +4, κ.λπ. της βαθμολογικής κλίμακας (McKeown & Thomas, 1988).
Score sheet	Φύλλο σκορ.	Ένα διάγραμμα Q-τάξης σε σμίκρυνση, πάνω στο οποίο εκχωρείται μια αριθμητική τιμή σε κάθε δήλωση σύμφωνα με τις οδηγίες συμπλήρωσης. Το σύνολο αυτών των φύλλων σκορ καταγράφεται σε μια μορφή πίνακα η οποία μπορεί στην συνέχεια να υποβληθεί σε παραγοντική ανάλυση (McKeown & Thomas, 1988).
Q-Technique	Q-Τεχνική	Η τάξη των μεθόδων ανάλυσης δεδομένων όπου αναζητούνται σχέσεις μεταξύ των ατόμων σε ένα σύνολο πολυμεταβλητών δεδομένων (Μοσχάκης 2008).
Q-Analysis	Q-Ανάλυση	Η προσέγγιση η οποία αναζητά να προσδιορίσει την δομή των αντικειμενικών χαρακτηριστικών και να διατηρήσει τις εξειδικευμένες σχέσεις τους (Bartie & Proops 2000).
R-technique	Τεχνική-R	Η τάξη των μεθόδων ανάλυσης δεδομένων όπου αναζητούνται σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών σε ένα σύνολο πολυμεταβλητών δεδομένων (Μοσχάκης 2008).
Cluster analysis	Ανάλυση Συστάδων	Ένα σύνολο στατιστικών μεθόδων για την ομαδοποίηση μεταβλητών ή παρατηρήσεων σε ισχυρά αλληλοεξαρτώμενες ομάδες (Μοσχάκης 2008).
Factor	Παράγοντας/Τύπος	Είναι μια συλλογή συγγενικών υποκειμενικών αποκρίσεων οι οποίες προκύπτουν από την παραγοντική ανάλυση (McKeown & Thomas, 1988).

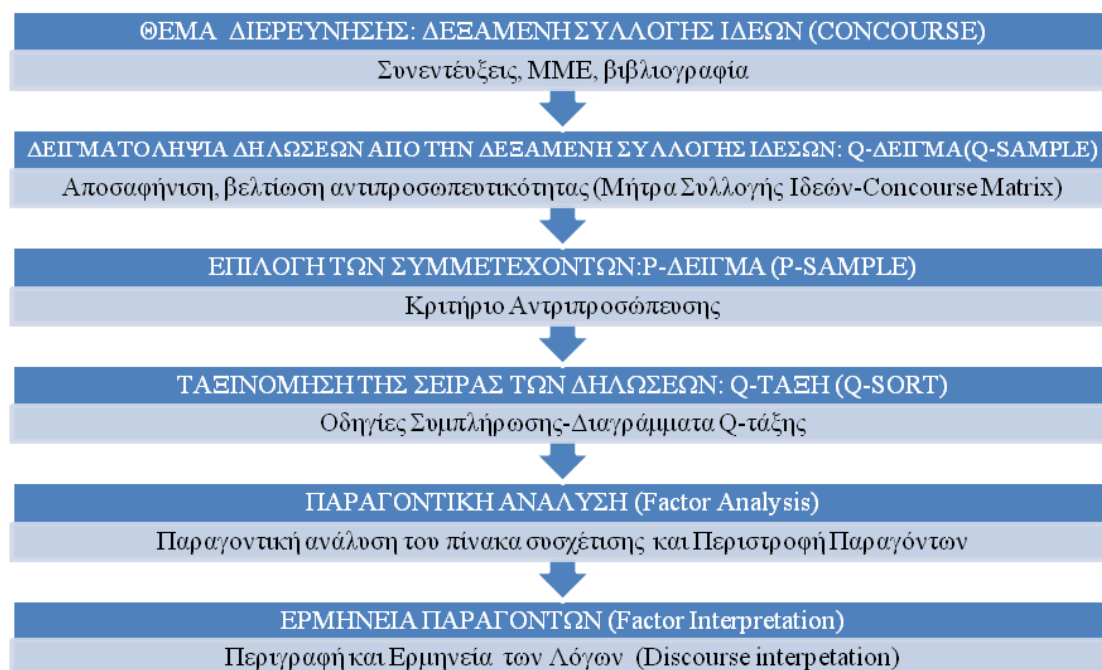
Factor loading	Παραγοντική Φόρτιση	Είναι η συσχέτιση μεταξύ μιας μεταβλητής και ενός παράγοντα (McKeown & Thomas, 1988).
Factor Analysis (method)	Παραγοντική Ανάλυση (μέθοδος)	Μια μέθοδος στην οποία τα βασικά δεδομένα αποτελούνται από τις παρατηρούμενες τιμές των n δηλώσεων για κάθε ένα από τα k άτομα. Σκοπός της μεθόδου είναι η ερμηνεία του $n \times n$ πίνακα διακυμάνσεων για τα δεδομένα αυτά, συναρτήσει των σχέσεων μεταξύ ενός πολύ μικρότερου αριθμού (έστω m) μη παρατηρούμενων μεταβλητών $f_1, f_2, f_3 \dots f_m$ (λανθάνουσες μεταβλητές) οι οποίες καλούνται παράγοντες. Η βασική πρόταση είναι ότι η j -οστή παρατηρούμενη τιμή x_j , είναι το άθροισμα ενός σφάλματος, e_j και ενός γραμμικού συνδυασμού των παραγόντων $x_j = \lambda_{j1}f_1 + \lambda_{j2}f_2 + \dots + \lambda_{jm}f_m + e_j$. (Μοσχάκης 2008). Στην μεθοδολογία-Q ο πίνακας στον οποίο διενεργείται η παραγοντική ανάλυση είναι ο πίνακας συσχέτισης των Q-τάξεων. Συγκεκριμένα η παραγοντική ανάλυση γίνεται στις αριθμητικές σχέσεις των Q-τάξεων και όχι στα δεδομένα που περιλαμβάνουν οι Q-τάξεις. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται σε ένα πίνακα παραγοντικών επιβαρύνσεων/φορτίσεων (factor loadings matrix). Δεδομένου ότι όλες οι Q-τάξεις είναι συσχετιζόμενες, κάθε Q-τάξη έχει έναν σκορ φόρτισης (loading) για κάθε παράγοντα (Brown, 1980· McKeown & Thomas, 1988).
Centroid Factor Analysis (CFA)	Κεντροειδής Παραγοντική Ανάλυση	Η Κεντροειδής Παραγοντική Ανάλυση είναι μια τεχνική που σκοπεύει να καταστήσει τα πολυμεταβλητά δεδομένα περισσότερο ευκολονόητα. Είναι ένας τρόπος καθορισμού και έκφρασης με ακριβείς όρους των κέντρων βάρους σε ένα πίνακα συσχέτισης. Στη φυσική το κέντρο βάρους είναι το σημείο, όπου εφαρμόζεται η συνισταμένη των στοιχειωδών ελκτικών δυνάμεων. Κατά συνέπεια το βάρος σε αυτό το σημείο τείνει να μειωθεί κατά μέσον όρο. Στην μεθοδολογία-Q η έννοια αυτή αναπαριστάται με ένα διάνυσμα το οποίο καλύπτει την μεγαλύτερη διάσταση του χώρου δεδομένων. Ακολουθώντας μια μαθηματική υπολογιστική διαδικασία προκύπτουν οι παραγοντικές φορτίσεις, οι τιμές δηλαδή που εκφράζουν την σχέση κάθε Q-τάξης με το κεντρικό διάνυσμα. Κάθε επιβάρυνση αναπαριστά τη συνεισφορά μιας Q-τάξης στο μήκος του κεντροειδούς διανύσματος, και για αυτό μπορεί να εκφραστεί ως η συσχέτιση της συγκεκριμένης Q-τάξης στο κεντροειδές διάνυσμα (Brown 1980).

Principal Component Analysis (PCA)	Ανάλυση κυρίων Συνιστωσών	Μια τεχνική που αποσκοπεί στο να καταστήσει τα πολυμεταβλητά δεδομένα πιο ευκολονόητα. Έστω ότι υπάρχουν πληροφορίες για n μεταβλητές (q -sort) κάθε δεδομένου. Οι μεταβλητές αυτές είναι απίθανο να είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους. Η ιδέα της ανωτέρω τεχνικής είναι η αντικατάσταση των n αρχικών μεταβλητών με m ($m < n$) ασυσχέτιστες μεταβλητές, που η καθεμία είναι ένας γραμμικός συνδυασμός των αρχικών μεταβλητών έτσι ώστε το μέγεθος της μεταβολής να μπορεί να εξηγηθεί χρησιμοποιώντας λίγες επεξηγηματικές μεταβλητές (Μοσχάκης 2008).
Factor Rotation	Περιστροφή Παραγόντων	Η τεχνική σύμφωνα με την οποία οι στατιστικά σημαντικοί παράγοντες διαμορφώνονται έτσι ώστε να είναι πιο στενά συσχετιζόμενοι με τις ταξινομήσεις των δηλώσεων των ατόμων στην Q-τάξη και άρα πιο εύκολοι στην ερμηνεία τους (Μοσχάκης 2008).
Z-score	Τυπική Τιμή (ή Z-τιμή)	Μια μετασηματισμένη τιμή που δείχνει πόσες τυπικές αποκλίσεις πάνω ή κάτω από το μέσο όρο βρίσκεται η αντίστοιχη τιμή (Brown 1980).
Subjectivity	Υποκειμενικότητα	Η υποκειμενική αντίληψη για ένα οποιαδήποτε φαινόμενο (McKeown & Thomas, 1988).
Subjectivity communicability	Υποκειμενική Μεταδοτικότητα	Η αναπαράσταση των υποκειμενικών πεποθήσεων των συμμετεχόντων για οποιοδήποτε θέμα προσωπικής ή κοινωνικής σημασίας με στόχο ο σταθερός προσδιορισμός τους να επιτρέπει την ανάλυση και σύγκρισή τους (Brown, 1997-McKeown & Thomas, 1988).
Social Perspectives	Κοινωνική Οπτική	Η κοινωνική οπτική είναι μια συμπαγής δομή απόψεων για ένα θέμα (Stephenson, 1965 αναφορά από Webler et al 2009: 43). Είναι μια αφήγηση, ένα σύστημα πεποθήσεων, ή μια «ιστορία που έχει νόημα» για ένα συγκεκριμένο θέμα. Η κοινωνική οπτική συνθέτει τις κύριες και δευτερεύουσες πεποθήσεις. Οι διάφορες κοινωνικές οπτικές μπορεί να έχουν κοινά στοιχεία μεταξύ τους. Ωστόσο το γεγονός αυτό δεν συνεπάγεται ότι είναι και αμοιβαία αποκλειόμενες, παρόλο που στις περιπτώσεις όπου συμβαίνει κάτι τέτοιο είναι ένα ενδιαφέρον συμπέρασμα. Οι ατομικές κοινωνικές οπτικές ή και ατομικοί Λόγοι φέρονται και εκφράζονται από τους συμμετέχοντες. Η κοινωνική οπτική είναι συναφείς ιστορίες οι οποίες είναι αποτέλεσμα της σύνθεσης των κοινών σημείων σύγκλισης του Λόγου των συμμετεχόντων, όπως προκύπτει από τις Q-κατατάξεις (ο.π.: 43).

4.3 ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΑΔΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η μεθοδολογία-Q είναι σαφέστερη όταν θεωρείται ένας τύπος ερευνητικής στρατηγικής που διερευνά την συντελεστική υποκειμενικότητα των συμμετεχόντων αναφορικά με ένα υποκείμενο έρευνας. Η μεθοδολογία περιλαμβάνει μια ευρεία φιλοσοφική βάση γύρω από τον τρόπο καλύτερης μέτρησης της υποκειμενικότητας, την έμφυτη επιστημολογία και μια μέθοδο που περιλαμβάνει μια σειρά από

ευδιάκριτα διαδικαστικά στάδια. Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται περιληπτικά τα συγκεκριμένα στάδια όπως αυτά συνοψίζονται από τους Brown et al. (2007: 722-723). Ενώ στο κεφάλαιο 5.8 γίνεται αναλυτικότερη παρουσίαση τους.

Γράφημα 1: Τα στάδια της μεθοδολογίας-Q

Τα κύρια βήματα ή φάσεις έρευνας της μεθοδολογίας-Q περιλαμβάνουν τον προσδιορισμό της δεξαμενής συλλογής ιδεών (η αποτύπωση της ροής της επικοινωνίας, δηλαδή ότι έχει γραφτεί ή ειπωθεί για ένα συγκεκριμένο ερευνώμενο θέμα), δημιουργώντας ένα δείγμα συλλογής ιδεών που σταχυολογεί την ποικιλία ιδεών (Q-δείγμα), την επιλογή των ανθρώπων που σχετίζονται με το ερευνώμενο θέμα, (P-δείγμα), την διαχείριση των Q-τάξεων, την διενέργεια στατιστικών αναλύσεων των συμπληρωμένων Q-τάξεων και την ερμηνεία των εξαχθέντων παραγόντων (Q-παράγοντες), οι οποίοι αναδύονται από την στατιστική ανάλυση. Αντίθετα με την μεθοδολογία-R, στην οποία επισκοπίζεται η σημασία της κρίσης του ερευνητή και η εκ των προτέρων επιλογή των τεχνικών όρων της μεθόδου, η μεθοδολογία-Q εμπλέκει τους ερευνητές σε κάθε φάση της ερευνητικής διαδικασίας. Οι φάσεις παρουσιάζονται περιληπτικά παραπάνω (βλέπε γράφημα Νο 1) και αναλύονται στα επόμενα κεφάλαια μετά την παρουσίαση της φιλοσοφία της μεθόδου.

(1) Προσδιορισμός της συλλογής ιδεών: ο Λόγος που αναπτύσσεται για το συγκεκριμένο θέμα τόσο γενικά όσο και ειδικά γίνεται από τους ανθρώπους που εμπλέκονται άμεσα με αυτό. Ο Λόγος αποτυπώνεται σε φυσική γλώσσα, και μπορεί να εμφανίζεται υπό την μορφή συζητήσεων ή επιχειρημάτων, σε e-mail, blogs, εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία και άλλες μορφές επικοινωνίας. Η επικοινωνία δεδομένων, πληροφοριών, πεποιθήσεων, απόψεων και αισθημάτων για ένα θέμα συνθέτει την δεξαμενή συλλογής ιδεών (concourse). Στην πρώτη αυτή φάση της μεθοδολογίας-Q ο ερευνητής προσδιορίζει –στα μέτρα του δυνατού- το φάσμα της

επικοινωνίας για το συγκεκριμένο ερευνώμενο θέμα. Για να το κάνει αυτό, διενεργεί συνεντεύξεις ατομικές ή ομαδικές με τους ανθρώπους που εμπλέκονται άμεσα στην διάρθρωση του Λόγου για το συγκεκριμένο θέμα. Εναλλακτικά ή συνδυαστικά ο ερευνητής μπορεί να συλλέξει πληροφορίες από την βιβλιογραφία. Η καταγραφή αυτών των απόψεων αποτυπώνεται υπό την μορφή δηλώσεων και συνιστά την δεξαμενή συλλογής ιδεών.

(2) Δειγματοληψία συλλογής ιδεών: Μετά την ενδελεχή καταγραφή της συλλογής ιδεών, ο ερευνητής εξάγει ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα για την διενέργεια των Q-τάξεων. Το δείγμα δεν είναι αποτέλεσμα τυχαίας δειγματοληψίας αλλά επιλέγεται προσεκτικά από τον ερευνητή με στόχο την αποτύπωση της ποικιλότητας και πολυπλοκότητας των διαφορετικών απόψεων που εμπεριέχονται στην δεξαμενή συλλογής ιδεών. Συνήθως, ο ερευνητής καθοδηγείται στην επιλογή ενός δείγματος μέσω ενός πλαισίου που διαμορφώνεται για να προπλάσει τις σημαντικές συνιστώσες που αφορούν το ερευνώμενο θέμα. Το συγκεκριμένο πλαίσιο έχει πρακτική σημασία διότι έχει σχεδιαστεί για να διασφαλίσει την αντιπροσώπηση των κύριων πεποιθήσεων και έχει θεωρητικό προσανατολισμό δηλαδή δεν είναι εξειδικευμένο αλλά προκύπτει από τα συμπεράσματα της προηγούμενης βιβλιογραφίας. Το δείγμα θα πρέπει να περιλαμβάνει ικανό αριθμό δηλώσεων ώστε να αναπαριστάται επαρκώς η ποικιλία των ιδεών, αλλά ταυτόχρονα να μην είναι υπερβολικά μεγάλο ώστε να μπορεί να χρησιμοποιείται αποτελεσματικά στην δημιουργία Q-τάξεων.

(3) Q-κατάταξη: Μια Q-τάξη είναι το αποτέλεσμα της κατάταξης των δηλώσεων που συνιστούν το Q-δείγμα σε μία βαθμολογική διάταξη (rank order) σύμφωνα με τις οδηγίες του συνεντευκτή (ερευνητή). Ο ερευνητής παρέχει (α) τη δεσμίδα (ή τράπουλα) Q-τάξης η οποία συνιστά όλες τις δηλώσεις που συγκροτούν το Q-δείγμα γραμμένα σε ξεχωριστές κάρτες οι οποίες είναι τυχαία ανακατεμένες, (β) οδηγίες για το εύρος της βαθμολογίας που μπορούν να πάρουν οι κάρτες καθώς και τον αριθμό δηλώσεων που μπορεί να υποδεχτεί κάθε βαθμός. Για παράδειγμα, ο συνεντευξιαζόμενος (ταξινομητής-sorter) μπορεί να κληθεί να τοποθετήσει τις Q-κάρτες σε μια βαθμολογική κλίμακα εννέα σημείων, ημι-κανονικής κατανομής με ανώτερα άκρα του βαθμούς (+4) και (-4) και ενδιάμεσο βαθμό το 0 και (γ) οδηγίες για τις συνθήκες κατάταξης για παράδειγμα ο συνεντευξιαζόμενος μπορεί να κληθεί να βαθμολογήσει τις δηλώσεις από την μέγιστη συμφωνία στην μέγιστη διαφωνία, τοποθετώντας τις δυο δηλώσεις στις οποίες ο συνεντευξιαζόμενος διαφωνεί περισσότερο από όλες τις άλλες στην (-4) κατηγορία και τις δύο δηλώσεις στις οποίες συμφωνεί περισσότερο από όλες τις άλλες στην (+4) κατηγορία, έπειτα να τοποθετήσει τις αμέσως επόμενες τρεις με τις οποίες διαφωνεί πάρα πολύ στις κατηγορία (-3) και εκείνες με τις οποίες συμφωνεί πάρα πολύ στην κατηγορία (+3) και ούτω καθ' εξής. Αν η διαδικασία κατάταξης ο πραγματοποιείται ανά ένα συνεντευξιαζόμενο, ο συνεντευκτής μπορεί να παρατηρεί την διαδικασία κατάταξη, να καταγράφει τα σχόλια του συνεντευξιαζόμενου και να εγείρει ερωτήσεις προς τον συνεντευξιαζόμενο ώστε να διευκρινίζεται η απόφαση του τελευταίου να τοποθετεί συγκεκριμένες δηλώσεις στις ακραίες κατηγορίες.

(4) Επιλογή του δείγματος των συνεντευξιαζόμενων ή ταξινομητών (P-set/P-δείγμα): Δεδομένου ότι η Q-μεθοδολογία είναι μια εντατική μέθοδος η επιλογή των ανθρώπων που θα κληθούν να συμπληρώσουν τις Q-τάξεις είναι ένα σημαντικό στοιχείο της μεθόδου. Η επιλογή εξαρτάται από το θέμα ενδιαφέροντος. Για παράδειγμα, αν η επιλογή αφορά την μελέτη ενός ενδιαφέροντος (π.χ. περιβαλλοντική διερμηνεία) σε μια συγκεκριμένη περιοχή (π.χ. προστατευόμενοι υγρότοποι περιοχής Ramsar) τότε η επιλογή των συμμετεχόντων θα πρέπει να περιλαμβάνει όλους τους περιβαλλοντικούς διερμηνείς που εργάζονται στους φορείς διαχείρισης των υγροτόπων Ramsar. Αν η ερευνητική μελέτη αφορά ένα ευρύτερο θέμα τότε θα πρέπει να περιλαμβάνει μια μεγαλύτερη ομάδα ώστε να καλύπτει το πλήρες φάσμα απόψεων και θέσεων που μπορεί να εκφραστεί από το δείγμα των συμμετεχόντων.

(5) Ανάλυση των Q-τάξεων: Με την ολοκλήρωση των ταξινομήσεων ο ερευνητής αναλύει τις συμπληρωμένες Q-τάξεις. Η στατιστική ανάλυση περιλαμβάνει την ανάλυση συσχέτισης των Q-τάξεων και συνακόλουθη παραγοντική ανάλυση του πίνακα συσχέτισης και της περιστροφής των παραγόντων. Η συγκεκριμένη στατιστική ανάλυση λαμβάνει υπόψη τα διακριτά χαρακτηριστικά των δεδομένων των Q-τάξεων: Οι δηλώσεις που συνιστούν το Q-δείγμα είναι οι παρατηρήσεις της ερευνητικής μελέτης και οι συνεντευξιαζόμενοι είναι οι μεταβλητές. Με πιο απλά λόγια, στην στατιστική ανάλυση οι δηλώσεις είναι οι εξαρτημένες μεταβλητές και οι συνεντευξιαζόμενοι οι ανεξάρτητες μεταβλητές. Επομένως, όταν ολοκληρωθεί η παραγοντική ανάλυση και περιστροφή των παραγόντων, οι Q-παράγοντες δημιουργούνται από ομάδες συνεντευξιαζόμενων που έχουν παρόμοιες απόψεις, πεποιθήσεις ή/και στάσεις για ένα θέμα ενδιαφέροντος.

(6) Ερμηνεία των παραγόντων: Το τελευταίο στάδιο της μεθοδολογίας-Q είναι η ερμηνεία των εξαχθέντων παραγόντων. Η ερμηνεία περιλαμβάνει περιγραφή των διαφορών και των ομοιοτήτων. Για να διεκπεραιωθεί το συγκεκριμένο βήμα, ο ερευνητής εξετάζει το σταθμισμένο μέσο όρο των Q-τάξεων κάθε παράγοντα και τον συγκρίνει με την Q-τάξη των σταθμισμένων μέσων όρων των Q-τάξεων των άλλων παραγόντων. Αυτός ο τύπος ανάλυσης χρησιμοποιεί την απαγωγική συλλογιστική, η οποία περιλαμβάνει την αιτιολογία που προκύπτει από παρατήρηση των επιδράσεων σε εύλογες αιτίες (Brown & Robyn, 2004; Wolf, 2004). Από αυτή την σύγκριση ο ερευνητής μπορεί να περιγράψει το περιεχόμενο του Λόγου κάθε εξαχθέντα παράγοντα και να προσδιορίσει τα σημεία σύγκλισης ή απόκλισης των παραγόντων.

4.4 Διακριτά Χαρακτηριστικά Μεθοδολογίας-Q

Η μεθοδολογία-Q παρουσιάζει κάποια διακριτικά χαρακτηριστικά τα οποία συνοψίζονται από τον Valenta and Wigger (1997) ως εξής:

4.4.1 Δειγματοληψία πληθυσμού

Συγκεκριμένες δειγματοληπτικές αρχές και τεχνικές που χρησιμοποιούνται στην μέθοδο κοινωνικής έρευνας δεν είναι απαραίτητο να είναι σχετικές με την δειγματοληπτική τεχνική επιλογής των συμμετεχόντων στην μεθοδολογία-Q δεδομένου του αντικρουόμενου ερευνητικού προσανατολισμού και σκοπού. Οι ποσοτικές μέθοδοι έρευνας συνήθως βασίζονται στη δειγματοληψία πιθανοτήτων. Σύμφωνα με αυτήν την ομάδα τεχνικών δειγματοληψίας μπορούμε να προσδιορίσουμε την πιθανότητα ότι κάθε άτομο (ή άλλη μονάδα στην οποία βασίζεται η έρευνα) θα περιληφθεί στο δείγμα. Οποιοδήποτε σχέδιο δειγματοληψίας που δεν παρέχει τη δυνατότητα να το κάνουμε αυτό, ονομάζεται «δειγματοληψία που δεν είναι πιθανοτήτων» (Robson 2007: 312). Η μεθοδολογία-Q χρησιμοποιεί δείγματα που δεν είναι πιθανοτήτων⁶³. Συνήθως ο ερευνητής χρησιμοποιεί την κρίση του για να επιτύχει έναν συγκεκριμένο σκοπό, και γι' αυτόν το λόγο μερικές φορές αναφέρονται ως σκόπιμα δείγματα, αν και είναι μάλλον πιο χρήσιμο να περιορίσουμε τη χρήση του όρου όπως θα υποδείξουμε παρακάτω. Η επιλογή των συμμετεχόντων καθορίζεται από συγκεκριμένους θεωρητικούς λογούς (τα άτομα επιλέγονται εξαιτίας της ειδικής συσχέτισης τους με τους στόχους της ερευνάς ή ακόμα και σκόπιμης δειγματοληψίας⁶⁴) ή επίσης από πρακτικούς λογούς (δειγματοληψία ευκολίας⁶⁵). Εξαιτίας αυτού του εντατικού προσανατολισμού, η μεθοδολογία-Q τείνει να χρησιμοποιεί μικρού μεγέθους δείγματα που αποτελούν μεμονωμένες μελέτες περιπτώσεων· ακολουθώντας την απόφαση ότι μελέτης της συμπεριφοράς για ένα θέμα σε 1.000 ώρες προσφέρει περισσότερες πληροφορίες για την μελέτη 1.000 θεμάτων σε μια ώρα (Mckewon και Thomas, 1988).

4.4.2 Εγκυρότητα

Εξαιτίας της ποιοτικής προσέγγισης της μεθοδολογίας-Q, τα ζητήματα που αφορούν την εγκυρότητα της ερευνάς εκτιμώνται διαφορετικά από τις προσεγγίσεις που

---

⁶³ Συνήθως είναι λιγότερο πολύπλοκο να δημιουργηθούν και είναι αποδεκτές όταν δεν υπάρχει η πρόθεση ή η ανάγκη να κάνουν στατιστική γενίκευση σε οποιοδήποτε πληθυσμό πέρα από το υπό έρευνα δείγμα. Μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν δοκιμαστικά πριν από τη χρήση μιας προσέγγισης δείγματος πιθανοτήτων για την κυρίως δειγματοληπτική έρευνα (Robson 2007: 312-313).

⁶⁴ Η αρχή για την επιλογή στη σκόπιμη δειγματοληψία είναι η κρίση του ερευνητή για το τι είναι τυπικό ή έχει ενδιαφέρον. Δομείται ένα δείγμα που δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να ικανοποιήσει τις εξειδικευμένες ανάγκες του σε ένα πρόγραμμα. Για παράδειγμα, οι ερευνητές που ακολουθούν την προσέγγιση της «θεμελιωμένης θεωρίας» (Glaser, 1992·Strauss και Corbin, 1997, 1998) διεξάγουν αρχική δειγματοληψία, και από την ανάλυση των αποτελεσμάτων επεκτείνουν το δείγμα με τρόπους που καθοδηγούνται από την ανακάλυπτα θεωρία (αυτό μερικές φορές αναφέρεται ως «θεωρητική δειγματοληψία»). Η λογική μιας τέτοιας προσέγγισης είναι πολύ διαφορετική από τη στατιστική γενίκευση από το δείγμα στον πληθυσμό. Είναι μια προσέγγιση που χρησιμοποιείται συχνά και σε άλλα ευέλικτα σχέδια. (Robson, 2007: 317).

⁶⁵ Η δειγματοληψία ευκολίας ενέχει την επιλογή των πλησιέστερων και πιο εύκαιρων ατόμων ως αποκρινόμενων. Η διαδικασία συνεχίζεται μέχρι να φτάσουμε το απαιτούμενο μέγεθος δείγματος. Υπάρχουν λογικές χρήσεις της δειγματοληψίας ευκολίας, αλλά έχουν περισσότερο να κάνουν με το να αποκτήσουμε μια αίσθηση για τα ζητήματα που εμπλέκονται ή με την δοκιμαστική χρήση της πριν από μια σωστή δειγματοληπτική έρευνα (Robson, 2007: 316).

ακολουθούνται στις μεθόδους ποσοτικής έρευνας (Friedman, 1997). Η διαδικασία της Q-κατάταξης προσανατολίζεται ξεκάθαρα στην μελέτη της υποκειμενικότητας υπό την έννοια ότι αναπαριστά την υποκειμενική άποψη, πεποίθηση ή/και στάση του εκάστοτε συμμετέχοντα. Δεν υπάρχει εξωτερικό κριτήριο σύμφωνα με το οποίο να μπορεί να αποτιμηθεί η ατομική οπτική για ένα θέμα (Brown, 1993). Η κατάταξη της ομάδας των δηλώσεων από τον εκάστοτε συμμετέχοντα θεωρείται μια έγκυρη έκφραση της άποψης, πεποίθησης ή/και στάσης του. Η εγκυρότητα του περιεχομένου του Q-δείγματος διασφαλίζεται τόσο έπειτα από ενδελεχή βιβλιογραφική έρευνα όσο και μέσω της συνεισφοράς έμπειρων ειδικών στο ερευνώμενο θέμα. Η εγκυρότητα του κείμενου αναφέρεται στην διατύπωση των δηλώσεων και εξασφαλίζεται, διατηρώντας τις δηλώσεις το λεξιλόγιο του συμμετεχόντων, και μοναδική επέμβαση την ορθογραφική και συντακτική τους επιμέλεια. Η εγκυρότητα των μονάδων ερωτήσεων, όπως νοείται στις περισσότερες «παραδοσιακές» μεθόδους κοινωνικής έρευνας μελετών, δεν έχει την ίδια εφαρμογή στην μελέτη της υποκειμενικότητας. Στην μεθοδολογία-Q, αναμένεται η μεμονωμένη ερμηνεία του νοήματος κάθε δήλωσης -από τον συμμετέχοντα-. Ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύεται κάθε δήλωση αποτυπώνεται στην θέση που παίρνει στη σειρά κατάταξης στην Q-τάξη (Valenta 1997).

4.4.3 Αξιοπιστία

Η αξιοπιστία της μεθοδολογίας Q έχει αποδεδειχθεί διάμεσου επαναλαμβανόμενων μελετών αποτίμησης των σχετικών νοηματικών δομών (σχήματα). Συγκεκριμένα, κατά τον έλεγχο και επανέλεγχο των μετρήσεων, οι έρευνες κατέδειξαν ότι η επαναλαμβανόμενη εφαρμογή σε διαφορετικό χρόνο, του ίδιου οργάνου μέτρησης, δηλαδή της ίδιας αξιολόγησης των δηλώσεων (Q-δείγμα) στους ίδιους συμμετέχοντες παρουσιάζει πάνω από 80% συντελεστή συσχέτισης (Brown 1980· Dennis 1988·1992/1993). Παράλληλα, η μεθοδολογία-Q παρουσιάζει συνεπή ευρήματα σε άλλους δυο τύπους σύγκρισης ερευνητικών μελετών: (α) όταν γίνεται αξιολόγηση των δηλώσεων (ίδιο Q-δείγμα) από διαφορετική ομάδα ατόμων (διαφορετικό P-sample) (β) όταν γίνεται έρευνα για το ίδιο θέμα με διαφορετικό δείγμα δηλώσεων (διαφορετικό Q-δείγμα) και διαφορετικό δείγμα συμμετεχόντων (διαφορετικό P-sample) (York and John 1992· Dennis 1988· 1992/1993 Thomas and Baas 1992/1993). Για την αξιοπιστία και την σταθερότητα των προσδιορισμένων συστάδων απόψεων (νοηματικές δομές), τα ευρήματα ήταν συνεπή ακόμα τόσο όταν το όργανο μέτρησης (Q-δείγμα) απευθύνονταν σε διαφορετικό πληθυσμιακό δείγμα ανθρώπων (P-sample), όσο και κατά την χρήση διαφορετικών Q-δειγμάτων και διαφορετικών ομάδων συμμετεχόντων (P-δείγμα) (Thomas and Baas 1992/1993).

4.4.4 Ικανότητα Γενίκευσης

Οι περισσότερες μελέτες της μεθοδολογίας-Q είναι διερευνητικές και ποιοτικές εκ φύσεως. Ως εκ τούτου τείνουν να μην χρησιμοποιούν τυχαία πληθυσμιακά δείγματα

(δειγματοληψία πιθανοτήτων). Κατά συνέπεια η γενίκευση σπάνια εμφανίζεται ή συμβαίνει περάν της άμεσης ερευνώμενης ομάδας των συμμετεχόντων και τυπικά δεν βασίζεται στην αριθμητική κατανομή των συμμετεχόντων ως προς τους εξαχθέντες παράγοντες. Η αξία της μεθοδολογίας-Q έγκειται στο γεγονός ότι αποκαλύπτει έγκυρες και αυθεντικές συστάδες απόψεων, πεποιθήσεων ή/και στάσεων και δεν συμβαίνει – παρατηρείται περὰ από την άμεση ομάδα συμμετασχόντων. Η αξία της μεθοδολογίας Q έγκειται στην αποκάλυψη των συστάδων των απόψεων. Από την στιγμή που γίνει ο προσδιορισμός των παραγόντων ή συστάδων, η επικράτηση τους ανάμεσα στον ευρύτερο πληθυσμό μπορεί στη συνέχεια να ελεγχθεί, χρησιμοποιώντας μεγάλες δειγματοληπτικά κοινωνικές έρευνες και συγκεκριμένες αναλυτικές μεθόδους ανάλυσης διασποράς. Ο σκοπός της παραγοντικής ανάλυσης στην μεθοδολογία-Q δεν είναι η δημιουργία μια εκτεταμένης νοηματικής δομής κατάταξης άλλα η ανάδειξη των σημαντικών στοιχείων κατάταξης και η μετατροπή αυτών των στοιχείων σε κατηγορίες (Richardson 1990).

4.5 ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ-

Q: ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗ

4.5.1 ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ Q

4.5.1.1 Εισαγωγή

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο παρουσιάζει τα επιστημολογικά και φιλοσοφικά ερείσματα της μεθοδολογίας Q. Στόχος είναι να αναδείξει τα διλήμματα, τα μειονεκτήματα και τα κύρια σημεία των θεωρητικών καταβολών της μεθοδολογίας-Q. Η απώτερος σκοπός είναι να παρουσιαστεί η αρχική πρόθεση της έμπνευσης της μεθοδολογίας-Q.

4.5.1.2 Ερείσματα από την Φιλοσοφία, Ψυχολογία και Επικοινωνία

Υπάρχουν διαφορετικές φιλοσοφίες, σύμφωνα με τις οποίες προσανατολίζονται οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην κοινωνική και ψυχολογική έρευνα. Ο Smith (2001) ερεύνησε 16 συστήματα της ψυχολογίας και τα κατηγοριοποίησε, σύμφωνα με την επιστημολογία τους και την προσέγγισή τους στην «αιτιότητα»⁶⁶ (causality) ως εξής: Οργανο-κεντρικά (π.χ. ανθρωπιστική ψυχολογία, γνωστική ψυχολογία και ψυχανάλυση), Περιβαλλο-κεντρικά (π.χ. ανάλυση συμπεριφοράς, οικο-συμπεριφορική ανάλυση), Κοινωνικό-κεντρικά (μεταμοντερνισμός ή κοινωνικός κονστρουκτιβισμός) και Μη-κεντρικά (ή αλληλεπιδραστικά ανάλογα με το περιεχόμενο-contextual interactionist π.χ. διαλεκτική ψυχολογία, διασυμπεριφορική ψυχολογία, συντελεστική υποκειμενικότητα, φαινομενολογική ψυχολογία)⁶⁷.

⁶⁶ Αιτιότητα είναι φιλοσοφικός όρος για την υποτιθέμενη σύνδεση μιας κατάστασης με μια άλλη που προηγείται αυτής, με τρόπο ώστε η τελευταία να εξαρτάται κατ' ανάγκη από την πρώτη. Στην ψυχολογία γίνεται αναφορά σε αιτιακές σχέσεις που μπορούν να διαπιστωθούν με εμπειρικό τρόπο (Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 19).

⁶⁷ Εκτός από αυτά τις τέσσερις κατηγορίες και τα συστήματα που περιλαμβάνουν υπολείπονται άλλα έξι συστήματα που δεν ανήκουν σε αυτές τις κατηγορίες και αναλύονται ξεχωριστά. Πρόκειται για την

Σύμφωνα με αυτή την κατηγοριοποίηση ο Smith τοποθετεί την συντελεστική υποκειμενικότητα, που μελετά η Q-μεθοδολογία, στη κατηγορία Μη-κεντρικά. Η αιτιότητα στην μη-κεντρική προσέγγιση της ψυχολογίας, σύμφωνα με τον Smith (2001), αποτελείται από σχέσεις ή καταστάσεις γεγονότων οι οποίες δεν είναι εστιασμένες σε μία συγκεκριμένη πηγή-αιτία.

Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται στη διαδικασία της Q-κατάταξης, η οποία έχει όλα τα χαρακτηριστικά ενός **ψυχολογικού γεγονότος** (Psychological Event-Brown, 2002·Kantor, 1971·Smith, 2006·Stephenson, 1953·Stephenson, 1983), και συμπεριλαμβάνει

- α) τις **λειτουργίες του ερεθίσματος** (sf: stimulus functions) οι οποίες εκπροσωπούνται από τις δηλώσεις (statements)
- β) τις **λειτουργίες της απόκρισης** (rf: response function) του συμμετέχοντα ο οποίος και ταξινομεί τις δηλώσεις,
- γ) τη **προσωπική ιστορία του συμμετέχοντα** (hi:personal history) σε σύγκριση με το θέμα μελέτης,
- δ) τον **χώρο (st: setting)** στον οποίο λαμβάνει χώρα η κατάταξη των δηλώσεων (Q-sort) και
- ε) το **μέσο επαφής (md: me dium contact)** ανάμεσα στο ερέθισμα και την απόκριση.

Αυτές οι διαστάσεις αλληλεπιδρούν μεταξύ τους για να παράγουν ένα μοναδικό, αλλά κάθε άλλο παρά τυχαίο, γεγονός (Brown, 2002). Το υπόβαθρο αυτής της διαδικασίας στηρίζεται στη θεωρία του Kantor⁶⁸ και ειδικότερα στην αρχή της ιδιαιτερότητας της επαγωγικής δια-συμπεριφοράς την οποία εισήγαγε ο Stephenson (1953), στη Q-

---

κοινωνική ψυχολογία, οικολογική ψυχολογία, την περιβαλλοντική ψυχολογία, την εξελικτική ψυχολογία, την ψυχολογία άμεσου ρεαλισμού (direct realism) και την πιθανολογική επιγενετική ψυχολογία (Smith 2001).

⁶⁸ Ο Kantor J.R. θεωρείται εισηγητής του «δια-συμπεριφορισμού» (1888-1984). Συμφωνούσε με τους συμπεριφοριστές ότι οι ανώτερες πνευματικές διαδικασίες δεν είναι δυνατό να αναλυθούν με αντικειμενικότητα. Στη ψυχολογία του διασυμπεριφορισμού διερευνάται η αλληλεπίδραση ενός οργανισμού μεταξύ ερεθίσματος-κατάστασης. Η αλληλεπίδραση μεταξύ του οργανισμού και των αντικειμένων συντελείται μέσα από μεσολαβούσες διαδικασίες (Παπαδόπουλος, 2005: 430). Οι μεσολαβούσες διαδικασίες αναπτύχθηκαν από τους Tolman και Hull οι οποίοι και εισηγήθηκαν τον νεοσυμπεριφορισμό. Οι μεσολαβούσες διαδικασίες είναι τα μη-άμεσα παρατηρούμενα γεγονότα του οργανισμού, όπως νευροβιολογικές συνάψεις, η κατάσταση ορμών και τα συνειδησιακά περιεχόμενα. Ως αναφορά σε όλα αυτά καθιερώθηκε ο χαρακτηρισμός των θεωρητικών κατασκευών και εισήχθη το σχήμα ερέθισμα – οργανισμός – αντίδραση (E-O-A ή S-O-R) (Παπαδόπουλος, 2005: 771). Σύμφωνα με αυτό το σχήμα ο οργανισμός (O) θεωρείται ότι παίζει σημαντικό ρόλο, παρεμβαίνοντας ανάμεσα στο ερέθισμα (E) και στην αντίδραση (A). Σε μια κριτική του Καφετζόπουλου (2005) οι θεωρίες αυτές, είναι επηρεασμένες σε ένα βαθμό από τη νευροφυσιολογία, την ηθολογία αλλά και την Gestalttheorie, ασχολήθηκαν περισσότερο με την αντίληψη και τη γνώση παρά με τη δράση. Έθεσαν ορισμένα κρίσιμα προβλήματα που απέφευγαν οι ορθόδοξες S-R θεωρίες. Τα προβλήματα αυτά αφορούσαν κυρίως τις κεντρικές παρά τις περιφερειακές λειτουργίες, με τις οποίες ασχολήθηκαν οι S-R θεωρητικοί. Για περισσότερες πληροφορίες για την συνεισφορά του Kantor στον συμπεριφορισμό απευθυνθείτε στον Morris et al 1982. Οι μεσολαβούσες μεταβλητές των συνειδησιακών περιεχομένων που αναφέρθηκαν παραπάνω αξιοποιήθηκαν ως θεωρητικό υπόβαθρο (θεωρία συνειδητότητας) στην μεθοδολογία-Q. Το επιπλέον χαρακτηριστικό στην θεωρία του Kantor είναι ότι ο Stephenson εισήγαγε την σημασία της αυτοαναφοράς στην μελέτη της συμπεριφοράς. Για περισσότερες πληροφορίες για την σύνδεση του διασυμπεριφορισμού και της μεθοδολογίας-Q απευθυνθείτε στο Stephenson (1982) και Lichtenstein (1988).

μεθοδολογία (ο.π:341). Μάλιστα όπως υπογραμμίζει, οι συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες, έχουν εξαιρετική σημασία στη μεθοδολογία-Q (Stephenson, 1953) και προηγούνται των γενικεύσεων. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Smith (2001) οι γενικεύσεις τις περιέχουν.

Πέρα από τον Kantor, τον οποίο ο Stephenson (1984) θαύμαζε βαθιά, είχε επηρεαστεί και από τους Freud⁶⁹, Spearman⁷⁰, Fisher⁷¹ και Peirce⁷² για την διατύπωση της θεωρίας του σχετικά με την Q-μεθοδολογία (Stephenson, 1993/1994:1):

Η αρχή της ηδονής/πόνου⁷³ του Freud, ενσωματώνεται μέσα στη λειτουργία της Q-κατάταξης και το ενδιαφέρον για την ηθικότητα (morality)⁷⁴ μπορούν να ανιχνευθούν

---

⁶⁹ Ο Freud στα πλαίσια της ψυχαναλυτικής του θεωρίας προέβη σε μία διάκριση του **Εκείνου**, του **Εγώ** και του **Υπερεγώ**. Το **Εκείνο** εμφανίζεται από τη στιγμή της γέννησης. **Το Εκείνο είναι το πρωτογενές σύστημα της προσωπικότητας του ανθρώπου και αποτελεί την πηγή ενέργειας των δύο άλλων επιπέδων του εγώ και του υπερεγώ.** Εν αντιθέσει προς το Εκείνο, που είναι εντελώς ασύνειδο και δεν έχει άμεση επαφή με το περιβάλλον, το Εγώ είναι ενσύνειδο και διαδραματίζει έναν ενδιάμεσο ρόλο μεταξύ των επιθυμιών, που περιλαμβάνονται στο Εκείνο και των γεγονότων, ή των πραγμάτων του εξωτερικού κόσμου. **Το Εγώ είναι το επίπεδο εκείνο της προσωπικότητας του ανθρώπου, όπου ο τελευταίος αυτός βρίσκει κατάλληλους τρόπους για να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του.** Αν π.χ κάποιος διψά, ενώ το εκείνο τον εξωθεί άμεσα να πιει μια τεράστια ποσότητα οποιουδήποτε υγρού βρει μπροστά του, το Εγώ του καταστρώνει ένα σχέδιο, προκειμένου να βρει το κατάλληλο υγρό και να πιει την προσήκουσα ποσότητα από αυτό. **Το Υπερεγώ αναφέρεται στις ηθικές πλευρές της προσωπικότητας του ανθρώπου. Αναπαριστά τις αξίες εκείνες που έχουν καθιερωθεί κοινωνικά.** Το Υπερεγώ προσδιορίζοντας τι είναι σωστό και τι είναι επιλήψιμο, λειτουργεί ως αποτρεπτικός παράγων έκφρασης των επιθυμιών του Εκείνου καθόσον οι τελευταίες είναι ως επί το πλείστον κοινωνικά ανεπίτρεπτες, ενώ, παράλληλα επιδιώκει να πείσει το Εγώ να θέτει ηθικούς αντί πραγματικούς στόχους το Υπερεγώ είναι το επίπεδο εκείνο της προσωπικότητας που αναζητεί την τελειότητα παρά τον συμβιβασμό προς την εκάστοτε υφισταμένη κατάσταση και την προσαρμογή σε αυτήν. Η συμπεριφορά του ανθρώπου καθορίζεται σύμφωνα με τον Freud από τη μεταξύ των τριών επιπέδων της προσωπικότητας σχέση επιβολής. Αν, ορισμένως, συμβεί το Εκείνο να διατηρεί στην κατοχή του μεγαλύτερο ποσό ενέργειας που διαθέτει ο άνθρωπος, τότε ο τελευταίος αυτός συμπεριφέρεται ενστικτωδώς και θέλει άμεση ικανοποίηση των επιθυμιών του και των αναγκών του. Αν το μεγαλύτερο έλεγχο πάνω στην ενέργεια του ανθρώπου συμβεί να τον έχει το Εγώ, τότε το εν λόγω πρόσωπο συμπεριφέρεται σύμφωνα με τα δεδομένα των πραγματικών καταστάσεων. Αν, τέλος, τον κυρίαρχο ρόλο στη διαχείριση της ενέργειας του ανθρώπου έχει το Υπερεγώ, τότε ο τελευταίος αυτός παρουσιάζει μια συμπεριφορά με έντονο ηθικό περιεχόμενο (Πελεγρίνης 2004: 1278-1279).

⁷⁰ Βρετανός Ψυχολόγος. Ιδιαίτερα γνωστή είναι η συνεισφορά του στην ανάπτυξη της μεθόδου της παραγοντικής ανάλυσης και του τύπου των Spearman – Brown, καθώς και της διαπαγοντικής θεωρίας (νοημοσύνης). (Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 621).

⁷¹ Άγγλος Στατιστικολόγος, εισηγητής διαφόρων στατιστικών εννοιών, όπως ανάλυση διακύμανσης και μηδενική υπόθεση (Παπαδόπουλος 2005: 869)

⁷² Αμερικάνος φιλόσοφος, μαθηματικός και φυσικός με σημαντική συμβολή στα πρώιμα στάδια της σημειωτικής. Θεωρείται ο πατέρας του πραγματισμού στο οποίο συνέδεσε την πίστη προς την πράξη (Πελεγρίνης 2004: 1119). Η Θεωρία του πραγματισμού για την αλήθεια, την οποία εκτός από τον Peirce ενστερνίστηκαν, επίσης, φιλόσοφοι, όπως οWilliam James ή ο Dewey υποστηρίζει ότι η αλήθεια δεν έχει θεωρητική αξία, αλλά προσδιορίζεται από την πρακτική ωφέλεια της ή τη χρησιμότητα της. Κατά την διδασκαλία του πραγματισμού, η αλήθεια είναι συνυφασμένη με τις ανάγκες, τις απαιτήσεις και τους στόχους ή τα συμφέροντα του ανθρώπου. Για αυτό και ο Shiller την αποκάλεσε τον πραγματισμό «ανθρωπισμό» (Πελεγρίνης 2004: 484).

⁷³ Στην ψυχανάλυση, η αρχή της ηδονής/πόνου είναι η αρχή με την οποία λειτουργεί το Εκείνο, δηλαδή η επιδίωξη της άμεσης ικανοποίησης των ενορμήσεων, καθώς και η αναζήτηση της ευχαρίστησης και η αποφυγή του πόνου. Αντιδιαστέλλεται προς την αρχή της πραγματικότητας (Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 80).

στις μελέτες για τον παράγοντα *W* (χαρακτήρας) στο εργαστήριο του *Spearman*. Η αρχή της πραγματικότητας⁷⁵, επίσης του *Freud*, συνδέθηκε με την εκπαίδευση στη φυσική η οποία οδήγησε στην χρήση της αυτοαναφοράς για την εξήγηση της συνειδητότητας⁷⁶. Η αυτοαναφορά⁷⁷ με τη σειρά της αποκτά το φιλοσοφικό της υπόβαθρο από την φιλοσοφία του *Peirce*. Σύμφωνα με αυτές τις επιρροές οι ιδέες, αντίθετα με τα γεγονότα καταστάσεων, εξαρτώνται από την ανθρώπινη μεταδοτικότητα (*communicability*). Η συνάθροιση αυτών των ιδεών, απόψεων σχηματίζουν μια δεξαμενή ενός συνόλου ιδεών (*concourse*). Το περιεχόμενο του συνόλου ιδεών (*concourse*) μπορεί να γίνει αντιληπτό με όρους *Φισεριανού σχεδιασμού* (*Fisherian design*)⁷⁸.

---

⁷⁴ **Ηθικότητα** (*morality*) είναι ο ηθικός κώδικας με βάση τον οποίο κρίνεται αν μια πράξη είναι σωστή ή αρμόζουσα. Η ηθική είναι δυνατόν να βασίζεται σε έναν εσωτερικό κώδικα που έχει το άτομο ή σε έναν κώδικα που του επιβάλλεται από μια συγκεκριμένη κοινωνία. Οι δύο αυτοί κώδικες μπορούν να συνευπάρχουν αρμονικά ή να είναι αντικρουόμενοι (*Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 239*)

⁷⁵ Η **αρχή της πραγματικότητας** είναι η αρχή που κατά τον *Freud* αποτελεί τον ρυθμιστή της ψυχικής λειτουργίας του ατόμου. Σύμφωνα με αυτή την αρχή το Εγώ δρα μεσολαβώντας ανάμεσα στο Εκείνο, στο Υπερεγώ και στην αντικειμενική πραγματικότητα και εξισορροπεί τις απαιτήσεις τους. Επιτρέπει την καθυστέρηση της ικανοποίησης των ενορμήσεων είτε για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος, είτε για να εξασφαλίσει μεγαλύτερη ευχαρίστηση σε μεταγενέστερο χρόνο. (*Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 81*)

⁷⁶ **Συνειδητότητα** (*consciousness*) είναι η επίγνωση τόσο του εξωτερικού κόσμου όσο και των εσωτερικών νοητικών διεργασιών. Η επίγνωση που έχουμε για την ύπαρξη μας, πράξεις μας και τον εξωτερικό κόσμο είναι αντικείμενο μελέτης της σύγχρονης ψυχολογίας. Συγκεκριμένα στην σύγχρονη ψυχολογία, η συνειδητότητα δεν είναι κάποια αυτόνομη ιδιαίτερη λειτουργία. Ως ικανότητα συντονισμού των αισθήσεων, της μνήμης και γενικά της τοποθέτησης μας στο χώρο και στο χρόνο συμπάττει με την αντίληψη. Δεν υπάρχει ως ιδιαίτερη οργανωμένη λειτουργία με έδρα των εγκέφαλο. Δεν έχει ούτε εσωτερική ούτε εξωτερική οντότητα αλλά είναι αναφορά στο κόσμο, έτσι όπως αυτός γίνεται αντιληπτός. Πρόκειται για την συνειδητότητα της ύπαρξης κάποιου αντικειμένου ή δεδομένου (*Παπαδόπουλος, 2005: 786*). Θεωρείται το κύριο αντικείμενο μελέτης στη δομική ψυχολογία, ενώ αποκλείεται από τον συμπεριφορισμό που αμφισβητεί τη δυνατότητα αντικειμενικής και επιστημονικής μελέτης της. Η έννοια εξετάζεται από διάφορους κλάδους της σύγχρονης ψυχολογίας, όπως αυτοί που ασχολούνται με τη μελέτη των γνωστικών διεργασιών, της γλώσσας, της νευροψυχολογίας κ.λπ. (*Χουντουμάδη & Πατεράκη, 2005: 513*). Σύμφωνα με τον *Παπαδόπουλο 2005: 785* **ο όρος συνειδητότητα στην ψυχολογική του σημασία έχει αντικαταστήσει τον όρο συνείδηση**. Η συνειδητότητα (επίγνωση) μπορεί να αναφέρεται και στη συνέπεια και την αντίστοιχη επίγνωση ηθικών αρχών. Το σημείο αυτό φαίνεται να αποτελεί και το λόγο της σύγχυσης που υπάρχει στην χρήση των όρων συνείδηση και συνειδητότητα. Η σύγχρονη ψυχολογία υποστηρίζει ότι οι απαγορεύσεις και οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τη συνείδηση («ηθική συνείδηση») είναι προϊόν μάθησης δηλαδή αποτέλεσμα αντίστοιχης αγωγής.

⁷⁷ **Αυτοαναφορά** είναι η συσχέτιση και γνώμη ενός ατόμου για τον εαυτό του. Γίνεται διάκριση μεταξύ λειτουργικής αυτοαναφοράς όταν αναφέρεται στην υπηρεσία των υποκειμενικών και κοινωνικών ενεργειών σε ενστικτώδη μορφή και κριτικής αυτοαναφοράς όταν παρουσιάζεται με σκοπό την πλήρη κατανόηση των πράξεων και των συστημάτων αλληλεπίδρασης (*Παπαδόπουλος 2005:145*). Η αυτοαναφορά θεωρείται μια μέθοδος συλλογής δεδομένων από το ίδιο το άτομο. Οι πληροφορίες που συλλέγονται έχουν συνήθως μορφή ημερολογιακών σημειώσεων, απαντήσεων σε ερωτήματα ή καταγραφής σκέψεων υπό την μορφή δηλώσεων. Το περιεχόμενο τους μπορεί να σχετίζεται με προσωπικά δημογραφικά στοιχεία (ηλικία, επάγγελμα κ.λπ.), σκέψεις, ακόμη και πολυσύνθετες εκτιμήσεις των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας (*Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 88*)

⁷⁸ Ο **Φισεριανός Σχεδιασμός** (*Fisherian design*) αναφέρεται στο συνεπή σχεδιασμό ενός πειράματος με τους στόχους της έρευνας. Όταν ικανοποιείται αυτή η συνθήκη τότε τα αποτελέσματα της έρευνας περιέχουν περισσότερη «πληροφορία κατά Fisher». Η πληροφορία κατά Fisher είναι η ποσότητα πληροφοριών που περιέχει ένα δείγμα αναφορικά με την τιμή μια άγνωστης παραμέτρου (*Μοσχάκης 2008: 186*).

Ο Stephenson (Smith, 2001·Stephenson, 1953) επηρεάστηκε από τον Bentley (θεωρία συγκεκριμένης συνδιαλλαγής⁷⁹) και από τον Kantor (θεωρία αλληλεπιδράσεων μεταξύ των ατόμων και του περιβάλλοντός τους) όταν επέμεινε ότι οι πεποιθήσεις, τα αισθήματα, οι απόψεις και οι συναφείς έννοιες είναι συγκεκριμένες συμπεριφορές που μπορούσαν να μεταδοθούν και να αναλυθούν συστηματικά από την Q-μεθοδολογία. Ο Stephenson (1953:23) δεν έκρινε τη συμπεριφορά ούτε ως μυαλό, ούτε ως σώμα, ούτε ως φυσιολογία, αλλά την είδε απλά ως συμπεριφορά, είτε αυτή είναι υποκειμενική σε ένα άτομο είτε αντικειμενική σε άλλους. Η προσέγγισή του στη φιλοσοφία της επιστήμης, των μετρήσεων, της στατιστικής και των ψυχολογικών αρχών έχει θεωρηθεί ως μία επανάσταση την οποία η ψυχολογία δεν ήταν έτοιμη εκείνη τη χρονική στιγμή να αποδεχτεί (Smith, 2001).

Σύμφωνα με τον Stephenson (1978), η θεωρία του συνόλου ιδεών (concourse), η θεωρία του νοήματος (theory of meaning) και η θεωρία του εαυτού (self theory), συμπληρώνει τη βάση της θεωρίας της επικοινωνίας σε σχέση με την Q-μεθοδολογία. Η προσέγγιση στην επικοινωνία βασίζεται στην απαγωγική λογική (Stephenson (1986a). Για την ενίσχυση των επιχειρημάτων του, ο Stephenson επικαλέστηκε την φιλοσοφική θεώρηση του Kuhn και της ερμηνείας του για την ανάπτυξη της επιστήμης βάσει της έννοιας του νέου παραδείγματος⁸⁰, σε συνδυασμό με προγενέστερη ερευνητική μελέτη του Peirce για την απαγωγική λογική έρευνας.

---

⁷⁹ **Συγκεκριμένη συνδιαλλαγή:** είναι μια συγκεκριμένη αλληλεπίδραση που εμφανίζεται στην συνάντηση δύο ή περισσότερων ατόμων σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο (Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 507).

⁸⁰ Κατά τον Kuhn, οι επιστήμονες σε μια ορισμένη ιστορική περίοδο επιχειρούν να απαντήσουν τα προβλήματα της επιστήμης, την οποία θεραπεύουν βάσει ενός παραδείγματος, ηγούν ενός συνόλου, εννοιών αρχών, υποθέσεων και μεθόδων. Η ισχύς του παραδείγματος, όμως, εν ονόματι του οποίου αντιμετωπίζονται τα επιστημονικά προβλήματα που απασχολούν τους επιστήμονες σε μια ιστορική περίοδο. Όσο τα προβλήματα της επιστήμης επιλύονται σύμφωνα με το υφιστάμενο παράδειγμα, καλείται περίοδος ομαλής επιστήμης (normal science). Η περίοδος αυτή κάποτε λήγει. Τούτο συμβαίνει, όταν τα προβλήματα που απασχολούν τους επιστήμονες, αντί να λύνονται βάσει του παραδείγματος που συνήθιζαν ως τότε να τα αντιμετωπίζουν, παραμένουν άλυτα. Η συσσώρευση αυτών των προβλημάτων, όταν φθάσει σε μια κορύφωση, είναι η αιτία, ώστε οι επιστήμονες να χάσουν τελικά την εμπιστοσύνη τους προς το παράδειγμα σύμφωνα με το οποίο επιχειρούσαν ως την ώρα εκείνη να λύνουν. Τότε η κοινότητα των επιστημόνων περιέρχεται σε μια κατάσταση κρίσης (crisis rate), σε μία περίοδο «ασυνήθους ή επαναστατικής επιστήμης» σε μία φάση όπου τίποτε-καμία αρχή, καμία έννοια, καμία υπόθεση κ.λπ.- δεν εκλαμβάνεται ως κάτι δεδομένο. Κατά την περίοδο αυτής της αβεβαιότητας εξυφαίνονται και δοκιμάζονται εναλλακτικά προς το υφιστάμενο έως τότε παράδειγμα, παραδείγματα. Ένα από τα εναλλακτικά αυτά παραδείγματα θα σταθεί ικανό να λύσει ορισμένα από τα προβλήματα της επιστήμης, που το προηγούμενο παράδειγμα αδυνατεί να επιλύσει. Τότε, προοδευτικά όλο και περισσότεροι επιστήμονες «μεταστρέφονται» από το «παλιό» στο «νέο» παράδειγμα μέχρι τελικώς το «νέο» παράδειγμα να καθιερωθεί και να αποτελέσει πλέον το παράδειγμα εν ονόματι του οποίου στο εξής θα επιλύονται τα προβλήματα της επιστήμης, για να παραχωρήσει κάποτε στο μέλλον και αυτό, όταν η συσσώρευση των άλυτων προβλημάτων φθάσει σε ένα κρίσιμο σημείο, και δώσει την θέση του σε ένα νέο παράδειγμα κ.ο.κ. Συνήθως το ρόλο της ανατροπής του νέου παραδείγματος και την αντικατάστασή του από έναν νέο παράδειγμα αναλαμβάνουν οι νεότεροι επιστήμονες· εν αντιθέσει προς τους παλαιότερους επιστήμονες, για τους οποίους ισχύει το αξίωμα ότι «έννας γέρος σκύλος δεν μπορεί να διδαχθεί νέα κόλπα», οι νεότεροι επιστήμονες μπορούν να επιστημάνουν και να εκτιμήσουν τα πλεονεκτήματα του νέου παραδείγματος, να παρατηρήσουν ότι το νέο παράδειγμα συνιστά ένα αποτελεσματικότερο σε σχέση με το παλιό παράδειγμα, εργαλείο επίλυση υφιστάμενων προβλημάτων (Πελεgrίνης, 2004: 924-925). Με βάση αυτή την θεώρηση ο Stephenson εισήγαγε την μεθοδολογία Q ως ένα «νέο» παράδειγμα στην καλύτερη απόδοση του απαγωγικού λογισμού στην μελέτη της υποκειμενικότητας.

Αυτό που υπογραμμίζει είναι η εστίαση στο τρόπο με τον οποίο τίθενται οι ερωτήσεις «ώστε να επιτυγχάνεται η κατανόηση ενός φαινομένου προτού αναζητηθούν οι ερμηνείες -του φαινομένου- ως απαραίτητο στοιχείο για την επιβεβαίωση της -κατανόησης του-» (Stephenson, 1980:88). Η ανακάλυψη, η χρήση αξιωμάτων, θεωριών και επιστημονικών οργάνων μέτρησης είναι σημαντικές πλευρές για να οδηγηθεί κανείς στην κατανόηση ενός φαινομένου. Η διαδικασία που ακολουθείται είναι η δημιουργία μέσα από συγκεκριμένες καταστάσεις, διερμηνειών και εξηγήσεων γεγονότων, θεμάτων ή/και φαινομένων. Αυτές οι διερμηνείες ή/και εξηγήσεις είναι υποκειμενικές για κάθε συμμετέχοντα (Stephenson, 1986a)⁸¹.

Καταλυτική σημασία σε αυτή τη μεθοδολογία είναι η «συντελεστική υποκειμενικότητα» (operant subjectivity). Όταν τα άτομα αναλαμβάνουν να δουλέψουν με ένα δείγμα δηλώσεων, «λειτουργούν συντελεστικά» με αυτές τις δηλώσεις. Δηλαδή προσπαθούν να αφομοιώσουν το νόημα των δηλώσεων και να προσδιορίσουν την προτιμητέα θέση των δηλώσεων σε μια κλίμακα αξιολόγησης. Αυτή η διαδικασία ακολουθείται, προκειμένου να εκφράσουν την προσωπική τους άποψη αναφορικά με αυτές τις δηλώσεις. Με πιο απλά λόγια στην διαδικασία συμμετέχουν τόσο οι συνεντευξιαζόμενοι όσο και οι δηλώσεις. Μια υποκειμενική απόκριση δεν μπορεί να αξιολογηθεί ούτε ως σωστή ούτε ως λανθασμένη, διότι δεν υπάρχει εξωτερικό κριτήριο για την προσωπική άποψη ενός ατόμου (Brown, 1980). Η «συντελεστική υποκειμενικότητα» όπως την ορίζει ο Smith (2001: 320), «είναι η υποκειμενική συμπεριφορά όπως αυτή εκδηλώνεται μέσα από την Q-μεθοδολογία».

Για την καλύτερη κατανόηση του θεωρητικού υποβάθρου της μεθοδολογίας-Q αξίζει να σημειωθεί ότι η έρευνα του Stephenson ξεκίνησε ως μελέτη της θεωρίας της επικοινωνίας. Συγκεκριμένα, η αρχική του έρευνα επικεντρώθηκε στην διερεύνηση των αιτιών που εξηγούν γιατί ένα μήνυμα δεν προσλαμβάνεται με τον ίδιο τρόπο από όλους τους αποδέκτες (Boros, 2006). Στην συνέχεια για να αποσαφηνίσει την άποψη του για την θεωρία της υποκειμενικότητας και τον ρόλο της στην επικοινωνία, ο Stephenson περιγράφει την θεωρία της πληροφορίας και την χαρακτηρίζει από το δίπολο υποκειμενικότητας-αντικειμενικότητας ενώ όρισε την θεωρία της επικοινωνίας ως μεταβατική υποκειμενικότητα. Η πληροφορία όπως υπογράμμισε, αναφέρεται σε δεδομένα θέματα, ενώ η επικοινωνία ενέχει την αυτό-αναφορά του ατόμου που μεταδίδει την πληροφορία. Η πληροφορία μπορεί να αξιολογηθεί ως μια αληθής ή ψευδής πληροφορία. Αντίθετα, η επικοινωνία εξαιτίας του χαρακτηριστικού της αυτοαναφοράς δεν μπορεί να αξιολογηθεί με αυτό τον τρόπο. Η συγκεκριμένη διάκριση επιβεβαιώνει μια υπόθεση που έγινε αρκετά νωρίς στις ερευνητικές μελέτες της θεωρίας της επικοινωνίας. Σύμφωνα με αυτές τις έρευνες το νόημα ενός μηνύματος εξαρτάται από τους ανθρώπους που συμμετέχουν στην επικοινωνιακή διαδικασία και όχι στο μήνυμα αυτό καθ' αυτό. (Stephenson, 1982·Brenner et al. 1998 αναφορά από Boros 2006).

---

⁸¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε επίσης την ανάλυση της επιστημονικής θεωρίας από τον William Stephenson (1961a, 1961b) και τις δημοσιεύσεις του Albert Atkin (2008, 2011) που αφορούν τον Peirce.

Πίνακας 32: Μια συνθετική παρουσίαση του Stephenson για την θέση του Stephenson για την διερεύνηση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας.

<p>Σύγκριση Αντικειμενικής έναντι υποκειμενικής επιστήμης (Stephenson, 1984b)</p>	<p><u>Αντικειμενική Επιστήμη:</u></p> <p>Η επιστήμη χωρίς αυτό-αναφορικές μετρήσεις γίνεται στα πλαίσια παγκόσμιων μονάδων μέτρησης και χρόνους. Οποιοσδήποτε μπορεί να κάνει μια τέτοια μέτρηση.</p>	<p><u>Υποκειμενική Επιστήμη:</u></p> <p>Η επιστήμη με αυτο-αναφορές. Η παγκόσμια μονάδα μέτρησης είναι ο αριθμός που προκύπτει από τον ποσοτικό προσδιορισμό των εξεχόντων απόψεων (QuantSal-quantification of salience⁸²). Πρόκειται για έναν καθαρό αριθμό με στατιστικό προσδιορισμό. Το μόνο πρόσωπο που μπορεί να κάνει μια τέτοια μέτρηση είναι το ίδιο το υποκείμενο (άτομο) – με την έννοια ότι κάθε συμμετέχων μπορεί να μετρήσει την προσωπική του υποκειμενικότητα</p>
<p>Σύγκριση Εξήγησης έναντι κατανόησης</p>	<p><u>Εξήγηση:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναφέρεται στην αντικειμενική γνώση • Θα πρέπει να εξασφαλίζεται η εφαρμογή της σε θέματα που άπτονται για γεγονότα, για δοκιμή υποθέσεων, αποδείξεων και ως εκ τούτου για αντικειμενικές σχέσεις. 	<p><u>Κατανόηση:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναφέρεται στην υποκειμενική γνώση • Δεδομένου ότι αφορά τις απόψεις ενός ατόμου, οι οποίες είναι υποκειμενικές και μοναδικές για κάθε άτομο μόνο ο ίδιος μπορεί να τις μετρήσει και να τις αξιολογήσει.
<p>Σύγκριση Δηλώσεις δεδομένων έναντι Δηλώσεων προβλημάτων (Stephenson, 1984a)</p>	<p><u>Δηλώσεις Δεδομένων:</u></p> <p>Προορίζονται για συζητήσεις που αφορούν την καθιέρωση της αλήθειας ή της διάψευσης του υς.</p>	<p><u>Δηλώσεις Προβλημάτων:</u></p> <p>Προορίζονται για συζητήσεις που αφορούν το εύρος των νοημάτων και της ποικιλίας των δεδομένων και πληροφοριών που αφορούν τα συγκεκριμένα προβλήματα (McKeon, 1967:26, αναφορά από Stephenson, 1984)</p>

Πηγή: Boros, 2006

⁸² Το γράμμα Q χρησιμοποιήθηκε για να δώσει έμφαση στην διάκριση της μεθοδολογίας Q από την μεθοδολογία R (Webler et al 2009). Άλλοι ισχυρίζονται ότι το γράμμα Q ήταν απλώς το γράμμα που προηγείτο από την μέθοδο R. Η πράξη απόδοσης του συγκεκριμένου ονόματος συμβολίζει την απαραίτητη προϋπόθεση να προηγείται η διερεύνηση των απόψεων, πεποιθήσεων ή/και στάσεων προτού πραγματοποιηθεί δειγματοληπτική κοινωνική έρευνα για να υπολογιστεί η συχνότητα παρουσίας των συγκεκριμένων απόψεων, πεποιθήσεων ή και στάσεων σε ένα πληθυσμό (Webler et al 2009). Το γράμμα Q υποτίθεται από πολλούς ερευνητές ότι αναφέρεται σε αυτό που ο Stephenson αποκαλούσε ως μονάδες κβαντικής προεξοχής ή κβαντοπροεξοχών (QuantSal – quantification of salience). Συγκεκριμένα ο Stephenson εφαρμοσε τις αρχές της κβαντικής φυσικής στη μελέτη της υποκειμενικότητας. Υπό το πρίσμα της κβαντικής φυσικής, η μονάδα μέτρησης των κβαντοπροεξοχών ακολουθεί παράλληλη πορεία με την διαδικασία μέτρησης της στατιστικής πιθανότητας των ηλεκτρονίων. Όταν οι συμμετέχοντες ταξινομούν τις δηλώσεις σε κατηγορίες τότε οι μονάδες κβαντοπροεξοχής διαχωρίζουν αυτές τις κατηγορίες. Οι δηλώσεις που ταξινομούνται κοντά στο κέντρο των κατανομών έχουν μικρό δείκτη προεξοχής ενώ αυτές που τοποθετούνται στα άκρα έχουν μεγαλύτερο δείκτη προεξοχής (Brown αναφορά από Webler et al 2009)

Ο πίνακας 32 περιγράφει τις κύριες υποθέσεις που έκανε ο Stephenson για την διερεύνηση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Στον πίνακα περιγράφεται η διαφορά μεταξύ αντικειμενικής και υποκειμενικής επιστήμης. Η αντικειμενική επιστήμη αναφέρεται στις δηλώσεις που σχετίζονται με γεγονότα ή πληροφορίες τα οποία αναζητούν εξήγηση ή κατανόηση και η υποκειμενική επιστήμη αναφέρεται στις κατανόηση των δηλώσεων που σχετίζονται με προβλήματα ενός φαινομένου (Bogos 2006). Προκειμένου να επιτευχθεί καλύτερη κατανόηση της έννοιας εξετάζονται, αναλυτικότερα στα αμέσως επόμενα κεφάλαια, τα διαφορετικά στοιχεία που απαρτίζουν την μεθοδολογία Q.

4.5.1.3 Η θεωρία του συνόλου ιδεών (concourse) στην επικοινωνία.

Ο Stephenson (1978: 21-22) πρότεινε ότι η συνειδητότητα (consciousness) είναι απλά η μεταδοτικότητα (communicability), ή με άλλα λόγια, οι δυνατότητες επικοινωνίας ενός ατόμου. Η μεταδοτικότητα μπορεί να έχει δύο μορφές, σε ανταπόκριση των εννοιών «αντικειμενικό» και «υποκειμενικό». Η «αντικειμενική⁸³», μορφή μεταδοτικότητας κατά την άποψη του Stephenson, βρίσκεται σε σχέση με τον εξωτερικό κόσμο. Ουσιαστικά αποτελείται από μία σειρά γεγονότων που εξηγούν αυτή τη σχέση. Η διαδικασία αυτή οδηγεί στην πληροφορία. Η «υποκειμενική⁸⁴» μορφή της μεταδοτικότητας έχει σχέση με τον εαυτό μας, με την προοπτική του ατόμου. Δηλαδή, έχει σχέση με τις σκέψεις μας, τα αισθήματα, τις πεποιθήσεις, τις ευχές, τις απόψεις, τα συναισθήματα, τις φαντασιώσεις του ατόμου. Όλες αυτές οι διεργασίες συνιστούν συνολικά τις εμπειρίες του νου οι οποίες με τη σειρά τους αποτελούν αρθρώσεις του «πεδίου συμπεριφοράς» ενός ατόμου. Η υποκειμενική μεταδοτικότητα συμπεριλαμβάνει την σημασία και τις δυνατότητες της αυτό-εμπλοκής.

Μάλιστα σύμφωνα με τον Stephenson (1983) η μεταδοτικότητα στηρίζεται στις ψυχολογικές αρχές της δια-συμπεριφοράς όπως την εισηγήθηκε αρχικά ο Kantor. Οι αρχές της διασυμπεριφοράς περιλαμβάνουν διαφορετικές πλευρές ενός ψυχολογικού γεγονότος, Ένα ψυχολογικό γεγονός έχει σχέση με το άτομο και την προσωπική του ιστορία. Η προσωπική ιστορία του ατόμου εμπλέκεται στις διεργασίες σχετικά με την έμπνευση και αντίληψη ενός φαινομένου (Smith, 2001: 60). Αυτές οι αλληλεπιδράσεις λαμβάνουν χώρα εντός ενός «ψυχολογικού πεδίου» αναφοράς. Ο Stephenson (1983) προσδιόρισε αυτό το πεδίο ως την συλλογή ιδεών, πεποιθήσεων ή/και στάσεων για ένα φαινόμενο την οποία και όρισε ως θεωρία της συλλογής ιδεών (concourse theory). Σύμφωνα με τον Stephenson (1980), ο Descartes⁸⁵ ήταν ο

⁸³ Η **αντικειμενική αντίληψη** σημαίνει ότι είναι πιθανό να υπάρξουν «αντικειμενικές» εκτιμήσεις και υπολογισμοί του εξωτερικού και κοινωνικού κόσμου, για παράδειγμα οι εκτιμήσεις που θεωρούν αυτό τον κόσμο με ακρίβεια και αξιοπιστία, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη η «μεροληπτικότητα» ή οι εκτιμήσεις αυτές να γίνονται με βάση μια αντίληψη που στηρίζεται σε υποκειμενικά κριτήρια και προκαταλήψεις (Jary & Jary 2000: 729).

⁸⁴ Η **υποκειμενική αντίληψη** είναι η εστίαση σε προσωπικά συναισθήματα και σκέψεις, και η ερμηνεία και αξιολόγηση γεγονότων και ιδεών μέσα από το πρίσμα της προσωπικής εμπειρίας (Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 562)

⁸⁵ Ο Decartes ή Καρτέσιος όπως είναι εκλατινισμένο το όνομα του, υποστήριξε ότι το σύμπαν είναι μια τεράστια μηχανή. Όλα όσα υπάρχουν στο κόσμο της φύσης είναι μηχανές ακόμα και τα ζώα, τα οποία

υπεύθυνος για το διαχωρισμό της «ψυχής» και της «ύλης» και μαζί με αυτή την διάκριση προέκυψε και η λέξη συνειδητότητα η οποία και καθιερώθηκε στο Αγγλικό λεξιλόγιο γύρω στο 1650. Χρησιμοποιήθηκε έναντι της έννοιας της λέξης conscious- που σημαίνει ο έχων επίγνωση για κάτι. Η τελευταία –λέξη- εξελίχθηκε τον 14 αιώνα. Ωστόσο και οι δύο έννοιες είναι σχετικά καινούργιες και έχουν διαφορετικές σημασίες από την προέλευσή τους. Ετυμολογικά εμπεριέχουν την λέξη «Scio» που σημαίνει «να γνωρίζεις» και την λέξη «con» που σημαίνει «μαζί» με την έννοια ότι «γνωρίζω μαζί με (κάποιον)...» ή «μοιράζομαι (μαζί με κάποιον) τη γνώση ότι...» (ο.π.: 75). Επίσης ο Stephenson (1980) αναφέρει τον όρο conscire (κοινολόγηση) που χρησιμοποιούσε ο Lewis, ο οποίος τη χρησιμοποιούσε για να αναφερθεί στην έννοια κοινολογώ, μοιράζομαι δηλαδή τη γνώση. Η λέξη κοινολογώ σημαίνει μοιράζω τη γνώση ανάμεσα σε δύο ή σε τρία άτομα ή λειτουργώ αυτό-συλλογιστικά. Χρησιμοποιώντας τις έννοιες «κοινολόγηση» (conscire) και «συλλογή ιδεών» (concourse), ο Stephenson ανέπτυξε μία μέθοδο και ουσιαστικά ένα τρόπο σκέψης ο οποίος απομακρύνεται από την μελέτη της συνειδητότητας και επικεντρώνεται στην υποκειμενικότητα: «[...] η υποκειμενικότητα στηρίζεται στην κοινολόγηση, στη κοινή λογική, στη γνώση η οποία έχει την δυνατότητα επιμερισμού. Η συγκεκριμένη δυνατότητα επιτρέπει στην γνώση να μπορεί να διαχέεται σε όλους τους ανθρώπους στα πλαίσια μιας διαπολιτισμικής κοινωνίας. Το να μοιράζεσαι κανείς την γνώση είναι αυτό που θα έπρεπε να ονομάζεται συνειδητότητα και σημαίνει απλά τις δεξιότητες δημόσιας επικοινωνίας» (Stephenson, 1980: 15). Η επιστήμη της υποκειμενικότητας, σύμφωνα με τον Stephenson (1978), δεν έχει ευδοκιμήσει ποτέ εξαιτίας της κατηγορηματικής απόδοσης αιτιών⁸⁶. Μάλιστα, επεξήγησε τη λειτουργική-αλληλεπιδραστική της λειτουργία δίνοντας ένα παράδειγμα: «Μια χειραγία ονομάζεται χαιρετισμός. Ταυτόχρονα όμως πολλές χειραγίες, σχόλια και ενέργειες αναγνώρισης σηματοδοτούν ένα γεγονός». Σύμφωνα με τον Stephenson, οι δηλώσεις μίας άποψης ή/και ενός γεγονότος είναι προϊόν του προφορικού ή γραπτού Λόγου για το συγκεκριμένο φαινόμενο (ο.π.:22). Παράλληλα, υπογράμμισε ότι συχνά η αντικειμενική απόδοση αιτιών αναφορικά με διάφορα φαινόμενα ενέχει τον κίνδυνο αβέβαιων περιγραφών εμπλουτισμένων με νοήματα, τα οποία εξαρτώνται από συγκεκριμένες καταστάσεις. Τέτοιου είδους προσέγγιση αποτελεί συχνά κατά την άποψη του Stephenson ένα μεθοδολογικό τέχνασμα και αναφέρεται σε προσωρινές εξειδικεύσεις (ο.π.: 22). Για αυτό αντιπρότεινε με βάση τη θεωρία συλλογής ιδεών (concourse) την Q-μεθοδολογία, στην οποία οι πληθυσμοί των «δηλώσεων» συγκεντρώνονται σε μία ευρύτερη δεξαμενή συλλογής ιδεών η οποία έχει σχέση με

αποκάλεσε αυτόματα μηχανές. Μοναδική εξαίρεση, κατά τον Καρτέσιο αποτελεί ο άνθρωπος ο οποίος εκτός από το σώμα του, που λειτουργεί επίσης όπως μια μηχανή, διαθέτει ψυχή, η οποία αποτελεί το ουσιαστικό τμήμα της ύπαρξής του. Βασικό χαρακτηριστικό της ψυχής παρατήρησε ο Καρτέσιος είναι η νόηση ενώ βασικό χαρακτηριστικό κάθε σώματος και κάθε άλλης υλικής οντότητας είναι η έκταση (Πελεγρίνης 2004:1072). Ο Locke την ίδια εποχή όρισε την συνείδηση ως αντίληψη για οτιδήποτε εκδηλώνεται μέσα στη ψυχή του ανθρώπου (Πελεγρίνης, 2004: 543).

⁸⁶ Απόδοση αιτιών είναι η διαδικασία με την οποία τα άτομα συνάγουν συμπεράσματα για τα αίτια των στάσεων ή της συμπεριφοράς του εαυτού ή των άλλων (Χουντουμάδης & Πατεράκη, 2005: 66).

τις λειτουργικές-αλληλεπιδραστικές καταστάσεις της υποκειμενικής συμπεριφοράς των συμμετεχόντων.

Παρακάτω αναφέρονται εν συντομία οχτώ υποθέσεις που συνιστούν την θεωρία συλλογής ιδεών (concourse):

1. Η υποκειμενική επικοινωνία αιτιολογείται, θεωρητικά, σε στατιστικά μετρήσιμες ποσότητες των «δηλώσεων» σχετικά με μία κατάσταση ή ένα φαινόμενο ή ένα ζήτημα.
2. Κάθε «δήλωση» μίας συλλογής ιδεών είναι εξίσου πιθανή και ισοδύναμη εκ των προτέρων, και εντάσσεται μέσα στην λειτουργική-αλληλεπιδραστική κατάσταση της υποκειμενικής αξιολόγησης των ανθρώπων.
3. Όλες οι «δηλώσεις» μίας συλλογής ιδεών έχουν αυτό-αναφορικές δυνατότητες.
4. Εξ' ορισμού, από τις υποθέσεις της υποκειμενικότητας, οι συλλογές ιδεών αφορούν νοήματα και όχι δεδομένα.
5. Όλη η υποκειμενική επικοινωνία μπορεί να συναθροιστεί σε μια συλλογή ιδεών, είτε στις επιστήμες, είτε στις τέχνες είτε σε οποιοδήποτε άλλο τομέα, θέμα, ζητούμενο ή φαινόμενο.
6. Οι περίπλοκες υποκειμενικές καταστάσεις, οι οποίες συγκεντρώνονται σε μια συλλογή ιδεών δεν γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να αποτελούν μία υπέρ-απλουστευτική υπόθεση.
7. Ο όγκος της συλλογής ιδεών και ο αριθμός των δηλώσεων, είναι απεριόριστος.
8. Σημειολογικά, η συλλογή ιδεών αιτιολογείται εμπειρικά. (Stephenson, 1978: 23-25):

Για να πραγματοποιήσουμε μία επιστημονική ερευνητική μελέτη υποκειμενικότητας, η Q-φιλοσοφία και μεθοδολογία υιοθετεί μία στατιστική αντίληψη του συνόλου των ιδεών, απόψεων, πεποιθήσεων. Η συγκεκριμένη διαδικασία δεν γίνεται με αντικειμενικό τρόπο επιστημονικής υπέρ-απλουστευσης, αλλά σχετίζεται με δομές, σχηματισμούς, συνθέσεις, και έχει επίκεντρο την κατανόηση και όχι την εξήγηση ή την πρόβλεψη τους. Η θεωρία δεν εστιάζει στα δεδομένα αλλά στα νοήματα των δεδομένων (Stephenson, 1978).

4.5.1.4 Η θεωρία του νοήματος

Ο Stephenson (1978) θεώρησε απαραίτητο να έχει μια αναπτυξιακή προσέγγιση για να εξετάσει την θεωρία του νοήματος. Η θεωρία του νοήματος, είναι ο πυρήνας της θεωρίας της επικοινωνίας για τον Stephenson (ο.π) και έχει αφετηρία τη θεωρία συλλογής ιδεών στην μεθοδολογία Q. Για να αναπτύξει την θεωρία του νοήματος και να την εντάξει στην μεθοδολογία-Q αναφέρθηκε στην θεωρία του Schachtel⁸⁷. Ο

---

⁸⁷ Ο Stephenson για να αναπτύξει την θεωρία του νοήματος και να την εντάξει στην μεθοδολογία-Q αναφέρθηκε στην θεωρία του Schachtel και οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι τα μικρά παιδιά στην

γερμανός ψυχολόγος προσέγγισε την αντίληψη από μία ιδιαίτερη σκοπιά. Συγκεκριμένα πρότεινε το διαχωρισμό μεταξύ υποκειμενικής και αντικειμενικής εστίασης στην αντίληψη. Συγκεκριμένα ονόμασε την πρώτη αυτοκεντρική και τη δεύτερη αλλοκεντρική αντίληψη. Η **αυτοκεντρική αντίληψη (autocentric perception)** αφορά τα συναισθήματα και τις αντιδράσεις ευχαρίστησης ή δυσαρέσκειας του ανθρώπου έναντι κάποιου ερεθίσματος. Για παράδειγμα, η αντίδραση στη γεύση ενός φαγητού, σε κάποιο άρωμα, η αίσθηση της θερμότητας ή το πρωινό «τέντωμα» του σώματος. Αυτό που έχει σημασία, σε κάθε περίπτωση είναι η αίσθηση ή η αντίδρασή μας χωρίς να είναι απαραίτητη η εξέταση κάποιου αντικείμενου αντίληψης ή την αλληλεπίδραση με το αντικείμενο (Smalley, 1996: 80). Στην **αλλοκεντρική αντίληψη (allocentric perception)** ο δέκτης έχει ενεργητικό ρόλο. Εστιάζει επιλεκτικά σε ένα αντικείμενο του οποίου τα χαρακτηριστικά μπορεί να διακρίνει και να παρατηρήσει χωρίς όμως να εκφράζει έντονα ή άμεσα συναισθήματα ευχαρίστησης ή δυσαρέσκειας (ο.π.: 80). Με βάση αυτή την προσέγγιση του Schachtel, ο Stephenson θεωρεί ότι τα νοήματα οργανώνονται μέσα από διαφορετικούς σχηματισμούς αντιλήψεων σχετικά με κυρίαρχη την υποκειμενική προσέγγιση. Οι συγκεκριμένες αντιλήψεις εκπροσωπούνται από «δηλώσεις» οι οποίες συναθροίζονται σε μια «δεξαμενή», συλλογής ιδεών. Κάθε τέτοιος σχηματισμός έχει πολυάριθμες προκατειλημμένες πιθανότητες να αναδειχτεί καθώς και ένα διακριτό διάλυμα στο πολύ-διαστατό χώρο της συλλογής ιδεών. Μάλιστα με βάση αυτή τη θεώρηση θεμελίωσε τη διαδικαστική μέθοδο παραγοντικής ανάλυσης της μεθοδολογίας-Q (Stephenson, 1978: 26). Η κυρίαρχη προσέγγιση της επιστήμης, εστιάζει στη δυνατότητα πρόβλεψης της πιθανότητας αλλαγής των αντιλήψεων των νοημάτων. Η φιλοσοφία της μεθοδολογίας-Q εστιάζει στο νου του συμμετέχοντος ατόμου ώστε να επιτρέψει στο ίδιο το άτομο να πραγματοποιήσει τους υπολογισμούς των διανυσμάτων, σύμφωνα πάντα με την υποκειμενική άποψη του ατόμου έναντι του υπο-εξέταση φαινομένου (Thorsen 2006: 40). Διαφορετικοί σχηματισμοί παραγόντων μας δίνουν ποικίλα «νοήματα» και κατά συνέπεια και διαφορετικές ερμηνείες. Οι παράγοντες είναι δομημένοι διαφορετικά ανάλογα με τις οδηγίες κατάταξης. Το επιπλέον αυτό χαρακτηριστικό συμβάλλει καταλυτικά στη συνολική σύνθεση του νοήματος (ο.π.: 40).

Ένα τέτοιο παράδειγμα μπορεί να είναι ένα δείγμα-Q που αποτελείται 32 δηλώσεις που περιγράφουν τον «εαυτό» οι οποίες δόθηκαν σε 12 ανθρώπους. Αυτοί οι 12 συμμετέχοντες θα μπορούσαν να συσταθούν σε διακριτές ομάδες, για παράδειγμα, σε τρεις διαφορετικούς συστάδες ή παράγοντες που περιγράφουν τους εαυτούς τους.

ηλικία των τριών είναι ικανά να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και να αναπτύξουν μία αίσθηση του εαυτού τους ως «εγώ» καθώς και να διακρίνουν τι είναι δικό τους ως «δικό μου». Μέσα από πολυάριθμες πράξεις συλλογισμού και εστίασης της προσοχής, το παιδί εξερευνά τον εξωτερικό κόσμο και τις εσωτερικές εμπειρίες του. Καθώς το παιδί μεγαλώνει, αναπτύσσει την δεξιότητα επικοινωνίας των πράξεων του (μεταδοτικότητα) στην κοινωνία, στα πλαίσια όμως των περιορισμών που θέτουν τα διάφορα κοινωνικά εμπόδια. Ωστόσο, χωρίς στην υποκειμενικότητα του ίδιου του παιδιού, τα εμπόδια αυτά μπορούν να λιγοστεύουν. Ενώ οι ενήλικες μπορούν εύκολα να συμμετέχουν στην διαδικασία συλλογής ιδεών (concourse), τα παιδιά μπορούν να λαμβάνουν μέρος στην σύνθεση του Λόγου μέσα από τις εικόνες (Thorsen, 2006: 42).

Αυτοί οι τρεις παράγοντες έχουν διαφορετικό νόημα ο ένας από τον άλλο. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα η εισαγωγική ερώτηση της διαδικασίας κατάταξης των δηλώσεων θα μπορούσε να ήταν «*περιέγραψε τον εαυτό σου*». Άλλες συνθήκες μπορούσαν να είναι «*περιέγραψε τον ιδανικό εαυτό σου*», «*περιέγραψε τον εαυτό σου όπως σε βλέπει η μητέρα σου*», όπως επίσης «*περιέγραψε πως ο σύζυγος σου, οι συνάδελφοι και το αφεντικό σου σε βλέπουν αντίστοιχα*». Διαφορετικές εισαγωγικές ερωτήσεις προσθέτουν νέες διαστάσεις στην «*νόημα*» του «*εαυτού*» και αναδεικνύουν την πολυπλοκότητα του. Ο συμμετέχων που ταξινομεί αυτές τις δηλώσεις (q-sorter) γενικά, μπορεί να μην γνωρίζει αυτές τις «*έννοιες*» αλλά όταν βρεθεί αντιμέτωπος με αυτές, αυτός ή αυτή μπορεί να τις καταλάβει πολύ καλά. Η λέξη «*νόημα*» βρίσκεται εδώ μέσα σε εισαγωγικά για να δείξει ένα τεχνικό όρο. Ο Stephenson (1978) συνοψίζει ως εξής: «*Ο πυρήνας της θεωρίας της μεθοδολογίας-Q, βρίσκεται στις διαφορετικές συνθέσεις, αυτών των σχηματισμών δηλώσεων όπως αυτές εκπορεύονται από μία συλλογή ιδεών, από την διαμεσολάβηση της «εστίασης της προσοχής» και ανάδειξης των συντελεστικών δομών*» (ο.π.:30).

4.5.1.5 Η θεωρία εαυτού

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, η θεωρία της συλλογής ιδεών, η θεωρία του νοήματος και η θεωρία εαυτού, συμπληρώνουν τη θεμελίωση της θεωρίας της επικοινωνίας που αφορά τη Q-μεθοδολογία. Πολλοί έχουν εξετάσει την έννοια του «*εαυτού*» με διαφορετικούς τρόπους⁸⁸. Ο Stephenson (1978, 1979) αναφέρεται στον Koffka⁸⁹ και στην ερμηνεία του «*εαυτού*» η οποία βρίσκεται πιο κοντά θεωρία του εαυτού στην Q-μεθοδολογία. Σύμφωνα με τον Stephenson, ο Koffka υιοθέτησε μία αντιληπτική

⁸⁸ Η πιο γνωστή στην ψυχολογία θεωρία του εαυτού (self theory) είναι η θεωρία προσωπικότητας από τον Carl Rogers. Δίνει έμφαση στην αυτοαντίληψη του ατόμου και στην προσωπική του άποψη για τον κόσμο που τον περιβάλλει. Θεωρεί την συμπεριφορά αποτέλεσμα συνειδητής και ελεύθερης επιλογής, και όχι προϊόν ασυνείδητων δυνάμεων ή μεμονωμένων ερεθισμάτων του περιβάλλοντος, και αναδεικνύει ως στόχο ζωής την αυτοπραγμάτωση (Χουντουμάδης & Πατεράκη, 2005: 255). Ως αυτοπραγμάτωση ορίζεται η βασική ανθρώπινη ενόρμηση για ενεργοποίηση και πλήρη αποδοχή του εαυτού του, καθώς και εναρμόνιση των σωματικών, κοινωνικών, νοητικών και συναισθηματικών αναγκών του (Χουντουμάδης & Πατεράκη, 2005: 91).

⁸⁹ Ο Koffka ήταν γερμανός Ψυχολόγος και κυριότερος από τους εισηγητές-θεμελιωτές της μορφολογικής ψυχολογίας ή ψυχολογία της μορφής (Παπαδόπουλος 2005: 469). Η ψυχολογία της μορφής (από το γερμανικό Gestalt που σημαίνει μορφή) είναι μια θεωρητική προσέγγιση στην ψυχολογία, βασική θεώρηση της οποίας είναι ότι τα ψυχολογικά φαινόμενα πρέπει να εξετάζονται και να διερευνώνται ως συνολικές οργανωμένες μορφές, οι οποίες ξεπερνούν το άθροισμα των ξεχωριστών στοιχείων που τις απαρτίζουν (Χουντουμάδης & Πατεράκη, 2005: 602). Οι θεωρητικοί της σχολής της ψυχολογίας της μορφής τονίζουν ότι δεν είναι το ερέθισμα αυτό καθ' αυτό που επηρεάζει τη συμπεριφορά αλλά ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουμε την πραγματικότητα νοητικά. Ο νοητικός σύνδεσμος μεταξύ του ερεθίσματος και συμπεριφοριστικής απάντησης επιτρέπει στην κοινωνική συμπεριφορά να ερμηνεύεται βάσει αυστηρά καθορισμένων βιολογικών διαδικασιών. Εάν εξαιρέσουμε αυτό το σύνδεσμο στην ψυχοκοινωνική έρευνα, θα καταλήξουμε σε μια εικόνα την ανθρώπινης συμπεριφοράς με σημαντικά κενά ερμηνείας (Fidler & Bless, 2001:222). Σύμφωνα με τον ευρωπαϊό ψυχολόγο Henri Tajfel (1969): «Το μεγαλύτερο πλεονέκτημα του ανθρώπου ως προς τη προσαρμοστική του ικανότητα είναι ότι μπορεί να αλλάξει τη συμπεριφορά του σε συνάρτηση του τρόπου με τον οποίο κατανοεί και καταλαβαίνει μια κατάσταση (ο.π.: 81 αναφορά από Fidler & Bless, 2001:223). Η κοινωνική συμπεριφορά δεν καθορίζεται άμεσα από τα εξωτερικά ερεθίσματα, αλλά εκφράζεται μέσω της εσωτερικής νοητικής αναπαράστασης μιας δεδομένης κατάστασης, χρειάζεται να καταλάβουμε με ποιο τρόπο τα άτομα δημιουργούν την υποκειμενική τους πραγματικότητα ώστε να κατανοούν την κοινωνική συμπεριφορά και τους τρόπους με τους οποίους αυτή εκφράζεται (Fidler & Bless, 2001:223).

θέση σχετική με το Εγώ, ο οποίος και την διαχωρίζει σαν έννοια στην ανθρώπινη ψυχολογία. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Stephenson (1977) ο συγκεκριμένος διαχωρισμός είναι ασταθής και δεν έχει καθορισμένα όρια. Πιο συγκεκριμένα ο Stephenson σχετικά με την θεώρηση του Koffka αναφέρει: «*Το Εγώ έχει ένα κεντρικό πυρήνα, τον Εαυτό, γύρω από τον οποίο εκτυλίσσονται όλες οι ψυχικές δραστηριότητες. Περικλείοντας αυτόν τον πυρήνα, υπάρχουν διάφορα υποσυστήματα*» (ο.π.: 7).

Η αρχή του εαυτού, όπως την αντιλαμβάνεται ο Stephenson (1978:34): «*είναι μία σχετικά αφηρημένη στατιστική θεωρία, και ζήτημα μαθηματικής φιλοσοφίας. Κύριος στόχος είναι να συνδεθεί η διαδικασία της «προσέλκυσης της προσοχής στις διάφορες νοηματικές καταστάσεις. Μια τέτοια διαδικασία σύνδεσης είναι διαφορετική ανάλογα με τον τρόπο που αντιλαμβάνεται κάθε άτομο μια νοητική κατάσταση. Επομένως κάθε άτομο είναι μια ξεχωριστή περίπτωση. Δεδομένου ότι η μεθοδολογία-Q μελετά ακριβώς κάθε τέτοια ξεχωριστή περίπτωση» θεωρείται απαραίτητο ερευνητικό εργαλείο σε τέτοιου τύπου έρευνες*».

Σε μετέπειτα άρθρα του, ο Stephenson (1986α, 1986β) αναφέρεται στην εξελισσόμενη θεωρία της επικοινωνίας και στο βαθμό που τα γνωστικά σχήματα⁹⁰, καθίστανται συντελεστικά από τους παράγοντες-Q, ως κεντρικά στην επικοινωνία. Όπως υπογραμμίζει «*δεν είναι τα συστήματα μετάδοσης της πληροφορίας που είναι σημαντικά αλλά η αντίληψη των ανθρώπων για αυτές τις πληροφορίες*». Για να προσδιορίσει τον όρο σχήματα, ο Stephenson μελέτησε την θεωρία περί σχημάτων των Barlett και Vickers⁹¹ και κατέληξε στην θεώρηση των σχημάτων ως ένα διαισθητικό σύστημα υποκειμενικότητας το οποίο έχει χαλαρή οργανωμένη δομή και παρουσιάζει ενεργή συμμετοχή στην συντελεστική συμπεριφορά. Οι προηγούμενες εμπειρίες, τα συστήματα των πεποιθήσεων, οι προτεραιότητες και οι αξίες του ατόμου είναι όλα μέρος της έννοιας αυτών των γνωστικών σχημάτων.

Σε απλούς όρους, ο Stephenson (1986α: 58) περιγράφει τον «εαυτό» ως αποτέλεσμα της συνειδητότητας δηλαδή της αντίληψης του εαυτού από το ίδιο το άτομο. Αυτή η διαδικασία μπορεί να συμπεριληφθεί στην μεθοδολογία της παραγοντικής ανάλυσης τύπου Q. Οι παράγοντες που προκύπτουν αντιπροσωπεύουν τα σχήματα και προσφέρουν μία μέθοδο αντικειμενικής αντιμετώπισης της υποκειμενικότητας (Stephenson, 1953). Αυτοί οι παράγοντες φέρνουν στην επιφάνεια κανονικότητες⁹²,

---

⁹⁰ **Σχήμα** (γνωστικό) είναι κάθε νοητική δομή στην οποία αναπαριστάται η γνώση που έχει το άτομο για τον εαυτό του σε σχέση με ένα συγκεκριμένο τομέα. Αντίστοιχα σχηματική εικόνα είναι η αναπαράσταση ενός αντικειμένου η οποία περιλαμβάνει τα πιο ευδιάκριτα χαρακτηριστικά του στοιχείου. Μετά τη διαμόρφωση της λειτουργεί ως πρότυπο βάσει του οποίου κρίνονται παρόμοιοι αντίληπτικοί σχεδιασμοί (Χουντουμάδη & Πατεράκη, 2005: 530).

⁹¹ Τα **σχήματα** σύμφωνα με τους Barlett και Vickers είναι οργανωμένα νοητικά πλαίσια για την αναπράσταση της γνώσης που αφορά σε δομημένες και αλληλοσχετιζόμενες έννοιες (Sternberg, 2007: 338). Για περισσότερες πληροφορίες για τα γνωστικά σχήματα απευθυνθείτε στο Sternberg 2007: 352-355).

⁹² **Κανονικότητα** είναι η ιδιότητα μιας τυχαίας μεταβλητής ή ενός πληθυσμού να έχει κανονική κατανομή (Μοσχάκης, 2008: 124). Στην προκειμένη περίπτωση εννοείτε η κανονική κατανομή των δηλώσεων των ατόμων.

οι οποίες στην συνέχεια ορίζουν τάξεις περιγραφής του εαυτού λαμβάνοντας υπόψη ότι τα «...θεμελιώδη στοιχεία είναι οι συντελεστικές συμπεριφορές των ατόμων και όχι συντελεστικοί ορισμοί περιγραφής του εαυτού» (Stephenson, 1961b:14).

4.5.1.6 Η απαγωγική λογική

Η μεθοδολογία-Q όπως την θεμελίωσε ο Stephenson στηρίζεται στη λογική της απαγωγής. Στην κοινωνική έρευνα επικρατεί η παραγωγή⁹³ (λογική από τις γενικότητες στις λεπτομέρειες) η επαγωγή⁹⁴ (συμπεραίνοντας ένα γενικό κανόνα από λεπτομέρειες) και όχι τόσο πολύ η απαγωγή (ένας συλλογισμός στον οποίο η κύρια υπόθεση είναι βέβαιη και οι επιμέρους υποθέσεις είναι απλά πιθανές, έτσι ώστε το συμπέρασμα να έχει μόνο την πιθανότητα των επιμέρους υποθέσεων) (Oxford Reference Online, 2009). Σύμφωνα με τον Misak (2004), ο Peirce είναι ο πρώτος που αναφέρθηκε στον απαγωγικό συλλογισμό. Σύμφωνα με τον Πελεγρίνη (2004: 79) ο Peirce αναφέρθηκε σε αυτό τον όρο για να δηλώσει την διαδικασία εκείνη που ακολουθείται προκειμένου βάσει ενδείξεων να καταλήξει σε ένα ευρύτερο συμπέρασμα. Αναλυτικότερα, ο Peirce αναφέρθηκε στον όρο του απαγωγικού συλλογισμού στην προσπάθεια του να επαναπροσδιορίσει τις σχέσεις μεταξύ πραγματικότητας και θεωρίας (Bullock & Trombley, 2000: 122). Ο Peirce αρνήθηκε το εύλογο της επαγωγής, δηλαδή το δόγμα ότι οι γενικεύσεις προκύπτουν σχεδόν αυτομάτως από την συσσώρευση δεδομένων. Υποστήριξε αντιθέτως ότι η διατύπωση μιας θεωρίας είναι και οφείλει να είναι, δημιουργική διαδικασία και ότι οι θεωρίες πρέπει να έχουν ισχύ αυτές καθ' αυτές, ανεξάρτητα ως ένα βαθμό από τα διαθέσιμα

⁹³ **Παραγωγή** (deduction) είναι η μέθοδος σύμφωνα με την οποία το μερικό αποδεικνύεται βάσει του γενικού, η μέθοδος σύμφωνα με την οποία, ξεκινώντας κανείς από γενικές-αυταπόδεικτες ή αποδεδειγμένες-προτάσεις, συμπεραίνει ότι η τιμή της αλήθειας, η οποία ισχύει στις τελευταίες αυτές, υφίσταται και στην αποδεικτέα απόδειξη. Ο Αριστοτέλης αποκάλεσε την παραγωγή επίσης συλλογισμό και απόδειξη. Παράδειγμα παραγωγής είναι ο συλλογισμός, σύμφωνα με τον οποίο: Όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί, Ο Σωκράτης είναι Άνθρωπος και Άρα ο Σωκράτης είναι Θνητός. Ο Καντ μεταχειρίστηκε τον όρο παραγωγή στο πλαίσιο της υπερβατολογικής παραγωγής προκειμένου να εξηγήσει ότι οι αναγκαίες για την εμπειρική γνώση προϋποθέσεις δηλαδή οι μορφές της εποπτείας του χρόνου και του χώρου και οι κατηγορίες του νου υπάρχουν αργιότι ανεξάρτητα από την εμπειρία (Πελεγρίνης, 2004:448).

⁹⁴ **Επαγωγή** (induction) είναι ένας από τους τρόπους που ακολουθεί η νόηση για να αντιμετωπίσει τα πράγματα που την απασχολούν. Συγκεκριμένα ο επαγωγικός συλλογισμός, όπως τον όρισε ο Αριστοτέλης αντιδιαστέλλεται από την παραγωγή ή την απόδειξη. Κατά τον επαγωγικό συλλογισμό, ο στοχασμός καταλήγει σε μια γενικού τύπου διαπίστωση έχοντας εξετάσει-είτε όλες-είτε μερικές από τις-περιπτώσεις που υπάγονται σε αυτόν. Εάν μεν ο ομιλητής καταλήγει σε μια γενικού τύπου διαπίστωση έχοντας εξετάσει ή απαριθμήσει όλες τις περιπτώσεις, πρόκειται για μια τέλεια επαγωγή ή αριθμούσα επαγωγή, διαφορετικά αν οδηγείται στην γενική διαπίστωση του από μερικές μόνο περιπτώσεις, πρόκειται για ατελή επαγωγή. Ένα παράδειγμα επαγωγής είναι ο συλλογισμός: Ο σίδηρος, ο μόλυβος, ο χαλκός...όταν θερμαίνονται διαστέλλονται. Ο σίδηρος, ο μόλυβος, ο χαλκός...είναι μέταλλα. Άρα όλα τα μέταλλα όταν θερμαίνονται διαστέλλονται. Ο εισηγητής του συλλογισμού εν προκειμένω καταλήγει στο συμπέρασμα ότι όλα τα μέταλλα θερμαίνονται, διαστέλλονται, έχοντας διαπιστώσει ότι όλα τα μέταλλα-ο σίδηρος, ο μόλυβος, ο χαλκός..θερμαίνόμενα διαστέλλονται. Αντίθετα η γενική διαπίστωση ότι πουθενά στο διάστημα, σε κανένα ουράνιο σώμα δεν υπάρχει ανθρώπινη ζωή είναι προϊόν ατελούς επαγωγής καθόσον δεν εξάγεται από την εξέταση όλων των ουράνιων σωμάτων, ο άνθρωπος ένα μόνο ελάχιστο μέρος από τα σώματα του διαστήματος έχει ως σήμερα κατορθώσει να ερευνησει και να διαπιστώσει ότι δεν υπάρχουν εκεί ανθρώπινα πλάσματα. Η επαγωγή αποτέλεσε αντικείμενο αμφισβήτησης ορισμένων φιλοσόφων, όπως ο Hume ο οποίος διατύπωσε στη νεότερη συμμετοχή το καλούμενο πρόβλημα της επαγωγής (Πελεγρίνης 2004: 215-216).

δεδομένα τα οποία εξηγούν (ο.π.:122). Κυρίως υποστήριξε ότι οι θεωρίες διαθέτουν μια σημαντική προβλεπτική λειτουργία, χάρη στην οποία μπορούν να διατυπωθούν υποθέσεις που ελέγχονται αργότερα. Οι καλές θεωρίες πρέπει επίσης να συγκεντρώνουν και άλλα ορθολογικά χαρακτηριστικά όπως να είναι απλές ή να τροποποιούνται αμέσως όταν έρχονται αντιμέτωπες με δεδομένα που τις διαψεύδουν. Η θεωρία της απαγωγής του Peirce αντιπροσωπεύει έναν από τους τρόπους με τους οποίους η παραδοσιακή επαγωγή, ο θετικισμός⁹⁵ και ο εμπειρισμός⁹⁶, άρχισαν να αποδεικνύονται επιδερμικοί και στείροι στην φιλοσοφία του 20ού αιώνα⁹⁷ (ο.π.:123). Ο Peirce θεωρείται επίσης ο θεμελιωτής της πραγματισμού και της άποψης ότι μία φιλοσοφική θεωρία πρέπει να συνδέεται με την πρακτική εφαρμογή της⁹⁸ (Misak 2004: 336). Οι Brown και Robyn (2004) υπογράμμισαν την άποψη του Peirce ότι οι εικασίες, μετέπειτα αναφερόμενες ως απαγωγές, είναι συχνότερα σωστές απ' ότι λάθος εκτιμήσεις. Προϊόντος των εκτιμήσεων συντελείται εκ μέρους του ατόμου μια διαδικασία παθητικής αντίληψης. Τούτου δοθέντος, η κρίση που ακολουθεί για την αξιολόγηση μιας κατάστασης δεν είναι παράδοξη δεδομένου ότι καθοδηγείται από τις πρότερες υποκειμενικές πεποιθήσεις και θεωρίες που έχει το ίδιο το άτομο προδιαμορφώσει για την συγκεκριμένη κατάσταση. Οι Brown και Robyn (2004) για να διακρίνουν την απαγωγή από την παραγωγή και επαγωγή αναφέρουν ότι: *«στην απαγωγή υπάρχει το στοιχείο της αίσθησης (με την έννοια των υποκειμενικών εντυπώσεων) το οποίο απουσιάζει από την παραγωγή και την επαγωγή. Από την μία η πλευρά η παραγωγή περιλαμβάνει λεπτομερή επεξεργασία προτάσεων ενώ από την άλλη η επαγωγή τις εξετάζει. Αντίθετα με αυτές τις δύο προσεγγίσεις, η απαγωγή, αναζητά*

⁹⁵ **Θετικισμός ή ποζιτιβισμός** είναι η άποψη ότι όλη η αληθής γνώση είναι επιστημονική, με την έννοια ότι περιγράφει τη συνύπαρξη και τη διαδοχή παρατηρήσιμων φαινομένων. Οφείλει το όνομα του στο Γάλλο φιλόσοφο Comte (1798-1857). Η θεωρία του θετικισμού ήταν η κύρια αρχή του περιεκτικού φιλοσοφικού συστήματος του η οποία πήρε ως επί το πλείστον την απέριτη μορφή μιας εγκυκλοπαιδικής κατάταξης των πορισμάτων της επιστημονικής έρευνας. Ο θετικισμός είναι μια μορφή εμπειρισμού με επιστημονικό προσανατολισμό (Bullock & Trombley: 509). Συγκεκριμένα σύμφωνα με τον Πελεγρίνη (2004: 271) ο θετικισμός θεωρείται προέκταση του εμπειρισμού τον οποίο εισηγήθηκε ο Hume χωρίς τις παραμέτρους του ιδεαλισμού και του σκεπτικισμού. Ο όρος χρησιμοποιείται σήμερα συνήθως ως συντόμευση του λογικού θετικισμού. Λόγω του στενού συσχετισμού του με τη φαινομενοκρατία και τον αναγωγισμό, αντιπαρατίθεται μερικές φορές στο ρεαλισμό, ιδίως στην ερμηνεία της φύσης των μη παρατηρήσιμων θεωρητικών οντοτήτων που απαντούν στον επιστημονικό λόγο (αντικειμενικότητα, Bullock & Trombley 2000: 509).

⁹⁶ Η θεωρία **εμπειρισμού** υποστηρίζει ότι (α) όλες οι έννοιες προέρχονται από την εμπειρία, ότι δηλαδή, μια γλωσσική έκφραση μπορεί να είναι σημαντική μόνο αν συσχετίζεται με κάτι το οποίο μπορεί να βιωθεί και (β) όλες οι κρίσεις που ισχυρίζονται ότι εκφράζουν τις γνώσεις εξαρτώνται από την αιτιολόγηση τους από την εμπειρία. Οι δύο πλευρές της θεωρίας συνδέονται μεταξύ τους. Επιπλέον, πολλοί εμπειριστές δέχονται ορισμένες εξαιρέσεις και στις δύο περιπτώσεις. Οι τυπικές έννοιες της λογικής (π.χ., αυτές που εκφράζονται με τις λέξεις «δεν», «και» και «όλοι/όλες/όλα») θεωρούνται ευρέως καθαρά συντακτικές, χωρίς καμία σχέση με την εμπειρία. Όσο για τη γνώση, οι εμπειριστές συμφωνούν εν γένει ότι υπάρχει μια τάξη καθαρά εννοιολογικών ή αναλυτικών λογικών προτάσεων που είναι κατ' ανάγκη αληθείς λόγω των σημασιών των λέξεων που τις εκφράζουν, έστω κι αν στιγματίζουν αυτές τις προτάσεις ως «ασήμαντες» (Locke) ή «απλώς ρηματικές» (Mill). Το αντίθετο του εμπειρισμού είναι ο ορθολογισμός ή ακριβέστερα, ο απριωρισμός. Η αρχή της επαλήθευσης είναι μια σύγχρονη διατύπωση του εμπειρισμού. Κάθε κρίση της εμπειρικής θεωρίας, για να είναι συνεπής με τον εαυτό της, πρέπει να είναι εμπειρική ή, διαφορετικά, αναλυτική. Την εμπειρική βάση της θεωρίας παρέχουν τα θεμελιώδη γεγονότα όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο αποκτάται η γνώση της σημασίας των λέξεων (Bullock & Trombley 2000: 385).

⁹⁷ Για περισσότερες πληροφορίες παρακαλώ ανατρέξτε στο Losee (1980)

⁹⁸ Για περισσότερες πληροφορίες παρακαλώ ανατρέξτε στον Atkin (2008, 2011)

εξηγήσεις. Η συλλογιστική διαδικασία δεν θα πρέπει να οδηγείται από γενικές αρχές σε συγκεκριμένα συμπεράσματα (παραγωγή) ή από συγκεκριμένες παρατηρήσεις σε γενικεύσεις (επαγωγή), αλλά από επιδράσεις(αιτιατό) σε αιτίες⁹⁹ (ο.π.: 5). Στον παρακάτω πίνακα 33 παρουσιάζεται ένας συγκριτικός πίνακας των στοιχείων της απαγωγής.

Η απαγωγή είναι ένας τύπος συμπερασμού (Brown & Robin, 2004) ο οποίος ξεκινά από την αρχική παρατήρηση του ατόμου, και του προσελκύει το ενδιαφέρον. Οι Baggini και Fosl (2003) αντιλαμβάνονται την απαγωγή ως μία συλλογιστική διαδικασία που χρησιμοποιείται για να αποφασίσουμε ποια εξήγηση¹⁰⁰ θα πρέπει να επιλέξουμε σχετικά με ένα φαινόμενο, διαδικασία, αρχή κ.λπ.

Πίνακας 33: Είδη Συλλογιστικής

Παραγωγική/Συνεπαγωγική συλλογιστική (deductive reasoning)	
Εξάγει συμπεράσματα βασισμένη στους κλασικούς μηχανισμούς εξαγωγής συμπερασμάτων της λογικής.	<p>Παράδειγμα:</p> <p>Δεδομένου του κανόνα: Όλα τα σκυλιά του Ιωσήφ είναι καφέ</p> <p>και του γεγονότος: Αυτά τα σκυλιά είναι του Ιωσήφ</p> <p>Συμπέρασμα που εξάγεται: Αυτά τα σκυλιά είναι καφέ</p>
Επαγωγική Συλλογιστική (inductive reasoning)	
Αφορά την εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων από ένα σύνολο παραδειγμάτων.	<p>Παράδειγμα:</p> <p>Δεδομένων των γεγονότων: Το σκυλί Α είναι του Ιωσήφ και είναι Καφέ Το σκυλί Β είναι του Ιωσήφ και είναι Καφέ ...</p> <p>Κανόνας που Εξάγεται: Όλα τα σκυλιά του Ιωσήφ είναι καφέ</p>
Απαγωγική Συλλογιστική (abductive reasoning)	
Εξαγωγή συμπερασμάτων κατά την οποία, με δεδομένα μια βάση γνώσης και μερικές παρατηρήσεις (Observations) επιχειρείται η εύρεση υποθέσεων οι οποίες με τη βάση γνώσης εξηγούν τις παρατηρήσεις.	<p>Παράδειγμα:</p> <p>Δεδομένου του κανόνα: Όλα τα σκυλιά του Ιωσήφ είναι καφέ</p> <p>και του αποτελέσματος: Τα σκυλιά είναι καφέ</p> <p>Συμπέρασμα που εξάγεται: Αυτά τα σκυλιά είναι καφέ</p>

Πηγή: Βλαχάβας κ.α. 2006

Η διαδικασία αυτή ορίστηκε ως «επιχείρημα καλύτερης εξήγησης» (ο.π.: 38). Κάποιοι, ερευνητές όπως οι Duhem και Quine ισχυρίζονται ότι υπάρχει μία ποικιλία εξηγήσεων για κάθε πιθανό σώμα αποδεικτικών στοιχείων (Thorsen 2006: 42). Για να αποφασίσουμε ποια από αυτές τις εξηγήσεις ταιριάζει καλύτερα στα στοιχεία μας,

⁹⁹ Ουσιαστικά η απαγωγή αναφέρεται στο αντίστροφο αίτιο-αιτιατό, δηλαδή στην προσδοκία ότι ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα είναι επίδραση μιας συγκεκριμένης αιτίας (Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 19).

¹⁰⁰ Εξήγηση είναι η περιγραφή ενός γεγονότος, φαινομένου, διαδικασίας, αρχής κ.λπ. με τρόπο που να τα καθιστά άμεσα κατανοητά. Μια εξήγηση περιλαμβάνει την έκθεση των παραγόντων που οδηγούν στην εμφάνιση του γεγονότος, την παρουσίαση του τρόπου λειτουργίας του και την αποσαφήνιση μιας ενδεχόμενης αιτιακής σύνδεσης του με άλλους παράγοντες (Χουντουμάδη & Πατεράκη 2005: 199).

προτείνεται από μια σειρά ερευνητών η χρήση της απαγωγής (Baggini & Fosl, 2003·Brown & Robyn, 2003·Stephenson, 1961α· Stephenson, 1961β). Οι Baggini & Fosl (2003) κατέγραψαν τέσσερα βασικά κριτήρια τα οποία συμβάλλουν στην διαδικασία επιλογής της «καλύτερης» εξήγησης:

- **Απλότητα:** Στόχος είναι η επιλογή της λιγότερο πολύπλοκης εξήγησης ώστε να την καθιστά περισσότερη κατανοητή. Δηλαδή προτείνεται η επιλογή εκείνης της εξήγησης που (α) προϋποθέτει τις λιγότερες και υποστηρίζει τις αμεσότερες αιτιολογικές αλληλουχίες, (β) προϋποθέτει τους λιγότερους υποθετικούς ισχυρισμούς σχετικά με τα αποδεικτικά στοιχεία, και (γ) κάνει τις λιγότερες εικασίες πέρα από τα υπάρχοντα αποδεικτικά στοιχεία.
- **Συνοχή:** Στόχος είναι η επιλογή της εξήγησης να είναι σύμφωνη με τις προϋπάρχουσες πεποιθήσεις για την αλήθεια ενός φαινομένου ή μιας κατάστασης.
- **Δυνατότητα δοκιμής ή Δυνατότητα Πρόβλεψης:** Στόχος είναι να επιλεγεί η θεωρία που επιτρέπει την δυνατότητα πρόβλεψης η οποία μπορεί να υποβληθεί σε διαδικασία επαλήθευσης ή διάψευσης.
- **Περιεκτικότητα:** Στόχος είναι να επιλεγεί η εξήγηση η οποία αφήνει τα λιγότερα νοηματικά κενά, εξηγεί τα περισσότερα σημεία και αφήνει τα λιγότερα ανεξήγητα σημεία (ο.π.: 39).

Η έννοια της απαγωγής και του συμπερασμού έχει συζητηθεί και αναπτυχθεί έντονα τα τελευταία χρόνια (Thorsen 2006: 42). Για παράδειγμα είναι χαρακτηριστικός ο σχολιασμός του Lipton (2002) σχετικά με την κυρίαρχη ιδέα που θεωρεί ότι «η διερευνητική παραγοντική προσέγγιση αποτελεί έναν οδηγό για την εξαγωγή συμπερασμάτων, σύμφωνα με τον οποίο οι ερευνητές συνάγουν συμπεράσματα βασισμένοι στα αποδεικτικά στοιχεία της ερευνητικής υπόθεσης. Αν ισχύει η ερευνητική υπόθεση τότε ερμηνεύονται καλύτερα τα αποδεικτικά στοιχεία» (ο.π.: 184). Συνοπτικά, ο Lipton σχολίασε ότι η συγκεκριμένη και κυρίαρχη ιδέα της παραγοντικής ανάλυσης όπως αναφέρθηκε παραπάνω μπορεί να θεωρηθεί σαν μία επέκταση της ιδέας των «προφανών¹⁰¹» εξηγήσεων. Αντίθετα όπως σημειώνει ο Stephenson (1961b) η απαγωγή είναι κάτι περισσότερο από μια διαδικασία συμπτωματικής ή τυχαίας διερεύνησης και εξαγωγής συμπερασμάτων. Ο ερευνητής που χρησιμοποιεί την απαγωγική προσέγγιση συλλογισμού έχει επίγνωση τι ακριβώς αναζητά να βρει. Η αναζήτηση του μπορεί να είναι το προϊόν μιας δεύτερης σκέψης ή μία επεξηγηματική υπόθεση αλλά «η απαγωγή έχει την δυνατότητα να αναζητά μεγαλύτερους στόχους οι οποίοι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν μελλοντικά όπως είναι οι νόμοι» (ο.π.:13). Η μέθοδος απαγωγής του Peirce μπορεί να είναι ενδιαφέρουσα για τους πραγματιστές¹⁰² αλλά να αποτελεί πρόβλημα, για τους ρεαλιστές¹⁰³ οι οποίοι

¹⁰¹ Ο όρος **προφάνεια** εμφανίζεται ως δόκιμος όρος στο Λεξικό Μπαμπινιώτη (1998:1520) αλλά με την σημασία «διάκριση, επισημότητα, εξοψότητα». Συνεπώς η χρήση του ως απόδοση του αγγλικού self-evidence είναι αυστηρά μιλώντας ένας προτεινόμενος νεολογισμός. Η προτεινόμενη σημασία είναι η εξής: η ιδιότητα η οποία χαρακτηρίζει της προφανείς αλήθειες.

¹⁰² Στη φιλοσοφία, η εκδοχή του εμπειρισμού που αναπτύχθηκε στο τέλος του 19ου και στην αρχή του 20ου αιώνα στις ΗΠΑ από τους Peirce, William James και John Dewey και ερμηνεύει τη σημασία και

πιστεύουν ότι η επιστήμη αποκαλύπτει τη μοναδική φύση της ανεξάρτητης πραγματικότητας (Baggini & Fosl, 2003). Η πραγματιστική άποψη σύμφωνα με τους Baggini και Fosl, υποστηρίζει ότι οι απαγωγικές μέθοδοι δεν βασίζονται στην υπόθεση ότι η αλήθεια, σχετικά με μία ανεξάρτητη πραγματικότητα, μπορεί να θεμελιωθεί αδιάψευστα. Αντίθετα, υποστηρίζουν ότι ο κύριος στόχος είναι να αναδείξουμε το μεγαλύτερο δυνατόν τμήμα της αλήθειας, δεδομένων των περιορισμένων στοιχείων και των απαιτήσεων της ζωής.

4.5.2 Περίληψη Φιλοσοφίας Μεθοδολογίας-Q

Επιχειρώντας να γίνει μια παρουσίαση της φιλοσοφίας της μεθόδου Q ήταν σχεδόν σαν μια εκπαιδευτική «εκδρομή» στις σκέψεις και στα επιχειρήματα πολλών μεγάλων στοχαστών. Ωστόσο, όπως διαφαίνεται από την πολυπλοκότητα των θεωριών η προσέγγιση παραμένει επιφανειακή. Συγκεκριμένα διαφαίνεται από την παραπάνω παρουσίαση ότι η πλήρης κάλυψη και κριτική της φιλοσοφίας της μεθόδου απαιτεί ενδελεχή μελέτη η οποία θα μπορούσε κάλλιστα να αποτελεί ξεχωριστή ερευνητικό αντικείμενο διδακτορικής διατριβής. Στην συγκεκριμένη μελέτη δεν επιχειρήθηκε κάτι τέτοιο καθότι δεν αποτελεί στόχο έρευνας.

την αιτιολόγηση των πεποιθήσεων μας σύμφωνα με τις πρακτικές «συνέπειες» ή το περιεχόμενο τους. Το πραγματιστικό αξίωμα του Peirce ήταν μια θεωρία για τη σημαία που ταύτιζε το περιεχόμενο μιας λογικής πρότασης με την εμπειρικά διαπιστώσιμη διαφορά μεταξύ του να είναι αληθής και του να είναι ψευδής. Ο James διατύπωσε μια πραγματιστική θεωρία για την αλήθεια σύμφωνα με την οποία αυτή είναι τελικά κάτι που μας ικανοποιεί να πιστέψουμε, είτε επειδή οι προσδοκίες που δημιουργεί μια αληθής πίστη όντως εκπληρούνται είτε, στη λιγότερο εμπειρική περίπτωση των λογικών προτάσεων της θεολογίας και της μεταφυσικής, επειδή συμβάλλει στη δυνατότητα ικανοποίησης ή στην αποτελεσματικότητα του χειρισμού της ζωής. Ο Dewey τόνιζε εκείνη την πλευρά του πραγματισμού που αντιμετωπίζει τη γνώση ως εργαλείο για δράση και όχι ως αντικείμενο ανιδιοτελούς στοχασμού. *Σε γενικές γραμμές, οι πραγματιστές δίνουν έμφαση στο συμβατικό χαρακτήρα έννοιών και πεποιθήσεων με τις οποίες επιδιώκουμε να κατανοήσουμε τον κόσμο, σε αντίθεση με το διανοουμενισμό, που τις θεωρεί παθητικό στοχασμό για τη σταθερή, αντικειμενική δομή των πραγμάτων. Κίνητρο για αυτή την άποψη είναι η ιδέα ότι αντιφατικές μεταξύ τους επιστημονικές θεωρίες μπορούν να είναι συμβατές με όλα τα γνωστά εμπειρικά δεδομένα, έτσι ώστε μόνο μη λογικά χαρακτηριστικά απλότητας, ευκολίας και χρησιμότητας να παρέχουν κριτήριο επιλογής μεταξύ τους* (Bullock & Trombley 2000: 1024). Για περισσότερες πληροφορίες: Porty (επιμ.), Pragmatic Philosophy (1966).

¹⁰³ Στη φιλοσοφία, η άποψη σχετικά με μια δεδομένη περιοχή του λόγου αποβαίνουν οριστικά και χωρίς καμία εξαίρεση αληθείς ή ψευδείς λόγω γεγονότων του νου. Έτσι *ο ρεαλιστής απέναντι στο παρελθόν πιστεύει ότι κάθε κρίση σχετικά με το παρελθόν* όπως: -«Ένας δεινόσαυρος στεκόταν σε αυτό το σημείο πριν από 70 εκατομμύρια χρόνια *είναι οριστικά ψευδής ή αληθής, ασχέτως του αν διαθέτουμε σήμερα οποιαδήποτε εμπειρική ένδειξη υπέρ ή κατά της κρίσης αυτής*. Απεναντίας ο αντιρεαλιστής θεωρεί ότι δεν υπάρχουν «αλήθειες» οι οποίες καθορίζουν το αληθές ή ψευδές μιας τέτοιας κρίσης ανεξάρτητα από τις εμπειρικές ενδείξεις που έχουμε στη διάθεση μας σήμερα. Μπορεί κάποιος να είναι ρεαλιστής σε μια περιοχή του λόγου όπως η συζήτηση για το παρελθόν, και αντιρεαλιστής σε κάποια άλλη, όπως η συζήτηση για υλικά αντικείμενα, νοητικές καταστάσεις ή τα μαθηματικά. Κανένας όμως δεν μπορεί, καθώς φαίνεται, να είναι αντιρεαλιστής σε όλες τις περιοχές του Λόγου. Ο αντιρεαλισμός πηγάζει συνήθως από προβληματισμούς που σχετίζονται με τη σημασία, ειδικά από τη σκέψη ότι δεν μπορούμε να αποδώσουμε σε μια κρίση κατανοητή σημασία, η οποία υπερβαίνει τις εμπειρικές δυνατότητες της επαλήθευσης ή της διάψευσης της. Με στενότερη ρεαλισμός στη φιλοσοφία των επιστημών είναι η πίστη στην ύπαρξη θεωρητικών οντοτήτων όπως των ατομικών σωματιδίων. Στη μεταφυσική ρεαλισμός είναι η πίστη στην ύπαρξη αφηρημένων οντοτήτων, όπως των καθολικών εννοιών (Lowe 2000:1069).

Συνοψίζοντας τις θεωρίες που παρουσιάστηκαν αναφορικά με την φιλοσοφία της μεθοδολογίας Q το κύριο υπόβαθρο της μεθόδου αναφέρεται στο Μη-κεντρισμό. Ο Μη-Κεντρισμός έχει τις ρίζες του στη φυσική φιλοσοφία και τον πραγματισμό. Ταυτόχρονα ο μη-κεντρισμός βρίσκεται εν παραλλήλω με κάποιες από τις αρχές του Αριστοτέλη, ενώ παράλληλα εμφανίζει επιρροές από την αρχαία Κίνα και τη προ-Σωκρατική φιλοσοφία. Εκτός των παραπάνω επιρροών εντοπίζονται και κάποιες επιρροές από τη φιλοσοφία του Thomas Aquinas αναφορικά με την έννοια της «προθετικότητας»¹⁰⁴. Άλλες επιρροές προέρχονται κυρίως από τις εξελίξεις της ψυχολογίας του εικοστού αιώνα οι οποίες δρουν περιφερειακά των κύριων φιλοσοφιών των κοινωνικών θεωριών (Smith, 2001). Στην κατηγορία του μη-κεντρισμού ανήκουν συστήματα όπως είναι η συντελεστική υποκειμενικότητα ή η μεθοδολογία-Q. Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των συστημάτων είναι η εστίαση στις σχέσεις ή στις αλληλεξαρτήσεις ως συντελεστές της ψυχολογικής δράσης αντί της εστίασης σε μια γραμμική αιτιότητα¹⁰⁵. Η αναζήτηση συνήθως ξεκινά με την παρατήρηση των φαινομένων αντί των εννοιολογικών κατασκευών¹⁰⁶. Θεωρώντας τις αλληλεξαρτώμενες σχέσεις σαν συνεχή συμβάντα, ο δυϊσμός νου-σώματος ή οποιαδήποτε άλλη μορφή θεωρίας απλοποίησης δεν είναι απαραίτητος. Τα μη-κεντρικά συστήματα είναι επικίνδυνα για την δημιουργία συγχύσεων μεταξύ εννοιολογικών κατασκευών και συμβάντων (Thorsen, 2006). Η εστίαση παρατηρείται στον αμοιβαισμό¹⁰⁷. Η συγκεκριμένη σχολή σκέψης προχωρώντας πέρα από την θεωρία των εννοιολογικών κατασκευών θεωρεί ότι οι ψυχολογικές πραγματικότητες διαμορφώνονται με ολοκληρωτική αλληλεπίδραση (και μάλιστα αλληλοδιείσδυση)

---

¹⁰⁴ Ο Thomas Aquinas (Θωμάς ο Ακινάτης) υποστήριξε ότι ο άνθρωπος είναι προικισμένος με δυο βασικές γνωστικές λειτουργίες το Λόγο και την Πίστη όπου η μία δεν αποκλείει την άλλη (Πελεγρίνης 2004: 842). Η αναφορά μέσω του Λόγου μιας εκδήλωσης ή λειτουργίας της ψυχής όπως η πίστη, η παρατήρηση, η ελπίδα σε κάτι άλλο σε ένα αντικείμενο, σε ένα πρόσωπο σε ένα γεγονός περά από την ψυχή είναι η προθετικότητα. Ενίοτε, παράλληλα προς τον όρο προθετικότητα χρησιμοποιείται και ο όρος αναφορικότητα (Πελεγρίνης 2004:496).

¹⁰⁵ **Γραμμική αιτιακή σχέση/αιτιότητα** είναι η περιγραφή μέρους μιας αλληλουχίας, που υποθέτει ότι ένα γεγονός ή άτομο προκαλεί τη συμπεριφορά κάποιου άλλου (το B είναι αποτέλεσμα του A που το προκαλεί).

¹⁰⁶ **Εννοιολογική κατασκευή** είναι (1) κάθε ψυχολογική οντότητα που δεν υπάρχει στην πραγματικότητα αλλά έχει δημιουργηθεί από το νου για να εξηγήσει ή να περιγράψει συμπεριφορές. Για παράδειγμα, η «νοημοσύνη», η προσωπικότητα το «άγχος», η επαγγελματική ικανοποίηση κλπ. δεν μπορούν να παρατηρηθούν άμεσα αλλά συμπεραίνονται από την επίδοση σε σχετικές δοκιμασίες ή από άλλες συμπεριφορές που είναι συνεπείς με τις ανάλογες θεωρίες. Εναλλακτικά και σύμφωνα με τον George Kelly ως εννοιολογική κατασκευή (2) θεωρούνται τα αφηρημένα σχήματα που ορίζονται σε σχέση με τις ομοιότητες και τις αντιθέσεις των συστατικών τους στοιχείων και αντιπροσωπεύουν την τάση των ατόμων να αναπτύσσουν ορισμένες μοναδικές ερμηνείες για τα γεγονότα. Πολλές εννοιολογικές κατασκευές είναι αποτέλεσμα των προσπαθειών του ατόμου να ερμηνεύσει διάφορες συμπεριφορές όπως πράξεις αυτοθυσίας (Χουντουμάδης & Πατεράκη 2005: 193).

¹⁰⁷ Στον **αμοιβαισμό** τα νοήματα αντί να εντοπίζονται στον ατομικό νου, θεωρούνται ότι είναι κοινωνικά και όχι ατομικά και ότι υπάρχουν πιθανές δράσεις στο πλαίσιο μιας κοινωνικής συνθήκης, μιας κοινότητας. Ο αμοιβαισμός είναι μια κοινωνική θεωρία η οποία όμως έχει ως πεδίο εφαρμογής της απλώς και μόνο το κοινωνικό «υλικό», όπως για παράδειγμα, τα σύμβολα που χρησιμοποιούνται στην επικοινωνία. Στο πλαίσιο του αμοιβαισμού κατανοείται κοινωνικά και όχι γνωστικά ακόμα και το ανθρώπινο νόημα των φυσικών αντικειμένων και φαινομένων. Η ανάδυση του νοήματος δεν μπορεί να καταδειχτεί άμεσα, όπως στην περίπτωση του γνωστικισμού, στο πλαίσιο του οποίου θεωρείται ότι το νόημα είναι ένα συμβάν ή ένας σχηματισμός μέσα σε ένα νοητικό μηχανισμό (Still, 2006: 130).

μεταξύ των ατόμων και του περιβάλλοντος τους (κοινωνικού και φυσικού). Αυτή η αλληλεπίδραση συμπεριλαμβάνει όλα τα ψυχολογικά συμβάντα. Η συγκεκριμένη προσέγγιση πέραν του ότι παρέχει μια περισσότερο επεξεργασμένη ανάλυση εν συγκρίσει με την αντίστοιχη της γνωστικής ψυχολογίας (γνωστικισμός¹⁰⁸) αποφεύγει επίσης τις δυσκολίες που εμπεριέχει και τους περιορισμούς που επιβάλλει ο μονοσήμαντος και κατά κάποιον τρόπο μηχανιστικός χαρακτήρας της μεταφοράς των εννοιολογικών κατασκευών (Bullock & Trombley 2000). Στην συγκεκριμένη προσέγγιση δεν υπάρχει πλέον ανάγκη για ένα υποθετικό αιτιολογικό μονοσήμαντο φορέα δράσης όπως το μυαλό, τη γνώση, το ένστικτο, τον εγκέφαλο ή τις συναφείς έννοιες. (Smith 2001).

Η μεθοδολογία-Q με κύριο άξονα εστίασης την συντελεστική υποκειμενικότητα, αποτελεί μια μεθοδολογία για την αντικειμενική μέτρηση της υποκειμενικότητας. Οι άνθρωποι μπορούν να αξιολογούν τους εαυτούς τους αναφορικά με τη σχετική υποκειμενική σημασία που αποδίδουν σε ένα αντικείμενο, θέμα ή φαινόμενο έναντι κάποιου άλλου. Μέσω αυτής της στατιστικής μεθόδου δημιουργούνται ομάδες ατόμων με παρόμοιες υποκειμενικές απόψεις (Brown, 1980· Stephenson, 1953).

Με βάση την παραπάνω ανάλυση η αιτιακή σχέση (η σχέση δηλαδή αιτίου-αποτελέσματος) δεν έχει κάποια ιδιαίτερη σημασία στο μη-κεντρισμό δεδομένου ότι πρόκειται για ένα σύστημα που περιλαμβάνει τόσο τα άτομα όσο και το περιβάλλον σε κατάσταση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης¹⁰⁹. Τα περισσότερα μη-κεντρικά συστήματα είναι εκλεκτικά ως προς τη χρήση τους στις μεθοδολογίες έρευνας. Ωστόσο, η περίπτωση της συντελεστικής υποκειμενικότητας (στη μεθοδολογία-Q)

---

¹⁰⁸ Η θεωρία που χαρακτηρίζει τη γνωστική και πειραματική ψυχολογία ξεκινά από τη παραδοχή ότι ο κόσμος της φυσικής συνιστά τη θεμελιώδη πραγματικότητα. Το νόημα είναι κάτι που έρχεται να προστεθεί στον κόσμο αυτό από τον εγκέφαλο ή τον νού των ανθρώπινων όντων (ως ατόμων) που κατοικούν στο κόσμο αυτό, μέσα από μια διαδικασία γνωστικής κατασκευής. Αυτή η θεωρία είναι ο **γνωστικισμός**. Η εν λόγω θεωρία είναι ατομικιστική, καθώς η διεργασία κατασκευής νοήματος εναποτίθεται στα άτομα που, αν και επηρεάζονται από αυτόν, εξακολουθούν να είναι διακριτά από τον κοινωνικό κόσμο που τα περιβάλλει. Έτσι το μυαλό και η συμπεριφορά των ατόμων ανάγονται σε αντικείμενο της ψυχολογίας, ενώ η κοινωνική ψυχολογία τα μελετά ως προς τις κοινωνικές τους διαστάσεις (Still, 2006: 124). Γράφει ο Giddens: «Οι κοινωνικές δομές συγχρόνως δομούνται "από" φορείς δράσης και, την ίδια στιγμή, αποτελούν το ίδιο το "μέσο" των φορέων δράσης» (Giddens, 1975: 121). Σύμφωνα με τον Giddens, το μέσο περιορίζει αλλά δεν καθορίζει τη δράση και οι κοινωνικές δομές και η ανθρώπινη δράση δεν είναι οριστικά καθορισμένες αλλά υφίστανται αμοιβαίες αλλαγές.

Αυτή η διατύπωση μπορεί να γενικευτεί και να θεωρηθεί ότι παρουσάζει ένα γενικό σχήμα για τον αμοιβαισμό: «Το Μ θεσπίζεται από το Δ παρ' όλα αυτά είναι το μέσο του Δ». Στο σχήμα αυτό μπορούμε να υποκαταστήσουμε για το Μ (μέσο) και το Δ (δράση): κοινωνικές δομές και ανθρώπινη δράση, γλώσσα, επιστήμη... (Still 2006:134-135)

¹⁰⁹ Το σημείο εκκίνησης σε αυτό το σύστημα έγκειται στο ίδιο το νόημα. Η θεωρία αυτή που ορίστηκε στο κείμενο ως αμοιβαισμός υποστηρίζει ότι τα ανθρώπινα όντα (ως άτομα) δεν μπορούν να κατανοηθούν σε μια συνθήκη απομόνωσης, ούτε να θεωρηθεί ότι είναι εφοδιασμένα με την ικανότητα κατασκευής νοήματος μέσα από ένα φυσικό περιβάλλον που δεν έχει νόημα, αλλά όπως υποστηρίζεται πρέπει να καταβληθούν ως όντα που ήδη βρίσκονται εντός ενός νοηματοδοτημένου κοινωνικού περιβάλλοντος. Αντίστοιχα το περιβάλλον δεν θεωρείται ότι είναι ένας εκ των προτέρων δεδομένος κόσμος στον οποίο έχουν προσαρμοστεί τα άτομα μέσα από την εξέλιξη, αλλά ότι είναι η συνθήκη για μια μορφή ζωής. Πρόκειται δηλαδή για μια συνθήκη αμοιβαίας αλληλεξάρτησης ατόμου και κοινωνικού περιβάλλοντος. Ο αμοιβαιστής κοινωνικός ψυχολόγος ξεκινά από την κοινωνική συνθήκη και μελετά πως η ατομική ψυχολογία, ο εαυτός και οι διεργασίες του αναδύονται μέσα από αυτή την συνθήκη κατά την διάρκεια ολόκληρης της ζωής (Still & Good 1992 αναφορά από Still 2006:124).

αποτελεί μια ξεχωριστή περίπτωση διότι ακολουθεί την δική της τεχνική την Q-κατάταξης. Ο Smith (2001) αναγνώρισε ότι αυτή η μεθοδολογία έχει αποδειχτεί πολύτιμη τόσο στα κεντρικά και στα μη-κεντρικά συστήματα «παρέχοντας μετρήσεις με κέντρο το υποκείμενο(το άτομο) οι οποίες είναι εντελώς ανεκμετάλλευτες από τον μέσο όρο των τεχνικών που χρησιμοποιούνται στις ποσοτικής μεθόδους έρευνας» (ο.π.: 398). Σύμφωνα με τον Brown (1980: 132-133) οι δειγματοληπτικές έρευνες με ερωτηματολόγια και χρήση μεθοδολογιών κλίμακας υποθέτουν ότι όλοι έχουν όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα σε κάποιο μετρήσιμο βαθμό, εξετάζοντας τις θετικές πλευρές ενός φαινομένου και γενικά χρησιμοποιούν μία κλίμακα από το περισσότερο στο λιγότερο. Το μέσο στις ποσοτικές μεθόδους ανάλυσης, έχει ειδικό βάρος, συμβολίζοντας ένα μέσο όρο της ποσότητας του χαρακτηριστικού γνωρίσματος. Στη μεθοδολογία-Q, οι κλίμακες κυμαίνονται από το περισσότερο στο περισσότερο, με τα άκρα να είναι ισότιμης σημασίας και το μέσο να είναι ουδέτερο ή ασήμαντο. Στη μεθοδολογία-Q το μέσο είναι αβαρές και το συνεχές και ομογενές μέσο αντανακλά τη θετική πλευρά μίας μεταβλητής αλλά επίσης τη σχέση στο αντίθετο (Webler et al 2009).

Η συντελεστική υποκειμενικότητα μέσα από τη μεθοδολογία-Q δεν χρησιμοποιεί την υποθετικό-παραγωγική επεξήγηση και μέθοδο, η οποία βασίζεται στη σύνθεση. Η συγκεκριμένη διαδικασία ξεκινά με μία θεωρητική εννοιολογική κατασκευή, παράγει υποθέσεις και έπειτα πειραματικά εξετάζει κάθε υπόθεση ενάντια σε αυτές τις εννοιολογικές κατασκευές. Μία κριτική έναντι σε τέτοιες διαδικασίες είναι η χρήση εννοιολογικών κατασκευών (υποθέσεις) για να υποστηρίξει άλλες εννοιολογικές κατασκευές (θεωρίες). Οι υποστηρικτές της συντελεστικής υποκειμενικότητας και της μεθοδολογίας Q χρησιμοποιούν την εμπειρικό-επαγωγική μέθοδο με καθαρή επιρροή της απαγωγικής λογικής (Stephenson, 1961b). Η συγκεκριμένη διαδικασία ξεκινά με παρατηρήσεις και συνεχίζει με την εμπειρική συγκέντρωση στοιχείων για ώστε να σχηματιστούν εννοιολογικές κατασκευές. Οι εννοιολογικές κατασκευές προκύπτουν μέσω ενός συστημικού κανονιστικού τρόπου και όχι απαραίτητα από μία αρχική εννοιολογική κατασκευή. Αυτή η μέθοδος βασίζεται στα γεγονότα. Όπως βλέπουμε, κάποια συστήματα χτίζονται πάνω σε εννοιολογικές κατασκευές όπως και κάποιες μεθοδολογίες επίσης. Το ίδιο ισχύει και για τα συστήματα και τις μεθοδολογίες που βασίζονται σε συμβάντα (Smith, 2001·Stephenson, 1978).

5 ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ-Q ΜΕ ΑΛΛΕΣ ΜΕΘΟΔΟΥΣ

5.1 Εισαγωγή

Εκτός από την βιβλιογραφία για την φιλοσοφία της μεθοδολογίας-Q, η οποία και την διαφοροποιεί από τις άλλες μεθόδους έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα μεγάλος όγκος βιβλιογραφίας αναφορικά με την φιλοσοφία και πρακτικής της παραγοντική ανάλυση που εφαρμόζεται στην μεθοδολογία-Q κατά την στατιστική ανάλυση των δεδομένων εν συγκρίσει με άλλες αντίστοιχες μεθόδους.

Η ανάλυση παραγόντων έχει ως στόχο την απλοποίηση της εικόνας των δεδομένων μέσω της ομαδοποίησης τους σε ομάδες ευδιάκριτες και κατά το δυνατόν ομοιογενείς όσον αφορά το εννοιολογικό περιεχόμενο των μεταβλητών που εμπεριέχουν, ομάδες οι οποίες μπορούν να οριστούν ως μια κατηγορία-ομπρέλα που περιγράφει επαρκώς το εννοιολογικό τους περιεχόμενο (Σταλίκας 2009: 171).

Η ανάλυση παραγόντων είναι ένα σύνολο από αλγεβρικές πράξεις, μια ομάδα στατιστικών υπολογισμών που εξετάζουν τις συσχετίσεις μεταξύ των υπό μελέτη μεταβλητών. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι ο σχηματισμός ευρύτερων θεωρητικών εννοιολογικών πλαισίων, στα οποία τα δεδομένα μπορούν να ομαδοποιηθούν με κριτήριο μία κοινή διάσταση ή έναν κοινό παρανομαστή. Τα εννοιολογικά αυτά πλαίσια ονομάζονται «παράγοντες» και ανταποκρίνονται στις μεταβλητές που τα αποτελούν (Σταλίκας 2009: 171).

Οι Karl Pearson και Charles Spearman ήταν οι πρώτοι που συνεισέφεραν σημαντικά στις προσεγγίσεις ανάλυσης συσχέτισης και παραγοντικής ανάλυσης κατά τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η θεωρία που εισηγήθηκαν ονομάστηκε τεχνική R. Η χρήση του γράμματος R αναφέρεται γενικά στο συντελεστή συσχέτισης μικτής-ροπής (correlation-coefficient product-moment), ή στο συντελεστή συσχέτιση r του Pearson για τη μελέτη σχέσεων χαρακτηριστικών (Brown, 1980·Ernest, 2001·McKeown & Thomas, 1988·Smith, 2001·Stephenson, 1953). Ο Stephenson (1953) χρησιμοποίησε τον όρο «μεθοδολογία-R» για το περίπλοκο σύστημα αξιωμάτων που υποστηρίζουν έναν αριθμό τεστ ή χαρακτηριστικών που εφαρμόζονται σε ένα δείγμα ανθρώπων οι οποίοι βαθμολογούνται αντικειμενικά όπου και έγκειται το θεμελιώδες ενδιαφέρον στις ατομικές διαφορές. Στη μεθοδολογία R, οι αναλύσεις μπορεί να συμπεριλαμβάνουν έλεγχο t-τεστ (t-του Student), ανάλυση διακύμανσης, πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης ή ανάλυση συνδιακύμανσης, ανάλυση παλινδρόμησης, διακριτική ανάλυση, ανάλυση κανονικών συσχετίσεων (κλπ. για τη μελέτη των σχέσεων μεταξύ των τμημάτων ενός αριθμού ατόμων (Ernest, 2001: 342). Ο όρος μεθοδολογία-R χρησιμοποιήθηκε από πολλούς στη βιβλιογραφία της μεθοδολογίας-Q για να διακριθεί από η τελευταία και επομένως χρησιμοποιείται εδώ.

Η μεθοδολογία-R χρησιμοποιείται περισσότερο στην ψυχολογία και σε άλλες κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες (Smith, 2001), και η παράδοση αυτή απαιτεί μεγάλους πληθυσμούς και αναζήτηση διαφορών μεταξύ των πληθυσμών (ο.π.: 320).

Ο στόχος είναι να αποκτηθούν αντικειμενικές πληροφορίες που να μπορούν να αναχθούν σε δεδομένα για ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Όργανα μέτρησης όπως οι δειγματοληπτικές έρευνες, ερωτηματολόγια, οι έλεγχοι και κλίμακες (π.χ. προσθετική κλίμακα κατατάξεων-Κλίμακα Likert, κλίμακα των εμφανιζόμενων ως ίσων διαστημάτων-Κλίμακα Thurstone, αθροιστική κλίμακα-κλίμακα Guttman ή οι σημασιολογικά διαφορικές κλίμακες) δημιουργούνται για να μετρήσουν για παράδειγμα τα κοινωνικό-δημογραφικά χαρακτηριστικά των πληθυσμών και την επίδραση τους στις αξίες, πεποιθήσεις ή/και στάσεις. Σε τέτοιες περιπτώσεις κύριος στόχος η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων με το μέγιστο εν δυνάμει αντικειμενικό τρόπο. Η διαδικασία αυτή αντανακλά τα εσωτερικά χαρακτηριστικά που όλοι οι άνθρωποι έχουν σε κάποιο βαθμό. Η ίδια αυτή διαδικασία χρησιμοποιήθηκε για να μελετηθούν οι προτιμήσεις, οι αντιπάθειες και οι πεποιθήσεις, στάσεις και συμπεριφορές (Ernest, 2001). Εντούτοις, αρκετοί ερευνητές ήταν ολιγόπιστοι για το πόσο καλά μπορούν αυτά τα παραδοσιακά μέτρα έρευνας να διερευνήσουν και να αποκαλύψουν την υποκειμενική διάσταση που διέπει τις σκέψεις, τις απόψεις, τις αξίες, τα συναισθήματα, πεποιθήσεις ή και στάσεις (Brown, 1980·Stephenson, 1953). Ο Brown (1980) υπογράμμισε ότι *"αυτό που αισθάνεται ή πιστεύει ένα άτομο, δεν σχετίζεται απαραίτητα με τις πράξεις του: Ικανότητες και χαρακτηριστικά δεν συμβαδίζουν απαραίτητα και με τις υποκειμενικές συμπάθειες και αντιπάθειες"* (ο.π.:44).

Ο Brown (1980) εστίαστηκε στην προσπάθεια του Sir Godfrey Thomson στα μέσα της δεκαετίας του 1930 να στρέψει την προσοχή στον υπολογισμό των συσχετίσεων μεταξύ ατόμων και όχι των στατιστικών τεστ σύγκρισης χαρακτηριστικών. Ο Thomson πρότεινε επίσης τη χρήση του γράμματος q για να ξεχωρίζει την συσχέτιση των ατόμων από την πιο γενική χρήση της συσχέτισης των χαρακτηριστικών που αρθρώνεται από το r του Pearson. Σχεδόν ταυτόχρονα, αλλά και ανεξάρτητα, ο William Stephenson εργαζόταν πάνω στη συσχέτιση μεταξύ ατόμων την οποία όπως αναφέρθηκε και παραπάνω παρουσίασε με μια επιστολή στο περιοδικό Nature στις 30 Ιουνίου 1935 (Stephenson, 1935, 1953). Ενώ ο Thomson ήταν απαισιόδοξος σχετικά με τις δυνατότητες της τεχνικής, ο Stephenson δεν ενδιαφέρονταν μόνο για την τεχνική-Q, αλλά και για την επανομαζόμενη μεθοδολογία-Q που συνδυάζει αρχές της στατιστικής, της φιλοσοφίας, της φυσικής και της ψυχολογίας και ήταν πολύ περισσότερο αισιόδοξος για τον σκοπό και τις δυνατότητες της μεθόδου. Όντας βοηθός του Spearman και έχοντας διδακτορικό τόσο στην φυσική όσο και στην ψυχολογία (Brown, 1997), ο Stephenson φαινόταν να έχει όλα τα προσόντα για να δεχθεί την πρόκληση. Δέχτηκε κριτική από διαπρεπείς στατιστικολόγους εξειδικευμένους στην παραγοντική ανάλυση όπως ο διάδοχος της έδρας του Spearman στο πανεπιστήμιο του Λονδίνου (University College of London) Sir Cyril Burt, Thomson, του Catell, και αργότερα του Babington-Smith, οι οποίοι υπέθεσαν ότι *"μόνο ένας πίνακας μπορεί να υπάρχει συμπεριλαμβάνοντας ατομικές διαφορές άμεσα, έμμεσα ή ουσιαστικά, όπου όταν εστιάζει στην παραγοντική ανάλυση των στηλών τότε ονομάζεται R, και όταν εστιάζει στην παραγοντική ανάλυση των γραμμών ονομάζεται Q"* (Stephenson, 1953: 51).

Ο Stephenson (1953) από την άλλη πλευρά ισχυρίστηκε ότι υπάρχουν πάντα δύο διαφορετικοί πίνακες ομαδοποιημένοι με διαφορετικές μεθοδολογίες. Σε μια εργασία του 1936 στο περιοδικό ψυχομετρίας (Psychometrica) έγραψε για "τα Θεμέλια της Ψυχομετρίας και τα Τέσσερα Παραγοντικά Συστήματα". Συγκεκριμένα ο Stephenson (1953: 51-52) αναφέρει σχετικά:

Σύστημα 1 - (R). Εφαρμόζονται Τεστ σε ένα δείγμα ανθρώπων και οι συσχετίσεις μεταξύ των τεστ παραγοντοποιούνται. Οι ατομικές διαφορές είναι υπό συζήτηση. Με αυτή τη μέθοδο της παραγοντικής ανάλυσης, οι γραμμές είναι οι μεταβλητές (ερωτήσεις της κλίμακας), οι στήλες είναι οι περιπτώσεις και τα κελιά είναι η βαθμολογία των περιπτώσεων στις αντίστοιχες μεταβλητές.

Σύστημα 2 - (Q). Τα άτομα αξιολογούν ένα "δείγμα" δηλώσεων και παραγοποιούνται οι συσχετίσεις μεταξύ των ταξινομήσεων των ατόμων. Σημαντικό ρόλο σε αυτή την διαδικασία έχει η ενδο-ατομική "σημασία". Στην περίπτωση αυτή οι γραμμές είναι οι περιπτώσεις και οι στήλες είναι οι μεταβλητές. Ένα πρόβλημα με αυτού του είδους την παραγοντική ανάλυση είναι οι αρνητικές φορτίσεις στους παράγοντες που δεν έχουν πάντα μια σαφή ερμηνεία.

Σύστημα 3 – Η αντιμετάθεση του συστήματος 1. Δεδομένα που έχουν τυποποιηθεί σε στήλες για τους σκοπούς του συστήματος 1 τώρα μετατίθενται σε γραμμές και παραγοντοποιούνται οι συσχετίσεις μεταξύ των ατόμων. (η τεχνική-P του Cattell είναι αυτού του συστήματος στον ακόλουθο πίνακα)

Σύστημα 4 – Η αντιμετάθεση του συστήματος 2. Δεδομένα που έχουν τυποποιηθεί σε στήλες για τους σκοπούς του συστήματος 2 τώρα αντιμετατίθενται σε γραμμές και οι παραγοντοποιούνται οι συσχετίσεις μεταξύ των «δηλώσεων».

Λαμβάνοντας υπόψη αυτόν τον μοναδικό πίνακα δεδομένων μπορεί να παραγοντοποιηθεί καταλλήλως σε στήλες και έπειτα σε σειρές μόνο υπό ορισμένες μόνο συνθήκες όταν η ίδια μονάδα μέτρησης είναι κοινή και για τις σειρές και για τις στήλες (Brown, 1980). Ο Stephenson (1953:15) δήλωσε: «Ποτέ δεν υπήρξε ένας ενιαίος πίνακας βαθμολογιών στον οποίο να βρίσκουν εφαρμογή τόσο η τεχνική-R όσο και η τεχνική-Q».

Ο Cattell (1966) αναφέρει τρεις διαστάσεις σύμφωνα με τις οποίες μπορεί να δημιουργηθεί ένα πίνακας συσχέτισης δεδομένων. Ο παρακάτω πίνακας 34 παρουσιάζει αυτές τις τρεις διαστάσεις ανάλυσης και περιγραφής των δεδομένων σε μια ερευνητική μελέτη. Αναλυτικότερα, οι τρεις διαστάσεις (ή επικρατούσες τιμές-mode) είναι οι συνεντευξιαζόμενοι, οι μεταβλητές (variables) και οι περιπτώσεις μέτρησης (times of measurement:occasion). Τυπικά, οι παραγοντικές μέθοδοι ανάλυσης χρησιμοποιούνται για να μελετήσουν τις δύο μόνο διαστάσεις ενώ η τρίτη διάσταση παραμένει σταθερή (Gorsuch, 1983). Ο πίνακας 34 συνοψίζει τις έξι τεχνικές όπως αυτές προσδιορίστηκαν από τον Cattell (1966 αναφορά από Campbell 1995):

Πίνακας 34: Παραγοντική Ανάλυση δύο Στάσεων

Τεχνική	Στήλες που προσδιορίζουν τις επικρατούσες τιμές που παραγοντοποιούνται	Γραμμές που προσδιορίζουν τους δείκτες συσχέτισης	Επικρατούσες τιμές που κρατούνται σταθερές
O	Περιπτώσεις Μέτρησης	Μεταβλητές	Συνεντευξιαζόμενοι
P	Μεταβλητές	Περιπτώσεις μέτρησης	Συνεντευξιαζόμενοι
Q	Συνεντευξιαζόμενοι	Μεταβλητές	Περιπτώσεις μέτρησης
R	Μεταβλητές	Συνεντευξιαζόμενοι	Περιπτώσεις μέτρησης
S	Συνεντευξιαζόμενοι	Περιπτώσεις μέτρησης	Μεταβλητές
T	Περιπτώσεις μέτρησης	Συνεντευξιαζόμενοι	Μεταβλητές

Πηγή: Catell 1966 αναπροσαρμογή από Campbell 1995

Η παραγοντική ανάλυση τύπου R είναι η περισσότερο συχνή τεχνική, ακολουθεί η παραγοντική ανάλυση τύπου-Q και έπειτα ακολουθεί η παραγοντική ανάλυση τύπου P. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου μπορούν να αναλυθούν και οι τρεις διαστάσεις αν και είναι κάτι που δεν αποτελεί συνηθισμένη περίπτωση (Thompson & Miller, 1978·Gorsuch, 1983 αναφορά από Campbell, 1995). Ο Gorsuch (1983 αναφορά από Campbell, 1995) αναφέρει ότι η πολύ-κριτηριακή παραγοντική ανάλυση είναι ανεπαρκώς ανεπτυγμένη ώστε να είναι προσπελάσιμη από τους περισσότερους ερευνητές. Τα επόμενο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην ανάλυση και σύγκριση αυτών των μεθόδων R και Q.

5.2 Διαφορές και Ομοιότητες

Στον πρόλογο του Stephenson στο βιβλίο του Brown με τίτλο «*Political Subjectivity: Applications of Q-Methodology in Political Science*» (Brown, 1980), καταδεικνύεται ότι οι ουσιώδεις διαφορές μεταξύ αντικειμενικής και υποκειμενικής προσέγγισης εστιάζονται στην λειτουργία της αυτοαναφοράς, η οποία και κυριαρχεί στην υποκειμενική προσέγγιση και αποτελεί την ειδοποιό διαφορά μεταξύ των δύο προσεγγίσεων. Συνακόλουθα ασκώντας μια κριτική στην σύγχρονη μορφή κοινωνικής και ψυχολογικής έρευνας υποστήριζε ότι "η σύγχρονη επιστήμη έχει εξελιχθεί μέσω ανάδειξης και μελέτης των αντικειμενικών μεταβλητών ενώ περιθωριοποίησε την μελέτη των ιδιόρρυθμων και αυθαίρετων επιδράσεων που επιφέρουν υποκειμενικές μεταβλητές κατά την εμπλοκή τους στις διαδικασίες έρευνας και ερμηνείας των διαφόρων φαινομένων[.] Η μεθοδολογία-Q στηρίζεται και ακολουθεί την ίδια προσέγγιση τόσο θεωρητικά (φιλοσοφία) όσο και πρακτικά (μαθηματικά) με την φιλοσοφία, τις αρχές και νόμους της σύγχρονης κβαντικής φυσικής για την μελέτη φαινομένων που άπτονται θεμάτων υποκειμενικών, προσωπικών μας θεωρήσεων, αντιλήψεων, συνειδήσεων, επιθυμιών και συναισθημάτων." (ο.π.: x – για σύνδεση της κβαντικής φυσικής με την μεθοδολογία-Q). Η συμβολή της μεθοδολογίας-Q έγκειται σύμφωνα με τον Stephenson, «στην ανακάλυψη της υπόθεσης και της κατανόησης ενός φαινομένου ή των διαστάσεων ενός θέματος και όχι

στην εξέταση υποθέσεων κάνοντας χρήση των αρχών πρόβλεψης και της διάψευσης» (ο.π.: x).

Η παραγοντική ανάλυση ανακαλύφθηκε από τον Spearman με την συνεισφορά των Burt, Thomson και Thurstone. Αρχικά ήταν μια διαδικασία για τη μελέτη των διαφορών των κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών (μέθοδος-R) (Brown, 1980). Η ανάλυση παραγόντων χρησιμοποιείται, μεταξύ άλλων, και στη διαδικασία στάθμισης τεστ και ερωτηματολογίων, και ιδιαίτερα στον έλεγχο της εγκυρότητας περιεχομένου και εννοιολογικής δομής. Για παράδειγμα, στη διαδικασία ανάπτυξης ενός ερωτηματολογίου με εκατό ερωτήματα που αφορούν την κατάθλιψη, ο ερευνητής, προκειμένου να διακρίνει αν το ερωτηματολόγιο έχει εγκυρότητα περιεχομένου, μπορεί να υποβάλει τα ερωτήματα αυτά σε ανάλυση παραγόντων. Μέσω της ανάλυσης μπορεί να διαπιστώσει κατ' αρχάς αν οι απαντήσεις στα ερωτήματα συσχετίζονται κατά κάποιον τρόπο μεταξύ τους ή αν ανήκουν («φορτώνουν» στη γλώσσα της ανάλυσης παραγόντων) σε νοηματικούς παράγοντες-ομάδες (π.χ. έλλειψη ενέργειας, απαισιοδοξία κ.λπ.), και να εξετάσει αν οι παράγοντες αυτοί είναι συμβατοί με τους παράγοντες-ομάδες που προτείνονται από το ερευνητικό ή θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο ο ίδιος έχει στηριχθεί για την κατασκευή του ερωτηματολογίου. Επίσης, μέσω της ανάλυσης παραγόντων ο ερευνητής εξακριβώνει το βαθμό συσχέτισης κάθε ερωτήματος που ανήκει στον κάθε παράγοντα. Υπάρχουν δύο κύρια είδη ανάλυσης παραγόντων: η διερευνητική και η επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση¹¹⁰ (Σταλίκας, 2005: 172).

Η ανάλυση συσχέτισης και η παραγοντική ανάλυση χρησιμοποιούνται επίσης στη μεθοδολογία-Q, αλλά ο Stephenson είχε κάτι διαφορετικό στο μυαλό του. Ενώ η μέθοδος R κυρίως επικεντρώνεται στις ατομικές διαφορές μεταξύ των ατόμων όπως ότι το άτομο α έχει περισσότερα από τα χαρακτηριστικά A από το άτομο β, στην μεθοδολογία-Q το επίκεντρο είναι η υποκειμενικότητα του κάθε ατόμου ως άτομο α αξιολογώντας περισσότερο το χαρακτηριστικό A από το χαρακτηριστικό B. Αυτό είναι κάτι τελείως διαφορετικό από την ανάλυση εκ νέου ενός αντιμετατιθεμένου πίνακα της μεθόδου-R (Brown, 1980).

Για τον Burt (εισηγητή της μεθοδολογίας R), αυτό που τον διαφοροποιούσε από τον Stephenson (εισηγητή της μεθοδολογίας-Q) ήταν η πεποίθησή του, ισχυρά ενισχυμένη με στατιστικές μαθηματικές εξισώσεις ότι τα αποτελέσματα μιας ανάλυσης με βάση την μεθοδολογία-R είναι συγκρίσιμα με τα αποτελέσματα της μεθοδολογίας-Q για τον ίδιο πίνακα δεδομένων (αρχή αμοιβαιότητας του Burt). Ωστόσο αν κανείς ενδιαφέρεται αρχικά και κύρια για την υποκειμενικότητα, τότε δεν μπορεί να υπάρχει ένας μοναδικός πίνακα δεδομένων και ως εκ τούτου οι μεθοδολογίες Q και R δεν μπορούν να είναι αμοιβαίες. Οι ισχυρισμοί του Burt βασίζονταν στην στατιστική ενώ του Stephenson στον προσδιορισμό του αντικειμένου μέτρησης (τι είναι αυτό που επρόκειτο να μετρηθεί) » (Brown, 2002).

¹¹⁰ Για περισσότερες πληροφορίες δες κεφάλαιο 5.8.7.1

Ως πηγή άντλησης της κύριας διαφοράς μεταξύ των δυο μεθοδολογιών «Q» και «R» ο Brown (1980) εστίασε στην προσέγγιση της μελέτης των φαινομένων. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι η μεθοδολογία-R επικεντρώνεται στις ιδιαιτερότητες, τα γνωρίσματα ή τα χαρακτηριστικά που θεωρούνται αντικειμενικά και μετρήσιμα για όλους τους ανθρώπους. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση ο στόχος του ερευνητή είναι να επιμερίσει τα φαινόμενα σε επιμέρους μικρότερα τμήματα ώστε να είναι αποτελεσματική η εξήγηση του. Σε αυτή την περίπτωση το σύνολο θεωρείται ως το άθροισμα πιο απλών υποσυνόλων/τμημάτων.

Αντίθετα, στην μεθοδολογία-Q μας ενδιαφέρει η συνολική απόκριση του συμμετέχοντα (άποψη, πεποίθηση ή/και στάση κλπ) η οποία θεωρείται αναλλοίωτη έχοντας την ιδιότητα να προέρχεται κατευθείαν από τον συμμετέχοντα-συνεντευξιαζόμενο και όχι από τον ερευνητή. Η προσέγγιση αυτή διαφυλάσσει τις λειτουργικές σχέσεις μεταξύ των τμημάτων εντός του περιβάλλοντος του συνόλου (ο.π.: 173).

Στην μεθοδολογία-R, οι έκτοπες ή απόμακρες κατανομές αποκρίσεων τείνουν να παραποιούν την τελική εικόνα και την τελική ερμηνεία των αποτελεσμάτων και έτσι μερικές φορές αφαιρούνται από την τελική ανάλυση και ερμηνεία. Στην μεθοδολογία-Q, τέτοιου είδους αποτελέσματα θεωρούνται ως προσωπικές απόψεις (του εκάστοτε συμμετέχοντα) και ως εκ τούτου αναπαράσταση της υποκειμενικότητάς του συμμετέχοντα. Μια τέτοια απόμακρη κατανομή μιας απόκρισης θα μπορούσε να ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την ερμηνεία ενός φαινομένου ιδιαίτερα αν για παράδειγμα προέρχεται από τον προϊστάμενο ενός κέντρου ενημέρωσης προστατευόμενων περιοχών.

Σύμφωνα με τον Brown (1980: 132-133), οι μέθοδοι κλίμακας προϋποθέτουν ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τα οποία εκδηλώνουν ή εκφράζουν σε κάποιο βαθμό. Από τεχνική άποψη οι έλεγχοι σε αυτές τις μεθόδους παρέχουν κλίμακες με βάση τις οποίες μπορούμε να εκτιμήσουμε ποσοτικά την απόδοση ενός ατόμου ή τη θέση του για το υπο-ερώτηση χαρακτηριστικό. Για να το κάνουν αυτό εξετάζουν τις θετικές πτυχές ενός χαρακτηριστικού ή φαινομένου χρησιμοποιώντας ένα εύρος τιμών που κινείται από το «περισσότερο» στο «λιγότερο». Ο μέσος όρος στην μεθοδολογία-R, επομένως, έχει ειδική βαρύτητα, συμβολίζοντας τον μέσο όρο εμφάνισης του κάθε χαρακτηριστικού. Στην μεθοδολογία-Q η κλίμακα εκτείνεται από το «περισσότερο θετικό» στο «περισσότερο αρνητικό» με τα άκρα να έχουν ίση σημασία και ο μέσος όρος να είναι ουδέτερος ή αδιάφορος. Στην μεθοδολογία-Q ο μέσος έχει μικρή βαρύτητα και η συνεχής σειρά αντανακλά την θετική πλευρά της μεταβλητής, καθώς επίσης και την σχέση με την αρνητική πλευρά της. Ο Ernest (2001) ισχυρίζεται ότι η παραδοσιακή μεθοδολογική προσέγγιση των μεθόδων-R βασίζεται σε μηχανικές και υπεραπλουστευμένες αρχές που εστιάζουν στις ιδιότητες του αντικειμένου, τα θέματα ή τις δηλώσεις που διερευνώνται. Αντιθέτως, "η μεθοδολογία-Q διερευνά τις αντιλήψεις ενός ατόμου για

το αντικείμενο καθώς το άτομο συγκρίνει όλα τα αντικείμενα, τα θέματα ή τις δηλώσεις που σχετίζονται μεταξύ τους" (ο.π.: 349).

Αρκετοί ερευνητές έχουν ερμηνεύσει τις παρεξηγήσεις και τις παρερμηνείες κατά τη χρήση της μεθόδου-Q (Brown, 1980, 1997·McKeown & Thomas, 1988·Stephenson, 1953·Watts & Stenner, 2005). Οι Watts και Stenner (2005) επεσήμαναν την τάση προς εσφαλμένη (παρα)αναγνώριση της παραγοντικής ανάλυσης που ακολουθείται στην μεθοδολογία-Q με την πιο γνωστή διερευνητική παραγοντική ανάλυση που εφαρμόζεται στην μεθοδολογία-R. Η διερευνητική παραγοντική ανάλυση¹¹¹ αποτελεί στατιστική μέθοδο αναγωγής δεδομένων (data reduction¹¹²) η οποία επικεντρώνεται στον εντοπισμό και τον συνδυασμό ομάδων ανεξάρτητων μεταβλητών που μετρούν παρόμοια πράγματα (ο.π.: 68). Οι Watts και Stenner καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η μεθοδολογία-Q δεν προχωρά σε τέτοιου είδους ψυχομετρικό ισχυρισμό: "η μέθοδος χρησιμοποιεί μια παραγοντική ανάλυση κατ' άτομο για να εντοπίσει ομάδες συμμετεχόντων που κατανοούν (ανάλογα με τον τρόπο που ταξινομούν τις Q-κάρτες) ένα σύνολο θεμάτων κατά συγκρίσιμους τρόπους. Τίποτα πιο περίπλοκο δεν τίθεται υπό συζήτηση" (ο.π.: 68). Χαρακτηριστική επίσης περίπτωση παρερμηνείας της μεθόδου-Q είναι η πρόσφατη χρήση της μεθόδου στην έρευνα των Pollock et al. (2009) σχετικά με την διερεύνηση των ενεργειών που λαμβάνει η ακαδημαϊκή κοινότητα ώστε να προωθηθεί η αρχή της αειφορίας και ο οικολογικός τρόπος σκέψης. Οι συγγραφείς της συγκεκριμένης έρευνας αναφέρονται στον Stephenson και υποστηρίζουν ότι χρησιμοποιούν μια «αναμορφωμένη» εκδοχή της μεθοδολογίας-Q. Ωστόσο, σύμφωνα με την αξιολόγηση του Brown (2010) δεν υπάρχει αντικειμενική σχέση με την μεθοδολογία-Q. Για παράδειγμα οι ερευνητές της συγκεκριμένης έρευνας αναφέρουν ότι «στη μεθοδολογία-Q οι δομημένες συνεντεύξεις χρησιμοποιούνται για να δημιουργήσουν ένα σύνολο 'καλώς επιλεγμένων δηλώσεων' (quintessential) σχεδιασμένες για να μετρούν ένα φάσμα στάσεων όπως οι τελευταίες παρουσιάζονται από τους συμμετέχοντες». Η συγκεκριμένη αναφορά των ερευνητών αποτελεί μια αρκετά αποδεκτή περιγραφή για την μεθοδολογία-Q αν σταματούσε εκεί. Στην συγκεκριμένη ερευνητική μελέτη προσέθεσαν ότι «οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να ταξινομήσουν την άποψη τους με βάση την προσθετική κλίμακα κατατάξεων – κλίμακα Likert'» (Pollock et al 2009: 344-345)». Η ενέργεια αυτή σηματοδοτεί σημαντική απόκλιση από την μεθοδολογία-Q και συνιστά στοιχείο ταύτισης της με την μεθοδολογία-R (Brown 2010). Ειδικότερα, στην συγκεκριμένη ερευνητική μελέτη περίπου 1000 συμμετέχοντες αξιολόγησαν τις δηλώσεις όπως ήταν διαμορφωμένες στην κλίμακα κατάταξης Likert. Στην συνέχεια υπολογίστηκε ο μέσος όρος των απαντήσεων τους ξεχωριστά για κάθε δήλωση απαλείφοντας

¹¹¹ Σύμφωνα με τον Δαφέρμο (2009) η διερευνητική ανάλυση παραγόντων είναι η στατιστική τεχνική που χρησιμοποιείται για να αναγνωρίσει ένα σχετικά μικρό αριθμό παραγόντων που εξηγούν παρατηρούμενες συσχετίσεις μεταξύ μεταβλητών (ο.π.: 20).

¹¹² Η αναγωγή δεδομένων (Data Reduction) σημαίνει ότι η διερευνητική παραγοντική ανάλυση επιδιώκει να αντικαταστήσει πλεονάζουσες, δηλαδή υψηλά συσχετιζόμενες μεταβλητές μιας βάσης δεδομένων, με πιθανό αποτέλεσμα την αντικατάστασή της με ένα μικρότερο αριθμό ασυσχετίστων μεταβλητών. Παράλληλα, η ανάγνωση δεδομένων (Data reduction) σημαίνει ότι η διερευνητική παραγοντική ανάλυση έχει σκοπό να εξετάσει τις υποκείμενες, πιθανά θεμελιώδεις ίσως βασικές σχέσεις στις μεταβλητές ενός αρχείου δεδομένων (Δαφέρμος, 2009:20)

οποιοσδήποτε παράγοντες (σύμφωνα με την κβαντική φιλοσοφίας της μεθόδου-Q) οι οποίοι θα μπορούσαν να εμπλέκονται στην ερμηνεία του ερευνώμενου θέματος. Για παράδειγμα, η δήλωση ότι «τα μαθήματα έχουν ισχυρή εστίαση στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και στην μάθηση βασισμένη στο πρόβλημα» αξιολογήθηκε από τους συμμετέχοντες από «εξαιρετικά σημαντική» έως «αρκετά σημαντική» σε ποσοστό 92.4%. Τα ίδια ποσοστά απόκρισης των συμμετεχόντων παρατηρήθηκαν και στις υπόλοιπες 60 δηλώσεις. Με βάση τον συγκεκριμένο τρόπο υπολογισμού οι δηλώσεις συσχετίστηκαν με διάφορες κατηγορίες (ανθρώπινο, κοινωνικό, κτηριακό και φυσικό κεφάλαιο) ενώ χρησιμοποιήθηκαν γραφήματα για συγκρίνουν τις μεταξύ τους κατηγορίες. Ταυτόχρονα οι διαφορές των απαντήσεων αναφέρθηκαν στη σύγκριση μεταξύ διαφορετικών ομάδων πληθυσμών των ερωτηματολογίων, μαθητών, καθηγητών και τα κατοίκων της τοπικής κοινότητας. Παρότι οι ερευνητές υποστήριζαν ότι μια τέτοια διαδικασία συνδυάζει την προσέγγιση της μεθοδολογίας-Q ουσιαστικά αποτελεί μια καθαρράιμη εφαρμογή της μεθοδολογίας-R.

Στην βιβλιογραφία παρατηρείται ενδελεχής ανάλυση των διαφορών μεταξύ των μεθοδολογιών Q και R τόσο θεωρητικά (π.χ. Brown et al, 2007) όσο και πρακτικά εξετάζοντας τις διαφορές τους (π.χ. ten Klooster et al. 2008), αλλά και τις πιθανότητες αλληλοσυμπλήρωσης τους (π.χ. Danielson, 2009). Αυτό πιθανώς να οφείλεται στο γεγονός ότι έχουν γίνει πολλές παρεξηγήσεις, ειδικά όσον αφορά στη χρήση της τεχνικής-Q και της φιλοσοφίας που υποστηρίζει την συγκεκριμένη μεθοδολογία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Brown (2008) η διάκριση μεταξύ των δύο μεθοδολογιών είναι διττή, και αναφέρεται τόσο στην τεχνική όσο και στην φιλοσοφική διάσταση.

Ο Brown (1980) περιέγραψε την μοναδικότητα της μεθόδου Q με την ακόλουθη δήλωση:

«Η μεθοδολογία-Q είναι μια τεχνική οριοθέτησης-αναγνώρισης ομοιοτήτων ανάμεσα σε διάφορα θέματα, και στην προκειμένη περίπτωση προσωπικών απόψεων, οι οποίες ίσως να μην ήταν γνωστές εκ των προτέρων. Αποκαλείται Q μεθοδολογία για να υπάρχει σαφής διάκριση από την πιο γνωστή τεχνική της μεθοδολογίας-R, η οποία είναι μια τεχνική για να αναγνωρίζει τις ομοιότητες ανάμεσα στα χαρακτηριστικά, και σε συγκεκριμένες απόψεις ή συμπεριφορές (ο.π.:173-76)».

Περίληψη Διαφορών-Ομοιοτήτων:

Τα σημεία-κλειδιά μεταξύ της μεθοδολογίας-Q και της μεθοδολογίας-R συνοψίζονται στα εξής τρία σημεία:

- Η μεθοδολογία-Q έχει ως αυτοσκοπό να κατανοήσει τον τρόπο σκέψης των συμμετεχόντων (π.χ. την δομή των σκέψεων τους) για το εκάστοτε θέμα ενδιαφέροντος. Η R-μεθοδολογία προσδιορίζει τη δομή της γνώμης ή των συμπεριφορών μέσα σε έναν πληθυσμό. Επομένως, τα αποτελέσματα της

μεθοδολογίας-Q προσδιορίζουν τα άτομα ή τις ομάδες ατόμων με κοινές απόψεις, σχετικές με το εκάστοτε ερευνώμενο θέμα, τα αποτελέσματα της μεθοδολογίας-R, περιγράφουν τα χαρακτηριστικά ενός πληθυσμού που συσχετίζονται στατιστικά σημαντικά με γνώμες, πεποιθήσεις ή/και στάσεις σχετικά με το ερευνώμενο θέμα.

- Ενώ λοιπόν οι μέθοδοι της R έχουν αυτοσκοπό την ‘αντικειμενική’ ανάλυση των ερευνώμενων ζητημάτων, η μεθοδολογία-Q είναι σχεδιασμένη να μελετά την υποκειμενικότητα. Η μεθοδολογία-R θεμελιώθηκε επάνω στον λογικό θετικισμό κατά τον οποίο ο ερευνητής είναι ένας εξωτερικός αντικειμενικός παρατηρητής. Αντίθετα, η μεθοδολογία-Q σχετίζεται περισσότερο με τις μετέπειτα ιδέες του θετικισμού (μετά-θετικισμός) οι οποίες απορρίπτουν την πιθανότητα της αντικειμενικότητας του παρατηρητή και θέτουν ερωτήματα σχετικά με την υπόθεση ότι η άποψη του παρατηρητή είναι, αν όχι αντικειμενική, κατά μια έννοια ανώτερη από αυτή οποιουδήποτε άλλου παρατηρητή, συμπεριλαμβανόμενου και του ατόμου που τίθεται υπό παρατήρηση. Έτσι λοιπόν η μεθοδολογία-Q συντονίζεται με την φαινομενολογία (Taylor and DeFrato, 1994) και την ερμηνευτική (McKeown, 1990, 1998, και τις κβαντικές θεωρίες (Stephenson, 1983 - κεφάλαιο 5.3).
- Η μεθοδολογία Q είναι μια εντατική μέθοδος που αναζητά σε βάθος την κατανόηση του πώς σκέφτεται (μια ομάδα ατόμων ή ακόμα και ένα άτομο) για ένα συγκεκριμένο θέμα έρευνας. Ως εντατική μέθοδος, η μεθοδολογία Q απαιτεί μικρό αριθμό, καλώς επιλεγμένων δηλώσεων για να συμπληρωθεί η Q-τάξη. Η τελευταία είναι ένα δείγμα της επικοινωνίας σχετικά με το ερευνώμενο θέμα ή φαινόμενο. Αντίθετα, οι μεθοδολογίες που υπάρχουν στην μέθοδο-R είναι εκτεταμένες μεθοδολογίες σχεδιασμένες για να εξάγουν πληροφορίες σχετικά με το προφίλ πληθυσμών, ερευνώντας αντιπροσωπευτικά δείγματα αυτών. Ανάλογα με το μέγεθος του ερευνώμενου πληθυσμού και τις δειγματοληπτικές τεχνικές η μεθοδολογία-R προϋποθέτει τα δεδομένα να εξάγονται πάνω από ένα συγκεκριμένο πληθυσμιακό δείγμα.

Ενώ λοιπόν και οι δυο μέθοδοι, προσφέρουν την δυνατότητα διερεύνησης κοινωνικών ζητημάτων ή φαινομένων σε ένα όγκο πεδίων στις κοινωνικές επιστήμες όπως η επικοινωνία, οι πολιτικές επιστήμες, οι εκπαιδευτική ψυχολογία και οι επιστήμες υγείας, η μεθοδολογία-Q και η μεθοδολογία-R απαντούν σε διαφορετικές ερωτήσεις. Κατά συνέπεια παράγουν και διαφορετικά αποτελέσματα (βλ. πίνακα 35)

Πίνακας 35 . Σύγκριση Q και R προσεγγίσεις

	Μέθοδος Q	Μέθοδος R
Τι αναζητά να επιτύχει το ερευνητικό σχέδιο;	Να δώσει στον αποκρινόμενο να δυνατότητα να εκφράσει την υποκειμενική του οπτική για ένα θέμα. Να συγκρίνει τις υποκειμενικές στάσεις όλων των ατόμων.	Να ερευνήσει ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα ανθρώπων ενός πληθυσμού σχετικά με τις απόψεις για συγκεκριμένα αντικειμενικά ζητήματα καθορισμένα εκ των προτέρων από τον ερευνητή.

Ποιες είναι τα πιθανά ερωτήματα;	Αν τα θέματα X και Y είναι ισχυρισμοί που εξήχθησαν αρχικά από την ανάλυση του Λόγου των συμμετεχόντων Πως σχετίζονται το θέμα X και το θέμα Y με βάση την υποκειμενική οπτική του κάθε συμμετέχοντα; Παράδειγμα: Σχετίζονται οι πεποιθήσεις των υπαλλήλων των κέντρων ενημέρωσης για τον ρόλο των περιβαλλοντικών διεργασιών με τις πεποιθήσεις για τον σχεδιασμό προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στις προστατευόμενες περιοχές.	Αν X και Y σημαίνουν προκαθορισμένοι ισχυρισμοί και αντιλήψεις Ποιο ποσοστό του πληθυσμού πιστεύει το X και ποιο ποσοστό το Y; Παράδειγμα: Οι υπάλληλοι των κέντρων ενημέρωσης που δηλώνουν υψηλό περιβαλλοντικό ενδιαφέρον εκδηλώνουν μεγαλύτερη διάθεση για εκπαίδευση στην περιβαλλοντική διεργασία.
Ποιος είναι ο σκοπός συλλογής δεδομένων;	Για να ερευνήσει τις κατηγορίες που χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες για να κατανοήσουν την θέση τους για ένα φαινόμενο και στη συνέχεια για να συγκρίνει τις απόψεις τους με ένα πρότυπο ερωτηματολόγιων μονάδων-ερωτήσεων (δηλώσεις). Σκοπός είναι η εύρεση προτύπων όπου δηλώσεις εμφανίζονται σε διαφορετικές Q-ταξινόμησης.	Να ερευνήσει το εύρος των απόψεων, πεποιθήσεων ή/και στάσεων εντός ή/και μεταξύ του ατόμων, του πληθυσμιακού δείγματος. Σκοπός είναι η εύρεση προτύπων σύμφωνα με τα οποία απαντούν οι συμμετέχοντες στις διαφορετικές ερωτήσεις.
Εξετάζονται οι Σχέσεις μεταξύ ατόμων ή ποικίλων χαρακτηριστικών;	Εξετάζονται οι σχέσεις που διατρέχουν τα χαρακτηριστικά ενός ατόμου (Stephenson 1953, ενδοπροσωπική συσχέτιση)	Εξετάζονται οι σχέσεις που διατρέχουν τα άτομα για κάθε χαρακτηριστικό (διαπροσωπικός συσχετισμός)
Μεταβλητή:	Q-κατάταξη, η οποία γίνεται από τον εκάστοτε συμμετέχοντα	Μεταβλητή: Ερώτηση Κλίμακας
Υποκείμενο έρευνας	Q-δήλωση	Συμμετέχων
Πληθυσμός:	Δεξαμενή συλλογής ιδεών.	Το αντιπροσωπευτικότερο δείγμα.
Παραγοντική Ανάλυση	Αντίστροφη	Κανονική
Πως προσδιορίζεται η εγκυρότητα;	Η εγκυρότητα προσδιορίζεται διαμέσου επαναλαμβανόμενης ερμηνείας των αποτελεσμάτων από τις δηλώσεις.	Η εγκυρότητα προσδιορίζεται συσχετίζοντας άλλες αντικειμενικές πληροφορίες με τα ευρήματα (τριγωνισμός).
Τι μπορεί να ανακαλύψει η έρευνα;	Το εύρημα στην μεθοδολογία-Q προέρχεται από τα στοιχεία των ενώσεων των οπτικών των συμμετεχόντων με τέτοιο τρόπο που ο ερευνητής δεν είχε εκ των προτέρων διατυπώσει ως θεωρία ή ακόμα και φανταστεί την ύπαρξη τους.	Το εύρημα στην μεθοδολογία-R πηγάζουν από τα αριθμητικά στοιχεία ή ποσοστά των πληθυσμών που διαφωνούν ή συμφωνούν για ένα συγκεκριμένο θέμα, τα οποία ο ερευνητής δεν είχε εκ των προτέρων διατυπώσει ως θεωρία ή ακόμα και φανταστεί την ύπαρξη τους.

(πηγή: Robbins και Krueger 2000 και Webler et al 2009)

Κεντρικό θέμα στην μεθοδολογία-Q είναι οι αρχές ότι οι υποκειμενικές απόψεις είναι δυνατόν να μεταδοθούν διαμέσου της επικοινωνίας, και ότι είναι αυτοαναφερόμενες. Αυτό σημαίνει ότι είναι οι υποκειμενικές απόψεις ενός ατόμου. Η αυτοαναφορά έχει τόσο συναφή όσο και δυναμική πλευρά η οποία διαφοροποιεί περαιτέρω την μεθοδολογία-Q από την μεθοδολογία-R. Στην αναλυτική προσέγγιση της μεθοδολογίας-R, γίνεται αντιληπτό, ότι το άτομο θεωρείται ως ένα σύνολο χαρακτηριστικών ή αντικειμενικών μεταβλητών τα οποία εκφράζει σε κάποιο βαθμό (Brown, 1980·Webler et al. 2009). Μια κλίμακα που μετράει οποιοδήποτε χαρακτηριστικό θεωρείται λοιπόν ότι μπορεί να προσαρμοστεί σε κάθε συμμετέχοντα σε οποιοδήποτε πλαίσιο. Ταυτόχρονα όμως σπάνια εξετάζεται η σημασία της συνεισφοράς της άποψης του ίδιου του συμμετέχοντα στην δημιουργία των ερωτήσεων αναφορικά με αυτά τα χαρακτηριστικά (Brown, 1980). Ωστόσο, συχνά υποστηρίζεται ότι η συμφωνία ή η διαφωνία με μία μονάδα-ερώτηση δηλαδή μια δήλωση για ένα συγκεκριμένο θέμα θα πρέπει να γίνεται αντιληπτή εντός του συνολικού πλαισίου. Το πλαίσιο αυτό αναφέρεται στον δείκτη συσχέτισης που ορίζεται από τη σχέση της συγκεκριμένης δήλωσης με τις άλλες δηλώσεις. Δηλαδή το νόημα που σχετίζεται με κάθε δήλωση είναι εξαρτώμενο σε μεγάλο βαθμό από όλο το πλαίσιο στο οποίο αποτελεί μέρος (Addams και Proops, 2000).

Επιπλέον καθώς ο Dryzek και ο Berejikian (1993) καταδεικνύουν, μια δεξαμενή συλλογής ιδεών (concourse) για ένα θέμα (όπως αυτό της περιβαλλοντικής διερμηνείας ή στην περίπτωση τους η περιβαλλοντική πολιτική) υπό φυσιολογικές συνθήκες περιλαμβάνει αρκετά είδη Λόγων (discourses) όπου οι ίδιες λέξεις, φράσεις ή δηλώσεις ίσως να σημαίνουν διαφορετικά πράγματα και έννοιες σε διαφορετικούς ανθρώπους ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο τίθενται. Η κατανόηση του πλαισίου των δηλώσεων στη μεθοδολογία-Q επιτυγχάνεται δεδομένου ότι οι δηλώσεις δεν ταξινομούνται από του συμμετέχοντες μεμονωμένα από τις υπόλοιπες δηλώσεις, αλλά σε συσχέτιση με το πλαίσιο όλων των υπολοίπων δηλώσεων. Κατά αυτό τον τρόπο ο ερευνητής έχει την δυνατότητα να έχει μια βαθύτερη κατανόηση των απόψεων, πεποιθήσεων ή/και στάσεων ζωής των συμμετεχόντων. Όπως υπογραμμίζει ο Brown η μεθοδολογία-Q ενισχύει την δυνατότητα για δημιουργία δυναμικών νοηματικών συνδέσεων. Εν αντιθέσει, με τους συμμετέχοντες στις έρευνες που ακολουθούν την μεθοδολογία-R, στην μεθοδολογία-Q τα δειγματοληπτικά στοιχεία είναι δηλώσεις οι οποίες ενέχουν το στοιχείο της αλληλεπίδρασης, δηλαδή οι συμμετάσχοντες για να δημιουργήσουν την Q-τάξη συνεχώς φτιάχνουν συγκρίσεις ανάμεσα στις δηλώσεις (Brown, 1980).

5.3 Φιλοσοφικό Υπόβαθρο διαφοροποίησης Μεθοδολογίας-Q από Μεθοδολογία-R: Κβαντική Θεωρία

Κατά την παραδοσιακή ή νευτώνεια φυσική, κάθε φαινόμενο της φύσης πρέπει να εξηγείται κατά τρόπο μηχανιστικό, δηλαδή ως αποτέλεσμα μιας αιτίας. Η αιτιοκρατική και μηχανιστική αυτή αντίληψη της παραδοσιακής φυσικής κορυφώθηκε με τον ισχυρισμό του Laplace, σύμφωνα με τον οποίο όχι μόνο μπορούμε να γνωρίσουμε την παρούσα φάση του σύμπαντος, αλλά, βάσει των

κατάλληλων μετρήσεων, είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε και τη μελλοντική του κατάσταση (βλ. αιτιοκρατία). Μια άλλη θεμελιώδης έννοια της παραδοσιακής φυσικής είναι η θεωρία για την αντικειμενικότητα της ύλης. Κατά την ατομική θεωρία του Dalton, τα πράγματα υπάρχουν ανεξάρτητα από τη συνείδηση μας ως συνθέσεις συμπαγών ατόμων. Η κβαντική φυσική -μία από τις μεγαλύτερες επαναστάσεις στην ιστορία της επιστήμης της φυσικής, που έλαβε την ονομασία της από τα κβάντα [quanta], με τα οποία αποδίδεται η στοιχειώδης ποσότητα εκπεμπόμενης ακτινοβολίας, και διαμορφώθηκε μέσω των ερευνών του Louis de Broglie, του Neumann, του Heisenberg και του Neils Bohr- αναίρεσε, μεταξύ άλλων, τα παραπάνω χαρακτηριστικά της παραδοσιακής φυσικής. Έτσι, στο πλαίσιο της κβαντικής φυσικής, υποστηρίχθηκε ότι, εν αντιθέσει προς την έννοια της αντικειμενικότητας της ύλης, στοιχειώδη σωματίδια, όπως τα φωτόνια, τα νουκλεόνια, τα ηλεκτρόνια και εν τέλει τα κουάρκ [quarks], δεν υφίστανται ως πράγματα, ως υλικά στοιχεία, αλλά ως κυματοδέσμη με δυναμικό χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει ότι ο υλικός κόσμος δεν απαρτίζεται, όπως υπέθεσαν οι εκπρόσωποι της παραδοσιακής φυσικής, από άτομα υλικά άτομα αλλά ότι βρίσκεται σε ένα διαρκές καθεστώς άπειρων και εύπλαστων δυνατοτήτων. Κατ' αντιδιαστολή προς την άποψη της αιτιοκρατίας, εξάλλου, ο Heisenberg διατύπωσε την αρχή της απροσδιοριστίας, σύμφωνα με την οποία είναι αδύνατον να επισημανθούν επακριβώς τα χαρακτηριστικά ενός υπο-σωματιδίου σε μία δεδομένη στιγμή χωρίς να αλλάξουν την επόμενη. Και τούτο, γιατί *η ίδια η διαδικασία της παρατήρησης, μέσω της οποίας, π.χ., μετρούμε μία ιδιότητα ενός φωτονίου, αλλάζει κάποια άλλη του ιδιότητα. Αυτό σημαίνει ότι ο ίδιος ο παρατηρητής παρεμβαίνει στη φύση του παρατηρούμενου αντικειμένου* (Bullock and Trombley, 2000: 591-592)

Η παραγοντική ανάλυση και η κβαντική θεωρία είναι ουσιαστικά ταυτόσημες μαθηματικά, δεδομένου ότι και οι δύο στηρίζονται στις ίδια άλγεβρα μητρών (matrix algebra) καθώς και στην χρήση της ίδιας ορολογίας (Brown et al 2007: 231). Ο Stephenson όντας φυσικός, είχε επίγνωση αυτής της παράλληλης πορείας των δύο επιστημονικών πεδίων τη δεκαετία του '30 όπως και ο Burt (1940) οι οποίοι και χρησιμοποίησαν για την ανάπτυξη της τεχνικής της παραγοντικής ανάλυσης τα μαθηματικά της κβαντικομηχανικής ως υπόβαθρο. Ο Burt συνέγραψε το βιβλίο «The factors of the Mind» το οποίο έχει την ίδια θεμελιακή σημασία για την μέθοδο-R όπως το βιβλίο του Stephenson «The Study of Behavior: Q-technique and its methodology» για την μέθοδο-Q (Brown et al 2007:231).

Ωστόσο, οι Burt και Stephenson (1939) διαχώρισαν τις θέσεις τους ως προς τον προσανατολισμό της έρευνας τους. Ο Burt μελετούσε μεταβλητές όπως η νοημοσύνη, βεβαιότητα, ιδιοσυγκρασία και άλλες οικείες έννοιες στην κοινωνική και ψυχολογική επιστήμη. Ένα παράδειγμα ανάλυσης παραγόντων σύμφωνα με την θεωρία του Burt είναι η ομαδοποίηση μιας σειράς στοιχείων-δεδομένων τα οποία αφορούν τη λεκτική ικανότητα, τη μνήμη και την αριθμητική ικανότητα σε μια ευρύτερη κατηγορία που ονομάζεται «νοημοσύνη», ενώ η «νοημοσύνη» ορίζεται ως ένας παράγοντας ή μια ευρύτερη και πιο σύνθετη έννοια στην οποία μπορούν να ενταχθούν αυτά τα

δεδομένα (Σταλίκας 2005:172). Οι μεταβλητές αυτές έχουν γνωστές ιδιότητες, και είναι στο μεγαλύτερο ποσοστό τους κατηγορικές. Ο προσδιορισμός τους οφείλεται στην λογική και ακρίβεια καθώς και στους λειτουργικούς ορισμούς των υπο-εξέτασης εννοιών. Ως εκ τούτου ο κβαντικός τους χαρακτήρας προσεγγίζεται κατ' αναλογία με την κβαντική θεωρία (Brown et al 2008). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι η κβαντική θεωρία δεν επικεντρώνεται στις μεταβλητές αυτές καθ' αυτές αλλά σε καταστάσεις ενέργειας. Το γεγονός ότι μπορεί να υπάρχουν δυναμικές σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών όπως αυτές χρησιμοποιούνται στη μεθοδολογία-R δεν συνεπάγεται ότι οι μεταβλητές αυτές είναι και εσωτερικά ωθούμενες. Τυπικά εκφράζονται με έναν ενιαίο αριθμό, ο οποίος συνήθως αναπαριστά τον μέσο όρο ενός αριθμού αποκρίσεων σε ένα ερωτηματολόγιο με χρήση κλιμάκων μέτρησης (π.χ. κλίμακα Likert κ.λπ.) (ο.π.:7).

Στην μεθοδολογία-Q η προσέγγιση είναι αρκετά διαφορετική. Ο Stephenson έχοντας διδακτορικό τόσο στη φυσική όσο και στην ψυχολογία υποστήριξε την εξής συλλογιστική σχετικά με την ανάπτυξη της μεθοδολογίας-Q: *«Η κβαντική φυσική στηρίζεται στην θεωρία των υποθέσεων παρότι οι ερευνητές δεν μπορούν να δουν δια γυμνού οφθαλμού τα υπο-ατομικά σωματίδια, αναπτύσσουν θεωρίες για αυτά. Όμοια, οι κοινωνικοί επιστήμονες δεν μπορούν να «δουν» τις εσωτερικές λειτουργίες του ανθρώπινου νου ή να έχουν άμεση εμπειρία των βιωμάτων των συμμετεχόντων. Επομένως ο Stephenson θεωρούσε πως η «αβεβαιότητα» αυτής της σχέσης ή της συμπληρωματικότητας¹¹³ (complementarity) υπαγορεύει στους ερευνητές να λάβουν υπόψη τους το γεγονός ότι οι σύνθετες λειτουργίες δεν μπορούν να απλοποιηθούν σε μία υπόθεση ή θεωρία. Αντίθετα, χρειάζεται να ληφθεί υπόψη ένα φάσμα πιθανών υποθέσεων. Η εφαρμογή της αρχής της συμπληρωματικότητας στις επόμενες ερευνητικές μελέτες του Stephenson σχετικά με την θεωρία της επικοινωνίας, κατέληξαν όλες στην ενθάρρυνση των ερευνητών να λαμβάνουν υπόψη τους, τον πολυδιάστατο χαρακτήρα της επίδρασης των μέσων επικοινωνίας κατά την διαμόρφωση των ερευνητικών τους υποθέσεων, κάνοντας χρήση πολύ-κριτηριακών*

---

¹¹³ Η αρχή της συμπληρωματικότητας [complementarity principle] είναι γενική αρχή της γνωσιολογίας που διατυπώθηκε από τον Niels Bohr στο πλαίσιο της ερμηνείας της σχολής της Κοπεγχάγης της κβαντομηχανικής. Η εμπειρία του με την κατάρρευση της παλαιάς κβαντικής θεωρίας έπεισε τον Bohr ότι ο κβαντομηχανικός κόσμος δε θα μπορούσε να γίνει κατανοητός με όρους της κλασικής φυσικής, όπου είναι πολύ εύκολο να σχηματίσουμε νοερές εικόνες του χώρου και του χρόνου. Η κλασική φυσική κληροδότησε στην κβαντική φυσική ένα πλήθος αμοιβαία ασύμβατων μοντέλων σε συνάρτηση με τα οποία πρέπει να κατανοηθούν τα φαινόμενα, συμπεριλαμβανομένων των μοντέλων του (συνεχούς) κύματος και του (ασυνεχούς) σωματιδίου. Οι κλασικές εικόνες καταρρέουν επειδή η συμπεριφορά των ηλεκτρονίων (για να αναφέρουμε ένα μόνο παράδειγμα) δεν μπορεί να γίνει κατανοητή σε συνάρτηση με ένα και μόνο από αυτά τα μοντέλα: Διαφορετικές πειραματικές καταστάσεις απαιτούν διαφορετικά μοντέλα (βλ. Διαδικότητα σωματιδίου-κύματος). Ούτε το μοντέλο του κύματος ούτε το μοντέλο του σωματιδίου επαρκούν για μια πλήρη κατανόηση, αλλά απαιτούνται και τα δύο μισά του αμοιβαία αποκλειόμενου ζεύγους (το κύμα και το σωματίδιο σχηματίζουν μόνο ένα από πολλά διαφορετικά ζεύγη συμπληρωματικών εννοιών). Το γνωσιολογικό μέρος της θέσης του Bohr συνοδεύεται από το αξίωμα ότι είμαστε καταδικασμένοι να κατανοήσουμε το μη κόσμο με τους όρους αυτών των κλασικών εννοιών (Bullock and Trompley, 2000:1160)

προσεγγίσεων» (Esrock, 2005: 245). Για παράδειγμα, έστω ότι ένα άτομο καλείται να αξιολογήσει μια σειρά δηλώσεων σε μία κλίμακα (π.χ. από «συμφωνώ» έως «διαφωνώ») με σκοπό να αναπαραστήσει τις απόψεις του για έναν οργανισμό. Οι δηλώσεις τις οποίες καλείται να αξιολογήσει δεν προσμετρούν κάτι εκ των προτέρων. Το νόημα τους είναι ασαφές και ρευστό. Πρόκειται απλά για υποθέσεις που έχει κανείς για ένα φαινόμενο, θέμα ή ζήτημα (π.χ. μια μορφή δήλωσης: «η περιβαλλοντική διερμηνεία μπορεί να αλλάξει τις στάσεις του κοινού»). Το νόημα και η σημασία των δηλώσεων αποδίδεται από το συνεντευξιαζόμενο κατά την διάρκεια της κατάταξης-Q για αυτό και θεωρείται και αναφαίρετο συστατικό της μέτρησης της υποκειμενικότητας και σημασίας της μεθοδολογίας-Q. Η διαδικασία αντικατοπτρίζει μια δυναμική κατάσταση του νου σε μια σχέση συμπληρωματικότητας (δηλαδή όλες οι Q-τάξεις όπως συμπληρώνονται από τους συμμετέχοντες στην έρευνα περιβαλλοντικούς διερμηνείες στις προστατευόμενες υγροτοπικές περιοχές με βάση τη σύμβαση Ramsar έχουν αλληλοσυμπληρωματικό ρόλο). Το τελικό προϊόν (δηλαδή η συμπληρωμένη «Q-τάξη») δεν είναι ο μέσος όρος ούτε υπόκειται σε κάποιες εξωτερικές νόρμες/κανόνες αλλά αποτελεί ένα δυναμικό πρότυπο αλληλοεξαρτήσεων. Η αυτό-αναφορικότητα του συμμετέχοντα-συνεντευξιαζόμενου έχει κεντρικό ρόλο. Ο τρόπος με τον οποίο θα κατανοηθούν και θα αξιολογηθούν οι δηλώσεις είναι αποκλειστικά θέμα του ταξινομητή-Q (Q-sorter) δηλαδή του συμμετέχοντα ή συνεντευξιαζόμενου. Έτσι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε εκ των προτέρων πόσοι παράγοντες ή τύποι περιβαλλοντικού διερμηνεία θα προκύψουν αλλά ούτε και το περιεχόμενό τους. Αυτό σημαίνει ότι τα πάντα είναι ρευστά και απροσδιόριστα και εναπόκεινται στην υποκειμενική άποψη του συμμετέχοντα. Ο παραλληλισμός με την κβαντική θεωρία έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι η υποκειμενική μέτρηση δεν είναι θέμα αναλογίας αλλά «κυριαρχίας της μέτρησης» (Stephenson, 1989). Δηλαδή, όπως αναφέρθηκε παραπάνω στην κβαντική μηχανική, η μέτρηση των υλικών σωματιδίων π.χ. φωτονίων εξαρτάται από τον παρατηρητή ο οποίος είναι ο ίδιος μέρος του συστήματος. Μάλιστα σύμφωνα με τον Bohr το γεγονός ότι ο παρατηρητής μετέχει μέσω της διαδικασίας της παρατήρησης στα αποτελέσματα των μετρήσεων σημαίνει ότι δεν μπορούμε να έχουμε ακριβείς μετρήσεις των φυσικών φαινομένων. Έτσι υποστηρίχτηκε ότι δεν υπάρχει μια αντικειμενική πραγματικότητα αλλά υφίστανται πολλές μορφές πραγματικότητας εξαρτημένες από το πρόσωπο που τις μετρά και τις λογίζεται (Πελεργίνης 2004: 324-325). Όμοια με την μέτρηση των κβάντων στην μεθοδολογία-Q ο Stephenson χρησιμοποιώντας τις ίδιες μαθηματικές συναρτήσεις με την κβαντική θεωρία υποστηρίζει ότι οι υποκειμενικές απόψεις των συμμετεχόντων ατόμων μπορούν να εκφραστούν (μετρηθούν) μόνο ως «νέφη» πιθανοτήτων. Ταυτιζόμενος με την κβαντική θεωρία του Bohr, ο Stephenson υιοθέτησε την άποψη ότι δεν υπάρχει μια αντικειμενική πραγματικότητα αλλά υφίστανται πολλές μορφές πραγματικότητας εξαρτημένες από το πρόσωπο που τις μετρά και τις λογίζεται. Οι υποκειμενικές απόψεις των συμμετεχόντων είναι εκείνες που παρουσιάζουν τις διάφορες πραγματικότητες του εκάστοτε υπο-εξέταση θέματος ή φαινομένου. Ο παρατηρητής της υποκειμενικότητας των συμμετεχόντων είναι οι ίδιοι οι συμμετέχοντες (και όχι ο ερευνητής) οι οποίοι και παρέχουν τις μετρήσεις των Q-τάξεων. Η ερμηνευτική

δεξιότητα του ερευνητή επιστρατεύεται στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων της παραγοντικής ανάλυσης (Brown, 1997).

Εν κατακλείδι υπάρχουν σημαντικά περισσότερες διαφορές μεταξύ μεθοδολογίας-R και μεθοδολογίας-Q εκτός από την απάντηση στον δίλημμα αν θα ακολουθήσουμε μια προσέγγιση ανάλυσης των σχέσεων μεταξύ των στηλών ενός πίνακα δεδομένων ή των γραμμών του ίδιου πίνακα. Συγκεκριμένα υπάρχει μια περισσότερο θεμελιακή διαφορά υπάρχει μεταξύ των δύο προσεγγίσεων: η μεθοδολογία-R σχεδιάστηκε με στόχο την μελέτη της αντικειμενικότητας και ως εκ τούτου υπόκειται στην κλασσική θεώρηση του αιτίου και αποτελέσματος ενώ η μεθοδολογία-Q είναι τελείως διαφορετική διότι διέπεται από τις αρχές τις αυτό-αναφοράς και της αβεβαιότητας ή του πιθανολογικού χαρακτήρα των κβαντικών νόμων (Brown et al 2008:8). Οι δύο αυτές αρχές όχι μόνο δεν κάνουν αβέβαιη την γνώση των φαινομένων αλλά απεναντίας αποτελούν καίριο στοιχείο του προσδιορισμού τους (Brown 1992/1993,1997,2003). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το Brown *οι διαφορές μεταξύ της μεθοδολογίας-Q και μεθοδολογίας-R δεν έχουν να κάνουν τόσο με την μηχανική (τεχνική) της παραγοντικής ανάλυσης όσο με το τι αποτελεί αντικείμενο έρευνας και πως μπορεί αυτό να μετρηθεί* (Brown, 1997).

5.4 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ-Q ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ Q

Η μεθοδολογία-Q (Stephenson 1953) και η παραγοντική ανάλυση τύπου-Q (Kerlinger 1973: 678-781) έχει εμφανιστεί πρωτότερα στις κοινωνικές επιστήμες και διαφέρει από την ανάλυση-Q (Q-Analysis) όπως αυτή θεμελιώθηκε από τον μαθηματικό R.H. Atkin στις αρχές της δεκαετίας του '70 (Atkins, 1974,1977,1978). Η Q-Ανάλυση του Atkin's έχει τις ρίζες της στην αλγεβρική τοπολογία¹¹⁴. Ο αρχικός στόχος της Q-Ανάλυσης ήταν να αναπτύξει μαθηματικές μεθόδους κατάλληλές για την κατηγορική ανάλυση των ανθρώπινων σχέσεων. Η συγκεκριμένη διαδικασία ορίζεται από πολλούς ερευνητές ως «ποιοτικά μαθηματικά» (Coucletis 1982 αναφορά από Jacobson & Yan 1998). Η Q-ανάλυση είναι μια γεωμετρικά προσανατολισμένη προσέγγιση για την διερεύνηση και αναπαράσταση δομών σε δεδομένα. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η ανάλυση του Atkin, βασισμένη στην δομική γλωσσολογία-όπως αυτή καθιερώθηκε από τον Wittgenstein-προσέλκυσε αρκετούς υποστηρικτές στο επιστημονικό πεδίο της κοινωνικής γεωγραφίας και ήγειρε συζητήσεις στην ακαδημαϊκή κοινότητα (π.χ. Gould 1981·Coucletis 1983·Curry 1992)¹¹⁵ για την σχέση της με την μεθοδολογία-Q. Την περίοδο που η Q-ανάλυση αναζητούσε τρόπους

¹¹⁴ Η αλγεβρική τοπολογία είναι η βάση της γεωμετρίας, της Διαφορικής, της Αλγεβρικής κ.τ.λ. Για παράδειγμα στη Διαφορική Γεωμετρία, οι «τοπικές γεωγραφικές ιδιότητες», όπως η καμπυλότητα, σχετίζονται με την τοπολογία. Για περισσότερες πληροφορίες απευθυνθείτε στον Hatcher (2002).

¹¹⁵ Αυτή η τεχνική βασίστηκε στην ιδέα ότι «ο κόσμος αποτελείται από έναν κατάλογο απλών στοιχείων. Η γνώση μας για τον κόσμο πηγάζει από την ικανότητα μας να συνδυάσουμε επιφέρουμε μια αλληλουχία σε αυτά τα στοιχεία με τους κατάλληλους τρόπους» (Curry 1992: 106). Η Q-ανάλυση αναζήτησε τρόπους να τοποθετήσει τα δεδομένα σε ένα τέτοιο πλαίσιο «αφήνοντας τα δεδομένα να μιλήσουν από μόνα τους» σύμφωνα με τον Atkins (1974,1977,1978). Για περισσότερες πληροφορίες δες Gould (1981) και Brown (1984) όπως και Jacobson & Yan (1998).

ταυτοποίησης της δομής αντικειμενικών χαρακτηριστικών και διατήρησης την συγκεκριμένης σχέσης τους, η μεθοδολογία-Q αναζητούσε τρόπους να προσδιορίσει την δομή της υποκειμενικότητας εξετάζοντας τη σχέση μεταξύ κοινωνικών φαινομένων και υποκειμενικής ερμηνείας. Αντίθετα με την Q-ανάλυση, η μεθοδολογία-Q *«βασίζεται στο αξίωμα ότι οι ερευνητές θα πρέπει να αναγνωρίσουν και να παρουσιάσουν εννοιολογικές κατασκευές των συμμετεχόντων δίχως να τις προδικάζουν και να τις ακυρώνουν και χωρίς να εμμένουν στην κρίση του ερευνητή ως ανώτερη («αντικειμενική») υπόσταση εννοιολογικής κατασκευής πραγματικότητας»* (Kitzinger 1986, 153). Η μεθοδολογία-Q συνεπώς διαφέρει από την ανάλυση Q (Robbins και Krueger, 2000).

5.5 ΑΝΑΛΥΣΗ ΛΟΓΟΥ

Από τη δεκαετία του 1970 έχει σημειωθεί μια σημαντική αλλαγή στις κοινωνικές επιστήμες, η οποία συνδέεται με το ευρύτερο ρεύμα του μεταμοντερνισμού και η οποία έχει περιγραφεί ως η «στροφή προς τον λόγο» (Wetherell, Taylor & Yates, 2001· Δοξιάδης 2008· Phillips & Jørgensen 2009) Η ανάλυση λόγου (discourse analysis) δε συνιστά μια ομοιογενή μέθοδο για την εξέταση της γλώσσας, αλλά περιλαμβάνει μια σειρά από διαφορετικές προσεγγίσεις, οι οποίες αντλούν από διαφορετικές θεωρητικές παραδόσεις και οι οποίες εστιάζονται σε διαφορετικά επίπεδα ερμηνείας. Η γλώσσα εξετάζεται ως κοινωνική δράση, θεωρείται ότι είναι ποικιλόμορφη και αντιφατική, καθώς χρησιμοποιείται όχι για να εκφράσει κάποια «εσωτερικά» φαινόμενα, αλλά για να επιτύχει κάποιους στόχους, σε συγκεκριμένα, κάθε φορά, πλαίσια αλληλεπίδρασης. Έτσι η γλώσσα θεωρείται ως ένα μέσο το οποίο κατασκευάζει -και δεν αντανακλά- αυτά τα οποία πραγματεύεται. Σε έναν πολύ γενικό ορισμό, μπορούμε να ορίσουμε το **Λόγο ως ένα συστηματικό τρόπο να μιλούμε για ένα θέμα** (Wetherell et al. 2001). Δηλαδή, ο Λογος είναι σχήματα νοημάτων, λανθάνοντες κανόνες και κανονικότητες σε κείμενα, που έχουν αντίληψη σε ευρύτερα σύνολα αναπαραστάσεων και λειτουργούν ανεξάρτητα από τις προθέσεις των ομιλητών. Σε έναν πιο ειδικό ορισμό, **ο Λόγος αναφέρεται σε ένα σύνολο προτάσεων το οποίο κατασκευάζει αντικείμενα και μια σειρά «θέσεων υποκειμένου»** (Parker, 1992). Οι λόγοι δεν περιγράφουν απλώς τον κοινωνικό κόσμο, αλλά τον χωρίζουν σε κατηγορίες, φωτίζουν συγκεκριμένες πτυχές του, ενώ συγχρόνως αποσιωπούν άλλες, και έτσι ρυθμίζουν τους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να μιλήσουμε για ένα θέμα και να δράσουμε σε σχέση με αυτό. Σημαντικές συνέπειες αυτής της θεώρησης είναι (α) ότι από τη στιγμή που μιλούμε για κάτι είναι δύσκολο να μην το υποστασιοποιήσουμε και (β) ότι υπάρχει ένας πεπερασμένος αριθμός από τρόπους που έχουμε να μιλάμε για τον εαυτό μας και τον κόσμο και ότι η κυριαρχία (ή ηγεμονία) κάποιων από αυτούς είναι θέμα ιδεολογικό και πολιτικό. Η μεταδομική ανάλυση λόγου (poststructuralist discourse analysis) αποσκοπεί στο να ξεχωρίσει τους διάφορους «λόγους» που λειτουργούν μέσα στα κείμενα ή στα λεγόμενα και να διερευνήσει πώς αυτοί οι λόγοι περιορίζουν τι μπορεί

να ειπωθεί και πώς επηρεάζουν τους τρόπους που έχουμε να κατασκευάζουμε αντικείμενα, την εμπειρία μας και την υποκειμενικότητά μας. Η ανάλυση περνά από δύο βασικές φάσεις, που χονδρικά εστιάζονται στα μοτίβα μέσα στα κείμενα και σε υποθέσεις γύρω από τη λειτουργία τους (Wetherell et al. 2001).

Στην παρούσα ερευνητική μελέτη με τον όρο «Λόγο» εννοούμε έναν τρόπο αντιμετώπισης και συνδιάλεξης για κάτι. Για παράδειγμα, ορισμένοι άνθρωποι μπορεί να αντιμετωπίζουν τα περιβαλλοντικά προβλήματα ως αποτέλεσμα ευρείας κλίμακας και απρόσωπων δυνάμεων, πάνω στις όποιες δεν έχουν κανένα προσωπικό – ατομικό έλεγχο και κατ' αυτό τον τρόπο, αισθάνονται «αποδυναμωμένοι». Άλλοι μπορεί να θεωρούν ότι ο κόσμος ανταποκρίνεται περισσότερο στις δίκες τους ενέργειες ως προς αυτόν, νιώθοντας ότι «αυτοί μπορούν να κάνουν την διαφορά». Άλλοι πάλι μπορεί να νιώθουν ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν είναι στην πραγματικότητα και πολύ σοβαρά, σε σύγκριση με άλλες κοινωνικές μάστιγες οι οποίες είναι περισσότερο ανησυχητικές, όπως η ανεργία και τα αστικά προβλήματα. Όλα αυτά τα τρία απλά παραδείγματα του «είναι ενδεικτικά του «τρόπου αντιμετώπισης», της “παγκόσμιας θεώρησης” ή των «Λόγων». Έτσι λοιπόν ένας Λόγος μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα σύνολο απόψεων, πεποιθήσεων ή/και στάσεων ζωής σε ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Θα πρέπει εντούτοις να τονιστεί ότι δεν υπάρχει προϋπόθεση οι πεποιθήσεις ή/και στάσεις αντιμετώπισης που αποτελούν το περιεχόμενο ενός Λόγου να είναι εσωτερικά συνεπής. Ένα σχετικό κλασικό παράδειγμα σε τέτοιες περιπτώσεις αποτελεί η ταυτόχρονη εναντίωση στην άμβλωση από την μία πλευρά και της υποστήριξης της θανατικής ποινής από την άλλη. Οι δύο πεποιθήσεις είναι ασυνεπείς μεταξύ τους, ταυτόχρονα όμως αυτές οι προφανώς αντικρουόμενες απόψεις ενδέχεται να στηρίζονται από μια αξιοσημείωτη ομάδα ανθρώπων (Barry και Proops 2000).

Η ουσία των Λόγων χαρακτηρίζονται ως ατομικές και υποκειμενικές πεποιθήσεις. Αντιπροσωπεύουν τον τρόπο σύμφωνα με τον οποίο ένα άτομο, υπό δεδομένες περιστάσεις και συγκεκριμένη χρονική στιγμή, συσχετίζεται και διαμορφώνει αντιλήψεις συγκεκριμένων απόψεων για τον κόσμο που τον περιβάλλει. Φυσικά με την πάροδο του χρόνου οι συζητήσεις των ατόμων δύναται να μετατραπούν. Επίσης, μεταξύ των ατόμων με κοινές εμπειρίες και προσωπικές στάσεις ζωής, ίσως υπάρχει κάποιος βαθμός ταύτισης ή αμοιβαία αποδεκτών περιεχομένων Λόγου. Στην πραγματικότητα, η ανάλυση του Λόγου δεν συνάδει με τον ατομικό Λόγο, από ότι με την φύση των κοινών αντιλήψεων; π.χ με κοινωνικό λόγο (Barry και Proops 2000). Ένας όρος που συσχετίζεται με τον όρο «Λόγο» [discourse] είναι η «δεξαμενή συλλογής ιδεών» [concourse] (Stephenson, 1978 αναφορά στον Addams και Proops 2000). Η δεξαμενή συλλογής ιδεών αναφέρεται σε όλα αυτά που έχουν προαναφερθεί σχετικά με την ανάλυση Λόγου. Η μεθοδολογία Q χρησιμοποιεί την δεξαμενή συλλογής ιδεών (concourse) (ή κάποιο υποσύνολο της-sub-concourse) για ένα θέμα ώστε να διερευνήσει τις σύμφυτες νοηματικές δομές, οι οποίες και αναδεικνύουν τους Λόγους που ενυπάρχουν σε λανθάνουσα μορφή. (Addams και Proops 2000). Το αποτέλεσμα είναι η αποκάλυψη των κοινωνικών οπτικών (social perspectives) μιας ομάδας πληθυσμού για ένα συγκεκριμένο θέμα ή φαινόμενο. Η κοινωνική οπτική

είναι μια συμπαγής δομή απόψεων για ένα θέμα (Stephenson 1965 αναφορά από Webler et al 2009: 43). Είναι μια αφήγηση, ένα σύστημα πεποιθήσεων, ή μια «ιστορία που έχει νόημα» για ένα συγκεκριμένο θέμα. Η κοινωνική οπτική συνθέτει τις κύριες και δευτερεύουσες πεποιθήσεις. Οι διάφορες κοινωνικές οπτικές μπορεί να έχουν κοινά στοιχεία μεταξύ τους. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν συνεπάγεται ότι είναι και αμοιβαία αποκλειόμενες, παρόλο που στις περιπτώσεις όπου συμβαίνει κάτι τέτοιο αποτελεί ένα ενδιαφέρον συμπέρασμα. Οι ατομικές κοινωνικές οπτικές ή και ατομικοί Λόγοι φέρονται και εκφράζονται από τους συμμετέχοντες. Η κοινωνική οπτική είναι συναφείς ιστορίες οι οποίες είναι αποτέλεσμα της σύνθεσης των κοινών σημείων σύγκλισης του Λόγου των συμμετεχόντων, όπως αυτό προκύπτει από τις Q-κατατάξεις (ο.π.: 43). Το πλεονέκτημα της Q-μεθοδολογίας έναντι των άλλων μεθόδων ανάλυσης λόγου έγκειται στο γεγονός ότι οι αποκρίσεις των συμμετεχόντων μπορούν άμεσα να συγκριθούν με συνεπή τρόπο, δεδομένου ότι όλοι οι συμμετέχοντες αποκρίνονται αξιολογώντας το ίδιο στο ίδιο σύνολο δηλώσεων. Κάτι τέτοιο δεν θεωρείται δεδομένο στις άλλες μορφές ποιοτική ανάλυσης λόγου.

5.6 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ-Q ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΣΤΑΔΩΝ

Οι τεχνικές κατάταξης όπως η ανάλυση συστάδων (cluster analysis) και η διαχωριστική ή διακριτική ανάλυση (discriminant analysis) μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τους ίδιους λόγους με τα στοιχεία ερευνών, αυτές οι αναλύσεις τείνουν να είναι πιο σύνθετες και η ερμηνεία τους είναι λιγότερο απλή (ten Klooster, et al. 2008). Ειδικότερα, η ανάλυση συστάδων έχει ως κύριο σκοπό να μειώσει τον αριθμό των δεδομένων μέσω της ταυτοποίησης και ομαδοποίησης τους σε αμοιβαίως αποκλειόμενες μεταξύ τους ομάδες, που ονομάζονται συστάδες. Με αυτό το σχεδιασμό επιτρέπεται η ομαδοποίηση μεταβλητών έτσι ώστε τα δεδομένα που τοποθετούνται σε κάθε συστάδα να είναι ομοιογενή για παράδειγμα, σε μία συστάδα ανδρών δεν μπορούν να συμπεριληφθούν οι γυναίκες. Αυτή η μέθοδος εφαρμόζεται ευρέως για να ταξινομηθούν οι συμμετέχοντες σε συστάδες από τις οποίες είναι πιο εύκολο να εξεταστεί κανείς τις ατομικές τους ομοιότητες και διαφορές στο πλαίσιο μιας έρευνας (Bartholomew et al. 2007:59). Η σημαντική διαφορά της μεθόδου από την διακριτική ανάλυση είναι πως στην διακριτική γνωρίζουμε κάποια ομαδοποίηση ως προς κάποιο χαρακτηριστικό των παρατηρήσεων και θέλουμε να φτιάξουμε κάποιον κανόνα που θα μας βοηθήσει να κατατάξουμε τις καινούργιες παρατηρήσεις. Οι δύο μέθοδοι μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά (Καρλής 2005:249).

Σε αντίθεση με την ανάλυση παραγόντων, η ανάλυση συστάδων δεν χρησιμοποιείται εξίσου συχνά στη έρευνα της ψυχολογίας ή της εκπαίδευσης, κυρίως επειδή εμπεριέχει πολύπλοκες στατιστικές διαδικασίες. Ο εν λόγω σχεδιασμός χρησιμοποιείται για τρεις λόγους: (α) διερεύνηση, (β) επαλήθευση (για να εξεταστεί μια υπάρχουσα ομαδοποίηση, βασισμένη ίσως σε προϋπάρχουσα θεωρία), και (γ) απλοποίηση (για να μειωθεί ένα περίπλοκο σύνολο αρχείων σε απλούστερα). Τα στάδια που τον συνιστούν είναι πανομοιότυπα με εκείνα της διερευνητικής ανάλυσης

παραγόντων, με τη διαφορά ότι εδώ προστίθενται άλλα δύο διλήμματα για τα οποία καλείται να αποφασίσει ο ερευνητής. Ειδικότερα, ο ερευνητής καλείται να επιλέξει: (α) τον αριθμό συστάδων στις οποίες θα ομαδοποιηθούν τα δεδομένα, και (β) την ονομασία αυτών των συστάδων, απόφαση που βασίζεται στο θεωρητικό υπόβαθρο της μελέτης (Σταλίκας 2005: 176-175).

Με βάση την παραπάνω ανάλυση, η μέθοδος της ανάλυσης κατά συστάδες έχει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με την μεθοδολογία-Q για αυτό και αρκετές φορές συγγέεται συχνά με την τελευταία (π.χ. Hair et al. 2010). Ωστόσο στην πραγματικότητα η μεθοδολογία-Q είναι μια αρκετά ευδιάκριτη τεχνική (Brown 1980). Η διαφορά τους έγκειται γεγονός ότι επικεντρώνονται οι δύο μέθοδοι ανάλυσης σε διαφορετικούς τομείς. Η ανάλυση κατά συστάδες επικεντρώνεται στην ακραιφνώς στατιστική ανάλυση των δεδομένων ενώ η μεθοδολογία-Q βασίζεται στην αυτό-αναφορά των συμμετεχόντων, δηλαδή στην ερμηνεία του υποκειμενικού τρόπου σκέψης των συμμετεχόντων.

Η ανάλυση κατά συστάδες είναι μια πολυμεταβλητή τεχνική για την ομαδοποίηση των ανταποκρίσεων στατιστικά η οποία εκπορεύεται από την παραδοσιακή επαγωγική στατιστική μεθοδολογία εν αντιθέσει με την μεθοδολογία-Q η οποία παρουσιάζει συγκεκριμένο και διακριτό θεωρητικό υπόβαθρο (Brown, 1980).

Αναφορικά με τη σύγκριση της ανάλυσης κατά συστάδων με οποιαδήποτε τύπο παραγοντικής ανάλυσης το μεγαλύτερο σώμα της στατιστικής κοινότητας φαίνεται να αποδέχεται την υπεροχή της ανάλυσης κατά συστάδες έναντι της παραγοντικής ανάλυσης (Brown, 2004·Garson, 2009). Κλασσικό βιβλίο προς επίρρωση αυτών των επιχειρημάτων με τίτλο Αριθμητική Κατάταξη (Numerical Taxonomy) των Sneath and Sokal (1973). Συνακόλουθα, αρκετές έρευνες έχουν ασχοληθεί με την στατιστική σύγκριση της ανάλυσης συστάδων και της μεθοδολογίας-Q. Μία από τις πρώτες συγκριτικές έρευνες ήταν εκείνη των Morf et al. (1976). Η συγκεκριμένη έρευνα συνέκρινε τις δύο μεθόδους χρησιμοποιώντας τα ίδια δεδομένα καταδεικνύοντας την ισχύ της παραγοντικής ανάλυσης τύπου-Q έναντι της ανάλυσης κατά συστάδες η εγγύτητα των ομάδων. Σε μια περισσότερο πρόσφατη συγκριτική έρευνα των δύο μεθόδων οι Thomas & Watson (2001) χρησιμοποίησαν τα ίδια δεδομένα και επαλήθευσαν τα συμπεράσματα των Morf et al (1976). Μάλιστα χρησιμοποιώντας τα ίδια δεδομένα κατάληξαν ότι η παραγοντική ανάλυση τύπου-Q είναι περισσότερο παραγωγική από την ανάλυση συστάδων διότι με αυτή την μέθοδο μπορεί κανείς να δει όχι μόνο τη σχέση με τους άλλους παράγοντες όπως ανέφεραν οι Morf et al (1976) αλλά και να αξιολογήσει και την πολικότητα που παρουσιάζουν (+/- φορτώσεις). Αντίθετα στην ανάλυση κατά συστάδες οι ομάδες-συστάδες που προκύπτουν αποσαφηνίζονται αναφορικά μόνο μια διάσταση που ορίζει η εγγύτητα

Η ανάλυση συστάδων στοχεύει στην αναπαράσταση ομοιογενών ομάδων, διαμέσου της τυχαίας δειγματοληψίας, σε μεγάλο πληθυσμιακό δείγμα χωρίς να προσπαθεί να διατηρήσει το χαρακτηριστικό της αυτό-αναφοράς των συμμετεχόντων. Το

αποτέλεσμα της συγκεκριμένης μεθόδου είναι ομογενοποιημένες ομάδες (συστάδες) για τις οποίες διατυπώνονται υποθέσεις βασισμένες στην ευρύτερες κατηγοριοποιήσεις. Κατά αυτό τον τρόπο, ο ερευνητής έχει την δυνατότητα να χρησιμοποιεί ένα δείγμα μια συστάδας. Δηλαδή μπορεί να επιλέξει κάποια μέλη από την συγκεκριμένη ομάδα-συστάδα και να πραγματοποιήσει περαιτέρω αναλύσεις, στηριζόμενος στην λογική ότι βάσει της συγκεκριμένης μεθοδολογίας πρόκειται για έναν ομοιογενή πληθυσμό και κατά συνέπεια όλα τα μέλη έχουν τις ίδιες αποκρίσεις στα πλαίσια του στατιστικού σφάλματος (Babbie 1998). Στην μεθοδολογία-Q δεν μπορεί να γίνει μια τέτοια υπόθεση. Η μεθοδολογία-Q δεν επιτρέπει την επιλεκτική διαχείριση των κριτηρίων που χρησιμοποιούνται για να αξιολογήσουν την μεταβλητότητα των δεδομένων και την αντίστοιχη δημιουργία ομάδων-συστάδων, διότι μια τέτοια διαδικασία ακυρώνει το χαρακτηριστικό της αυτοαναφοράς των συμμετεχόντων το οποίο και προσδιορίζει τις Q-ταξινομήσεις. Επομένως στη μέθοδο ανάλυση κατά συστάδες ο ερευνητής ορίζει τον αριθμό των συστάδων που θα ομαδοποιηθούν τα δεδομένα. Μάλιστα -όπως αναφέρθηκε και παραπάνω- η συγκεκριμένη επιλογή αποτελεί και κρίσιμο σημείο της μεθόδου (Hair et al. 2010). Στην κατάταξη-Q η διατήρηση των αυτό-αναφορικών αποκρίσεων αποκλείει τέτοιες ορισμούς κριτηρίων ομαδοποίησης από τον ερευνητή (Thomas & Watson, 2002: 150).

Σε ένα περισσότερο πρακτικό επίπεδο, «η παραγοντική ανάλυση καθοδηγείται συνήθως από ένα υποστηρικτικό θεωρητικό μοντέλο ενώ η ανάλυση κατά συστάδες είναι περισσότερο εξειδικευμένη ad-hoc διαδικασία» (Thomas & Watson, 2002). Αυτή η διαφορά έχει σύμφωνα με τους συγκεκριμένους ερευνητές σημαντική επίδραση στα εξαγόμενα αποτελέσματα διότι η παραγοντική ανάλυση αποτελεί το κύριο στατιστικό εργαλείο της μεθοδολογίας-Q και επιτρέπει στον ερευνητή να εμφυσήσει βαθύτερα στην συσχέτιση των δεδομένων (ο.π.: 151).

Ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα της στατιστικής σύγκρισης των μεθοδολογιών εκείνο το οποίο θα πρέπει να υπογραμμιστεί είναι ότι η στατιστική σύγκριση που επιχειρείται στις διάφορες έρευνες μεταξύ των δύο μεθοδολογιών δεν αφορά ουσιαστικά την μεθοδολογία-Q στο σύνολο της. Παρόλο το γεγονός ότι στην μεθοδολογία-Q η παραγοντική ανάλυση που εφαρμόζεται έχει μαθηματική βάση, σύμφωνα με την φιλοσοφία της μεθόδου τα μαθηματικά δεν έχουν ιδιαίτερη πρακτική σημασία για την ερμηνεία των αποτελεσμάτων (Brown, 2002). Δηλαδή, το καθεστώς της παραγοντικής ανάλυσης της Q-μεθοδολογίας δεν επαφίεται μόνο στα στατιστικά χαρακτηριστικά. Οποιαδήποτε άλλη διαδικασία ανάλυσης δεδομένων (όπως η ανάλυση κατά συστάδες) η οποία υπερτερεί στην στατιστική υπολογιστική δεινότητα έναντι της κλασσικής παραγοντικής ανάλυσης (και κατά συνέπεια και στην Q-μεθοδολογία) ουσιαστικά υπερτερεί σε ένα χαρακτηριστικό το οποίο δεν μπορεί να επηρεάζει τους λόγους επιλογής της μεθοδολογίας-Q (Brown, 2002). Σύμφωνα με τον McKeown and Thomas (1988) η σύγκριση της μεθοδολογίας-Q με άλλες μεθόδους θα πρέπει να ανάγεται στη φιλοσοφία που υποστηρίζει η μεθοδολογία δηλαδή, την φιλοσοφία της επιστήμης, την θεωρία της επικοινωνίας και την συντελεστική

υποκειμενικότητα, οι οποίες αποτελούν το γνώμονα της μεθοδολογίας-Q. Μια ερευνητική μελέτη βασισμένη στην παραγοντική ανάλυση τύπου-Q δεν σημαίνει ότι ταυτίζεται με την μεθοδολογία-Q συνολικά. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Brown (2002,2009) «τόσο η ανάλυση συστάδων, ή/και διακριτική ανάλυση όσο και η παραγοντική ανάλυση προσφέρουν σωστές απαντήσεις, όταν το «σωστό» προσδιορίζεται με στατιστικά κριτήρια». Στην μέθοδο ανάλυσης κατά συστάδες προσφέρεται η δυνατότητα επιλογής της καλύτερης στατιστικά δυνατής λύσης, για αυτό και υποστηρίζει περισσότερο μεθόδους στατιστικής ανάλυσης οι οποίες στηρίζονται στην αιτιακότητα παρά στην αναιτιότητα. Αυτή ακριβώς η αναιτιώδης φύση της κεντροειδούς μεθόδου ανάλυσης παραγόντων (καθώς και η συμβατικότητα της με την κβαντική θεωρία) ήταν η κύρια επιλογή του Stephenson για την επιλογής της ως μεθόδους εξαγωγής των παραγόντων από την παραγοντική ανάλυση των Q-ταξινομήσεων.

Η ανάλυση κατά συστάδες, η διακριτική ανάλυση είναι προσαρτημένες στην εσωτερική τους συλλογιστική αντικειμενικής ανάλυσης δεδομένων, ενώ η μεθοδολογία που προτείνει ο Stephenson είναι περισσότερο προσαρτημένη στην υποκειμενική φύση των απόψεων των συμμετεχόντων, δηλαδή στη μελέτη της υποκειμενικότητας και της απροσδιοριστίας που την χαρακτηρίζει. Εν κατακλείδι, η το κρίσιμο ζήτημα δεν είναι η ισότιμη αξία ή υπεροχή της ανάλυσης κατά συστάδες ή της παραγοντικής ανάλυσης. Το κρίσιμο ζήτημα είναι ο προσδιορισμός του αντικειμένου μέτρησης. Στην περίπτωση που προσδιορίζεται ως αντικειμενικό στόχος η μελέτη της υποκειμενικότητας συνεπάγεται την μετατροπή οποιoδήποτε κριτηρίου αντικειμενικότητας που αποτελούσε κριτήριο υπεροχής (π.χ. η μέθοδος ανάλυσης των κύριων συνιστωσών έχει σημασία όταν ερμηνεύει το μεγαλύτερο ποσοστό μεταβλητότητας) σε στοιχείο αδυναμίας, ενώ ότι προηγουμένως θεωρούνται μειονέκτημα (π.χ. το γεγονός ότι η κεντροειδής ανάλυση παραγόντων δεν έχει προσδιορισμένη τιμή εξαγωγής παραγόντων) μετατρέπεται σε πλεονέκτημα (Brown 2002).

5.7 Σύνοψη

Παρόλο που κάποιοι ερευνητές ελκύονται στην χρήση της μεθοδολογίας-Q εξαιτίας των φιλοσοφικών της καταβολών, άλλοι την χρησιμοποιούν για την εμβάθυνση που προσφέρει στην ανάλυση του Λόγου των συμμετεχόντων. Η πρώτη ομάδα ερευνητών θεωρεί την μεθοδολογία-Q ως εναλλακτική μέθοδο της παραδοσιακής μεθοδολογίας-R η οποία περιλαμβάνει ότι θεωρούσαν ως ανεπαρκή εργαλεία ενός δυσφημισμένου θετικισμού. Η δεύτερη ομάδα ερευνητών καταφεύγει σε αυτή για πρακτικούς λόγους: παράγει πληροφορία η οποία διαφέρει από εκείνη που θα μπορούσε να αποκτηθεί μέσω της μεθοδολογίας-R ή από άλλες μεθόδους πολυμεταβλητής ανάλυσης όπως ή ανάλυση κατά συστάδες. Για αυτούς του ερευνητές η μεθοδολογία-Q είναι ένα εργαλείο έρευνας ή ανάλυσης δεδομένων στην διαθέσιμη λίστα ερευνητικών στρατηγικών (Brown, 2008). Ανεξαρτήτως των λόγων επιλογής η μεθοδολογία-Q αποτελεί ένα διαφορετικό πρίσμα μελέτης ενός θέματος υπό διερεύνηση.

5.8 ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΤΑΔΙΩΝ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ-Q

5.8.1 Συγκρότηση Δεξαμενής της συλλογής ιδεών (concourse)

Στην μεθοδολογία-Q ο Λόγος για ένα συγκεκριμένο θέμα αναφέρεται ως "concourse"¹¹⁶. Μια δεξαμενή συλλογής ιδεών είναι οι καθημερινές συζητήσεις, σχόλια και όλοι εκείνοι οι συστηματικοί τρόποι με τους οποίους μιλούμε για θέματα που μας αφορούν. Ουσιαστικά, η δεξαμενή συλλογής ιδεών περιλαμβάνει όλη την ροή επικοινωνίας για ένα συγκεκριμένο θέμα-ζήτημα (Brown, 1991). Η δεξαμενή συλλογής ιδεών δεν περιορίζεται σε λέξεις, άλλα μπορεί να περιλαμβάνει μια συλλογή από πίνακες, έργα τέχνης, φωτογραφίες ή ακόμα και μουσικές συλλογές (Denzine, 1998· Mckeown, 1999:255). Οι πηγές από τις οποίες αντλούνται οι πληροφορίες που συγκροτούν την δεξαμενή συλλογής ιδεών διακρίνονται σε πρωταρχικές και δευτερεύουσες. Οι πρωταρχικές πηγές περιλαμβάνουν πληροφορίες που προέρχονται από ατομικές ή ομαδικές συνεντεύξεις, ομαδικές εστίασης ή ακόμα και συζητήσεις σε συνέδρια ή μέσα μαζικής επικοινωνίας (ραδιόφωνο, τηλεόραση, διαδίκτυο). Οι δευτερεύουσες πηγές περιλαμβάνουν φωτογραφίες, αποκόμματα εφημερίδων, επιστημονικές έρευνες και κύρια άρθρα ή βιβλιογραφικές επισκοπήσεις για το συγκεκριμένο θέμα (Denzine, 1998· Mckeown et al 1999:255).

Οι πρωταρχικές ή/και δευτερεύουσες πηγές σύμφωνα με τις οποίες συγκροτείται η δεξαμενή συλλογής ιδεών, μπορούν να εμπλουτιστούν μέσω διαφόρων προηγούμενων Q-δειγμάτων. Τα συγκεκριμένα Q-δείγματα διαιρούνται σε 2 βασικούς τύπους: τα νατουραλιστικά Q-δείγματα (naturalistic samples) και τα έτοιμα Q-δείγματα (ready-made q-samples).

Τα νατουραλιστικά Q-δείγματα συγκροτούνται μέσω γραπτών ή προφορικών δηλώσεων για ένα συγκεκριμένο θέμα ή φαινόμενο από τους ίδιους τους συμμετέχοντες μέσω συνεντεύξεων, ομαδικών συζητήσεων ή ομάδων εστίασης. Οι συνεντευξιαζόμενοι που συμμετείχαν στην αρχική συγκρότηση των δηλώσεων εμπλέκονται στην συνέχεια ως πληθυσμιακό δείγμα (P-δείγμα) στην Q-κατάταξη των επιλεγμένων δηλώσεων. Αυτή η πηγή άντλησης δηλώσεων είναι ευεργετική με την έννοια ότι οι συμμετέχοντες είναι σε θέση να κατανοήσουν καλύτερα τις δηλώσεις και κατά συνέπεια να ταξινομήσουν τις Q-κάρτες με τις δηλώσεις πολύ πιο γρήγορα.

Τα έτοιμα Q-δείγματα προέρχονται από άλλες πηγές εκτός από αυτές της άμεσης επικοινωνίας των συμμετεχόντων. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Shemmings (2006: 151), τα έτοιμα δείγματα μπορούν να συγκροτούνται με την μετατροπή

---

¹¹⁶ από το λατινικό concursus που σημαίνει τρεχοντας μαζί.

ερωτήσεων από συμβατικές κοινωνικές έρευνες με ερωτηματολόγια που χρησιμοποιούν τις κλασσικού τύπου κλίμακες μέτρησης (π.χ. Likert, Guttman, Thurstone), στανταρισμένα Q-δείγματα (π.χ. California Q-sort). Με πιο απλά λόγια, υπάρχουν αρκετοί υποτύποι Q-δειγμάτων, δηλαδή τα ημι-νατουραλιστικά δείγματα, τα δείγματα που εξάγονται από συμβατικά ερωτηματολόγια με κλασσικές μετρήσεις κλίμακας τα στανταρισμένα Q-δείγματα και υβριδικές (συνδυαστικές) μορφές, συγκεκριμένων Q-δειγμάτων. (McKeown & Thomas, 1988 : 26-27).

Ειδικότερα, τα ημι-νατουραλιστικά δείγματα είναι δείγματα τα οποία είναι όμοια με τις συνεντεύξεις μόνο που αναπτύσσονται από πηγές εξωτερικές της ερευνητικής μελέτης. Δηλαδή, οι δηλώσεις προέρχονται από συνεντεύξεις ειδικών για παράδειγμα για την περιβαλλοντική διερμηνεία χωρίς αυτοί οι ίδιοι οι ειδικοί να συμμετέχουν στην έρευνα (McKeown & Thomas, 1988).

5.8.2 Δειγματοληψία δηλώσεων από την δεξαμενή συλλογής ιδεών: Q-δείγμα (Q-sample)

Είναι αδύνατο να διαχειριστεί κανείς μια ολόκληρη δεξαμενή συλλογής ιδεών, δεδομένου ότι μπορεί να αποτελείται από εκατοντάδες δηλώσεις που συμπεριλαμβάνουν γνώμες και όχι γεγονότα (Brown, 1980: 55). Κατά συνέπεια από την στιγμή που συγκροτηθεί η δεξαμενή συλλογής ιδεών, συνίσταται από τους ειδικούς να οργανωθεί μια διαδικασία ώστε να επιτρέψει την παρουσίαση αυτής της δεξαμενής ιδεών σε «μικρογραφία». Η πρόκληση λοιπόν για έναν ερευνητή είναι να συνθέσει ένα δείγμα δηλώσεων το οποίο είναι αντιπροσωπευτικό του περιεχομένου της δεξαμενής συλλογής ιδεών. (Brown, 1980:187,2008·Brown, et al. 2007·Stenner et al. 2008).

Ο Stephenson (1953 :63) επαναλαμβάνει τα ανωτέρω επιχειρήματα. Συγκεκριμένα ισχυρίζεται ότι από την στιγμή που η δεξαμενή συλλογής ιδεών αποτελείται από δηλώσεις, αντικείμενα τέχνης, περιγραφές συμπεριφοράς ή χαρακτηριστικά προσωπικότητας είναι *«αδύνατον να καθορίσουμε το σύμπαν του πληθυσμού για αυτές τις ιδέες»*. Για να εξηγήσει το συγκεκριμένο επιχείρημα χρησιμοποίησε ως παράδειγμα μια μελέτη στην οποία χρησιμοποιήθηκε ένα δείγμα 60 έγχρωμων φωτογραφιών. Το αντικείμενο φωτογράφισης ήταν βάζα. Κανένα βάζο στις φωτογραφίες δεν ήταν όμοιο με τα άλλα. Ως εκ τούτου δεν ήταν εύκολο από αυτές τις φωτογραφίες να συγκροτηθεί ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα. Ωστόσο έπειτα από προσεκτική επιλογή των φωτογραφιών επιτεύχθηκε μια σημαντική «ομοιογένεια» δείγματος με τέτοιο τρόπο ώστε οποιοσδήποτε θα μπορούσε να θεωρησει ότι όλα τα βάζα ανήκουν στο ίδια τάξη. Επίσης επιτεύχθηκε μια καθοριστική «ανομοιογένεια» επειδή όλα τα βάζα ήταν διαφορετικά είδη. Με πιο απλά λόγια το αντιπροσωπευτικό δείγμα ήταν βάζα διαφορετικών ειδών τα οποία όμως ανήκαν στην ίδια τάξη. (Stephenson, 1953:65)

Στην βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται διαφορετικές δομές Q-δειγμάτων με σκοπό να παρουσιάσουν την συλλογή ιδεών σε «μικρογραφία» ώστε να διευκολυνθεί ο ερευνητής να αποτυπώσει την θεωρία για το συγκεκριμένο θέμα και να οδηγηθεί σε αντιπροσωπευτική επιλογή των Q-δειγμάτων (Brown, 1980: 189). Πιο συγκεκριμένα χρησιμοποιούνται δυο δομές Q-δειγμάτων σύμφωνα με τα οποία επιλεγεται ή να αποκλείονται δηλώσεις από την δεξαμενή συλλογής ιδεών: τα μη δομημένα και τα δομημένα Q-δείγματα.

5.8.2.1 Μη δομημένα Q-δείγματα

Τα μη δομημένα Q-δείγματα περιλαμβάνουν δηλώσεις οι οποίες θεωρούνται από τους ερευνητές ως σχετικές με το ερευνώμενο θέμα. Με δεδομένο την ενδελεχή βιβλιογραφική ανάλυση της θεωρίας για το συγκεκριμένο θέμα η επιλογή τους γίνεται χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία. Τα Q-δείγματα των δηλώσεων δημιουργούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίσουν την καλυψη όλων των πιθανων υποκατηγοριών. Τα μη δομημένα δείγματα επιλέγονται τυχαία από ένα «συγγενές σύμπαν». Επομένως, τα μη δομημένα δείγματα παρέχουν μια λογικά τεκμηριωμένη επακριβή κοινωνική ερευνα των απόψεων, πεποιθήσεων ή/και στάσεων που εκφράζονται ή είναι πιθανον να εκφραστούν για ένα συγκεκριμένο θέμα. Ωστόσο εξαιτίας των συνθηκών δημιουργίας των μη-δομημένων δειγμάτων υπάρχει η πιθανότητα μερικές απόψεις είτε να είναι μη ληφθούν υπόψη είτε να επαναλαμβάνονται στο Q-δείγμα. Αυτό σημαίνει ότι είναι αρκετά πιθανή η ύπαρξη μεροληπτικών εκτιμήσεων (bias) στο τελικό Q-δείγμα (Mckeown & Thomas, 1988: 28). Ανεξάρτητα από τα ενδεχόμενα μειονεκτήματα των μη-δομημένων δειγμάτων, όπως υποστηρίζεται από αρκετούς ερευνητές δεν είναι απαραίτητο τα Q-δείγματα να είναι δομημένα (Steelman and Maguire, 1999). Στην πραγματικότητα μερικές από τις καλύτερες μελετες έχουν χρησιμοποιήσει μη δομημένα δειγματα (Stephenson, 1953 :74).

5.8.2.2 Δομημένα δείγματα

Από την στιγμή που θα συλλεχθούν οι δηλώσεις από τις πρωταρχικές ή/και δευτερεύουσες πηγές στην εναργέστερη μορφή, ο ερευνητής πρέπει να τις οργανώσει, αναλύσει και να τις παρουσιάσει κατάλληλα. Ο ερευνητής είναι αναγκασμένος να ομαδοποιήσει τις δηλώσεις σε θεωρητικές κατηγορίες. Τα δομημένα Q-δείγματα συντάσσονται πιο συστηματικά γιατί ο ερευνητής κατατάσσει τις δηλώσεις σύμφωνα με τις κατηγορίες. Ο ερευνητής επίσης καλύπτει διαφορετικές προοπτικές – απόψεις στις ίδιες δηλώσεις για να τις κάνει περισσότερο ή λιγότερο αντιπροσωπευτικές της συνάθροισης (Brown 1980: 189).

Η δομή επιτυγχάνεται εφαρμόζοντας τις μεθόδους πειραματικού σχεδιασμού στα δείγματα του Fisher (Brown, 1980). Στην μεθοδολογία-Q, η αντιπροσωπευτικότητα αναζητείται διαμέσου της εφαρμογής των αρχών του πειραματικού σχεδιασμού

(Fisher 1960 αναφορά στον Brown 1980) στην οποία οι δηλώσεις γίνονται αντιληπτές θεωρητικά έτσι ώστε να περιλαμβάνουν τις διαφορετικές απόψεις της κάθε κατηγορίας. Για παράδειγμα ένας πειραματικός σχεδιασμός 2 x 14 x 6 συνίσταται από 3 παράγοντες (οι αριθμοί 2,14 και 6 συνθέτουν ένα παράγοντα). Οι παραγοντικοί σχεδιασμοί είναι οι πιο κοινοί πειραματικοί σχεδιασμοί.

Σε ένα μοντέλο πειραματικού σχεδιασμού, συγκεκριμένοι παράγοντες ορίζονται από έναν αριθμό επιπέδων, στα οποία ο Fisher αναφέρεται ως ένα ισορροπημένο σχεδιαστικό μπλοκ. Τα επίπεδα αναφέρονται στην επεξεργασία των παραγόντων. Οι δηλώσεις εξάγονται από τους παράγοντες ισάριθμα και παρέχουν έναν αριθμό ομαδοποιήσεων (συνδυασμών) για κάθε επίπεδο. Μια σειρά δηλώσεων καλύπτει κάθε μια από τις ομαδοποιήσεις έτσι ώστε να τις καταστήσει περισσότερο ή λιγότερο αντιπροσωπευτικές της δεξαμενής συλλογής ιδεών. Κατ' αυτό τον τρόπο εξηγούνται όχι μόνο οι παράγοντες αλλά διαφωτίζονται όλες οι πιθανόν ομαδοποιήσεις των επιπέδων τους (Stephenson, 1953: 41). Οι δηλώσεις ανατίθενται σε κάθε ομάδα βασισμένες στον ορισμό που δίνει ο ερευνητής για κάθε παράγοντα (McKeown & Thomas, 1988:29).

Μια εργασία πειραματικού σχεδιασμού όπως αυτή του Fisher παρέχει έναν λογικό τρόπο επιλογής με βάση την θεωρία του Q-δείγματος. Επίσης απαλλάσσει τον ερευνητή από την δειγματοληψία μεγάλου αριθμού δηλώσεων, και εναλλακτικούς τρόπους ώστε τα μεγάλα νούμερα να γίνουν προσιτά. Ένα δομημένο Q-δείγμα μπορεί να αποτελεί ένα «λαβύρινθο σκέψης» για τον συνεντευξιαζόμενο, με την έννοια ότι ο ίδιος/α ως συμμετέχων έχει μια συγκεκριμένη άποψη, πεποίθηση ή/και στάση για κάθε Q-τάξη. Ως εκ τούτου μπορεί να απορρίπτει ή να αγνοεί μερικές δηλώσεις ενώ να είναι θετικά διακείμενος έναντι σε άλλες. Επίσης το δομημένο Q-δείγμα δίνει στον ερευνητή την δυνατότητα να «δηλώσει ξεκάθαρα την θεωρητική του θέση». Επιπλέον, προσφέρει μια φόρμουλα για να γίνει η σύνθεση ή η αντιγραφή ενός δείγματος δηλώσεων με τρόπο κατανοητό (Brown, 1980:38).

Ένα δομημένο Q-δείγμα καθιστά ικανό τον ερευνητή να επικεντρωθεί σε αυτό (δηλ. το Q-δείγμα) σχετικά με τα συμπεράσματα που εξήχθησαν προηγουμένως από αυτόν ή από κάποιον άλλον και οδήγησαν στην διατύπωση των δηλώσεων που συνθέτουν το συγκεκριμένο δείγμα. Κατ' αυτό τον τρόπο η μέθοδος συλλογισμού μπορεί να είναι είτε παραγωγική είτε επαγωγική ή και τα δυο μαζί (Brown 1996). Στην μεθοδολογία-Q, ένας παραγωγικός παραγοντικός σχεδιασμός περιλαμβάνει κατηγορίες και επίπεδα που είναι ειδικευμένα εξ αρχής, σύμφωνα με την θεωρία. Ένα δομημένο Q-δείγμα πάρα πολύ συχνά αποτελεί έναν παραγωγικό παραγοντικό σχεδιασμό (Stephenson, 1953 :73).

Οι επαγωγικοί παραγοντικοί σχεδιασμοί δεν εξειδικεύονται εξ αρχής σε κάποια θεωρία και διατυπώνονται καθώς συλλέγονται οι δηλώσεις. Οι διαστάσεις που οδήγησαν στην επιλογή των δηλώσεων ουσιαστικά ορίζεται «από τις ίδιες τις

δηλώσεις», και δεν είναι φανερές πριν από την συλλογή των δηλώσεων (Mckeown & Thomas 1988:28, 30).

Πίνακας 36: Οι διαφορές μεταξύ δομημένου και μη δομημένου δείγματος.

Δομημένο Q-δείγμα	Μη δομημένο Q-δείγμα
Οι δηλώσεις επιλέγονται σκόπιμα ανάλογα τις κατηγορίες	Οι δηλώσεις επιλέγονται τυχαία από ένα «σύμπαν» (πληθυσμό) από ψεων σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα
Η δομή του Q-δείγματος επιτυγχάνεται εφαρμόζοντας την μέθοδο πειραματικού σχεδιασμού του Fisher (1960).	Οι Δηλώσεις επιλέγονται χωρίς υπέρμετρη προσπάθεια να διασφαλιστεί η κάλυψη όλων των πιθανών υπό-κατηγοριών.
Χαρακτηρίζεται από περιεκτικότητα, ακρίβεια, και αντιπροσωπευτικότητα της δεξαμενής συλλογής ιδεών και με αυτό τον τρόπο αποφεύγει φαινόμενα μεροληψίας στην προτίμηση	Ενδέχεται να ενυπάρχουν φαινόμενα μεροληψίας κάποιων Q-τάξεων ενταγμένα στο τελικό Q-δείγμα.
Οι υποκειμενικές απόψεις έχουν την δυνατότητα διάχυσης και πάντα προωθούνται έχοντας το χαρακτηριστικό της αυτό-αναφοράς των συμμετεχόντων.	Οι υποκειμενικές θεωρήσεις μπορεί να συμβιβαστούν με ένα εξωτερικό πλαίσιο αναφοράς που παρέχεται από τον ερευνητή.

πηγές : Mckeown & Thomas (1988:7:37) & Brown (1996)

Ο Brown (1996) προτείνει ότι όλα τα Q-δείγματα θα πρέπει να έχουν τουλάχιστον μια στοιχειώδης μορφή δομής (η οποία να είναι ξεκάθαρα εκφρασμένη ή τουλάχιστον να υπονοείται) με την έννοια θετικών και αρνητικών δηλώσεων. Πρακτικά μια τέτοια δομή συμβάλλει στην αποφυγή της συσσώρευσης είτε της θετικής είτε τη αρνητικής πλευράς του διαγράμματος Q-τάξης κατά την περίπτωση όπου εάν ένας συνεντευξιαζόμενος-συμμετέχοντας έχει μια πολύ ισχυρή άποψη είτε θετική είτε αρνητική για ένα θέμα.

Εν κατακλείδι, ανεξάρτητα από την επιλογή είτε ενός δομημένου είτε ενός μη-δομημένου Q-δείγματος, ο κοινός στόχος παραμένει η διασφάλιση δημιουργίας Q-δείγματος που έχει συγκεκριμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά. Δηλαδή το Q-δείγμα είναι όσο το δυνατόν περισσότερο σαφέστερο και αντιπροσωπευτικότερο, της ευρείας δεξαμενής συλλογής ιδεών. Κατ' αυτό τον τρόπο το αποτέλεσμα της Q-κατάταξης από τους συνεντευξιαζόμενους μπορεί να προσφέρει επαρκή ερμηνευτική απόδοση του λόγου των συμμετεχόντων για το συγκεκριμένο θέμα. (Addams και Proops 2000).

5.8.3 Αριθμός δηλώσεων σε μια Q-μελέτη

Οι απόψεις σχετικά με τον αριθμό των δηλώσεων σε μια Q-έρευνα ποικίλλουν μεταξύ των ερευνητών. Για παράδειγμα, ο Kerlinger (1986 αναφορά από Denzine 1998), θεωρούσε ότι η Q-τάξη θα πρέπει να περιλαμβάνει τουλάχιστον 60 δηλώσεις

έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η στατιστική σταθερότητα και αξιοπιστία. Οι McKeown et al (1999 : 254) δηλώνουν ότι η τράπουλα μιας Q-τάξης (Q-sort card) μπορεί να ποικίλλει μεταξύ 30 – 100 δηλώσεων, αλλά τυπικά είναι συνήθως μεταξύ 50-70 (McKeown et al 1999:254).

Σύμφωνα με τους McKewon and Thomas 1988 ο αριθμός των δηλώσεων δεν θα πρέπει να ξεπερνά τον αριθμό των ερωτώμενων και θεωρούσε ότι περίπου 55-75 δηλώσεις είναι ιδανικές. Οι Addams και ο Proops (2000) προτείνουν ότι ένα πακέτο δηλώσεων θα πρέπει τυπικά να ποικίλλει μεταξύ 30-50 δηλώσεων έτσι ώστε η δεσμίδα Q-καρτών να είναι κατανοητά αλλά ταυτόχρονα και ικανά να τα διαχειριστεί κάποιος, και η ταξινόμηση αυτών από πλευράς των συμμετασχόντων είναι γνωστή ως Q-κατάταξη (Q-sorting). Σε πιο πρόσφατες έρευνες αναφέρεται ότι ένα δείγμα μεταξύ 30-60 δηλώσεων είναι το ιδανικό για μια Q-έρευνα (Brown et al 2007·Stenner et al 2008).

Ο Brown (1997) αναφέρει ότι το μέγεθος ενός Q-δείγματος δηλαδή του τελικού αριθμού των δηλώσεων εξαρτάται από την πολυπλοκότητα ή την απλότητα του περιεχομένου της δεξαμενής συλλογής ιδεών για το συγκεκριμένο θέμα. Κατά την συγκρότηση της δεξαμενής συλλογής ιδεών και μέσω αυτής της σύστασης του Q-δείγματος η προσπάθεια εστιάζεται στην προσομοίωσης της πρώτης κατάστασης (συλλογή ιδεών) στην δεύτερη (Q-δείγμα). Αν η πολυπλοκότητα της συλλογής ιδεών είναι τέτοια που απαιτεί μεγάλο αριθμό δειγμάτων τότε το πιθανότερο είναι να οδηγηθούμε σε μεγάλο αριθμό δηλώσεων ενός Q-δείγματος. Ωστόσο όπως υποστηρίζει ο Brown (1997) στηριζόμενος στις αρχές του μπρεσιονισμού¹¹⁷ ακόμα και μικρός αριθμός δηλώσεων (20-30 δηλώσεις) θα μπορούσε να παράγει σημαντικά αποτελέσματα. Ο αριθμός δηλώσεων μεταβάλλεται από έρευνα σε έρευνα και εξαρτάται από το πόσο ξεκάθαρα θεωρεί ο ερευνητής ότι θα πρέπει το Q-δείγμα να αντιπροσωπεύει την συλλογή ιδεών. Για παράδειγμα στην παρακάτω εικόνα του Αινσταίν (εικόνα 17) η τελευταία καρικατούρα παρουσιάζει τις λιγότερες λεπτομέρειες αλλά εξακολουθεί να είναι αναγνωρίσιμη η φιγούρα του Αινσταίν (οι μπρεσιονιστές ήταν εξαιρετικά καλοί στο να δημιουργούν τις λιγότερες γραμμές για να δημιουργούν μια εντύπωση). Υπό αυτό το πρίσμα όσο λιγότερες είναι οι δηλώσεις τόσο πιο μπρεσιονιστικό θα είναι το αποτέλεσμα της ερμηνείας της Q-τάξης που θα

¹¹⁷ Ο μπρεσιονισμός – που ως όρος μεν εισήχθη από τον Leroy το 1863 στην προσπάθεια του να επικρίνει τις καινοφανείς τάσεις του Mone, ενώ ως σχολή διαμορφώθηκε στη Γαλλία το 1874 – εκδηλώθηκε ως αντίδραση του ακαδημαϊκού χαρακτήρα αντιμετώπισης της τέχνης και στο ρομαντισμό. Κυρία επιδίωξη των καλλιτεχνών που ανήκουν στον μπρεσιονισμό είναι να αποτυπώνουν τα πράγματα όχι όπως αυτά υφίστανται στην πραγματικότητα αλλά όπως παρουσιάζονται στα μάτια τους σε μια ορισμένη στιγμή (Πελεγρίνης 2004: 293). Όπως σε κάθε τέχνη έτσι και στην τέχνη του λόγου, ο μπρεσιονισμός σημαίνει με την γενικότερη έννοια, υποκειμενισμός. Ο λόγος με την μορφή δηλώσεων επιχειρεί να εκφράσει τα συναισθήματα (διάθεση, ψυχική κατάσταση) του δημιουργού (συμμετέχοντα και ερευνητή) και όχι για να δώσει αντικειμενική περιγραφή. Κατ' επέκταση η ροή συνείδησης είναι μπρεσιονιστική γραφή με την προϋπόθεση ότι αποφεύγει τις εσκεμμένες διαστρεβλώσεις του εξπρεσιονισμού (Bullock and Trombley 2000:533).

προκύψει από την κατάταξη των δηλώσεων. Τέλος, σημαντικό κριτήριο για την τελική επιλογή του αριθμού των δηλώσεων είναι ο διαθέσιμος χρόνος για την ταξινόμηση της δεσμίδας των δηλώσεων από τους συμμετέχοντες.

Εικόνα 17: Η εικόνα του Αϊνστάιν σε τρεις εκδοχές από την πιο σύνθετη στην πιο απλή (Harris, 2004).

Εν κατακλείδι, όπως συνοψίζει το Schmolck (1998) τα κριτήρια για την επιλογή του αριθμού των δηλώσεων είναι

- Η πολυπλοκότητα της δεξαμενής συλλογής ιδεών και του παραγοντικού σχεδιασμού εάν πρόκειται για δομημένο δείγμα
- Οι πρακτικές διαστάσεις αναφορικά με το χρόνο συμπλήρωσης που απαιτείται για την συμπλήρωση του ερωτηματολογίου κατάταξης (Q-τάξη).

Στην παρούσα ερευνητική μελέτη ο ερευνητής θεωρεί ότι η τράπουλα Q-τάξης πρέπει να κυμαίνεται μεταξύ 30-50 Q-καρτών, έτσι ώστε να μην καταστήσει την διαδικασία της Q-κατάταξης (Q-sorting) χρονοβόρα. **Προς τούτο καταλήξαμε σε 36 δηλώσεις προς διαχείριση, και για τους συμμετέχοντες και για τον ερευνητή.**

5.8.4 Προετοιμασία των Δηλώσεων για την διαδικασία Q-κατάταξης

Μόλις ολοκληρωθεί η διαδικασία συγκρότησης τους Q-δείγματος, οι δηλώσεις θα πρέπει να ετοιμαστούν για την διαδικασία Q-κατάταξης (Q-sorting). Ο Donner (2001:27) δηλώνει ότι καμία λίστα δηλώσεων δεν είναι -και ούτε πρέπει να είναι- τέλεια. Το πραγματικό ενδιαφέρον έγκειται στα «τις σιωπηρές, υπογραμμιζόμενες αξίες, πεποιθήσεις και κριτήρια τα οποία επιστρατεύουν οι ερωτώμενοι για την θεώρηση ενός θέματος». Εντούτοις, οι δηλώσεις θα πρέπει να είναι επαρκώς ευρείες

και κρυστάλλινες ώστε να παραχθούν τέτοιου είδους κριτήρια τα οποία να μπορούν να αναδειχθούν και ερμηνευτούν στην συνέχεια από τον ερευνητή.

Παρόμοια με τα καλοσχεδιασμένες κλασσικές μεθόδους κοινωνικής έρευνας (surveys), είναι σημαντικό να υπάρχει σε κάθε κάρτα της, μόνο μία δήλωση γραμμένη σε λεξιλόγιο οικείο στους ερωτώμενους. Κάθε δήλωση τυπώνεται σε ξεχωριστή κάρτα για να διαμορφώσει μια έγκυρη και αξιόπιστη δεσμίδα (τραπουλα) Q-sort. (Denzine, 1998). Οι δηλώσεις θα πρέπει να τεθούν σε πιλοτική εξέταση εκ των προτέρων ώστε να διασφαλιστεί η σαφήνεια και η ικανότητα γενικής σύγκρισης. Συνακόλουθα ο (Donner, 2001:27) προτείνει συγκεκριμένα βήματα για την αποτελεσματική προετοιμασία των δηλώσεων:

- Όλες οι δηλώσεις χρειάζεται να είναι διατυπωμένες στο ίδιο στυλ λεξιλογίου.
- Θα πρέπει να αποφεύγονται ακραίες δηλώσεις
- Οι δηλώσεις πρέπει να είναι «εν δυνάμει» συμπληρωματικές η μια με την άλλη
- Οι διπλές αρνήσεις θα πρέπει να αποφεύγονται

5.8.5 Επιλογή των συμμετεχόντων: P-Δείγμα (P-sample)

Η τρίτη φάση περιλαμβάνει την επιλογή των συμμετεχόντων με σκοπό να ταξινομήσουν το δείγμα δηλώσεων σύμφωνα με την δική τους σειρά προτιμησης και ανάλογα με τις πεποιθήσεις τους. Στην μεθοδολογία-Q, οι συμμετέχοντες επιλέγονται από μια ομάδα ανθρώπων που εμπλέκονται στην συγκρότηση του Λόγου για το συγκεκριμένο θέμα. Αυτή η ομάδα συμμετεχόντων αναφέρεται ως P-δείγμα/P-σετ. Αντίθετα με το δομημένο Q-δείγμα, το P-δείγμα, δεν είναι απαραίτητο να είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού. Οι συμμετέχοντες στη Q-μεθοδολογία θεωρούνται ως πληθυσμιακό δείγμα, με όρους δειγματοληψίας που εφαρμόζονται στην ποιοτική έρευνα. Με πιο απλά λόγια, στην μεθοδολογία-Q χρησιμοποιείται η δειγματοληψία που δεν βασίζεται στο νόμο των πιθανοτήτων. Όταν η δειγματοληψία γίνει θεωρητικά, οι συμμετέχοντες επιλέγονται εσκεμμένα με την προσδοκία ότι θα «έχουν διαφορετικές απόψεις επάνω στο θέμα που μελετάται» (Dennis, 1986:10). Τα υψηλά νούμερα πληθυσμιακών δειγμάτων, τα οποία είναι θεμελιώδη στις κλασσικές μεθόδους κοινωνικής έρευνας, καθίστανται συγκριτικά ασήμαντα στη μεθοδολογία-Q, διότι στην τελευταία η έμφαση εστιάζεται στην φύση των υποκειμενικότητας που υπάρχει και στην εκταση που είναι ομοια ή ανομοια (Brown, 1980).

Απαιτούνται αρκετοί συμμετέχοντες για να εδραιωθεί η ύπαρξη ενός παράγοντα με σκοπό την σύγκριση του με τους άλλους (παράγοντες). Τα αποτελέσματα μιας Q-έρευνας δεν γενικεύονται στον πληθυσμό, αλλά σε έναν συγκεκριμένο τύπο παράγοντα. Η προσέγγιση αυτή αποτελεί ουσιαστικά την γενίκευση μιας συγκεκριμένης οπτικής (Brown, 1980: 192). Οι γενικεύσεις είναι έγκυρες για τα

άτομα της ίδιας οπτικής θεώρησης ή /και πεποίθησης. Για παράδειγμα, τα άτομα των οποίων οι απόψεις που ερμηνεύουν τον συγκεκριμένο παράγοντα τους οδηγούν να φορτώσουν (loadings) υψηλότερα συγκεκριμένες δηλώσεις οι οποίες αποτελούν και τις αντιπροσωπευτικές απόψεις για τον συγκεκριμένο παράγοντα, (Brown 1980: 67). Από την στιγμή που οι παράγοντες είναι «ποιοτικές κατηγορίες σκέψεων», οι επιπλέον συμμετέχοντες δεν θα είχαν ουσιαστικά καμία σημαντική επίπτωση στα αποτελέσματα των εξαχθέντων παραγόντων” (ο.π.).

Σύμφωνα με τον Brown (2003b), η στρατηγική επιλογής των συμμετεχόντων θα πρέπει να είναι τέτοια ώστε να εξασφαλίζεται όσο το δυνατόν μεγαλύτερες δείκτης ποικιλότητας σε κοινωνικό-δημογραφικές μεταβλητές όπως το φύλο και η ηλικία. Παρόλα, αυτά η αναλογία τύπων πληθυσμών που εκφράζονται περισσότερο σε ένα παράγοντα από ότι σε έναν άλλον δεν αποτελεί ιδιαίτερα σημαντικό χαρακτηριστικό στην μεθοδολογία-Q. Αντίθετα, η εστίαση θα πρέπει να επικεντρώνεται επάνω στην ανάλυση και ερμηνεία του λόγου που αντιπροσωπεύουν οι εξαγόμενοι παράγοντες και όχι τόσο τα κοινωνικό-δημογραφικά χαρακτηριστικά των ατόμων που προσυπογράφουν τον λόγο αυτών των παραγόντων. Αν και θα ήταν καλό να υπάρχει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ποικιλία στον πληθυσμιακό δείγμα, δεν σημαίνει ότι είναι απαραίτητο το δείγμα να είναι στατιστικά αντιπροσωπευτικό μιας συγκεκριμένης κατηγορίας, όπως δηλαδή φύλου ή φυλής. Το σημαντικό στοιχείο που θα πρέπει να τονιστεί είναι η ενίσχυση της πιθανότητας να αναδειχθούν όλοι οι παράγοντες – Λόγου γύρω από ένα συγκεκριμένο θέμα (Brown, 1999).

Η μεθοδολογία-Q προϋποθέτει οι εξαγόμενοι παράγοντες να είναι σαφώς ορισμένοι. Συνήθως στους εξαγόμενους παράγοντες «φορτώνουν» κατά μέσο όρο τέσσερις με πέντε συμμετέχοντες. Επίσης, στις περισσότερες Q-έρευνες οι εξαγόμενοι παράγοντες δεν είναι περισσότεροι από επτά και συχνά έχουν την τάση να είναι λιγότεροι –εντεύθεν και η επάρκεια ενός για σχετικά μικρού αριθμού συμμετεχόντων σε μια Q-έρευνα (Brown, 2003a·Dennis, 1986:11). Ωστόσο ο Brown (2003a) υπογραμμίζει ότι επειδή ο ερευνητής δεν γνωρίζει εκ των προτέρων πόσοι παράγοντες θα προκύψουν, παρατηρείται συχνά η τάση υπερδειγματοληψίας ενός P-δείγματος δηλαδή εμπλοκής περισσότερων ατόμων. Όσοι περισσότεροι παράγοντες ενδεχομένως προκύψουν, τόσο μεγαλύτερος θα είναι ο αριθμός των συμμετεχόντων που θα απαιτηθεί για να οριστεί σαφώς ο Λόγος που εκφράζει ο εκάστοτε παράγοντας. Παρόλα αυτά ακόμα και αν δεν μπορεί να καθοριστεί εκ των προτέρων ο ακριβής αριθμός συμμετεχόντων που απαιτούνται για να εξαχθούν σημαντικά αποτελέσματα, δεν σημαίνει ότι οι εξαγόμενοι παράγοντες είναι αυθαίρετοι. Επιπλέον, ο Brown (2003a) συνεχίζει και δηλώνει το ότι η επάρκεια ενός μικρού αριθμού συμμετεχόντων εξαρτάται από την «παραγοντική διαφοροποίηση» ενός ευρύτερου πληθυσμού (ο οποίος δεν είναι γνωστός εκ των προτέρων) καθώς επίσης από την διαφοροποίηση του P-δείγματος. Ο Brown (2003a) τονίζει με έμφαση ένα πολύ μεγάλο P-δείγμα είναι ουσιαστικά «αντι παραγωγικό» διότι «μεγάλοι αριθμοί Q-τάξεων ενέχουν τον κίνδυνο να καταδικάσουν στην αφάνεια τους συντελεστικούς

παράγοντες (operant factors) εξαιτίας της δυσκολίας διαχείρισης και κυρίως ερμηνείας τους»

Η μεθοδολογία-Q χρησιμοποιεί την δειγματοληψία σκοπιμότητας (ή θεωρητική δειγματοληψία) η οποία στηρίζεται στον νόμο πιθανοτήτων για την επιλογή των συμμετεχόντων. Συνακόλουθα με δεδομένο το απαιτούμενο μικρό μέγεθος δείγματος, δηλαδή μικρό αριθμό συμμετεχόντων, χρησιμοποιείται είτε δειγματοληψία έντασης (intensive P-sample) ή εκτεταμένη δειγματοληψία (extensive p-sample). Η επιλογή βασίζεται στις συνθήκες συμπλήρωσης που ακολουθούν οι συμμετέχοντες. Η χρήση ενός εντατικού ή εκτεταμένου P-δείγματος εξαρτάται από την φύση και τον σκοπό της μελέτης (McKeown & Thomas, 1988:37).

5.8.5.1 Εντατική Δειγματοληψία (Εντατικό P-δείγμα)

Ένα εντατικό P-δείγμα προϋποθέτει οι συμμετέχοντες να ταξινομήσουν τις κάρτες Q-τάξης υπό ποικίλες όρους συμπλήρωσης. Η συνθήκη συμπλήρωσης είναι μια σειρά οδηγιών που ακολουθούν οι συμμετέχοντες για να ταξινομήσουν τις δηλώσεις και τελικά να παράγουν τις Q-τάξεις σύμφωνα με τις απόψεις ή/και τις πεποιθήσεις τους. Σε ένα εντατικό P-δείγμα, ένας μικρός αριθμός συμμετεχόντων, κυμαίνεται από ένα μέχρι περίπου τριάντα άτομα. Το συγκεκριμένο πληθυσμιακό δείγμα μπορεί να κληθεί να ταξινομήσει τις Q-κάρτες κάτω από ποικίλες συνθήκες συμπλήρωσης. Έστω λοιπόν ότι συμμετέχει μόνο ένα πρόσωπο σε μια ερευνητική μελέτη. Τότε αναφέρεται ως μια έρευνα μεμονωμένης περίπτωσης. Σε μια τέτοια περίπτωση, ο ένας και μόνο συμμετέχων μπορεί να ταξινομήσει δηλώσεις για ένα συγκεκριμένο θέμα ή φαινόμενο κάτω από διαφορετικές συνθήκες συμπλήρωσης σε διαφορετικές χρονικές περιόδους (Brown, 1991). Για παράδειγμα, ένας μαθητής μπορεί να ρωτηθεί για τις απόψεις του για τα δίδακτρα ενός μεταπτυχιακού κάτω από διαφορετικές συνθήκες συμπλήρωσης σε διαφορετικές χρονικές περιόδους με σκοπό να διερευνηθεί εάν η υποκειμενική του αντίληψη έχει αλλάξει ή παραμένει σταθερή μεταξύ των χρονικών περιόδων.

5.8.5.2 Εκτεταμένη Δειγματοληψία (Εκτεταμένο P-δείγμα)

Σε ένα εκτεταμένο P-δείγμα οι συμμετέχοντες ταξινομούν τις κάρτες Q-τάξης κάτω από μια πανομοιότυπη συνθήκη οδηγιών κατάταξης των δηλώσεων. Σε ένα τέτοιο δείγμα απαιτούνται αρκετοί συμμετέχοντες για να εδραιωθεί η ύπαρξη ενός Q-παράγοντα ώστε να είναι συγκρίσιμος με τους υπόλοιπους εξαχθέντες παράγοντες. Ο Brown (1980) προτείνει ότι 40 με 60 συμμετέχοντες είναι συνήθως ένας ικανοποιητικός αριθμός συμμετεχόντων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι σε μερικές περιπτώσεις ακόμα και ένας μικρότερος αριθμός συμμετεχόντων δεν θα μπορούσε να

είναι επαρκής. Ο πίνακας 37 περιγράφει τις διαφορές μεταξύ ενός εντατικού και ενός εκτεταμένου πληθυσμιακού δείγματος.

Πίνακας 37: Οι διαφορές μεταξύ εντατικού και εκτεταμένου δείγματος- ατόμου

Εντατικό πληθυσμιακό δείγμα	Εκτεταμένο δείγμα ατόμων
Δίνονται στους συμμετέχοντες πολλές συνθήκες οδηγιών κατάταξης των δηλώσεων	Δίνονται στους συμμετέχοντες μόνο μια συνθήκη οδηγιών κατάταξης των δηλώσεων
Ένας μικρός αριθμός συμμετεχόντων ή ακόμα μόνο ένα άτομο και μόνο μπορεί να εξεταστεί σε βάθος	Τυπικά χρησιμοποιεί από 40 μέχρι 60 συμμετέχοντες αλλά ακόμα και λιγότερους σε μερικές περιπτώσεις

Πηγή: Mckeown & Thomas (1988:37)

5.8.6 Δημιουργία Q-τάξεων: Q-sorts

5.8.6.1 Επιλογή της μορφής απόκρισης

Από την στιγμή που επιδεχθεί το P-δείγμα ο ερευνητής πρέπει να θέτει το πλαίσιο της μορφής απόκρισης που θα επιθυμούσε να έχουν οι συμμετέχοντες. Η μορφή απόκρισης αναφέρεται κυρίως στην ορολογία που χρησιμοποιείται για την έκφραση της βαθμολογικής κλίμακας κατάταξης των δηλώσεων. Οι βαθμολογικές διαστάσεις αναφέρονται στην οπτική θεώρηση του συμμετέχοντα, σύμφωνα με την οποία ταξινομούνται οι δηλώσεις. Για παράδειγμα οι δηλώσεις ταξινομούνται ανάλογα με τον βαθμό συμφωνίας ή αποδοχής των δηλώσεων από τον συμμετέχοντα. Εάν ο ερευνητής επιλέξει την «συμφωνία» ως υποκειμενική περιοχή ενδιαφέροντος, τότε ζητείται από τους συμμετέχοντες να βαθμολογήσουν τις δηλώσεις χρησιμοποιώντας την ακολουθία του «περισσότερο διαφωνώ» ή «περισσότερο συμφωνώ» (Denzine 1998). Ο συγκεκριμένος τρόπος συμπλήρωσης θεωρείται αρκετά σημαντικός για την ορθή διεξαγωγή της μεθοδολογίας γιατί λαμβάνει υπόψη ότι τα αρνητικά συναισθήματα των συμμετεχόντων μπορεί να είναι τόσο δυνατά όσο και τα θετικά. Αρχικά, ζητείται από τους συμμετέχοντες να κατατάξουν τις κάρτες (με τις δηλώσεις) σε δύο στήλες: (α) σε αυτές συμφωνούν και (β) σε αυτές που διαφωνούν. Στην συνέχεια ζητείται από τους συμμετέχοντες να ιεραρχήσουν τις δηλώσεις σε αυτές που συμφωνούν περισσότερο και σε αυτές που διαφωνούν περισσότερο. Η κλίμακα αξιολόγησης μπορεί να ποικίλλει από ένα εύρος θέσεων κατάταξης που κυμαίνεται από +3 σε -3 ή +4 σε -4 ή +5 σε -5. Τα ανώτερα θετικά άκρα υποδηλώνουν μέγιστο βαθμό συμφωνίας και τα αρνητικά άκρα υποδηλώνουν μέγιστο βαθμό διαφωνίας. Το εύρος της κλίμακας, εξαρτάται από τον τελικό αριθμό δηλώσεων της εκάστοτε ερευνητικής μελέτης (Dennis, 1986:11).

5.8.6.2 Κατάταξη της σειράς των δηλώσεων: Q-κατάταξη (Q-sorting)

Η διαδικασία της Q-κατάταξης είναι ουσιαστικά ένα «τεχνικό μέσο σύμφωνα με το οποίο τα δεδομένα προσλαμβάνονται με σκοπό την παραγοντική τους ανάλυση» (Brown, 1980:17). Ως τέτοια αποτελεί μια τεχνική συλλογής των ποιοτικών δεδομένων στην μεθοδολογία-Q (Denzine, 1998). Η Q-κατάταξη αναμένει από τον συμμετέχοντα να διαχωρίσει τις δηλώσεις για ένα θέμα κατά μήκος μιας συγκεκριμένης διάστασης όπως δηλαδή «πόσο σχετικές», «πόσο ενδιαφέρουσες» ή «πόσο ευχάριστες» είναι αυτές οι δηλώσεις σε γενικές γραμμές με το συγκεκριμένο θέμα υπό την παρουσία του ερευνητή (Brown 1980). Πριν από την επιλογή καρτών, δίνεται στους συμμετέχοντες η συνθήκη οδηγιών για την τοποθέτηση των καρτών (Dennis, 1986:12). Μια συνθήκη οδηγιών είναι μια σειρά βημάτων τις οποίες θα πρέπει να ακολουθήσει ο συμμετέχων ώστε να κατατάξει τις Q-κάρτες σύμφωνα με την άποψη ή/και τις πεποιθήσεις του. (McKeown & Thomas 1988:30). Στο σημείο αυτό ο ερευνητής καλείται να επιλέξει μεταξύ δυο συνθηκών οδηγιών συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου κατάταξης Q-τάξης: (α) Συνθήκη «υποχρεωτικής κατανομής» ή (β) συνθήκη «ελεύθερης κατανομής»

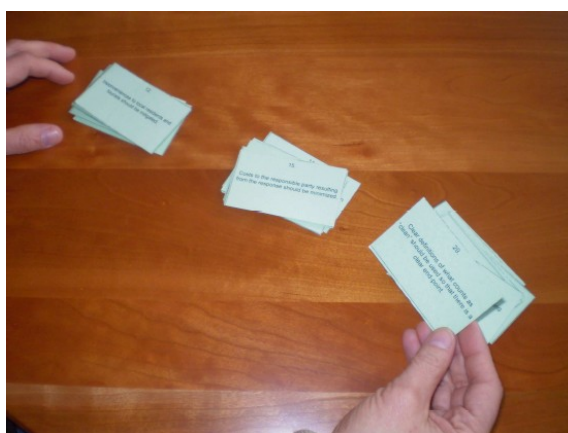
Εικόνα 18: Η διαδικασία της Q-Κατάταξης

α. Συνθήκη υποχρεωτικής κατανομής

Σύμφωνα με την συνθήκη υποχρεωτικής επιλογής, ο συμμετέχων καλείται να κατατάξει τις Q-κάρτες πάνω σε ένα ήδη τοποθετημένο μεγεθυμένο διάγραμμα Q-τάξης. Ουσιαστικά ο/η συμμετέχων ή συνεντευξιαζόμενος υποχρεώνεται να κατατάξει τις κάρτες (δηλώσεις) επάνω στο διάγραμμα ακολουθώντας κάποιες προϋποθέσεις σε μία κλίμακα μέγιστης συμφωνίας έως και μέγιστης διαφωνίας. Αρχικά ζητείται από τον/την συμμετέχων να διαχωρίσει τις Q-κάρτες (δηλώσεις) σύμφωνα με αυτές που συμφωνεί περισσότερο και σε αυτές που διαφωνεί περισσότερο. Σε αυτήν τη περίπτωση υποχρεωτικής επιλογής, ο συμμετέχων καθοδηγείται να αρχίσει την διαδικασία κατάταξης διαχωρίζοντας τις Q-κάρτες (δηλώσεις) σε τρεις στήλες: (1) συμφωνίας, (2) διαφωνίας και (3) ουδετερότητας. Για παράδειγμα, όλες οι δηλώσεις με τις οποίες συμφωνεί ο συμμετέχων

συγκεντρώνονται και τοποθετούνται σε μια στήλη δεξιά, όλες οι δηλώσεις με τις οποίες διαφωνούν συγκεντρώνονται και τοποθετούνται σε μια στήλη αριστερά, και οι υπόλοιπες δηλώσεις τοποθετούνται σε μια στήλη στη μέση (εικόνα 19). Σε αυτή τη διαδικασία ο ερευνητής θα μπορούσε να ζητήσει από τον συμμετέχοντα να τοποθετήσει έναν συγκεκριμένο αριθμό δηλώσεων σε καθεμιά από αυτές τις στήλες.

Η κλίμακα αξιολόγησης απλώνεται κατά μήκος της κορυφής μιας επίπεδης επιφάνειας όπως είναι αυτή ενός γραφείου, και μπορεί να κυμαίνεται από +3 σε -3 ή +4 σε -4 ή +5 σε -5, ανάλογα με τον αριθμό των δηλώσεων. Η διανομή θα πρέπει να είναι συμμετρική στην μέση, και συνήθως έχει την καμπανοειδή μορφή μιας κανονικής στατιστικής κατανομής. Στην συνέχεια ο συμμετέχων ακολουθεί την διαδικασία που σκιαγραφείται παρακάτω (McKeown & Thomas, 1988:31-33):

Εικόνα 19: Αρχικός διαχωρισμός των δηλώσεων σε τρεις στήλες (συμφωνίας, διαφωνίας, ουδέτερης απόφασης)

Ο/Η συμμετέχων κατανέμει τις δηλώσεις σύμφωνα με τις κλίμακες αξιολόγησης, και ταυτόχρονα διατηρεί τις γενικές σχέσεις συμφωνίας, διαφωνίας, και ουδετερότητας, δεξιά, αριστερά και στο κέντρο. Η διαδικασία αυτή διευκολύνει την ανάγνωση των δηλώσεων σύμφωνα με το γενικό περιεχόμενο του ερευνώμενου θέματος. Παράλληλα, η διαμόρφωση αυτής της κατάταξης ευνοεί και την σύγκριση τους. Μελετώντας τις δηλώσεις στη δεξιά στήλη, δηλαδή τις δηλώσεις με τις οποίες συμφωνεί, ο συμμετέχων επιλέγει έναν συγκεκριμένο αριθμό δηλώσεων (π.χ. δύο δηλώσεις-ο αριθμός αυτός ορίζεται από τον ερευνητή) με τις οποίες συμφωνεί περισσότερο εν συγκρίσει με τις υπόλοιπες και τις τοποθετεί στο ανώτερο άκρο συμφωνίας, δηλαδή κάτω από την δείκτη κατανομής (+4). Η σειρά κατάταξης κάτω από την συγκεκριμένη δείκτη κατανομής δεν είναι τόσο σημαντική δεδομένου ότι όλες οι δηλώσεις σε αυτή την κλίμακα αξιολόγησης θα έχουν την ίδια τελική βαθμολογία κατά την τελική καταγραφή των δεδομένων.

Συνακόλουθα, ο συμμετέχων καλείται να εστιάσει στην αριστερή πλευρά δηλώσεων, δηλαδή στη στήλη με τις δηλώσεις που διαφωνεί περισσότερο, τις μελετά επιλέγει

δύο δηλώσεις με τις οποίες έχει την μέγιστη διαφωνία και τις τοποθετεί στο αριστερό ανώτατο άκρο. Οι συγκεκριμένες δύο δηλώσεις τοποθετούνται κάτω από την δείκτη κατανομής με ένδειξη (-4). Και πάλι η σειρά τοποθέτησης κάτω από την δείκτη κατανομής δεν έχει σημασία. Έπειτα, γυρίζοντας στην δεξιά πλευρά, ο συμμετέχων επιλέγει 3 δηλώσεις με τις οποίες συμφωνεί αλλά όχι τόσο πολύ όσο με αυτές που έχουν ήδη επιλεγεί και έχουν τοποθετηθεί κάτω από την δείκτη κατανομής (+4), και τα τοποθετεί κάτω από την δείκτη κατανομής (+3). Ωστόσο, σε δεύτερη σκέψη, ο συμμετέχων μπορεί να θεωρήσει κάποια δήλωση ότι είναι πιο σημαντική από αυτές που βρίσκονται κάτω από την δείκτη κατανομής (+3) εν συγκρίσει με τις δηλώσεις που έχουν τοποθετηθεί στον δείκτη κατανομής (+4). Σε μία τέτοια περίπτωση ο συνεντευξιαζόμενος είναι απολύτως ελεύθερος να αντικαταστήσει οποιαδήποτε Q-κάρτα (δήλωση) με κάποια άλλη μέχρι να βεβαιωθεί ότι είναι σίγουρος για την άποψη του. Στην συνέχεια ο συνεντευκτής καθοδηγεί τον συνεντευξιαζόμενο να στρέψει την προσοχή τους στην αριστερά πλευρά (δηλώσεις με τις οποίες διαφωνεί) ώστε να επαναλάβει την ίδια διαδικασία που έκανε με τις δηλώσεις στις οποίες συμφωνούσε στο μέγιστο βαθμό. Τέλος, οι δηλώσεις που καταλήγουν στην μέση είναι όλες εκείνες οι δηλώσεις που απομένουν όταν έχουν καταληφθεί όλες οι θέσεις στις κλίμακες συμφωνίας και διαφωνίας. Η λογική που προτρέπει τους ερωτώμενους να ακολουθήσουν αυτά τα βήματα για την κατάταξη των δηλώσεων στο Q-διάγραμμα (ταλαντευόμενοι μεταξύ της πλευράς συμφωνίας και της πλευράς διαφωνίας), στοχεύει στην ενθάρρυνση του προβληματισμού και επιθεώρησης της κατάταξης των δηλώσεων στο Q-διάγραμμα και της δυνατότητας αλληλοσυσχέτισης των δηλώσεων μεταξύ τους. Από την στιγμή που ολοκληρωθεί η διαδικασία, οι Q-τάξεις (Q-sorts) ο συμμετέχων μπορεί να επιθεωρήσει την κατάταξη των δηλώσεων να αλλάξει τις θέσεις των δηλώσεων έως ότου θεωρήσει ότι απηχούν επακριβώς τις προσωπικές τους απόψεις και πεποιθήσεις για το συγκεκριμένο θέμα.

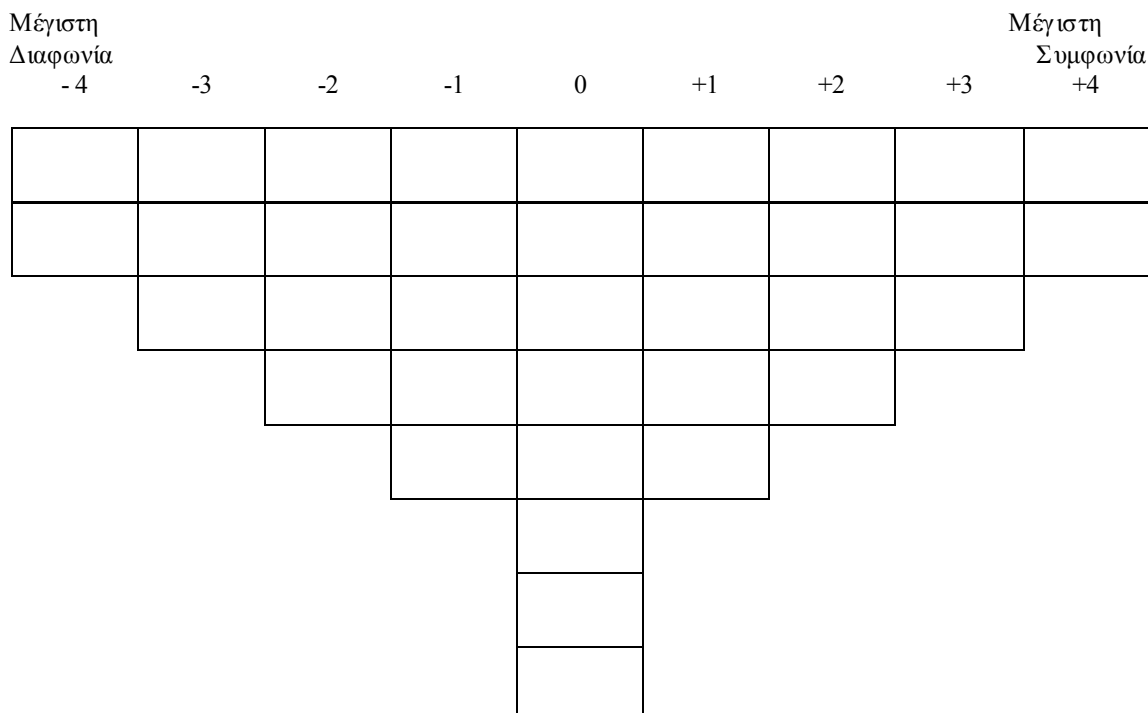
Εικόνα 20: Κύριες φάσεις Q-κατάταξης

Εν κατακλείδι με την ολοκλήρωση της διαδικασίας, καταγράφονται οι βαθμολογίες των δηλώσεων με τις ολοκληρωμένες Q-τάξεις, σε ένα φύλλο βαθμολογίας που αναπαράγει την διανομή της Q-τάξης (σχήμα Νο 1).

Το σχήμα 1 παρακάτω είναι ένα παράδειγμα του πως οι Q-κάρτες(δηλώσεις) μιας Q-τάξης μοιράζονται στο διάγραμμα Q-τάξης χρησιμοποιώντας μια συνθήκη υποχρεωτικής κατανομής.

Συνοπτικά κατά τη συνθήκη υποχρεωτικής κατανομής, ο συνεντευκτής «παροτρύνει» τους συμμετέχοντες με τους ακόλουθους τρόπους (Denzine, 1998):

- Οι συμμετέχοντες μπορούν να χρησιμοποιήσουν έναν συγκεκριμένο αριθμό στηλών (από τον πλήθος των Q-καρτών) για την διαδικασία της Q-κατάταξης. Στο παραπάνω παράδειγμα στο σχήμα 1, χρησιμοποιούνται 9 στήλες, για παράδειγμα, από +4 έως -4.
- Κατά την τοποθέτηση συγκεκριμένων αριθμών δηλώσεων σε κάθε στήλη, για παράδειγμα, στο παραπάνω παράδειγμα στην στο σχήμα Νο 1 οι συμμετέχοντες μπορούν να τοποθετήσουν μόνο 2 Q-κάρτες (δηλώσεις) κάτω από την στήλη (+4), μόνο τρεις Q-κάρτες (δηλώσεις) κάτω από την στήλη (+3) κ.ο.κ.
- Αρχικά ζητείται από τους συμμετέχοντες να διαχωρίσουν τις δηλώσεις τους σε στήλες. Για παράδειγμα, ζητείται από τους συμμετέχοντες να διαχωρίσουν τις 36 δηλώσεις σε τρεις στήλες με κάθε στήλη να περιέχει ένα συγκεκριμένο αριθμό δηλώσεων. Μόλις ολοκληρωθεί αυτή η διαδικασία, οι συμμετέχοντες βαθμολογούν τις δηλώσεις εντός των 3 στηλών πριν τις τοποθετήσουν στο Q-διάγραμμα της Q-τάξης. Κατ' αυτό τον τρόπο παρέχεται μια συγκεκριμένη δομή στην διαδικασία κατάταξης, χωρίς την οποία η διαδικασία ενδέχεται να θεωρείται ιδιαιτέρως απαιτητική για τους ερωτώμενους.

Σχήμα 1: ένα παράδειγμα του πως οι κάρτες Q-τάξης μοιράζονται στο Q διάγραμμα χρησιμοποιώντας μια συνθήκη οδηγιών βεβαιασμένης επιλογής.

(β) Συνθήκη ελεύθερης κατανομής

Οι συμμετέχοντες δεν περιορίζονται με κανέναν τρόπο κατά την συνθήκη ελεύθερης κατανομής. Οι ερωτώμενοι είναι ελεύθεροι να τοποθετήσουν τις Q-κάρτες (δηλώσεις) σε όσες στήλες χρειάζεται για το εκάστοτε συγκεκριμένο ερευνώμενο πρόβλημα. Ανάλογα με την επιθυμία τους μπορούν να τοποθετήσουν όσες περισσότερες ή όσες λιγότερες Q-κάρτες(δηλώσεις) κατά μήκος της κλίμακας. Οι ερευνητές δεν καθορίζουν εκ των προτέρων τον αριθμό των στηλών που θα χρησιμοποιηθούν για την Q-κατάταξη. Μπορεί να ζητηθεί από τον συμμετέχοντα να διαχωρίσει τις δηλώσεις, σύμφωνα με αυτές που αυτός ή αυτή συμφωνεί περισσότερο ή διαφωνεί σε οποιαδήποτε μέρος κάτω από την δείκτη κατανομής.

Κατά την συνθήκη ελεύθερης κατανομής, ζητείται από τους συμμετέχοντες αρχικά να διαβάσουν εξολοκλήρου τις δηλώσεις για να εξοικειωθούν με αυτές. Έπειτα προσκαλούνται οι ίδιοι οι συμμετέχοντες να καθορίσουν τον αριθμό των στηλών που επιθυμούν να χρησιμοποιήσουν για την Q-κατάταξη. Μόλις αποφασίσουν τον αριθμό των στηλών που θα χρησιμοποιήσουν, τότε μπορούν να τοποθετήσουν όποιον αριθμό Q-καρτών επιθυμούν κάτω από τους δείκτες κατανομής έως ότου επιλεγθούν όλες οι Q-κάρτες (δηλώσεις). Το εύρος της κλίμακας αξιολόγησης μπορεί να ποικίλλει από +3 σε -3 ή +4 σε -4 ή +5 σε -5, και εξαρτάται από την επιλογή του ερωτώμενου. Επιπλέον δίνεται η δυνατότητα στον συμμετέχοντα να αλλάξει τις Q-κάρτες από μια

στήλη σε μια άλλη έως ότου ο ερωτώμενος είναι ικανοποιημένος για την τελική Q-κατάταξη. Τελικά η ταξινόμηση των δηλώσεων αναπαράγει την κατανομή της Q-τάξης.

Στο παρακάτω σχήμα 2 παρουσιάζεται ένα παράδειγμα κατανομής των Q-κάρτων στο Q-διάγραμμα χρησιμοποιώντας τη συνθήκη ελεύθερης κατανομής

Μέγιστη Διαφωνία	-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	Μέγιστη Συμφωνία

Σχήμα 2 : Ένα παράδειγμα για το πώς κατανέμονται οι Q-κάρτες στο Q-διάγραμμα κατά τη συνθήκη ελεύθερης επιλογής.

Όταν χρησιμοποιείται μια συνθήκη ελεύθερης κατανομής, οι συμμετέχοντες είναι ελεύθεροι με τους ακόλουθους τρόπους (Hess & Hink 1959 :84):

- Μπορούν να χρησιμοποιήσουν οποιοδήποτε αριθμό στηλών επιθυμούν για την διαδικασία της Q-κατάταξης.
- Μπορούν να τοποθετήσουν όσες λιγότερες ή όσο περισσότερες Q-κάρτες επιθυμούν στις στήλες. Στο παραπάνω παράδειγμα στο σχέδιο Νο, ο συγκεκριμένος αριθμός Q-καρτών των Q-τάξεων διαφέρει σε κάθε στήλη σύμφωνα με την απόφαση του συνεντευξιαζόμενου.
- Οι συμμετέχοντες μπορεί να επιλέξουν τις κάρτες με όποιον τρόπο θέλουν.

Οι Q-Μεθοδολόγοι σύμφωνα με την παρότρυνση του Stephenson (1953) εφαρμόζουν κυρίως την μεθοδολογία την συνθήκη υποχρεωτικής κατανομής. Το εύρος και το σχήμα της κατανομής των Q-τάξεων σύμφωνα με την συνθήκη υποχρεωτικής κατανομής έχει καταδειχτεί ότι δεν έχει επίδραση στην στατική ανάλυση των αποτελεσμάτων όπως έχει καταδειχτεί από αρκετές ερευνητικές μελέτες (Brown 1971, 1985· Cottle & McKeown, 1980). Ειδικότερα όπως ο Brown (2006a) προτείνει, το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες ενδέχεται να δυσανασχετούν για την

υποχρεωτική κατανομή δεν αποτελεί σοβαρό λόγο για να μην την χρησιμοποιήσει κανείς. Πράγματι τα σχόλια αυτά μπορεί να θεωρηθούν ως απόδειξη ότι η υποχρεωτική κατανομή εκπληρώνει το στόχο της να διαμορφώνουν κρίσεις τις οποίες σε άλλες συνθήκες θα αντιστέκονταν να πραγματοποιήσουν.

Ο παρακάτω πίνακας 38 αντικατοπτρίζει τις διαφορές μεταξύ μιας υποχρεωτικής και ελεύθερης κατανομής.

Πίνακας 38 : Διαφορές μεταξύ υποχρεωτικής και ελεύθερης κατανομής

Συνθήκη Υποχρεωτικής Κατανομής	Συνθήκη Ελεύθερης Κατανομής
Ο ερευνητής καθορίζει εκ των προτέρων τον αριθμό των στηλών που θα χρησιμοποιηθεί στην επιλογή των Q-καρτών.	Οι συμμετέχοντες έχουν την ελευθερία να καθορίσουν πόσες στήλες ή κατηγορίες χρειάζονται για ένα συγκεκριμένο ερευνητικό πρόβλημα.
Οι επιλογές των δηλώσεων είναι περισσότερο σταθερές και διακριτές.	Οι επιλογές των δηλώσεων είναι λιγότερο σταθερές και διακριτές.
Οι συμμετέχοντες δυσανασχετούν περισσότερο διότι υποχρεούνται να τοποθετήσουν συγκεκριμένο αριθμό Q-καρτών σε κάθε στήλη δηλαδή κάτω από τους δείκτες κατανομής.	Η δυσανασχέτηση των συμμετεχόντων μειώνεται γιατί είναι ελεύθεροι να τοποθετήσουν απεριόριστο αριθμό Q-κάρτες σε οποιοδήποτε στήλη επιθυμούν δηλαδή κάτω από οποιοδήποτε δείκτη κατανομής.
Οι συμμετέχοντες αναγκάζονται να δώσουν ιδιαίτερη προσοχή στις δηλώσεις δεδομένου ότι πρέπει να τοποθετήσουν έναν συγκεκριμένο αριθμό στους δείκτες κατανομής.	Η εστίαση των συμμετεχόντων στις δηλώσεις αμβλύνεται δεδομένου ότι δεν υπάρχει κάποιο όριο στον αριθμό των δηλώσεων που πρέπει να υπάρχουν σε κάθε δείκτη κατανομής.
Αυτή η μέθοδος μπορεί να μειώσει τον αριθμό των απαντήσεων από τους συμμετέχοντες.	Αυτή η μέθοδος μπορεί να αυξήσει τον αριθμό των απαντήσεων από τους συμμετέχοντες.

Πηγή: Block (1955;487), Denzine (1998), Hess & Hink (1959:83), Mckeown (1998)

5.8.7 Σύγκριση των Q-τάξεων (Q-sorts) εκ μέρους των συμμετεχόντων μέσω της παραγοντικής ανάλυσης

Η πέμπτη φάση στην μεθοδολογία-Q αφορά την στατιστική επεξεργασία των καταγεγραμμένων Q-κατατάξεων. Σκοπός είναι η σύγκριση των κατατάξεων των δηλώσεων από τους συμμετέχοντες μέσω της παραγοντικής ανάλυσης. Σε αυτό το κεφάλαιο, παρουσιάζεται εν συντομία η παραγοντική ανάλυση καθώς επίσης και ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζεται στη μεθοδολογία-Q.

5.8.7.1 Παραγοντική Ανάλυση

Η παραγοντική ανάλυση είναι μια στατιστική μέθοδος που έχει σκοπό να βρει την ύπαρξη παραγόντων κοινών ανάμεσα σε μια ομάδα μεταβλητών. Έτσι, εκφράζοντας αυτούς τους παράγοντες (οι οποίοι δεν είναι μια υπαρκτή ποσότητα, αλλά την «κατασκευάζουμε» για τις ανάγκες μας) μπορούμε (Καρλής 2005: 193-194):

- Να μειώσουμε, τις διαστάσεις του προβλήματος. Αντί να δουλεύουμε με τις αρχικές μεταβλητές, να δουλέψουμε με λιγότερες, αφού οι παράγοντες είναι έτσι κατασκευασμένοι, ώστε να διατηρούν όσο γίνεται την πληροφορία που υπήρχε στις αρχικές μεταβλητές.
- Να δημιουργήσουμε νέες μεταβλητές, τους παράγοντες, τις οποίες μπορούμε με έναν υποκειμενικό τρόπο να αναγνωρίσουμε ως κάποιες μη μετρήσιμες μεταβλητές, όπως π.χ. η ευφυΐα στην ψυχολογία ή η ελκυστικότητα ενός προϊόντος στο Μάρκετινγκ.
- Να εξηγήσουμε τις συσχετίσεις που υπάρχουν στα δεδομένα, για τις οποίες έχουμε υποθέσει ότι οφείλονται αποκλειστικά στην ύπαρξη κάποιων κοινών παραγόντων που δημιούργησαν τα δεδομένα (ο.π. 193).

Το γενικό παραγοντικό υπόδειγμα για p μεταβλητές και m παράγοντες έχει ως εξής:

$$F_i = \sum_{j=1}^p W_{ij} X_j = W_{i1} X_1 + W_{i2} X_2 + \dots + W_{ip} X_p, \quad i = 1, \dots, m$$

όπου:

F_i = οι κοινοί μη παρατηρούμενοι παράγοντες,

W_{ij} = οι συντελεστές των παραγοντικών βαθμών,

p = αριθμός των παρατηρούμενων μεταβλητών που χρησιμοποιούνται, m
= αριθμός των παραγόντων που εξάγονται.

Καθεμά από τις παρατηρούμενες μεταβλητές μπορεί να αποδοθεί ως γραμμικός συνδυασμός των κοινών παραγόντων ως εξής:

$$X_j = \alpha_{j1} F_1 + \alpha_{j2} F_2 + \dots + \alpha_{jm} F_m + U_j, \quad j = 1, \dots, p$$

οπου:

X_j = είναι η j τυποποιημένη μεταβλητή

F_i = οι κοινοί μη παρατηρούμενοι παράγοντες,

U_j = ο χαρακτηριστικός για την συγκεκριμένη μεταβλητή παράγοντας,

α_{jm} = οι ειδικοί συντελεστές – επιβαρύνσεις/φορτώσεις των παραγόντων.

Οι χαρακτηριστικοί παράγοντες των μεταβλητών υποτίθεται ότι είναι

ασυσχέτιστοι μεταξύ τους αλλά και με τους κοινούς παράγοντες. Αυτό που πρέπει να έχει κανείς υπόψη του είναι ότι η παραγοντική ανάλυση προσπαθεί περισσότερο να ερμηνεύσει τη δομή παρά τη μεταβλητότητα.

Ο προσδιορισμός και η εκτίμηση των παραγόντων γίνεται με μια από τις παρακάτω μεθόδους (Δαφέρμος 2009·Field 2009·Tabachnick & Fidell 2007·Καρλής 2005·Johnson and Winchern, 1998·Rencher, 1998):

1. Κεντροειδής μέθοδος (Centroid Analysis)
2. Μέθοδος παραγοντοποίησης του κύριου Άξονα (Principal Axis Factoring)
3. Άλφα Παραγοντοποίηση (Alpha Factoring)
4. Παραγοντική Ανάλυση Ειδώλου (Image Factor Analysis)
5. Παραγοντική Μέθοδος μη Σταθμικών Ελάχιστων Τετραγώνων (Unweighted Least Squares)
6. Παραγοντική μέθοδος Γενικευμένων (Σταθμικών) Ελάχιστων Τετραγώνων (Generalized Weighted Least Squares)
7. Παραγοντική Μέθοδος Μέγιστης Πιθανοφάνειας (Maximum Likelihood Factor Extraction)

Οι διαφορές της παραγοντικής ανάλυσης με την Ανάλυση σε Κύριες Συνιστώσες (Principal Components Analysis) είναι:

- Στην παραγοντική ανάλυση υπάρχει ένα δομημένο μοντέλο και κάποιες υποθέσεις. Από αυτή την άποψη είναι μια στατιστική τεχνική, κάτι που δεν ισχύει με την ανάλυση σε κυρίες συνιστώσες η οποία είναι καθαρά ένας μαθηματικός μετασχηματισμός (ο.π.:913).
- Στην ανάλυση σε κυρίες συνιστώσες το ενδιαφέρον εστιάζεται στο να εξηγηθεί η διακύμανση, ενώ με την παραγοντική ανάλυση εξηγούμε την συνδιακύμανση των μεταβλητών (ο.π.:194).

Η παραγοντική ανάλυση έχει δεχτεί πολλές κριτικές από πολλούς επιστήμονες. Τα κυριότερα προβλήματα που συνδέονται με την παραγοντική ανάλυση είναι ότι:

- Στηρίζεται σε ένα πλήθος υποθέσεων οι οποίες δεν είναι απαραίτητα ρεαλιστικές για πραγματικά προβλήματα και συνήθως ο ερευνητής δεν μπορεί να τις ελέγξει εύκολα.
- Δεν έχει μοναδική λύση. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε διάφορες μεθόδους εκτίμησης, και ακόμα και για την ίδια μέθοδο εκτίμησης μπορούμε να πάρουμε ένα μεγάλο αριθμό ισοδύναμων εκτιμήσεων. Έτσι, βασισμένοι στα ίδια δεδομένα διαφορετικοί επιστήμονες θα μπορούσαν να καταλήξουν σε διαφορετικά αποτελέσματα. Το πόσο διαφορετικά εξαρτάται και αυτό από διάφορα άλλα στοιχεία.
- Οι παράγοντες οι οποίοι προκύπτουν μπορούν να δεχτούν διαφορετικές ερμηνείες οι οποίες μπορεί και να έρχονται σε αντιπαράθεση.

Συνδυάζοντας το με την προηγούμενη παρατήρηση, μπορούμε από τα ίδια δεδομένα να καταλήξουμε σε εντελώς διαφορετικές ερμηνείες, κάτι που επιστημονικά δεν είναι αποδεκτό.

- Ο αριθμός των παραγόντων που χρειάζεται να εξαγάγουμε, ώστε τα αποτελέσματα να είναι χρήσιμα, δεν είναι προφανής κι εξαρτάται και από τη μέθοδο εκτίμησης που θα χρησιμοποιηθεί. Αυτό επιτρέπει στον επιστήμονα να δουλεύει σε μια μεροληπτική βάση έτσι ώστε να εμφανίζει τα αποτελέσματα, όπως τον συμφέρουν (ο.π.: 194).

Παρ' όλα αυτά, η παραγοντική ανάλυση αποτελεί πολύτιμο εργαλείο σε πολλές επιστήμες και κυρίως στην Ψυχομετρία και στην έρευνα αγοράς. Ο βασικός λόγος είναι πως αποτελεί μεθοδολογία για την ποσοτικοποίηση μη παρατηρήσιμων ποσοτήτων, οι οποίες εμφανίζονται συχνά σε αυτές τις επιστήμες. Αναλυτικότερα, ο Kline (1994:1) εξηγεί ότι η παραγοντική ανάλυση είναι μια στατιστική τεχνική η οποία χρησιμοποιείται ευρέως στη ψυχολογία και στις κοινωνικές επιστήμες για να απλοποιήσει πολύπλοκα δεδομένα με μια εύτακτη σειρά. Ο κεντρικός στόχος της ανάλυσης είναι η «ευτακτη απλοποίηση» ενός αριθμού συσχετιζόμενων θεμάτων ώστε να βγαίνει νόημα από το προφανές χάος του περιβάλλοντος (Child 2006:2). Με άλλα λόγια, χρησιμοποιείται για να αποκαλύψει την λανθάνουσα δομή μιας σειράς μεταβλητών. Μειώνει το αποδιδόμενο χώρο από έναν μεγαλύτερο αριθμό μεταβλητών σε έναν μικρότερο αριθμό παραγόντων. Όταν μια ομάδα μεταβλητών έχει για κάποιον λόγο μεγάλο αριθμό κοινών σημείων, τότε στοιχειοθετείται ένας παράγοντας. Σύμφωνα με τον Kline (1994:5), «ο παράγοντας είναι μια διάσταση ή μια κατασκευή η οποία αποτελεί συμπαγή δήλωση των σχέσεων μεταξύ μιας ομάδας μεταβλητών». Ο Kline (1994:5) αναφέρεται επίσης στον Royce (1963) ο οποίος δηλώνει ότι ο παράγοντας είναι μια «κατασκευή στην οποία συντελεστικό ρόλο διαδραματίζουν οι παραγοντικές επιβαρύνσεις». Οι παραγοντικές επιβαρύνσεις είναι συσχετισμοί μιας μεταβλητής με έναν παράγοντα ή ο υπολογισμός του παράγοντα ανάλυσης (Child 2006:2).

Η παραγοντική ανάλυση διακρίνεται στην διερευνητική και την επιβεβαιωτική.

Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση

Η διερευνητική παραγοντική ανάλυση χρησιμοποιείται για τη διερεύνηση των δεδομένων που προσδιορίζουν τον αριθμό ή τη φύση των παραγόντων που εξηγούν τη συνδιακύμανση μεταξύ των μεταβλητών, όταν ο ερευνητής δεν έχει εκ των προτέρων την κατάλληλη μαρτυρία για να σχηματίσει μια υπόθεση για τον αριθμό των παραγόντων που ερμηνεύουν τα δεδομένα. Ως εκ τούτου, αυτό το είδος της παραγοντικής ανάλυσης προσφέρει υποστήριξη στη διάχυση μιας θεωρίας, παρά στον έλεγχο αυτής της θεωρίας (Stevens, 2002). Ο Mulaik (1972:435) συμπεραίνει: «δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η διερευνητική παραγοντική ανάλυση είναι χρήσιμη για τη διαμόρφωση υποθέσεων προς διερεύνηση, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι και η μοναδική μέθοδος. Με αυτή τη λογική, η απευθείας εμπειρία και επαφή κάποιου με ένα

φαινόμενο είναι τις περισσότερες φορές ο απλούστερος τρόπος για τη διαμόρφωση αυτών των υποθέσεων» Από τη στιγμή που μέσω της διαδικασίας της παραγοντικής ανάλυσης προσδιορίζεται αν και κατά πόσο οι παράγοντες σχετίζονται μεταξύ τους η διερευνητική παραγοντική ανάλυση βοηθά τους ερευνητές να τεκμηριώσουν την εγκυρότητα εννοιολογικής κατασκευής των ερωτήσεων της κλίμακας. Ας μην ξεχνάμε ότι η πλειονότητα των σημαντικών ερευνών είχαν διερευνητικό προφίλ (Gorsuch, 1983·Kim & Mueller, 1978). Αυτή η συσχέτιση διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης και εγκυρότητας εννοιολογικής κατασκευής αποτέλεσε σημείο αιχμής για τους στατιστικούς, με πρώτους τους Nunnally & Bernstein (1994) να υπογραμμίζουν ότι «οι διερευνητικές μέθοδοι δεν συνιστούν ένα βασιλικό δρόμο προς την αλήθεια». Από εκεί και πέρα ακολούθησαν και άλλες κριτικές, όπως του Mulaik (1972: 430): «δεν υπάρχουν προφανείς τρόποι για να αντλήσουμε γνώση από την εμπειρία, παρά μόνο αν κάνουμε εκ των προτέρων ορισμένες παραδοχές». Από την άλλη μεριά, η διερευνητική παραγοντική ανάλυση ακολουθεί ένα γραμμικό μοντέλο κατάλληλο για συγκεκριμένη κατηγορία δεδομένων, με αποτέλεσμα να ερμηνεύει με εσφαλμένο τρόπο μη γραμμικές σχέσεις δεδομένων. Οι τεχνικές της διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης δεν μας δίνουν μια ένδειξη σφάλματος των απόψεων κάποιου, από τη στιγμή που η τεχνική σχεδιάστηκε για να ταιριάζει τα δεδομένα. Έτσι, μπορεί να προτείνει κάποιες υποθέσεις, ωστόσο δεν επικυρώνει τη γνώση. Αυτό μοιραία οδηγεί σε μια δυσκολία ερμηνείας των ίδιων των παραγόντων που προκύπτουν (Wall & Payne 1973).

Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση

Η επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση συνιστά ένα μοναδικό τρόπο για τον έλεγχο μιας θεωρίας, καθώς ο ερευνητής ξεκινά με μια υπόθεση πριν από την ανάλυση. Η υπόθεση αυτή βασίζεται σε μια ισχυρή θεωρία ή μια παρατήρηση, ενώ ορίζει ποιες μεταβλητές θα σχετίζονται με ποιους παράγοντες, όπως επίσης και ποιοι παράγοντες θα σχετίζονται μεταξύ τους (Stevens, 2002). Εξ ορισμού, λοιπόν, αυτού του είδους η παραγοντική ανάλυση είναι πιο αξιόπιστη στην αξιολόγηση της εγκυρότητας εννοιολογικής κατασκευής της κλίμακας. Έχοντας προσδιορίσει ο ερευνητής εκ των προτέρων τους παράγοντες, είναι σε θέση να τους συγκρίνει με αυτούς που βρέθηκαν από μια ομάδα δεδομένων, προκειμένου να προσδιορίσει την καταλληλότητα (goodness of fit) του μοντέλου. Στην επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση, ο ερευνητής προτείνει κάποια μοντέλα, που βασίζονται στη θεωρία ή τα υπάρχοντα δεδομένα, τα οποία υποτίθεται ότι ταιριάζουν στα δεδομένα. Στα μοντέλα αυτά, προσδιορίζονται οι συσχετίσεις των παραγόντων και των μεταβλητών με έναν ή περισσότερους παράγοντες, σύμφωνα με τις θεωρητικές προσδοκίες του ερευνητή, αφήνοντας και κάποιες παραμέτρους να τις προσδιορίσει η ίδια η ανάλυση (Gilapsy, 1996). Η επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση μπορεί να γίνει με τη βοήθεια προγραμμάτων, όπως το LISREL, μέσω του οποίου ελέγχονται τα θεωρητικά μοντέλα (Joreskog & Sorbom, 1986). Αυτές οι στατιστικές μέθοδοι αναφέρονται ως στατιστικές ελέγχου της καταλληλότητας (fit statistics) και συμβάλλουν στη

διασφάλιση εκείνου του μοντέλου που εξηγεί καλύτερα τις σχέσεις ανάμεσα στις παρατηρούμενες και τις ορισθείσες μεταβλητές (Bentler 1980).

Για την επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση δεν υπάρχει όριο στον αριθμό των μεταβλητών που εισάγονται. Για τη διερευνητική, ο Thurstone (1947) προτείνει τουλάχιστον 3 μεταβλητές ανά παράγοντα (Kim & Mueller, 1978). Η άποψη όσο περισσότερες μεταβλητές τόσο το καλύτερο για την παραγοντική ανάλυση, δεν αληθεύει. Έτσι, ερωτήσεις -σε μια κλίμακα- του τύπου: «μου αρέσει το γραφείο μου», «το γραφείο μου είναι ωραίο», «μου αρέσει να δουλεύω στο γραφείο μου», «νιώθω ωραία όταν δουλεύω στο γραφείο μου» μπορούν να διαμορφώσουν τον παράγοντα γραφείο· τη στιγμή που ο ερευνητής αναζητά τον ευρύτερο παράγοντα ικανοποίηση από την εργασία. Έτσι, θα πρέπει να ξεκινά κανείς με μια μικρή ομάδα ερωτήσεων με την υψηλότερη εγκυρότητα περιεχομένου.

5.8.7.2 Q-Παραγοντική Ανάλυση

Στην περίπτωση της Q-παραγοντικής ανάλυσης αναφερόμαστε σε μια ειδική κατηγορία διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης¹¹⁸ όπου *οι γραμμές είναι οι περιπτώσεις και οι στήλες είναι οι μεταβλητές*. Επομένως η παραγοντική ανάλυση γίνεται στην μήτρα συσχέτισης των ατόμων και όχι στις μεταβλητές. Κατ' αυτό τον τρόπο καθορίζεται ποιες ομάδες ανθρώπων δημιουργούν συστάδες που εκφράζουν κοινή ανάλυση Λόγου. Οι Q-παραγοντικές επιβαρύνσεις «φορτώνουν» σε άτομα και όχι σε κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές. Τούτου δοθέντος η Q-τύπου παραγοντική ανάλυση αναφέρεται και ως «αντίστροφη παραγοντική ανάλυση» γιατί ακριβώς αντιστρέφεται ο πίνακας δεδομένων ανάλυσης (Kline 1994:78). Η Q-παραγοντική ανάλυση αναπαριστά περισσότερο μια «λειτουργική σχετικότητα» και ως εκ τούτου είναι περισσότερο μορφολογική «gestaltist¹¹⁹» και «ολιστική» (Brown 1980:208).

Η παραγοντική ανάλυση εφαρμόζεται στην μεθοδολογία-Q με τον ακόλουθο τρόπο:

A. Εντοπισμός (Εξαγωγή) παραγόντων

Ο εντοπισμός (η εξαγωγή) των υποκείμενων παραγόντων σκοπεύει να προσδιορίσει τους σημαντικούς παράγοντες για τη χρησιμοποίηση τους στους υπολογισμούς της κοινότητας διακύμανσης παραγόντων (communality) αλλά και άλλων μέτρων που υποδεικνύουν την ισχύ της παραγοντικής ανάλυσης. Οι παράγοντες εξάγονται ώστε να αποκτηθούν οι κοινοί παράγοντες ή οι παράγοντες ενδιαφέροντος. Κύριο κριτήριο

¹¹⁸ Στην μεθοδολογία Q η επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση έχει περιορισμένη εφαρμογή ακριβώς λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της (οι μεταβλητές είναι οι συμμετέχοντες). Κατά τον Brown (1980) ένας τρόπος επιβεβαιωτικής παραγοντικής ανάλυσης θα μπορούσε να ήταν η εφαρμογή του ίδιου Q-δείγματος σε μια διαφορετική ομάδα πληθυσμού με κοινά χαρακτηριστικά με την προηγούμενη.

¹¹⁹ Για περισσότερες πληροφορίες δεξ υποσημείωση 32

εξαγωγής και η πλέον συνήθης μέθοδος στην μεθοδολογία-Q, είναι επιλογή των παραγόντων που έχουν ιδιοτιμή μεγαλύτερη από 1. Όλοι οι παράγοντες που έχουν μικρότερες ιδιοτιμές θεωρούνται ασήμαντες και γενικά μικρότερου ενδιαφέροντος ώστε να χρήζουν περαιτέρω έρευνας (Brown, 1980:40). Οι ιδιοτιμές είναι ένας στατιστικός δείκτης που σχετίζεται με κάποιο παράγοντα ή κάποια συνιστώσα και υποδεικνύει ποια είναι η ποσότητα της διακύμανσης στο σύνολο των αρχικών μεταβλητών η οποία εξηγείται από αυτό τον παράγοντα ή από αυτή τη συνιστώσα (De Vaus, 2008: 175). Με πιο απλά λόγια η ιδιοτιμή αντιπροσωπεύει την σχετική συμβολή κάθε μεταβλητής στην ερμηνεία της συνολικής μεταβολής των δεδομένων. Μαθηματικά, η ιδιοτιμή είναι το άθροισμα των τετραγωνισμένων παραγοντικών επιβαρύνσεων κάθε παράγοντα. Το ποσοστό της συνολικής μεταβλητότητας κάθε παράγοντα είναι ίσο με την πηλίκο που προκύπτει από την διαίρεση της ιδιοτιμής με τον αριθμό των μεταβλητών του πίνακα δεδομένων. Αντίθετα με την μεθοδολογία-R όπου οι τυχαίες μεταβλητές είναι κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά στην μεθοδολογία-Q, οι τυχαίες μεταβλητές (variates) είναι ο αριθμός των συμμετεχόντων των οποίων οι κατατάξεις των δηλώσεων (Q-τάξεων) υπόκεινται σε παραγοντική ανάλυση (Brown, 1980:40). Ο Kline (1994:30) εξηγεί ότι όσο πιο μεγάλη είναι η ιδιοτιμή ενός παράγοντα τόσο καλύτερα ερμηνεύει ο συγκεκριμένος παράγοντας την συνολική διακύμανση των δεδομένων¹²⁰ (variance). Αν και το εξειδικευμένο λογισμικό για την μεθοδολογία-Q (PQ-Method) τυπικά εξάγει 7 με 8 παράγοντες για να εξασφαλίσει αρκετή ερμηνεία της διακύμανσης, συνήθως μόνο 3 με 4 έχουν αξία (Brown, 2008).

Η μεθοδολογία-Q χρησιμοποιεί κυρίως την κεντροειδή (centroid) παραγοντική ανάλυση (centroid factor analysis). Η κεντροειδής παραγοντική ανάλυση αποτελεί έναν τρόπο ορισμού των «κέντρων βαρύτητας που ενυπάρχουν στην μήτρα συσχέτισης (correlation matrix)». Ένας κεντροειδής παράγοντας αναφέρεται σε ένα είδος μέσου όρου των σχέσεων των Q-τάξεων, οι οποίες αντιπροσωπεύονται από τους συντελεστές συσχέτισης (Brown, 1980:40). Ο Kline (1994:3) εξηγεί ότι ο συντελεστής συσχέτισης είναι «ένα αριθμητικό μέτρο του βαθμού συμφωνίας μεταξύ 2 ειδών βαθμολογίας». Αυτοί οι συντελεστές μετρούν τη σχέση μεταξύ δυο μεταβλητών βάσει ενός δείκτη που κυμαίνεται από «+1» έως «- 1». Ένας συντελεστής συσχέτισης αναφέρεται στην δύναμη της σχέσης μεταξύ 2 μεταβλητών σε έναν πληθυσμό και οι άξιες του ποικίλουν από -1 για πλήρως αρνητικό συσχετισμό μέχρι +1 για τέλει θετικό συσχετισμό μεταξύ των μεταβλητών (Berenson & Levine 1996:732). Επομένως, η πλήρη συμφωνία καταδεικνύεται με +1, το 0 δείχνει καμία-μηδενική σχέση, ενώ το -1 καταδεικνύει πλήρη διαφωνία. Οι

¹²⁰ Η διακύμανση των δεδομένων / variance data είναι ένα μέτρο της μεταβλητικότητας ενός συνόλου δεδομένων. Η διακύμανση των $x_1, x_2, \dots, x_n$ με μέσο $\bar{x} = (x_1 + x_2 + \dots + x_n)/n$, είναι $[(x_1 - \bar{x})^2 + (x_2 - \bar{x})^2 + \dots + (x_n - \bar{x})^2]/n$. Στην περίπτωση που η συχνότητα της παρατήρησης είναι x_j είναι f_j , για $j=1,2,\dots,k$, η διακύμανση είναι: $[f_1(x_1 - \bar{x})^2 + f_2(x_2 - \bar{x})^2 + \dots + f_k(x_k - \bar{x})^2]/n$, όπου $n = f_1 + f_2 + \dots + f_k$ και $\bar{x} = (f_1 x_1 + f_2 x_2 + \dots + f_k x_k)/n$. Η διακύμανση δεν είναι ποτέ αρνητική και μπορεί να λάβει την τιμή 0 αν όλες οι τιμές δεδομένων είναι ίδιες.

παραγοντικές φορτώσεις είναι συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών (Q-τάξεων) και των εξαχθέντων κεντροειδών παραγόντων. Κάθε φόρτωση αντιπροσωπεύει την συνεισφορά κάθε Q-τάξης στην ερμηνεία του κεντροειδούς παράγοντα και μπορεί λοιπόν να εκφραστεί ως συσχετισμός της Q-τάξης (Q-sort) με τον εκάστοτε κεντροειδή παράγοντα [centroid] (Stricklin & Almeida, 1999). Η διαδικασία παραγοντοποίησης ξεκινά από την στιγμή που δημιουργηθεί η μήτρα συσχετισμών. Μια μήτρα συσχέτισης είναι ένας τρόπος διαμόρφωσης των δεδομένων (αριθμητική διαχείριση των δεδομένων) έτσι ώστε να αποκαλυφθεί η παραγοντική τους δομή. Καταδεικνύει, το βαθμό συσχέτισης κάθε Q-τάξης με σημαντικές ή μη παραγοντικές φορτώσεις (Brown, 1991).

Κεντροειδής Παραγοντική Ανάλυση και Σύγκριση με άλλες μεθόδους παραγοντικές μεθόδους καθώς και με την ανάλυση κύριων συνιστωσών

Η κεντροειδής μέθοδος παραγοντικής ανάλυσης είναι μια από τις πρώτες μεθόδους παραγοντικής ανάλυσης. Η συγκεκριμένη μέθοδος χρησιμοποιούνταν αρχικά ως μια μέθοδος η οποία προσέγγιζε την ανάλυση σε κύριες συνιστώσες. Η μέθοδος αντανάκλα μεταβλητές με τέτοιο τρόπο, ώστε μετά την αντανάκλαση, το άθροισμα των στοιχείων του υπολειπόμενου πίνακα συσχέτισης των μεταβλητών να είναι μέγιστο. Σύμφωνα με τον Harman (1976: 171), η κεντροειδής μέθοδος εισήχθηκε αρχικά από τον Burt (1917: 53) αλλά αναπτύχθηκε από τον Thurstone (1931). Σήμερα χάρη στην εξέλιξη των στατιστικών λογισμικών πακέτων σχετικά με την κλασσική παραγοντική ανάλυση, η κεντροειδής, (ή αλλιώς απλή μέθοδος συνάθροισης) εξαγωγής παραγόντων, έχει αντικατασταθεί από την μέθοδο παραγοντοποίησης κύριου άξονα (Comrey 1973 :76) και δεν χρησιμοποιείται συχνά στην κλασσική παραγοντική ανάλυση (Brown & Robyn 2004).

Ωστόσο, το εξειδικευμένο στατιστικό πακέτο για την μεθοδολογία-Q εξακολουθεί και χρησιμοποιεί την μέθοδο της κεντροειδούς παραγοντικής ανάλυσης λόγω των ειδικών χαρακτηριστικών της ενώ συμπληρωματικά παρέχει την δυνατότητα χρήσης της μεθόδου ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες. Η τελευταία είναι η απλούστερη και δημοφιλέστερη σύγχρονη μέθοδος πολυμεταβλητής ανάλυσης και στην περίπτωση της, δεν κάνουμε λόγο για παράγοντες (Factors), αλλά για συνιστώσες (Components) ενώ όπως αναφέρθηκε παραπάνω διαφέρει από τις μεθόδους παραγοντικής ανάλυσης.

Η μέθοδος ανάλυσης κυρίων συνιστωσών είναι ευρέως αποδεκτή ιδιαίτερα σε εκείνους που δεν είναι γνώστες της μεθοδολογίας-Q. Συνήθως οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η ανάλυση σε κύριες συνιστώσες παρέχει μια ακριβή λύση με την έννοια ότι μεγιστοποιεί το ποσοστό διακύμανσης για κάθε παράγοντα και κατά συνέπεια ελαχιστοποιεί το ποσοστό υπολειπόμενης διακύμανσης¹²¹. Αναλυτικότερα η

¹²¹ Υπολειπόμενη διακύμανση είναι εκείνο το μέρος διακύμανσης ενός συνόλου δεδομένων το οποίο παραμένει μετά την αφαίρεση της επίδρασης ορισμένων συστηματικών στοιχείων. Μετρά ουσιαστικά

μέθοδος ανάλυσης κύριων συνιστωσών αναπτύσσεται μέσω γραμμικών συνδυασμών, ως εξής: Η πρώτη κύρια συνιστώσα σχηματίζεται από το γραμμικό συνδυασμό που πιστώνει το μεγαλύτερο ποσό διασποράς που εμπεριέχεται στο δείγμα. Η δεύτερη συνιστώσα πιστώνει το επόμενο μεγαλύτερο, αλλά συγκριτικά με την πρώτη, κατά τι μικρότερο, κομμάτι διασποράς, και είναι ασυσχέτιστη με την πρώτη συνιστώσα. Η τρίτη συνιστώσα εξηγεί ακόμη μικρότερο κομμάτι της συνολικής διασποράς και είναι ασυσχέτιστη με τις προηγούμενες δύο συνιστώσες. Τελικά, όλες οι συνιστώσες εμφανίζονται, προοδευτικά μικρότερες, από την πρώτη μέχρι την τελευταία, και ακόμη, η μία με την άλλη, είναι ασυσχέτιστες. Η μέθοδος ανάλυσης κύριων συνιστωσών είναι μια καλή μέθοδος για να ξεκινήσουμε την παραγοντική μας ανάλυση (Δαφέρμος 2009: 26). Η μέθοδος ανάλυσης κύριων συνιστωσών είναι μια συνήθης μέθοδος στις Κοινωνικές Επιστήμες, που μπορεί να περιγράψει σε σημαντικό βαθμό τη δομή ενός συνόλου (Kim and Muler 1978·Jolliffe, 1986·Dunteman, 1989·Sharma, 1996·Coakes and Steed, 1999· Σιάρδος, 1999·Stevens, 2002· Tabachnick & Fidell, 2007), αλλά παρουσιάζει και το εξής πλεονέκτημα: Αν θέλουμε να περάσουμε σε επόμενες αναλύσεις, δηλ. σε αναλύσεις που θα βασιστούν στα προϊόντα της, όπως για παράδειγμα η Ανάλυση Διασποράς, που μπορεί να χρησιμοποιήσει σαν εξαρτημένες μεταβλητές τους παράγοντες που ανέδειξε αυτή η παραγοντική μέθοδος, είναι σαφές ότι θα έχουμε εναργέστερα αποτελέσματα και καλύτερες ερμηνείες, εξ αιτίας της ύπαρξης ασυσχέτιστων παραγόντων (Tabachnick & Fidell 2007: 635). Ωστόσο το γεγονός ότι δεν διαχωρίζει την μοναδική από την κοινή διακύμανση (δηλ. τοποθετεί τον αριθμό 1 στην μέση διαγώνια γραμμή του πίνακα συσχέτισης), σημαίνει ότι είναι λιγότερο ακριβής από την παραγοντική ανάλυση (π.χ. κεντροειδής παραγοντική ανάλυση και ανάλυση κύριων συνιστωσών) κατά την εκτίμηση των αυθεντικών συσχετίσεων, οι οποίες βασίζονται στα κοινά στοιχεία μεταξύ των μεταβλητών (ή στην περίπτωση της Q-μεθοδολογίας στις Q-τάξεις). Η μοναδικότητα της χρήσης της Ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες εκμηδενίζεται όταν οι εξαχθέντες παράγοντες υπόκεινται σε περιστροφή των αξόνων διότι η περιστροφή θα καταστρέψει τον χαρακτήρα μέγιστης διακύμανσης των παραγόντων, στοιχείο που αποτελεί κριτήριο επιλογής της συγκεκριμένης μεθόδου (Brown 2008).

Από την άλλη πλευρά, η κεντροειδής παραγοντική ανάλυση ως στατιστικός αλγόριθμος αποτελεί μια προσέγγιση της παραγοντοποίησης σε κύριους άξονες, με το ίδιο τρόπο που μια ανάλυση παλινδρόμησης μπορεί να προσεγγιστεί με τον απλό υπολογισμό του αριθμητικού μέσου όρου όλων των μεταβλητών το μοντέλο παλινδρόμησης: χωρίς δηλαδή να δίνονται διαφορετικά βάρη ή μέτρα σημαντικότητας (συντελεστές βαρύτητας) για κάθε μεταβλητή. Αυτό σημαίνει ότι η πρόβλεψη της εξαρτημένης μεταβλητής μπορεί να μην πέφτει τελικά έξω από το

την μεταβλητότητα που οφείλεται σε ανεξήγητες αιτίες ή σε πειραματικό σφάλμα (Μοσχάκης 2008: 243).

στόχο αλλά δεν θα συνεισφέρει στην ελαχιστοποίηση των υπολοίπων (residuals)¹²² με τον ίδιο τρόπο όπως οι νεότερες και ακριβέστερες μέθοδοι παραγοντικής ανάλυσης που αναφέρθηκαν παραπάνω. Πρακτικά, η κεντροειδής παραγοντική ανάλυση ενεργεί κατευθύνοντας ένα διάνυμα διαμέσου του κέντρου βαρύτητας (κεντροειδές) μιας συστάδας μονάδων δεδομένων, βασισμένη στην «απλή άθροιση», όπως ο Burt (1940) συνήθιζε να αναφέρεται σε αυτή (Brown 2008). Επομένως αναζητά τρόπους να μειώσει το υπόλοιπο, όπως στην παραγοντοποίηση κύριων αξόνων, αλλά για αστάθμητες μεταβλητές, κατά συνέπεια λειτουργεί κατά προσέγγιση - δεν υπολογίζει με ακρίβεια - την μέγιστη ανάλυση διακύμανσης. Υπό αυτή την έννοια είναι «αόριστη», δεν προσφέρει δηλαδή μοναδική λύση. Όπως αναφέρει ο Thurstone (1947) «η κεντροειδής λύση δεν προσφέρει μοναδική λύση ούτε έχει τις μαθηματικές ιδιότητες της παραγοντοποίησης σε κύριους άξονες».

Στην ερευνητική μελέτη του Vincent (1953) για την ιστορία της παραγοντικής ανάλυσης σημειώνεται ότι οι αυθεντικές συσχετίσεις μπορούν να αναπαραχθούν από τον συνδυασμό των σταυρωτών γινομένων (cross-products) των παραγοντικών φορτώσεων και παράλληλα υπογραμμίζει ότι «η συνολική σειρά των εξισώσεων[...] είναι απροσδιόριστη δηλαδή υπάρχει ένας άπειρος αριθμός λύσεων». Για να τεκμηριώσει το επιχείρημα του δίνει ως παράδειγμα ένα από τα πειράματα του Thurstone στο οποίο παρουσίαζε διάφορους υπολογισμούς για μια σειρά διαφόρων ειδών κυλίνδρων, διαφόρων σχημάτων και ειδών. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, μια παραγοντική λύση εστίαζε στο μήκος και την διάμετρο των διαφορετικών όγκων και μεγεθών των κυλίνδρων. Οι συγκεκριμένοι κύλινδροι αποτελούσαν τα αρχικά ακατέργαστα δεδομένα και υφίστανται εξίσου την παραγοντική ερμηνεία. Η συγκεκριμένη ανάλυση οφείλεται στο ειδικό χαρακτηριστικό «ανεκτικότητας» της κεντροειδούς ανάλυσης στην οποία αναφέρονταν ο Stephenson (1953:36, 40-41). Αυτό το χαρακτηριστικό αποτελούσε το βασικό κριτήριο και επιχείρημα των στατιστικών ψυχολόγων για να απορρίψουν τη συγκεκριμένη μέθοδο και να ασκήσουν και την ανάλογη κριτική στον Stephenson. Επομένως αρκετοί ερευνητές, ειδικά εκείνοι που δεν είναι εξοικειωμένοι με την φιλοσοφία και την τεχνική της μεθοδολογίας-Q εύκολα απορρίπτουν την κεντροειδή παραγοντική ανάλυση, εξαιτίας του «αόριστου» χαρακτηριστικού της (δηλ ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχει σωστή λύση μέσα από τις προτεινόμενες άπειρες πιθανές λύσεις).

Ωστόσο αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό της «απροσδιοριστίας» επιτρέπει στους ερευνητές που βασίζονται στην φιλοσοφία της μεθοδολογίας-Q να προτιμούν τη συγκεκριμένη μέθοδο παραγοντικής ανάλυσης. Αναλυτικότερα, όπως αναφέρει ο Brown (2008) το γεγονός ότι δεν προσφέρει «σωστή» παραγοντική λύση, ελευθερώνει τον ερευνητή να εμπνέεται από την θεωρία (απαγωγική λογική) και να προσεγγίζει το πρόβλημα από διαφορετικές οπτικές γωνίες με βάση τις υποδείξεις της

---

¹²² Υπόλοιπο/residual: Η διαφορά μεταξύ ενός δεδομένου και τις τιμές που προβλέπεται για αυτό από ένα μοντέλο (Μοσχάκης 2008:243)

θεωρίας (κύρια ώθηση της μεθοδολογίας-Q αναφορά από Brown 2008). Πιο συγκεκριμένα, το χαρακτηριστικό της αοριστίας στην κεντροειδή παραγοντική ανάλυση είναι συμβατό με την θεωρία διασυμπεριφορισμού του Kantor, την απαγωγική λογική του Peirce, και την θεωρητική κριτική περιστροφή του Stephenson. Αυτά τα τρία στοιχεία όπως αναπτύχθηκαν σε προηγούμενα κεφάλαια είναι σημαντικά πραγματιστικά και άμεσα συνδεδεμένα με την μεθοδολογία-Q.

Παράλληλα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε πρόσφατη έρευνα του Choulakian (2003, 2004,2005) αποδεικνύεται και μαθηματικά ότι οι κεντροειδής ανάλυση είναι μια ακριβής στατιστική τεχνική ισάξια με την ανάλυση σε κύριες συνιστώσες. Πιο συγκεκριμένα ο Choulakian (2003) απέδειξε μαθηματικά συγκρίνοντας τις βέλτιστες ιδιότητες της μεθόδου ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες και της κεντροειδούς ανάλυσης ότι *«η επίδραση των δύο μεθόδων υπό το πρίσμα της ανάλυσης συνιστωσών έχει ως αποτέλεσμα την μεγέθυνση των ίδιων διακυμάνσεων. Παράλληλα οι δύο μέθοδοι σε αυτή την περίπτωση υφίστανται διαφορετικούς περιορισμούς. Αντίθετα, η επίδραση των δύο μεθόδων υπό το πρίσμα της προσέγγισης υπολογισμού παραγοντικών επιβαρύνσεων έχει ως αποτέλεσμα την μεγέθυνση διαφορετικών διακυμάνσεων. Παράλληλα, οι δύο μέθοδοι σε αυτή την περίπτωση υφίστανται τους ίδιους περιορισμούς»* (ο.π.:474). Συμπληρωματικά με την παραπάνω διαπίστωση ο Choulakian χαρακτηριστικά υπογραμμίζει (Προσωπική Επικοινωνία, 2009) «και οι δύο μέθοδοι είναι ακριβής επειδή: α) δεν υπάρχει απόλυτη ακρίβεια, β) συνήθως και οι δύο μέθοδοι παράγουν παρόμοια ερμηνεύσιμους παράγοντες, γεγονός που βοηθά στην τελική επιλογή του τελικού αριθμού των εξαχθέντων παραγόντων.

Εν κατακλείδι, το θεωρητικό υπόβαθρο της μεθοδολογίας-Q αποτελεί το κυριότερο κριτήριο επιλογής της μεθόδου εξαγωγής παραγόντων. Ως εκ τούτου υποδεικνύει ως καταλληλότερη μέθοδο εξαγωγής την κεντροειδή παραγοντική μέθοδο (ή μέθοδο απλής συνάθροισης). Επιπλέον, η συγκεκριμένη μέθοδος με την βοήθεια του εξειδικευμένου λογισμικού πακέτου (PQ Method) δίνει την δυνατότητα στον ερευνητή να χρησιμοποιήσει την κριτική («χειροκίνητη») περιστροφή των παραγόντων σε ανταπόκριση με τα θεωρητικά ερείσματα που παρουσιάζει το ερευνητικό ερώτημα (βλ. επόμενο κεφάλαιο). Η συγκεκριμένη δυνατότητα η οποία δεν δίνεται σε άλλους στατιστικούς αλγόριθμους που παρουσιάζονται σε γενικά στατιστικά λογισμικά κοινωνικών επιστημών (π.χ. SPSS, SAS, κοκ). Κατά αυτό τον τρόπο όπως υποστηρίζει ο ιδρυτής της Q-μεθοδολογίας Stephenson (1953) ο ερευνητής είναι σε θέση να επιδιώκει την δική του περιστροφική λύση (π.χ. κριτική περιστροφή) λαμβάνοντας υπόψη την θεωρία για το συγκεκριμένο θέμα χωρίς αυτό να επηρεάζει την αξιοπιστία των δεδομένων (Brown, 1980:261). Για παράδειγμα, ο ερευνητής μπορεί να έχει επιπλέον λόγους να επιλέξει ένα συγκεκριμένο Q-δείγμα ή/και P-δείγμα, ώστε να αναδείξει το αντίστοιχο Λόγο που υποστηρίζουν χρησιμοποιώντας την κριτική περιστροφή των παραγόντων. Τέλος η πρακτική αλήθεια είναι ότι ανεξάρτητα από τη μέθοδο εξαγωγής των παραγόντων, τα αποτελέσματα που παίρνουμε είναι παρόμοια (Brown et al 2007). Επιπλέον, στις

περιπτώσεις που υπάρχουν διαφορές, αυτές συνήθως εξαφανίζονται μετά την περιστροφή της λύσης (De Vaus 2008: 182).

B. Παραγοντικές Φορτώσεις/Επιβαρύνσεις

Όπως κάθε διαδικασία παραγοντικής ανάλυσης έτσι και στην μεθοδολογία-Q, ο στόχος είναι να εντοπίσουμε ένα σύνολο μεταβλητών που ανήκουν μοναδικά σε συγκεκριμένους παράγοντες ή συνιστώσες. Έχοντας καταλήξει στον αριθμό των παραγόντων μπορούμε να δούμε ποιες μεταβλητές ανήκουν σε ποια συνιστώσα (De Vaus 2008: 176). Ο εντοπισμός των μεταβλητών που «ανήκουν» σε συγκεκριμένους παράγοντες ή συνιστώσες γίνεται με την εξέταση των παραγοντικών φορτώσεων ή επιβαρύνσεων. Ένας παράγοντας μπορεί να ερμηνευθεί ή να ονομαστεί εξετάζοντας τις τιμές των επιβαρύνσεων σε εκείνον τον παράγοντα στις παρατηρούμενες μεταβλητές (Bartholomew et al. 2007:284). Η διαδικασία αυτή ακολουθεί το στάδιο της εξαγωγής των παραγόντων.

Αναλυτικότερα, έπειτα από την εξαγωγή παραγόντων, παράγεται μια στήλη αριθμών, μια για κάθε Q-τάξη. Κάθε στήλη αντιπροσωπεύει τις παραγοντικές επιβαρύνσεις/φορτώσεις των Q-τάξεων για κάθε Q-παράγοντα. Οι συγκεκριμένες παραγοντικές επιβαρύνσεις/φορτώσεις αντιπροσωπεύουν την έκταση στην οποία κάθε Q-τάξη συσχετίζεται με κάθε παράγοντα (Brown 1991). Επομένως οι παραγοντικές επιβαρύνσεις είναι συσχετισμοί μεταξύ των Q-τάξεων και των Q-παραγόντων (Comrey 1973:7). Όσο μεγαλύτερη είναι η φόρτωση μιας μεταβλητής σε κάποια συνιστώσα, τόσο πιο βέβαιο είναι ότι αυτή η μεταβλητή ανήκει στη συγκεκριμένη συνιστώσα. Η παραγοντική επιβάρυνση κατά την παραγοντική ανάλυση είναι άξια αναφοράς εάν αντιπροσωπεύει περίπου ή περισσότερο από το 10% της συνολικής διακύμανσης (Child 2006:45).

Ο υπολογισμός της παραγοντικής φόρτωσης με βάση την Κεντροειδή Παραγοντική Ανάλυση (ΚΠΑ) δίνεται από την παρακάτω εξίσωση:

$$a_{j1} = \frac{\sum_{i=1}^n r_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n r_{ij}}}$$

Όπου,

a_{j1} = Παραγοντική Φόρτιση/Επιβάρυνση μεταβλητής (Q-τάξης) για τον παράγοντα 1

r_{ij} = Συντελεστής συσχέτισης Q-τάξης j με την Q-τάξη i

Η παραπάνω εξίσωση παρουσιάζει την φόρμουλα υπολογισμού για την κεντροειδή παραγοντική φόρτωση (a) μιας μεταβλητής j για τον παράγοντα 1 (ή I χρησιμοποιώντας λατινικούς αριθμούς). Για παράδειγμα για να υπολογιστεί η

παραγοντική επιβάρυνση για τον πρώτο παράγοντα διενεργούνται τα παρακάτω βήματα:

1. Άθροισμα όλων των εγγραφών των δεικτών συσχέτισης (r) της πρώτης στήλης του πίνακα συσχέτισης, συμπεριλαμβανομένου και του κελί της διαγωνίου.
2. Διαίρεση του παραπάνω αθροίσματος με την τετραγωνική ρίζα του αθροίσματος όλων των εγγραφών σε όλο τον πίνακα συσχέτισης, συμπεριλαμβανομένων των διαγώνιων κελιών

Για την δεύτερη μεταβλητή ακολουθεί ο υπολογισμός της δεύτερης στήλης του πίνακα συσχέτισης και διαιρείται με τη ίδια τετραγωνική ρίζα του αθροίσματος όλων των εγγραφών σε όλο τον πίνακα συσχέτισης συμπεριλαμβανομένων των διαγώνιων κελιών. Η διαδικασία αυτή συνεχίζει για όλες τις στήλες του πίνακα συσχέτισης. Επομένως, τα βήματα υπολογισμού περιλαμβάνουν τον υπολογισμό του αθροίσματος του πίνακα συσχέτισης (Comrey & Lee, 1992: 55).

Οι συμμετέχοντες που παρουσιάζουν αξιοσημείωτες φορτώσεις (loadings) σε περισσότερο από ένα παράγοντες, σημαίνει αρχικά ότι έχουν ιδιόμορφες απόψεις, οι οποίες πιθανότατα δεν μπορούν να συμπεριληφθούν σε καμία ανάλυση Λόγου κατά την ερμηνεία των Q-παραγόντων (Schmolck, 1998). Σε τέτοιες περιπτώσεις δηλαδή όταν μια μεταβλητή «φορτώνει» επαρκώς σε περισσότερες από μια συνιστώσες, μπορούμε να μειώσουμε μία από αυτές τις φορτώσεις εφαρμόζοντας την δυνατότητα περιστροφής των αξόνων των παραγόντων.

Προτού όμως προβεί κανείς με την βοήθεια τους προγράμματος PQMethod 2.11 στην περιστροφή των παραγόντων για την τελική παραγοντική λύση, θα πρέπει να επισημανθούν οι Q-τάξεις οι οποίες σχετίζονται περισσότερο με τον εκάστοτε παράγοντα. Η επισήμανση αυτή σηματοδοτείται τοποθετώντας δίπλα από κάθε παραγοντική επιβάρυνση το σύμβολο «X» (πρόκειται για μια διαδικασία γνωστή ως επισήμανση ή flagging).

Το εξειδικευμένο πρόγραμμα για την στατιστική ανάλυση των δεδομένων της μεθοδολογίας-Q (PQMethod ή PCQ) είναι σχεδιασμένο για να προ-επισημαίνει τις καθαρές παραγοντικές φορτώσεις σύμφωνα με τον παρακάτω κανόνα ελέγχου¹²³:

---

¹²³ Η επισήμανση που γίνεται σύμφωνα με τα αυτόματα κριτήρια του λογισμικού PQ Method βασίζεται σε στατιστικά κριτήρια επιπέδου στατιστικής σημαντικότητας 95%. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι μπορεί να αποτελεί υποχρεωτικό τελικό κριτήριο επισήμανσης μιας παραγοντικής επιβάρυνσης. Επιπλέον κριτήρια θα μπορούσε να ήταν το ακόμα αυστηρότερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας του 99% ($\alpha > 2.58/\sqrt{N}$) ή ο κανόνας του Humphrey που υποστηρίζει ότι μια παραγοντική φόρτωση είναι σημαντική εάν το γινόμενο των δύο υψηλότερων παραγοντικών φορτώσεων είναι μεγαλύτερο από το διπλάσιο αριθμό της τυπικής απόκλισης (Brown 1980: 223). Πέρα όμως και από αυτά τα επιπρόσθετα όρια το καταλληλότερο κριτήριο είναι όταν η κρίση του ερευνητή για τον τελικό αριθμό

Μια Παραγοντική Φόρτωση επισημαίνεται με το σύμβολο «X» εάν:

$$(1) \alpha^2 > \frac{h^2}{2}$$

η παραγοντική φόρτωση (α) εξηγεί περισσότερο από το μισό της κοινή παραγοντικής διακύμανσης (h^2) και

$$(2) \alpha > \frac{1.96}{\sqrt{N}}$$

(αν η παραγοντική επιβάρυνση είναι μεγαλύτερη από το τυπικό σφάλμα σε επίπεδο $p > .05$).

Γ. Περιστροφή Παραγόντων

«Η διαδικασία χειρισμού των αξόνων αναφοράς» είναι γνωστή ως περιστροφή [rotation] (Child 1970 :52). «Πρόκειται δηλαδή για μια διαδικασία με την οποία κινούμαστε από τη μία λύση στην άλλη. Το όνομα προέρχεται από τη γεωμετρική αναπαράσταση της διαδικασίας» (Bartholomew et al 2007: 293).

Με την περιστροφή των παραγόντων προσπαθούμε να καταστήσουμε τους παράγοντες δεκτικούς σε ερμηνεία. Με την περιστροφή δεν αλλάζουν κάποια από τα χαρακτηριστικά του παραγοντικού μοντέλου, όπως η καλή προσαρμοστικότητα και το ποσό της διακύμανσης ή συνδιακύμανσης που ερμηνεύει το μοντέλο παρά μόνο οι τιμές των επιβαρύνσεων. Κάνοντας λοιπόν την περιστροφή αυξάνονται οι ελπίδες οι επιβαρύνσεις κάποιων παραγόντων να είναι μεγάλες σε απόλυτη κλίμακα μόνο για κάποιες από τις μεταβλητές, κι έτσι, βλέποντας ποιες μεταβλητές (στην περίπτωση της μεθοδολογίας τα άτομα μέσω των Q-τάξεων) εξαρτώνται με ποιους παράγοντες, μπορούμε να δώσουμε ερμηνείας σε αυτούς (Καρλής 2005:210). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Δαφέρμος (2009: 30): «αν θέλαμε να αναφερθούμε με πολιτικούς όρους η περιστροφή θα λέγαμε ότι κάνει ακριβώς μια αντιλαϊκή κυβέρνηση: κάνει τους φτωχούς φτωχότερους και τους πλούσιους πλουσιότερους, ενώ εξαφανίζει τους μικρομεσαίους. Πιο συγκεκριμένα, οι μεγάλες φορτώσεις πάνω στους παράγοντες μπορούν να γίνουν ακόμη μεγαλύτερες, οι μικρές φορτώσεις να γίνουν ακόμη μικρότερες και οι ενδιάμεσες να ελαχιστοποιηθούν».

Οι παράγοντες μπορεί να περιστραφούν με πολλούς τρόπους. Στην κλασική παραγοντική ανάλυση υπάρχουν δύο ευρείς τύποι περιστροφής: η ορθογώνια και η πλάγια. Οι ορθογώνιες μέθοδοι περιστροφής χρησιμοποιούνται όταν θέλουμε να μεγιστοποιήσουμε οποιαδήποτε συσχέτιση μεταξύ των παραγόντων. Στις περιπτώσεις

των εξαχθέντων παραγόντων συμπίπτει με το αυτόματο στατιστικό κριτήριο που έχει προεπιλεγμένο το λογισμικό πρόγραμμα (Brown 2001).

που υπάρχει λόγος να πιστεύουμε ότι οι παράγοντες που εντοπίσαμε είναι δυνατόν να συσχετίζονται, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τη μέθοδο της πλάγιας περιστροφής (De Vaus 2008: 182).

Οι μέθοδοι των ορθογώνιων περιστροφών που είναι διαθέσιμες στην παραγοντική ανάλυση είναι (Καρλής 2005: 210):

- Η Ορθογώνια περιστροφή μέγιστης Διακύμανσης (Varimax): προσπαθεί να ελαχιστοποιήσει τον αριθμό των μεταβλητών που έχουν μεγάλες επιβαρύνσεις για κάθε παράγοντα.
- Η Ορθογώνια περιστροφή τετραγωνικής μεγιστοποίησης (Quartimax): Προσπαθεί να ελαχιστοποιήσει τον αριθμό των παραγόντων που εξηγούν μια μεταβλητή.
- Η Ορθογώνια περιστροφή μέγιστης ισοδυναμίας (Equimax): Συνδυασμός των Varimax και Quartimax.

Οι μέθοδοι της μη ορθογώνιας ή πλάγιας/πλαγιογώνιας περιστροφής (oblique) που είναι διαθέσιμοι στην κλασσική παραγοντική ανάλυση είναι:

- Η Άμεση Πλάγια (Direct Oblimin): Περιστροφή των αξόνων με τέτοιο τρόπο ώστε οι άξονες που προκύπτουν δεν είναι πια ορθογώνιοι (και άρα οι παράγοντες δεν είναι ανεξάρτητοι).
- Η Έμμεση Πλάγια (Promax): Η νεώτερη περίπτωση πλαγιογώνιας περιστροφής στην οποία επιτρέπεται οι παράγοντες να σχετίζονται (correlated). Η μέθοδος είναι έμμεση διότι παραλαμβάνει μια ορθογώνια λύση, συνήθως με την λύση varimax και μετά την υποβάλλει σε εκ νέου περιστροφή η οποία επιτρέπει στους παράγοντες να συσχετίζονται. Παρέχει γρήγορα αποτελέσματα και εφαρμόζεται σε μεγάλα αρχεία δεδομένων.

Γενικά στις πλαγιογώνιες μεθόδους η ερμηνεία των αποτελεσμάτων είναι πιο δύσκολη. Στην πράξη τις χρησιμοποιούμε, όταν δε θέλουμε οι παράγοντες που προκύπτουν να είναι ασυσχέτιστοι.

Η ανασκόπηση του Δαφέρμου (2009: 33) σχετικά με τις παραπάνω μεθόδους περιστροφής:

- Όλες οι ορθογώνιες λύσεις περιστροφής είναι μαθηματικά ισοδύναμες. Επομένως, η περιστροφή δεν έρχεται να βελτιώσει το μαθηματικό ταίριασμα (fit), ανάμεσα στις παρατηρούμενες και αναπαραγόμενες μήτρες συσχέτισης, αλλά να καταστήσει επιστημονικά και πρακτικά χρήσιμες τις παραγοντικές λύσεις.

- Αν έχουμε καλά εμπειρικά δεδομένα (data set), τότε το πιθανότερο που μπορεί να μας συμβεί, αν χρησιμοποιήσουμε διαφορετικές μεθόδους εξαγωγής παραγόντων, είναι να λάβουμε παρόμοια αποτελέσματα.
- Αν υπάρχει ένα αρκετά σαφές, καθαρό πρότυπο (pattern), ανάμεσα στις συσχετίσεις των εμπειρικών μας δεδομένων, τότε οποιεσδήποτε μεθόδους περιστροφής κι αν χρησιμοποιήσουμε, θα λάβουμε παραπλήσια αποτελέσματα (Tabachnick & Fidell, 2007).
- Υπάρχει ερευνητική εμπειρία που καταγράφει εσφαλμένη συμπεριφορά της υβριδικής μεθόδου equamax. Ο κοινωνικός ερευνητής για να αποφύγει λαθεμένες λύσεις, με αυτή τη μέθοδο, θα πρέπει να είναι αρκετά σίγουρος για τον αριθμό των παραγόντων που θα δεχθεί (Mulaik, 1972).
- Σε κάποια στιγμή της ερευνητικής μας δουλειάς, θα πρέπει να λάβουμε κάποια απόφαση, αναφορικά με την ορθογώνια ή την πλαγιογώνια περιστροφή: Η ορθογώνια λύση διαθέτει ασυσχέτιστους (uncorrelated) παράγοντες. Επομένως, είναι σε θέση να προσφέρει ευκολότερη ερμηνεία, περιγραφή και παρουσίαση των αποτελεσμάτων. Οι Tabachnick και Fidell, (2007), φαίνεται να πιστεύουν ότι οι ορθογώνιες λύσεις είναι τόσο κοντά στην αλήθεια, ώστε χρησιμοποιούν γι' αυτές την έκφραση «strain reality» (ακουμπάνε την πραγματικότητα) (οπ. 637).

Τέλος σύμφωνα με τον Brown (1991) ο ερευνητής περιστρέφει τους παράγοντες λαμβάνοντας υπόψη «προκατελιημμένες ιδέες, ασαφή νοήματα και πρότερη γνώση σχετικά με το θέμα».

Ειδικότερα, στη μεθοδολογία-Q, το επίπεδο σημαντικότητας καθορίζει ποιος παράγοντας θα πρέπει να ληφθεί υπόψη στη μέθοδο της περιστροφής. Το επίπεδο σημαντικότητας είναι συνήθως ρυθμισμένο να είναι ίσο ή μεγαλύτερο από την τιμή δυο τυπικών αποκλίσεων, μακριά δηλαδή από το μέσο όρο. Είναι ένας στατιστικός δείκτης άμεσα σχετιζόμενος με τον αριθμό των δηλώσεων σε Q-δείγμα. Όσο μεγαλώνει ο αριθμός των δηλώσεων, τόσο μειώνεται το επίπεδο σημαντικότητας. Όσο πιο μικρός είναι ο αριθμός των δηλώσεων τόσο αυξάνεται το θεωρητικό επίπεδο σημαντικότητας (Strinklin & Almeida, 1999).

Δεδομένου ότι για την τελική εξαγωγή των παραγόντων θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη οι συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων όπως αυτές παρουσιάζονται στον σχετικό πίνακα συσχέτισης, οι τιμές των παραγόντων κατατάσσονται στον πίνακα συσχέτισης και αναφέρονται ως «ως πίνακας παραγοντικών επιβαρύνσεων χωρίς περιστροφή». Οι μη περιστρεφόμενοι παράγοντες έχουν την τάση να είναι σε μεγάλο βαθμό πολύπλοκες δομές παραγόντων που σχετίζονται ή αλληλεπικαλύπτουν πολλές ίδιες Q-τάξεις δημιουργώντας σύγχυση στην ερμηνεία τους. Επομένως ο παραγοντικός πίνακας κατόπιν περιστρέφεται σε μια άλλη μορφή που είναι «μαθηματικά ισοδύναμη» με τον αρχικό μη περιστρεφόμενο παραγοντικό πίνακα. Ταυτόχρονα η νέα αυτή δομή των παραγόντων είναι επιστημονικά πιο εύκολη στην

ερμηνεία εν συγκρίσει με τις μη περιστρεφόμενες παραγοντικές δομές (Comrey 1973 :7).

Η μεθοδολογία-Q τυπικά χρησιμοποιεί την ορθογώνια περιστροφή μέγιστης διακύμανσης (varimax rotation) ή/και την κριτική περιστροφή (judgmental rotation). Η χρήση της τελευταίας εξαρτάται βέβαια από τους σκοπούς της εκάστοτε ερευνητικής μελέτης.

i. Ορθογώνια Περιστροφή Μέγιστης Διακύμανσης (Varimax rotation)

Αυτή περιστροφή είναι η πλέον χρησιμοποιούμενη και επιδιώκει την ελαχιστοποίηση του αριθμού των μεταβλητών, οι οποίες έχουν υψηλές φορτώσεις (high loadings), πάνω σε κάθε παράγοντα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την απλοποίηση της ερμηνείας των παραγόντων (Δαφέρμος, 2009: 31). Σύμφωνα με τον Kline (1994:62), η ορθογώνια περιστροφή μέγιστης διακύμανσης (Varimax), όπως σχεδιάστηκε από τον Kaiser (1958,1959), είναι αυστηρά μαθηματική και δίνει μια ορθολογική λύση. Αυτό σημαίνει ότι οι παράγοντες περιστρέφονται με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι στην σωστή γωνία κάθε φορά ο ένας με τον άλλον, δηλαδή, οι παράγοντες να είναι μη συσχετισμένοι. Διαμέσου μιας «επαναληπτικής» διαδικασίας¹²⁴ μαθηματικού αλγόριθμου, η διακύμανση κατανέμεται κατά μήκος της παραγοντικής δομής με τέτοιο τρόπο ώστε κάθε Q-τάξη έχει τον μεγαλύτερο βαθμό σχέσης με έναν μόνο παράγοντα, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη όλες τις Q-τάξεις και όλους τους παράγοντες (Stricklin & Almeida, 1999). Ο σκοπός είναι να μεγιστοποιήσουμε «την καθαρότητα του κορεσμού» (purity of saturation) όσο το δυνατόν περισσότερων Q-τάξεων, στους αρχικώς εξαχθέντες παράγοντες (Mckeown & Thomas 1988:52).

ii. Θεωρητική (Κριτική) περιστροφή (judgmental rotation)

Ο Stephenson (1953) εισηγούμενος την «ανάλυση εξάρτησης» στην Q-Μεθοδολογία, υπογράμμισε την σχετική αναφορά του Kantor σύμφωνα με την οποία μια τέτοια ανάλυση «διατηρεί το σημείο κλειδί για την ανάλυση της πραγματικότητας» (ο.π.: 58). Η διαπίστωση αυτή θεωρείται ίσως η κεντρική αρχή για την χρήση της κεντροειδούς παραγοντικής ανάλυσης και την θεωρητική κριτική περιστροφή των παραγόντων. Η συγκεκριμένη προσέγγιση παραγοντικής ανάλυσης αναδεικνύει ως καταλυτικό το ρόλο την μελέτη της πραγματικότητας και όχι τόσο το ρόλο των στατιστικών κριτηρίων για την διερεύνηση των ερευνητικών ερωτημάτων (Brown & Robyn 2004: 156).

---

¹²⁴ Αριθμός επαναληπτικών μαθηματικών κύκλων. Με έναρξη μια υπόθεση βασισμένη στην θεωρία για την πιθανή τιμή της εταιρικότητας ή της κοινής διακύμανσης παραγόντων, υπολογίζεται μια περισσότερο αξιόπιστη τιμή από επαναλαμβανόμενες προσεγγίσεις έως ότου η τελική τιμή να αλλάζει πολύ λίγο μετά τους επαναλαμβανόμενους υπολογισμούς (Child 2006:37).

Η στάση των ερευνητών για την θεωρητική περιστροφή εμφορείται από την αναγκαία και ικανή συνθήκη για την γενικότερη θεώρηση της επιστημονικής κρίσης ως μια απρόσωπη διαδικασία, ένα ιδανικό το οποίο σύμφωνα με τον Brown (1980) «δεν προσεγγίζει τελικά την περιγραφή της λειτουργίας της επιστήμης». Οι ερευνητές δεν εκπαιδεύονται να ακολουθούν τους τυπικούς κανόνες της λήψης αποφάσεων έτσι ώστε να αναπτύσσουν δεξιότητες να πραγματοποιούν περισσότερο αξιόπιστες κρίσεις, αντίθετα *«μαθαίνουν να εξασκούν την κριτική τους ικανότητα [...] μέσω των εμπειριών τελειοποίησης της επιστημονικής τους γνώσης και τις σχετικές με αυτή τεχνικές έρευνας»*. Δηλαδή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Brown & Robyn (2004) *«ενώ τέτοιου τύπου γνώσεις και τεχνικές είναι σημαντικές για την επιστημονική λήψη αποφάσεων, είναι ανεπαρκής για να οδηγηθεί κανείς σε αυτές»* (ο.π.: 105).

Παρόλο που ο Stephenson, ανέδειξε τη σημασία της θεωρητικής περιστροφής, η συγκεκριμένη διαδικασία χρησιμοποιείται σπάνια ακόμα και από ερευνητές που χρησιμοποιούν συχνά την μεθοδολογία-Q και αποδέχονται τις αρχές και την φιλοσοφία της μεθόδου (Brown & Robyn, 2004: 105). Για παράδειγμα, οι Addams & Proops (2000: 129) σημειώνει ότι η *«κριτική περιστροφή»* μπορεί να παράγει διαφορετικά αποτελέσματα [...] τα οποία όπως υποστηρίζει αντανακλούν ακριβέστερα την πραγματικότητα μια συγκεκριμένης κατάστασης», ωστόσο κανένας από τους συγγραφείς που συμμετείχαν στο συλλογικό βιβλίο που επιμελήθηκαν οι παραπάνω ερευνητές δεν χρησιμοποιεί την συγκεκριμένη μέθοδο. Οι ερευνητές Comrey και Lee είναι από τους μειοψηφούντες υποστηρικτές της R-Μεθοδολογίας οι οποίοι υποστηρίζουν ότι *«οι αυτοματοποιημένοι αλγόριθμοι περιστροφής των αξόνων [...] δεν μπορούν να αντικαταστήσουν την κρίση του ερευνητή για την κατάλληλη λύση περιστροφής* (1992:113). Ωστόσο, ακόμα και ο συλλογισμός των Comrey και Lee βασίζεται σε στατιστικά κριτήρια (π.χ. η μετάβαση σε μια πιο απλή και ερμηνεύσιμη μορφή, η μείωση της ακραίας διακύμανσης, κ.α.) και όχι στην θεωρία που υποστηρίζει την ανάγκη για ερμηνεία των φαινομένων. Αντίθετα, ο Aalto, υποστηρίζει ότι η θεωρητική περιστροφή που εφάρμοσε στην έρευνα του, παρείχε την δυνατότητα *«διερεύνησης υποθέσεων, παρορμήσεων και εικασιών»*. Εφαρμόζοντας την θεωρητική ή κριτική περιστροφή ουσιαστικά *«επιστράτευσε την γνώση του για το προφίλ των συμμετεχόντων και ρύθμισε την οπτική των δεδομένων με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν να αναδυθούν κάποιες Q-τάξεις που θα είχαν με βάση την θεωρία ενδιαφέρον να αναδειχτούν* (2003a, 2003b)

Σήμερα ο μεγαλύτερος όγκος κοινωνικών ερευνητών είναι γενικότερα επιφυλακτικοί στην χρήση της διαίσθησης ως κριτήριο για την περιστροφή των αξόνων των παραγόντων. Σύμφωνα με τον Brown & Robyn 2004 η επιφυλακτικότητα ως προς την κριτική περιστροφή ενισχύεται από την απουσία γνώσης ως προς το φιλοσοφικό υπόβαθρο της συγκεκριμένης μεθόδου περιστροφής. Η φιλοσοφία της συγκεκριμένης μεθόδου αντλεί στοιχεία από την απαγωγική λογική του Peirce (1958), τον διασυμπεριφορισμό του Kantor (1959) την ψυχολογικές ενδείξεις του Brunswik (1947)

και την σιωπηρή γνώση (tacit knowledge) του Polanyi's (1962·1966) οι οποίες αναφέρονται αναλυτικά από Stephenson (1961·1980·1982).

Η μεθοδολογία-Q μπορεί να χρησιμοποιήσει την κριτική περιστροφή (η οποία είναι επίσης γνωστή ως γραφική ή χειροκίνητη περιστροφή), ανάλογα με τους σκοπούς της ερευνητικής μελέτης. Σε περίπτωση χρήσης της συγκεκριμένου μεθόδου περιστροφής ο ερευνητής καλείται να έχει συγκεκριμένα θεωρητικά ερείσματα για την διενέργεια μιας Q-μελέτης καθώς και συγκεκριμένους λόγους ώστε να επιλέξει ένα συγκεκριμένο Q-δείγμα και να δημιουργηθούν οι αντίστοιχες Q-τάξεις. Για παράδειγμα, ο ερευνητής μπορεί να αποφασίσει να μεγιστοποιήσει την Q-τάξη ενός συγκεκριμένου Q-δείγματος για να φέρει στο φως σχέσεις που προηγουμένως ήταν μη αναγνωρίσιμες¹²⁵. Ένας άλλος σκοπός της κριτικής περιστροφής είναι να μπορεί να είναι συμπεριλάβει όσο το δυνατόν περισσότερες Q-τάξεις σε όσο το δυνατόν λιγότερους Q-παράγοντες (Stricklin & Almeida, 1999).

Η κριτική που ασκείται στην θεωρητική περιστροφή έχει να κάνει με την υποκειμενική της φύση γιατί ο ερευνητής περιστρέφει τους άξονες ανάλογα με την προσωπική του θεώρηση για το ερευνητικό ερώτημα. Ωστόσο, ο Brown (1980:165,229) δηλώνει ότι αυτή η κριτική είναι αβάσιμη, γιατί κατά την περιστροφή *«μπορούν να αναδυθούν μόνο εκείνες οι δομές που μπορούν τα δεδομένα να ανεχτούν»*. Η κριτική περιστροφή *«επιτρέπει τη παρατήρηση της πραγματικότητας, που παρουσιάζεται από τις ήδη εκτελέσιμες Q-τάξεις, από την θεωρητικώς πλεονεκτική άποψη του παρατηρητή»*. Η κριτική περιστροφή επιτρέπει στον ερευνητή να θύσει σε κίνηση τους θεωρητικούς συλλογισμούς. Όπως και στις προηγούμενες μορφές περιστροφής έτσι και στην θεωρητική κριτική περιστροφή οι αλληλεξαρτήσεις των Q-τάξεων δεν μεταβάλλονται με κανέναν τρόπο διάμεσου της περιστροφής.

Εν κατακλείδι, είναι σημαντικό να γίνει διάκριση μεταξύ θεωρητικής και στατιστικής σημασίας των παραγόντων στην Q-μεθοδολογία. Ως γενικός κανόνας επικρατεί ότι, *«η μεθοδολογία-Q δίνει έμφαση στην θεωρητική σημασία ενώ προηγουμένως είχε μόνη εμπιστοσύνη στην στατιστική σημασία»* (McKeown & Thomas 1998:51). Σε πρακτικό επίπεδο, η κοινή λογική αποτελεί το καλύτερο σύμβουλο για τον

---

¹²⁵ Οι McKeown & Thomas (1988:51) κάνοντας μια ανασκόπηση της κριτικής περιστροφική ανάλυσης αναφέρει ως κλασικό παράδειγμα χρήσης της κριτικής παραγοντικής ανάλυσης την Q-μελέτη του Brown (1980) σε ένα ψυχιατρικό νοσοκομείο όπου τελικά προέκυψαν τέσσερις Q-παράγοντες. Ωστόσο χρησιμοποιώντας το κριτήριο των ιδιοτιμών θα μπορούσαν να εξαχθούν μόνο τρεις παράγοντες. Η αδυναμία του τέταρτου παράγοντας αποκαλυπτόταν από την μεμονομένη υψηλή παραγοντική φόρτωση ενός μόνο συμμετέχοντα ήταν ο διευθυντής της κλινικής, του οποίου η άποψη ανεξάρτητα από την ενδεχόμενη αντιδημοτικότητα της, ήταν εκείνη η οποία τελικά επικρατούσε έναντι των άλλων. *«Κατά συνέπεια, η σημασία ενός παράγοντα δεν μπορεί να προσδιοριστεί από στατιστικά κριτήρα μόνο άλλα θα πρέπει να λάβει υπόψη το κοινωνικό και πολιτικό σκηνικό στο οποίο κάθε παράγοντας είναι οργανικά συνδεδεμένος»* (Brown, 1980: 32).

προσδιορισμό της σημασίας των παραγόντων, δηλαδή το φιλτράρισμα της σημασίας του περιεχομένου του Λόγου των παραγόντων υπό το πρίσμα των προβλημάτων, στόχων και θεωρητικών ζητημάτων του ερευνητικού ερωτήματος (ο.π.: 52).

Κριτήρια για τελική επιλογή αριθμού παραγόντων

Σύμφωνα με τους Weblar et al (2009: 31) δεν υπάρχει αντικειμενικός τρόπος επιλογής του τελικού αριθμού των εξαχθέντων παραγόντων για την τελική παραγοντική ανάλυση. Οποιοσδήποτε αριθμός παραγόντων μπορεί να παρέχει σημαντικό τμήμα πληροφορίας για τον τρόπο σκέψης των συμμετεχόντων για το ερευνώμενο ερώτημα. Επιπλέον, υπάρχουν κάποια κριτήρια για την τελική επιλογή μεταξύ των τελικών του τελικού αριθμού των εξαχθέντων παραγόντων:

1. **Απλότητα:** Συνήθως ο μικρότερος τελικός αριθμός εξαχθέντων παραγόντων καθιστά σαφέστερες τις κυρίαρχες οπτικές γωνίες θεώρησης για το συγκεκριμένο ερευνώμενο φαινόμενο. Ωστόσο, η απλότητα δεν θα πρέπει να μετατρέπεται σε απλοϊκότητα γιατί έτσι χάνετε σημαντική και ενδιαφέρουσα πληροφορία για τις διαφορές μεταξύ των διαφορετικών απόψεων ή/και πεποιθήσεων
2. **Σαφήνεια:** Η καλύτερη παραγοντική λύση είναι εκείνη στην οποία κάθε συμμετέχων φορτώνει υψηλά σε ένα και μόνο ένα παράγοντα. Προς τούτο κύριο μέλημα του ερευνητή είναι η μείωση του αριθμού των συμμετεχόντων που είτε φορτώνουν σε δύο ή περισσότερους παράγοντες είτε δεν φορτώνουν σε κανέναν από τους εξαχθέντες παράγοντες. Ωστόσο εάν επιμένουν ένα τμήμα από τους συμμετέχοντες αυτό υποδηλώνει ότι έχουν «υβριδικές» απόψεις.
3. **Ευκρίνεια:** Με δεδομένο ότι υψηλός βαθμός συσχέτισης μεταξύ των παραγόντων σημαίνει ότι οι παράγοντες έχουν κοινά σημεία μεταξύ τους συνεπάγεται ότι σημαντικό κριτήριο για τον τελικό αριθμό παραγόντων αποτελεί η επίτευξη μικρής συσχέτισης μεταξύ των παραγόντων. Εντούτοις, δεν είναι απαραίτητα αρνητικό στοιχείο να υπάρχει υψηλός βαθμός συσχέτισης μεταξύ των εξαχθέντων παραγόντων εφόσον υπάρχει και άλλη ικανοποιητική λύση. Για παράδειγμα μπορεί οι Λόγοι που αναπαριστούν δύο παράγοντες να συμφωνούν στα περισσότερα σημεία, αλλά οι διαφορές τους να είναι ιδιαίτερα σημαντικές.
4. **Σταθερότητα:** Καθώς γίνεται η σύγκριση μεταξύ των διαφορετικών παραγοντικών λύσεων (δηλαδή των διαφορετικών αριθμών των τελικών εξαχθέντων παραγόντων μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι κάποιες ομάδες ανθρώπων έχουν την τάση να δημιουργούν σταθερά τις ίδιες ομάδες ανεξάρτητα από την τελική παραγοντική λύση. Αυτή η διαπίστωση μπορεί να αποτελέσει έναν ισχυρό δείκτη ότι τα συγκεκριμένα άτομα πραγματικά έχουν τον ίδιο τρόπο σκέψης για το ερευνώμενο θέμα. Μια καλή παραγοντική λύση μπορεί να διατηρεί όσο το δυνατόν περισσότερες από αυτές τις σταθερές συστάδες.

Τέλος όπως αναφέρει ο Lipgar (2005) η κατάληξη σε 4 ή 6 ή 7 παράγοντες δεν εγγυάται ότι μπορεί να διερευνηθεί πλήρως πόσες οπτικές γωνίες θεώρησης υπάρχουν για ένα συγκεκριμένο φαινόμενο. Τουναντίον αυτό που η ανάλυση υποδηλώνει είναι πως θα μπορούσαν να διαχωριστούν οι διαφορετικές θεωρήσεις, ποια είναι τα κύρια θέματα που υποστηρίζει η κάθε άποψη, ποιες είναι οι ομοιότητες και ποιες οι διαφορές.

5.8.8 Ερμηνεία των αποτελεσμάτων της Παραγοντικής Ανάλυσης

Η έκτη φάση της Q-μελέτης περιλαμβάνει την δυσκολότερη και τελική φάση της μεθοδολογίας, δηλαδή εκείνη της ανάλυσης και ερμηνείας των αποτελεσμάτων της παραγοντικής ανάλυσης. Η αποτελεσματική ερμηνεία επιτυγχάνεται διαμέσου του υπολογισμού των παραγοντικών σκορ και της ερμηνείας του παραγοντικού πίνακα καθώς επίσης των αντιπροσωπευτικών και συναινετικών δηλώσεων. Το συγκεκριμένο λοιπόν κεφάλαιο αναλύει τα παραγοντικά σκορ (βαθμοί παράγοντα), τον τρόπο ερμηνείας του πίνακα κάθε παράγοντα (Q-τάξη παράγοντα). Τέλος δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ερμηνεία των διακριτών (αντιπροσωπευτικών) και συναινετικών δηλώσεων.

Παραγοντικά Σκορ (Παραγοντικοί Βαθμοί)-Factor Scores

Όπως είπαμε σε προηγούμενα κεφάλαια ένας από τους σκοπούς της παραγοντικής ανάλυσης είναι να μειώσει τον αριθμό των μεταβλητών. Για να επιτευχθεί αυτό πρέπει να δημιουργήσουμε καινούργιες μεταβλητές, τους παράγοντες, ως γραμμικούς συνδυασμούς των αρχικών μεταβλητών έτσι ώστε, ξεκινώντας από έστω 10 αρχικές μεταβλητές (δηλαδή Q-τάξεις, στην μεθοδολογία-Q), ώστε να μας μείνουν έστω 4 νέες, οι κοινοί παράγοντες. Κάθε παράγοντας μπορεί να γραφεί στη μορφή:

$$F_1 = b_{11}X_1 + b_{12}X_2 + \dots + b_{1p}X_p$$

$$F_2 = b_{21}X_1 + b_{22}X_2 + \dots + b_{2p}X_p$$

...

$$F_k = b_{k1}X_1 + b_{k2}X_2 + \dots + b_{kp}X_p$$

Οι συντελεστές b_{ij} ονομάζονται εκτιμώμενοι συντελεστές παραγοντικά σκορ (factor scores), είναι δηλαδή το σκορ της μεταβλητής X_j (Q-τάξη) στον παράγοντα F_i (διαφορετικές μέθοδοι δίνουν διαφορετικά b -αναφορά από Καρλής 2005: 210-212). Οι συγκεκριμένοι συντελεστές δεν θα πρέπει να συγχέονται με τις παραγοντικές επιβαρύνσεις (factor loadings). Αντίθετα με τα σκορ των κυρίων συνιστωσών, οι αντίστοιχοι συντελεστές για τους παράγοντες δεν είναι απλά πολλαπλάσια των επιβαρύνσεων, με αποτέλεσμα η ερμηνεία τους να διαφέρει από αυτή των

παραγοντικών επιβαρύνσεων. Τα παραγοντικά σκορ επιτρέπουν στα αποτελέσματα να υπολογιστούν από τις αρχικές τυποποιημένες μεταβλητές (Bartholomew et al 2007:299-301).

Το παραγοντικό σκορ είναι ουσιαστικά ο βαθμός που αποδίδεται σε μια δήλωση δηλαδή ένα «είδος μέσου όρου» όλων των βαθμολογιών (σκορ) που έχουν δοθεί σε όλες τις Q-τάξεις που σχετίζονται με τον συγκεκριμένο παράγοντα (Brown, 1991). Στην μεθοδολογία-Q, οι ερμηνείες των παραγόντων βασίζονται πρωταρχικώς στα παραγοντικά σκορ, εν συγκρίσει με τις περισσότερο κλασσικές έρευνες παραγοντικής ανάλυσης, όπου καταλυτικό ρόλο στην ερμηνεία των παραγόντων έχουν οι παραγοντικές επιβαρύνσεις.

Από την στιγμή που ο ερευνητής είναι ικανοποιημένος με το αποτέλεσμα της περιστροφής των αξόνων, εξειδικευμένα προγράμματα για την Q-μεθοδολογία, όπως το «PQ Method», έχουν την δυνατότητα υπολογισμού των παραγοντικών βαθμών ώστε να καταλήξει κανείς στην τελική παραγοντική λύση και την δημιουργία των αντίστοιχων παραγοντικών πινάκων.

Η διαδικασία υπολογισμού των παραγοντικών βαθμών υποδηλώνει ότι συγκεκριμένες Q-τάξεις σχετίζονται με παράγοντες. Προτού όμως προβεί κανείς με την βοήθεια τους προγράμματος PQMethod στον υπολογισμό των παραγοντικών σκορ για την τελική παραγοντική λύση, θα πρέπει να επισημανθούν οι Q-τάξεις οι οποίες σχετίζονται περισσότερο με τον εκάστοτε εξαχθέντα παράγοντα. Η επισημάνση αυτή σηματοδοτείται τοποθετώντας δίπλα από κάθε παραγοντική επιβάρυνση το σύμβολο «X» (πρόκειται για μια διαδικασία γνωστή ως επισημάνση (flagging)¹²⁶. Σύμφωνα με αυτή τη προτεινόμενη διαδικασία για τον υπολογισμό παραγοντικών βαθμών, ο προσδιορισμός ως καθοριστικών μεταβλητών (variates), γίνεται από τις Q-τάξεις οι οποίες είναι αποκλειστικά και σημαντικά «φορτωμένες» σε ένα μόνο Q-παράγοντα.

Με βάση την σύνθεση αυτών των Q-τάξεων σχηματίζεται ο παραγοντικός πίνακας (McKeown & Thomas 1988: 51). Όπως καταδεικνύουν οι διαφορές της σημασίας των στατιστικά σημαντικών παραγοντικών φορτώσεων, κάποιες Q-τάξεις είναι περισσότερο σχετικές με την οπτική ενός συγκεκριμένου παράγοντα εν συγκρίσει με άλλες Q-τάξεις.

Η μηχανική του υπολογισμού των παραγοντικών σκορ προϋποθέτει το υπολογισμό των συντελεστών παραγοντικής ειδικής βαρύτητας για κάθε Q-τάξη. Κατά αυτό τον τρόπο εκχωρείται στις παραγοντικές επιβαρύνσεις ένας ειδικός συντελεστής ως βάρος στην διαδικασία στάθμισης της σημασίας των παραγοντικών επιβαρύνσεων. Η σχετική μαθηματική έκφραση έχει δοθεί από τον Spearman (1927: xix 29) για τον υπολογισμό παραγοντικών συντελεστών βαρύτητας (Brown 1980: 241):

¹²⁶ Περισσότερες πληροφορίες στο κεφάλαιο 5.8.7.2

$$w = \frac{a}{1 - a^e}$$

Όπου a είναι η παραγοντική επιβάρυνση και w το ειδικό βάρος¹²⁷

Επίσης, εκτός από την επισήμανση των εξειδικευμένων παραγοντικών σκορ και τον υπολογισμό των ειδικών βαρών κατά την τελική εξαγωγή των παραγόντων να συνακολουθούνται τα παρακάτω κριτήρια:

1. Σαφής («Καθαρές») φορτώσεις (*Pure Loadings*)

Η διαδικασία της περιστροφής συχνά παράγει μικτές επιβαρύνσεις/φορτώσεις των Q-τάξεων (γνωστές ως μικτές περιπτώσεις) οι οποίες θεωρούνται ως «παραγοντικά ασαφής». Με πιο απλά λόγια, μια τέτοια μικτή περίπτωση ονομάζεται το φαινόμενο όπου μια Q-τάξη παρουσιάζει σημαντική φόρτωση/επιβάρυνση σε δύο ή περισσότερους παράγοντες. Σε μια τέτοια περίπτωση η Q-τάξη αντιπροσωπεύει ένα «μίγμα» των δυο αντιστοίχων θεωρήσεων των παραγόντων (Brown 1997). Σκοπός του ερευνητή είναι να παρουσιάσει μια τελική λύση η οποία να έχει όσο το δυνατόν περισσότερο «καθαρές» φορτώσεις σε έναν παράγοντα έτσι ώστε να επακολουθήσει ο υπολογισμός των παραγοντικών σκορ. Οι «καθαρές» φορτώσεις είναι σαφής εκφράσεις ενός παράγοντα και παρέχουν μια επικεντρωμένη θεώρηση της οπτικής για έναν συγκεκριμένο παράγοντα (Brown 2003d).

2. Αξιοπιστία των εξαχθέντων παραγόντων

Ο προσδιορισμός ενός τελικού παράγοντα με βάση τον αριθμό των συμμετεχόντων οι οποίοι είχαν υψηλές περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις σε αυτόν, μπορεί να αποτελεί έναν τρόπο υπολογισμού των παραγοντικών βαθμών. Η σύνθετη αξιοπιστία ενός παράγοντα βασίζεται στον αριθμό των συμμετεχόντων που τον καθορίζουν – τον παράγοντα -. Ένας παράγοντας θα πρέπει να έχει τουλάχιστον 5 συμμετέχοντες, οι οποίοι να τον καθορίζουν. Σε μια τέτοια περίπτωση ο συγκεκριμένος παράγοντας θα είναι αξιόπιστος σε ποσοστό 95% (Brown 2000b).

Στο πρόγραμμα PQ Method το οποίο εφαρμόζεται και στην παρούσα ερευνητική μελέτη είναι ενσωματωμένη ο παρακάτω αλγόριθμος ελέγχου της αξιοπιστίας των παραγόντων.

$$R_{xxx} = \frac{0.80p}{1 + (p - 1)0.80}$$

¹²⁷ Για περισσότερες πληροφορίες για τον υπολογισμό των παραγοντικών σκορ απευθυνθείτε στον Brown (1980: 239-247)

,όπου 0.80 είναι η ορισμένη μέση αξιοπιστία των Q-τάξεων που θα πρέπει να εξασφαλίζει κάθε παράγοντας, p είναι ο αριθμός των Q-τάξεων βάσει των οποίων καθορίζουν το συγκεκριμένο παράγοντα και R_{xx} είναι ο συντελεστής συσχέτισης που ελέγχεται¹²⁸.

Ο Brown (2000a) εξηγεί περαιτέρω ότι η αξιοπιστία ενός παράγοντα είναι σημαντική διότι αποτελεί μέρος της εξίσωσης υπολογισμού του τυπικού σφάλματος των παραγοντικών βαθμών (S_{fs}) :

$$SE_{fs} = S_x \sqrt{1 - R_{xx}}$$

,όπου S_x είναι η τυπική απόκλιση για την κατανομή Q-τάξεων ($S_x = 1,00$ όταν αναφέρεται σε κανονικοποιημένα παραγοντικά σκορ)¹²⁹.

Σύμφωνα με τον Brown (2000a), ένα καλό αποτέλεσμα ουσιαστικά αυξάνει το δείκτη αξιοπιστίας ενός παράγοντα. Η μεθοδολογία-Q είναι σχεδιασμένη να παρέχει τη βάση για την εξέταση των διαφορών μεταξύ των υποκειμενικών απόψεων, πεποιθήσεων ή/και στάσεων. –δηλαδή– μόνο αρκετά άτομα χρειάζονται για κάθε τύπο παράγοντα για να δώσει στον ερευνητή μια ξεκάθαρη «ανάγνωση» της γνώμης που αντιπροσωπεύει ο παράγοντας. Η αξιοπιστία του παράγοντα του 0.95 είναι επαρκώς υψηλή για αν επιτευχτεί μια καθαρή ανάγνωση του παράγοντα. Προσαρτώντας σε αυτό το παράγοντα και άλλες Q-τάξεις έχει επουσιώδη συνεισφορά στην περαιτέρω αποκρυστάλλωση της περιγραφής του παράγοντα.

Ο Brown (2003d) εξηγεί ότι η αξιοπιστία του παράγοντα παρέχει στον ερευνητή ένα «είδος δείκτη» του βαθμού εμπιστοσύνης που μπορεί να αποδοθεί σε έναν Q-παράγοντα.

3. Το μέγεθος της παραγοντικής επιβάρυνσης

Δεδομένου ότι κάθε Q-μελέτη καθώς και το περιεχόμενο που περιλαμβάνει είναι μοναδικά, δεν θα πρέπει να αμφισβητηθεί ο καταλυτικός ρόλος της συμβολής των ικανοτήτων κρίσης και ανάλυσης του ερευνητή (Brown 2000b). Προς τούτο ο Schmolck (1998) προτείνει ότι ο ερευνητής θα πρέπει να είναι σε εγρήγορση κατά την επιθεώρηση και την επεξεργασία απρόσμενων απόψεων, πεποιθήσεων ή/και στάσεων. Συγκεκριμένα ο ερευνητής θα πρέπει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη το μέγεθος των παραγοντικών φορτώσεων μερικών περιπτώσεων συμμετεχόντων σε έναν παράγοντα. Για παράδειγμα υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι παραγοντικές φορτώσεις μπορεί να είναι ιδιαίτερα υψηλές είτε γιατί ο αριθμός των δηλώσεων είναι

¹²⁸ Για παράδειγμα εάν $P=5$ Q-τάξεις που είναι ορίζουν έναν παράγοντα τότε η αξιοπιστία είναι $R_{xx} = 0.80 (5) / [1 + (5-1) 0.80] = 0.9524$

¹²⁹ Για παράδειγμα για $n = 5$ Q-τάξεις, το τυπικό σφάλμα του παραγοντικού βαθμού είναι $SE_{fs} = 0.218$

μικρός είτε γιατί το Q-δείγμα περιέχει απλές και σαφείς δηλώσεις στις όποιες οι συμμετέχοντες αποκρίνονται με παρόμοιους τρόπους. Σε μια τέτοια περίπτωση οι παράγοντες μπορεί να αντικατοπτρίζουν «κοινά σημεία επαφής» και αυτονόητες παρά ουσιώδης και ενδιαφέρουσες απαντήσεις.

Ο Brown (2002) προτείνει ότι ανάλογα με τον αριθμό των Q-τάξεων που προσδιορίζουν ή επηρεάζουν ένα παράγοντα (για παράδειγμα 1,2 ή 3), ο ερευνητής μπορεί επίσης να επιλέξει Q-τάξεις που φορτώνουν ακόμα περισσότερο ψηλά σε έναν παράγοντα από ότι σε έναν άλλον. Για παράδειγμα, έστω ότι μια Q-τάξη έχει παραγοντική επιβάρυνση 0,80 σε έναν παράγοντα και 0,38 σε έναν άλλον. Μια τέτοια περίπτωση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί με αυστηρά στατιστικά κριτήρια ως μικτή περίπτωση. Ωστόσο ο Brown (2002) προτείνει ότι θα μπορούσε να επισημανθεί η συγκεκριμένη Q-τάξη στο πρώτο παράγοντα. Κατά αυτό τον τρόπο όπως υποστηρίζει ο συγκεκριμένος παράγοντας δεν θα «μολυνθεί» τόσο πολύ από την χαμηλή φόρτωση του συμμετέχοντα σε ένα άλλο παράγοντα.

4. Q-τάξεις με χαμηλή παραγοντική αξιοπιστία

Όταν ένας θεωρητικά σημαντικός συμμετέχων φορτώνει πολύ ψηλά σε έναν παράγοντα και πολύ χαμηλά σε όλους του άλλους, θα ήταν χρήσιμο να μην αγνοηθεί αλλά να εξεταστεί, να ερμηνευτεί και να συγκριθεί με άλλους παράγοντες, ακόμα και αν δεν υπάρχουν άλλοι συμμετέχοντες οι οποίοι να «φορτώνουν» σημαντικά σε αυτό τον παράγοντα. Με πιο απλά λόγια ο Brown (2001) εξηγεί ότι μια σαφή παραγοντική φόρτωση από ένα μόνο συμμετέχοντα σε ένα παράγοντα, δεν αποτελεί κριτήριο συμπερίληψης του συγκεκριμένου παράγοντα στον τελικό αριθμό των παραγόντων. Ωστόσο, ίσως θα έπρεπε να συμπεριληφθεί στην περίπτωση που ο συμμετέχων θεωρείται σημαντικός για θεωρητικούς λόγους (π.χ. ο συγκεκριμένος συμμετέχων που φορτώνει μόνος του σε ένα μόνο παράγοντα είναι ο προϊστάμενος όλων των υπολοίπων συμμετεχόντων ατόμων και ίσως για αυτό να διαφοροποιείται από όλους τους άλλους).

Σχεδιάγραμμα της Παραγοντικής Ανάλυσης

Σύμφωνα με τους Barry και Proops (2000: 27-28) τα ανωτερω βήματα της παραγοντικής ανάλυσης μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

- Οι Q-τάξεις των συμμετεχόντων συσχετίζονται η μία με την άλλη και παρουσιάζονται σε ένα πίνακα συσχέτισης. Αυτό σημαίνει, ότι για κάθε ζευγάρι ατόμων υπολογίζεται ο βαθμός ομοιότητας τους.
- Χρησιμοποιώντας αυτήν την πληροφορία, βρίσκουμε μια σειρά από «αντιπροσωπευτικές» Q-τάξεις. Οι συγκεκριμένες νέες Q-τάξεις ενσωματώνουν την πληροφορία στις αρχικές, αυθεντικές Q-τάξεις, υπό την μορφή που δίνει έμφαση στις ομοιότητες και στις διαφορές στα αρχικά

δεδομένα. Αυτά οι αντιπροσωπευτικές Q-τάξεις αποτελούν ουσιαστικά τους Q-παράγοντες που ενσωματώνουν τα δεδομένα των Q-τάξεων.

- Υπολογίζεται η στατιστική σημαντικότητα των παραγόντων, και εκείνοι οι παράγοντες που κρίνονται ασήμαντοι με βάση αυτό το κριτήριο αποβάλλονται από την τελική ανάλυση.
- Οι εναπομείναντες παράγοντες «περιστρέφονται», έτσι ώστε η σχέση των παραγόντων με τις ατομικές Q-τάξεις να είναι πιο σαφής και άρα πιο εύκολη η ερμηνεία τους. Αυτοί οι περιστρεφόμενοι παράγοντες διαμορφώνουν την βάση για την ανάλυση του Λόγου των παραγόντων.
- Οι τελικώς περιστρεμμένοι παράγοντες συσχετίζονται με τις ατομικές Q-τάξεις, έτσι ώστε να είναι σαφέστερος ο βαθμός (και η στατιστική σημαντικότητα) επιρροής κάθε συμμετέχοντα στον Λόγο κάθε παράγοντα.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι για να γίνουν συγκρίσιμοι οι παραγοντικοί βαθμοί κάθε παράγοντα, εκφράζονται ως τυπικές τιμές (z-σκορ/z-τιμή). Συνακόλουθα, οι παραγοντικοί βαθμοί κάθε παράγοντα για κάθε Q-δήλωση εκφράζονται υπό τη μορφή της απόστασης τους από τον αριθμητικό μέσο της κατανομής μετρούμενης σε μονάδες τυπικής απόκλισης.

Αναλυτικότερα, οι παραγοντικοί βαθμοί κάθε παράγοντα για κάθε Q-δήλωση τυποποιείται (z_i) αφαιρώντας τον αριθμητικό μέσο για αυτή τη μεταβλητή (Q-δήλωση) από τη βαθμολογία κάθε Q-τάξης για την συγκεκριμένη Q-δήλωση (x_i) και διαιρώντας το αποτέλεσμα της με την τυπική απόκλιση:

$$z_i = \frac{x_i - \bar{X}}{s}$$

Έπειτα, με βάση την τυποποίηση των παραγοντικών σκορ για βελτίωση της σύγκρισης των παραγόντων, οι αριθμοί των παραγοντικών σκορ ταξινομούνται στην ίδια κλίμακα (π.χ. από μέγιστη διαφωνία: -4 έως μέγιστη συμφωνία: +4) που αξιολογήθηκαν αρχικά οι δηλώσεις από τους συμμετέχοντες (Q-τάξεων) για τον σχηματισμό νέων Q-τάξεων των παραγόντων πια. Αυτές οι νέες, παραγοντικές Q-τάξεις αποκαλούνται και ως παραγοντικοί πίνακες.

5.8.8.1 Ερμηνεύοντας τον πίνακα παραγόντων

Έπειτα από τον υπολογισμό των παραγοντικών βαθμών, κάθε παράγοντας παρουσιάζεται υπό την μορφή ενός παραγοντικού πίνακα, δηλαδή, ένα διάγραμμα που παρουσιάζει καθολικά όλες τις απόψεις. Ο Brown (2003c) εξηγεί ότι η μεθοδολογία Q επιχειρεί να εξηγήσει «εξολοκλήρου τα μοτίβα των απαντήσεων» που βρέθηκαν στους παραγοντικούς πίνακες. Το συγκεκριμένο αυτό μοτίβο απόψεων αντιπροσωπεύει «καθολικές απόψεις» δηλαδή ένα ομοιογενή Λόγο. Με άλλα λόγια

κάθε παράγοντας αναμιγνύει στοιχεία σε ένα καθολικό «gestalt» το οποίο δεν μπορεί να μειωθεί περαιτέρω. Κάθε εξαγόμενος τελικός παράγοντας αποκαλύπτει «σε γενική σκιαγράφιση» την σκέψη των συμμετεχόντων που έχουν μια συγκεκριμένη αντίληψη ή/και πεποίθηση για το ερευνώμενο θέμα. Η μεθοδολογία-Q ενδιαφέρεται για τις δηλώσεις που αφορούν την ομογενοποιημένη των καθολικών απόψεων (οι όποιες αντιπροσωπεύονται από παράγοντες) και όχι τόσο μεμονωμένες και ανεξάρτητες απόψεις (Brown, 2003c).

Ο ερευνητής μελετά τον παραγοντικό πίνακα για κάθε παράγοντα όπως αυτός προκύπτει από την στατιστική ανάλυση για να διαβεβαιωθεί ότι ποιες δηλώσεις είναι περισσότερο αποδεκτές από άλλες. Στην συνέχεια με βάση την ανάλυση του παραγοντικού πίνακα, δίνεται ένα γενικός τίτλος για κάθε παράγοντα που ταχτοποιείται.

Δεν υπάρχει ένα πλαίσιο στρατηγικής για την ερμηνεία του τελικού παραγοντικού πίνακα, γιατί εξαρτάται από το τι προσπαθεί κάθε φορά να επιτύχει ο ερευνητής (Brown, 1980:247)

Αντιπροσωπευτικές (διακριτές) Δηλώσεις – Distinguishing Statements

Τα αποτελέσματα της Q-παραγοντικής ανάλυσης παράγουν μια λίστα από αντιπροσωπευτικές δηλώσεις. Ο Brown (2003d) τονίζει ότι οι παράγοντες δεν θα πρέπει να συσχετίζονται σε μεγάλο βαθμό γιατί όσο πιο πολύ συσχετίζονται οι παράγοντες, τόσο λιγότερες αντιπροσωπευτικές δηλώσεις θα υπάρχουν μεταξύ του παράγοντα οριζόμενες ως αντιπροσωπευτικές δηλώσεις.

Μια αντιπροσωπευτική δήλωση βασίζεται στον αριθμό των Q-τάξεων που καθορίζει έναν παράγοντα και στην σταθερή απόκλιση της κατανομής των Q-τάξεων. Λαμβάνει μια αξιολογημένη διαφορετική βαθμολογία από τους άλλους παράγοντες και μεταχειρίζεται με διαφορετικό τρόπο από τους συμμετέχοντες (Brown 2003d). Σύμφωνα με τον Brown (1998) ο αριθμός των αντιπροσωπευτικών δηλώσεων για κάθε παράγοντα είναι διαφορετικός και βασίζεται στο αριθμό των δηλώσεων που λαμβάνουν αξιολογημένα διαφορετική τυποποιημένη βαθμολογία εν συγκρίσει με την βαθμολογία που έλαβαν σε άλλους παράγοντες. Τέλος, όπως έχει αναφερθεί και στα παραπάνω κεφάλαια στην μεθοδολογία-Q, ο ερευνητής δεν πρέπει να λαμβάνει υπόψη μόνο στατιστικά κριτήρια, αλλά να επιστρατεύει την κριτική του ικανότητας στην ερμηνεία των δεδομένων.

Δηλώσεις Συμφωνίας ή Κοινής Σημασίας – Consensus Statements

Τα αποτελέσματα της Q-παραγοντικής ανάλυσης παράγουν επίσης μια λίστα από δηλώσεις συγκατάθεσης ή συμφωνίας. Σύμφωνα με τον Brown (1997) ορίζεται μια δήλωση συμφωνίας είναι μια δήλωση για την οποία δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των παραγόντων. Ως εκ τούτου τέτοιου τύπου δηλώσεις

δεν συμβάλουν στην διάκριση των παραγόντων διότι όλοι οι παράγοντες αποδίδουν σε αυτές τις δηλώσεις είτε την ίδια βαθμολογία είτε η βαθμολογία δεν είναι στατιστικά σημαντική. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Brown (1997), *«απλά και μόνο επειδή μια δήλωση απομονώθηκε ως διακριτή ή συναινετική από τα στατιστικά κριτήρια, αυτό δεν σημαίνει ότι είμαστε υποχρεωμένοι να αποδεχτούμε ότι αυτό το γεγονός έχει ειδική θεωρητική ή υποκειμενική σημασία»*

Όπως αναφέρει ο Brown (2010) οι δηλώσεις που δεν είναι να αντιπροσωπευτικές δεν σημαίνει ότι δεν θα πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη για την ερμηνεία των παραγόντων. Για παράδειγμα εάν εξαχθούν τελικά δύο παράγοντες όπου μια δήλωση Νο # «X» λαμβάνει το ίδιο σκορ (π.χ. +4) στους αντίστοιχους παραγοντικούς πίνακες των δύο παραγόντων υποδηλώνοντας ότι είναι μια δήλωση συμφωνίας (μη αντιπροσωπευτική), είναι πιθανό να υποστηρίζεται από διαφορετικές δηλώσεις στον πρώτο παράγοντα εν συγκρίσει με τον δεύτερο παράγοντα. Το γεγονός αυτό μπορεί αλλάζει την ερμηνεία της σημασίας της συγκεκριμένης δήλωσης καθώς και το περιεχόμενο του Λόγου κάθε παράγοντα.

Για παράδειγμα η πρόταση «Μισώ τους άντρες» καλύπτει διαφορετικές στάσεις με διαφορετική έμφαση (λατινική γραμματοσειρά):

- «*Εγώ* μισώ τους άντρες» υποδηλώνει υπεροψία,
- «*Εγώ* μισώ τους άντρες» υποδηλώνει ενόχληση,
- «*Εγώ* μισώ τους άντρες» υποδηλώνει βαθύ θυμό
- «*Εγώ* μισώ τους άντρες» υποδηλώνει απελπισία,
- «*Εγώ* μισώ τους άντρες» υποδηλώνει επιφανειακή μελαγχολία
- «*Μισώ* του άντρες» υποδηλώνει θεατρικότητα κ.ο.κ. (Stephenson, 1965: 281)

Το φαινόμενο είναι ουσιαστικά απόρροια της γενικότερη αρχής καθολικότητας (Gestalt principle) σύμφωνα με την οποία *«το όλο είναι κάτι περισσότερο από το άθροισμα των μερών του»*.

5.9 ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ Q

Ως έρευνα μεθοδολογίας, η μεθοδολογία Q έχει και πλεονεκτήματα και περιορισμούς. Αυτά αναφέρονται παρακάτω, με την προοπτική να ληφθούν υπόψη στην έρευνα πεποιθήσεων ή/και στάσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων.

5.9.1 Πλεονεκτήματα της μεθοδολογίας-Q

Η μεθοδολογία Q είναι μια μοναδική μέθοδος έρευνας που ερευνά σχέσεις, αισθήματα, απόψεις, ιδέες, πεποιθήσεις ή και στάσεις τις οποίες μπορεί να έχει ένα άτομο για ένα θέμα. Οι δηλώσεις συλλέγονται μέσω προκαταρκτική έρευνας σε τμήμα ή στο σύνολο των ίδιων των συμμετεχόντων για να καταταχτούν στην συνέχεια από τους ίδιους τους συμμετέχοντες. Η συγκεκριμένη διαδικασία παρέχει την δυνατότητα

βαθύτερης ενδοσκόπηση των απόψεων πεποιθήσεων ή/και στάσεων των συμμετεχόντων ή εταίρων συμφερόντων ενός θέματος, φαινομένου, ζητήματος ή προβλήματος (Schlinger, 1969 :53). Προς τούτο, οι Zraick και Boone (1991 αναφορά στο Cross 2005) υπογραμμίζουν ότι η μεθοδολογία-Q παρέχει μεγαλύτερη εμβάθυνση στην ανάλυση του Λόγου των συμμετεχόντων από ότι οι κλασσικές μέθοδοι κοινωνικής έρευνας, δειγματοληπτικών ερευνών με χρήση ερωτηματολογίων μέτρησης στάσεων. Ταυτόχρονα οι Q-ταξινομήσεις ακολουθούν κανονική κατανομή επιτρέποντας στους ίδιους συμμετέχοντες να θέσουν προτεραιότητες στα ζητήματα που συμφωνούν ή διαφωνούν και ταυτόχρονα επιτρέπει την περαιτέρω χρησιμοποίηση των αποτελεσμάτων σε παραμετρική στατιστική ανάλυση και σύγκριση μεταξύ των ομάδων συμμετεχόντων. Εξαιτίας της ενεργής εμπλοκής των συμμετεχόντων, τα δεδομένα είναι αρκετά αξιόπιστα δεδομένου ότι προβλήματα όπως ελλιπή δεδομένα, κοινωνική αποδοχή, αναποφάσιστες απαντήσεις, ή σειρές από απαντήσεις είναι «πρακτικά ανύπαρκτα». Από την στιγμή που ολοκληρώνεται η διαδικασία Q-κατάταξης με την παρουσία του ερευνητή, ο τελευταίος εξοικειώνεται πιο πολύ με τα αισθήματα των συμμετεχόντων για το συγκεκριμένο θέμα (Dennis, 1986:5). Ένα άλλο σημαντικό πλεονεκτήματα είναι η θετική σχέση κόστους-απόδοσης της μεθόδου. Συγκεκριμένα στην μεθοδολογία-Q, απαιτείται μικρό δείγμα συμμετεχόντων για να παραχθούν στατιστικά αξιόπιστα αποτελέσματα¹³⁰ εν συγκρίσει με τα μεγάλα πληθυσμιακά δείγματα που απαιτούνται από ότι στις περισσότερες μεθόδους κοινωνικής έρευνας, γεγονός το οποίο την καθιστά οικονομικότερη μέθοδο. (Dennis, 1986 :5). Η μεθοδολογία-Q μπορεί και αποσαφηνίζει τους χώρους διαφωνία και συμφωνίας ακόμα και μεταξύ ομογενών ομάδων. Έχει την δυνατότητα να ομαδοποιεί τις κοινές απόψεις, πεποιθήσεις ή/και στάσεις σε ένα κοινών οπτικών. Έτσι μπορεί να αποβεί εξαιρετικά χρήσιμη σε περιπτώσεις διαβούλευσης όπου είναι η απαραίτητη η χαρτογράφηση των απόψεων ατόμων φορέων κάποιας υπηρεσίας με απώτερο σκοπό την μετέπειτα δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων προσαρμοσμένο στις ανάγκες των συμμετεχόντων (Danielson et al 2009:95).

5.9.2 Περιορισμοί της μεθοδολογίας-Q

Όπως κάθε μεθοδολογία έρευνας, η μεθοδολογία Q έχει παράλληλα και αρκετούς περιορισμούς. Ένας από τους κυριότερους περιορισμούς είναι ότι η διαδικασία της Q-κατάταξης είναι αρκετά χρονοβόρα (McKeown & Thomas 1988 :34). Τόσο οι μέθοδοι και όσο και οι οδηγίες των Q-τάξεων χρειάζονται να εξηγηθούν εκτενώς στους συμμετέχοντες οι οποίοι συνήθως δεν είναι ενημερωμένοι σχετικά. Στους συμμετέχοντες με περιορισμένη μόρφωση θα χρειαστεί επιπλέον να καταδειχτεί ο τρόπος με τον οποίο θα γίνει η διαδικασία. Η εγκυρότητα εντούτοις μπορεί να επηρεαστεί εάν η έλλειψη κατανόησης από μέρους του συμμετέχοντα οδηγεί σε παρανόηση (Dennis 1986 :60). Η χρονοβόρα διαδικασία της Q-κατάταξης μπορεί να

¹³⁰ Για περισσότερες πληροφορίες για την μαθηματική τεκμηρίωση δες Brown 1980

εξομαλυνθεί με την χρήση ομάδων εστίασης πράγμα το οποίο επιτρέπει σε αρκετούς συμμετέχοντες να διευθετήσουν τις δηλώσεις σε Q-τάξεις ταυτόχρονα. Ωστόσο, σε μία τέτοια περίπτωση ενδέχεται πολλά από τα ποιοτικά δεδομένα που θα μπορούσαν να αποκτηθούν και να χρησιμοποιηθούν στην μετέπειτα ερμηνεία των δεδομένων αναγκαστικά θα παραμεληθούν δεδομένου ότι η προσπάθεια θα επικεντρωθεί στον συντονισμό της ομάδας εστίασης. Το γεγονός αυτό ενδέχεται να καταστήσει τα αποτελέσματα της Q-κατάταξης λιγότερο αποτελεσματικά (Denzine, 1998). Η μεθοδολογία-Q δεν αποφέρει απαραίτητα τα ίδια αποτελέσματα, γεγονός το οποίο εγείρει ερωτηματικά σχετικά με την αξιοπιστία. Ωστόσο η κοινωνική ψυχολογία δεν βλέπει κάποιο πρόβλημα σε αυτό καθώς δεν υπάρχουν προσδοκίες από έναν συμμετέχοντα να εκφράσει τις ίδιες απόψεις σε δυο διαφορετικές περιπτώσεις (Stanton Rogers, 1991). Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι υπάρχει κάποια διαφωνία στην βιβλιογραφία στο σημείο αυτό αφού ο Brown (1980) υποστηρίζει ότι οι Q-τάξεις μπορεί να επαναληφθούν αποδίδοντας το 85% των παραγόντων που προέκυψαν από την ίδια ανάλυση μέχρι και ένα χρόνο αργότερα. Τέλος συχνά οι αξιολογητές ερευνών αναζητούν την αναγωγή των εξαχθέντων κυρίαρχι παραγόντων στο γενικότερο πληθυσμό (Danielson 2009). Σε αυτή την περίπτωση η μέθοδος κοινωνικής έρευνας είναι η πιο κατάλληλη μέθοδος. Ωστόσο όπως αναφέρει ο Brown (2009: 240) τα αποτελέσματα από τη μεθοδολογία-Q μπορούν να λειτουργήσει καταλυτικά στην δημιουργία ενός αξιόπιστου ερωτηματολογίου κοινωνικής έρευνας. Τέλος η μεθοδολογία-Q απαιτεί έμπειρους ερευνητές για την ανάλυση των δεδομένων (Danielson et al 2009: 95).

5.10 Εφαρμογή της μεθοδολογίας-Q στην παρούσα ερευνητική μελέτη

5.10.1 Δημιουργία Δεξαμενής Συλλογής Ιδεών (Concourse)

Για να δημιουργηθεί η δεξαμενή συλλογής ιδεών πραγματοποιήθηκε μια ανοικτή συζήτηση, διάρκειας δυο ωρών, στα πλαίσια του επιμορφωτικού σεμιναρίου: «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (ΠΠ) & Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΕΑΑ) σε Προστατευόμενες Περιοχές (ΠΠ)¹³¹» που διοργανώθηκε από το Μεσογειακό Γραφείο Πληροφόρησης για το (MIO-ECSDE) και τον Φορέας Διαχείρισης του Εθνικού Θαλάσσιου Πάρκου Αλοννήσου-Β. Σποράδων στις 21-23 Ιουνίου 2008 στην Αλόνησο. Το σεμινάριο απευθύνθηκε σε στελέχη Φορέων Διαχείρισης ΠΠ και Κέντρων Πληροφόρησης απ' όλη την Ελλάδα, καθώς και σε Υπεύθυνους ΠΕ και σε στελέχη ΚΠΕ από την περιφέρεια Θεσσαλίας. Συνολικά, έλαβαν μέρος 60 άτομα.

Κατά την διάρκεια της ανοικτής συζήτησης τέθηκαν στους εκπροσώπους των φορέων διαχείρισης και ειδικότερα των Κέντρων Πληροφόρησης οι κάποιες γενικές

¹³¹ Για περισσότερες πληροφορίες παρακαλώ απευθυνθείτε εδώ: <http://www.mio-ecsde.org/epeaek09/seminar.html>

ερωτήσεις ανοιχτού τύπου με σκοπό να ενθαρρυνθεί η δυνατότητα να ανταλλαχτούν απόψεις και εμπειρίες για την εφαρμογή της Περιβαλλοντικής Διερμηνείας στις προστατευόμενες φυσικές περιοχές να δοθούν αφορμές για διερεύνησης μιας συλλογής ιδεών για το παρόν και μέλλον των υπηρεσιών:

- Τι σημαίνουν για εσάς οι υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας στις προστατευόμενες φυσικές περιοχές;
- Θεωρείτε τις υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας κεντρικές στην αποστολή διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών; Αν ναι με ποιους τρόπους θεωρείται ότι μπορεί να επιτευχθεί αυτό;
- Τι είδους αξιολόγηση των υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας χρησιμοποιείται από τα κέντρα ενημέρωσης;
- Ποιο είδος αξιολόγησης θεωρείτε ότι θα ήταν ωφέλιμο για να καθιερωθεί η αξία της περιβαλλοντικής διερμηνείας ως υπηρεσία στις προστατευόμενες περιοχές;
- Τι είδους εκπαίδευση θα θεωρούσατε περισσότερο χρήσιμη για το προσωπικό ενός κέντρου ενημέρωσης αλλά ή/και γενικότερα για τους υπαλλήλους των φορέων διαχείρισης (π.χ. σε θέματα σχεδιασμού περιβαλλοντικής διερμηνείας ή σε θέματα εκπόνησης προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας ή σε θέματα τεχνικών περιβαλλοντικής διερμηνείας ή σε θέματα σχεδιασμού εκθεμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας;)
- Τι θεωρείται ότι θα μπορούσε να γίνει για να βελτιωθούν οι υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας στις προστατευόμενες περιοχές;

Η συζήτηση αυτή καταγράφηκε σε ψηφιακό δίσκο (DVD). Έπειτα από την αποκωδικοποίηση των δηλώσεων κατά την ανοικτή συζήτηση, συγκροτήθηκε η δεξαμενή συλλογής ιδεών αναφορικά με τις απόψεις, πεποιθήσεις ή/και στάσεις των εκπροσώπων των φορέων διαχείρισης και των κέντρων ενημέρωσης στις προστατευόμενες φυσικές περιοχές σχετικά με την περιβαλλοντική διερμηνεία. Συνακόλουθα, η δεξαμενή συλλογής ιδεών εμπλουτίστηκε με δηλώσεις από προηγούμενες έρευνες.

5.10.2 Δημιουργία Q-δείγματος (Q-sample)

Με βάση την βιβλιογραφική έρευνα και την αποκωδικοποίηση των δηλώσεων από την ανοικτή συζήτηση ακολούθησε φιλτράρισμα των δηλώσεων ώστε να παραχθεί το Q-δείγμα. Συγκεκριμένα, το Q-δείγμα οργανώθηκε σε έξι κατηγορίες:

- Ρόλος περιβαλλοντικής Διερμηνείας (6 δηλώσεις)
- Σχεδιασμός και Εφαρμογή Περιβαλλοντικής Διερμηνείας (12 (6&6) δηλώσεις)
- Εκπαίδευση Περιβαλλοντικής Διερμηνείας (6 δηλώσεις)

- Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διερμηνείας (6 δηλώσεις)
- Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διερμηνέων (6 δηλώσεις)

Το Q-δείγμα σχηματίστηκε από τριανταέξι δηλώσεις 36 (6 x 6) δηλώσεις:

Ρόλος Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

1. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα είναι να ενσταλάξει την «αίσθηση του ανήκειν» στους επισκέπτες για αυτό το τόπο έτσι, ώστε οι άνθρωποι να επιστρέψουν στην περιοχή ξανά επειδή θεωρούν ότι κάτι τους συνδέει με αυτό το τόπο.
2. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα είναι να λειτουργεί με έναν τρόπο ώστε η εμπειρία αυτή να ενεργοποιεί τους επισκέπτες να υποστηρίξουν το έργο του φορέα διαχείρισης κυρίως οικονομικά.
3. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα είναι να μην είναι ένα ανοιχτό βιβλίο που δίνει μασημένη τροφή γνώσης αλλά να δίνει ερεθίσματα ώστε ο επισκέπτης να προβληματιστεί και από μόνος του να ψάξει να βρει πληροφορίες για την περιοχή.
4. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα δεν θα πρέπει να εστιάζεται τόσο στην ενημέρωση των επισκεπτών αλλά περισσότερο στην λειτουργία τους ως πομπός ενημέρωσης για το έργο του φορέα διαχείρισης της προστατευόμενης περιοχής στους ντόπιους κατοίκους καθώς και αποδέκτης των στάσεων, απόψεων και αντιλήψεων της τοπικής κοινωνίας διασφαλίζοντας με αυτό τον τρόπο καλές συνθήκες γειτονίας με την τοπική κοινωνία αλλά και την συμμετοχή των κατοίκων στη διαχείριση της προστατευόμενης περιοχής.
5. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα δεν είναι να υλοποιεί προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης παρά μόνο να αποτελεί ουσιαστικά το συντονιστή μεταξύ όλων των φορέων εκπαίδευσης που θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στον τομέα ενημέρωσης μιας προστατευόμενης περιοχής όπως είναι τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης από τα Σχολεία. κ.ο.κ
6. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα θα πρέπει να εστιάζεται στην απλή υποδοχή των επισκεπτών και ασφαλή ξενάγηση τους χωρίς να διαταράσσουν το οικοσύστημα μιας περιοχής που αποφασίστηκε από την πολιτεία να είναι προστατευόμενη. Οποιαδήποτε άλλη μορφή υπηρεσίας καθιστά το ρόλο τους περίπλοκο και δυσχεραίνει το έργο ενός φορέα διαχείρισης.

Σχεδιασμός και Εφαρμογή Υπηρεσιών Περιβαλλοντικής Διερμηνείας

7. Οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην προσέγγιση ειδικά του ντόπιου πληθυσμού κυρίως λόγω προκαταλήψεων και έλλειψης εμπιστοσύνης εκ μέρους της τοπικής κοινωνίας.
8. Η εφαρμογή της περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορεί να γίνει και χωρίς την έλλειψη υλικών υποδομής βασιζόμενοι και μόνο στις δεξιότητες περιβαλλοντικής διερμηνείας των εκπαιδευτών.

9. Υπάρχει έλλειψη στρατηγικής σε κεντρικό επίπεδο στην περιβαλλοντική διερμηνεία στις προστατευόμενες περιοχές.
10. Το κυριότερο πρόβλημα είναι η «ασυνέχεια» που παρουσιάζεται ως προς το καθεστώς εργασίας των περιβαλλοντικών διερμηνέων.
11. Η περιβαλλοντική διερμηνεία δεν μπορεί να ειδοθεί επαγγελματικά διότι βασίζεται σε ένα ασαφές επιστημονικό πεδίο.
12. Το να χρησιμοποιείς ως περιβαλλοντικούς διερμηνείς εθελοντές ή ανθρώπους που δεν αγαπούν αυτό που κάνουν ή δεν ενδιαφέρονται για αυτό αν δεν πληρώνονται καλά, καθιστά το έργο τους εν τω γεννάσθαι αναποτελεσματικό.
13. Οι υπηρεσίες περιβαλλοντική διερμηνείας δεν υποστηρίζεται από τον ίδιο το φορέα διαχείρισης.
14. Θεωρώ ότι οι αρμοδιότητες μου σαν περιβαλλοντικό διερμηνευτή έχουν πλήρως καθοριστεί.
15. Πιστεύω ότι τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε.
16. Πολλές φορές παρατηρείται διαφωνία μεταξύ των περιβαλλοντικών διερμηνέων και των διαχειριστών των φορέων ως προς την λειτουργία και τα οφέλη της περιβαλλοντικής διερμηνείας.
17. Η συνεργασία μεταξύ των φορέων διαχείρισης δυσχεραίνει αντί να βοηθά την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας.
18. Η έλλειψη χρόνου και η ανομοιογένεια του πληθυσμού σε μια προστατευόμενη περιοχή δεν μπορεί να αποτελεί πρόβλημα για τον περιβαλλοντικό διερμηνέα, διότι η περιβαλλοντική διερμηνεία είναι σχεδιασμένη να λειτουργεί σε τέτοιες συνθήκες.

Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

19. Η επιμόρφωση των περιβαλλοντικών διερμηνέων ξεκινά από την ίδια την επιμόρφωση των εκπαιδευτών τους.
20. Ο καλύτερος τρόπος εφαρμογής της περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι η εφαρμογή της κοινής λογικής.
21. Δεν είναι απαραίτητη η ύπαρξη πτυχίου στις περιβαλλοντικές επιστήμες για να είναι κανείς περιβαλλοντικός διερμηνέας. Περισσότερο σημασία έχουν οι επικοινωνιακές δεξιότητες.
22. Η εστίαση στην περιβαλλοντική διερμηνεία θα πρέπει να γίνει στον τρόπο σχεδιασμού προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας και όχι τόσο στις τεχνικές παρουσίασης μια περιβαλλοντικής διερμηνείας.
23. Για την εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερμηνέων είναι απαραίτητες οι θεμελιακές γνώσεις πρωτίτως για το φυσικό πόρο και λιγότερο οι παιδαγωγικές γνώσεις
24. Η εκπαίδευση περιβαλλοντικών διερμηνέων πρέπει να είναι συνεχής όπως και η αξιολόγησή τους.

Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διερμηνείας

25. Είναι πολύ δύσκολο να εκτιμήσει κανείς την οικονομική αξία των υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας.
26. Οι υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας σε μία ξενάγηση σε μια προστατευόμενη περιοχή «φορτώνουν» την ξενάγηση με πληροφορίες που την καθιστούν τελικά μια όχι διασκεδαστική ξενάγηση αλλά μια εκπαιδευτική δραστηριότητα..
27. Η Περιβαλλοντική Διερμηνεία είναι η δυνατότητα να λες ιστορίες που ψυχαγωγούν τους ακροατές αλλά παράλληλα έχουν και ένα παιδαγωγικό μήνυμα.
28. Τα προγράμματα της περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορούν να βοηθήσουν στην προώθηση θετικής αλλαγής στη συμπεριφορά του κοινού στο οποίο απευθύνεται.
29. Η περιβαλλοντική διερμηνεία είναι συνώνυμη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.
30. Τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι εκπαιδευτικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται για την ευαισθητοποίηση των επισκεπτών για περιβαλλοντικό πόρο.

Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

31. Η περιβαλλοντική διερμηνεία θα έπρεπε να λειτουργεί αυτόνομα από τα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.
32. Τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορούν να στηρίξουν οικονομικά ένα φορέα διαχείρισης.
33. Τα Εκθέματα και τα περιβαλλοντικά μονοπάτια που δεν χρειάζονται τη φυσική παρουσία περιβαλλοντικών διερμηνέων είναι ίσως το ιδανικό μέσο περιβαλλοντικής διερμηνείας.
34. Δεν θεωρώ ότι θα έπρεπε να εστιάσουμε στην αξιολόγηση των προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας αλλά περισσότερο στην αξιολόγηση των ανθρώπων που εφαρμόζουν προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας όπως είναι οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς.
35. Αυτό που μπορεί να εξασφαλίσει συνέχεια και καθιέρωση των υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι η συνεχής αξιολόγηση των προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας βασιζόμενοι πάντα στις ανάγκες και επιθυμίες των επισκεπτών.
36. Αυτό που μπορεί να εξασφαλίσει συνέχεια και καθιέρωση των υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι η συνεχής αξιολόγηση των προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας βασιζόμενοι πάντα στις ανάγκες και επιθυμίες του φορέα διαχείρισης.

5.10.3 Επιλογή P-Δείγματος

Πίνακας 39: Περιοχές Έρευνας, Κέντρα Ενημέρωσης και Αριθμός Συμμετεχόντων

Περιοχή Ramsar	Κέντρα Ενημέρωσης	Προσωπικό Ενημέρωσης (Ξεναγοί ή εν δυνάμει Περιβαλλοντικοί Διερμηνείς)
Δέλτα Εβρου	Κέντρο Ενημέρωσης Φορέα Διαχείρισης Δέλτα Έβρου	9
Λίμνη Βιστονίς, Πόρτο Λάγος, Ισμαρίς και γειτονικές Λιμνοθάλασσες	Κέντρο Περιβαλλοντικής Ενημέρωσης Φορέα Διαχείρισης Δέλτα Νέστου, Βιστονίδας -Ισμαρίδας	2
Τεχνητή Λίμνη Κερκίνη	Κέντρο Ενημέρωσης Φορέα Διαχείρισης Λίμνης Κερκίνης	6
Λίμνες Βόλβη και Κορώνεια	Κέντρο Ενημέρωσης Φορέα Διαχείρισης Λιμνών Κορώνειας-Βόλβης	4
Δέλτα Αξιού-Λουδία-Αλιάκμονα	Κέντρο Ενημέρωσης Φορέα Δέλτα Αξιού-Λουδία-Αλιάκμονα	6
Λίμνη Μικρή Πρέσπα	Κέντρο Ενημέρωση Φορέα Διαχείρισης Μικρής και Μεγάλης Πρέσπας	2
	Κέντρο Ενημέρωση Εταιρείας Προστασίας Πρεσπών	5
Αμβρακικός Κόλπος	Κέντρο Ενημέρωσης Υγροτόπων Ροδιάς	2
	Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αμβρακικού	1
Λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου	Κέντρο Ενημέρωσης Φορέα Διαχείρισης Μεσολογγίου	1
Λιμνοθάλασσα Κοτυχίου-Στροφυλιάς	Κέντρο Περιβαλλοντικής Ενημέρωσης Κοτυχίου-Στροφυλιάς	2

Η έρευνα διενεργήθηκε σε όσα κέντρα περιβαλλοντικής ενημερώσεως λειτουργούσαν στους υγροτόπους της σύμβασης Ramsar¹³² (βλέπε Εικόνα 21) τους μήνες Ιούνιο – Ιούλιο του 2008. Συνολικά η έρευνα διενεργήθηκε σε δεκα (10) περιοχές Ramsar (πίνακας 39).

P-Δείγμα

Συνολικά επιλέχθηκε το σύνολο των εργαζομένων (n = 40, βλ. πίνακα 39) που εργάζονται ως ξεναγοί (ή εν δυνάμει περιβαλλοντικοί διερμηνείς) σε κέντρα ενημέρωσης στους συγκεκριμένους υγροτόπους με βάση τη σύμβαση Ramsar (βλ. εικόνα 21).

¹³² Οι λόγοι επιλογής των υγροτόπων Ramsar ως περιοχή έρευνας αναφέρονται στο κεφάλαιο σχετικά με την περιγραφή των προστατευόμενων.

Εικόνα 21: Υγρότοποι Διεθνούς Σημασίας Σύμβασης Ramsar

(Πηγή: WWF, 2009: 2)

Αναλυτικότερα, από τους 40 συμμετέχοντες οι 9 συμμετέχοντες (22,5%) εργάζονται στο κέντρο ενημέρωσης του Φορέα Διαχείρισης του Δέλτα Έβρου, 2 συμμετέχοντες εργάζονται στο κέντρο ενημέρωσης του Φορέα Διαχείρισης Λιμνών Βιστονίδα, Πόρτο Λάγος, Ισμαρίς και γειτονικές Λιμνοθάλασσες, 6 συμμετέχοντες (15%) που εργάζονται στον κέντρο ενημέρωσης τους φορέα διαχείρισης της τεχνητής λίμνης Κερκίνης, 4 συμμετέχοντες (10%) που εργάζονται στο κέντρο ενημέρωσης του Φορέα Διαχείρισης των Λιμνών Κορώνειας-Βόλβης, 6 συμμετέχοντες (15%) που εργάζονται στο κέντρο ενημέρωσης τους Φορέα Διαχείρισης του Δέλτα Αξιού-Λουδία-Αλιάκμονα, 3 συμμετέχοντες (7,5%) που εργάζονται σε κέντρα ενημέρωσης που βρίσκονται στην περιοχή του υγροτόπου Αμβρακικού (δηλαδή, 2 συμμετέχοντες

που εργάζονται σε ένα ιδιωτικό Κέντρο Ενημέρωσης το Κέντρο Υγροτόπων Ροδιάς και 1 συμμετέχων που εργάζεται στο Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Άρτας-Αράχθου που λειτουργούσε και ως κέντρο ενημέρωσης του Φορέα Διαχείρισης του Αμβρακικού), 7 συμμετέχοντες (17,5%) που εργάζονται σε κέντρα ενημέρωσης που λειτουργούν και ευρίσκονται στην περιοχή των Πρεσπών (δηλαδή 5 συμμετέχοντες εργάζονταν σε κέντρο ενημέρωσης της –μη κυβερνητικής οργάνωσης-εταιρείας για την προστασία των Πρεσπών και 2 συμμετέχοντες που εργάζονται στο κέντρο ενημέρωσης του Φορέα Διαχείρισης Λίμνης Μικρής και Μεγάλης Πρέσπας), 1 (2,5%) στο κέντρο ενημέρωσης του Φορέα Διαχείρισης της Λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου και 2 (5%) συμμετέχοντες που εργάζονται στο Φορέα Διαχείρισης της Λιμνοθάλασσας Κοτυχίου-Στροφυλιάς (βλ πίνακα 39).

Συμπληρωματικά όλοι οι συμμετέχοντας κλήθηκαν να συμπληρώσουν ένα σύντομο ερωτηματολόγιο. Συγκεκριμένα το ερωτηματολόγιο περιείχε κοινωνικοδημογραφικές ερωτήσεις ώστε να συμβάλλει επικουρικά στην χαρτογράφηση του προφίλ των συμμετεχόντων. Ειδικότερα, με βάση αυτό το ερωτηματολόγιο ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να δώσουν στοιχεία για το φύλο, την ηλικία, τα χρόνια υπηρεσίας στον τομέα της ενημέρωσης στις προστατευόμενες περιοχές, το καθεστώς εργασίας τους (μόνιμοι, υπάλληλοι, υπάλληλοι με σύμβαση ή εξωτερικοί συνεργάτες κα) καθώς και το μορφωτικό επίπεδο τους γενικά αλλά και ειδικά αν αναφέρεται σε περιβαλλοντικές σπουδές. Σε αυτό το πλαίσιο ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να αναφέρουν αν έχουν παρακολουθήσει κάποια σεμινάρια σχετικά με την περιβαλλοντική διερμηνεία. Συνακόλουθα υπήρχαν ερωτήσεις που απευθύνονταν στον προσδιορισμό της εμπειρίας των συμμετεχόντων στην περιβαλλοντική διερμηνεία. Τέλος, οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν αν επιθυμούν να πιστοποιηθούν ως περιβαλλοντικοί διερμηνείς. Μάλιστα, στην περίπτωση που μια πιστοποίηση στην περιβαλλοντική διερμηνεία ήταν επιθυμητή τους ζητήθηκε επιπλέον να προσδιορίσουν και από ποιο φορέα επιθυμούν να λάβουν μια τέτοια πιστοποίηση.

5.10.4 Ταξινόμηση Q-τάξεων

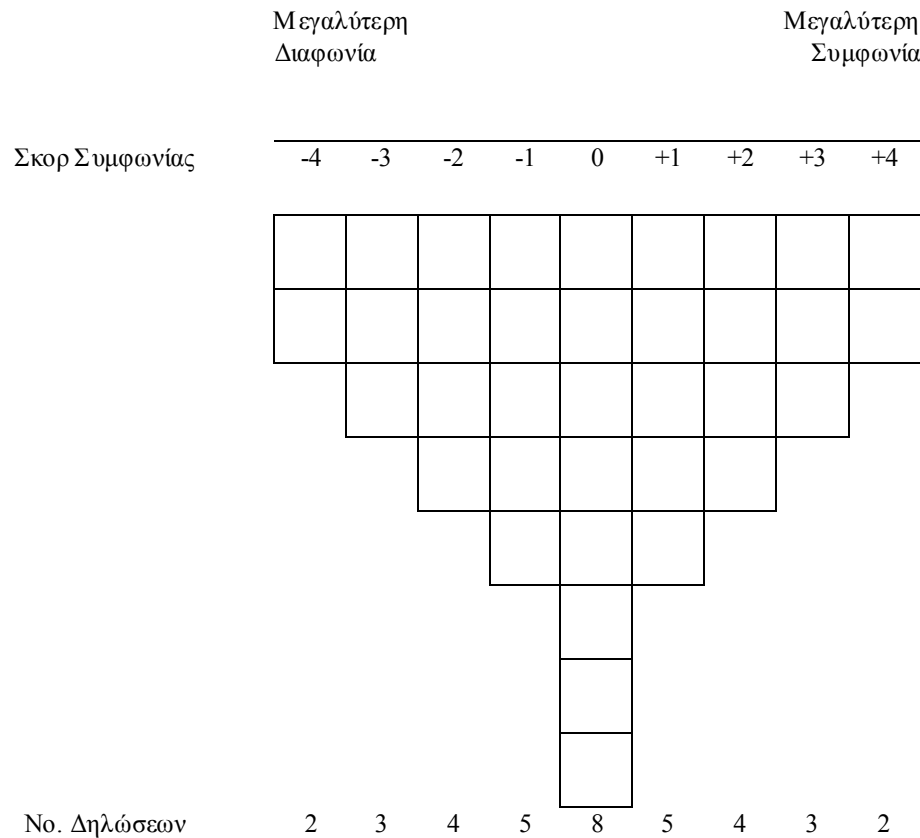
Πριν την διαδικασία Q-ταξινόμησης, έγινε επιλογή της μορφής απόκρισης και των αντίστοιχων οδηγιών. Συγκεκριμένα, η μορφή απόκρισης στην παρούσα ερευνητική μελέτη είναι η απάντηση στην ερώτηση:

«Πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με την κάθε δήλωση;».

Επομένως η κλίμακα μέτρησης συνίσταται από την μεγαλύτερη δυνατή συμφωνία, την αδυναμία συμφωνίας ή διαφωνίας (ουδετερότητα) έως την μεγαλύτερη δυνατή διαφωνία. Με βάση λοιπόν την συγκεκριμένη αλληλουχία οι ερωτώμενοι καλούνται να ταξινομήσουν τις επιλεγμένες δηλώσεις.

Για την ταξινόμηση των δηλώσεων επιλέχθηκε η υποχρεωτική κατανομή. Η συγκεκριμένη υποχρεωτική κατανομή των Q-τάξεων προϋποθέτει ένα συγκεκριμένο αριθμό δηλώσεων για κάθε κλάση/θέση. Ένα διάγραμμα Q-τάξης είναι μια

ανεστραμένη καμπανοειδής καμπύλη η οποία αναπαριστά μια συμμετρική ημικανονική κατανομή. Η συγκεκριμένη κατανομή υποθέτει λιγότερες δηλώσεις στα άκρα και περισσότερες δηλώσεις στο κέντρο. Η βαθμολογία και ο αριθμός θέσεων για κάθε σκορ παρουσιάζεται στην παρακάτω εικόνα 22.

Εικόνα 22: Η δομή μιας Q-τάξης

Στη συγκεκριμένη ερευνητική μελέτη χρησιμοποιήθηκε μια μεγενθυμένη εκδοχή του Q-διαγράμματος έτσι ώστε να διευκολυνθεί η διαδικασία Q-ταξινόμησης (βλ εικόνα 22). Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο (κεφάλαιο 3) κάθε δήλωση είναι αριθμημένη και τυπωμένη σε ξεχωριστή κάρτα. Η αλληλουχία των αριθμών των δηλώσεων ήταν τυχαία καθώς μοιραζόταν στους συνεντευξιαζόμενους. Οι συμμετέχοντες καλούνταν να ταξινομήσουν της Q-δηλώσεις στο μεγενθυμένο διάγραμμα Q-τάξης. Η δομή «αυραμίδας» κάθε Q-τάξης είναι τυπική στην μεθοδολογία-Q και χρησιμοποιείται κυρίως για να ενθαρρύνει τους συμμετέχοντες να δώσουν ιδιαίτερη προσοχή στις δηλώσεις και την αξιολόγηση τους αποφεύγοντας την επιφανειακή αξιολόγηση. (McKeown and Thomas, 1988).

Η διαδικασία που ακολουθήθηκε από κάθε συμμετέχοντα είχε την εξής μορφή: Αρχικά ζητήθηκε από κάθε συμμετέχοντα να διαβάσει όλες τις δηλώσεις έτσι ώστε να εξοικειωθεί με το περιεχόμενό τους. Καθώς διάβαζε τις δηλώσεις τις ταξινομούσε

αρχικά σε τρεις στήλες ανάλογα με την πρώτη άποψη που είχε: συμφωνία, διαφωνία και ουδετερότητα, έτσι ώστε να διευκολυνθεί στην διαδικασία ταξινόμησης στο Q-διάγραμμα.

Έπειτα από την τοποθέτηση των καρτών στις τρεις αρχικές στήλες, ζητήθηκε από κάθε συμμετέχοντα να τοποθετήσει τις δύο δηλώσεις με τις οποίες συμφωνεί περισσότερο από όλες τις δηλώσεις στην στήλη «+4» και τις δύο δηλώσεις με τις οποίες διαφωνεί περισσότερο στην στήλη «-4». Στην συνέχεια, κάθε συμμετέχων κλήθηκε να τοποθετήσει τρεις δηλώσεις με τις οποίες συμφωνεί πολύ μεν αλλά λίγο λιγότερο από τις προηγούμενες δύο ακραίες δηλώσεις μέγιστης συμφωνίας (δηλαδή τις δηλώσεις που τοποθέτησε στην ακραία δεξιά στήλη «+4»), στην στήλη «+3» καθώς και τρεις δηλώσεις με τις οποίες διαφωνεί πολύ αλλά λίγο λιγότερο από τις προηγούμενες δύο ακραίες δηλώσεις μέγιστης διαφωνίας (δηλαδή τις δηλώσεις που τοποθέτησε στην ακραία αριστερή στήλη «-4») στην στήλη «-3». Η ίδια διαδικασία ακολουθείται έως ότου όλες καταληφθούν όλες οι θέσεις των στηλών.

5.10.5 Ανάλυση των δεδομένων

Η μεθοδολογία-Q χρησιμοποιεί την παραγοντική ανάλυση ως το κύριο στατιστικό εργαλείο για να συγκροτήσει την δομή των υποκειμενικών κατατάξεων των δηλώσεων που παρέχονται από τους συμμετέχοντες. Το πρόγραμμα PQ-Method 2.11 (Schmolck & Atkinson, 2002) χρησιμοποιήθηκε για να διενεργηθούν οι στατιστικές μελέτες της έρευνας. Για την ανάλυση των δεδομένων ακολουθήθηκε η κεντροειδής παραγοντική ανάλυση συνοδευόμενη από ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (varimax rotation). Ο στόχος ήταν η παραγωγή σημαντικά διακριτών παραγόντων με μεγαλύτερη δυνατή διακύμανση. Μέτα τον σχηματισμό των παράγοντων, ακολουθεί επόμενη αποστολή δηλαδή ο εντοπισμός των διακριτών Q-τάξεων για κάθε παράγοντα. Μόλις οριστούν οι σημαντικές Q-τάξεις, τα παραγοντικά σκορ τυποποιούνται σε z-τιμές ή z-σκορ και έπειτα σε ακέραιους αριθμούς οι οποίοι αντιστοιχούν στο εύρος μιας Q-τάξης (δηλαδή μέση τιμή «0», άκρα «+4» και «-4», και σταθερή απόκλιση «1») δημιουργώντας έτσι τις παραγοντικές Q-τάξεις ή τους παραγοντικούς πίνακες των εξαγόμενων τελικών παράγοντων. Μια τέτοια παραγοντική Q-τάξη χρησιμεύει ως ένα είδους μέσου όρου, όλων των σημαντικών Q-τάξεων για κάθε παράγοντα.

Κατά την ανάλυση των παραγόντων λήφθηκε υπόψη και ο βαθμός αξιοπιστίας τους. Ο συγκεκριμένος δείκτης υπολογίζει τη πιθανότητα οι συμμετέχοντες να διαμορφώσουν την Q-τάξη με τον ίδιο τρόπο εάν επαναλάβουν την ταξινόμηση των δηλώσεων. Επίσης οι συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων παράγονται ως μέσο προσδιορισμού της ιδιαιτερότητας των παραγόντων. Τέλος το πρόγραμμα υπολογίζει τις αντιπροσωπευτικότερες στατιστικά δηλώσεις για κάθε παράγοντα. Ουσιαστικά πρόκειται για μια λίστα των δηλώσεων που διαφοροποιούν κάθε παράγοντα από τους υπόλοιπους. Οι αντιπροσωπευτικές δηλώσεις με την συναρωγή των δηλώσεων που κατέλαβαν τις αρκαίες θέσεις συμφωνίας ή διαφωνίας στην παραγοντική Q-τάξη

συγκροτούν το σκηνικό για την ερμηνεία κάθε παράγοντα. Ωστόσο, η ολοκληρωμένη μορφή του περιεχομένου του Λόγου που αναπαριστά κάθε παράγοντα προϋποθέτει την αξιοποίηση όλης της μορφής ταξινόμησης των δηλώσεων στις παραγοντικές Q-τάξεις (Brown 2008)

Οι πίνακες που απεικονίζουν τις διάφορες στατιστικές διαδικασίες διαμορφώνουν την βάση για την ερμηνεία του Λόγου που αναπαριστά κάθε Q-τάξη παράγοντα, και παρουσιάζονται αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο. Για την ερμηνεία των στατιστικών αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκαν, τα αποτελέσματα των ερωτηματολογίων, τα σχόλια των συμμετεχόντων για κάθε δήλωση κατά την διάρκεια της ταξινόμησης καθώς και οι απαντήσεις που δόθηκαν στην συμπληρωματική συνέντευξη με την ολοκλήρωση της ταξινόμησης των δηλώσεων.

5.10.6 Συμπληρωματική Μίνι-Συνέντευξη

Κάθε συμμετέχων μπορεί να σχολιάσει κάθε δήλωση η οποία και καταγράφηκε. Επιπλέον, με την ολοκλήρωση της συμπλήρωσης κάθε τάξης, ζητήθηκε από κάθε συμμετέχων να απαντήσει σε τρεις βασικές ερωτήσεις ανοιχτού τύπου:

- α) Τι είναι για αυτούς η Περιβαλλοντική Διερμηνεία
- β) Γιατί τοποθέτησαν τις συγκεκριμένες δηλώσεις στην ακραία θέση συμφωνίας;
- γ) Γιατί τοποθέτησαν τις συγκεκριμένες δηλώσεις στην ακραία θέση διαφωνίας;

Οι απαντήσεις σε αυτές τις ερωτήσεις καθώς και ο σχολιασμός των δηλώσεων καταγράφηκαν με την βοήθεια ψηφιακής «δημοσιογραφικής» συσκευής εγγραφής ήχου.

5.11 Περίληψη Κεφαλαίου

Η διάχυση της πληροφορίας στους πολίτες μέσω μη-τυπικών φορέων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης προϋποθέτει μια νέα σχέση μεταξύ των περιβαλλοντικών επιστημών και μη-τυπικής περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Αυτή η σχέση στην Ελλάδα τελεί ακόμα υπό έρευνα. Η περιβαλλοντική πληροφορία μπορεί να αξιολογηθεί με κριτήρια σωστού ή λάθους. Ένα τέτοιο κριτήριο στην περίπτωση της επικοινωνίας της πληροφορίας δεν είναι αποδοτικό, δεδομένου ότι η επικοινωνία περιλαμβάνει a priori την αυτό-αναφορά στις αξίες, στάση και συμπεριφορά του υποκειμένου, στην προκειμένου περίπτωση του περιβαλλοντικού διερμηνέα. Κατ' αυτό τον τρόπο, η έρευνα της σημασίας της επικοινωνίας και διερμηνείας ενέχει την μελέτη της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Ο κύριος στόχος στην παρούσα ερευνητική μελέτη είναι η διερεύνηση των υποκειμενικών πεποιθήσεων και στάσεων του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης για την λειτουργία της περιβαλλοντικής διερμηνείας. Η εμπειρική φύση της πρακτικής της περιβαλλοντικής διερμηνείας από το προσωπικό κέντρων ενημέρωσης λόγω έλλειψης εξειδικευμένης κατάρτισης

κατέδειξαν ως καταλληλότερη ερευνητική μέθοδο διερεύνησης των υποκειμενικών απόψεων τους την Q-μεθοδολογία. Η μεθοδολογία-Q είναι μια μικτή μέθοδος μελέτης της ανθρώπινης υποκειμενικότητας που συνδυάζει τόσο αρχές ποιοτικής έρευνας όσο και ποσοτικής επεξεργασίας των δεδομένων. Δημιουργήθηκε από τον Stephenson (1902-1989) και χρησιμοποιείται από την ακαδημαϊκή κοινότητα για τη συστηματική μελέτη της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Κεντρική θέση σε αυτή την μελέτη έχουν τα νοήματα και η σημασία που αποδίδουν τα ανθρώπινα υποκείμενα σε αυτή προσπάθεια, αναδεικνύοντας την σημασία της άποψης κάθε ατόμου και λιγότερο την κατηγοριοποίηση τους με βάση το μέσο όρο. Παράλληλα χρησιμοποιεί στατιστική διαδικασία επεξεργασίας δεδομένων αναδεικνύοντας διαβαθμίσεις των απόψεων των υποκειμένων, οι οποίες συνήθως δεν γίνονται αντιληπτές ακόμα και από τον πιο έμπειρο αναλυτή. Εστιάζοντας στις γνώμες των ανθρώπων και όχι στα γνωρίσματα τους μπορούμε να προσδιορίσουμε τύπους πεποιθήσεων και να τις κατηγοριοποιήσουμε.

6 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

6.1 Εισαγωγή

Το αντικείμενο του συγκεκριμένου κεφαλαίου είναι να παρέχει τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης και τις μετέπειτα ποιοτικής περιγραφής και ερμηνείας αυτών των δεδομένων. Ο σκοπός της παρούσας ερευνητικής μελέτης ήταν να περιγράψει τις αντιλήψεις του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης που εργάζονται ως ξεναγοί (ή εν δυνάμει περιβαλλοντικοί διερμηνείς) στους υδροτόπους που προστατεύονται από την συνθήκη Ramsar. Υπό αυτό το πρίσμα απαντήθηκαν τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

- 1) Ποιες είναι οι πεποιθήσεις και οι προτεραιότητες των οικοξεναγών που εργάζονται στα κέντρα ενημέρωσης προστατευόμενων περιοχών αναφορικά με την λειτουργία των υπηρεσιών ΠΔ στις προστατευόμενες περιοχές
- 2) Ποιες είναι οι ομοιότητες και διαφορές των πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων;
- 3) Τα δεδομένα αναδεικνύουν πρότυπα τα οποία σχετίζονται με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των περιβαλλοντικών διερμηνέων;

Αρχικά παρουσιάζονται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων και ακολουθεί η ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων όπως προέκυψαν από την εφαρμογή της μεθοδολογίας-Q.

6.2 Περιγραφή Δημογραφικών Χαρακτηριστικών Συμμετεχόντων (P-δείγμα)

Συνολικά διερευνήθηκαν οι απόψεις ή/και οι πεποιθήσεις 40 συμμετεχόντων που εργάζονται σε κέντρα ενημέρωσης 10 προστατευόμενων υδροτοπικών περιοχών Ramsar. Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων παρουσιάζονται συνοπτικά στον πίνακα 40.

Αναλυτικότερα, από τους 40 συμμετέχοντες οι 18 (45%) ήταν άντρες και οι 22 (55%) γυναίκες. Η πλειονότητα του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης που εργάζονται ως ξεναγοί ή εν δυνάμει περιβαλλοντικοί διερμηνείς είναι κυρίως νέα άτομα. Συγκεκριμένα δεκαοχτώ (45%) άτομα είχαν ηλικία μεταξύ 25 και 34 χρονών, δεκαοχτώ (45%) άτομα είχαν ηλικία 35 με 45 χρόνων και μόλις τέσσερις (10%) είχαν ηλικία άνω των 45. Μεταξύ των συμμετεχόντων δύο (5%) είχαν μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών, δεκατρείς (32,5%) είχαν πτυχίο πανεπιστημίου (ΑΕΙ), πέντε (12,5%) πτυχίο ανώτατο τεχνικού ιδρύματος (ΤΕΙ), εννέα (22,5%) πτυχίου ινστιτούτου επαγγελματικής κατάρτισης (ΙΕΚ), δέκα (25%) ήταν απόφοιτοι λυκείου και μόλις ένας (2,5%) είχε βασικές γνώσεις δημοτικού. Από αυτούς τους συμμετέχοντες μόλις πέντε (12,5%) ήταν κάτοχοι του εξειδικευμένου πτυχίου «Επιμελητή Ξεναγού

Εθνικών Δρυμών και Χώρων Αναψυχής», ενώ μόλις εννέα (22,5%) ανέφεραν ότι είχαν πτυχίου πανεπιστημίου στις περιβαλλοντικές σπουδές. Επιπρόσθετα, δεκαεννέα (47,5%) συμμετέχοντες ανέφεραν ότι έχουν συμμετάσχει στο σχεδιασμό προγραμμάτων ΠΔ. Από την άλλη, εικοσιένα συμμετέχοντες (52,5%) δεν έχουν εμπειρία συμμετοχής σε προγράμματα ΠΔ. Η πλειοψηφία της έλλειψης τέτοιας εμπειρίας ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι οι περισσότεροι έχουν μικρή σχετικά εμπειρία στο πεδίο της ΠΔ. Συγκεκριμένα μεταξύ των συμμετεχόντων τα χρόνια εμπειρίας κυμαίνονταν από μηδέν έως δεκαεπτά χρόνια. Ο μέσος χρόνος εμπειρίας 4,9 με τυπική απόκλιση 4,7. Ειδικότερα, είκοσι συμμετέχοντες (50%) δήλωσαν ότι δραστηριοποιούνται στο χώρο της ξενάγησης σε προστατευόμενες περιοχές από μηδέν έως τέσσερα χρόνια, έντεκα (27,5%) από πέντε έως εννέα χρόνια, επτά (17,5%) είχαν δέκα έως δεκατρία χρόνια προϋπηρεσίας και δύο (5%) είχαν δεκαέξι και δεκαεπτά χρόνια εμπειρίας αντίστοιχα. Η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων εργάζονται στα κέντρα ενημέρωσης ως υπάλληλοι με σύμβαση (80%) και μέσω προκήρυξης ΑΣΕΠ (72,5%).

Πίνακας 40: Περιγραφή Δημογραφικών Χαρακτηριστικών Συμμετεχόντων (Ρ-δείγμα)

Δημογραφικά Χαρακτηριστικά	Αρ. Συμμετεχόντων
Φύλο	
• Άνδρας	18
• Γυναίκα	22
Ηλικία	
• 25-34	18
• 35-44	18
• 45-54	4
Εκπαίδευση	
• Αβαθμια Εκπαίδευση (Δημοτικό)	1
• Ββάθμια Εκπαίδευση (Γυμν-Λύκειο)	10
• ΙΕΚ	5
• ΑΤΕΙ	9
• Πανεπιστήμιο (Πρώτ. Βασικό)	13
• Μεταπτυχιακό	2
Περιβαλλοντικές σπουδές	
• Καμία	4
• Αυτοδίδακτος/Διάβασμα	17
• ΑΤΕΙ	1
• Πανεπιστήμιο (Πρ. Βασικό Πτυχίο)	9
• Άλλο	9
Συμμετοχή στο Σχεδιασμό Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Διερμηνείας	
• Ναι	19
• Όχι	21
Έτη Προϋπηρεσίας	

• 0 – 4 χρόνια	20
• 5 – 9 χρόνια	11
• 10 – 13 χρόνια	7
• 13 – 17 χρόνια	2
Τωρινό Καθεστώς Εργασίας	
• Μόνιμος Υπάλληλος	2
• Υπάλληλος με Σύμβαση	32
• Εξωτερικός Συνεργάτης	5
• Άλλο	1
Υπήρχε Συγκεκριμένη Προκήρυξη για το συγκεκριμένο αντικείμενο εργασίας	
• Ναι	29
• Όχι	11

Επίσης στο αρχικό ερωτηματολόγιο υπήρχε η ερώτηση αν επιθυμούν να πιστοποιηθούν ως περιβαλλοντικοί διερμηνείς. Στην περίπτωση που η απάντησή τους ήταν θετική τότε καλούνταν να ορίσουν και τον φορέα που επιθυμούν να πιστοποιηθούν. Τα συγκεντρωτικά στοιχεία παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα.

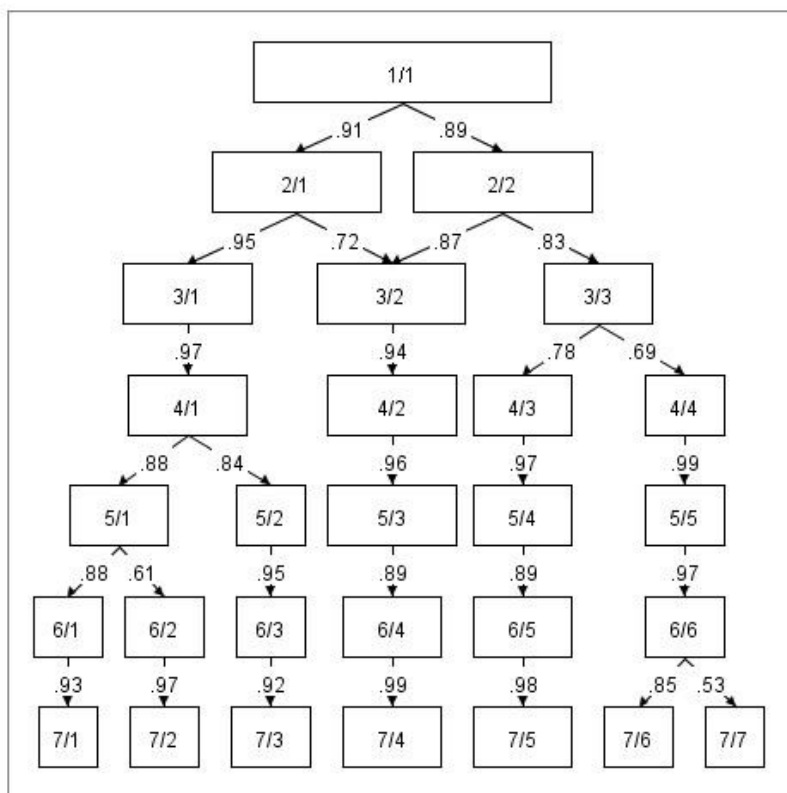
Πίνακας 41: Πίνακας Ερωτήσεων Διερεύνησης Επιθυμίας Πιστοποίησης

Ερωτήσεις	Αρ. Συμμετεχόντων
Πιστοποίηση ως Περιβαλλοντικός Διερμηνέας	
• Ναι	33
• Όχι	7
Επιθυμητός Φορέας Πιστοποίησης ΠΔ	
• Υπουργείο Περιβάλλοντος	9
• Πανεπιστήμιο	14
• Τοπική Αυτοδιοίκηση	2
• Άλλο	8

Με βάση αυτά τα στοιχεία φαίνεται ότι η πλειονότητα των συμμετεχόντων δηλαδή το 82,5% του P-δείγματος (33 συμμετέχοντες), δήλωσε ότι επιθυμεί να πιστοποιηθεί στην ΠΔ, ενώ υπήρχαν και 7 συμμετέχοντες (17,5%) οι οποίοι δεν θεωρούσαν απαραίτητο να πιστοποιηθούν ως περιβαλλοντικοί διερμηνείς. Τέλος, ο κυρίαρχος επιθυμητός φορέας χορήγησης τέτοιων πιστοποιητικών θα μπορούσε να είναι σύμφωνα με τους συμμετέχοντες τα Πανεπιστήμια (42,4%) και ακολουθούν το Υπουργείο Περιβάλλοντος (27,3%), άλλοι φορείς όπως ΙΕΚ (24,24%) και η τοπική αυτοδιοίκηση (6,06 %).

6.3 Επιλογή Τελικών Παραγοντικών Λύσεων

Η μεθοδολογία-Q χρησιμοποιεί τις στατιστικές τεχνικές της ανάλυσης συσχέτισης καθώς και της παραγοντικής ανάλυσης. Για την ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πρόγραμμα PQ Method 2.11 (Schmolck & Atkinson, 2002). Συγκεκριμένα μετά την συμπλήρωση την κωδικοποίηση των Q-τάξεων ακολουθήθηκε η κεντροειδής παραγοντική ανάλυση η οποία ενδείκνυται για την ανάλυση των δεδομένων στην μεθοδολογία-Q (Van Exel, 2005) συνοδευόμενη από ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (varimax rotation). Επιλέξαμε την συγκεκριμένη μέθοδο περιστροφής (rotation), ώστε να μεγιστοποιηθεί η διασπορά ανάμεσα στις φορτώσεις των μεταβλητών, πάνω σε ένα συγκεκριμένο παράγοντα, με τελικό αποτέλεσμα οι μικρές φορτώσεις να γίνουν μικρότερες, οι μεγάλες μεγαλύτερες και να ελαχιστοποιηθούν εκείνες με τις ενδιάμεσες τιμές. Επίσης για την επιλογή των αριθμού των παραγόντων προς περιστροφή έγινε χρήση τους διανύσματα των ιδιοτιμών (eigenvalues > 1). Με βάση αυτό το κριτήριο και τις δυνατότητες του στατιστικού λογισμικού προγράμματος επιλέχθηκαν επτά εν δυνάμει τελικές λύσεις παραγόντων. Οι λύσεις αυτές είχαν από έναν τελικό εξαχθέντα Q-παράγοντα έως επτά τελικούς εξαχθέντες παράγοντες ή τύπους πεποιθήσεων σχετικά με τον σχεδιασμό και την εφαρμογή της ΠΔ. Για κάθε λύση και μετά την ορθογώνια περιστροφή των αξόνων ακολούθησε η επισήμανση των στατιστικά σημαντικών παραγοντικών επιβαρύνσεων. Η επισήμανση ακολούθησε τα στατιστικά κριτήρια σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 95% ($p < 0.95$) που παρέχεται από το πρόγραμμα PQMethod 2.11 αναφορά από Schmolck & Atkinson, 2002).

Εικόνα 23: Διάγραμμα συσχέτισης παραγοντικών λύσεων

Για την σύγκριση του τελικού αριθμού των εξαθθέντων παραγόντων πραγματοποιήθηκε ανάλυση συσχέτισης μεταξύ των τελικών παραγοντικών λύσεων. Για την ανάλυση συσχέτισης χρησιμοποιήθηκε ο συντελεστής Spearman. Τα αποτελέσματα της σύγκρισης των συσχέτισεων των παραγοντικών λύσεων παρουσιάζονται στο παράρτημα 2 και συνοψίζονται στον εικόνα 23. Το διάγραμμα ροής δείχνει πως οι διαδοχικές παραγωγικές λύσεις σχετίζονται μεταξύ τους. Για την τελική επιλογή του αριθμού των εξαθθέντων παραγόντων έγινε χρήση της αρχής της φειδωλότητας (principle of parsimony). Σύμφωνα με αυτή την αρχή μεταξύ των ικανοποιητικών λύσεων θα πρέπει να προτιμάται εκείνη με τις λιγότερες παραμέτρους¹³³ (Brown 2010). Δηλαδή, αν όλοι οι άλλοι παράγοντες είναι ίδιοι, η πιο απλή (αυτή με τις λιγότερες εξαιρέσεις και τα λιγότερα όρια) μεταξύ δύο εξηγήσεων είναι η καλύτερη. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, από την λύση τριών τελικών παραγόντων μέχρι την λύση των επτά εξαθθέντων παραγόντων υπάρχει ένας σταθερός ανεξάρτητος παράγοντας που αριθμείται ως «3/2». Ο παράγοντας «3/1» επιμερίζεται το «Λόγο» του μόνο στην λύση επτά παραγόντων σε τρεις ξεχωριστούς παράγοντες (7/1, 7/2, 7/3) οι οποίοι είναι σημαντικά συσχετισμένοι με τον «3/1» (0.63, 0.63, 0.62). Από την άλλη μεριά ο παράγοντας «3/3», σταθεροποιείται στους τέσσερις παράγοντες. Συνακόλουθα ο παράγοντας 4/4 επιμερίζεται σε δύο ξεχωριστούς στατιστικά παράγοντας στην λύση των επτά παραγόντων (7/6, 7/7). Οι δύο αυτοί παράγοντες είναι σημαντικά συσχετισμένοι με τον 4/4. Επιπλέον αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι με βάση το συγκεκριμένο διάγραμμα ροής (εικόνα 23) κάποιοι παράγοντες είναι σχεδόν ταυτόσημοι (π.χ. 3/1 με 4/1 και 3/2 με 4/2). Επομένως έχοντας αρχικά ως βάση μόνο τη στατιστική σύγκριση (και όχι το περιεχόμενο των παραγοντικών πινάκων) διαφαίνεται ότι η λύση των τριών ή τεσσάρων παραγόντων είναι οι πιο ενδιαφέρουσες λύσεις, για περαιτέρω διερεύνηση. Ωστόσο το τελικό κριτήριο για την επιλογή των παραγόντων είναι η ενδεδειγμένη μελέτη της ικανότητας ερμηνείας του περιεχομένου των Λόγων κάθε παράγοντα (Brown 1992, Van Exel, 2005). Λαμβάνοντας υπόψη τα στατιστικά κριτήρια ελέγχου των συσχέτισεων των τελικών παραγοντικών λύσεων και κυρίως τα ποιοτικά κριτήρια της ερμηνευτικής δυνατότητας του περιεχομένου του Λόγου των παραγόντων κάθε λύσης, καταλήξαμε ότι **η λύση των τεσσάρων παραγόντων μπορεί να ερμηνεύσει επαρκώς τους κυρίαρχους Λόγους σχετικά με τον σχεδιασμό και εφαρμογή της περιβαλλοντικής διερμηνείας στις προστατευόμενες περιοχές και ιδιαίτερα στους υγροτόπους που προστατεύονται με βάση την σύμβαση Ramsar.**

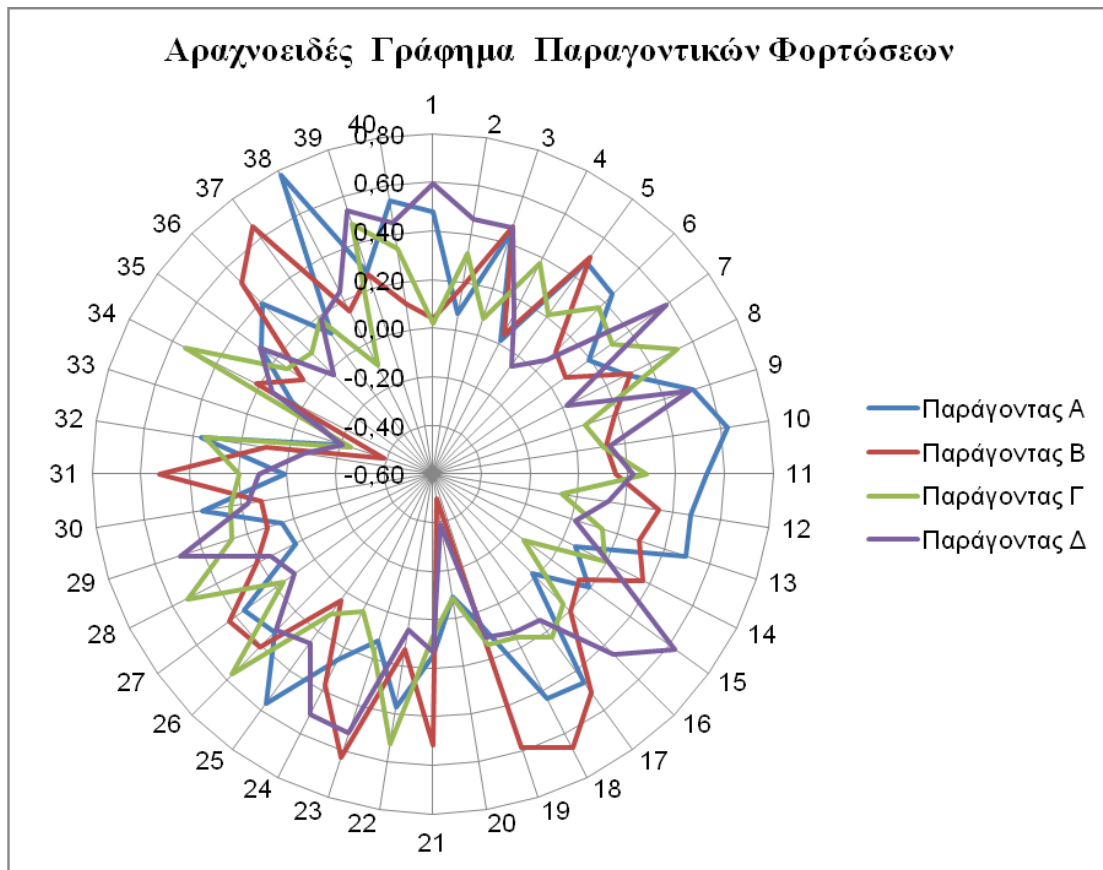
¹³³ Σύμφωνα με τον Brown (2010) ένας τρόπος να χρησιμοποιηθεί αυτή την αρχή είναι να ξεκινήσει κανείς από την σύγκριση της λύσης των δύο παραγόντων με την λύση των τριών παραγόντων. Εάν όλες οι Q-τάξεις έχουν σημαντικές παραγοντικές φορτώσεις σε έναν από τους δύο παράγοντες, τότε σύμφωνα με το κριτήριο της φειδωλότητας δεν υπάρχει λόγος να διερευνηθεί η ανάλυση ώστε να περιλαμβάνει και τον τρίτο παράγοντα. Εάν υπάρχουν αρκετές Q-τάξεις οι οποίες δεν είναι σημαντικά συσχετισμένες με κάποιους από τους δύο παράγοντες τότε θα πρέπει να ελεγχθεί η λύση των τριών παραγόντων εάν υπάρχει κάποια σχετική βελτίωση. Αν αρκετές από τις απροσδιόριστες Q-τάξεις στην λύση των δύο παραγόντων ομαδοποιούνται στη λύση των τριών παραγόντων, συνιστά απόδειξη ότι η συγκεκριμένη λύση είναι προτιμότερη. Εάν παραμένουν οι απροσδιόριστες Q-τάξεις, τότε η λύση των τεσσάρων παραγόντων μπορεί να επιστρατευτεί για να συγκριθεί με την λύση των τριών παραγόντων.

Πίνακας 42: Οι Παραγοντικές Φορτώσεις για κάθε Παράγοντα

Παραγοντικές Φορτώσεις/Επιβαρύνσεις

Ερωτώμενος	1	2	3	4
1	0.4801	0.0388	0.0187	0.5926X
2	0.0661	0.1825	0.3180	0.4617X
3	0.4507	0.4726	0.0712	0.4671
4	0.0138	0.0468	0.3709X	0.1324
5	0.4780	0.5026	0.2115	-0.0531
6	0.4442X	0.1140	0.3662	0.0589
7	0.1948	0.0771	0.3095	0.5863X
8	0.2965	0.3118	0.5306X	0.0187
9	0.5278	0.1871	0.0578	0.5103
10	0.6251X	0.1198	0.1131	0.1375
11	0.5243X	0.1550	0.2809	0.2244
12	0.4713X	0.3412	-0.0616	0.1319
13	0.4935X	0.2918	0.1330	0.0188
14	0.0573	0.3702X	0.1937	0.2188
15	0.1922	0.1410	-0.1383	0.6324X
16	-0.0185	0.1977	0.1562	0.4469X
17	0.4612	0.5114	0.2309	0.1456
18	0.4383	0.6643X	0.1544	0.1333
19	0.0583	0.5840X	0.1404	0.1055
20	-0.0861	-0.4969X	-0.0855	-0.3882
21	0.1490	0.5156X	0.0694	0.1350
22	0.3724	0.1290	0.5272X	0.0515
23	0.1238	0.6252X	0.1763	0.5185
24	0.2536	0.3778	0.0366	0.5083X
25	0.5697X	0.0447	0.1128	0.2590
26	0.3214	0.4067	0.5681	0.3089
27	0.3579	0.4345X	0.1593	0.1009
28	0.0326	0.2118	0.5320X	0.1458
29	0.0505	0.1169	0.2692	0.4895X
30	0.3611X	0.1155	0.2443	0.1719
31	0.0087	0.5237X	0.1972	0.1165
32	0.3661X	0.0917	0.3467	-0.0665
33	-0.2056	-0.3873X	-0.2440	-0.2062
34	0.0497	0.2160	0.5423X	0.1434
35	0.2660	0.0625	0.1338	0.2785
36	0.3911	0.5128X	0.1015	-0.0265
37	0.1132	0.6570X	0.1858	0.1820
38	0.7805X	0.1533	-0.0994	0.2399
39	0.2744	0.2635	0.4801	0.5398
40	0.5357	0.1104	0.3414	0.4452
Εξηγούμενη Διακύμανση (%)	13	12	8	10
Αριθμός Ερωτώμενων	9	11	5	7

Σημείωση: Με το σύμβολο «X» και έντονη γραμματοσειρά υποδηλώνεται η στατιστικά σημαντική παραγοντική φόρτωση των Q-τάξεων σε επίπεδο σημαντικότητας 95% ($p < 0.05$)

Ο παραγοντικός πίνακας για την λύση των τεσσάρων παραγόντων εξηγεί το 43% της συνολικής διακύμανσης των Q-τάξεων και απεικονίζεται στον πίνακα Νο 42. Η έντονη γραμματοσειρά των παραγοντικών φορτίσεων με την επισήμανση X δίπλα, σηματοδοτεί τις αντιπροσωπευτικές τάξεις για κάθε παράγοντα. Όπως αναφέρθηκε στην μεθοδολογία, μια αντιπροσωπευτική τάξη πληροί συγκεκριμένα στατιστικά κριτήρια ανά επίπεδο σημαντικότητας. Στην συγκεκριμένη περίπτωση ως επίπεδο σημαντικότητας ορίστηκε το 95%. Οι παραγοντικές επιβαρύνσεις εκφράζουν την έκταση στην οποία κάθε Q-τάξη είναι όμοια ή αντίθετη με τις τελικές παραγοντικές τάξεις. Οι συγκεκριμένες Q-τάξεις αναπαριστούν σχηματικά τον Λόγο των κύριων πεποιθήσεων σχετικά με το σχεδιασμό και εφαρμογή της ΠΔ (McKeown & Thomas, 1988). Όπως επισημάνθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφορικά με την μεθοδολογία-Q κύριος στόχος είναι να επισημανθούν οι σχετικά «καθαρές» αναγνώσεις του Λόγου ενός παράγοντα. Όπως εξηγήθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, η αυτόματη διαδικασία επισήμανσης χρησιμοποιεί το διπλό κριτήριο: (1) κάθε Q-τάξη θα πρέπει να παρουσιάζει υψηλή φότωση σε έναν μόνο παράγοντα (2) κάθε παραγοντική φόρτωση θα πρέπει να είναι αρκούντως διακριτή από τις υπόλοιπες παραγοντικές φορτώσεις της ίδιας Q-τάξης στους άλλους παράγοντες (δηλ. το τετράγωνο της παραγοντικής φόρτωσης θα πρέπει να υπερβαίνει το αθροισμένο τετράγωνο των άλλων παραγοντικών φορτώσεων). Πρακτικά αυτό σημαίνει την επιλογή, δηλαδή την επισήμανση εκείνων των Q-τάξεων με σχετικά σαφείς ή

«καθαρές» παραγοντικές φορτώσεις πέραν τις απλά στατιστικής σημαντικότητας. Οι «καθαρές» φορτώσεις είναι σαφής εκφράσεις ενός παράγοντα οι οποίες παρέχουν μια επικεντρωμένη θεώρηση της οπτικής για έναν συγκεκριμένο παράγοντα (Brown, 1993).

Στην συγκεκριμένη περίπτωση των τεσσάρων παραγόντων, ο αριθμός των ατομικών Q-τάξεων που «φορτώνουν» στατιστικά σημαντικά σε κάθε παράγοντα ήταν: για τον πρώτο παράγοντα εννέα (9) Q-τάξεις, για δεύτερο παράγοντα έντεκα¹³⁴ (11) Q-τάξεις για τον τρίτο παράγοντα πέντε (5) Q-τάξεις καθώς για τον τέταρτο παράγοντα επτά (7) Q-τάξεις. Παράλληλα οκτώ (8) συμμετέχοντες (δηλαδή οι Q-τάξεις: 3,5,9,17,35,39,40) δεν επισημάνθηκαν σε κανέναν από τους τέσσερις παράγοντες διότι δεν πληρούσαν τα προεπιλεγμένα στατιστικά κριτήρια αφενός και αφετέρου δεν παρείχαν «σαφής» καθαρές «καθαρές» φορτώσεις σε έναν παράγοντα (Πίνακας 42). Ουσιαστικά, οι συγκεκριμένες περιπτώσεις συγκεκριμένων Q-τάξεων αποτελούν ιδιοσυγκρασιακές απόψεις οι οποίες περιλαμβάνουν στοιχεία και από τους τέσσερις παράγοντες οι οποίες δεν συνεισφέρουν αποτελεσματικά στην ερμηνεία των τεσσάρων παραγόντων. Επομένως δεν συμπεριλήφθηκαν στην τελική ερμηνεία των τεσσάρων παραγόντων.

6.4 Ανάλυση συσχέτισης των Παραγόντων Σκορ

Ο παρακάτω πίνακας καταδεικνύει τον βαθμός, αλληλεπικάλυψης ή κοινών οπτικών θεωρήσεων μεταξύ των παραγόντων. Οι συσχετίσεις που παρουσιάζονται δείχνουν ότι οι παράγοντες είναι πρωτίστως διακριτοί μεταξύ τους. Οι συντελεστές συσχέτισης (r) κυμαίνονται μεταξύ 0.41 και 0.56. Επιπλέον, αυτές οι συσχετίσεις προϋποθέτουν την διαφορετική θεώρηση που αποδίδεται σε κάθε δήλωση από κάθε παράγοντα.

Πίνακας 43: Συσχετίσεις μεταξύ των Παραγοντικών Σκορ

Παράγοντες	1	2	3	4
1	1.0000	0.5316	0.4149	0.5191
2	0.5316	1.0000	0.5023	0.5601
3	0.4149	0.5023	1.0000	0.4140
4	0.5191	0.5601	0.4140	1.0000

¹³⁴ Στον δεύτερο παράγοντα υπάρχουν και κάποιες σημαντικές παραγοντικές επιβαρύνσεις με αρνητικό πρόσημο. Σύμφωνα με τον Brown (2004) το αρνητικό πρόσημο μιας παραγοντικής επιβάρυνσης δεν αποτελεί πρόβλημα για την μεθοδολογία-Q. Τα άτομα που παρουσιάζουν υψηλή αρνητική τιμή παραγοντικής επιβάρυνσης σε ένα παράγοντα σημαίνει ότι τα συγκεκριμένα άτομα απλά έχουν απόψεις οι οποίες είναι διαμετρικά αντίθετες με τα άτομα που έχουν υψηλές θετικές παραγοντικές επιβαρύνσεις στον συγκεκριμένο παράγοντα. δηλ., οι δηλώσεις που λαμβάνουν σκορ +4 από τα πρόσωπα από τη μία πλευρά του παράγοντα σημειώνονται ως -4 από τα άλλα πρόσωπα στον άλλο πόλο, και αντίστροφα. Το επιχείρημα ότι «μια αρνητική φόρτωση δεν έχει μια σαφή έννοια» γρήγορα εξουδετερώνεται όταν συγκεντρώνονται ένα πρόσωπο με μια θετική φόρτωση και ένα πρόσωπο με μια αρνητική φόρτωση στον ίδιο παράγοντα: Οι αντιτιθέμενες απόψεις είναι αρκετά σαφείς, και στην πραγματικότητα συμβάλλουν στην σαφέστερη ερμηνεία του παράγοντα χρησιμοποιώντας την δύναμη της αντίθεσης.

Η κοινή διακύμανση μεταξύ δύο παραγόντων μπορεί να υπολογιστεί με τον τετραγωνισμό του συντελεστή συσχέτισης τους. Επομένως η μοναδική διακύμανση για κάθε ένα από τους εκάστοτε δύο παράγοντες συσχέτισης είναι $1 - r^2$. Επομένως αναφορικά για το μεγαλύτερο βαθμό συντελεστή συσχέτισης που παρατηρείται μεταξύ του δεύτερου και τέταρτου παράγοντα ($r = 0.56$) υποδηλώνεται ότι οι παράγοντες μοιράζονται περίπου το 31% της διακύμανσης, Αυτό σημαίνει ότι το 69% της διακύμανσης τους, δηλαδή του περιεχομένου του Λόγου τους, είναι μοναδικό. Όμοια για τον μικρότερο βαθμό συντελεστής συσχέτισης που παρατηρείται μεταξύ τρίτου και τέταρτου παράγοντα ($r = 0.41$) υποδηλώνεται ότι οι συγκεκριμένοι δύο παράγοντες παρουσιάζουν 17% κοινή διακύμανση ενώ το 83% του περιεχομένου του Λόγου τους είναι μοναδικό¹³⁵.

Στα επόμενα κεφάλαια παρουσιάζονται οι διακριτές και κοινές δηλώσεις μεταξύ των παραγόντων. Ωστόσο η πλήρης εικόνα θα δοθεί με την ενδελεχή ερμηνεία του περιεχομένου του Λόγου των παραγόντων.

6.5 Αξιοπιστία Παραγόντων

Τα ποσοτικά χαρακτηριστικά κάθε παράγοντα περιλαμβάνουν: τον αριθμό των προσδιοριστικών μεταβλητών, τον συντελεστή πιστότητας/αξιοπιστίας (reliability coefficient), τον σύνθετο σκορ αξιοπιστίας (composite relative score) και το τυπικό σφάλμα των παραγοντικών σκορ (Πίνακας 44). Ο αριθμός των προσδιοριστικών μεταβλητών (Q-τάξεις) είναι ο αριθμός των ατόμων που φορτώνουν σημαντικά σε κάθε παράγοντα. Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας μπορεί να υπολογιστεί με βάση την εξίσωση: $r = 0.80 / 1 + (p-1)0.80$, όπου p είναι ο αριθμός των ατόμων που προσδιορίζουν ένα παράγοντα και 0.80 είναι ο εκτιμώμενος συντελεστής αξιοπιστίας (McKeown & Thomas, 1988). Όσο πιο υψηλή η αξιοπιστία τόσο χαμηλότερη η σημασία του τυπικού σφάλματος των παραγοντικών σκορ, γεγονός που συνιστά ενίσχυση της πεποίθησης για την αξιοπιστία του παράγοντα. Στην συγκεκριμένη ερευνητική μελέτη, ο συντελεστής αξιοπιστίας για τους τέσσερις

---

¹³⁵ Σύμφωνα με τον Owl (2006) ο συμπερασμός για το τι συνιστά ένα επίπεδο μοναδικότητας εναπόκειται στην κρίση του ερευνητή και εξαρτάται κυρίως από την θεωρία που υποστηρίζει και πλαισιώνει την ερευνητική μελέτη. Για παράδειγμα, η ανάλυση ενός Q-δείγματος σχεδιασμένο για την μελέτη των «φιλελεύθερων» πολιτικών απόψεων μιας ομάδας πληθυσμού μπορεί να αναδείξει έναν παράγοντα που περιγράφει τον «κοινωνικό φιλελευθερισμό» και έναν άλλο παράγοντα που περιγράφει τον «οικονομικό» φιλελευθερισμό. Σε μία τέτοια περίπτωση θα περίμενε κανείς ο συντελεστής συσχέτισης μεταξύ των δύο παραγόντων ή τύπων πεποιθήσεων να έχει τιμή 0.70 καταδεικνύοντας ότι οι δύο απόψεις περιέχουν 51% μοναδικής διακύμανσης και 49% κοινής διακύμανσης προερχόμενη από τις κοινές πεποιθήσεις τους για θέματα που άπτονται της γενικότερης φιλελεύθερης ιδεολογίας. Επιπλέον εάν δινόταν η ευκαιρία να γίνει μια ανάλυση δεύτερης τάξης στα συγκεκριμένα δεδομένα, οι δυο παραπάνω παράγοντες που είχαν υψηλή αλληλοσυσχέτιση θα συμψηφίζονταν σε σημαντικές φορτώσεις ενός μοναδικού παράγοντα με τον γενικό τίτλο «φιλελεύθερός» ή σε ένα διπολικό ακόμα υψηλότερης τάξης παράγοντα με τίτλο «Φιλελεύθερος/Συντηρητικός».

παράγοντες κυμαίνεται μεταξύ 0.966 και 0.978, καταδεικνύοντας την σταθερότητα των παραγόντων (Πίνακας 44).

Πίνακας 44: Χαρακτηριστικά Παραγόντων

Χαρακτηριστικά	Παράγοντες			
	1	2	3	4
Αριθμός Προσδιοριστικών Μεταβλητών	9	11	5	7
Μέσος Όρος Συντελεστή Πιστότητας	0.800	0.800	0.800	0.800
Σύνθετο Σκορ Αξιοπιστίας	0.973	0.978	0.952	0.966
Τυπικό Σφάλμα (SE) Παραγοντικών Σκορ	0.164	0.149	0.218	0.186

Οι εξαχθέντες παράγοντες παρουσιάζουν διαφορετικές πεποιθήσεις αναφορικά με την συνεισφορά της ΠΔ στις προστατευόμενες υδροτοπικές περιοχές Ramsar. Η ερμηνεία του περιεχομένου του Λόγου των παραγόντων είναι το επόμενο και κυριότερο βήμα για την εκπλήρωση της αποστολής διερεύνησης των ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ των παραγοντικών κατατάξεων.

6.6 Παραγοντικοί Βαθμοί και Κατατάξεις

Στην Q-μεθοδολογία η ερμηνεία των παραγόντων βασίζεται κυρίως στους παραγοντικούς βαθμούς ή σκορ (McKeown & Thomas, 1988). Τα παραγοντικά σκορ υπολογίζονται για κάθε δήλωση σε κάθε παράγοντα με αποτέλεσμα την διαμόρφωση μιας πρότυπης Q-τάξης για κάθε παράγοντα. Η πρότυπη Q-τάξη αποκαλείται και παραγοντική τάξη για κάθε παράγοντα. Για λόγους εξασφάλισης της ακρίβειας των μετρήσεων οι Q-τάξεις αποκτούν συντελεστή βαρύτητας ανάλογα με τον πόσο σημαντικές και σαφείς ή «καθαρές» είναι οι παραγοντικές τους φορτώσεις σε κάθε παράγοντα. Όπως αναφέρθηκε αναλυτικά στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας η στάθμιση των Q-τάξεων υπολογίζεται με την εξίσωση $w = a / (1 - a^2)$, όπου w είναι το ειδικό βάρος και a η παραγοντική φόρτωση/επιβάρυνση. Οι παραγοντικοί βαθμοί τυποποιούνται ως z-τιμές ή z-σκορ. Στη συνέχεια μετατρέπονται στην ίδια κλίμακα σύμφωνα με την οποία δημιουργήθηκαν οι Q-τάξεις (δηλαδή στην συγκεκριμένη ερευνητική μελέτη από -4 έως +4) έτσι ώστε να διευκολυνθεί η ερμηνεία των παραγόντων και η σύγκριση των ομοιοτήτων και διαφορών τους. Ο παρακάτω πίνακας 45 παρουσιάζει την κατάταξη των δηλώσεων για κάθε παράγοντα.

6.7 Σύνοψη

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο παρείχε μια ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν στην παρούσα ερευνητική μελέτη. Στόχος της συγκεκριμένης ερευνητικής μελέτης είναι η διερεύνηση των απόψεων ή/και πεποιθήσεις του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης των προστατευόμενων περιοχών σχετικά με την λειτουργία της ΠΔ στις προστατευόμενες περιοχές. Με βάση την ανάλυση των δεδομένων προέκυψαν

τέσσερις παράγοντες ή τύποι πεποιθήσεων χρησιμοποιώντας την κεντροειδή παραγοντική ανάλυση συνοδευόμενη από ορθογώνια περιστροφή των αξόνων των παραγόντων. Οι συγκεκριμένοι εξαχθέντες παράγοντες εξηγούν το 43% της συνολικής διακύμανσης. Χρησιμοποιώντας τα προεπιλεγμένα στατιστικά κριτήρια του προγράμματος PQ Method 2.11, θεωρήθηκαν στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο σημαντικότητας 95% ($p < 0.05$) οι παραγοντικές φορτώσεις που είχαν τιμή μεγαλύτερη από 0.33. Η εξέταση της αξιοπιστίας των παραγόντων κατέδειξε ότι οι εξαχθέντες παράγοντες παρουσιάζουν υψηλή αξιοπιστία. Η ανάλυση των συσχετίσεων μεταξύ των παραγόντων κατέδειξε τα υψηλά ποσοστά ιδιαιτερότητας. Κάθε παραγοντική τάξη παρουσιάζει μια σύνθετη πεποίθηση η οποία συνιστά τους κύριους άξονες προτεραιοτήτων του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης των προστατευόμενων υγροτοπικών περιοχών αναφορικά με την λειτουργία της περιβαλλοντικής διερμηνείας στις προστατευόμενες υγροτοπικές περιοχές Ramsar. Το επόμενο κεφάλαιο εστιάζει στην αναλυτική ερμηνεία του Λόγου αυτών των παραγόντων ή τύπων πεποιθήσεων.

Πίνακας 45: Συνολικός Πίνακας Κατάταξης για Κάθε Παράγοντα

No.	Δηλώσεις	No.	Παράγοντες/Κέντρο Βάρους							
			1		2		3		4	
			Z-Σκορ	Θέση	Z-Σκορ	Θέση	Z-Σκορ	Θέση	Z-Σκορ	Θέση
1	ΠΔς επικ «αίσθηση του ανήκειν» ω τ οι επισκ/ες να επιστ/ψουν ξανά	1	-0.21	0	1.47	3	0.40	1	0.89	2
2	ΠΔς ενεργοποιεί επισκ/ες να υποστηρίξουν οικονομικά εργο ΦΔ	2	-1.59	-3	-1.38	-3	-1.51	-4	-0.23	0
3	ΠΔς όχι ανοιχτο βιβλίο αλλά δίνει ερεθίσματα για προβληματιστεί ο επισκ/ης	3	0.49	1	2.04	4	0.35	1	0.92	2
4	ΠΔς πομπός ενημ/σης ΦΔ με τοπική κοινωνία	4	-0.13	0	0.50	1	0.30	0	-0.56	-1
5	ΠΔς συντονιστής φορέων εκπαίδευσης σε μια ΠΠ	5	0.30	1	-0.78	-1	-0.74	-2	-1.86	-4
6	ΠΔς απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση οτιδήποτε άλλο περίπλοκο	6	0.22	1	-1.42	-3	1.79	4	-0.81	-2
7	ΠΔς δυσκολίες προσέγγιση Τοπ.Πληθ. (προκ/ψεις + ελλ. Εμπιστ)	7	0.03	0	0.50	1	1.95	4	1.70	3
8	ΠΔ μπορεί χωρίς υλικά υποδομής βασισμένοι στις δεξιότητες ΠΔων	8	-0.43	-1	-1.75	-4	-2.61	-4	-0.86	-2
9	Έλλειψη στρατηγικής για ΠΔ σε ΠΠ σε κεντρικό επίπεδο	9	0.84	2	1.47	3	0.82	2	1.56	3
10	Κυριότερο πρόβλημα: ασυνέχεια καθεστώσ εργασίας ΠΔ	10	1.97	4	0.58	1	1.41	3	0.36	1
11	ΠΔ όχι επαγ/τίας γτ βασίζεται σε ασαφές επιστημονικό πεδίο	11	-1.21	-3	-0.82	-1	-1.09	-2	-1.41	-3
12	Εθελοντές ή Όχι αγάπη ή Όχι ενδιαφέρον: έργο ΠΔ αναποτελεσματικό	12	1.73	3	1.19	2	-0.08	0	-0.85	-2
13	Όχι υποστήριξη ΠΔ από ΦΔ	13	-1.19	-3	-1.46	-4	-0.58	-1	-0.79	-1
14	Αρμοδιότητες ΠΔ έχουν πλήρως καθοριστεί	14	-0.96	-2	-0.65	-1	0.62	1	0.34	1
15	Δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε τα προγράμματα ΠΔ	15	0.72	2	0.03	0	-0.77	-2	-0.01	0
16	Διαφωνία ΠΔων και Διαχειριστών ΦΔ για λειτουργία+οφέλη ΠΔ	16	-0.55	-1	-0.05	0	0.06	0	-0.24	0
17	Συνεργασία ΦΔ δυσχεραίνει αντί να βοηθά αποτελεσματικότητα ΠΔ	17	-2.17	-4	-1.05	-2	-1.37	-3	-1.17	-2
18	Έλλειψη χρόνου + ανομοιογένεια πληθυσμού όχι πρόβλημα για ΠΔ	18	0.89	2	-0.02	0	-0.18	-1	0.90	2
19	Επιμορφ. ΠΔων ξεκινά από επιμορφ. των εκπαιδευτών τους	19	1.01	3	1.50	4	-0.49	-1	0.93	2
20	Καλύτερος τρόπος εφαρμογής ΠΔ είναι η κοινή λογική	20	-0.02	0	-0.86	-2	-0.12	0	-0.46	-1
21	Περιβ/ντικό Πτυχίο Όχι απαραίτητο. Σημασία Επικοινωνιακές δεξιότητες.	21	-0.46	-1	0.81	2	1.43	3	-1.70	-4
22	ΠΔ εστίαση στο σχεδιασμό ΠΔ και όχι τεχνική παρουσίασης ΠΔ	22	-0.25	-1	-0.64	-1	-0.15	0	0.39	1
23	Εκπ.ΠΔων περισσότερο με γνώσεις για ΦΠ λιγότερο για παιδαγ. γνώσεις	23	0.75	2	-1.24	-2	0.74	2	0.00	0

24	Εκπαίδευση ΠΔων συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους	24	1.80	4	1.00	2	0.12	0	1.36	3
25	Δύσκολη εκτίμησης οικονομικής αξίας υπηρ. ΠΔ	25	0.17	0	0.30	0	0.46	1	0.56	1
26	Πληροφ. ξενγση ως Εκπαιδ δρστα όχι Διασκεδ. ξενγση	26	-0.66	-2	-1.33	-3	-1.32	-3	-1.31	-3
27	ΠΔ ιστορίες ψυχαγωγούν αλλά έχουν και παιδαγωγικό μήνυμα	27	-0.95	-2	0.60	1	0.98	2	-0.40	-1
28	ΠΔ βοηθά στην προώθηση αλλαγής συμπεριφοράς του κοινού	28	1.64	3	1.41	3	1.07	3	1.87	4
29	ΠΔ συνώνυμη ΠΕ	29	-0.98	-2	-0.22	-1	-0.17	-1	0.04	0
30	Προγρτα ΠΔ εκπαιδευτικά εργαλεία για ευαίσθητοπ. Επισκπτων σε ΦΠ	30	0.47	1	0.66	2	0.67	1	0.83	1
31	Προγρτα ΠΔ θα πρέπει να λειτουργούν αυτόνομα από προγρτα ΠΔ	31	0.09	0	-0.86	-2	-1.12	-2	0.01	0
32	Προγρτα ΠΔ μπορούν να στηρίζουν οικονομικά ένα ΦΔ	32	0.16	0	0.15	0	0.05	0	1.73	4
33	Εκθέματα + περιβαλλοντικά μονοπάτια = Ιδανικό μέσο ΠΔ	33	-1.83	-4	-0.14	0	-1.28	-3	-1.17	-3
34	Όχι τόσο Αξιολ. Προγρτων ΠΔ αλλά περισσότερο Αξιολ. ΠΔων	34	0.15	0	-0.13	0	-0.13	0	-0.30	0
35	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες επισκτων	35	-0.36	-1	0.48	1	0.73	2	-0.43	-1
36	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες ΦΔ	36	0.51	1	0.12	0	-0.25	-1	0.17	0

6.8 Ερμηνεία Παραγόντων

Ερευνητικό Ερώτημα 1: Ποιες είναι οι πεποιθήσεις και οι προτεραιότητες των οικοξεναγών που εργάζονται στα κέντρα ενημέρωσης προστατευόμενων περιοχών αναφορικά με την λειτουργία των υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας στις προστατευόμενες υδροτοπικές περιοχές Ramsar;

Για να απαντηθεί η συγκεκριμένη ερευνητική ερώτηση κρίθηκε σκόπιμο να γίνει η ενδελεχής περιγραφή του Λόγου κάθε παράγοντα. Με βάση την ανάλυση και ερμηνεία των παραγοντικών πινάκων, των αντιπροσωπευτικών δηλώσεων, των δημογραφικών πληροφοριών και των συμπληρωματικών ερωτήσεων ερμηνεύτηκαν οι τέσσερις τελικοί παράγοντες.

Οι παραγοντικές Q-τάξεις αναπαριστούν τον μέσο όρο κατάταξης των δηλώσεων, και ουσιαστικά αποτελούν την «φωνή» του Λόγου του κάθε παράγοντα. Από την άλλη πλευρά οι αντιπροσωπευτικές δηλώσεις για κάθε παράγοντα παρέχουν μια εποπτική θεώρηση των μοναδικών οπτικών για κάθε παράγοντα. Στην παρούσα ερευνητική μελέτη οι συγκεκριμένες δηλώσεις αντιπροσωπεύουν τα σημαντικά στοιχεία που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη για την λειτουργία της ΠΔ στις προστατευόμενες υδροτοπικές περιοχές Ramsar. Μια αντιπροσωπευτική δήλωση είναι εκείνη της οποίας το παραγοντικό σκορ υπερβαίνει το σκορ διαφοράς. Το σκορ διαφοράς είναι η επίπτωση της διαφοράς μεταξύ δυο παραγοντικών σκορ μεταξύ οποιονδήποτε δύο παραγόντων το οποίο [σκορ διαφοράς] απαιτείται για να είναι [η διαφορά] στατιστικά σημαντική (Van Exel, 2005). Οι αντιπροσωπευτικές δηλώσεις βρίσκονται σε αντιδιαστολή με της δηλώσεις συμφωνίας, οι οποίες αναδεικνύουν τις ομοιότητες μεταξύ των παραγόντων. Τέλος οι δημογραφικές πληροφορίες συμβάλλουν επικουρικά στην ερμηνεία του περιεχομένου του Λόγου.

Οι τίτλοι που δόθηκαν σε αυτούς τους παράγοντες με βάση το περιεχόμενο του Λόγου τους ήταν: 1) Συντονιστής, 2) Μέντορας, 3) Συνοδός και 4) Οικονομικός Πραγματιστής. Ταυτόχρονα, οι συγκεκριμένοι τίτλοι υποδηλώνουν τον κεντρικό θεματικό άξονα εστίασης. Επομένως ο πρώτος παράγοντας έχει ως κεντρικό θεματικό άξονα βαρύτητας για τις υπηρεσίες ΠΔ τον συντονισμό των περιβαλλοντικών δράσεων, ο δεύτερος εστιάζει στον προβληματισμό και ενθάρρυνση της σκέψης του επισκέπτη (κριτική ΠΔ), ο τρίτος στην απλή υποδοχή και ασφάλεια των επισκεπτών ενώ ο τέταρτος παράγοντας εστιάζει στην ΠΔ ως μέσο ενθάρρυνσης της οικονομικής ενίσχυσης των έργων του κέντρου ενημέρωσης και γενικότερα του φορέα διαχείρισης.

6.8.1 Παράγοντας/Κέντρο Βάρους A: Περιβαλλοντικός Διερμηνέας ως Συντονιστής Δράσεων (Coordinator)

Ο συγκεκριμένος παράγοντας τιλοφορείται ως *συντονιστής όλων των δράσεων που άπτονται υπηρεσιών και προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας*. Ο περιφραστικός αυτός τίτλος αποδίδει περιληπτικά το περιεχόμενο του Λόγου του συγκεκριμένου παράγοντα. Αναλυτικότερα, ο πρώτος παράγοντας εξηγεί το 13% της συνολικής διασποράς αναφορικά με τις προτεραιότητες και πεποιθήσεις του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης σχετικά με την λειτουργία της ΠΔ στις υγροτοπικές περιοχές Ramsar. Συγκεκριμένα εννέα (22,5%) από τους σαράντα συνεντευξιαζόμενους εμφάνισαν στατιστικά σημαντικές επιβαρύνσεις στον συγκεκριμένο παράγοντα.

Παραγοντική Q-τάξη για τον Πρώτο Παράγοντα: Συντονιστής

Ο παρακάτω πίνακας 46 παρουσιάζει τις υψηλότερα θετικά αποδεκτές δηλώσεις καθώς και τις υψηλότερα θετικά αρνητικές δηλώσεις οι οποίες προωθούνται αντίστοιχα από τα άτομα που εναρμονίζονται με τον πρώτο παράγοντα. Επίσης από την παραγοντική ανάλυση προέκυψε η παρακάτω παραγοντική τάξη για τον παράγοντα Α που απεικονίζεται στο Γράφημα Νο 3. Με βάση το συγκεκριμένο πίνακα καταδεικνύεται ότι το κέντρο βάρους των ατόμων που προσυπογράφουν το Λόγο του συγκεκριμένου παράγοντα προσδιορίζεται περισσότερο σε θέματα που άπτονται σχεδιασμού και εφαρμογής της ΠΔ αλλά και σε θέματα που άπτονται της εκπαίδευσης των περιβαλλοντικών διερμηνέων (βλ Γράφημα 3, Πίνακα 46).

Ειδικότερα οι αντιπροσωπευτικές δηλώσεις, οι ακραίες θετικές και αρνητικές δηλώσεις καθώς και οι συμπληρωματικές μίνι συνεντεύξεις των εκπροσώπων του πρώτου παράγοντα διαφαίνεται ότι αναγνωρίζεται το σαφές επιστημονικό πεδίο της ΠΔ (π.χ. Δήλωση, #11, πίν. 46) και αναδεικνύεται ο συντονιστικός ρόλος ως κομβικό στοιχείο για την λειτουργία των υπηρεσιών περιβαλλοντικής ενημέρωσης και εκπαίδευσης που μπορούν να παρέχονται σε μια προστατευόμενη περιοχή υγροτόπων με βάση την σύμβαση Ramsar. Αντιπροσωπευτικό στοιχείο της τάσης αυτής αποτυπώνεται στη δήλωση #5 ή οποία έχει χαρακτηριστεί αντιπροσωπευτική σε επίπεδο 99% (βλ πίνακα 46). Πιο συγκεκριμένα, ο/η συμμετέχων # 039 που παρουσιάζει την μεγαλύτερη παραγοντική φόρτωση/επιβάρυνση (0.78) για το συγκεκριμένο παράγοντα σχολιάζοντας την συγκεκριμένη δήλωση αναφέροντας ότι: «*Ο περιβαλλοντικός διερμηνέας δεν μπορεί να υποκαθιστά τους περιβαλλοντικούς εκπαιδευτές. Εντούτοις μπορεί να προσφέρει κάποιες εξειδικευμένες γνώσεις που άπτονται οικολογικών και κοινωνικών θεμάτων αναφορικά με την συγκεκριμένη υγροτοπική περιοχή*»

Στα πλαίσια του συντονιστικού τους ρόλου περιλαμβάνεται και η υποδοχή και ασφαλής ξενάγηση στον υγρότοπο (Δήλωση # 6 βλ. Πιν Νο.46). Επιπλέον αναλύοντας από το γενικότερο περιεχόμενο του Λόγου του συγκεκριμένου παράγοντα διαφαίνεται ότι ο «συντονιστικός» ρόλος που επιθυμούν να αναλαμβάνουν δεν τους αποτρέπει να αναγνωρίσουν ότι *η περιβαλλοντική διερμηνεία δεν είναι συνώνυμη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης*, θέση η οποία και αποτυπώνεται με την έκφραση της διαφωνίας τους σχετικά με την Δήλωση #29 (βλ. Πίνακας 46).

Μάλιστα η υποστήριξη της συγκεκριμένης θέσης είναι σημαντικά διακριτή εν συγκρίσει με τους άλλους παράγοντες.

Παράλληλα, με τον επιτελικό ρόλο του περιβαλλοντικού διερμηνέα που περιγράφει ο Λόγος του συγκεκριμένου παράγοντα αναδεικνύεται και η σημασία της συμβολής του περιβαλλοντικού διερμηνέα στις υπηρεσίες περιβαλλοντικής ενημέρωσης στις προστατευόμενες περιοχές. Ταυτόχρονα, η υιοθέτηση ενός τέτοιου δυναμικού ρόλου δικαιολογεί και την έντονη αντίθεση τους με το επιχείρημα ότι *τα εκθέματα και τα περιβαλλοντικά μονοπάτια είναι επαρκή ως μέσο ενημέρωσης ενός προγράμματος ΠΔ* (Δήλωση #33). Συνακόλουθα έντονη είναι η πεποίθηση τους ότι η συνεργασία μεταξύ των φορέων διαχείρισης μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά στην αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας (δήλωση #17). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο/η συμμετέχων #039:

«Η περιβαλλοντική διερμηνεία λειτουργεί αυτόνομα έτσι και αλλιώς από την περιβαλλοντική εκπαίδευση. Ωστόσο η αυτονομία της δεν συνεπάγεται και έλλειψη συνεργασίας με άλλους φορείς.»

Για την επιτυχή έκβαση του συντονισμού και συνεργασίας όλων των φορέων εκπαίδευσης θεωρούν αναγκαία και ικανή προϋπόθεση την ταυτόχρονη ικανοποίηση των κάτωθι κριτηρίων (πίνακας 47):

- Η ύπαρξη συνέχειας ως προς το καθεστώς εργασίας των περιβαλλοντικών διερμηνέων (δήλωση #10). Συγκεκριμένα η έλλειψή της, αναγνωρίζεται ως ιδιαίτερο πρόβλημα και καταλαμβάνει τη μέγιστη δυνατή θέση συμφωνίας (δήλωση #10, Πίνακας 47) κατά την κατάταξη των δηλώσεων. Κατά συνέπεια αναδεικνύεται ως πρώτιστο μέλημα των συγκεκριμένων διερμηνέων.
- Η συνεχής αξιολόγηση τόσο των ΠΔ (δήλωση #15) όσο και των προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας (δήλωση #24).

Όμοια με το πρώτο έτσι και στο δεύτερο κριτήριο αναδεικνύεται ιδιαίτερα η έλλειψη τους. Είναι χαρακτηριστική η δήλωση του συμμετέχοντα # 038, ο οποίος εμφάνισε και την υψηλότερη παραγοντική φόρτωση για το συγκεκριμένο παράγοντα:

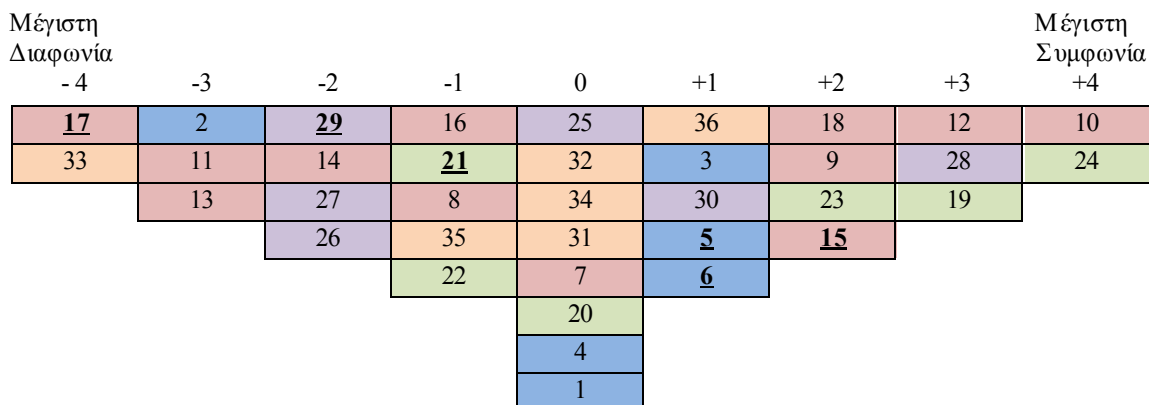
«Ως αξιολόγηση θεωρώ αξιολόγηση των αποτελεσμάτων που έχεις. Γενικά δεν ξέρω τι μένει από αυτά τα προγράμματα [...] δεν έχω βιώσει αξιολόγηση προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας ή προσωπικού [...] Για παράδειγμα, δεν θεωρώ ότι τα βιβλία επισκεπτών μπορούν να αποδειχτούν ικανά εργαλεία αξιολόγησης.»

Σύμφωνα με το Λόγο του συγκεκριμένου τύπου πεποιθήσεων η κάλυψη τέτοιων ελλείψεων δεν εναπόκειται τόσο στους φορείς διαχείρισης (βλ δήλωση # 17, Πίν. Νο 47) όσο στην κεντρική στρατηγική σχεδιασμού από το αρμόδιο Υπουργείο Περιβάλλοντος (Δήλωση 9, Πίν. Νο 47). Μια τέτοια στρατηγική σίγουρα δεν μπορεί να επαφύεται σε προσωπικό εθελοντών, ούτε σε ανθρώπους που δεν αγαπούν αυτό που κάνουν ή δεν πληρώνονται σωστά (βλ δήλωση 12). Απαιτείται κατά τον συγκεκριμένο τύπο πεποιθήσεων, μόνιμο προσωπικό και συχνές διαδικασίες αξιολόγησης τόσο του προσωπικού όσο και των προγραμμάτων ΠΔ. Τέλος απαραίτητη είναι η συνεχής επιμόρφωση τόσο των περιβαλλοντικών διερμηνέων (δήλωση #24) όσο και των ίδιων των επιμορφωτών (Δήλωση #19, πίνακας 47).

Μόνον έτσι μπορούν τα προγράμματα της ΠΔ να βοηθήσουν ουσιαστικά στην προώθηση θετικής αλλαγής στη συμπεριφορά του κοινού στο οποίο απευθύνονται (Δήλωση # 28, Πίνακας 47) .

Γράφημα 3: Παραγοντική Q-τάξη για τον πρώτο παράγοντα

Υπόμνημα

	Ρόλος Περιβαλλοντικών Διερμηνέων
	Σχεδιασμός και Εφαρμογή Περιβαλλοντικής Διερμηνείας
	Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διερμηνέων
	Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διερμηνείας
	Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

Σημείωση: Με έντονη γραμματοσειρά και υπογράμμιση επισημαίνονται οι αντιπροσωπευτικές δηλώσεις

Πίνακας 46: Κρίσιμες Δηλώσεις Παραγοντικού Πίνακα Τύπου Α: «Συντονιστής»

Αντιπροσωπευτικές Δηλώσεις								
Σημαντικά (z-σκορ) Αντιπροσωπευτικές Δηλώσεις σε επίπεδο σημαντικότητας 99% (p<0.01)	ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Α		ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Β		ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Γ		ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Δ	
	Rank	Z- Score	Rank	Z- Score	Rank	Z- Score	Rank	Z- Score
15. Πιστεύω ότι τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε.	2	0.72	0	0.03	-2	-0.77	0	-0.01
5. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα δεν είναι να υλοποιεί προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης παρά μόνο να αποτελεί ουσιαστικά το συντονιστή μεταξύ όλων των φορέων εκπαίδευσης που θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στον τομέα ενημέρωσης μιας προστατευόμενης περιοχής όπως είναι τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης από τα Σχολεία. κ.ο.κ.	1	0.30	-1	-0.78	-2	-0.74	-4	-1.86
6. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα θα πρέπει να εστιάζεται στην απλή υποδοχή των επισκεπτών και ασφαλή ξενάγηση τους χωρίς να διαταράσσουν το οικοσύστημα μιας περιοχής που αποφασίστηκε από την	1	0.22	-3	-1.42	4	1.79	-2	-0.81

πολιτεία να είναι προστατευόμενη. Οποιαδήποτε άλλη μορφή υπηρεσίας καθιστά το ρόλος τους περίπλοκο και δυσχεραίνει το έργο ενός φορέα διαχείρισης.								
21. Δεν είναι απαραίτητη η ύπαρξη πτυχίου στις περιβαλλοντικές επιστήμες για να είναι κανείς περιβαλλοντικός διερμηνέας. Περισσότερο σημασία έχουν οι επικοινωνιακές δεξιότητες.	-1	-0.46	2	0.81	3	1.43	-4	-1.70
29. Η περιβαλλοντική διερμηνεία είναι συνώνυμη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.	-2	-0.98	-1	-0.22	-1	-0.17	0	0.04
17. Η συνεργασία μεταξύ των φορέων διαχείρισης δυσχεραίνει αντί να βοηθά την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας.	-4	-2.17	-2	-1.05	-3	-1.37	-2	-1.17
Δηλώσεις Μέγιστης Δυνατής Συμφωνίας								
Θέση	Z-Σκορ	Δηλώσεις						
(+4)	1.969	10. Το κυριότερο πρόβλημα είναι η «ασυνέχεια» που παρουσιάζεται ως προς το καθεστώς εργασίας των περιβαλλοντικών διερμηνέων.						
(+4)	1.801	24. Η εκπαίδευση περιβαλλοντικών διερμηνέων πρέπει να είναι συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους.						
(+3)	1.732	12. Το να χρησιμοποιείς ως περιβαλλοντικούς διερμηνείς εθελοντές ή ανθρώπους που δεν αγαπούν αυτό που κάνουν ή δεν ενδιαφέρονται για αυτό αν δεν πληρώνονται καλά, καθιστά το έργο τους εν τω γεννάσθαι αναποτελεσματικό.						
(+3)	1.641	28. Τα προγράμματα της περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορούν να βοηθήσουν στην προώθηση θετικής αλλαγής στη συμπεριφορά του κοινού στο οποίο απευθύνεται.						
(+3)	1.005	19. Η επιμόρφωση των περιβαλλοντικών διερμηνέων ξεκινά από την ίδια την επιμόρφωση των εκπαιδευτών τους.						
Δηλώσεις Μέγιστη Δυνατής Διαφωνίας								
Θέση	Z-Σκορ	Δηλώσεις						
(-4)	-2.170	17. Η συνεργασία μεταξύ των φορέων διαχείρισης δυσχεραίνει αντί να βοηθά την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας.						
(-4)	-1.831	33. Τα Εκθέματα και τα περιβαλλοντικά μονοπάτια που δεν χρειάζονται τη φυσική παρουσία περιβαλλοντικών διερμηνέων είναι ίσως το ιδανικό μέσο περιβαλλοντικής διερμηνείας.						
(-3)	-1.593	2. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα είναι να λειτουργεί με έναν τρόπο ώστε η εμπειρία αυτή να ενεργοποιεί τους επισκέπτες να υποστηρίζουν το έργο του φορέα διαχείρισης κυρίως οικονομικά.						
(-3)	-1.208	13. Οι υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας δεν υποστηρίζονται από τον ίδιο το φορέα διαχείρισης.						
(-3)	-1.188	11. Η περιβαλλοντική διερμηνεία δεν μπορεί να ειπωθεί επαγγελματικά διότι βασίζεται σε ένα ασαφές επιστημονικό πεδίο.						

Πίνακας 47: Γενικός Πίνακας Τύπου Συμπεριφοράς Α με όλες τις δηλώσεις συνεπυγμένες

Κανονικοποίηση των σκορ για τον πρώτο άξονα πεποίθησης			
No.	Δηλώσεις	No.	Z-ΣΚΟΡ
10	Κυριότερο πρόβλημα: ασυνέχεια στο καθεστώς εργασίας ΠΔ	10	1.969
24	Εκπαίδευση ΠΔων συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους	24	1.801
12	Εθελοντές ή Όχι αγάπη ή Όχι ενδιαφέρον: έργο ΠΔ αναποτελεσματικό	12	1.732
28	ΠΔ βοηθά στην προώθηση αλλαγής συμπεριφοράς του κοινού	28	1.641
19	Επιμορφ. ΠΔων ξεκινά από επιμορφ. των εκπαιδευτών τους	19	1.005
18	Έλλειψη χρόνου + ανομοιογένεια πληθυσμού όχι πρόβλημα για ΠΔ	18	0.890
9	Έλλειψη στρατηγικής για ΠΔ σε ΠΠ σε κεντρικό επίπεδο	9	0.838
23	Εκπ.ΠΔων περισσότερο με γνώσεις για ΦΠ λιγότερο για παιδαγ. γνώσεις	23	0.747
15	Δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε τα προγράμματα ΠΔ	15	0.722
36	Αξιολ. Προγρατων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες ΦΔ	36	0.514
3	Ρ. ΠΔεα όχι ανοιχτο βιβλίο αλλά δίνει ερεθίσματα για προβλ/τιστεί ο επισκ/ης	3	0.493
30	Προγρα ΠΔ εκπαιδευτικά εργαλεία για ευαισθητοπ. Επισκπτων σε ΦΠ	30	0.468
5	Ρ. ΠΔεα συντονιστής φορέων εκπαίδευσης σε μια ΠΠ	5	0.301
6	Ρ. ΠΔεα απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση οτιδήποτε άλλο περίπλοκο	6	0.224
25	Δύσκολη εκτίμησης οικονομικής αξίας υπηρ. ΠΔ	25	0.169
32	Προγρα ΠΔ μπορούν να στηρίζουν οικονομικά ένα ΦΔ	32	0.164
34	Όχι τόσο Αξιολ. Προγρατων ΠΔ αλλά περισσότερο Αξιολ. ΠΔων	34	0.155
31	Προγρα ΠΔ θα πρέπει να λειτουργούν αυτόνομα από προγρα ΠΔ	31	0.089
7	ΠΔς έχει δυσκολίες στη προσέγγιση Τοπ.Πληθ. (προκ/ψεις + ελλ. Εμπιστ)	7	0.031
20	Καλύτερος τρόπος εφαρμογής ΠΔ είναι η κοινή λογική	20	-0.024
4	Ρ. ΠΔεα πομπός ενημ/σης ΦΔ με τοπική κοινωνία	4	-0.129
1	Ρ. ΠΔεα επικ «αίσθηση του ανήκειν» ωτ οι επισκ/ες να επιστ/ψουν ξανά	1	-0.206
22	ΠΔ εστίαση στο σχεδιασμό ΠΔ και όχι τεχνικές παρουσίασης ΠΔ	22	-0.254
35	Αξιολ. Προγρατων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες Επισκτων	35	-0.365
8	Η ΠΔ μπορεί να γίνει χωρίς υλικά υποδησ βασ/νοι στις δεξιότητες ΠΔων	8	-0.427
21	Περιβ/ντικό Πτυχίο Όχι απαραίτητο. Σημασία Επικοινωνιακές δεξιότητες.	21	-0.455
16	Διαφωνία ΠΔων και Διαχειριστών ΦΔ για λειτουργία+οφέλη ΠΔ	16	-0.545
26	Πληροφ. ξενγση ως Εκπαιδ δρστα όχι Διασκεδ. ξενγση	26	-0.659
27	ΠΔ ιστορίες ψυχαγωγούν αλλά έχουν και παιδαγωγικό μήνυμα	27	-0.955
14	Αρμοδιότητες ΠΔ έχουν πλήρως καθοριστεί	14	-0.961
29	ΠΔ συνώνυμη ΠΕ	29	-0.981
13	Όχι υποστήριξη ΠΔ από ΦΔ	13	-1.188
11	ΠΔεας όχι επαγ/τίας γτ ΠΔ βασίζεται σε ασαφές επιστημονικό πεδίο	11	-1.208
2	Ρ. ΠΔεα ενεργοποιεί επισκ/ες να υποστηρίξουν κυρίως οικονομικά έργα ΦΔ	2	-1.593
33	Εκθέματα + περιβαλλοντικά μονοπάτια = Ιδανικό μέσο ΠΔ	33	-1.831
17	Συνεργασία ΦΔ δυσχεραίνει αντί να βοηθά αποτελεσματικότητα ΠΔ	17	-2.170

Συντονιστής

Γράφημα 4: Ράδβογραμμα Πρώτου Παράγοντα «Συντονιστής»

6.8.2 Παράγοντας/Κέντρο Βάρους B: Μέντορας/Εστίαση στην ενθάρρυνση τους Προβληματισμού του Επισκέπτη – Κριτική Περιβαλλοντική Διερμηνεία (Mentor)

Ο συγκεκριμένος παράγοντας αντιπροσωπεύεται από την μεγαλύτερη ομάδα συμμετεχόντων και εξηγεί το 12% της συνολικής διακύμανσης με έντεκα (27,5%) από τους σαράντα συμμετέχοντες να πρόσκεινται στον συγκεκριμένο τύπο πεποίθησης.

Παραγοντική Q-τάξη για τον Δεύτερο Παράγοντα: Μέντορας

Ο παρακάτω πίνακας 48 παρουσιάζει τις υψηλότερα θετικά αποδεκτές δηλώσεις καθώς και τις υψηλότερα θετικά αρνητικές δηλώσεις οι οποίες προωθούνται αντίστοιχα από τα άτομα που εναρμονίζονται με τον δεύτερο παράγοντα, ο οποίος τιτλοφορείται ως «Μέντορας». Με βάση την διαδικασία της Q-παραγοντικής ανάλυσης συγκροτήθηκε η παραγοντική τάξη για τον παράγοντα B η οποία απεικονίζεται στο Γράφημα 5. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο πίνακα διαφαίνεται ότι το κέντρο βάρους των ατόμων που προσυπογράφουν το Λόγο του συγκεκριμένου παράγοντα «Μέντορας» εστιάζεται ιδιαίτερα στον ρόλο του περιβαλλοντικού διερμηνέα, της εκπαίδευσής του καθώς και θέματα που άπτονται σχεδιασμού και εφαρμογής της ΠΔ (βλ Γράφημα 5, Πίνακα 48).

Ειδικότερα οι αντιπροσωπευτικές δηλώσεις, οι ακραίες θετικές και αρνητικές δηλώσεις καθώς και οι συμπληρωματικές μίνι συντεντεύξεις των εκπροσώπων του δεύτερου παράγοντα αναδεικνύουν ως κρίσιμο στοιχείο την εστίαση στον απώτερο σκοπό της ΠΔ που είναι η εμπύχωση και ενθάρρυνση του προβληματισμού του επισκέπτη για την σημασία και ανάγκη προστασίας των υδροτοπικών περιοχών. Η αντιπροσωπευτικότερη δήλωση για τον συγκεκριμένο παράγοντα είναι η δήλωση #3 (πίνακα 48, στατιστικά σημαντική σε επίπεδο σημαντικότητας 99%). Μάλιστα η συγκεκριμένη δήλωση συγκεντρώνει και την μεγαλύτερη δυνατή συμφωνία (+4) στην παραγοντική τάξη του Μέντορας (πίνακας 48 & γραφημα 5) εν συγκρίσει με την θέση που καταλαμβάνει σε οποιαδήποτε άλλο παράγοντα. Είναι χαρακτηριστικό το σχόλιο που κάνει για την συγκεκριμένη δήλωση ο συμμετέχων #18 που εμφάνισε και την υψηλότερη παραγοντική φόρτωση στο συγκεκριμένο παράγοντα:

«Όπως ισχύει για τους εκπαιδευτές κάθε είδους έτσι και ο διερμηνέας θα πρέπει να δίνει ερεθίσματα στους εκπαιδευόμενους να προβληματιστούν ώστε να ψάξουν μόνοι τους πληροφορίες για την συγκεκριμένη περιοχή»

Συνακόλουθα, η συγκεκριμένη δήλωση συνοδεύεται από μια ομάδα αντιπροσωπευτικών δηλώσεων καθώς και δηλώσεων μέγιστης συμφωνίας και διαφωνίας, οι οποίες σκιαγραφούν τον Λόγο που εκφράζει ο συγκεκριμένος παράγοντας B και κατά συνέπεια υποστηρίζουν την συγκεκριμένη απόδοση τίτλου που αποδίδεται σε αυτόν (πίνακας 48). Για παράδειγμα, σύμφωνα με τις δηλώσεις

μέγιστης συμφωνίας ο συγκεκριμένος τύπος πεποίθησης αναδεικνύει ως ιδιαίτερα σημαντικό συστατικό στοιχείο της λειτουργίας της ΠΔ, την προσπάθεια μετάδοσης στους επισκέπτες, της αίσθησης ότι ανήκουν στην συγκεκριμένη περιοχή. Κατ' αυτό τον τρόπο υπάρχουν μεγαλύτερες πιθανότητες οι επισκέπτες να νιώσουν την επιθυμία να ξαναγυρίσουν προκειμένου να βιώσουν την ψυχαγωγική αυτή εμπειρία (Δήλωση #1, Πίν 48.). Για να επιτύχουν κάτι τέτοιο κρίνουν σκόπιμο να περιλαμβάνουν και ενημερωτικά στοιχεία για την περιοχή εκτός από δραστηριότητες αναψυχής (Δήλωση #26, Πιν. 48. καθώς και Δηλώσεις #21,30,27, Πίνακας 49.)

Κατ' αυτόν τον τρόπο, αυξάνονται οι πιθανότητες να επιτευχθεί ο στόχος της ενθάρρυνσης της κριτικής ικανότητας του επισκέπτη η καλλιέργεια της οποίας μπορεί να και οδηγήσει στην περιβαλλοντική τους ευαισθητοποίηση (Δήλωση #28, Πιν. 49). Σύμφωνα με την άποψή τους μια τέτοια διαδικασία δεν μπορεί να έχει ως επιμέρους στόχο την οικονομική υποστήριξη του έργου του φορέα διαχείρισης (Δήλωση #2, Πιν. 49.). Όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο συμμετέχων # 018:

«Είναι σημαντικό να υποστηρίζονται οι Φορείς Διαχείρισης αλλά αυτό δεν μπορεί να στηρίζεται στην οικονομική υποστήριξη του κοινού που επισκέπτεται τα κέντρα ενημέρωσής τους και κυρίως δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα των υπηρεσιών και προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας.»

Διαφαίνεται λοιπόν, από την βαθμολογία των παραπάνω δηλώσεων ότι ο συγκεκριμένος τύπος πεποίθησης υποστηρίζει ένα σύνθετο, αναβαθμισμένο ρόλο για τον περιβαλλοντικό διερμηνέα. Σύμφωνα με την θεώρηση του «Μέντορα», ο περιβαλλοντικός διερμηνέας έχει ως αποστολή την ενθάρρυνση της κριτικής ικανότητας του κοινού που επισκέπτεται τις προστατευόμενες υγροτοπικές περιοχές. Μια τέτοια διαδικασία έχει κατ' αυτούς ως απώτερο στόχο την περιβαλλοντική τους ευαισθητοποίηση ώστε να προωθήσουν την συμμετεχοχή τους στην υποστήριξη του έργου του φορέα διαχείρισης των υγροτόπων (Δήλωση #28, Πιν 49).

Υπό το πρίσμα της συγκεκριμένης θεωρήσης εκφράζουν την έντονη διαφωνία τους με απόψεις που προσπαθούν να περιορίσουν το ρόλο τους στην απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση του κοινού. Για παράδειγμα, είναι χαρακτηριστική η αρνητική υψηλή βαθμολογία της Δήλωσης #6 (πίνακα 48). Η στατιστική σημαντικότητα της συγκεκριμένης δήλωσης υπογραμμίζει την κατηγορηματική τους διαφωνία σχετικά με την οριοθέτηση του ρόλου του διερμηνέα στην απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση των επισκεπτών στις προστατευόμενες υγροτοπικές περιοχές Ramsar. Σχολιάζοντας την δήλωση #6 ο συμμετέχων #037 αναφέρει

«Αν εστιάζεται κανείς στην απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση δεν υπάρχει λόγος να υπάρχουν υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας» (Συμμετέχων #037).

Υπό το πρίσμα των προτεραιοτήτων που προτάσσει ο τύπος πεποίθησης του «Μέντορα» ή «Εμψυχωτή», οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς θα πρέπει να εστιάζονται στην βελτίωση των παιδαγωγικών γνώσεων πρωτίστως (Δήλωση #23, πίνακας 48)

και λιγότερο στις περιβαλλοντικές γνώσεις, γεγονός που ίσως να εξηγεί και το γεγονός ότι μόνο ένας από τους συμμετέχοντες που εκφράζονται διαμέσου του συγκεκριμένου τύπου πεποίθησης έχει ανώτατες σπουδές στις περιβαλλοντικές επιστήμες. Επιπροσθέτως, για τον συγκεκριμένο τύπο πεποίθησης αξίζει να σημειωθεί ότι το έργο της προσωπικής ΠΔ διευκολύνεται με την (απρόσωπη) ΠΔ (Δήλωση #33, Πίνακας. 48). Ως εκ τούτου, η συνέργεια και των δύο μορφών περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορεί να διασφαλίσει εναργέστερα αποτελέσματα (Δήλωση #8, Πίνακας 48). Από την άλλη μεριά όπως υπογραμμίζουν δεν μπορεί να γίνει το αντίθετο δηλαδή «η απρόσωπη περιβαλλοντική διερμηνεία δεν μπορεί να υποκαταστήσει την φυσική παρουσία του περιβαλλοντικού διερμηνέα» (συμμετέχων #037). Τέλος, ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που υπογραμμίζει ο συγκεκριμένος τύπος πεποίθησης είναι η αναγνώριση ότι δεν υπάρχει κεντρική στρατηγική για τις υπηρεσίες ΠΔ (Δήλωση #9, Πίνακας 48), παρά τις φιλότιμες προσπάθειες του Φορέα Διαχείρισης (Δήλωση #13, Πίνακας 49). Για παράδειγμα θεωρούν χρήσιμο να δημιουργηθούν εκπαιδευτικά σεμινάρια τα οποία όμως να γίνονται από εκπαιδευμένους επιμορφωτές (Δήλωση #19, Πίνακας 48). Με τον όρο εκπαιδευμένους επιμορφωτές εννοούν οι συμμετέχοντες που υποστηρίζουν τις θέσεις του συγκεκριμένου παράγοντα άτομα που έχουν εμπειρία στο αντικείμενο της ΠΔ. Εν κατακλείδι, αξίζει το σχόλιο που έκαναν οι συνεντευξιαζόμενοι που είχαν τις υψηλότερες παραγοντικές φορτώσεις (συμμετέχοντες #018 και 037) σχετικά με τον προσδιορισμό της περιβαλλοντική διερμηνείας σηματοδοτεί και την προσέγγιση που έχουν οι συμμετέχοντες που υποστηρίζουν τον τύπο πεποίθησης του Μέντορα:

«Η περιβαλλοντική διερμηνεία αλληλεπικαλύπτεται με την περιβαλλοντική εκπαίδευση» (Συμμετέχων #018).

«Η περιβαλλοντική διερμηνεία είναι συνώνυμη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στις προστατευόμενες περιοχές. Είναι η ικανότητα ενός ανθρώπου να μπορέσει μέσα από ευχάριστες διαδικασίες να διευκολύνει τους επισκέπτες να μπορέσουν να δουν μόνοι τους και να κατανοήσουν την περιοχή» (Συμμετέχων #037)

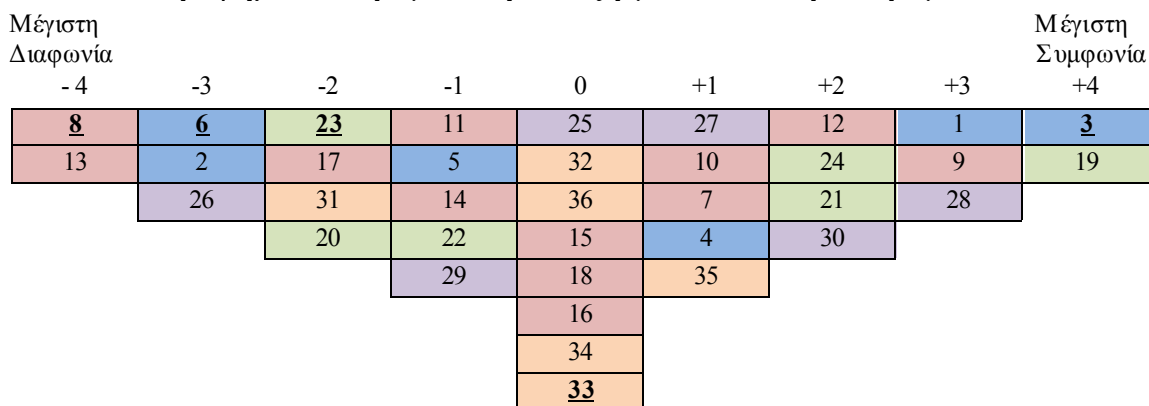
Πίνακας 48: Κρίσιμες Δηλώσεις Παραγοντικού Πίνακα Τύπου Β: «Μέντορας»

Αντιπροσωπευτικές Δηλώσεις								
Σημαντικά (z-σκορ) Αντιπροσωπευτικές Δηλώσεις σε επίπεδο σημαντικότητας 99% (p<0.01)	ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Α		ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Β		ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Γ		ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Δ	
	Θέση	z-σκορ	Θέση	z-σκορ	Θέση	z-σκορ	Θέση	z-σκορ
3. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα είναι να μην είναι ένα ανοιχτό βιβλίο που δίνει μασημένη τροφή γνώσης αλλά να δίνει ερεθίσματα ώστε ο επισκέπτης να προβληματιστεί και από μόνος του να ψάξει να βρει πληροφορίες για την περιοχή.	1	0.49	4	2.04	1	0.35	2	0.92
33. Τα Εκθέματα και τα περιβαλλοντικά μονοπάτια που δεν χρειάζονται τη φυσική παρουσία περιβαλλοντικών διερμηνέων είναι ίσως το ιδανικό μέσο περιβαλλοντικής διερμηνείας.	-4	-1.83	0	-0.14	-3	-1.28	-3	-1.17
23. Για την εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερμηνέων είναι απαραίτητες οι θεμελιώδεις γνώσεις πρωτίστως για το φυσικό πόρο και λιγότερο οι παιδαγωγικές γνώσεις	2	0.75	-2	-1.24	2	0.74	0	0.00
6. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα θα πρέπει να εστιάζεται στην απλή υποδοχή των επισκεπτών και ασφαλή ξενάγηση τους χωρίς να διαταράσσουν το οικοσύστημα μιας περιοχής που αποφασίστηκε από την πολιτεία να είναι προστατευόμενη. Οποιαδήποτε άλλη μορφή υπηρεσίας καθιστά το ρόλο τους περίπλοκο και δυσχεραίνει το έργο ενός φορέα διαχείρισης.	1	0.22	-3	-1.42	4	1.79	-2	-0.81
8. Η εφαρμογή της περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορεί να γίνει χωρίς την έλλειψη υλικών υποδομής βασιζόμενοι και μόνο στην δεξιότητες περιβαλλοντικής διερμηνείας των εκπαιδευτών.	-1	-0.43	-4	-1.75	-4	-2.61	-2	-0.86
Δηλώσεις Μέγιστης Δυνατής Συμφωνίας								
Θέση	z-σκορ		Δηλώσεις					
(+4)	2.039		3. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα είναι να μην είναι ένα ανοιχτό βιβλίο που δίνει μασημένη τροφή γνώσης αλλά να δίνει ερεθίσματα ώστε ο επισκέπτης να προβληματιστεί και από μόνος του να ψάξει να βρει πληροφορίες για την περιοχή.					
(+4)	1.503		19. Η επιμόρφωση των περιβαλλοντικών διερμηνέων ξεκινά από την ίδια την επιμόρφωση των εκπαιδευτών τους.					

(+3)	1.471	1.Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα είναι να ενσταλάξει την «αίσθηση του ανήκειν» στους επισκέπτες για αυτό το τόπο έτσι ώστε οι άνθρωποι να επιστρέψουν στην περιοχή ξανά επειδή θεωρούν ότι κάτι τους συνδέει με αυτό το τόπο.
(+3)	1.467	9.Υπάρχει έλλειψη στρατηγικής σε κεντρικό επίπεδο στην περιβαλλοντική διερμηνεία στις προστατευόμενες περιοχές
(+3)	1.412	28.Τα προγράμματα της περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορούν να βοηθήσουν στην προώθηση θετικής αλλαγής στη συμπεριφορά του κοινού στο οποίο απευθύνεται.
Μεγαλύτερη Διαφωνία		
Θέση	<i>z-σκορ</i>	Δηλώσεις
(-4)	-1.748	8. Η εφαρμογή της περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορεί να γίνει χωρίς την έλλειψη υλικών υποδομής βασίζόμενοι και μόνο στην δεξιοτήτες περιβαλλοντικής διερμηνείας των εκπαιδευτών
(-4)	-1.464	13.Οι υπηρεσίες περιβαλλοντική διερμηνείας δεν υποστηρίζεται από τον ίδιο το φορέα διαχείρισης.
(-3)	-1.421	6. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα θα πρέπει να εστιάζεται στην απλή υποδοχή των επισκεπτών και ασφαλή ξενάγηση τους χωρίς να διαταράσσουν το οικοσύστημα μιας περιοχής που αποφασίστηκε από την πολιτεία να είναι προστατευόμενη. Οποιαδήποτε άλλη μορφή υπηρεσίας καθιστά το ρόλο τους περίπλοκο και δυσχεραίνει το έργο ενός φορέα διαχείρισης.
(-3)	-1.380	2. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα είναι να λειτουργούν με έναν τρόπο ώστε η εμπειρία αυτή να ενεργοποιεί τους επισκέπτες να υποστηρίξουν το έργο του φορέα διαχείρισης κυρίως οικονομικά.
(-3)	-1.334	26. Οι υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας σε μία ξενάγηση σε μια προστατευόμενη περιοχή «φορτώνουν» την ξενάγηση με πληροφορίες που την καθιστούν τελικά μια όχι διασκεδαστική ξενάγηση αλλά μια εκπαιδευτική δραστηριότητα.

Γράφημα 5: Παραγοντική Q-τάξη για τον δεύτερο παράγοντα

Υπόμνημα

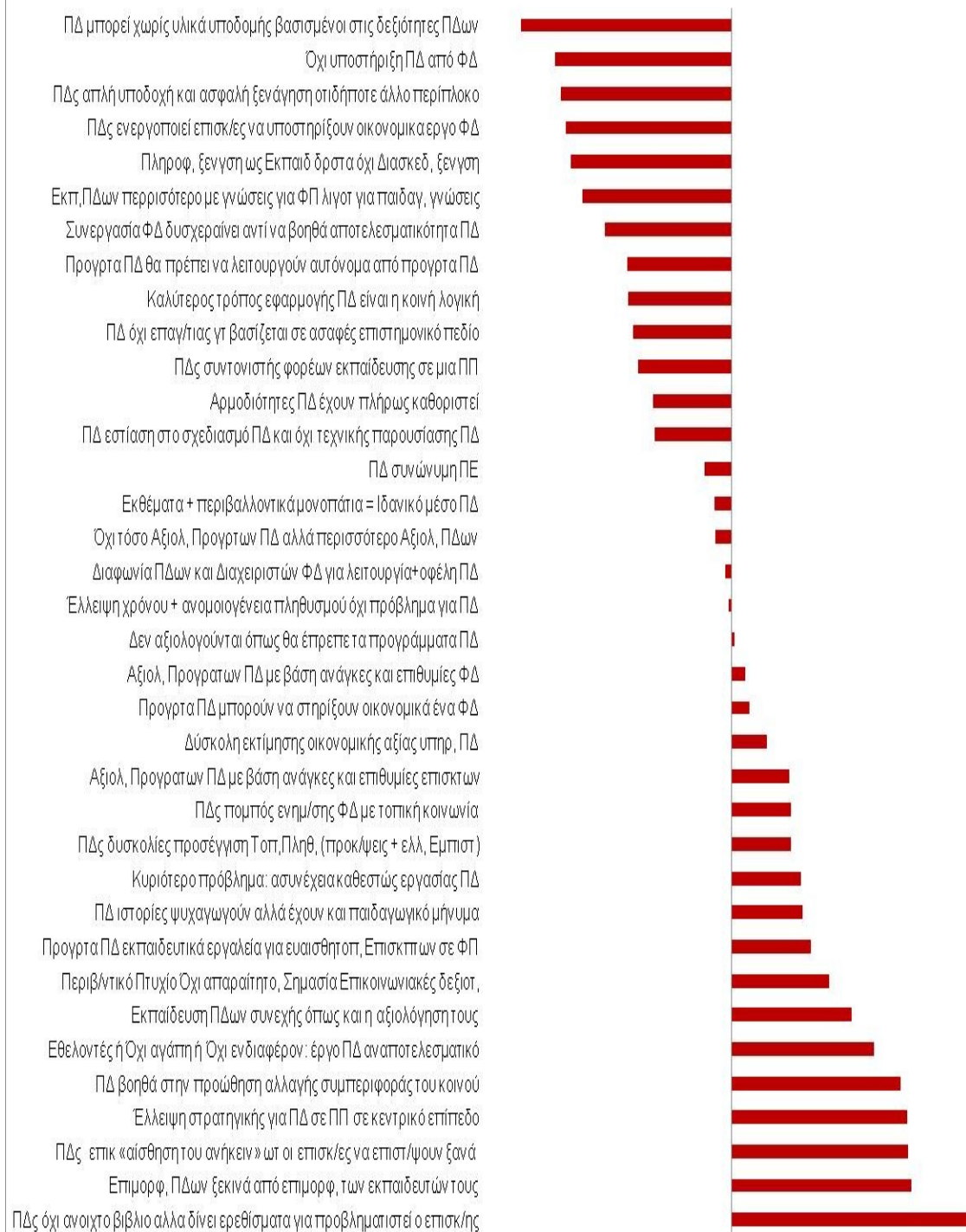
	Ρόλος Περιβαλλοντικών Διερμηνέων
	Σχεδιασμός και Εφαρμογή Περιβαλλοντικής Διερμηνείας
	Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διερμηνέων
	Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διερμηνείας
	Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

Σημείωση: Με έντονη γραμματοσειρά και υπογράμμιση επισημαίνονται οι αντιπροσωπευτικές δηλώσεις

Πίνακας 49: Γενικός Πίνακας Τύπου Συμπεριφοράς Β με όλες τις δηλώσεις συνεπυγμένες

Τυποποιημένα Παραγοντικά Σκορ – Για τον Παράγοντα/Κέντρο Βάρους 2			
No.	Δηλώσεις	No.	Z-ΣΚΟΡ
3	ΠΔς όχι ανοιχτο βιβλίο αλλά δίνει ερεθίσματα για να προβληματιστεί ο επισκ/ης	3	2.039
19	Επιμορφ. ΠΔων ξεκινά από επιμορφ. των εκπαιδευτών τους	19	1.503
1	ΠΔς επικ «αίσθηση του ανήκειν» ωτ οι επισκ/ες να επιστ/ψουν ξανά	1	1.471
9	Έλλειψη στρατηγικής για ΠΔ σε ΠΠ σε κεντρικό επίπεδο	9	1.467
28	ΠΔ βοηθά στην προώθηση αλλαγής συμπεριφοράς του κοινού	28	1.412
12	Εθελοντές ή Όχι αγάπη ή Όχι ενδιαφέρον: έργο ΠΔ αναποτελεσματικό	12	1.186
24	Εκπαίδευση ΠΔων συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους	24	1.001
21	Περιβ/ντικό Πτυχίο Όχι απαραίτητο. Σημασία Επικοινωνιακές δεξιότητες.	21	0.814
30	Προγρτα ΠΔ εκπαιδευτικά εργαλεία για ευαίσθητοπ. Επισκπτων σε ΦΠ	30	0.662
27	ΠΔ ιστορίες ψυχαγωγούν αλλά έχουν και παιδαγωγικό μήνυμα	27	0.596
10	Κυριότατο πρόβλημα: ασυνέχεια καθεστώτ εργασίας ΠΔ	10	0.583
7	ΠΔς δυσκολίες προσέγγιση Τοπ.Πληθ. (προκ/ψεις + ελλ. Εμπιστ)	7	0.500
4	ΠΔς πομπός ενημ/σης ΦΔ με τοπική κοινωνία	4	0.500
35	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες επισκτων	35	0.483
25	Δύσκολη εκτίμησης οικονομικής αξίας υπηρ. ΠΔ	25	0.295
32	Προγρτα ΠΔ μπορούν να στηρίξουν οικονομικά ένα ΦΔ	32	0.149
36	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες ΦΔ	36	0.118
15	Δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε τα προγράμματα ΠΔ	15	0.028
18	Έλλειψη χρόνου + ανομοιογένεια πληθυσμού όχι πρόβλημα για ΠΔ	18	-0.023
16	Διαφωνία ΠΔων και Διαχειριστών ΦΔ για λειτουργία+οφέλη ΠΔ	16	-0.047
34	Όχι τόσο Αξιολ. Προγρτων ΠΔ αλλά περισσότερο Αξιολ. ΠΔων	34	-0.132
33	Εκθέματα + περιβαλλοντικά μονοπάτια = Ιδανικό μέσο ΠΔ	33	-0.140
29	ΠΔ συνώνυμη ΠΕ	29	-0.224
22	ΠΔ εστίαση στο σχεδιασμό ΠΔ και όχι τεχνικής παρουσίασης ΠΔ	22	-0.638
14	Αρμοδιότητες ΠΔ έχουν πλήρως καθοριστεί	14	-0.649
5	ΠΔς συντονιστής φορέων εκπαίδευσης σε μια ΠΠ	5	-0.775
11	ΠΔ όχι επαγ/τίας γτ βασίζεται σε ασαφές επιστημονικό πεδίο	11	-0.818
20	Καλύτερος τρόπος εφαρμογής ΠΔ είναι η κοινή λογική	20	-0.857
31	Προγρτα ΠΔ θα πρέπει να λειτουργούν αυτόνομα από προγρτα ΠΔ	31	-0.865
17	Συνεργασία ΦΔ δυσχεραίνει αντί να βοηθά αποτελεσματικότητα ΠΔ	17	-1.050
23	ΠΔ εστίαση στο σχεδιασμό ΠΔ και όχι τεχνικής παρουσίασης ΠΔ	23	-1.240
26	Πληροφ. ξενγση ως Εκπαιδ δρστα όχι Διασκεδ. ξενγση	26	-1.334
2	ΠΔς ενεργοποιεί επισκ/ες να υποστηρίξουν κυρίως οικονομικά έργο ΦΔ	2	-1.380
6	ΠΔς απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση οτιδήποτε άλλο περίπλοκο	6	-1.421
13	Όχι υποστήριξη ΠΔ από ΦΔ	13	-1.464
8	ΠΔ μπορεί χωρίς υλικά υποδομής βασισμένοι στις δεξιότητες ΠΔων	8	-1.748

Μέντορας

Γράφημα 6: Ραβδόγραμμα Δεύτερου Παράγοντα: «Μέντορας»

6.8.3 Παράγοντας/Κέντρο Βάρους Γ: Συνοδός/Εστίαση στην Απλή Υποδοχή και Ασφάλεια του Κοινού (Host)

Ο συγκεκριμένος τύπος παράγοντα αντιπροσωπεύεται από την μικρότερη ομάδα συμμετεχόντων και εξηγεί το 8% της συνολικής διακύμανσης και συγκροτείται με την υποστήριξη πέντε (12,5%) από τους σαράντα συμμετέχοντες να πρόσκεινται στον συγκεκριμένο τύπο πεποίθησης.

Παραγοντική Q-τάξη για τον Τρίτο Παράγοντα: Συνοδός/Ρεσεψιονίστ

Ο παρακάτω πίνακας 50 παρουσιάζει τις υψηλότερα θετικά αποδεκτές δηλώσεις καθώς και τις υψηλότερα θετικά αρνητικές δηλώσεις οι οποίες προωθούνται αντίστοιχα από τα άτομα που εναρμονίζονται με τον τρίτο παράγοντα, ο οποίος τιτλοφορείται ως «Συνοδός». Με βάση την διαδικασία της Q-παραγοντικής ανάλυσης συγκροτήθηκε η παραγοντική τάξη για τον παράγοντα Γ, η οποία απεικονίζεται στο Γράφημα 7. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο πίνακα διαφαίνεται ότι το κέντρο βάρους των ατόμων που προσυπογράφουν το Λόγο του συγκεκριμένου παράγοντα «Συνοδού» εστιάζεται ιδιαίτερα στον ρόλο του περιβαλλοντικού διερμηνέα, καθώς και των θεμάτων που άπτονται του σχεδιασμού και εφαρμογής της ΠΔ (βλ Γράφημα 7, Πίνακα 50).

Ειδικότερα, οι αντιπροσωπευτικές δηλώσεις, οι ακραίες θετικές και αρνητικές δηλώσεις καθώς και οι συμπληρωματικές μίνι συντεντεύξεις των εκπροσώπων του τρίτου παράγοντα αναδεικνύουν ως κρίσιμο στοιχείο την εστίαση στην απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση του κοινού που επισκέπτεται τις προστατευόμενες υγροτοπικές περιοχές Ramsar. Η αντιπροσωπευτικότερη δήλωση για τον τρίτο παράγοντα είναι η Δήλωση #6 (πίνακας 50, στατιστικά σημαντική σε επίπεδο σημαντικότητας 99%). Μάλιστα η συγκεκριμένη δήλωση συγκεντρώνει και την μεγαλύτερη δυνατή συμφωνία (+4) στην παραγοντική τάξη του τρίτου παράγοντα δηλαδή του «Συνοδού» (πίνακας 50 & γραφημα 7). Η θέση αυτή κατέχει τη μεγαλύτερη θετική z-τιμή εν συγκρίσει με την θέση που καταλαμβάνει σε οποιαδήποτε άλλο παράγοντα. Σύμφωνα με την συγκεκριμένη δήλωση «ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα θα πρέπει να εστιάζεται στην απλή υποδοχή των επισκεπτών και ασφαλή ξενάγησή τους χωρίς να διαταράσσουν το οικοσύστημα μιας περιοχής που αποφασίστηκε από την πολιτεία να είναι προστατευόμενη. Οποιαδήποτε άλλη μορφή υπηρεσίας καθιστά το ρόλο τους περίπλοκο και δυσχεραίνει το έργο ενός φορέα διαχείρισης».

Η συγκεκριμένη θεώρηση αντιλαμβάνεται τον ρόλο του περιβαλλοντικού διερμηνέα και κατ' επέκταση την λειτουργία των υπηρεσιών ΠΔ ως μια διεκπεραιωτική διαδικασία υποδοχής και ασφαλούς ξενάγησης στην προστατευόμενη περιοχή των υγροτόπων. Η συγκεκριμένη θεώρηση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί από ρεαλιστική έως και δηλωτική μιας νοοτροπίας διεκπεραίωσης. Ο συγκεκριμένος χαρακτηρισμός είναι ανεξάρτητος από το γεγονός ότι κάποιος από τους συμμετέχοντες συμμετέχουν σε κέντρα ενημέρωσης μη-κυβερνητικών οργανώσεων

(π.χ Κέντρο Ενημέρωσης Εταιρείας Προστασίας Πρεσπών) είτε ιδιωτικά κέντρα ενημέρωσης (Κέντρο Υγροτόπων Ροδιάς). Παρότι ο τελευταίος χαρακτηρισμός είναι οριακός διαφαίνεται ότι υποστηρίζεται από μια ομάδα δηλώσεων με κυρίαρχους άξονες:

- αφενός την προσπάθεια απαλλαγής των ευθυνών του ίδιου του περιβαλλοντικού διερμηνέα στο ενδεχόμενο αρνητικό αποτέλεσμα της ΠΔ (Δήλωση #24,19,15,26) και
- αφετέρου της ταυτόχρονης υποστήριξης δηλώσεων με στόχο την ανάδειξη της αναγκαιότητας της σταθερότητας της εργασίας τους (π.χ. Δήλωση # 10).

Αρχικά, υποστηρίζουν ότι οι τεχνικές απρόσωπης ΠΔ (π.χ. εκθέματα, περιβαλλοντικά μονοπάτια) δεν επαρκούν από μόνα τους ώστε να μπορούν να αντικαταστήσουν την προσωπική ΠΔ (Δήλωση #33, Πίνακας 50). Ωστόσο, παρότι θεωρούν απαραίτητη την παρουσία του περιβαλλοντικού διερμηνέα υποστηρίζουν ότι δεν χρειάζεται να υφίστανται συνεχή αξιολόγηση και επιμόρφωση (Δήλωση #24). Τουναντίον υποστηρίζουν ότι υπάρχει επαρκής αξιολόγηση (Δήλωση #15). Για παράδειγμα όπως αναφέρει ο συμμετέχων #034 ο οποίος εμφάνισε και την υψηλότερη παραγοντική επιβάρυνση για τον συγκεκριμένο τύπο πεποίθησης:

«Αξιολόγηση γίνεται ήδη. Για παράδειγμα υπάρχουν τα βιβλία των επισκεπτών. Είναι η καλύτερη μορφή αξιολόγησης. Δεν νομίζω ότι χρειάζεται κάποια άλλη αξιολόγηση»

Επιπλέον, θεωρούν, ότι αρκούν για την δουλειά τους οι επικοινωνιακές δεξιότητες και δεν θεωρούν απαραίτητη την εξειδικευμένη κατάρτισή τους ΠΔ πολλώ δε μάλλον στις περιβαλλοντικές επιστήμες (Δηλώσεις # 24, 21, 8 Πίνακα 50). Η προϋπόθεση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων υποστηρίζουν, αρκεί, ακόμα και σε περιπτώσεις που υπάρχει *«έλλειψη χρόνου και ανομοιογένεια πληθυσμού, δεδομένου ότι η ΠΔ είναι σχεδιασμένη να λειτουργεί υπό αυτές τις συνθήκες»* (Δήλωση # 18, Πίνακα 50).

Επίσης, αξίζει να τονιστεί συνεπικουρικά -με την δήλωση-υπογράμμιση ως ικανής και αναγκαίας συνθήκης ύπαρξης των επικοινωνιακών δεξιοτήτων για την άσκηση του ρόλου του περιβαλλοντικού διερμηνέα-το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων (τέσσερις από τους πέντε συμμετέχοντες δηλαδή 80%) που υποστηρίζουν το συγκεκριμένο τύπο πεποίθησης δήλωσαν ότι δεν επιθυμούν να πιστοποιηθούν ως περιβαλλοντικοί διερμηνείς. Το αρνητικό αυτό ποσοστό είναι μοναδικό και ενδεικτικό της νοοτροπίας του συγκεκριμένου παράγοντα εν συγκρίσει με τις καθολικές ή πλειοψηφικές δηλώσεις επιθυμίας πιστοποίησης των συμμετεχόντων που πρόσκεινται στους άλλους παράγοντες.

Ωστόσο πέρα από την σημασία που αποδίδουν στο ρόλο τους και στην ανάγκη πρόσθετης αξιολόγησής τους, αξίζει να σημειωθεί η έντονη σημασία που αποδίδουν στο γεγονός ότι αντιμετωπίζουν *«δυσκολίες στην προσέγγιση ειδικά του ντόπιου*

πληθυσμού κυρίως λόγω προκαταλήψεων και έλλειψης εμπιστοσύνης εκ μέρους της τοπικής κοινωνίας» (Δήλωση #7, Πίνακας 50).

Λαμβάνοντας υπόψη το ενδεχόμενο να οφείλονται τα προβλήματα μεταξύ της τοπικής κοινότητας και του φορέα διαχείρισης στην αναποτελεσματικότητα των υπηρεσιών ΠΔ, θεωρούν πως ο προσανατολισμός στην αναζήτηση των αιτιών θα πρέπει να επικεντρωθεί σύμφωνα με τον συγκεκριμένο τύπο πεποίθησης στην «έλλειψη σταθερότητας» ή «ασυνέχειας» ως προς το καθεστώς εργασίας των περιβαλλοντικών διεργασιών (Δήλωση #10, Πίνακας 51). Όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο συμμετέχων #008 που εμφανίζει την δεύτερη υψηλότερη παραγοντική φόρτωση στον συγκεκριμένο παράγοντα:

«Θα ήταν προτιμότερο να υπήρχε ένα μόνιμο προσωπικό έμπειρων ξεναγών παρά να υπάρχει ένα καθεστώς συμβάσεων γιατί με αυτό τον τρόπο αποσυντονιζόμαστε και μαζί με εμάς αποσυντονίζονται και οι σχέσεις εμπιστοσύνης που έχουν χτιστεί από το προσωπικό του κέντρου ενημέρωσης με τους ντόπιους κατοίκους»

Από την άλλη μεριά, εμφανίζονται ουδέτεροι σχετικά με την δήλωση που υποστηρίζει ότι η χρήση εθελοντών είτε ατόμων που δεν πληρώνονται είτε ανθρώπων που δεν αγαπούν αυτό που κάνουν καθιστά το έργο της ΠΔ αναποτελεσματικό (Δήλωση #12, Πίνακας 50), θεωρώντας όπως σχολιάζει ο συμμετέχων #008 «ότι μπαίνουν όλοι στο ίδιο καζάνι. Πιστεύουμε στην συνεισφορά των εθελοντών αλλά δεν θεωρούμε ότι μπορούν να συμπεριληφθούν σε μια κοινή ομάδα ατόμων που είτε δεν αγαπούν αυτό που κάνουν είτε δεν πληρώνονται καλά»

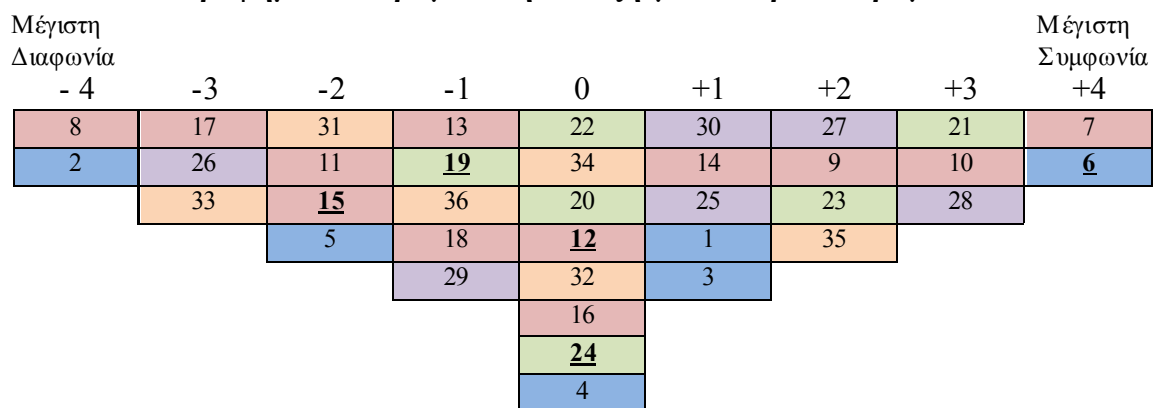
Τέλος αναφορικά με το πρόβλημα της ασυνέχειας του καθεστώτος εργασίας προτείνουν η λύση να στηριχτεί περισσότερο στην ύπαρξη κεντρικής στρατηγικής της πολιτείας σχετικά με τις υπηρεσίες ΠΔ και όχι τόσο στην συνεργασία των φορέων διαχείρισης. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει δεδομένου ότι η μέν πρώτη, δηλαδή κεντρική στρατηγική απουσιάζει (Δήλωση #9, Γεν. Πίνακας 51) ενώ από την άλλη πλευρά υποστηρίζουν ότι η καλή συνεργασία μεταξύ των Φορέων Διαχείρισης, υπάρχει ήδη (Δήλωση #17, Πίνακας 51) χωρίς όμως να επαρκεί για την επίλυση των προβλημάτων που άπτονται της ΠΔ.

**Πίνακας 50: Κρίσιμες Δηλώσεις Παραγοντικού Πίνακα Τύπου Γ:
«Συνοδός/Ρεσεψιονίστ»**

Αντιπροσωπευτικές Δηλώσεις								
Σημαντικά (z-σκορ) Αντιπροσωπευτικές Δηλώσεις σε επίπεδο σημαντικότητας 99% (p<0.01)	ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Α		ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Β		ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Γ		ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Δ	
	Θέση	z-σκορ	Θέση	z-σκορ	Θέση	z-σκορ	Θέση	z-σκορ
6. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα θα πρέπει να εστιάζεται στην απλή υποδοχή των επισκεπτών και ασφαλή ξενάγηση τους χωρίς να διαταράσσουν το οικοσύστημα μιας περιοχής που αποφασίστηκε από την πολιτεία να είναι προστατευόμενη. Οποιαδήποτε άλλη μορφή υπηρεσίας καθιστά το ρόλο τους περίπλοκο και δυσχεραίνει το έργο ενός φορέα διαχείρισης.	1	0.22	-3	-1.42	4	1.79	-2	-0.81
24. Η εκπαίδευση περιβαλλοντικών διερμηνέων πρέπει να είναι συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους.	4	1.80	2	1.00	0	0.12	3	1.36
12. Το να χρησιμοποιείς ως περιβαλλοντικούς διερμηνείς εθελοντές ή ανθρώπους που δεν αγαπούν αυτό που κάνουν ή δεν ενδιαφέρονται για αυτό αν δεν πληρώνονται καλά, καθιστά το έργο τους εν τω γεννάσθαι αναποτελεσματικό.	3	1.73	2	1.19	0	-0.08	-2	-0.85
19. Η επιμόρφωση των περιβαλλοντικών διερμηνέων ξεκινά από την ίδια την επιμόρφωση των εκπαιδευτών τους	3	1.01	4	1.50	-1	-0.49	2	0.93
15. Πιστεύω ότι τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε.	2	0.72	0	0.03	-2	-0.77	0	-0.01
Δηλώσεις Μέγιστης Δυνατής Συμφωνίας								
Θέση	z-σκορ		Δηλώσεις					
(+4)	1.947		7. Οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην προσέγγιση ειδικά του ντόπιου πληθυσμού κυρίως λόγω προκαταλήψεων και έλλειψης εμπιστοσύνης εκ μέρους της τοπικής κοινωνίας.					
(+4)	1.786		6. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα θα πρέπει να εστιάζεται στην απλή υποδοχή των επισκεπτών και ασφαλή ξενάγηση τους χωρίς να διαταράσσουν το οικοσύστημα μιας περιοχής που αποφασίστηκε από την πολιτεία να είναι προστατευόμενη. Οποιαδήποτε άλλη μορφή υπηρεσίας καθιστά το ρόλο τους περίπλοκο και δυσχεραίνει το έργο ενός φορέα.					

		διαχείρισης.
(+3)	1.427	21. Δεν είναι απαραίτητη η ύπαρξη πτυχίου στις περιβαλλοντικές επιστήμες για να είναι κανείς περιβαλλοντικός διερμηνέας. Περισσότερο σημασία έχουν οι επικοινωνιακές δεξιότητες.
(+3)	1.415	10. Το κυριότερο πρόβλημα είναι η «ασυνέχεια» που παρουσιάζεται ως προς το καθεστώς εργασίας των περιβαλλοντικών διερμηνέων.
(+3)	1.074	18. Η έλλειψη χρόνου και η ανομοιογένεια του πληθυσμού σε μια προστατευόμενη περιοχή δεν μπορεί να αποτελεί πρόβλημα για τον περιβαλλοντικό διερμηνέα, διότι η περιβαλλοντική διερμηνεία είναι σχεδιασμένη να λειτουργεί σε τέτοιες συνθήκες.
Μεγαλύτερη Διαφωνία		
Θέση	<i>z-σκορ</i>	Δηλώσεις
(-4)	-2.607	8. Η εφαρμογή της περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορεί να γίνει χωρίς την έλλειψη υλικών υποδομών βασίζομενοι και μόνο στην δεξιότητες περιβαλλοντικής διερμηνείας των εκπαιδευτών.
(-4)	-1.513	2. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα είναι να λειτουργούν με έναν τρόπο ώστε η εμπειρία αυτή να ενεργοποιεί τους επισκέπτες να υποστηρίζουν το έργο του φορέα διαχείρισης κυρίως οικονομικά.
(-3)	-1.368	17. Η συνεργασία μεταξύ των φορέων διαχείρισης δυσχεραίνει αντί να βοηθά την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας.
(-3)	-1.318	26. Οι υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας σε μία ξενάγηση σε μια προστατευόμενη περιοχή «φορτώνουν» την ξενάγηση με πληροφορίες που την καθιστούν τελικά μια όχι διασκεδαστική ξενάγηση αλλά μια εκπαιδευτική δραστηριότητα.
(-3)	-1.279	33. Τα Εκθέματα και τα περιβαλλοντικά μονοπάτια που δεν χρειάζονται τη φυσική παρουσία περιβαλλοντικών διερμηνέων είναι ίσως το ιδανικό μέσο περιβαλλοντικής διερμηνείας.

Γράφημα 7: Παραγοντική Q-τάξη για τον τρίτο παράγοντα

Υπόμνημα

	Ρόλος Περιβαλλοντικών Διερμηνέων
	Σχεδιασμός και Εφαρμογή Περιβαλλοντικής Διερμηνείας
	Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διερμηνέων
	Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διερμηνείας
	Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

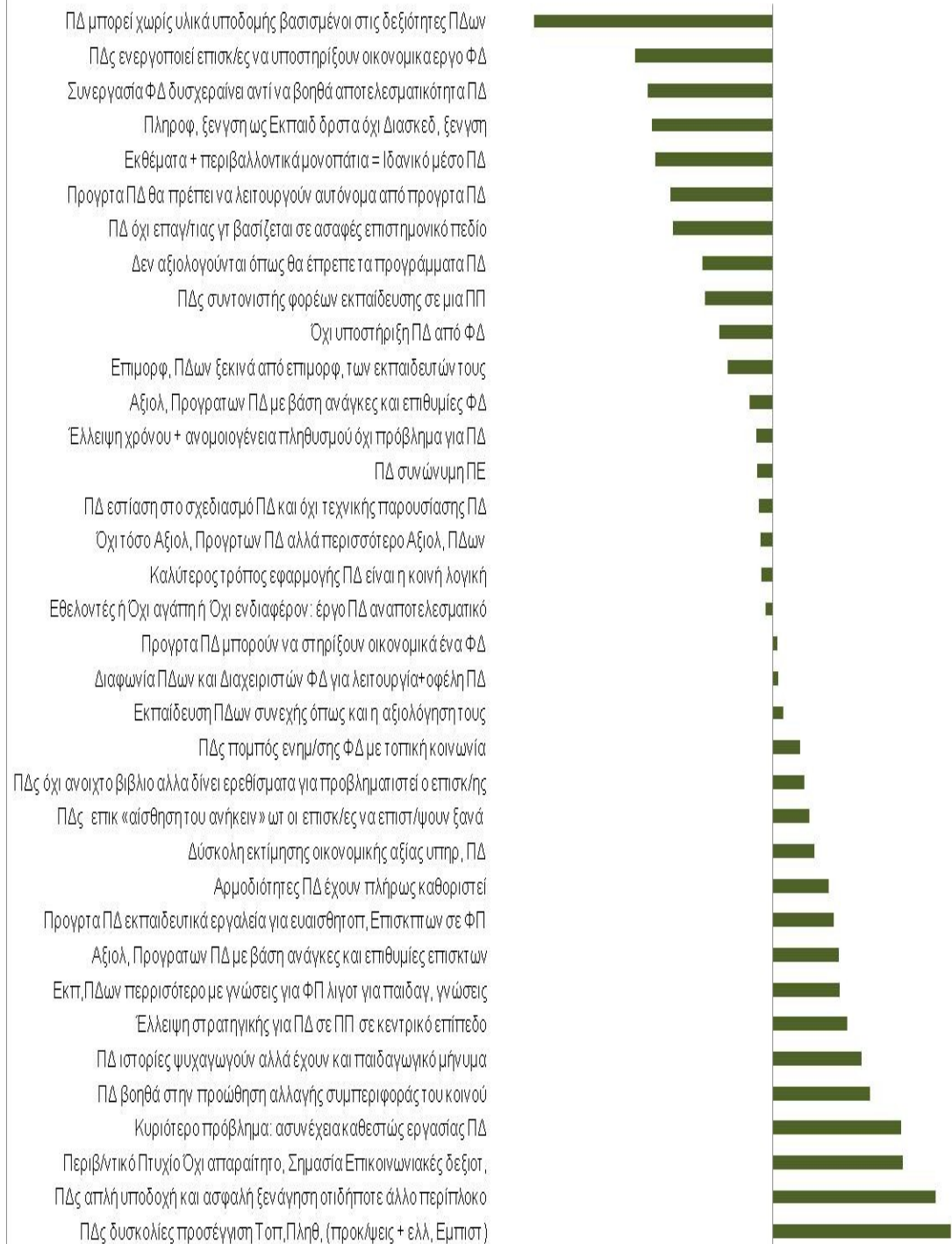
Σημείωση: Με έντονη γραμματοσειρά και υπογράμμιση επισημαίνονται οι αντιπροσωπευτικές δηλώσεις

Πίνακας 51: Γενικός Πίνακας Τύπου Συμπεριφοράς Γ «Συνοδός» με όλες τις Δηλώσεις Συνεπτυγμένες

Τυποποιημένα Παραγοντικά Σκορ -- Για τον Παράγοντα/Κέντρο Βάρους 3			
No.	Δηλώσεις	No.	Z-ΣΚΟΡ
7	ΠΔς δυσκολίες προσέγγιση Τοπ.Πληθ. (προκ/ψεις + ελλ. Εμπιστ)	7	1.947
6	ΠΔς απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση οτιδήποτε άλλο περίπλοκο	6	1.786
21	Περιβ/ντικό Πτυχίο Όχι απαραίτητο. Σημασία Επικοινωνιακές δεξιότητες.	21	1.427
10	Κυριότερο πρόβλημα: ασυνέχεια καθεστώτος εργασίας ΠΔ	10	1.415
28	ΠΔ βοηθά στην προώθηση αλλαγής συμπεριφοράς του κοινού	28	1.074
27	ΠΔ ιστορίες ψυχαγωγούν αλλά έχουν και παιδαγωγικό μήνυμα	27	0.980
9	Έλλειψη στρατηγικής για ΠΔ σε ΠΠ σε κεντρικό επίπεδο	9	0.821
23	Εκπ.ΠΔων περισσότερο με γνώσεις για ΦΠ λιγότερο για παιδαγ. γνώσεις	23	0.742
35	Αξιολ. Προγρατων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες επισκεπτών	35	0.734
30	Προγράμματα ΠΔ εκπαιδευτικά εργαλεία για ευαισθητοποίηση. Επισκεπτών σε ΦΠ	30	0.668
14	Αρμοδιότητες ΠΔ έχουν πλήρως καθοριστεί	14	0.621
25	Δύσκολη εκτίμησης οικονομικής αξίας υπηρεσιών ΠΔ	25	0.457
1	ΠΔς επικ «αίσθηση του ανήκουν» ωτ οι επισκ/ες να επιστ/ψουν ξανά	1	0.399
3	ΠΔς όχι ανοιχτό βιβλίο αλλά δίνει ερεθίσματα για προβληματιστεί ο επισκ/ης	3	0.353
4	ΠΔς πομπός ενημ/σης ΦΔ με τοπική κοινωνία	4	0.303
24	Εκπαίδευση ΠΔων συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους	24	0.122
16	Διαφωνία ΠΔων και Διαχειριστών ΦΔ για λειτουργία+οφέλη ΠΔ	16	0.056
32	Προγράμματα ΠΔ μπορούν να στηρίξουν οικονομικά ένα ΦΔ	32	0.050
12	Εθελοντές ή Όχι αγάπη ή Όχι ενδιαφέρον: έργο ΠΔ αναποτελεσματικό	12	-0.082
20	Καλύτερος τρόπος εφαρμογής ΠΔ είναι η κοινή λογική	20	-0.116
34	Όχι τόσο Αξιολ. Προγρατων ΠΔ αλλά περισσότερο Αξιολ. ΠΔων	34	-0.129
22	ΠΔ εστίαση στο σχεδιασμό ΠΔ και όχι τεχνικής παρουσίασης ΠΔ	22	-0.153
29	ΠΔ συνώνυμη ΠΕ	29	-0.171
18	Έλλειψη χρόνου + ανομοιογένεια πληθυσμού όχι πρόβλημα για ΠΔ	18	-0.183
36	Αξιολ. Προγρατων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες ΦΔ	36	-0.249
19	Επιμορφ. ΠΔων ξεκινά από επιμορφ. των εκπαιδευτών τους	19	-0.494
13	Όχι υποστήριξη ΠΔ από ΦΔ	13	-0.578
5	ΠΔς συντονιστής φορέων εκπαίδευσης σε μια ΠΠ	5	-0.735
15	Δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε τα προγράμματα ΠΔ	15	-0.774
11	ΠΔ όχι επαγ/τίας γτ βασίζεται σε ασαφές επιστημονικό πεδίο	11	-1.086
31	Προγράμματα ΠΔ θα πρέπει να λειτουργούν αυτόνομα από προγράμματα ΠΔ	31	-1.121
33	Εκθέματα + περιβαλλοντικά μονοπάτια = Ιδανικό μέσο ΠΔ	33	-1.279
26	Πληροφ. ξενόγηση ως Εκπαιδ δρστα όχι Διασκεδ. ξενόγηση	26	-1.318
17	Συνεργασία ΦΔ δυσχεραίνει αντί να βοηθά αποτελεσματικότητα ΠΔ	17	-1.368
2	ΠΔς ενεργοποιεί επισκ/ες να υποστηρίξουν κυρίως οικονομικά έργα ΦΔ	2	-1.513
8	ΠΔ μπορεί χωρίς υλικά υποδομής βασισμένοι στις δεξιότητες ΠΔων	8	-2.607

Συνοδός

Γράφημα 8: Ραβδόγραμμα Τρίτου Παράγοντα: «Συνοδός»

6.8.4 Κέντρο Βάρους Δ: Οικονομικοί Πραγματιστές-Εστίαση στην Οικονομική αποδοτικότητα της Περιβαλλοντικής Διερμηνείας (maximizer)

Ο τέταρτος και τελευταίος εξαγόμενος παράγοντας εξηγεί το 10% της συνολικής διακύμανσης αναφορικά με τις προτεραιότητες και πεποιθήσεις του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης σχετικά με την λειτουργία της ΠΔ στις υγροτοπικές περιοχές Ramsar. Συγκεκριμένα επτά (17,5%) από τους σαράντα συνεντευξιαζόμενους εμφάνισαν στατιστικά σημαντικές επιβαρύνσεις στον συγκεκριμένο παράγοντα.

Παραγοντική Q-τάξη για τον Τέταρτο Παράγοντα: Οικονομικός Πραγματιστής

Ο παρακάτω πίνακας 52 παρουσιάζει τις υψηλότερα θετικά αποδεκτές δηλώσεις καθώς και τις υψηλότερα θετικά αρνητικές δηλώσεις οι οποίες προωθούνται αντίστοιχα από τα άτομα που εναρμονίζονται με τον τέταρτο παράγοντα, ο οποίος τιτλοφορείται ως «Οικονομικός Πραγματιστής». Με βάση την διαδικασία της Q-παραγοντικής ανάλυσης συγκροτήθηκε η παραγοντική τάξη για τον παράγοντα Δ, η οποία απεικονίζεται στο Γράφημα 9. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο πίνακα διαφαίνεται ότι το κέντρο βάρους των ατόμων που προσυπογράφουν το Λόγο του συγκεκριμένου παράγοντα «Οικονομικού Πραγματιστή» εστιάζεται σε όλους τους τομείς που αφορούν την λειτουργία της ΠΔ (βλ Γράφημα 9, Πίνακα 52), διότι στις ακραίες τιμές περιλαμβάνονται δηλώσεις από όλες τις επιμέρους εξεταζόμενες κατηγορίες.

Παρόλα αυτά η εξέταση των αντιπροσωπευτικών δηλώσεων, των ακραίων θετικών και αρνητικών δηλώσεων καθώς και οι συμπληρωματικές μίνι συνεντεύξεις των εκπροσώπων του τέταρτου παράγοντα συμβάλλουν καταλυτικά στην ερμηνεία του περιεχομένου του Λόγου του συγκεκριμένου παράγοντα. Συγκεκριμένα, αναδεικνύουν ως κρίσιμο στοιχείο για την λειτουργία της ΠΔ την αναγνώριση και ανάδειξη της συμβολής των υπηρεσιών ΠΔ στην οικονομική στήριξη των έργων του φορέα διαχείρισης των υγροτοπικών περιοχών Ramsar. Η αντιπροσωπευτικότερη δήλωση για τον τέταρτο παράγοντα είναι η δήλωση #32 (πίνακας 52, στατιστικά σημαντική σε επίπεδο σημαντικότητας 99%). Μάλιστα η συγκεκριμένη δήλωση συγκεντρώνει και την μεγαλύτερη δυνατή συμφωνία (+4) στην παραγοντική τάξη του Οικονομικού Πραγματιστή (πίνακας 52 & γραφημα 9) εν συγκρίσει με την ουδέτερη θέση που καταλαμβάνει σε οποιαδήποτε άλλο παράγοντα. Σύμφωνα με την συγκεκριμένη δήλωση «*Τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορούν να στηρίζουν κυρίως οικονομικά ένα φορέα διαχείρισης*». Μάλιστα όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο συμμετέχων #015 με την υψηλότερη παραγοντική επιβάρυνση: «*Φυσικά τα προγράμματα μπορούν να στηρίζουν το φορέα. Το έχουμε δει στην πράξη με την οικονομική υποστήριξη των επισκεπτών μέσω της αγοράς αναμνηστικών αλλά και υποστήριξης της τοπικής οικονομίας της τοπικής κοινότητας (διατροφή, καταλύματα) κλπ. Η περιβαλλοντική διερμηνεία είναι ένας τρόπος διαφήμισης της περιοχής. Διαφωνώ μόνο με την λέξη 'κυρίως'*». Επομένως ο οικονομικός πραγματιστής διατηρεί ουδέτερη στάση για την συγκεκριμένη Δήλωση #2 όχι γιατί διαφωνούν με την ουσία αλλά εξαιτίας διατύπωσης.

Παράλληλα όπως αναφέρει ο συμμετέχων #001 που παρουσιάζει την δεύτερη σημαντικότερη παραγοντική επιβάρυνση για τον συγκεκριμένο παράγοντα: *«Σε αντίθεση με την περιβαλλοντική εκπαίδευση της οποίας η συνεισφορά δεν αποτυπώνεται οικονομικά, η περιβαλλοντική διερμηνεία μπορεί να δημιουργήσει μια επιπλέον πηγή εσόδων για τον φορέα διαχείρισης».*

Για την συνεισφορά τέτοιου είδους υπηρεσιών ΠΔ, τονίζουν ότι δεν επαρκούν οι απρόσωπες υπηρεσίες ΠΔ (δήλωση 33, Πίνακας 52). Αντίθετα, προϋποθέτει την έντονη συμβολή της προσωπικής ΠΔ. Μόνον έτσι η εμπειρία που βιώνουν οι επισκέπτες μέσω των υπηρεσιών ΠΔ έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να επιφέρει θετικές αλλαγές στην συμπεριφορά τους (Δήλωση 28, Πίνακας 52) όπως να τους ενεργοποιήσει να υποστηρίξουν το έργο του φορέα διαχείρισης οικονομικά (Δήλωση #2, Πίνακας 52).

Τα συστατικά ενός τέτοιου ρόλου δύσκολα μπορούν σύμφωνα με το συγκεκριμένο τύπο πεποίθησης να επιφέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα είτε όταν περιορίζονται στην απλή υποδοχή και ασφαλή ξεναγηση των επισκεπτών (Δήλωση #6, πίνακα 52) είτε όταν αρκούνται στον συντονισμό των φορέων εκπαίδευσης που θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στον τομέα ενημέρωσης μιας προστατευόμενης περιοχής, όπως είναι τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης από τα Σχολεία κ.ο.κ. (Δήλωση #5, πίνακας 52.). Με πιο απλά λόγια ο συγκεκριμένος τύπος πεποίθησης, δηλαδή ο *«οικονομικός πραγματιστής»* αντιλαμβάνεται τον ρόλο του περιβαλλοντικού διερμηνέα περισσότερο σύνθετο και κατά συνέπεια σημαντικό. Όπως σχολιάζει ο συμμετέχων #015:

«Η ειδικότητα που προσφέρουμε εδώ και όχι η γενικότητα που προσφέρουν οι εκπαιδευτικοί συνιστά σύνθετο και σημαντικό τον ρόλο των περιβαλλοντικών διερμηνέων»

Σύμφωνα με τους οικονομικούς πραγματιστές η επιτυχία της αποστολής των περιβαλλοντικών διερμηνέων στηρίζεται στην άρτια εκπαίδευση τους. Μια τέτοια εκπαίδευση θα πρέπει να περιλαμβάνει την ισόρροπη κατάρτιση των περιβαλλοντικών διερμηνέων τόσο σε θεμελιειακές γνώσεις για το φυσικό πόρο όσο και σε παιδαγωγικές γνώσεις (Δήλωση #23, Πίνακας 52). Η άρτια εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερμηνέων δεν μπορεί να επαφύεται μόνο στην καλλιέργεια των επικοινωνιακών δεξιοτήτων των περιβαλλοντικών διερμηνέων αλλά να περιλαμβάνει την εκπαίδευση στις περιβαλλοντικές επιστήμες (Δήλωση #21, πίνακας 52). Όπως σχολιάζει ο συμμετέχων #001: *«Προφανώς το επικοινωνιακό χάρισμα παίζει σημαντικό ρόλο αλλά δεν μπορείς να εστιάζεις μόνο σε αυτό».* Αναμφισβήτητα, λοιπόν θεωρούν ότι η ΠΔ θα πρέπει να ειδοωθεί επαγγελματικά διότι βασίζεται σε ένα το σαφές και σύνθετο επιστημονικό πεδίο (Δήλωση #11, πίνακας 52).

Παρόλο που αναγνωρίζουν τον ρόλο του περιβαλλοντικού διερμηνέα και της γενικότερης συμβολής της ΠΔ, ο συγκεκριμένος τύπος πεποίθησης θεωρεί ότι εξακολουθούν «οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην προσέγγιση ειδικά του ντόπιου πληθυσμού κυρίως λόγω προκαταλήψεων και έλλειψης εμπιστοσύνης εκ μέρους της τοπικής κοινωνίας» (Δήλωση #7, Πίνακας 52). Όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο συμμετέχων #015:

«Όταν μπήκα σε αυτή τη δουλειά ήμουν δακτυλοδειχτούμενος. Τώρα με δείχνουν δεκαπέντε δάχτυλα! Δυστυχώς η μάχη που δίνεις με την τοπική κοινωνία είναι μια μάχη που δεν μπορείς να αποφύγεις...»

Για να επιλυθούν τέτοιου είδους προβλήματα ο συγκεκριμένος τύπος πεποίθησης υποστηρίζει ότι την ανάγκη συνεχούς εκπαίδευση τους καθώς και αξιολόγησής τους (Δήλωση #24, πίνακας 52.). Προς τούτο απαιτείται στρατηγικός σχεδιασμός σε κεντρικό επίπεδο από την πολιτεία (Δήλωση 9 , πίνακας 52.) για τον οποίο σημειώνουν emphaticά ότι απουσιάζει. Μάλιστα στα πλαίσια του στρατηγικού σχεδιασμού θεωρούν απαραίτητη την αρωγή της συνεργασίας μεταξύ των φορέων διαχείρισης (Δήλωση #17, πίνακας 53).

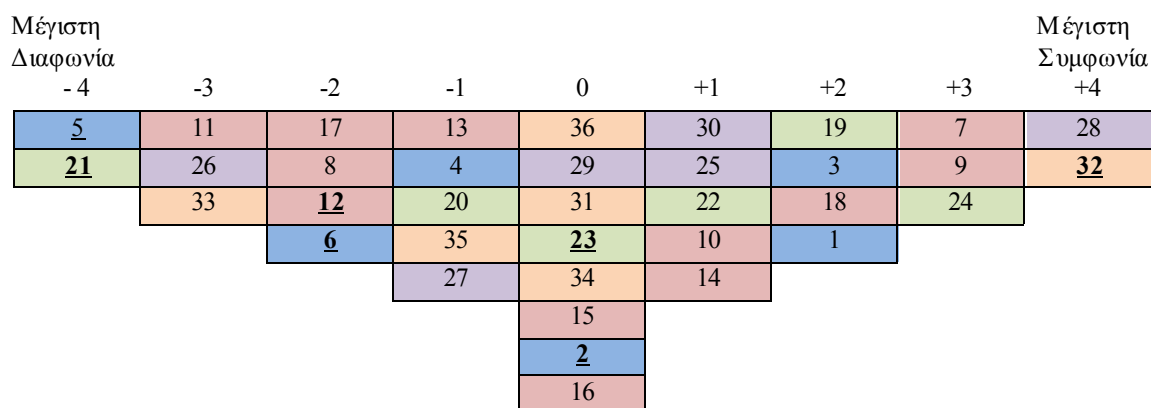
Πίνακας 52: Κρίσιμες Δηλώσεις Παραγοντικού Πίνακα Τύπου Πεποίθησης Δ: «Οικονομικός Πραγματιστής»

Αντιπροσωπευτικές Δηλώσεις								
Σημαντικά (z-σکور) Αντιπροσωπευτικές Δηλώσεις σε επίπεδο σημαντικότητας 99% (p<0.01)	ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Α		ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Β		ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Γ		ΚΕΝΤΡΟ ΒΑΡΟΥΣ Δ	
	Θέση	z-σکور	Θέση	z-σکور	Θέση	z-σکور	Θέση	z-σکور
32. Τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορούν να στηρίξουν οικονομικά ένα φορέα διαχείρισης.	0	0.16	0	0.15	0	0.05	4	1.73
23. Για την εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερμηνέων είναι απαραίτητες οι θεμελιακές γνώσεις πρωτίστως για το φυσικό πόρο και λιγότερο οι παιδαγωγικές γνώσεις	2	0.75	-2	-1.24	2	0.74	0	0.00
2. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα είναι να λειτουργούν με έναν τρόπο ώστε η εμπειρία αυτή να ενεργοποιεί τους επισκέπτες να υποστηρίξουν το έργο του φορέα διαχείρισης κυρίως οικονομικά.	-3	-1.59	-3	-1.38	-4	-1.51	0	-0.23
6. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα θα πρέπει να εστιάζεται στην απλή υποδοχή των επισκεπτών και ασφαλή ξενάγηση τους χωρίς να διαταράσσουν το οικοσύστημα μιας περιοχής που	1	0.22	-3	-1.42	4	1.79	-2	-0.81

αποφασίστηκε από την πολιτεία να είναι προστατευόμενη. Οποιαδήποτε άλλη μορφή υπηρεσίας καθιστά το ρόλος τους περίπλοκο και δυσχεραίνει το έργο ενός φορέα διαχείρισης.								
12. Το να χρησιμοποιείς ως περιβαλλοντικούς διερμηνείς εθελοντές ή ανθρώπους που δεν αγαπούν αυτό που κάνουν ή δεν ενδιαφέρονται για αυτό αν δεν πληρώνονται καλά, καθιστά το έργο τους εν τω γεννάσθαι αναποτελεσματικό.	3	1.73	2	1.19	0	-0.08	-2	-0.85
21. Δεν είναι απαραίτητη η ύπαρξη πτυχίου στις περιβαλλοντικές επιστήμες για να είναι κανείς περιβαλλοντικός διερμηνέας. Περισσότερο σημασία έχουν οι επικοινωνιακές δεξιότητες.	-1	-0.46	2	0.81	3	1.43	-4	-1.70
5.Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα δεν είναι να υλοποιεί προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης παρά μόνο να αποτελεί ουσιαστικά το συντονιστή μεταξύ όλων των φορέων εκπαίδευσης που θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στον τομέα ενημέρωσης μιας προστατευόμενης περιοχής όπως είναι τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης από τα Σχολεία. κ.οκ.	1	0.30	-1	-0.78	-2	-0.74	-4	-1.86
Δηλώσεις Μέγιστης Δυνατής Συμφωνίας								
Θέση	z-σκορ		Δηλώσεις					
(+4)	1.865		28. Τα προγράμματα της περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορούν να βοηθήσουν στην προώθηση θετικής αλλαγής στη συμπεριφορά του κοινού στο οποίο απευθύνεται.					
(+4)	1.729		32. Τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας μπορούν να στηρίξουν οικονομικά ένα φορέα διαχείρισης.					
(+3)	1.702		7. Οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην προσέγγιση ειδικά του ντόπιου πληθυσμού κυρίως λόγω προκαταλήψεων και έλλειψης εμπιστοσύνης εκ μέρους της τοπικής κοινωνίας.					
(+3)	1.561		9. Υπάρχει έλλειψη στρατηγικής σε κεντρικό επίπεδο στην περιβαλλοντική διερμηνεία στις προστατευόμενες περιοχές.					
(+3)	1.364		24. Η εκπαίδευση περιβαλλοντικών διερμηνέων πρέπει να είναι συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους.					
Μεγαλύτερη Διαφωνία								
Θέση	z-σκορ		Δηλώσεις					

(-4)	-1.858	5. Ο ρόλος του περιβαλλοντικού διεργαζέα δεν είναι να υλοποιεί προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης παρά μόνο να αποτελεί ουσιαστικά το συντονιστή μεταξύ όλων των φορέων εκπαίδευσης που θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στον τομέα ενημέρωσης μιας προστατευόμενης περιοχής όπως είναι τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης από τα Σχολεία. κ.ο.κ.
(-4)	-1.703	21. Δεν είναι απαραίτητη η ύπαρξη πτυχίου στις περιβαλλοντικές επιστήμες για να είναι κανείς περιβαλλοντικός διεργαζέας. Περισσότερο σημασία έχουν οι επικοινωνιακές δεξιότητες.
(-3)	-1.410	11. Η περιβαλλοντική διεργαζεία δεν μπορεί να ειδοωθεί επαγγελματικά διότι βασίζεται σε ένα ασαφές επιστημονικό πεδίο.
(-3)	-1.309	26. Οι υπηρεσίες περιβαλλοντικής διεργαζείας σε μία ξενάγηση σε μια προστατευόμενη περιοχή «φορτώνουν» την ξενάγηση με πληροφορίες που την καθιστούν τελικά μια όχι διασκεδαστική ξενάγηση αλλά μια εκπαιδευτική δραστηριότητα.
(-3)	-1.174	33. Τα Εκθέματα και τα περιβαλλοντικά μονοπάτια που δεν χρειάζονται τη φυσική παρουσία περιβαλλοντικών διεργαζέων είναι ίσως το ιδανικό μέσο περιβαλλοντικής διεργαζείας.

Γράφημα 9: Παραγοντική Q-τάξη για τον τέταρτο παράγοντα

Υπόμνημα

	Ρόλος Περιβαλλοντικών Διεργαζέων
	Σχεδιασμός και Εφαρμογή Περιβαλλοντικής Διεργαζείας
	Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διεργαζέων
	Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διεργαζείας
	Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διεργαζέων

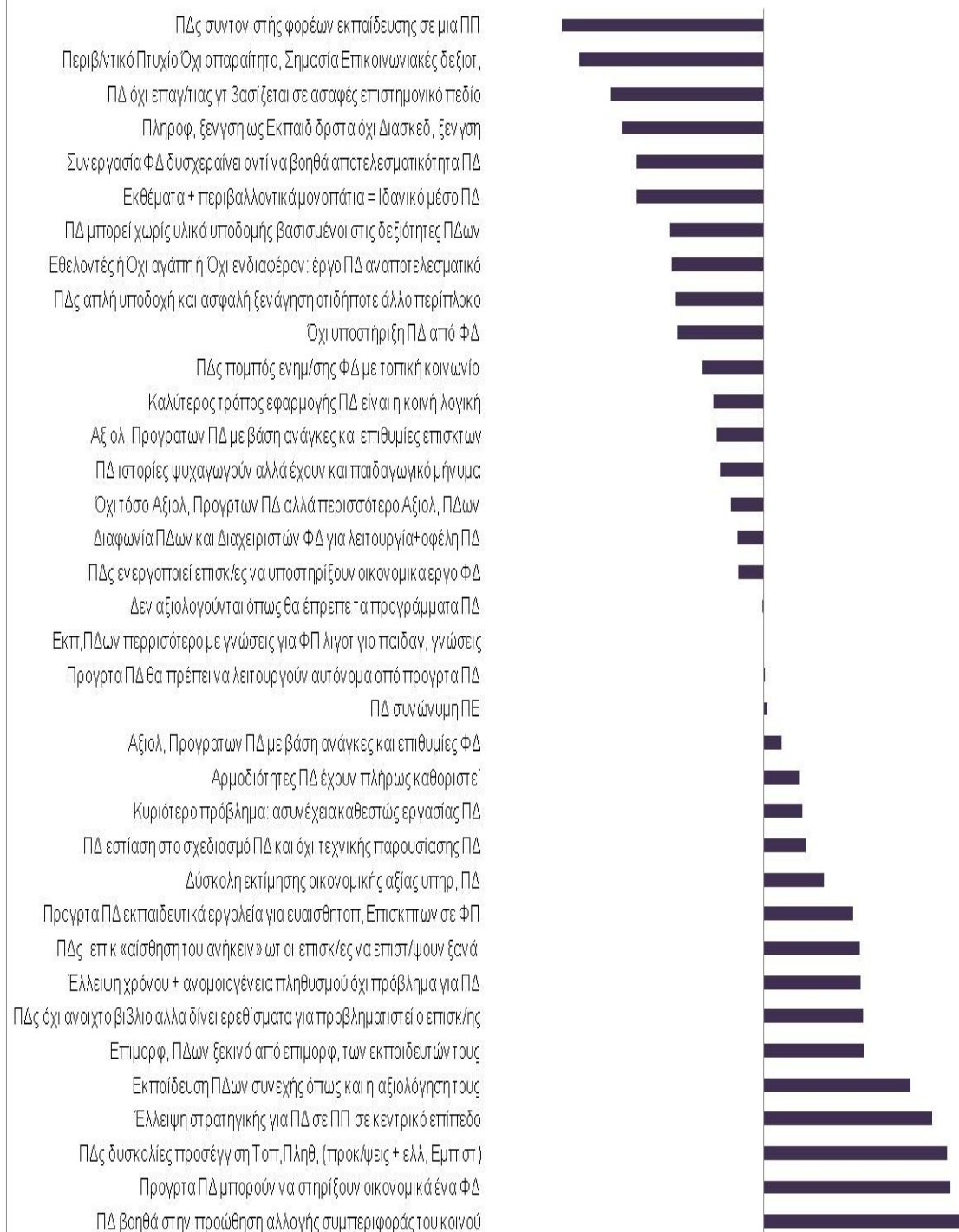
Σημείωση: Με έντονη γραμματοσειρά και υπογράμμιση επισημαίνονται οι αντιπροσωπευτικές δηλώσεις

Πίνακας 53: Γενικός Πίνακας Τύπου συμπεριφοράς Δ: «Οικονομικός Πραγματιστής» με όλες τις δηλώσεις συνεπτυγμένες

	Τυποποιημένα Παραγοντικά Σκορ -- Για τον Παράγοντα/Κέντρο Βάρους 4		
No.	Δηλώσεις	No.	Z-Σκορ
28	ΠΑ βοηθά στην προώθηση αλλαγής συμπεριφοράς του κοινού	28	1.865
32	Προγράμματα ΠΑ μπορούν να στηρίξουν οικονομικά ένα ΦΔ	32	1.729
7	ΠΔς δυσκολίες προσέγγιση Τοπ.Πληθ. (προκ/ψεις + ελλ. Εμπιστ)	7	1.702
9	Έλλειψη στρατηγικής για ΠΑ σε ΠΠ σε κεντρικό επίπεδο	9	1.561
24	Εκπαίδευση ΠΔων συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους	24	1.364
19	Επιμορφ. ΠΔων ξεκινά από επιμορφ. των εκπαιδευτών τους	19	0.930
3	ΠΔς όχι ανοιχτο βιβλίο αλλά δίνει ερεθίσματα για προβληματιστεί ο επισκ/ης	3	0.922
18	Έλλειψη χρόνου + ανομοιογένεια πληθυσμού όχι πρόβλημα για ΠΔ	18	0.896
1	ΠΔς επικ «αίσθηση του ανήκειν» ωτ οι επισκ/ες να επιστ/ψουν ξανά	1	0.891
30	Προγράμματα ΠΑ εκπαιδευτικά εργαλεία για ευαισθητοπ. Επισκπτων σε ΦΠ	30	0.830
25	Δύσκολη εκτίμησης οικονομικής αξίας υπηρ. ΠΔ	25	0.556
22	ΠΑ εστίαση στο σχεδιασμό ΠΔ και όχι τεχνικής παρουσίας ΠΔ	22	0.386
10	Κυριό τερο πρόβλημα: ασυνέχεια καθεστώσ εργασίας ΠΔ	10	0.363
14	Αρμοδιότητες ΠΔ έχουν πλήρως καθοριστεί	14	0.339
36	Αξιολ. Προγρατων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες ΦΔ	36	0.171
29	ΠΑ συνώνυμη ΠΕ	29	0.044
31	Προγράμματα ΠΑ θα πρέπει να λειτουργούν αυτόνομα από προγράμματα ΠΔ	31	0.013
23	Εκπ.ΠΔων περισσότερο με γνώσεις για ΦΠ λιγοτ για παιδαγ. γνώσεις	23	-0.004
15	Δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε τα προγράμματα ΠΔ	15	-0.010
2	ΠΔς ενεργοποιεί επισκ/ες να υποστηρίξουν κυρίως οικονομικά εργο ΦΔ	2	-0.231
16	Διαφωνία ΠΔων και Διαχειριστών ΦΔ για λειτουργία+οφέλη ΠΔ	16	-0.241
34	Όχι τόσο Αξιολ. Προγρατων ΠΔ αλλά περισσότερο Αξιολ. ΠΔων	34	-0.303
27	ΠΑ ιστορίες ψυχαγωγούν αλλά έχουν και παιδαγωγικό μήνυμα	27	-0.402
35	Αξιολ. Προγρατων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες επισκτων	35	-0.434
20	Καλύτερος τρόπος εφαρμογής ΠΔ είναι η κοινή λογική	20	-0.457
4	ΠΔς πομπός ενημ/σης ΦΔ με τοπική κοινωνία	4	-0.557
13	Όχι υποστήριξη ΠΔ από ΦΔ	13	-0.786
6	ΠΔς απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση οτιδήποτε άλλο περίπλοκο	6	-0.806
12	Εθελοντές ή Όχι αγάπη ή Όχι ενδιαφέρον: έργο ΠΔ αναποτελεσματικό	12	-0.849
8	ΠΑ μπορεί χωρίς υλικά υποδομής βασισμένοι στις δεξιότητες ΠΔων	8	-0.860
17	Συνεργασία ΦΔ δυσχεραίνει αντί να βοηθά αποτελεσματικότητα ΠΔ	17	-1.169
33	Εκθέματα + περιβαλλοντικά μονοπάτια = Ιδανικό μέσο ΠΑ	33	-1.174
26	Πληροφ. ξενγση ως Εκπαιδ δρστα όχι Διασκεδ. ξενγση	26	-1.309
11	ΠΑ όχι επαγ/τίας γτ βασίζεται σε ασαφές επιστημονικό πεδίο	11	-1.410
21	Περιβ/ντικό Πτυχίο Όχι απαραίτητο. Σημασία Επικοινωνιακές δεξιότητες.	21	-1.703
5	ΠΔς συντονιστής φορέων εκπαίδευσης σε μια ΠΠ	5	-1.858

Οικονομικός Πραγματιστής

Γράφημα 10: Ραβδόγραμμα Τέταρτο Παράγοντα: «Οικονομικός Πραγματιστής»

6.9 ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΤΥΠΩΝ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΝ

Ερευνητικό Ερώτημα 2: Ποιες είναι οι ομοιότητες και διαφορές των πεποιθήσεων του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης των προστατευόμενων υγροτοπικών περιοχών Ramsar σχετικά με την λειτουργία της περιβαλλοντικής διερμηνείας ;

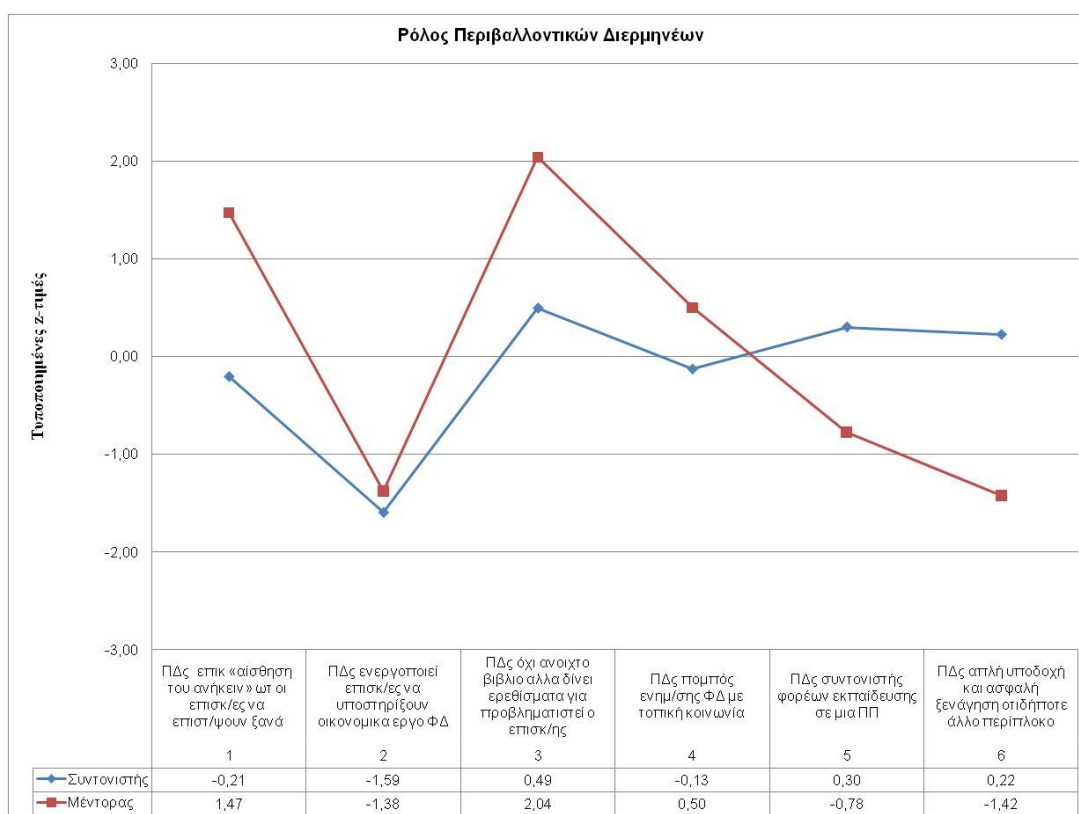
Για να απαντηθεί η συγκεκριμένη ερώτηση θα πρέπει να εξεταστούν οι διαφορές ανά ζεύγος παραγόντων (δηλαδή να γίνουν οι συγκρίσεις των τυποποιημένων τιμών (z-τιμών ή z-σκορ) για κάθε δήλωση) αφενός, και αφετέρου να εξεταστεί ο πίνακας κοινής συμφωνίας (consensus). Τόσο οι συγκριτικοί πίνακες ανά ζεύγος παραγόντων όσο και ο πίνακας συμφωνίας παράγονται κατά την Q-παραγοντική ανάλυση που γίνεται με την βοήθεια του προγράμματος PQ Method 2.11. Όπως και στην γενική ερμηνεία των παραγόντων έτσι και στην ανάλυση διαφορών και ομοιοτήτων ήταν καθοριστική η συμβολή των σχολίων των δηλώσεων από κάθε συμμετέχοντα καθώς και η συμπληρωματική μίνι συνέντευξη. Για να κατανοηθούν οι διαφορές και ομοιότητες έγινε προσπάθεια να διερευνηθούν οι διαφορές των τύπων πεποιθήσεων ως προς τις κύριες κατηγορίες διαμόρφωσης των δηλώσεων ανά ζεύγος παραγόντων/τύπων πεποιθήσεων. Οι κατηγορίες ήταν οι εξής:

- Ρόλος Περιβαλλοντικών Διερμηνέων
- Σχεδιασμός και Εφαρμογή Περιβαλλοντικής Διερμηνείας
- Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διερμηνέων
- Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διερμηνείας
- Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

6.9.1 Διαφορές μεταξύ πρώτου και δεύτερου παράγοντα

Οι κύριες διαφορές μεταξύ του «Συντονιστή» (πρώτου παράγοντα) και του «Μέντορα» (δεύτερου παράγοντα) παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο πίνακα οι ακραίες διαφορές των δύο τύπων πεποιθήσεων εντοπίζονται στις δηλώσεις που υπάρχει η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ των z-σκορ (μεγαλύτερες από την τιμή 1), δηλαδή στις δηλώσεις # 23, 6, 10, 8, 5 όπου παρατηρούνται η μεγαλύτερες διαφορές με θετικό πρόσημο καθώς και στις δηλώσεις # 33, 1, 27, 3, 21, 17 όπου παρατηρούνται οι μεγαλύτερες διαφορές με αρνητικό πρόσημο (Πίνακας 54). Αναφορικά με τον *ρόλο των περιβαλλοντικών διερμηνέων* στα κέντρα ενημέρωσης (βλ Πίνακα 54, Γράφημα 11) η κύρια διαφορά παρατηρείται μεταξύ των Δηλώσεων #1,3,5, και 6. Συγκεκριμένα οι μεν συντονιστές δεν θεωρούν ως κύρια αρμοδιότητα του περιβαλλοντικού διερμηνέα να δίνει την αίσθηση στους επισκέπτες ότι «ανήκουν» στην συγκεκριμένη περιοχή (Δήλωση #1). Αντίθετα, θεωρούν ότι ο ρόλος που θα πρέπει να έχουν, είναι ο συντονισμός όλων των φορέων εκπαίδευσης που θα μπορούσαν να συνδράμουν στον τομέα ενημέρωσης μιας προστατευόμενης περιοχής. Στα πλαίσια αυτά συμπεριλαμβάνουν και την απλή

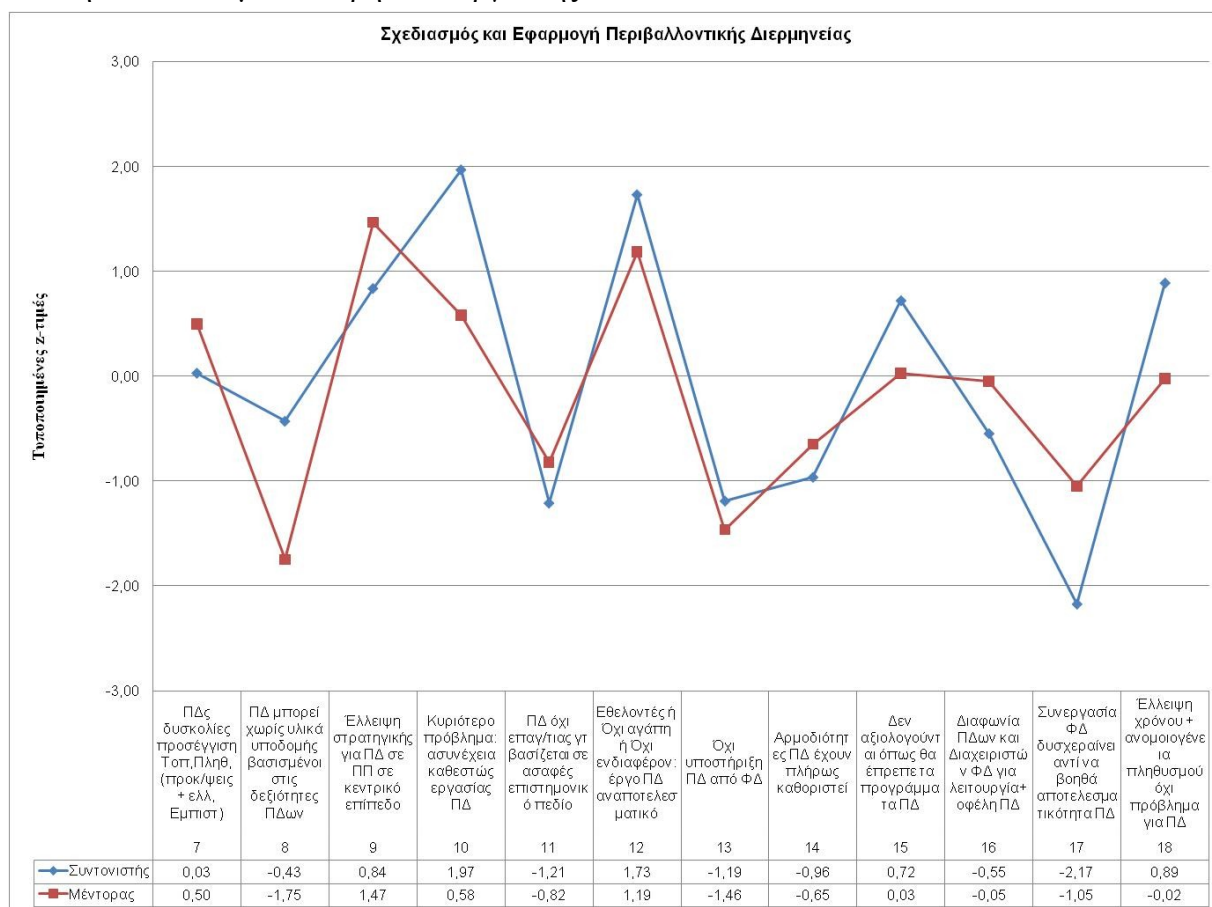
υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση των επισκεπτών στις υγροτοπικές προστατευόμενες περιοχές. Από την άλλη πλευρά, οι Μέντορες θεωρούν εξαιρετικά σημαντικό μέσω της διερμηνευτικής εμπειρίας να καταφέρουν να αισθανθούν οι επισκέπτες τόσο οικεία και όμορφα ώστε να επιθυμούν να επιστρέψουν ξανά για να νιώσουν την ίδια αίσθηση (Δήλωση #1). Κατ' αυτή την έννοια οι Μέντορες λοιπόν έχουν ως κύριο στόχο να προσφέρουν τέτοια ερεθίσματα ώστε να προάγουν τον προβληματισμό του επισκέπτη για την σημασία και την αξία της προστασίας της συγκεκριμένης περιοχής που επισκέπτονται (Δήλωση #3). Ως εκ τούτου διαφωνούν με τις δηλώσεις που αναφέρονται είτε στον συντονισμό των φορέων εκπαίδευση είτε στην απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση των επισκεπτών.

Γράφημα 11: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Μέντορα σχετικά με τον Ρόλο των Περιβαλλοντικών Διεργημένων.

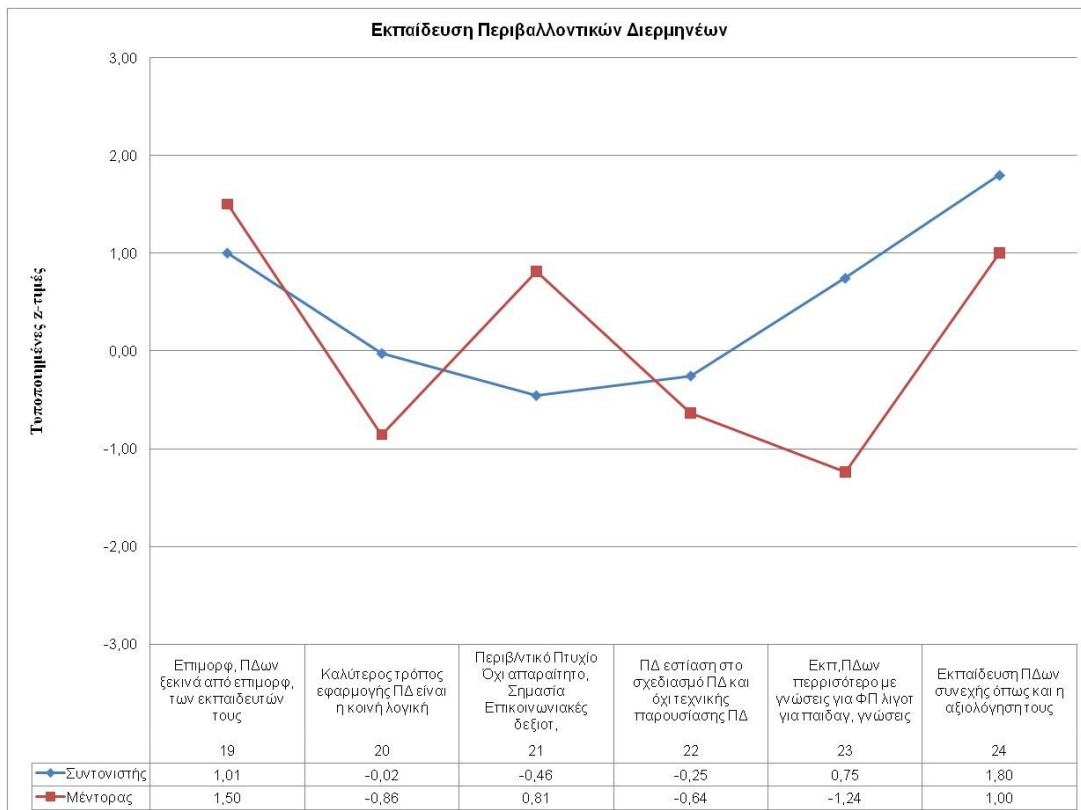
Αναφορικά με τον *σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων και υπηρεσιών Περιβαλλοντικής Διεργημείας* ουσιαστικά οι κύριες διαφορές τους εντοπίζονται στην *ένταση* συμφωνίας (βλ. Δήλωση #10) ή διαφωνίας (Δηλώσεις # 10 και 17). Πιο συγκεκριμένα, οι συντονιστές υποστηρίζουν μετ' επιτάσεως ότι η «ασυνέχεια» είναι το κυριότερο πρόβλημα στις δυσκολίες που παρουσιάζονται στην λειτουργία της ΠΔ στις προστατευόμενες υγροτοπικές περιοχές (Δήλωση #10). Παράλληλα οι συντονιστές, πιστεύοντας βαθιά στην συνεργασία και εκφράζουν έντονα την αντίθεση τους σε απόψεις που θεωρούν ότι η συνεργασία μεταξύ των Φορέων Διαχείρισης δυσχεραίνει αντί να βοηθά το έργο της ΠΔ. Από την άλλη πλευρά, οι μέντορες είναι πιο ήπιοι στην ένταση υποστήριξης (Δήλωση #10) ή αντίθεσης

(Δήλωση #17) των αντίστοιχων παραπάνω δηλώσεων ενώ υποστηρίζουν emphaticά την δήλωση #8, αποδίδοντας με αυτό τον τρόπο μεγαλύτερη πρωτεραιότητα, στην αναγκαιότητα εξασφάλιση υλικών υποδομής τα οποία και θεωρούν απαραίτητα για την αποτελεσματικότερη λειτουργία της ΠΔ.

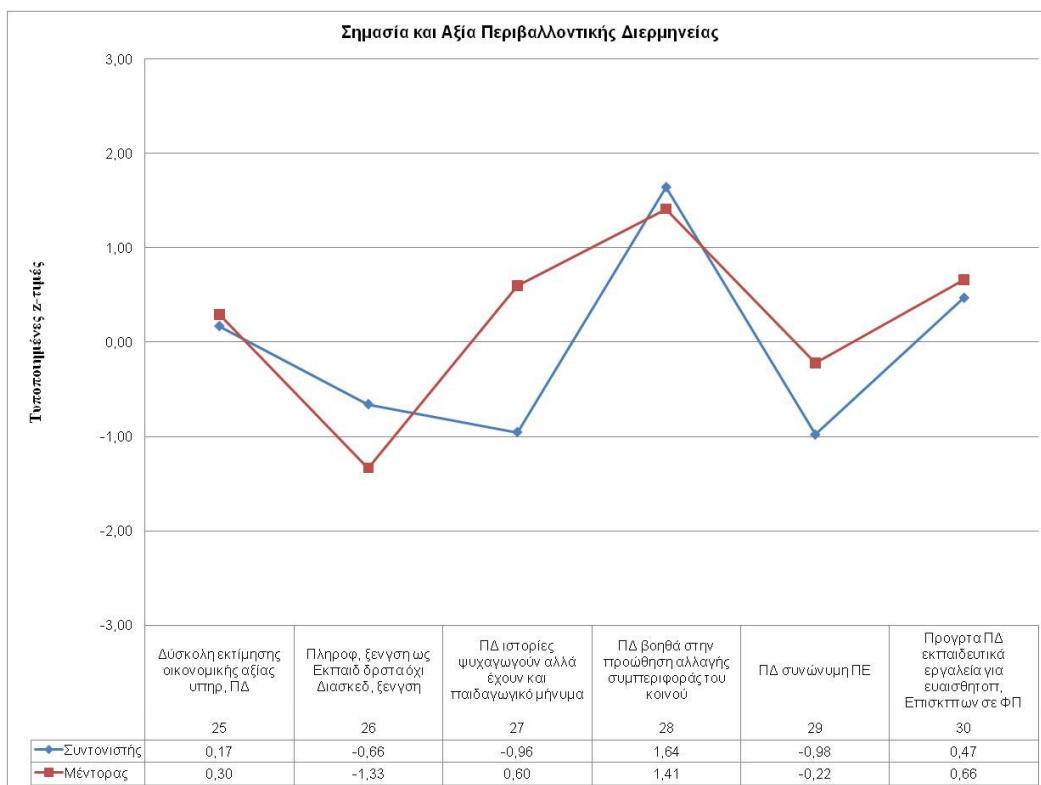

Γράφημα 12: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Μέντορα σχετικά με τον Σχεδιασμό και Εφαρμογή Περιβαλλοντικής Διερμηνείας

Αναφορικά με την *εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερμηνέων* η διάσταση των απόψεων των δύο τύπων πεποιθήσεων εκφράζεται εντονότερα στις δηλώσεις #21 και #23. Ειδικότερα, οι μέντορες θεωρούν ότι η επιμόρφωση των περιβαλλοντικών διερμηνέων θα πρέπει να περιλαμβάνει ανώτατες σπουδές στις περιβαλλοντικές (Δήλωση #21) και τις παιδαγωγικές επιστήμες (Δήλωση #23). Αντίθετα οι συντονιστές θεωρούν ότι οι επικοινωνιακές δεξιότητες (Δήλωση #21) και οι εμπειριστατωμένες γνώσεις τους για τον Φορέα Διαχείρισης (Δήλωση #23 αρκούν για να μπορούν να εκπληρώνουν με επιτυχία τους στόχους της ΠΔ (βλ Γράφημα 13). Αναφορικά με την *σημασία και αξία της περιβαλλοντικής Διερμηνείας* παρατηρείται διάσταση απόψεων μεταξύ συντονιστών και μεντόρων στην Δήλωση #27. Σύμφωνα με την συγκεκριμένη δήλωση οι συντονιστές θεωρούν η σημασία της περιβαλλοντικής διερμηνείας θα πρέπει να στοχεύει αποκλειστικά στην αναυχή του κοινού που επισκέπτεται τις συγκεκριμένες περιοχές.

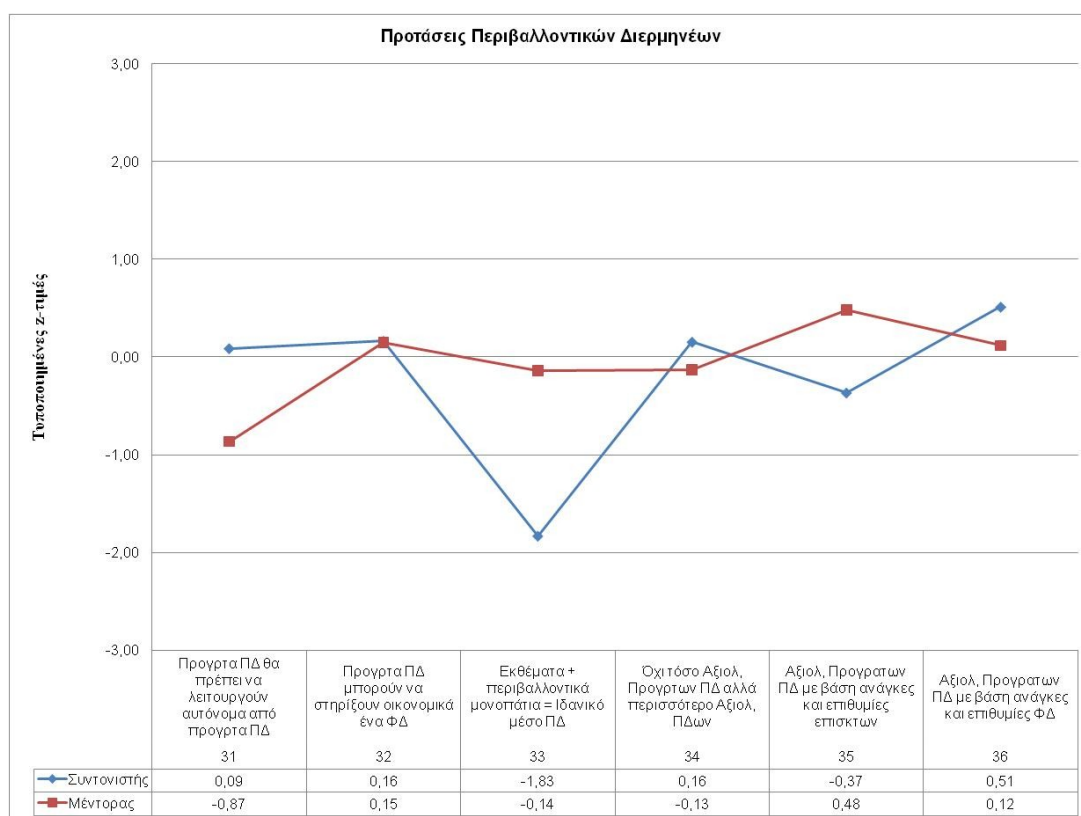

Γράφημα 13: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Μέντορα σχετικά με τον Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διεργημένων

Γράφημα 14: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Μέντορα σχετικά με τον Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διεργησίας

Αυτό είναι όπως υποστηρίζουν και ο λόγος επίσκεψης των συγκεκριμένων περιοχών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο συμμετέχων #038 που είχε την υψηλότερη παραγοντική επιβάρυνση στους συντονιστές: «Οι επισκέπτες έρχονται για να περάσουν καλά. Δεν έρχονται για να μάθουν». Από την άλλη πλευρά οι μέντορες αποδεχονται την ανάγκη των επισκεπτών για αναψυχή αλλά θεωρούν ταυτόχρονα θα πρέπει να συνοδευτεί με την παροχή κατάλληλων ερεθισμάτων τα οποία θα αποτελέσουν πηγή προβληματισμού για την σημασία διατήρησης της περιοχής από τους επισκέπτες και μετά την αποχώρησή τους την περιοχή των υδροτόπων (Γράφημα 14). Αναφορικά με τις **προτάσεις που θα μπορούσαν να βελτιώσουν την πρακτική της περιβαλλοντικής διερμηνείας** οι συντονιστές θεωρούν ότι η αξιολόγηση της ΠΔ θα πρέπει πραγματοποιείται με γνώμονα τις ανάγκες του Φορέα Διαχείρισης (Δήλωση #36). Από την άλλη πλευρά οι μέντορες θεωρούν ότι η αξιολόγηση της ΠΔ θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη πρωτίστως τις ανάγκες του φορέα διαχείρισης (Δήλωση #36) αλλά και σε δεύτερο επίπεδο τις ανάγκες των επισκεπτών (Δήλωση #35). Σε αυτή την περίπτωση απρόσωπες ή αυτοκαθοδηγούμενες τεχνικές ΠΔ (π.χ. τα εκθέματα και τα περιβαλλοντικά μονοπάτια βλ. δήλωση #33) αποτελούν ένα χρήσιμο αλλά συμπληρωματικό μέσο ΠΔ (Γράφημα 15).

Γράφημα 15: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Μέντορα σχετικά με τον Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

Πίνακας 54: Ταξινόμηση των Διαφορών Μεταξύ Παραγόντων Συντονιστή και Μέντορα

No.	Δηλώσεις	No.	KB1	KB2	ΔΙΑΦ
Ρόλος Περιβαλλοντικών Διεργημένων					
1	ΠΔς επικ «αίσθηση του ανήκειν» ω τ οι επισκ/ες να επιστ/ψουν ξανά	1	-0.206	1.471	-1.677
2	ΠΔς ενεργοποιεί επισκ/ες να υποστηρίξουν κυρίως οικονομικά εργο ΦΔ	2	-1.593	-1.380	-0.213
3	ΠΔς όχι ανοιχτο βιβλίο αλλά δίνει ερεθίσματα για προβληματιστεί ο επισκ/ης	3	0.493	2.039	-1.545
4	ΠΔς πομπός ενημ/σης ΦΔ με τοπική κοινωνία	4	-0.129	0.500	-0.629
5	ΠΔς συντονιστής φορέων εκπαίδευσης σε μια ΠΠ	5	0.301	-0.775	1.077
6	ΠΔς απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση οτιδήποτε άλλο περίπλοκο	6	0.224	-1.421	1.645
Σχεδιασμός και Εφαρμογή Περιβαλλοντικής Διεργημένης					
7	ΠΔς δυσκολίες προσέγγιση Τοπ.Πληθ. (προκ/ψεις + ελλ. Εμπιστ)	7	0.031	0.500	-0.470
8	ΠΔ μπορεί χωρίς υλικά υποδομής βασισμένοι στις δεξιότητες ΠΔων	8	-0.427	-1.748	1.321
9	Έλλειψη στρατηγικής για ΠΔ σε ΠΠ σε κεντρικό επίπεδο	9	0.838	1.467	-0.629
10	Κυριότερο πρόβλημα: ασυνέχεια καθεστώσ εργασίας ΠΔ	10	1.969	0.583	1.386
11	ΠΔ όχι επαγ/τίας γτ βασίζεται σε ασαφές επιστημονικό πεδίο	11	-1.208	-0.818	-0.390
12	Εθελοντές ή Όχι αγάπη ή Όχι ενδιαφέρον: έργο ΠΔ αναποτελεσματικό	12	1.732	1.186	0.546
13	Όχι υποστήριξη ΠΔ από ΦΔ	13	-1.188	-1.464	0.276
14	Αρμοδιότητες ΠΔ έχουν πλήρως καθοριστεί	14	-0.961	-0.649	-0.313
15	Δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε τα προγράμματα ΠΔ	15	0.722	0.028	0.695
16	Διαφωνία ΠΔων και Διαχειριστών ΦΔ για λειτουργία+οφέλη ΠΔ	16	-0.545	-0.047	-0.499
17	Συνεργασία ΦΔ δυσχεραίνει αντί να βοηθά αποτελεσματικότητα ΠΔ	17	-2.170	-1.050	-1.120
18	Έλλειψη χρόνου + ανομοιογένεια πληθυσμού όχι πρόβλημα για ΠΔ	18	0.890	-0.023	0.913
Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διεργημένων					
19	Επιμορφ. ΠΔων ξεκινά από επιμορφ. των εκπαιδευτών τους	19	1.005	1.503	-0.498
20	Καλύτερος τρόπος εφαρμογής ΠΔ είναι η κοινή λογική	20	-0.024	-0.857	0.833
21	Περιβ/ντικό Πτυχίο Όχι απαραίτητο. Σημασία Επικοινωνιακές δεξιότητες.	21	-0.455	0.814	-1.269
22	ΠΔ εστίαση στο σχεδιασμό ΠΔ και όχι τεχνικής παρουσίασης ΠΔ	22	-0.254	-0.638	0.385
23	Εκπ.ΠΔων περισσότερο με γνώσεις για ΦΠ λιγότερο για παιδαγ. γνώσεις	23	0.747	-1.240	1.988
24	Εκπαίδευση ΠΔων συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους	24	1.801	1.001	0.799
Αξία και Σημασία Περιβαλλοντικής Διεργημένης					
25	Δύσκολη εκτίμησης οικονομικής αξίας υπηρ. ΠΔ	25	0.169	0.295	-0.127
26	Πληροφ. ξενόγηση ως Εκπαιδ. δόξα όχι Διασκεδ. ξενόγηση	26	-0.659	-1.334	0.675
27	ΠΔ ιστορίες ψυχαγωγούν αλλά έχουν και παιδαγωγικό μήνυμα	27	-0.955	0.596	-1.551
28	ΠΔ βοηθά στην προώθηση αλλαγής συμπεριφοράς του κοινού	28	1.641	1.412	0.229
29	ΠΔ συνώνυμη ΠΕ	29	-0.981	-0.224	-0.757
30	Προγρτα ΠΔ εκπαιδευτικά εργαλεία για ευαισθητοπ. Επισκεπτων σε ΦΠ	30	0.468	0.662	-0.194
Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διεργημένων					
31	Προγρτα ΠΔ θα πρέπει να λειτουργούν αυτόνομα από προγρτα ΠΔ	31	0.089	-0.865	0.954
32	Προγρτα ΠΔ μπορούν να στηρίξουν οικονομικά ένα ΦΔ	32	0.164	0.149	0.015
33	Εκθέματα + περιβαλλοντικά μονοπάτια = Ιδανικό μέσο ΠΔ	33	-1.831	-0.140	-1.691
34	Όχι τόσο Αξιολ. Προγρτων ΠΔ αλλά περισσότερο Αξιολ. ΠΔων	34	0.155	-0.132	0.287
35	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες επισκεπτων	35	-0.365	0.483	-0.848
36	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες ΦΔ	36	0.514	0.118	0.397

Σημείωση : KB1: Κέντρο βάρους Πρώτου Παράγοντα (Συντονιστές), KB2: Κέντρο Βάρους Δεύτερου παράγοντα (Μέντορες)

6.9.2 Διαφορές μεταξύ πρώτου και τρίτου παράγοντα

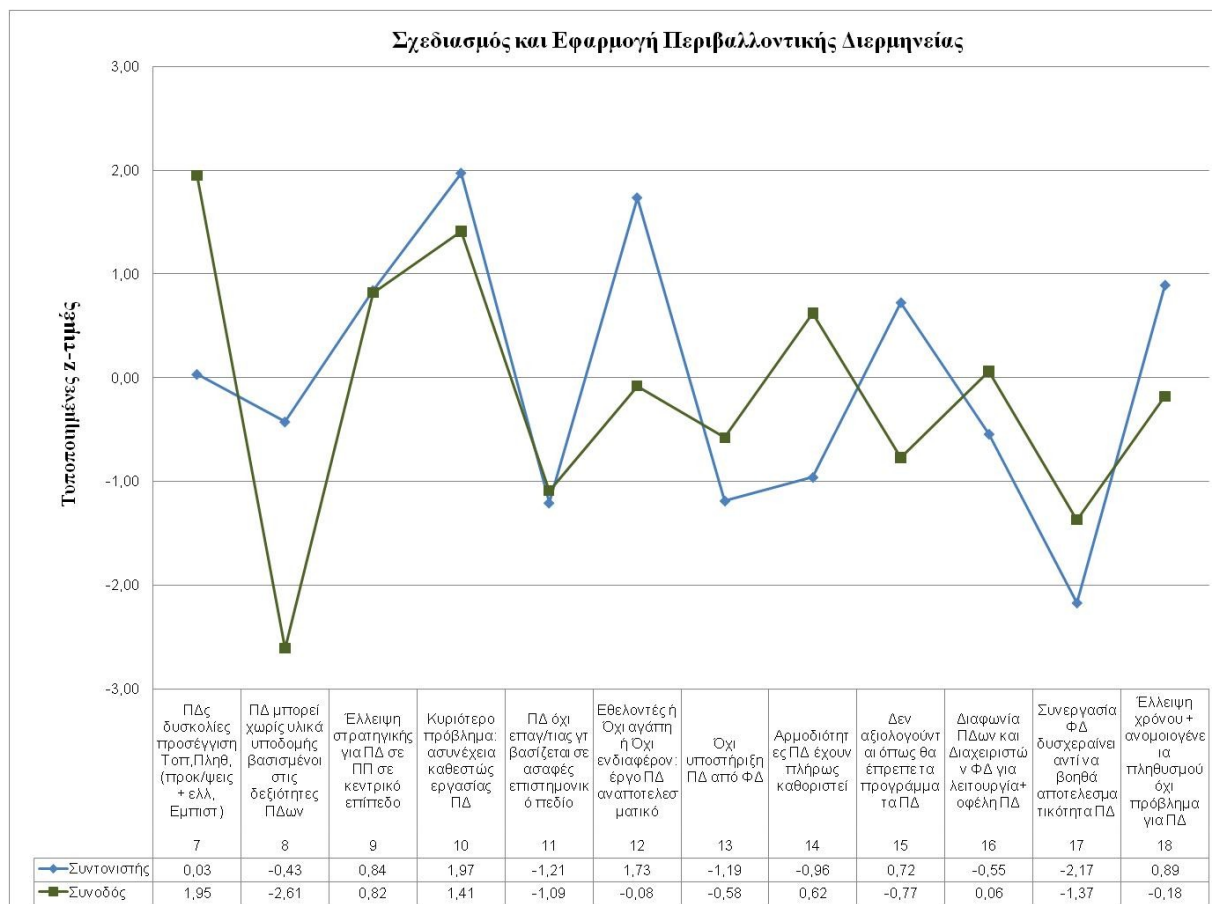
Οι κύριες διαφορές μεταξύ του «Συντονιστή» (πρώτου παράγοντα) και του «Συνοδού» (τρίτου παράγοντα) παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα 55. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο πίνακα οι ακραίες διαφορές των δύο τύπων πεποιθήσεων εντοπίζονται στις δηλώσεις που υπάρχει η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ των z-σκορ (μεγαλύτερες από την τιμή 1), δηλαδή στις Δηλώσεις #8,12,24,19,15,31,18,5 όπου παρατηρούνται οι μεγαλύτερες διαφορές με θετικό πρόσημο καθώς και στις Δηλώσεις #27,7,21,14,6,35 όπου παρατηρούνται οι μεγαλύτερες διαφορές με αρνητικό πρόσημο (Πίνακας 55).

Γράφημα 16: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Συνοδού σχετικά με τον Ρόλο των Περιβαλλοντικών Διεργημένων

Αναφορικά με τον ρόλο των περιβαλλοντικών διεργημένων στα κέντρα ενημέρωσης οι κύριες διαφορές των περιβαλλοντικών διεργημένων ταυτίζονται και με τον γενικό τίτλο περιγραφής τους. Συγκεκριμένα για τους μεν συντονιστές είναι χαρακτηριστική η διαφορά των z-τιμών για την δήλωση #5 ενώ για του συνοδούς είναι χαρακτηριστική η διαφορά των z-τιμών για την δήλωση #6 (Γράφημα 16, Πίνακας 55).

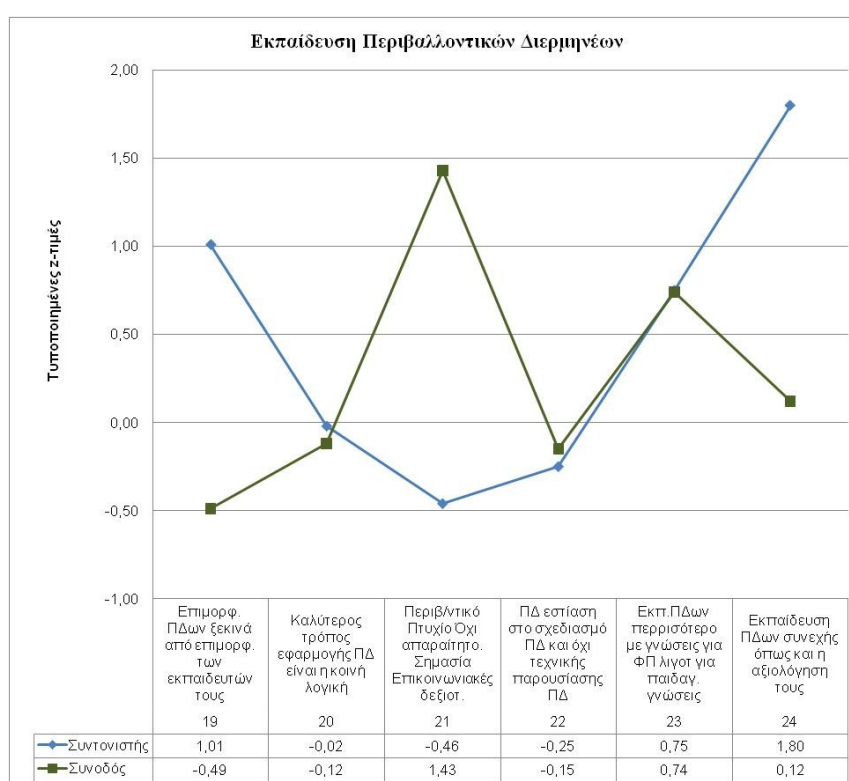

Γράφημα 17: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Συνοδού σχετικά με τον Σχεδιασμό και Εφαρμογή Προγραμμάτων και Υπηρεσιών Περιβαλλοντικής Διεργμηνείας

Αναφορικά με το *σχεδιασμό και εφαρμογή προγραμμάτων και υπηρεσιών περιβαλλοντικής διεργμηνείας* οι συντονιστές αρχικά εστιάζουν περισσότερο εν συγκρίσει με τους συνοδούς στο γεγονός της ασάφειας των αρμοδιοτήτων τους. Η υψηλή z-τιμή στην ανάλογη Δήλωση #14, αναδεικνύει την ανάγκη επίλυσης του συγκεκριμένου κομβικού για αυτούς ζητήματος. Ταυτόχρονα υπογραμμίζουν την ανάγκη αξιολόγησης των προγραμμάτων ΠΔ (Δήλωση #15). Δεν συμφωνούν με την χρήση οποιασδήποτε από τις τρεις κατηγορίες ανθρώπων που περιλαμβάνει η δήλωση (#12). Από την άλλη πλευρά, οι συνοδοί εμφανίζονται ικανοποιημένοι με το περιεχόμενο των αρμοδιοτήτων τους (Δήλωση #14) καθώς και με το επίπεδο αξιολόγησης των προγραμμάτων ΠΔ (Δήλωση #15). Σημαντική διαφορά παρουσιάζεται στην προτεραιότητα που δίνουν οι συνοδοί στις δυσκολίες προσέγγισης του τοπικού πληθυσμού εν συγκρίσει με τους συντονιστές. Οι τελευταίοι αναγνωρίζουν τα εμπόδια επικοινωνίας με τους τοπικούς κατοίκους χωρίς όμως να θεωρούν ότι αποτελεί σημαντικό πρόβλημα για αυτούς (Δήλωση #7). Τέλος οι συνοδοί θεωρούν πολύ σημαντικό πρόβλημα εν συγκρίσει με την ήπια διαφωνία των συντονιστών, το φαινόμενο της έλλειψης υποδομών κατά την εφαρμογή προγραμμάτων ΠΔ (Δήλωση #8). Ωστόσο οι συνοδοί εμφανίζονται περισσότερο

προσαρμοσμένοι στις δυσκολίες έλλειψης χρόνου και εφαρμογής των προγραμμάτων ΠΔ (Δήλωση #18) ενώ οι συντονιστές σημειώνουν χαρακτηριστικά την δυσκολία προσέγγισης τους σε τέτοιες συνθήκες ίσως γιατί προτιμούν να έχουν έναν επιτελικό ρόλο (Γράφημα 17, Πίνακας 55).

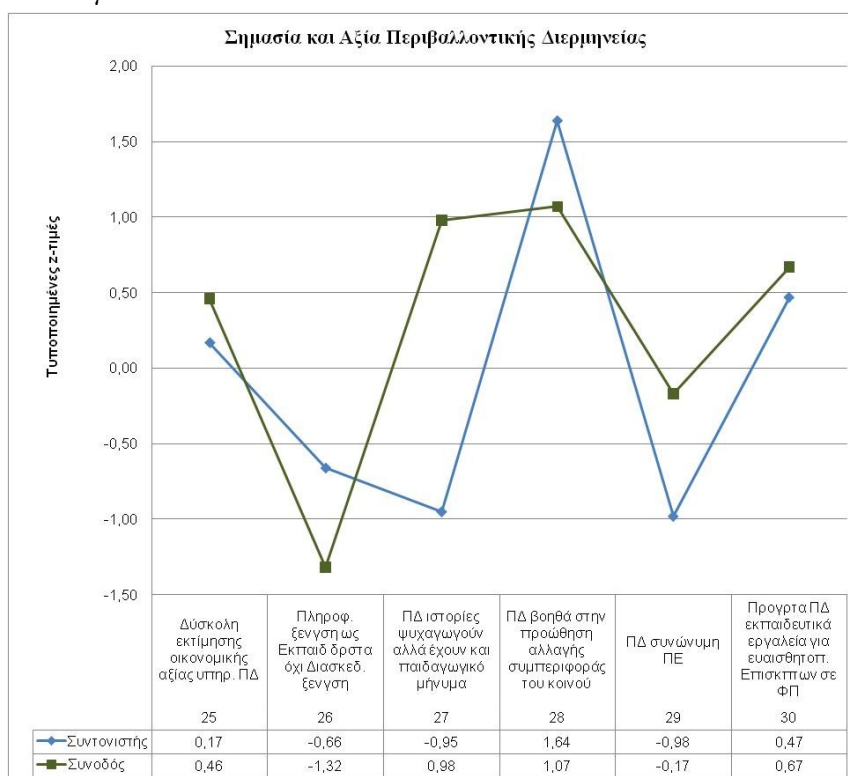
Αναφορικά με την *εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερμηνέων* οι δύο τύποι πεποίθησης εμφανίζουν διαμετρικά αντίθετα απόψεις. Συγκεκριμένα, οι συντονιστές υπερθεματίζουν υπέρ της συνεχούς επιμόρφωσης και αξιολόγησης τους στις περιβαλλοντικές επιστήμες (Δήλωση #21,24) αρκεί αυτό να γίνεται από άρτια εκπαιδευμένους επιμορφωτές (Δήλωση #19). Από την άλλη πλευρά, οι συνοδοί αρκούνται στην εμπειρική καλλιέργεια των επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων και δεν θεωρούν αναγκαία περαιτέρω επιμόρφωση τους (Δήλωση #24,19,21).

Γράφημα 18: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Συνοδού σχετικά με τον Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

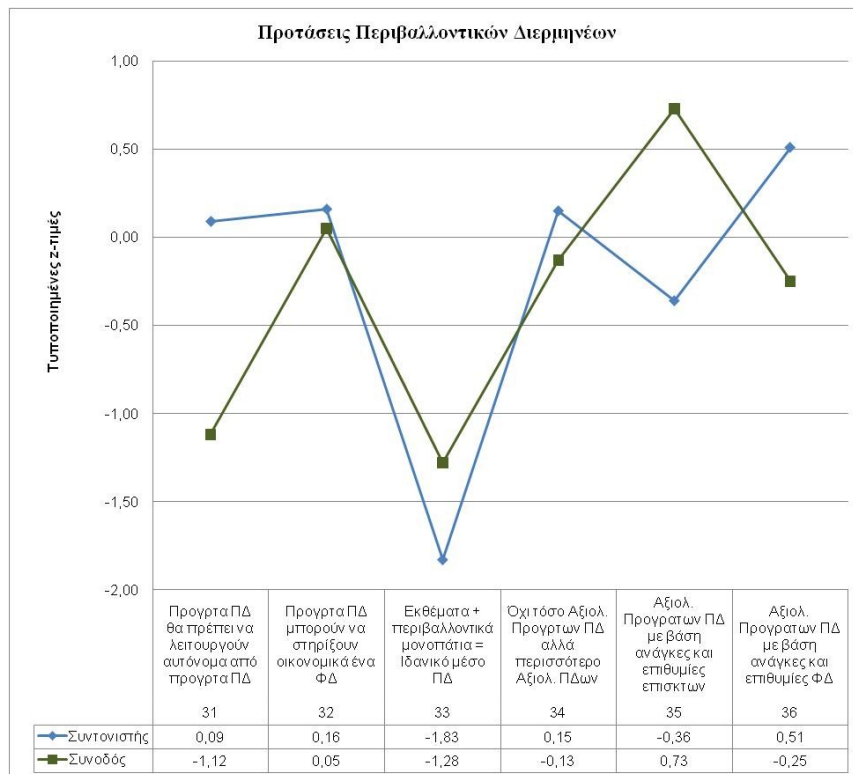
Αναφορικά με την *σημασία και αξία της περιβαλλοντικής διερμηνείας* η κύρια διαφορά των δύο τύπων πεποιθήσεων εντοπίζεται κυρίως στην προτεραιότητα που αποδίδουν στην ουσία της ΠΔ (Δήλωση #27). Με βάση την συγκεκριμένη θεώρηση διαφαίνεται ότι οι συντονιστές επιθυμούν να αναδεικνύουν ως προτεραιότητα τα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά της ΠΔ. Αντίθετα οι συνοδοί θεωρούν ότι θα πρέπει να μεταδίδονται παιδαγωγικά μήνυμα υπό την έννοια «να μάθουν κάτι» με έναν ψυχαγωγικό τρόπο. Είναι χαρακτηριστικός ο σχολιασμός της συγκεκριμένης δήλωση του συμμετέχοντα #034 με την υψηλότερη παραγοντική επιβάρυνση στον

συγκεκριμένο παράγοντα: «Βέβαια πρέπει να υπάρχει και ένα παιδαγωγικό μήνυμα. Σκοπός είναι να μάθουν κάτι».

Γράφημα 19: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Συνοδού σχετικά με την Σημασία και Αξία της Περιβαλλοντικής Διερμηνείας

Τέλος, οι δύο τύποι πεποιθήσεων αναφορικά με τις προτάσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων για την βελτίωση των υπηρεσιών ΠΔ στις προστατευόμενες υγροτοπικές περιοχές, εμφανίζουν διαφορετικές θέσεις σχετικά με την πρόταση για αυτόνομη και παράλληλη λειτουργία της ΠΔ με την ΠΕ. Σύμφωνα τις τυποποιημένες τιμές που απέδωσαν στην δήλωση # 35 οι συντονιστές υποστηρίζουν την αυτόνομη πορεία των λειτουργιών των προγραμμάτων ΠΔ και του συντονισμού τους με τα αντίστοιχα προγράμματα ΠΕ. Αντίθετα, οι συνοδοί θεωρούν ως προϋπόθεση την στήριξη της λειτουργίας της ΠΕ για την σαφή απόδοση των υπηρεσιών προγραμμάτων ΠΔ. Επίσης εμφανίζουν διαφορετικές θέσεις ως προς τα κριτήρια αξιολόγησης των προγραμμάτων ΠΔ. Για παράδειγμα οι συνοδοί θεωρούν ότι τα προγράμματα ΠΔ θα πρέπει να αξιολογούνται με γνώμονα τις ανάγκες και επιθυμίες των επισκεπτών (Δήλωση #35) και όχι απαραίτητα με τις ανάγκες και επιθυμίες του φορέα διαχείρισης (Δήλωση # 36). Η αντίστροφη άποψη υποστηρίζεται από τους συντονιστές (Γράφημα 20, Πίνακας 55).

Γράφημα 20: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Συνοδού σχετικά με την Σημασία και Αξία της Περιβαλλοντικής Διεργημένης

Πίνακας 55: Ταξινόμηση των Διαφορών Μεταξύ Παραγόντων Συντονιστή και Συνοδού

No.	Δηλώσεις	No.	KB 1	KB 3	Διαφ.
	Ρόλος Περιβαλλοντικών Διεργημένων				
1	ΠΔς επικ «αίσθηση του ανήκειν» ωτ οι επισκ/ες να επιστ/ψουν ξανά	1	-0.206	0.399	-0.605
2	ΠΔς ενεργοποιεί επισκ/ες να υποστηρίξουν κυρίως οικονομικά εργο ΦΔ	2	-1.593	-1.513	-0.081
3	ΠΔς όχι ανοιχτο βιβλιο αλλα δίνει ερεθίσματα για προβληματιστεί ο επισκ/ης	3	0.493	0.353	0.140
4	ΠΔς πομπός ενημ/σης ΦΔ με τοπική κοινωνία	4	-0.129	0.303	-0.432
5	ΠΔς συντονιστής φορέων εκπαίδευσης σε μια ΠΠ	5	0.301	-0.735	1.037
6	ΠΔς απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση οτιδήποτε άλλο περίπλοκο	6	0.224	1.786	-1.562
	Σχεδιασμός και Εφαρμογή Υπηρεσιών Περιβαλλοντικής Διεργημένης				
7	ΠΔς δυσκολίες προσέγγιση Τοπ. Πληθ. (προκ/ψεις + ελλ. Εμπιστ)	7	0.031	1.947	-1.917
8	ΠΔ μπορεί χωρίς υλικά υποδομής βασισμένοι στις δεξιότητες ΠΔων	8	-0.427	-2.607	2.180
9	Έλλειψη στρατηγικής για ΠΔ σε ΠΠ σε κεντρικό επίπεδο	9	0.838	0.821	0.017
10	Κυριότερο πρόβλημα: ασυνέχεια καθεστώσ εργασίας ΠΔ	10	1.969	1.415	0.554
11	ΠΔ όχι επαγ/τίας γτ βασίζεται σε ασαφές επιστημονικό πεδίο	11	-1.208	-1.086	-0.122
12	Εθελοντές ή Όχι αγάπη ή Όχι ενδιαφέρον: έργο ΠΔ αναποτελεσματικό	12	1.732	-0.082	1.814
13	Όχι υποστήριξη ΠΔ από ΦΔ	13	-1.188	-0.578	-0.610
14	Αρμοδιότητες ΠΔ έχουν πλήρως καθοριστεί	14	-0.961	0.621	-1.582
15	Δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε τα προγράμματα ΠΔ	15	0.722	-0.774	1.496
16	Διαφωνία ΠΔων και Διαχειριστών ΦΔ για λειτουργία+οφέλη ΠΔ	16	-0.545	0.056	-0.602
17	Συνεργασία ΦΔ δυσχεραίνει αντί να βοηθά αποτελεσματικότητα ΠΔ	17	-2.170	-1.368	-0.802
18	Έλλειψη χρόνου + ανομοιογένεια πληθυσμού όχι πρόβλημα για ΠΔ	18	0.890	-0.183	1.073
	Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διεργημένων				

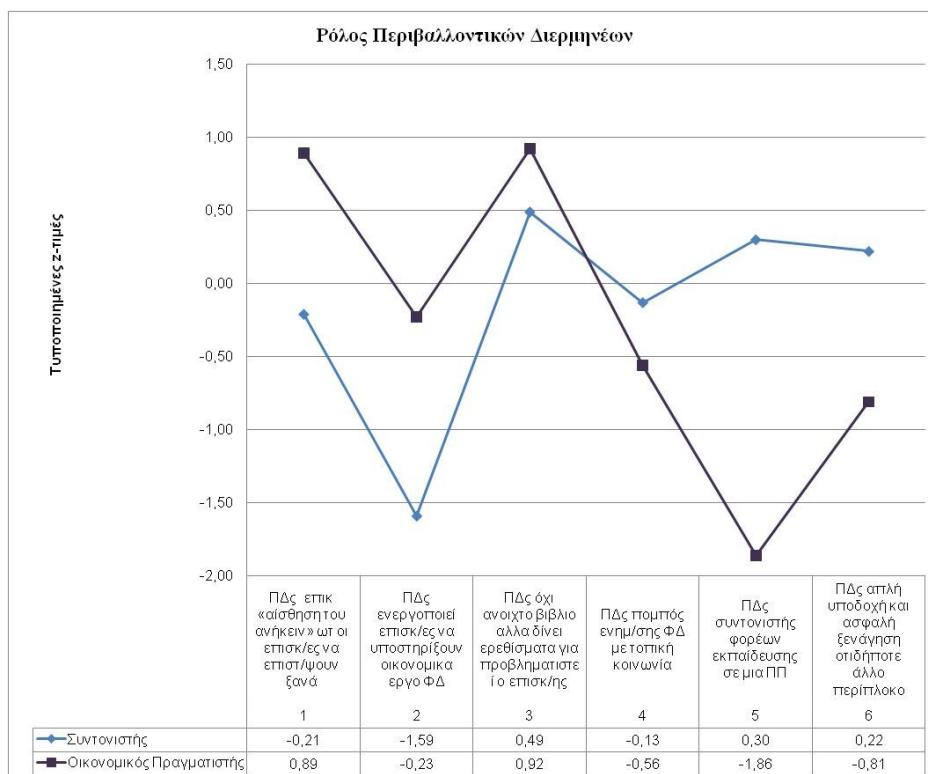
19	Επιμορφ. ΠΔων ξεκινά από επιμορφ. των εκπαιδευτών τους	19	1.005	-0.494	1.499
20	Καλύτερος τρόπος εφαρμογής ΠΔ είναι η κοινή λογική	20	-0.024	-0.116	0.091
21	Περιβ/ντικό Πτυχίο Όχι απαραίτητο. Σημασία Επικοινωνιακές δεξιότητες.	21	-0.455	1.427	-1.883
22	ΠΔ εστίαση στο σχεδιασμό ΠΔ και όχι τεχνικής παρουσίασης ΠΔ	22	-0.254	-0.153	-0.100
23	Εκπ. ΠΔων περισσότερο με γνώσεις για ΦΠ λιγότερο για παιδαγωγ. γνώσεις	23	0.747	0.742	0.005
24	Εκπαίδευση ΠΔων συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους	24	1.801	0.122	1.678
	Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διερμηνείας				
25	Δυσκολία εκτίμηση οικονομικής αξίας υπηρ. ΠΔ	25	0.169	0.457	-0.288
26	Πληροφ. ξενγση ως Εκπαιδ δρστα όχι Διασκεδ. ξενγση	26	-0.659	-1.318	0.659
27	ΠΔ ιστορίες ψυχαγωγούν αλλά έχουν και παιδαγωγικό μήνυμα	27	-0.955	0.980	-1.935
28	ΠΔ βοηθά στην προώθηση αλλαγής συμπεριφοράς του κοινού	28	1.641	1.074	0.567
29	ΠΔ συνώνυμη ΠΕ	29	-0.981	-0.171	-0.810
30	Προγράμματα ΠΔ εκπαιδευτικά εργαλεία για ευαισθητοπ. Επισκεπτών σε ΦΠ	30	0.468	0.668	-0.199
	Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διερμηνέων				
31	Προγράμματα ΠΔ θα πρέπει να λειτουργούν αυτόνομα από προγράμματα ΠΔ	31	0.089	-1.121	1.210
32	Προγράμματα ΠΔ μπορούν να στηρίζουν οικονομικά ένα ΦΔ	32	0.164	0.050	0.114
33	Εκθέματα + περιβαλλοντικά μονοπάτια = Ιδανικό μέσο ΠΔ	33	-1.831	-1.279	-0.553
34	Όχι τόσο Αξιολ. Προγράμματα ΠΔ αλλά περισσότερο Αξιολ. ΠΔων	34	0.155	-0.129	0.284
35	Αξιολ. Προγράμματα ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες επισκεπτών	35	-0.365	0.734	-1.099
36	Αξιολ. Προγράμματα ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες ΦΔ	36	0.514	-0.249	0.763

Σημείωση : KB1: Κέντρο βάρους Πρώτου Παράγοντα (Συντονιστές), KB3: Κέντρο Βάρους Τρίτου παράγοντα (Συνοδοί)

6.9.3 Διαφορές μεταξύ πρώτου και τέταρτου παράγοντα

Οι κύριες διαφορές μεταξύ του «Συντονιστή» (πρώτου παράγοντα) και του «Οικονομικού Πραγματιστή» (τέταρτου παράγοντα) παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα 56. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο πίνακα, οι ακραίες διαφορές των δύο τύπων πεποιθήσεων εντοπίζονται στις δηλώσεις που υπάρχει η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ των z-σκορ (μεγαλύτερες από την τιμή 1), δηλαδή στις Δηλώσεις #12,5,10,21,6 όπου παρατηρούνται η μεγαλύτερες διαφορές με θετικό πρόσημο καθώς και στις Δηλώσεις #7,32,2,14,1,29,17 όπου παρατηρούνται οι μεγαλύτερες διαφορές με αρνητικό πρόσημο (Πίνακας 56). Αναφορικά με τον *ρόλο των περιβαλλοντικών διερμηνέων* στα κέντρα ενημέρωσης οι δύο τύποι πεποιθήσεων εμφανίζουν σημαντικά διαφορετικές θέσεις. Πρωτίστως θα πρέπει να αναφερθεί η διαμετρικά αντίθετη άποψη των οικονομικών πραγματιστών εν συγκρίσει με τους συντονιστές. σε απόψεις που σχετίζονται με την επιτελική δράση του περιβαλλοντικού διερμηνέα (Δήλωση #5) είτε με τον περιορισμό στην απλή –για αυτούς αδιάφορη- υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση (Δήλωση #6). Πιο συγκεκριμένα, οι οικονομικοί πραγματιστές αντιλαμβάνονται τον ρόλο του περιβαλλοντικού διερμηνέα περισσότερο ως υπεύθυνο δημοσίων σχέσεων ο οποίος προσαρμόζει την δράση του με τέτοιο τρόπο, ώστε η διερμηνευτική εμπειρία να προκαλέσει τέτοια οικειότητα αίσθηση στους επισκέπτες, ώστε να αισθανθούν ότι αποτελούν μέρος του οικοσυστήματος που επικέπτονται. Απώτερος στόχος οι συγκεκριμένοι επισκέπτες να

βιώσουν μια τόσο όμορφη εμπειρία ώστε να επιθυμούν να επισκεφτούν ξανά την περιοχή (Δήλωση #1).

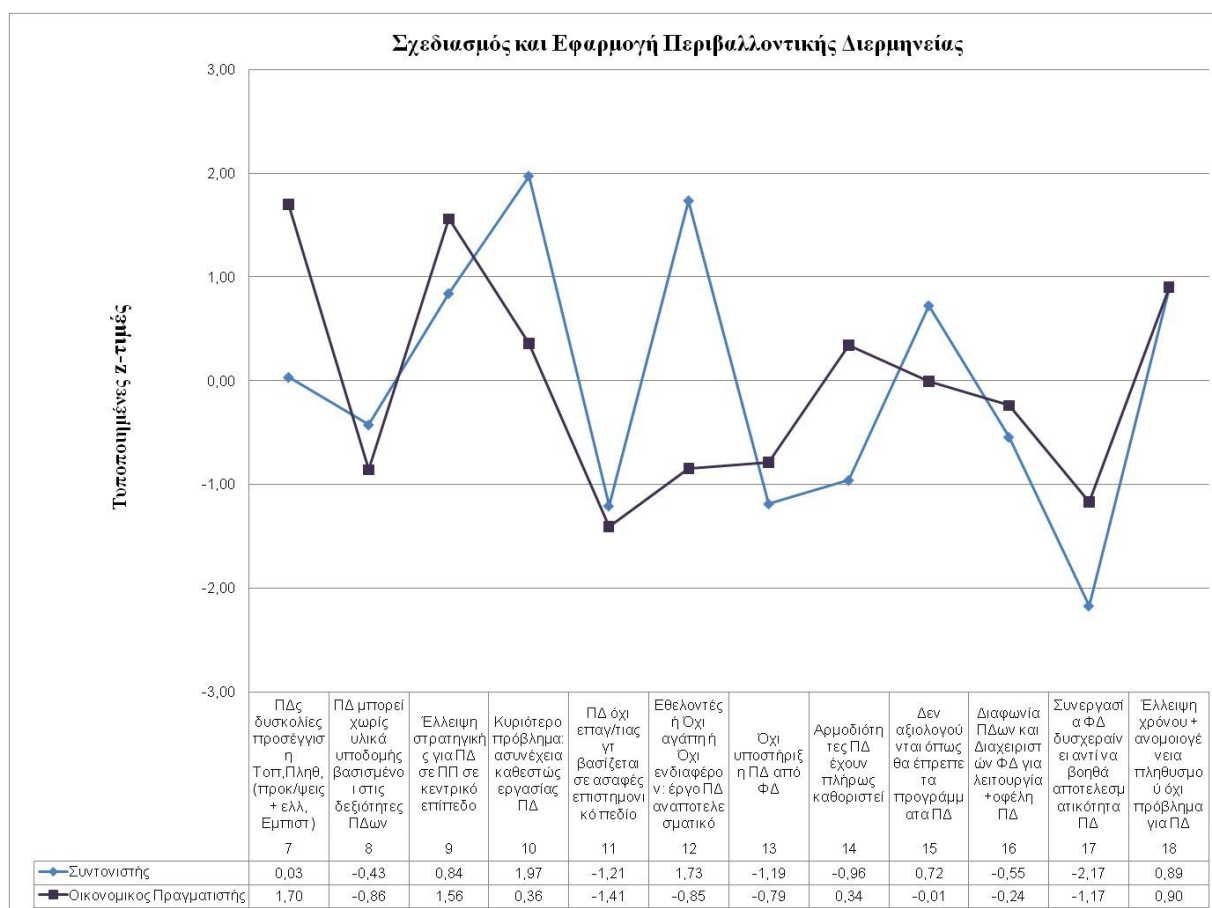

Γράφημα 21: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με την Ρόλου των Περιβαλλοντικών Διεργημένων

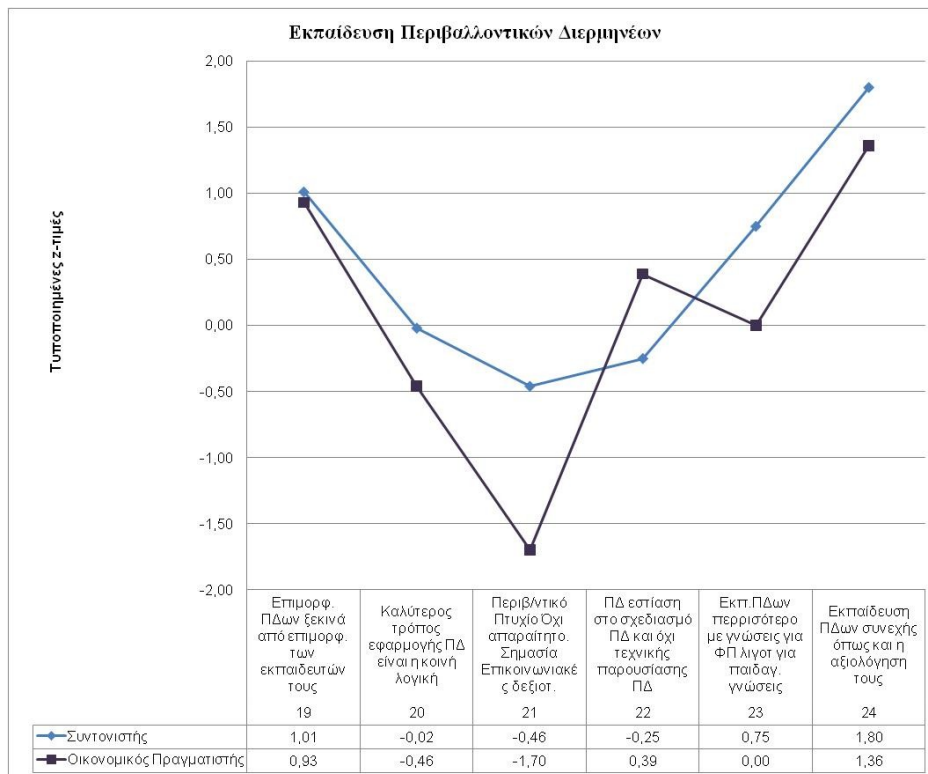
Αναφορικά με τον *σχεδιασμό και εφαρμογή προγραμμάτων και υπηρεσιών περιβαλλοντικής διεργημένης* οι δύο τύποι πεποιθήσεων εμφανίζουν σημαντικές διαφορές όπως και στην προηγούμενη κατηγορία. Συγκεκριμένα, οι οικονομικοί πραγματιστές εν αντιθέσει με τους συντονιστές θεωρούν ότι θα πρέπει να δοθεί έμφαση σε διαφορετικά σημεία κατά το σχεδιασμό και την εφαρμογή ενός προγράμματος ΠΔ. Για παράδειγμα, οι οικονομικοί πραγματιστές υποστηρίζουν ότι κατά τον σχεδιασμό ή/και την εφαρμογή προγραμμάτων ΠΔ θα πρέπει να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους ως πρώτη προτεραιότητα τον συντελεστή δυσκολίας προσέγγισης των ντόπιων κατοίκων (Δήλωση #7) και να προσαρμόσουν τα προγράμματά τους κατ' αυτό τον τρόπο. Από την άλλη πλευρά οι συντονιστές θεωρούν σκόπιμο να αναδείξουν ως σημαντικότερη προτεραιότητα καθώς και σημαντική προϋπόθεση τη σταθεροποίηση και βελτίωση του καθεστώτος εργασίας. Η συγκεκριμένη θέση αποτυπώνεται με την δήλωση σχετικά με την ασυνέχεια του προσωπικού των περιβαλλοντικών διεργημένων (Δήλωση #10, 12).

Από την άλλη πλευρά, οι οικονομικοί πραγματιστές αντιλαμβάνονται την ανάγκη σταθερού καθεστώτος εργασίας, την συμβολή των εθελοντών, τα προβλήματα που μπορεί να προκύψουν από άτομα που δεν αγαπούν αυτό που κάνουν ή δεν

πληρώνονται καλά αλλά δεν θεωρούν ότι οποιαδήποτε από τις κατηγορίες που περιλαμβάνει η Δήλωση #12 συμβάλλουν τελικά στην αναποτελεσματικότητα ενός προγράμματος ΠΔ. Για τους οικονομικούς πραγματιστές, τα κριτήρια και οι συνθήκες για την επιτυχία ή αποτυχία εφαρμογής ενός προγράμματος υπερβαίνουν το καθεστώς εργασίας και αφορούν περισσότερο την σωστή οργάνωση και κατάστρωσή του η οποία ξεκινά σε κεντρικό επίπεδο (Δήλωση #9) και να περιλαμβάνει τον σαφή προσδιορισμό αρμοδιοτήτων των περιβαλλοντικών διεργασιών (Δήλωση #14).

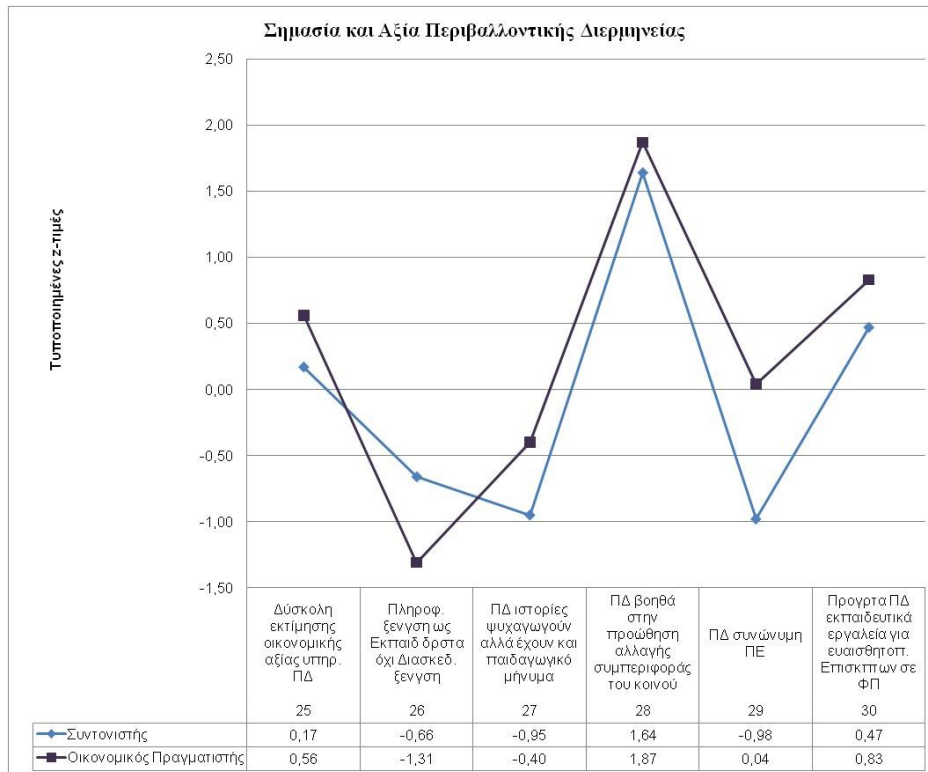
Γράφημα 22: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με τον Σχεδιασμό και Εφαρμογή Προγραμμάτων και Υπηρεσιών Περιβαλλοντικής Διεργασίας

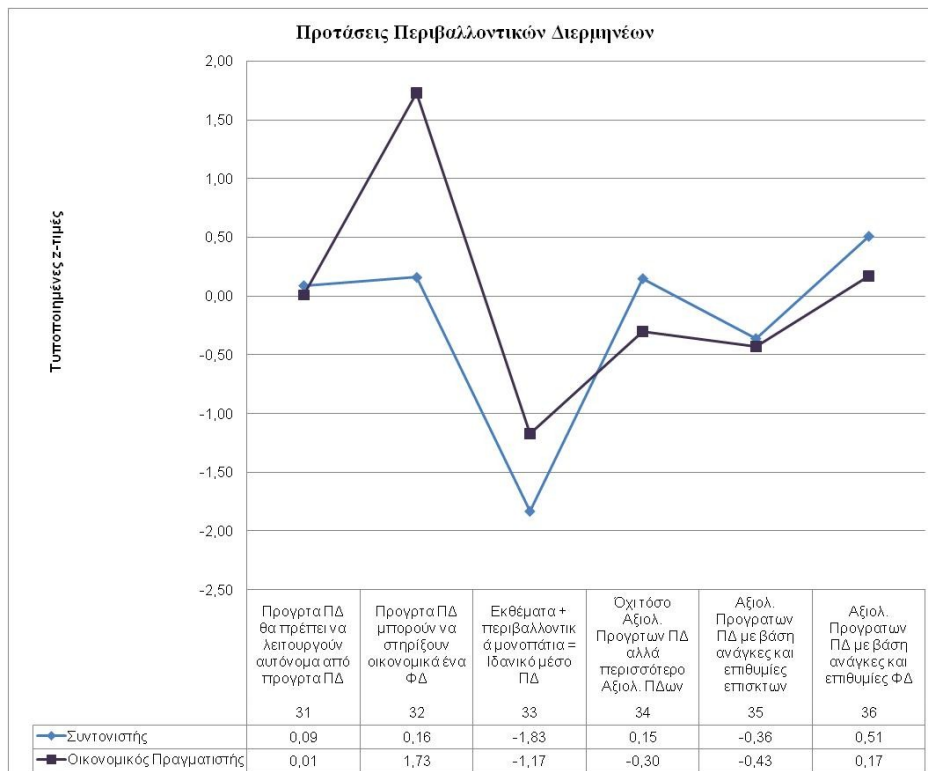
Γράφημα 23: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με τον Εκπαίδευση των Περιβαλλοντικών Διεργημένων

Αναφορικά με την *εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διεργημένων* παρατηρούνται διαφορετικές θέσεις μεταξύ των δύο τύπων πεποιθήσεων σε θέματα που αναφέρονται σε πιθανό περιεχόμενο προγραμμάτων σπουδών επιμόρφωσής τους. Συγκεκριμένα, οι οικονομικοί πραγματιστές θεωρούν σημαντική την κατάρτιση των περιβαλλοντικών διεργημένων στο σχεδιασμό προγραμμάτων ΠΔ και λιγότερο σε τεχνικές εκπόνησης προγραμμάτων ΠΔ (Δηλώσεις #22). Επιπλέον, θεωρούν σημαντική την ισόρροπη επιμόρφωση των περιβαλλοντικών διεργημένων στην απόκτηση γνώσεων αναφορικά τόσο με τους φυσικούς πόρους της περιοχής όσο και με τις παιδαγωγικές μεθόδους εκπόνησης προγραμμάτων ΠΔ (Δήλωση #23). Από την άλλη πλευρά οι συντονιστές δίνουν προτεραιότητα στην ανάγκη επιμόρφωσης των περιβαλλοντικών διεργημένων στις μεθόδους ΠΔ έναντι του σχεδιασμού προγραμμάτων ΠΔ (Δήλωση #22). Ωστόσο, για τους συντονιστές οι μέθοδοι ΠΔ υστερούν αν συγκριθούν με την σπουδαιότητα των γνώσεων για τους φυσικούς πόρους (Δήλωση #23). Τέλος, υπάρχουν αρκετές θέσεις μεταξύ των δύο τύπων πεποιθήσεων που διαφέρουν ως προς την ένταση της υποστήριξης των θέσεών τους, από τις οποίες κυριότερη είναι η υποστήριξη της πρόταξης της καλλιέργειας ανώτατων σπουδών στις περιβαλλοντικές επιστήμες έναντι της απλής εμπιστοσύνης στη βιοματική καλλιέργεια των επικοινωνιακών δεξιοτήτων ΠΔ.

Γράφημα 24: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με την Σημασία και Αξία της Περιβαλλοντικής Διερμηνείας

Γράφημα 25: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συντονιστή και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με τις Προτάσεις των Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

Αναφορικά με τη **σημασία και αξία της περιβαλλοντικής διερμηνείας** σημειώνεται ως χαρακτηριστική η διάσταση των απόψεων μεταξύ των δύο τύπων πεποιθήσεων σχετικά με την δήλωση ταύτισης της ΠΔ με την ΠΕ στις προστατευόμενες περιοχές (Δήλωση #29). Οι συντονιστές υποστηρίζουν μετ' επιτάσεως την αντίθεση τους στην συγκεκριμένη δήλωση ενώ οι οικονομικοί πραγματιστές διατηρούν ουδέτερη στάση (Δήλωση #29). Η ουδέτερη στάση των οικονομικών πραγματιστών ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι εστιάζουν σε διαφορετική διάσταση της περιβαλλοντικής διερμηνείας η οποία αποτυπώνεται ιδιαίτερα στις **προτάσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων** για την βελτίωση των υπηρεσιών ΠΔ στις προστατευόμενες υδροτοπικές περιοχές. Πιο συγκεκριμένα, η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο τύπων πεποιθήσεων είναι η έντονη υποστήριξη που αποδίδουν οι οικονομικοί πραγματιστές -εν συγκρίσει με την μετριοπαθή στάση που έχουν οι συντονιστές - στην πρόταση συμβολής της ΠΔ στην ενθάρρυνση της οικονομικής υποστήριξης ενός φορέα διαχείρισης (Δήλωση #32).

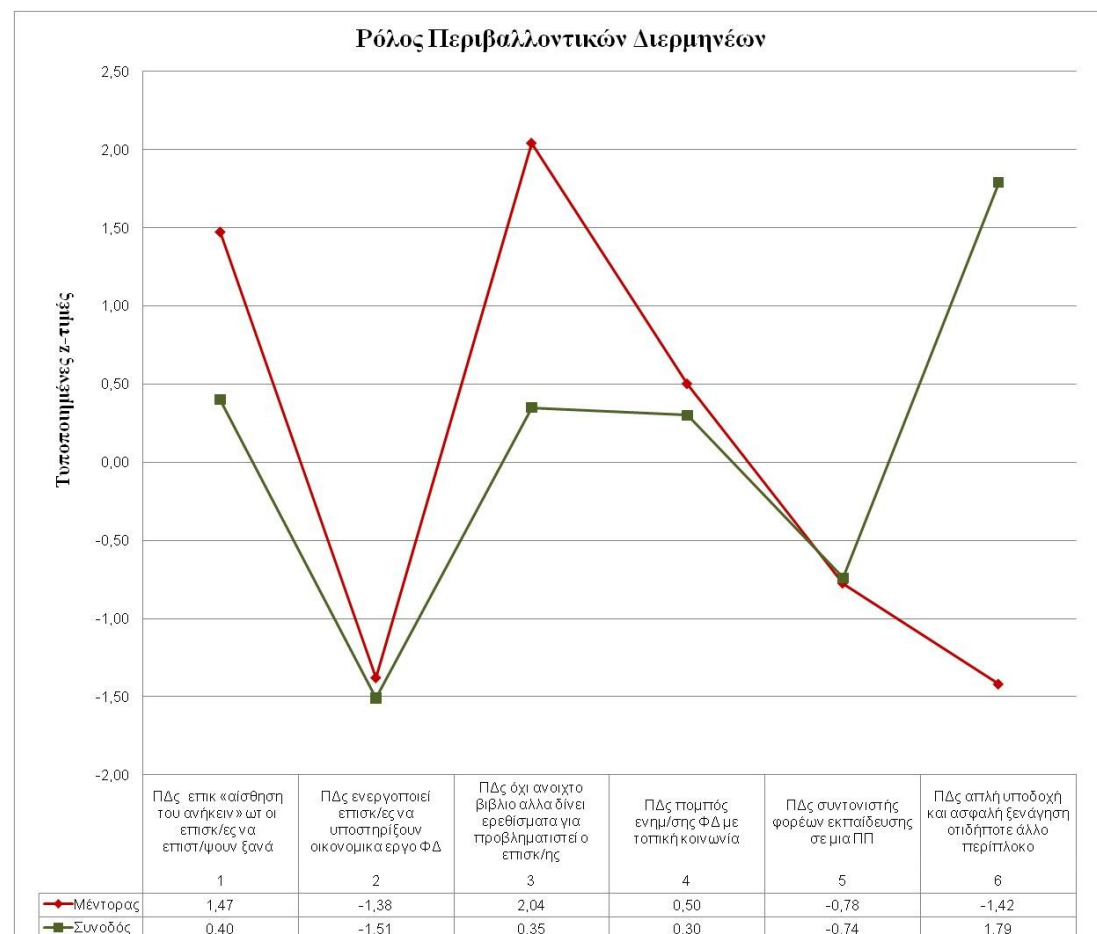
Πίνακας 56: Ταξινόμηση των Διαφορών Μεταξύ Παραγόντων Συντονιστή και Οικονομικού Πραγματιστή

No.	Δηλώσεις	No.	KB 1	KB 4	Διαφ.
	Ρόλος Περιβαλλοντικών Διερμηνέων				
1	ΠΔς επικ «αίσθηση του ανήκειν» ωτ οι επισκ/ες να επιστ/ψουν ξανά	1	-0.206	0.891	-1.097
2	ΠΔς ενεργοποιεί επισκ/ες να υποστηρίξουν κυρίως οικονομικά εργο ΦΔ	2	-1.593	-0.231	-1.363
3	ΠΔς όχι ανοιχτο βιβλίο αλλά δίνει ερεθίσματα για προβληματιστεί ο επισκ/ης	3	0.493	0.922	-0.428
4	ΠΔς πομπός ενημ/σης ΦΔ με τοπική κοινωνία	4	-0.129	-0.557	0.428
5	ΠΔς συντονιστής φορέων εκπαίδευσης σε μια ΠΠ	5	0.301	-1.858	2.160
6	ΠΔς απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση οτιδήποτε άλλο περίπλοκο	6	0.224	-0.806	1.030
	Σχεδιασμός και Εφαρμογή Υπηρεσιών Περιβαλλοντικής Διερμηνείας				
7	ΠΔς δυσκολίες προσέγγιση Τοπ.Πληθ. (προκ/ψεις + ελλ. Εμπιστ)	7	0.031	1.702	-1.672
8	ΠΔ μπορεί χωρίς υλικά υποδομής βασισμένοι στις δεξιότητες ΠΔων	8	-0.427	-0.860	0.433
9	Έλλειψη στρατηγικής για ΠΔ σε ΠΠ σε κεντρικό επίπεδο	9	0.838	1.561	-0.724
10	Κυριότερο πρόβλημα: ασυνέχεια καθεστώσ εργασίας ΠΔ	10	1.969	0.363	1.605
11	ΠΔ όχι επαγ/τίας γτ βασίζεται σε ασαφές επιστημονικό πεδίο	11	-1.208	-1.410	0.202
12	Εθελοντές ή Όχι αγάπη ή Όχι ενδιαφέρον: έργο ΠΔ αναποτελεσματικό	12	1.732	-0.849	2.581
13	Όχι υποστήριξη ΠΔ από ΦΔ	13	-1.188	-0.786	-0.402
14	Αρμοδιότητες ΠΔ έχουν πλήρως καθοριστεί	14	-0.961	0.339	-1.300
15	Δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε τα προγράμματα ΠΔ	15	0.722	-0.010	0.733
16	Διαφωνία ΠΔων και Διαχειριστών ΦΔ για λειτουργία+οφέλη ΠΔ	16	-0.545	-0.241	-0.304
17	Συνεργασία ΦΔ δυσχεραίνει αντί να βοηθά αποτελεσματικότητα ΠΔ	17	-2.170	-1.169	-1.001
18	Έλλειψη χρόνου + ανομοιογένεια πληθυσμού όχι πρόβλημα για ΠΔ	18	0.890	0.896	-0.006
	Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διερμηνέων				
19	Επιμορφ. ΠΔων ξεκινά από επιμορφ. των εκπαιδευτών τους	19	1.005	0.930	0.075
20	Καλύτερος τρόπος εφαρμογής ΠΔ είναι η κοινή λογική	20	-0.024	-0.457	0.432
21	Περιβ/ντικό Πτυχίο Όχι απαραίτητο. Σημασία Επικοινωνιακές δεξιότητες.	21	-0.455	-1.703	1.248
22	ΠΔ εστίαση στο σχεδιασμό ΠΔ και όχι τεχνικής παρουσίασης ΠΔ	22	-0.254	0.386	-0.640
23	Εκπ.ΠΔων περισσότερο με γνώσεις για ΦΠ λιγότερο για παιδαγ. γνώσεις	23	0.747	-0.004	0.751
24	Εκπαίδευση ΠΔων συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους	24	1.801	1.364	0.437
	Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διερμηνείας				

25	Δυσκολία εκτίμησης οικονομικής αξίας υπηρ. ΠΔ	25	0.169	0.556	-0.387
26	Πληροφ. ξενγση ως Εκπαιδ δρστα όχι Διασκεδ. ξενγση	26	-0.659	-1.309	0.650
27	ΠΔ ιστορίες ψυχαγωγούν αλλά έχουν και παιδαγωγικό μήνυμα	27	-0.955	-0.402	-0.553
28	ΠΔ βοηθά στην προώθηση αλλαγής συμπεριφοράς του κοινού	28	1.641	1.865	-0.224
29	ΠΔ συνώνυμη ΠΕ	29	-0.981	0.044	-1.025
30	Προγρτα ΠΔ εκπαιδευτικά εργαλεία για ευαίσθητοπ. Επισκτων σε ΦΠ	30	0.468	0.830	-0.362
Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διερμηνέων					
31	Προγρτα ΠΔ θα πρέπει να λειτουργούν αυτόνομα από προγρτα ΠΔ	31	0.089	0.013	0.076
32	Προγρτα ΠΔ μπορούν να στηρίξουν οικονομικά ένα ΦΔ	32	0.164	1.729	-1.565
33	Εκθέματα + περιβαλλοντικά μονοπάτια = Ίδανικό μέσο ΠΔ	33	-1.831	-1.174	-0.657
34	Όχι τόσο Αξιολ. Προγρτων ΠΔ αλλά περισσότερο Αξιολ. ΠΔων	34	0.155	-0.303	0.458
35	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες επισκτων	35	-0.365	-0.434	0.069
36	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες ΦΔ	36	0.514	0.171	0.343

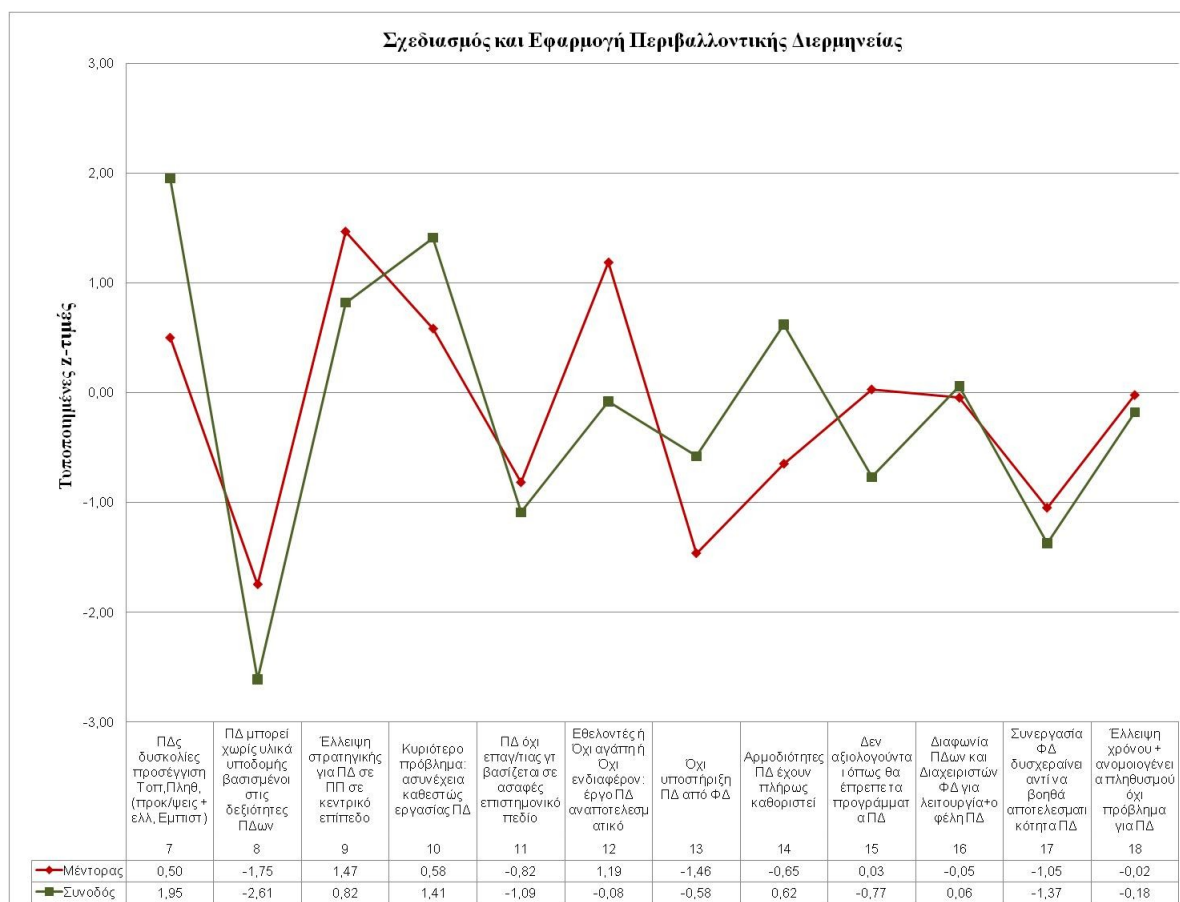
Σημείωση : KB1: Κέντρο βάρους Πρώτου Παράγοντα (Συντονιστές), KB4: Κέντρο Βάρους Τέταρτου παράγοντα (Οικονομικοί Πραγματιστές)

6.9.4 Διαφορές μεταξύ δεύτερου και τρίτου παράγοντα

Γράφημα 26: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Μέντορα και Συνοδού σχετικά με τον Ρόλο των Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

Οι συγκεκριμένοι τύποι πεποιθήσης παρουσιάζουν τον δεύτερο μεγαλύτερο βαθμό αλληλοσυσχέτισης ωστόσο οι διαφορές τους είναι τόσο χαρακτηριστικές ώστε να συνιστούν δύο ξεχωριστούς τύπους πεποιθήσεων. Οι κύριες διαφορές μεταξύ του «Μέντορα» (δεύτερου παράγοντα) και του «Συνοδού» (τρίτου παράγοντα) παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα 57. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο πίνακα, οι ακραίες διαφορές των δύο τύπων πεποιθήσεων εντοπίζονται στις δηλώσεις που υπάρχει η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ των z-σکور (μεγαλύτερες από την τιμή 1), δηλαδή στις Δηλώσεις #19,3,12,33,1 όπου παρατηρούνται οι μεγαλύτερες διαφορές με θετικό πρόσημο καθώς και στις Δηλώσεις #6,23,7,14 όπου παρατηρούνται οι μεγαλύτερες διαφορές με αρνητικό πρόσημο (Πίνακας 57). Αναφορικά με τον **ρόλο των περιβαλλοντικών διεργασιών** στα κέντρα ενημέρωσης η κύρια διαφορά μεταξύ μεντόρων και συνοδών είναι χαρακτηριστική στην Δήλωση #6. Η συγκεκριμένη δήλωση αποτελεί την αντιπροσωπευτικότερη δήλωση για τους συνοδούς για την οποία και εξέφρασαν την έντονη υποστήριξη τους. Αντίθετα, οι μέντορες εξέφρασαν την έντονη αντίθεση τους για την συγκεκριμένη δήλωση. Επιπρόσθετα. Οι αντιπροσωπευτικότερες δηλώσεις #1 και #3 υπογραμμίζονται εμφιατικά εν συγκρίσει με την μετριοπαθή στάση των συνοδών.

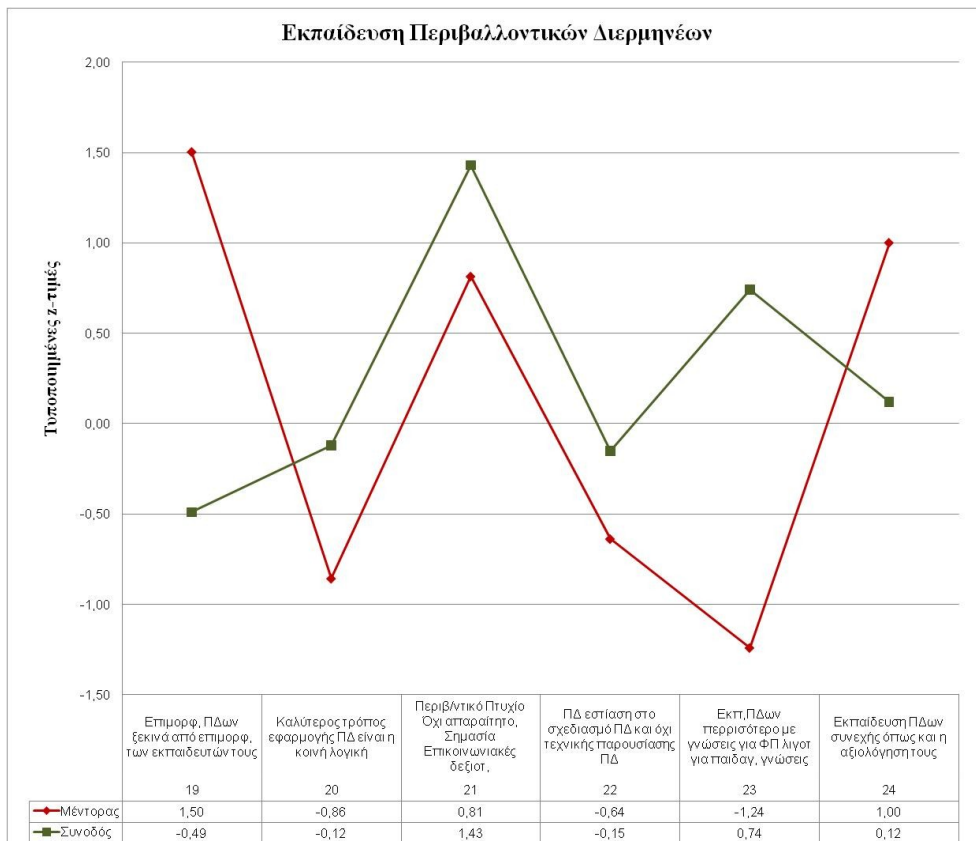
Γράφημα 27: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Μέντορα και Συνοδού σχετικά με τον Σχεδιασμό και Εφαρμογή Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Διεργασίας

Αναφορικά με τον *σχεδιασμό και εφαρμογή προγραμμάτων και υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας*, είναι χαρακτηριστική η εκ διαμέτρου αντίθετη άποψη μεταξύ των δύο πεποιθήσεων σχετικά με το επίπεδο καθορισμού των αρμοδιοτήτων τους (Δήλωση #14). Πιο συγκεκριμένα, οι μεν μέντορες θεωρούν ότι δεν έχουν πλήρως καθοριστεί οι αρμοδιότητες τους, ενώ οι συνοδοί θεωρούν πως έχουν πλήρως καθορισμένες και συγκεκριμένες αρμοδιότητες.

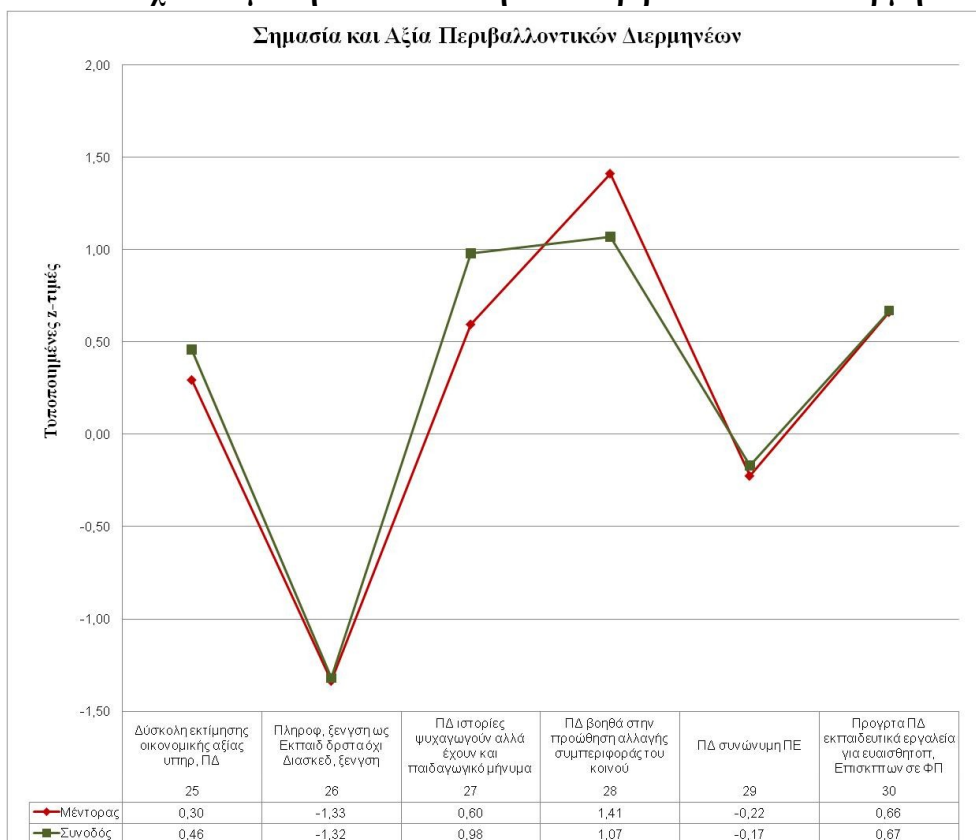
Συνακόλουθα, οι μέντορες υποστηρίζουν ότι οποιαδήποτε κατηγορία ανθρώπων με χαρακτηριστικά που περιγράφονται στη Δήλωση #12 (δηλαδή εθελοντές, άνθρωποι που δεν αγαπούν αυτό που κάνουν ή άνθρωποι που δεν πληρώνονται καλά) προοιωνίζει αστοχία ενός προγράμματος ΠΔ. Με πιο απλά λόγια, οι μέντορες υποστηρίζουν ότι οποιαδήποτε από τις περιλαμβανόμενες -στην δήλωση #12- κατηγορίες, εμπλακεί στο σχεδιασμό ή/και εφαρμογή προγραμμάτων ΠΔ, σημαίνει αργίσι ότι υπάρχουν μεγάλες πιθανότητες να οδηγηθεί σε αποτυχία το συγκεκριμένο πρόγραμμα. Από την άλλη πλευρά, οι συνοδοί έχοντας απλοποιήσει και αποσαφηνίσει πλήρως τα καθήκοντά τους δεν αισθάνονται ότι πρέπει να ομαδοποιήσουν όλες αυτές τις κατηγορίες και να αποδώσουν σε αυτές μερίδιο ευθύνης. Μάλιστα επειδή θεωρούν ότι συμψηφίζονται ανόμοιες κατηγορίες δεν παίρνουν τελική θέση συμφωνίας ή διαφωνίας με την συγκεκριμένη δήλωση.

Αναφορικά με την *εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερμηνέων* η κύρια διάσταση απόψεων μεταξύ των δύο τύπων πεποιθήσεων έχει να κάνει με την εστίαση στις διαστάσεις εκπαίδευσης των περιβαλλοντικών διερμηνέων. Οι μέντορες δίνουν προτεραιότητα στην απόκτηση παιδαγωγικών γνώσεων έναντι της απόκτησης γνώσεων σχετικά με τους υδροτόπους. Οι συνοδοί υποστηρίζουν την ακριβώς αντίθετη θέση εν συγκρίσει με τους μέντορες, προτάσσοντας – με μικρότερη ένταση είναι η αλήθεια - την απόκτηση γνώσεων σχετικά με τους φυσικούς πόρους της περιοχής (Δήλωση #23).

Αναφορικά με την σημασία και αξία της ΠΔ είναι σημαντικό το γεγονός ότι οι θέσεις των δύο τύπων πεποιθήσεων ταυτίζονται (Δήλωση #25-30).

Γράφημα 28: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Μέντορα και Συνοδού σχετικά με την Εκπαίδευση των Περιβαλλοντικών Διεργημένων

Γράφημα 29: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Μέντορα και Συνοδού σχετικά με την Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικών Διεργημένων

Αναφορικά με τις *προτάσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων* για τη βελτίωση της λειτουργίας των υπηρεσιών της ΠΔ παρατηρείται έντονη διάσταση απόψεων σχετικά με την Δήλωση #33. Οι συνοδοί είναι σημαντικά αντίθετοι, σχετικά με την δυνητική αυτονομία των αυτοκαθοδηγούμενων (απρόσωπες) μορφών περιβαλλοντικής διερμηνείας (εκθέματα, περιβαλλοντικά μονοπάτια). Αντίθετα, οι μέντορες υποστηρίζουν ότι οι αυτοκαθοδηγούμενες μορφές περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι σημαντικές αλλά όχι απαραίτητα ιδανικές μορφές περιβαλλοντικής διερμηνείας.

Γράφημα 30: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Μέντορα και Συνοδού σχετικά με την Προτάσεις των Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

Πίνακας 57: Ταξινόμηση των Διαφορών Μεταξύ Παραγόντων Μέντορα και Συνοδού

No.	Δηλώσεις	No.	KB 2	KB 3	Διαφ.
	Ρόλος Περιβαλλοντικών Διερμηνέων				
1	ΠΔς επικ «αισθήση του ανήκειν» ωτ οι επισκ/ες να επιστ/ψουν ξανά	1	1.471	0.399	1.072
2	ΠΔς ενεργοποιεί επισκ/ες να υποστηρίξουν κυρίως οικονομικά εργο ΦΔ	2	-1.380	-1.513	0.132
3	ΠΔς όχι ανοιχτο βιβλίο αλλά δίνει ερεθίσματα για προβληματιστεί ο επισκ/ης	3	2.039	0.353	1.685
4	ΠΔς πομπός ενημ/σης ΦΔ με τοπική κοινωνία	4	0.500	0.303	0.197
5	ΠΔς συντονιστής φορέων εκπαίδευσης σε μια ΠΠ	5	-0.775	-0.735	-0.040
6	ΠΔς απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση οτιδήποτε άλλο περίπλοκο	6	-1.421	1.786	-3.207
	Σχεδιασμός και Εφαρμογή Υπηρεσιών Περιβαλλοντικής Διερμηνείας				

7	ΠΔς δυσκολίες προσέγγιση Τοπ.Πληθ. (προκ/ψεις + ελλ. Εμπιστ)	7	0.500	1.947	-1.447
8	ΠΔ μπορεί χωρίς υλικά υποδομής βασισμένοι στις δεξιότητες ΠΔων	8	-1.748	-2.607	0.860
9	Έλλειψη στρατηγικής για ΠΔ σε ΠΠ σε κεντρικό επίπεδο	9	1.467	0.821	0.646
10	Κυριότερο πρόβλημα: ασυνέχεια καθεστώσ εργασίας ΠΔ	10	0.583	1.415	-0.832
11	ΠΔ όχι επαγ/τίας γτ βασίζεται σε ασαφές επιστημονικό πεδίο	11	-0.818	-1.086	0.268
12	Εθελοντές ή Όχι αγάπη ή Όχι ενδιαφέρον: έργο ΠΔ αναποτελεσματικό	12	1.186	-0.082	1.268
13	Όχι υποστήριξη ΠΔ από ΦΔ	13	-1.464	-0.578	-0.886
14	Αρμοδιότητες ΠΔ έχουν πλήρως καθοριστεί	14	-0.649	0.621	-1.269
15	Δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε τα προγράμματα ΠΔ	15	0.028	-0.774	0.801
16	Διαφωνία ΠΔων και Διαχειριστών ΦΔ για λειτουργία+οφέλη ΠΔ	16	-0.047	0.056	-0.103
17	Συνεργασία ΦΔ δυσχεραίνει αντί να βοηθά αποτελεσματικότητα ΠΔ	17	-1.050	-1.368	0.318
18	Έλλειψη χρόνου + ανομοιογένεια πληθυσμού όχι πρόβλημα για ΠΔ	18	-0.023	-0.183	0.160
	Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διεργημένων				
19	Επιμορφ. ΠΔων ξεκινά από επιμορφ. των εκπαιδευτών τους	19	1.503	-0.494	1.997
20	Καλύτερος τρόπος εφαρμογής ΠΔ είναι η κοινή λογική	20	-0.857	-0.116	-0.741
21	Περιβ/ντικό Πτυχίο Όχι απαραίτητο. Σημασία Επικοινωνιακές δεξιότητες	21	0.814	1.427	-0.614
22	ΠΔ εστίαση στο σχεδιασμό ΠΔ και όχι τεχνικής παρουσίασης ΠΔ	22	-0.638	-0.153	-0.485
23	Εκπ.ΠΔων περισσότερο με γνώσεις για ΦΠ λιγότερο για παιδαγ. γνώσεις	23	-1.240	0.742	-1.982
24	Εκπαίδευση ΠΔων συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους	24	1.001	0.122	0.879
	Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διεργημείας				
25	Δύσκολη εκτίμησης οικονομικής αξίας υπηρ. ΠΔ	25	0.295	0.457	-0.161
26	Πληροφ. ξενγση ως Εκπαιδ. δρστα όχι Διασκεδ. ξενγση	26	-1.334	-1.318	-0.016
27	ΠΔ ιστορίες ψυχαγωγούν αλλά έχουν και παιδαγωγικό μήνυμα	27	0.596	0.980	-0.383
28	ΠΔ βοηθά στην προώθηση αλλαγής συμπεριφοράς του κοινού	28	1.412	1.074	0.338
29	ΠΔ συνώνυμη ΠΕ	29	-0.224	-0.171	-0.053
30	Προγρτα ΠΔ εκπαιδευτικά εργαλεία για ευαισθητοπ. Επισκεπτων σε ΦΠ	30	0.662	0.668	-0.006
	Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διεργημένων				
31	Προγρτα ΠΔ θα πρέπει να λειτουργούν αυτόνομα από προγρτα ΠΔ	31	-0.865	-1.121	0.256
32	Προγρτα ΠΔ μπορούν να στηρίζουν οικονομικά ένα ΦΔ	32	0.149	0.050	0.099
33	Εκθέματα + περιβαλλοντικά μονοπάτια = Ιδανικό μέσο ΠΔ	33	-0.140	-1.279	1.138
34	Όχι τόσο Αξιολ. Προγρτων ΠΔ αλλά περισσότερο Αξιολ. ΠΔων	34	-0.132	-0.129	-0.003
35	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες επισκεπτων	35	0.483	0.734	-0.251
36	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες ΦΔ	36	0.118	-0.249	0.367

Σημείωση : KB2: Κέντρο βάρους Δεύτερου Παράγοντα (Μέντορες), KB3: Κέντρο Βάρους Τρίτου παράγοντα (Συνοδοί)

6.9.5 Διαφορές μεταξύ δεύτερου και τέταρτου παράγοντα

Οι συγκεκριμένοι τύποι πεποίθησης παρουσιάζουν τον μεγαλύτερο βαθμό αλληλοσυσχέτισης. Ωστόσο, οι διαφορές τους είναι τόσο χαρακτηριστικές ώστε μέσα από την συνολική ερμηνεία του περιεχομένου του Λόγου τους να συνίστανται δύο ξεχωριστοί τύποι πεποιθήσεων. Οι κύριες διαφορές μεταξύ του «Μέντορα» (δεύτερου παράγοντα) και του «Οικονομικού Πραγματιστή» (τέταρτου παράγοντα) παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα 58. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο πίνακα, οι ακραίες διαφορές των δύο τύπων πεποιθήσεων εντοπίζονται στις δηλώσεις όπου υπάρχει η

μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ των z-σκορ (μεγαλύτερες από την τιμή 1), δηλαδή στις Δηλώσεις #21,12,3,5,4 και 33 όπου παρατηρούνται οι μεγαλύτερες διαφορές με θετικό πρόσημο καθώς και στις Δηλώσεις #32,23,7,2 και 22 όπου παρατηρούνται οι μεγαλύτερες διαφορές με αρνητικό πρόσημο (Πίνακας 58).

Αναφορικά με τον *ρόλο των περιβαλλοντικών διερμηνέων* οι μέντορες θεωρούν ότι θα πρέπει να παρέχουν με έναν γλαφυρό και φιλόξενο τρόπο τα κατάλληλα ερεθίσματα στους επισκέπτες ώστε με την ολοκλήρωση μιας διερμηνευτικής εμπειρίας

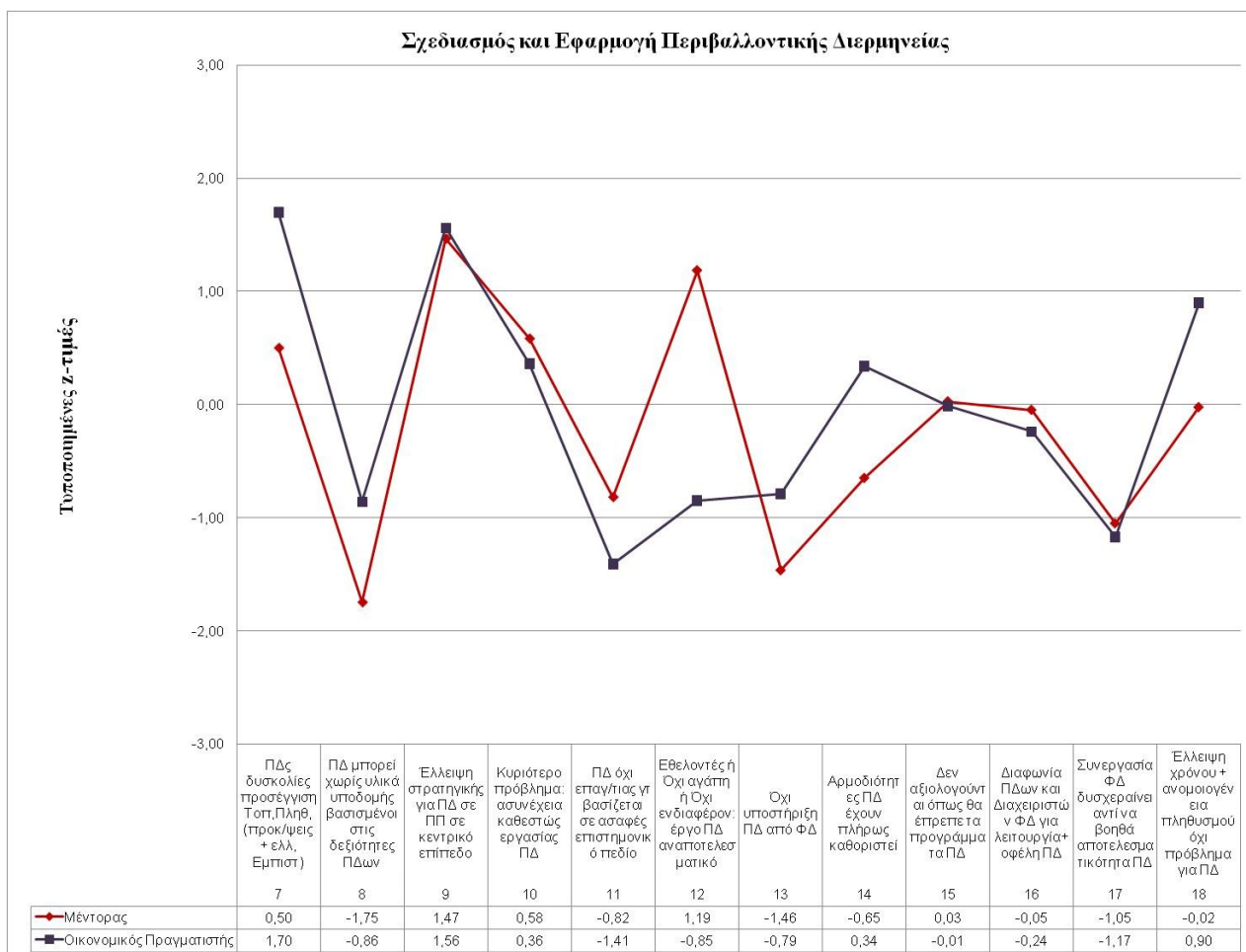
- να βιώσουν εμπειρίες ψυχικής ικανοποίησης, εσωτερικής γαλήνης και συνυπαρξιακής αρμονίας με την περιοχή (Δήλωση # 1) και κυρίως
- οι επισκέπτες να ευαισθητοποιηθούν να μπουν στην διαδικασία προβληματισμού για να απαντήσουν στο ερώτημα προσδιορισμού της σημασίας και αξίας διατήρησης και προστασίας της συγκεκριμένης υγροτοπικής περιοχής (Δήλωση #3)

Υπό αυτό το πρίσμα οι μέντορες θεωρούν ότι ο ρόλος τους δεν περιλαμβάνει την *συντονιστική δράση μεταξύ των φορέων ενημέρωσης και εκπαίδευσης που λαμβάνουν χώρα σε μια συγκεκριμένη περιοχή (Δήλωση #5) ή μια δράση για την ενθάρρυνση της οικονομικής στήριξης από τους επισκέπτες του έργου του φορέα διαχείρισης (Δήλωση # 2).*

Γράφημα 31: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Μέντορα και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με τον Ρόλο των Περιβαλλοντικών Διερμηνέων

Εδώ είναι και το κρίσιμο σημείο διαφοράς τους με τους οικονομικούς πραγματιστές. Συγκεκριμένα οι οικονομικοί πραγματιστές θεωρούν ότι ο συγκεκριμένος ρόλος των περιβαλλοντικών διερμηνέων που προτείνουν οι μέντορες μπορεί να έχει και την πρακτική διάσταση της ενθάρρυνσης των επισκεπτών για οικονομική στήριξη του έργου του φορέα διαχείρισης (Δήλωση #2). Ταυτόχρονα όμως τονίζουν ότι μια τέτοια πρακτική διάσταση δεν πρέπει να είναι ο κυρίαρχος στόχος.

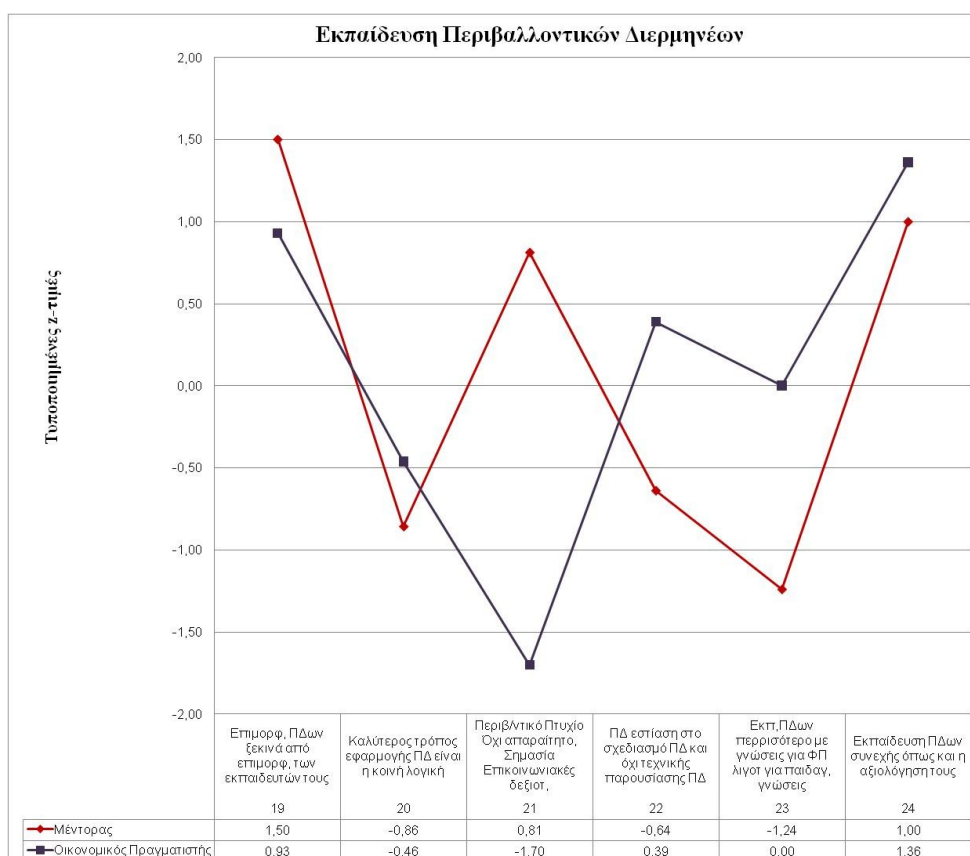

Γράφημα 32: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Μέντορα και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με τον σχεδιασμό και εφαρμογή προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας

Ένα άλλο σημείο διαφωνίας μεταξύ των δύο τύπων πεποιθήσεων σχετικά με τον ρόλο των περιβαλλοντικών διερμηνέων αναφέρεται στην συμβολή των περιβαλλοντικών διερμηνέων ως «πομπού ενημέρωσης για το έργο του φορέα διαχείρισης της προστατευόμενης περιοχής στους ντόπιους κατοίκους καθώς και αποδέκτη των στάσεων, απόψεων και αντιλήψεων της τοπικής κοινωνίας διασφαλίζοντας με αυτό τον τρόπο καλές συνθήκες γειτονίας με την τοπική κοινωνία αλλά και την συμμετοχή των κατοίκων στη διαχείριση της προστατευόμενης περιοχής» (Δήλωση #4). Σύμφωνα με τις τυποποιημένες z-τιμές των δύο τύπων πεποιθήσεων οι μέντορες θεωρούν την

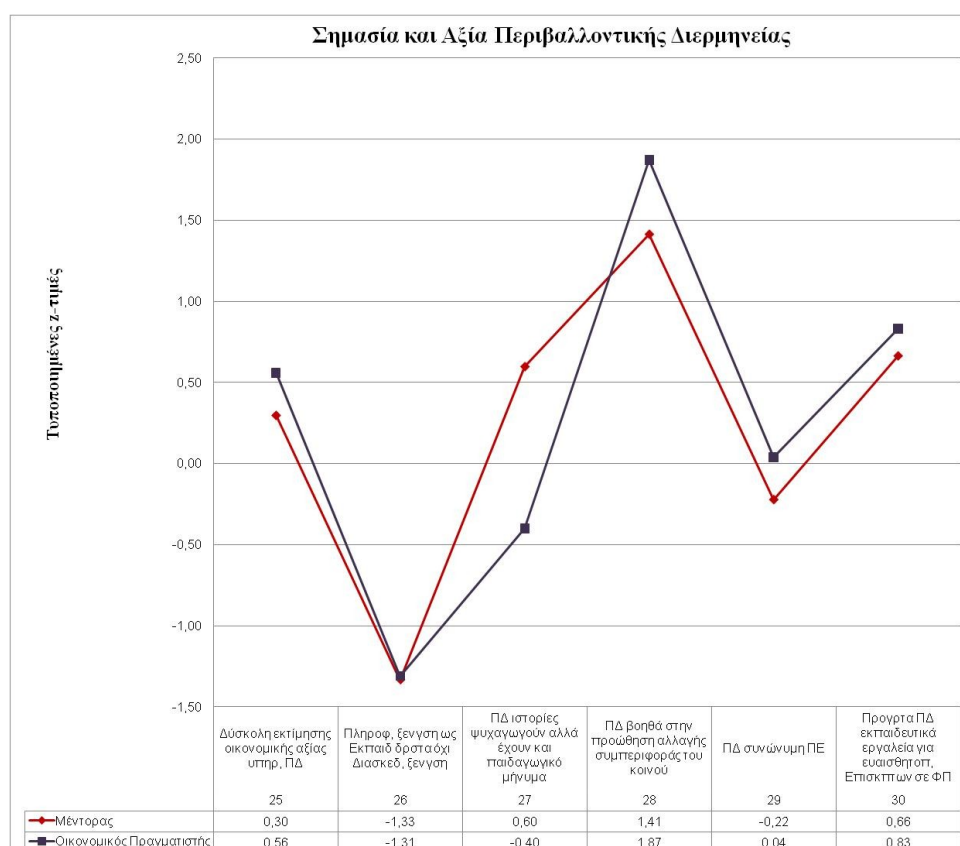
συγκεκριμένη δράση έως συστατικό στοιχείο του ρόλου τους. Αντίθετα οι οικονομικοί πραγματιστές δεν θεωρούν ότι αποτελεί η συγκεκριμένη δράση επιμέρους αντικείμενο ενδιαφέροντος του περιβαλλοντικού διερχόμενου.

Αναφορικά με τον *σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων και υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερχόμενου* οι κύριες διαφορές μεταξύ των δύο τύπων πεποιθήσεων, δηλαδή του μέντορα και του οικονομικού πραγματιστή, εντοπίζονται στην διαφορετική ένταση συμφωνίας για την Δήλωση #7 και στην αντίθεση των απόψεων τους για τις Δήλωσεις #12 και #14. Συγκεκριμένα, οι οικονομικοί πραγματιστές υπογραμμίζουν τις δυσκολίες προσέγγισης των ντόπιων πληθυσμών κυρίως λόγω προκαταλήψεων και έλλειψης εμπιστοσύνης (Δήλωση #7). Οι μέντορες παρόλο που συμφωνούν με την συγκεκριμένη δήλωση την κατατάσσουν χαμηλότερα στην λίστα προτεραιοτήτων ενδιαφέροντος. Για παράδειγμα, οι μέντορες θεωρούν σημαντικό να επισημάνουν εμφατικά ότι η επιστράτευση οποιασδήποτε από τις ομάδες ανθρώπων που συμψηφίζει η άποψη της Δήλωσης #12 προοιωνίζει αποτυχία ενός προγράμματος ΠΔ. Από την άλλη πλευρά, οι οικονομικοί πραγματιστές διαφωνούν. Θεωρούν ότι οι εθελοντές μπορούν να συνεισφέρουν σημαντικά στο σχεδιασμό και κυρίως στην εφαρμογή των προγραμμάτων ΠΔ. Διαφωνούν με τον συμψηφισμό τους με τις άλλες ομάδες ανθρώπων.

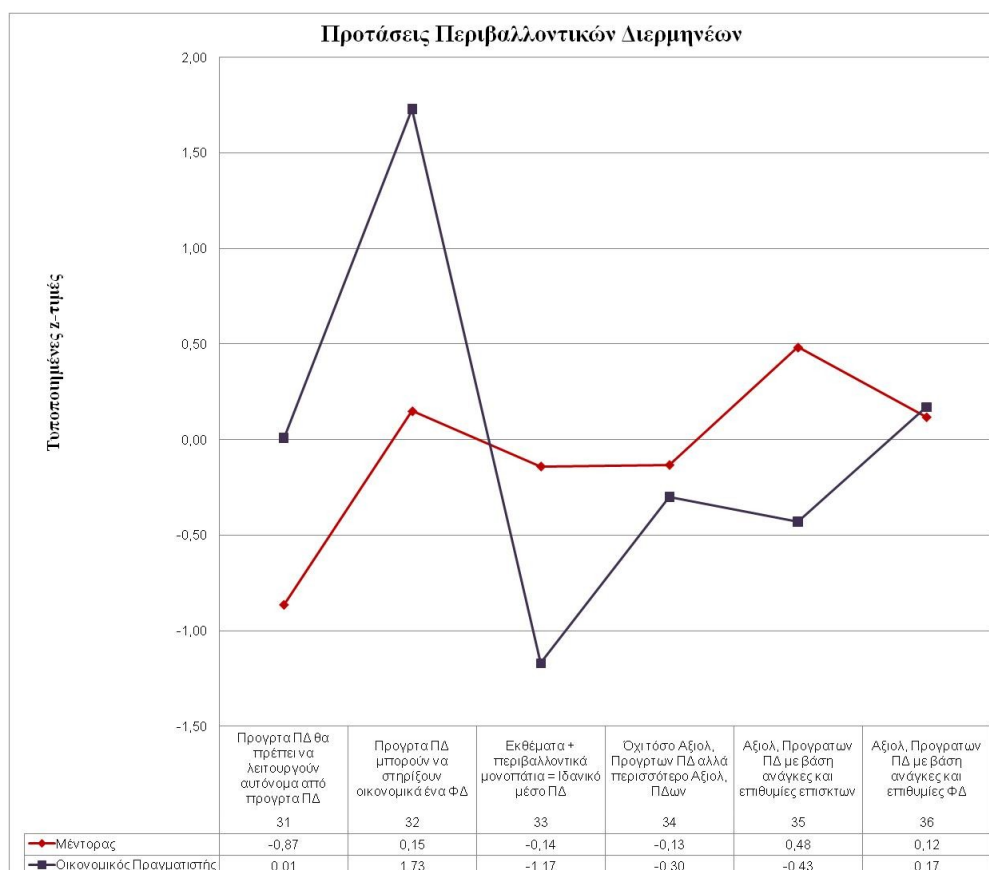
Γράφημα 33: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Μέντορα και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με την εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερχόμενων

Αναφορικά με την *εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερμηνέων* οι κύριες διαφορές των απόψεων των δύο τύπων πεποιθήσεων διαφαίνονται εμφανέστερα στις δηλώσεις #21, 22 και 23. Ειδικότερα, οι οικονομικοί πραγματιστές αναδεικνύουν με έμφαση ως πρώτη προτεραιότητα, για την εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερμηνέων, την εμπάθυνση - μέσω ανωτάτων σπουδών-στις περιβαλλοντικές επιστήμες και όχι τον εφησυχασμό στην εμπειρική καλλιέργεια των επικοινωνιακών δεξιοτήτων (Δήλωση #21). Παράλληλα, θεωρούν ότι θα πρέπει να παρέχεται προβάδισμα στην ανάγκη εκπαίδευσης ή κατάρτισης των περιβαλλοντικών διερμηνέων στο σχεδιασμό προγραμμάτων ΠΔ έναντι της εκπαίδευσης στις τεχνικές παρουσίασης προγραμμάτων ΠΔ (Δήλωση #22), ενώ τάσσονται υπέρ της ισόρροπης κατάρτισης τους σε θέματα που άπτονται την απόκτηση γνώσεων για τους φυσικούς πόρους της περιοχής καθώς και θεμάτων που άπτονται θεωρητικές παιδαγωγικές γνώσεις (Δήλωση #23). Από την άλλη πλευρά, οι μέντορες στηρίζονται κυρίως στην εμπειρική, δευτερευόντως στην θεωρητική καλλιέργεια των επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων και τριτευόντως στη γενική θεωρητική γνωσιολογική κατάρτιση στις περιβαλλοντικές επιστήμες (Δήλωση #21 #22). Εξαιρέση αποτελούν οι εξειδικευμένες γνώσεις για τους φυσικούς πόρους της περιοχής στις οποίες κατά τους μέντορες έχουν το προβάδισμα έναντι όλων (Δήλωση #23).

Γράφημα 34: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Μέντορα και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με την σημασία και αξία της περιβαλλοντικής διερμηνείας

Αναφορικά με την *σημασία και αξία της περιβαλλοντικής διερμηνείας* αξίζει να σημειωθούν οι χαρακτηριστικές ομοιότητες των απόψεων μεταξύ των δύο τύπων πεποιθήσεων (Δηλώσεις #25-30, Πίνακας 58, Γράφημα 34). Εξίσου όμως αξίζει να σημειωθούν οι χαρακτηριστικές διαφορές μεταξύ των δύο τύπων πεποιθήσεων αναφορικά με τις *προτάσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων* για την βελτίωση της λειτουργίας της ΠΔ στις προστατευόμενες υγροτοπικές περιοχές. Πιο συγκεκριμένα είναι χαρακτηριστική η επιτακτική υποστήριξη των οικονομικών πραγματιστών σχετικά με την πρόταση ανάδειξης και αξιοποίησης της συνεισφοράς της περιβαλλοντικής διερμηνείας στις συγκεκριμένες περιοχές εν συγκρίσει με την αδιάφορη θέση για την συγκεκριμένη άποψη των μεντόρων. Τέλος, σημαντική είναι η άρνηση συμψηφισμού των εθελοντών, με ανθρώπους που δεν αγαπούν αυτό που κάνουν ή/και με ανθρώπους που δεν πληρώνονται καλά για να δικαιολογηθεί η πιθανότητα αστοχίας ενός προγράμματος ΠΔ.

Γράφημα 35: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Μέντορα και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με τις προτάσεις περιβαλλοντικών διερμηνέων

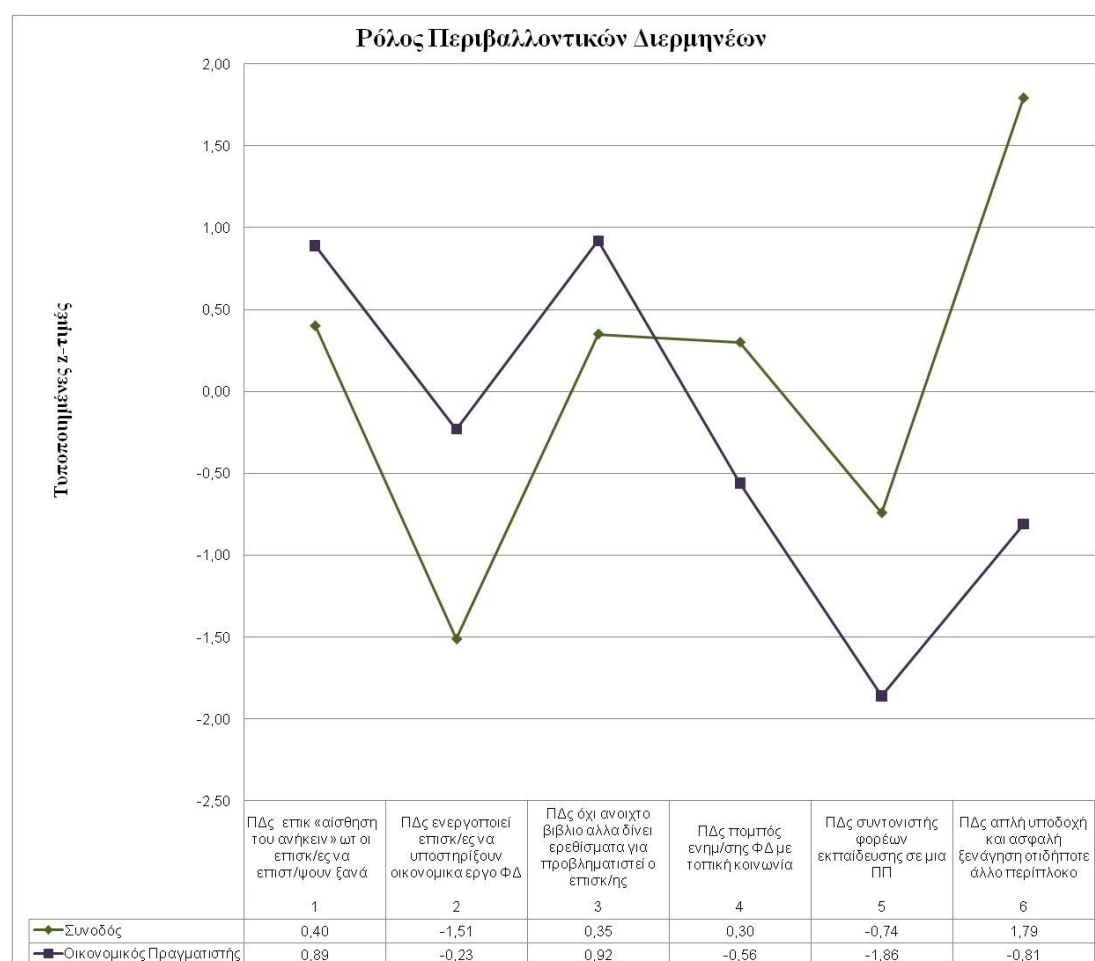
Πίνακας 58: Ταξινόμηση των Διαφορών Μεταξύ Παραγόντων Μέντορα και Οικονομικού Πραγματιστή

No.	Δηλώσεις	No.	KB 2	KB 4	Διαφ.
	Ρόλος Περιβαλλοντικών Διεργασιών				
1	ΠΔς επικ «αίσθηση του ανήκειν» ωτ οι επισκ/ες να επιστ/ψουν ξανά	1	1.471	0.891	0.580
2	ΠΔς ενεργοποιεί επισκ/ες να υποστηρίξουν κυρίως οικονομικά εργο ΦΔ	2	-1.380	-0.231	-1.149
3	ΠΔς όχι ανοιχτο βιβλίο αλλά δίνει ερεθίσματα για προβληματιστεί ο επισκ/ης	3	2.039	0.922	1.117
4	ΠΔς πομπός ενημ/σης ΦΔ με τοπική κοινωνία	4	0.500	-0.557	1.057
5	ΠΔς συντονιστής φορέων εκπαίδευσης σε μια ΠΠ	5	-0.775	-1.858	1.083
6	ΠΔς απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση οτιδήποτε άλλο περίπλοκο	6	-1.421	-0.806	-0.615
	Σχεδιασμός και Εφαρμογή Υπηρεσιών Περιβαλλοντικής Διεργασίας				
7	ΠΔς δυσκολίες προσέγγιση Τοπ.Πληθ. (προκ/ψεις + ελλ. Εμπιστ)	7	0.500	1.702	-1.202
8	ΠΔ μπορεί χωρίς υλικά υποδομής βασισμένοι στις δεξιότητες ΠΔων	8	-1.748	-0.860	-0.887
9	Έλλειψη στρατηγικής για ΠΔ σε ΠΠ σε κεντρικό επίπεδο	9	1.467	1.561	-0.095
10	Κυριό τερο πρόβλημα: ασυνέχεια καθεστώσ εργασίας ΠΔ	10	0.583	0.363	0.220
11	ΠΔ όχι επαγ/τίας γτ βασίζεται σε ασαφές επιστημονικό πεδίο	11	-0.818	-1.410	0.592
12	Εθελοντές ή Όχι αγάπη ή Όχι ενδιαφέρον: έργο ΠΔ αναποτελεσματικό	12	1.186	-0.849	2.035
13	Όχι υποστήριξη ΠΔ από ΦΔ	13	-1.464	-0.786	-0.678
14	Αρμοδιότητες ΠΔ έχουν πλήρως καθοριστεί	14	-0.649	0.339	-0.987
15	Δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε τα προγράμματα ΠΔ	15	0.028	-0.010	0.038
16	Διαφωνία ΠΔων και Διαχειριστών ΦΔ για λειτουργία+οφέλη ΠΔ	16	-0.047	-0.241	0.195
17	Συνεργασία ΦΔ δυσχεραίνει αντί να βοηθά αποτελεσματικότητα ΠΔ	17	-1.050	-1.169	0.119
18	Έλλειψη χρόνου + ανομοιογένεια πληθυσμού όχι πρόβλημα για ΠΔ	18	-0.023	0.896	-0.919
	Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διεργασιών				
19	Επιμορφ. ΠΔων ξεκινά από επιμορφ. των εκπαιδευτών τους	19	1.503	0.930	0.573
20	Καλύτερος τρόπος εφαρμογής ΠΔ είναι η κοινή λογική	20	-0.857	-0.457	-0.400
21	Περιβ/ντικό Πτυχίο Όχι απαραίτητο. Σημασία Επικοινωνιακές δεξιότητες	21	0.814	-1.703	2.517
22	ΠΔ εστίαση στο σχεδιασμό ΠΔ και όχι τεχνικής παρουσίασης ΠΔ	22	-0.638	0.386	-1.024
23	Εκπ.ΠΔων περισσότερο με γνώσεις για ΦΠ λιγότερο για παιδαγ. γνώσεις	23	-1.240	-0.004	-1.236
24	Εκπαίδευση ΠΔων συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους	24	1.001	1.364	-0.363
	Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διεργασίας				
25	Δύσκολη εκτίμησης οικονομικής αξίας υπηρ. ΠΔ	25	0.295	0.556	-0.260
26	Πληροφ. ξενγση ως Εκπαιδ δρστα όχι Διασκεδ. ξενγση	26	-1.334	-1.309	-0.025
27	ΠΔ ιστορίες ψυχαγωγούν αλλά να έχουν και παιδαγωγικό μήνυμα	27	0.596	-0.402	0.998
28	ΠΔ βοηθά στην προώθηση αλλαγής συμπεριφοράς του κοινού	28	1.412	1.865	-0.453
29	ΠΔ συνώνυμη ΠΕ	29	-0.224	0.044	-0.268
30	Προγρτα ΠΔ εκπαιδευτικά εργαλεία για ευαισθητοπ. Επισκεπτων σε ΦΠ	30	0.662	0.830	-0.168
	Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διεργασιών				
31	Προγρτα ΠΔ θα πρέπει να λειτουργούν αυτόνομα από προγρτα ΠΔ	31	-0.865	0.013	-0.878
32	Προγρτα ΠΔ μπορούν να στηρίζουν οικονομικά ένα ΦΔ	32	0.149	1.729	-1.580
33	Εκθέματα + περιβαλλοντικά μονοπάτια = Ιδανικό μέσο ΠΔ	33	-0.140	-1.174	1.034
34	Όχι τόσο Αξιολ. Προγρτων ΠΔ αλλά περισσότερο Αξιολ. ΠΔων	34	-0.132	-0.303	0.171
35	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες επισκεπτων	35	0.483	-0.434	0.917
36	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες ΦΔ	36	0.118	0.171	-0.053

Σημείωση : KB2: Κέντρο βάρους Δεύτερου Παράγοντα (Μέντορες), KB4: Κέντρο Βάρους Τέταρτου παράγοντα (Οικονομικοί Πραγματιστές)

6.9.6 Διαφορές μεταξύ τρίτου και τέταρτου παράγοντα

Οι κύριες διαφορές μεταξύ του «Συνοδού» (τρίτου παράγοντα) και του «Οικονομικού Πραγματιστή» (τέταρτου παράγοντα) παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα 59. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο πίνακα, οι ακραίες διαφορές των δύο τύπων πεποιθήσεων εντοπίζονται στις δηλώσεις όπου υπάρχει η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ των z-σکور (μεγαλύτερες από την τιμή 1), δηλαδή στις Δηλώσεις # 21,6,27,35,5 και 10 όπου παρατηρούνται οι μεγαλύτερες διαφορές με θετικό πρόσημο καθώς και στις Δηλώσεις #8,32,19,2,24,31 και 18 όπου παρατηρούνται οι μεγαλύτερες διαφορές με αρνητικό πρόσημο (Πίνακας 59).

Γράφημα 36: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συνοδού και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με τις προτάσεις περιβαλλοντικών διεργημένων

Αναφορικά με τον *ρόλο των περιβαλλοντικών διεργημένων* οι διαφορές μεταξύ των Συνοδών και Οικονομικών Πραγματιστών εστιάζονται κυρίως στην Δήλωση #6 καθώς και στην ένταση διαφωνίας που εμφανίζουν στις δηλώσεις #2 και 5. Σύμφωνα με αυτές τις δηλώσεις οι συνοδοί εμφορούνται από την έντονη πεποίθηση ότι ο ρόλος τους θα πρέπει είναι η απλή υποδοχή και ασφαλής ξενάγηση. Οτιδήποτε άλλο

καθιστά για αυτούς το ρόλο τους περίπλοκο και κατά συνέπεια αναποτελεσματικό (Δήλωση #5).

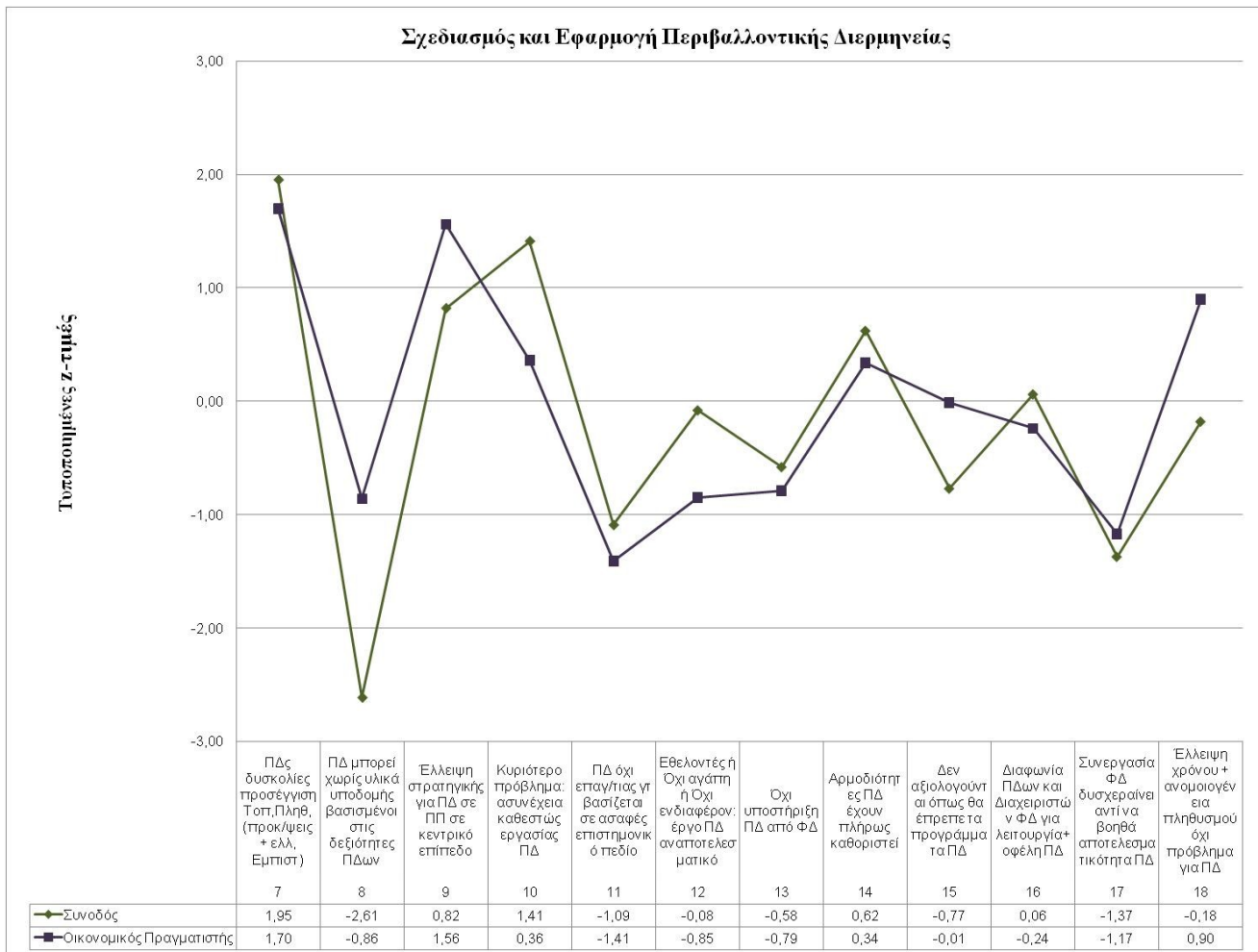
Από την άλλη πλευρά οι οικονομικοί πραγματιστές διαφωνούν χαρακτηριστικά με την συγκεκριμένη άποψη (Δήλωση #2) και θεωρούν ότι ο ρόλος τους θα πρέπει να εστιάζεται περισσότερο στην ικανοποίηση της ανάγκη των επισκεπτών να αισθανθούν το άρρηκτο δέσμιο με την φύση, ώστε να επιθυμούν να επιστρέψουν σε αυτή την περιοχή. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασία μπορεί να έχει κάποια έμμεσα αποτελέσματα στον φορέα διαχείρισης και συνεπώς να τον ενισχύσει οικονομικά. Ένα τέτοιο αποτέλεσμα είναι θεμιτό αρκεί να μην αποτελεί αυτοσκοπό. Για αυτό άλλωστε σημειώνουν και την αντίστοιχη αρνητική επιφύλαξη με την διατύπωση η οποία αποτυπώνεται και στη μικρή αρνητική απόκλιση από την ισορροπία (Δήλωση #2). Αντίθετα, οι συνοδοί θεωρούν ότι σε καμια περίπτωση δεν μπορεί ο περιβαλλοντικός διερμηνέας να έχει έναν τέτοιο ρόλο. Τέλος, είναι σημαντικό να αναφερθεί η ιδιαίτερη εμφατική αντίθεση των οικονομικών πραγματιστών εν συγκρίσει με την ήπια αντίθεση των συνοδών σχετικά με την άποψη που υποστηρίζει ότι ο ρόλος των περιβαλλοντικών διερμηνέων είναι ο συντονισμός των φορέων εκπαίδευσης που μπορούν να λάβουν χώρα σε μια προστατευόμενη υγροτοπική περιοχή (Δήλωση #6).

Αναφορικά με τον *σχεδιασμό και εφαρμογή προγραμμάτων και υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας* σημειώνεται η εμφατική υποστήριξη των συνοδών εν συγκρίσει με την επιφυλακτική στάση των οικονομικών πραγματιστών σχετικά με την «ασυνέχεια» του καθεστώτος εργασίας των περιβαλλοντικών διερμηνέων (Δήλωση #10). Συνακόλουθα η μεγαλύτερη αντίθεση των συνοδών ακολουθείται από αντίστοιχη μετριοπαθή στάση των οικονομικών πραγματιστών αναφορικά με την άποψη που υποστηρίζει ότι *η περιβαλλοντική διερμηνεία μπορεί να εφαρμοστεί χωρίς υλικά υποδομής αν στηριχτεί στις επικοινωνιακές δεξιότητες των περιβαλλοντικών διερμηνέων* (Δήλωση #8). Τέλος, οι οικονομικοί πραγματιστές δεν θεωρεί ότι η έλλειψη χρόνου ή η ανομοιογένεια πληθυσμού δεν μπορεί να αποτελεί πρόβλημα για την ΠΔ. Οι συνοδοί είναι θετική επί της αρχής για την συγκεκριμένη άποψη αλλά διατηρούν σοβαρές επιφυλάξεις.

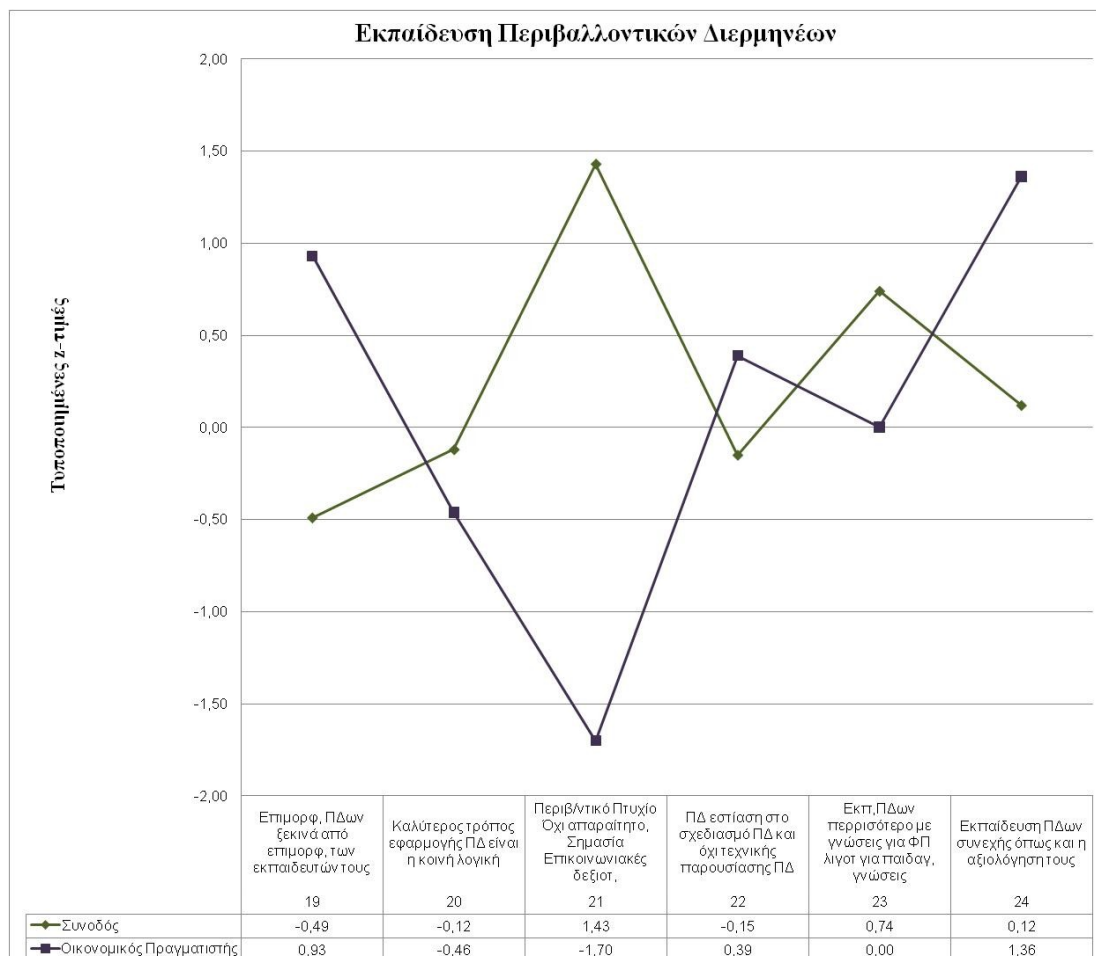
Αναφορικά με την *εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερμηνέων* οι κύριες διαφορές μεταξύ των δύο τύπων πεποιθήσεων είναι στις δηλώσεις #21, 22, 23 και #24. Αναλυτικότερα, οι οικονομικοί πραγματιστές θεωρούν ότι κύρια προτεραιότητα για την εκπαίδευση των περιβαλλοντικών διερμηνέων είναι οι ανώτατες σπουδές στις περιβαλλοντικές επιστήμες και δευτερευόντως η καλλιέργεια των επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων (Δήλωση #21). Επίσης δίνουν προτεραιότητα στην κατάρτιση των περιβαλλοντικών διερμηνέων περισσότερο σε θέματα που σχετίζονται με τον σχεδιασμό προγραμμάτων ΠΔ και λιγότερο στις τεχνικές παρουσίασης της περιβαλλοντικής διερμηνείας (Δήλωση #22, 23, 24). Από την άλλη πλευρά οι συνοδοί είχαν την ακριβώς αντίστροφη άποψη, θεωρώντας ότι για την άρτια εκπαίδευση τους οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς χρειάζεται να επενδύσουν

στην εμπειρική και θεωρητική καλλιέργεια των επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων για την παρουσίαση προγραμμάτων ΠΔ και λιγότερο στην απόκτηση ανώτατων γενικών ή εξειδικευμένων γνώσεων για στις περιβαλλοντικές επιστήμες και τους φυσικούς πόρους της περιοχής αντίστοιχα, είτε αναφορικά με το σχεδιασμό προγραμμάτων (Δήλωσεις 23,24,25). Τέλος οι οικονομικοί πραγματιστές θεωρούν απαραίτητη την συνεχή εκπαίδευση και αξιολόγησή τους, ενώ οι συνοδοί είναι χαρακτηριστικά «ουδέτεροι» σε μία τέτοια δήλωση (Δήλωση #24).

Γράφημα 37: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συνοδού και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με τον σχεδιασμό και εφαρμογή προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας

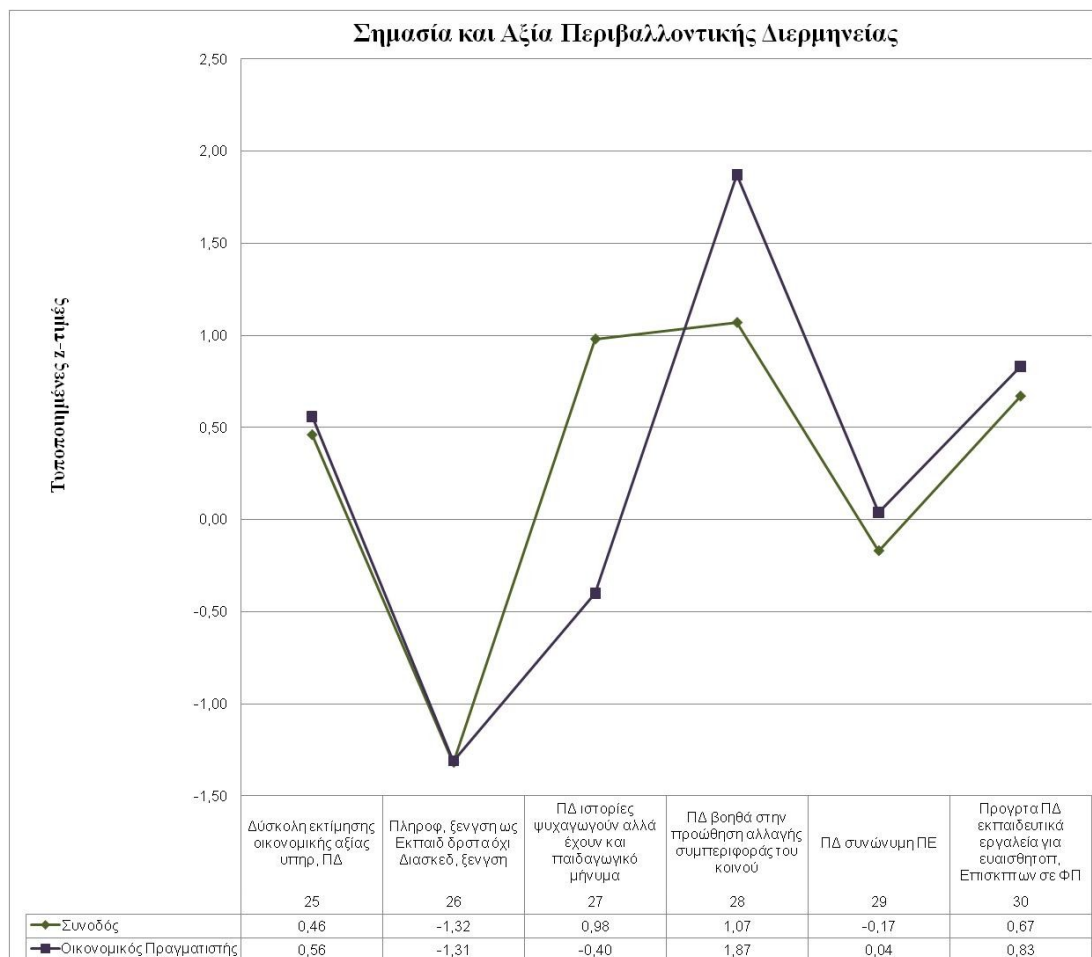

Γράφημα 38: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συνοδού και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με την εκπαίδευση περιβαλλοντικών διερμηνέων

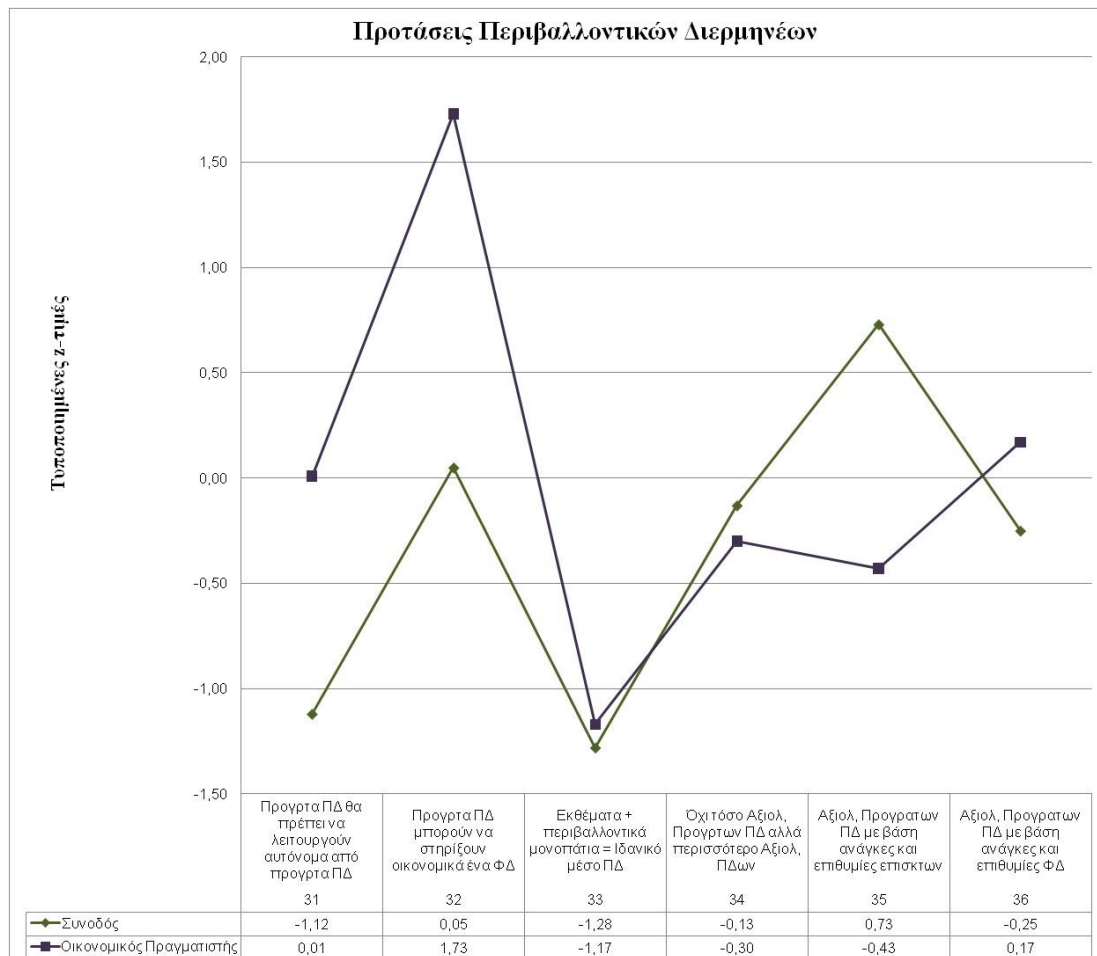
Αναφορικά με την *σημασία και αξία της περιβαλλοντικής διερμηνείας* οι συνοδοί θεωρούν ότι η σημασία και αξία της ΠΔ έγκειται στην βίωση της εμπειρίας αφήγησης ψυχαγωγικών ιστοριών που παράλληλα έχουν ένα παδιαγωγικό μήνυμα (Δήλωση #27. Αντίθετα οι οικονομικοί πραγματιστές θεωρούν ότι η σημασία της ΠΔ είναι το επιθυμητό αποτέλεσμα μιας τέτοιας διαδικασίας, δηλαδή η αίσθηση εκ μέρους των επισκεπτών ότι είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με την φύση.

Αναφορικά με τις *προτάσεις περιβαλλοντικής διερμηνείας* για τη βελτίωση της λειτουργίας της ΠΔ οι οικονομικοί πραγματιστές θεωρούν ότι η βιωσιμότητα των υπηρεσιών της ΠΔ θα εξασφαλιστεί με την αξιοποίηση της δυνατότητας στήριξης των προγραμμάτων ΠΔ (Δήλωση #31). Αντίθετα οι συνοδοί είναι αδιάφοροι για την αξιοποίηση μιας τέτοιας δυνατότητας. Εκείνο που για αυτούς έχει κύρια προτεραιότητα είναι να υπάρχει στήριξη και συνεργασία από τους άλλους φορείς μη-τυπικής ΠΕ (π.χ. ΚΠΕ). Σύμφωνα με τους συνοδούς δεν μπορούν οι υπηρεσίες ΠΔ να έχουν θετικά αποτελέσματα αν λειτουργούν αυτόνομα (Δήλωση #32).

Επιπλέον, οι οικονομικοί πραγματιστές θεωρούν ότι η αξιολόγηση των προγραμμάτων ΠΔ θα πρέπει να γίνεται με γνώμονα τις ανάγκες των φορέων διαχείρισης και όχι σύμφωνα με τις ανάγκες των επισκεπτών (Δήλωση #35, 36). Από την άλλη πλευρά οι συνοδοί υποστηρίζουν το ακριβώς αντίθετο.

Γράφημα 39: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συνοδού και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με την σημασία και αξία της περιβαλλοντικής διερμηνείας

Γράφημα 40: Σύγκριση Τυποποιημένων z-τιμών Παραγόντων Συνοδού και Οικονομικού Πραγματιστή σχετικά με τις προτάσεις περιβαλλοντικών διεργημένων για την βελτίωση της λειτουργίας της περιβαλλοντικής διεργημένης

Πίνακας 59: Φθίνουσα Ταξινόμηση των Διαφορών Μεταξύ Παραγόντων Συνοδού και Οικονομικού Πραγματιστή

No.	Δηλώσεις	No.	KB 3	KB 4	Διαφ.
	Ρόλος Περιβαλλοντικών Διεργημένων				
1	ΠΔς επικ «αίσθηση του ανήκειν» ωτ οι επισκ/ες να επιστ/ψουν ξανά	1	0.399	0.891	-0.492
2	ΠΔς ενεργοποιεί επισκ/ες να υποστηρίξουν οικονομικά εργο ΦΔ	2	-1.513	-0.231	-1.282
3	ΠΔς όχι ανοιχτο βιβλίο αλλά δίνει ερεθίσματα για προβληματιστεί ο επισκ/ης	3	0.353	0.922	-0.568
4	ΠΔς πομπός ενημ/σης ΦΔ με τοπική κοινωνία	4	0.303	-0.557	0.860
5	ΠΔς συντονιστής φορέων εκπαίδευσης σε μια ΠΠ	5	-0.735	-1.858	1.123
6	ΠΔς απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση οτιδήποτε άλλο περίπλοκο	6	1.786	-0.806	2.592
	Σχεδιασμός και Εφαρμογή Υπηρεσιών Περιβαλλοντικής Διεργημένης				
7	ΠΔς δυσκολίες προσέγγιση Τοπ.Πληθ. (προκ/ψεις + ελλ. Εμπιστ)	7	1.947	1.702	0.245
8	ΠΔ μπορεί χωρίς υλικά υποδομής βασισμένοι στις δεξιότητες ΠΔων	8	-2.607	-0.860	-1.747
9	Έλλειψη στρατηγικής για ΠΔ σε ΠΠ σε κεντρικό επίπεδο	9	0.821	1.561	-0.740
10	Κυριότερο πρόβλημα: ασυνέχεια καθεστώσ εργασίας ΠΔ	10	1.415	0.363	1.052
11	ΠΔ όχι επαγ/τίας γτ βασίζεται σε ασαφές επιστημονικό πεδίο	11	-1.086	-1.410	0.324
12	Εθελοντές ή Όχι αγάπη ή Όχι ενδιαφέρον: έργο ΠΔ αναποτελεσματικό	12	-0.082	-0.849	0.767

13	Όχι υποστήριξη ΠΔ από ΦΔ	13	-0.578	-0.786	0.208
14	Αρμοδιότητες ΠΔ έχουν πλήρως καθοριστεί	14	0.621	0.339	0.282
15	Δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε τα προγράμματα ΠΔ	15	-0.774	-0.010	-0.764
16	Διαφωνία ΠΔων και Διαχειριστών ΦΔ για λειτουργία+οφέλη ΠΔ	16	0.056	-0.241	0.298
17	Συνεργασία ΦΔ δυσχεραίνει αντί να βοηθά αποτελεσματικότητα ΠΔ	17	-1.368	-1.169	-0.199
18	Έλλειψη χρόνου + ανομοιογένεια πληθυσμού όχι πρόβλημα για ΠΔ	18	-0.183	0.896	-1.079
	Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διεργημένων				
19	Επιμορφ. ΠΔων ξεκινά από επιμορφ. των εκπαιδευτών τους	19	-0.494	0.930	-1.424
20	Καλύτερος τρόπος εφαρμογής ΠΔ είναι η κοινή λογική	20	-0.116	-0.457	0.341
21	Περιβ/ντικό Πτυχίο Όχι απαραίτητο. Σημασία Επικοινωνιακές δεξιότητες.	21	1.427	-1.703	3.130
22	ΠΔ εστίαση στο σχεδιασμό ΠΔ και όχι τεχνικής παρουσίασης ΠΔ	22	-0.153	0.386	-0.539
23	Εκπ.ΠΔων περισσότερο με γνώσεις για ΦΠ λιγότερο για παιδαγωγ. γνώσεις	23	0.742	-0.004	0.746
24	Εκπαίδευση ΠΔων συνεχής όπως και η αξιολόγηση τους	24	0.122	1.364	-1.242
	Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διεργημένης				
25	Δύσκολη εκτίμησης οικονομικής αξίας υπηρ. ΠΔ	25	0.457	0.556	-0.099
26	Πληροφ. ξενγση ως Εκπαιδ. δρστα όχι Διασκεδ. ξενγση	26	-1.318	-1.309	-0.009
27	ΠΔ ιστορίες ψυχαγωγούν αλλά να έχουν και παιδαγωγικό μήνυμα	27	0.980	-0.402	1.382
28	ΠΔ βοηθά στην προώθηση αλλαγής συμπεριφοράς του κοινού	28	1.074	1.865	-0.791
29	ΠΔ συνώνυμη ΠΕ	29	-0.171	0.044	-0.215
30	Προγρτα ΠΔ εκπαιδευτικά εργαλεία για ευαισθητοπ. Επισκπτων σε ΦΠ	30	0.668	0.830	-0.163
	Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διεργημένων				
31	Προγρτα ΠΔ θα πρέπει να λειτουργούν αυτόνομα από προγρτα ΠΔ	31	-1.121	0.013	-1.134
32	Προγρτα ΠΔ μπορούν να στηρίζουν οικονομικά ένα ΦΔ	32	0.050	1.729	-1.679
33	Εκθέματα + περιβαλλοντικά μονοπάτια = Ιδανικό μέσο ΠΔ	33	-1.279	-1.174	-0.105
34	Όχι τόσο Αξιολ. Προγρτων ΠΔ αλλά περισσότερο Αξιολ. ΠΔων	34	-0.129	-0.303	0.174
35	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες επισκτων	35	0.734	-0.434	1.168
36	Αξιολ. Προγρτων ΠΔ με βάση ανάγκες και επιθυμίες ΦΔ	36	-0.249	0.171	-0.420

Σημείωση : KB3: Κέντρο βάρους Τρίτου Παράγοντα (Συνοδοί), KB4: Κέντρο Βάρους Τέταρτου παράγοντα (Οικονομικοί Πραγματιστές)

6.10 Δηλώσεις Συμφωνίας ή Κοινής Σημασίας (Consensus Statements)

Στον πίνακα 60 παρουσιάζονται δηλώσεις Συμφωνίας ή Κοινής Σημασίας (Consensus Statements) για όλους τους παράγοντες. Δηλαδή παρουσιάζονται εκείνες οι δηλώσεις, οι οποίες κατά την εφαρμογή της Q-παραγοντικής ανάλυσης δεν σημειώθηκαν ως στατιστικά αντιπροσωπευτικές για κάποιον από τους τέσσερις παράγοντες.

Σύμφωνα με το συγκεκριμένο, πίνακα βρέθηκαν πέντε δηλώσεις οι οποίες δεν θεωρούνται σημαντικά (στατιστικά) αντιπροσωπευτικές για κάποιον από τους τέσσερις παράγοντες. Με πιο απλά λόγια, οι συγκεκριμένες δηλώσεις δεν είχαν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις στους τέσσερις τύπους πεποιθήσεων αναφορικά με την λειτουργία της ΠΔ στις προστατευόμενες περιοχές. Επομένως αυτές οι μη-αντιπροσωπευτικές δηλώσεις θεωρούνται ως δηλώσεις κοινής σημασίας/συμφωνίας. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα όλοι οι τύποι πεποίθησης διαφωνούν ότι η περιβαλλοντική διεργημένα δεν μπορεί να ειπωθεί

επαγγελματικά διότι βασίζεται σε ένα ασαφές ερευνητικό πεδίο (Δήλωση #11). Τουναντίον θεωρούν ότι η ΠΔ μπορεί να ειπωθεί επαγγελματικά ακριβώς επειδή βασίζεται σε ένα σαφές επιστημονικό πεδίο. Συγκεκριμένα, αντιλαμβάνονται τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας ως εκπαιδευτικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται για την ευαισθητοποίηση των επισκεπτών (Δήλωση #30).

Πίνακας 60: Δηλώσεις Συμφωνίας ή Κοινής Σημασίας

No.	Δήλωση Συμφωνίας ή Κοινής Σημασίας	No.	Παράγοντες							
			Συντονιστής		Μέντορας		Συνοδός		Οικονομικός Πραγματιστής	
			Θέση	z-σκορ	Θέση	z-σκορ	Θέση	z-σκορ	θέση	z-σκορ
11	Η περιβαλλοντική διερμηνεία δεν μπορεί να ειπωθεί επαγγελματικά διότι βασίζεται σε ένα ασαφές επιστημονικό πεδίο.	11	-3	-1.21	-1	-0.82	-2	-1.09	-3	-1.41
16	Πολλές φορές παρατηρείται διαφωνία μεταξύ των περιβαλλοντικών διερμηνέων και των διαχειριστών των φορών ως προς την λειτουργία και τα οφέλη της περιβαλλοντικής διερμηνείας	16	-1	-0.55	0	-0.05	0	0.06	0	-0.24
25*	Είναι πολύ δύσκολο να εκτιμήσει κανείς την οικονομική αξία των υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας.	25	0	0.17	0	0.30	1	0.46	1	0.56
30*	Τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι εκπαιδευτικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται για την ευαισθητοποίηση των επισκεπτών για περιβαλλοντικό πόρο.	30	1	0.47	2	0.66	1	0.67	1	0.83
34*	Δεν θεωρώ ότι θα έπρεπε να εστιάσουμε στην αξιολόγηση των προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας αλλά περισσότερο στην αξιολόγηση των ανθρώπων που εφαρμόζουν προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας όπως είναι οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς.	34	0	0.15	0	-0.13	0	-0.13	0	-0.30

Σημείωση: Όλες οι δηλώσεις στον παραπάνω πίνακα είναι σημαντικές σε επίπεδο 99% ($p > 0.01$).

Παρόλο που αντιλαμβάνονται την ΠΔ ως σαφές επιστημονικό πεδίο εμφανίζονται είτε ουδέτεροι (συντονιστές και μέντορες) είτε συμφωνούν με επιφυλάξεις (συνοδοί,

οικονομικός πραγματιστής) με την άποψη που υποστηρίζει την *δυσκολία εκτίμησης της οικονομικής αξία της περιβαλλοντικής διερμηνείας* (Δήλωση #25).

Επίσης οι περισσότεροι παράγοντες κρατούν μια στάση ουδετερότητας ως προς την άποψη της Δήλωσης #16 που υποστηρίζει ότι *υπάρχει διαφωνία μεταξύ των περιβαλλοντικών διερμηνέων και των διαχειριστών των φορέων ως προς την λειτουργία και τα οφέλη της περιβαλλοντικής διερμηνείας*. Εξάιρεση στην συγκεκριμένη δήλωση αποτελεί ο πρώτος τύπος πεποίθησης, δηλαδή οι συντονιστές οι οποίοι διαφωνούν με επιφυλάξεις. Τέλος, όλοι οι τύποι πεποίθησης κρατούν ουδέτερη στάση σχετικά με την Δήλωση #34 που υποστηρίζει να δοθεί προτεραιότητα στην αξιολόγηση των περιβαλλοντικών διερμηνέων και λιγότερο στα προγράμματα ΠΔ

Ερευνητικό Ερώτημα 3: *Τα δεδομένα αναδεικνύουν πρότυπα τα οποία σχετίζονται με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης των υγροτοπικών περιοχών Ramsar;*

Οι πεποιθήσεις ή/και στάσεις για την λειτουργία της περιβαλλοντικής διερμηνείας δεν διαμορφώθηκαν από τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου δείγματος. Ωστόσο, τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά για κάθε συμμετέχοντα είναι χρήσιμα για την κατανόηση των Q-τάξεων των ατόμων που συνεισέφεραν στον προσδιορισμό, ανάλυση και ερμηνεία των κύριων τύπων πεποιθήσεων της παρούσας ερευνητική μελέτη για αυτό και χρησιμοποιήθηκαν κατ' αυτό τον τρόπο. Παρόλα αυτά, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά δεν ερμηνεύθηκαν ως κρίσιμα για την προσφορά τους στην διερεύνηση των πεποιθήσεων των ατόμων για την λειτουργία της ΠΔ στις προστατευόμενες υγροτοπικές περιοχές της σύμβασης Ramsar.

Αναφορικά με τον **πρώτο παράγοντα δηλαδή τους «συντονιστές»** τα δημογραφικά χαρακτηριστικά παρουσιάζεται στον παρακάτω πίνακα 61. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο πίνακα για τον πρώτο παράγοντα οι άνδρες (60%) φαίνεται να πλειοψηφούν έναντι των γυναικών (40%). Παράλληλα, οι επτά από τους εννέα συμμετέχοντες είχαν ηλικία μεταξύ 25-44 χρονών (77,7%), δηλαδή τρεις (33,3%) συμμετέχοντες είχαν ηλικία μεταξύ 25-34 και τέσσερις (44,4%) είχαν ηλικία μεταξύ 35-44. Συνακόλουθα, οι τρεις από τους εννέα συμμετέχοντες (33%) στον πρώτο παράγοντα και από τους πέντε συνολικά (60%) συμμετέχοντες έχουν πτυχίο ξεναγού-επιμελητή ξεναγού εθνικών δρυμών και χώρων αναψυχής. **Ουσιαστικά, ο συγκεκριμένος αριθμός ατόμων παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό εξειδικευμένων ξεναγών στους εξαχθέντες παράγοντες**. Από την άλλη πλευρά, αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο δύο (22.2%) συμμετέχοντες από τους εννέα συνολικά που «φορτώνουν» σημαντικά στον συγκεκριμένο παράγοντα έχουν πραγματοποιήσει ανώτατες σπουδές σε περιβαλλοντικές επιστήμες. Οι ίδιοι οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι έχουν προϋπηρεσία στο χώρο της περιβαλλοντικής ενημέρωσης σε προστατευόμενες περιοχές η οποία κυμαίνεται 0-10 χρόνια με μέσο όρο 5,4 χρόνια.

Παρόλα αυτά μόνο οι τέσσερις (40%) δηλώνουν ότι έχουν συμμετάσχει και στο σχεδιασμό ΠΔ.

Αναφορικά με τον **δεύτερο παράγοντα δηλαδή τους «μέντορες»** σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα 61 των αναλυτικών δημογραφικών στοιχείων οι γυναίκες (72,7%) πλειοψηφούν έναντι των ανδρών (27,3%) στον συγκεκριμένο παράγοντα. Επίσης, η συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων είχαν ηλικία μεταξύ 25-34 (63,6%) έναντι των υπολοίπων συμμετεχόντων που είχαν ηλικία από 35-44 (18,1%) και 45-54 (18,1%) αντίστοιχα. Το ποσοστό νέων ατόμων του δεύτερου παράγοντα είναι το μεγαλύτερο ποσοστό εν συγκρίσει με τα ποσοστά νέων ατόμων στους άλλους τρεις παράγοντες (παράγοντα Α-συντονιστή, Γ-συνοδού και Δ-οικονομικού πραγματιστή). Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης των ατόμων που πρόσκεινται στον δεύτερο τύπο πεποίθησης, δηλαδή στον μέντορα μόλις τέσσερις (36,2%) συμμετέχοντες δήλωσαν ότι έχουν ανώτατες σπουδές. Μάλιστα, από αυτούς μόνο ένας δήλωσε ότι είχε μεταπτυχιακές περιβαλλοντικές σπουδές. Ο χρόνος προϋπηρεσίας των συμμετεχόντων του δεύτερου παράγοντα σε κέντρα ενημέρωσης υγροτόπων κυμαίνεται από 0 έως 16 χρόνια με μέσο όρο τα 3,85 έτη. Ο μέσος όρος του χρόνου υπηρεσίας των συμμετεχόντων του δεύτερου παράγοντα είναι ο μικρότερος μέσος όρος τόσο εν συγκρίσει με τους άλλους τρεις παράγοντες (παράγοντα Α, Γ, και Δ) όσο και από τον γενικό μέσο όρο (4,89) του χρόνου προϋπηρεσίας όλων των συμμετεχόντων. Επίσης από τους έντεκα συμμετέχοντες οι πέντε (54,5%) αναφέρουν ότι έχουν συμμετάσχει στο σχεδιασμό προγραμμάτων ΠΔ. Τέλος ανεξάρτητα από τις όποιες δημογραφικές διαφορές όλοι οι συμμετέχοντες που επηρεάζουν τον Λόγο του δεύτερου παράγοντα εργάζονται στα κέντρα ενημέρωσης με σύμβαση ορισμένου χρόνου.

Αναφορικά με τον **τρίτο παράγοντα δηλαδή τους «συνοδούς»**, σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα 61 των δημογραφικών στοιχείων των συμμετεχόντων οι άντρες (60%) πλειοψηφούν έναντι των γυναικών (40%). Η συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων έχουν ηλικία μεταξύ 35-44 (80%) και μόνο ένας συμμετέχων δήλωσε ότι έχει ηλικία μεταξύ 25-34 (20%). Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης των ατόμων που πρόσκεινται στον συγκεκριμένο τύπο πεποίθησης μόνο ένας δήλωσε ότι έχει πραγματοποιήσει ανώτατες σπουδές ενώ κανένας δεν έχει πραγματοποιήσει ολοκληρωμένες περιβαλλοντικές σπουδές. Ο χρόνος προϋπηρεσίας των συμμετεχόντων του τρίτου παράγοντα σε κέντρα ενημέρωσης υγροτόπων κυμαίνεται από 1 έως 17 χρόνια με μέσο όρο τα 6,80 έτη. Επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι κανένας από τους συμμετέχοντες που υποστηρίζουν το συγκεκριμένο παράγοντα/τύπο πεποίθησης δεν έχει εμπειρία σχεδιασμού προγραμμάτων ΠΔ. Τέλος όλοι οι συμμετέχοντες που επηρεάζουν τον Λόγο του δεύτερου παράγοντα δήλωσαν ότι εργάζονται στα κέντρα ενημέρωσης με σύμβαση ορισμένου χρόνου.

Αναφορικά με τον **τέταρτο παράγοντα δηλαδή τους «οικονομικούς πραγματιστές»** τα δημογραφικά στοιχεία παρουσιάζονται στο τέταρτο και τελευταίο τμήμα του Πίνακα 61. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο πίνακα οι άνδρες (57,1%) φαίνεται να πλειοψηφούν έναντι των γυναικών (42,9%) στους συμμετέχοντες που

προσυπογράφουν το συγκεκριμένο τύπο πεποιθήσης. Ακολούθως, οι εξι από τους επτά συμμετέχοντες είχαν μέση ηλικία μεταξύ 35-44 χρονών (71,4%) και μόνο ένας συμμετέχων (28,6%) δήλωσε ότι έχει ηλικία μεταξύ 25-34 χρονών. Αναφορικά με το επίπεδο εκπαίδευσης αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο τρεις (42,8%) συμμετέχοντες από τους επτά συνολικά που «φορτώνουν» σημαντικά στον συγκεκριμένο παράγοντα έχουν πραγματοποιήσει ανώτατες σπουδές και συγκεκριμένα περιβαλλοντικές σπουδές. Επίσης, οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι έχουν προϋπηρεσία στο χώρο της περιβαλλοντικής ενημέρωσης σε προστατευόμενες περιοχές η οποία κυμαίνεται 0-12 χρόνια με μέσο όρο 6,46 χρόνια. Παρόλα αυτά μόνο οι τρεις (42,8%) δήλωσαν ότι έχουν συμμετάσχει και στο σχεδιασμό περιβαλλοντικής διερμηνείας.

Ίσως θα μπορούσε να θεωρηθεί ως δυνητικό πρότυπο το γεγονός ότι ανάμεσα στον πρώτο παράγοντα/τύπο πεποιθήσης δηλαδή στους συντονιστές βρίσκονται οι περισσότεροι εξειδικευμένοι ξεναγοί, δηλαδή οι πιστοποιημένοι οικοξεναγοί-επιμελητές εθνικών δρυμών και χώρων αναψυχής. Ωστόσο ένας από τους επόμενους δύο ξεναγούς-επιμελητές εθνικών δρυμών και χώρων αναψυχής παρουσιάζει υψηλή παραγοντική φόρτωση στον δεύτερο παράγοντα δηλαδή στους μέντορες ενώ ο πέμπτος και τελευταίος από τους συμμετέχοντες και κάτοχος εξειδικευμένου πιστοποιητικού δεν εμφανίζει υψηλή παραγοντική φόρτωση σε κανέναν από τους τέσσερις παράγοντες/τύπους πεποιθήσης. Ανέξαρτητα από αυτές τις αλλοιώσεις το εν δυνάμει πρότυπο θα μπορούσε να διερευνηθεί σε μια επόμενη ερευνητική μελέτη για να πιστοποιηθεί η ύπαρξη του ή όχι σε ένα μεγαλύτερο δείγμα ατόμων.

Ένα κατακλείδι το δείγμα δεν καλύπτει όλες τις πιθανότητες του προσωπικού που δραστηριοποιούνται ως ξεναγοί σε όλες τις προστατευόμενες περιοχές στην Ελλάδα. Ωστόσο, παρέχει το συνολικό δείγμα ανθρώπων που δραστηριοποιούνται ως ξεναγοί από τους φορείς διαχείρισης στις περιοχές των υγροτόπων που προστατεύονται από την σύμβαση Ramsar.

Πίνακας 61: Πίνακας Δημογραφικών Χαρακτηριστικών ανά κατηγορά Παράγοντα/τύπο Πεποίθησης

A/A	Υγρότοποι	Φύλλο	Ηλικία	Εκπαίδευση	Περιβαλλοντικές Σπουδές	Έτη Προϋπηρεσίας	Σχεδιασμός Προγραμ. ΠΔ	Καθεστώς Εργασίας	Παραγοντικές Επιβαρύνσεις
Συντονιστής									
006	Δέλτα Έβρου	Γ	35-44	ΜΕΓΑΠΤΥΧ	ΑΕΙ	10	ΝΑΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.4442
010	Νέστου-Βιστωνίδα	Γ	25-34	ΙΕΚ	ΙΕΚ	0,5	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.6251
011	Νέστου-Βιστωνίδα	Α	35-44	ΙΕΚ	ΙΕΚ	10	ΝΑΙ	ΜΟΝΙΜΟΣ	0.5243
012	Λίμνη Κερκίνη	Α	35-44	ΙΕΚ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	6	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.4713
013	Λίμνη Κερκίνη	Α	35-44	ΑΤΕΙ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	0,5	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.4935
025	Δελτα Αξιού	Α	25-34	ΙΕΚ	ΙΕΚ	9	ΝΑΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.5697
030	Λιμναθ. Αμβρακικού	Α	45-54	ΑΕΙ	ΚΑΜΙΑ	5	ΟΧΙ	ΙΔΙΩΤ.ΥΠ	0.3611
032	Πρεσπών	Γ	25-34	ΛΥΚΕΙΟ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	0,2	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.3661
038	Μεσολόγγι	Γ	45-54	ΑΕΙ	ΑΕΙ	11	ΝΑΙ	ΕΞΩΤ ΣΥΝ	0.7805
Μέντορας									
014	Κερκίνη	Α	45-54	ΔΗΜΟΤ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	10	ΝΑΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.3702
018	Κορώνεια-Βόλβη	Γ	25-34	ΑΕΙ	ΜΕΓΑΠΤ	0,6	ΝΑΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.6643
019	Κορώνεια-Βόλβη	Γ	25-34	ΤΕΙ	ΤΕΙ	0,7	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.5840
020	Κορώνεια-Βόλβη	Γ	25-34	ΑΕΙ	ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ	0,6	ΝΑΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	-0.4969
021	Κορώνεια-Βόλβη	Γ	35-44	ΛΥΚΕΙΟ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	3	ΝΑΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.5156
023	Δέλτα Αξιού	Γ	25-34	ΑΕΙ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	1	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.6252
027	Δέλτα Αξιού	Α	45-54	ΤΕΙ	ΚΑΜΙΑ	0,8	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.4345
031	Λίμνες Πρέσπον	Γ	25-34	ΑΕΙ	ΚΑΜΙΑ	0,2	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.5237
033	Λίμνες Πρεσπών	Γ	25-34	ΙΕΚ	ΚΑΜΙΑ	4,5	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	-0.3873
036	Λίμνες Πρεσπών	Α	35-44	ΛΥΚΕΙΟ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	16	ΝΑΙ	ΕΞΩΤ ΣΥΝ	0.5128
037	Λίμνες Πρεσπών	Γ	25-34	ΙΕΚ	ΙΕΚ	5	ΝΑΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.6570

Συνοδός									
004	Δέλτα Έβρου	A	35-44	ΛΥΚΕΙΟ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	8	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.3709
008	Δέλτα Έβρου	A	35-44	ΑΤΕΙ	ΚΑΜΙΑ	5	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.5306
022	Δέλτα Αξιού	Γ	35-44	ΙΕΚ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	1	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.5272
028	Λιμνθ. Αμβρακικού	A	25-34	ΑΕΙ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	3	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.5320
034	Λίμνες Πρεσπών	Γ	35-44	ΛΥΚΕΙΟ	ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ	17	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.5423
Οικονομικός Πραγματιστής									
001	Δέλτα Έβρου	A	35-44	ΜΕΤΑΠΤΥΧ	ΜΕΤΑΠΤΥΧ	11	ΝΑΙ	ΜΟΝΙΜΟΣ	0.5926
002	Δέλτα Έβρου	A	25-34	ΛΥΚΕΙΟ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	3	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.4617
007	Δέλτα έβρου	Γ	35-44	ΛΥΚΕΙΟ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	5	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.5863
015	Λίμνη Κερκίνη	A	35-44	ΛΥΚΕΙΟ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	9	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.6324
016	Λίμνη Κερκίνη	Γ	35-44	ΑΕΙ	ΜΕΤΑΠΤΥΧ	0,2	ΟΧΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.4469
024	Δέλτα Αξιού	Γ	35-34	ΑΕΙ	ΜΕΤΑΠΤΥΧ	12	ΝΑΙ	ΣΥΜΒΑΣΗ	0.5083
029	Λιμνθ. Αμβρακικού	A	35-44	ΑΤΕΙ	ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ	5	ΟΧΙ	ΕΞΩΤ ΣΥΝ.	0.4895

7 ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

7.1 Εισαγωγή

Εισαγωγή

Η παρούσα ερευνητική μελέτη διερευνήσε τις απόψεις ή και πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διεργασιών αναφορικά με την λειτουργία της ΠΔ στις προστατευόμενες υδροτοπικές περιοχές Ramsar βασισμένη στην μεθοδολογία-Q.

Συνολικά διερευνήθηκαν οι απόψεις 40 εργαζόμενων σε κέντρα ενημέρωσης προστατευόμενων υδροτοπικών περιοχών Ramsar που συμμετείχαν σε αυτή την έρευνα. Η ανάλυση των δεδομένων έγινε με χρήση του στατιστικού λογισμικού PQ Method 2.11 (Schmolck & Atkinson, 2002), με αποτέλεσμα την εξαγωγή τεσσάρων παραγόντων ή τύπων πεποιθήσεων.

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο παρουσιάζει μια περίληψη της ερευνητική μελέτης και των σημαντικών συμπερασμάτων που προκύπτουν από τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την συζήτηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων συμπεριλαμβανομένων των περιορισμών της έρευνας, των συμπερασμάτων αναφορικά με την σύνδεση με την προηγούμενη βιβλιογραφία, την ανάδειξη νέων ερευνητικών στόχων και την τελική σύνοψη. Περίληψη της Ερευνητικών Αποτελεσμάτων

7.1.1 Αναθεώρηση Προβλήματος

Οι φορείς των προστατευόμενων περιοχών φέρουν το βάρος όχι μόνο της διαχείρισης του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και της διάχυσης του μηνύματος της προστασίας του περιβάλλοντος στην τοπική κοινωνία και τους επισκέπτες τους οποίους καλούνται να μετατρέψουν σε ενεργούς συμμάχους στην δύσκολη πορεία προς την αλλαγή του τρόπου σκέψης και συμπεριφοράς, που οδήγησε το περιβάλλον και την ποιότητα ζωής στον πλανήτη στα όρια του συναγερμού. Για να το επιτύχουν διαθέτουν τα κέντρα περιβαλλοντικής ενημέρωσης-ευαισθητοποίησης τα οποία λειτουργούν ως σημεία αναφοράς για τους επισκέπτες και την τοπική κοινωνία, επιδιώκοντας μέσω της ενημέρωσης, ΠΕ, ερμηνείας και ψυχαγωγίας, να προκαλέσουν το ενδιαφέρον για ενεργή συμμετοχή στην διαδικασία της προστασίας και διατήρησης των οικολογικά ευαίσθητων οικοσυστημάτων. Οι συγκεκριμένες προσφερόμενες υπηρεσίες ορίζονται στην διεθνή βιβλιογραφία ως υπηρεσίες ΠΔ. Στην Ελλάδα η αξιολόγηση της ΠΔ σε προστατευόμενες περιοχές είναι ακόμα ένα σχετικά παρθένο ερευνητικό πεδίο.

- Σκοπός Έρευνας

Κύριος στόχος στην παρούσα ερευνητική μελέτη ήταν η διερεύνηση των υποκειμενικών πεποιθήσεων και στάσεων του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης για την εφαρμογή των ΠΔ. Απώτερος σκοπός είναι η διερεύνηση και η συγκέντρωση πληροφοριών ώστε να στοιχειοθετηθεί ένα σαφές πεδίο γνώσης σχετικά με την εφαρμογή της ΠΔ στην Ελλάδα ξεκινώντας από τις πεποιθήσεις και στάσεις του ίδιου του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης των προστατευόμενων περιοχών που εφαρμόζουν προγράμματα ΠΔ. Η έμφαση δόθηκε στις προστατευόμενες περιοχές των υδροτόπων της σύμβασης Ramsar δεδομένου ότι σε αυτές τις περιοχές ιδρύθηκαν και στελεχώθηκαν τα πρώτα κέντρα ενημέρωσης προστατευόμενων περιοχών στην Ελλάδα. Η διάχυση της πληροφορίας στους πολίτες μέσω μη-τυπικών φορέων ΠΕ προϋποθέτει μια νέα σχέση μεταξύ των περιβαλλοντικών επιστημών και μη-τυπικής ΠΕ. Αυτή η σχέση στην Ελλάδα τελεί ακόμα υπό έρευνα. Η περιβαλλοντική πληροφορία μπορεί να αξιολογηθεί με κριτήρια σωστού ή λάθους. Ένα τέτοιο κριτήριο στην περίπτωση της επικοινωνίας της πληροφορίας δεν είναι αποδοτικό, δεδομένου ότι η επικοινωνία περιλαμβάνει a priori την αυτό-αναφορά στις αξίες, στάση και συμπεριφορά του υποκειμένου, στην προκειμένου περίπτωση του ΠΔ. Κατ' αυτό τον τρόπο, η έρευνα της σημασίας της επικοινωνίας και διερμηνείας ενέχει την μελέτη της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Ως εκ τούτου ανάλογη ήταν και η επιλογή της μεθόδου έρευνας.

- Μεθοδολογία

Η εμπειρική φύση της πρακτικής της ΠΔ από το προσωπικό κέντρων ενημέρωσης λόγω έλλειψης εξειδικευμένης κατάρτισης κατέδειξαν ως καταλληλότερη ερευνητική μέθοδο διερεύνησης των υποκειμενικών απόψεων τους την Q-μεθοδολογία. Η μεθοδολογία-Q είναι μια μικτή μέθοδος μελέτης της ανθρώπινης υποκειμενικότητας που συνδυάζει τόσο αρχές ποιοτικής έρευνας όσο και ποσοτικής επεξεργασίας των δεδομένων. Δημιουργήθηκε από τον Stephenson (1902-1989) και χρησιμοποιείται από την ακαδημαϊκή κοινότητα για τη συστηματική μελέτη της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Κεντρική θέση σε αυτή την μελέτη έχουν τα νοήματα και η σημασία που αποδίδουν τα ανθρώπινα υποκείμενα σε αυτή την προσπάθεια, αναδεικνύοντας την σημασία της άποψης κάθε ατόμου και λιγότερο την κατηγοριοποίηση τους με βάση το μέσο όρο. Παράλληλα χρησιμοποιεί στατιστική διαδικασία επεξεργασίας δεδομένων αναδεικνύοντας διαβαθμίσεις των απόψεων των υποκειμένων, οι οποίες συνήθως δεν γίνονται αντιληπτές ακόμα και από τον πιο έμπειρο αναλυτή. Εστιάζοντας στις γνώμες των ανθρώπων και όχι στα γνωρίσματα τους μπορούμε να προσδιορίσουμε τύπους πεποιθήσεων και να τις κατηγοριοποιήσουμε. Αν και η συγκεκριμένη μεθοδολογία είναι αρκετά χρονοβόρα επιλέχθηκε γιατί είναι κατάλληλη για μικρά δείγματα αφενός και αφετέρου γιατί θεωρείται η καταλληλότερη για την μελέτη της ανθρώπινης υποκειμενικότητας.

- Αποτελέσματα έρευνας

Χρησιμοποιώντας αυτή τη μέθοδο αξιολογήθηκαν 36 προτάσεις σχετικές με το σχεδιασμό και την λειτουργία των υπηρεσιών ΠΔ από το προσωπικό (συνολικά 40 άτομα) των κέντρων ενημέρωσης που ήταν αρμόδια για την ενημέρωση του κοινού σχετικά με προστατευόμενες υδροτοπικές περιοχές Ramsar (10 συνολικά περιοχές). Οι προτάσεις προέκυψαν κατόπιν επιλογής μέσα από μια δεξαμενή δηλώσεων. Η συγκεκριμένη βάση δεδομένων συγκροτήθηκε αλιεύοντας δηλώσεις που έκαναν συνάδελφοί τους σε προγενέστερο της έρευνας σεμινάριο καθώς και από τις αντίστοιχες ερευνητικές μελέτες στο εξωτερικό. Η αξιολόγηση των προτάσεων από τους περιβαλλοντικούς διερμηνείς έγινε με βάση μια κλίμακα πολλαπλής επιλογής (εννέα βαθμίδων) με άκρα το «διαφωνώ απόλυτα» και στο άλλο άκρο «συμφωνώ απόλυτα» και στη μέση «ούτε μπορώ να συμφωνήσω, ούτε να διαφωνήσω» (κλίμακα -4 έως 4). Επιπλέον σε κάθε βαθμίδα μπορούσε να τοποθετηθεί συγκεκριμένος αριθμός δηλώσεων (π.χ. στα άκρα μόνο δύο δηλώσεις κοκ). Μετά την συλλογή των απαντήσεων ακολούθησε παραγοντική ανάλυση των απόψεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων. Η ανάλυση παραγόντων έγινε με χρήση του λογισμικού προγράμματος PQ method 2.11 βασισμένοι στη μέθοδο της Κεντροειδούς Παραγοντικής Ανάλυσης (*Centroid Factor analysis*) κάνοντας χρήση της δυνατότητας ορθογώνιας περιστροφής των αξόνων (*varimax rotation solution*). Η ανάλυση παραγόντων έγινε με χρήση του διανύσματος ιδιοτιμών (*eigenvalues >1*). Μετά από την σύγκριση των συσχετίσεων επτά εν δυνάμει παραγοντικών λύσεων καταλήξαμε στην παραγοντική λύση των τεσσάρων παραγόντων δηλαδή τύπων πεποιθήσεων σχετικά με την εφαρμογή των υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας στις περιοχές υδροτόπων Ramsar. Με βάση την ανάλυση και ερμηνεία του Λόγου αυτών των παραγόντων προέκυψαν τέσσερις τύποι πεποιθήσεων για αυτούς τους παράγοντες: (α) Συντονιστής (9 συμμετέχοντες), (β) Μέντορας (11 συμμετέχοντες), Συνοδός (8 συμμετέχοντες) και Οικονομικός Πραγματιστής (10 συμμετέχοντες) οι οποίοι υποδηλώνουν τον κεντρικό θεματικό άξονα εστίασης. Οι συντονιστές εξηγούσαν το 43 % της συνολικής διακύμανσης. Οι μοναδικοί αυτοί τύποι πεποίθησης συντελούν ως κοινές στάσεις ερμηνείας της λειτουργίας των υπηρεσιών ΠΔ από το προσωπικό των κέντρων ενημέρωσης προστατευόμενων υδροτοπικών περιοχών.

7.2 Συζήτηση

Το πρώτο ερευνητικό ερώτημα της συγκεκριμένης μελέτης ήταν «Ποιες είναι οι πεποιθήσεις και οι προτεραιότητες των οικοξεναγών που εργάζονται στα κέντρα ενημέρωσης προστατευόμενων περιοχών αναφορικά με την λειτουργία των υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας στις προστατευόμενες υδροτοπικές περιοχές Ramsar;» Το προσωπικό των κέντρων ενημέρωσης που εργάζονται στις δέκα (10) περιοχές που προστατεύονται από την σύμβαση Ramsar ανέπτυξαν τέσσερις διαφορετικούς τύπους πεποιθήσεων σχετικά με την λειτουργία των κέντρων ενημέρωσης: (α) συντονιστές, (β) μέντορες, (γ) συνοδοί και (δ) οικονομικοί πραγματιστές.

Τα άτομα που πρόσκεινται στους συντονιστές διαμορφώνουν τις προτεραιότητες τους με στόχο να αναδείξουν κυρίως την εποπτική τους συμβολή και δεξιότητες στα προγράμματα και υπηρεσίες ΠΔ στις προστατευόμενες περιοχές. Η αρμονική

λειτουργία των υπηρεσιών της ΠΔ προϋποθέτει για αυτούς την αγαστή συνεργασία όλων των φορέων εκπαίδευσης που μπορούν να δραστηριοποιηθούν σε μία προστατευόμενη υγροτοπική περιοχή. Σε έναν τέτοιο σκηνικό συνεργασίας οι συντονιστές επιθυμούν να έχουν επιτελικό ρόλο.

Τα άτομα που πρόσκεινται στους μέντορες αποτελούν την μεγαλύτερη ομάδα συμμετεχόντων. Οι μέντορες εστιάζουν την προσοχή τους στην ανάδειξη της καταλυτικής συμβολής των υπηρεσιών ΠΔ στην υποστήριξη και καλλιέργεια της κριτικής αίσθησης του επισκέπτη. Ανώτερος σκοπός είναι η προώθηση της ενεργής εμπλοκής και ενδυνάμωσης του κοινού που μετέχει στα προγράμματα ΠΔ στις υγροτοπικές περιοχές. Οι μέντορες θεωρούν ότι ουσιαστικός στόχος της αυτοπρόσωπης (προσωπικής) κυρίως ΠΔ είναι η ενθάρρυνση συναίσθηματων, τα οποία επιτρέπουν στον επισκέπτη να νιώθει άρρηκτα συνδεδεμένος με την φύση. Τέτοια συναισθήματα δημιουργούν την αίσθηση πλήρους ισορροπίας μέσα στην φύση. Για να νιώσει έτσι κάποιος χρειάζεται ερεθίσματα. Ο ρόλος του μέντορα είναι ακριβώς αυτός, η ανάδειξη ή ενθάρρυνση τέτοιων ερεθισμάτων. Η διαμόρφωση ενός «ομφάλιου λώρου» επικοινωνίας μεταξύ μέντορα (διερμηνευτή) και κοινού, μπορεί σύμφωνα με τους μέντορες να λειτουργήσει ως μάντας διάχυσης ιδεών και προβληματισμών για την σημασία και αξία διατήρησης της συγκεκριμένης προστατευόμενης υγροτοπικής περιοχής. Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι οι μέντορες δεν αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους ως εκπαιδευτές αλλά περισσότερο ως πλοηγούς σε μια διερμηνευτική εμπειρία. Ο στόχος είναι η ενθάρρυνση αυτονομησης της κριτικής σκέψης του επισκέπτη και όχι η καθοδήγηση του.

Τα άτομα που εκφράζονται μέσα από τον τύπο πεποίθησης των συνοδών θεωρούν ότι κύρια αρμοδιότητα για αυτούς είναι η διεκπεραίωση ενός προγράμματος που σχεδιάστηκε από κάποιους ειδικούς στην ΠΔ. Η καθιέρωση σαφών αρμοδιοτήτων χωρίς υπερβολές και η ταυτόχρονη εξασφάλιση σταθερού εργασιακού περιβάλλοντος μπορούν σύμφωνα με τους συνοδούς να τους επιτρέψει να εκπονήσουν με επιτυχία τον απλό αλλά ουσιαστικό ρόλο τους στις υπηρεσίες ΠΔ, δηλαδή, την απλή υποδοχή και ασφαλή ξενάγηση του κοινού στις προστατευόμενες περιοχές. Σε ένα δεύτερο επίπεδο ερμηνείας του περιεχομένου του Λόγου των συνοδών, θα μπορούσε ίσως να σημειωθεί ότι ο συγκεκριμένος τύπος πεποίθησης επικεντρώνει κυρίως στην ανάδειξη του έργου που ήδη γίνεται, προσπαθώντας με κάποιο τρόπο να παγιώσει την ισχύουσα κατάσταση των αρμοδιοτήτων του και της γενικότερης λειτουργίας των κέντρων ενημέρωσης. Έτσι εμφανίζει κατά αυτό τον τρόπο μια λανθάνουσα κακώς εννοούμενη δημοσιοϋπαλληλική νοοτροπία, η οποία επιθυμεί την διατήρηση της ισχύουσας κατάστασης.

Τέλος, τα άτομα που πρόσκεινται στους οικονομικούς πραγματιστές θεωρούν ως σημαντικό επιμέρους στόχο της λειτουργίας των προγραμμάτων και υπηρεσιών ΠΔ την οικονομική υποστήριξη των έργων του φορέα διαχείρισης. Τα άτομα που υποστηρίζουν τον συγκεκριμένο τύπο πεποίθησης θεωρούν ότι η ενθάρρυνση συναισθημάτων συνυπαρξιακής αρμονίας (αίσθηση του ανήκειν) των επισκεπτών με την φύση μπορούν να ενθαρρύνουν ταυτόχρονα με την κριτική ικανότητα του κοινού

και την διάθεση τους να υποστηρίξουν οικονομικά το έργο του φορέα διαχείρισης. Για τους οικονομικούς πραγματιστές η βίωση μιας όμορφης διερμηνευτικής εμπειρίας μπορεί να λειτουργήσει ως αιτία επιστροφής των επισκεπτών στην συγκεκριμένη περιοχή. Κατ' επέκταση υποστηρίζουν, ότι η ΠΔ μπορεί να λειτουργήσει έμμεσα ως μέσο ενίσχυσης της τοπικής οικονομίας. Συμπερασματικά, για τους οικονομικούς πραγματιστές η ΠΔ είναι μια ισορροπία δυο αλληλοσυμπληρούμενων διαστάσεων. Η πρώτη διάσταση είναι η «ρομαντική» δηλαδή η επικέντρωση της ΠΔ στην ανάπτυξη συναισθήματων συνυπαρξιακής αρμονίας των επισκεπτών με την φύση ώστε να αισθάνονται ότι αποτελούν μέρος της (φύσης). Συμπληρωματικά όμως αυτή η ρομαντική διάσταση μπορεί να συμβαδίζει με την ρεαλιστική διάσταση-στόχο η οποία καθορίζεται από την πραγματικότητα της καθημερινότητας, η οικονομική βιωσιμότητα των φορέων διαχείρισης και της τοπικής κοινωνίας. Οι οικονομικοί πραγματιστές θεωρούν ότι μπορεί και οφείλει η ρομαντική διάσταση της ΠΔ να χρηματίζει ως το καλύτερο συνάλλαγμα για την οικονομική υποστήριξη της τοπικής περιοχής αλλά και των φορέων διαχείρισης.

Το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα ήταν «*Ποιες είναι οι ομοιότητες και διαφορές των πεποιθήσεων του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης των προστατευόμενων υδροτοπικών περιοχών Ramsar σχετικά με την λειτουργία της περιβαλλοντικής διερμηνείας;*» Οι ομοιότητες και διαφορές των τύπων πεποιθήσεων έγινε ερευνώντας ανά ζεύγη τα τυποποιημένα σκορ των δηλώσεων κάθε τύπου πεποίθησης καθώς και τις δηλώσεις που δεν ήταν αντιπροσωπευτικές (Δηλώσεις κοινής συμφωνίας). Η διερεύνηση των διαφορών και ομοιοτήτων επικεντρώθηκε στις πέντε θεματικές κατηγορίες: (α) σημασία και αξία περιβαλλοντικής διερμηνείας, (β) ρόλος των περιβαλλοντικών διερμηνέων, (γ) σχεδιασμός και εφαρμογή προγραμμάτων και υπηρεσιών περιβαλλοντικής διερμηνείας (δ) εκπαίδευση περιβαλλοντικών διερμηνέων και (ε) προτάσεις περιβαλλοντικών διερμηνέων για την βελτίωση της λειτουργίας της περιβαλλοντικής διερμηνείας. Κατ' αυτό τον τρόπο αποτυπώνεται η θέση κάθε τύπου πεποίθησης για τα συνηθέστερα θέματα που αφορούν την λειτουργία της περιβαλλοντικής διερμηνείας στις προστατευόμενες περιοχές.

Από την ανάλυση των παραγοντικών σκορ των συγκεκριμένων κατηγοριών διαφαίνεται ότι υπάρχει μια κοινή βάση ορισμού της ΠΔ. Συγκεκριμένα, όλοι οι τύποι πεποιθήσεων συμφωνούν ότι η ΠΔ είναι ένα εκπαιδευτικό εργαλείο που συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση του κοινού με απώτερο σκοπό την προώθηση αλλαγών στην συμπεριφορά του.

Έχοντας ως υπόβαθρό τον κοινό ορισμό του στόχου της ΠΔ, οι τύποι πεποιθήσεων παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις οι οποίες αναδεικνύουν τις διαφορετικές προσεγγίσεις σχετικά με την λειτουργία της ΠΔ. Αυτές οι διαφορετικές προσεγγίσεις αποτυπώνονται σε επιμέρους διαφορετικές θέσεις ανά θεματική κατηγορία και παρουσιάζονται στον πίνακα 62:

Πίνακας 62: Σύγκριση Τύπων Πεποιθήσεων ανά θεματική κατηγορία

	Συντονιστές	Μέντορες	Συνοδοί	Οικονομικοί Πραγματιστές
Σημασία και Αξία Περιβαλλοντικής Διεργησίας (ΠΔ)	Η ΠΔ είναι ένα εκπαιδευτικό εργαλείο που συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση του κοινού με απώτερο σκοπό την προώθηση αλλαγών στην συμπεριφοράς του. Η ΠΔ στοχεύει περισσότερο στο διάχυση ενός παιδαγωγικό μήνυμα και λιγότερο στην ψυχαγωγία των επισκεπτών. Ως εκ τούτου δεν είναι συνώνυμη της ΠΕ στις προστατευόμενες περιοχές.	Η ΠΔ είναι ένα εκπαιδευτικό εργαλείο που συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση του κοινού με απώτερο σκοπό την προώθηση αλλαγών στην συμπεριφοράς του. Η ΠΔ στοχεύει στην ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας των επισκεπτών μέσω της ψυχαγωγικής εκπαίδευσης. Ως εκ τούτου δεν είναι συνώνυμη της ΠΕ στις προστατευόμενες περιοχές διότι η τελευταία είναι μια ολοκληρωμένη μακροχρόνια διαδικασία.	Η ΠΔ είναι ένα εκπαιδευτικό εργαλείο που συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση του κοινού με απώτερο σκοπό την προώθηση αλλαγών στην συμπεριφοράς του. Η ΠΔ είναι μια δραστηριότητα αναψυχής. Ως εκ τούτου δεν είναι συνώνυμη της ΠΕ στις προστατευόμενες περιοχές.	Η ΠΔ είναι ένα εκπαιδευτικό εργαλείο που συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση του κοινού με απώτερο σκοπό την προώθηση αλλαγών στην συμπεριφορά του. Η ΠΔ στοχεύει περισσότερο στο παιδαγωγικό μήνυμα και λιγότερο στην ψυχαγωγία. Το μήνυμα αυτό μπορεί να αποτελέσει μεταξύ άλλων και εφελτήριο για την οικονομική ενίσχυση του έργου του φορέα. Διατηρούν ουδέτερη στάση στην σύγκριση μεταξύ ΠΕ και ΠΔ, θεωρώντας ότι είναι ανόμοια πεδία.
Ρόλος των Περιβαλλοντικών Διεργησιών	Συντονιστής όλων των φορέων εκπαίδευσης που μπορούν να λάβουν χώρα σε μια προστατευόμενη περιοχή. Ο ρόλος του είναι επιτελικός.	Μεντορικ- Ο μέντωρ εμπνυχώνει, καθοδηγεί, συμβουλεύει το κοινό που επισκέπτεται μια προστατευόμενη περιοχή. Αξιοποιώντας τις επικοινωνιακές δεξιότητες, ο μέντωρ είναι σε θέση να ηνιοχήσει τον προβληματισμό του κοινού για την σημασία διατήρησης της προστατευόμενης περιοχής.	Συνοδός με κύριο ρόλο τη υποδοχή και ασφαλή συνοδεία του κοινού στην προστατευόμενη περιοχή. Κατά την διάρκεια την συνοδείας επεξηγεί στα συνοδευόμενα άτομα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του περιβάλλοντος που διέρχονται.	Προσφορά διερμηνευτικών εμπειριών οι οποίες να γεννούν τέτοια θετικά συναισθήματα ώστε οι επισκέπτες να νιώθουν ότι ανήκουν στην περιοχή τόσο έντονα ώστε να επιθυμούν να επιστρέψουν για να βιώσουν ξανά τέτοιες όμορφες εμπειρίες. Παράλληλα κατ' αυτό τον τρόπο πιστεύουν ότι προωθούν την οικονομική υποστήριξη του έργου του φορέα διαχείρισης και της τοπικής ανάπτυξης.
Σχεδιασμός και Εφαρμογή Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Διεργησίας	Αναγκαία προϋπόθεση για το σχεδιασμό και εφαρμογή προγραμμάτων ΠΔ είναι η αξιολόγηση τους. Τα προγράμματα δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε εξαιτίας απουσίας κεντρικής στρατηγικής από την πολιτεία. Κύρια συνέπεια αυτού του φαινομένου είναι η ασυνέχεια του καθεστώτος εργασίας , η οποία αποτελεί και το κυριότερο πρόβλημα	Αναγκαία προϋπόθεση για το σχεδιασμό και εφαρμογή προγραμμάτων ΠΔ είναι Κύριο σημείο είναι ύπαρξη υλικών υποδομής . Η επανάπαυση τις δεξιότητες των περιβαλλοντικών διεργησιών δεν αρκεί. Παράλληλα, οι εθελοντές ή άνθρωποι που δεν αγαπούν δεν μπορούν να αποδώσουν. Το έργο της ΠΔ πρέπει να γίνεται από επαγγελματίες. Οι	Η υφιστάμενη αξιολόγηση των προγραμμάτων ΠΔ αναφορικά με το σχεδιασμό και εφαρμογή τους είναι επαρκής. Το καθεστώς εργασίας είναι αδιάφορο παράγων επιρροής σε θέματα σχεδιασμού και εφαρμογή προγραμμάτων ΠΔ. Η μόνη ίσως δυσκολία που ίσως θα πρέπει να σημειωθεί είναι η δυσκολία	Οι εθελοντές ή άνθρωποι που δεν πληρώνονται ή δεν αγαπούν δεν μπορούν να συμψηφιστούν ως μια ενιαία ομάδα για να συγκριθούν με το μόνιμο προσωπικό. Για παράδειγμα οι εθελοντές έχουν δείξει ότι μπορούν πραγματικά να συνεισφέρουν σημαντικά τόσο στον σχεδιασμό όσο και στην εφαρμογή προγραμμάτων ΠΔ.

	για την λειτουργία της ΠΔ. Οι εθελοντές ή άνθρωποι που δεν πληρώνονται ή δεν αγαπούν δεν μπορούν να βοηθήσουν. Θετική συνεισφορά μπορεί να έχει η συνεργασία μεταξύ των φορέων διαχείρισης και φορέων εκπαίδευσης	είναι άρτια εκπαιδευμένοι (όχι εθελοντές) και τους αρέσει αυτό που κάνουν και πληρώνονται καλά.	προσέγγισης του ντόπιου πληθυσμού που αντιμετωπίζουν κατά την εφαρμογή των προγραμμάτων ΠΔ.	
Εκπαίδευση Περιβαλλοντικών Διεργημένων	✓ Σημαντικότερη έμφαση στην βασική εκπαίδευση σε θέματα περιβάλλοντος	✓ Σημαντικότερη έμφαση στις παιδαγωγικές γνώσεις	✓ Η εκπαίδευση δεν είναι απαραίτητο να είναι δια-βίου. Περισσότερη σημασία έχει η προσφορά της εμπειρίας.	✓ Απαραίτητη είναι βασική εκπαίδευση σε περιβαλλοντικές επιστήμες
Προτάσεις Περιβαλλοντικών Διεργημένων	✓ Περισσότερη αξιοποίηση της προσωπικής ΠΔ. Δεν αρκεί ο εφησυχασμός στα εκθέματα και τα περιβαλλοντικά μονοπάτια.	✓ Χρειάζεται ισόρροπη ανάπτυξη προσωπικής και αυτοκαθοδηγούμενης (απρόσωπης) ΠΔ	✓ Αν πρέπει να γίνει αξιολόγηση προγραμμάτων ΠΔ τότε να γίνει με βάση τις ανάγκες των επισκεπτών και όχι με βάση τις ανάγκες του ΦΔ	✓ Πρέπει να αξιοποιηθεί η δυνατότητα της ΠΔ οικονομικής ενίσχυσης. το έργο του ΦΔ.

Οι επιμέρους διαφορές των θεματικών κατηγοριών συμπεριλαμβάνονται στην τελική ερμηνεία και συγκροτούν το συνολικό περιεχόμενο του Λόγου των τύπων πεποιθήσεων όπως αναπτύχθηκαν στο κεφάλαιο των αποτελεσμάτων (βλ, κεφάλαιο 6.8 και 6.9) .

Η συγκεκριμένη προσέγγιση συνολικής ερμηνείας του Λόγου, δηλαδή της αξιολόγησης του συνόλου των δηλώσεων και παραγοντικών πινάκων αντλεί ερείσματα από την μορφολογική θεωρία (gestalt) στην οποία στηρίζεται και η φιλοσοφία της ερμηνείας των παραγόντων κατά την μεθοδολογία-Q. Σύμφωνα με αυτή την θεωρία «δεν μπορεί κάτι να γίνει κατανοητό με τη μελέτη των μερών του αλλά με τη μελέτη της ολότητάς του» (Stephenson 1963, 1965).

Το τρίτο ερευνητικό ερώτημα ήταν «*Τα δεδομένα αναδεικνύουν πρότυπα τα οποία σχετίζονται με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης των υδροτοπικών περιοχών Ramsar;*»

Η ποιοτική σύγκριση των δημογραφικών στοιχείων των ατόμων που πρόσκεινται στους τύπους πεποιθήσεων δεν κατέδειξαν ουσιαστική συσχέτιση με την κατάταξη των δηλώσεων. Ως εκ τούτου δεν φαίνεται με βάση την παρούσα έρευνα να αναδεικνύονται πρότυπα πεποιθήσεων τα όποια να σχετίζονται με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης των υδροτοπικών περιοχών Ramsar. Ίσως, μελλοντικές κοινωνικές έρευνες σε μεγαλύτερη ομάδα πληθυσμού προσωπικού κέντρων ενημέρωσης να μπορεί να καταδείξει τέτοιες σημαντικές συσχετίσεις. Σε μία τέτοια περίπτωση αξίζει να ληφθεί υπόψη ως σημαντική ένδειξη –αλλά όχι απόδειξη- το γεγονός ότι οι περισσότεροι

πιστοποιημένοι ξεναγοί εθνικών δρυμών και χώρων αναψυχής είχαν υψηλές παραγοντικές φορτίσεις στον πρώτο τύπο πεποίθησης δηλαδή στους συντονιστές.

7.3 Σύνδεση Αποτελεσμάτων με προηγούμενες έρευνες

Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης ερευνητικής μελέτης εμφανίζουν ομοιότητες και διαφορές με παλαιότερες έρευνες των πεποιθήσεων των ξεναγών ή/και των περιβαλλοντικών διερμηνέων όπως αυτές αναπτύχθηκαν στην βιβλιογραφική επισκόπηση. Από αυτές τις έρευνες επιλέχθηκαν οι έρευνες των Cohen (1985), Hinkle (1976), Black (2002) και Benton (2009) ως οι πλέον σημαντικές για την σύνδεση των αποτελεσμάτων της συγκεκριμένης έρευνας με προηγούμενες έρευνες.

Σύνδεση αποτελεσμάτων με έρευνα ξεναγών του Cohen (1985) και Black (2002)

Όπως περιγράφηκε στην βιβλιογραφική επισκόπηση (κεφ. 2.3.2) η έρευνα του Cohen (1985) αποτελεί την κυριότερη και πιο συστηματική έρευνα των τουριστικών ξεναγών. Τα συμπεράσματα της συχνά αναφέρονται ως η βάση αναφοράς για περαιτέρω διερεύνηση. Σύμφωνα με τον Cohen (1985) και τους πίνακες 20 και 63 οι ρόλοι των ξεναγών κατανέμονται ουσιαστικά σε δύο διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση αφορά την σφαίρα επιρροής των ξεναγών (σφαίρα ηγεσίας ή σφαίρα μεσολάβησης) και η δεύτερη την πηγή προέλευσης της συμπεριφοράς των ξεναγών (εσωτερικά ή εξωτερικά κατευθυνόμενη). Σύμφωνα με το περιεχόμενο του Λόγου των εξαχθέντων παραγόντων όλοι οι τύποι πεποίθησης φαίνεται να έχουν στοιχεία από τους ρόλους που περιγράφει ο Cohen (1985). Συγκεκριμένα, οι μέντορες της παρούσας ερευνητικής μελέτης φαίνεται να ανταποκρίνονται σε όλους τους περιγραφόμενους ρόλους ξεναγών (λειτουργικό, κοινωνικό, διαδραστικό, επικοινωνιακό) παρουσιάζοντας τα περισσότερα κοινά σημεία με όλους τους ρόλους που εισηγείται ο Cohen (1985). Ακολουθούν οι συντονιστές (λειτουργικός, διαδραστικός και λειτουργικός ρόλος) και οι συνοδοί (λειτουργικός ρόλος) ενώ οι οικονομικοί πραγματιστές φαίνεται να παρουσιάζουν τις λιγότερες ομοιότητες με κάποιον από τους τέσσερις ρόλους-παράγοντες/τύπους πεποθήσεων του Cohen. Ίσως αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι όλοι οι ρόλοι στο μοντέλο του Cohen προσανατολίζονται σύμφωνα με τις ανάγκες του επισκέπτη (Weiler and Hall, 1991; Weiler & Davis, 1993) ενώ αναφέρονται γενικά στους ξεναγούς. Μεταγενέστερα μοντέλα όπως των Weiler et al (1992) και Black (2002) βασισμένα στις έρευνες του Cohen και της επικαιροποίησης της ορθολογικής-αιμοφορικής διαχείρισης και διατήρησης των προστατευόμενων περιοχών (π.χ. βλ. Sureda et al 2004) επικεντρώνονται στους οικοξεναγούς και περιλαμβάνουν και άλλες δύο διαστάσεις συνεισφοράς της ΠΔ στην αιμοφορία των προστατευόμενων περιοχών (βλ. Πίνακα 64). Συγκεκριμένα, η συμβολή της ΠΔ και των εκπροσώπων της, εστιάζει στη διαχείριση των φυσικών πόρων (τόπους προορισμού) καθώς και στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης (εστίαση στην τοπική κοινότητα). Με βάση αυτή την διάκριση ο τύπος πεποίθησης του μέντορα εμφανίζει αρκετά κοινά στοιχεία με την δεύτερη διάσταση της Black (2002), ενώ ο οικονομικός πραγματιστής εμφανίζει περισσότερα στοιχεία με τον διευκολυντή (facilitator) της τρίτης διάστασης της Black (2002).

Σύνδεση αποτελεσμάτων με έρευνα περιβαλλοντικών διερμηνέων του Hinkle (1976)

Η έρευνα του Hinkle (1976) αποτελεί την μοναδική έρευνα στην περιβαλλοντική διερμηνεία που χρησιμοποίησε τη μεθοδολογία-Q για να διερευνήσει τις πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων που εργάζονται σε κέντρα ενημέρωσης προστατευόμενων φυσικών περιοχών (βλ πίνακα 63) για αυτό και αναλύθηκε διεξοδικά στο κεφάλαιο 3.7. Σύμφωνα με το περιεχόμενο του Λόγου των εξαχθέντων παραγόντων/τύπων πεποιθήσεων (βλ πίνακα 61,63) της παρούσας μελέτης καθώς και της έρευνας του Hinkle (1976) τα άτομα που πρόσκεινται στους συντονιστές δεν εμφανίζουν αρκετά σημεία με κάποιον από τους παράγοντες του Hinkle ώστε να μπορεί να υποστηριχτεί ότι ταυτίζονται με κάποια συγκεκριμένο τύπο πεποίθησης. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει έναν επιπρόσθετο ρόλο του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης στις προστατευόμενες υγροτοπικές περιοχές. Ο επιπρόσθετος αυτός ρόλος σύμφωνα με την βιβλιογραφική επισκόπηση εντάσσεται περισσότερο στις αρμοδιότητες οικοξεναγών και λιγότερο στις αρμοδιότητες περιβαλλοντικών διερμηνέων (Βλ Cohen 1995 και Hinkel 1976). Οι μέντορες παρουσιάζουν και εδώ περισσότερο ολοκληρωμένη μορφή εμφανίζοντας τα περισσότερα κοινά σημεία με τους νατουραλιστές, εκπαιδευτές και επαγγελματίες διερμηνείς της έρευνας του Hinkle, υποστηρίζοντας σχεδόν όλες τις θέσεις τους. Από την άλλη μεριά εμφανίζουν περισσότερες αποκλίσεις με τους πραγματιστές διερμηνείς διότι εμμένουν στην ρομαντική διάσταση της ΠΔ θεωρώντας ότι δεν μπορεί και δεν πρέπει η ΠΔ να λειτουργεί με σκοπό την οικονομική υποστήριξη των φορέων διαχείρισης ή/και της τοπικής κοινότητας. Οι συνοδοί εμφανίζουν σημαντικές αποκλίσεις από τους πραγματιστές, επαγγελματίες αλλά και εκπαιδευτές διερμηνείας και εμφανίζουν περισσότερα κοινά στοιχεία με τους νατουραλιστές. Οι συνοδοί εκφράζουν την κύρια δομή των νατουραλιστών και ως εκ τούτου αποτελούν την απλουστευμένη εκδοχή των νατουραλιστών. Τέλος, οι οικονομικοί πραγματιστές της παρούσας ερευνητικής μελέτης ταυτίζονται σχεδόν με τους πραγματιστές διερμηνείς της έρευνας του Hinkle ενώ παρουσιάζουν σημαντικά στοιχεία με τους νατουραλιστές διερμηνείς. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι οι οικονομικοί πραγματιστές αποτελούν ένα κράμα των νατουραλιστών και πραγματιστών διερμηνέων του Hinkle με το μεγαλύτερο ποσοστό συγκέντρωσης να έχουν οι πραγματιστές διερμηνείς.

Πίνακας 63: Σύγκριση Αποτελεσμάτων αναφορικά με τον ρόλο του περιβαλλοντικού διερμηνέα

Cohen (1985)	Hinkle (1976)	Παρούσα ερευνητική μελέτη
1.Πρωτοπόρος	1. Νατουραλιστής Διερμηνέας	1. Συντονιστής
Ο επιτελικός-λειτουργικός ρόλος (instrumental role): εστιάζει στις διαδικασίες ενημέρωσης και καθοδήγησης για τους τρόπους πρόσβασης στην προστατευόμενη περιοχή διασφαλίζοντας την ασφάλεια του κοινού (Σφαίρα Ηγεσίας)	Συνειδητοποίηση, έμφαση στην συμμετοχή και αλληλεπίδραση όλων των αισθήσεων στην διαδικασία ανακάλυψης της σημασίας των φυσικών πόρων έτσι ώστε να επιτυγχάνεται μια ολιστική προσέγγιση στην διαδικασία της διερμηνείας του περιβάλλοντος. Προς αυτή την κατεύθυνση εκδήλωσαν την αντίθεση τους στις	Έμφαση στην εποπτική συμβολή και δεξιότητες των περιβαλλοντικών διερμηνέων στα προγράμματα και υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας στις προστατευόμενες περιοχές. Η αρμονική λειτουργία των υπηρεσιών της περιβαλλοντικής διερμηνείας προϋποθέτει για αυτούς

	«ενημερωτικές» μεθόδους διερμηνείας, ενώ πιστεύουν ότι όλοι οι άνθρωποι ανεξαρτήτως ηλικίας και μορφωτικού επιπέδου μπορούν και πρέπει να είναι κοινωνικοί προγραμματίες περιβαλλοντικής διερμηνείας σε κέντρα ενημέρωσης-ευαισθητοποίησης	την αγαστή συνεργασία όλων των φορέων εκπαίδευσης που μπορούν να δραστηριοποιηθούν σε μία προστατευόμενη υδροτοπική περιοχή. Σε έναν τέτοιο σκηναίο συνεργασίας οι συντονιστές επιθυμούν να έχουν επιτελικό ρόλο.
2. Εμπνευστής	2. Πραγματιστής Διερμηνέας	2. Μέντορας
Ο κοινωνικός ρόλος (social role): εστιάζει στη τάση διαχείρισης, της κοινωνικής ενσωμάτωσης και συνοχής της ομάδας του κοινού μέσω της χρήσης του χιούμορ και άλλων τεχνικών διασκέδασης ώστε να διατηρεί ακμαίο και ενωμένο το ηθικό της ομάδας που απαρτίζει το κοινό. (Σφαίρα Ηγεσίας)	Η διερμηνεία είναι μια ισορροπία μεταξύ δεδομένων, στάσεων και φιλοσοφιών. Το περιεχόμενο με βάση την αξιόπιστη πληροφορία είναι σημαντική συμβολή στην κατανόηση. Οι επιδιωκόμενες στάσεις θα πρέπει βρίσκονται σε ισορροπία με την πραγματικότητα της καθημερινότητας. Ο πραγματιστής διερμηνέας θεωρεί ότι ένα κέντρο ενημέρωσης θα πρέπει να επιτρέπει να προσφέρει έναντι αμοιβής τις υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας με την εξαίρεση κάποιων ειδικών ομάδων πληθυσμών.	Έμφαση στην δημιουργία ερεθισμάτων τα οποία ενεργοποιούν την κριτική ικανότητα των επισκεπτών. Απώτερος σκοπός είναι ο προβληματισμός των επισκεπτών να τους ευαισθητοποιήσει για την σημασία και διατήρηση της προστατευόμενης περιοχής και υιοθέτηση περιβαλλοντικά υπεύθυνης συμπεριφοράς.
3. Αρχηγός Εκδρομής	3. Εκπαιδευτής Διερμηνέας	3. Συνοδός
Ο διαδραστικός ρόλος (interactional role): εστιάζει στην οργανωμένη και φιλική παρουσίαση της προστατευόμενης περιοχής φυσικής ή/και πολιτιστικής κληρονομιάς σύμφωνα με τις επιθυμίες των επισκεπτών (Σφαίρα μεσολάβησης)	Τα αξιόπιστα δεδομένα, οι στάσεις και η φιλοσοφία είναι όλα σημαντικά συστατικά ενός επιτυχημένου προγράμματος περιβαλλοντικής διερμηνείας. Ωστόσο η κύρια έμφαση για τους εκπαιδευτές-διερμηνείς θα πρέπει να κατευθύνεται στην αξιοποίηση των κατάλληλων μεθόδων ώστε οι διερμηνείς να έχουν την ικανότητα να ερμηνεύσουν τα δεδομένα, στάσεις και φιλοσοφίες.	Εστίαση στην απλή υποδοχή, συνοδεία και ξενάγηση του κοινού στην προστατευόμενη περιοχή, διασφαλίζοντας τόσο την ασφάλεια του κοινού όσο και την προστασία της περιοχής.
4. Επαγγελματίας Ξεναγός	4. Επαγγελματίας Διερμηνέας	4. Οικονομικός πραγματιστής
Ο επικοινωνιακός ρόλος (communicative role): εστιάζει στην επιλογή των κατάλληλων σημείων ενδιαφέροντος, την διάχυση της πληροφορίας και την ερμηνεία του άγνωστου (Σφαίρα Μεσολάβησης)	Καθήκον, επαγγελματισμός, και συνολικό ενδιαφέρον για όλους του επισκέπτες. Η περιβαλλοντική διερμηνεία ως μια πολύ-επιστημονική μέθοδος προσέγγισης του κοινού.	Οι επιδιωκόμενοι στόχοι της ΠΔ θα πρέπει να βρίσκονται σε ισορροπία με την πραγματικότητα της καθημερινότητας. Τα αποτελέσματα επίτευξης των στόχων της ΠΔ μπορούν να συνεισφέρουν στην οικονομική υποστήριξη τόσο των φορέων διαχείρισης όσο και της τοπικής οικονομίας.

Σύνδεση αποτελεσμάτων με έρευνα ξεναγών του Benton (2009)

Μια άλλη σημαντική μέθοδος σύγκρισης είναι οι θεωρητικοί άξονες δράσης οι οποίοι προκύπτουν από την ερμηνεία του Λόγου των εξαχθέντων παραγόντων. Οι θεωρητικοί άξονες θα μπορούσαν να συγκριθούν τόσο με την κατηγοριοποίηση της Black (2002), η οποία αναλύθηκε παραπάνω όσο και με την πρόσφατη έρευνα διερεύνησης των θεωρητικών αξόνων δράσης της ΠΔ του Benton (2009) που έγινε με βάση τους στόχους ΠΔ που αναφέρουν τα βιβλία αναφοράς και διερεύνησαν εμπειρικές έρευνες (πίνακας 64).

Σύμφωνα με το περιεχόμενο του Λόγου των εξαχθέντων παραγόντων της παρούσας ερευνητικής μελέτης, διαφαίνεται ότι πρώτος τύπος πεποίθησης, δηλαδή οι

συντονιστές δεν παρουσιάζουν αρκετά κοινά στοιχεία με τους θεωρητικούς άξονες-στόχους ΠΔ του Benton. Όμοια όπως στην σύγκριση της έρευνας του Hinkle η διαπίστωση αυτή ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι ο συγκεκριμένος ρόλος υπάγεται στην ευρύτερη γκάμα αρμοδιοτήτων των οικοξεναγών. Επομένως ο συγκεκριμένος ρόλος υπερβαίνει τα όρια της εξειδικευμένης ανάλυσης του Benton που αναφέρεται στους στόχους της περιβαλλοντικής διερμηνείας. Έτσι ενώ τα άτομα αυτά αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους ως περιβαλλοντικοί διερμηνείς, όταν συγκρίνεται ο Λόγος τους με τους θεωρητικούς άξονες του Benton φαίνεται να αναλαμβάνουν έναν ρόλο οριακό ως προς την ΠΔ αλλά σχετικό με τις αρμοδιότητες των οικοξεναγών (βλ Cohen 1985·Weiler et al 1992·Black 2002). Παράλληλα, οι συνοδοί εμφανίζουν αρκετά κοινά στοιχεία με τον δεύτερο θεωρητικό άξονα-στόχου του Benton. Τέλος, οι μέντορες εμφανίζουν συγγενικά στοιχεία με τον πρώτο, δεύτερο και τρίτο θεματικό άξονα δράσης του Benton ενώ οι οικονομικοί πραγματιστές εμφανίζουν έντονα στοιχεία ταύτισης με τον τέταρτο θεωρητικό στόχο περιβαλλοντικής διερμηνείας κατά Benton. Όπως αναφέρει ο Benton (2009) η κύρια διαφορά μεταξύ του τέταρτου θεωρητικού άξονα με τους υπόλοιπους παράγοντες και ιδιαίτερα τον δεύτερο παράγοντα οφείλεται στο γεγονός ότι ο απώτερος στόχος της ΠΔ είναι να μπορεί επηρεάσει την οικονομική συμπεριφορά (economic behavior) του κοινού και όχι μόνο την συμπεριφορά τους ως προς τους φυσικούς ή/και πολιτισμικούς πόρους. Μια τέτοια προσέγγιση ακολουθεί την υιοθέτηση της «φιλοσοφίας» της οικονομίας των εμπειριών (experience economy). Η οικονομία των εμπειριών έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής από τους Pine and Gilmore (1999) και εντάχθηκε ως συστατικό στοιχείο των αξόνων δράσεις της περιβαλλοντικής διερμηνείας από την διεθνή ένωση περιβαλλοντικής διερμηνείας (Brochu & Merriman, 2008)

Πίνακας 64: Σύγκριση Κύριων Θεωρητικών Αξόνων Δράσης Περιβαλλοντικής Διερμηνείας

Black (2002)	Benton (2009)	Παρούσα έρευνητική μελέτη
1. Διαχείριση εμπειρίας- (Εστίαση στους τουρίστες) <ul style="list-style-type: none"> • Πρωτοπόρος/ • Αρχηγός Ομάδας/ • Διερμηνέας (εκπαιδευτής)/ • Εμπυχωτής 	1. Σύνδεση Επισκεπτών με τους Φυσικούς ή/και Πολιτισμικούς Πόρους	1. Συντονισμός Δράσεων υπηρεσιών εκπαίδευσης σε προστατευόμενες περιοχές <ul style="list-style-type: none"> • Συντονιστής
Να βοηθά τους τουρίστες να έχουν μια ευχάριστη και ανταποδοτική εμπειρία, να προκαλεί το ενδιαφέρον και τη νέα κατανόηση των προορισμών, να καλλιεργεί θετικές συναντήσεις επισκέπτη-οικοδεσπότη.	Ο πρωταρχικός στόχος για τους περιβαλλοντικούς διερμηνείς είναι να χρησιμοποιούν τις γνώσεις τους για την φύση, τον πολιτισμό, την ιστορία της περιοχής καθώς και τις επικοινωνιακές και καλλιτεχνικές τους δεξιότητες για να αναδείξουν αυτό που δεν είναι προφανές στα συναισθήματα, την διάνοια και το πνεύμα του κοινού.	Έμφαση στην εποπτική συμβολή και δεξιότητες των περιβαλλοντικών διερμηνέων στα προγράμματα και υπηρεσίες περιβαλλοντικής διερμηνείας στις προστατευόμενες περιοχές. Η αρμονική λειτουργία των υπηρεσιών της περιβαλλοντικής διερμηνείας προϋποθέτει για αυτούς την αгаστή συνεργασία όλων των φορέων εκπαίδευσης που μπορούν να δραστηριοποιηθούν σε μία προστατευόμενη υδροτοπική περιοχή. Σε έναν τέτοιο σκηνικό συνεργασίας οι συντονιστές επιθυμούν να έχουν επιτελικό ρόλο.
2. Διαχείριση Πηγών (Εστίαση στους τόπους προορισμού)	2. Επιρροή Συμπεριφοράς Επισκέπτη	2. Μεντορικ-Εστίαση στον Προβληματισμό του Επισκέπτη –

<ul style="list-style-type: none"> • Διερμηνέας (εκπαιδευτής, φύλακας, παρακινήτης) 		<p>Κριτική Περιβαλλοντική Διερμηνεία</p> <ul style="list-style-type: none"> • Μέντορας
<p>Να συμπυκνώνει την έννοια του τόπου προορισμού, να καλλιεργεί συμπεριφορές εκτίμησης και φροντίδας προς τις πηγές προορισμού, να τροποποιούν ακατάλληλες συμπεριφορές και να διαχειρίζονται τον αντίκτυπο των τουριστών στην τοποθεσία και να ενθαρρύνουν μακροπρόθεσμα υπεύθυνες συμπεριφορές.</p>	<p>Βασίζεται στις κοινωνιολογικές και ψυχολογικές συνεισφορές κατά τη διαχείριση της αναγνώσης σε φυσικούς ή/και πολιτιστικούς πόρους. Οι συγκεκριμένοι στόχοι ενός προγράμματος περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι η προώθηση θετικής εικόνας για τον φορέα διαχείρισης στο κοινό καθώς και η ενθάρρυνση και επιρροή της συμπεριφοράς του κοινού να υποστηρίζουν το έργο του φορέα διαχείρισης.</p>	<p>Έμφαση στην δημιουργία ερεθισμάτων τα οποία ενεργοποιούν την κριτική ικανότητα των επισκεπτών. Απώτερος σκοπός είναι ο προβληματισμός των επισκεπτών να τους ευαισθητοποιήσει για την σημασία και διατήρηση της προστατευόμενης περιοχής και η υιοθέτηση περιβαλλοντικά υπεύθυνης συμπεριφοράς.</p>
<p>3. Τοπική οικονομική προώθηση (εστίαση στην τοπική κοινότητα)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Διευκολυντής 	<p>3. Προώθηση Περιβαλλοντικού Εγγραμματισμού (Environmental Literacy)</p>	<p>3. Εστίαση στην Απλή υποδοχή και Ασφάλεια του Κοινού</p> <ul style="list-style-type: none"> • Συνοδός
<p>Να προωθεί την τοπική οικονομική ανάπτυξη μέσω της παρακίνησης της κατανάλωσης και της παραγωγής των τοπικών προϊόντων και υπηρεσιών.</p>	<p>Αναζήτηση τρόπων εισαγωγής του κοινού στην οικολογική φιλοσοφία διατρέχοντας μια σειρά επιπέδων συνειδητοποίησης, γνώσης, στάσεις, ικανότητες και κίνητρο για ανάληψη υπεύθυνης δράσης για μείωση των ανθρωπίνων επιπτώσεων στο περιβάλλον.</p>	<p>Εστίαση στην απλή υποδοχή, συνοδεία και ξενάγηση του κοινού στην προστατευόμενη περιοχή, διασφαλίζοντας τόσο την ασφάλεια του κοινού όσο και την προστασία της περιοχής.</p>
	<p>4. Προώθηση Τουριστικής Ανάπτυξης</p>	<p>4. Εστίαση στην Οικονομική Αποδοτικότητα της Περιβαλλοντικής Διερμηνείας</p> <ul style="list-style-type: none"> • Οικονομικός Πραγματιστής
	<p>Ενίσχυση του τουριστικού ενδιαφέροντος και συμπερίληψης της οικονομικής αξιολόγησης των υπηρεσιών ή/και προγραμμάτων περιβαλλοντικής διερμηνείας στην ορθολογική διαχείριση ταξιδιωτικών φυσικών προορισμών συμπεριλαμβανομένων των προστατευόμενων φυσικών περιοχών.</p>	<p>Οι επιδιωκόμενοι στόχοι της ΠΔ θα πρέπει να βρίσκονται σε ισορροπία με την πραγματικότητα της καθημερινότητας. Μάλιστα αποτελέσματα επίτευξης των στόχων της ΠΔ μπορούν να συνεισφέρουν στην οικονομική υποστήριξη τόσο των φορέων διαχείρισης όσο και της τοπικής οικονομίας.</p>

Υπό αυτό το πρίσμα των συγκρίσεων και με βάση την ανάλυση του Λόγου των τύπων πεποιθήσεων θα μπορούσε να σημειωθεί ότι ο δεύτερος τύπος πεποίθησης στον οποίο πρόσκεινται η μεγαλύτερη ομάδα συμμετεχόντων εμφανίζεται περισσότερο κοντά στην ρόλο του διερμηνέα. Μάλιστα, ο συγκεκριμένος τύπος εμφανίζει έντονα στοιχεία εποικοδομητικής / κονστρουκτιβικής προσέγγισης θεώρησης της λειτουργίας της ΠΔ. Η ανάγκη τέτοιου τύπου προσέγγισης τονίζεται ιδιαίτερα έντονα στο επιστημονικό πεδίο της ΠΔ. Όπως αναφέρει ο Ham (2009) ο Tilden σκεφτόταν ως κονστρουκτιβιστής όταν έλεγε σε μια από τις αρχές του πως στόχος της ΠΔ δεν είναι να διδάξει αλλά να ευαισθητοποιήσει, να προκαλέσει την σκέψη. Ωστόσο, σήμερα θεωρείται αρκετά κοινό στοιχείο στην ανάλυση της διερμηνείας να περιλαμβάνεται η εποικοδομητικός τρόπος προσέγγισης. Ως παραδείγματα αναφέρονται οι ερευνητικές μελέτες των Ballantyne and Hughes (2006), Brody, Tomkiewicz, & Graves (2002), Falk & Dierking (2000), Falk &

Storksdieck (2005), Goldman, Chen, & Larsen (2001), Ham (2007), Larsen (2003), Leinhardt & Knutson (2004), Markwell (2004), Silverman & Masberg (2001).

Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι οι τέσσερις τύποι πεποιθήσεις εμφανίζουν αρκετές ομοιότητες με κάποιες από τις κατηγορίες κατάρτισης που παρουσιάζει η διεθνής ένωση περιβαλλοντικών διερμηνέων (βλ. πίνακα 26, σελίδα 195). Συγκεκριμένα οι συντονιστές εμφανίζουν αρκετές ομοιότητες με τους πιστοποιημένους συμβούλους διαχείρισης, οι μέντορες με τους πιστοποιημένους διερμηνείς, οι συνοδοί με τους πιστοποιημένους υπεύθυνους υποδοχής και οι οικονομικοί πραγματιστές εμφανίζουν ομοιότητες τόσο με τους συμβούλους διαχείρισης όσο και με τους υπεύθυνους σχεδιασμού προγραμμάτων ΠΔ. Ενδιαφέρον σημείο αποτελεί το γεγονός ότι οι ερωτώμενοι διαφοροποιούνται παρόλο που «θεωρητικά» αποτελούν προσωπικό των κέντρου ενημέρωσης με ίδια αποστολή.

7.4 Συμπεράσματα

Η ανάλυση του Λόγου των εξαχθέντων παραγόντων καταδεικνύει την έκδηλη ύπαρξη ενός μείγματος των αρχών της ΠΔ για κάθε παράγοντα με διαφορετικούς κεντρικούς θεματικούς άξονες. Το γεγονός ότι κυριαρχεί μια γενική φιλοσοφία για την υπηρεσία της ΠΔ αντανακλά σαφώς τις διαφορές των πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών διερμηνέων, σχετικά με το ρόλο τους, την επαγγελματική τους κατάρτιση και ίσως την προ-επαγγελματική κατάρτιση τους. Ειδικότερα, με βάση την ερμηνεία των τεσσάρων τύπων πεποιθήσεων προέκυψε ότι η πλειοψηφία των περιβαλλοντικών διερμηνέων εμφανίζουν υψηλό βαθμό συναίσθησης της «αποστολής» της ΠΔ δεδομένου ότι συμφωνούν με την άποψη ότι *«Τα προγράμματα περιβαλλοντικής διερμηνείας είναι εκπαιδευτικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται για την ευαισθητοποίηση των επισκεπτών για περιβαλλοντικό πόρο με στόχο την προώθηση περιβαλλοντικά υπεύθυνης συμπεριφοράς»*. Σημειώνουν επίσης εμφατικά ότι η αξιολόγηση των υπηρεσιών ΠΔ θα πρέπει να είναι καθολική και όχι τμηματικά εστιασμένη είτε στην αξιολόγηση των προγραμμάτων ΠΔ είτε στην αξιολόγηση των περιβαλλοντικών διερμηνέων.

Έχοντας ως κοινό θεμελιακό υπόβαθρο τις παραπάνω θέσεις διαφοροποιούνται αποτυπώνοντας ουσιαστικά τους τέσσερις ξεχωριστούς θεματικούς άξονες της ΠΔ δηλαδή (α) συντονισμός φορέων εκπαίδευσης, (γ) ασφαλή συνοδεία και ξενάγηση επισκεπτών, (β) μέντορινγκ επισκεπτών και (γ) διευκόλυνση τουριστικής ανάπτυξης. Ωστόσο, η εξέλιξη της έρευνας και ιστορίας της ΠΔ αναδεικνύει ως απαραίτητο στοιχείο για την βιωσιμότητα των υπηρεσιών της ΠΔ στα κέντρα ενημέρωσης, την συμπερίληψη και των τεσσάρων θεματικών αξόνων στους στόχους της (Unesco 2007, Σκούλος 2008). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, ο Benton (2009) στην αντίστοιχη ερευνητική μελέτη *«η πραγματική αξία αυτών των τεσσάρων θεματικών αξόνων δεν έγκειται στην λειτουργία τους ως προάγγελος των ωφελειών που αποκόμισαν και μπορούν να ανακαλέσουν από την μνήμη τους οι επισκέπτες σχετικά από την πραγματοποιηθείσα εμπειρία περιβαλλοντικής διερμηνείας. Η προσφορά των*

συγκεκριμένων θεματικών αξόνων μπορεί να λειτουργήσει επικουρικά στην κατανόηση της εξέλιξης της περιβαλλοντικής διερμηνείας ως επιστημονικό πεδίο και της ενσωμάτωσης σε αυτήν νέων διαχειριστικών στόχων οι οποίοι είτε της επιβάλλονται από τις συνθήκες είτε τους επιβάλλει» (ο.π.: 27).

Στο πλαίσιο αυτό ίσως οι άνθρωποι που έχουν συναίσθηση και των τεσσάρων ρόλων τους θα μπορούσαν να είναι οι πιο ολοκληρωμένοι περιβαλλοντικοί διερμηνείς. Επομένως, τα άτομα που αρχικά δεν συμπεριλήφθηκαν στην όλη διαδικασία ερμηνείας των παραγόντων διότι εμφανίζουν εξίσου υψηλές παραγοντικές φορτώσεις σε αυτούς τους τέσσερις θεματικούς άξονες, και κατά συνέπεια δυσχέραιναν την ανάλυση και ερμηνεία των τύπων πεποιθήσεων, ίσως να προσεγγίζουν περισσότερο το ολοκληρωμένο περιβαλλοντικό διερμηνέα. Ο συνολικός αριθμός αυτών των διερμηνέων ήταν οκτώ (20%) άτομα στο συνολικό δείγμα των 40 ατόμων. Ίσως σε μια μελλοντική έρευνα μια ενδελεχής συνέντευξη με τους συγκεκριμένους περιβαλλοντικούς διερμηνείς ή η διενέργεια συμμετοχικής παρακολούθησής τους επί το έργο, να αποκάλυπτε την αληθινή συνθήκη.

Ένα άλλο ενδιαφέρον συμπέρασμα που προκύπτει από την ανάλυση του Λόγου όλων των τύπων πεποιθήσεων είναι ότι συμπλέουν με την πεποίθηση των Taylor & Neil (2008) που υποστηρίζει ότι η μη-τυπική ΠΕ συμπεριλαμβανομένης της ΠΔ είναι διαφορετική από την τυπική ΠΕ και διέπεται από ξεχωριστό σύνολο προκλήσεων και προσδοκιών. Όσο περισσότεροι ενήμεροι και συνειδητοποιημένοι είναι οι περιβαλλοντικοί διερμηνείς για το συγκεκριμένο σύνολο προκλήσεων και προσδοκιών, τόσο αποτελεσματικότερες μπορεί να είναι οι υπηρεσίες ΠΔ στις προστατευόμενες περιοχές.

Επιπλέον, η παρούσα ερευνητική μελέτη αναδεικνύει σημαντικές προκλήσεις ιδιαίτερα για τους υπευθύνους εκπαίδευσης και κατάρτισης των περιβαλλοντικών διερμηνέων ή/και των μη-τυπικών περιβαλλοντικών εκπαιδευτών. Ειδικότερα, η **κυριότερη πρόκληση για τους εκπαιδευτές είναι η ανάγκη αναθεώρησης της σημασίας αφιέρωσης χρόνου και επιμέλειας στην αρωγή των εκπαιδευομένων ώστε να κατανοήσουν πως οι πεποιθήσεις τους μπορούν να διαμορφώσουν την πρακτική τους.** Πρακτικά αυτή η πρόκληση συνιστά αφιέρωση ποιοτικού χρόνου διαδραστικής συζήτησης γύρω από τις πεποιθήσεις και τους στόχους της ΠΔ, της συνεισφοράς του ρόλου του κοινού, του περιβαλλοντικού διερμηνέα καθώς και των κυριότερων μεθόδων και τεχνικών ΠΔ ώστε να διευκολυνθεί η επίτευξη των στόχων της ΠΔ. Παράλληλα, η αμφίδρομη επικοινωνιακή προσέγγιση, εκπαίδευσης των περιβαλλοντικών διερμηνέων, συμβάλει στην συνεχή βελτίωση των δεξιοτήτων μεταδοτικότητας των εκπαιδευτών των περιβαλλοντικών διερμηνέων και κατά συνέπεια στην προτυποποίηση της εκπαιδευτικής τους πρακτικής. Η ιστορική εξέλιξη των μοντέλων εκπαίδευσης περιβαλλοντικών διερμηνέων παρουσιάζεται αναλυτικά από τους Scanavis & Giannoulis (2009).

Επιπρόσθετα, πρόκληση αποτελεί η εκπαίδευση να περιλαμβάνει μαθήματα κατάρτισης των περιβαλλοντικών διερμηνέων τα οποία να ενθαρρύνουν την

ανάπτυξη δεξιοτήτων διερεύνησης και αξιοποίησης των απαραίτητων στοιχείων που συγκροτούν την αποτελεσματική ΠΔ: (α) γνώση κοινού, (β) γνώση φυσικών πόρων και (γ) κατάλληλη τεχνική (Βλ Εικόνα 8-Εξίσωση Περιβαλλοντικής Διερμηνείας, σελ. 71). Πιο συγκεκριμένα, αυτού του είδους η εκπαίδευση μπορεί να περιλαμβάνει την ανάλυση ενός φάσματος συστατικών παραγόντων που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τον σχεδιασμό και την εκπόνηση ενός προγράμματος ΠΔ, όπως τα χαρακτηριστικά του κοινού που επισκέπτεται συνήθως την περιοχή, τους φυσικούς πόρους της περιοχής (π.χ. χλωρίδα και πανίδα υγροτόπων), την χρονική διάρκεια παραμονής τους, τις οδηγίες και προσδοκίες των φορέων διαχείρισης, τις μικροκλιματολογικές συνθήκες της περιοχής. Απώτερος σκοπός αυτής της πρόκλησης είναι η διερεύνηση της συμβολή των πεποιθήσεων ΠΔ. Κατ' αυτό τον τρόπο αναπτύσσεται η κριτική δεξιότητα των περιβαλλοντικών διερμηνέων. Συνεπώς, αυξάνεται η πιθανότητα ο περιβαλλοντικός διερμηνέας να ελέγχει την πρακτική διερμηνείας και να ανταποκρίνεται ταχύτερα και με επιτυχία στις ανάγκες και ενδιαφέροντα τόσο του φορέα διαχείρισης όσο και των επισκεπτών των προστατευόμενων περιοχών.

Η αναγνώριση της διαπίστωσης ότι η παρούσα ερευνητική μελέτη αποτελεί ουσιαστικά μια αρχική προσπάθεια εμπάθυνσης στις πεποιθήσεις ή/και στάσεις του προσωπικού των οικοξεναγών και εν δυνάμει περιβαλλοντικών διερμηνέων των κέντρων ενημέρωσης των προστατευόμενων περιοχών μπορεί να αποτελέσει αφορμή έμπνευσης άλλων ερευνητών για διαδοχικές έρευνες στο επιστημονικό πεδίο της περιβαλλοντικής διερμηνείας. Πράγματι, μια τέτοια εξέλιξη θα ήταν ιδιαίτερα σημαντική λαμβάνοντας υπόψη ότι οι περισσότεροι ενήλικες μετέχουν της περιβαλλοντικής παιδείας μέσω κυρίως της μη-τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης. Κατά συνέπεια καθίσταται ιδιαίτερα επιτακτική η ανάγκη βελτίωσης των πρακτικών μη-τυπικής ΠΕ, τμήμα της οποίας αποτελεί η ΠΔ ώστε να κατανοηθεί καλύτερα ο ρόλος του περιβαλλοντικού διερμηνέα καθώς και οι τύποι των πεποιθήσεων που προσανατολίζουν την πρακτική τους.

Για την επίτευξη του μεγαλύτερου δυνατού αποτελέσματος απαιτείται:

- Η συνεργασία όλων των δημόσιων και ιδιωτικών φορέων που παρέχουν εκπαίδευση και κατάρτιση στην μη-τυπική ΠΕ προς την κατεύθυνση της ποιοτικής αναβάθμισης και των δύο.
- Ο περαιτέρω εκσυγχρονισμός της εκπαίδευσης και κατάρτισης στην ΠΔ έτσι ώστε να καλύπτει τις πιεστικές ανάγκες της τουριστικής βιομηχανίας σε εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό.
- Η ανανέωση και συμπλήρωση της υλικοτεχνικής υποδομής των δημοσίων και ιδιωτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που παρέχουν εκπαίδευση σε όσους επιθυμούν να σταδιοδρομήσουν επαγγελματικά ως περιβαλλοντικοί εκπαιδευτές στην μη-τυπική ΠΕ (π.χ. περιβαλλοντικοί διερμηνείς).
- Η ενίσχυση του διδακτικού και ερευνητικού έργου των διδασκόντων.

7.4.1 Περιορισμοί

Όπως διαφαίνεται από την παραπάνω ανάλυση η συγκεκριμένη ερευνητική μελέτη πέτυχε τελικά τον κύριο στόχο που ήταν η ενδεδειγμένη διερεύνηση των πεποιθήσεων του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης προστατευόμενων υγροτόπων που εφαρμόζουν προγράμματα ΠΔ. Ωστόσο υπάρχουν κάποιοι περιορισμοί, οι οποίοι αξίζει και πρέπει να επισημανθούν. Έχοντας υπόψη ως δεδομένο ότι η έρευνα των πεποιθήσεων ή/και στάσεων οφείλει σε μεγάλο βαθμό την επιτυχία της στην συνεργασία και ειλικρίνεια των συνεντευξιαζόμενων, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ως πρώτος περιορισμός το ενδεχόμενο οι συμμετέχοντες/συνεντευξιαζόμενοι να επιχειρήσουν να δώσουν παραπλανητικές απαντήσεις ή ασαφείς Q-τάξεις (Oppenheim, 2001). Μολονότι, ένα τέτοιο γεγονός περιορίζεται σημαντικά από την υιοθέτηση της συνθήκης συμπλήρωσης υποχρεωτικής κατανομής των Q-τάξεων, εξακολουθεί να υπάρχει ο κίνδυνος οι συμμετέχοντες να χρησιμοποιήσουν την μέθοδο παραγωγής των Q-τάξεων για να αποδώσουν τις πεποιθήσεις που θεωρούν ότι έχει ο ερευνητής και όχι την προσωπική τους πεποίθηση σχετικά με το ερευνώμενο θέμα. Ένας τρόπος αντιμετώπισης του συγκεκριμένου περιορισμού θα μπορούσε να ήταν η επανάληψη της Q-ταξινόμησης μετά την παρέλευση κάποιου εύλογου χρονικού διαστήματος (π.χ. τρεις μήνες ή ένα χρόνο). Ωστόσο, αυτή η προσέγγιση δεν είναι ούτε πρακτική ούτε δημοφιλής εξαιτίας τόσο της αναμφίβολης δεδηλωμένης επιφυλακτικότητας των συμμετεχόντων στις κοινωνικές έρευνες όσο και της διάσπαρτης κατανομής των φορέων διαχείρισης στην Ελλάδα.

Ένας δεύτερος σημαντικός περιορισμός αφορά την επιλογή του Q-δείγματος. Δεδομένου ότι κάτι τέτοιο είναι ευθύνη του ερευνητή, μια αποτελεσματική Q-μελέτη εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την αναλυτική επιλογή των ερωτήσεων στην συγκεκριμένη περίπτωση των δηλώσεων/απόψεων. Η κύρια αρχή για την καλή εφαρμογή μιας Q-μελέτης περιλαμβάνει την επιμελή και μεθοδολογική ανάλυση του γραπτού και προφορικού Λόγου όλων των εμπλεκόμενων για το ερευνώμενο θέμα (Eden, Donaldson, & Walker, 2005). Μολονότι, καταβλήθηκε προσπάθεια ευλαβικής τήρησης αυτής της διαδικασίας, οι συμμετέχοντες έχουν περιορισμένες δυνατότητες να αναπτύξουν την άποψή τους. Δεδομένου ότι η επιλογή της Q-τάξης και η δυσκολία της ερμηνείας των παραγόντων εναπόκειται στον ερευνητή (Robbins & Kueger, 2000), έγινε προσπάθεια να αμβλυνθούν αυτές οι δυσκολίες διενεργώντας συμπληρωματικές μίνι συνεντεύξεις μετά την ολοκλήρωση της κατάταξης των δηλώσεων. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να ορίσουν οι ίδιοι την ΠΔ καθώς και να τεκμηριώσουν την επιλογή των ακραίων δηλώσεων συμφωνίας και διαφωνίας. Παράλληλα, κατά την διάρκεια της Q-κατάταξης οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να σχολιάζουν κάθε δήλωση και τα σχόλια τους καταγράφηκαν σε ψηφιακό κασετόφωνο. Η απομαγνητοφώνηση των σχολίων και των απαντήσεων από τη μίνι συνέντευξη βοήθησαν σημαντικά στην τελική ερμηνεία των παραγόντων. Όπως προτείνεται αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν, να πραγματοποιήσουν μετά την ολοκλήρωση της Q-παραγοντικής ανάλυσης είτε ολοκληρωμένη συνέντευξη των δηλώσεων με τα άτομα που είχαν την

υψηλότερη παραγοντική φόρτιση είτε να ακολουθήσει συμμετοχική παρατήρηση των συμμετεχόντων κατά την διάρκεια της πραγματοποίησης οικοξεναγήσεων και προγραμμάτων ΠΔ είτε τέλος να ρωτήσει του ίδιους του επισκέπτες. Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να βοηθήσει σημαντικά ώστε να παρουσιαστούν οι υποκειμενικές απόψεις των συμμετεχόντων με μεγαλύτερη ακρίβεια, χωρίς να εξαρτάται αποκλειστικά από την απόφαση του ερευνητή.

Το τρίτο σημαντικό θέμα περιορισμού είναι η συνθήκη υποχρεωτικής κατανομής των δηλώσεων. Κάποιοι συμμετέχοντες εξέφρασαν την δυσανασχέτηση τους προσπαθώντας να ακολουθήσουν τις συγκεκριμένες οδηγίες, οι οποίες δεν άφηναν περιθώρια συμβιβασμού μη τήρησης τους. Ένας τρόπος να ανταποκριθεί ο ερευνητής σε αυτού του τύπου τα «παράπονα» είναι να επιτρέψει στους συμμετέχοντες-συνεντευξιαζόμενους να ταξινομήσουν ελεύθερα τις δηλώσεις στην εννιαβάθμια κλίμακα χωρίς περιορισμούς στον αριθμό των δηλώσεων ανά βαθμολογική κλίμακα. Ωστόσο όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο 5.8.6.1 μια τέτοια επιλογή δεν αλλάζει την τελική παραγοντική Q-τάξη. Επιπρόσθετα, όπως υποστηρίζει ο Brown (2006a) το γεγονός της δυσανασχέτησης των συμμετεχόντων δεν αποτελεί επαρκή λόγο για να μην χρησιμοποιηθεί η συγκεκριμένη μέθοδος. Πράγματι, τα σχόλια δυσανασχέτησης μπορούν να θεωρηθούν ως σημαντικές ενδείξεις επίτευξης του στόχου της συνθήκης υποχρεωτικής κατανομής δηλαδή να ωθήσει τους συμμετέχοντες να επιστρατεύσουν την κριτική τους ικανότητα ώστε να ανταποκριθούν στις οδηγίες της υποχρεωτικής κατανομής την οποία πιθανότατα δεν θα χρησιμοποιούσαν σε συνθήκες ελεύθερης κατανομής των δηλώσεων. Ο Prasad (2001) υποστηρίζει ότι η χρήση της συνθήκης υποχρεωτικής κατανομής ωθεί τους συμμετέχοντες να λάβουν σοβαρά υπόψη τους τις ίδιες τις πεποιθήσεις τους, γεγονός που αναδεικνύει και τα αληθινά τους αισθήματα ως προς τις απόψεις που εκφράζουν οι δηλώσεις. Εν κατακλείδι, παρόλο που η συνθήκη υποχρεωτικής κατανομής αποτελεί μια τεχνητή επιλογή, τείνει να αποκαλύπτει σταθερές προτιμήσεις και αποτρέπει τα άτομα από την προσφυγή στην τάση να εκτιμηθούν περισσότερο στοιχεία θετικά από τα αρνητικά ή το αντίστροφο (Brown, 1985).

Τέταρτος και τελευταίος περιορισμός είναι η δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων της συγκεκριμένης έρευνας. Ουσιαστικά, η δυνατότητα αυτή αποτελεί το σύννηδες ερώτημα σε έρευνες που έχουν βασιστεί στην μεθοδολογία-Q κυρίως από ερευνητές που δεν είναι εξοικειωμένοι με την φιλοσοφία της μεθόδου. Σύμφωνα με τον Smith N. (2001) ένα τέτοιο ερώτημα δεν έχει λογική στην Q-μεθοδολογία σε μια μεμονωμένη μελέτη περίπτωσης όπως είναι η συγκεκριμένη μελέτη διερεύνησης των πεποιθήσεων σχετικά με την λειτουργία της ΠΔ του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης στις προστατευόμενες περιοχές Ramsar της Ελλάδος, διότι η μέθοδος δεν αποσκοπεί σε κάτι τέτοιο. Αντίθετα όπως υποστηρίζει ο Smith η συγκεκριμένη μελέτη όπως κάθε μεμονωμένη μελέτη περίπτωσης είναι θεωρητικά σημαντική αυτή καθ' αυτή. Δηλαδή, όπως αναφέρει και ο εμπνευστής της συγκεκριμένης μεθόδου Stephenson (1974:3) *«Αυτό που είναι το ζητούμενο σε μια έρευνα πάντα είναι ο τρόπος με τον οποίο εμπλέκονται οι επιστημονικές μέθοδοι στην*

μελέτη των φαινομένων, ανεξάρτητα αν είναι μια συγκεκριμένη μελέτη, ένα πείραμα ή οτιδήποτε άλλο...». Η ιδιαιτερότητα όπως έχουν αναφέρει αρκετοί Q-μεθοδολογοί (π.χ Brown 1980· McKeown & Thomas, 1988·Stenner 2009) είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για οποιοδήποτε επιστημονικό εγχείρημα. Όμοια ο Brown (1994:46) υποστηρίζει ότι *«Οι νόμοι συμπεριφοράς δεν προκύπτουν από τον μέσο όρο των συνολικών απαντήσεων αλλά από την εξέταση των μεμονωμένων περιπτώσεων λαμβάνοντας υπόψη την συνολική ιδιαιτερότητα τους».*

Η γενίκευση σύμφωνα με τον Brown (1997) μπορεί να είναι στατιστικός δείκτης ή μπορεί να είναι ένα συμπέρασμα για ένα πληθυσμό από ένα δείγμα, ή μπορεί να είναι ένα αναβαθμισμένο απαγωγικό συμπέρασμα όπως το συμπέρασμα του Γαλιλαίου από το πείραμα με τις κυλιόμενες σφαίρες σε κεκλιμένο επίπεδο¹³⁶. Η πρόοδος της επιστήμης οφείλεται πρωτίστως σε μελέτες που ακολουθούν την πορεία λογικής του Γαλιλαίου και δευτερευόντως στην διερεύνηση ερωτημάτων όπως *«πόσο πολύ ένα χαρακτηριστικό επαληθεύεται ή όχι»* Ασφαλώς μια τέτοια διερεύνηση είναι πολύ σημαντική αλλά έχει δευτερεύουσα σημασία στην συγκρότηση ενός επιστημονικού αξιώματος. Στην Q-μεθοδολογία το δείγμα των συμμετεχόντων δεν χρησιμοποιείται για να αναχθούν τα συμπεράσματα του επαγωγικά σε ένα μεγαλύτερο πληθυσμό. Αντίθετα παρέχει την δυνατότητα να διερευνηθούν όλες οι απόψεις του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης των υγροτοπικών περιοχών με στόχο όχι την ποσοτική διερεύνηση των διαφορετικών πεποιθήσεων αλλά τους διαφορετικούς τρόπους σκέψης σχετικά με την λειτουργία της ΠΔ.

7.5 Προτάσεις για έρευνα

Οι υποκειμενικές προτεραιότητες και πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων αναδεικνύουν τις διαφορετικές κατευθυντήριες συνιστώσες που ενυπάρχουν στην ίδια τη φιλοσοφία της ΠΔ. Οι συγκεκριμένοι θεματικοί άξονες αναπτύχθηκαν και ενσωματώθηκαν κατά την διάρκεια εξέλιξής της ως επιστημονικό πεδίο. Οι τέσσερις αυτοί θεματικοί άξονες μπορούν να συμβάλουν στην βελτίωση των αντανακλαστικών των υπηρεσιών των περιβαλλοντικών διερμηνέων, με απώτερο σκοπό να μας διαφωτίσει για τον ρόλο που θεωρούν ότι πρέπει να έχουν εν συγκρίσει με τις

¹³⁶ Ο Γαλιλαίος προσπαθώντας να τελειοποιεί τις ιδέες του για την κίνηση των σωμάτων πραγματοποίησε το εξής πείραμα: Πήρε μια σανίδα με μήκος περίπου 4μέτρα και πλάτος περί τα 20cm και δημιούργησε στο μέσον της ένα αυλάκι όσο πιο ίσιο και λείο μπορούσε. Την τοποθέτησε ως κεκλιμένο επίπεδο και άφησε να κυλήσουν μέσα στο αυλάκι χάλκινες σφαίρες, χρονομετρώντας την κάθοδό τους με ένα ρολόι που δούλευε με νερό. Επρόκειτο για ένα μεγάλο δοχείο που άδειαιζε από ένα μικρό σωληνάκι μέσα σε μικρότερα ογκομετρικά δοχεία. Μετά από κάθε πείραμα ογκομετρούσε το νερό που είχε χυθεί, και αναλογικά συμπεραίνε πόσος χρόνος είχε περάσει. Συνέκρινε στη συνέχεια τους χρόνους που αντιστοιχούσαν σε διαφορετικές αποστάσεις κίνησης των σφαιρών. Ο Αριστοτέλης θα προέβλεπε ότι η ταχύτητα των σφαιρών ήταν σταθερή. Δηλαδή διπλασιάζοντας την απόσταση θα περνούσε και διπλάσιος χρόνος. Ο Γαλιλαίος όμως μπόρεσε να δείξει ότι η απόσταση ήταν στην πραγματικότητα ανάλογη με το τετράγωνο του χρόνου. Ο λόγος βέβαια είναι ότι η σφαίρα επιταχύνεται σταθερά από την βαρύτητα και η ταχύτητά της αυξάνει ανάλογα με τον χρόνο (<http://www.physics4u.gr/news/2002/scnews684.html>)

ανάγκες των φορέων διαχείρισης και του κοινού που επισκέπτεται τις προστατευόμενες φυσικές περιοχές ή τους ντόπιους κατοίκους οι οποίοι ζουν και δραστηριοποιούνται γύρω από ή/και μέσα στις επιτρεπόμενες ζώνες των προστατευόμενων περιοχών (τοπικοί κάτοικοι). Απώτερος σκοπός της έρευνας είναι η πληροφορία από την παρούσα ερευνητική μελέτη να χρησιμοποιηθεί στην ανάπτυξη ενός προγράμματος σπουδών των περιβαλλοντικών διεργασιών που εργάζονται στους φορείς διαχείρισης.

Τα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας αναδεικνύουν νέα ερευνητικά ερωτήματα σχετικά με την λειτουργία της περιβαλλοντικής διεργασίας στις προστατευόμενες περιοχές. Κάποιες από τις νέες ερευνητικές ερωτήσεις θα μπορούσαν να είναι η εξής:

- Αναπαραγωγή και επέκταση της συγκεκριμένης μελέτης σε μεγαλύτερη ποικιλία δείγματος οικοξεναγών για την επαλήθευση ή/και διερεύνηση πρόσθετων απόψεων ή/και πεποιθήσεων σχετικά με την λειτουργία της ΠΕ σε προστατευόμενες φυσικές περιοχές (π.χ. εθνικούς δρυμούς, δάση, εθνικά θαλάσσια πάρκα). Προτείνεται δηλαδή να επεκταθεί η ίδια έρευνα πέρα από τους περιβαλλοντικούς διεργασίες που εργάζονται στα κέντρα ενημέρωσης υδροτόπων προστατευόμενων από την Σύμβαση Ramsar, στο προσωπικό κέντρων περιβαλλοντικής ενημέρωσης ή/και κέντρων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που δραστηριοποιούνται στις υπόλοιπες προστατευόμενες περιοχές.
- Με βάση τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης ερευνητικής μελέτης και την συναγωγή αντίστοιχων ερευνητικών μελετών σε άλλες προστατευόμενες περιοχές θα μπορούσαν συγκροτηθούν ερωτηματολόγια για την διενέργεια αξιόπιστης και έγκυρης δημογραφικής κοινωνικής έρευνας στους επισκέπτες με σκοπό την αξιολόγηση προγραμμάτων ΠΔ που διενεργούνται από τους ανθρώπους που έχουν τους τέσσερις τύπους ΠΔ.
- Διερεύνηση των επιπτώσεων που μπορεί να έχουν οι οικοξενάγοι που ταυτίζονται με κάποιον από τους εξαχθέντες τύπους πεποιθήσεων της ΠΔ στην επιρροή των περιβαλλοντικών απόψεων, πεποιθήσεων ή/και στάσεων των επισκεπτών.
- Διερεύνηση εάν οι περιβαλλοντικές πεποιθήσεις ή/και στάσεις των οικοξεναγών επηρεάζουν την πρακτική των περιβαλλοντικών διεργασιών σχετικά με το σχεδιασμό και εφαρμογή της ΠΔ.
- Ανάλυση περιεχομένου του Λόγου των ενημερωτικών υλικών των κέντρων ενημέρωσης ως στοιχείο σύγκρισης των πληροφοριών που διαχέονται μέσω των ενημερωτικών υλικών και του περιεχομένου του Λόγου των τεσσάρων τύπων πεποιθήσεων των περιβαλλοντικών πεποιθήσεων.
- Αναπαραγωγή της συγκεκριμένης ερευνητικής μελέτης σε όλο το προσωπικό των Φορέων Διαχείρισης για να προσδιορίσουμε πως διαμορφώνονται οι

απόψεις ή/και πεποιθήσεις για την λειτουργία της περιβαλλοντικής διερμηνείας ανά διοικητικό τομέα κάθε φορέα διαχείρισης.

- Η εφαρμογή της συγκεκριμένης ερευνητικής μελέτης σχετικά με την λειτουργία της ΠΔ θα μπορούσε να γίνει στα μέλη των διοικητικών συμβουλίων των φορέων διαχείρισης ή δείγματος πληθυσμού της τοπικής κοινότητας που εμπλέκονται σε υπηρεσίες ΠΔ στις προστατευόμενες φυσικές περιοχές και ως εκ τούτου επηρεάζουν τις δράσεις πολιτικής των δραστηριοτήτων υπαίθριας αναψυχής.

7.6 Τελικές παρατηρήσεις

Η παρούσα ερευνητική μελέτη ασχολήθηκε με την διερεύνηση των πεποιθήσεων, προτεραιοτήτων και ουσιαστικά την υποκειμενικότητα. Ο στόχος ήταν η διερεύνηση των υποκειμενικών πεποιθήσεων του προσωπικού των κέντρων ενημέρωσης σχετικά με την ΠΔ. Παράλληλα η διαδικασία αυτή αποτέλεσε και μια εποικοδομητική εμπειρία ανακάλυψης της υποκειμενικότητας του ίδιου του ερευνητή.

Επιπλέον, μέσα από την παρούσα ερευνητική μελέτη πραγματοποιήθηκε μια επισκόπηση των πεποιθήσεων και των σχέσεων τους με τις αξίες, στάσεις, γνώση καθώς και των διαφορών τους μεταξύ κρίσεων και συμπερασμών. Όπως παρουσιάστηκε το σύνολο των πεποιθήσεων είναι δύσκολο να προσδιοριστεί, ποικίλει σε χαρακτηριστικά και μπορεί να επηρεάζει τις ζωές των ανθρώπων. Σύμφωνα με την ανασκόπηση της θεωρίας, αρκετές πεποιθήσεις έχουν υπαρξιακό χαρακτήρα, έχουν βαθιές ρίζες με την ταυτότητα του ατόμου και ως εκ τούτου δύσκολα αλλάζουν. Αυτού του είδους οι πεποιθήσεις εκφράζονται ως ενστερνιζόμενες θεωρίες (espoused theories). Επίσης ένα άτομο μπορεί να εμφορείται από πεποιθήσεις τις οποίες δεν έχει συνειδητοποιήσει. Κάποιες πεποιθήσεις δημιουργούνται ως αποτέλεσμα της σχετικής εκπαίδευσης του ατόμου, των βιωματικών του εμπειριών και της επικοινωνίας με ανθρώπους που αποτελούν είτε πρότυπα ή έχουν κάποιο είδος εξουσίας πάνω στο άτομο. Επιπλέον, οι πεποιθήσεις αποσαφηνίζονται διαμέσου των ενεργειών και πρακτικών του ατόμου και τότε θεωρούνται εν χρήσει θεωρίες (theories in use). Είναι σημαντικό να επιτευχθεί η διάκριση μεταξύ ενστερνιζόμενων (θεωρητικές) και εν χρήσει (πρακτικές) θεωριών. Ωστόσο, η διάκριση αυτή δεν αποτελεί πάντα το ζητούμενο. Στην παρούσα ερευνητική μελέτη το ζητούμενο ήταν η διερεύνηση των πεποιθήσεων των εργαζομένων των κέντρων ενημέρωσης σχετικά με την περιβαλλοντική διερμηνεία συνολικά.

Οι μη-τυπικοί περιβαλλοντικοί εκπαιδευτές και ιδιαίτερα οι οικοξεναγοί και περιβαλλοντικοί διερμηνείς των κέντρων ενημέρωσης των προστατευόμενων περιοχών έχουν ως κύριο αντικειμενικό στόχο -μαζί με τις υπόλοιπες μορφές ΠΕ- την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση του κοινού και κατ' επέκταση την προώθηση της υπεύθυνης περιβαλλοντικής τους συμπεριφοράς με απώτερο σκοπό την συμμετοχή τους στην υποστήριξη του έργου προστασίας και διατήρησης της προστατευόμενης

περιοχής του φορέα διαχείρισης. Οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ περιβαλλοντικών διερμηνέων και κοινού -ιδιαίτερα των τοπικών κατοίκων- συνιστούν την ειδοποιό ποιοτική διαφορά και κατά συνέπεια μπορούν να συνεισφέρουν καταλυτικά στην ποιότητα και το μέγεθος της επιδιωκόμενης επιρροής.

Οι υποκειμενικές προτεραιότητες και πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων αναδεικνύουν τις διαφορετικές κατευθυντήριες συνιστώσες που ενυπάρχουν στην ίδια τη φιλοσοφία της ΠΔ. Οι συγκεκριμένοι θεματικοί άξονες αναπτύχθηκαν και ενσωματώθηκαν κατά την διάρκεια εξέλιξης της ως επιστημονικό πεδίο. Οι τέσσερις αυτοί θεματικοί άξονες μπορούν να συμβάλουν στην βελτίωση των αντανακλαστικών των υπηρεσιών των περιβαλλοντικών διερμηνέων, με απώτερο σκοπό να μας διαφωτίσουν για τον ρόλο που θεωρούν ότι πρέπει να έχουν εν συγκρίσει με τις ανάγκες των φορέων διαχείρισης και του κοινού που επισκέπτεται τις προστατευόμενες φυσικές περιοχές ή τους ντόπιους κατοίκους οι οποίοι ζουν και δραστηριοποιούνται γύρω από ή/και μέσα στις επιτρεπόμενες ζώνες των προστατευόμενων περιοχών (τοπικοί κάτοικοι).

Όπως παρουσιάστηκε στα αποτελέσματα της παρούσας ερευνητικής μελέτης, οι πεποιθήσεις των περιβαλλοντικών διερμηνέων δεν είναι σταθερές και ικανές να πραγματοποιήσουν ολοκληρωμένη κατανόηση της λειτουργίας της ΠΔ στις προστατευόμενες υγροτοπικές περιοχές. Τα αποτελέσματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι οι συγκεκριμένες πεποιθήσεις είναι δυναμικές, ρευστές και αενάως διαμορφούμενες. Ουσιαστικά περιλαμβάνουν διαφορετικές διαβαθμίσεις της ιστορικής εξέλιξης της ΠΔ. Η τάση αυτή υποδηλώνει την αναγκαιότητα περαιτέρω αποσαφήνισης των ορίων και συνεισφορών των τεσσάρων θεματικών κατηγοριών στην συνεισφορά της λειτουργίας της ΠΔ. Ωστόσο η αποσαφήνιση αυτή θα πρέπει να γίνει κυρίως από τους ίδιους τους περιβαλλοντικούς διερμηνείς και τους φορείς διαχείρισης ώστε να μπορέσουν να συγκροτηθεί ένα ενιαίο πλαίσιο δράσης και λειτουργίας της περιβαλλοντικής διερμηνείας τουλάχιστον στις προστατευόμενες περιοχές.

Χρησιμοποιώντας την παρούσα ερευνητική μελέτη σαν ένα παράδειγμα διαφαίνεται εμφανώς ότι η ΠΔ λαμβάνεται σοβαρά υπόψη από το προσωπικό των κέντρων ενημέρωσης. Οι άνθρωποι που συμμετείχαν στην ταξινόμηση των Q-καρτών εκδήλωσαν ενδιαφέρον να ενημερωθούν για τα αποτελέσματα της έρευνας καθώς και για τον τρόπο ταξινόμησης των δηλώσεων από τους άλλους συμμετέχοντες, ιδιαίτερα από εκείνους που βρίσκονταν στο ίδιο κέντρο ενημέρωσης. Μάλιστα σε αρκετές περιπτώσεις η διαδικασία ταξινόμησης αποτέλεσε μετέπειτα θέμα ουσιαστικής συζήτησης μεταξύ συναδέλφων που εργάζονται στα κέντρα ενημέρωσης. Επίσης, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι πολλοί από τους εμπειρότερους και μεγαλύτερους σε ηλικία συμμετέχοντες ανέφεραν ότι δεν είχαν ποτέ αντιληφθεί την πολυπλοκότητα των νοημάτων και τις λεπτομέρειες για την άρτια λειτουργία της ΠΔ. Η διαπίστωση αυτή συνέβαλλε καθοριστικά ώστε η εμπειρία αυτή να είναι για αυτούς τελικά διασκεδαστική αλλά/και εποικοδομητική.

Η έρευνα που αφορά την αλλαγή γνώσης και πεποιθήσεων ξεκίνησε σαν ένα ενιαίο επιστημονικό πεδίο έρευνας, στην συνέχεια διαχωρίστηκε σε επιμέρους επιστημονικά πεδία και τα τελευταία χρόνια παρατηρείται επιστροφή στις πραγματικές του ρίζες (Murphy & Mason, 2006). Στην παρούσα ερευνητική μελέτη δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην αλληλεξάρτηση των διαφορετικών στοιχείων που μπορούν να συγκροτήσουν τις πεποιθήσεις. Διατηρώντας τα συμπεράσματα της έρευνας ως θεωρητικό υπόβαθρο και ανταποκρινόμενοι στην ισχύουσα τάση της έρευνας θα ήταν ιδιαίτερα εποικοδομητικό εάν οι μελλοντικές έρευνες εστίαζαν στον τρόπο σύνδεσης πεποιθήσεων και γνώσης. Δηλαδή, θα ήταν ιδιαίτερα σημαντικό να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην διερεύνηση των πεποιθήσεων και της σχέσης τους με την πρόθεση των περιβαλλοντικών διερμηνέων για απόκτηση γνώσης, την ικανότητα να δημιουργούν, αναπτύσσουν και βελτιώνουν τις τεχνικές ΠΔ ώστε να ανταποκρίνονται και να εμπνέουν τις διαφορετικές ανάγκες και δυνατότητες αναψυχής και μάθησης του κοινού που επισκέπτεται ή ζει γύρω από τις προστατευόμενες υδροτοπικές περιοχές.

Εν κατακλείδι, ως τελική παρατήρηση αξίζει να επαναληφθεί σαν ένα είδος επιπλέον υπογράμμισης, η ανάγκη αφιέρωσης περισσότερου χρόνου και ενδιαφέροντος τόσο από το προσωπικό των κέντρων ενημέρωσης αλλά και των φορέων διαχείρισης που εποπτεύουν τα κέντρα ενημέρωσης των προστατευόμενων περιοχών για την ανάδειξη της σημασίας της αναγνώρισης και της καλλιέργειας των πεποιθήσεων σχετικά με την λειτουργία της περιβαλλοντικής διερμηνείας. Μολονότι, η περιβαλλοντική διερμηνεία διαφαίνεται ιδιαίτερα σημαντική στο προσωπικό των κέντρων ενημέρωσης είναι δύσκολο να αρθρωθεί η ολοκληρωμένη διάσταση της λειτουργίας της στα κέντρα ενημέρωσης των προστατευόμενων υδροτοπικών περιοχών. Για αυτό είναι χρήσιμο να αναπτύσσεται συζήτηση μεταξύ των εμπλεκόμενων ατόμων (π.χ. οικοξεναγοί και περιβαλλοντικοί διερμηνείς) και φορέων (π.χ. φορείς διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών και κέντρων ενημέρωσης καθώς και το υπουργείο περιβάλλοντος) επικοινωνώντας τις ιδέες, απόψεις και πεποιθήσεις τους σχετικά με την λειτουργία της περιβαλλοντικής διερμηνείας. Κατανοώντας οι ίδιοι τις πεποιθήσεις σχετικά με την περιβαλλοντική διερμηνεία υπάρχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να αποκρυσταλλωθεί ένα σαφές ενιαίο πλαίσιο δράσης της περιβαλλοντικής διερμηνείας στην Ελλάδα. Σε αυτή την προσπάθεια και ανεξάρτητα και ανεξάρτητα των περιορισμών της ως μεθόδου, η μεθοδολογία-«Q» μπορεί να είναι ένα πολύ χρήσιμο ερευνητικό εργαλείο.

7.7 Επιμύθιο/Υστερόγραφο

«Τα ζητήματα νοήματος και σημασίας για ένα ερευνώμενο θέμα είναι θεμελιωδώς αυτό-αναφερόμενες έννοιες. Υπό αυτό το πρίσμα, οποιοδήποτε νόημα ή σημασία σηματοδοτεί εκ των προτέρων μια δήλωση ή άποψη ενός ατόμου, ενδέχεται να διαφοροποιείται στην κρίση και την εκτίμηση των υπολοίπων συμμετεχόντων μιας συζήτησης. Στην μεθοδολογία-Q, η διαπίστωση αυτή δεν αποτελεί πρόβλημα. Τουναντίον, θεωρείται αξιωματική υπό την προϋπόθεση ότι οι εξαχθέντες κύριοι παράγοντες/τύποι πεποίθησης παραμένουν συντελεστικής (με την έννοια της υποκειμενικής λειτουργίας) και όχι κατηγορηματικής φύσης. Υπό αυτή την προϋπόθεση, η απόδοση νοήματος σε αυτούς –τους παράγοντες/τύποι πεποίθησης- συμβαίνει μόνο μετά την

ανακάλυψη τους και ποτέ πριν. Αποδεχόμενοι αυτή την υπόθεση παρέχεται η δυνατότητα ανοιχτής πρόσβασης των δεδομένων. Η συγκεκριμένη δυνατότητα επιτρέπει σε άλλους ερευνητές ή ενδιαφερόμενους να καταλήξουν σε δικά τους ανεξάρτητα συμπεράσματα, θέτοντας ταυτόχρονα την ερμηνεία των παραγόντων σε είναι ανοιχτή συζήτηση. Η ενθάρρυνση τέτοιων συνθηκών αποτελεί θετικό στοιχείο της συγκεκριμένης μεθόδου. Αναδεικνύει σημαντικά θέματα μέσα στην ακαδημαϊκή κοινότητα – όπου και ανήκει – όχι χάριν της ποιότητας των δεδομένων αλλά χάριν της σημασίας των νοημάτων τους» (McKeown & Thomas, 1988: 66)

8 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Aalto, P. (2003a). Revisiting the security/identity puzzle in Russo-Estonian Relations. *Journal of Peace Research*, 40(5), 573-591.
2. Aalto, P. (2003b). *Constructing post-Soviet geopolitics in Estonia*. Routledge. USA.
3. Ablett, P. G., & Dyer, P.K. (2009). Heritage and hermeneutics: towards a broader interpretation of interpretation. *Current Issues in Tourism*, 12(3), 209-233.
4. Abram, D. (1996). *The spell of the sensuous: perception and language in a more-than-human world* (1st ed.). New York: Pantheon Books. USA.
5. Adams D. 2004. Shared principles: heritage interpretation promoting sustainable development. In: Hamu D, Auchincloss E, Goldstein W. (eds). *Communicating protected areas* (pp. 258–264). Gland, Switzerland and Cambridge, UK: Commission on Education and Communication, IUCN.
6. Addams, H. (2000). Q Methodology In: Addams H. and J. Proops (Eds) *Social Discourse and Environmental Policy* (pp. 14-40), Edward Elgar Publishing. Cheltenham, UK.
7. Addams, H. and Proops, J (2000). *Social Discourse and Environmental Policy*, Edward Elgar, Cheltenham.UK.
8. Adler, J. (1989) Travel as performed art. *American Journal of Sociology* 94(6), 1366–1391.
9. Ajzen, I. (1991) The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 50(2), 179-211.
10. Ajzen, I. (1992). Persuasive communication theory in social psychology: a historical perspective. In M. Manfredi (Ed.), *Influencing human behavior* (p. 1-27). Champaign, IL: Sagamore Publishing. USA.

11. Ajzen, I. (2005). Laws of human behavior: symmetry, compatibility, and attitude-behavior correspondence. In A. Beauducel, B. Biehl, M. Bosniak, W. Conrad, G. Schonberger, & D. Wagener, (Eds.), *Multivariate research strategies* (pp. 3-19). Maastricht, Netherlands: Shaker Publishers.
12. Ajzen, I. and Fishbein, M. (1980) *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
13. Ajzen, I. and Fishbein, M. (2001) Reasoned attitudes and actions. Attitudes and the attitude –behaviour relation: reasoned and automatic processes. In Stroebe, W. and Hewstone, M. (eds.), *European Review of Social Psychology*, John Wiley & Sons. USA.
14. Ajzen, I. and Fishbein, M. (2005). The influence of attitudes on behavior. In D. Albarracin, D. Johnson, B. & Zanna M. (Eds.) *The handbook of attitudes* (pp. 173-221). Mahwah, NJ: Erlbaum. USA.
15. Ajzen, I. and Manfredo, M. (1992) Persuasive communication theory in social psychology: A historical perspective. In Manfredo (1992). *Influencing human behaviour: Theory and applications in recreation, tourism and natural resources management* (pp. 1-27). Champaign, IL. Sagamore Publishing. USA.
16. Akhtar-Danesh, N., Baumann, A., and Cordingley, L. (2008). Q-methodology in nursing research: A promising method for the study of subjectivity. *Western Journal of Nursing Research*, 30(6), 759-773.
17. Aldridge, D. (1975) *Guide to countryside interpretation: Part one. Principles of countryside interpretation and interpretive planning* HMSO, Norwich. UK.
18. Aldridge, D. (1992) How the ship of interpretation was blown off course in the tempest: Some philosophical thoughts. In Uzzell (1992). *Heritage interpretation. The natural and built environment 1* (pp. 67-73), Belhaven, London and New York.

19. Alexander, P.A., Schallert, D.L. and Hare, V.C. (1991) Coming to terms: How researchers in learning and literacy talk about knowledge. *Review of Educational Research*, 61(3), 315-343.
20. Allport, G.W. (1935). Attitudes. In Murchinson, C.M. (ed.) *Handbook of Social Psychology* (pp. 792-844). Worcester: MA: Clark University Press.
21. Allport, G. (1954) *The Nature of Prejudice*. Cambridge, Massachusetts, Addison-Wesley. USA.
22. Allport, G. (1961) *Pattern and growth in personality*, Holt, Rinehart and Winston, New York. USA.
23. Allport, G. (1967) Attitudes. In M. Fishbein (Ed.), *Readings in attitude theory and measurement* (pp. 1-13). New York: John Wiley & Sons.
24. Almagor, U. (1985) A tourist's vision quest in an African game reserve. *Annals of Tourism Research*, 12(1), 31-47.
25. Amin, Z. (2000) Q methodology—A journey into the subjectivity of human mind. *Singapore Medical Journal*, 41(8), 410–414.
26. Anderson, D. (2003) Visitors' long-term memories of world expositions. *Curator*, 46(4), 401-420.
27. Ap, J., and Wong, K. (2001) Case study on tour guiding: professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22(5), 551-563.
28. Apel, K. (1984) *Understanding and explanation* MIT Press. Cambridge UK.
29. Appleby, E. (2005) Mrs Blue Gum, some puppets and a remnant forest: towards sustainability education through drama pedagogy, *Australian Journal of Environmental Education*, 21(1),1-10.
30. Arbuthnot, J. (1977) The roles of attitudinal and personality variables in the prediction of environmental behavior and knowledge. *Environment and Behavior*. 9(2), 217-232.

31. Archambault, R. D. (Ed.) (1964) *John Dewey on Education—Selected Writings*. New York: Random House. USA.
32. Archer, D. and Wearing, S. (2002) Interpretation and Marketing as Management Tools in National Parks: Insights from Australia, *Leisure Property*, 2(1), 29-39.
33. Archer, D. and Wearing, S. (2003) Self, Space, and Interpretive Experience. *Journal of Interpretation Research*, 8(1), 7-23.
34. Arcodia, C. (2005) Exploring the use of hermeneutics as a methodology within tourism contexts. *Proceedings of the CAUTHE 2005 Conference: Sharing Tourism Knowledge — Retrieved from <http://ertr.tamu.edu/conferenceabstracts.cfm?abstractid=848>* Accessed on 10.02. 2008
35. Argyris, C. and Schon, D.A. (1974/1989) *Theory in practice: Increasing professional effectiveness*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers. USA.
36. Armstrong, E.K. and Weiler, B. (2003) *Improving the Tourist Experience: evaluation of interpretation components of guided tours in national parks*, Sustainable Tourism CRC, Gold Coast, Queensland. Australia
37. Armstrong, E.K and Weiler B. (2002) Getting the message across: an analysis of messages delivered by tour operators in protected areas, *Journal of Ecotourism*, vol. 1(2), 104-121.
38. Arnold, S. J. and Fischer, E. (1994) Hermeneutics and consumer research. *Journal of Consumer Research* 21(1), 55-70.
39. Arthos, J. (2000) Who are we and who am I? Gadamer's communal ontology as palimpsest. *Communication Studies* 51(1), 15-34.
40. ATEC (1992) *Travel Trade: Local Tour Guide: Certification Standards*. Alberta Tourism Education Council, Edmonton, Alberta. Developed by the Tourism Industry in Western Canada, Pacific Rim Institute of Tourism.

41. Atkin, A (2008) Peirce's Final Account of Signs and Contemporary Philosophy of Language. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*. 44(1), 63-85.
42. Atkin, A. (2011) *Peirce*. Routledge. London. UK.
43. Atkin, R.H. (1974) *Mathematical structure in human affairs*. London: Heinemann Educational Books, UK.
44. Atkin, R.H. (1977) *Combinatorial connectivities in social systems*. Basel: Birkhäuser Verlag, Germany.
45. Atkin, R.H. (1978) Q-analysis—hard language for the soft sciences. *Futures*, 10(6), 492-499.
46. Babbie, E. (1998) *The practice of social science*. Belmont, CA.: Wadsworth.
47. Baggini, J. and Fosl, P. (2003) *The philosopher's toolkit*. USA: Blackwell Publishing.
48. Ballantyne R. and Hughes K. (2001) Interpretation in ecotourism settings: Investigating tour guides' perceptions of their role, responsibilities and training needs. *The Journal of Tourism Studies*. 12(2), 2-9.
49. Ballantyne, R. and Hughes, K. (2003) Measure Twice, Cut Once: Developing a Research Based Interpretive Sign Checklist, *Australian Journal of Environmental Education*, 19(1), 15-25.
50. Ballantyne, R. and Hughes, K. (2006) Using front-end and formative evaluation to design and test persuasive bird feeding warning signs. *Tourism Management*, 27 (2), 235-246.
51. Ballantyne, R., Packer, J., and Beckmann, E. (1997) Targeted interpretation: Exploring relationships among visitors' motivations, activities, attitudes, information needs and preferences. *Journal of Tourism Studies*, 9(2), 13-25.

52. Ballantyne, R. and Uzzell, D. (1999) International Trends in Heritage and Environmental Interpretation: Future Directions for Australian Research and Practice', *Journal of Interpretation Research*, 4(1), 59-75.
53. Ballantyne, R.R. and Uzzell, D.L., (1994) A Checklist for the Critical Evaluation of Informal Environmental Learning Experiences, *Environmental Education and Information*, 13(2), 111-124.
54. Balmford A, Bruner A, Cooper P, Costanza R, Farber S, et al. (2002a) Economic reasons for conserving wild nature. *Science* 297(5583), 950–953.
55. Balmford A, Clegg L, Coulson T, Taylor J (2002b) Why conservationists should heed Poke´mon. *Science* 295(5564), 2367.
56. Balmford, A., Gaston, K. J., Blyth, S., James, A., and Kapos, V. (2003) Global variation in terrestrial conservation costs, conservation benefits, and unmet conservation needs. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 100(3), 1046 -1050.
57. Balmford A, Cowling R. (2006) Fusion or failure? The future of conservation biology. *Conservation Biology* 20(3), 692–695.
58. Balmford, A., Beresford, J., Green, J., Naidoo, R., Walpole, M., and Manica, A. (2009). A Global Perspective on Trends in Nature-Based Tourism. (W. V. Reid, Ed.) *PLoS Biology*, 7(6), e1000144. doi:[10.1371/journal.pbio.1000144](https://doi.org/10.1371/journal.pbio.1000144)
59. Bamberg, S., & Moser, G. (2007) Twenty years after Hines, Hungerford, and Tomera: A new meta-analysis of psycho-social determinants of pro-environmental behaviour. *Journal of Environmental Psychology*, 27(1), 14-25.
60. Barnes, S. (2007) *How to be wild*. London: Short Books. UK.
61. Barry J. and Proops J. (1999) Seeking sustainability discourses with Q methodology. *Ecological Economics* 28(3), 337-345.
62. Barry J. and Proops J. (2000) *Citizenship, sustainability and environmental research: Q methodology and local exchange trading systems* Edward Elgar Publications. UK.

63. Bartholomew, D., Steele, F. Moustaki, I. and Galbraith, J.I. (2007) Ανάλυση Πολυμεταβλητών δεδομένων για κοινωνικές επιστήμες. Εκδόσεις Επίκεντρο. Αθήνα.
64. Bass, J., Manfredi, M., Lee, M. and Allen, D. (1989) Evaluation of an Informational Brochure for Promoting Charter Boat Trip Opportunities Along the Oregon Coast. *Journal of Travel Research*, 27(3), 35-37.
65. Bauman, Z. (1992) *Hermeneutics and social science: Approaches to understanding* Ashgate, Aldershot. UK.
66. Baumeister, R.F. and Bushman, B.J. (2008) *Social Psychology and Human Nature*. Thomson Wadsworth. USA.
67. Beaumont, N (1997) Perceived crowding as an evaluative standard for determining social carrying capacity in tourist recreation areas: The case of Green Island, North Queensland. In Hall, C.M., Jenkins J. & Kearsley, G. (eds), *Tourism planning and policy in Australia and New Zealand: Cases, issues and practice* (pp.168-180). Irwin Publishers, Sydney. Australia.
68. Beaumont, N. (2001) Ecotourism and the Conservation Ethic—Recruiting the Uninitiated or Preaching to the Converted? *Journal of Sustainable Tourism* 9(4), 317-341.
69. Beck, C. (1990) *Better Schools: A Values Perspective*. Falmer Press, Taylor & Francis Publishing, Bristol, UK.
70. Beck, L. and Cable, T. (2002a) *Interpretation for the 21st Century*, 2nd Edition. Sagamore Publishing, Champaign. USA.
71. Beck, L. & Cable, T. (2002b) The meaning of interpretation. *Journal of Interpretation Research*, 7(1),7-10.
72. Beckmann, E.A. (1991) *Environmental interpretation for education and management in Australian national parks and other protected areas*. Unpublished Doctoral Thesis. University of New England: Armidale, NSW. Australia.

73. Beedie, P. (2003) Mountain guiding and adventure tourism: reflections on the choreography of the experience. *Leisure Studies*, 22(2), 147-167.
74. Beeton, S., Weiler, B. and Ham, S. (2005) Contextual analysis for applying persuasive communication theory to managing visitor behavior: A scoping study of Port Campbell National Park Cooperative Research Centre for Sustainable Tourism, Gold Coast. Australia.
75. Bem, D.J. (1970) *Beliefs, attitudes and human affairs*, Wadsworth Publishing Company. USA.
76. Bentler, P. (1980) Multivariate analysis with latent variables: Causal modeling. *Annual review of psychology*, 31(1), 419-456.
77. Benton, G.M. (2008) Visitor meaning-making at Grand Canyon's Tusayan Museum and Ruin. *Curator*, 51(3), 295-309.
78. Benton, G.M. (2009) From Principle to Practice. Four Conceptions of Interpretation. *Journal of Interpretation Research*, 14(1), 7-31.
79. Berenson M.L. and Levine, D.M. (1996) *Basic Business Statistics: Concepts and Application*, sixth ed., Prentice Hall International, Inc USA.
80. Bihu, W. Xiangping GAO. and Bing Deng (2003) Progress in Environmental Interpretation: a literature review (In Chinese). *Progress in Geography* 22(3), 326-334.
81. Bitgood, S. (2000) The role of attention in designing effective interpretive labels. *Journal of Interpretation Research*, 5(2), 31-45.
82. Black, R.S. (2002) Towards a model for tour guide certification: An analysis of the Australian EcoGuide Program. Unpublished doctoral thesis, Department of Management, Monash University, Melbourne. Australia.
83. Black, R.S. (2007) Professional Certification: A Mechanism to Enhance Ecotour Guide Performance. In Black, R.S. and Crabtree. *Quality Assurance and Certification in Ecotourism* (pp. 316-336). CABI International. London UK.

84. Black, R., and Crabtree, A. (2007) Quality assurance and certification in ecotourism. CABI. Australia.
85. Black, R., & Ham, S. (2005) Improving the quality of tour guiding: Towards a model for tour guide certification. *Journal of Ecotourism*, 4(3), 178-195.
86. Black, R., Ham, S., and Weiler, B. (2001) Ecotour guide training in less developed countries: Some preliminary research findings. *Journal of Sustainable Tourism*, 9(2), 147-156.
87. Black, R. and Weiler, B. (2003) *Interpreting the Land Down Under: Australian heritage interpretation and tour guiding*, Fulcrum Publishing Golden, Colorado, USA.
88. Black, R.S. and Weiler, B. (2005) Quality assurance and regulatory mechanisms in the tour guiding industry: A systematic review. *Journal of Tourism Studies*, 16(1), 24-37.
89. Black, R., & Weiler, B. (2008) Factors Facilitating and Inhibiting the Use of Research to Inform Interpretation Practice: A Case Study of Australian Protected Area Management Agencies. *Visitor Studies*, 11(2), 163-180.
90. Blamey, R.K. (2001) Principles of ecotourism. In Weaver 2001: *The encyclopedia of ecotourism* (pp. 5-22), CABI Publishing, London, UK.
91. Blangy, S. and Nielson, T. (1993) Ecotourism and minimum impact policy, *Annals of Tourism Research*, 20(2), 357–360.
92. Bloom B.C. Krathwohl D.R. (1991) Ταξινόμια Διδαχτικών Στόχων (τόμος Α' – Γνωστικός Τομέας), Κώδικας, Θεσσαλονίκη.
93. Boca, R., Auerbach, F.L. and Brown, S.R. (2008) Q methodology. In Lisa M. Given (Ed.), *The SAGE encyclopedia of qualitative research methods* (pp. 699-702). Thousand Oaks, CA: Sage.
94. Boland, R., Nissen, H., Klein, H. and Hirscheim, R. (1991) Information system use as a hermeneutic process. *Information systems research*:

Contemporary approaches and emergent traditions Elsevier Science Publishers, North Holland.

95. Bolwell, J. (1996) An overview of interpretation in national park agencies in Australia School of Environmental and Information Sciences, Charles Sturt University, Albury, New South Wales, Australia — Unpublished Master of Applied Science thesis
96. Boo, E (1990) Ecotourism: the potentials and pitfalls. Washington (D.C.): World Wildlife Fund.
97. Borden, R. J., and Francis, J.L. (1978) Who cares about ecology? Personality and sex differences in environmental concern¹. *Journal of Personality*, 46(1), 190-203.
98. Boruş, S. (2006) Q-Methodology: Applications and Implications, Invited lecture at the Research Colloquium of the Department of Organizational Studies, Tilburg University. USA.
99. Borun, M. and Massey, C. (1990) Cognitive science research and science museum exhibits. In Bitgood, S. Benefield, A. and Patterson, U. (eds) *Visitor studies: Theory, research, and practice*, (pp. 231-236). Center for Social Design, Jacksonville, AL. USA.
100. Borun, M. and Miller, M. (1980) What's in a name? A study of the effectiveness of explanatory labels in a science museum. Franklin Institute Science Museum and Planetarium, Washington, D.C: Copies through Association of Science-Technology. [Philadelphia]
101. Brammer, L. M. and Shostrom, E. L. (1982) *Therapeutic Psychology* Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J.
102. Bramwell, B. and Henry, I. (1996) A Framework for Understanding Sustainable Tourism Management. In Bramwell B. Van Der Straaten, J. and Prat, G.A. *Sustainable Tourism Management: Principles and Practice* (pp. 147-170), Netherlands, Tilburg University Press.

103. Bramwell, W and Lane, B (1993) Sustainable tourism: an evolving global approach, *Journal of Sustainable Tourism*, 1(1), 1-5.
104. Brandon, K. (1996) *Ecotourism and Conservation: A Review of Key Issues*, Environment Department. Paper no. 23, Washington, DC: World Bank.
105. Bras, K. (2000a) *Image-building and Guiding on Lombok: the Social Construction of a Tourist Destination*. PhD Dissertation, Tilburg University, Netherlands.
106. Bras, K. (2000b) *Dusun Sade: Local Tourist Guides, the Provincial Government, and the (Re)presentation of A Traditional Village in Central Lombok*. *Pacific Tourism Review* 4(1), 87-103.
107. Brenner, D.J., Aucoin, J., Xiaoming, H. (1998) Quantumstuff in communication: Some implications of Stephenson's concept, *Operant Subjectivity*, 21, 139-150.
108. Bright, A.D. (1994) Information campaigns that enlighten and influence the public. *Parks and Recreation* 29(8), 49-54.
109. Bright, A., Manfredi, M., Fishbein, M. and Bath, A. (1993) Application of the theory of reasoned action to the National Park Service's controlled burn policy. *Journal of Leisure Research* 25(3), 263-280.
110. Bright, A.D & Pierce, C (2002) Information and education for managing wildlife viewing In M Manfredi (ed.), *Wildlife viewing in North America: a management planning handbook*. Sagamore Publishing, Champaign, IL. USA.
111. Broad, S. and Weiler, B. (1998) Captive Animals and Interpretation - A tale of two tiger exhibits, *Journal of Tourism Studies*, 9(1), 14-27.
112. Brochu, L. (2003) *Interpretive Planning: the 5-M model for successful planning projects*. Interp Press, Fort Collins.
113. Brochu, L., & Merriman, T. (2002) Redefining interpretation as a core belief for certification of professionals. *The Journal of Interpretation Research*, 7(1), 11-16.

114. Brochu, L. & Merriman, T. (2006) *Certified interpretive guide: Training workbook* (2nd ed.). Fort Collins, CO: National Association for Interpretation.
115. Brochu, L., & Merriman, T. (2008) *Personal interpretation: connecting your audience to heritage resources* (2nd ed.). National Association of Interpretation, Interp Press, Fort Collins, Colorado, USA.
116. Brody, M., Hall, R., Tomkiewicz, W., & Graves, J. (2002) Park visitors' understandings, values, and beliefs related to their experience at Midway Geyser Basin, Yellowstone National Park, USA. *International Journal of Science Education*, 24(11), 1119–1141.
117. Bronowski, J. (1956) *Science and Human Values*. Penguin, London.
118. Brown, B., Hanson, M. Liverman, D. and Meredith, R. (1987) Global sustainability: toward definition. *Environmental Management*, 11(6), 713-719.
119. Brown, S.R. (1971) The forced free distinction in Q-technique. *Journal of Educational Measurement*, 8(4), 283-287.
120. Brown, S.R. (1972) A fundamental incommensurability between objectivity and subjectivity. In S. R. Brown & D. J. Brenner (Eds.), *Science, psychology, and communication* (pp. 57-94). New York: Teachers College Press.
121. Brown, S.R. (1980) *Political subjectivity: Applications of Q methodology in political science*. New Haven, CT: Yale University Press. USA.
122. Brown, S.R. (1982) Imagery, Mood and the Public Expression of Opinion. *Micropolitics*. 2(2): 153-173.
123. Brown, S.R. (1983) Monitoring the vicissitudes of mood. *Third International Symposium on Forecasting*, Philadelphia. USA.
124. Brown, S.R. (1984) Q-Analysis: Caveat emptor. *Operant Subjectivity* 8(1): 6:17.
125. Brown, S.R. (1985) Comments on the search for structure. *Political Methodology*, 11(2), 109-117.

126. Brown, S.R (1986) Q technique and method: Principles and procedures. In William D. Berry & Michael S. Lewis Beck (Eds.), *New tools for social scientists: Advances and applications in re-search methods* (pp. 57-76). Beverly Hills, CA: Sage Publications, USA.
127. Brown, S.R. (1991) Q methodology tutorial. Retrieved from <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html> Accessed on 22.3.2008.
128. Brown, S.R. (1992/1993). Commentary: On validity and replicability. *Operant Subjectivity*, 16(1/2), 45-51.
129. Brown, S.R. (1993). A primer on Q methodology. *Operant Subjectivity*, 16(1), 91- 138.
130. Brown, S.R (1994) Belated Reply to Peter Schmolck's introduction. Q Methodology Network. 28 Feb. Retrieved from <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html>. Accessed on 03.09.2009.
131. Brown, S.R. (1996) Q methodology and qualitative research. *Qualitative Health Research*, 6(4), 561-567.
132. Brown, S.R. (1997) The history and principles of Q methodology in psychology and the social sciences. British Psychological Society symposium on "A Quest for a Science of subjectivity: The Lifework of William Stephenson " Retrieved, from <http://facstaff.uww.edu/cottlecQArchive/Bps.htm> Accessed on 15.08.2006.
133. Brown, S.R. (1999) Subjective behavior analysis. Symposium on Q methodology, Association for Behavior Analysis, May 26-30, Chicago. USA.
134. Brown, S.R. (2000a) Sample size. Retrieved from: <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html> Accessed on 31.07.2008
135. Brown, S.R. (2000b) Number of participants. Retrieved from: <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html> Accessed on 31.07.2008
136. Brown, S.R. (2001) Number of factors issue. Retrieved from: <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html>. Accessed on 31.07.2008

137. Brown, S.R. (2002) Subjective behavior analysis. *Operant subjectivity*, 25(3/4), 148-163.
138. Brown, S.R. (2003a) Comments on Watts and Stenner's Q Methodology, Quantum Theory, and Psychology. *Operant Subjectivity*, 26(4), 176-183.
139. Brown, S.R. (2003b) Person sample size. Retrieved from: <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html> Accessed on 30.04.2008
140. Brown, S.R. (2003c) Pre-flagging in PQMethod. Retrieved from <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html> Accessed on 20.01.2008.
141. Brown, SR. (2003d) Pre-flagging in PQMethod. Retrieved from <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html> Accessed on 31.07.2008.
142. Brown, S.R. (2004) Sample size. Retrieved from <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html> Accessed on 30.04.2008.
143. Brown, S.R. (2006a) Variance explained by each factor. Q Methodology Network. Retrieved from <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html> Accessed on 12.11.2009.
144. Brown, S.R. (2006b) Q methodology and naturalistic subjectivity. In B. D. Midgley & P. A. Morris (Eds.), *Modern perspectives on J. R. Kantor and interbehaviorism* (pp. 251-268). Reno, NV: Context Press.
145. Brown S.R. (2008) Q methodology. In Lisa M. Given (Ed.), *The SAGE encyclopedia of qualitative research methods* (Vol. 2, pp. 699-702). Thousand Oaks, CA: Sage Publications. USA.
146. Brown S.R. (2009) Q Technique, Method and Methodology: Comments on Stentor Danielson's Article. *Field Methods* 21(3), 238-241.
147. Brown, S.R. (2010) Q method or Q methodology. Q Methodology Network. Retrieved from <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html> Accessed on 07.04.2010.

148. Brown, S.R., Durning, D.W., & Selden, S.C. (2007) Q-methodology. In K. Yang & G. J. Miller (Eds.), *Handbook of research methods in public administration* (pp. 721-764). CRC Press. New York. USA.
149. Brown, S.R., & Robyn, R. (2004) Reserving a key place for reality: Philosophical foundations of theoretical rotation. *Operant Subjectivity*, 27(3), 104 -124.
150. Brown, W.E. (1971) *Islands of hope: Parks and recreation in environmental crisis*. Washington D.C.: National Recreation and Park Association. USA.
151. Bruner A, Hanks J, Hannah L (2003) How much will effective protected area systems cost? Retrieved from http://www.conservationfinance.com/Documents/CF_related_papers/PA_Cost_s2.pdf. Accessed on 18.08.2009.
152. Brunswik, E. (1947) *Systematic and representative design of psychological experiments*. Berkeley: University of California Press. USA.
153. Buckley R. (1994) Values, benefits, costs and funds in biodiversity conservation. *Australian Biologist* 7(1), 46–48.
154. Buckley, R. (2000) NEAT trends: Current issues in nature, eco- and adventure tourism. *International Journal of Tourism Research*. 2(6), 437-444.
155. Buckley, R. (2003) *Case studies in ecotourism*. CABI.
156. Buckley R. (2004) *Environmental impacts of ecotourism*. Oxford: CABI
157. Buckley R. (2008) World wild web: funding connectivity conservation under climate change. *Biodiversity* 9: 71–78.
158. Buckley, R. (2009a) *Ecotourism: principles and practices*. CABI Publishing. UK.
159. Buckley, R. (2009b) Parks and Tourism. *PLoS Biology* 7(6): e1000143. doi:10.1371 / journal.pbio.1000143,

160. Buckley, R. (2009c) Evaluating the net effects of ecotourism on the environment: a framework, first assessment and future research. *Journal of Sustainable Tourism*, 9(1), 1-30.
161. Buckley, R. & Littlefair, C. (2007) Minimal-impact education can reduce actual impacts of park visitors. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(3), 324-325.
162. Buckley, R., Pickering, C. and Weaver, D. B. (2003) *Nature-based tourism, environment, and land management*. Wallington. Oxfordshir: CABI. UK.
163. Buhalis, D. and Diamantis, D. (2001) Tourism development and sustainability on the Greek archipelagos. In: Ioannides, D., Apostolopoulos, Y. and Sonmez, S.F. (eds). *Mediterranean Islands and Sustainable Tourism Development: Practices, Management and Policies*, (pp. 143-170). London: Pinter Publications. UK.
164. Bullock, S. and Trombley, S. (2000) *Λεξικό της Σύγχρονης Σκέψης*. Εκδόσεις Πατάκη. Αθήνα.
165. Burbules, N. (1993) *Dialogue in teaching: Theory and practice*. New York: Teachers College Press. USA.
166. Burbules, N. and Bruce, B. (2001) Theory and research on teaching as dialogue. In Richardson, V. (ed) *Handbook of Research on Teaching* (4th Edition) (1102-1121), American Educational Research Association, Washington. USA.
167. Burgess J., Limb M., Harrison C. (1988) Exploring environmental values through the medium of small groups: 2. Illustrations of a group at work. *Environment and Planning A* 20(4), 457-476.
168. Burke, A. (2002) *Understanding Information Centres: Why Tourists Visit and What they are Looking For: Preliminary Data Set Based on Data Collected by Researchers in CRC Rainforest Project 3.2*, Cooperative Research Centre for Tropical Rainforest Ecology and Management, Tourism Program School of Business, James Cook University, Queensland. Australia.

169. Burt, C. (1917) The distribution and relations of educational abilities. London: P.S. King & Son. UK.
170. Burt, C. (1940) The factors of the mind. London: University of London.
171. Burt, C. and Stephenson, W. (1939) Alternative views of correlations between persons. *Psychometrika* 4(4), 269-281.
172. Bushell, R. (2003) Balancing conservation and visitation in protected areas. In Buckley, R. Weaver, D.B and Pickering, C. *Nature-Based Tourism, Environment and Land Management* (pp. 197-208). Wallington. Oxfordshire: CABI International. UK.
173. Bushell, R., & Eagles, P. F. J. (2007) *Tourism and protected areas: benefits beyond boundaries*. CABI. Wallington. Oxfordshire. UK.
174. Butler, J. (1993) Integrating tourism and resource management: problems of complementarity. In Johnston, M.E and Haider, W. (eds), *Communities, Resources and Tourism in the North, Thunder Bay* (pp. 221-236), Ontario: Centre for Northern Studies, Lakehead University. Canada.
175. Butler J.R., Hvenegaard, G.T. and Krystofiak, D. (1994) Economic Values of Bird-Watching at Point Pelee National Park, Canada. In Munashinghe, M. and McNeely, J.A. (eds). *Protected area economics and policy: linking conservation and sustainable development* (pp. 253-262), World Bank, Washington DC, USA.
176. Butler, R. (1996) Problems and possibilities of sustainable tourism: the case of the Shetland Islands. In Briguglio, L. Butler, R. Hurrison, D. and Filho, W.L. (eds) *Sustainable Tourism in Islands & Small States: Case Studies*, Island Studies Series, London: Pinter Publishing. UK.
177. Buultjens, J., & Luckie, K. (2004) *Economic Impacts of Selected National Parks in North-eastern New South Wales*. Sustainable Tourism Cooperative Research Centre, Gold Coast, Australia.

178. Cable, T. and Cadden, L. (2006) The common roots of environmental education and interpretation. *Journal of Interpretation Research*, 11(2), 39-46.
179. Cable, T., Knudson, D. Udd, E. and Stewart, D. (1987) Attitude Change as a Result of Exposure to Interpretive Messages. *Journal of Park and Recreation Administration* 5(1), 47-60.
180. Cacioppo, J. Petty, R. and Crites, S. (1994) Attitude Change. In Ramachandran, V. *Encyclopedia of Human Behavior*, (pp. 261-270). Edited by San Diego: Academic Press. USA.
181. Caduto, M. J. (1985) A Teacher Training Model and Educational Guidelines for Environmental Values Education. *Journal of Environmental Education*, 16(2), 30-34.
182. Campbell, T.C. (1995) Investigating structures underlying relationships when variables are not the focus: Q – technique and other techniques, paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, April 18-22. San Francisco, USA.
183. Cardea, GD. (1999) Environmental education and environmental interpretation-. A comparison, contrast and synthesis. Master unpublished dissertation, Prescott College. USA.
184. Cardno, J.A. (1955) The notion of attitude: an historical note *Psychological Reports* 1, 345-352.
185. Carlston, D. E. (1980) Events, inferences and impression formation. In R. Hastie, T. Ostrom, E. Ebbesen, R. Wyer, D. Hamilton, & D. Carlston (Eds.), *Person memory: The cognitive basis of social perception* (pp. 89-119). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. USA.
186. Carolyn, L. and Ralf, B. (2008) Interpretation Reduces Ecological Impacts of Visitors to World Heritage Site. *Ambio*, 37(5), 338-341.
187. Carpenter S.R., Mooney H.A., Agard, J. Capistrano, D. DeFries, R.S. et al. (2009) Science for managing ecosystem services: beyond the Millennium

- Ecosystem Assessment. Proceedings of the National Academy of Sciences USA 106(5), 1305–1312.
188. Carr, A (2004) Mountain places, cultural spaces: the interpretation of culturally significant landscapes. *Journal of Sustainable Tourism*, 12(5), 432-459.
  189. Carson, S. H. and Langer, E.J. (2006) Mindfulness and self-acceptance. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 24(1), 29-43.
  190. Carter, J. (2001) A sense of place: An interpretive planning handbook. Tourism and Environment Initiative.
Retrieved from: <http://www.scotinterpnet.org.uk/pages/resources> Accessed on 12.3.2005
  191. Carver, A. D., Basman, C. M., & Lee, J. G. (2003) Assessing the non-market value of heritage interpretation. *Journal of Interpretation Research*, 8(1), 83-92.
  192. Cattell, R. B. (1966) The Scree Test For The Number Of Factors . *Multivariate behavioral research*, 1(2), 245-276.
  193. CEAC (Canadian Environmental Advisory Council) (1991) Ecotourism in Canada, Ottawa: Minister of Supply and Services.
  194. Ceballos-Lascuráin, H. (1987) Estudio de prefactibilidad socioeconómica del turismo ecológico y anteproyecto arquitectónico y urbanístico del Centro de Turismo Ecológico de Sian Ka' an, Quintana Roo, study completed for SEDUE, Mexico.
  195. Ceballos-Lascuráin, H. (1987). The IUCN Ecotourism Consultancy Programme, International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources, DF, Mexico.
  196. Ceballos-Lascurain, H. (1996) Tourism, Ecotourism and Protected areas: The State of Nature-Based Tourism Around the World and Guidelines for its

Development. International Union for Conservation of Nature, Gland, Switzerland.

197. Chaiken, S. (1980). Heuristic versus systematic information processing and the use of source versus message cues in persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(5), 752-766.
198. Chadhokar, Y. and McLoughlin, L. C. (1999). Interpretation at Wetland Sites in the Sydney Region. *Journal of Interpretation Research*, 4(1), 39-57.
199. Chalmers, M. (2004) Hermeneutics, information and representation. *European Journal of Information Systems* 13(3), 210-220.
200. Chandler, D. (2007). *Semiotics: The Basics*. New York: Routledge, USA.
201. Chen W.J. 2000. Exploring visitor meanings of place in the national capital parks-central. Master Thesis. Morgantown, West Virginia: Department of Recreation, Parks, and Tourism Resources. USA.
202. Chen, W.J. (2003) The craft and concepts of interpretation: A look at how national park service interpreters reveal and facilitate opportunities for connections. Unpublished PhD thesis. West Virginia University, Morgantown. USA.
203. Chen, Wei-Li, Wang, T. and Larsen, D. (1999) Exploring Visitor Meanings of Place and Enriching Interpreter Knowledge of the Audience in the National Capitol Parks, Visitor Behaviors. In Gerald, K. *Proceedings of the 1999 Northeastern Recreation Research Symposium* (pp.340-344). April 11-14. Bolton Landing, NY. Gen. Tech. Rep. NE-269. Newton square, PA: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Northeastern Research Station. 426p.
204. Child, D. (2006) *The essentials of factor analysis* (3rd revised edition). London: Continuum International Publishing Group Ltd.
205. Choulakian, V. (2003) The centroid method revisited, *Psychometrika* 68, 473–475.

206. Choulakian, V. (2004) A comparison of two methods of principal component analysis. In: Y. Antoch, Editor, COMPSTAT (pp. 769–774), Springer, Berlin. Germany.
207. Choulakian, V (2005) Transposition invariant principal component analysis in L1 for long tailed data, *Statistical Probability Letters* 71(1), 23–31.
208. Christie, M. F., and Mason, P. A. (2003) Transformative tour guiding: Training tour guides to be critically reflective practitioners. *Journal of Ecotourism*, 2(1), 1-16.
209. Christol. P. (2002) A Q methodological study of beliefs among environmental educators in two nations. Unpublished doctoral dissertation, Oklahoma State University. USA.
210. Cialdini, RB (1996) 'Activating and aligning two kinds of norms in persuasive communication, *Journal of Interpretation Research*, 1(1), 3-10.
211. Civitarese, S. R., Legg, M. H. and Zuefle, D. M. (1998) More thoughts on the differences between environmental interpretation and environmental education. Commentary. *Legacy: The Journal of the National Association for Interpretation* 8(6), 10-28.
212. Coakes, S., & Steed, L. (1999) *SPSS analysis without anguish*. Brisbane: Jon Wiley & Sons. USA.
213. Cohen, E. (1982) Jungle Guides in Northern Thailand: the Dynamics of Marginal Occupational Role. *Sociological Review* 30(2), 234-266.
214. Cohen, E. (1985). The tourist guide:: The origins, structure and dynamics of a role. *Annals of Tourism Research*, 12(1), 5-29.
215. Cohen L., Manion L. and Morrison K. (2007) *Research methods in education* Routledge. USA.
216. Cole, D. N., Hammond, T. P. and McCool, S. F. (1997) Information quantity and communication effectiveness: Low-impact messages on wilderness trailside bulletin boards. *Leisure Sciences* 19(1), 59-72.

217. Cole, D., Hammond, T. and McCool, S. (1997) 'Information Quantity and Communication Effectiveness: Low Impact Messages on Wilderness Trailside Bulletin Boards, *Leisure Sciences*, 19(1), 59-72.
218. Coleman, S. and Crang, M. (2002) Grounded tourists, travelling theory. In S. Coleman and M. Crang (eds) *Tourism: Between Place and Performance* (pp. 1-17). New York: Berghahn Books.
219. Comrey, A.L. (1973) *A first course in factor analysis*. New York: Academic Press
220. Comrey, A. L., & Lee, H. B. (1992) *A first course in factor analysis*. Lawrence Erlbaum.
221. Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat. Ramsar (Iran), 2 February 1971. UN Treaty Series No. 14583. As amended by the Paris Protocol, 3 December 1982, and Regina Amendments, 28 May 1987. Available at: http://www.ramsar.org/cda/en/ramsar-documents-texts-convention-on/main/ramsar/1-31-38%5E20671_4000_0 Accessed on 18.6.2009.
222. Cook, S., Berrenberg, J. (1981) Approaches to encouraging conservation behavior: A review and conceptual framework. *Journal of Social Issues*, 37(2), 73-107.
223. Coombs, P. (1973) Should one develop Non-formal Education, *Prospects*, Vol III(3), 287-306.
224. Combes, B. P. Y. (2005) The United Nations Decade of Education for Sustainable Development (2005 – 2014): Learning to Live Together Sustainability, *Applied Environmental Education and Communication*, 4(3), 215-219.
225. Cooper, P. (1999) *Understanding and supporting children with emotional and behavioural difficulties*. London: Jessica Kingsley. UK.

226. Cooper, C., Fletcher, J., Gilbert, D., Shepherd D., & Wanhill, S (1998) *Tourism principles and practices* (2nd ed.). Harlow, Essex: Addison Wesley Longman Ltd.
227. Corr, S. (2006) Exploring perceptions about services using Q methodology. In G. Kielhofner (Ed.), *Research in occupational therapy. Methods of inquiry for enhancing practice*, (pp. 389-400). Philadelphia: E. A. Davis Company.
228. Corvalan, C., Hales, S. and McMichael, A. (2005) *Ecosystems and human well-being: health synthesis: a Report of the Millennium Ecosystem Assessment*. Retrieved from <http://www.who.int/globalchange/ecosystems/ecosys.pdf> Accessed on 28.11.2009
229. Costanza R, d'Arge R, Groot RD, Farber S, Grasso M, et al. (1997) The value of the world's ecosystem services and natural capital. *Nature* 387: 253–260.
230. Cottrell, S. P., & Graefe, A. R. (1997) Testing a conceptual framework of responsible environmental behavior. *The Journal of Environmental Education*, 29(1), 17-27.
231. Couclelis, H. (1982) Philosophy in the construction of geographic reality, pp. 105–138 in P. Gould & G. Olsson (eds), *A Search for Common Ground*. London: Pion.
232. Couclelis, H. (1983) On some problems in defining for Q- analysis, *Environment and Planning B*, 10: 423–438.
233. Crang, P. (1997) Performing the tourist product. In Rojek, C. *Touring cultures : transformations of travel and theory* (pp. 137-154). New York: Routledge.
234. Crabtree, A. and Black, R.S. (2000) *EcoGuide program guide workbook*. Brisbane, Queensland: Ecotourism Association of Australia.
235. Cronbach, L. (1975) Beyond the two disciplines of psychology. *American Psychologist*, 30, 116-127.

236. Cross, R. M. (2005) Exploring attitudes: the case for Q methodology. *Health education research*, 20(2), 206-213.
237. Crotty, M. (1998) *The foundations of social research: Meaning and perspective in the research process*. Allen and Unwin, St Leonards. UK Sage Publications.
238. CTGA of BC (2005) Canadian Tour Guide Association of British Columbia. Retrieved from <http://www.ctgaofbc.com/about> Accessed on 20/02/2006. Accessed on 14.2.2007.
239. Curry, M.R. (1992) The architectonic impulse and the reconceptualization of the concrete in contemporary geography, In James Duncan and Trevor J. Barnes, eds., *Writing worlds: Text, metaphor, and discourse* (pp. 97-117), New York: Routledge. USA.
240. Dahles H. (2002) The Politics of Tour Guiding: Image Management in Indonesia. *Annals of Tourism Research*. 29(3),783-800.
241. Danielson, S, Webler, T. & Tuler, S. (2007) *Guidance on the Use of Q Method for Evaluation of Public Involvement Programs at Contaminated Sites*. SERI Research Report. Greenfield, MA: Social and Environmental Research Institute.
242. Danielson, S. (2009) Q Method and Surveys: Three Ways to Combine Q and R. *Field Methods*, 21(3), 219-237.
243. Danielson, S., Webler, T., & Tuler, S. (2010) Using Q Method for the Formative Evaluation of Public Participation Processes. *Society & Natural Resources*, 23(1), 92-96.
244. DART (Dartington Amenity Research Trust) with the Department of Psychology, University of Surrey (1978) *Interpretation in Visitor centres*. Countryside commission for Scotland. — Occasional Paper No. 10
245. Davenport L, Brockelman WY, Wright PC, RufK, Rubio del Valle FB (2002) Ecotourism tools for parks. In Terborgh J, van Schaik C, Davenport L, Rao M,

- editors. Making parks work (pp. 279–306). Washington D.C.: Island Press. USA.
246. Davidson, P. & Black, R. (2007) Voices from the profession: Principles of successful guided cave interpretation. *Journal of Interpretation Research*, 12(2), 25-43.
247. Dawn P. J., McDonough M.H. (1999) Environmentalism of Africans Americans, An Analysis of the Subculture and Barriers Theories, *Environment and Behavior*, 31, 155-177.
248. Dawson, D. (2003) One community or two solitudes: Ontology, epistemology, and praxiology of Canadian and American leisure research. *Journal of Leisure Research*, 35(3), 325-330.
249. Deanne A. (2004) Shared principles: heritage interpreters promoting sustainable development. In. Hamú, D. Auchincloss, E. and Goldstein W. *Communicating Protected Areas* (pp 258-264). IUCN. Gland Switzerland and Cambridge UK.
250. Dearden, P. (1991) Parks and protected areas, in B. Mitchell (ed.), *Resource Management and Development*, Toronto: Oxford University Press. Canada
251. Dearden, P. and Rollins, R. (1993) The times they are a-changin, in P. Dearden and R. Rollins (eds), *Parks and Protected Areas in Canada: Planning and Management*, Toronto: Oxford University Press. Canada
252. Deetz, S. A. (1978) Conceptualizing human understanding: Gadamer's hermeneutics and American communication research. *Communication Quarterly* 26(2), 12-23.
253. Definitions Project (2007) Definitions Project. National Association of Interpretation: Author. Retrieved from http://www.definitionsproject.com/definitions/media/definitions_list_0107.pdf Accessed on 12.10.2008.

254. Dennis, K. E. (1986) Q-methodology: relevance and application to nursing research. *Advances in Nursing Science*, 8(3), 6-17.
255. Dennis, K. E. (1988) Q-methodology: New perspectives on estimating reliability and validity. In Waltz, C.F & Strickland, O.L. (Eds.), *Measurement in nursing outcomes* (pp. 409-419). New York: Springer-Verlag. USA.
256. Dennis, K.E. (1992/1993) Commentary: Looking at reliability and validity through Q-colored glasses. *Operant Subjectivity*, 16(1/2), 37-44.
257. Dennis, K.E. and Goldberg, A.P. (1996) Weight control self-efficacy types and transitions affect weight-loss outcomes in obese women. *Addictive Behaviors*, 21(1), 103-116.
258. Dennis, L. and Knapp, D. (1997) Viewpoint: John Dewey as environmental educator. *Journal of Environmental Education*, 28(2), 5-9.
259. Denzine, G.M. (1998) The use of Q-methodology in student affairs research and practice. *Student Affairs Journal*. Retrieved from <http://www.sajo.org> Accessed on 31/12/2008.
260. Deutschlander, S., & Miller, L. J. (2003) Politicizing aboriginal cultural tourism: The discourse of primitivism in the tourist encounter. *Canadian Review of Sociology & Anthropology*, 40(1), 27-45.
261. De Vaus (2008) *Ανάλυση Κοινωνικών Δεδομένων.50 Βασικά Θέματα*. (Μτφ Δημητριάδου Ελένη). Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα.
262. Dewar, K. (2000) An incomplete history of interpretation from the big bang. *International Journal of Heritage Studies*, 6(2), 175-180.
263. Dewey, J. (1897) 'My Pedagogic Creed', *The School Journal*, vol. 54, 77-80. Retrieved from: <http://dewey.pragmatism.org/creed.htm> Accessed on 24.12.2009
264. Dewey, J. (1915/2001) *The school and society* (Rev. ed.). J. Dewey, *The school and society and The child and the curriculum*, 1-178. Mineola, NY. Dover Publications, Inc.

265. Dewey, J. (1916) *Democracy and Education*. New York: Macmillan.
266. Dewey, J. (1938/1989) *Εμπειρία και Εκπαίδευση*. Εκδόσεις Γλάρος. Αθήνα.
267. Dewey, J. (1939) *Intelligence in the Modern World*. New York: Random House
268. Dick, R., McKee, D. and Wagar, J. (1974) A summary and annotated bibliography of communication principles. *Journal of Environmental Education* 5(4), 8-13.
269. Dierking, L.D. (1998) Interpretation as social experience. In . Uzzell, D. and Ballantyne, R. (eds). *Contemporary issues in heritage and environmental interpretation: problems and prospects*. London: The Stationary Office. UK.
270. Dierking, L.D. (1987) Parent-child interactions in a free-choice learning settings: An examination of attention-directing behaviors. *Dissertation Abstracts International*, 49 (04),778A.
271. Dilthey, W. (1976) *Selected writings* Cambridge University Press, Cambridge
272. Disinger, J.F. (1981) Environmental Education for the Eighties. *Journal of Soil and Water Conservation*, 36(1), 9-12.
273. Disinger, J.F. (1983) Environmental education's definitional problem (ERIC Information Bulletin #2). Columbus, OH: ERIC Science, Mathematics, and Environmental Education Clearinghouse.
274. Disinger, J. F. (1998) Tensions in environmental education: Yesterday, today, tomorrow. In H.R. Hungerford, W.J. Bluhm, T.L. Volk, and J.M. Ramsey (Eds.), *Essential readings in environmental education* (pp. 277–288). Champaign, IL: Stipes Publishing L.L.C. (Reprinted 2001, 2005). USA.
275. Disinger, J.F., Floyd, D. W. (1990) Into the 1990s: EE in the USA”, *Australian Journal of Environmental Education*, 6(1), 1-14.
276. Disinger J. F., Monroe M. (1994) *Defining Environmental Education*, University of Michigan, EE Toolbox - Workshop Resource Manual.

277. Doering, Z., A. Bickford, D. Darns, and A. Kindlon. (1999) Communication and Persuasion in a Didactic Exhibition: The Power of Maps study. *Curator* 42(2), 88-107.
278. Donner, J.C. (2001) Using Q-Sorts in Participatory Processes: An Introduction to the Methodology. In Kruger R.A., Casey, M.A., Donner, J., Kirsh, S. and Maack, J. *Social Analysis Selected Tools and Techniques*, (24-49). World Bank. Social Development Department. Washington. USA.
279. Doorne, S. and Ateljevic, I. (2005) Tourism performance as metaphor: Enacting backpacker travel in the Fiji islands. In Jaworski, A. and Pritchard, A. (eds) *Discourse, Communication and Tourism* (pp. 173–197). Clevedon: Channel View Publications. UK.
280. Drakou, E.G., Bobori, D.C., Kallimanis, A. S., Mazaris, A. D., Sgardelis, S. P., & Pantis, J. D. (2009) Freshwater fish community structured more by dispersal limitation than by environmental heterogeneity. *Ecology of Freshwater Fish*, 18(3), 369-379.
281. Dryzek, J.S. (1990) *Discursive democracy*. Cambridge University Press Cambridge. London. UK.
282. Dryzek, J.S. and Berejikian, J. (1993) Reconstructive democratic theory. *American Political Science Review*, 87(1), 48-60.
283. Dryzek, J.S. and Holmes, L. (2002) *Post-Communist Democratization: Political Discourses Across Thirteen Countries*. Cambridge: Cambridge University Press. UK.
284. Dudley, N. (2009) *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*. World Conservation Union. Gland, Switzerland.
285. Dudzinska-Przesmitzki, D. and Grenier, R. S. (2008) Adult learning in museums: A literature review. *Journal of Museum Education*, 33(1), 9-22.
286. Durning, D.W. and Brown, S.R. (2007) Q methodology and decision making. *Public Administration and Public Policy*, 123(6), 537-563.

287. Dunteman, G. (1989) *Principal components analysis*: Sage Publications, Inc. USA.
288. Eagles, P.F.J. (2002) Trends in park tourism: economics, finance and management. *Journal of Sustainable Tourism*, 10(2), 132-153.
289. Eagles, P.F.J., & McCool, S. F. (2002) *Tourism in national parks and protected areas: planning and management*. London: CABI. UK.
290. Eagles, P.F.J. (2007) Global trends affecting tourism in protected areas. In Bushell, R. and Eagles, P.F.J. *Tourism in protected areas: Benefits beyond boundaries*, (pp. 27-43). CABI: UK.
291. Ebeling, G. (1957) *Hermeneutik in Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Tübingen, Volume III.
292. Eber, S. (ed.) (1992) *Beyond the Green Horizon: A Discussion Paper on Principles for Sustainable Tourism*, London, WWF and Tourism Concern.
293. Ecotourism Society (1993) *Ecotourism Guidelines for Nature Tour Operators*, North Bennington, VT: The Ecotourism Society. Australia.
294. Eden, S., Donaldson, A., & Walker, G. (2005). Structuring subjectivities? Using Q methodology in human geography. *Area*, 37(4), 413-422.
295. Edensor, T. (1998) *Tourists at the Taj: Performance and Meaning at a Symbolic Site*. London: Routledge.
296. Edensor, T. (2000) Staging tourism: Tourists as performers. *Annals of Tourism Research* 27(2), 322–344.
297. Edensor, T. (2001) Performing tourism, staging tourism. *Tourist Studies* 1 (1), 59–81.
298. Edensor, T. and Kothari, U. (2004) Sweetening colonialism: A Mauritian themed resort. In Lasansky, D.M. and McLaren, B. (eds) *Architecture and Tourism: Perception, Performance and Place* (pp. 189–205). Oxford: Berg. UK.

299. Edwards, S., McLaughlin, W. and Ham, S. (2003) A regional look at ecotourism policy in the Americas. In D. Fennell and Dowling, R. (Eds) *Ecotourism: policy and planning*. (pp. 293-307) Wallingford : CAB International. UK.
300. Ehrlich, P.R. and Pringle, R.M. (2008) Where does biodiversity go from here? A grim business-as-usual forecast and a hopeful portfolio of partial solutions. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105(Supplement 1), 11579–11586.
301. Elting, A. (1993) What is nonformal education? *Journal of Agricultural Education*, 34(3), 72-76.
302. English, H.B. & English, A.C. (1958) *A comprehensive dictionary of psychological and psychoanalytical terms: a guide to usage*, New York: McCay. USA.
303. Ercikan, K., & Roth, W.M. (2006) What good is polarizing research into qualitative and quantitative? *Educational Researcher*, 35(5), 14-23.
304. Ernest, J. M. (2001) An alternative approach to studying beliefs about developmentally appropriate practices. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 2(3), 337-353.
305. Ernst, J.A. (2005) A formative evaluation of the Prairie Science Class. *Journal of Interpretation Research*, 10(1), 9-29.
306. Ernst, J.A. (2007) Teacher persistence in implementing EE: Implications for the interpretive community. *Journal of Interpretation Research*, 12(1), 51-65.
307. Esrock, S.L. (2005) Review and criticism: Research pioneer tribute-William Stephenson: Traveling an unorthodox path to mass communication discovery. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 49(2), 244-250.
308. Evans (1999). Measuring the Benefits of Multi Media Interpretive Centres in Natural Environments in *The Human Factor in Interpretation*, Interpretation

Australia Association National Conference Hobart September, Interpretation
Australia Association, Hobart. Australia

309. Evans, B. and Chipman-Evans, C. (2004) How to create and nurture a nature center in your community. National Association of Interpretation. InterpPress Fort Collins, Colorado. USA.
310. Fairweather, J.R. and Swaffield S.R. (2002). Visitors' and locals' experiences of Rotorua. New Zealand: An interpretative study using photographs of landscapes and Q method. *International Journal of Tourism Research*, 4(4). 283-297.
311. Falk, J.H. and Dierking, L.D. (1997) School field trips: Assessing their long-term impact. *Curator*, 40(3), 11-18.
312. Falk, J.H. and Dierking, L. (2000) Learning from museums: Visitor experiences and the making of meaning. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
313. Falk, J.H. and Storksdieck, M. (2005) Using the contextual model of learning to understand visitor learning from a science center exhibition. *Science Education*, 89, 744–778.
314. Fallon, L. and Kriwoken, L. (2003) Community involvement in tourism infrastructure – the case of the Strahan Visitor Centre, Tasmania, *Tourism Management*, 24(3), 289-308.
315. Farrell, T.A. and Ollervides, F. (2005) «The school for Field Studies Centre for Coastal Studies», *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 6. No2. p 122-13
316. Farmer, J., Knapp, D., & Benton, G. M. (2007) An elementary school environmental education field trip: Long-term effects on ecological and environmental knowledge and attitude development. *The Journal of Environmental Education*, 38(3), 33-42.
317. Fazio, J. and Gilbert, D. (2000) Public relations and communications for natural resource managers Kendall/Hunt , Dubuque, IA

318. Fennell, D. (2008) *Ecotourism*. (3rd edition). London: Routledge. UK.
319. Fennell, D.A. and Eagles, P.F.J. (1990) Ecotourism in Costa Rica: a conceptual framework, *Journal of Park and Recreation Administration* 8(1), 23–34.
320. Fenstermacher, G. D. (1994) The knower and the known : The nature of knowledge in research on teaching. In L. Darling-Hammond (Ed.). *Review of research in education* (Vol. 20, pp. 3-56). Washington, DC: American Educational Research Association.
321. Ferraro, P.J. and Kiss, A. (2002) Direct payments to conserve biodiversity. *Science* 298(5599): 1718–1719.
322. Festinger, L. (1957) *A theory of cognitive dissonance* (1985th ed.). Stanford California: Stanford University Press.
323. Festinger, L. (1964) *Conflict, decision, and dissonance*. Stanford California: Stanford University Press.
324. Fiedler, K and Bless, H. (2001) The formation of beliefs in the interface of affective and cognitive processes. In: Frijda, N.H. Manstead, A.K.R. and Bem, S. Editors, *Emotion and beliefs* (pp. 221-245), Cambridge: Cambridge University Press, UK.
325. Field, A. (2009) *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage Publications Ltd. UK.
326. Field, D. and Wagar, A. (1973) Visitor groups and interpretation in parks and other outdoor leisure settings. *Journal of Environmental Education* 5(1), 12-17.
327. Fink A. and Kosecoff, J. (1985) *How to conduct surveys: A step-by-step guide*. Beverly Hills, CA: Sage Publications. USA.
328. Fishbein, M. (1967) A consideration of beliefs, and their role in attitude measurement. In Fishbein, M. (Ed.), *Readings in attitude theory and measurement* (pp. 267-266). New York: John Wiley & Sons. USA.

329. Fishbein, M., & Ajzen, I. (1974) Attitudes towards objects as predictors of single and multiple behavioral criteria. *Psychological Review*, 81(2), 59-74.
330. Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975) *Belief, attitude, intention and behavior: an introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
331. Fishbein, M & Manfredo, M.J. (1992) A theory of behavior change. In Manfredo, M.J. (ed.), *Influencing human behavior: theory and applications in recreation, tourism and natural resource management* (pp. 29-50). Sagamore Publishing, Champaign, IL, USA.
332. Fishbein, M., & Yzer, M. (2003) Using theory to design effective health behavior interventions. *Communication Theory*. 13(2), 164-183.
333. Flint, T., Zakos, P., and Frey, R. (2002) *Best Practices in Adult Learning: A Self-Evaluation Workbook for Colleges and Universities*. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt. USA.
334. Forestell, P.H. & Kaufman, G.D. (1990) The history of whale watching in Hawaii and its role in enhancing visitor appreciation for endangered species. In Miller, M.L. and Auyong, J. (eds), *Proceedings of the 1990 congress on coastal and marine tourism*, OR: National Coastal Resources Research and Development Institute, Newport, vol. 2, pp. 399-407.
335. Frisby, D. (2002) *Georg Simmel (Revised edition)* New York: Routledge. USA
336. Friedman CP and Wyatt JC. (1997) Subjectivist approaches to evaluations. In: Friedman CP, Wyatt JC (eds). *Evaluation Methods in Medical Informatics* (pp. 205–222). New York, NY: Springer-Verlag. USA.
337. Gabor M.R. (2008) Q-Factor Analysis (Q-Methodology) as Data Analysis Technique. *The Annals of University of Oradea. Economic Science. Section Marketing and Science*, Tom XVII, Volume IV, pp. 871-876. Retrieved from: <http://steconomice.uoradea.ro/anale/volume/2008/v4-management-marketing/159.pdf> Accessed on 12.2.2009

338. Gadamer, H. (1977) *Philosophical hermeneutics*. University of California Press, Berkeley. USA.
339. Gadamer, H. (1989) *Truth and method 2*, Sheed and Ward , London
340. Gadamer, H.G. (1990) Reply to my critics. In Ormiston, G.L. and Schrift, A.D. (Eds.) *The hermeneutic tradition* (pp. 273-297). Albany, NY: SUNY Press. USA.
341. Gartner, W.C. and Lime, D.W. (2000) *Trends in outdoor recreation, leisure, and tourism*. CABI. UK.
342. Gartner, W.C. (2001) *Issues of Sustainable Development in a Developing Country Context*. In Wahab, S. and Cooper, C. (eds) *Tourism in the Age of Globalisation* (pp.: 306-318). London: Routledge. UK
343. Ghazoul J (2009) Bailing out creatures great and small. *Science* 323(5913): 460-461.
344. Cherem, G.J. (1973) *Visitor responsiveness to a nature trail environment*. Ph. D. dissertation, University of Michigan, Ann Arbor.
345. Giannoulis, C., Botetzagias, I. and Skanavis C (2010) *Newspaper Reporters' Priorities and Beliefs About Environmental Journalism: An Application of Q-Methodology* *Science Communication* first published on August 18, 2010 doi:10.1177/1075547010364927
346. Giddens, A. (1975) *The Class Structure of Advanced Societies* Harper& Row. USA.
347. Gillaspy, J.A. (1996) *A primer on confirmatory factor analysis*. Paper presented at the annual meeting of the Southwest Educational Research Association, New Orleans. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 395 040)
348. Glaser B. (1992) *Basics of grounded theory analysis: emergence vs forcing* *Sociology* California: Press Mill Valley, USA.

349. Goldman, T., Chen, W., & Larsen, D. (2001) Clicking the icon: exploring the meanings visitors attach to three national capital memorials. *Journal of Interpretation Research*, 6(1), 3–30.
350. Goodwin, H. (1996) In pursuit of ecotourism. *Biodiversity and Conservation* 5(3), 277–291.
351. Gorsuch, R. L. (1983) *Factor analysis* (2nd edition.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. USA.
352. Gortazar, L. & Martin, C (1999) *Tourism and Sustainable Development: from theory to practice – The Island Experience*. Canary Islands: Gobierno de Canarias. Consejería de Tourism y Transportes, Viceconsejería de Turismo, INSULA (International Scientific Council for Island Development).
353. Gossling S (1999) Ecotourism: a means to safeguard biodiversity and ecosystem functions? *Ecological Economics* 29(2), 303–320.
354. Gough, G. K. (2008) *Visitor education and environmental interpretation at nature-based visitor attractions*. Unpublished Doctoral Thesis. University of the West of England, Bristol. UK.
355. Gough, G., Woodland, W., & Hill, J. (2007) Can Visitor Satisfaction and Knowledge About Tropical Rainforests be Enhanced Through Biodiversity Interpretation, and Does this Promote a Positive Attitude Towards Ecosystem Conservation? *Journal of Ecotourism*, 6(1), 75-85.
356. Gould, P. (1981) Letting the data speak for themselves. *Annals of the Association of American Geographers*, 71(2), 166-176.
357. Grace, J. (1996) BT countryside for all. *Association for Heritage Interpretation* 1(2) Retrieved from <http://www.ahi.org.uk>. Accessed on 10.01.2007
358. Grant, M. (1994) Visitor management. *Insights*: A41-A46.
359. Gray, D.B. Borden, R.J. & Weigel, R.H. (1985) *Ecological beliefs and Behaviors. Assessment and Change*, Greenwood Press.

360. Green, T. F. (1998) *The activities of teaching*. Troy, NY: Educator's International Press, Inc.
361. Griffin, E. (2000) *A First Look at Communication Theory* (4th edition). Boston,: McGraw-Hill. USA.
362. Grondin, J. (1993) *L'horizon hermeneutique de la pense e contemporaine*. Vrin.
363. Gross, M. P., & Zimmerman, R. (2002). Park and museum interpretation: helping visitors find meaning. *Curator: The Museum Journal*, 45(4), 265-276.
364. Gross, M. P., Zimmerman, R., Heintzman, J., & Zimmerman, D. (2002) *Interpretive centers: the history, design, and development of nature and visitor centers*. Uw-Sp Foundation Press.
365. Guignon, C. (2002) Truth in interpretation: A hermeneutic approach. In Krausz, M. (ed) *Is there a single right interpretation?* (pp. 264-284). The Pennsylvania State University Press , University Park, PA.
366. Gurung, G., Simmons, D. and Devlin, P. (1996) The evolving role of tourist guides: the Nepali experience. In: Bulter, R. and Hinch, T. (eds) *Tourism and Indigenous Peoples*. International Thomson Business, London, pp. 107–128.
367. Habermas, J. (1987) *Knowledge and human interests* Polity , Cambridge
368. Habermas, J. (1990b) A review of Gadamer's *Truth and Method* (F. R. Dallmayr & T. McCarthy, Trans.). In Ormiston, G.L. & Schrift, A.D. (Eds.). *The hermeneutic tradition* (pp. 213-244). Albany, NY: SUNY Press.
369. Haig, I. (1997) *Viewing nature: Can a guide make a difference?* MA thesis, Griffith University, Brisbane, Queensland.
370. Haig I. and McIntyre N. (2002) *Viewing nature: The role of the guide and the advantages of participating in commercial ecotourism.* *The Journal of Tourism Studies*. 13(1),39-48.
371. Hair, J., Black W.C, Babin, B.J. And Anderson, R.E. (2010) *Multivariate data analysis* (7th ed.). Upper Saddle River NJ: Prentice Hall. USA.

372. Halbertsma, N.F. (1988) Proper management is a must, *Naturopa* 59(1), 23–24.
373. Hall, M., Mitchell, I., Springett, B., & Springett, D. (1991) Interpreting the Geological Heritage of Moa's Ark: the Ice and Fire Trail. In *Eco-tourism (Incorporating the Global Classroom) 1991 International Conference Papers* (pp.44-51). University of Queensland, Australian Bureau of Tourism Research, Canberra.
374. Hall, C.M. (1994) Ecotourism in Australia, New Zealand and the South Pacific: Appropriate Tourism or a New Form of Ecological Imperialism? In Erlet Cater, Gwen, Lowman (eds). *Ecotourism: A sustainable Option?* (pp. 137-158) London: Wiley, UK.
375. Hall, C.M., and McArthur, S. (1998) *Integrated heritage management: Principles and practice*. London: Stationery Office, UK.
376. Halstead, J. M., & Taylor, M. J. (1996) *Values in education and education in values*. Routledge. London, UK.
377. Ham, S. (1983) Cognitive psychology and interpretation: Synthesis and application. *Journal of Interpretation* 8(1), 11-28.
378. Ham, S. (1986) Social Program Evaluation and Interpretation: A Literature Review, In Machlis, G. (Ed). *Interpreting Views: Opinions on Evaluating Interpretation in National Parks*, Washington DC: National Parks and Conservation Association. USA.
379. Ham, S. (1992) *Environmental Interpretation: A practical guide for people with big ideas and small budgets*. Colorado, North American Press.
380. Ham, S. (2002a) *Meaning Making--The Premise and Promise of Interpretation*. Keynote address to Scotland's First National Conference on Interpretation, Royal Botanic Gardens, Edinburgh, April 4.

381. Ham, S. (2002b) A perspective on the evolution of interpretive research. Keynote presentation to Taiwan, U.S., and Australia International Symposium on Environmental Interpretation and Ecotourism Taichung City, Taiwan
382. Ham, S. (2004a) Interpretation isn't magic: An academic's view on the role of research in teaching interpretation. *Journal of Interpretation Research*, 9(1), 65-68
383. Ham, S. (2004b) The psychology of giving: Lessons learned for travelers' philanthropy. Paper presented to the World First Conference on Travelers' Philanthropy, Stanford University, Institute for International Studies, Palo Alto, California USA. April 14, 2004.
384. Ham, S. (2007) Can interpretation really make a difference? Answers to four questions from cognitive and behavioral psychology. In P. Caputo (Ed.), *Proceedings, Interpreting World Heritage Conference, March 25-29, Vancouver, Canada* (pp. 42-52). Fort Collins, CO: National Association for Interpretation. Colorado. USA.
385. Ham, S. (2009) From Interpretation to Protection: Is there a Theoretical Basis? *Journal of Interpretation Research* 14(2), 49-57.
386. Ham, S., Housego, A. and Weiler, B. (2005) *Tasmanian Thematic Interpretation Planning Manual*. Hobart, Australia: Tourism Tasmania. Retrieved from <http://www.tourismtasmania.com.au/tasind/thematic/thematic.htm> Accessed on 31.12.2006
387. Ham, S. and Hughes, M. (2005) Results of Problem Identification Workshop: Tasmania, 11 October, Tasmania Parks & Wildlife Service Offices Hobart, Sustainable Tourism CRC – Sourced from authors.
388. Ham, S. and Krumpal, E. (1996) Identifying Audiences and Messages for Non-formal Environmental Education--A Theoretical Framework for Interpreters. *Journal of Interpretation Research* 1(1), 11-23.

389. Ham, S and Weiler, B (2002a) Interpretation as the centrepiece of sustainable wildlife tourism, in R Harris, T Griffin & P Williams (eds), *Sustainable Tourism: a global perspective*, (pp. 35-44). Oxford: Butterworth-Heinemann, UK.
390. Ham, S. and Weiler, B. (2002b) Toward a theory of quality in cruise-based interpretive guiding. *Journal of Interpretive Research*, 7(2), 29-49.
391. Ham, S. and Weiler, B. (2004) Diffusion and adoption of thematic interpretation at an interpretive historic site. *Annals of Leisure Research* 7(1), 1-17.
392. Ham, S. and Weiler, B. (2005) *Experimental Evaluation of Persuasive Communication Strategies Aimed at Influencing Problem Visitor Behavior at Port Campbell National Park*. Final research report to Parks Victoria. Melbourne, Australia: Monash University, Tourism Research Unit.
393. Ham, S., Weiler, B., Brown, T. and Curtis, J. (2005) *Results of Problem Identification Workshop: Victoria, Jells Park Tea House, Wheelers Hill VIC*, Sustainable Tourism CRC – Sourced from authors.
394. Ham, S. and Weiler, B. (2007) Isolating the role of on-site interpretation in a satisfying experience. *Journal of Interpretation Research*, 12(2), 5-24.
395. Ham, S. Weiler, B., Hughes, M., Brown, T. J., Curtis, J., & Poll, M. (2008). *Asking visitors to help: Research to guide strategic communication for protected area management*. Gold Coast, Australia: Sustainable Tourism Cooperative Research Centre.
396. Hammitt, W.E. (1981) A theoretical foundation for Tilden's interpretive principles. *Journal of Interpretation* 6(1), 9-12.
397. Hammit, W.E. (1984) Cognitive processes involved in environmental interpretation, *Journal of Environmental Education*, 15(4), 11-15.
398. Hammitt W.E. and Cole, D.N. (1998) *Wildland recreation: ecology and management*. John Wiley & Sons, New York. USA.

399. Hansen, A. (2008) *Mass Communication Research Methods*. Four-Volume Set. Sage Publications. London USA.
400. Hansen, A. (2009) *Communicating the environment: Journalists, media, sources and the production of environmental news*. Presented at *The Media and The Environment: Between Complexity and Urgency*, Calouste Gulbenkian Foundation, Lisbon, Portugal. Retrieved from http://gulbenkian.mrnet.pt/media/files/FTP_files/pdfs/ambiente09/AMBIENT_E_02-03Abril09-AndersHansen.pdf. Accessed on 31.05.2009.
401. Harman, H. (1976) *Modern factor analysis*: University of Chicago Press. USA.
402. Harmon, D., & Putney, A. D. (2003) *The full value of parks: from economics to the intangible*. Rowman & Littlefield Pub Inc.
403. Harris, S. (2004) *Einstein Simplified: Cartoons on Science*. (2nd Edition). Rutgers Rutgers University Press. New Brunswick, New Jersey. USA.
404. Harrison, P (1994) Case study 26.2: London's Tower Bridge, In R Harrison (ed.), *Manual of Heritage Management*, Butterworth-Heinemann, Oxford, pp. 312-315.
405. Hart, P. (2007) *Environmental education*. In Abell, S. K., & Lederman, N. G. *Handbook of research on science education* (pp. 689-726). Lawrence Erlbaum.
406. Hashim, N. H., & Meloche, J. A. (2007) *Australian online newspaper: An exploratory study on Internet savvy users using Q-methodology*. Faculty of Commerce-Papers, 410.
407. Hawthorne, M. Alabaster, T. (1998) *Citizen 2000: development of a model of environmental citizenship*, *Global Environmental Change* 9(1), 25-43
408. Heffernan, B. (1998) *Evaluation Techniques for the Sandy Point Discovery Centre*, Great Bay National. USA.
409. Heidegger, M. (1962) *Being and time*, New York. Harper and Row Publications

410. Heidegger, M. (1971) *Poetry, language, thought*, New York. Harper and Row Publications. USA.
411. Heidegger, M. (1977) *The question concerning technology and other essays*, New York. Harper and Row Publications.
412. Heidegger, M. (1984) *Metaphysical foundations of logic* Indiana University Press, Bloomington. USA.
413. Heimlich, J.E. (1993) *Nonformal Environmental Education: Toward a Working Definition*, ERIC Clearinghouse for Science Mathematics and Environmental Education, Bulletin, Retrieved from <http://www.ericse.org/Bulletins/SEB93-3.html> Accessed on 3.9.2008.
414. Hein, G. (1999) Is meaning making constructivism? Is constructivism meaning making?. *The Exhibitionist* 18(2), 15-18.
415. Hende, J. C., & Dawson, C. P. (2002) *Wilderness visitor management: Stewardship for quality experiences*. In Hende, J.C. & Dawson, C.P. (Eds). *Wilderness Management: Stewardship and Protection of Resources and Values* (3rd ed.). (pp. 231-261).
416. Hendricks, W. (2000) *Attitudes toward roles in a wilderness education program*. In Cole, D.N. McCool, S.F. Borrie, W.T. Loughlin, J. *Wilderness science in a time of change conference* (pp. 203-207) 1999 May 23-27 Missoula, MT. Proceedings RMRS-P-15-VOL-4. Ogden, UT: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Rocky Mountain Research Station. Moscow. USA.
417. Hendricks, W. W., Ramthun, R., & Chavez, D. J. (2001) The effects of persuasive message source and content on mountain bicyclists' adherence to trail guidelines. *Journal of Park and Recreation Administration*, 19(3), 38-61.
418. Herath, G., & Kennedy, J. (2004) Estimating the economic value of Mount Buffalo National Park with the travel cost and contingent valuation models. *Tourism economics*, 10(1), 63-78.

419. Hendricks, W.W. Ramthun, R. H. & Chavez, D.J. (2001) The Effects of Persuasive Message Source and Content on Mountain Bicyclists' Adherence to Trail Etiquette Guidelines. *Journal of Park and Recreation Administration*, 19(3), 38-61.
420. Henderson, J. (2003) Ethnic Heritage as a Tourist Attraction: the Peranakans of Singapore. *International Journal of Heritage Studies* 9 (1), 27-44.
421. Henderson, J. (2006) *Dimensions of Choice: Qualitative Approaches to Parks, Recreation, Tourism Sport and Leisure Research (2nd Edition)*. Venture Publishing Inc. USA.
422. Hess, R.D. and Hink, D.L. (1959) A comparison of forced vs. free Q-sort procedure. *Journal of Educational Research* 53(3), 83-90.
423. Higgins, E. T. and Lurie, L. (1983) Context, categorization and recall: The "change-of-standard" effect. *Cognitive Psychology*, 15(4), 525-547.
424. Hines, J.M. Hungerford, H.R. and Tomera, A.N. (1986/87) Analysis and synthesis of research on responsible environmental behaviour: A meta-analysis. *Journal of Environmental Education*, 18(2), 1-8.
425. Hinkle, R.D. (1976) *Environmental interpreters in Southern Michigan: a q-study of interpreter types*. Unpublished Doctoral Thesis. Michigan State University. Dept. of Fisheries and Wildlife. USA.
426. Hin-Ming, Ho. (2002) Environmental initiatives and further educational possibilities within the campus of the Hong Kong Polytechnic University *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 3(2), 164-173.
427. Hodge, R. and D'Souza, W. (2001) The museum as communicator: a semiotic analysis of the Western Australian Museum Aboriginal Gallery Perth. In Hooper, E. and Greenhill, E. (ed). *The educational role of the museum (2nd edition)* (pp. 53-66). London: Routledge, UK.

428. Holbrook, A. Berent, M., Krosnick, J. Visser, P., & Boninger, D. (2005) Attitude importance and the accumulation of attitude-relevant knowledge in memory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(5), 749-769.
429. Holland, R. Verplanken, B. and Van Knippenberg, A. (2002) On the Nature of Attitude- Behavior Relations: The Strong Guide, the Weak Follow. *European Journal of Social Psychology* 32(6), 869-876.
430. Holloway, J.C. (1981) The guided tour: a sociological approach. *Annals of Tourism Research* 8(3), 377-402.
431. Honey, M. (2008) *Ecotourism and Sustainable Development: who owns paradise?* (2nd Edition). Washington: Island Press, USA.
432. Hooper-Greenhill, E. (1994) *The educational role of the museum*. London: Routledge, USA.
433. Hooper-Greenhill, E. (1999) *Museums and Interpretive Communities*. Paper presented at Musing on Learning Seminar, Australian Museum, 20 April 1999, Eilean Hooper-Greenhill, Department of Museum Studies, University of Leicester. UK.
434. Howard, J. (1999/2000) Research in Progress: Does Environmental Interpretation Influence Behavior Through Knowledge and Effect, *Australian Journal of Environmental Education*, 15/16(2), 153-156.
435. Howard, J. Thwaites, R., & Smith, B. (2001) Investigating the roles of indigenous tour guides. *The Journal of Tourism Studies*, 12(2), 32-39.
436. Hounnakklang, S. (2004) *Profiles and Roles of Tour Guides: A Comparative Study between Thailand and the UK*. The 2nd Asia-Pacific CHRIE (Apac CHRIE) Conference & the 6th Biennial Conference on Tourism in Asia Proceedings. May 27-29, 2004, Phuket, Thailand.
437. Hughes, K. (1991) Tourist Satisfaction: A Guided 'Cultural' Tour in North Queensland, *Australian Psychologist*, 26(3), 161-171.

438. Hughes, M. & Morrison-Saunders, A. (2005) Interpretation, Activity Participation, and Environmental Attitudes of Visitors to Penguin Island, Western Australia, *Society and Natural Resources*, 18(7), 611-624.
439. Hughes, M. Ham, S. & Brown, T. (2009) Influencing park visitor behavior: A belief-based approach. *Journal of Parks and Recreation Administration*. 27(4), 28-53.
440. Hungerford, H. and Volk. T. (1990) Changing Learner Behavior through Environmental Education, *Journal of Environmental Education*, 21(3), 8-21.
441. Hungerford, H.R. Litherland, R.A. Peyton, R.B. Ramsey, J.M. and Volk, T.L. (1988) Investigating and Evaluating Environmental Issues and Actions Skill Development Modules: a curriculum development project designed to teach students how to investigate and evaluate science-related social issues Champaign, IL: Stipes Publishing CO. USA.
442. Hungerford H., Volk T., Wilke R., Champeau R., Marcinkowski T., May T., Bluhm W., McKeown-Ice R. (1994) Environmental Literacy Framework. Unpublished paper. Environmental Education Literacy Consortium, Southern Illinois University, Carbondale, IL. USA.
443. Hungerford, H.R. (2009) Environmental Education (EE) for the 21st Century: Where Have We Been? Where Are We Now? Where Are We Headed? *The Journal of Environmental Education*, 41(1), 1-6.
444. Hurd, A.R., Beggs, B.A. and Fokken, P. (2009) Board Member Competency: A Q-Methodological Approach. *Journal of Unconventional Parks, Tourism & recreation Research* 2(1), 35-42.
445. Hutson, G. & Montgomery, D. (2006) How do outdoor leaders feel connected to nature places? A Q-method Inquiry. *Australian Journal of Outdoor Education*. 10(2), 29-39.
446. Hutson. G. (2007) Perceptions of outdoor recreation professionals toward place meanings in natural environments-A Q-method inquiry. Unpublished doctoral dissertation. Oklahoma State University. USA.

447. Hutchinson, I (2004) Echoes of Councourse. Unpublished manuscript. School of Government. Victoria University of Wellington. New Zealand.
448. Hwang, S.-N., Lee, C. and Chen, H-J. (2005) The relationship among tourists' involvement, place attachment and interpretation satisfaction in Taiwan's national parks, *Tourism Management*, 26(2), 143-156.
449. Interpretation Australia (2004) What is Interpretation? Retrieved from <http://www.interpretationaustralia.asn.au/aboutwhatis.htm> Accessed on 17.07.2006.
450. Hwang, Y. Kim, S. and Jeng, J. (2000). Examining the causal relationships among selected antecedents of responsible environmental behavior. *Journal of Environmental Education*, 31(4), 19-25.
451. Inskip, E. (1994). *National and regional tourism planning: methodologies and case studies*. London: Routledge UK.
452. International Institute for Sustainable Development (IISD), *Declarations for Sustainable Development: The Response of Universities*, IISD [online], <http://iisd1.iisd.ca/educate/decaltre.htm>, Accessed 03.12.2009.
453. International Union for Conservation of Nature (IUCN) (1970) *International Working Meeting on Environmental Education in the School Curriculum*, Carson City, Nevada, USA.
454. International Union for Conservation of Nature (IUCN), (2010). *50 years of Working for Protected Areas. A brief history of IUCN World Commission on Protected Areas*. IUCN, Glant, Switzerland. Retrieved from: www.iucn.org Accessed on 15.2.2010.
455. Interpretation Australia Association (2005), *Interpretation Australia Association*, viewed May 2005, www.interpretationaustralia.asn.au
456. Jacobi, C., (2003) *An Experiment Using Signs to Reduce Visitor-built Cairns in Acadia National Park*. Acadia National Park Natural Resources Report, 4.

457. Jacobs, M. H. and Manfredi, M.J. (2008) Decline in nature-based recreation is not evident. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105(27), E40.
458. Jacobson, S.K. (2009) *Communication Skills for Conservation Professionals*. (2nd Edition) Washington, D.C.: Island Press.
459. Jacobson, S.K. and Marynowski, S. B. (1997) Public attitudes and knowledge about ecosystem management on Department of Defense land in Florida. *Conservation Biology*, 11(3), 770-781.
460. Jacobson, S., McDuff, M. and Monroe, M. (2006) *Conservation education and outreach techniques: A handbook of techniques* Oxford University Press, New York. USA.
461. Jacobson, T. L., & Yan, W. (1998) Q-Analysis Techniques for Studying Communication Content. *Quality & Quantity*, 32(1), 93-108.
462. Jahoda, M. & Warren, N. (1966) *Attitudes. Selected readings*. Baltimore:Penguin Books. USA.
463. Jamal, T. and Everett, J. (2004) Resisting rationalisation in the natural and academic life-world: Critical tourism research or hermeneutic charity?. *Current Issues in Tourism* 7(1), 1-19.
464. James, A. Gaston, K. Balmford, A. (1999) Balancing the earth's accounts. *Nature* 401(6), 323–324.
465. Jary, D. and Jary, J. (2000) *Λεξικό Όρων Κοινωνιολογίας*. Collins Publications. Για την Ελληνική Γλώσσα Ι. Φλώρος. Αθήνα.
466. Jensen, K. (2006) *Effects of the artistic design of interpretive signage on attractive, holding time and memory recall* Humboldt State University, Arcata, California — (Master thesis).
467. Johnson, B.B. and Chess, C. (2006) From the inside out: Environmental agency views about communications with the public. *Risk Analysis*, 26(5), 1395-1407.

468. Johnson, R. B. and Onwuegbzie, A.J. (2004) Mixed methods research: a research paradigm whose time has come. *Educational Researcher*. 33(1), 14-26.
469. Johnson, R. and Wichern, D. (1998) *Applied Multivariate Statistical Analysis*. Upper Saddle River, New Jersey. USA.
470. Jolliffe, I.T. (1986) *Principal Component Analysis*. Springer. New York, USA.
471. Jones, E.E. and Gerard, H.B. (1967) *Foundations of social psychology*. New York: Wiley. USA.
472. Joreskog, K. and Sorbom, D. (1986) *LISREL vi*. Mooresville, IN : Scientific Software. USA.
473. Jurin R., Danter J., Roush D. Jr., (2000) *Environmental Communication: skills and principles for Natural resource Managers, Scientists and Engineers*, Pearson Custom Publishing. USA.
474. Jurin, R.R. & Fortner, R.W. (2002) Symbolic beliefs as barriers to responsible environmental behavior, *Environmental Education Research* 8(4), 373 – 394.
475. Kahn PH, Kellert SR, eds (2002) *Children and nature*. Cambridge (Massachusetts): MIT Press. USA.
476. Kaiser, H. (1958) The varimax criterion for analytic rotation in factor analysis. *Psychometrika*, 23(3), 187-200.
477. Kaiser, H. (1959) Computer program for varimax rotation in factor analysis. *Educational and psychological measurement*, 19(3), 413-420.
478. Kallimanis, A. S., Mazaris, A. D., Tzanopoulos, J., Halley, J. M., Pantis, J. D., & Sgardelis, S. P. (2008). How does habitat diversity affect the species-area relationship? *Global Ecology and Biogeography*, 17(4), 532-538.
479. Kantor, J. (1959) *Interbehavioral psychology*. Chicago: Principia. USA.
480. Kantor, J. R. (1971) *The aim and progress of psychology and other sciences; a selection of papers, by J. R. Kantor*. Principia Press, Chicago. USA.

481. Kaplan, S. (1978) On knowing the environment. In Kaplan, S. and Kaplan, R. (eds) *Humanscape: Environments for people* (pp. 54-58). Belmont: Duxbury Press. USA
482. Kareiva, P (2008) Ominous trends in nature recreation. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA* 105(8), 2757–2758.
483. Kearsley, G., Hall, C.M. and Jenkins, J. (1997) Tourism planning in natural areas: introductory comments. In C.M. Hall, J. Jenkins and G. Kearsley (eds), *Tourism Planning and Policy in Australia and New Zealand: Cases, Issues and Practice* (pp. 66–74), Sydney: Irwin. USA.
484. Keirle, I. (2002) *Countryside Recreation Site Management*, Routledge, London.
485. Kenchington, R. A. (1990) *Managing marine environments*. Taylor & Francis. New York USA.
486. Kelley-Laine, K. (1997) Education for Sustainable Development. International Conference Environment and Society: Education and Public Awareness for Sustainability, 8-12 December Thessaloniki. Greece.
487. Kerlinger, F. N. (1973) *Foundations of behavioral research*. New York: Holt, Rinehart, & Winston. USA.
488. Kitzinger, C. (1986) Introducing and developing Q as a Feminist methodology: a study of accounts of lesbianism. In S. Wilkinson (ed.), *Feminist Social Psychology: Developing Theory and Practice* (pp. 151—172). Milton Keynes: Open University Press. USA.
489. Kirk, J. (1977) The quantum theory of environmental education. In R. McCabe (Ed.), *Current Issues in Environmental Education - III* (pp. 29-36). Columbus, OH: ERIC/SMEAC.
490. Kim, J., & Mueller, C. (1978) *Factor analysis: Statistical methods and practical issues*: Sage Publications, Inc. USA.

491. Kleijn, D. and Sutherland, W.J. (2003) How effective are European agri-environment schemes in conserving biodiversity? *Journal of Applied Ecology* 40(6), 947–969.
492. Kline, P. (1994) *An Easy Guide to Factor Analysis*. London: Routledge. UK.
493. Knapp, D. (1994) Validating a framework of goals for program development in environmental interpretation. Unpublished doctoral thesis Southern Illinois University at Carbondale. USA.
494. Knapp, D. (1996a) Can environmental interpretation and environmental education share the same space? In R. Koopman (Ed.), *The Interpretive Sourcebook: 1996 Proceedings of the NAI National Workshop*.
495. Knapp, D. (1996b) Evaluating the impact of environmental interpretation: A review of three research studies (Report No. RC-021-216). Bradford Woods, IN: Coalition for Education in the Outdoors Research Symposium. (ERIC Document Reproduction Service No. ED413132)
496. Knapp, D. (1997) Environmental Education and Interpretation for the 21st Century. *Connections*, the Environmental Education Section of the National Association for Interpretation, 1997, 1(2), 3-6.
497. Knapp, D. (1998) Environmental education and environmental interpretation: The relationships. In Hungerford, H.R. Bluhm, W.J. Volk, T.L and Ramsey, J.M. *Essential readings in environmental education* (pp. 293-300). Stipes Publishing, Champaign, IL, USA.
498. Knapp, N.F. (1999) Making educational psychology meaningful across multiple contexts. Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, Montreal, Canada.
499. Knapp, D. (2000) Memorable experiences of a science field trip. *School Science & Mathematics*, 100(2), 65-73.

500. Knapp, D. (2003) Variables for Successful Interpretation: Analysis of Interpretive Programs at Selected National Park Units. National Park Service: Washington DC.
501. Knapp, D. (2006a) My relationship with interpretation and environmental education. *Journal of Interpretation Research*, 11(2), 53-56.
502. Knapp, D. (2006b) The development of semantic memories through interpretation. *Journal of Interpretation Research*, 11(2), 21-35.
503. Knapp, D. (2007) Applied interpretation: Putting research into practice. Fort Collins, CO: National Association for Interpretation.
504. Knapp, D. (2009) Is Environmental Interpretation the same thing as Environmental Education? *Applied Interpretation: Putting Research into Practice Blog*. Retrieved November 18, 2009, from <http://www.appliedinterpretation.com/?p=38>
505. Knapp, D. and Barrie, D. (1998) Ecology versus Issue Interpretation—The Analysis of Two Different Messages. *Journal of Interpretation Research* 3(1), 21-38.
506. Knapp, D & Benton, G.M. (2004) Elements to successful interpretation: a multiple case study of five National Parks, *Journal of Interpretation Research*, 9(2), 9-25.
507. Knapp, D. & Benton, G.M. (2005) Long-term recollections of an environmental interpretive program. *Journal of Interpretation Research*, 10(1), 51-53.
508. Knapp, D. and Poff, R. (2001) A qualitative analysis of the immediate and short-term impact of an environmental interpretive program. *Environmental Education Research* 7(1), 55-65.
509. Knapp, D. and Yang, L. (2002) A phenomenological analysis of long-term recollections of an interpretive program. *The Journal of Interpretation Research* 9(1), 7-17.

510. Knapp, D., Volk, T. & Hungerford, H.R (1997). The identification of empirically derived goals for program development in environmental interpretation. *Journal of Environmental Education*, 28(3), 24-35.
511. Knopf, R. (1981) Cognitive map formation as a tool for facilitating information. *Journal of Leisure Research* 13(3), 232-242.
512. Knudson, D. M., Cable, T., and Beck, L. (2003) *Interpreting Cultural and Natural Resources*. (2nd Edition). Venture Publishing. State College, Pennsylvania. USA.
513. Kohl, J. (2005) Putting Environmental Interpretation to Work for Conservation in a Park Setting: Conceptualizing Principal Conservation Strategies. *Applied Environmental Education & Communication* 4(1), 43 - 54.
514. Kohl, J (2007) Putting the Ecotour Guide Back into Context: Using Systems Thinking to Develop Quality Guides. In Black, R. and Crabtree, A. *Quality assurance and certification in ecotourism* (pp. 337-363). CABI. Australia.
515. Kool, R. (1986) Behavioral or cognitive effectiveness: Which will it be? In G. Racette (Ed.), *Musee et education: modeles didactiques dutilization des musees* (pp. 64-67). Montreal, Canada: Society des musees quebecois.
516. Koran, M., Willems, P. and Camp, B. (2000) Situated cognition: Implications for visitor studies. *Journal of Interpretation Research* 5(2), 5-13.
517. Kotios, A., Plageras, P., Galanos, G., Koutoulakis, M., & Saratsis, Y. (2009) The Impact of Tourism on Water Demand and Wetlands: Searching for a Sustainable Coexistence. *Discussion Paper Series* 15(4), 71-88.
518. Kress, G. (1995) The role of interpretation in the decision process. *Industrial Management* 37(4), 10-15.
519. Krech, D., Crutchfield, R.S. & Ballachey, E.L. (1962) *Individual in Society*, New York: McGraw-Hill Book Company. USA
520. Krippendorf, J. (1987a) Ecological approach to tourism marketing. *Tourism Management* 8(3), 174–176.

521. Krippendorf, J. (1987b) *The Holiday Makers: Understanding the Impact of Leisure and Travel*. Heinemann Professional Publishing Ltd., Oxford.
522. Kuo, I.L. (2002) The Effectiveness of Environmental Interpretation at Resource Sensitive Tourism Destinations. *International Journal of Tourism Research*, 4(2), 87-101.
523. Kutay, K. (1989) The new ethic in adventure travel, *Buzzworm*. *The Environmental Journal* 1(4), 31–34.
524. Laarman, J.G. and Durst, P.B. (1987) ‘Nature travel and tropical forests’, FPEI Working Paper Series, Southeastern Center for Forest Economics Research, North Carolina State University, Raleigh.
525. Lackey, B. & Ham, S. (2003) Contextual Analysis of Interpretation Focused on Human–Black Bear Conflicts in Yosemite National Park. *Applied Environmental Education and Communication* 2(1), 11-21.
526. Lackey, B. (2002) Empirical and theoretical analysis of communication focused on human-black bear conflicts in Yosemite National Park College of Graduate Studies , University of Idaho — (PhD thesis) Retrieved July 16, 2007, from <http://www.wcs.org/media/file/Lackey%202002.pdf>
527. Lackey, B. K. and Ham, S.H. (2003). Final report: Human element assessment focused on human–bear conflicts in Yosemite National Park. University of Idaho. Moscow, Idaho, USA.
528. Lackey, B. & Ham, S. (2004) Assessment of communication focused on human-black bear conflict at Yosemite National Park. *Journal of Interpretation Research*, 8(1), 25-40.
529. Lackey, B (2008) The state of Interpretation in Academia. *Journal of Interpretation Research*, 13(1), 27-36.
530. Langer, E., Blank, A. and Chanowitz, B. (1978) The mindlessness of ostensibly thoughtful action: The role of “placebic” information in

- interpersonal interaction. *Journal of Personality and Social Psychology* 36(6), 635–642.
531. Langer, E.J. (1989a). *Mindfulness*. Reading, MA: Addison-Wesley. USA.
532. Langer, E. J. (1989). Minding matters: The consequences of mindlessness-mindfulness. *Advances in experimental social psychology*, 22(1), 137-173.
533. Langer, E. J. (1993) A Mindful Education. *Educational Psychologist*, 28(1), 43-50.
534. Langer, E.J. (1997) *The power of mindful learning*. Reading, MA: Addison-Wesley.
535. LaPage, W. (2010) *The Ecology of Belief and the Paradox of Public Parks. Merging the authority of science with the power of believing*. Venture Publishing. State College Pennsylvania. In press.
536. Larsen, D. (2002) Be relevant or become a relic: Meeting the public where they are. *Journal of Interpretation Research*, 7(1), 17-23.
537. Larsen, D. L. (2004) Research: A voice of our own. *Journal of Interpretation Research* 9(1), 69-71.
538. Larsen, D.L. (2003) *Meaningful interpretation: how to connect hearts and minds to places, objects, and other resources*, PA: Eastern National, Fort Washington.
539. Lawton, G. & Page, S. (1997) Analyzing the Promotion, Product and Visitor Expectations of Urban Tourism: Auckland New Zealand as Case Study?. M. Oppermann (Ed). *Geography and Tourism Marketing*. Haworth Press, New York, pp.123-142.
540. Lee Martin, J. (2002) What can futurists learn from environmental interpretation?. *Future News* 7(7), 1-3. — September. Retrieved from http://www.futurists.net.au/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=15 Accessed on 21.03.2006.

541. Lee, T. and N. Balchin. (1995) Learning and Attitude Change at British Nuclear Fuel's Sellafield Visitors Centre. *Journal of Environmental Psychology* 15(4), 283-298.
542. Leeming, F.C. Dwyer, W.O. Porter, B.E. & Cobern, M. K. (1993) Outcome research in environmental education: A critical review. *Journal of Environmental Education*, 24(4), 8-21.
543. Leinhardt, G. & Knutson, K. (2004) *Listening in on museum conversations*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
544. Lewis, W.J. (1981) *Interpreting for Park Visitors*. Philadelphia, USA: Eastern Acorn Press, Publishing Center for Cultural Resources.
545. Lichtenstein, P.E. (1988) Interbehavioral psychology and Q methodology. *Operant Subjectivity* 11(1), 53-61.
546. Light, D. (1995) Heritage as Informal Education. In D. Herbert (ed.) *Heritage, Tourism and Society* (p.117-145). London: Mansell Publishing. UK.
547. Lindberg, K.. McCool, S. Browb, K.. Turner, R. Hameed, H. and Bateman, I. (1998) A critique of environmental carrying capacity as a means of managing the effects of tourism development. *Environmental conservation*, 25(4), 291-294.
548. Lingle, J. H., & Ostrom, T. M. (1979) Retrieval selectivity in memory-based impression judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(2), 180-194.
549. Lipsey M. (1977) Personal antecedents and consequences of ecologically responsible behavior: A review. *Catalog of Selected Documents in Psychology*, 2(4), 70. (Ms. No. 1521).
550. Lipgar, B. (2005) Selection of factors for rotation. [O] Retrieved from: <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html>. Accessed on 31.08.2008

551. Lipton R. (2002) Relaxation through homogenization for optimal design problems with gradient constraints. *Journal of optimization theory and applications* 114(1), 27-53.
552. Littlefair, C. J. (2003) *The Effectiveness of Interpretation in Reducing the Impacts of Visitors in National Parks*, Unpublished Doctoral Thesis. School of Environmental and Applied Sciences Faculty of Environmental Sciences, Griffith University.
553. Littlefair, C.J. (2004) Reducing impacts through interpretation, Lamington National Park. In Buckley. R. *Environmental impacts of ecotourism*, (pp. 297-307). Wallingford Oxfordshire: CABI. UK.
554. Littlefair, C., & Buckley, R. (2008) Interpretation reduces ecological impacts of visitors to World Heritage Site. *AMBIO: A Journal of the Human Environment. Journal Information*, 37(5), 338-341.
555. Lockwood, M., Worboys, G. L., & Kothari, A. (2006) *Managing protected areas: a global guide*. Earthscan. USA.
556. Loomis, R. (1996) How do we know what the visitor knows? Learning from interpretation. *Journal of Interpretation Research* 1(1), 39-45.
557. Losee, J. (1980) *A Historical Introduction to the Philosophy of Science*, 2nd ed. New York: Oxford University Press. USA.
558. Louv R (2005) *Last child in the woods*. Chapel Hill (North Carolina): Algonquin.
559. Luck, M. (2003) Education on marine mammal tours as agent for conservation - but do tourists want to be educated?, *Ocean & Coastal Management*, 46(9), 943-956
560. Lund, T. (2005) The qualitative-quantitative distinction: some comments. *Scandinavian Journal of Educational Research* 49(2), 115-132.
561. MacFarlane, A. (1987) Open up the channels of communication. *Social Work Today*, 18, 11-18.

562. Machlis, G. E. & Field, D. R. (1992) *On interpretation: Sociology for interpreters of natural and cultural history* (Rev. ed.). Corvallis: Oregon State University Press.
563. Mackintosh, B. (1986) *Interpretation in the National Park Service: A historical perspective*. Washington, D.C.: National Park Service.
564. Madin, E. & Fenton, D. (2004) Environmental Interpretation in the Great Barrier Reef Marine Park. *Journal of Sustainable Tourism*, 12(2), 121-137.
565. Madin, EMP & Fenton, DM (2004) Environmental interpretation in the Great Barrier Reef Marine Park: an assessment of programme effectiveness, *Journal of Sustainable Tourism*, 12(2), 121-137.
566. Malakou, M. (2002) The Prespa Project. In: WTO (comp) *Sustainable Development of Ecotourism: a Compilation of Good Practices*. (pp 131-132) Madrid: World Tourism Organization. Espana.
567. Mallick, S. and Driessen, M. (2003) Feeding of Wildlife: How Effectiveness are the 'Keep Wildlife Wild' Signs in Tasmania's National Parks, *Ecological Management and Restoration*, 4(3), 199-204.
568. Maloney, M., Ward, M. (1973) Ecology: Let's hear from the people. *American Psychologist*, 28(7), 583-586.
569. Manfredo, M. and Bright, A. (1991) A model for assessing the effects of communication on recreationists. *Journal of Leisure Research* 23(1), 1-20.
570. Manfredo, M.J. (1992). *Influencing human behavior: Theory and application in recreation, tourism, and natural resources management*. Chicago: Sagamore Publishing. USA.
571. Manning, R. E. (1999) *Studies in outdoor recreation* (2nd ed.). Corvallis: Oregon State University Press.
572. Marcinkowski, T. (1993) A contextual review of the "quantitative paradigm" in EE research. In R. Mrazek (Ed.), *Alternative paradigms in environmental*

- education research (pp. 29–79). Troy, OH: North American Association for Environmental Education.
573. Marcinkowski T. (1998) Predictors of Responsible environmental Behavior: A Review of Three Dissertation Studies, In Hungerford H. et al (eds), *Essential Readings in Environmental education*, Stipes Publishing, 227-256.
574. Marcinkowski T. (1999) Environmental education and interpretation: A synthesis. *Connection*. The Environmental Education Section of the National Association for Interpretation. *Legacy: The Journal of the National Association for Interpretation*. 1, 3-6.
575. Marcinkowski, T. J. (2004) Using a logic model to review and analyze an environmental education program. North American Association for Environmental Education, Washington, DC.
576. Marcinkowski, T. J. (2009) Contemporary Challenges and Opportunities in Environmental Education: Where Are We Headed and What Deserves Our Attention? *The Journal of Environmental Education*, 41(1), 34-54.
577. Marion, J. and Reid S. (2007) Minimising Visitor Impacts to Protected Areas: The Efficacy of Low Impact Education Programmes. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(1), 5-27.
578. Markwell, K. and Weiler, B. (1998) Ecotourism and interpretation. In Uzell, D. and Ballantyne, R. *Contemporary Issues in Heritage and Environmental Interpretation*. (pp. 98-111) London: The Stationary Office. UK.
579. Markwell, K. (2004) Constructing, presenting and interpreting nature: A case study of a nature-based tour to Borneo. *Annals of Leisure Research*, 7(1), 19-33.
580. Martin, J. and Sugarman, J. (2001) Interpreting human kinds: Beginnings of a hermeneutic psychology. *Theory & Psychology* 11(2), 193-207.
581. Maslow, A. (1954) *Motivation and Personality*. New York: Harper and Brothers,. USA.

582. Massey, D. (2005) *For space*. London: Sage Publications. USA.
583. Mastny L (2001) *Treading lightly: new paths for international tourism*. Washington: Worldwatch Institute. USA.
584. Matthopoulos, D.P. (2006) *Environmental Hermeneutics: Towards a global ethics*. Presented at 18th International Conference of Philosophy on the topic: Values and Justice in the Global Era. Kavala 20-27.7.2006.
585. Mayes, G., Dyer, P. and Richins, H. (2004) *Dolphin-human interactions: Pro-environmental attitudes, beliefs and intended behaviours and actions of participants in interpretation programs: A pilot study*. *Annals of Leisure Research* 7(1), 34–53.
586. Medio, D. Ormond, R.F.G. & Pearson, M. (1997) *Effect of briefings on rates of damage to corals by scuba divers*. *Biological Conservation*, 79(1), 91-95.
587. McArthur, S. (1994) *Acknowledging a symbiotic relationship: better heritage management via better visitor management*. *Australian Parks and Recreation*, 30(1), 12-17.
588. McCool, S. and Stankey, G. (2003) *Advancing the dialogue of visitor management: Expanding beyond the culture of technical control*. Paper presented at *Protecting Our Diverse Heritage. The 2003 George Wright Society Biennial Conference San Diego, California*. USA.
589. McCool, SF & Moisey, RN (2001) *Introduction: pathways and pitfalls in the search for sustainable tourism* In SF McCool & RN Moisey (eds), *Tourism, Recreation and Sustainability: Linking Culture and the Environment*, (pp. 1-15) Oxon: CABI. UK.
590. McGrath, G. (2007) *Towards Developing Tour Guides as Interpreters of Cultural Heritage: The case of Cusco, Peru*. In Black, R.S. and Crabtree. *Quality Assurance and Certification in Ecotourism* (364-394). London: CABI International. UK.

591. McGuire, W.J. (1960) A syllogistic analysis in cognitive relationships, in C.I. Hovland & M.J. Rosenberg (eds) *Attitude organisation and change*, Yale University Press. USA.
592. McIntosh, A. and Prentice, R. (1999) Affirming authenticity: Consuming cultural heritage. *Annals of Tourism Research* 26(3), 589-612.
593. McKeown B. (1990) Q Methodology, Communication, and the Behavioral Text. *Electronic Journal of Communication/La Revue Electronique de Communication* 1(1). Retrieved from <http://www.cios.org/EJCPUBLIC/001/1/00111.html> Accessed on 4.9.2009.
594. McKeown B. (1998) Circles: Q methodology and hermeneutical science. *Operant Subjectivity* 21(1), 112-138.
595. McKeown, M., Hinks, M., Stowell-Smith, M., Mercer, D., & Forster, J. (1999) Q methodology, risk training and quality management. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 12(6), 254-266.
596. McKeown, R., & Hopkins, C. (2003) EE does not equal ESD: Defusing the worry. *Environmental Education Research*, 9(1), 118-128.
597. McKeown, R. and Hopkins, C. A. (2007) Moving Beyond the EE and ESD Disciplinary Debate in Formal Education. *Journal of Education for Sustainable Development* 2007, 1(1), 17-26.
598. McKeown, B., and Thomas, D. (1988) *Q methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage Publishing.
599. McKeown-Ice, R. & Dendinger, R. (2000). Socio-political-cultural foundations of environmental education. *Journal of Environmental Education*, 31(4), 3745. Retrieved from <http://plinks.ebscohost.com/ehost/detail?hid=1&sid=be838734-2440-4191-a1b4-607ef558784e%40sessionmgr4> Accessed on 30.08.2006.

600. McLean, D. D., Hurd, A. R., & Jensen, R. R. (2005). Using Q-methodology in competency development for CEOs in public parks and recreation. *Managing Leisure*, 10(3), 156-165.
601. McLuhan, M. (2001). *The medium is the message: an inventory of effects*. Reprint Edition. Corte Madera CA: Gingko Press.
602. McMillan, J. (1999) Cognitive psychology and hermeneutics: Two irreconcilable approaches? *Philosophy, Psychiatry and Psychology* 6(4), 255-258.
603. Mellon, R. (2007) *Ψυχολογία της Συμπεριφοράς (2^η έκδοση.) Εκδόσεις Τόπος. Αθήνα.*
604. Mercier, J. (1994) Looking at organizational culture, hermeneutically. *Administration and Society* 26(1), 28-38.
605. Merriman, T. (2007) *NAI Business Plan*. Fort Collins: National Association of Interpretation. Fort Collins. Colorado. USA.
606. Merriman, T. (2009) Output-itis, a Common Ailment with a Cure. The National Association for Interpretation's Blog. Retrieved November 16, 2009, from <http://interpnet.com/naiblog/?p=104>
607. Merriman, T and Brochu L. (2005) *Management of Interpretive Sites: Developing Sustainable Operations Through Effective Leadership*. National Association of Interpretation. InterPress. Fort Collins: Colorado, USA.
608. Merriman, T. and Brochu L. (2006) *The History of Heritage Interpretation*. Fort Collins, CO USA: National Association of Interpretation (US).
609. Merriman T and Brochu, L. (2009) Comments on: Is Environmental Interpretation the same thing as Environmental Education? 2009 July 21st [cited 2009 July 22nd] In: Knapp, D.: *Applied Interpretation: Putting Research into Practice*. Fort Collins US. NAI Association c2008-2009 Available at: <http://www.appliedinterpretation.com/?p=38>

610. Messer, S. (1988) *Hermeneutics and psychological theory: Interpretive perspectives on personality, psychotherapy and psychopathology* Rutgers University Press, New Brunswick. USA.
611. Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994) *Qualitative data analysis* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
612. Mills, E. (1920) *Adventures of a nature guide*. Longs Peak, CO: Temporal Mechanical Press.
613. Misak, C. (2004) *The Cambridge companion to Peirce*. Cambridge UK. New York: Cambridge University Press.
614. Moisey, R.N. & McCool, S.F. (2001) Sustainable tourism in the 21st century: lessons from the past; challenges to address. In SF McCool & RN Moisey (eds), *Tourism, Recreation and Sustainability: Linking Culture and the Environment*, (pp. 1-15) Oxon: CABI, UK.
615. Morf, M. E., Miller, C. M., & Syrotuik, J. M. (1976) A comparison of cluster analysis and Q-factor analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 32(1), 59-64.
616. Morales, J. F. (1997) Environmental, historical, cultural, natural interpretation: A Spanish view on heritage interpretation. *Legacy: The Journal of the National Association for Interpretation*, 8(5), 10.
617. Morgan, J. and Welton, P. Hooper-Greenhill, E. (ed) (1994) *The process of communication. The educational role of the museum* Routledge, London
618. Morgan, M., J. Absher, B. Loudon, and D. Sutherland. (1997) The Relative Effectiveness of Interpretive Programs Directed by Youth and Adult Naturalists in a National Forest. *Journal of Interpretation Research* 2(1), 13-26.
619. Morgan, M. Absher, J. & Whipple, R. (2003) The benefits of naturalist-led interpretive programs: Implications for user fees. *Journal of Interpretation Research*, 8(1), 41-54.
620. Morrison, G.S. (1997). *Teaching in America*. Boston: Allyn & Bacon. USA.

621. Moscardo, G. (1994) Mental as Anything: Psychological principles for enhancing visitor experience, In Markwell, K. and Mulion, S. (Eds.), *Open to Interpretation* (pp 224-233). Proceedings of the 1993 National Conference of the Interpretation Australia Association, University of Newcastle, Callaghan. USA.
622. Moscardo, G. (1995) Total Quality Interpretation. In E. Beckmann and R. Russell (Eds). *Interpretation and the Getting of Wisdom*, Conference papers of the Fourth Annual Conference of the Interpretation Australia Association, Interpretation Australia Association, 13-15 November. Australia.
623. Moscardo, G. (1996) Mindful visitors: Creating sustainable links between heritage and tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 376-387.
624. Moscardo, G. (1998) Interpretation and sustainable tourism: Functions, examples and principles. *Journal of Tourism Studies*, 9(1), 2-13.
625. Moscardo, G. (1999a) *Making visitors mindful: principles for creating sustainable visitor experiences through effective communication*, Champaign, IL: Sagamore Publishing. USA.
626. Moscardo, G. (1999b) Communicating with Two Million Tourists: A Formative Evaluation of an Interpretive Brochure, *Journal of Interpretation Research*, 4(1), 21-37.
627. Moscardo, G. (2000) Interpretation, In J Jafari (ed.), *Encyclopedia of Tourism*. (pp. 327-328). London: Routledge, UK.
628. Moscardo, G. (2002) Don't know. Don't care: the importance of information for visitors to the Great Barrier Reef. In Laws, E. (Ed.), *Tourism marketing: Quality and service management perspectives* (pp. 159-168). London: Continuum. UK.
629. Moscardo, G. (2003) Interpretation and Sustainable Tourism: Functions, Examples and Principles, *Journal of Sustainable Tourism*, 14(1), 112-123.

630. Moscardo, G. (2006) Is near enough good enough? Understanding and managing customer satisfaction with wildlife based tourism experiences. In E. Laws, B. Prideaux, & G. Moscardo (Eds.), *Tourism and hospitality services management* (pp.: 38-53), Oxon: CABI. UK.
631. Moscardo, G. (2009) Understanding Tourist Experience through Mindfulness Theory. In Kozak M. and Decrop, A. *Handbook of Tourist Behavior* (pp.:99-115). New York: Routledge, USA.
632. Moscardo, G., Ballantyne, R. & Hughes, K. (2007) *Designing interpretive signs: Principles in practice*. Denver: Fulcrum. USA.
633. Moscardo, G. Kim, E., Woods, B. and Pearce, P. (1996) *The Great Barrier Reef Marine Park Training Package: A Participant Evaluation*, CRC Reef Research, James Cook University Townsville.
634. Moscardo, G. & Pearce, P. L. (1986) Visitor centres and environmental interpretation: An exploration of the relationships among visitor enjoyment, understanding and mindfulness. *Journal of Environmental Psychology*, 6(1), 89-108.
635. Moscardo, G. and Pearce, P. (1997) *Interpretation and Sustainable Tourism in the Wet Tropics World Heritage Area: A Case Study of Skyrail Visitors*, Department of Tourism James Cook University Townsville. Australia.
636. Moscardo, G. & Woods, B. (1998) Managing tourism in the wet tropics world heritage area: Interpretation and the experience of visitors on Skyrail. In E. Laws, B. Faulkner, & G. Moscardo (Eds.), *Embracing and managing change in tourism: International case studies*, (pp. 285-306). London: Routledge. UK.
637. Moscardo, G., Woods, B. & Saltzer, R (2004) The role of interpretation in wildlife tourism. In K. Higginbottom (Ed.), *Wildlife tourism: Impacts, planning and management*, (pp. 231-252) Altona, Victoria, Australia: Common Ground Publishing.

638. Moscardo, G. Woods, B. and Pearce, P. (1997) Evaluating the Effectiveness of Pictorial Symbols in Reef Visitor Education, CRC Reef Research Centre Technical Report No. 15 Townsville; CRC Reef Research Centre, 30p.
639. Mowforth, M. & Munt, I. (1998) Tourism and sustainability: new tourism in the Third World, London: Routledge. USA.
640. Müller, H. (1994) The thorny path to sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism*, 2(3), 131-136.
641. Mugerauer, R. (1985) Language and the Emergence of Environment, In Seamon, D. and Mugerauer, R. 1985 (eds.), *Dwelling, Place and Environment. Towards a Phenomenology of Person and World* (pp. 51-70). New York: Columbia University Press. USA.
642. Mugerauer, R. (1995) *Interpreting environments: Traditions, deconstruction, hermeneutics*. University of Texas Press, Austin. USA.
643. Muñoz, O. (1995) Interpretation guidelines. In D.Hawkins, M. EplerWood and S. Bittman (eds) *The Ecolodge Sourcebook*. Bennington, VT: Ecotourism Society.
644. Munro, J.K. Morrison-Saunders, A. & Hughes, M. (2008) Environmental interpretation evaluation in natural areas. *Journal of Ecotourism* 7(1), 1-14.
645. Murphy, P.K. and Mason, L. (2006) Changing knowledge and beliefs. In P. A. Alexander & P. H. Winne (Eds), *Handbook of Educational Psychology* (second ed., (pp. 305-324). Mahwah, New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Publishers. USA.
646. Myers, D. G. (2004) *Exploring social psychology* (Third ed.) New York: McGraw-Hill. USA.
647. Myers, M. (1995) Dialectical hermeneutics - A theoretical framework for the implementation of information systems. *Information Systems Journal* 5(5), 1-70.

648. Nabhan, G.P. and Trimble, S. (1994) *The geography of childhood: why children need wild places*. Boston: Beacon Press. USA.
649. Nanson, A. (2005) *Storytelling and ecology: reconnecting nature and people through oral narrative*. University of Glamorgan Press for The Society for Storytelling.
650. Nash, R. (2001) *Wilderness and the American Mind*, fourth ed. Yale University Press, New Haven, CT.
651. National Park Service (NPS) (2002) *Grand Canyon National Park: Comprehensive Interpretation Program*, Retrieved from <http://www.nps.gov/archive/grca/publications/lrip.htm> Accessed on 11.04.2007.
652. National Park Service (NPS) (2003a) *Interpretation and Education*. Retrieved from, <http://www.nps.gov/learn/>, Accessed on 15.12.2006.
653. National Park Service (NPS) (2003b) *Curriculum Based Programs in Your National Parks*, Retrieved from <http://www.nps.gov/learn/curriculum.htm>, Accessed on 15.12.2006.
654. National Park Service (NPS) (2003c) *Assessment rubric for entry level benchmark competency - Module 103: Preparing and presenting an effective interpretive talk*. Interpretive Development Program Homepage — Retrieved from <http://www.nps.gov/idp/interp/103/assessment.htm>, Accessed on 10.03.2007.
655. National Park Service (NPS) (2003d) *Interpretive Development Program Competencies*— Retrieved from <http://www.nps.gov/idp/interp/competencies.htm>, Accessed on 10.03.2007.
656. Negra C. and Manning, R. (1997) *Incorporating Behavior, Ethics and Values into Nonformal Environmental Education Programs*, *The Journal of Environmental Education*, 28(2), 10-21.

657. Nespor, J. (1987) The role of beliefs in the practice of teaching. *Journal of Curriculum Studies*, 19(4), 317-328.
658. Newman, I. Ridenour, C.S. Newman, C. and DeMarco, Jr., G.M. P. (2003) A typology of research purposes and its relationship to mixed methods. In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social & behavioral research*. (pp.: 167-188) Thousand Oaks: Sage Publications. USA.
659. Newhouse, N. (1990) Implications for attitude and behavior research for environmental conservation. *Journal of Environmental Education*, 22(1), 26-32.
660. Newsome, D, Moore, S.A. & Dowling, R.K. (2002) *Natural area tourism: ecology, impacts and management*, Channel View, Clevedon, UK.
661. Newsome, D. Dowling, R.K. and Moore, S.A. (2005) *Wildlife tourism*. Channel View Books, Australia.
662. Nijkamp, P. (1998) *Tourism, marketing and telecommunication: a road towards regional development*. USA.
663. Nijkamp, P. and Ouwersloot, H. (1997) A decision support system for regional sustainable development: the flag model. In van den Bergh, J.C.J.M., Hofkes, M.W. (Eds.), *Theory and Implementation of Sustainable Development Modelling*, (pp. 255-273). Dordrecht: Kluwer. Germany
664. Nixon, A. (2001) Marsh Magic, *Interpretation*, 6(3), 18-21.
665. Noordehaven, N.G. (2000) Positivist, hermeneutical and postmodern positions in the comparative management debate. In Maurice, M. and Sorge, A. *Embedding Organizations. Societal analysis of actors, organizations and socio-economic context*. (pp. 117-138). John Benjamins. Publishing Company. USA.
666. Norman, D.A. & Rumelhart, D.E. (1988) Representation in memory. *Handbook of Experimental Psychology*. New York: Wiley. USA.

667. Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994) *Psychometric theory* (third ed.). New York: McGraw-Hill, Inc. USA.
668. Nyberg, K. (1977) Some Radical Comments on Interpretation: A Little Heresy is Good for the Soul. *The Interpreter* 9(2), 12–14.
669. O'Brien, J.P. & Pease, J.L. (2004) The effects of a National Wildlife Refuge's EE programs on elementary school classes' knowledge and attitudes. *Journal of Interpretation Research*, 9(2), 27-45.
670. Oliver, S. S., Roggenbuck, J. W., & Watson, A. E. (1985) Education to reduce impacts in forest campgrounds. *Journal of Forestry*, 83(4), 234-236.
671. Ollenburg, C. (2008) Regional Signatures and Trends in the Farm Tourism Sector. *Tourism recreation research*, 33(1), 13-23.
672. Oppenheim, A.N. (2001) *Questionnaire design, interviewing and attitude measurement*. London, Great Britain. Continuum International Publishing Group.
673. Orams, M. B. (1995) Towards a more desirable form of ecotourism. *Tourism management*, 16(1), 3-8.
674. Orams, M. (1996) Using Interpretation in Nature-Based Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 4(2), 81-94.
675. Orams, M. (1997) The Effectiveness of Environmental Education: Can We Turn Tourists into 'Greenies'? *Progress in Tourism and Hospitality Research* 3(4), 295-306.
676. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (1992) *Environmental Education*. OECD. Paris.
677. Ortega y Gasset, J. (1964) *What is philosophy?* New York: WW. Norton & Company. USA.
678. Oscamp, S. (1977) *Attitudes and opinions*, Englewood Cliffs, New York, Prentice Hall. USA.

679. Oxford Reference Online (2009) Q-methodology n. A Dictionary of Psychology. Edited by Andrew M. Colman. Oxford University Press 2009. Oxford University Press. Aegean University. Retrieved form <http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t87.e6916> Accessed on 18.5.2009.
680. Packer, M. (1985) Hermeneutic inquiry in the study of human conduct. *American Psychologist* 40(10), 1081-1093.
681. Packer, M. and Goicoechea, J. (2000) Sociocultural and constructivist theories of learning: Ontology, not just epistemology. *Educational Psychologist* 35(4), 227-241.
682. Page, S. J. and Dowling, R.K. (2002) *Ecotourism*, Harlow, England.
683. Papageorgiou, K. (2001) A Combined Park Management Framework Based on Regulatory and Behavioural Strategies: Use of Visitors' Knowledge to Assess Effectiveness', *Environmental Management*, 28(1): 61-73.
684. Pajares, F. (1992) Teachers' Beliefs and educational research: Cleaning up a messy construct. *Review of Educational Research*, 52(3), 307-332.
685. Pajares, F. (2003) In search of psychology's philosophical center. *Educational Psychologist*, 38(3), 177-181.
686. Palmer, R.E. (1969) *Hermeneutics: Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger and Gadamer*. Northwestern Univ Press. USA.
687. Palmer, J.A. (1998) *Environmental education in the 21st century, Theory, Practise, Progress and Promise*, Routledge.
688. Papageorgiou, K. (2001) A combined park management framework based on regulatory and behavioral strategies: use of visitors' knowledge to assess effectiveness. *Environmental Management*, 28(1), 61-73.
689. Parker, I. (1992) *Discourse dynamics: Critical analysis for social and individual psychology*. London: Routledge UK.

690. Parkin, D. and Morris, K. (2005) Pete's Story: Interpreting the Consequences of Risk-Taking Behavior, *Applied Environmental Education and Communication*, 4(2), 139-150.
691. Parkin, D. & Parkin, D. (2001) When Nature Calls, *Parks and Leisure Australia*, 4(3), 42-43.
692. Pastorelli, J. (2003) An interpretive approach to tour guiding: Enriching the experience. Pearson Education, Australia.
693. Pastorelli, J. (2004) Interpretation and stories. Presentation delivered to ICOMOS Conference Sydney, Australia — Retrieved from <http://www.interpretationaustralia.asn.au/info files/icomos-web%20article.doc> Accessed on 10.03.2007
694. Patton, M.Q. (1990) *Qualitative evaluation and research methods*. Newbury Park: Sage Publications. UK.
695. Patton, M.Q. (2002) *Qualitative research & evaluation methods* (3 edition). Thousand Oaks: Sage Publications. UK.
696. Peake, S., Innes, P., and Dyer, P. (2009) Ecotourism and conservation: factors influencing effective conservation messages. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(1), 107-127.
697. Pearce, P. & G. Moscardo. (1998) The Role of Interpretation in Influencing Visitor Satisfaction: A Rainforest Case Study. In Faulkner, W. Tidswell, C. and Weaver, D. *Progress in Tourism and Hospitality Research, Part 1. Proceedings of the Eighth Australian Tourism and Hospitality Research Conference* (pp. 309-319). Canberra, Australia: Bureau of Tourism Research.
698. Pearce, P. (2004) *The Future of Visitor Centres: Linking Two Development Ideas*, handout material prepared for Tourism Futures Conference Townsville August 2004, James Cook University, Townsville.
699. Pearce, P. (2006) Backpacking and backpackers-A fresh look. *Tourism Recreation Research*, 13(3), 5-10.

700. Peart, B. (1984) Impact of Exhibit Type on Knowledge Gain, Attitude Change and Behavior. *Curator* 27(2), 220-237.
701. Peirce, C. S. (1877) The fixation of belief. *Popular Science Monthly* 12, pp1-15 [pp 1-9 in netversion] Retrieved from <http://www.bocc.ubi.pt/pag/peirce-charles-fixation-belief.html> , Accessed on 13.08.2008.
702. Peirce, C. S. (1958) *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. Edited by C. Harstshorne, P. Weiss & A. Burks.
703. Pergams, O. R. W., & Zaradic, P. A. (2007) Evidence for a fundamental and pervasive shift away from nature-based recreation. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105(7), 2295 -2300.
doi:[10.1073/pnas.0709893105](https://doi.org/10.1073/pnas.0709893105)
704. Pergams, O. R. W., & Zaradic, P. A. (2008) Reply to Jacobs and Manfredo: More support for a pervasive decline in nature-based recreation. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105(27), E41 -E42.
doi:[10.1073/pnas.0803331105](https://doi.org/10.1073/pnas.0803331105)
705. Perkins, H.C. and Thorns, D.C. (2001) Gazing or performing? *International Sociology* 16(2), 185–204.
706. Pettus, A. (1976) Environmental Education and Environmental Attitudes. *Journal of Environmental Education* 8: 48-51.
707. Petty, R., & Cacioppo, J. (1979) Issue involvement can increase or decrease persuasion by enhancing message-relevant cognitive processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(10), 1915-1926.
708. Petty, R., Cacioppo, J., & Goldman, R. (1981a) Personal involvement as a determinant of argument-based persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 847-855.

709. Petty, R., Cacioppo, J., & Heesacker, M. (1981b) The use of rhetorical questions in persuasion. A cognitive response analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 432-440.
710. Petty, R., Cacioppo, J., & Schumann, D. (1983) Central and peripheral routes to advertising effectiveness--the moderating role of involvement. *Journal of Consumer Research*, 10, 134-148.
711. Petty, R., & Cacioppo, J. (1986) *Communication and persuasion: Central and peripheral routes to attitude change*. New York, NY: Springer-Verlag.
712. Petty, R., Haugtvedt, C., & Smith, S. (1995) Elaboration as a determinant of attitude strength: Creating attitudes that are persistent, resistant, and predictive of behavior. In R. Petty & J. Krosnick (Eds.), *Attitude strength: Antecedents and consequences* (pp. 93-130). Mahwah, NJ: Erlbaum.
713. Petty, R. McMichael, S. and Brennan, L. (1992) The elaboration likelihood model of persuasion: Applications in recreation and tourism. In Manfredi, M. (ed). *Influencing human behaviour: Theory and applications in recreation, tourism and natural resources management* (pp. 77-101). Sagamore , Champaign, IL
714. Petty, R., Rucker, D., Bizer, G., & Cacioppo, J. (2004) The elaboration likelihood model of persuasion. In J. Seiter & G. Gass (Eds.), *Perspectives on persuasion, social influence, and compliance gaining* (pp. 65-89). Boston, MA: Allyn & Bacon.
715. Phillips, J. (1999) The hermeneutic critique of cognitive psychology. *Philosophy, Psychiatry and Psychology* 6:4 , pp. 259-264.
716. Phillips, L. and Jørgensen, M.W. (2009) *Ανάλυση Λόγου. Θεωρία και Μέθοδος*. Εκδόσεις Παπαζήση. Αθήνα.
717. Pierssene, A (1999) *Explaining our world: an approach to the art of environmental interpretation*, London: Routledge, UK.

718. Pigram, J.J. & Jenkins, J. M. (2006) *Outdoor recreation management*. London: Routledge Press. UK.
719. Pimm S.L. Ayres, M. Balmford, A. Branch, G. Brandon, K. et al. (2001) Can we defy nature's end? *Science* 293(5538), 2207–2208.
720. Pine, B. J., II & Gilmore, J. H. (1999) *The experience economy: Work is theatre & every business a stage*. Boston: Harvard Business School Press. USA.
721. Polanyi, M. (1962) *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*: Chicago: University of Chicago Press. USA.
722. Polanyi, M. (1966) *The tacit dimension*. Garden City. New York : Doubleday. USA.
723. Pollock, N., Horn, E., Costanza, R., & Sayre, M. (2009) Envisioning helps promote sustainability in academia: A case study at the University of Vermont. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 10(4), 343-353.
724. Pond, K. (1993) *The professional guide: Dynamics for tour guiding* New York: John Wiley and Sons, USA.
725. Popovich, M.N. & Masse, M.H. (2005) Individual assessment of media writing student attitudes: Recasting the mass communication writing apprehension measure. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 82(2), 339-355.
726. Porter, A.L. & Howard, J.L. (2002) Warning visitors about the potential dangers of dingoes on Fraser Island, Queensland, Australia. *Journal of Interpretation Research*, 7(2), 51-63.
727. Rorty, A. O. (1966) *Pragmatic philosophy: An anthology*. Garden City, NY: Doubleday. USA
728. Posch, P. (1990) New strategies for Environmental Education, *Streetwise*, 4(1), 28-31.

729. Povey, K. D. & Rios, J. (2002) Using interpretive animals to deliver affective messages in zoos. *Journal of Interpretation Research*, 7(2), 19-28.
730. Powell, R., & Ham, S. (2008) Can ecotourism interpretation really lead to pro conservation knowledge, attitudes and behaviour? Evidence from the Galapagos Islands. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(4), 467-489.
731. Powell, R. B., Kellert, S. R., & Ham, S. H. (2009). Interactional Theory and the Sustainable Nature-Based Tourism Experience. *Society & Natural Resources: An International Journal*, 22(8), 761-776.
732. Prasad, A. (2002) The contest over meaning: Hermeneutics as an interpretive methodology for understanding texts. *Organizational Research Methods* 5:1, pp. 12-33.
733. Prasad, R.S. (2001) Development of the HIV/AIDS Q-sort instrument to measure physician attitudes. *Clinical research methods. Family Medicine*, Nov/Dec, 772–778.
734. Pressler, C. A., & Dasilva, F. B. (1996) *Sociology and interpretation: from Weber to Habermas*. New York: State University of New York Press. USA.
735. Prideaux, B., & Falco-Mammone, F. (2007) *Economic Values of Tourism in the Wet Tropics World Heritage Area*. Cooperative Research Centre for Tropical Rainforest Ecology and Management, James Cook University, Cairns.
736. Prince, D. (1981) *Evaluating interpretation: A discussion*. Centre for Environmental Interpretation, Manchester — Occasional Paper No. 1.
737. Prince, D. (1982). *Countryside Interpretation: A Cognitive Evolution*, *Museums Journal*, 82(3), 165-170.
738. Prosser, R. (1994) Societal change and the growth in alternative tourism. In E. Cater and G. Lowman (eds) *Ecotourism: A Sustainable Option?* (pp. 19–37). Chichester: John Wiley.

739. Pyle R (1993) *Thunder tree: lessons from a second hand landscape*. New York: Houghton Mifflin.
740. Pyle RM (2003) Nature matrix: reconnecting people and nature. *Oryx* 37: 206–214.
741. Queensland Department of Environment and Heritage (1999) *Strategic Plan for Public Contact in the Division of Conservation 1998 - 2000*, unpublished document.
742. Queensland National Park Service (1999), Department of Environment and Heritage, Retrieved from <http://www.deh.gov.au> Accessed on 11.05.2005,
743. Quine, W.V. and Ullian, J.S. (2002) *Ο Ιστός της Πεποίθησης. Για την ελληνική Γλώσσα Εκδόσεις Leader Books*. Αθήνα.
744. Quiroga, I. (1990) Characteristics of Package Tours in Europe. *Annals of Tourism Research* 17, 185-207.
745. Radford, G. (1994) Overcoming Dewey's 'false psychology': Reclaiming communication for communication studies. Paper presented at the 80th Annual Meeting of the Speech Communication Association New Orleans, Louisiana — Retrieved March 10, 2007, from <http://www.theprofessors.net/dewey.html>
746. Radford, G. (2002) Hermeneutics: An intellectual tradition for communication studies. — *Occasional Papers in Communication, Information and Library Studies* 1, 6-27. New Brunswick, NJ School of Communication, Information and Library Studies, Rutgers University. Retrieved March 10, 2007, from <http://www.theprofessors.net/hermen.html>
747. Ragin, C. C. (1994) *Constructing social research*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
748. Ramsar Convention on Wetlands, (2009). *Wetlands and Tourism-Special Focus..* Retrieved August 9, 2009, from http://www.ramsar.org/cda/en/ramsar-pubs-reports-wetlands-and-tourism/main/ramsar/1-30-99^16943_4000_0

749. Randall C and Rollins R. (2005) Role of the Tour Guide in National Parks. Eleventh Canadian Congress on Leisure Research. Nanaiami, BC Canada. Retrieved from <http://lin.ca/Uploads/cclr11/CCLR11-115.pdf> Accessed on 3.4.2007.
750. Randall, C., & Rollins, R. B. (2009) Visitor perceptions of the role of tour guides in natural areas. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(3), 357-374.
751. Raths, L.E, Wasserman, S., Jonas, A. and Rothstein, A. (1966). *Teaching for Critical Thinking: Theory and Application*. Columbus, Ohio: Charles-Merrill. USA
752. Reiling, S., Criner, G. and Oltmanns, S. (1988). 'The Influence of Information on Users' Attitudes Toward Campground User Fees, *Journal of Leisure Research*, 20(3), 208-217.
753. Reisinger, Y., & Steiner, C. (2006). Reconceptualising interpretation: The role of tour guides in authentic tourism. *Current Issues in Tourism*, 9(6), 481-498.
754. Rencher, A. (1998). *Multivariate statistical inference and applications*: Wiley, New York. USA.
755. Reno, R. R., Cialdini, R. B., & Kallgren, C. A. (1993). The transsituational influence of social norms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(1), 104-112.
756. Reynolds, P. C., and Braithwaite, D. (2001). Towards a conceptual framework for wildlife tourism. *Tourism Management*, 22(1), 31-42.
757. Richardson L. (1990). *Writing Strategies: Reaching Diverse Audiences*. Newbury Park, CA: Sage Publications. USA.
758. Richardson, V. (1994). The consideration of teachers' beliefs. In V. Richardson (Ed.), *Teacher change and the staff development process: A case in reading instruction* (pp. 90-108). New York: Teachers College Press.
759. Richardson, V. (1996). The role of attitudes and beliefs in learning to teach. In J. Sikula, Buttery, Thomas J., Guyton, Edith (Ed.), *Handbook of research on*

- teacher education (Second edition ed., pp. 102-119). New York: Simon & Schuster Macmillan.
760. Ricoeur, P. (1974) *The conflict of interpretations* Northwestern University Press , Evanston
761. Rilling, C. & Jordan, D. (2007) Important co-leader skills and traits on extended outdoor trips as perceived by leaders. *Leisure Studies*. 26, 193-212.
762. Risk, P (1994), 'People based interpretation', in R Harrison (ed.), *Manual of Heritage Management* , Butterworth-Heinemann, Oxford, pp. 320-330.
763. Robbins P 2005 Q methodology. In Kempf-Leonard K (ed) *Encyclopedia of social measurement (209–215) vol 3* Elsevier, Amsterdam. Netherlands.
764. Robbins, P., & Krueger, R. (2000). Beyond bias? The promise and limits of Q method in human geography. *The Professional Geographer*, 52(4), 636-648.
765. Robottom, I. (1987). *Environmental Education: Practice and Possibility*. Deakin University Press, Deakin University, Victoria 3217, Australia.
766. Robottom, I. (2007) Some conceptual issues in education for sustainable development. In Bjorneloo & Nyberg (Eds.), *Drivers and Barriers for Implementing Learning for Sustainable Development in Pre-School through Upper Secondary and Teacher Education*. UNESCO Education for Sustainable Development in Action Technical Paper No 4 (pp. 25–30). Goteberg.
767. Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*. Εκδόσεις Gutenberg. Αθήνα.
768. Rodham, K. (2000) Role theory and the analysis of managerial work: the case of occupational health professionals. *Journal of Applied Management Studies* 9(1), 71–81.
769. Roggenbuck, J. (1992) Use of Persuasion to Reduce Resource Impacts and Visitor Conflicts. In Manfredo, M. *Influencing Human Behavior*, (pp. 149-208). Champaign: Sagamore Publishing. USA.

770. Roggenbuck, J. and Berrier, D. (1982) A Comparison of the Effectiveness of Two Communication Strategies in Dispersing Wilderness Campers, *Journal of Leisure Research*, 14(1): 77-89.
771. Roggenbuck, J. and Williams, D. (1991) Commercial Tour Guides' Effectiveness as Nature Educators from Leisure and Tourism: Social and Environmental Change Papers from the World Leisure and Recreation Association Congress Sydney Australia 16–19 July. Centre for Leisure and Tourism Studies University of Technology Sydney.
772. Roggenbuck, J. and Manfreda, M. (1992) Use of persuasion to reduce resource impacts and visitor conflicts. In Manfreda, M. (ed) *Influencing human behaviour* (pp. 149-208). Champaign, IL: Sagamore Publishing. USA.
773. Roggenbuck, P. and Berrier, D. (1982) A comparison of the effectiveness of two communication strategies in dispersing wilderness campers. *Journal of Leisure Research* 14(1), 77-89.
774. Rokeach, M. (1973) *The nature of human values*, New York: The Free Press. USA.
775. Rokeach, M. (1976) *Beliefs, attitudes, and values: A theory of organization and change*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers. USA.
776. Rokeach, M. (1979) *From individual to institutional values: With special reference to the values of science*. *Understanding human values: Individual and societal*, 47-70.
777. Rokeach, M. (2000) *Understanding human values: Individual and societal* (2nd Edition). Free Press. USA.
778. Rolston, H. (1989) *Environmental ethics: duties to and values in the natural world* Temple University Press. Philadelphia. USA.
779. Rommetveit, R. (1991) Psycholinguistics, hermeneutics, and cognitive science. In G. Appel & H. W. Dechert (Eds.), *A case for psycholinguistic cases* (pp.1-15). Amsterdam: John Benjamins. Netherlands.

780. Rose, D. and Robin, L. (2004) The ecological humanities in action: An invitation. Australian Humanities Review LaTrobe University , Melbourne — Retrieved from <http://www.lib.latrobe.edu.au/AHR/archive/Issue-April-2004/rose.html> Accessed on 10.03.2007.
781. Rundell, J. (1998) The hermeneutic imagination and imaginary creation: Ourselves, others and autonomy. *Divinatio* 8(3), 87-109.
782. Ryan, C. and Dewar, K. (1995) Evaluating the Communication Process between Interpreter and Visitor, *Tourism Management*, 16(4), 295-303.
783. Sand U. (2006) Goethe-Institut Γερμανικά βιβλία σε ελληνική μετάφραση - Dilthey, Wilhelm - Σχόλιο. Retrieved September 15, 2009, from <http://www.goethe.de/INS/gr/lp/prj/lit/soz/dil/wir/e/index.htm>.
784. Sandbrook, C. G. (2009) Local economic impact of different forms of nature-based tourism. *Conservation Letters*, 3(1), 21-28.
785. Sanders, E. (1987) Designing for people: Some principles from cognitive psychology. American Association of Zoological Parks and Aquariums (AAZPA) 1987 Annual Proceedings (pp. 751-756). Portland. USA
786. Saussure, F. (1974) *Course in general linguistics*, trans. Wade Baskin. London: Fontana/Collins. USA.
787. Sauvé, L. (1994) *Pour une éducation relative à l'environnement*, Montréal/Paris: Guérin/Eska.
788. Sauve, L. (1999) Environmental education: between modernity and postmodernity—searching for an integrating educational framework, *Canadian Journal of Environmental Education*, 4(1), 9–35.
789. Schama, S. (1995) *Landscape and Memory*, Alfred and Knopf, New York.
790. Schanzel, H.A. and McIntosh, A. (2000) An insight into the personal and emotive context of wildlife viewing at the Penguin Place, Otago Peninsula, New Zealand. *Journal of Sustainable Tourism* 8(1), 36-52.

791. Schleiermacher, F. (1838/1998) *Hermeneutics and criticism and other writings* Trans. and ed. by A. Bowie. Cambridge: Cambridge University Press, UK.
792. Schlinger, M.J. (1969) Cues on Q-technique. *Journal of Advertising Research* 9(3), 53-60.
793. Schmidt, C. (1979) The guided tour. *Urban Life* 7(4), 441–467.
794. Schmolck, P. (1998) Q sorts without significant loading on a factor. 23 April. [O]. Retrieved from <http://listserv.kent.edu/archives/q-method.html> Accessed on 31.07.2008.
795. Schmolck, P. and Atkinson, J. (2002) PQ Method (version 2.11). Retrieved from www.lrz-muenchen.de/~schmolck/qmethod/ Accessed on November 1, 2006.
796. Schwartz M.D. (1992) Phenomenology and springtime surface layer change. *Monthly Weather Review*. 120, 2570-2578.
797. Schwartz, S.H. (2005). Robustness and fruitfulness of a theory of universals in individual human values. In: A. Tamayo and J.B. Porto, Editors, *Valores e comportamento nas organizações [values and behavior in organizations]*, Vozes, Petrópolis, Brazil (2005), pp. 56–95.
798. Schwartz S. and Sagiv L. (1995) Identifying culture-specifics in the content and structure of values. *Journal of cross-cultural psychology* 26:92.
799. Seamon, D. (1983) Phenomenologies of environment and place. *Phenomenology and Pedagogy* 2:2 , pp. 130-135.
800. Seamon, D. (1991) *Architecture, experience and phenomenology: Toward reconciling order and freedom. The person-environment theory series* Berkeley , University of California — Working Papers from the Center for Environmental Design Research
801. Sechrest, L., and Sidani, S. (1995). Quantitative and qualitative methods: Is there an alternative? *Evaluation and Program Planning*, 18(1), 77-87.

802. Seddon, G. (1997). *Landprints: Reflections on place and landscape* Cambridge University Press, Cambridge
803. Seidenfeld, T. (1990). R.A.Fisher on the Design of Experiments and Statistical Estimation. Presented at the Center for History and Philosophy of Science, Boston Univ., 15p Retrieved from:
<http://www.hss.cmu.edu/philosophy/seidenfeld/relating%20to%20Fisher/Fisher%20on%20Design.pdf> Accessed on 15.03.2009.
804. Shannon, C. E., & Weaver, W. (1949) *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana, IL: University of Illinois Press. Reprinted (and repaginated) 1963.
805. Sharp, N. (2005) The artistic and literary imagination in Australia and beyond: Finding places in the heart among the gum trees. *Organization & Environment* 18:3, 354-368.
806. Sharpe, G.W. (1982) *Interpreting the environment*. 2nd Edition. New York: John Wiley & Sons, Inc.
807. Sharma, B.K. (1996) Biodiversity of Freshwater Rotifera in India - a status report. *Proceedings of the zoological society*. Calcutta 49(1), 73-85.
808. Shaw, M.E. & Wright, J.M. (1967). *Scales for the measurement of attitudes*, New York. McGraw-Hill Book Company.
809. Shemmings, D. (2006) Quantifying qualitative data: An illustrative example of the use of Q methodology in psychosocial research. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 147-165.
810. Sherman, S.J., Ahlm, K., Berman, L., & Lynn, S. (1978) Contrast effects and the relationship to subsequent behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 14, 340-350.
811. Shores, J.N. (1992) The challenge of ecotourism: a call for higher standards', paper presented at the Fourth World Congress on Parks and Protected Areas, Caracas, 10–21 February.

812. Shultis, J. and Way, P. (2006) Changing Conceptions of Protected Areas and Conservation: Linking Conservation, Ecological Integrity and Tourism Management, *Journal of Sustainable Tourism*, 14(3), 223- 237.
813. Sia A.P., Hungerford H.R. and Tomera A.N. (1985) Selected predictors of environmentally responsible behavior: an analysis, *Journal of Environmental Education*, 17(1), 31-40.
814. Sibthorp, J., & Knapp, D. (1998) Evaluating Short Term and Long Term Retention of Experiences Associated with an Interpretive School Field Trip.
815. Siegel, I. (1985) *Parent belief systems: Their psychological consequences for children*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. USA.
816. Silverman, L. and Masberg, B. (2001) Through their eyes: The meaning of heritage site experiences to visitors who are blind or visually impaired. *Journal of Interpretation Research*, 6(1), 31–47.
817. Simmons, D. (1986). What students gain from the resident Environmental Education experience: The teacher's perspective, *Environmental Education and Information*, 5(4), 219-230
818. Simmons B. (2000) Towards Excellence in Environmental Education A View From United States, *Water, Air, and Soil Pollution* 123, 517-524.
819. Sinclair, A.R.E. Ludwig, D. Clark, C.W. (2000) Conservation in the real world. *Science* 289(5486): 1875.
820. Singer, J. B. (1997) Changes and consistencies: Newspaper journalists contemplate online future. *Newspaper Research Journal*, 18(1-2), 2-18.
821. Skanavis C. and Giannoulis Ch (2006). Sustainability Communication in the interpretation of natural heritage in Filho W. (ed). *Handbook of Sustainability Communication*. (pp 649 – 659) Hamburg: Peter Lang, Germany.
822. Skanavis, C., and Giannoulis, C. (2009). A training model for environmental educators and interpreters employed in Greek protected areas and ecotourism

- settings. *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, 16(3), 164-176.
823. Skanavis, C. Matsinos, Y. G., and Petreniti, V. (2004). Environmental education potential for Greek ecotourism. *International Journal of Environmental Studies*, 61(6), 735-745.
824. Skanavis, C. & Sarri, E. (2002). The role of environmental education as a tool for environmental management in Cyprus. *Health*, 13(5), 529-544.
825. Skanavis, C. & Sarri, E. (2004). World Summit on Sustainable Development: An environmental highlight or an environmental education letdown? *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 11(3), 271-279.
826. Skanavis, C. & Sakellari, M. (2007) Assessment of Environmental Intention of Journalists. *Applied Environmental Education & Communication*, 6(3), 233-240.
827. Smalley, D. (1996) The Listening Imagination: Listening in Electroacoustic Era. *Contemporary Music Review*, 13 (2), pp. 77-107.
828. Smith, N.W. (2001) *Current systems in psychology: history, theory, research, and applications* United States: Wads worth.
829. Smith, M.L. (2006). Multiple methodology in education research. In Green, J., Camilli, G., Elmore, P.B., Skukauskaitė, w.A and Grace E. *Handbook of complementary methods in education research*, (pp. 457-475). Mahwah N.J. Washington D.C.: Lawrence Erlbaum Associates, Published for the American Educational Research Association.
830. Smith, J.A. (2008). *Qualitative psychology: a practical guide to research methods*. London: Sage Publications Ltd. UK.
831. Smith, V.L (2001) Sustainability. In VL Smith & M Brent (eds), *Hosts and guests revisited*, (pp. 187-200). New York: Cognizant Communication Corporation. USA.

832. Smith, L., Broad, S., & Weiler, B. (2008) A closer examination of the impact of zoo visits on visitor behaviour. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(5), 544-562.
833. Smith-Jackson, T. & Hall, T. (2002) Information Order and Design, *Environment and Behaviour*, 34(2), 479- 492.
834. Smoak, N.D. (2007). Beliefs. *Encyclopedia of Social Psychology*. SAGE Publications. Retrieved from http://sageereference.com/socialpsychology/Article_n63.html Accessed on 02.09.2009.
835. Society for Interpreting Britain's Heritage (1998) *Interpret Britain*, Interpretation 3(2), 27.
836. Spearman, C. (1927) *The abilities of man*. London: Macmillan.UK.
837. Staiff, R. Bushell, R. & Kennedy, P. (2002) Interpretation in National Parks: some critical questions', *Journal of Sustainable Tourism*, 10(2), 97-113.
838. Stainton Rogers, W. (1991). *Explaining health and illness: An exploration of diversity*. London: Harvester/Wheatsheaf. UK.
839. Stamou, A. G., Lefkadiou, A., Schizas, D., & Stamou, G. P. (2009). The Discourse of Environmental Information: Representations of Nature and Forms of Rhetoric in the Information Center of a Greek Reserve. *Science Communication*, 31(2), 187.
840. Stapp, W. (1974) Historical Setting of Environmental Education. In Swan J. and Stapp W. (eds) *Environmental Education: Strategies Toward a More Livable Future*, (pp. 42-49). London: Sage Publications, UK.
841. Stapp W. et.al. (1969) The Concept of Environmental Education”, *The Journal of Environmental Education*, 1(1), 30-31.
842. Stapp, W. B. and D.A. Cox. (1974) *Environmental Education Model*. in *Environmental Education Activities Manual*. Ann Arbor, Michigan: Farmington Hills. USA.

843. Steelman, T. A., & Maguire, L. (1999) Understanding participant perspectives: Q methodology in national forest management. *Journal of Public Policy Analysis and Management*, 18(3), 361-388.
844. Stenner, P (2009) Between method and ology: introduction to special issue. *Operant Subjectivity*, 32, 1-4.
845. Stenner, P. Bianchi, G. Miroslav Popper, Marianna Supeková, Ivan Luksík, and Joan Pujol (2006) Constructions of sexual relationships: A study of the views of young people in Catalonia, England and Slovakia and their health implications. *Journal of Health Psychology*, 11(5), 669 - 684
846. Stenner, P., Watts, S. and Worrell, M. (2008) Q methodology, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds). *The Sage handbook of qualitative research in psychology*, (pp. 215-239). London: Sage Publications. UK.
847. Sterling, S. and Cooper, G. (1992) *In Touch: environmental education for Europe* WWF , Godalming.
848. Sternberg, R.J. (2007) *Γνωστική Ψυχολογία*. Εκδόσεις Ατραπός. Αθήνα.
849. Stephenson, W. (1935a) Correlating persons instead of tests. *Character and Personality* 4(1), 17-24.
850. Stephenson (1936a) The foundations of psychometry: four factor systems. *Psychometrika* 1(3), 195-209.
851. Stephenson, W. (1936b) The inverted factor technique. *British Journal of Psychology* 26, 344-361.
852. Stephenson, W. (1953) *The study of behavior : Q-technique and its methodology*. Chicago: University of Chicago Press. USA.
853. Stephenson, W. (1956) Methodology of trait analysis. *British Journal of Psychology*, 47(1), 5-18.
854. Stephenson, W. (1961a) Scientific creed - 1961 : Philosophical credo. *The Psychological Record*, 11(1), 1-8.

855. Stephenson, W. (1961b) Scientific creed - 1961: Abductory principles. *The Psychological Record*, 11(1), 9-17.
856. Stephenson, W. (1963) Independency and operationism in Q-sorting. *Psychological Record*, 13(3), 269-272.
857. Stephenson, W. (1965) Definition of opinion, attitude and belief. *Psychological Record*, 15(2), 281-288.
858. Stephenson, W. (1974) Methodology of single case studies. *Journal of Operational Psychiatry*. 5(2), 3-16.
859. Stephenson, W. (1977) Factors as operant subjectivity. *Operant Subjectivity*, 1(1), 3-16.
860. Stephenson, W. (1978) Concourse theory of communication. *Communication*, 3(1), 21-40.
861. Stephenson, W. (1980). Consciring: A general theory for subjective communicability. In D. Nimmo (Ed.), *Communication yearbook 4* (pp. 7-36). New Brunswick, NJ: Transaction. USA.
862. Stephenson, W. (1982) Q methodology, interbehavioral psychology, and quantum theory. *Psychological Record*, 32(2), 235-248.
863. Stephenson, W. (1983). Against interpretation. *Operant Subjectivity*, 6(4), 109-125.
864. Stephenson, W. (1984). Methodology for statements of problems: Kantor and Spearman conjoined. *Psychological Record*, 34(4), 575-588.
865. Stephenson, W. (1986a) Protoconcurus: The concurrence theory of communication. *Operant Subjectivity*, 9(2), 37-58.
866. Stephenson, W. (1986b) William James, Niels Bohr, and complementarity: II - pragmatics of a thought. *The Psychological Record*, 36(4), 529-543.
867. Stephenson, W. (1989) Quantum theory of subjectivity. *Integrative Psychiatry*, 6(3-4), 180-187.

868. Stephenson, W. (1993) Intentionality: Or how to buy a loaf of bread. *Operant Subjectivity*, 17(3/4), 69-90.
869. Stephenson, W. (1993/1994) Introduction to Q-methodology. *Operant Subjectivity*. 17(1/2), 1-13.
870. Sterling, S. (2000) The Significance of Systems Thinking to Environmental Education, Health Education and Beyond. *Critical Environmental and Health Education: Research Issues and Challenges*, Research Centre for Environmental and Health Education, The Danish University of Education, 251-270.
871. Stern, P.C. (1999) Information, incentives, and proenvironmental consumer behavior. *Journal of Consumer Policy*, 22(4), 461–478.
872. Stern, P.C. (2000) Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior, *Journal of Social Issues*, 56(3), 407-424.
873. Sternberg, R.J. (2007) Γνωστική Ψυχολογία. Εκδόσεις Ατραπός. Αθήνα.
874. Stevens, J. (2002) *Applied multivariate statistics for the social sciences* (4th ed.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publishers. USA.
875. Stewart, E. and Kirby, V. (1998) Interpretive evaluation: Towards a place approach. *International Journal of Heritage Studies* 4(1), 30-44.
876. Stewart, E. J., Hayward, B. M., Devlin, P. J., & Kirby, V. G. (1998). The "place" of interpretation: a new approach to the evaluation of interpretation. *Tourism Management*, 19(3), 257-266.
877. Stewart, E.J. Glen, M.H. Daly, K. and O'Sullivan, D. (2001) To centralise or disperse - a question for interpretation: a case study of interpretive planning in the Brecks. *Journal of Sustainable Tourism*, 9(4), 342-355.
878. Stewart, J. (1992) One philosophical dimension of social approaches to interpersonal communication. *Communication Theory* 2(4), 337-347.

879. Still, A. (2006) Θεωρία του Νοήματος. Στο Sapsford, R. Stigll, D. Miell, D. Stevens and R. Wetherell. Η θεωρία στην κοινωνική Ψυχολογία. (σελ. 123-141) Εκδόσεις Μεταίχμιο. Αθήνα.
880. Still, A. and Good, J. (1992) Mutualism in the human sciences: towards the implementation of a theory. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 22(2), 105-128.
881. Stoep, G. and Gramman, J. (1987) The Effect of Verbal Appeals and Incentives on Depreciative Behaviour Among Youthful Park Visitors, *Journal of Leisure Research*, 19(2), 69-83.
882. Storksdieck, M. Ellenbogen, K. and Heimlich, J. (2005) Changing minds? Reassessing Outcomes in Free-Choice Environmental Education. *Environmental Education Research* 11(3), 353-369.
883. Strauss, S. (1996) *The Passionate fact: storytelling in natural history and cultural interpretation* Golden, CO: North American Press, USA.
884. Strange, C. and Kempa, M. (2003) Shades of dark tourism: Alcatraz and Robben Island. *Annals of Tourism Research* 30(2), 386-405.
885. Strauss, A. and Corbin, J. (1997) *Grounded theory in practice* SAGE Publications, Inc. USA.
886. Strauss, A. and Corbin, J. (1998) *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory [Electronic version]* Thousand Oaks, CA: Sage Publications. USA.
887. Stricklin, M. and Almeida, R. (1999) PCQSoftware Manual. Retrieved from: <http://www.PCQWin\Help\index.htm>. Accessed on 10.12.2007.
888. Sureda, J. Oliver, M.F. and Castells, M. (2004) Indicators for the Evaluation of Environmental Education, Interpretation and Information in Protected Areas. *Applied Environmental Education & Communication*, 3(3), 171-181.
889. Sutton, S. (1998) Predicting and Explaining Intentions and Behavior: How Well are We Doing? *Journal of Applied Social Psychology* 28(15), 1317-1138.

890. Svoronou, E. and Holden, A. (2005) Ecotourism as a tool for nature conservation: the role of WWF Greece in the Dardia-Lefkimi-Soufli Forest Reserve in Greece. *Journal of Sustainable Tourism*, 13(5), 456-467.
891. Swarbrooke, J. (1999) *Sustainable tourism management*. London: CABI. UK.
892. Swan, M. (1975) Forerunners of environmental education. In N. McInnis & D. Albrecht (Eds.), *What makes education environmental?* (pp. 4–20). Louisville, KY: Data Courier. UK.
893. Swan, M. D. (1987) *Tips and tricks in outdoor education*. Danville, IL: The Interstate Printers and Publishers, Inc.
894. Tabachnick, B.G. and Fidell, L.S. (2007) *Using multivariate statistics*. New York: Allyn and Rose. USA.
895. Tabachnick, B.R. and Zeichner, K.M. (1986) Teacher beliefs and classroom behaviors: some teacher responses to inconsistency. In Ben-Peretz, M. Bromme, R. and Halkes, R. (Eds), *Advances of research on teacher thinking* (pp. 84-96). Lisse: Swets & Zeitlinger. USA.
896. Tahir, F. (1997) Adult education and the environment in Pakistan. In Leal Filho W. (ed) *Lifelong Learning and Environmental education* (pp. 87-106.) Peter Lang. Germany.
897. Tajfel, H. (1969) Cognitive Aspects of Prejudice¹. *Journal of Social Issues* 25, 79-97.
898. Tashakkori, A. and Teddlie, C. (2003) *Handbook of mixed methods in social & behavioral research*. London: Sage Publications, Inc. USA.
899. Taylor, C. (1993) The motivation behind a procedural ethics. Kant and political philosophy. In Beiner, R. and Booth, W.J. (eds) *The contemporary legacy*. (pp. 320–336). New Haven: Yale University Press. USA.
900. Taylor, P. and Delprato, D.J. (1994) Q-methodology in the study of child phenomenology. *The Psychological Record*. 44(2), 171–183.

901. Taylor, E. W. (2006) Making meaning of local nonformal education: practitioner's perspective. *Adult Education Quarterly*. 56(4), 291-307.
902. Taylor, E. W. and Caldarelli, M. (2004). Teaching beliefs of non-formal environmental educators: a perspective from state and local parks in the United States. *Environmental Education Research*, 10(4), 451-469.
903. Taylor, E. W. and Neill, A.C. (2008) Museum Education: a nonformal education perspective. *Journal of Museum Education*, 33(1), 23-32.
904. ten Klooster, P.M. Visser, M. and de Jong, M.D. (2008) Comparing two image research instruments: The Q-sort method versus the Likert attitude questionnaire. *Food Quality and Preference*, 19(5), 511-518.
905. ter Steege, K. Stam, S. and Bras, K. (1999) Mountain Guides in Lombok: Pathfinders up Gunung Rinjani. In H. Dahles & K. Bras (eds.) *Tourism and Small Entrepreneurs: Development, National Policy, and Entrepreneurial Culture: Indonesian Cases*. New York: Cognizant Communication Corporation.
906. Thagaard, T. (2003) *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget. USA.
907. The Montreux Record, Ramsar Convention Secretariat. Retrieved from http://www.ramsar.org/cda/en/ramsar-documents-montreux-montreux-record/main/ramsar/1-31-118%5E20972_4000_0. Accessed on 26.11.2008.
908. Thomas, D.B. and Baas, L.R. (1992/1993) The issue of generalization in Q-methodology: "reliable schematics" revisited. *Operant Subjectivity*. 16(1), 18-36.
909. Thomas, D.M. and Watson, R. T. (2002) Q-sorting and MIS research: A primer. *Communications of the Association for Information Systems* 8(2), 141-156.
910. Thompson, J.W. (1962) Meaningful and unmeaningful rotation of factors. *Psychological Bulletin*, 59(2), 211-223.

911. Thompson, B. and Miller, A. (1978) Dissonance theory and education students' attitudes toward teachers. *The Journal of Experimental Educational* 47(1), 55-59.
912. Thorndyke, P.W. (1981) Distance estimation from cognitive maps. *Cognitive Psychology*, 13(4), 526-550.
913. Thorndyke, P. (1982) Differences in spatial knowledge acquired from maps and navigation. *Cognitive Psychology*, 14(4), 560-589.
914. Thorsen, A.A. (2006) A pathway to understanding Q-methodology. *Journal of Human Subjectivity*, 4(2), 33-53.
915. Thurstone, L.L. (1931) Multiple factor analysis *Psychological Review*, 38(5), 406-427.
916. Thurstone, L.L. (1947) *Multiple factor analysis*: Chicago: University of Chicago Press. USA.
917. Tilden, F. (1977). *Interpreting Our Heritage*, (3rd Edition). University of North Carolina Press, Chapel Hill. USA.
918. Tilley, C. (1994) *A Phenomenology of landscape: Places, paths and monuments* Berg, Oxford/Providence, USA.
919. Tourism Concern (1992) *Beyond the Green Horizon: Principles for Sustainable Tourism*, United Kingdom: World Wildlife Fund.
920. Tourism Tasmania (2003) *Tasmanian Experience Strategy—Creating Unforgettable Natural Experiences*. Hobart, Australia: Tourism Tasmania. Retrieved from http://www.tourismtasmania.com.au/tasind/t_experience Accessed on 15.06.2008
921. Trafimow, D. and Borrie, W. (1999) Influencing Future Behavior by Priming Past Behavior: A Test in the Context of Petrified Forest National Park. *Leisure Sciences* 21(1), 31-42.

922. Tribe, J. (2001) Research paradigms and the tourist curriculum. *Journal of Travel Research* 39(4), 442-448.
923. Tubb, K. (2003) An Evaluation of the Effectiveness of Interpretation within Dartmoor National Park in Reaching the Goals of Sustainable Tourism Development. *Journal of Sustainable Tourism* 11(6), 476-498.
924. Tucker T., Kiser S, Sivek D. (1998) Environmental Education and Nature Centers, EETAP Resource Library, No 35, Retrieved at: <http://eelink.net/eetap/info35.pdf> Accessed on 5.5.2005.
925. Turek, E. M. (2006) Form follows function: Interpretive wisdom for environmental educators. *Journal of Interpretation Research*, 11(2), 47-51.
926. Turner, M., (1994) The Big Wet Picture: A public education strategy for the Great Barrier Reef world heritage area”, in Markwell, K. and Mulion, S. (Eds.), *Open to Interpretation - Proceedings of the 1993 National Conference of the Interpretation Australia Association* (pp. 188-198). Callaghan: University of Newcastle, Australia.
927. UNEP (1995) Industry and environment, Environmental codes of conduct for tourism. Technical report No 29.
928. UNEP, (2002). *Integrating the Environment and Development: 1972-2002*. Retrieved at <http://www.unep.org>. Accessed on 13.12.2006
929. UNESCO United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (1978) Final Report Intergovernmental Conference on Environmental Education, Organized by UNESCO in cooperation with UNEP, Tbilisi, USSR, 14-26 October 1977. UNESCO ED/MD/49, Paris.
930. UNESCO (1980) Environmental education in the light of Tbilisi Conference. Paris, France.
931. UNESCO (2002) World Education Indicators. www.unesco.org. Paris. France.

932. UNESCO (2004) United Nations Decade for Sustainable Development (2004-2015) Framework for the International Implementation Scheme
Paris:UNESCO
933. UNESCO (2005) UN Decade of Education for Sustainable Development
2005-2014: International Implementation Scheme, Paris:UNESCO
934. UNESCO (2007) Tourism at Cultural Heritage Sites in Asia: Cultural Heritage
Specialist Guide Training and Certification Programme for UNESCO World
Heritage Sites: A Training Manual for Heritage Guides, Core Module. (4th
Edition). Bangkok. Retrieved at
http://www2.unescobkk.org/elib/publications/09CLT_Heritage_Guide/
Accessed on 03.06.2008.
935. UNESCO (2009) Bonn Declaration. World Conference on Education for
Sustainable Development. 31 March-2 April 2009. Bonn Germany. Retrieved
at [http://www.esd-world-conference-
2009.org/fileadmin/download/ESD2009_BonnDeclaration080409.pdf](http://www.esd-world-conference-2009.org/fileadmin/download/ESD2009_BonnDeclaration080409.pdf)
Accessed on 16.06.2009.
936. UNESCO (2010) Strategy for the Second Half of the United Nations Decade
of Education for Sustainable Development. Supporting Member States and
other stakeholders in addressing global sustainable development challenges
through ESD. Education for Sustainable Development in Action. March 2010.
UNESCO Education Sector. Report No: 2010/ED/UNP/DESD/PI/1. Retrieved
at <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001873/187305e.pdf>. Accessed on
04.04.2010.
937. UNESCO-UNEP (IEEP) (1985) A Problem-Solving Approach to
Environmental Education, UNESCO Environmental Education Series,
938. UNWTO (2004) Sustainable Development of Tourism Conceptual Definition.
Retrieved. from http://www.unwto.org/frame/frameset/frame_sustainable.html
Accessed on 06.05.2008.

939. Urry, J. (1990) *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London: Sage Publications, UK.
940. Uzzell, D.L (1994) Heritage interpretation in Britain four decades after Tilden, in Harrison, R. (ed.), *Manual of Heritage Management*, (pp. 293-302). Oxford: Butterworth-Heinemann, UK.
941. Uzzell, D. L. (1989) *Heritage interpretation volume 1: The natural and built environment*. London: Belhaven Press. UK.
942. Uzzell, D.L. (1998) *Interpreting our heritage: A theoretical Interpretation*. In Uzzell D. and Ballantyne R.(eds) *Contemporary Issues in Heritage and Environmental Interpretation*. (pp. 11-25). London. The Stationery Office. UK.
943. Valenta, A. L., & Wigger, U. (1997) Q-methodology: definition and application in health care informatics. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 4(6), 501-510.
944. Valenti, J. M. (1998) Ethical decision making in environmental communication. *Journal of Mass Media Ethics*, 13(4), 219-231.
945. Valentine, P.S. (1993) Ecotourism and nature conservation: a definition with some recent developments in Micronesia, *Tourism Management* 14(2), 107–115.
946. Van Exel, N., & de Graaf, G. (2005) Q methodology: A sneak preview. Retrieved from <http://www.qmethodology.net/index.php?page=1&year=2005> Accessed on 10.08.2006.
947. Vaske, J.J. (2008) *Survey research and analysis: Applications in parks, recreation and human dimensions*. Venture, State College. Pennsylvania, USA.
948. Veal, A.J. (2006) *Research methods for leisure and tourism: A practical guide*. Pearson Education.

949. Verplanken, B and Wood, W. (2006) Interventions to Break and Create Consumer Habits. *Journal of Public Policy & Marketing* 25(1), 90-103.
950. Veverka, J. (2000) Why heritage sites need interpretation. Paper developed for the National Trust for Scotland Interpretation Seminar Edinburgh Castle , Edinburgh, Scotland — Retrieved from <http://www.heritageinterp.com/why.htm> Accessed on 10.03.2007.
951. Vincent, D. (1953). The Origin and Development of Factor Analysis. *Applied statistics*, 2(2), 107-117.
952. Vogel, J. & Lowham, E. (2006). Building consensus for constructive action: A study of perspectives on natural resource management. *Journal of Forestry*, 105(1), 20-27
953. von Haeften, I., Fishbein, M. Kasprzyk, D. and Montano, D. (2001). Analyzing Data to Obtain Information to Design Targeted Interventions. *Psychology, Health & Medicine* 6(2), 151-64.
954. Walker, K and Moscardo, G (2006) The impact of interpretation upon passengers of expedition cruises, in RK Dowling (ed.), *Cruise ship tourism*, Wallingford : CABI, UK.
955. Wall, G. (1997) Is ecotourism sustainable? *Environmental management*, 21(4), 483-491.
956. Wall, T.D. and Payne, R., (1973) Are deficiency scores different? *Journal of Applied Psychology* 583, 22–326.
957. Wallace, G.N. and Gaudry, C.J. (2002) An evaluation of the "authority of the resource" interpretive technique by rangers in eight wilderness/backcountry areas. *Journal of Interpretation Research*, 7(1), 43-68.
958. Wallace, G.N. and Pierce, S.M. (1996) An evaluation of ecotourism in Amazonas, Brazil, *Annals of Tourism Research* 23(4), 843–873.

959. Walpole, M.J. Goodwin, H.J. & Ward, K.G.R. (2001) Pricing policy for tourism in protected areas: lessons from Komodo National Park, Indonesia. *Conservation Biology*, 15, 218–227.
960. Walter, E.V. (1988) *Placeways: A Theory of the Human Environment* The University of North Carolina Press, London UK.
961. Ward, C. (2002). Personal Definition used in coursework. Humboldt State University. Canada.
962. Ward, C.W. & Roggenbuck, J. (2003). Understanding park visitors' responses to interventions to reduce petrified wood theft. *Journal of Interpretation Research*, 8(1), 67-82.
963. Ward, C.W. and Wilkinson, A.E. (2006). *Conducting Meaningful Interpretation: A Field Guide for Success*. Fulcrum Pub. USA.
964. Waterton, E. Smith, L., & Campbell, G. (2006). The utility of discourse analysis to heritage studies: the Burra Charter and social inclusion. *International journal of heritage studies*, 12(4), 339-355.
965. Watts, S. and Stenner, P. (2005). Doing Q methodology: theory, method and interpretation. *Qualitative Research in Psychology*, 2(1), 67-91.
966. Wearing, S. Archer, D. and Jackson, M. (2003) Nature for sale: The case for decommodifying interpretation and ecotourism. *The Journal of Hospitality and Tourism Management* 10(2), 157-169.
967. Wearing, S.L. (2008) Best Practice Interpretation Research for Sustainable Tourism', *Australasian Parks and Leisure*, 11(3), 39-41
968. Wearing, S. Archer, D. Moscardo, G. and Schweishberg, S. (2007) Best practice interpretation research for sustainable tourism: a framework for a new research agenda. Gold Coast Qld.: Sustainable Tourism CRC. Australia.
969. Wearing, S., & Neil, J. (2009) *Ecotourism: impacts, potentials and possibilities*. (2nd Edition) Oxford: Butterworth-Heinemann, UK.

970. Weaver, D. B. (1998) Ecotourism in the less developed world. Cab International Wallingford.
971. Weaver, D. B. (2001a) Ecotourism as mass tourism: contradiction or reality? *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42(2), 104-112.
972. Weaver, D.B. (2001b) Introduction to ecotourism. In Weaver, D.B. (ed.), *The Encyclopedia of Ecotourism* (pp. 1-3), Oxon: CABI Publishing, UK.
973. Weaver, H.E. (1982) Origins of interpretation. In G.W. Sharpe, *Interpreting the Environment*, (2nd Ed). New York: John Wiley & Sons.
974. Weaver, S. West, Patrick C. and Brechin, Steven R. (eds) (1991) *The role of Aborigines in the management of Australia's Coburg (Gurig) and Kakadu National Parks. Resident peoples and National Parks: Social dilemmas and strategies in international conservation* (pp. 311-333). The University of Arizona Press, Tucson AZ.
975. Webb, R. C. (2000) The nature, role, and measurement of affect. *Journal of Interpretation Research* 5(2), 15-30.
976. Webler, T., Danielson, S., Tuler, S., Kalof, L., & Shockey, I. (2009) *Using Q Method to Reveal Social Perspectives in Environmental Research*. Report number SERI.
977. WECD, (1987) *Our common Future. The Brundtland Report*. World Commission on Environmental and Development, Oxford: Oxford University Press. UK.
978. Wechtunyagul, P. (2007) The bridge between heritage conservation planning and management and the visitor to heritage place. *PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural* 5(1), 125-128.
979. Weiler, B. and Davis, D. (1993) An exploratory investigation into the roles of the nature-based tour leader. *Tourism Management*, 14(2), 91-98.
980. Weiler B and Hall M. (1991) *Meeting the Needs of the Recreation and Tourism Partnership: A Comparative Study of Tertiary Education Programs in*

Australia and Canada Leisure Options: *Australian Journal of Leisure and Recreation*. 1(2), 7-14.

981. Weiler B and Ham S. (1999) Training ecotour guides in developing countries: lessons learned from panama's first guides course. In: Hsu, C, (ed). *New frontiers in tourism research*. (pp. 10–19). Vancouver: International Society for Travel and Tourism Educators Annual Conference.
982. Weiler, B. and Ham, S. (2001) Perspectives and thoughts on tour guiding. In Lockwood, A and Medlik, S. *Tourism and Hospitality in the 21st Century*, (pp. 255-264). Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, UK.
983. Weiler, B. and Ham, S. (2002) Tour guide training: a model for sustainable capacity building in developing countries. *Journal of Sustainable Tourism*. 10(1), 52–69.
984. Weiler, B. and Ham, S.H. (2003) Tour guides and interpretation. In Weaver, D. B. (ed). *The Encyclopedia of Ecotourism* (2nd ed). (pp. 549-563). London: CABI Publishing, UK.
985. Weiler, B. and Ham, S. (2006) Identifying and Prioritising the Desired Outcomes of Interpretation: Stage One of the Development of the Interpretation Evaluation Tool Kit, CAUTHE 2006 Conference – ‘to the city and beyond...’ Melbourne, February 6-9.
986. Weiler, B. Johnson, T. and Davis (1992) Roles of the tour leader in environmentally responsible tourism. In Weiler, B. *Ecotourism, incorporating the Global Classroom: 1991 international conference papers*, University of Queensland, Brisbane, Australia (pp. 228-233). Bureau of Tourism Research. Canberra. Australia.
987. Weiler, B., & Smith, L. (2009) Does more interpretation lead to greater outcomes? An assessment of the impacts of multiple layers of interpretation in a zoo context. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(1), 91-105.
988. Wells, M. (2000) Summative evaluation of Golden Gate Canyon State Park visitor center. *Journal of Interpretation Research*, 5(2), 59-64.

989. West, P. Igoe J. and Brockington, D. (2006) Parks and peoples: the social impact of protected areas. *Annual Review of Anthropology* 35: 251–277
990. Western, D. (1993) Defining ecotourism, in K. Lindberg and D.E. Hawkins (eds), *Ecotourism: A Guide for Planners and Managers*, North Bennington, VT: The Ecotourism Society.
991. Wetherell, M. Taylor, S. & Yates, S. (2001) *Discourse as data: A guide for analysis*. Sage Publications Ltd.
992. WFTGA (2005) World Federation of Tourist Guide Association. State of Tourist Guiding in the World Today: Area Report. 11th WFTGA Convention 2005, Started on Jan. 30th, Melbourne, Australia. Retrieved from <http://www.wftga.org/page.asp?id=173> Accessed on 10.02.2006.
993. Wheeler, B. (1994) Ecotourism: a ruse by any other name. In Cooper, C.P. & Lockwood, A. (eds) *Progress in tourism, recreation and hospitality management* 7, (pp. 3-11) London: Belhaven Press, UK.
994. Widdershoven, G. (1999) Cognitive psychology and hermeneutics: Two approaches to meaning and mental disorder. *Philosophy, Psychiatry and Psychology* 6(4), 245-253.
995. Widner, C.J. and Roggenbuck, J. (2000) Reducing theft of petrified wood at Petrified Forest National Park. *Journal of Interpretation Research*, 5(1), 1-18.
996. Wiles, R. & Hall, T. E. (2005). Can interpretive messages change park visitors' views on wildland fire? *Journal of Interpretation Research*, 10(2), 18-35.
997. Wiles, R. and T. Hall. (2003). *Understanding Visitor Attitudes, Beliefs, and Motivations about Feeding Wildlife_A Literature Synthesis and Recommendations for Developing Signs to Deter Wildlife Feeding*. Moscow, Idaho, USA: University of Idaho, Department of Conservation Social Sciences.

998. Wiles, R. and T. Hall. (2005). Can Interpretive Messages Change Park Visitors' Views on Wildland Fire? *Journal of Interpretation Research* 10(2), 18-35.
999. Wilkie DS, Carpenter JF (2002) Can nature tourism help finance protected areas in the Congo Basin? *Oryx* 33: 333–339.
1000. Winn, R. B. (Ed.) (1972) *John Dewey: Dictionary of Education*. Westport, CT: Greenwood Press.
1001. Winter, P. Sagarin, B. Rhoads, K. Barrett, D. and Cialini, R. (2000) Choosing to Encourage or Discourage: Perceived Effectiveness of Persuasive versus Prescriptive Messages, *Environmental Management*, 26(6), 589-594.
1002. Wohlers L. (2005) *Nature Centres and Environmental Interpretation in the Baltic Sea Region. Survey Report: Institute for Environmental Communication and Sustainability University of Lueneburg/Germany.*
1003. Wolf, A. (2004) The Bones in a Concourse. *Operant Subjectivity* 27(3), 145–165.
1004. Wolfe, L.M. (1945) *Son of the Wilderness: The Life of John Muir* (Baarle). Alfred A. Knopf.
1005. Wong, A. (2001) Satisfaction with Local Tour Guides in Hong Kong. *Pacific Tourism Review* 5(1), 59-67.
1006. Wood, W. (2000) Attitude change: Persuasion and social influence. *Annual review of psychology*, 51(1), 539-570.
1007. Woods, B. Moscardo, G. and Greenwood, T. (1998) A Critical Review of Readability and Comprehensibility Tests, *Journal of Tourism Studies*, 9(2), 49-64.
1008. Woods, B. and Moscardo, G. (2005) Enhancing Wildlife Education through Mindfulness, *Australian Journal of Environmental Education*, 19(1), 97-108.

1009. World Tourism Organization and United Nations Environment Programme (WTO). (1992) Guidelines: Development of national parks and protected areas for tourism. World Tourism Organization and United Nations Environment Programme: Madrid.
1010. WTO (2002) WTO-UNEP CONCEPT PAPER - INTERNATIONAL YEAR OF ECOTOURISM 2002, Retrieved from: <http://www.world-tourism.org/sustainable/IYE/WTO-UNEP-Concept-Paper.htm>, Accessed on 23.10.2009
1011. WWF Ελλάς, Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρία & Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού. (2009) Ελληνικοί Υγρότοποι Ραμσάρ: Αξιολόγηση Προστασίας και Διαχείρισης. Αθήνα. Φεβρουάριος 2009. Ανάκτηση από: http://www.wwf.gr/images/stories/docs/2009_ngo_ramsar_report_gr.pdf
1012. Wyer, R.S. and Albarracin, D. (2005) Belief formation, organization, and change: Cognitive and motivational influences. In Albarracin, D., Johnson, B. T., & Zanna, M.P. The handbook of attitudes (pp. 273-314). Lawrence Erlbaum. USA.
1013. York, K.L and John, O.J. (1992) The four faces of Eve: a typological analysis of women's personality in midlife. Journal of Personality and Social Psychology. 63, 494–508.
1014. Young, A.J. & McElhone, M.J. (1986) Guidelines for the development of non-formal Environmental Education, UNESCO (Environmental Education Series No 23).
1015. Youngentob, K. and Hostetler, M. (2003) Environmental interpretation: How to communicate persuasively. WEC 169 Department of Wildlife Ecology and Conservation, Institute of Food and Agricultural Services; University of Florida, Gainesville — Retrieved from <http://edis.ifas.ufl.edu> Accessed on 25.3.2009.

1016. Yunis, E. (2001) Conditions for sustainable ecotourism development and management. In Seminar on planning, development and management of ecotourism in Africa, Regional (Vol. 22). Regional Preparatory Meeting for the International Year of Ecotourism 2002, Maputo-Mazambique, 5-6 March 2001.
1017. Yu, C. H. (2002). Misconceived relationships between logical positivism and quantitative research. 2002 Research Methods Forum Volume 7. Retrieved from <http://chvision.aomonline.org/rm/> Accessed on August 13, 2007
1018. Yu, X. & Weiler, B. (2006). The experience of Chinese visitors to Australia. *China Tourism Research*, 2(1-2), 60-72.
1019. Zaradic, P., & Pergams, O. R. W. (2007). Videophilia: Implications for childhood development and conservation. *Journal of Developmental Processes*, 2(1), 130-144.
1020. Zarska, B. (2006) Sustainable tourism in natural protected areas: the concept of the set of general planning principles. *Horticulture and Landscape Architecture*, 27, 123–31.
1021. Zeppel, H. (2002). Cultural tourism at the Cowichan Native village, British Columbia. *Journal of Travel Research*, 41(1), 92-101.
1022. Zeppel, H. Muloin, S. and Higginbottom, K. (2003) Kangaroo or gangurru? Indigenous wildlife interpretation in Australia. In Black, R. and Weiler, B. (eds) *Interpreting the land Down Under: Australian heritage interpretation and tour guiding*. (pp. 165-185). Colorado: Fulcrum Publishing, USA.
1023. Ziffer, K. (1989) *Ecotourism: The Uneasy Alliance*, Working Paper, no. 1, Conservation International, Washington, DC.
1024. Zimmerman, M. (1992) *The blessing of otherness: Wilderness and the human condition*. In Oelschaeger, M. (ed). *The wilderness condition: Essays on environment and civilisation* Sierra Book Club, San Francisco. USA.

1025. Zraick, R.I. and Boone, D. (1991) Spouse attitudes towards the person with aphasia. *Journal of Speech and Hearing Research*, 34, 123–128.
1026. Zuefle, D. M. (1997). Taking Tilden seriously: On the differences between interpretation and environmental education. *Legacy: The Journal of the National Association for Interpretation*, 8(1), 5-6.
1027. Zhang, H.Q., & Chow, I. (2004) Application of Importance-performance Model in Tour Guides' Performance: Evidence from Mainland Chinese Outbound Visitors in Hong Kong. *Tourism Management* 25, 81-91.
1028. Αγγελίδου, Ε. και Τσιλιμένη, Τ. (2009). Η αφήγηση ως εργαλείο μάθησης στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Εκδόσεις Καστανιώτη. Αθήνα.
1029. Αγροτουριστική Α.Ε. (2003). Ο τουρισμός ως μοχλός ανάπτυξης της υπαίθρου. Άξονες πολιτικής για τον Αγροτουρισμό. Αθήνα: Έκδοση της Αγροτουριστική Α.Ε.
1030. Αριστοτέλης (1994) Περί Ερμηνείας. Απάντα. Τόμος 23. Όργανον 1. Εκδόσεις Κάκτος. Αθήνα.
1031. Αυδίκος, Ε. (2002). «Η αφηγηματική κοινότητα και η μαθησιακή διαδικασία», στα πρακτικά της διημερίδας «Κουβεντιάζοντας για τα παραμύθια», 31/3-1/4/2001, Εκδόσεις Μολύβιος, Νιάου. Αθήνα.
1032. Άχλης, Ν. (1996). Οι αξίες στα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου (Διδακτορική Διατριβή). Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.
1033. Βαφειάδης Γ. Κοντογεώργος Χρ. Παπακωνσταντινίδης Λ.Α, (1992), Αγροτουρισμός και Ισόροπη Ανάπτυξη : Μελέτες για την Αγροτική Οικονομία 45, Αγροτική Τράπεζα, Αθήνα.
1034. Βλαχάβας, Ι., Κεφαλάς, Π, Βασιλειάδης, Ν. Κόκκορας, Φ., Σακελλαρίου, Η. (2006). Τεχνητή Νοημοσύνη . Τρίτη Έκδοση. Εκδόσεις Γκιούρδας Αθήνα.
1035. Βοσνιάδου, Σ. (1999) Εισαγωγή στην Ψυχολογία. Τόμος Β. Κοινωνική ψυχολογία, Κλινική Ψυχολογία, Gutenberg.

1036. Γέμπτος, Π. (1985) Μεθοδολογία των Κοινωνικών Επιστημών, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.
1037. Γεώργας, Δ. (1986) Κοινωνική Ψυχολογία, τόμος Α και Β, Εκδόσεις Παπαζήση. Αθήνα.
1038. Γεωργόπουλος, Α., (2002), Περιβαλλοντική ηθική, Gutenberg, Αθήνα.
1039. Γκίκας Σ. (2002) Λήμμα: Ερμηνεία στο Νέο φιλοσοφικό λεξικό. Αθήνα : Σαββάλας.
1040. Δαφέρμος, Β. (2009) Παραγοντική Ανάλυση: Διερευνητική με το SPSS και επιβεβαιωτική με το Lisrel. Γκιούρδας Εκδοτική. Αθήνα.
1041. Δοξιάδης, Κ. (2008) Ανάλυση λόγου. Κοινωνικο-Φιλοσοφική Θεμελίωση. Πλέθρον. Αθήνα.
1042. ΕΚΒΥ (2009) Προστατευόμενες περιοχές Ανάκτηση από http://www.ekby.gr/ekby/el/EKBY_PP_e1.html Πρόσβαση 06.06.2009
1043. ΕΟΤ (Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού) και WWF – Ελλάς. 2000. Σχεδιασμός δράσεων πιλοτικού χαρακτήρα για την ανάπτυξη του οικολογικού τουρισμού. Υπουργείο Ανάπτυξης, Αθήνα.
1044. ΕΟΤ (2002), Η Τουριστική Πολιτική 2002-2006.Στόχοι και Προοπτικές
1045. ΕΣΙ (Ελληνικό Στατιστικό Ινστιτούτο). (2009) Λεξικό Στατιστική Ορολογίας. Έκδοση Ελληνικού Στατιστικού Ινστιτούτο. Αθήνα.
1046. Ζαλίδης Χ.Γ. & Μαντζαβέλας Α.Α. (συντονιστές έκδοσης) (1994) Απογραφή των ελληνικών υδροτόπων ως φυσικών πόρων (Πρώτη προσέγγιση). ΕΚΒΥ.
1047. Ζαλίδης, Γ., Τσιρίκα, Α, Τακαβάκογλου, Β. Υδάτινα Οικοσυστήματα. στο Κουτσόπουλος Κ (2007) Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών και Στελεχών Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. ΕΜΠ, Ηλεκτρονικό Βιβλίο. σελ 6-40.
1048. Θανασάς, Π. (2001) Ο Χάιντεγκερ και η Ερμηνευτική. Ίνδικτος 15, 137-176.

1049. Θεοδωρακάκης, Μ, Καϊναδάς Η. και Μάργαρης, Ν.Σ. (2000) Υγρότοποι της ΔΕΗ. Πανεπιστήμιο Αιγαίου Τμήμα Περιβάλλοντος. Εκδόσεις Καστανιώτη. Αθήνα.
1050. Ιακωβίδου Ολγα, (2000) Αγροτική Ανάπτυξη. Εισήγηση στο 2ο συνέδριο AGROTICA Θεσσαλονίκη.
1051. Ιακωβίδου, Ο (1999) Αγροτουρισμός και Προώθηση των Παραδοσιακών Αγροτικών Προϊόντων. Εισήγηση στην 1^η Συνεδρίαση του Συμβουλίου Αγροτικής Πολιτικής της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 1999.
1052. Ιωσηφίδης, Θ. (2008) Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. (2^η Έκδοση). Εκδόσεις Κριτική. Αθήνα.
1053. Καλέρη, Α. (2001) Η θεμελίωση της σύγχρονης ερμηνευτικής από τον Φρήντριχ Σλαϊερμαχερ. Ινδικτος 15, 113-131.
1054. Καρλής, Δ. (2005) Πολυμεταβλητή Στατιστική Ανάλυση. Εκδόσεις Σταμούλη. Αθήνα.
1055. Κατσαρός, Δ. (2008) Δημιουργία Προτύπου Οικοτουριστικής Διαχείρισης στην Προστατευόμενη Περιοχή του Δάσους Στροφυλιάς-Κοτυχιού (Β_Πελοπόννησος) και εκτίμηση των επιπτώσεων από δασοπολιτική σκοπία. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
1056. Κατσίκης, Α και Ζαχαρίου, Α. (2005) Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ευρώπη: Πορεία και Προοπτικές. Στο Γεωργόπουλος, Α.Δ. (επιμ.). Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ο νέος πολιτισμός που αναδύεται. Εκδόσεις Gutenberg. Αθήνα.
1057. Καφετζόπουλος Ε. (2005) Η αναγωγή του ψυχολογικού στο βιολογικό και γιατί τη φοβόμαστε. Ανάκτηση από www.uth.tmc.edu/clinicalneuro/symposium/30.pdf Πρόσβαση 26.11.2009.

1058. Κοκκινάκη, Φ. (2006) Κοινωνική Ψυχολογία. Εισαγωγή στη Μελέτη της Συμπεριφοράς. Εκδόσεις Τυπωθήτω. Αθήνα.
1059. Κόκκος, Α. (2003). The Role of the Hellenic Open University in Life Long Learning in Greece, στο CD ROM European Union: Open and Distance Learning Universities, Hellenic Presidency of the European Union, 11 σελίδες
1060. Κοκκώσης, Χ. και Τσάρτας, Π, (2001) Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον. Εκδόσεις Κριτική. Αθήνα
1061. Κομίλης, Π. (2001) Οικοτουρισμός-Η εναλλακτική προοπτική αιεφόρου τουριστικής ανάπτυξης. Αθήνα: Εκδόσεις Προπομπός.
1062. Κυριαζή, Ν (2005) Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των μεθόδων και τεχνικών. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα
1063. Λιαράκου, Γ και Φλογαϊτη Ε. (2007) Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη. Προβληματισμοί, Τάσεις και Προτάσεις. Εκδόσεις Νήσος. Αθήνα.
1064. Μάνη Π., Δημόπουλος Π., Κατή Β. & Α. Κατσίκης (2006) Περιβαλλοντική εκπαίδευση στις προστατευόμενες περιοχές: Το παράδειγμα της Λίμνης Παμβώτιδας. 3ο Διεθνές Συνέδριο της Ελληνικής Οικολογικής Εταιρείας & Ελληνικής Ζωολογικής Εταιρείας. Οικολογία και Διατήρηση της Βιοποικιλότητας. Ιωάννινα, 16-19 Νοεμβρίου 2006.
1065. Μάργαρης, Ν.Σ. (2001) Οδοιπορικό στο Ελληνικό Περιβάλλον. Οικολογικά Ταξίδια στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα.
1066. Μοσχάκης, Γ. (2008) Οδηγός Στατιστικών & Οικονομικών Όρων. Εκδόσεις Σταμούλη. Αθήνα.
1067. Μπαμπινιώτης, Γ. (1998) Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, Αθήνα.
1068. Μποτετζάγιας, Ι (2008) Περιβαλλοντικό Ενδιαφέρον και Συμπεριφορά. Στο: Μποτετζάγιας Ι. και Καραμίχας Γ. (2008) Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία. (σελ 2-48) Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

1069. Μποτετζάγιας, Ι. (2010) Η ιδέα της φύσης. Αθήνα. Εκδόσεις Κριτική.
1070. Μπουργιέζη, Φ. (2006) Κέντρα Ενημέρωσης Προστατατευόμενων Περιοχών της Ελλάδας. Δημοσίευτη Μεταπτυχιακή Διατριβή. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Τμήμα Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων. Αγρίνιο
1071. Ξηροπαϊδης, Γ. (2008) Η Διαμάχη των Ερμηνείων. Γκάνταμερ-Χαμπερμας. Πόλις. Αθήνα.
1072. Παπαδημητρίου, Β. (1994) «Περιβαλλοντικά Κέντρα και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», Σύγχρονη εκπαίδευση, τ. 78, σ.68- 72.
1073. Παπαδημητρίου Β. (1998) Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Σχολείο, Μια Διαχρονική Θεώρηση, Εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα
1074. Παπαδόπουλος, Ν. (2005) Λεξικό της Ψυχολογίας. Αθήνα. Σύγχρονη Εκδοτική.
1075. Παρασκευόπουλος, Σ. & Κορφιάτης, Κ. (2003) Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Θεωρίες και Μέθοδοι, Εκδόσεις Χριστοδουλίδης, Θεσσαλονίκη.
1076. ΠΕΕΚΠΕ, Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, (1999) Η Διακήρυξη της Τυφλίδας, Τεύχος 2
1077. Πελεγρίνης, Θ. (2004) Λεξικό Φιλοσοφίας. Αθήνα. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
1078. Πετρηνίτη, Β. (2007) Η Περιβαλλοντική ευαισθησία στην ερμηνεία της αφοσίωσης στην περιβαλλοντική εκπαίδευση: Η περίπτωση των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Δημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Περιβάλλοντος. ΠΜΣ Περιβαλλοντική Πολιτική και Διαχείριση. Λέσβος. Μυτιλήνη.
1079. Πυργιωτάκης, Ι (1999) Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
1080. Ράπτης Ν. (2000) Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Αγωγή, Το Θεωρητικό Πλαίσιο των Επιλογών, Εκδόσεις Τυπωθήτω.

1081. Ροζάνης, Σ. (1996) Η ερμηνευτική ως πράξη και θεώρηση. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα
1082. Σβορώνου Ε. (2003) Μέθοδοι Διαχείρισης του Οικοτουρισμού και του Τουρισμού σε Προστατευόμενες Περιοχές. ΥΠΕΧΕΔΕ, WWF Hellas.
1083. Σιάρδος, (1999) Μέθοδοι πολυμεταβλητής στατιστικής ανάλυσης. Μέρος Πρώτο. Εκδόσεις Ζήτη. Θεσσαλονίκη.
1084. Σκαναβή, Κ. (2003) Διαδικασίες Περιβαλλοντικής Επικοινωνίας. Πανελλήνιο Συμπόσιο: Σχεδιασμός και Παραγωγή Εκπαιδευτικού Υλικού για τη Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ελληνική Εταιρεία για τη Προστασία της Φύσης και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. 21-23, Φεβρουαρίου. Αθήνα.
1085. Σκούλλος Μ. επιμ. (2008) «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη σε Προστατευόμενες Περιοχές»: Επιμορφωτικό υλικό», Αλάμπη Α., Κουρούτος Β., Μαλωτίδη Β., Μαντζάρα Μ., Ψαλλιδάς Β., Εκδ. ΜΙΟ-ECSDE, Αθήνα.
1086. Σοφούλης Κ.Μ. και Καραμπάτσα Α. (1992) Το θεωρητικό-νοηματικό υπόβαθρο της πολιτικής για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Αγωγή, Ανάκτηση από <http://www.aegean.gr/environment/environmental-education/So%20Kar%20Text.html> Πρόσβαση 13.6.2005.
1087. Σταλίκας, Α. (2009) Μέθοδοι Έρευνας στην Ψυχολογία. (4η έκδοση). Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα
1088. Τζούμα, Α. (2006) Ερμηνευτική. Από την βεβαιότητα στην υποψία. Εκδόσεις Μεταίχμιο. Αθήνα
1089. Τσαλική, Ε. (2006) Παράγοντες που επηρεάζουν την πρόθεση για περιβαλλοντική δράση των παιδιών που ολοκληρώνουν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η περίπτωση του Δάσους. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή.

1090. Τσαμπούκου-Σκαναβή, Κ. και Σακελλάρη Μ. (2002) Προσεγγίζοντας την Αξιολόγηση της Περιβαλλοντικής Ευαισθητοποίησης: η Περίπτωση των Δημοσιογράφων στα Τοπικά Μ.Μ.Ε. της Μυτιλήνης, Θέματα στην Εκπαίδευση, 3(2,3):167-186.
1091. Τσαμπούκου-Σκαναβή, Κ. (2004α) Περιβάλλον και Κοινωνία. Μια σχέση σε αδιάκοπη εξέλιξη. Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο. Αθήνα.
1092. Τσαμπούκου-Σκαναβή, Κ. (2004β) Περιβάλλον και Επικοινωνία: Δικαίωμα στην επιλογή. Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο. Αθήνα.
1093. ΥΠΕΧΩΔΕ, (2003) Προστατευόμενες φυσικές περιοχές: προς ένα ολοκληρωμένο σύστημα διαχείρισης. Εκδόσεις ΥΠΕΧΩΔΕ. Αθήνα.
1094. Υπουργείο Ανάπτυξης, (2004) Ανάπτυξη Οικοτουριστικών Διαδρομών και Προορισμών, 2003, Εκδόσεις Γενική Γραμματεία Τουρισμού, Αθήνα.
1095. Φλογαΐτη Ε. (1998) Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα
1096. Φλογαΐτη Ε. (2006) Εκπαίδευση για το περιβάλλον και την Αειφορία. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα Αθήνα.
1097. Φλογαΐτη, Ε. & Λιαράκου, Γ. (2003) Η διεπιστημονικότητα στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Κατάκτηση ή ζητούμενο. Θέματα στην Εκπαίδευση, 4(1), 85-95.
1098. Φλογαΐτη, Ε. και Δασκολιά, Μ. (2004) Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Σχεδιάζοντας ένα «αειφόρο» μέλλον. Στο: Π. Α. Αγγελίδης και Γ. Γ. Μαυροειδής (επιμ.), Εκπαιδευτικές Καινοτομίες για το Σχολείο του Μέλλοντος, Τόμος Β' (σσ. 281-302). Αθήνα: Εκδ. Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός.
1099. Φλογαΐτη, Ε. και Λιαράκου Γ. (2008) Η Έρευνα στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα.
1100. Χουντουμάδη, Α. και Πατεράκη, Λ. (2005) Λεξικό Ψυχολογίας. Εκδόσεις Τόπος. Αθήνα.

1101. Χριστοφόρου, Ε. (2001) Ερμηνευτική: Από τον Χάϊντεγγερ στον Ρικερ. Δοκίμεις, Τεύχος 9-10, σσ 137-168.
1102. Ψαλιδάς, Β., (επιμ.) (2003) 1ο Πανελλήνιο Συμπόσιο: Σχεδιασμός και Παραγωγή Παιδαγωγικού Υλικού για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς / Συμβούλιο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Πειραιά, Πανεπιστήμιο Πειραιά, 21-23/2/2003, Αθήνα, Λιβάνης.

9 Παράρτημα Α

Κεντρα Ενημέρωσης στην Ελλάδα

Πίνακας Νο: Κέντρα Ενημέρωσης στην Ελλάδα

Όνομα Φορέα	Τοποθεσία	Όνομα Κέντρου Ενημέρωσης	Πλαίσιο Προστασίας Περιοχής/ Κατηγορία	Έτος Ίδρυσης του Φορέα	Έτος ίδρυσης Κέντρου Ενημέρωσης	Πηγή Χρηματοδότησης
ΜΚΟ - Φ. Δ. Εθνικού Πάρκου Δάσους Σουφλίου	Δαδιά	Οικοτουριστικό Κέντρο Βιοτόπων Δαδιάς	Εθνικό Πάρκο Natura 2000 SPA	2003	1994	Φορέας Διαχείρισης / INTEREG 3
Φ. Δ. Εθνικού Πάρκου Δέλτα Έβρου	Τραϊάνο ύπολη	Κέντρο Πληροφόρησης Δέλτα Έβρου	Εθνικό Πάρκο Ramsar SPA	2003	1997	ΕΠΠΕΡ - ΕΤΕΡΠΣ / Life / ΤΠΕΧΩΔΕ / Αναπτυξιακή Έβρου / INTEREG 3
Φ. Δ. Δέλτα Νέστου	Δάσος Κοτζιά Ορμάν	Κέντρο Υποδοχής Επισκεπτών παρ/μου Δάσους Νέστου	Natura 2000 SPA	2003	2000	Δασαρχείο Καβάλας / ΚΙΣΠ ΕΚΒΤ
Φ. Δ. Δέλτα Νέστου και Λίμνες Βιστωνίδα και Ισμαρίδα	Κεραμωτή Καβάλας	Κέντρο Πληροφόρησης Δέλτα Νέστου	Ramsar Natura 2000 SPA	2003	1998	1ο ΚΙΣ, ΕΤΕΡΠΣ / 3ο ΚΙΣ / ΤΠΕΧΩΔΕ / Αναπτυξιακή Καβάλας / Αναπτυξιακή Ξάνθης
Φ. Δ. Δέλτα Νέστου και Λίμνες Βιστωνίδα και Ισμαρίδα	Πόρτο Λάγος Ξάνθη	Κέντρο Πληροφόρησης Βιστωνίδας	Ramsar Natura 2000 ΕΠΠ SPA	2003	1997	ΤΠΕΧΩΔΕ/ ΕΤΕΡΠΣ / Δήμος Αβδύρων
Φ. Δ. Τυροτόπου λίμνης Κερκίνης	Κερκίνη	Κέντρο Πληροφόρησης Τυροτόπου Κερκίνης	Ramsar Natura 2000 SPA	2003	1997	ΤΠΕΧΩΔΕ / (ΕΠΕΠ Δήμοι) / Σύνδεσμος προστασίας Αναπτυξιακή Σερρών
Αναπτυξιακή Εταιρεία Σερρών	Λιθότοπος Σερρών	Εκθεσιακό Κέντρο πουλιών, εντόμων και φυτών	Ramsar Natura 2000	2003	1997	Δήμος Ηράκλειας / Αναπτυξιακή Εταιρεία
Δήμος Αγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης	Ασπροβάλτα Αγ. Γεωργίου	Κέντρο παράκτιας Ζώνης Στυμμονικού Κόλπου	Natura 2000 SPA		1998	Life - μέσω ΕΚΒΤ / ΙΝΑΛΕ / Δήμος Αγίου Γεωργίου
Φ. Δ. Λιμνών Κορώνειας Βόλβης	Απολλωνία Νέα Μάδυτος	Κέντρο Πλ. Λιμνών Κορώνειας και Βόλβης	Ramsar Natura 2000	2003	1998	ΕΤΕΡΠΣ - ΕΠΕΠ / ΤΠΕΧΩΔΕ
Φ. Δ. Δέλτα Αξιού - Λουδία	Χαλάστρα	Κέντρο Πλ. Δέλτα Αξιού Λουδία	Ramsar Natura 2000 SPA	2003	1997	ΤΠΕΧΩΔΕ - ΕΠΠΕΡ / Τπουργείο Γεωργίας /

Αλύακιμονα και Αλυκές Κίτρος □□□	□□□□□αυτ	□□□□αυτοδιοι	□□□αυτοδι	□□αυτοδι	□αυτοδιοικ	Νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις □□
Δήμος Γιαννιτσών	6 ^ο Ζ ^η . Γιαννιτσών Αλεξάνδρεια	Κέντρο Περιβαλλοντικής Ενημέρωσης Τυροτόπου Λουδία	Natura 2000		2003	Δήμος Γιαννιτσών / Leader life
ΜΚΟ - Φ.Δ. Εθν. Δρυμού Πρεσπών	Αγ. Γερμανός	Κέντρο Πληροφόρησης για την Πρέσπα	Ramsar Natura 2000 SPA	1991	1992	Πόροι Εταιρείας Προστασίας Πρεσπών
Δημοτική Επιχείρηση Καταρράκτες Έδεσσας	Άγρα Θέση Κύκνος	Κέντρο Περιβαλλοντικής Ενημέρωσης Τυροτόπου Νησιού Έδεσσας	Natura 2000 SPA	1992	2001	Δήμος Έδεσσας
ΜΚΟ - ΑΡΚΤΟΤΡΟΣ	Αγραπιδιά	Καταφύγιο του λύκου	Απειλούμενο είδος	1992	1997	Αρκτούρος / Κοινοτικόί πόροι
ΜΚΟ - ΑΡΚΤΟΤΡΟΣ	Νυμφαίο	Καταφύγιο της αρκούδας	Απειλούμενο είδος	1992	1994	Αρκτούρος / Κοινοτικόί πόροι
ΜΚΟ - ΑΡΚΤΟΤΡΟΣ	Αετός Φλώρινας	Κέντρο ενημέρωσης για την αρκούδα	Απειλούμενο είδος	1992	1993	Αρκτούρος / Κοινοτικόί πόροι
Φ.Δ. Εθνικών Δρυμών Βίκου Αώου & Πίνδου	Ασπράγγελοι	Κέντρο Πληροφόρησης Ασπραγγέλων	Εθνικό Πάρκο Natura 2000 SPA	2003	2003	ΕΤΕΡΠΙΣ / Αναπτυξιακή Ήπειρος Α.Ε. / Νομαρχία Ιωαννίνων
Φ.Δ. Εθνικών Δρυμών Βίκου Αώου & Πίνδου	Μετσόβο	Περίτερο ενημέρωσης Μετσόβου	Εθνικός Δρυμός Natura 2000 SPA	2003	2003	ΕΠΠΕΡ / Νομαρχία / Αναπτυξιακή Εταιρεία ΗΠΕΙΡΟΣ Α.Ε.
Φ.Δ. Εθνικών Δρυμών Βίκου Αώου & Πίνδου	Μηλιά	Περίτερο ενημέρωσης Μηλιάς	Εθνικός Δρυμός Natura 2000 SPA	2003	2003	ΕΠΠΕΠ / Δήμοι και κοινότητες / ΕΤΕΡΠΙΣ
Φ.Δ. Εθνικών Δρυμών Βίκου Αώου & Πίνδου	Βωβούσα	Περίτερο Ενημέρωσης Βωβούσας	Εθνικός Δρυμός Natura 2000 SPA	2003	2003	ΕΤΕΡΠΙΣ - ΕΠΠΕΡ / Αναπτυξιακή Εταιρεία ΗΠΕΙΡΟΣ Α.Ε.
Φ.Δ. Εθνικών Δρυμών Βίκου Αώου & Πίνδου	Μεσοβούνι	Περίτερο Ενημέρωσης Μεσοβουνίου	Εθνικός Δρυμός Natura 2000 SPA	2003	2003	ΕΠΠΕΡ
ΜΚΟ - WWF	Πάπιγγο	Κέντρο	Εθνικό	2003	2001	WWF / Κοινότητα

(Εθνικό Πάρκο Πίνδου)		Ενημέρωσης Πάπιγγου	Πάρκο Natura 2000			Παπίγγου
Φ.Δ. Στενών και εκβολών Καλαμά και Αχέροντα	Αμμουδιά - Δήμος Φαναρίου	Κέντρο Πληροφόρησης Περιοχής Αχέροντα	Natura 2000 SPA	2003	1997	ΕΠΠΕΡ ΕΤ.ΑΝ.ΑΜ. / Δήμος Φαναρίου
Φ.Δ. Στενών και Εκβολών Καλαμά και Αχέροντα	Σαγιάδα Θεσπρωτίας	Κέντρο Πληροφόρησης Καλαμά	Natura 2000 SPA	2003	2004	ΕΠΠΕΡ - ΕΤΕΡΠΣ / Αναπτυξιακή εταιρεία / ΤΠΕΧΩΔΕ Θεσπρωτίας
Φ.Δ. Τυροτόπου Αμβρακικού	Σαλαώρα	Κέντρο Πληροφόρησης Σαλαώρας Αμβρακικού	Ramsar Natura 2000 SPA	2003	1997	Life - ΕΤΕΡΠΣ / ΕΤ.ΑΝ.ΑΜ.
Αστική μη κερδοσκοπική Εταιρεία "Ροδιά"	Στρογγυλή	Κέντρο Τυροτόπων Ροδιάς	Ramsar Natura 2000 SPA	1998	2002	ΠΕΣΚΑ - Lieder / Ευρωπαϊκοί πόροι
Φ.Δ. Λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου	Αιτωλικό	Κέντρο Πληροφόρησης Τυροτόπων	Ramsar Natura 2000 SPA	2003	1997	Νομαρχιακή αναπτυξιακή Αιτωλοακαρνανίας / ΕΤΕΡΠΣ Δήμοι
Φ.Δ. Τυροτόπων Κοτυχίου Στροφυλιάς	Λάπα Αχαΐας	Κέντρο Ενημέρωσης Λιμνοθάλασσας Κοτυχίου Δάσους Στροφυλιάς	Ramsar Natura 2000 SPA	2003	1997	ΤΠΕΧΩΔΕ / Life - Φύση
ΜΚΟ - Ορνιθολογική Εταιρεία	Γιάλοβα Πύλου	Περίτερο Ενημέρωσης Γιάλοβας	Natura 2000	1982	1998	Life
ΜΚΟ - Αρχέλων	Θίνες Κυπαρισσίας Αγιαννάκης	Περιβαλλοντικός ενημερωτικός σταθμός στον Αγιαννάκη Κυπαρισσίας	Natura 2000	1983	2001	Αρχέλων
ΜΚΟ - Ορνιθολογική Εταιρεία σε συνεργασία με Αρχέλων	Δέλτα Ευρώτα	Περιβαλλοντικός Ενημερωτικός Σταθμός Ευρώτα	Natura 2000 SPA	1983	1999	Αρχέλων - Ορνιθολογική / Life-Φύση / ΕΤΕΡΠΣ
ΜΚΟ - MOM	Σκιάθος	Κιόσκι Ενημέρωσης Σκιάθου	Natura 2000	1988	1993	MOM
ΜΚΟ - MOM (Εθνικό θαλάσσιο πάρκο Β. Σποράδων)	Αλόνησος Πατητήρι	Κέντρο Ενημέρωσης Αλόνησου	Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο Natura 2000	2003	1990	MOM
ΜΚΟ - MOM (Εθνικό θαλάσσιο πάρκο Β.)	Στενή Βάλα Αλονήσου	Κέντρο περιθαλψής	Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο Natura 2000	1988	1991	ΥΠΕΧΩΔΕ / MOM

Σποράδων)						
ΜΚΟ-MOM	Κάρπαθος	Κέντρο Ενημέρωσης Καρπάθου	Natura 2000 SPA	1988	2001	Life - Φύση
ΜΚΟ - MOM	Κίμωλος	Κέντρο Ενημέρωσης Κιμώλου	Natura 2000	1988	2001	Life - Φύση / MOM
ΜΚΟ-MOM	Σκόπελος	Κιόσκι Ενημέρωσης Σκοπέλου	Natura 2000	1988	1991	MOM
ΜΚΟ - Ορνιθολογική Εταιρεία	Κάλυμνος	Περίπτερο Ενημέρωσης Καλύμνου	Natura 2000 SPA	1982	2004	Life
ΜΚΟ - Ορνιθολογική Εταιρεία	Νάξος	Περίπτερο Ενημέρωσης Νάξου	Natura 2000 SPA	1982	2005	Life
ΜΚΟ - Αρχέλων	Παγκαλοχώρι Ρέθυμνο	Κέντρο Πληροφόρησης και Σταθμός Πρώτων Βοηθειών στο Παγκαλοχώρι	Natura 2000	1983	2005	Αρχέλων / Life
ΜΚΟ - Ορνιθολογική Εταιρεία και το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης	Ηράκλειο Κρήτης	Περίπτερο Ενημέρωσης στο Ηράκλειο	Natura 2000 SPA	1982	2004	Αρχέλων / Life

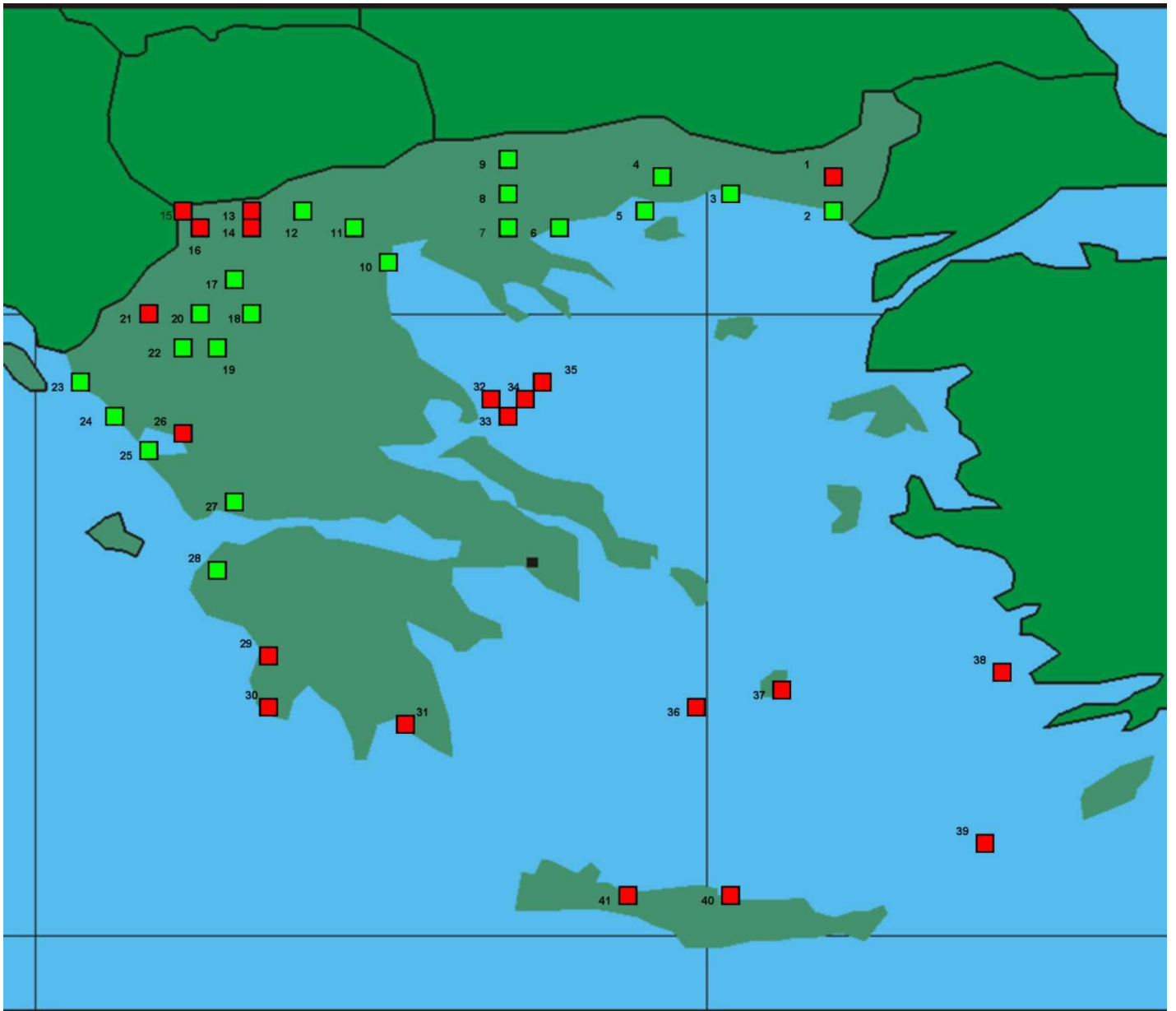
Πηγή: Μπουργιέζη 2006

Πίνακας Νο: Κέντρα Ενημέρωσης Κρατικών Τοπικών φορέων και Μ.Κ.Ο.

<div style="background-color: red; color: white; padding: 2px; display: inline-block; width: 20px; height: 20px; text-align: center; line-height: 20px;">i</div> Κέντρα Ενημέρωσης Κρατικών-Τοπικών Φορέων	<div style="background-color: green; color: white; padding: 2px; display: inline-block; width: 20px; height: 20px; text-align: center; line-height: 20px;">i</div> Κέντρα Ενημέρωσης ΜΚΟ
<ol style="list-style-type: none"> 2. Κέντρο Πληροφόρησης Δέλτα Έβρου 3. Κέντρο Πληροφόρησης Βιστωνίδας 4. Κέντρο Υποδοχής Επισκεπτών Παρ/μιου Δάσους Νέστου 5. Κέντρο Πληροφόρησης Δέλτα Νέστου 6. Κέντρο Παράκτιας Ζώνης Στρυμονικού Κόλπου 7. Κέντρο Πλ. Λιμνών Κορώνειας και Βόλβης 8. Εκθεσιακό Κέντρο πουλιών-εντόμων και φυτών Λιθοτόπου Σερρών 9. Κέντρο Πληροφόρησης Υγροτόπου Κερκίνης 10. Κέντρο Πλ. Δέλτα Αξιού Λουδία 11. Κέντρο Περιβαλλοντικής Ενημέρωσης Υγροτόπου Λουδία 12. Κέντρο Περ. Ενημέρωσης Υγροτόπου Νησιού Έδεσσας 17. Περίπτερο Ενημέρωσης Μεσοβουνίου 18. Περίπτερο Ενημέρωσης Βοβούσας 19. Κέντρο Πληροφόρησης Ασπραγγέλων 20. Περίπτερο Ενημέρωσης Μηλιάς 22. Περίπτερο Ενημέρωσης Μετσόβου 23. Κέντρο Πληροφόρησης Καλαμά 24. Κέντρο Πλ. Περιοχής Αχέροντα 25. Κέντρο Πλ. Σαλαώρας Αμβρακικού 27. Κέντρο Πλ. Λιμνο/σας Μεσολογγίου 28. Κέντρο Ενημέρωσης Λιμνο/σας Κοτυχίου Δάσους Στροφυλιάς 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Οικοτουριστικό Κέντρο Βιοτόπων Δαδιάς 13. Καταφύγιο της αρκούδας 14. Κέντρο Ενημέρωσης για την Αρκούδα 15. Κέντρο Πληροφόρησης για την Πρέσπα 16. Καταφύγιο του Λύκου 21. Κέντρο Ενημέρωσης Παπίγγου 26. Κέντρο Υγροτόπων Ροδιάς 29. Περιβαλλοντικός Ενημερωτικός Σταθμός Αγια ννάκη Κυπαρισσίας 30. Περίπτερο ενημέρωσης Γιάλοβας 31. Περιβαλλοντικός Ενημερωτικός Σταθμός Ευρώτα 32. Κιόσκι Ενημέρωσης Σκιάθου 33. Κιόσκι Ενημέρωσης Σκοπέλου 34. Κέντρο Περιθαλψης (Αλόνησος) 35. Κέντρο Ενημέρωσης Αλονήσου 36. Κέντρο Ενημέρωσης Κιμώλου 37. Περίπτερο Ενημέρωσης Νάξου 38. Περίπτερο Ενημέρωσης Καλύμνου 39. Κέντρο Ενημέρωσης Καρπάθου 40. Περίπτερο Ενημέρωσης στο Ηράκλειο 41. Κέντρο Πληροφόρησης και Σταθμός Πρώτων Βοηθειών στο Παγγαλοχώρι

Πηγή: Μπουργιέζη 2006

Εικόνα Νο: Κέντρα Ενημέρωσης στις Προστατευόμενες Περιοχές της Ελλάδας

Πηγή: Μπουργιέζη 2006

10 Παράρτημα Β

PQMethod2.11 GREEK WETLAND ENVIRONMENTAL INTERPRETERS
 Path and Project Name: c:/pqmethod/projects/grwetenv

PAGE 1
 Apr 24 10

Correlation Matrix Between Sorts

SORTS	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
1 Interp1	100	48	61	17	29	26	41	21	55	37	31	22	34	36	49	27	32	41	11	-21	8	24	46	47	47	31	19	11	18	36
2 Interp2	48	100	32	28	8	12	44	34	40	19	24	21	35	36	19	46	17	31	30	-32	22	5	41	18	34	46	14	4	16	16
3 Interp3	61	32	100	15	37	18	40	33	54	46	35	46	57	41	48	17	49	49	48	-48	45	29	54	60	34	56	44	28	31	40
4 Interp4	17	28	15	100	14	8	23	51	4	2	12	16	17	21	11	-13	6	-1	6	9	4	16	26	1	19	22	27	13	21	11
5 Interp5	29	8	37	14	100	64	20	36	24	17	37	36	43	8	21	14	54	57	14	-28	19	34	46	34	31	35	24	27	11	32
6 Interp6	26	12	18	8	64	100	19	37	35	17	41	25	28	-2	7	28	31	51	9	-24	4	33	29	16	15	46	3	34	7	18
7 Interp7	41	44	40	23	20	19	100	17	31	36	12	9	23	15	32	39	37	14	12	-36	26	33	30	32	41	41	19	34	26	21
8 Interp8	21	34	33	51	36	37	17	100	29	33	39	26	42	24	3	9	36	47	40	-19	16	39	36	32	31	43	34	26	24	26
9 Interp9	55	40	54	4	24	35	31	29	100	55	59	40	21	24	36	43	49	50	19	-31	26	22	59	54	31	49	40	17	38	44
10 Interp10	37	19	46	2	17	17	36	33	55	100	36	19	36	17	19	-2	54	46	34	-16	24	34	18	17	47	37	53	14	17	26
11 Interp11	31	24	35	12	37	41	12	39	59	36	100	41	25	24	9	44	35	48	11	-28	31	39	38	39	28	54	35	15	34	36
12 Interp12	22	21	46	16	36	25	9	26	40	19	41	100	54	12	21	15	34	39	23	-22	25	19	43	34	48	34	36	-10	22	18
13 Interp13	34	35	57	17	43	28	23	42	21	36	25	54	100	37	1	8	36	43	32	-20	28	19	17	21	37	43	30	-4	-14	20
14 Interp14	36	36	41	21	8	-2	15	24	24	17	24	12	37	100	12	14	27	37	48	-44	17	26	43	26	6	42	25	23	6	14
15 Interp15	49	19	48	11	21	7	32	3	36	19	9	21	1	12	100	16	22	34	17	-30	-3	3	53	37	34	17	29	24	52	4
16 Interp16	27	46	17	-13	14	28	39	9	43	-2	44	15	8	14	16	100	24	29	14	-32	36	18	48	41	5	49	-14	6	22	12
17 Interp17	32	17	49	6	54	31	37	36	49	54	35	34	36	27	22	24	100	61	54	-20	46	54	61	35	39	52	50	28	29	36
18 Interp18	41	31	49	-1	57	51	14	47	50	46	48	39	43	37	34	29	61	100	52	-49	46	28	59	39	23	54	45	19	14	17
19 Interp19	11	30	48	6	14	9	12	40	19	34	11	23	32	48	17	14	54	52	100	-46	38	29	43	17	5	42	41	24	13	20
20 Interp20	-21	-32	-48	9	-28	-24	-36	-19	-31	-16	-28	-22	-20	-44	-30	-32	-20	-49	-46	100	-41	-11	-39	-44	-8	-37	-19	-21	-21	-18
21 Interp21	8	22	45	4	19	4	26	16	26	24	31	25	28	17	-3	36	46	46	38	-41	100	16	44	39	-6	47	36	1	-1	12
22 Interp22	24	5	29	16	34	33	33	39	22	34	39	19	19	26	3	18	54	28	29	-11	16	100	29	21	36	53	24	44	22	39
23 Interp23	46	41	54	26	46	29	30	36	59	18	38	43	17	43	53	48	61	59	43	-39	44	29	100	66	18	52	36	28	44	24
24 Interp24	47	18	60	1	34	16	32	32	54	17	39	34	21	26	37	41	35	39	17	-44	39	21	66	100	16	36	26	17	36	32
25 Interp25	47	34	34	19	31	15	41	31	31	47	28	48	37	6	34	5	39	23	5	-8	-6	36	18	16	100	25	42	6	32	26
26 Interp26	31	46	56	22	35	46	41	43	49	37	54	34	43	42	17	49	52	54	42	-37	47	53	52	36	25	100	43	49	44	41
27 Interp27	19	14	44	27	24	3	19	34	40	53	35	36	30	25	29	-14	50	45	41	-19	36	24	36	26	42	43	100	17	27	31
28 Interp28	11	4	28	13	27	34	34	26	17	14	15	-10	-4	23	24	6	28	19	24	-21	1	44	28	17	6	49	17	100	51	41

29	Interp29	18	16	31	21	11	7	26	24	38	17	34	22	-14	6	52	22	29	14	13	-21	-1	22	44	36	32	44	27	51	100	32
30	Interp30	36	16	40	11	32	18	21	26	44	26	36	18	20	14	4	12	36	17	20	-18	12	39	24	32	26	41	31	41	32	100
31	Interp31	8	24	9	-4	40	11	33	4	9	2	22	16	7	15	20	36	42	49	16	-36	52	17	38	24	18	37	31	30	23	12
32	Interp32	14	12	20	16	19	24	19	23	4	28	35	22	44	20	-4	-3	23	26	1	-7	31	39	4	8	40	29	24	11	2	9
33	Interp33	-14	-21	-31	-26	-52	-18	-55	-34	-21	-21	-9	-22	-22	-17	-17	-9	-37	-31	-5	28	-28	-30	-34	-43	-36	-35	-31	-26	-14	-15
34	Interp34	20	48	28	31	20	37	27	59	17	9	13	-6	24	14	12	9	14	32	24	-22	22	19	25	27	13	33	17	37	12	6
35	Interp35	21	16	28	-11	12	33	33	24	42	45	34	13	13	1	28	11	11	34	-7	-34	16	9	9	34	22	21	6	20	13	-3
36	Interp36	19	17	40	-3	76	47	9	27	43	19	39	25	22	8	18	10	36	55	16	-41	28	14	39	27	19	33	34	23	6	33
37	Interp37	6	17	46	10	49	30	17	40	24	21	27	37	22	31	32	17	44	51	51	-42	19	21	55	39	31	47	43	46	42	12
38	Interp38	54	19	53	6	44	36	51	17	47	54	36	48	37	10	19	5	51	39	18	-32	24	43	29	35	55	31	37	5	11	36
39	Interp39	52	40	51	38	47	49	54	33	41	36	43	20	24	34	45	41	43	44	31	-47	30	41	61	42	31	68	30	39	49	37
40	Interp40	63	26	64	29	44	52	51	28	44	34	45	29	36	21	48	20	39	37	15	-36	23	46	39	39	43	56	41	36	39	31

Correlation Matrix Between Sorts

SORTS	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
1 Interp1	8	14	-14	20	21	19	6	54	52	63
2 Interp2	24	12	-21	48	16	17	17	19	40	26
3 Interp3	9	20	-31	28	28	40	46	53	51	64
4 Interp4	-4	16	-26	31	-11	-3	10	6	38	29
5 Interp5	40	19	-52	20	12	76	49	44	47	44
6 Interp6	11	24	-18	37	33	47	30	36	49	52
7 Interp7	33	19	-55	27	33	9	17	51	54	51
8 Interp8	4	23	-34	59	24	27	40	17	33	28
9 Interp9	9	4	-21	17	42	43	24	47	41	44
10 Interp10	2	28	-21	9	45	19	21	54	36	34
11 Interp11	22	35	-9	13	34	39	27	36	43	45
12 Interp12	16	22	-22	-6	13	25	37	48	20	29
13 Interp13	7	44	-22	24	13	22	22	37	24	36
14 Interp14	15	20	-17	14	1	8	31	10	34	21
15 Interp15	20	-4	-17	12	28	18	32	19	45	48
16 Interp16	36	-3	-9	9	11	10	17	5	41	20
17 Interp17	42	23	-37	14	11	36	44	51	43	39
18 Interp18	49	26	-31	32	34	55	51	39	44	37
19 Interp19	16	1	-5	24	-7	16	51	18	31	15
20 Interp20	-36	-7	28	-22	-34	-41	-42	-32	-47	-36
21 Interp21	52	31	-28	22	16	28	19	24	30	23
22 Interp22	17	39	-30	19	9	14	21	43	41	46
23 Interp23	38	4	-34	25	9	39	55	29	61	39
24 Interp24	24	8	-43	27	34	27	39	35	42	39
25 Interp25	18	40	-36	13	22	19	31	55	31	43
26 Interp26	37	29	-35	33	21	33	47	31	68	56
27 Interp27	31	24	-31	17	6	34	43	37	30	41
28 Interp28	30	11	-26	37	20	23	46	5	39	36
29 Interp29	23	2	-14	12	13	6	42	11	49	39
30 Interp30	12	9	-15	6	-3	33	12	36	37	31
31 Interp31	100	26	-47	17	12	38	31	9	28	13
32 Interp32	26	100	-22	41	23	6	5	33	29	34

33	Interp33	-47	-22	100	-31	-34	-46	-37	-34	-35	-24
34	Interp34	17	41	-31	100	39	26	31	-1	29	34
35	Interp35	12	23	-34	39	100	24	16	24	12	28
36	Interp36	38	6	-46	26	24	100	48	36	28	29
37	Interp37	31	5	-37	31	16	48	100	19	32	28
38	Interp38	9	33	-34	-1	24	36	19	100	40	54
39	Interp39	28	29	-35	29	12	28	32	40	100	70
40	Interp40	13	34	-24	34	28	29	28	54	70	100

Unrotated Factor Matrix
Factors

	1	2	3	4
SORTS				
1 Interp1	0.5753	0.2102	0.1172	-0.4413
2 Interp2	0.4844	0.1348	-0.2970	-0.1046
3 Interp3	0.7592	-0.1405	0.0601	-0.2234
4 Interp4	0.2474	0.1885	-0.1975	0.1473
5 Interp5	0.6034	-0.1963	0.2456	0.2564
6 Interp6	0.4874	0.2103	0.1701	0.1928
7 Interp7	0.5534	0.2688	-0.2278	-0.2301
8 Interp8	0.5620	0.0985	-0.0255	0.3752
9 Interp9	0.6604	0.1054	0.1525	-0.3268
10 Interp10	0.5248	0.1292	0.3788	-0.0339
11 Interp11	0.5975	0.1859	0.1901	0.0207
12 Interp12	0.4865	-0.1730	0.2923	-0.0879
13 Interp13	0.4981	-0.0511	0.2902	0.1086
14 Interp14	0.4173	-0.1335	-0.1804	0.0355
15 Interp15	0.4255	-0.0074	-0.0850	-0.5362
16 Interp16	0.3725	0.0165	-0.2976	-0.1897
17 Interp17	0.7003	-0.1542	0.1381	0.1241
18 Interp18	0.7344	-0.3235	0.1313	0.1173
19 Interp19	0.4599	-0.3555	-0.1432	0.1298
20 Interp20	-0.5383	0.2484	0.2072	0.1339
21 Interp21	0.4578	-0.3123	-0.0450	0.0443
22 Interp22	0.5180	0.2657	0.0506	0.3073
23 Interp23	0.7282	-0.2667	-0.2880	-0.1477
24 Interp24	0.6027	-0.1172	-0.0872	-0.2865
25 Interp25	0.5098	0.2028	0.2942	-0.1372
26 Interp26	0.7800	0.1103	-0.1592	0.2027
27 Interp27	0.5503	-0.1626	0.1143	0.1004
28 Interp28	0.4207	0.1488	-0.2764	0.2734
29 Interp29	0.4328	0.1640	-0.2922	-0.1691
30 Interp30	0.4453	0.1515	0.1024	0.0355
31 Interp31	0.4277	-0.2862	-0.2005	0.1477
32 Interp32	0.3646	0.1741	0.1723	0.2722

33 Interp33	-0.5239	0.0912	0.0785	-0.0736
34 Interp34	0.4356	0.1540	-0.2663	0.2818
35 Interp35	0.3683	0.1379	0.0318	-0.1204
36 Interp36	0.5282	-0.2753	0.2059	0.1727
37 Interp37	0.5851	-0.3614	-0.1610	0.1148
38 Interp38	0.5910	0.0469	0.5371	-0.2454
39 Interp39	0.7479	0.2174	-0.2394	-0.0520
40 Interp40	0.7081	0.3028	0.0879	-0.1142
Eigenvalues	12.0574	1.6275	1.8491	1.7796
% expl.Var.	30	4	5	4

Cumulative Communalities Matrix

	Factors 1 Thru			
	1	2	3	4
SORTS				
1 Interp1	0.3309	0.3751	0.3888	0.5835
2 Interp2	0.2346	0.2528	0.3410	0.3519
3 Interp3	0.5764	0.5961	0.5997	0.6496
4 Interp4	0.0612	0.0968	0.1358	0.1575
5 Interp5	0.3640	0.4026	0.4629	0.5286
6 Interp6	0.2376	0.2818	0.3107	0.3479
7 Interp7	0.3062	0.3785	0.4304	0.4833
8 Interp8	0.3158	0.3256	0.3262	0.4670
9 Interp9	0.4362	0.4473	0.4705	0.5774
10 Interp10	0.2754	0.2921	0.4356	0.4368
11 Interp11	0.3570	0.3916	0.4277	0.4281
12 Interp12	0.2367	0.2666	0.3520	0.3598
13 Interp13	0.2481	0.2507	0.3350	0.3468
14 Interp14	0.1742	0.1920	0.2245	0.2258
15 Interp15	0.1811	0.1811	0.1883	0.4758
16 Interp16	0.1387	0.1390	0.2276	0.2636
17 Interp17	0.4904	0.5142	0.5333	0.5487
18 Interp18	0.5394	0.6440	0.6613	0.6750
19 Interp19	0.2115	0.3379	0.3584	0.3753
20 Interp20	0.2898	0.3515	0.3944	0.4124
21 Interp21	0.2096	0.3071	0.3091	0.3111
22 Interp22	0.2684	0.3389	0.3415	0.4359
23 Interp23	0.5302	0.6013	0.6843	0.7061
24 Interp24	0.3633	0.3770	0.3846	0.4667
25 Interp25	0.2599	0.3010	0.3875	0.4063
26 Interp26	0.6083	0.6205	0.6459	0.6869
27 Interp27	0.3028	0.3293	0.3423	0.3524
28 Interp28	0.1770	0.1991	0.2755	0.3502
29 Interp29	0.1873	0.2142	0.2996	0.3283
30 Interp30	0.1983	0.2213	0.2317	0.2330
31 Interp31	0.1829	0.2648	0.3050	0.3268
32 Interp32	0.1329	0.1632	0.1929	0.2670

33 Interp33	0.2744	0.2828	0.2889	0.2943
34 Interp34	0.1897	0.2134	0.2844	0.3638
35 Interp35	0.1356	0.1546	0.1556	0.1701
36 Interp36	0.2790	0.3548	0.3972	0.4270
37 Interp37	0.3424	0.4730	0.4989	0.5121
38 Interp38	0.3493	0.3515	0.6399	0.7001
39 Interp39	0.5594	0.6066	0.6639	0.6666
40 Interp40	0.5014	0.5932	0.6009	0.6139
cum% expl.Var.	30	34	39	43

PQMethod2.11 GREEK WETLAND ENVIRONMENTAL INTERPRETERS
Path and Project Name: c:/pqmethod/projects/grwetenv

PAGE 5
Apr 24 10

Rotating Angles Used Between Factors

FTR#1	FTR#2	ANGLE	Generated By PQROT [21:08, 5/6/2009]
1	1	180.	
1	2	30.	

Factor Matrix with an X Indicating a Defining Sort

QSORT	Loadings			
	1	2	3	4
1 Interp1	0.4801	0.0388	0.0187	0.5926X
2 Interp2	0.0661	0.1825	0.3180	0.4617X
3 Interp3	0.4507	0.4726	0.0712	0.4671
4 Interp4	0.0138	0.0468	0.3709X	0.1324
5 Interp5	0.4780	0.5026	0.2115	-0.0531
6 Interp6	0.4442X	0.1140	0.3662	0.0589
7 Interp7	0.1948	0.0771	0.3095	0.5863X
8 Interp8	0.2965	0.3118	0.5306X	0.0187
9 Interp9	0.5278	0.1871	0.0578	0.5103
10 Interp10	0.6251X	0.1198	0.1131	0.1375
11 Interp11	0.5243X	0.1550	0.2809	0.2244
12 Interp12	0.4713X	0.3412	-0.0616	0.1319
13 Interp13	0.4935X	0.2918	0.1330	0.0188
14 Interp14	0.0573	0.3702X	0.1937	0.2188
15 Interp15	0.1922	0.1410	-0.1383	0.6324X
16 Interp16	-0.0185	0.1977	0.1562	0.4469X
17 Interp17	0.4612	0.5114	0.2309	0.1456
18 Interp18	0.4383	0.6643X	0.1544	0.1333
19 Interp19	0.0583	0.5840X	0.1404	0.1055
20 Interp20	-0.0861	-0.4969X	-0.0855	-0.3882
21 Interp21	0.1490	0.5156X	0.0694	0.1350
22 Interp22	0.3724	0.1290	0.5272X	0.0515
23 Interp23	0.1238	0.6252X	0.1763	0.5185
24 Interp24	0.2536	0.3778	0.0366	0.5083X
25 Interp25	0.5697X	0.0447	0.1128	0.2590
26 Interp26	0.3214	0.4067	0.5681	0.3089
27 Interp27	0.3579	0.4345X	0.1593	0.1009
28 Interp28	0.0326	0.2118	0.5320X	0.1458
29 Interp29	0.0505	0.1169	0.2692	0.4895X
30 Interp30	0.3611X	0.1155	0.2443	0.1719

31 Interp31	0.0087	0.5237X	0.1972	0.1165
32 Interp32	0.3661X	0.0917	0.3467	-0.0665
33 Interp33	-0.2056	-0.3873X	-0.2440	-0.2062
34 Interp34	0.0497	0.2160	0.5423X	0.1434
35 Interp35	0.2660	0.0625	0.1338	0.2785
36 Interp36	0.3911	0.5128X	0.1015	-0.0265
37 Interp37	0.1132	0.6570X	0.1858	0.1820
38 Interp38	0.7805X	0.1533	-0.0994	0.2399
39 Interp39	0.2744	0.2635	0.4801	0.5398
40 Interp40	0.5357	0.1104	0.3414	0.4452

% expl.Var.	13	12	8	10
-------------	----	----	---	----

PQMethod2.11 GREEK WETLAND ENVIRONMENTAL INTERPRETERS
 Path and Project Name: c:/pqmethod/projects/grwetenv

PAGE 7
 Apr 24 10

Free Distribution Data Results

QSORT	MEAN	ST.DEV.
1 Interp1	0.000	2.138
2 Interp2	0.000	2.138
3 Interp3	0.000	2.138
4 Interp4	0.000	2.138
5 Interp5	0.000	2.138
6 Interp6	0.000	2.138
7 Interp7	0.000	2.138
8 Interp8	0.000	2.138
9 Interp9	0.000	2.138
10 Interp10	0.000	2.138
11 Interp11	0.000	2.138
12 Interp12	0.000	2.138
13 Interp13	0.000	2.138
14 Interp14	0.000	2.138
15 Interp15	0.000	2.138
16 Interp16	0.000	2.138
17 Interp17	0.000	2.138
18 Interp18	0.000	2.138
19 Interp19	0.000	2.138
20 Interp20	0.000	2.138

21	Interp21	0.000	2.138
22	Interp22	0.000	2.138
23	Interp23	0.000	2.138
24	Interp24	0.000	2.138
25	Interp25	0.000	2.138
26	Interp26	0.000	2.138
27	Interp27	0.000	2.138
28	Interp28	0.000	2.138
29	Interp29	0.000	2.138
30	Interp30	0.000	2.138
31	Interp31	0.000	2.138
32	Interp32	0.000	2.138
33	Interp33	0.000	2.138
34	Interp34	0.000	2.138
35	Interp35	0.000	2.138
36	Interp36	0.000	2.138
37	Interp37	0.000	2.138
38	Interp38	0.000	2.138
39	Interp39	0.000	2.138
40	Interp40	0.000	2.138

Rank Statement Totals with Each Factor

No.	Statement	No.	Factors							
			1	2	3	4				
1	EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor retu	1	-0.21	22	1.47	3	0.40	13	0.89	9
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-1.59	34	-1.38	33	-1.51	35	-0.23	20
3	EIs provoke thought	3	0.49	11	2.04	1	0.35	14	0.92	7
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	-0.13	21	0.50	13	0.30	15	-0.56	26
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	0.30	13	-0.78	26	-0.74	28	-1.86	36
6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	0.22	14	-1.42	34	1.79	2	-0.81	28
7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	0.03	19	0.50	12	1.95	1	1.70	3
8	EIs skills more important than infrastructure material	8	-0.43	25	-1.75	36	-2.61	36	-0.86	30
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	0.84	7	1.47	4	0.82	7	1.56	4
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	1.97	1	0.58	11	1.41	4	0.36	13
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-1.21	33	-0.82	27	-1.09	30	-1.41	34
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffecti	12	1.73	3	1.19	6	-0.08	19	-0.85	29
13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-1.19	32	-1.46	35	-0.58	27	-0.79	27
14	My EI job is well outlined	14	-0.96	30	-0.65	25	0.62	11	0.34	14
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	0.72	9	0.03	18	-0.77	29	-0.01	19
16	Disagment betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benef	16	-0.55	27	-0.05	20	0.06	17	-0.24	21
17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-2.17	36	-1.05	30	-1.37	34	-1.17	31
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	0.89	6	-0.02	19	-0.18	24	0.90	8
19	EI training based on training of trainers	19	1.01	5	1.50	2	-0.49	26	0.93	6
20	EI practise is follow common sense.	20	-0.02	20	-0.86	28	-0.12	20	-0.46	25
21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	-0.46	26	0.81	8	1.43	3	-1.70	35
22	Focus more interp planning less interp delivery	22	-0.25	23	-0.64	24	-0.15	22	0.39	12
23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	0.75	8	-1.24	31	0.74	8	0.00	18
24	EI training and evaluation continuous	24	1.80	2	1.00	7	0.12	16	1.36	5
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0.17	15	0.30	15	0.46	12	0.56	11
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-0.66	28	-1.33	32	-1.32	33	-1.31	33
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	-0.95	29	0.60	10	0.98	6	-0.40	23
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	1.64	4	1.41	5	1.07	5	1.87	1
29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	-0.98	31	-0.22	23	-0.17	23	0.04	16
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	0.47	12	0.66	9	0.67	10	0.83	10
31	EI work independent of EE pgms	31	0.09	18	-0.86	29	-1.12	31	0.01	17

32	EI pgms support financially PA agency	32	0.16	16	0.15	16	0.05	18	1.73	2
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-1.83	35	-0.14	22	-1.28	32	-1.17	32
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	0.15	17	-0.13	21	-0.13	21	-0.30	22
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	-0.36	24	0.48	14	0.73	9	-0.43	24
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	0.51	10	0.12	17	-0.25	25	0.17	15

Correlations Between Factor Scores

	1	2	3	4
1	1.0000	0.5316	0.4149	0.5191
2	0.5316	1.0000	0.5023	0.5601
3	0.4149	0.5023	1.0000	0.4140
4	0.5191	0.5601	0.4140	1.0000

Normalized Factor Scores -- For Factor 1

No.	Statement	No.	Z-SCORES
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	1.969
24	EI training and evaluation continuous	24	1.801
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	1.732
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	1.641
19	EI training based on training of trainers	19	1.005
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	0.890
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	0.838
23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	0.747
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	0.722
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	0.514
3	EIs provoke thought	3	0.493
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	0.468
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	0.301
6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	0.224
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0.169
32	EI pgms support financially PA agency	32	0.164
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	0.155
31	EI work independent of EE pgms	31	0.089
7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	0.031
20	EI practise is follow common sense.	20	-0.024
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	-0.129
1	EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	-0.206
22	Focus more interp planning less interp delivery	22	-0.254
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	-0.365
8	EIs skills more important than infrastructure materials	8	-0.427
21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	-0.455
16	Disagmt betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	-0.545
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-0.659
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	-0.955
14	My EI job is well outlined	14	-0.961

29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	-0.981
13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-1.188
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-1.208
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-1.593
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-1.831
17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-2.170

Normalized Factor Scores -- For Factor 2

No.	Statement	No.	Z-SCORES
3	EIs provoke thought	3	2.039
19	EI training based on training of trainers	19	1.503
1	EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	1.471
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	1.467
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	1.412
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	1.186
24	EI training and evaluation continuous	24	1.001
21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	0.814
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	0.662
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	0.596
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	0.583
7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	0.500
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	0.500
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	0.483
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0.295
32	EI pgms support financially PA agency	32	0.149
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	0.118
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	0.028
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	-0.023
16	Disagmt betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	-0.047
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	-0.132
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-0.140
29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	-0.224
22	Focus more interp planning less interp delivery	22	-0.638
14	My EI job is well outlined	14	-0.649
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	-0.775
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-0.818
20	EI practise is follow common sense.	20	-0.857
31	EI work independent of EE pgms	31	-0.865
17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-1.050

23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	-1.240
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-1.334
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-1.380
6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	-1.421
13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-1.464
8	EIs skills more important than infrastructure materials	8	-1.748

Normalized Factor Scores -- For Factor 3

No.	Statement	No.	Z-SCORES
7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	1.947
6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	1.786
21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	1.427
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	1.415
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	1.074
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	0.980
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	0.821
23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	0.742
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	0.734
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	0.668
14	My EI job is well outlined	14	0.621
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0.457
1	EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	0.399
3	EIs provoke thought	3	0.353
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	0.303
24	EI training and evaluation continuous	24	0.122
16	Disagmt betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	0.056
32	EI pgms support financially PA agency	32	0.050
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	-0.082
20	EI practise is follow common sense.	20	-0.116
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	-0.129
22	Focus more interp planning less interp delivery	22	-0.153
29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	-0.171
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	-0.183
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	-0.249
19	EI training based on training of trainers	19	-0.494
13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-0.578
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	-0.735
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	-0.774
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-1.086

31	EI work independent of EE pgms	31	-1.121
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-1.279
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-1.318
17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-1.368
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-1.513
8	EIs skills more important than infrastructure materials	8	-2.607

Normalized Factor Scores -- For Factor 4

No.	Statement	No.	Z-SCORES
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	1.865
32	EI pgms support financially PA agency	32	1.729
7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	1.702
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	1.561
24	EI training and evaluation continuous	24	1.364
19	EI training based on training of trainers	19	0.930
3	EIs provoke thought	3	0.922
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	0.896
1	EIs Instill Senseofplace, place attachment, visitor return	1	0.891
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	0.830
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0.556
22	Focus more interp planning less interp delivery	22	0.386
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	0.363
14	My EI job is well outlined	14	0.339
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	0.171
29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	0.044
31	EI work independent of EE pgms	31	0.013
23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	-0.004
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	-0.010
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-0.231
16	Disagmt betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	-0.241
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	-0.303
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	-0.402
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	-0.434
20	EI practise is follow common sense.	20	-0.457
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	-0.557
13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-0.786
6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	-0.806
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	-0.849
8	EIs skills more important than infrastructure materials	8	-0.860

17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-1.169
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-1.174
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-1.309
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-1.410
21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	-1.703
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	-1.858

Descending Array of Differences Between Factors 1 and 2

No.	Statement	No.	Type 1	Type 2	Difference
23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	0.747	-1.240	1.988
6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	0.224	-1.421	1.645
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	1.969	0.583	1.386
8	EIs skills more important than infrastructure materials	8	-0.427	-1.748	1.321
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	0.301	-0.775	1.077
31	EI work independent of EE pgms	31	0.089	-0.865	0.954
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	0.890	-0.023	0.913
20	EI practise is follow common sense.	20	-0.024	-0.857	0.833
24	EI training and evaluation continuous	24	1.801	1.001	0.799
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	0.722	0.028	0.695
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-0.659	-1.334	0.675
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	1.732	1.186	0.546
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	0.514	0.118	0.397
22	Focus more interp planning less interp delivery	22	-0.254	-0.638	0.385
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	0.155	-0.132	0.287
13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-1.188	-1.464	0.276
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	1.641	1.412	0.229
32	EI pgms support financially PA agency	32	0.164	0.149	0.015
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0.169	0.295	-0.127
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	0.468	0.662	-0.194
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-1.593	-1.380	-0.213
14	My EI job is well outlined	14	-0.961	-0.649	-0.313
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-1.208	-0.818	-0.390
7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	0.031	0.500	-0.470
19	EI training based on training of trainers	19	1.005	1.503	-0.498
16	Disagment betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	-0.545	-0.047	-0.499
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	-0.129	0.500	-0.629
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	0.838	1.467	-0.629
29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	-0.981	-0.224	-0.757
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	-0.365	0.483	-0.848
17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-2.170	-1.050	-1.120

21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	-0.455	0.814	-1.269
3	EIs provoke thought	3	0.493	2.039	-1.545
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	-0.955	0.596	-1.551
1	EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	-0.206	1.471	-1.677
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-1.831	-0.140	-1.691

Descending Array of Differences Between Factors 1 and 3

No.	Statement	No.	Type 1	Type 3	Difference
8	EIs skills more important than infrastructure materials	8	-0.427	-2.607	2.180
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	1.732	-0.082	1.814
24	EI training and evaluation continuous	24	1.801	0.122	1.678
19	EI training based on training of trainers	19	1.005	-0.494	1.499
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	0.722	-0.774	1.496
31	EI work independent of EE pgms	31	0.089	-1.121	1.210
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	0.890	-0.183	1.073
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	0.301	-0.735	1.037
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	0.514	-0.249	0.763
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-0.659	-1.318	0.659
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	1.641	1.074	0.567
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	1.969	1.415	0.554
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	0.155	-0.129	0.284
3	EIs provoke thought	3	0.493	0.353	0.140
32	EI pgms support financially PA agency	32	0.164	0.050	0.114
20	EI practise is follow common sense.	20	-0.024	-0.116	0.091
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	0.838	0.821	0.017
23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	0.747	0.742	0.005
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-1.593	-1.513	-0.081
22	Focus more interp planning less interp delivery	22	-0.254	-0.153	-0.100
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-1.208	-1.086	-0.122
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	0.468	0.668	-0.199
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0.169	0.457	-0.288
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	-0.129	0.303	-0.432
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-1.831	-1.279	-0.553
16	Disagment betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	-0.545	0.056	-0.602
1	EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	-0.206	0.399	-0.605
13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-1.188	-0.578	-0.610
17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-2.170	-1.368	-0.802
29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	-0.981	-0.171	-0.810
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	-0.365	0.734	-1.099

6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	0.224	1.786	-1.562
14	My EI job is well outlined	14	-0.961	0.621	-1.582
21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	-0.455	1.427	-1.883
7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	0.031	1.947	-1.917
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	-0.955	0.980	-1.935

Descending Array of Differences Between Factors 1 and 4

No.	Statement	No.	Type 1	Type 4	Difference
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	1.732	-0.849	2.581
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	0.301	-1.858	2.160
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	1.969	0.363	1.605
21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	-0.455	-1.703	1.248
6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	0.224	-0.806	1.030
23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	0.747	-0.004	0.751
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	0.722	-0.010	0.733
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-0.659	-1.309	0.650
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	0.155	-0.303	0.458
24	EI training and evaluation continuous	24	1.801	1.364	0.437
8	EIs skills more important than infrastructure materials	8	-0.427	-0.860	0.433
20	EI practise is follow common sense.	20	-0.024	-0.457	0.432
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	-0.129	-0.557	0.428
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	0.514	0.171	0.343
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-1.208	-1.410	0.202
31	EI work independent of EE pgms	31	0.089	0.013	0.076
19	EI training based on training of trainers	19	1.005	0.930	0.075
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	-0.365	-0.434	0.069
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	0.890	0.896	-0.006
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	1.641	1.865	-0.224
16	Disagment betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	-0.545	-0.241	-0.304
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	0.468	0.830	-0.362
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0.169	0.556	-0.387
13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-1.188	-0.786	-0.402
3	EIs provoke thought	3	0.493	0.922	-0.428
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	-0.955	-0.402	-0.553
22	Focus more interp planning less interp delivery	22	-0.254	0.386	-0.640
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-1.831	-1.174	-0.657
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	0.838	1.561	-0.724
17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-2.170	-1.169	-1.001
29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	-0.981	0.044	-1.025

1	EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	-0.206	0.891	-1.097
14	My EI job is well outlined	14	-0.961	0.339	-1.300
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-1.593	-0.231	-1.363
32	EI pgms support financially PA agency	32	0.164	1.729	-1.565
7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	0.031	1.702	-1.672

Descending Array of Differences Between Factors 2 and 3

No.	Statement	No.	Type 2	Type 3	Difference
19	EI training based on training of trainers	19	1.503	-0.494	1.997
3	EIs provoke thought	3	2.039	0.353	1.685
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	1.186	-0.082	1.268
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-0.140	-1.279	1.138
1	EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	1.471	0.399	1.072
24	EI training and evaluation continuous	24	1.001	0.122	0.879
8	EIs skills more important than infrastructure materials	8	-1.748	-2.607	0.860
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	0.028	-0.774	0.801
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	1.467	0.821	0.646
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	0.118	-0.249	0.367
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	1.412	1.074	0.338
17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-1.050	-1.368	0.318
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-0.818	-1.086	0.268
31	EI work independent of EE pgms	31	-0.865	-1.121	0.256
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	0.500	0.303	0.197
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	-0.023	-0.183	0.160
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-1.380	-1.513	0.132
32	EI pgms support financially PA agency	32	0.149	0.050	0.099
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	-0.132	-0.129	-0.003
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	0.662	0.668	-0.006
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-1.334	-1.318	-0.016
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	-0.775	-0.735	-0.040
29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	-0.224	-0.171	-0.053
16	Disagment betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	-0.047	0.056	-0.103
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0.295	0.457	-0.161
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	0.483	0.734	-0.251
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	0.596	0.980	-0.383
22	Focus more interp planning less interp delivery	22	-0.638	-0.153	-0.485
21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	0.814	1.427	-0.614
20	EI practise is follow common sense.	20	-0.857	-0.116	-0.741
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	0.583	1.415	-0.832

13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-1.464	-0.578	-0.886
14	My EI job is well outlined	14	-0.649	0.621	-1.269
7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	0.500	1.947	-1.447
23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	-1.240	0.742	-1.982
6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	-1.421	1.786	-3.207

Descending Array of Differences Between Factors 2 and 4

No.	Statement	No.	Type 2	Type 4	Difference
21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	0.814	-1.703	2.517
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	1.186	-0.849	2.035
3	EIs provoke thought	3	2.039	0.922	1.117
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	-0.775	-1.858	1.083
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	0.500	-0.557	1.057
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-0.140	-1.174	1.034
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	0.596	-0.402	0.998
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	0.483	-0.434	0.917
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-0.818	-1.410	0.592
1	EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	1.471	0.891	0.580
19	EI training based on training of trainers	19	1.503	0.930	0.573
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	0.583	0.363	0.220
16	Disagment betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	-0.047	-0.241	0.195
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	-0.132	-0.303	0.171
17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-1.050	-1.169	0.119
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	0.028	-0.010	0.038
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-1.334	-1.309	-0.025
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	0.118	0.171	-0.053
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	1.467	1.561	-0.095
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	0.662	0.830	-0.168
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0.295	0.556	-0.260
29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	-0.224	0.044	-0.268
24	EI training and evaluation continuous	24	1.001	1.364	-0.363
20	EI practise is follow common sense.	20	-0.857	-0.457	-0.400
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	1.412	1.865	-0.453
6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	-1.421	-0.806	-0.615
13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-1.464	-0.786	-0.678
31	EI work independent of EE pgms	31	-0.865	0.013	-0.878
8	EIs skills more important than infrastructure materials	8	-1.748	-0.860	-0.887
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	-0.023	0.896	-0.919
14	My EI job is well outlined	14	-0.649	0.339	-0.987

22	Focus more interp planning less interp delivery	22	-0.638	0.386	-1.024
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-1.380	-0.231	-1.149
7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	0.500	1.702	-1.202
23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	-1.240	-0.004	-1.236
32	EI pgms support financially PA agency	32	0.149	1.729	-1.580

Descending Array of Differences Between Factors 3 and 4

No.	Statement	No.	Type 3	Type 4	Difference
21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	1.427	-1.703	3.130
6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	1.786	-0.806	2.592
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	0.980	-0.402	1.382
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	0.734	-0.434	1.168
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	-0.735	-1.858	1.123
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	1.415	0.363	1.052
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	0.303	-0.557	0.860
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	-0.082	-0.849	0.767
23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	0.742	-0.004	0.746
20	EI practise is follow common sense.	20	-0.116	-0.457	0.341
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-1.086	-1.410	0.324
16	Disagment betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	0.056	-0.241	0.298
14	My EI job is well outlined	14	0.621	0.339	0.282
7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	1.947	1.702	0.245
13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-0.578	-0.786	0.208
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	-0.129	-0.303	0.174
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-1.318	-1.309	-0.009
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0.457	0.556	-0.099
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-1.279	-1.174	-0.105
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	0.668	0.830	-0.163
17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-1.368	-1.169	-0.199
29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	-0.171	0.044	-0.215
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	-0.249	0.171	-0.420
1	EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	0.399	0.891	-0.492
22	Focus more interp planning less interp delivery	22	-0.153	0.386	-0.539
3	EIs provoke thought	3	0.353	0.922	-0.568
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	0.821	1.561	-0.740
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	-0.774	-0.010	-0.764
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	1.074	1.865	-0.791
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	-0.183	0.896	-1.079
31	EI work independent of EE pgms	31	-1.121	0.013	-1.134

24	EI training and evaluation continuous	24	0.122	1.364	-1.242
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-1.513	-0.231	-1.282
19	EI training based on training of trainers	19	-0.494	0.930	-1.424
32	EI pgms support financially PA agency	32	0.050	1.729	-1.679
8	EIs skills more important than infrastructure materials	8	-2.607	-0.860	-1.747

Factor Q-Sort Values for Each Statement

No.	Statement	No.	Factor Arrays			
			1	2	3	4
1	EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	0	3	1	2
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-3	-3	-4	0
3	EIs provoke thought	3	1	4	1	2
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	0	1	0	-1
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	1	-1	-2	-4
6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	1	-3	4	-2
7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	0	1	4	3
8	EIs skills more important than infrastructure materials	8	-1	-4	-4	-2
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	2	3	2	3
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	4	1	3	1
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-3	-1	-2	-3
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	3	2	0	-2
13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-3	-4	-1	-1
14	My EI job is well outlined	14	-2	-1	1	1
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	2	0	-2	0
16	Disagment betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	-1	0	0	0
17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-4	-2	-3	-2
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	2	0	-1	2
19	EI training based on training of trainers	19	3	4	-1	2
20	EI practise is follow common sense.	20	0	-2	0	-1
21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	-1	2	3	-4
22	Focus more interp planning less interp delivery	22	-1	-1	0	1
23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	2	-2	2	0
24	EI training and evaluation continuous	24	4	2	0	3
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0	0	1	1
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-2	-3	-3	-3
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	-2	1	2	-1
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	3	3	3	4
29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	-2	-1	-1	0
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	1	2	1	1

31	EI work independent of EE pgms	31	0	-2	-2	0
32	EI pgms support financially PA agency	32	0	0	0	4
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-4	0	-3	-3
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	0	0	0	0
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	-1	1	2	-1
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	1	0	-1	0

Variance = 4.444 St. Dev. = 2.108

Factor Q-Sort Values for Statements sorted by Consensus vs. Disagreement (Variance across normalized Factor Scores)

No.	Statement	No.	Factor Arrays			
			1	2	3	4
30	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	1	2	1	1
25	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0	0	1	1
34	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	0	0	0	0
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-3	-1	-2	-3
16	Disagment betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	-1	0	0	0
36	Lifelong Eval of EI pgms based on PA mgnt needs	36	1	0	-1	0
26	EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-2	-3	-3	-3
28	EI prgms foster visitor positive change behavior	28	3	3	3	4
20	EI practise is follow common sense.	20	0	-2	0	-1
9	Lack of strategic planning in EI of Park	9	2	3	2	3
13	No support of EI service from PA mgmt agency	13	-3	-4	-1	-1
22	Focus more interp planning less interp delivery	22	-1	-1	0	1
29	EnvInterpretation = EnvEducation	29	-2	-1	-1	0
4	EIs mediator betw park mgmt & citizens, elicit views	4	0	1	0	-1
17	Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-4	-2	-3	-2
18	EI designed for Little time and audience heterogeneity	18	2	0	-1	2
35	Lifelong Eval of EI pgms based on Visitor needs	35	-1	1	2	-1
15	Insufficient evaluations of EI prgms	15	2	0	-2	0
31	EI work independent of EE pgms	31	0	-2	-2	0
2	EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-3	-3	-4	0
33	Exhibits and Trails best means of EI	33	-4	0	-3	-3
24	EI training and evaluation continuous	24	4	2	0	3
1	EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	0	3	1	2
10	Main problem: unstable labor status of EIs	10	4	1	3	1
14	My EI job is well outlined	14	-2	-1	1	1
3	EIs provoke thought	3	1	4	1	2
32	EI pgms support financially PA agency	32	0	0	0	4
19	EI training based on training of trainers	19	3	4	-1	2
5	EIs coordinator betw all forms of education	5	1	-1	-2	-4
27	EI is rec storytelling art with ed take home message	27	-2	1	2	-1

7	EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	0	1	4	3
23	EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	2	-2	2	0
8	EIs skills more important than infrastructure materials	8	-1	-4	-4	-2
12	Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	3	2	0	-2
21	Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	-1	2	3	-4
6	EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	1	-3	4	-2

Factor Characteristics

	Factors			
	1	2	3	4
No. of Defining Variables	9	11	5	7
Average Rel. Coef.	0.800	0.800	0.800	0.800
Composite Reliability	0.973	0.978	0.952	0.966
S.E. of Factor Scores	0.164	0.149	0.218	0.186

Standard Errors for Differences in Normalized Factor Scores

(Diagonal Entries Are S.E. Within Factors)

Factors	1	2	3	4
1	0.232	0.222	0.273	0.248
2	0.222	0.211	0.264	0.238
3	0.273	0.264	0.309	0.287
4	0.248	0.238	0.287	0.263

Distinguishing Statements for Factor 1

(P < .05 ; Asterisk (*) Indicates Significance at P < .01)

Both the Factor Q-Sort Value and the Normalized Score are Shown.

No. Statement	No.	Factors							
		1		2		3		4	
		RNK	SCORE	RNK	SCORE	RNK	SCORE	RNK	SCORE
10 Main problem: unstable labor status of EIs	10	4	1.97	1	0.58	3	1.41	1	0.36
12 Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	3	1.73	2	1.19	0	-0.08	-2	-0.85
15 Insufficient evaluations of EI prgms	15	2	0.72*	0	0.03	-2	-0.77	0	-0.01
5 EIs coordinator betw all forms of education	5	1	0.30*	-1	-0.78	-2	-0.74	-4	-1.86
6 EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	1	0.22*	-3	-1.42	4	1.79	-2	-0.81
7 EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	0	0.03	1	0.50	4	1.95	3	1.70
1 EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	0	-0.21	3	1.47	1	0.40	2	0.89
21 Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	-1	-0.46*	2	0.81	3	1.43	-4	-1.70
26 EI delivery info=activity more educ than recreat	26	-2	-0.66	-3	-1.33	-3	-1.32	-3	-1.31
27 EI is rec storytelling art with ed take home message	27	-2	-0.95	1	0.60	2	0.98	-1	-0.40
29 EnvInterpretation = EnvEducation	29	-2	-0.98*	-1	-0.22	-1	-0.17	0	0.04
33 Exhibits and Trails best means of EI	33	-4	-1.83	0	-0.14	-3	-1.28	-3	-1.17
17 Coop btw PA mgmt agencies=inefficiency EI pgms	17	-4	-2.17*	-2	-1.05	-3	-1.37	-2	-1.17

Distinguishing Statements for Factor 2

(P < .05 ; Asterisk (*) Indicates Significance at P < .01)

Both the Factor Q-Sort Value and the Normalized Score are Shown.

No. Statement	No.	Factors							
		1		2		3		4	
		RNK	SCORE	RNK	SCORE	RNK	SCORE	RNK	SCORE
3 EIs provoke thought	3	1	0.49	4	2.04*	1	0.35	2	0.92
19 EI training based on training of trainers	19	3	1.01	4	1.50	-1	-0.49	2	0.93
1 EIs Instill Senseofplace,place attachment,visitor return	1	0	-0.21	3	1.47	1	0.40	2	0.89
12 Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	3	1.73	2	1.19	0	-0.08	-2	-0.85
21 Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	-1	-0.46	2	0.81	3	1.43	-4	-1.70
7 EIs face difficulties cause of local society mistrust	7	0	0.03	1	0.50	4	1.95	3	1.70
33 Exhibits and Trails best means of EI	33	-4	-1.83	0	-0.14*	-3	-1.28	-3	-1.17
23 EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	2	0.75	-2	-1.24*	2	0.74	0	0.00
6 EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	1	0.22	-3	-1.42*	4	1.79	-2	-0.81
8 EIs skills more important than infrastructure materials	8	-1	-0.43	-4	-1.75*	-4	-2.61	-2	-0.86

Distinguishing Statements for Factor 3

(P < .05 ; Asterisk (*) Indicates Significance at P < .01)

Both the Factor Q-Sort Value and the Normalized Score are Shown.

No. Statement	No.	Factors							
		1		2		3		4	
		RNK	SCORE	RNK	SCORE	RNK	SCORE	RNK	SCORE
6 EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	1	0.22	-3	-1.42	4	1.79*	-2	-0.81
21 Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	-1	-0.46	2	0.81	3	1.43	-4	-1.70
10 Main problem: unstable labor status of EIs	10	4	1.97	1	0.58	3	1.41	1	0.36
24 EI training and evaluation continuous	24	4	1.80	2	1.00	0	0.12*	3	1.36
12 Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	3	1.73	2	1.19	0	-0.08*	-2	-0.85
19 EI training based on training of trainers	19	3	1.01	4	1.50	-1	-0.49*	2	0.93
15 Insufficient evaluations of EI prgms	15	2	0.72	0	0.03	-2	-0.77*	0	-0.01
8 EIs skills more important than infrastructure materials	8	-1	-0.43	-4	-1.75	-4	-2.61*	-2	-0.86

Distinguishing Statements for Factor 4

(P < .05 ; Asterisk (*) Indicates Significance at P < .01)

Both the Factor Q-Sort Value and the Normalized Score are Shown.

No. Statement	No.	Factors							
		1		2		3		4	
		RNK	SCORE	RNK	SCORE	RNK	SCORE	RNK	SCORE
32 EI pgms support financially PA agency	32	0	0.16	0	0.15	0	0.05	4	1.73*
23 EI training more resource kndge less pedagogy prin	23	2	0.75	-2	-1.24	2	0.74	0	0.00*
2 EIs facilitator of stewardship twds parks mgmt goals	2	-3	-1.59	-3	-1.38	-4	-1.51	0	-0.23*
27 EI is rec storytelling art with ed take home message	27	-2	-0.95	1	0.60	2	0.98	-1	-0.40
6 EIs welcome and safe guiding. Keep it clear and simple	6	1	0.22	-3	-1.42	4	1.79	-2	-0.81*
12 Either Volunteers/Dnt love/Dnt paid: mission ineffective	12	3	1.73	2	1.19	0	-0.08	-2	-0.85*
21 Com. Skills more imprtnt than Env.Science	21	-1	-0.46	2	0.81	3	1.43	-4	-1.70*
5 EIs coordinator betw all forms of education	5	1	0.30	-1	-0.78	-2	-0.74	-4	-1.86*

Consensus Statements -- Those That Do Not Distinguish Between ANY Pair of Factors.

All Listed Statements are Non-Significant at P>.01, and Those Flagged With an * are also Non-Significant at P>.05.

No.	Statement	No.	Factors							
			1		2		3		4	
			RNK	SCORE	RNK	SCORE	RNK	SCORE	RNK	SCORE
11	EI not a profession cause of unclear scientific field	11	-3	-1.21	-1	-0.82	-2	-1.09	-3	-1.41
16	Disagment betw EIs and PA mgrs 4 EI function and benefits	16	-1	-0.55	0	-0.05	0	0.06	0	-0.24
25*	Difficulty in Park Interp service estimation	25	0	0.17	0	0.30	1	0.46	1	0.56
30*	EI pgms = ed tools 4 promoting visitor env.sensitivity	30	1	0.47	2	0.66	1	0.67	1	0.83
34*	Focus of EIs evaluation and not EI prgms	34	0	0.15	0	-0.13	0	-0.13	0	-0.30

QANALYZE was completet at 11:42:29